

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2020

Озброєння,
роззброєння та
міжнародна
безпека

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2020
ОЗБРОЄННЯ, РОЗЗБРОЄННЯ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

www.sipriyearbook.org

Це видання стало можливим
завдяки фінансовому сприянню Уряду Швейцарії

SIPRI Yearbook 2020

Armaments, Disarmament and International Security

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

OXFORD UNIVERSITY PRESS
2020

Щорічник СІПРІ 2020

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

Переклад з англійської

Українське видання Щорічника СІПРІ підготовлене спільно
Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру
та
Українським центром економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова

КИЇВ
2020

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

СІПРІ – незалежний міжнародний інститут з дослідження проблем конфліктів, озброєнь, контролю над озброєннями та роззброєння. СІПРІ, заснований в 1966р., забезпечує політиків, науковців, журналістів і зацікавлених читачів даними, аналітичними матеріалами та рекомендаціями, що ґрунтуються на відкритих джерелах.

Правління СІПРІ не несе відповідальності за погляди, подані в публікаціях Інституту.

ПРАВЛІННЯ

Посол Ян Елліассон (*Jan Eliasson*), голова Правління, Швеція
Др. Владімір Барановській (*Vladimir Baranovsky*), Росія
Еспен Барт Ейде (*Espen Barth Eide*), Норвегія
Жан-Марі Геенно (*Jean-Marie Guéhenno*), Франція
Др. Радха Кумар (*Radha Kumar*), Індія
Посол Рамтейн Ламамра (*Ramtane Lamamra*), Алжир
Др. Патріція Льюїс (*Patricia Lewis*), Ірландія/Велика Британія
Др. Джессіка Такман Метьюз (*Jessica Tuchman Mathews*), США

ДИРЕКТОР

Ден Сміт (*Dan Smith*), Велика Британія

Головний редактор Щорічника – Др. Ян Дейвіс (Ian Davis)

Виконавчий редактор – Джоуї М.Фокс (Joey M.Fox)

Редактори

*Джон Бейсо (John Batho), Др. Карен Браун (Caren Brown),
Франк Еспаррага (Frank Esparraga), Др. Лінда Нікс (Linda Nix),
Аніка Солсбері (Annika Salisbury), Емма Зеттерстром (Emma Zetterström)*

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

Signalistgatan 9,
SE-169 72 Solna, Sweden
Telephone: +46 8 655 97 00
Email: sipri@sipri.org
Internet: www.sipri.org

OXFORD

UNIVERSITY PRESS

Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP,
United Kingdom

Oxford University Press is a department of the University of Oxford.
It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship,
and education by publishing worldwide. Oxford is a registered trade mark of
Oxford University Press in the UK and in certain other countries

© SIPRI 2020

The moral rights of the authors have been asserted

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in
a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the
prior permission in writing of SIPRI, or as expressly permitted by law, or under
terms agreed with the appropriate reprographics rights organizations. Enquiries
concerning reproduction outside the scope of the above should be sent to
SIPRI, Signalistgatan 9, SE-169 72 Solna, Sweden

You must not circulate this book in any other form
and you must impose the same condition on any acquirer

Links to third-party websites are provided by Oxford in good faith and
for information only. Oxford disclaims any responsibility for the materials
contained in any third-party website referenced in this work

British Library Cataloguing in Publication Data

Data available

Library of Congress Cataloging in Publication Data

Data available

ISBN 978-0-19-886920-7

Typeset and originated by SIPRI

Maps in chapter 6 by Hugo Ahlenius, Nordpil, <<https://nordpil.se/>>

Printed in Great Britain by Bell & Bain Ltd., Glasgow

Published in the United States of America by Oxford University Press
198 Madison Avenue, New York, NY 10016, United States of America

SIPRI Yearbook 2020 is also published online at

<<http://www.sipriyearbook.org>>

ББК 66.4(0)
0-46

Редакційна колегія українського видання:

Керівник проекту: Олексій МЕЛЬНИК

Редактори: Микола СУНГУРОВСЬКИЙ, Ганна ПАШКОВА

Дизайн і макет: Тетяна ОВСЯНИК

СППРІ 2019: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека:

Пер. з англ./Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О.Разумкова; Редкол. укр. вид.: О.Мельник (керівник проекту) та ін. – К.: Заповіт, 2021. – 662с. ISBN 978-966-7272-98-2

У черговому 21-му україномовному виданні Щорічника СППРІ викладені інформаційні та аналітичні матеріали досліджень, здійснених Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППРІ) з метою сприяння відкритості і прозорості у сферах контролю над озброєннями та роззброєння, а також з питань міжнародної безпеки. Результати досліджень узагальнені за трьома напрямками: безпека і конфлікти; військові витрати та озброєння; нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння, – які викладені у відповідних частинах цієї книги.

Матеріали Щорічника призначені для цивільних і військових фахівців у галузі національної і міжнародної безпеки, міжнародних відносин, міжнародного права, конфліктології, державних службовців, працівників оборонно-промислового комплексу, політологів і журналістів, викладачів і студентів навчальних закладів України.

ББК 66.4(0)

ISBN 978-966-7272-98-2

© Видавництво «Заповіт», 2021

Зміст

<i>Звернення до читача</i>	xx
<i>Передмова</i>	xxii
<i>Скорочення</i>	xxiv

Вступ

1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2019р.	3
ДЕН СМІТ	
I. <i>Гарячі точки</i>	5
II. <i>Контроль над озброєннями</i>	10
III. <i>Зміна клімату</i>	16
IV. <i>Міжнародна система і право</i>	19

Частина I. Збройні конфлікти та їх врегулювання у 2019р.

2. Події у світі у сферах збройних конфліктів, мирних процесів і миротворчих операцій	
Загальний огляд	25
ЯН ДЕЙВІС, ДЖАЙР ВАН ДЕР ЛЕЙН	
I. <i>Огляд збройних конфліктів і мирних процесів</i>	27
ЯН ДЕЙВІС	
Визначення збройного конфлікту – Важливі риси збройних конфліктів у 2019р. – Наслідки збройних конфліктів у 2019р. – Мирні процеси у 2019р.	
Врізка 2.1. Визначення та види збройного конфлікту	30
Схема 2.1. Збройні конфлікти за числом загиблих унаслідок конфлікту у 2019р.	28
Таблиця 2.1. Кількість мирних угод у період 2010-2019рр.	36
Таблиця 2.2. Мирні угоди 2019р.	38
II. <i>Глобальні та регіональні тенденції і події у сфері багатосторонніх миротворчих операцій</i>	42
ТІМО СМІТ, СОФІЯ САКС ФЕРРАРІ, ДЖАЙР ВАН ДЕР ЛЕЙН	
Багатосторонні миротворчі операції у 2019р. – Організації, що проводять багатосторонні миротворчі операції – Багатосторонні миротворчі операції за регіонами – Найбільші багатосторонні миротворчі операції – Країни - найбільші постачальники військ – Втрати в миротворчих операціях ООН – Інші багатосторонні операції – Висновки	
Діаграма 2.2. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2010-2019рр., за організаторами	43

Діаграма 2.3. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій, у 2010-2019рр.	44
Діаграма 2.4. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2010-2019рр., за регіонами	48
Діаграма 2.5. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій, у 2010-2019рр., за регіонами	48
Діаграма 2.6. Найбільші міжнародні миротворчі операції, станом на 31 грудня 2019р.	50
Діаграма 2.7. Найбільші постачальники військ для миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2019р.	50
Діаграма 2.8. Найбільші постачальники поліції для миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2019р.	51
Діаграма 2.9. Втрати в миротворчих операціях ООН у 1990-2019рр.	52
Діаграма 2.10. Рівень смертності серед військовослужбовців у миротворчих операціях ООН у 1990-2019рр.	53
Таблиця 2.3. Чисельність багатосторонніх миротворчих операцій і розгорнутого персоналу у 2019р., за регіонами та типом організацій	47
III. Таблиця міжнародних миротворчих операцій у 2019р.	56
СОФІЯ САКС ФЕРРАРІ, ТІМО СМІТ	
Таблиця 2.4. Багатосторонні миротворчі операції у 2019р.	57
3. Збройні конфлікти та мирні процеси в Америці	61
Загальний огляд	
МАРИНА КАПАРІНІ	
I. Ключові загальні події у регіоні	63
МАРИНА КАПАРІНІ	
Збройне кримінальне насильство – Масові протести	
II. Збройний конфлікт і мирний процес у Колумбії	71
ХОСЕ АЛЬВАРАДО КОБАР	
Хиткий мир і виконання Колумбійської мирної угоди – Відступницькі угруповання зі складу Революційних збройних сил Колумбії – Колумбійська держава та повстанське угруповання Національно-визвольна армія	
III. Збройний конфлікт у Мексиці	75
МАРИНА КАПАРІНІ	
4. Збройні конфлікти та мирні процеси в Азії та Океанії	79
Загальний огляд	
ЯН ДЕЙВІС	

I. <i>Головні загальні події у регіоні</i>	81
ЯН ДЕЙВІС	
Китай – Корейська Народно-Демократична Республіка – Російсько-японський територіальний спір	
II. <i>Збройні конфлікти та мирні процеси у Південній Азії</i>	88
ЯН ДЕЙВІС, ТІМО СМІТ	
Збройний конфлікт в Афганістані – Індія, Пакистан і територіальна суперечка у Кашмірі	
Таблиця 4.1. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Афганістані у 2017-2019рр.	90
Таблиця 4.2. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів в Індії у 2016-2019рр.	95
Таблиця 4.3. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Пакистані у 2013-2019рр.	96
III. <i>Збройні конфлікти та мирні процеси в Південно-Східній Азії</i>	98
ЯН ДЕЙВІС	
Збройні конфлікти в Індонезії – Збройний конфлікт у М'янмі – Збройний конфлікт на Філіппінах – Збройний конфлікт у Таїланді	
Таблиця 4.4. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту у М'янмі у 2013-2019рр.	100
Таблиця 4.5. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів на Філіппінах у 2016-2019рр.	108
5. Збройні конфлікти та мирні процеси в Європі	109
Загальний огляд	
ЯН ДЕЙВІС	
I. <i>Головні загальні події в регіоні</i>	110
ЯН ДЕЙВІС	
Напруженість у відносинах з Росією – Нерозв'язані конфлікти – Реакція Європи на виклики безпеки на півдні	
Таблиця 5.1. Ситуація з біженцями та мігрантами у Середземномор'ї у 2014-2019рр.	115
II. <i>Збройний конфлікт і мирний процес в Україні</i>	119
ЯН ДЕЙВІС	
Інтернаціоналізований характер конфлікту – Президентські та парламентські вибори – Мирний процес	
6. Збройні конфлікти та мирні процеси на Близькому Сході та в Північній Африці	127
Загальний огляд	
ЯН ДЕЙВІС	

I. <i>Основні загальні події в регіоні</i>	129
ЯН ДЕЙВІС	
Мінливі союзники та противники: ескалація напруженості між Іраном і США – Екстремістські джихадистські угруповання – Брак водних ресурсів та інші наслідки зміни клімату	
Схема 6.1. Регіональне суперництво на Близькому Сході та в Північній Африці	130
II. <i>Збройні конфлікти та мирні процеси в Іраку, Сирії та Туреччині</i>	135
ЯН ДЕЙВІС, ДИЛАН О’ДРИСКОЛЛ	
Згасання збройного конфлікту, але зростання протестів в Іраку – Збройний конфлікт у Сирії – Збройний конфлікт між Туреччиною та курдами	
Схема 6.2. Контроль території у провінції Ідліб, станом на лютий 2019р.	140
Схема 6.3. Збройний конфлікт на сирійсько-турецькому кордоні, станом на жовтень 2019р.	144
Таблиця 6.1. Оцінка числа загиблих у конфліктах в Іраку у 2016-2019рр.	136
Таблиця 6.2. Оцінка числа загиблих у конфлікті у Сирії у 2017-2019рр.	139
Таблиця 6.3. Оцінка числа загиблих у конфліктах у Туреччині у 2016-2019рр.	149
III. <i>Палестино-ізраїльський конфлікт і мирний процес</i>	150
ЯН ДЕЙВІС	
Конфлікт у Газі – Конфлікти на Голанських висотах і Західному березі – Мирний процес	
IV. <i>Збройні конфлікти та мирні процеси у Північній Африці</i>	154
ЯН ДЕЙВІС	
Збройний конфлікт у Єгипті – Збройний конфлікт у Лівії	
Таблиця 6.4. Оцінка числа загиблих у конфліктах у Єгипті у 2010-2019рр.	156
Таблиця 6.5. Оцінка числа загиблих у конфлікті в Лівії у 2010-2019рр.	157
V. <i>Збройний конфлікт і мирний процес у Ємені</i>	162
ЯН ДЕЙВІС	
Збройний конфлікт у 2019р. та звинувачення у воєнних злочинах – Гуманітарна криза – Виконання Стокгольмської угоди – Ер-Ріядська угода – Висновки	

Схема 6.4. Зони контролю в Ємені, станом на серпень 2019р.	163
Таблиця 6.6. Оцінка числа загиблих у конфліктах у Ємені у 2015-2019рр.	167
7. Збройні конфлікти та мирні процеси в Субекваторіальній Африці	171
Загальний огляд ЯН ДЕЙВІС	
I. <i>Основні загальні події в регіоні</i> ЯН ДЕЙВІС	173
Інтернаціоналізація боротьби з тероризмом і заходи безпеки – Нестача води та зміна клімату	
II. <i>Збройні конфлікти та мирні процеси в Сахелі та в районі оз.Чад</i> ЯН ДЕЙВІС	180
Буркіна-Фасо – Камерун – Чад – Малі – Нігер – Нігерія	
Врізка 7.1. Угрупування з салафітсько-джихадистською ідеологією у Сахелі та в районі оз.Чад	181
Таблиця 7.1. Зовнішні односторонні та багатосторонні миротворчі й контртерористичні операції у Сахелі та в районі оз.Чад	182
Таблиця 7.2. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Буркіна-Фасо у 2013-2019рр.	183
Таблиця 7.3. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Камеруні у 2013-2019рр.	185
Таблиця 7.4. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Малі у 2013-2019рр.	188
Таблиця 7.5. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Нігерії у 2013-2019рр.	193
III. <i>Збройні конфлікти та мирні процеси у Центральній Африці</i> ЯН ДЕЙВІС	195
Бурунді – Центральноафриканська Республіка – Демократична Республіка Конго	
Таблиця 7.6. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у ЦАР у 2013-2019рр.	196
Таблиця 7.7. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у ДРК у 2013-2019рр.	199
IV. <i>Збройні конфлікти та мирні процеси на Африканському Розі</i> ЯН ДЕЙВІС	202
Ефіопія – Кенія – Сомалі – Південний Судан – Судан	

Таблиця 7.8. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Ефіопії у 2013-2019рр.	204
Таблиця 7.9. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Сомалі у 2013-2019рр.	207
Таблиця 7.10. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Південному Судані у 2013-2019рр.	210
Таблиця 7.11. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Судані у 2013-2019рр.	214

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2019р.

8. Військові витрати	219
Загальний огляд	
НАНЬ ТЯНЬ	
I. <i>Зміни світових військових витрат у 2019р.</i>	221
НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, ДІСГО ЛОПЕШ ДА СИЛВА, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, АЛЕКСАНДРА КУІМОВА	
Тенденції військових витрат у 2010-2019рр. – Країни з найвищими військовими витратами у 2019р.	
Врізка 8.1. Переглянуті оцінки військових витрат США	232
Діаграма 8.1. Військові витрати за регіонами у 2010-2019рр.	224
Діаграма 8.2. Військові витрати як частка ВВП у 2010-2019рр., за регіонами	228
Таблиця 8.1. Військові витрати та військовий тягар у 2010-2019рр., за регіонами	222
Таблиця 8.2. Основні статистичні дані військових витрат у 2019р., за регіонами та субрегіонами	227
Таблиця 8.3. <i>Топ 15</i> країн з найвищими військовими витратами у 2019р.	229
Таблиця 8.4. Структура військових витрат США у 2015-2019ф.рр.	230
Таблиця 8.5. Структура військових витрат Китаю у 2015-2019рр.	233
II. <i>Зміни в регіональних військових витратах у 2019р.</i>	235
Африка – Америка – Азія та Океанія – Європа – Близький Схід	
Врізка 8.2. Переглянута оцінка військових витрат Франції	248
Врізка 8.3. Оцінка військових витрат Німеччини та Великої Британії	249
Діаграма 8.3. Зміни військових витрат у 2010-2019рр. та 2018-2019рр., за субрегіонами	236
Таблиця 8.6. Структура військових витрат Індії у 2015/16-2019/20рр.	244
Таблиця 8.7. Структура військових витрат Росії у 2015-2019рр.	251

III. <i>Витрати європейських членів НАТО на військову техніку</i>	255
НАНЬ ТЯНЬ, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СИЛВА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Уявлення НАТО про загрози та орієнтири військових витрат – До мети у 2% – Тенденції витрат на військову техніку як частки військових витрат – Висновки	
Діаграма 8.4. Кількість європейських держав-членів НАТО, які досягли орієнтира витрат на військову техніку у 2010-2019рр.	259
Діаграма 8.5. Середні витрати на військову техніку як частка загальних військових витрат європейських членів НАТО	259
Діаграма 8.7. П'ять держав-членів НАТО з найбільшим зростанням витрат на військову техніку як частки загальних військових витрат у 2010-2019рр.	262
Схема 8.6. Зміни витрат на військову техніку як частки військових витрат європейських членів НАТО у 2010-2019рр., у відсотках	261
Таблиця 8.8. Тенденції військових витрат європейських членів НАТО у 2010-2019рр.	257
IV. <i>Прозорість військових витрат</i>	265
ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
Звітність на міжнародному рівні – Прозорість на національному рівні – М'яна – Висновки	
9. Міжнародні поставки озброєнь і події у сфері виробництва зброї	273
Загальний огляд	
Діаграма 9.1. Динаміка міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2019рр.	274
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
I. <i>Події у групі постачальників основних озброєнь у 2015-2019рр.</i>	275
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, АЛЕКСАНДРА КУІМОВА, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СИЛВА, НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Сполучені Штати Америки – Росія – Постачальники озброєнь з Європейського Союзу – Постачальники озброєнь за межами Європи та Північної Америки	
Врізка 9.1. Визначення та методологія даних СІПРІ про міжнародні поставки озброєнь	276
Таблиця 9.1. <i>Топ 50</i> найкрупніших постачальників основних озброєнь у 2015-2019рр.	278
Таблиця 9.2. <i>Топ 25</i> постачальників основних озброєнь і три їх головні покупці у 2015-2019рр.	280
Таблиця 9.3. <i>Топ 10</i> найкрупніших постачальників основних озброєнь, регіони та субрегіони-отримувачі у 2015-2019рр.	283

Таблиця 9.4. <i>Топ 10</i> найкрупніших постачальників і їх поставки основних озброєнь за категоріями у 2015-2019рр.	286
II. <i>Події у групі отримувачів основних озброєнь у 2015-2019рр.</i>	290
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, АЛЕКСАНДРА КУІМОВА, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Африка – Америка – Азія та Океанія – Європа – Близький Схід	
Таблиця 9.5. <i>Топ 50</i> отримувачів основних озброєнь у 2015-2019рр.	292
Таблиця 9.6. <i>Топ 40</i> імпортерів основних озброєнь і їх три головні постачальники у 2015-2019рр.	294
Таблиця 9.7. Імпорт основних озброєнь, світова частка за регіонами та субрегіонами у 2010-2014рр. і 2015-2019рр.	296
Таблиця 9.8. <i>Топ 10</i> отримувачів основних озброєнь та їх постачальники у 2015-2019рр.	302
III. <i>Прозорість поставок озброєнь</i>	308
МАРК БРОМЛІ, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
Національні звіти та механізми регіональної звітності – Реєстр звичайних озброєнь ООН – Звіт про поставки озброєнь згідно з Договором про торгівлю зброєю – Рівень звітності в рамках міжнародних механізмів	
Діаграма 9.2. Кількість звітів про поставки озброєнь, поданих у рамках міжнародних механізмів звітності, 2016-2018рр.	311
Таблиця 9.9. Звіти, подані до Реєстру звичайних озброєнь ООН (<i>UNROCA</i>) за 2014-2018рр., за регіонами	309
IV. <i>Фінансова вартість державного експорту озброєнь</i>	313
ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, МАРК БРОМЛІ	
Таблиця 9.10. Фінансова вартість державного експорту озброєнь у 2009-2018рр., за даними національних урядів і промисловості	314
V. <i>100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг у 2018р.</i>	318
ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЕКСАНДРА КУІМОВА, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
Зміни у <i>Топ 100</i> – Методологія	
Таблиця 9.11. Перелік СІПРІ <i>Топ 100</i> найкрупніших у світі виробників озброєнь і постачальників військових послуг (за винятком Китаю) у 2018р.	320
10. Світові ядерні сили	325
Загальний огляд	
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Таблиця 10.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2020р.	326

I. <i>Ядерні сили США</i>	327
ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Ядерна модернізація – Бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами – Нестратегічна ядерна зброя	
Таблиця 10.2. Ядерні сили США, станом на січень 2020р.	329
II. <i>Ядерні сили Росії</i>	336
ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Стратегічні бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування – Нестратегічна ядерна зброя	
Таблиця 10.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2020р.	338
III. <i>Ядерні сили Великої Британії</i>	346
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Програма заміни підводних човнів	
Таблиця 10.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2020р.	348
IV. <i>Ядерні сили Франції</i>	350
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Таблиця 10.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2020р.	352
V. <i>Ядерні сили Китаю</i>	354
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами – Літаки і крилаті ракети	
Таблиця 10.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2020р.	355
VI. <i>Ядерні сили Індії</i>	362
ХАНС М.КРИСТЕНСЕН, ШЕННОН Н.КАЙЛ	
Індійська ядерна доктрина – Виробництво розщеплюваних матеріалів у військових цілях – Авіація – Ракети наземного базування – Ракети морського базування – Крилаті ракети	
Таблиця 10.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2020р.	364
VII. <i>Ядерні сили Пакистану</i>	369
ХАНС М.КРИСТЕНСЕН, ШЕННОН Н.КАЙЛ	
Авіація – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
Врізка 10.1. Нез'ясовані ядерні спроможності пакистанських F-16	370
Таблиця 10.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2020р.	372

VIII. <i>Ядерні сили Ізраїлю</i>	375
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Таблиця 10.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2020р.	376
IX. <i>Ядерні військові спроможності Північної Кореї</i>	378
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Виробництво розщеплюваних матеріалів – Балістичні ракети наземного базування	
Таблиця 10.10. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2020р.	381

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2019р.

11. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження	389
Загальний огляд	
ТЮТТІ ЕРАСТЬО, ШЕННОН Н.КАЙЛ, ПЬОТР ТОПІЧКАНОВ	
I. <i>Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння</i>	391
ПЬОТР ТОПІЧКАНОВ, ЯН ДЕЙВІС	
Руїнація Договору про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності – СНО III – Висновки	
Врізка 11.1. Ракетна система 9M729 і Договір 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності	392
Таблиця 11.1. Загальна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США згідно зі СНО III, станом на 5 лютого 2011р., 1 березня 2019р. та 1 вересня 2019р.	398
II. <i>Ядерна дипломатія Північної Кореї і США</i>	402
ШЕННОН Н.КАЙЛ	
Другий американо-північнокорейський саміт – Події після Ханойського саміту – Висновки	
III. <i>Виконання Спільного всеохопного плану дій</i>	410
ТЮТТІ ЕРАСТЬО	
Виконання Іраном зобов'язань за СВПД – Американські санкції проти Ірану – Роль інших учасників СВПД – Суперечка через іранські ракети та Резолюцію Ради Безпеки ООН 2231 – Прогноз на 2020 рік	

IV. <i>Багатосторонній контроль над ядерною зброєю, договори та ініціативи з питань роззброєння та нерозповсюдження</i>	419
ТЮТТІ ЕРАСТЬО, ШЕННОН Н.КАЙЛ	
Події, пов'язані з Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань – Підготовка до Оглядової конференції ДНЯЗ 2020р. – Конференція з питань створення зони, вільної від зброї масового ураження, на Близькому Сході – Договір про заборону ядерної зброї	
12. Хімічні та біологічні загрози безпеці	429
Загальний огляд	
КЕТРІОНА МАКЛІШ, ФІЛІППА ЛЕНДЗОС	
I. <i>Звинування в застосуванні хімічної зброї у Сирії</i>	431
КЕТРІОНА МАКЛІШ	
Остаточний звіт Місії ОЗХЗ із встановлення фактів про інцидент у Думі – Реакція на видання Остаточного звіту стосовно Думи	
II. <i>Використання речовин сімейства “Новичок”</i>	437
КЕТРІОНА МАКЛІШ	
Справа Скрипалів: нова інформація про замах у Великій Британії з використанням токсичної хімічної речовини – Технічні зміни у списках Конвенції про заборону хімічної зброї	
III. <i>Контроль над хімічною зброєю та роззброєння</i>	443
КЕТРІОНА МАКЛІШ	
Події в ОЗХЗ – Інші події 2019р.	
IV. <i>Біологічне роззброєння та нерозповсюдження біологічної зброї</i>	445
ФІЛІППА ЛЕНДЗОС	
Зустрічі експертів 2019р. – Перший комітет Генеральної Асамблеї ООН – Зустріч держав-учасниць 2019р. – Діалоги поза Женевою і Нью-Йорком	
13. Контроль над звичайними озброєннями та нові військові технології	453
Загальний огляд	
ЯН ДЕЙВІС	
I. <i>Глобальні інструменти контролю над звичайними озброєннями</i>	455
ЯН ДЕЙВІС	
Вступ – Конвенція про “негуманну” зброю – Конвенція про протипіхотні міни – Конвенція про касетні боеприпаси – Дев'ята зустріч держав-учасниць ККБ – Спроби створення нових глобальних інструментів – Висновки	

Врїзка 13.1. Конвенція про “негуманну” зброю	456
Таблиця 13.1. Зустрічі в рамках Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї у 2019р.	458
II. Група урядових експертів з летальних автономних систем озброєнь	472
МОА ПЕЛДАН КАРЛССОН, ВІНСЕНТ БУЛАНІН	
Керівні принципи – Потенційні виклики ЛАСО для міжнародного гуманітарного права – Досягнення спільного розуміння понять – Людський фактор у застосуванні смертоносної сили – Розгляд потенційного військового застосування відповідних технологій – Варіанти розв’язання проблем – Подальший шлях	
Врїзка 13.2. Керівні принципи, узгоджені у 2019р. Групою урядових експертів з летальних автономних систем озброєнь	474
III. На шляху до гонки озброєнь у космосі	483
ДЕНІЕЛ ПОРРАС	
2019р. – рік демонстрацій протисупутникових спроможностей – Нова політика стосовно військових операцій у космосі – Останні багатосторонні зусилля та майбутні виклики	
14. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання та зброєю	489
Загальний огляд	
МАРК БРОМЛІ	
I. Договір про торгівлю зброєю	491
ДЖОВАННА МАЛЕТТА, МАРК БРОМЛІ	
Універсалізація Договору та міжнародна допомога – Виконання Договору – Питання, пов’язані з дією Договору – Висновки	
Діаграма 14.1. Кількість держав-учасниць Договору про торгівлю зброєю, які надавали річні звіти, 2015-2017рр.	499
Діаграма 14.2. Кількість держав-учасниць Договору про торгівлю зброєю, які подали необхідні річні звіти, 2015-2018рр.	500
Таблиця 14.1. Ратифікація, приєднання та підписання Договору про торгівлю зброєю, за регіонами	493
II. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь	503
МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Ембарго ООН на поставки озброєнь: зміни та порушення – Ембарго ЄС на поставки озброєнь: зміни та проблеми виконання – Висновки	
Таблиця 14.2. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь, чинні у 2019р.	505

III. <i>Багатосторонні режими експортного контролю</i> КОЛЯ БРОКМАНН	517
Австралійська група – Режим контролю над ракетними технологіями – Група ядерних постачальників – Вассенаарська домовленість – Висновки	
Таблиця 14.3. Чотири багатосторонні режими експортного контролю	519
IV. <i>Події в контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю</i>	529
МАРК БРОМЛІ, ДЖОВАННА МАЛЕТТА	
Перегляд Регламенту стосовно виробів подвійного використання – Перегляд Спільної позиції ЄС стосовно експорту озброєнь – Висновки	
Врїзка 14.1. Вісім критеріїв Спільної позиції Європейського Союзу стосовно експорту озброєнь	532
Додатки	
Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння	539
I. <i>Універсальні угоди</i>	541
II. <i>Регіональні угоди</i>	565
III. <i>Двосторонні угоди</i>	577
Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки	583
I. <i>Глобальні організації та органи</i>	583
II. <i>Регіональні організації та органи</i>	593
III. <i>Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією</i>	608
Додаток В. Хронологія 2019р.	613
Про авторів	625

Звернення до читача

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова пропонує Вашій увазі 21-е україномовне видання *Щорічника СІПРІ – Щорічник СІПРІ 2020*: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека.

Щорічник видається Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СІПРІ) з 1969р. і вже понад 50 років поспіль визнається одним з найбільш авторитетних джерел інформації у сфері міжнародної безпеки. Свідченням популярності *Щорічника*, оригінал якого видається англійською мовою, може слугувати факт його перекладу в повному обсязі арабською, китайською, російською та українською мовами, а також резюме – каталанською, нідерландською, французькою, німецькою, італійською, іспанською, фарсі (перською) та шведською мовами.

Завдяки розгалуженій інформаційній та експертній мережі, потужним базам даних, ексклюзивній методології, СІПРІ забезпечує високу якість досліджень, достовірність фактів і важливість висновків стосовно закономірностей і тенденцій в різних сферах міжнародної безпеки.

Матеріали СІПРІ є корисним підґрунтям для прийняття виважених політичних рішень, інформаційною базою для досліджень і формування громадської думки з питань міжнародної і національної безпеки. Вони користуються попитом державних структур і міжнародних організацій під час розробки національної і міжнародної політики безпеки, зовнішньої політики, зміцнення режимів контролю над озброєннями та експортного контролю.

Практика видання *Щорічників СІПРІ* українською мовою довела, що інформація, яка подається в них, має попит і значною мірою компенсує нестачу в Україні узагальненої інформації про сучасні процеси у сфері міжнародної безпеки, а також сприяє впровадженню визначень, оцінок і норм, прийнятих міжнародною спільнотою, до наукового та освітнього обігу, політичного дискурсу, фахових і публічних дискусій, державних документів. Таким чином, видання не лише стало вагомим внеском у забезпечення прозорості у сферах, що колись були закритими для громадськості, але й надає вихідні матеріали для формування практичної політики держави.

У *Щорічнику СІПРІ 2020* міститься досить багато аналітичної інформації стосовно різних аспектів збройного конфлікту на території України. Оцінки та висновки можуть не повністю поділятися українськими читачами, але від цього вони є не менш вагомими, оскільки ілюструють певні відмінності сприйняття т.зв. “української кризи” зарубіжними аналітиками.

За погодженням з редакцією *Щорічника СІПРІ*, він видається українською мовою в дещо скороченому вигляді – з урахуванням важливості тем і ступеня зацікавленості в них української аудиторії.

Матеріали подаються з максимальним наближенням до оригіналу – починаючи від макета й закінчуючи впорядкуванням таблиць, у яких, як правило, зберігається розташування країн за англійською абеткою (якщо

не зазначене інше). Переважна більшість географічних назв подаються за виданням “Довідковий атлас світу” – Державного науково-виробничого підприємства “Картографія” (2010р.).

Назви державних, міжнародних органів та організацій, недержавних суб’єктів, відповідних документів у щорічному україномовному виданні *Щорічника* можуть відрізнятися від попередніх, оскільки вони постійно коригуються згідно з їх змінами, а також мірою становлення в Україні їх офіційного перекладу. Зауваження і пропозиції читачів враховуються в наступних виданнях *Щорічника*.

За цифровий матеріал, авторські висловлювання та висновки, що містяться в Щорічнику СППРІ, редакція україномовного видання відповідальності не несе.

Українські видання *Щорічників СППРІ* надходять до парламентських і урядових структур, центральних органів влади, вузів, публічних бібліотек обсягом близько 500 примірників щорічно. Матеріали *Щорічника СППРІ* також доступні в електронному вигляді на сайті Центру Разумкова <https://razumkov.org.ua/>.

Щорічник СППРІ видається за фінансової підтримки Уряду Швейцарії.

Юрій Якименко,
Президент Центру Разумкова
Київ, квітень 2021р.

Передмова

Робота над цим, 51-м виданням *Щорічника СІПРІ* завершувалася на фоні розгортання пандемії коронавірусної хвороби 2019р. (*COVID-19*) та її багатопланових наслідків. На час написання світ перебуває у вирі надзвичайної санітарно-епідеміологічної ситуації масштабу, не баченого впродовж цілого століття – понад 4 млн. випадків захворювання й більше 300 тис. померлих, згідно зі статистичними даними, які майже всі вважають неповними. Вона тягне далекосяжні економічні, соціальні й політичні наслідки, а у довшій перспективі – ймовірно, матиме також культурний і соціально-психологічний ефекти. Пандемія загострила наявне геополітичне протистояння, викликавши війну дезінформації, в яку були втягнуті Китай, Росія, США та інші держави.

Але в *Щорічнику*, що охоплює події 2019р., *COVID-19* є лише незначним, хоч і дуже летальним, підсумком року. Вірус *COVID-19* вперше виявили в м.Ухань (Китай), і повідомили про нього Всесвітній організації охорони здоров'я в останній день 2019р. Відповідно, ситуація з *COVID-19* без сумніву буде в центрі уваги в наступному виданні *Щорічника*, проте тут, говорячи про події 2019р., цей аспект не розглядається. Як завжди, це видання *Щорічника* містить свідчення, необхідні для визначення підходів до подолання викликів для безпеки людини та міжнародної стабільності. Увага *Щорічника* до фактів має важливе значення в епоху дезінформації і “фейкових новин”. Це буде важливим і для вироблення спільних підходів до побудови більш мирного й стабільного світу у світлі наслідків пандемії *COVID-19*.

У Вступі (розділ 1) йдеться про рік, в якому негативні тенденції продовжували переважати над позитивними. Попри необхідність співпраці з ряду серйозних проблем – клімату, кібербезпеки, миру й торгівлі, – міжнародна напруженість у 2019р. зростала та розхитувала і без того нестійкий світовий порядок. Аналогічним чином, попри складність і транскордонний характер пандемії *COVID-19*, уряди, здається – принаймні спочатку, – вдалися до ізоляціонізму, націоналізму та протекціонізму. Проте, як і у випадку більш традиційних викликів безпеці, що розглядаються у цьому *Щорічнику*, пандемія вимагає багатосторонніх рішень і механізмів, а лідери мають очолити ініціативи з вироблення нових міжнародних інструментів та інститутів охорони здоров'я.

Частина I *Щорічника* охоплює збройні конфлікти та врегулювання конфліктів у 2019р. Ми намагалися передати ключові моменти та тенденції ескалації конфліктів і побудови миру. У розділі 2 увага зосереджується на збройних конфліктах і мирному процесі, розглядаючи їх різноманітні глибинні чинники та узагальнюючи останні події. Глибоко проаналізовані багатосторонні миротворчі операції. Активні збройні конфлікти у 2019р. точились як мінімум у 32 державах: два – в Америці, сім – в Азії та Океанії, один – у Європі, сім – у регіоні Близького Сходу та Північної Африки, 15 – в Субекваторіальній Африці (розділи 3-7). Проте, зниження інтенсивності кількох збройних конфліктів у 2019р. призвело до подальшого зменшення числа жертв конфліктів, продовживши недавню низхідну тенденцію, що триває з 2014р.

Частини II і III зосереджуються на питаннях, пов'язаних з озброєннями та роззброєнням. Робота Інституту в цій галузі значною мірою ґрунтується на зборі первинної перевіреної інформації – основі баз даних СІПРІ. Частина II присвячена військовим витратам та озброєнням, включно із всебічними оцінками останніх тенденцій військових витрат (розділ 8), міжнародних поставок озброєнь і виробництва зброї (розділ 9), а також світовим ядерним силам і поточним програмам ядерної модернізації (розділ 10).

Частина III охоплює питання нерозповсюдження, контролю над озброєннями та роззброєння. У розділі 11 розглядаються ядерна дипломатія Північної Кореї і США, перебіг подій у сфері контролю над ядерними озброєннями з боку Росії і США, включно з Договором про РСМД, а також продовження виконання Іраном Спільного всеохопного плану дій спрямованого на обмеження його ядерної програми. У розділі 12 розглядається застосування хімічної зброї у Сирії та інші події, пов'язані з хімічними та біологічними загрозами безпеці. Розділ 13 містить огляд світових інструментів контролю над звичайними озброєннями у 2019р., включно з останніми дискусіями про регулювання питань автономних систем озброєнь летальної дії і діалогом про неприпустимість гонки озброєнь у космосі. У розділі 14 повідомляється про заходи зміцнення контролю над торгівлею звичайними озброєннями та товарами подвійного використання.

Отже, загалом у цьому виданні розглянуті окремі з найбільш нагальних проблем, з якими людство стикалось у 2019р. СІПРІ продовжує шукати шляхи покращення використання *Щорічника* як інструмента прозорості та підзвітності. З цією метою *Щорічник* багато років перекладається арабською, китайською, російською та українською мовами.

Видання *Щорічника СІПРІ* залежить від праці багатьох людей. До опрацювання цьогогорічного видання долучилися 29 авторів. Матеріали *Щорічника* активно цитуються, а відданий своїй справі колектив забезпечує його відповідність найвищим видавничим стандартам. Фахівці з комунікації, бібліотекарі, ІТ-спеціалісти, обслуговуючий персонал СІПРІ – кожен по-своєму допомагає виданню та поширенню *Щорічника*. Я хотів би скористатися можливістю й висловити подяку всім причетним до цього в СІПРІ та поза його межами.

Щорічник СІПРІ залишається відправною точкою глибокої, авторитетної інформації на базі відкритих джерел з важливих питань міжнародної безпеки, озброєнь і роззброєння. Навіть у нашу цифрову епоху, коли будь-які факти стають доступними простим натиском клавіші, відданість СІПРІ перевірці фактів робить це видання незамінним загальносвітовим надбанням. Це стосується й оцінки СІПРІ наслідків пандемії *COVID-19* і ролі Інституту в плануванні шляхів виходу з кризи для суспільств, що мають стати більш справедливими, гнучкими та стійкими.

Ден Сміт,
директор СІПРІ,
Стокгольм, травень 2020р.

Скорочення

ABM		Anti-ballistic missile	Ракета для боротьби з балістичними ракетами
ACLED		Armed Conflict Location & Event Data Project	Проект збору даних про місця збройних конфліктів і події
AG	АГ	Australia Group	Австралійська група
ALCM	КРПБ	Air-launched cruise missile	Крилата ракета повітряного базування
APC	БТР	Armoured personnel carrier	Бронетранспортер
APM	ППМ	Anti-personnel mine	Противіхотна міна
ASAT		anti-satellite	Протисупутникова (зброя, система)
ASEAN	АСЕАН	Association of Southeast Asian Nations	Асоціація держав Південно-Східної Азії
ATT	ДТЗ	Arms trade treaty	Договір про торгівлю зброєю
AU	АС	African Union	Африканський Союз
BCC	ДКК	Bilateral Consultative Commission (of the Russian–US New START treaty)	Двостороння консультативна комісія (в рамках американо-російського Нового СНО)
BMD	ПРО	Ballistic missile defence	Протиракетна оборона
BWC	КБТЗ	Biological and Toxin Weapons Convention	Конвенція про біологічну та токсинну зброю
CAR	ЦАР	Central African Republic	Центральноафриканська Республіка
CBM	ЗЗД	Confidence-building measure	Заходи зміцнення довіри
CBW	ХБЗ	Chemical and biological weapon/warfare	Хімічна та біологічна зброя/засоби ведення бойових дій
CCM	ККБ	Convention on Cluster Munitions	Конвенція про касетні боєприпаси
CCW	КНЗ	Certain Conventional Weapons (Convention)	Конвенція про “негуманну” зброю
CD	КР	Conference on Disarmament	Конференція з роззброєння
CFE	(Д)ЗЗСЄ	Conventional Armed Forces in Europe (Treaty)	Звичайні збройні сили в Європі (Договір)
CFSP	СЗППБ	Common Foreign and Security Policy	Спільна зовнішня політика та політика безпеки
CIS	СНД	Commonwealth of Independent States	Співдружність Незалежних Держав

CSBM	ЗЗДБ	Confidence and security-building measure	Заходи зміцнення довіри та безпеки
CSDP	СПБО	Common Security and Defence Policy	Спільна політика безпеки і оборони
CSP		Conference of States Parties	Конференція держав-учасниць
CSTO	ОДКБ	Collective Security Treaty Organization	Організація Договору про колективну безпеку
CTBT(O)	(O)ДВЗЯВ	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (Organization)	Договір про всеохожну заборону ядерних випробувань (Організація)
CW	XЗ	Chemical weapon/warfare	Хімічна зброя/засоби ведення бойових дій
CWC	KЗХЗ	Chemical Weapons Convention	Конвенція про заборону хімічної зброї
DDR	РДР	Disarmament, demobilization and reintegration	Роззброєння, демобілізація і реінтеграція
DPKO	ДМО	UN Department of Peacekeeping Operations	Департамент ООН з миротворчих операцій
DPRK	КНДР	Democratic People's Republic of Korea (North Korea)	Корейська Народно-Демократична Республіка (Північна Корея)
DRC	ДРК	Democratic Republic of the Congo	Демократична Республіка Конго
EAEC		European Atomic Energy Community (Euratom)	Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом)
EAPC	РСАП	Euro-Atlantic Partnership Council	Рада Євро-Атлантичного Партнерства
ECOWAS	ЕКОВАС	Economic Community of West African States	Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав
EDA	ЄОА	European Defence Agency	Європейське оборонне агентство
ERW	ВЗВ	Explosive remnants of war	Вибухонебезпечні залишки війни
EU	ЄС	European Union	Європейський Союз
EWIPA		Explosive weapons in populated areas	Запальна та вибухова зброя у населених районах (застосування)
FATF	ФАТФ	Financial Action Task Force	Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму
FFM		Fact-finding mission	Місія із встановлення фактів
FMCT	ДЗВРМ	Fissile material cut-off treaty	Договір про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів

FSC	ФСБ	Forum for Security Co-operation (of the OSCE)	Форум зі співробітництва в галузі безпеки (ОБСЄ)
FY	ф.р.	Financial year	Фінансовий рік
G7		Group of Seven (industrialized states)	Велика сімка (індустріально розвинутих країн)
GBV		Gender-based violence	Гендерне насильство
GCC	РСДПЗ	Gulf Cooperation Council	Рада співробітництва держав Перської затоки
GDP	ВВП	Gross domestic product	Валовий внутрішній продукт
GGE	ГУЕ	Group of government experts	Група урядових експертів
GHG		Greenhouse gas	Парникові гази
GLCM	КРНБ	Ground-launched cruise missile	Крила́та ракета наземного базування
HCOC	ГКП	Hague Code of Conduct	Гаагський кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет
HEU	ВЗУ	Highly enriched uranium	Високозбагачений уран
IAEA	МАГАТЕ	International Atomic Energy Agency	Міжнародне агентство з атомної енергії
ICBM	МБР	Intercontinental ballistic missile	Міжконтинентальна балістична ракета
ICC	МКС	International Criminal Court	Міжнародний кримінальний суд
ICJ	МС	International Court of Justice	Міжнародний суд
IED	СВП	Improvised explosive device	Саморобний вибуховий пристрій
IGAD		Intergovernmental Authority on Development	Міжурядовий орган з питань розвитку
IHL	МГП	International humanitarian law	Міжнародне гуманітарне право
INF	РСМД	Intermediate-range Nuclear Forces (Treaty)	Ядерні сили середньої дальності (Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності)
ISAF	МССБ	International Security Assistance Force	Міжнародні сили сприяння безпеці (в Афганістані)
ISU		Implementation Support Unit	Відділ забезпечення виконання
JCG	СКГ	Joint Consultative Group (of the CFE Treaty)	Спільна консультативна група (ДЗЗСЄ)
JCPOA	СВПД	Joint Comprehensive Plan of Action	Спільний всеохопний план дій
LAWS	ЛАСО	Lethal autonomous weapon systems	Летальні автономні системи озброєнь
LEU	НЗУ	Low-enriched uranium	Низькозбагачений уран

MENA		Middle East and North Africa	Близький Схід і Північна Африка
MIRV	БГРІН	Multiple independently targetable re-entry vehicle	Роздільні боєголовки індивідуального наведення
MRBM	БРСД	Medium-range ballistic missile	Балістичні ракети середньої дальності
MSP		Meeting of States Parties	Зустріч держав-учасниць
MTCR	ПКРТ	Missile Technology Control Regime	Режим контролю над ракетними технологіями
MX		Meeting of Experts	Зустріч експертів
NAM		Non-Aligned Movement	Рух неприєднання
NATO	НАТО	North Atlantic Treaty Organization	Організація Північно-Атлантичного Договору
NGO	НУО	Non-governmental organization	Неурядові організації
NPT	ДНЯЗ	Non-Proliferation Treaty	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
NSG	ГЯП	Nuclear Suppliers Group	Група ядерних постачальників
NWS		Nuclear weapon state	Ядерні держави
OAS	ОАД	Organization of American States	Організація Американських Держав
OCCAR	ОССО	Organisation Conjointe de Coopération en matière d'Armement (Organisation for Joint Armament Cooperation)	Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння
OECD	ОЕСП	Organisation for Economic Co-operation and Development	Організація економічного співробітництва та розвитку
OEWG		Open-ended working group	Робоча група з широким мандатом
OHCHR		Office of the UN High Commissioner for Human Rights	Офіс Верховного комісара ООН з питань прав людини
OIC	ОІК	Organization of the Islamic Conference	Організація Ісламської конференції
OPCW	ОЗХЗ	Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons	Організація із заборони хімічної зброї
OPEC	ОПЕК	Organization of the Petroleum Exporting Countries	Організація країн-експортерів нафти
OSCC		Open Skies Consultative Commission	Консультативний комітет Договору про відкрите небо
OSCE	ОБСЄ	Organization for Security and Co-operation in Europe	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
P5		Five permanent members of the UN Security Council	П'ятірка постійних членів Ради Безпеки ООН

PAROS		Prevention of an arms race in outer space	Запобігання гонці озброєнь у космосі
PFP	ПЗМ	Partnership for Peace	Партнерство заради миру
POA		Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All its Aspects (UN)	Програма дій ООН із запобігання, боротьби та викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її проявах
PSC	РМБ	Peace and Security Council (of the African Union)	Рада миру та безпеки (АС)
PSI	ІПП	Proliferation Security Initiative	Ініціатива протидії розповсюдженню
R&D	НДДКР	Research and development	Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
SADC	САДК	Southern African Development Community	Південноафриканське співтовариство розвитку
SALW	СЗЛО	Small arms and light weapons	Стрілецька зброя і легкі озброєння
SAM	РЗП	Surface-to-air missile	Ракета “земля-повітря”, зенітна ракета
SCO	ШОС	Shanghai Cooperation Organisation	Шанхайська організація співробітництва
SLBM	БРПЧ	Submarine-launched ballistic missile	Балістична ракета із запуском з ПЧ (підводного базування)
SLCM	КРБМ	Sea-launched cruise missile	Крилата ракета морського базування
SORT	СНП	Strategic Offensive Reductions Treaty	Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів
SRBM	БРМД	Short-range ballistic missile	Балістична ракета малої дальності
START	СНО	Strategic Arms Reduction Treaty	Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь
TPNW	ДЗЯЗ	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	Договір про заборону ядерної зброї
UAE	ОАЕ	United Arab Emirates	Об’єднані Арабські Емірати
UAV	БЛА	Unmanned aerial vehicle	Безпілотний літальний апарат
UN	ООН	United Nations	Організація Об’єднаних Націй
UNASUR		Unión de Naciones Suramericanas (Union of South American Nations)	Союз південноамериканських держав

UNDP	ПР ООН	UN Development Programme	Програма розвитку ООН
UNHCR		UN High Commissioner for Refugees	Верховний комісар ООН з питань біженців
UNODA		UN Office for Disarmament Affairs	Управління ООН у справах роззброєння
UNROCA		UN Register of Conventional Arms	Реєстр звичайних озброєнь ООН
UNSC	РБ ООН	UN Security Council	Рада Безпеки ООН
WA	ВД	Wassenaar Arrangement	Вассенаарська домовленість
WHO	ВООЗ	World Health Organization	Всесвітня організація охорони здоров'я
WMD	ЗМУ	Weapon(s) of mass destruction	Зброя масового ураження

Географічні регіони та субрегіони

Африка	Включно з Північною Африкою (Алжир, Лівія, Марокко та Туніс, за винятком Єгипту) та Субекваторіальною Африкою (рештою Африканського континенту)
Америка	Включно з Північною (Канада і США), Центральною Америкою і Карибським басейном (включно з Мексикою) та Південною Америкою
Азія та Океанія	Включно з Центральною, Східною Азією, Океанією, Південною (включно з Афганістаном) і Південно-Східною Азією
Європа	Включно зі Східною (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Росія та Україна), Західною і Центральною (разом з Південно-Східною) Європою; в контексті військових витрат Туреччина віднесена до країн Західної і Центральної Європи
Близький Схід	Включно з Єгиптом, Іраком, Іраном, Ізраїлем, Йорданією, Кувейтом, Ліваном, Сирією, Туреччиною і країнами Аравійського півострова

Вступ

Розділ 1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2019р.

1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2019р.

ДЕН СМІТ

Наприкінці другого десятиліття ХХІ сторіччя не спостерігається помітних ознак відходу від загалом тривожного та неспокійного стану міжнародної безпеки. В останніх виданнях щорічного огляду СІПРІ подій у сфері озброєнь, роззброєння, контролю над озброєннями та безпеки – а це вже 51-е таке видання – містяться свідчення такого погіршення умов міжнародної стабільності. Не всі події упродовж року були негативними. Деякі елементи міжнародного співробітництва – важливої передумови стабільності – зберігаються, діють і набирають сили. Та хоча загальна оцінка наслідків цих подій неминуче містить елемент суб'єктивності, але поширеною є думка, що у 2019р. це погіршення тривало¹.

Як і попередніми роками, ця тенденція знайшла відображення в подальшому зростанні військових витрат і оціночної вартості світових поставок озброєнь, а також у поглибленні вже хронічної кризи контролю над озброєннями, отруюючи й без того токсичну світову геополітичну ситуацію, що особливо помітно у відносинах між Китаєм і США, а також у регіональних протистояннях. У 2019р. це призводило до виникнення гарячих точок, особливо на Близькому Сході та в Південній Азії, для усунення яких дедалі більш поділеній міжнародній спільноті, схоже, бракувало можливостей або бажання. Недоліки міжнародного врегулювання криз, що проявилися у цих моментах, вражають. Можливо, це непокоїло найбільше, бо у світі вперто зберігається велика кількість збройних конфліктів. Були ознаки того, що рівень смертності знизився, порівняно з попередніми роками: згідно з одним із звітів, у 2019р. жертв конфліктів було на 17% менше, ніж у 2018р., переважно завдяки зниженню інтенсивності бойових дій². Але ознак врегулювання конфліктів шляхом переговорів було мало.

На цьому фоні тривало поглиблення кліматичної кризи. З'явилися нові наукові дані, а наслідки зміни клімату стають більш очевидними, проявляючись у формі погодних катаклізмів. Очевидне зростання суспільного занепокоєння змінами клімату та іншими екологічними проблемами впродовж 2019р., у поєднанні з деклараціями про наміри на високому рівні, на кшталт

¹ За оцінкою *Science and Security Board of the Bulletin of the Atomic Scientists*, де розглядається міжнародна ситуація на початку 2020р., стрілка "годинника судного дня" була встановлена ще ближче до дванадцятої; див.: *Bulletin of the Atomic Scientists*, 'Closer than ever: It is 100 seconds to midnight', 23 Jan. 2020.

² Kishi, R. et al., *Year in Review* (Armed Conflict Location & Event Data Project: Mar. 2020). Аналіз усіх збройних конфліктів і мирних процесів у 2019р. див. у розділах 2-7 цього видання.

зроблених під час Саміту ООН з питань боротьби зі змінами клімату (*Climate Action Summit*) у вересні, стали позитивними ознаками рішучого переходу від слів до підтримки серйозних дій для розв'язання цієї проблеми. Але ці дії все ще важко організувати та стимулювати, а від дій до появи їх результатів пройде чимало часу. Подальшого підвищення середньосвітової температури не уникнути, наскільки б і як би швидко не скорочували викиди парникових газів. Наскільки важливими й нагальними є ці заходи, настільки ж необхідним є пристосування до наслідків зміни клімату та підвищення стійкості в короткій і середній перспективі. Без них у сфері безпеки у 2030-х роках може відбутися стільки потрясінь і стресів, що вони стануть фактично нездоланими для багатьох країн у всіх регіонах світу.

Можливо, ніколи ще не було більшої потреби в міжнародному співробітництві з колективного реагування на спільні загрози. Тим часом спостерігається зменшення готовності до цього з боку великих держав і вражаюча інерція у міжнародній політиці. Жодна з проблем, згаданих тут, не є нездоланою. Дійсно, комплексність багатьох сьогоdnішніх збройних конфліктів дуже ускладнює спроби зменшення насильства та розв'язання конфліктів. Так само важко зупинити технічний прогрес, зокрема, через його численні вигоди, окремі з яких реально змінюють світ. І успішне реагування на зміну клімату є дуже важливим завданням, оскільки ця проблема є продуктом засадничих економічних рис організації сучасних суспільств. Але під час минулих конфліктів подібні проблеми вже зустрічались і вирішувались. Існує багатий досвід успішного регулювання технічного розвитку. Інструменти зменшення викидів парникових газів і пристосування людського суспільства до наслідків неминучої зміни клімату добре відомі та реально існують. Чого наразі бракує – так це волі спільно працювати на міжнародній арені для розв'язання цих різноманітних проблем.

У наступних розділах цього *Щорічника* представлені дані та аналіз, на яких ґрунтуються ці широкі висновки. У вступному розділі міститься загальний огляд тенденцій і проблем, що вимагають дій з боку провідних держав, зокрема, співпраці між ними заради уникнення серйозних загроз безпеці та конфліктів. У цьому розділі показано, як міжнародному реагуванню у ключових гарячих точках упродовж 2019р., а також підходу до контролю озброєнь бракувало спільних позицій. Міжнародне співробітництво також є ключовим елементом успіху в мінімізації та подоланні негативних наслідків зміни клімату для безпеки. З виникненням на початку 2020р. загрози коронавірусної хвороби (*COVID-19*) – найбільш серйозної за тривалий час безпосередньої загальносвітової проблеми – міжнародного співробітництва знову забракло.

Останніми роками дотримання міжнародного права та норм, на яких ґрунтується співробітництво, також ослабло. Якщо міжнародна система має функціонувати на засадах співробітництва, а не конфронтації, їх важливістю не слід нехтувати.

I. Гарячі точки

Події 2019р. зробили перспективу війни між потужними державами на Близькому Сході та в Південній Азії більш реальною, ніж минулими роками. Така війна не почалась і наразі за жодних обставин не виглядає вірогідною, але коли в середині 2019р. у Перській затоці почалися ракетні удари, напади проксі і з'явилися загрози свободі мореплавства, існували підстави припускати можливість війни Ірану із Саудівською Аравією та іншими регіональними державами, а потенційно – зі США. Також посилюлися збройні сутички між двома ядерними державами – Індією та Пакистаном – через Кашмір. При цьому, не виключалася можливість їх ескалації. Хоча в обох випадках криза минула, такої якості врегулювання криз, яка раніше досягалася через дипломатію високого рівня, що здійснювалася ООН чи непричетною великою державою, не було помітно. У випадку подій у регіоні Перської затоки це можна значною мірою пояснити позиціями Росії і США, які надають підтримку протилежним сторонам регіональної політики; у випадку ж Кашміру за цим можна бачити небажання світових потуг примушувати до компромісу дві великі регіональні держави. Можливо, ще зарано робити висновок, ніби це вказує на міжнародний системний недолік вражаючого масштабу, але схоже, що у 2019р. світ не раз наближався до вкрай небезпечної ситуації.

Криза в Ормузькій протоці

Ормузька протока – це вузький водний шлях між північним краєм півострова, де розташовані Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), та берегом Ірану на північ від нього. Це найважливіша у світі “горловина” морських перевезень нафти: близько 19% її загальносвітових поставок, або близько третини обсягу міжнародної торгівлі нею, щороку прямують цією протокою³. Напади на нафтоналивні танкери у протоці з травня по липень підвищили ризик регіональної конфронтації і поставили під загрозу принцип свободи мореплавства. Цей принцип має величезне значення для взаємопов'язаної, залежної від торгівлі світової економіки з каналами своєчасного постачання.

Фоном для цих інцидентів частково служило регіональне суперництво між Іраном і Саудівською Аравією, а частково – припинення Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*), що його часто називають Іранською ядерною угодою. На початку травня 2019р. США посилили санкції проти Ірану, скасувавши тимчасові дозволи на весь його експорт нафти. Раніше Іран погрожував у відповідь на такі санкції перекрити Ормузьку протоку⁴. Водночас США посилили власну військово-морську присутність у регіоні розгортанням ще однієї авіаносної ударної

³ US Energy Information Administration, ‘World oil transit chokepoints’, 25 July 2017, updated 15 Oct. 2019. Управління з питань енергетичної інформації (*Energy Information Administration*) визначає світові нафтові “горловини” (*chokepoints*) як “вузькі проходи на світових морських шляхах загального використання”.

⁴ *The Guardian*, ‘Iran threatens to block Strait of Hormuz over US oil sanctions’, 5 July 2018.

групи⁵. Повідомлялося також, що США оновили свої військові плани в регіоні, передбачивши можливість відрядження до 120 тис. військово-службовців на Близький Схід у випадку нападу Ірану на американські сили⁶. Після того напруженість різко зросла, і розпочався ряд збройних акцій, які тривали до кінця року. Іран відповів на посилення економічних санкцій відмовою від ряду ядерних обмежень і погрожував виходом з ядерної угоди 2015р.⁷

Чотири торгові судна, у т.ч. два арабійські нафтоналивні танкери, були атаковані поблизу узбережжя ОАЕ 12 червня, і ще два – 13 червня. Відкидаючи американські звинувачення в цих нападах, Міністр закордонних справ Ірану Мохаммад Джавад Заріф (*Mohammad Javad Zarif*), тим не менш, попередив, що США “не можуть сподіватися, що залишаться в безпеці” в “економічній війні” США проти Ірану⁸. Ескалація продовжилася 4 липня, коли британські ВМС захопили танкер поблизу Гібралтара. Велика Британія пояснювала ці дії тим, що танкер перевозив іранську нафту на нафтопереробний завод у Сирії всупереч санкціям ЄС⁹. За шість днів Іран здійснив спробу затримати британський танкер в Ормузькій протоці, а згодом, 18 і 31 липня, захопив два іноземні танкери з екіпажами¹⁰. США відповіли спробою розширити міжнародну коаліцію для захисту торгових суден в Ормузькій протоці та навколо неї. Але лише Австралія, Бахрейн і Велика Британія від самого початку приєдналися до коаліційних сил, а Саудівська Аравія та ОАЕ долучилися пізніше¹¹. У наступні місяці, попри повідомлення в жовтні про напад на іранське судно в Червоному морі, здавалося, що напруженість від загострення морської конфронтації у Перській затоці дещо знизилася¹². Проте, дії перемістилися на інші арени.

Різке зростання напруженості між Іраном і США спостерігалось в червні, коли Іран збив американський розвідувальний дрон, заявивши, що той

⁵ Lubold, G. and Gordon, M.R., ‘US deploys forces to Mideast to deter Iran’, *Wall Street Journal*, 5 May 2019.

⁶ Schmitt, E. and Barnes, J.E., ‘White House reviews military plans against Iran, in echoes of Iraq war’, *New York Times*, 13 May 2019.

⁷ Sanger, D.E. et al., ‘US issues new sanctions as Iran warns it will step back from nuclear deal’, *New York Times*, 8 May 2019. Про події, пов’язані з Іранською ядерною угодою, див. підрозділ III розділу 11 цього видання.

⁸ Wintour, P., ‘Iran’s foreign minister warns US “cannot expect to stay safe”’, *The Guardian*, 10 June 2019.

⁹ BBC, ‘Oil tanker bound for Syria detained in Gibraltar’, 4 July 2019.

¹⁰ Starr, B. and Browne, R., ‘Iranian boats attempted to seize a British tanker in the Strait of Hormuz’, CNN, 11 July 2019; France 24, ‘Iran seizes foreign tanker with 12 crew “smuggling fuel” in Gulf’, 18 July 2019; Yee, V. et al., ‘Iran says it has seized another oil tanker in Persian Gulf’, *New York Times*, 4 Aug. 2019.

¹¹ Morgan, W. and Toosi, N., ‘US-led Gulf maritime coalition “rebranded” to attract more countries’, Politico, 5 Aug. 2019; UK Cabinet Office et al., ‘UK joins international maritime security mission in the Gulf’, 5 Aug. 2019; Neuman, S., ‘Australia joins US-led maritime force protecting Persian Gulf shipping’, National Public Radio, 22 Aug. 2019.

¹² BBC, ‘Iranian oil tanker attacked off Saudi coast, foreign ministry says’, 11 Oct. 2019 *Times of Israel*, ‘Iran says 3 tankers attacked in Red Sea in six-month period, warns route unsafe’, 7 Nov. 2019.

перебував у іранському повітряному просторі¹³. США заперечили факт вторгнення. Повідомлялося, що Президент США Д.Трамп дозволив завдати військових ударів по іранських РЛС і ракетних батареях, скасувавши рішення лише за кілька хвилин до удару¹⁴. Замість того США здійснили кібернапади на іранські системи керування ракетами та іранську розвідслужбу, яку вони вважали відповідальною за напад на два танкери в червні¹⁵.

Саудівська Аравія звинувачувала Іран в ударах по саудівському нафтопроводу за допомогою дронів і ракет у травні, попри те, що відповідальність за ці удари взяли на себе сили хуситів у Ємені (див. підрозділ V розділу 6)¹⁶. Напруженість знов загострилася після ударів дронами та ракетами по нафтових об'єктах Саудівської Аравії 14 вересня. Ці удари на деякий час зупинили близько половини виробництва нафти Саудівської Аравії. Відповідальність за ці удари знову взяли на себе повстанці-хусити в Ємені, але деякі держави-члени ЄС, Саудівська Аравія і США звинувачували Іран¹⁷. Президент Д.Трамп розглядав можливість авіаударів у відповідь, написавши у Твіттері наступного дня після цих ударів, що США "готові до бою", – але натомість вдався до більш обережного підходу: до нових санкцій проти Ірану і збільшення військової допомоги Саудівській Аравії¹⁸.

Спроби Президента Франції Е.Макрона (*Emmanuel Macron*) організувати зустріч президентів Ірану і США у вересні не дали результату, але напруженість у жовтні-листопаді дещо знизилася. Повідомлялося, що Іран і Саудівська Аравія через посередників намагаються запровадити діалог, а на початку грудня Іран і США обмінялися в'язнями¹⁹. Але останній місяць року більше запам'ятався ескалацією військових сутичок в Іраку між іранськими союзниками та силами США. Їх кульмінацією на початку 2020р. стало цілеспрямоване вбивство генерала К.Сулеймані (*Qasem Soleimani*), одного з керівників Корпусу стражів Ісламської революції (КСІР, *Islamic*

¹³ Deeks, A. and Anderson, S.R., 'Iran shoots down a US drone: Domestic and international legal implications', *Lawfare*, 20 June 2019.

¹⁴ Shear, M.D. et al., 'Strikes on Iran approved by Trump, then abruptly pulled back', *New York Times* 20 June 2019.

¹⁵ Barnes, J.E. and Gibbons-Neff, T., 'US carried out cyberattacks on Iran', *New York Times*, 22 June 2019.

¹⁶ Deutsche Welle, 'Houthi rebels attack Saudi oil pipeline', 14 May 2019.

¹⁷ Kirkpatrick, D.D. et al., 'Who was behind the Saudi oil attack? What the evidence shows', *New York Times*, 16 Sep. 2019; International Crisis Group, 'After the Aramco attack: A Middle East one step closer to its "1914 moment"', *Commentary*, 20 Sep. 2019.

¹⁸ Quilantan, B., 'Trump says US "locked and loaded" after attack on Saudi oil', *Politico*, 15 Sep. 2019; Gibbons-Neff, T., 'New US aid to Saudi Arabia will include 200 troops', *New York Times*, 26 Sep. 2019. Про військові бази США на Близькому Сході див.: Musto, P., 'US-Iran dispute brings attention to military bases in Middle East', *Voice of America*, 6 Sep. 2019.

¹⁹ Fassihi, F. and Hubbard, B., 'Saudi Arabia and Iran make quiet openings to head off war', *New York Times*, 4 Oct. 2019; Crowley, M., 'In prisoner swap, Iran frees American held since 2016', *New York Times*, 7 Dec. 2019.

Revolutionary Guards Corps), якого вважали одним із найефективніших іранських генералів і найвпливовіших осіб в Ірані²⁰.

Ескалація посилила перспективи розгортання асиметричних військових дій. Ті регіональні держави, що з найбільшою вірогідністю могли бути залучені – Іран, з одного боку, та Ізраїль, Саудівська Аравія і ОАЕ, з іншого – були б уразливими до ударів по своїй території. Для Росії і США – у випадку їх залучення – найбільший ризик, імовірно, випливав би з їх військової, дипломатичної та економічної присутності в регіоні. Виходячи з наявного досвіду, важливу роль могли б відігравати напади та контрнапади в кіберпросторі, включно з атаками на критичні об'єкти інфраструктури. Навіть одне це, крім ілюстрації потреби стабільного врегулювання чи хоча б надійного усунення розбіжностей між сторонами, свідчить також про необхідність запровадження правил поведінки в кіберпросторі²¹.

Криза у Кашмірі

У 2019р. загострився конфлікт між Індією і Пакистаном з приводу спірної території Кашміру. Його особливостями є не лише безпосереднє насильство, але й затяжний і заплутаний характер суперечки між Індією і Пакистаном, а також наявність у обох держав ядерної зброї.

Після здобуття незалежності Індія і Пакистан тричі вели війни за Кашмір: у 1947-1948рр., 1965р. та 1999р., а у 1971р. – воювали через незалежність Бангладеш. Крім того, відбувалися численні збройні сутички. Обидві країни претендують на всю територію Джамму та Кашміру; водночас Індія наразі контролює приблизно 55% території, де проживає близько 70% населення, Пакистан контролює близько 30% території, а решту 15% – контролює Китай. Після першої Кашмірської війни 1947-1948рр. території Джамму та Кашміру, що контролюються Індією і Пакистаном, розмежовані військовою “лінією контролю” (ЛК, *‘line of control’*, *LOC*). Припинення вогню в регіоні з 1949р. контролює спостережна місія ООН – Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (*UN Military Observer Group in India and Pakistan, UNMOGIP*)²².

Конституція Індії 1950р. надала Джамму та Кашміру особливий статус і певну автономію²³. З кінця 1980-х років кашмірські сепаратисти – окремі з яких прагнуть незалежності, а інші воюють за приєднання до сусіднього Пакистану, – періодично здійснюють військові акції проти 500-тисячних індійських сил безпеки в Джамму та Кашмірі, що призвели до десятків

²⁰ O’Driscoll, D., ‘Tensions on Iraqi soil likely to overshadow anti-government protest demands’, SIPRI Commentary, 9 Jan. 2020.

²¹ Див. підрозділ I розділу 13 цього видання.

²² Див. сайт *UNMOGIP*. Про конфлікт у Кашмірі і збройні конфлікти в Індії та Пакистані див. також підрозділ II розділу 4 цього видання.

²³ Noorani, A.G., *Article 370: A Constitutional History of Jammu and Kashmir* (Oxford University Press: Oxford, 2011).

тисяч загиблих²⁴. Разом із зіткненнями між регулярними військами Індії та Пакистану це перетворило регіон на один з найнебезпечніших у світі.

У 2003р., після Каргільської війни (*Kargil War*) 1999р., був погоджений режим припинення вогню, який завжди був нестабільним. У 2018р., після двох дуже складних років, перемир'я поновлене і знову зірване через новий спалах напруженості у 2019р., коли понад 40 індійських поліцейських загинули внаслідок підриву вибухового пристрою в лютому. Це був найбільш смертоносний з подібних нападів у підконтрольному Індії Кашмірі за понад 30 років²⁵. У відповідь Індія наприкінці того ж місяця завдала авіаударів поза ЛК – вперше з 1971р., коли вони здійснювалися в умовах повномасштабної війни між Індією та Пакистаном за незалежність Бангладеш, – поцілвши в, імовірно, тренувальний табір угруповання, що взяло на себе відповідальність за напад на індійську поліцію. Пакистан відповів дзеркально – авіаударами по підконтрольній Індії території Кашміру.

Паралельно з ескалацією насильства відбувалася подальша політизація суперечки. В серпні, згідно з довгостроковою метою правлячої Партії Бхаратія Джаната (*Bharatiya Janata Party*), індійський Уряд скасував особливий статус Кашміру²⁶. До регіону додатково перекинули близько 38 тис. військових, тимчасово відключили зв'язок, припинили роботу ЗМІ, арештували місцевих лідерів²⁷. Спалахнули протести, понад 500 осіб були заарештовані²⁸.

У двосторонній чи міжнародній дипломатії з цього питання прогресу протягом року не спостерігалось. Прохання Пакистану в серпні про проведення офіційного відкритого засідання РБ ООН не отримало достатньої підтримки; не було й офіційної заяви ООН²⁹. На річній сесії ГА ООН на вищому рівні у вересні Прем'єр-міністр Пакистану І.Хан (*Imran Khan*) засудив рішення Індії скасувати особливий статус Кашміру та висловив занепокоєння з приводу можливості використання ядерної зброї у разі продовження та подальшої

²⁴ За даними Уряду Індії, внаслідок конфлікту з 1989р. загинуло понад 42 тис. цивільних, бойовиків і співробітників сил безпеки; за незалежними оцінками налічувалося 70 тис. або й більше загиблих. Див.: Kronstadt, K.A., 'Kashmir: Background, recent developments, and US policy', Congressional Research Service Report R45877, 16 Aug. 2019. Про число загиблих серед персоналу індійських сил безпеки в Кашмірі див.: Shukla, A., 'India has 700,000 troops in Kashmir? False!!!', *rediff.com*, 17 July 2018.

²⁵ BBC, 'Kashmir attack: Bomb kills 40 Indian paramilitary police in convoy', 14 Feb. 2019; Miller, L., 'Deadly Kashmir suicide bombing ratchets up India-Pakistan tensions', International Crisis Group Q&A, 22 Feb. 2019.

²⁶ Gettleman, J., 'Narendra Modi, India's "watchman", captures historic election victory', *New York Times*, 23 May 2019; Kalra, A. et al., 'India scraps special status for Kashmir in step Pakistan calls illegal', Reuters, 5 Aug. 2019; Fair, C.C., 'India's move in Kashmir: Unpacking the domestic and international motivations and implications', *Lawfare*, 12 Aug. 2019; Maheshwari, L., 'How the Indian Government changed the legal status of Jammu and Kashmir', *Lawfare*, 12 Aug. 2019.

²⁷ Dutta, P.K., 'Kashmir: Why centre is sending additional 38000 troops to J&K', *India Today*, 2 Aug. 2019; Human Rights Watch, 'India: Basic freedoms at risk in Kashmir', 6 Aug. 2019.

²⁸ Gettleman, J. et al., 'Modi defends revoking Kashmir's statehood as protests flare', *New York Times*, 8 Aug. 2019.

²⁹ Parashar, S., 'No formal UNSC meeting on J&K but closed-door consultations after China intervenes', *Times of India*, 16 Aug. 2019; UN News, 'UN Security Council discusses Kashmir, China urges India and Pakistan to ease tensions', 16 Aug. 2019.

ескалації насильства³⁰. Втім, Прем'єр-міністр Індії Н.Моді (*Narendra Modi*) не згадував про конфлікт у своїй промові на ГА, що відповідало погляду Індії на нього як на внутрішнє питання³¹. До кінця 2019р. не було підстав чекати узгодженого врегулювання цієї за давньої проблеми.

II. Контроль над озброєннями

У 2019р. не було прогресу, навпаки, спостерігався певний відступ у контролі над ядерною зброєю. США вийшли з Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Intermediate Nuclear Forces Treaty, INF Treaty*), а Росія формально призупинила свої зобов'язання за ним³². Водночас залишалось неясним, чи буде подовжений двосторонній американо-російський договір про стратегічні ядерні сили, відомий як Новий СНО (*New START*), після нинішньої дати завершення його чинності у 2021р. Крім того, до дискурсу навколо контролю над озброєннями належить також додати проблему новітніх технологій – у т.ч. кібернетичних, машинного навчання та технологій 3D-друку, – хоча вони вже є складовими розробки зброї. Промінь надії 2018р. – розрядка на Корейському півострові та початок обговорення між Північною Кореєю та США питань денуклеаризації – у 2019р. згаснув. Після виходу у 2018р. із СВПД 2015р. США продовжили запровадження нових санкцій проти Ірану. У відповідь на ці кроки Іран у 2019р. послідовно скасовував обмеження, на які він погодився згідно з угодою, заявивши, що він більше не вважає себе зв'язаним цими зобов'язаннями³³.

Від контролю над озброєннями до гонки озброєнь?

Невдовзі після остаточного скасування Договору про РСМД у серпні 2019р., після чого Росія призупинила виконання своїх зобов'язань за Договором, США випробували крилату ракету наземного базування з дальністю, забороненою Договором³⁴. Разом із браком дій у напрямі подовження Нового СНО, це викликало занепокоєння новою гонкою озброєнь. Водночас активізувалася дискусія про те, чи можна реанімувати контроль над озброєннями між Росією і США та яким чином. У США припускали, що для цього потрібне приєднання до переговорів Китаю, щоб перетворити двосторонній формат переговорів на тристоронній³⁵.

³⁰ *Business Recorder*, 'Full transcript of Prime Minister Imran Khan's speech at the UNGA', 27 Sep. 2019.

³¹ *India Today*, 'Full text of PM Narendra Modi's UNGA speech', 28 Sep. 2019.

³² Загальний огляд та інші подробиці Договору про РСМД та інших договорів про контроль над озброєннями, згаданих у цьому підрозділі, див. у підрозділах I-III додатка А цього видання.

³³ Про пов'язані з СВПД події у 2019р. див. підрозділ III розділу 11 цього видання.

³⁴ US Department of Defense, 'DOD conducts ground launch cruise missile test', News release, 19 Aug. 2019; Deutsche Welle, 'US test-fires cruise missile after INF treaty pullout', 19 Aug. 2019.

³⁵ Panda, A., 'Thanks, but no thanks: China pushes back on trilateral strategic nuclear arms control', *The Diplomat*, 7 May 2019.

Є ознаки можливого загострення американо-російського стратегічного суперництва³⁶. Вони проявилися ще у 2018р.: в Огляді ядерного стану (*Nuclear Posture Review*) США та в театральній демонстрації Президентом Росії В.Путіним нових систем озброєнь у березні³⁷. Є ряд сфер збройових технологій, де можливе суперництво, що охоплюють не лише ядерну зброю і платформи подвійного призначення (для ядерної і звичайної зброї), але й технологію гіперзвукового ширяння, протиракетну оборону (ПРО), розміщення систем у космосі та змагання за панування в кіберпросторі³⁸. Однак було б помилкою чекати на повторення гонки озброєнь 1960-1970-х років між США та Радянським Союзом. Тоді кожна сторона намагалася зрівнятися чи випередити іншу за кількістю систем озброєнь конкретних категорій – бомбардувальників, ракет, технологій роздільних боеголовок і ПРО. Хоча ядерний паритет досі має значення для Росії і США, але відбувається асиметричне змагання заходів, контрзаходів і контр-контрзаходів. Водночас зростає важливість неядерних систем для формування стратегічного балансу. Ці два фактори дозволяють припустити, що майбутні угоди про контроль над озброєннями можуть не ґрунтуватися на симетричних скороченнях і охоплювати не лише ядерну зброю. Не можна з певністю спрогнозувати, чи буде їх результат більш або менш стабільним, порівняно з версією часів холодної війни.

Враховуючи зростання ролі Китаю у світовій стратегічній динаміці та уявленнях США про загрози, політичне підґрунтя американської аргументації тристороннього контролю над ядерною зброєю не важко зрозуміти. Але своя логіка є і у відмові Китаю від цієї ідеї, оскільки розмір його ядерного арсеналу важко порівняти з арсеналами Росії і США: на російські та американські ядерні арсенали припадає понад 90% світових запасів ядерних боеголовок; запаси Китаю, хоч і зростають, але становлять близько 2%. Зокрема, французький ядерний арсенал більший за китайський. Це викликає питання: чи не потрібна система контролю над ядерною зброєю із залученням не лише Китаю, але й Великої Британії, Індії, Ізраїлю, Північної Кореї, Пакистану і Франції.

Нинішній період є свого роду роздоріжжям на шляху контролю над озброєннями. Згода подовжити Новий СНО та узгоджено рухатися вперед означала б спільне розуміння урядами США та Росії необхідності обмежень у

³⁶ Див., наприклад: Arbatov, A., 'A new era for arms control: Myths, realities and options', Carnegie Moscow Center, 24 Oct. 2019.

³⁷ Office of the Secretary of Defense, *Nuclear Posture Review 2018* (US Department of Defense: Washington, DC, 2018); Osborn, A., 'Russia names Putin's new "super weapons" after a quirky public vote', Reuters, 23 Mar. 2018; President of Russia, 'Presidential address to the Federal Assembly', 1 Mar. 2018.

³⁸ Див., наприклад: Oelrich, I., 'Hypersonic missiles: Three questions every reader should ask', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 17 Dec. 2019; Wilkening, D., 'Hypersonic weapons and strategic stability', *Survival*, vol.61, no.5 (2019), pp.129-148; Hambling, D., 'China, Russia and the US are all racing to produce hypersonic weapons', *New Scientist*, 6 July 2019. Про розгортання гонки озброєнь у космосі див. підрозділ III розділу 13 цього видання.

військовому та ядерному аспектах їх відносин, попри збереження певного антагонізму та суперництва.

Можливо, варто нагадати сучасній політичній аудиторії, що коли наприкінці 1970-х років контроль над озброєннями похитнувся і почалася нова холодна війна – з радянським вторгненням до Афганістану та розгортанням нової ядерної зброї в Європі, – США та СРСР все ж неофіційно домовилися дотримуватися лімітів Договору 1979р. про обмеження стратегічних озброєнь (*Strategic Arms Limitation Treaty, SALT II*), хоча він так і не був ратифікований³⁹. Крім зниження ризиків, таке визнання взаємної зацікавленості в обмеженнях навколо їх суперництва допомогло, починаючи з 1985р., прокласти шлях до покращення відносин і наступних угод про скорочення озброєнь. Без подібної демонстрації сьогодні взаємних самообмежень шлях уперед виглядає для всіх сторін вкрай ненадійним.

Спільний всеохопний план дій

СВПД зазнав випробувань після інавгурації Президента Д.Трампа в січні 2017р. Угода 2015р. була укладена між Іраном, з одного боку, та Великою Британією, Китаєм, Росією, США, Францією та ЄС – з іншого, і підтримана зобов'язуючою резолюцією РБ ООН⁴⁰. Вона була технічно обгрунтована та повністю виконувалась Іраном⁴¹. Закиди Адміністрації Д.Трампа, зокрема, про те, що СВПД не охоплює іранські ракети чи не обмежує регіональну політику Ірану, є політичними претензіями до Угоди, а не вагомими аргументами стосовно її технічної сторони чи практики її виконання. У травні 2018р. США повідомили, що більше не дотримуватимуться Угоди. У серпні та листопаді 2018р. США поновили санкції проти Ірану, скасовані ними в рамках СВПД⁴².

Санкції США проти Ірану застосовуються екстериторіально, через міжнародну банківську систему, і тому будь-яка організація, що торгує з Іраном чи інвестує в Іран, стикається з ризиком покарання. У ЄС спочатку планували розробити спосіб обійти санкції з метою продовження європейської торговельної та інвестиційної політики з Іраном. Проте, юридичним заходам, ухваленим ЄС у 1990-х роках з метою надати можливість європейським компаніям не дотримуватись екстериторіальних санкцій США, бракує результативності через розмір американського комерційного ринку та роль долара

³⁹ 'SALT II: An analysis of the agreements', *SIPRI Yearbook 1980*, pp.209-244; Arms Control Association, 'US-Russian nuclear arms control agreements at a glance', Fact sheet, Aug. 2019.

⁴⁰ UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015, 'Annex A: Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), Vienna, 14 July 2015'.

⁴¹ Про технічну обгрунтованість СВПД див.: Рауф Т. Розв'язання проблеми Іранської ядерної програми – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ I розділу 17; про його виконання аж до виходу США з Угоди див.: International Atomic Energy Agency, 'Iran is implementing nuclear-related JCPOA commitments, Director General Amano tells IAEA Board', 5 Mar. 2018.

⁴² Ерастьо Т. Виконання Спільного всеохопного плану дій в Ірані. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ IV розділу 7; Ерастьо Т. Виконання Спільного всеохопного плану дій в Ірані. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ III розділу 7; підрозділ III розділу 11 цього видання.

США у світі⁴³. ЄС запровадив фінансовий Інструмент на підтримку торговельних обмінів (*Instrument in Support of Trade Exchanges, INSTEX*), що, за задумом, мав дозволити подальший імпорт нафти з Ірану, але ця мета не була досягнута⁴⁴. Він не давав простору для маневру європейським компаніям, які бажали вести бізнес з Іраном чи в Ірані. Тому він не приніс Ірану полегшення від тиску санкцій. Оскільки інша сторона не виконувала своїх обов'язків зі скасування санкцій, Іран у травні 2019р. також вирішив зменшити власні зобов'язання за СВПД⁴⁵.

Попри те, що Іран та всі сторони СВПД, крім США, залишалися його учасниками, угода на кінець 2019р. фактично не діяла. Парадокс полягає в тому, що Адміністрація США, очевидно стурбована можливістю створення Іраном можливостей з розробки ядерної зброї, успішно “торпедувала” узгоджений інструмент, який не дав би зробити цього⁴⁶.

Ядерна дипломатія Північної Кореї і США

Однією зі світлих плям 2018р. був прорив у відносинах Північної Кореї і США. У сингапурській Спільній декларації від 12 червня 2018р. Президент Д.Трампа пообіцяв надати гарантії безпеки Північній Кореї, а керівник КНДР Кім Чен Ін (*Kim Jong Un*) підтвердив “тверду та незмінну відданість повній денуклеаризації Корейського півострова”. Обидва лідери пообіцяли провести наступні переговори з метою “об'єднання зусиль зі створення режиму міцного і стабільного миру” на півострові⁴⁷.

До кінця 2019р. ці яскраві перспективи зійшли нанівець⁴⁸. Другий саміт Північної Кореї і США в Ханой завершився скасуванням прес-конференції і без спільної заяви. Головною проблемою стала незгода стосовно пом'якшення санкцій США проти Північної Кореї. Третя зустріч Д.Трампа і Кім Чен Ина, організована нашвидкуруч, відбулася наприкінці червня у Пханмунджомі, в демілітаризованій зоні між Північною Кореєю та Південною Кореєю. Однак добра воля, виявлена на тій зустрічі, тривала не довго. Жовтнева зустріч переговорників з Північної Кореї і США у Стокгольмі завершилася через вісім годин різкими словесними випадками Північної Кореї на адресу США⁴⁹. Північна Корея дала США час до кінця року для зміни позиції і попередила, що США отримають неприємний

⁴³ Geranmayeh, E. and Rapnouil, M.L., ‘Meeting the challenge of secondary sanctions’, European Council on Foreign Relations, 25 June 2019.

⁴⁴ Deutsche Welle, ‘EU mechanism for trade with Iran “now operational”’, 28 June 2019; підрозділ III розділу 11 цього видання.

⁴⁵ Див. підрозділ III розділу 11 цього видання.

⁴⁶ Arnold, A. et al., *The Iran Nuclear Archive: Impressions and Implications* (Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School: Apr. 2019).

⁴⁷ Кайл Ш.Н. Ядерна дипломатія Північної Кореї і США. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ I розділу 7.

⁴⁸ Див. підрозділ II розділу 11 цього видання.

⁴⁹ Pak, J.H., ‘Why North Korea walked away from negotiations in Sweden’, Brookings Institution, 18 Oct. 2019.

“різдвяний подарунок”, якщо не змінять свій підхід⁵⁰. Не стало дивиною, що США не заявили про якусь зміну позиції і не виявили особливих ознак серйозного сприйняття згаданого терміну.

Маючи обмежену інформацію від обох сторін, неможливо чітко визначити, що пішло не так. Підготовча зустріч у Стокгольмі в січні 2019р. перед Ханойським самітом нібито створила сприятливу атмосферу та відчуття, що прогрес буде досягнуто завдяки ряду поступових кроків. Однак на той момент дві сторони мали різне розуміння “денуклеаризації” і шляхів її досягнення⁵¹. Оскільки порядок денний переговорів охоплював також геть не просте завдання – оформлення повноцінного врегулювання Корейської війни по її завершенні майже 70 років тому – явно потрібна була величезна наполеглива праця. Тому можна припустити, що одним з критичних недоліків процесу переговорів Північної Кореї і США у 2018-2019рр. був брак волі займатися цією копіткою працею, а також, можливо, невіра одного з лідерів – або їх обох – у необхідність чи бажаність дотримуватися досить традиційного дипломатичного підходу до опрацювання питань, що десятиріччями залишались у край суперечливими.

Станом на кінець 2019р., у той час, як США демонстрували готовність повернутися до переговорів, щойно з’явиться така можливість, Північна Корея не давала підстав очікувати такої можливості. Певний проблиск надії можна було побачити в тому факті, що Північна Корея не дотрималася погрози “різдвяним сюрпризом”. Наприкінці року дипломатичний процес, можливо, й загальмував, але й випробування нових ядерних пристроїв чи ракет великої дальності в Північній Кореї не були проведені.

Конференція з огляду Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 2020р.

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT*) набув чинності в 1970р. Отже, у 2020р. відзначається його 50 річниця, і крім того, це був рік Оглядової конференції (*Review Conference, RevCon*) у рамках ДНЯЗ, що проводиться раз на п’ять років. Підготовка до Оглядової конференції 2020р. відбувалася за складних обставин.

Оглядова конференція 2020р. вважалась особливо важливою, оскільки Конференція 2015р. була непродуктивною⁵². Надзвичайного не сталося; це була дев’ята Оглядова конференція і п’ята – що не дала консенсусу з підсумкового документа про виконання ДНЯЗ⁵³. Але цього разу розбіжності

⁵⁰ Korea Central News Agency, ‘DPRK Vice Foreign Minister for US Affairs issues statement’, 3 Dec. 2019.

⁵¹ Kim, J. and Smith, J., ‘North Korea media says denuclearization includes ending “US nuclear threat”’, Reuters, 20 Dec. 2018; Mason, J. and Holland, S., ‘US, North Korea to seek understanding on denuclearization at summit’, Reuters, 21 Feb. 2019.

⁵² Kulesa, L., ‘Five years that will decide the fate of the NPT’, European Leadership Network commentary, 1 June 2015’

⁵³ Duarte, S., ‘Unmet promise: The challenges awaiting the 2020 NPT Review Conference’, *Arms Control Today*, vol.48 (Nov. 2018).

виглядали особливо глибокими. Найбільш проблемне питання у 2015р. стосувалося спроб утворення на Близькому Сході зони, вільної від зброї масового ураження (ЗМУ). Кілька учасників ДНЯЗ висловлювали також глибоке занепокоєння темпами скорочення ядерної зброї⁵⁴. Скорочення світових запасів з приблизно 65-70 тис. ядерних боєголовок, що налічувалися перед завершенням у 1980-х роках холодної війни, до 13 865 у 2019р. було суттєвим⁵⁵. Однак Стаття VI ДНЯЗ зобов'язує сторони “вести переговори в дусі доброї волі про ефективні заходи, пов'язані з припиненням найближчим часом гонки ядерних озброєнь і з ядерним роззброєнням”. Це зобов'язання багатьма тлумачиться як покладання на ядерні держави особливої відповідальності за проведення переговорів з метою ліквідації усієї ядерної зброї.

Звинувачення ядерних держав у тому, що їх заходи з контролю над озброєннями є неадекватними, спонукала велику кількість держав підтримати Договір 2017р. про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW*) і приєднатись до нього. До кінця 2019р. ДЗЯЗ підписала 81 держава, ратифікували 35; він набуде чинності для держав-сторін Договору після його ратифікації 50 державами⁵⁶. Президент Туреччини Р.Т.Ердоган (*Recep Tayyip Erdoğan*) навів дещо іншу аргументацію, але висловив таке саме розчарування, коли на початку промови на ГА ООН у вересні 2019р. заявив, що ядерна зброя “має бути заборонена для всіх або має бути дозволена для всіх”. Зірвавши оплески, він сказав: “Світ є ширшим за п'ятірку”⁵⁷.

На цьому фоні варто поглянути на сьогоденні проблеми нерозповсюдження в історичній перспективі. На початку 1970-х років СІПРІ оцінював, що приблизно 15 держав мали “майже ядерний” статус⁵⁸. Тоді ядерну зброю мали шість держав: Велика Британія, Китай, США, СРСР і Франція, а також Ізраїль, що володів ядерною зброєю таємно (це досі офіційно не підтверджено). Наразі ядерну зброю мають ще три держави – Індія, Пакистан і Північна Корея, а три держави – Білорусь, Казахстан та Україна – відмовилися від ядерної зброї, яку вони мали законне право зберегти після розпаду Радянського Союзу в 1991р. Південноафриканська Республіка відмовилася від розробки ядерної зброї в останні роки режиму апартеїду, тоді як програма розробки ядерної зброї Іраку була припинена під міжнародним наглядом у 1990-х роках, Лівії – у 2003-2004рр.⁵⁹ Таким чином, нерозповсюдження загалом було досить успішним; ДНЯЗ служив основою цих доволі

⁵⁴ Докладніше див. підрозділ IV розділу 11 цього видання.

⁵⁵ Див. таблицю 10.1 розділу 10 цього видання.

⁵⁶ Про події 2019р., пов'язані з ДЗЯЗ, див. підрозділ IV розділу 11 цього видання.

⁵⁷ Gilinsky, V. and Sokolski, H., ‘Taking Erdoğan’s critique of the Nuclear Non-Proliferation Treaty seriously’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 14 Nov. 2019.

⁵⁸ ‘The near-nuclear countries and the Non-Proliferation Treaty’, *SIPRI Yearbook 1972*, pp.290-298.

⁵⁹ Friedman, U., ‘Why one president gave up his country’s nukes’, *The Atlantic*, 9 Sep. 2017; Atomic Heritage Foundation, ‘South African nuclear program’, 15 Aug. 2018; Hart, J. and Kile, S.N., ‘Libya’s renunciation of nuclear, biological and chemical weapons and ballistic missiles’, *SIPRI Yearbook 2005*, pp. 629-48.

позитивних зрушень, і суттєва ерозія підтримки цього процесу стала би серйозним ударом по глобальній стабільності.

Таким чином, підготовка до Оглядової конференції 2020р. відбувалася за умов впливу трьох факторів: кризи контролю над озброєннями, важливості та успіху ДНЯЗ і розчарування процесами в рамках ДНЯЗ серед багатьох держав-учасниць. На жаль, підготовчий комітет Оглядової конференції 2020р. у квітні 2019р. не зробив нічого, аби позбавитися відчуття слабких перспектив подальшого скорочення ядерної зброї, що виникли під час виконання попередніх обіцянок, пов'язаних зі створенням на Близькому Сході зони, вільної від ЗМУ, або формування консенсусу з широкого кола інших спірних питань⁶⁰. У намаганні розірвати порочне коло розчарування, позбавитися ілюзій і песимізму, Уряд Швеції у червні 2019р. скликав конференцію на міністерському рівні для обговорення поетапного, “ступеневого” підходу до ядерного роззброєння⁶¹.

III. Зміна клімату

Тиск зміни клімату продовжує наростати. 2019р. був другим найтеплішим роком за всю історію спостережень і завершив десятиліття, згідно з даними Всесвітньої метеорологічної організації, “виняткової глобальної спеки та суворих погодних умов”⁶². Кожне десятиліття, починаючи з 1980-х років, було теплішим за попереднє. Як і у 2010-х роках у цілому, у 2019р. в різних частинах світу зафіксовано скорочення площі льодовиків, рекордний рівень моря, підвищення температури та кислотності океану, а також екстремальні погодні умови. Авторитетні міжнародні звіти продовжували аналізувати наслідки глобального підвищення температури та супутні взаємозв'язки. У фінальній міжурядовій доповіді про стан природи та екосистем, вперше після 2005р., показані темпи змін у природі в останні півстоліття – вони є безпрецедентними. Зміни у способах використання моря та суходолу названі найвпливовішими чинниками змін; зміна клімату розглядається як третій за важливістю чинник⁶³.

Середньосвітова температура у 2019р. була приблизно на 1°C вищою за середню у 1850-1900рр., які часто називають “доіндустріальним часом”.

⁶⁰ Sanders-Zakre, A., ‘Deep divisions challenge NPT meeting’, *Arms Control Today*, vol.49 (Apr. 2019); Einhorn, R., ‘The 2020 NPT Review Conference: Prepare for plan B’, United Nations Institute for Disarmament Research, [n.d.].

⁶¹ Government Offices of Sweden, ‘The Stockholm Ministerial Meeting on Nuclear Disarmament and the Non-Proliferation Treaty’, Ministerial declaration, Stockholm, 11 June 2019. Див. також: Ingram, P. and Downman, M., *Stepping Stones to Disarmament: Making Progress in a Polarised International Climate* (The British American Security Information Council: Apr. 2019).

⁶² World Meteorological Organization, ‘2019 concludes a decade of exceptional global heat and high-impact weather’, Press release, 3 Dec. 2019; World Meteorological Organization, ‘WMO confirms 2019 as second hottest year on record’, Press release, 15 Jan. 2020. Див. також: National Aeronautics and Space Administration, ‘NASA, NOAA analyses reveal 2019 second warmest year on record’, Press release, 15 Jan. 2020.

⁶³ Diaz, S. et al. (eds), *The Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services: Summary for Policymakers* (Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services: Bonn, 2019), p.12.

За даними Міжурядової комісії зі зміни клімату (*Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC*), нинішні темпи зростання становлять близько 0,2°C за 10 років⁶⁴. Такими темпами середня температура, на 1,5°C вища за доіндустріальні часи, буде досягнута невдовзі після 2040р., а на 2°C – ще через 20 років. Ці орієнтири визначені Паризькою кліматичною угодою 2015р., у рамках якої сторони домовились обмежити глобальне потепління максимум до 2°C і спробувати втримати його в межах 1,5°C⁶⁵. Останній, нижчий рівень часто вважають максимальним показником глобального потепління перед тим, як підвищення рівня моря почне загрожувати мешканцям низин, зокрема, островів і прибережних рівнин. Можливо, варто зазначити, що показник у 1,5°C вже досягнутий для середньосвітової температури на суходолі; середні значення для морів і океанів утримують середньосвітовий показник дещо нижче 1°C⁶⁶.

Населення низинних прибережних і острівних територій, за оцінкою, становить від 800 млн. до 1 млрд. осіб⁶⁷. Є загроза самому існуванню окремих малих острівних держав, що розвиваються⁶⁸. У низинних прибережних районах розташовано 570 прибережних міст, 20 із них – з населенням понад 10 млн.⁶⁹ Окремі дослідження свідчать про імовірність підвищення рівня моря настільки, що до 2050р. під водою опиняться деякі великі міста, в т.ч. важливі фінансові центри⁷⁰. Однак більш імовірна загроза в цих районах походить від наслідків раптових коливань рівня моря; *IPCC* вважає, що випадки екстремального підвищення рівня моря, дуже рідкі у минулому (раз на століття), до 2050р. можуть спостерігатися щонайменше раз на рік у багатьох місцях⁷¹.

Існують очевидні ризики для безпеки людини та політичної стабільності у вражених регіонах. Якщо викиди парникових газів продовжуватимуть збільшуватися нинішніми темпами, а громади не отримають допомоги в адаптації до неминучих наслідків зміни клімату, то гуманітарні та безпекові проблеми 2030-х років і пізніше можуть стати фактично нездоланими. І це не

⁶⁴ IPCC, *Global Warming of 1.5°C* (IPCC: Geneva, 2018), para.A.1.1.

⁶⁵ The Paris Agreement opened for signature on 22 Apr. 2016 and entered into force on 4 Nov. 2016. Див. UN, *Paris Agreement* (UN: 2015).

⁶⁶ Shukla, P.R. et al. (eds), 'Summary for policymakers', *Climate Change and Land: An IPCC Special Report on Climate Change, Desertification, Land Degradation, Sustainable Land Management, Food Security, and Greenhouse Gas Fluxes in Terrestrial Ecosystems* (IPCC: Geneva, 2019), paras A.2 and A.2.1.

⁶⁷ UN Office of the High Representative for the Least Developed Countries, Landlocked Developing Countries and Small Island Developing States, 'Small island developing states (SIDS) statistics', [n.d.]; C40 Cities, 'Staying afloat: The urban response to sea level rise', [n.d.]; 'The uncertain future of the coasts', *World Ocean Review*, vol.1, chapter 3 (2010).

⁶⁸ Climate & Development Knowledge Network, *The IPCC's Fifth Assessment Report: What's in it for Small Island Developing States?* (Climate & Development Knowledge Network: London, 2014); UN Development Programme, 'Small island nations at the frontline of climate action', 18 Sep. 2017.

⁶⁹ C40 Cities (посилання 68).

⁷⁰ Lu, D. and Flavell, C., 'Rising seas will erase more cities by 2050, new research shows', *New York Times*, 29 Oct. 2019.

⁷¹ Portner, H.-O. et al. (eds), 'Summary for policymakers', *Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate* (IPCC: Geneva, 25 Sep. 2019).

просто проблема середньострокової перспективи. Як показали нещодавні приклади на Близькому Сході, виклики для безпеки людини у вигляді продовольчої небезпеки і проблем з водопостачанням можуть дуже швидко і трагічно стати спусковим гачком великих заворушень і насильства⁷². Також стало очевидним, що наслідки зміни клімату часто доводиться долати в рамках складного процесу побудови миру в умовах післявоєнного розладу. В Сомалі, наприклад, дослідження СІПРІ виявило, що екстремальні погодні умови, зокрема повені та посухи, підривають спроби створення інститутів правопорядку та врядування, посилюючи натомість вплив бойовиків і повстанців⁷³. З іншого боку, у 2019р. було багато прикладів того, як наслідки зміни клімату загрожують повсякденній безпеці звичайних людей – унаслідок пожеж в австралійських лісах з вересня 2019р. по лютий 2020р., а також під час аналогічних, хоч і не таких поширених, займань у лісах Амазонії, Індонезії і Сибіру⁷⁴. У 2019р. спеціальний представник Генерального секретаря ООН з питань зменшення ризику катастроф оцінював частоту кліматичних катастроф як щотижневу⁷⁵.

Наслідки та ризики зміни клімату перетворились у 2019р. на загальносвітові проблеми найвищого пріоритету. З цим дедалі більше погоджуються політики та експерти, а соціальні рухи вилились у шкільні страйки, маніфестації і марші⁷⁶. У вересні Саміт ООН протидії кліматичним змінам (*Climate Action Summit*) став спробою мобілізувати зусилля, спрямовані на зменшення викидів парникових газів, і забезпечити фінансування заходів протидії кліматичним змінам. За деякими винятками, на Саміті було взято небагато реальних зобов'язань⁷⁷, а безпекового аспекту кліматичних ризиків не було зовсім, попри те, що сам Генеральний секретар пізніше назвав зміну клімату “суттєвою загрозою” для безпеки⁷⁸.

Практичне завдання з уповільнення глобального потепління та уникнення найгірших наслідків є колосальним, оскільки підвищення середньосвітової

⁷² Див., наприклад: Krampe, F. and Smith, D., ‘Climate-related security risks in the Middle East’, eds Jagerskog, A. et al., *Routledge Handbook on Middle East Security* (Routledge: Abingdon, 2019); Schaar, J., ‘A confluence of crises: On water, climate and security in the Middle East and North Africa’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2019/4, July 2019.

⁷³ Eklow, K. and Krampe, F., ‘Climate-related security risks and peacebuilding in Somalia’, SIPRI Policy Paper no.53, Oct. 2019. Про збройний конфлікт у Сомалі див. підрозділ IV розділу 7 цього видання.

⁷⁴ Hughes, L., *Summer of Crisis* (Climate Council of Australia Ltd: Potts Point, 2020); Pierre-Louis, K., ‘The Amazon, Siberia, Indonesia: A world of fire’, *New York Times*, 28 Aug. 2019. Від лісових пожеж в Австралії постраждало близько 11 млн. га дикої природи, сільськогосподарських угідь і міських територій; унаслідок пожеж втрачено, за оцінками, майже 1 млн. га амазонських лісів.

⁷⁵ Harvey, F., ‘One climate crisis disaster happening every week, UN warns’, *The Guardian*, 7 July 2019.

⁷⁶ Collins, A., *The Global Risks Report 2019* (World Economic Forum: Geneva, Feb. 2019); Granados, F., *The Global Risks Report 2020* (World Economic Forum: Geneva, Feb. 2020); Marris, E., ‘Why young climate activists have captured the world’s attention’, *Nature*, 18 Sep. 2019.

⁷⁷ Sengupta, S. and Friedman, L., ‘At UN climate summit, few commitments and US silence’, *New York Times*, 23 Sep. 2019.

⁷⁸ UN Climate Change, ‘Antonio Guterres calls for increased ambition and commitment at COP25’, 1 Dec. 2019.

температури стало прямим наслідком економічного зростання та розвитку. Температура поверхні землі та моря продовжуватиме зростати, доки триватимуть викиди парникових газів. Більшість сценаріїв обмеження глобального потепління до 1,5°C передбачають перевищення цього рівня, перед падінням нижче за нього⁷⁹. Щоб досягти цього, світова економіка до 2050р. має стати вуглецево нейтральною, із суттєвими скороченнями – зазвичай вважається, до 45% – до 2030р. Це приблизний діапазон орієнтирів, зокрема, в довгостроковій стратегії ЄС⁸⁰. Щоб глобальне потепління не перевищило рівень у 1,5°C, скорочення викидів парникових газів має статися раніше та бути суттєвішим. Менш амбітний шлях до цього показника означає повернення до досягнутого в милому столітті зростання викидів парникових газів, причому більш високими темпами. Тим часом економічні результати мають задовольняти потреби та очікування зростаючого населення світу⁸¹. Попри заявлені амбіції, станом на кінець 2019р., лише два уряди рухалися до цих орієнтирів: Гамбії і Марокко⁸². Таким чином, можна впевнено сказати, що починаючи з 2030-х років світ зустрінеться з безпековими проблемами кліматичного характеру, до яких він наразі не готовий, але ще має достатньо часу, щоб підготуватися. Ключем до успіху спроб зі скорочення викидів парникових газів до рівня, достатнього для мінімізації проблем, спричинених зміною клімату, а також спроб адаптуватися до впливу зміни клімату так, щоб упоратися з неминучими наслідками, в т.ч. у сфері безпеки, є міжнародне співробітництво. Сьогодні існує безпрецедентна потреба в тісному співробітництві.

IV. Міжнародна система і право

Необхідність співробітництва у питаннях клімату доповнюється аналогічною потребою у зв'язку з іншими проблемами нашої епохи – зокрема, з кібербезпекою і ризиком пандемій – а також у традиційно важливих питаннях миру та торгівлі. Рівень напруженості та розбіжностей між ключовими гравцями, яким характеризується міжнародна політика, є серйозною підставою для занепокоєння. Існують різноманітні спірні питання між Китаєм, Росією і США; останні мають також складні відносини з певних питань зі своїми союзниками – Великою Британією і Францією. Розлад у засадах міжнародної системи став особливо

⁷⁹ Levin, K., '8 things you need to know about the IPCC 1.5°C report', World Resources Institute, 7 Oct. 2018.

⁸⁰ European Commission, 'A clean planet for all: A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy', Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank, COM(2018) 773 final, 28 Nov. 2018.

⁸¹ *The Economist*, 'The past, present and future of climate change', 21 Sep. 2019.

⁸² Climate Action Tracker, [n.d.]; Climate Action Tracker, 'Gambia', [n.d.]; Climate Action Tracker, 'Morocco', [n.d.].

помітним в останнє десятиліття⁸³. Його контури робить більш чіткими відзначена у виданні *Щорічника 2019* дивна особливість сьгоднішньої арени міжнародних відносин, а саме те, що жодна з великих держав – Китай, Росія чи США – не є прихильницею *status quo*. Кожна з них піддає сумніву певні аспекти світового політичного порядку. Це робить міжнародну політику менш передбачуваною. Зокрема, наразі впевненість у повазі до законів, правил і норм міжнародного порядку в наявному вигляді, є меншою, ніж лише кілька років тому. Це робить співробітництво складнішим і менш привабливим підходом до окремих ключових міжнародних проблем, порівняно з більш одностороннім підходом.

Останніми роками спостерігаються вражаючі приклади ігнорування та порушення міжнародного права, договорів і норм. Кричущим прикладом цього стало навмисне вбивство саудівського журналіста Дж.Хашогджі (*Jamal Khashoggi*) в консульстві Саудівської Аравії у Стамбулі в жовтні 2018р.⁸⁴ Держдепартамент США вніс це вбивство до свого каталогу порушень прав людини в Саудівській Аравії, заявивши, що воно скоєне урядовими агентами⁸⁵. ООН пішла ще далі, назвавши вбивство “навмисною, заздалегідь спланованою смертною карою, позасудовою стратою, за яку Саудівська Аравія як держава відповідає згідно з міжнародним правозахисним правом”⁸⁶.

Небагато випадків незаконної поведінки держав і їх представників справили шок такої ж сили, хоча, звичайно, існують і інші випадки свавілля держав, включно з ув’язненнями без суду, катуваннями та позасудовими стратами. Є й багато інших порушень норм міжнародного права – так багато, що їх перестають помічати. Анексію Росією українського Криму у 2014р. ЄС вважає незаконною і продовжує застосовувати санкції, але це, схоже, не вплинуло на модель міжнародних відносин Росії⁸⁷. Доповідь ООН з висновком про те, що Росія – постійний член РБ ООН – вчиняла військові злочини в Сирії у період з липня 2019р. по січень 2020р., не викликала особливих коментарів чи відчутного обурення⁸⁸. Це частково може бути пов’язане з неадекватністю міжнародної реакції на попередні випадки військових злочинів у Сирії: звинувачення сирійського Уряду у використанні хімічної зброї (ХЗ) у березні та квітні 2018р. у Думі, передмісті Дамаску⁸⁹. Менше, ніж

⁸³ International Crisis Group, ‘Council of despair? The fragmentation of UN diplomacy’, Special Briefing no.1, 30 Apr. 2019.

⁸⁴ BBC, ‘Jamal Khashoggi: All you need to know about Saudi journalist’s death’, 19 June 2018.

⁸⁵ US Department of State, ‘2018 country reports on human rights practices: Saudi Arabia’, 11 Mar. 2019.

⁸⁶ UN Office of the High Commissioner for Human Rights, Annex to the report of the special rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions: Investigation into the unlawful death of Mr Jamal Khashoggi, A/HRC/41/CRP.1, 19 June 2019, para.235.

⁸⁷ Council of the European Union, ‘Illegal annexation of Crimea and Sevastopol: EU extends sanctions by one year’, Press release, 20 June 2019.

⁸⁸ UN General Assembly, Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, A/HRC/43/57, 28 Jan. 2020, paras 21-25, and annex II, paras 6, 15-17.

⁸⁹ Hubbard, B., ‘Dozens suffocate in Syria as government is accused of chemical attack’, *New York Times*, 8 Apr. 2018 Sanders-Zakre, A, ‘More chemical attacks reported in Syria’, *Arms Control Today*, vol.8 (Apr. 2018).

через тиждень Велика Британія, США і Франція завдали карального ракетного удару по імовірних хімічних військових об'єктах у Сирії, випереджаючи розслідування Організації із заборони хімічної зброї (*Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons*)⁹⁰. Рішення діяти, не чекаючи законної процедури, жодним чином не свідчило про підтримку трьома урядами міжнародного права; це політизувало питання та суттєво підірвало шанси на міжнародну єдність з приводу цього інциденту, які б докази не з'явилися. Серед інших прикладів вибіркового підходу до міжнародного правового процесу – відмова Китаю у 2016р. визнати висновки Постійного арбітражного суду у справі, порушеній Філіппінами через спірні острови та острівці в Південнокитайському морі⁹¹.

Окремі інциденти і проблеми, згадані на початку цього розділу, є свідченням також загалом зверхнього ставлення до правових питань. У зв'язку з виходом США із СВПД питання, чи можуть США просто ігнорувати зобов'язуючу резолюцію РБ ООН, ніколи не фігурувало в офіційному дискурсі США. Рішення Індії змінити статус Джамму та Кашміру зруйнувало хиткий баланс, який мало підтримувати конституційне положення про цю провінцію, і могло не збігатися з буквою закону. Цей крок був оскаржений у Верховному суді Індії, і через півроку після того справа ще тривала⁹². Захоплення суден Великою Британією та Іраном у, відповідно, Гібралтарській та Ормузькій протоках також свідчить про уявлення, що верховенством права у сприятливий момент ніби можна знехтувати.

Подібна, в певному сенсі, тенденція у міжнародній політиці проявилася у 2019р. під час одного анекдотичного інциденту. Американського музиканта Р.Маерса (*Rakim Myers*), відомого як *A\$AP Rocky*, і ще двох осіб заарештували у Стокгольмі за звинуваченням у нападі. Президент Д.Трамп у відповідь зателефонував шведському Прем'єру і попросив звільнити музиканта, а у Твіттері написав, що Швеція не вдячна за все, що США роблять для неї; він також відрядив спеціального президентського посланця у справах заручників, Р.О'Браєна (*Robert O'Brien*), на суд до Стокгольму⁹³. Уряд США в офіційному листі від 31 липня 2019р. попередив шведську прокуратуру про “негативні наслідки для американо-шведських двосторонніх відносин”, якщо

⁹⁰ Collins, K. et al., ‘What we know about the three sites targeted in Syria’, *New York Times*, 14 Apr. 2018.

⁹¹ Permanent Court of Arbitration, ‘PCA case no.2013-19 in the matter of the South China Sea arbitration before an arbitral tribunal constituted under annex VII to the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea between the Republic of the Philippines and the People’s Republic of China: Award’, 12 July 2016.

⁹² Mohanty, S, ‘India’s top court to hear legal challenges on Kashmir in October’, Reuters, 28 Aug. 2019; Firstpost, ‘SC on Article 370 abrogation: Apex court says “five-judge bench competent to hear case”, turns down pleas to move matter to larger bench’, 2 Mar. 2020.

⁹³ Donald J.Trump (@realDonaldTrump), ‘Give A\$AP Rocky his freedom. We do so much for Sweden but it doesn’t seem to work the other way round. Sweden should focus on its real crime problem! #FreeRocky’, Twitter, 25 July 2019; див. також: BBC, ‘ASAP Rocky: President Trump demands Sweden free US rapper’, 26 July 2019; Heil, E., ‘Trump sends envoy for hostage affairs to Sweden “on a mission” to bring back A\$AP Rocky’, Washington Post, 31 July 2019.

справа не буде задовільним чином розв'язана⁹⁴. Незалежність судової системи від уряду, звичайно, є базовим принципом і у США, і у Швеції, і в інших країнах. У серпні Р.Маєрс був визнаний винним і отримав умовний термін покарання; наприкінці року він повернувся до Швеції для подальших виступів⁹⁵.

Хоча у випадку з *A\$AP* може здаватися, що проблема полягає у легко-важному ставленні до закону, яке можна не сприймати серйозно, але важко заперечувати, що інші приклади свідчать про дещо справді небезпечне. Безперечно, держави завжди поводитися подібним чином, коли спокуси були достатньо сильними, а стримуючі фактори – слабкими. Так само безперечно, що однією з ознак сучасного періоду міжнародних відносин стає постійне збільшення кількості міжнародних норм і правил, що обмежують поведінку держав. Подібно до розвитку правових систем у межах країн, згода з обмеженнями зменшує поширеність свавілля у відносинах між ними. Існує схильність перебільшувати значення цього історичного процесу. Зауваження стосовно важливості заснованої на правилах міжнародної системи загалом перебільшують узгодженість міжнародних відносин, так само як і модний колись термін “міжнародне співтовариство” перебільшує ступінь єднання головних гравців. Різного роду відносини між державами регулюються не однією, заснованою на правилах, системою⁹⁶. Проте, створення ООН наприкінці Другої світової війни 1939-1945рр. мало важливе значення для зміни загальносвітового ландшафту.

Може здаватися, що фактори, які стримують свавілля держав, слабшають. Якщо це так, це є серйозною проблемою, оскільки нинішні критичні виклики вимагають співпраці, яка можлива лише на основі функціонуючої міжнародної системи. За умов зіткнення з проблемами сьогодення ізоляціоністський підхід виглядає фантазією; новими реаліями міжнародних відносин є співробітництво. Дійсно, свідчення дієвості співробітництва для окремих осіб, громад, організацій, урядів і міжнародних інститутів є надто переконливими, щоб їх можна було просто ігнорувати. Незважаючи ні на що, практика та інститути дипломатії зберігають свою силу. Навіть урядам, чії керівники демонструють зневагу до дипломатичних засобів, майже неможливо обійтись без них. Виходячи зі збереження такої потреби, як би неохоче її не визнавали, цілком імовірно, що будуть вироблені нові спільні підходи до спільних проблем. Поширення *COVID-19*, як і інші загальносвітові проблеми сьогодення, повідомляє про те, що співробітництво має важливе значення для безпеки людини та міжнародної стабільності.

⁹⁴ O'Brien, R., Letter from the Embassy of the USA to the Prosecution Authority of the Kingdom of Sweden, 31 July 2019.

⁹⁵ Williams, J., 'ASAP Rocky trial verdict: Rapper found guilty of assault in Sweden', Newsweek, 14 Aug. 2019; Legaspi, A., 'Watch A\$AP Rocky return to Sweden to perform in a cage', Rolling Stone, 11 Dec. 2019.

⁹⁶ Chalmers, M., 'Which rules? Why there is no single "rules-based international system"', Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, Occasional paper, Apr. 2019.

**Частина I. Збройні конфлікти та їх врегулювання
у 2019р.**

**Розділ 2. Події у світі у сферах збройних конфліктів,
мирних процесів і миротворчих операцій**

Розділ 3. Збройні конфлікти та мирні процеси в Америці

**Розділ 4. Збройні конфлікти та мирні процеси в Азії
та Океанії**

Розділ 5. Збройні конфлікти та мирні процеси в Європі

**Розділ 6. Збройні конфлікти та мирні процеси на
Близькому Сході та в Північній Африці**

**Розділ 7. Збройні конфлікти та мирні процеси в
Субекваторіальній Африці**

2. Події у світі у сферах збройних конфліктів, мирних процесів і миротворчих операцій

Загальний огляд

У цьому розділі описані події 2019р., що стосуються збройних конфліктів і мирних процесів (докладний регіональний аналіз див. у розділах 3-7), а також глобальні та регіональні тенденції і події у сфері багатосторонніх миротворчих операцій.

У підрозділі I розглядаються визначення та окремі головні риси й наслідки активних збройних конфліктів, що у 2019р. тривали принаймні у 32 державах: два – в Америці, сім – в Азії та Океанії, один – у Європі, сім – у регіоні Близького Сходу та Північної Африки, 15 – у Субекваторіальній Африці. Як і попередніми роками, більшість із них відбувалися в одній країні (внутрішні), між урядовими силами та одним чи кількома озброєними недержавними угрупованнями. Тривали три крупні збройні конфлікти (понад 10 тис. загиблих унаслідок конфлікту протягом року) – в Афганістані, Ємені та Сирії, і 15 збройних конфліктів високої інтенсивності (1 000-9 999 загиблих унаслідок конфлікту) – в Мексиці, Нігерії, Сомалі, Демократичній Республіці Конго (ДРК), Іраку, Буркіна-Фасо, Лівії, Малі, Південному Судані, на Філіппінах, в Індії, М'янмі, Камеруні, Пакистані та Єгипті. Лише один збройний конфлікт відбувався між державами (прикордонні сутички між Індією і Пакистаном), і два – між військами держави і збройними угрупованнями, що прагнуть державності. Усі три крупні збройні конфлікти і більшість збройних конфліктів високої інтенсивності були інтернаціоналізованими.

Зниження гостроти кількох збройних конфліктів у 2019р. призвело до подальшого скорочення числа жертв, продовживши низхідну тенденцію, що почалася з 2014р. Число вимушено переміщених осіб у світі на початку 2019р. становило 70,8 млн. (у т.ч. понад 25,9 млн. біженців). Затяжні кризи переселення тривали в Афганістані, Центральноафриканській Республіці (ЦАР), ДРК, М'янмі, Сомалі, Південному Судані, Сирії, Венесуелі та Ємені, а також у регіоні Сахеля. У 2019р. майже 30 млн. осіб у п'яти країнах (Афганістані, ЦАР, Гаїті, Сомалі та Південному Судані) і двох регіонах (басейн оз.Чад і центральний Сахель) терміново потребували допомоги з продовольством, продуктами харчування та іншими засобами існування.

Із 21 нової мирної угоди 2019р. 10 стосуються місцевих, а 11 – національних домовленостей, хоча більшість з останніх були угодами про подовження чи виконання домовленостей. Дві нові важливі національні мирні угоди були підписані в Субекваторіальній Африці: в ЦАР та в Мозамбіку. Відносно мирна передача влади в Ефіопії (у 2018р.) і Судані (у 2019р.) та виконання мирної угоди 2018р. у Південному Судані дозволили

суттєво зменшити збройне насильство в цих трьох державах. Мирні процеси у двох особливо затяжних і складних збройних конфліктах у 2019р. мали неоднозначні результати: в Афганістані мирні переговори між Талібаном і США зазнали невдачі та були поновлені в листопаді 2019р.; а в Ємені Стокгольмську угоду 2018р. замінила нова мирна домовленість – Ер-Ріядська угода від листопада 2019р.

У підрозділі II розглядаються тенденції багатосторонніх миротворчих операцій. У 2019р. тривала 61 активна операція – на одну більше, ніж попереднього року. Дві – завершилися у 2019р.: Тимчасове міжнародне представництво в Хевроні та Місія ООН з підтримання правосуддя у Гаїті (MINUJUSTH). Три – розпочалися у 2019р.: Об'єднаний офіс ООН у Гаїті, що замінив MINUJUSTH, Місія ООН на підтримку Ходейдської угоди в Ємені та Об'єднана місія ЄС з прикордонної допомоги в Лівії, яка, згідно з визначенням СППРІ, вважається багатосторонньою миротворчою операцією після набуття чинності її новим мандатом.

Попри це незначне зростання кількості багатосторонніх миротворчих операцій, чисельність залученого до них персоналу зменшилася. Це зменшення дали переважно миротворчі операції ООН, а також скорочення місій в Субекваторіальній Африці. ООН, на яку припадає більше третини всіх багатосторонніх миротворчих операцій і майже дві третини всього залученого до них персоналу, залишається провідною організацією, що діє на місцях.

Попри зменшення чисельності, Місія Африканського Союзу (АС) в Сомалі залишається найбільшою багатосторонньою миротворчою операцією у 2019р. Крім того, порівняно з попереднім роком, три найбільші постачальники військ не змінилися: першою є Ефіопія, далі – США та Уганда. Останні дві країни опинилися на таких високих місцях переважно завдяки участі в операціях поза рамками ООН. У 2019р. рівень втрат від ворожих дій у миротворчих операціях ООН залишався відносно стабільним, але вищим, ніж у попередні 10 років. Але всі жертви серед військового персоналу ООН, крім однієї, були зафіксовані в Багатоцільовій об'єднаній стабілізаційній місії ООН у Малі (UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali). У таблиці в підрозділі III надається докладніша інформація про багатосторонні миротворчі операції та організації, що їх проводять.

ЯН ДЕЙВІС, ДЖАЙР ВАН ДЕР ЛЕЙН

I. Огляд збройних конфліктів і мирних процесів

ЯН ДЕЙВІС

У 2019р. активні збройні конфлікти точились як мінімум у 32 державах: два – в Америці, сім – в Азії та Океанії, один – у Європі, сім – у регіоні Близького Сходу та Північної Африки, 15 – у Субекваторіальній Африці (див. розділи 3-7)¹. Як і попередніми роками, більшість з них відбувалися в одній країні (внутрішні), між урядовими силами та одним чи кількома збройними недержавними угрупованнями. Лише один відбувався між державами (прикордонні сутички між Індією і Пакистаном), і два – між військами держави і збройними угрупованнями, що прагнуть державності, іноді з поширенням бойових дій за межі визнаних державних кордонів.

Серед внутрішніх конфліктів три були крупними збройними конфліктами (понад 10 тис. загиблих унаслідок конфлікту протягом року): в Афганістані (приблизно 41 900 повідомлених жертв), Ємені (25 900) та Сирії (15 300). 15 – були збройними конфліктами високої інтенсивності (1 000-9 999 загиблих унаслідок конфлікту протягом року): у Мексиці (9 400), Нігерії (5 400), Сомалі (4 000), ДРК (3 700), Іраку (3 600), Буркіна-Фасо (2 200), Лівії (2 100), Малі (1 900), Південному Судані (1 800), на Філіппінах (1 700), в Індії (1 500), М'янмі (1 500), Камеруні (1 200), Пакистані (1 100) та Єгипті (1 000) (див. схему 2.1). Інші – були збройними конфліктами низької інтенсивності (менше 1 000 загиблих унаслідок конфлікту протягом року). Однак таку класифікацію слід вважати приблизною, оскільки інформація про число загиблих ненадійна². Всі три великі збройні конфлікти та більшість збройних конфліктів високої інтенсивності були інтернаціоналізованими, тобто точилися із втручанням закордонних гравців, що могло призводити до затягування або загострення конфліктів³.

У цьому підрозділі розглядаються визначення “збройний конфлікт” і пов’язаних термінів, що вживаються в розділах 2-7. Далі висвітлюються помітні (і переважно тривалі) риси збройних конфліктів та деякі з головних їх наслідків у 2019р., а також ключові події у мирних процесах протягом року.

¹ Визначення “збройний конфлікт” і пов’язаних термінів, що вживаються у розділах 2-7, див. у підрозділі “Визначення збройного конфлікту” та врізці 2.1 нижче.

² Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘Data export tool’, [n.d.]; ACLED, ‘FAQs: ACLED fatality methodology’, 27 Jan. 2020. Про підрахунок жертв див. також: Giger, A., ‘Casualty recording in armed conflict: Methods and normative issues’, *SIPRI Yearbook 2016*, pp.247-261.

³ Див., наприклад, висновки: American Bar Association’s Center for Human Rights & Rule of Law Initiative, *The Legal Framework Regulating Proxy Warfare* (American Bar Association’s Center for Human Rights & Rule of Law Initiative: Dec. 2019), p.1.

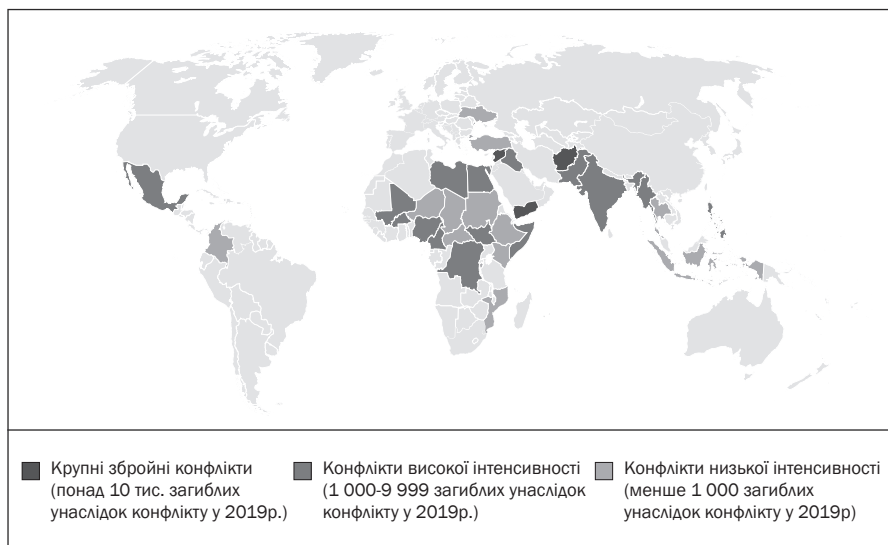

Схема 2.1. Збройні конфлікти за числом загиблих унаслідок конфлікту у 2019р.

Визначення збройного конфлікту

Збройні конфлікти часто бувають складними та багатовимірними, з багатьма учасниками, які мають різні та мінливі цілі⁴. Ця складність може становити значну проблему для концептуальної та правової класифікації збройних конфліктів, а також для планування миротворчої діяльності та запобігання конфліктам⁵. Виявлення наявності збройного конфлікту в рамках міжнародного права, наприклад, розрізняється залежно від того, відбувається цей конфлікт між державами (міждержавний, або міжнародний збройний конфлікт) чи між державою та одним або кількома недержавними угрупованнями (внутрішній збройний конфлікт, або “не міжнародний збройний конфлікт” згідно з міжнародним гуманітарним правом⁶. Класифікація ситуації як “збройного конфлікту” і подальше визначення характеру збройного конфлікту – міжнародного чи не міжнародного – також має важливе значення для визначення рівня захисту, що його необхідно забезпечити некомбатантам, визначення статусу комбатантів і рівня зобов’язань перед полоненими противниками.

⁴ Дейвіс Я. Огляд збройних конфліктів і мирних процесів у 2017р. – *Щорічник СППІ 2018*, підрозділ I розділу 2.

⁵ Про цю складність див.: United Nations and World Bank, *Pathways for Peace: Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict* (International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank: Washington, DC, 2018).

⁶ Першоджерело для визначення збройних конфліктів див.: 1949 Geneva Conventions common Article 2 and 1977 Additional Protocol I, Article 1 (міжнародний); 1949 Geneva Conventions common Article 3 and Additional Protocol II, Article 1 (не міжнародний). Див. також: International Committee of the Red Cross, ‘How is the term “armed conflict” defined in international humanitarian law?’, Opinion Paper, Mar. 2008; *International Committee of the Red Cross, International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts* (International Committee of the Red Cross: Oct. 2019), pp.50-52, 58-59, 75-76.

Не кожен випадок збройного насильства дорівнює збройному конфлікту. Наприклад, хоча кримінальне насильство може загрожувати владі та дієздатності держави так само, як і збройний конфлікт, проте правоохоронна діяльність, не пов'язана зі збройним конфліктом, перебуває поза рамками міжнародного гуманітарного права (навіть якщо задіяні війська держави). Але якщо кримінальне насильство досягає порогу не міжнародного збройного конфлікту – як це було у 2019р., у випадку збройного конфлікту між організованим кримінальним угрупованням *Jalisco New Generation Cartel* та урядом Мексики (див. розділ 3, підрозділ III), тоді застосовується міжнародне гуманітарне право.

У 2019р. більшість збройних конфліктів точились усередині держав. Хоча з градацією міжнародного збройного конфлікту можливі складнощі – наприклад, втручання іноземних чи багатонаціональних сил у збройний конфлікт, що до того не мав міжнародного характеру, або екстериторіальне застосування сили державою, – однак класифікація не міжнародних збройних конфліктів зазвичай є ще складнішою. Часто не існує чіткої лінії поділу між внутрішніми збройними конфліктами та випадками внутрішнього насильства зазвичай меншого масштабу, такими, як заворушення чи діяльність організованих злочинних угруповань. Поріг внутрішнього збройного конфлікту слід оцінювати індивідуально, враховуючи ряд показників. Двома основними порогами, що стосуються класифікації не міжнародного збройного конфлікту, є: (а) тривале збройне насильство і (б) одне чи кілька організованих збройних угруповань. Така оцінка може охоплювати наявність у сторін заявлених політичних цілей, тривалість конфлікту, частоту та інтенсивність актів насильства й військових операцій і ступінь їх наступності, характер використовуваної зброї, переміщення цивільних, контроль території силами опозиції і число жертв (у т.ч. загиблих, поранених і переміщених осіб)⁷. В Америці у 2019р. було особливо складно розрізнити активне політичне насильство та збройні конфлікти (див. розділ 3).

Складність визначення збройного конфлікту також певною мірою спричиняє розбіжності між основними базами даних про насильство та конфлікти – включно з базою, що переважно використовується в розділах 2-7 цього *Щорічника*, Проектом збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*) – кожна з яких має власні визначення та методика⁸. У цій частині *Щорічника* пропонується переважно описовий (а не кількісний) огляд тенденцій і подій 2019р., що впливали на головні збройні конфлікти⁹. У ній використана гнучка схема опису та класифікації збройних конфліктів у трьох головних категоріях: міждержавні, внутрішні та зовнішні (див. врізку 2.1). Вони також відокремлені від інших видів організованого групового насильства (таких,

⁷ Vité, S., 'Typology of armed conflicts in international humanitarian law: Legal concepts and actual situations', *International Review of the Red Cross*, vol.91, no.873 (Mar. 2009), pp.69-94.

⁸ Загальний огляд основних змін у зборі та наявності даних про збройні конфлікти див.: Брзоска М. Прогрес у зборі кількісних даних про колективне насильство. – *Щорічник СППРІ 2016*, підрозділ I розділу 6.

⁹ Докладніше про події 2019р., пов'язані з озброєннями, роззброєнням та міжнародною безпекою, див. додаток В цього видання.

Врізка 2.1. Визначення та види збройного конфлікту

Збройний конфлікт супроводжується застосуванням збройної сили з боку двох або кількох державних чи недержавних організованих збройних угруповань. У контексті Частини I цього *Щорічника*, він визначається як конфлікт, що спричинив 25 або більше смертей упродовж року. Враховуючи застереження, що дані про загиблих у війні часто є неточними та орієнтовними, в розділах такі конфлікти класифікуються, виходячи з числа загиблих у конфлікті в поточному році, як *великі* (10 тис. і більше загиблих), *високої інтенсивності* (1 000-9 999 загиблих) та *низької інтенсивності* (25-999 загиблих).

Збройні конфлікти можна далі класифікувати наступним чином.

Міждержавний збройний конфлікт, застосування сили між двома або більшою кількістю держав наразі є рідкістю та, як правило, точиться з низькою інтенсивністю та не є тривалим. Хоча територіальні, прикордонні та інші суперечки між державами мають хронічний характер, вони рідко переростають у збройний конфлікт.

Внутрішній збройний конфлікт є найпоширенішою формою і зазвичай супроводжується тривалим насильством між державою та одним або кількома недержавними збройними угрупованнями, що воюють з чіткими політичними цілями (наприклад, здобуття контролю над державою чи частиною території держави). Їх можна далі класифікувати наступним чином:

- **Субнаціональний збройний конфлікт** зазвичай обмежується окремими районами суверенної держави, тоді як соціально-економічне життя на решті території країни триває відносно нормально. Конфлікт такого роду часто відбувається у стабільних країнах із середніми доходами та відносно міцними державними інститутами й дієвими силами безпеки. Іноді він точиться у неспокійному прикордонному районі великої країни, яка в минулому розширювала свою територію чи має довільно окреслені кордони;
- **Громадянська війна** охоплює більшу частину території країни і призводить до щонайменше 1 000 загиблих у конфлікті впродовж року;
- Конфлікт кожного з цих видів вважається *інтернаціоналізованим*, якщо відбувається суттєве втручання з-за кордону (крім миротворчих операцій ООН), яке явно затягує чи загострює конфлікт – наприклад, збройна інтервенція на підтримку чи надання значної кількості озброєнь або допомоги в підготовці військ одній або кільком сторонам конфлікту закордонним урядом або іноземним недержавним суб'єктом.

Зовнішній збройний конфлікт відбувається між державою та політичним утворенням, загально не визнаним як держава, але таким, що має тривалі прагнення до державності (наприклад, конфлікт між Ізраїлем і палестинцями). Такі конфлікти, що спостерігаються не часто, можуть точитись як у межах, так і за межами державних кордонів, визнаних міжнародним співтовариством.

Примітка: ці визначення стосуються розділів 2-7 цього видання. Вони не є юридичними визначеннями, а тому висновки на їх основі можуть бути лише політичними; не варто робити юридичні висновки за цими визначеннями, у т.ч. щодо (не)відповідності міжнародному гуманітарному праву, що стосується збройного насильства.

як кримінальне насильство). Для визначення серії насильницьких подій як збройного конфлікту використовується поріг – 25 загиблих у конфлікті впродовж року.

Важливі риси збройних конфліктів у 2019р.

У більшості збройних конфліктів після холодної війни воюють не лише регулярні армії, але й бойовики та озброєне цивільне населення. Бойові дії часто мають різну інтенсивність, перериваються нетривалими перемир'ями та рідко точаться на чітко визначеному полі бою. Характер більшості збройних конфліктів залежить від ситуації. У цьому підрозділі розглядаються окремі головні риси кількох збройних конфліктів 2019р.

Наявні дані свідчать, що насильство дедалі більше концентрується в містах, але це стосується переважно політичного і кримінального насильства (які не розглядаються в цьому *Щорічнику*)¹⁰. Картина збройних конфліктів є неоднорідною. Багато збройних конфліктів після холодної війни відбуваються переважно в міських районах, тоді як інші зберігають суто сільський характер. Цивільні особи ризикують постраждати від збройних конфліктів як у міській, так і у сільській місцевостях, але в міських умовах ці ризики вищі. Згідно з результатами одного з досліджень, у 2019р. – дев'ятому році поспіль – під час застосування вибухової зброї в населених районах, 90% жертв є цивільними¹¹. Застосування вибухової зброї у населених районах – особливо вибухової зброї з великим радіусом руйнування, неточною системою доставки, або здатної доставляти багато боєприпасів на велику площу – стає дедалі більш складною проблемою, що перебуває в центрі уваги окремих гуманітарних заходів з контролю над озброєннями¹².

Згідно зі спільним дослідженням ООН і Світового банку, середня кількість залучених до конфлікту збройних угруповань за останні 70 років зростає з восьми на один внутрішній конфлікт у 1950р. до 14 – у 2010р.¹³ Попри зростання кількості недержавних збройних угруповань, урядові сили у 2019р. залишалися найпотужнішими учасниками, найбільшою мірою схильними до насильства, і, за даними *ACLELED*, були відповідальні за найбільше число цивільних жертв¹⁴.

Як і у 2018р., організоване насильство у 2019р., за оцінкою *ACLELED*, загалом зменшилось, але було більш поширеним географічно. П'ять збройних конфліктів – в Афганістані, Ємені, Сирії, Мексиці та Нігерії – дали цього року найвище число загиблих: разом – близько 98 тис. загиблих (близько 78% загального числа загиблих у конфліктах 2019р.)¹⁵. Хоча кількість випадків бойових дій у 2019р. зменшилася на 15%, порівняно з 2018р., кількість актів політичного насильства в усіх інших категоріях за класифікацією *ACLELED* зростає: вибухи/дистанційне насильство – на 5%, насильство проти цивільних – на 7%, насильство натовпу – на 47%¹⁶.

Населення, яке потерпає від конфлікту, часто намагається забезпечити власний захист шляхом “унікнення” (втечі або переїзду подальше від загрози), “стримування” (врегулювання питань, пов'язаних із загрозою, на місцях, зокрема сплачуючи податки або беручи участь у прямих переговорах з місцевими представниками влади) чи “протидії” (приєднання до однієї зі

¹⁰ Organisation for Economic Co-operation and Development, *States of Fragility 2016: Understanding Violence* (Organisation for Economic Co-operation and Development: Paris, 2016); Ентоні Я. Міжнародне гуманітарне право: орієнтири МКЧХ і їх застосування в бойових діях у міських умовах. – *Щорічник СППІ 2017*, підрозділ I розділу 14; International Committee of the Red Cross, ‘War in cities’, [n.d.].

¹¹ Action on Armed Violence, ‘Explosive violence in 2019’, 7 Jan. 2020.

¹² Див. підрозділ I розділу 13 цього видання. Див. також: Overton, I. et al., *Wide-Area Impact: Investigating the Wide-Area Effect of Explosive Weapons* (Action on Armed Violence: Feb. 2016).

¹³ UN and World Bank (посилання 5), p.15.

¹⁴ Kishi, R. et al., *Year in Review* (ACLELED: Mar. 2020), pp.31-34.

¹⁵ Kishi et al. (посилання 14), pp.18-23.

¹⁶ Kishi et al. (посилання 14), p.2.

сторін конфлікту або формування місцевих озброєних загонів самооборони)¹⁷. Зокрема, в регіоні Сахеля у 2019р. дедалі більшого поширення набувала етнічна та сільська “самооборона”¹⁸.

У збройних конфліктах широко практикується примусова мобілізація і використання дітей у якості бійців. У 2018р. (останньому році, за який є дані) країною з найбільшою кількістю випадків мобілізації і використання дітей була Сомалі (2 300), за нею йшла Нігерія (1 947)¹⁹. У річній доповіді про сексуальне насильство в конфліктах Генеральний секретар ООН назвав 19 країн, що викликають занепокоєння, і навів оновлений список з 50 учасників конфліктів, які обґрунтовано підозрювалися у вчиненні чи підбурюванні до сексуального насильства у 2018р. (звітний рік доповіді), а також згадав про “тривожну тенденцію” вчинення сексуального насильства над зовсім малими дівчатами і хлопчиками в Афганістані, Бурунді, ЦАР, ДРК, М’янмі, Сомалі, Південному Судані, Шрі-Ланці, Судані та Ємені²⁰. У цих країнах у першому кварталі 2019р., порівняно з першим кварталом 2018р., *ACLED* виявив також удвічі більше випадків цілеспрямованого політичного насильства (категорія, ширша за просто збройні конфлікти) стосовно жінок²¹.

У лютому 2019р. ООН та Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) зобов’язалися посилити боротьбу з сексуальним насильством в умовах конфліктів, а резолюція РБ ООН 2467, ухвалена 23 квітня 2019р., закликала – з метою запобігання та реагування на цю проблему – до підходу, орієнтованого на надання допомоги постраждалим²².

Під час багатьох збройних конфліктів, особливо крупних конфліктів високої інтенсивності, відбувалися й інші порушення міжнародного гуманітарного права, в т.ч. використання голоду для досягнення військових цілей, відмова в гуманітарній допомозі, вимушене переселення та напади на працівників організацій з надання допомоги та охорони здоров’я, лікарні і школи. Масштаби таких порушень, схоже, зростають – закони захисту цивільних під час війни регулярно й систематично порушуються; у зауваженнях, адресованих до РБ ООН стосовно захисту цивільних під час збройних конфліктів, Генеральний секретар ООН зазначив, що дотримання міжнародного гуманітарного права “погіршилося”²³.

¹⁷ Bonwick, A., ‘Who really protects civilians?’ *Development in Practice*, vol.16, no.3-4 (2006), pp.270-77; Metcalfe-Hough, V., *Localising Protection Responses in Conflicts: Challenges and Opportunities*, Humanitarian Policy Group Report (Overseas Development Institute: Nov. 2019).

¹⁸ Див. підрозділ II розділу 7 цього видання.

¹⁹ UN General Assembly and UN Security Council, ‘Children and armed conflict’, Report of the Secretary-General, A/73/907-S/2019/509, 20 June 2019.

²⁰ UN Security Council, ‘Conflict related sexual violence’, Report of the UN Secretary-General, S/2019/280, 29 Mar. 2019, p.6.

²¹ Kishi, R. et al., ‘Terribly and Terrifyingly Normal’: Political Violence Targeting Women (ACLED: May 2019).

²² Schlein, L., ‘UN, ICRC address sexual, gender-based violence in conflict situations’, Voice of America, 25 Feb. 2019; UN Security Council Resolution 2467, 23 Apr. 2019.

²³ Див., наприклад: UN Security Council, ‘Women and peace and security’, Report of the Secretary-General, S/2019/800, 9 Oct. 2019; UN Secretary-General, ‘Secretary-general’s remarks to the Security Council on the protection of civilians in armed conflict’, 23 May 2019; Safeguarding Health in Conflict, *Impunity Remains: 2018 Attacks on Health Care in 23 Countries in Conflict* (Safeguarding Health in Conflict: May 2019).

Наслідки збройних конфліктів у 2019р.

Збройні конфлікти спричиняють смерть і каліцтва, переміщення цивільного населення і знищення інфраструктури та установ. Вони також зумовлюють довгострокові наслідки для економіки, розвитку, політики, довкілля, охорони здоров'я та соціуму.

Зниження гостроти кількох збройних конфліктів у 2019р. призвело до подальшого зменшення числа жертв конфліктів у 2019р., продовживши започатковану у 2014р. низхідну тенденцію. У 2014р. загальне число смертей унаслідок організованого насильства, за даними Уппсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*), сягнуло максимуму за 15 років – близько 103 тис. загиблих. Згідно з даними *UCDP*, у 2018р. зареєстровано майже 76 тис. загиблих – це скорочення четвертий рік поспіль і на 43% нижче за останній сплеск у 2014р.²⁴ База даних *ACLEDA* – що є вужчою за географічним охопленням (за 2019р. вона охоплювала всі регіони, крім Латинської Америки та деяких частин Європи), але ширшою за врахуванням форм насильства та конфліктів, – повідомляла про зменшення числа жертв політичного насильства на 17% (з близько 152 тис. загиблих у 2018р. до 126 тис. у 2019р.), підтверджуючи продовження низхідної тенденції. За даними *ACLEDA*, число відомих жертв у 2019р. найбільшою мірою скоротилося на Близькому Сході (на 34%), особливо в Іраку та Сирії. Водночас суттєве збільшення числа жертв конфліктів було зафіксоване в Буркіна-Фасо (зростання на 625%), М'янмі (582%), Мозамбіку (197%), Лівії (74%) та ДРК (18%)²⁵.

Збройний конфлікт є також важливим чинником переміщення населення²⁶. Число вимушено переміщених осіб у світі наприкінці 2018р. становило 70,8 млн. (у т.ч. 25,9 млн. біженців), проти 68,5 млн. у 2017р. – це вдвічі більше, ніж 20 років тому²⁷. Схоже, що цей рекордний показник збережеться й у 2019р. (за який на час публікації ще не було узагальнених даних). У 2019р., наприклад, збройний конфлікт у Сирії залишався джерелом найбільшої у світі кризи біженців: 6,7 млн. сирійських біженців (проти 5,6 млн. у 2018р.) і понад 6 млн. внутрішньо переміщених осіб (ВПО) на початку 2019р. із загальних 22 млн. населення на початку громадянської війни у 2011р.²⁸ Переміщення населення також суттєво зросло в регіоні Сахеля, затяжні міграційні кризи тривали в багатьох інших місцях, у т.ч. в Афганістані, ЦАР, ДРК, М'янмі, Сомалі, Південному Судані, Венесуелі та Ємені. Багато переміщених осіб перетинали міжнародні кордони в пошуку захисту та допомоги як біженці, хоча більшість із них були переміщені в межах своїх країн²⁹.

²⁴ Pettersson, T. et al., 'Organized violence, 1989-2018 and peace agreements', *Journal of Peace Research*, vol.56, no.4 (2019), pp.589-603.

²⁵ Kishi et al. (посилання 14), pp.13-14, 26-29.

²⁶ Гріп Л. Подолання криз: вимушене переміщення в небезпечних умовах. – *Щорічник СППРІ 2017*, розділ 7.

²⁷ UN High Commissioner for Refugees, *Global Trends: Forced Displacement in 2018* (UN High Commissioner for Refugees: Geneva, 2019).

²⁸ Про збройний конфлікт у Сирії див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

²⁹ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UNOCHA), *Global Humanitarian Overview 2020* (UNOCHA: Geneva, Dec. 2019), p.13.

У 2019р. майже 30 млн. осіб у п'яти країнах (Афганістані, ЦАР, Гаїті, Сомалі та Південному Судані) і двох регіонах (басейн оз.Чад і центральний Сахель) потерпали від затяжних конфліктів (чи інших форм нестабільності) та небезпеки і терміново потребували допомоги з продовольством, продуктами харчування та іншими засобами існування. Хоча на кінець 2019р. стосовно ДРК, Судану, Сирії і Ємену не було оновлених даних про стан продовольчої безпеки, вони також майже напевно відчували серйозні проблеми з продовольством³⁰. Так, на початку 2019р. понад половину населення Ємену (15,9 млн. осіб) потребували термінової допомоги з продовольством та іншими засобами існування³¹.

Від наслідків збройних конфліктів потерпає величезне число дітей: у 2018р. (останній рік, за який є дані) 415 млн. дітей, майже п'ята частина всіх дітей у світі, жили в районах збройних конфліктів (на 3% менше, ніж у 2017р.) – 149 млн. в зонах крупних збройних конфліктів (з понад 1 000 загиблих унаслідок конфлікту протягом року) або конфліктів високої інтенсивності³². Сотні тисяч дітей щороку помирають від непрямих наслідків конфліктів, у т.ч. недоїдання, хвороб і руйнації системи охорони здоров'я, водопостачання, антисанітарії. У річній доповіді Генерального секретаря ООН про дітей і збройні конфлікти задокументовано понад 25 тис. випадків “грубих порушень” стосовно дітей під час конфліктів у світі у 2018р. – на 1 000 менше, ніж у 2017р. (що став рекордним). Доповідь охоплює шість категорій грубих порушень: вбивства та каліцтво дітей, мобілізація і використання дітей як бійців, сексуальне насильство над дітьми, викрадення дітей, напади на школи та лікарні, а також відмова в доступі до гуманітарної допомоги³³.

Нові дані Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) за 2019р. дозволяють припустити, що кожна п'ята людина, яка живе у зоні конфлікту, має психічні розлади. Цей показник є значно вищим, ніж вважалося раніше – за даними, оприлюдненими у 2016р., можна було припустити, що від таких проблем потерпає одна людина з 16, які живуть у зоні конфлікту³⁴.

Збройний конфлікт також покладає на суспільство суттєвий економічний тягар. Хоча підрахувати економічну ціну насильства дуже складно, в одному з досліджень світові втрати у 2018р. оцінені в \$14,1 трлн., або 11,2% світового ВВП. Це дещо краще за підсумок 2017р., насамперед завдяки значному зменшенню економічних наслідків збройних конфліктів і тероризму у 2018р.

³⁰ Food and Agriculture Organization of the UN and World Food Programme, ‘Monitoring food security in countries with conflict situations: A joint FAO/WFP update for the members of the United Nations Security Council’, issue no.7, Jan. 2020. Про ситуацію у ДРК, Судані, Сирії та Ємені див. розділи цього видання про відповідні конфлікти.

³¹ UNOCHA (посилання 29), p.12.

³² Østby, G. et al., ‘Children affected by armed conflict, 1990-2018’, Conflict Trends no.1, Peace Research Institute Oslo, 2020. Загальний огляд літератури про використання дітей під час збройних конфліктів див.: Haer, R., ‘Children and armed conflict: Looking at the future and learning from the past’, *Third World Quarterly*, vol.40, no.1 (2019), pp.74-91.

³³ UN General Assembly and UN Security Council, A/73/907-S/2019/509 (посилання 19), p.2.

³⁴ Charlson, F. et al., ‘New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: A systematic review and meta-analysis’, *The Lancet*, vol.394, no.10194 (2019), pp.240-248.

Економічні наслідки насильства у 10 найбільш постраждалих країнах дорівнювали 35% їх ВВП; економічна ціна насильства в Сирії, Афганістані та ЦАР у 2018р. складала 67, 47 і 42% ВВП, відповідно³⁵.

Нарешті, збройний конфлікт спричиняє також погіршення екологічних умов у світі, з відповідними наслідками для сталого розвитку, безпеки людини та екосистем – їх вразливість ще більше загострюють дедалі більш непередбачувані зміни клімату³⁶. У Південному Судані, наприклад, у 2019р. спробам відновити важливі для світу захищені території заважали небезпека та поширення стрілецької зброї³⁷. Держави і збройні угруповання використовували навколишнє середовище як зброю проти незахищеного населення. Так, у Сирії цілеспрямовано підпалювали поля з сільськогосподарськими культурами, що призводило до лісових пожеж, які впливали на продовольчу безпеку³⁸. У липні 2019р. Комісія з міжнародного права (*International Law Commission, ILC*) – експертний орган, створений у 1947р. ГА ООН для допомоги у розробці та кодифікації міжнародного права – схвалила 28 юридичних принципів, що мали на меті посилити захист навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами³⁹. *ILC* опікується цією ініціативою з 2013р., і багато інших незалежних експертів закликали до укладання П'ятої Женевської конвенції про екологічний захист цивільних осіб під час війни⁴⁰. Держави обговорили проект принципів на засіданні Шостого комітету ГА ООН у листопаді 2019р., а схвалення їх остаточної версії очікується у 2021р.⁴¹

³⁵ Institute for Economics and Peace, *Global Peace Index 2019: Measuring Peace in a Complex World* (Institute for Economics and Peace: Sydney, June 2019), p.3. Див. також: Iqbal, M. et al., 'Estimating the global economic cost of violence: Methodology improvement and estimate updates', *Defence and Peace Economics* (2019).

³⁶ Schaar, J., 'A confluence of crises: On water, climate and security in the Middle East and North Africa', SIPRI Insights on Peace and Security, no.2019/4, July 2019; *The Economist*, 'How climate change can fuel wars', 23 May 2019.

³⁷ Mednick, S., 'South Sudan tries to protect wildlife after long conflict', Associated Press, 27 July 2019.

³⁸ Parker, B., 'As crops burn in Syria conflict zone, hunger warnings for civilians', *New Humanitarian*, 7 June 2019.

³⁹ Pantazopoulos, S., 'UN lawyers approve 28 legal principles to reduce the environmental impact of war', Conflict and Environment Observatory, 16 July 2019; UN General Assembly, 'Protection of the environment in relation to armed conflicts', International Law Commission, 6 June 2019.

⁴⁰ Див., наприклад, відкритий лист групи екологів, які спостерігали за впливом розповсюдження зброї на природу Сахеля: Durant, S.M. and Brito, J.C., 'Stop military conflicts from trashing environment', *Nature*, vol.571 (25 July 2019); Gleick, P., 'Protecting the environment in times of war', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 20 Sep.2019.

⁴¹ UN General Assembly, Sixth Committee, 'Sixth Committee speakers debate scope for draft texts on Protection of Environment in Armed Conflict, as International Law Commission review continues', GA/L/3610, 5 Nov. 2019; Conflict and Environment Observatory, 'Report: 2019's UN General Assembly debate on the protection of the environment in relation to armed conflicts', Dec. 2019.

Таблиця 2.1. Кількість мирних угод у період 2010-2019рр.

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
33	51	62	42	79	69	75	74	69	21 ^a

^a На час написання в базі даних *PA-X* було 19 мирних угод; до бази не потрапили дві мирні угоди в Мозамбіку, оскільки їх тексти ще не були оприлюднені (див. таблицю 2.2).

Джерело: *PA-X*, 'Peace agreements database and access tool, version 3', Political Settlements Research Programme, University of Edinburgh, [n.d.], <<https://www.peaceagreements.org>>.

Мирні процеси у 2019р.

Мирні процеси, як і конфлікти, на розв'язання яких вони спрямовані, також є дуже складними та багатовимірними, з багатьма учасниками, заходами та наслідками⁴². Кількість баз даних і збірників мирних угод також зростає, хоча можна помітити, що мирних угод останніми роками стало менше, попри зростання кількості збройних конфліктів⁴³. Так, за даними *UCDP*, в період 1991-1994рр. пік кількості збройних конфліктів відповідав аналогічному пікові мирних угод (82 мирні угоди за 192 "конфлікто-роки"). Але за 207 конфлікто-років, зафіксованих у період 2015-2018рр., було укладено лише 23 мирні угоди⁴⁴.

Згідно з даними бази *PA-X*, що містить 1 832 мирні угоди в рамках понад 150 мирних процесів за період 1990-2019рр. (у т.ч. угоди, укладені в рамках більш різноманітної переговорної практики, порівняно з тією, що охоплює *UCDP*), особливо сильне зменшення сталося у 2019р., порівняно з попередніми дев'ятьма роками (таблиця 2.1). Меншу кількість мирних угод у 2019р. можна частково пояснити зниженням ефективності і впливу РБ ООН. Зокрема, Міжнародна кризова група (*International Crisis Group*) відзначала три геополітичні тенденції, що впливали на РБ ООН у 2019р.: загострення напруженості у відносинах Заходу з Китаєм; розходження стратегій США та Європи; напруженість стосовно способів подолання криз в Африці, в т.ч. між ООН та АС⁴⁵.

⁴² Wolff, S., 'The making of peace: Processes and agreements', *Armed Conflict Survey*, vol.4, no.1 (2018), pp.65-80. Про важливість донорської підтримки див.: Ross, N. and Schomerus, M., 'Donor support to peace processes: A lessons for peace literature review', Overseas Development Institute Working Paper 571, Feb. 2020. Про заходи з виконання мирних угод див.: Molloy, S. and Bell, C., *How Peace Agreements Provide for Implementation* (Political Settlements Research Programme: 2019). Про важливість прав людини в мирних угодах див.: Lacatus, C. and Nash, K., 'Peace agreements and the institutionalisation of human rights: A multi-level analysis', *International Journal of Human Rights* (2019).

⁴³ Серед прикладів: UN Peacemaker, 'Peace agreements database', [n.d.], <<https://peacemaker.un.org/document-search>>; UN Peacemaker and University of Cambridge, 'Language of peace database', [n.d.], <<https://www.languageofpeace.org/#/>>; University of Edinburgh, Political Settlements Research Programme, 'PA-X peace agreements database', [n.d.], <<https://www.peaceagreements.org/search>>; University of Notre Dame, Kroc Institute for International Peace Studies, 'Peace accords matrix', [n.d.], <<https://peaceaccords.nd.edu/>>; UCDP, 'UCDP peace agreement dataset', [n.d.], <<https://ucdp.uu.se/downloads/>>.

⁴⁴ Pettersson et al. (посилання 24), pp.594-595.

⁴⁵ Gowan, R., 'Three troubling trends at the UN Security Council', International Crisis Group commentary, 6 Nov. 2019; International Crisis Group, 'Council of despair? The fragmentation of UN diplomacy', Special Briefing no.1, 30 Apr. 2019. Про брак співпраці в міжнародній системі та, зокрема, про напруженість між Заходом і Китаєм див. також розділ 1 і підрозділ I розділу 4 цього видання.

У таблиці 2.2 наведена 21 нова мирна угода 2019р. 10 із них є місцевими домовленостями, а 11 – внутрішніми (національними) домовленостями, хоча більшість з останніх були угодами про їх подовження чи виконання. Дві нові змістовні національні мирні угоди були підписані в Субекваторіальній Африці: в ЦАР та Мозамбіку. У рамках останньої колишнє збройне опозиційне угруповання Мозамбікський національний опір (*Mozambican National Resistance, RENAMO*) підписало угоду про припинення вогню та окрему мирну угоду з Урядом, що формально покляло край збройному конфлікту, який розпочався ще наприкінці 1970-х років. Крім того, відносно мирна передача влади в Ефіопії (у 2018р.) та Судані (у 2019р.) і виконання мирної угоди 2018р. у Південному Судані дозволили суттєво зменшити збройне насильство в цих трьох державах⁴⁶. Політичні зміни в Україні у 2019р. також оживили спроби завершити шестирічний конфлікт з підтримуваними Росією сепаратистами на Сході країни – в Донбасі⁴⁷. Мирні процеси у двох особливо затяжних і складних збройних конфліктах 2019р. характеризувалися неоднозначними результатами: в Афганістані мирні переговори між Талібаном і США провалились і були поновлені в листопаді 2019р.; а в Ємені Стокгольмську угоду 2018р. замінила нова мирна домовленість – Ер-Ріядська угода від листопада 2019р.; виконання цих двох домовленостей все ще потребує багатьох зусиль⁴⁸. На Корейському півострові переговори між Північною Кореєю і США, що здавалися багатообіцяючими у 2018р., у 2019р. зупинилися⁴⁹.

До миротворчих заходів зазвичай належать: роззброєння, демобілізація і реінтеграція колишніх комбатантів (РДР, *disarmament, demobilization and reintegration, DDR*); переговори про припинення вогню; підписання мирних угод; багатосторонні миротворчі операції; домовленості про розподіл влади; заходи державного будівництва. Усе це робиться з метою досягти стійкого миру між учасниками конфлікту⁵⁰. Багато програм РДР підтримуються в рамках миротворчих операцій ООН⁵¹. Останніми роками більше уваги приділяється також перетворенню мирних процесів на більш інклюзивні, зокрема, з розширеним представництвом жінок. Але представництво жінок у військово-політичній ієрархії центральної ланки мирних переговорів досі

⁴⁶ Про мирні процеси в Субекваторіальній Африці див. розділ 7 цього видання.

⁴⁷ Про мирний процес в Україні див. підрозділ II розділу 5 цього видання.

⁴⁸ Про мирний процес в Афганістані див. підрозділ II розділу 4 цього видання; про мирний процес у Ємені див. підрозділ V розділу 6 цього видання.

⁴⁹ Про мирні переговори між Північною Кореєю і США див. розділ 1, підрозділ I розділу 4 і підрозділ II розділу 11 цього видання.

⁵⁰ Про багатосторонні миротворчі операції див. підрозділ II цього розділу. Про різні тлумачення терміну “мир”, а також інші інструменти досягнення миру див.: Капаріні М., Міланте Г. Забезпечення миру і сталий розвиток у небезпечних місцях. – *Щорічник СІПРІ 2017*, розділ 6; Caplan, R., *Measuring Peace: Principles, Practices and Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2019).

⁵¹ UN Peacekeeping, ‘Disarmament, demobilization and reintegration’, [n.d.]. Див. також: Bussmann, M., ‘Military integration, demobilization, and the recurrence of civil war’, *Journal of Intervention and Statebuilding*, vol.13, no.1 (2019), pp.95-111.

Таблиця 2.2. Мирні угоди 2019р.

Країна	Дата угоди	Угода	Рівень конфлікту	Етап
Афганістан	8 липня 2019р.	Резолюція Міжафганської мирної конференції в м.Доха, Катар (Доська дорожня карта заради миру)	Внутрішній	Попередні переговори/процес
ЦАР	6 березня 2019р.	Звіт про діяльність Моніторингового комітету Бангаської мирної угоди	Місцевий	Виконання/переукладання (розгляд нових або невирішених питань)
	5 лютого 2019р.	Політична угода про мир і примирення у ЦАР (Хартумська угода)	Внутрішній	Рамкова/предметна – повна (угода)
	21 січня 2019р.	Звіт про врегулювання конфлікту	Місцевий	Рамкова/предметна – часткова (ключове питання)
	9 січня 2019р.	Угода між збройними угрупованнями <i>Batangafo</i>	Місцевий	Рамкова/предметна – часткова (багато питань)
Лівія	22 січня 2019р.	Заява шейхів і старійшин племен тархуна стосовно подій, що відбуваються у південній частині Тріполі	Місцевий	Рамкова/предметна – часткова (багато питань)
Малі	1 серпня 2019р.	Гуманітарна угода між землеробами бамбара та бозо, скотарями фулані, а також мисливцями з району (“округи”) Дженне	Місцевий	Рамкова/предметна – часткова (ключове питання)
	25 липня 2019р.	Угода між громадами дафінг, самого, фулані, догон і бозо муніципалітету Бас, розташованого в районі (“окрузі”) Банкас і регіоні Мопті (Басська угода)	Місцевий	Рамкова/предметна – часткова (ключове питання)
Мозамбік ^a	6 серпня 2019р.	Угода про мир і національне примирення між Урядом Мозамбіку та <i>RENAMO</i> , підписана на Площі миру в Мапуту	Внутрішній	Невідомо
	1 серпня 2019р.	Угода між Урядом Мозамбіку та <i>RENAMO</i> про остаточне припинення військових дій, підписана в Шітенгу, національний парк Горонгоса	Внутрішній	Припинення вогню

Країна	Дата угоди	Угода	Рівень конфлікту	Етап
Філіппіни	22 грудня 2019р.	Зміст і передумови Декларації Комуністичної партії Філіппін про припинення вогню (з 23 грудня 2019р. по 7 січня 2020р.)	Внутрішній	Припинення вогню/ пов'язана (припинення вогню)
Південний Судан	7 листопада 2019р.	Комюніке з нагоди тристороннього саміту з питань Оновленої угоди про врегулювання конфлікту в Республіці Південний Судан	Внутрішній	Поновлення (поновлення виконання)
Судан	17 липня 2019р.	Політична угода про створення структур та інститутів перехідного періоду між Перехідною військовою радою та силами, що підтримують Декларації за свободу і зміни	Внутрішній	Рамкова/предметна – часткова (багато питань)
Сирія	8 лютого 2019р.	Угода про примирення між угрупованнями <i>Hurras al-Din</i> та <i>Hayat Tahrir al-Sham</i> у сільській місцевості провінції Алеппо	Місцевий	Інше
	10 січня 2019р.	Угода про припинення вогню та обмін полоненими між <i>Tahrir al-Sham</i> і Національно-визвольним фронтом в Ідлибі	Місцевий	Припинення вогню/ пов'язана (припинення вогню)
Україна	9 грудня 2019р.	Спільні узгоджені висновки Паризького саміту у Нормандському форматі	Внутрішній	Виконання/ переукладання (розгляд нових або невіршених питань)
	17 липня 2019р.	Заява Тресторонньої контактної групи від 17 липня 2019р.	Внутрішній	Поновлення (поновлення виконання)
Ємен	5 листопада 2019р.	Ер-Ріадська угода між законним Урядом Ємену та Перехідною радою Півдня	Внутрішній	Рамкова/предметна – часткова (багато питань)
	26 квітня 2019р.	Документ про примирення між районами Аль-Магарік та Ас-Салія (Шейх Отман, Аден)	Місцевий	Припинення вогню/ пов'язана (припинення вогню)

Країна	Дата угоди	Угода	Рівень конфлікту	Етап
Смен <i>продовження</i>	7 квітня 2019р.	Документ про примирення та прощення між сім'ями клану <i>Al Ali bin Ahmad Al Awlaqi</i>	Місцевий	Рамкова/предметна – повна (угода)
	16 січня 2019р.	Резолюція РБ ООН 2452	Внутрішній	Припинення вогню/ пов'язана (пов'язана)

^a Дві мирні угоди в Мозамбіку не були оприлюднені на час написання.

Примітки: Попередні переговори/процес: угоди, спрямовані на спонукання сторін до переговорів про розбіжності, що є підґрунтям конфлікту.

Рамкова/предметна – часткова: угоди між сторонами, що залучені до дискусії і погодження суттєвих питань з розв'язання конфлікту, але займаються лише окремими питаннями у способи, що здаються прийнятними для доповнення майбутніх угод.

Рамкова/предметна – повна: угоди між сторонами, що залучені до дискусії і погодження суттєвих питань з розв'язання конфлікту, які можуть бути оформлені як всеохопна спроба розв'язання конфлікту.

Виконання/переукладання: угоди, спрямовані на виконання раніше укладеної угоди.

Поновлення: стислі угоди (зазвичай на одній сторінці), спрямовані винятково на “поновлення” попередніх зобов'язань.

Припинення вогню/пов'язана: до цієї категорії належать угоди, що в сукупності передбачають припинення вогню чи відповідну демобілізацію, або угода, що передбачає винятково моніторинг домовленості про запровадження або подовження припинення вогню.

Інше: ця категорія охоплює всі угоди, що не підпадають під наведені вище визначення.

Джерела: PA-X, ‘Peace agreements database and access tool, version 3’, Political Settlements Research Programme, University of Edinburgh, [n.d.], <<https://www.peaceagreements.org>>; Bell, C. et al., ‘Peace agreement database and dataset v3, codebook’, 31 Jan. 2020, <<https://www.peaceagreements.org/files/PA-X%20codebook%20Version3.pdf>>; Government of Mozambique, ‘Presidente da Republica e Presidente da Renamo assinam acordo’, [n.d.]; Government of Mozambique, “‘Hoje e dia da celebraçao da paz e da concordia entre os mozambicanos”–PR”, [n.d.].

є недостатнім⁵². Спроби розширити участь жінок у миротворчих операціях і покращити підготовку миротворців з гендерних питань також дали обмежені результати⁵³.

Не всі мирні процеси ведуть до міцного миру. Неповне політичне врегулювання, неостаточне розв'язання глибинних причин конфлікту, збереження небезпеки та напруженості часто призводили до невиконання,

⁵² Bell, C. and McNicholl, K., ‘Principled pragmatism and the “Inclusion Project”: Implementing a gender perspective in peace agreements’, *feminists@law*, vol.9, no.1 (2019). Див. також: Wise, L. et al., ‘Local peace processes: Opportunities and challenges for women’s engagement’, PA-X Spotlight, University of Edinburgh, 2019; Bell, C. and Forster, R., ‘Women and the renegotiation of transitional governance arrangements’, PA-X Spotlight, University of Edinburgh, 2019; Forster, R. and Bell, C., ‘Gender mainstreaming in ceasefires: Comparative data and examples’, PA-X Spotlight, University of Edinburgh, 2019.

⁵³ Smit, T. and Tidblad-Lundholm, K., *Trends in Women’s Participation in UN, EU and OSCE Peace Operations*, SIPRI Policy Paper no.47 (SIPRI: Stockholm, Oct. 2018); Ferrari, S.S., ‘Is the United Nations Uniformed Gender Parity Strategy on track to reach its goals’, SIPRI Commentary, 12 Dec. 2019; Caparini, M., ‘Gender training for police peacekeepers: Approaching two decades of United Nations Security Council Resolution 1325’, SIPRI Commentary, 31 Oct. 2019.

порушень домовленостей і поновлення збройних конфліктів⁵⁴. Багато сучасних мирних процесів – це давні, затяжні справи, які “формалізують різного роду розбіжності” з метою скоріше стримування, ніж розв’язання конфлікту⁵⁵. Дійсно, якщо розв’язання конфлікту є неможливим, такий підхід може виявитися найкращим. Деякі мирні угоди зриваються і бойові дії поновлюються, тоді як інші – забезпечують відносно стабільне припинення вогню, але не довгострокове врегулювання конфлікту (як у випадках нерозв’язаних збройних конфліктів на пострадянському просторі, див. розділ 5). Навіть відносно успішні мирні угоди, такі, як угода 2016р. в Колумбії, постійно стикаються з проблемами (див. розділ 3).

Від середини 1990-х років більшість збройних конфліктів були новими спалахами старих конфліктів, а не конфліктами через нові проблеми. Згідно з одним із досліджень, із 216 мирних угод, підписаних у 1975-2011рр., 91 завершилася поновленням насильства впродовж п’яти років. Це показує, що мирні процеси є важкими, складними та багатовимірними, але мирні угоди все ж частіше призводять до успіху, аніж провалу⁵⁶. Це також може свідчити про те, що глибинні причини конфліктів достатньою мірою не розглядаються. Нарешті, така розмита межа між війною і миром ускладнює визначення та концептуалізацію завершення збройних конфліктів⁵⁷.

⁵⁴ Bell, C. and Pospisil, J., ‘Navigating inclusion in transitions from conflict: The formalised political unsettlement’, *Journal of International Development*, vol.29, no.5 (2017), pp.576-593.

⁵⁵ Див., наприклад: Pospisil, J., *Peace in Political Unsettlement: Beyond Solving Conflict* (Palgrave Macmillan: 2019); Wittke, C., ‘The Minsk Agreements – more than “scraps of paper”?’’, *East European Politics*, vol.35, no.3 (2019), pp.264-290.

⁵⁶ Hogbladh, S., ‘Peace agreements 1975-2011 – Updating the UCDP peace agreement dataset’, eds T. Pettersson and L. Themner, *States in Armed Conflict 2011*, Department of Peace and Conflict Research Report no.99 (Uppsala University: Uppsala, 2012), pp.39-56.

⁵⁷ De Franco, C. et al., ‘How do wars end? A multidisciplinary enquiry’, *Journal of Strategic Studies*, vol.42, no.7 (2019), pp.889-900. Див. також: Krause, J., ‘How do wars end? A strategic perspective’, *Journal of Strategic Studies*, vol.42, no.7 (2019), pp.920-945.

II. Глобальні та регіональні тенденції і події у сфері багатосторонніх миротворчих операцій

ТИМО СМІТ, СОФІЯ САКС ФЕРРАРІ, ДЖАЙР ВАН ДЕР ЛЕЙН

У 2019р. миротворчі операції ООН продовжували потерпати від бюджетних скорочень. Попри дослідження, що свідчать про позитивний вплив миротворчих операцій ООН, на політичній сцені зростає скептицизм стосовно їх ефективності. Крім того, зберігалось занепокоєння стосовно фізичної безпеки персоналу ООН. Ці події впливали на глобальні та регіональні тенденції багатосторонніх миротворчих операцій – їх кількість, організації, що їх очолюють, розгорнутий персонал, місця їх розташування, виділення для них особового складу та втрати, – а також на розвиток інших багатосторонніх операцій.

Багатосторонні миротворчі операції у 2019р.

У 2019р. у світі тривала 61 багатостороння миротворча операція (діаграма 2.2)¹. Це на одну більше, ніж попереднього року². 22 операції очолювала ООН, 33 – регіональні організації і союзи, решта шість – ситуативні коаліції держав³. Більшість операцій мали довгостроковий характер: 50 із них тривали понад п'ять років, а 32 – понад 10 років.

У 2019р. завершилися дві багатосторонні миротворчі операції: Тимчасове міжнародне представництво в Хевроні (*Temporary International Presence in Hebron, TIPH*), вимушено закрите після завершення мандата 31 січня 2019р., та Місія ООН з підтримання правосуддя у Гаїті (*UN Mission for Justice Support in Haiti, MINUJUSTH*), завершена, як і планувалося, 15 жовтня 2019р. *TIPH* було створене на виконання угоди Осло-II 1995р. між Ізраїлем та Організацією визволення Палестини (*Palestine Liberation Organization*) і тривала в незмінній формі з 1997р.⁴ Виведення *TIPH* у 2019р. стало наслідком одностороннього рішення Уряду Ізраїлю не продовжувати мандат місії⁵. *MINUJUSTH* була створена у 2017р. на два роки на заміну Стабілізаційній

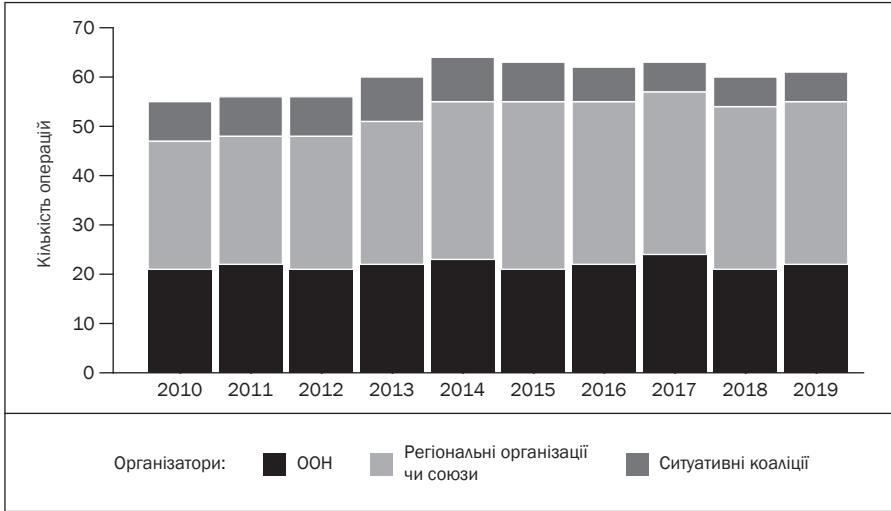
¹ Кількісний аналіз ґрунтується на даних, зібраних СППІ для вивчення тенденцій миротворчих операцій. Згідно з визначенням СППІ, багатостороння миротворча операція повинна мати заявлені наміри: (а) бути інструментом сприяння реалізації вже чинних мирних угод; (б) підтримувати мирний процес; або (в) сприяти зусиллям з недопущення конфлікту чи розбудови миру. Місії добрих послуг, розслідувань чи електоральної допомоги та місії у складі немісцевих громадян чи груп переговорників не враховуються. Оскільки всі дані СППІ постійно оновлюються та коригуються з появою точнішої інформації, статистичні дані цього розділу можуть не завжди збігатися з даними попередніх видань *Щорічника СППІ* чи інших публікацій СППІ.

² Сміт Т. Глобальні тенденції та розвиток миротворчих операцій. – *Щорічник СППІ 2019*, підрозділ I розділу 3.

³ Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*) врахована в загальних даних ООН, але не врахована в загальних даних АС.

⁴ Попередня версія *TIPH* діяла в Хевроні з травня по серпень 1994р.

⁵ BBC, 'Hebron: Palestinians denounce Israeli decision to end observer mission', 30 Jan. 2019.

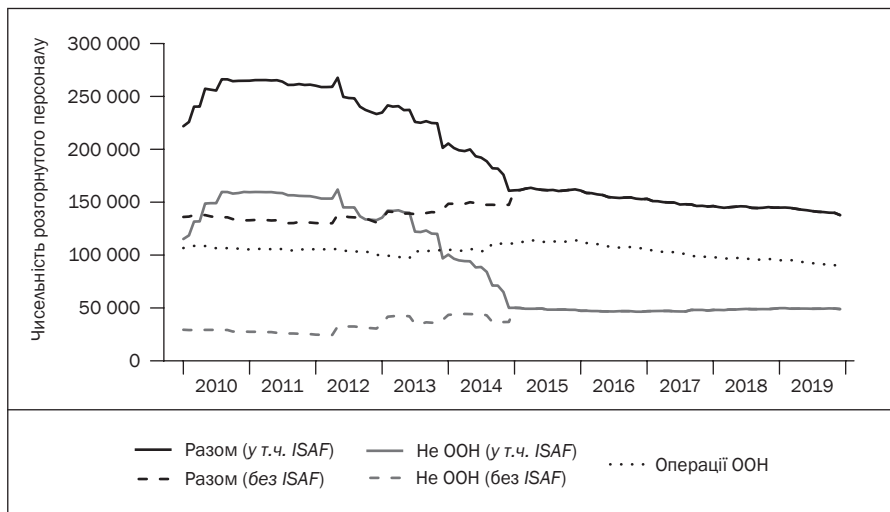
Діаграма 2.2. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2010-2019рр., за організаторами

місії ООН у Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*)⁶. Її закриття стало останнім кроком у поступовому виведенні миротворців ООН з Гаїті, що почалося за вісім років до того, у 2011р.

У 2019р. були започатковані три багатосторонні миротворчі операції: Об'єднана місія ЄС з прикордонної допомоги (*Integrated Border Assistance Mission, EUBAM*) у Лівії, яка після набуття чинності її новим мандатом 1 січня 2019р. вважається багатосторонньою миротворчою операцією; Місія ООН з підтримки виконання Ходейдської угоди (*UN Mission to Support the Hodeidah Agreement, UNMHA*) у Ємені, створена 1 січня 2019р.; Об'єднаний офіс ООН у Гаїті (*UN Integrated Office in Haiti, BINUH*), що 16 жовтня 2019р. замінив *MINUJUSTH*.

Жодна з цих операцій не стала несподіваною. Розширення мандата *EUBAM* у Лівії та планування місії ООН у Ємені були санкціоновані у грудні 2018р., а про час переходу до “не-миротворчої” присутності ООН у Гаїті було відомо з 2017р. *EUBAM* діяла в Лівії з 2013р., але раніше не вважалася багатосторонньою миротворчою операцією через її зосередженість винятково на контролі кордону. З 1 січня 2019р. їй також дозволено підтримувати розбудову спроможностей та інституційну реформу правоохоронної системи і кримінального судочинства в Лівії (див. розділ 6). *UNMHA* була уповноважена сприяти виконанню Угоди про місто Ходейда та порти Ходейда, Саліф і Рас-Ісса, що є частиною Стокгольмської угоди від грудня 2018р.

⁶ UN Security Council Resolution 2350, 13 Apr. 2017, para.22.

Діаграма 2.3. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій, у 2010-2019рр.

ISAF – Міжнародні сили сприяння безпеці.

Розгортання персоналу

Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій, у 2019р. зменшилася на 4,8% – з 144 791, станом на 31 грудня 2018р., до 137 781 особи, станом на 31 грудня 2019р. (діаграма 2.3)⁷. Сумарна чисельність миротворчого персоналу у світі зменшувалася четвертий рік поспіль і восьме за минулі 10 років. Як наслідок, чисельність персоналу миротворчих операцій у грудні 2019р. була нижчою, ніж у будь-якому іншому місяці у 2010-2019рр. Велика чисельність розгорнутого персоналу та суттєві річні зміни впродовж 2010-2014рр. можна віднести головним чином на рахунок Міжнародних сил сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) в Афганістані під проводом НАТО. Починаючи з 2015р., коли *ISAF* вже не діяли, зміни в розгортанні персоналу спричиняли переважно миротворчі операції ООН у Субекваторіальній Африці. Так само було і у 2019р. (див. нижче).

⁷ Аналіз чисельності персоналу в цьому розділі ґрунтується на оцінках чисельності міжнародного персоналу (тобто військових, поліції та міжнародного цивільного персоналу), станом на кінець кожного місяця в кожній багатосторонній миротворчій операції, що тривала в період із січня 2010р. по грудень 2019р. У попередніх виданнях *Щорічника СППРІ* подібний аналіз ґрунтувався на річному “моментальному знімку” даних про чисельність міжнародного персоналу багатосторонніх миротворчих операцій наприкінці кожного року, або, якщо операція закінчувалася протягом календарного року – на чисельності на момент закінчення. Тому дані в цьому розділі не повністю збігаються з даними попередніх видань *Щорічника СППРІ*.

Організації, що проводять багатосторонні миротворчі операції

Організація Об'єднаних Націй

ООН у 2019р. проводила 22 багатосторонні миротворчі операції, що на одну більше, ніж попереднього року⁸. Припинення *MINUJUSTH* поклало край постійній присутності миротворців ООН у Гаїті, яка почалася з розгортанням *MINUSTAH* у 2004р. Це сталося після закінчення подібних тривалих і колись масштабних миротворчих зусиль ООН у Ліберії у 2018р. та Кот-д'Івуарі у 2017р. Дві миротворчі операції, започатковані ООН у 2019р. – *BINUH* та *UNMHA* – є відносно невеликими спеціальними поліцейськими місіями, аналогічними спеціальним поліцейським місіям, започаткованим у Колумбії у 2016-2017рр. З 2014р. ООН не започаткувала жодної крупної миротворчої операції.

Чисельність персоналу, залученого до операцій ООН, скоротилась у 2019р. на 7% – з 95 488, станом на 31 грудня 2018р., до 88 849 осіб, станом на 31 грудня 2019р. (діаграма 2.3)⁹. Восанне ООН мала менше персоналу у складі своїх миротворчих операцій у 2007р., перед розгортанням Спільної комбінованої місії ООН/АС у Дарфурі (*UN-African Union (AU) Hybrid Operation in Darfur, UNAMID*). Чисельність персоналу, розгорнутого у складі миротворчих операцій ООН, досягла піку – 115 тис. осіб – у 2015р. і після того зменшувалася чотири роки поспіль.

Більшість змін у 2019р. можна пояснити припиненням *MINUJUSTH* і скороченням *UNAMID*, Тимчасових сил безпеки ООН в Аб'єї (*UN Interim Security Force for Abyei, UNISFA*), Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, MINUSMA*) і Стабілізаційної місії ООН у ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUSCO*). *MONUSCO* та *UNAMID* діяли в умовах скорочення дозволеної чисельності персоналу, започаткованого у 2019р. з огляду на заплановане поступове виведення місій. РБ ООН вирішила скоротити дозволена чисельність військового персоналу замість поліцейського персоналу в *MINUSMA* та *UNISFA*. Ці п'ять операцій разом скоротили близько 6 500 осіб. Водночас, ООН продовжувала мати у складі миротворчих операцій набагато більше персоналу за будь-яку іншу організацію у 2019р.

Якщо загальна чисельність персоналу, який брав участь у всіх миротворчих операціях ООН, у 2019р. знижувалася, то число і частка жінок серед цього персоналу (військових, поліції та міжнародного цивільного персоналу) зростала третій рік поспіль – з 6 304 (6,6% загальної чисельності), станом на 31 грудня 2018р., до 6 914 осіб (7,7% загальної чисельності), станом на 31 грудня 2019р. Що стосується розгортання персоналу операцій ООН в Субекваторіальній Африці, чисельність якого у 2019р. збільшилася на 7%, то частка залучених жінок зросла на 12% – з 4 953 (6,2% загальної

⁸ Включно з *UNAMID*.

⁹ Враховано лише міжнародний персонал миротворчих операцій ООН, що відповідає визначенню багатосторонньої миротворчої операції СППРІ.

чисельності), станом на 31 грудня 2018р., до 5 552 осіб (7,5% загальної чисельності), станом на 31 грудня 2019р. Зокрема, частка жінок, залучених до Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (*UN Multi-dimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic, MINUSCA*), зросла на 26% (з 748 до 943 осіб).

Регіональні організації і союзи

Регіональні організації і союзи у 2019р. здійснювали 33 багатосторонні миротворчі операції – стільки ж, скільки й попереднього року. Чисельність персоналу, залученого до цих операцій, протягом року зменшилася на 0,6% – з 46 842, станом на 31 грудня 2018р., до 46 569 осіб, станом на 31 грудня 2019р. Головною причиною цього стало виведення 575 військових Місії АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia, AMISOM*). Після закінчення *ISAF* у 2014р. чисельність персоналу регіональних миротворчих операцій залишається стабільною – в середньому близько 45 тис. осіб.

ЄС та ОБСЄ у 2019р. здійснювали чимало багатосторонніх миротворчих операцій, але залучали відносно небагато персоналу. ЄС виконував 13 місій та операцій у рамках Спільної політики безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*), що розглядалися як багатосторонні миротворчі операції, у рамках яких було залучено в середньому близько 2 700 осіб упродовж року. ОБСЄ здійснювала дев'ять багатосторонніх миротворчих операцій на місцях, у рамках яких вона розгорнула близько 1 100 осіб. Більшість із них належали до Спеціальної моніторингової місії в Україні (*Special Monitoring Mission to Ukraine*). Іншими словами, на ЄС та ОБСЄ у 2019р. припадало дві третини всіх регіональних операцій, але менше десятої частини їх персоналу.

Натомість АС і НАТО у 2019р. здійснювали менше багатосторонніх миротворчих операцій, ніж ЄС та ОБСЄ, але залучали досить велику чисельність персоналу. АС розгорнув 20 370 осіб у рамках чотирьох миротворчих операцій, і майже весь він належав *AMISOM*¹⁰. НАТО залучило 20 624 особи у трьох миротворчих операціях. Вперше після закінчення *ISAF* НАТО стало регіональною організацією, яка мала найбільшу чисельність персоналу у складі миротворчих операцій. Раніше це місце посідав АС, але у 2019р. НАТО випередило його внаслідок скорочення військ *AMISOM*.

Іншими регіональними організаціями, що здійснювали багатосторонні миротворчі операції, були Економічне співтовариство Західноафриканських Держав (*Economic Community of West African States, ECOWAS*), Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*) та Організація Американських Держав (ОАД, *Organization of American States, OAS*). *ECOWAS* розгорнуло 1 658 осіб у рамках двох миротворчих операцій, а *IGAD* та ОАД здійснювали по одній миротворчій операції, чисельністю 86 і 29 осіб, відповідно.

¹⁰ За винятком *UNAMID*.

Таблиця 2.3. Чисельність багатосторонніх миротворчих операцій і розгорнутого персоналу у 2019р., за регіонами та типом організацій

Організація	Америка	Азія та Океанія	Європа	Близький Схід і Північна Африка	Суб-екваторіальна Африка	Всього
Операції	4	5	18	14	20	61
ООН ^а	3	2	2	7	8	22
Регіональна організація чи союз	1	1	14	5	12	33
Ситуативна коаліція	–	2	2	2	–	6
Персонал	275	17 086	7 819	15 082	97 519	137 781
ООН ^а	246	346	1 007	13 161	74 089	88 849
Регіональна організація чи союз	29	16 705	5 751	654	23 430	46 569
Ситуативна коаліція	–	35	1 061	1 267	–	2 363

“–” – дані не придатні для використання.

^а Дані ООН охоплюють Спільну комбіновану операцію ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*).

Примітка: Чисельність персоналу – станом на 31 грудня 2018р.

Джерело: SIPRI Multilateral Peace Operations Database, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

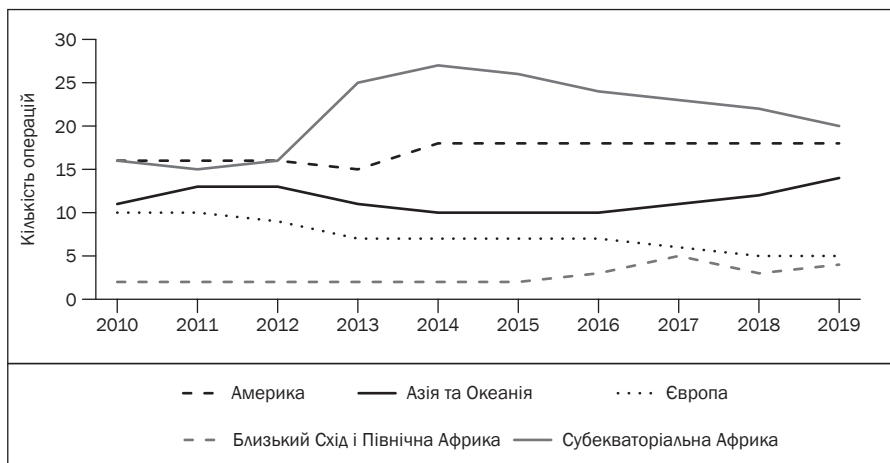
Ситуативні коаліції

Ситуативні коаліції держав у 2019р. здійснювали шість багатосторонніх миротворчих операцій, які вже тривали багато років: Міжнародна моніторингова група (*International Monitoring Team, IMT*) на о.Мінданао, Філіппіни – з 2004р.; *TIPH* – з 1997р.; Офіс Високого представника (*Office of the High Representative, OHR*) у Боснії та Герцеговині – з 1995р.; Спільні миротворчі сили Спільної контрольної комісії (Сили Спільної контрольної комісії з підтримання миру, *JCC*) у Придністров'ї, Молдова – з 1992р.; Багатонаціональні сили і спостерігачі (*Multinational Force and Observers, MFO*) на Сінайському півострові – з 1982р.; Наглядова комісія нейтральних країн (*Neutral Nations Supervisory Commission, NNSC*) на Корейському півострові – з 1953р.

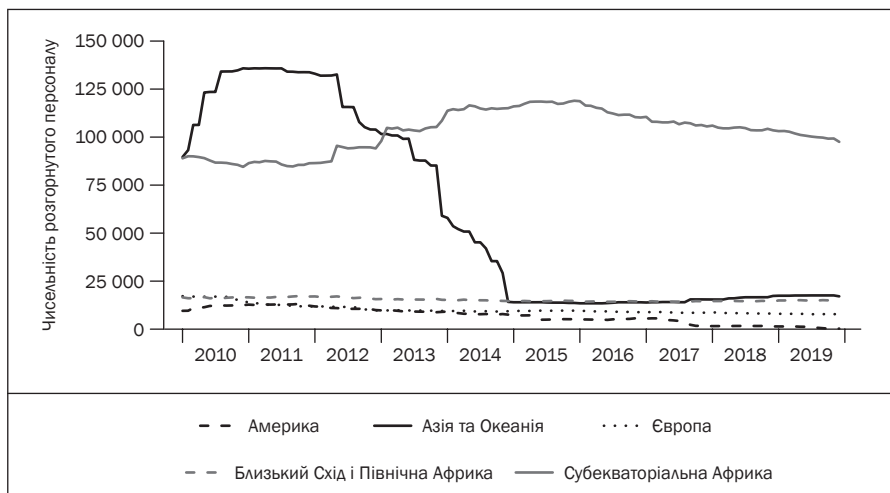
Чисельність персоналу цих операцій у 2019р. залишалася відносно стабільною – близько 2 250 осіб. *JCC* та *MFO* налічували по близько 1 100 осіб; *IMT*, *NNSC* та *OHR* були набагато меншими – до 25 осіб. Перед закриттям *TIPH* у січні 2019р. в ній було близько 60 осіб.

Багатосторонні миротворчі операції за регіонами

Більшість із 61 багатосторонньої миротворчої операції у 2019р. здійснювалися в Субекваторіальній Африці, Європі та регіоні Близького Сходу та Північної Африки (таблиця 2.3). Субекваторіальна Африка залишалася

Діаграма 2.4. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2010-2019рр., за регіонами

Діаграма 2.5. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій, у 2010-2019рр., за регіонами

місцем проведення більшості миротворчих операцій з найбільшою чисельністю миротворців з усіх регіонів (діаграми 2.4 та 2.5). Чисельність персоналу впродовж року зменшилася в усіх регіонах, крім Близького Сходу та Північної Африки¹¹.

¹¹ Регіональний огляд багатосторонніх миротворчих операцій див. у наступних розділах цього видання: Америка – розділ 3, підрозділ I; Азія та Океанія – розділ 4, підрозділ I; Європа – розділ 5, підрозділ I; Близький Схід та Північної Африка – розділ 6, підрозділ I; Субекваторіальна Африка – розділ 7, підрозділ I.

Найбільші багатосторонні миротворчі операції

На 10 найбільших багатосторонніх миротворчих операцій з 61, що тривали у 2019р., припадало 90% усього залученого персоналу (124 274 осіб, станом на 31 грудня). Сім з 10 найбільших операцій були миротворчими операціями ООН, і сім відбувались у Субекваторіальній Африці. Хоча масштаб більшості операцій упродовж 2019р. скоротився, їх ранжування майже не змінилося, за винятком *MONUSCO*, яка в листопаді перемістилася з другого на четверте місце.

Найбільшою багатосторонньою миротворчою операцією у 2019р., п'ятий рік поспіль, залишалася *AMISOM* (діаграма 2.6). Так сталося попри скорочення військ, що було санкціоноване у жовтні 2018р. і розпочалося в березні 2019р.; загальна чисельність *AMISOM* мала скласти 20 370 осіб. До шести інших багатосторонніх миротворчих операціях, станом на 31 грудня 2019р., було залучено понад 10 тис. осіб (діаграма 2.6). *UNAMID*, *UNISFA* та Сили в Косово під проводом НАТО, маючи менше 10 тис. особового складу, також опинилися серед 10 найбільших багатосторонніх миротворчих операцій, причому останні дві були значно меншими за інші операції *Top 10*.

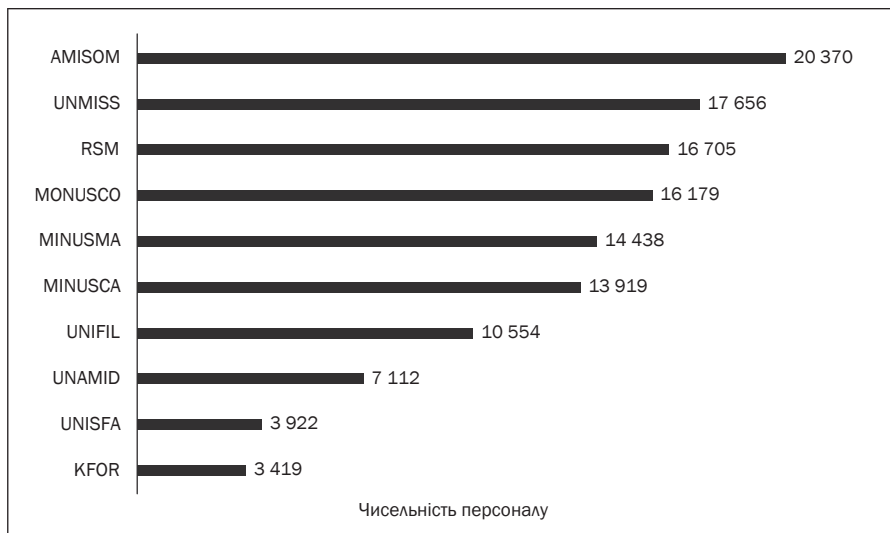
Країни - найбільші постачальники військ

Серед головних країн - постачальників військ у 2019р. було небагато змін, порівняно з 2018р. Ефіопія залишилася головним постачальником військ для багатосторонніх миротворчих операцій у 2019р. (діаграма 2.7). У грудні 2019р. вона надавала 10 727 військових для всіх операцій, головним чином – для операцій у сусідніх країнах, зокрема, для *AMISOM* у Сомалі, *UNISFA* в Аб'єї та для Місії ООН у Південному Судані. Хоча внесок Ефіопії від 2018р. зменшується, вона залишається найкрупнішим постачальником військ з 2014р., після її приєднання до *AMISOM*.

США були другим найкрупнішим постачальником військ для багатосторонніх миротворчих операцій у 2019р. і єдиним представником “глобальної півночі” в *Top 10*. Станом на 31 грудня 2019р., вони надали 9 091 особу, більшість із яких служили в Операції “Рішуча підтримка” під проводом НАТО. Для операцій ООН вони виділяли небагато особового складу. Порівняно з 2018р., внесок США дещо зменшився, переважно через виведення 475 осіб з Афганістану.

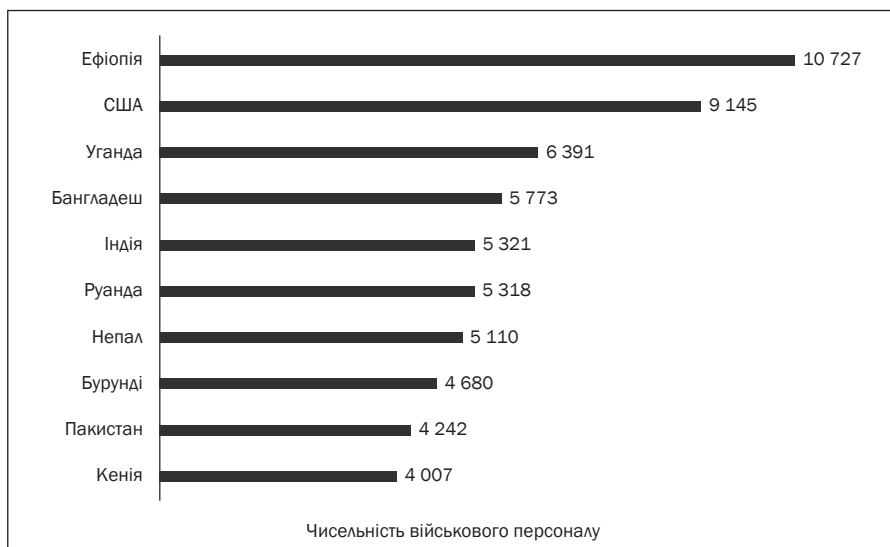
Решта країн-постачальників військ для міжнародних багатосторонніх операцій з *Top 10*, станом на 31 грудня 2019р., представляли Субекваторіальну Африку (Бурунді, Кенія, Руанда та Уганда) або Південну Азію (Бангладеш, Індія, Непал і Пакистан). Бурунді, Кенія та Уганда посідають високі позиції завдяки відрядженню військ для *AMISOM*. Загалом, станом на 31 грудня 2019р., на *Top 10* постачальників військ припадало понад половину всього військового персоналу, залученого до багатосторонніх миротворчих операцій.

У 2019р. відбулося скорочення чисельності поліції, залученої до багатосторонніх миротворчих операцій – переважно через припинення *MINUJUSTH*. На 31 грудня 2019р., найбільшим постачальником поліції для

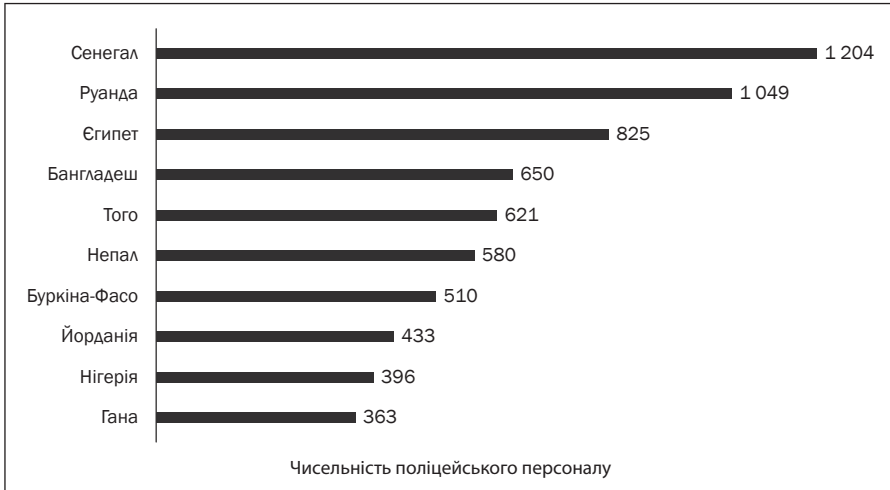

Діаграма 2.6. Найбільші міжнародні миротворчі операції, станом на 31 грудня 2019р.

AMISOM (AU Mission in Somalia) – Місія АС у Сомалі; *UNMISS (UN Mission in South Sudan)* – Місія ООН у Південному Судані; *RSM (Resolute Support Mission)* – Операція “Рішуча підтримка”; *MONUSCO (UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo)* – Стабілізаційна місія ООН у ДРК; *MINUSMA (UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali)* – Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у Малі; *MINUSCA (UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the CAR)* – Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР; *UNIFIL (UN Interim Force in Lebanon)* – Тимчасові сили ООН у Лівані; *UNAMID (AU/UN Hybrid Operation in Darfur)* – Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі; *UNISFA (UN Interim Security Force for Abyei)* – Тимчасові сили безпеки ООН в Аб’єї; *KFOR (NATO Kosovo Force)* – Сили НАТО в Косово.

Діаграма 2.7. Найбільші постачальники військ для миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2019р.

Діаграма 2.8. Найбільші постачальники поліції для миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2019р.

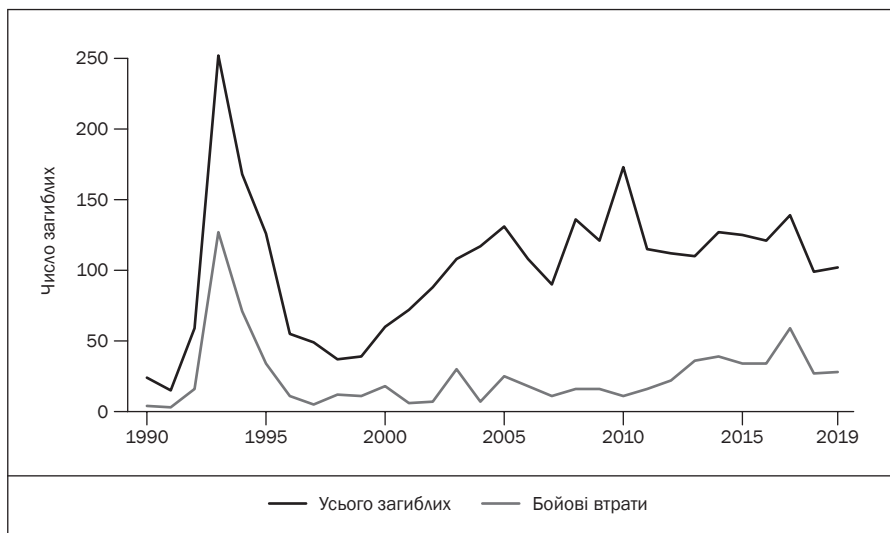
поліцейських операцій був Сенегал, який надав 1 204 поліцейських – на 12% менше, ніж попереднього року (діаграма 2.8). Сенегал є найкрупнішим постачальником поліції з квітня 2016р.; більшість його персоналу розгорнута у складі Місії *ECOWAS* у Гвінеї-Бісау, *MINUSCA*, *MINUSMA* та *MONUSCO*. Станом на 31 грудня 2019р., три країни з *Top 10* постачальників військ були також в *Top 10* постачальників поліції: Бангладеш, Непал і Руанда. На *Top 10* постачальників поліції припадало понад 65% усіх поліцейських у складі багатосторонніх миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2019р.

Втрати в миротворчих операціях ООН

У 2019р. серед персоналу миротворчих операцій ООН загинули 102 особи (діаграма 2.9). Це на три особи більше, ніж попереднього року, але менше, ніж в інші роки періоду 2010-2017рр. Серед жертв 2019р. 28 осіб загинули від зловмисних дій (надалі – “загиблі від ворожих дій”), що на одного більше, ніж у 2018р. Серед інших відомих причин смерті були нещасні випадки, хвороби та самогубства.

На військовослужбовців припадало 65 із 102 загиблих і 23 з 28 загиблих від ворожих дій. Це відповідає показникам 0,8 загиблих на 1 000 військовослужбовців, і 0,3 загиблих від ворожих дій на 1 000. Такі річні показники дуже подібні зафіксованим у 2018р. (діаграма 2.10).

MINUSMA залишається найнебезпечнішою поточною миротворчою операцією ООН з моменту її започаткування у 2013р. З 23 військових і поліцейських миротворців, які загинули від ворожих дій у 2019р., 22 належали до *MINUSMA*. 16 осіб загинули внаслідок чотирьох окремих нападів, найтяжчим з яких став комбінований напад на табір Агуелок на півночі Малі

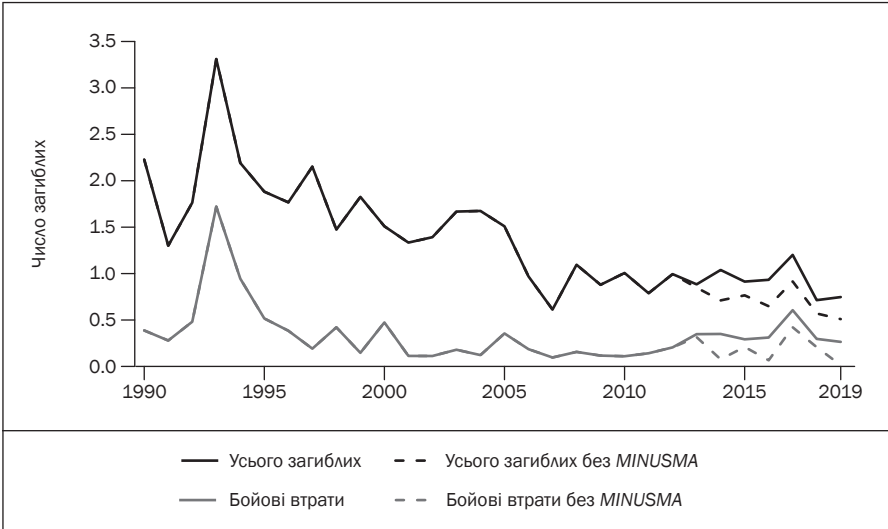
Діаграма 2.9. Втрати в миротворчих операціях ООН у 1990-2019рр.

20 січня 2019р., коли загинули дев'ять миротворців з Чаду і ще 25 були поранені. Аль-Каїда в Ісламському Магрибі (*Al-Qaeda in the Islamic Maghreb*) взяла на себе відповідальність за цей напад, який, згідно з її заявою, стався “у відповідь” на візит до Чаду того дня Прем'єр-міністра Ізраїлю Б.Нетаньягу¹².

У той час, як *MINUSMA* продовжувала зазнавати великих втрат від ворожих дій, серед персоналу інших миротворчих операцій ООН загиблих від ворожих дій було відносно мало. Помітною подією стала загибель трьох цивільних зі складу Місії ООН з підтримки в Лівії (*UN Support Mission in Libya*) – двох іноземних громадян і одного місцевого – внаслідок вибуху замінованого автомобіля в Бенгазі 10 серпня 2019р.¹³ Іншими двома цивільними, які загинули від ворожих дій у миротворчих операціях ООН у 2019р., були співробітники *MINUSCA* та *BINUH*. За межами *MINUSMA*, від ворожих дій загинув лише один службовець – в *UNISFA*. Як наслідок, рівень смертності серед службовців усіх миротворчих операцій ООН від ворожих дій упродовж року, крім *MINUSMA*, склав 0,01 на 1 000 – набагато менше, ніж у будь-якому іншому році, починаючи з 1990р.

¹² Al Jazeera, ‘10 UN peacekeepers killed in attack on Mali’s Aguelhoc camp’, 21 Jan. 2019.

¹³ Al-Warfalli, A., ‘Car bomb explodes in Libya’s Benghazi, killing three UN staff’, Reuters, 10 Aug. 2019.

Діаграма 2.10. Рівень смертності серед військовослужбовців у миротворчих операціях ООН у 1990-2019рр.

MINUSMA – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі.

Інші багатосторонні операції

Ряд інших багатосторонніх організацій здійснювали безпекові місії та операції, що доповнювали або запроваджувалися замість звичайних багатосторонніх миротворчих операцій (за визначенням СППІ). Окремі з цих інших багатосторонніх операцій виконують лише допоміжні завдання координації миротворчих зусиль під час конфліктів з нижньої частини їх спектра. Інші, багатосторонні операції (з верхньої частини спектра), пов'язані більшою мірою з протиповстанськими заходами та бойовими діями, стають дедалі помітнішими в переліку сучасних багатосторонніх операцій. Ці операції загалом або відбуваються в тих самих місцях і тривають паралельно з багатосторонніми миротворчими операціями, виконуючи неpritаманні миротворчим операціям завдання, або розгортаються в умовах, у яких розгортання багатосторонньої миротворчої операції недоцільне або неможливе.

Військова операція *Barkhane* під проводом Франції є одним з найбільш помітних прикладів інших багатосторонніх операцій. Операція *Barkhane* у 2019р. мала у своєму складі 4 700 військовослужбовців, а також наземні й авіаційні військові засоби, розгорнуті у країнах Групи п'яти держав Сахеля (*G5S*) – у Буркіна-Фасо, Чаді, Малі, Мавританії і Нігері. У рамках *Barkhane* здійснювалися контртерористичні операції у країнах *G5S* і забезпечувалася підготовка їх збройних сил. У Малі операція здійснювалася в тому ж районі, що й *MINUSMA*, і була санкціонована РБ ООН для участі в підтримці операції ООН, якщо та опиниться під “прямою і серйозною загрозою”¹⁴.

¹⁴ UN Security Council Resolution 2480, 28 June 2019, para.42. Про розвиток збройних конфліктів у Сахелі та в басейні оз.Чад див. підрозділ II розділу 7 цього видання.

Велика Британія і Данія приєдналися до *Barkhane* у 2018р. і 2019р., відповідно, надавши транспортні вертольоти та військові підрозділи підтримки. Від серпня 2018р. Естонія почала відряджати до *Barkhane* взвод охорони, а в листопаді 2019р. вона оголосила про намір збільшити свою участь з 50 до 95 військовослужбовців¹⁵. Іспанія, Німеччина і США підтримують операцію транспортними літаками¹⁶. Франція у 2019р. вирішила сформувати в рамках операції *Barkhane* спеціальну оперативну групу під назвою *Takuba*, призначену для підготовки, консультацій і бойової підтримки військових підрозділів країн *G5S*. Очікувалося, що оперативна група буде створена у 2020р. за участі кількох європейських партнерів Франції¹⁷.

Іншими багатосторонніми операціями, що заслуговують на згадку, є 5-тисячні Спільні сили Групи п'яти держав Сахеля (*JF-G5S*) та 10,5-тисячна Багатонаціональна спільна оперативна група (*Multinational Joint Task Force, MNJTF*) протидії Боко Харам (*Boko Haram*) під проводом Комісії у справах басейну оз.Чад (*Lake Chad Basin Commission, LCBC*). Обидві ці операції санкціоновані Радою миру та безпеки АС (*AU Peace and Security Council*), але не РБ ООН. Вони не вважаються багатосторонніми миротворчими операціями згідно з визначенням СППІ, оскільки до них належать національні підрозділи, які здебільшого діють на власній території. Головними функціями цих операцій є переважно боротьба з тероризмом військовими засобами та протиповстанські дії. До *JF-G5S* належать усі країни *G5S*, тоді як до *MNJTF* – Бенін і держави-члени *LCBC*, Камерун, Нігер та Нігерія, а її дії поширюються на прикордонні райони країн басейну оз.Чад. На відміну від *JF-G5S*, *MNJTF* не діє у районі жодної миротворчої операції. Операція *Barkhane*, *JF-G5S* і *MNJTF* разом додали близько 20 тис. осіб до 97 тис., залучених у 20 багатосторонніх миротворчих операцій у Субекваторіальній Африці у 2019р.

Події 2019р. знову привернули увагу до розгортання багатосторонніх або багатонаціональних військово-морських операцій, які не вважаються багатосторонніми миротворчими операціями. ЄС продовжував морську проти-піратську операцію *Atalanta* поблизу узбережжя Сомалі. Хоча Рада ЄС продовжила операцію *Sophia* військово-морських сил ЄС у Середземному морі (*EUNAVFOR MED*) до березня 2020р., вона призупинила розгортання військово-морських засобів до розв'язання питання про висадку на берег врятованих мігрантів. Рада посилила засоби авіаційного спостереження та підтримку лівійських ВМС і берегової охорони¹⁸.

¹⁵ Kelly, F., 'Estonia parliament approves Mali troop increase for Operation Barkhane', Defense Post, 8 Nov. 2019.

¹⁶ Ministry of the Armed Forces, 'Dossier de presse Barkhane.ENG', [n.d.].

¹⁷ Kelly, F., 'France expects new international task force Takuba to deploy in Mali "by 2020"', Defense Post, 6 Nov. 2019.

¹⁸ Council of the EU, 'EUNAVFOR MED Operation Sophia: Mandate extended until 31 March 2020', Press Release 609/19, 26 Sep.2019. Про збройні конфлікти в районі Африканського рогу див. підрозділ IV розділу 7 цього видання.

Висновки

Багато тенденцій і подій у сфері багатосторонніх миротворчих операцій кількох минулих років знайшли своє продовження у 2019р. Три з них варті докладнішого висвітлення, яке наводиться далі.

Перша тенденція полягає в тому, що хоча загальна чисельність багатосторонніх миротворчих операцій залишалася стабільною від початку 1960-х років, але з 2015р. відбувається скорочення або завершення багатьох крупних миротворчих операцій ООН. Якщо загальна кількість миротворчих операцій ООН за період 2010-2019рр. залишалася відносно стабільною – близько 22 операцій, то кількість багатосторонніх миротворчих операцій під проводом ситуаційних коаліцій зменшилась, а кількість операцій під проводом регіональних організацій – зросла. Операції-наступниці та нові багатосторонні миротворчі операції мають переважно досить невеликі розміри. Як наслідок, чисельність персоналу, розгорнутого в миротворчих операціях ООН, продовжувала скорочуватись, а персоналу, розгорнутого регіональними організаціями, – залишалася стабільною, за винятком скорочення персоналу *AMISOM*. Частина світових ресурсів з підтримки багатосторонніх миротворчих операцій була використана для інших багатосторонніх операцій.

Друга тенденція, що почалась у 2015р. і тривала у 2019р., полягає у тому, що увага в багатосторонніх миротворчих операціях зміщується з Субекваторіальної Африки. Хоча в цьому регіоні досі розгорнута більшість персоналу багатосторонніх миротворчих операцій, чисельність персоналу та кількість операцій у ньому останніми роками стабільно скорочуються. Ця зміна пояснюється насамперед завершенням кількох найкрупніших миротворчих операцій ООН. Увага частково змістилася на регіон Близького Сходу і Північної Африки. Хоча чисельність персоналу там залишалася стабільною, кількість миротворчих операцій меншого масштабу в цьому регіоні суттєво зросла: у 2019р. там було на дві операції більше, ніж у 2018р.

Третя тенденція полягає в тому, що рівень річного числа загиблих від ворожих дій у миротворчих операціях ООН з 2013р. залишається відносно стабільним, але вищим, порівняно з більшістю років попереднього десятиліття 2000-х років. Цей вищий рівень пов'язаний переважно зі створенням *MINUSMA* у 2013р., яка стала головною миротворчою операцією ООН, що зазнає втрат від ворожих дій. Фактично, за винятком *MINUSMA*, починаючи з 2012р. щорічні рівні загиблих від ворожих дій були найнижчими з 1990р. Варто зауважити, що у 2019р. всі загиблі від ворожих дій серед військовослужбовців ООН, крім однієї людини, були зафіксовані у *MINUSMA*. Це суттєво підриває один з головних аргументів критиків миротворчих операцій ООН, – що вони потерпають від великого числа загиблих унаслідок ворожих дій.

III. Таблиця міжнародних миротворчих операцій 2019р.

СОФІЯ САКС ФЕРРАРІ ТА ТІМО СМІТ

У таблиці 2.4 наведені дані про 61 міжнародну миротворчу операцію, що здійснювались у 2019р., включно з операціями, започаткованими та завершеними впродовж цього року.

У таблиці перелічені операції, що здійснювалися під егідою ООН, регіональних організацій і союзів, ситуативних коаліцій держав. Операції ООН поділені на три підгрупи: (а) спостережні та комплексні миротворчі операції під керівництвом Департаменту з миротворчих операцій; (б) спеціальні політичні та миробудівні місії; (в) Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*).

Таблиця ґрунтується на Базі даних СІПРІ про міжнародні миротворчі операції (*SIPRI Multilateral Peace Operations Database*), де наведена інформація про всі миротворчі операції, проведені ООН і не ООН з 2000р., із зазначенням місця, дат розгортання і діяльності, мандата, країн-учасниць, чисельності персоналу, бюджету та жертв.

Таблиця 2.4. Багатосторонні миротворчі операції у 2019р.

Якщо не зазначене інше, всі цифри наведені, станом на 31 грудня 2019р. Операції, завершені у 2019р., виділені курсивом і не враховані в узагальнених даних.

Операція	Початок	Місце	Війська	Поліція	Цивільні
Миротворчі операції ООН^a			68 677	6 877	3 807
UNTSO	1948	Близький Схід	148	0	77
UNMOGIP	1951	Індія/Пакистан	42	0	23
UNFICYP	1964	Кіпр	796	65	37
UNDOF	1974	Сирія (Голанські висоти)	1070	0	49
UNIFIL	1978	Ліван	10 315	0	239
MINURSO	1991	Західна Сахара	202	0	75
MONUSCO	1999	ДРК	14 962	1 191	833
UNMIK	1999	Косово	8	8	93
UNISFA	2011	Аб'єй	3 759	27	136
UNMISS	2011	Південний Судан	14 962	1 799	895
MINUSMA	2013	Малі	11 951	1 744	743
MINUSCA	2014	ЦАР	11 269	2 043	607
<i>MINUJUSTH</i>	<i>2017</i>	<i>Гаїті</i>	–	–	–
Спеціальні політичні місії ООН^a			1 180	97	1 099
UNAMA	2002	Афганістан	1	0	280
UNAMI	2003	Ірак	237	0	306
UNIOGBIS	2010	Гвінея-Бісау	1	0	62
UNSMIL	2011	Лівія	232	0	174
UNSOM	2013	Сомалі	633	15	152
UNVMC	2017	Колумбія	51	66	125
UNMHA	2019	Ємен	25	12	..
BINUH	2019	Гаїті	0	4	..
ООН/Африканський Союз (ООН/АС)^a			4 332	2 150	630
UNAMID	2007	Судан (Дарфур)	4 332	2 150	630
Африканський Союз (АС)			19 586	718	66
AMISOM	2007	Сомалі	19 586	718	66
MISAHEL	2013	Малі	–	–	..
MISAC	2014	ЦАР	–	–	..
Спостережна місія АС у Бурунді	2015	Бурунді	..	–	..

Операція	Початок	Місце	Війська	Поліція	Цивільні
Економічне співтовариство Західно-африканських держав			1 248	410	0
ECOMIB	2012	Гвінея-Бісау	398	285	0
ECOMIG	2017	Гамбія	850	125	0
Європейський Союз (ЄС)^b			1 612	..	1 073
EUFOR ALTHEA	2004	Боснія та Герцеговина	553	–	16
EUBAM Rafah	2005	Палестинські території (Пункт пропуску Рафah)	–	..	6
EUPOL COPPS	2005	Палестинські території	–	..	57
EULEX Kosovo	2008	Косово	–	..	280
EUMM Georgia	2008	Грузія	–	–	213
EUTM Somalia	2010	Сомалі	137	–	12
EUCAP Sahel Niger	2012	Нігер	–	..	115
EUTM Mali	2013	Малі	697	–	3
EUAM Ukraine	2014	Україна	–	..	153
EUBAM Libya	2013 ^c	Лівія	–	..	36
EUCAP Sahel Mali	2015	Малі	–	..	127
EUTM RCA	2016	ЦАР	225	–	0
EUAM Iraq	2017	Ірак	–	..	55
НАТО			20 624	–	–
KFOR	1999	Косово	3 419	–	–
RSM	2015	Афганістан	16 705	–	–
NMI	2018	Ірак	500	–	–
Міжурядовий орган з питань розвитку			–	–	86
CTSAMVM	2015	Південний Судан	–	–	86
Організація Американських Держав (ОАД)			–	–	29
MAPR/OEA	2004	Колумбія	–	–	29
ОБСЄ			–	–	1 117
Місія ОБСЄ в Скоп'є	1992	Македонія	–	–	37
Місія ОБСЄ в Молдові	1993	Молдова	–	–	13
OSCE PRICIO	1995	Азербайджан (Нагірний Карабах)	–	–	6
Місія ОБСЄ в Боснії та Герцеговині	1995	Боснія та Герцеговина	–	–	29

Операція	Початок	Місце	Війська	Поліція	Цивільні
Представництво ОБСЄ в Албанії	1997	Албанія	–	–	16
ОМІК	1999	Косово	–	–	90
Місія ОБСЄ в Сербії	2001	Сербія	–	–	19
СММ ОБСЄ	2014	Україна	–	–	885
Спостережна місія ОБСЄ на російських пунктах пропуску Гуково та Донецьк	2014	Росія (пункти пропуску Гуково та Донецьк)	–	–	22
Ситуативні коаліції держав			2 235	3	125
NNSC	1953	Південна Корея	10	–	–
MFO	1982	Єгипет (Синай)	1 156	–	111
JCC	1992	Молдова (Придністров'я)	1 050	–	–
ONR	1995	Боснія та Герцеговина	–	–	11
TIPH	1997	Палестинські території (Хеврон)	–	–	–
IMT	2004	Філіппіни (Мінданао)	19	3	3

“–” – дані не придатні для використання; “. .” – інформація не доступна; ДРК – Демократична Республіка Конго; ЦАР – Центральнаафриканська Республіка.

AMISOM – Місія АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia*); BINUH – Об'єднаний офіс ООН у Гаїті (*UN Integrated Office in Haiti*); CTSAMVM – Механізм моніторингу та верифікації припинення вогню та виконання тимчасових безпекових заходів (*Ceasefire and Transitional Security Arrangements Monitoring and Verification Mechanism*); ECOMIB – Місія ЕКОВАС у Гвінеї-Бісау (*ECOWAS Mission in Guinea-Bissau*); ECOMIG – Місія ЕКОВАС у Гамбії (*ECOWAS Mission in the Gambia*); EUAM Iraq – Дорадча місія ЄС з підтримки реформи сектору безпеки в Іраку (*EU Advisory Mission in Support of Security Sector Reform in Iraq*); EUAM Ukraine – Консультативна місія ЄС з реформування сектору цивільної безпеки України (*EU Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine*); EUBAM Libya – Об'єднана місія ЄС з прикордонної допомоги у Лівії (*Integrated Border Assistance Mission*); EUBAM Rafah – Місія ЄС з прикордонної допомоги на пункті пропуску Рафah (*EU Border Assistance Mission for the Rafah Crossing Point*); EUCAP Sahel Mali – Місія СПБО (Спільної політики безпеки і оборони) ЄС у Малі (*EU Common Security and Defence Policy (CSDP) Mission in Mali*); EUCAP Sahel Niger – Місія СПБО ЄС у Нігері (*EU CSDP Mission in Niger*); EUFOR ALTHEA – Військова операція ЄС у Боснії та Герцеговині (*EU Military Operation in Bosnia and Herzegovina*); EULEX Kosovo – Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Косово (*EU Rule of Law Mission in Kosovo*); EUMM Georgia – Моніторингова місія ЄС у Грузії (*EU Monitoring Mission in Georgia*); EUPOL COPPS – Поліцейська місія ЄС на Палестинських територіях (*EU Police Mission for the Palestinian Territories*); EUTM Mali – Місії ЄС з підготовки персоналу в Малі (*EU Training Mission Mali*); EUTM RCA – Місії ЄС з підготовки персоналу в ЦАР (*EU Training Mission in the CAR*); EUTM Somalia – Місії ЄС з підготовки персоналу в Сомалі (*EU Training Mission Somalia*); IMT – Міжнародна моніторингова група (*International Monitoring Team*); JCC – Сили Спільної контрольної комісії з підтримання миру (*Joint Control Commission Peacekeeping Force*); KFOR – Сили НАТО в Косово (*NATO Kosovo Force*); MAPP/OEA – Місія ОАД з підтримання мирного процесу в Колумбії (*OAS Mission to Support the Peace Process in Colombia*); MFO – Багатонаціональні сили і спостерігачі (*Multinational Force and Observers*); MINUJUSTH – Місія ООН з підтримання правосуддя у Гаїті (*UN Mission for Justice Support in Haiti*); MINURSO – Місія ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі (*UN Mission for the Referendum in Western Sahara*); MINUSCA – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic*); MINUSMA – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія

ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali*); MISAC – Місія АС у ЦАР і в Центральній Африці (*AU Mission for the Central African Republic and Central Africa*); MISAHHEL – Місія АС у Малі та Сахелі (*AU Mission for Mali and the Sahel*); MONUSCO – Стабілізаційна місія ООН у ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo*); NMI – Місія НАТО в Іраку (*NATO Mission in Iraq, NMI*); NNSC – Наглядова комісія нейтральних країн (*Neutral Nations Supervisory Commission*); OHR – Офіс Високого представника (*Office of the High Representative*); OMIK – Місія ОБСЄ в Косово (*OSCE Mission in Kosovo*); СММ ОБСЄ – Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні (*OSCE Special Monitoring Mission in Ukraine*); PRCIO – Особистий представник головуючого з врегулювання конфлікту на Мінській конференції ОБСЄ (*Personal Representative of the Chairman-in-Office on the Conflict Dealt with by the OSCE Minsk Conference*); RAMSI – Місія регіональної допомоги Соломоновим Островам (*Regional Assistance Mission to Solomon Islands*); RSM – Операція “Рішуча підтримка” (*Resolute Support Mission*); SAPMIL – Превентивна місія SADC в Королівстві Лесото (*SADC Preventive Mission in the Kingdom of Lesotho*); TIPH – Тимчасове міжнародне представництво в Хевроні (*Temporary International Presence in Hebron*); UNAMA – Місія допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan*); UNAMI – Місія допомоги ООН в Іраку (*UN Assistance Mission in Iraq*); UNAMID – Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (*AU/UN Hybrid Operation in Darfur*); UNDOF – Сили ООН зі спостереження за відведенням військ (*UN Disengagement Observer Force*); UNFICYP – Сили ООН з підтримання миру на Кіпрі (*UN Peace Force in Cyprus*); UNIFIL – Тимчасові сили ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon*); UNIOGBIS – Офіс ООН з питань миробудівництва в Гвінеї-Бісау (*UN Integrated Peacebuilding Office in Guinea-Bissau*); UNISFA – Тимчасові сили безпеки ООН в Аб’єї (*UN Interim Security Force for Abyei*); UNMHA – Місія ООН з підтримки виконання Ходейської угоди (*UN Mission to Support the Hodeidah Agreement*); UNMIK – Тимчасова адміністрація ООН у Косово (*UN Interim Administration Mission in Kosovo*); UNMISS – Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan*); UNMOGIP – Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (*UN Military Observer Group in India and Pakistan*); UNSMIL – Місія ООН з підтримки в Лівії (*UN Support Mission in Libya*); UNSOM – Місія допомоги ООН у Сомалі (*UN Assistance Mission in Somalia*); UNTSO – Орган ООН у справах спостереження за виконанням умов перемир’я (*UN Truce Supervision Organization*); UNVMC – Верифікаційна місія ООН у Колумбії (*UN Verification Mission in Colombia*).

^a Дані про міжнародний цивільний персонал, станом на 31 грудня 2018р.

^b Дані про міжнародний цивільний персонал можуть містити поліцейських.

^c EUBAM Libya була заснована у 2013р., але не вважалася багатосторонньою миротворчою операцією до 1 січня 2019р.

Джерела: База даних СІПІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>. Дані про багатосторонні миротворчі операції були отримані з наступних видів відкритих джерел: (а) офіційна інформація, надана секретаріатом відповідної організації; (б) інформація, надана самою операцією в офіційних публікаціях або в письмових відповідях на щорічні запити СІПІ; (в) інформація від урядів країн, що беруть участь у відповідній операції. У деяких випадках дослідники СІПІ можуть збирати додаткову інформацію про операцію від залучених неї організацій або урядів країн-учасниць у телефонних розмовах чи електронною поштою. Ці первинні джерела були доповнені багатьма загальнодоступними вторинними джерелами – спеціалізованими журналами, дослідницькими звітами, агентствами новин, а також міжнародними, регіональними та місцевими газетами.

3. Збройні конфлікти та мирні процеси в Америці

Загальний огляд

У 2019р. не-міжнародні збройні конфлікти, як вони визначаються згідно з міжнародним гуманітарним правом, точилися у двох країнах Америки: в Колумбії і Мексиці. Виконання Колумбійської мирної угоди 2016р. з Революційними збройними силами Колумбії – Народною армією тривало весь 2019р. Водночас Уряд Колумбії був втягнутий у кілька не-міжнародних збройних конфліктів з недержавними збройними угрупованнями, які не підписали Угоду та, до того ж, воювали одне з одним. Фрагментація і збільшення кількості цих угруповань загрожують дестабілізувати хиткий мир, що зберігається після ратифікації мирної Угоди. У Мексиці на фоні рекордного рівня вбивств також виник не-міжнародний збройний конфлікт між державою і кримінальним синдикатом – синдикатом *Cartel Jalisco Nueva Generacion*. Різні форми збройного насильства, що не підпадають під чіткі визначення міжнародного гуманітарного права, впливали на ці та інші країни регіону.

В Америці у 2019р. тривали чотири багатосторонні миротворчі операції: новий Об'єднаний офіс ООН у Гаїті (*United Nations Integrated Office in Haiti*); Місія ООН з підтримання правосуддя у Гаїті (*UN Mission for Justice Support in Haiti*); Верифікаційна місія ООН у Колумбії (*UN Verification Mission in Colombia*); Місія Організації Американських Держав (ОАД) з підтримання мирного процесу в Колумбії (*Organization of American States (OAS) Mission to Support the Peace Process in Colombia*). Крім того, ОАД створила спеціальну комісію у Нікарагуа. Водночас, ОАД не змогла домовитися з Урядом Гондурасу про поновлення мандата її Місії з підтримки боротьби з корупцією і безкарністю в Гондурасі (*OAS Mission to Support the Fight against Corruption and Impunity in Honduras*).

За даними Управління ООН з питань наркотиків і злочинності (*UN Office on Drugs and Crime*), кількість смертей від злочинної діяльності у світі набагато перевищує сумарну кількість смертей від конфліктів і тероризму. За кількістю вбивств, важливим чинником яких є організована злочинність, Америка у 2019р. залишалася регіоном світу, найбільш враженим насильством. Збройне кримінальне насильство і далі вражало ключові країни регіону, від Мексики до Бразилії. У 2019р. в Мексиці була зафіксована найбільша за століття кількість вбивств.

2019р., який назвали “роком люті”, приніс помітні політичні заворушення, під час яких хвилі масових демонстрацій прокотилися багатьма країнами регіону. Будучи спровокованими різними проблемами чи подіями, багато протестів мали схожі глибинні причини: економічні наслідки низьких темпів економічного розвитку з 2015р.; стабільно високий рівень нерівності; невдоволення функціонуванням демократичних інститутів і процесів; хронічні проблеми корупції і зловживання владою з боку політичних та економічних еліт.

МАРИНА КАПАРІНІ

I. Ключові загальні події у регіоні

МАРИНА КАПАРІНІ

У двох державах Америки – в Колумбії і Мексиці – у 2019р. точилися не-міжнародні збройні конфлікти, що відповідали критерію, встановленому згідно з міжнародним гуманітарним правом¹. Водночас кілька інших держав (у т.ч. Бразилія, Венесуела, Гватемала, Гондурас і Сальвадор) стикалися з насильством аналогічної інтенсивності між збройними угрупованнями. За певними ознаками, ці конфлікти також можна вважати збройними конфліктами².

Після Колумбійської мирної угоди 2016р. і демобілізації Революційних збройних сил Колумбії – Народної армії (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia-Ejercito del Pueblo, FARC-EP*) кілька організованих збройних угруповань вступали в сутички, намагаючись заповнити вакуум влади. Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) зафіксував у Колумбії п'ять “не-міжнародних збройних конфліктів”, під час яких відбувалися бої між урядовими силами та недержавними збройними угрупованнями або між самими угрупованнями³. Уряд Колумбії втягнутий у не-міжнародні збройні конфлікти з Національно-визвольною армією (*Ejercito de Liberacion Nacional, ELN*), групами Східного блоку, що відкололися від *FARC-EP* (*Eastern Bloc*), Народно-визвольною армією (*Ejercito Popular de Liberacion, EPL*) та Об'єднаними силами самооборони Колумбії (*Autodefensas Gaitanistas de Colombia, AGC*, відомими також як Клан Затоки, *Gulf Clan*). Крім того, тривають конфлікти між озброєними недержавними угрупованнями, а саме між *AGC, ELN* та *EPL*⁴. Докладніше збройні конфлікти в Колумбії розглянуті в підрозділі II.

Експерти сперечаються, чи свідчать високий рівень насильства і рекордні показники вбивств про наявність збройного конфлікту в Мексиці⁵. Останні події дозволяють припустити можливість застосування такої класифікації принаймні до сутичок з одним збройним угрупованням. Виходячи з рівня збройного насильства між урядовими силами та неймовірно жорстоким кримінальним синдикатом *Cartel Jalisco Nueva Generacion (CJNG)* і добре організованої структури останнього, міжнародні правознавці на початку 2019р. вважали, що поріг не-міжнародного збройного конфлікту між Урядом

¹ International Committee of the Red Cross, ‘How is the term “armed conflict” defined in international humanitarian law?’, International Committee of the Red Cross Opinion Paper, Mar. 2008.

² Про складнощі визначення збройного конфлікту див. підрозділ I розділу 2 і візку 2.1 цього видання.

³ International Committee of the Red Cross, ‘Colombia: Five armed conflicts – What’s happening?’, 30 Jan. 2019.

⁴ Rule of Law in Armed Conflicts (RULAC), ‘Non-international armed conflicts in Colombia’, 22 Jan. 2020.

⁵ Enciso, F., ‘Mexico’s worsening war without a name’, International Crisis Group commentary, 15 June 2017.

Мексика та *CJNG* вже перейдено⁶. Збройний конфлікт у Мексиці докладніше розглядається у III підрозділі.

В Америці у 2019р. тривали чотири багатосторонні миротворчі операції. Місія ООН з підтримання правосуддя у Гаїті (*United Nations Mission for Justice Support in Haiti*) завершилася 15 жовтня 2019р., що поклало край 15-річній безперервній присутності миротворців ООН у Гаїті. Спеціальна політична місія Об'єднаний офіс ООН у Гаїті (*UN Integrated Office in Haiti*) була створена в червні 2019р. Вона присутня лише в Порт-о-Пренсі з мандатом на допомогу Уряду Гаїті в забезпеченні стабільності та належного врядування, включно з верховенством права. Верифікаційна місія ООН у Колумбії (*UN Verification Mission in Colombia*) є спеціальною політичною місією, створеною у липні 2017р., яка продовжує перевіряти виконання мирної Угоди Урядом Колумбії і *FARC-EP*. Тривала Місія Організації Американських Держав (ОАД) з підтримання мирного процесу в Колумбії (*Organization of American States (OAS) Mission to Support the Peace Process in Colombia*) вже 15 років продовжує стежити за станом безпеки, побудовою миру та перехідним правосуддям у районах, що найбільшою мірою постраждали від збройного конфлікту. Унаслідок завершення Місії ООН з підтримання правосуддя у Гаїті чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій в Америці у 2019р. зменшилася на 81% – з 1 433 до 275 осіб. Чисельність персоналу зменшувалася третій рік поспіль⁷.

ОАД не змогла домовитися з Урядом Гондурасу про подовження чотирирічної Місії з підтримки боротьби з корупцією і безкарністю в Гондурасі (*MACCIH*), і в січні 2020р. Місія була завершена. *MACCIH* прагнула повторити успіх Міжнародної комісії протидії безкарності у Гватемалі (*Comision Internacional contra la Impunidad en Guatemala, CICIG*) під егідою ООН, яка з 2007р. боролася з корупцією і допомагала зміцнити добросовісність судової і політичної систем. *CICIG* допомогла місцевим прокурорам розслідувати та успішно довести до суду понад 100 справ стосовно близько 700 політиків, бізнесменів та осіб, причетних до організованої злочинності, включно з колишнім Президентом О.П.Моліною (*Otto Perez Molina*)⁸. У січні 2019р. Президент Гватемали Дж.Моралес (*Jimmy Morales*) в односторонньому порядку розірвав угоду з ООН, але це рішення було скасоване Конституційним судом⁹. Згодом, у вересні, Дж.Моралес припинив діяльність *CICIG* на тій підставі, що вона зловживала владою під час розслідувань стосовно нього, його родини і спільників¹⁰.

⁶ RULAC, 'International humanitarian law applies to confrontations between Mexico and the Jalisco Cartel New Generation', Geneva Academy of International Law and Human Rights, 12 Feb. 2019; RULAC, 'Non-international armed conflict in Mexico', 3 June 2019.

⁷ Про миротворчі операції див. також підрозділи II і III розділу 2 цього видання.

⁸ Malkin, E., 'Guatemala's anti-corruption fight inspired Latin America: It may be shut down', *New York Times*, 18 May 2019.

⁹ *The Guardian*, 'Guatemala: Court blocks president's expulsion of UN anti-corruption group', 9 Jan. 2019.

¹⁰ Abbott, J., 'Guatemala's CICIG: UN-backed anti-corruption body shuts its doors', *Al Jazeera*, 3 Sep. 2019.

Крім того, в серпні 2019р. ОАД створила спеціальну комісію у Нікарагуа з метою пошуку дипломатичного шляху мирного розв'язання соціально-політичної кризи, що наростала з початком протестів у квітні 2018р. Зростання податків і скорочення пенсій спровокували протести, але вони вилились у масові заворушення, спрямовані проти антидемократичного та корумпованого правління адміністрації Д.Ортеги (*Daniel Ortega*). Протести були за кілька місяців придушені силами національної поліції і проурядових загонів, що призвело до загибелі понад 300 осіб, у т.ч. 22 поліцейських, 2 000 поранених і сотень свавільно арештованих і затриманих¹¹. Президент Д.Ортега, колишній лідер марксистських повстанців, і його дружина, Віце-президент Р.Мурільо (*Rosario Murillo*), скасували конституційні обмеження президентських повноважень, оминули обмеження виборчого терміну, шляхом ув'язнень придушили політичну опозицію і голоси протестувальників¹². Попри заборону демонстрацій, антиурядові протести продовжувалися у 2019р.¹³ У вересні комісії ОАД, створеній з метою допомоги у владнанні кризи, заборонили в'їзд до країни¹⁴. Після заяв про катування і вбивства затриманих активістів¹⁵ почався міжнародний тиск, включно із санкціями США проти спілників і членів сім'ї Ортеги, які посідали важливі посади¹⁶. Зрештою, наприкінці грудня 2019р. були звільнені 91 зі 148 політв'язнів, ув'язнених після демонстрацій 2018р. за вигаданими звинуваченнями в серйозних злочинах¹⁷. Унаслідок триваючих суспільних заворушень і міжнародних санкцій у 2019р. економічний спад країни, за оцінкою МВФ, становив 5,7%¹⁸. Від початку кризи у квітні 2018р. і до кінця листопада 2019р. понад 92 тис. осіб залишили країну¹⁹.

Двома найважливішими загальними проблемами для Америки у 2019р. були високий рівень збройного кримінального насильства та масові політичні протести. Ці дві проблеми стисло розглянуті нижче. Як зауважив президент МКЧХ П.Маурер (*Peter Maurer*): “Наслідки війни у вигляді зникнень, переміщення людей і руйнування громад є однаковими, незалежно від того, спричинене насильство війною, [чи] спровоковане або створене конфліктом між державою та організованими злочинними угрупованнями”²⁰. Масові

¹¹ Human Rights Watch, ‘Nicaragua: Events of 2019’, World Report 2020.

¹² Human Rights Watch (посилання 11).

¹³ Reuters, ‘Anti-government protests erupt in Nicaragua after extended pause’, 17 Mar. 2019; Voice of America, ‘Good Friday processions become protests in Nicaragua’, 19 Apr. 2019; Deutsche Welle, ‘Nicaragua police quash opposition protest’, 22 Sep. 2019.

¹⁴ Reuters, ‘OAS peace mission to Nicaragua says denied entry by Ortega government’, 16 Sep. 2019.

¹⁵ UN News, ‘Nicaragua “crisis” still cause for concern amid murder, torture allegations: Bachelet’, 10 Sep. 2019.

¹⁶ US Department of State, ‘Nicaragua sanctions’, [n.d.].

¹⁷ France 24, ‘Nicaragua releases dozens of political prisoners’, 31 Dec. 2019; Robles, F., ‘Nicaragua frees political prisoners after international pressure’, *New York Times*, 30 Dec. 2019.

¹⁸ International Monetary Fund, ‘Nicaragua: Staff concluding statement of the 2019 Article IV Mission’, 20 Nov. 2019.

¹⁹ UN High Commissioner for Refugees, ‘UNHCR Nicaragua situation fact sheet (1-30 November 2019)’, 12 Dec. 2019.

²⁰ Asmann, P., ‘Is the impact of violence in Mexico similar to war zones?’, InSight Crime, 23 Oct. 2017.

протести засвідчують розлученість суспільства нездатністю політичних систем і правлячих еліт розв'язати соціально-економічні проблеми. Як показали минулі хвилі “кольорових революцій”, протестувальники здатні скинути правлячі еліти і змусити до реформування політичних систем. Однак невиконання вимог протестувальників політичною владою чи їх придушення силами держави, а також невдоволення нерівністю, корумпованістю влади та безкарністю може призводити до тривалих суспільних заворушень чи насильства.

Збройне кримінальне насильство

Американський регіон у 2019р. продовжував серйозно потерпати від насильницьких злочинів і вважається найбільш небезпечним регіоном світу за кількістю вбивств²¹. Згідно з даними ООН, у 2017р. на Америку припадало 13,3% населення світу та 37,4% вбивств²². Особливо це загрожує молодим людям: рівень вбивств серед чоловіків у віці 18-19 років в Америці становить 46 вбитих на 100 тис. населення, що набагато вище за ризик для їх однолітків в інших регіонах світу²³. Крім того, рівень вбивств чоловіків в Америці в 10 разів вищий за рівень вбивств жінок у цьому регіоні²⁴.

У “Північному трикутнику” держав Центральної Америки (Гватемала, Гондурас і Сальвадор) бандитизм, бідність і вражаюча нерівність поєднуються зі слабкими інститутами та корумпованим урядуванням, що підживлює нестабільність і створює потоки біженців і мігрантів – переважно до США. Якщо у 2014-2018рр. число людей, які залишали цей регіон, становило в середньому 265 тис. осіб на рік, то з жовтня 2018р. по червень 2019р. воно подвоїлося²⁵. У 2019р. зросло число вбивств у Гондурасі – з показником 41,2 вбитих на 100 тис. населення він посідав третє місце за рівнем вбивств в Америці, поступаючись лише Венесуелі (60,3 на 100 тис.) та Ямаїці (47,4 на 100 тис.)²⁶.

У Бразилії за президентства правого популіста Ж.Болсонару (*Jair Bolsonaro*) боротьбі зі злочинністю надається пріоритет. У 2017р., під час спалаху насильницьких злочинів, понад 63 тис. осіб загинули внаслідок сутичок між конкуруючими бандами наркодилерів за контроль над ринком наркотиків і зростання виробництва кокаїну в сусідніх Колумбії та Перу²⁷. Посівши посаду 1 січня 2019р., Президент Ж.Болсонару ініціював рішучий наступ на злочинність, що супроводжувався рядом указів, які послабили

²¹ UN Office on Drugs and Crime (UNODC), *Global Study on Homicide: Executive Summary* (Vienna: UNODC, July 2019), p.11.

²² UNODC, *Global Study on Homicide: Homicide Extent, Patterns, Trends and Criminal Justice Response* (Vienna: UNODC, July 2019), p.16.

²³ UNODC (посилання 21), p.19.

²⁴ UNODC (посилання 21), p.18.

²⁵ Congressional Research Service, ‘Central American migration: Root causes and US policy’, 13 June 2019.

²⁶ Asmann, P. and O'Reilly, P., ‘InSight Crime’s 2019 homicide round-up’, InSight Crime, 28 Jan. 2020.

²⁷ Muggah, R., ‘What explains Brazil’s homicide decline?’, openDemocracy, 17 Sep. 2019.

жорстке законодавство про контроль над зброєю, мотивуючи це турботою про самозахист громадян²⁸. Рівень вбивств у 2019р. знизився більш ніж на 20%. Але ця тенденція почалася ще на початку 2018р., до приходу до влади Адміністрації Ж.Болсонару. Експерти пояснюють її комплексною дією кількох факторів: запровадженням державних програм, започаткованих задовго до обрання Президента Ж.Болсонару, з метою покращення координації дій і навчання поліції і розширення участі громад у плануванні та забезпеченні громадської безпеки, а також загальним покращенням економічної ситуації²⁹.

Однак різка антикримінальна риторика Президента Ж.Болсонару та захист поліції від переслідування за стрільбу по імовірних злочинцях сприяли зростанню надмірного використання летальної зброї поліцією. У 2019р. число людей, вбитих поліцією, зросло у Бразилії на 18%, сягнувши у штаті Ріо-де-Жанейро найвищого рівня за понад 20 років³⁰. Крім найвищого у світі показника числа людей, вбитих поліцією, у Бразилії також загинуло найбільше число лідерів корінних народів та екологічних активістів – на фоні намагань Адміністрації Ж.Болсонару послабити захист довкілля та дотримання екологічних норм³¹.

Масові протести

Упродовж 2019р. – “року люті” – громадяни Болівії, Венесуели та Перу виходили на вулиці на політичні протести, тоді як в Аргентині, Еквадорі, Колумбії, Пуерто-Ріко та Чілі протести, а в окремих випадках і масові рухи, були викликані нерівністю, економічною політикою і ситуацією у сфері економіки, а також корупцією. У Венесуелі з січня по травень протестам опозиції проти інавгурації Президента Н.Мадуро (*Nicolás Maduro*) і спробам замінити його самопроголошеним тимчасовим президентом Х.Гуайдо (*Juan Guaidó*) – лідером опозиції, головою Національної асамблеї – часто протистояли демонстрації на підтримку Н.Мадуро і проти іноземного втручання³². Управління Верховного комісара ООН з прав людини наводило такі дані: від 1 569 до 2 124 осіб, вбитих державними силами за “спротив владі” впродовж перших п’яти місяців 2019р., багато з них – унаслідок позасудових страт³³. До кінця року Н.Мадуро зберігав президентські повноваження, а Венесуела залишалась у політичному глухому куті. Постійне погіршення економічної ситуації призвело до тяжкої гуманітарної кризи та потоку

²⁸ Deutsche Welle, ‘Brazil’s Bolsonaro signs decree further easing gun rules’, 8 May 2019

²⁹ Muggah (посилання 27); Associated Press, ‘Rio de Janeiro 2019 homicides fall as police killings surge’, 22 Jan. 2020.

³⁰ Associated Press (посилання 29); *The Economist*, ‘Police killings in the state of Rio de Janeiro are at a 20-year high’, 3 Sep. 2019.

³¹ Hanbury, S., ‘Murders of indigenous leaders in Brazilian Amazon hits highest level in two decades’, Mongabay, 14 Dec. 2019.

³² McDonnell, P.J. and Mogollon, M., ‘In Venezuela, clashes continue as protestors for and against Maduro fill the streets’, *Los Angeles Times*, 1 May 2019.

³³ United Nations Human Rights Council, ‘Human rights in the Bolivarian Republic of Venezuela’, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the situation of human rights in the Bolivarian Republic of Venezuela, A/HRC/41/18, 5 July 2019, para.50.

біженців – у листопаді 2019р. 4,6 млн., або 16% населення жили за кордоном як біженці та мігранти. Згідно з прогнозами, що ґрунтуються на поточних тенденціях, до кінця 2020р. за кордоном житимуть 6,5 млн. осіб³⁴.

Протестувальники в Болівії виступали проти Президента Е.Моралеса (*Evo Morales*), якого звинувачували в підтасовках на жовтневих президентських виборах, що забезпечило йому четвертий термін при владі. Під час протестів загинули понад 30 осіб³⁵. Втрата підтримки армією призвела до відставки Е.Моралеса і його втечі з країни³⁶. Пізніше незалежна перевірка ОАД підтвердила “навмисні маніпуляції” і “серйозні порушення” на виборах³⁷. У Перу, стикнувшись з протистоянням контрольованого опозицією Конгресу, який відмовився схвалити антикорупційні реформи, Президент М.Віскарра (*Martin Vizcarra*) наприкінці вересня розпустив Конгрес та оголосив дострокові парламентські вибори. Політична криза призвела до протистояння виконавчої і законодавчої гілок влади, коли законодавці відсторонили М.Віскарру та зобов’язали Віце-президента М.Араос (*Mercedes Araoz*) виконувати обов’язки президента³⁸. М.Віскарра змінив на посаді попереднього Президента П.П.Кучиньські (*Pedro Pablo Kuczynski*), який перебуває під слідством у зв’язку з корупційним скандалом за участі бразильської будівельної компанії *Odebrecht*. Інший колишній Президент А.Гарсія (*Alan Garcia*) вчинив самогубство у квітні перед арештом, також пов’язаним з *Odebrecht*³⁹.

В інших частинах американського регіону маси протестували проти наслідків політики жорсткої економії, нестабільності та корупції. В Аргентині ще в лютому люди виходили на демонстрації проти високого безробіття та політики жорсткої економії, що призвела за часів правоцентристського Президента М.Макрі (*Mauricio Macri*) до скорочення урядових субсидій в умовах високої інфляції та рецесії⁴⁰. Тижні протестів призвели до ухвалення у вересні надзвичайного закону про надання фінансової підтримки для продовольчих програм з огляду на збільшення за попередні чотири роки вдвічі – з 2,5 до 5 млн. – числа людей, що живуть в умовах серйозної продовольчої небезпеки⁴¹.

У липні в Пуерто-Ріко (територія США) люди вийшли на вулиці після витоку принизливих повідомлень з приватного чату між губернатором

³⁴ UN High Commissioner for Refugees and International Organization for Migration, ‘US\$1.35 billion needed to help Venezuelan refugees and migrants and host countries’, Joint press release, 13 Nov. 2019.

³⁵ Angee, G. and Berlinger, J., ‘Bolivia’s death toll rises as protests continue’, CNN, 20 Nov. 2019.

³⁶ Bristow, M. and Martin, E., ‘Bolivian President Evo Morales resigns after army tells him to go’, Bloomberg, 10 Nov. 2019.

³⁷ OAS, ‘Final report of the audit of the elections in Bolivia: Intentional manipulation and serious irregularities made it impossible to validate the results’, Press release, 4 Dec. 2019.

³⁸ BBC, ‘Peru in turmoil after President Vizcarra dissolves Congress’, 1 Oct. 2019.

³⁹ Nurena, C. and Helfgott, F., ‘Rings of corruption in Peru’, North American Congress on Latin America, 27 June 2019.

⁴⁰ Jourdan, A., ‘Tens of thousands march in Buenos Aires against austerity, tariffs’, Reuters, 13 Feb. 2019.

⁴¹ Alcoba, N., ‘Argentine Senate approves emergency food law after mass protests’, Al Jazeera, 18 Sep. 2019.

Р.Россельйо (*Ricardo Rossello*) та його найближчим оточенням. Протести, спровоковані корупційним скандалом, невдоволенням слабкою економікою і неадекватним реагуванням на катастрофи, призвели до відставки Уряду⁴². В Еквадорі працівники транспорту, студенти та організації корінних народів на початку жовтня протестували проти заходів жорсткої економії – скорочення державних субсидій на паливе та зарплат держслужбовцям у рамках пакета економічних реформ, узгоджених як частина угоди про фінансування з МВФ⁴³. У Гаїті демонстранти щодня виходили на марші проти Уряду, протестуючи проти важкої економічної ситуації і корупції⁴⁴. Зростання плати за метро в Сантьяго призвело до багатомісячних демонстрацій, на яких понад 1 млн. чілійців протестували проти високої вартості життя, низьких зарплат, незадовільної пенсійної системи і кричущої нерівності⁴⁵. У Колумбії загальнонаціональний страйк профспілок проти можливого скорочення пенсій, а також студентські протести проти корупції і скорочення видатків на освіту перетворилися на ширші протести проти незадовільних соціальних послуг, нерівності та корупції⁴⁶.

У Гондурасі протести проти планів Президента Х.О.Ернандеса (*Juan Orlando Hernandez*) продовжити приватизацію у сферах охорони здоров'я та освіти, що могло призвести до масових звільнень, почались у квітні і за кілька місяців перетворилися на ширший антиурядовий рух з вимогою відставки Х.О.Ернандеса. У червні військових вивели на вулиці, а сили безпеки відкривали стрільбу і вбили кількох протестувальників, хоча підтримка з боку сил безпеки може слабшати, про що свідчить відмова кількох сотень поліцейських спецпризначенців виходити з казарм упродовж двох днів, аби не брати участі в репресіях проти народу⁴⁷. Підтримка Х.О.Ернандеса Урядом США також ослабла після того, як Нью-Йоркський суд у 2019р. визнав брата Президента винним у перевезенні великої партії кокаїну до США, а сам Президент був визнаний Урядом США співучасником цієї справи. Наркодилери підтвердили, що Х.О.Ернандес отримав мільйони доларів, у т.ч. від керівника мексиканського картелю Х.Г.Лоери (*Joaquín Guzmán Loera*), або Ель Чапо (*El Chapo*), на фінансування політичних кампаній, зокрема його виборчої кампанії 2013р., в обмін на захист від поліції і військових⁴⁸.

⁴² Romero, S. et al., '15 days of fury: How Puerto Rico's government collapsed', *New York Times*, 27 July 2019.

⁴³ Guy, J. and de Moura, H., 'Ecuador government leaves capital city amid violent protests', CNN, 8 Oct. 2019.

⁴⁴ Krygier, R., 'Daily protests are paralyzing Haiti. Here's why', *Washington Post*, 14 Oct. 2019.

⁴⁵ Taub, A., "'Chile woke up': Dictatorship's legacy of inequality triggers mass protests', *New York Times*, 3 Nov. 2019, updated 18 Nov. 2019.

⁴⁶ Grattan, S., 'Colombia protests: What prompted them and where are they headed?', *Al Jazeera*, 26 Nov. 2019.

⁴⁷ Breda, T., 'Crackdown raises stakes as Honduran protestors march on', International Crisis Group Q&A, 2 July 2019.

⁴⁸ Palmer, E. and Malkin, E., 'Honduran president's brother is found guilty of drug trafficking', *New York Times*, 18 Oct. 2019; Guthrie, A., 'US prosecutors accuse Honduran president of drug conspiracy', *Associated Press*, 4 Aug. 2019.

Економічні та політичні корені

Економічні та політичні розчарування стали причиною багатьох громадських протестів у регіоні. Їх коріння полягають у зростанні вразливості населення, стабільно високому рівні нерівності та обмеженнях суспільної мобільності, а також у зростаючому невдоволенні політичними елітами та недієздатністю інститутів демократії. Економічне зростання в регіоні уповільнилося з 1% у 2018р. до лише 0,2% у 2019р.⁴⁹ Це уповільнення сталося після десятиліття росту споживання, який вивів з бідності близько 100 млн. осіб; з 2002р. по 2012р. економічне зростання та політика перерозподілу прибутків у регіоні щороку виводили понад 10 млн. осіб до середнього класу⁵⁰. Уповільнення з 2013р. економічного зростання зробило “вразливі” верстви суспільства (не бідних, але ще й не середній клас) найбільшою групою населення в регіоні.

За умов стабільно високого рівня соціальної нерівності в регіоні тривалий економічний спад знову зробив бідними багатьох представників середнього класу⁵¹. Це спричинило масове озлоблення через труднощі повсякденного життя і брак можливостей. Крім того, скандали, пов’язані з корупцією, шахрайством на виборах і зловживанням владою, підживлювали невдоволення станом демократії та руйнували віру в політичні інститути. Як зазначалося в журналі *The Economist*, за даними *Latinobarometro*, латиноамериканці відчували дедалі більше невдоволення демократією у своїх країнах; частка невдоволених зросла з 52% у 2010р. до 71% у 2018р.⁵² Коли громадян питали, чи хотіли б вони назавжди переїхати до іншої країни, маючи таку можливість, 31% репрезентативної вибірки респондентів у Латинській Америці та Карибському басейні у 2019р. відповіли “так” – стабільне зростання, порівняно з 19% у 2010р.⁵³

⁴⁹ International Monetary Fund, *Regional Economic Outlook: Stunted by Uncertainty* (International Monetary Fund: Washington, DC, Oct. 2019).

⁵⁰ Calvo-Gonzalez, O., ‘Economic slow-down puts the brakes on middle class growth in Latin America’, World Bank Datablog, 7 Apr. 2016.

⁵¹ UN, *World Economic Situation and Prospects 2020* (New York: UN, 2020), p.153.

⁵² *The Economist*, ‘Nearly a third of Latin Americans want to emigrate’, 7 Sep. 2019.

⁵³ *The Economist* (посилання 52).

II. Збройний конфлікт і мирний процес у Колумбії

ХОСЕ АЛЬВАРАДО КОБАР

Колумбія пережила понад 50 років збройного конфлікту перед тим, як найбільше партизанське угруповання країни – Революційні збройні сили Колумбії-Народна армія (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia-Ejercito del Pueblo, FARC-EP*) – підписало мирну Угоду в листопаді 2016р. Після того Уряд Колумбії та *FARC-EP* здійснили ряд кроків на виконання мирної Угоди. У 2019р. розпочалося виконання понад двох третин зобов'язань за Угодою, і понад третину було виконано або досягнуто суттєвого прогресу¹ у виконанні. Загалом Угода виявилась ефективною для завершення конфлікту, підтримання миру між сторонами та перетворення *FARC-EP* на демократичну політичну партію². Але цей процес ускладнився через загострення безпекової ситуації у країні, особливо у зв'язку із захистом демобілізованих бійців *FARC-EP* і правозахисників, а також через виникнення вакууму влади, що його заповнюють різні недержавні збройні угруповання.

Хиткий мир і виконання Колумбійської мирної угоди

У виконанні мирної Угоди був досягнутий помірний прогрес. Верифікаційна місія ООН у Колумбії (*United Nations Verification Mission in Colombia*), що відповідає за перевірку виконання Угоди між *FARC-EP* та Урядом Колумбії, підкреслювала, що розробка програм розвитку окремих територій просувається в рамках комплексної програми реформ у селі; у 76 муніципалітетах країни було виконано 780 проєктів з 1 207 запланованих³. Спеціальні судові органи з питань миру (*Special Jurisdiction for Peace*) – інститут, запроваджений для розслідування, притягнення до відповідальності та покарання відповідальних за порушення прав людини під час збройного конфлікту, – станом на грудень 2019р., зареєстрував понад 60 тис. жертв, серед яких були й перші колективні реєстрації етнічних громад як жертв конфлікту⁴. Члени політичної партії *FARC-EP* (перейменованої у Спільні альтернативні революційні сили, *Common Alternative Revolutionary Force*) також брали участь у перших для них виборах на місцях і в департаментах у жовтні 2019р.; 12 кандидатів були обрані на різні посади, в т.ч. на три мерські⁵.

Але за іншими аспектами Угоди впродовж року спостерігався відступ. Значними проблемами залишалися фінансування у потрібних обсягах повного виконання гендерних заходів, а також переслідування незаконними збройними угрупованнями жінок-учасниць політичних, соціальних і

¹ Kroc Institute for International Peace Studies, 'State of implementation of the Colombian Final Accord December 2016-April 2019', University of Notre Dame, Apr. 2019, p.1.

² Kroc Institute for International Peace Studies (посилання 1), p.2.

³ UN Security Council, 'United Nations Verification Mission in Colombia', Report of the Secretary-General, S/2019/988, 26 Dec. 2019, p.3.

⁴ UN Security Council, S/2019/988 (посилання 3), p.4.

⁵ UN Security Council, S/2019/988 (посилання 3), p.6.

миротворчих процесів⁶. Станом на серпень 2019р., було започатковане або завершене виконання лише 42% зобов'язань, спрямованих на покращення гендерної рівності, тоді як стосовно всіх інших зобов'язань мирної Угоди цей показник становив 73%⁷. Правий Уряд Президента І.Дуке Маркеса (*Iván Duque Márquez*) провадив також стратегію примусового викорінення коки. У лютому Уряд оприлюднив плани збільшення протягом року знищення засівних угідь коки силами армії і поліції до 100 га, що на 43% більше, ніж попереднього року. Це суперечить таким альтернативам, як програма заміщення культур, відома як Комплексна національна програма заміщення заборонених культур (*Programa Nacional Integral de Sustitucion de Cultivos de Uso Ilicito, PNIS*), на яку підписалися понад 100 тис. сімей у рамках переговорів між Урядом і колишньою *FARC-EP*⁸. Ще більше ускладнило *PNIS* те, що Місія ОАД з підтримання мирного процесу в Колумбії (*MAPP/OAS*) задокументувала випадки погроз сім'ям, які отримували кошти згідно з *PNIS*, з боку партизанського угруповання Національно-визвольна армія (*Ejercito de Liberacion Nacional, ELN*) та інших кримінальних груп, зокрема Об'єднаних сил самооборони Колумбії (*Autodefensas Gaitanistas de Colombia, AGC*) або Клану Затоки (*Gulf Clan*)⁹.

Крім того, у 2019р. в національному бюджеті Адміністрації Дуке планувалося збільшити військові витрати і скоротити приблизно на \$140 млн. фінансування розвитку, що передбачалося в рамках мирної Угоди і мало виділятися таким установам, як Агентство сільського розвитку та Агентство територіального оновлення¹⁰. Ще один механізм, передбачений мирною Угодою – Територіальні зони підготовки та реінтеграції колишніх комбатантів (*Territorial Training and Reintegration Spaces*), – юридично втратив чинність після перехідного періоду 15 серпня 2019р. і був офіційно реорганізований у 24 постійні поселення, розкидані по всій країні. Проте 69% з 13 202 колишніх бойовиків *FARC-EP* залишили ці райони та оселилися в інших місцях. Із тих, хто залишився, станом на грудень 2019р., 154 колишні комбатанти були вбиті у 2018-2019рр., 113 – зазнали погроз, а 11 – примусово зникли¹¹.

Що стосується захисту прав людини, то Управління Верховного комісара ООН з прав людини підтвердило вбивство 86 правозахисників і суспільних лідерів (у т.ч. 12 жінок) у 2019р.¹² ООН назвала правозахисників, які захищають громади та окремі етнічні групи, зокрема корінні народи та

⁶ UN Security Council, S/2019/988 (посилання 3), p.11.

⁷ Kroc Institute for International Peace Studies, *Gender Equality for Sustainable Peace, Second Report on the Monitoring of the Gender Perspective in the Implementation of the Colombian Peace Accord* (University of Notre Dame: Dec. 2019), p.11.

⁸ Puerta, F. and Chaparro, M.P., 'Aggressive coca eradication threatens voluntary substitution efforts in Colombia', InSight Crime, 19 Feb. 2019.

⁹ OAS, Twenty-sixth report of the Secretary General to the Permanent Council on the Organization of American States Mission to Support the Peace Process in Colombia, 10 May 2019, p.4.

¹⁰ Puerto and Chaparro (посилання 8).

¹¹ Semana, 'Farc: En que va la reincorporacion', 16 Nov. 2019.

¹² UN Security Council, S/2019/988 (посилання 3), p.9.

афроколумбійців, найбільш уразливою групою; крім того число правозахисників жіночої статі, вбитих у 2019р., збільшилося майже на 50%, порівняно з 2018р.¹³ Половина всіх убивств, зафіксованих ООН, припадає на чотири департаменти: Антіокія, Араука, Каука і Какета. Три з них розташовані у прикордонних районах, а Каука виходить також до Тихого океану. На нагальну потребу розслідування вбивств у прикордонних провінціях вказує *MAPP/OAS*, яка пов'язує зростання кількості насильницьких злочинів і вбивств з присутністю та діяльністю в цих районах збройних угруповань.

Відступницькі угруповання зі складу Революційних збройних сил Колумбії

Розчарування процесом реінтеграції після конфлікту призвело до появи широкого спектра різних злочинних угруповань, пов'язаних з колишніми командирами *FARC-EP*. Більшість відступницьких угруповань *FARC-EP*, що не приєдналися до політичного крила організації, заявили про підпорядкування двом колишнім командирам *FARC-EP* – М.Ботаче Сантільяну (*Miguel Botache Santillan*, псевдо – *Gentil Duarte*) і Л.Марину (*Luciano Marin*, псевдо – *Iván Márquez*), – які очолили різні кримінальні утворення в Колумбії. Ботаче Сантільян разом з Дж.Гарсія Моліною (*Géner García Molina*, псевдо – *Jhon 40*) і Н.Г.Вера Фернадесом (*Nestor Gregorio Vera Fernández*, псевдо – *Iván Mordisco*) є найбільш впливовими командирами-відступниками *FARC-EP* і, за чутками, контролюють велику частину наркоторгівлі та нелегальних шахт на півдні Колумбії. Ботаче Сантільян очолює угруповання Східний блок *FARC-EP*, яке із самого початку відкидало мирні домовленості з Урядом¹⁴. У 2019р. це угруповання координувало спроби об'єднати різні відступницькі підрозділи *FARC-EP* в єдину бойову одиницю, яка б функціонувала за федеративним принципом, а не як єдина повстанська сила. Наразі Східний блок керує кримінальним синдикатом у восьми з 32 департаментів Колумбії¹⁵.

29 серпня 2019р. Маркес – колишня друга людина в керівництві *FARC-EP* – разом з іншими провідними колишніми бойовиками *FARC-EP*, які брали участь у мирному процесі в Гавані, піддали осуду повільний темп цього процесу, в т.ч. брак обіцяних програм професійної підготовки та реінтеграції колишніх комбатантів, та оголосили, що знову візьмуться за зброю¹⁶. Вважають також, що нинішня чисельність колишніх бойовиків *FARC-EP*, які знову взяли за зброю у вересні 2019р., становить від 1 000 до 3 000 осіб¹⁷. Розкол організації, крім появи численних гравців, які претендують на владу і вплив, призвів до створення аморфної мережі

¹³ UN Office of the High Commissioner for Human Rights, 'Colombia: Human rights activists killings', 14 Jan. 2020.

¹⁴ Rule of Law in Armed Conflicts, 'Non-international armed conflicts in Colombia', 22 Jan. 2020.

¹⁵ InSight Crime, 'The tipping point: Iván Márquez deserts the peace process', 11 Nov. 2019.

¹⁶ Charles, M., 'Why Colombia's dissident FARC rebels are taking up arms again', World Politics Review, 4 Sep. 2019.

¹⁷ Charles (посилання 16).

відступницьких угруповань, заснованої на розподілі кримінальних доходів, території і домовленостях про взаємодію для досягнення спільних злочинних інтересів, а не на підґрунті ідеології чи спільних поглядів¹⁸.

Колумбійська держава та повстанське угруповання Національно-визвольна армія

Президент Дуке (*Duque*) офіційно почав виконувати повноваження 7 серпня 2018р. Від самого початку перебування на посаді він демонстрував небажання домовлятися з *ELN* та її фракціями, поки вони не припинять всю кримінальну діяльність і не відмовляться від торгівлі кокою¹⁹. *ELN*, яка тепер стала найбільшим марксистським повстанським угрупованням у країні, у 2019р. продовжувала напади на державну й приватну інфраструктуру Колумбії²⁰. Вважають також, що *ELN* контролює більшість маршрутів перевезення кокаїну на кордоні Венесуели та колумбійського департаменту Араука²¹. Конфліктні відносини з Урядом зрештою спонукали *ELN* відмовитися від одностороннього припинення вогню, що діяло з 23 грудня 2018р. по 3 січня 2019р., та поновити бойові дії проти держави²².

Член *ELN* Х.А.Рохас Родрігес (*Jose Aldemar Rojas Rodriguez*) вдався до активізації бойових дій проти колумбійської держави, і 17 січня 2019р. поблизу поліцейської академії у Боготі був підірваний замінований автомобіль, внаслідок чого загинула 21 особа²³. Невдовзі після того Уряд Колумбії поновив ордери на арешт керівників *ELN* і звернувся до Куби по допомогу в їх екстрадиції²⁴. Вважають, що дисиденти з *FARC-EP* та *ELN* співпрацюють у наркоторгівлі та іншій незаконній діяльності на суміжних територіях, однак масштаби такої діяльності невідомі²⁵. Є побоювання, що з розколом *FARC-EP* на багато відступницьких угруповань рівень насильницького конфлікту між такими угрупованнями *FARC-EP* та *ELN* зростатиме.

Про загострення безпекової ситуації свідчить остання статистика за 2018р.: вперше за вісім років кількість вбивств у Колумбії збільшилася до 12 311 (у 2017р. – 11 381)²⁶. Таке зростання рівня насильства пов'язують з новими і старими збройними угрупованнями, зокрема *ELN*, і з відступницькими угрупованнями зі складу *FARC-EP*, і є вірогідність, що цей рівень у 2019р. продовжить зростати.

¹⁸ InSight Crime (посилання 15).

¹⁹ Olaya, A. et al., 'Colombia President Duque's 5 "hot potatoes"', InSight Crime, 8 Aug. 2018.

²⁰ *Latin News*, 'Colombia: Government dialogue remains far off as ELN ceasefire ends', Jan. 2019.

²¹ Venezuela Investigative Unit, 'FARC dissidents and the ELN turn Venezuela into criminal enclave', InSight Crime, 10 Dec. 2018.

²² *Latin News* (посилання 20).

²³ Gonzalez, J. C. and Casey, N., 'Colombia car bombing suspect belonged to rebel group, government says', *New York Times*, 18 Jan. 2019.

²⁴ Gonzalez and Casey (посилання 23).

²⁵ InSight Crime, 'Ex-FARC Mafia, Venezuela and the current international climate', 11 Nov. 2019.

²⁶ Dalby, C. and Carranza, C., 'InSight Crime's 2018 homicide round-up', InSight Crime, 22 Jan. 2019.

III. Збройний конфлікт у Мексиці

МАРИНА КАПАРІНІ

У Мексиці у 2019р. було зафіксовано рекордне число вбитих – майже 35 тис. осіб, або в середньому 95 осіб на добу¹. Близько 9 400 осіб у 2019р. загинули внаслідок політичного насильства – переважно від насильства проти цивільних (7 400) і сутичок зі збройними угрупованнями (1 900)². За новими оцінками, понад 61 тис. осіб зникли в Мексиці, починаючи з 1964р., більшість із них – після 2006р., коли Мексика почала наступ на наркоторгівлю з широким використанням військової сили³. Адміністрації президентів Ф.Кальдерона (*Felipe Calderon*) (2007-2012рр.) та Е.Пеньї Ньето (*Enrique Peña Nieto*) (2013-2018рр.) дотримувалися “стратегії центральної фігури” – арешту чи ліквідації керівників великих картелів організованої злочинності. Через рекордні показники вбивств у Мексиці та пов’язаних з наркотиками смертей у США, ця стратегія була підтверджена Адміністрацією Ньето у 2018р. в рамках спільної американо-мексиканської ініціативи з вивчення фінансової інфраструктури наркокартелів і завдання ударів по їх керівниках, пропонуючи велику грошову винагороду за інформацію, яка б дозволила їх схопити⁴. Однак з’являється дедалі більше свідчень того, що “стратегія центральної фігури” швидше збільшила, аніж зменшила насильство, часто провокуючи силові репресії і створивши вакуум керівництва картелями, що призвело до їх поділу, фрагментації і появи невеликих, вкрай агресивних збройних угруповань⁵. Підвищення рівня насильства з боку картелів у 2019р. змусило Проект збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project*) попередити, що Мексика постала перед “високим ризиком” “перетворення кримінального ринку на повстанський рух” картелів⁶.

Експерти продовжують сперечатися, чи ототожнюється насильство картелів збройному конфлікту⁷. У 2019р. група експертів з міжнародного гуманітарного права дійшла висновку, що враховуючи високий рівень збройного насильства з боку картелю *Jalisco Nueva Generacion (CJNG)* і рівень його внутрішньої організації, у Мексиці точиться не-міжнародний збройний

¹ Al Jazeera, ‘Mexico murder rate hits record high in 2019’, 21 Jan. 2020.

² Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘Data export tool’, [n.d.].

³ Villegas, P., ‘A new toll in Mexico’s drug war: More than 61,000 vanished’, *New York Times*, 6 Jan. 2020.

⁴ Green, E., ‘Joint US-Mexico effort to focus on drug kingpins’ financial infrastructure’, *Public Radio International*, 20 Aug. 2018.

⁵ Phillips, B.J., ‘How does leadership decapitation affect violence? The case of drug trafficking organizations in Mexico’, *Journal of Politics*, vol.77, no.2 (2015), pp.324-36; Calderon, G. et al., ‘The beheading of criminal organizations and the dynamics of violence in Mexico’, *Journal of Conflict Resolution*, vol.59, no.8 (2015), pp.1455-85.

⁶ ACLED, ‘Ten conflicts to worry about in 2020’, 23 Jan 2020.

⁷ Phillips, B.J., ‘Is Mexico the second-deadliest “conflict zone” in the world? Probably not’, *Monkey Cage*, *Washington Post*, 18 May 2017; Redman, N. et al., ‘Armed conflict survey 2018: Revisions and review’, *International Institute for Strategic Studies*, 4 July 2018.

конфлікт між Збройними силами Мексики та *CJNG*⁸. Група пояснювала, що збройне насильство за участі *CJNG* досягло рівня, який виходить за межі внутрішніх заворушень і напруженості, а спроможність *CJNG* купувати та виготовляти зброю, організовувати та вести військові дії, а також його контроль над окремими територіями Мексики відповідають організаційним вимогам до не-міжнародного збройного конфлікту, згідно з міжнародним гуманітарним правом⁹.

Дисципліновані та добре озброєні члени *CJNG* демонстрували крайню жорстокість, вбиваючи конкурентів з інших картелів, а також скоювали напади на урядову поліцію та збройні сили, зокрема збили військовий вертоліт у 2015р.¹⁰ У жовтні 2019р. *CJNG* організував засідку, в якій загинули 14 співробітників поліції¹¹.

Захищаючи під час передвиборчої кампанії тактику “обійми замість куль”, Президент А.М.Лопес Обрадор (*Andres Manuel Lopez Obrador*), який обійняв цю посаду у грудні 2018р., намагався порвати зі “стратегією центральної фігури” і перейти від конфронтації зі злочинними організаціями до більш комплексного підходу, що передбачає усунення глибинних причин небезпеки, таких як бідність, завдяки програмам соціального забезпечення та соціальній реінтеграції злочинців¹². 17 жовтня в Кульякані, столиці штату Сіналоа, було затримано О.Гусмана Лопеса (*Ovidio Guzmán López*), сина Х.Гусмана Лоери (Ель Чапо), й одного з керівників картелю *Sinaloa*, після чого близько 375 озброєних осіб скоїли напад на державні сили безпеки¹³. Насильство тривало кілька днів і призвело до загибелі щонайменше 13 осіб, поки влада не звільнила Овідіо Гусмана з метою мінімізації подальших втрат¹⁴. Цей інцидент, через який на початку листопада сталася смерть дев’яти членів мексикано-американської родини мормонів, в т.ч. шістьох дітей, які загинули в засідці, імовірно, від рук членів організованої злочинної банди, призвів до посилення критики Адміністрації Лопес Обрадора за відсутність ефективної політики громадської безпеки для приборкання картелів, а також рекордний рівень смертельного насильства¹⁵.

⁸ Rule of Law in Armed Conflict (RULAC), ‘IHL applies to the armed confrontations between Mexico and the Jalisco Cartel New Generation’, Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, 12 Feb. 2019.

⁹ RULAC (посилання 8).

¹⁰ RULAC, ‘Non-international armed conflicts in Mexico’, 9 Mar. 2020; CBS News, ‘Ruthless Mexican cartel led by DEA’s most-wanted fugitive is “taking over everywhere”’, 18 Mar. 2020; InSight Crime, ‘Jalisco Cartel New Generation’, 21 May 2019.

¹¹ Malkin, E., ‘14 police officers killed in an ambush in Mexico’, *New York Times*, 14 Oct. 2019.

¹² Cruz, O., ‘AMLO’s peace and security plan’, Infographic, Wilson Center Mexico Institute, 4 Jan. 2019.

¹³ Sandin, L. and McCormick, G., ‘“Abrazos no belazos” – Evaluating Amlo’s security initiatives’, Center for Strategic International Studies commentary, 13 Dec. 2019.

¹⁴ McGinnis, T., ‘The capture and release of Ovidio Guzman in Culican, Sinaloa’, Justice in Mexico, 5 Nov. 2019.

¹⁵ Ahmad, A. et al., ‘9 members of Mormon family in Mexico are killed in ambush’, *New York Times*, 5 Nov. 2019; Tuckman, J., ‘Mexico’s president under pressure over “hugs not bullets” cartel policy’, *The Guardian*, 5 Nov. 2019.

У 2017-2018рр. у Мексиці понад 1 млн. осіб були внутрішньо переміщені в намаганні захиститися від злочинності¹⁶. Крім того, безпрецедентне число мігрантів прямували через Мексику до США. У потоці мігрантів було багато жінок і дітей, які, пересуваючись самостійно (а пізніше – караванами), тікали переважно від високого рівня насильства у Гватемалі та Гондурасі. Президент Лопес Обрадор, який спочатку обіцяв допомагати мігрантам і надавати їм гуманітарні візи, поступився тиску Президента США Д.Трампа, який погрожував запровадити нищівні тарифи на імпорту з Мексики, якщо та не зупинить мігрантів на шляху до кордону США.

У червні, після досягнення домовленості зі США стосовно контролю над міграцією з Центральної Америки, з метою запобігання підвищенню тарифів на імпорту мексиканських товарів, Президент Лопес Обрадор наказав перекинути 6 000 службовців новоствореної Національної гвардії на південний кордон з Гватемалою, а близько 20 тис. нацгвардійців були задіяні для виконання завдань з регулювання міграції у 2019р.¹⁷ До грудня зусилля Мексики з контролю над міграцією допомогли зменшити кількість арештів мігрантів на американському кордоні на 75%¹⁸.

Функції і структура Національної гвардії є суперечливими: створена у складі Міністерства безпеки та цивільного захисту з метою профілактики злочинності та боротьби з нею, вона нібито перебуває під цивільним контролем. До кінця 2019р. до її складу мали залучити понад 100 тис. осіб з армії, військово-морських сил і федеральної поліції. Але вона є воєнізованою структурою, що складається переважно з військового і військово-морського персоналу, який зберігає військовий статус, а очолюють її військові офіцери¹⁹. Кінцева мета – доведення чисельності до 150 тис. осіб – має бути досягнута до 2023р.; її організація, згідно з Національним планом миру та безпеки, “за дисципліною, ієрархією і званнями буде подібна до збройних сил”²⁰. У жовтні 80% персоналу були військовими, а зростання чисельності відбувалося насамперед завдяки переведенню військовослужбовців з інших силових структур, а не залученню цивільних осіб²¹.

¹⁶ Telesur, ‘Mexico reporta 1.13 millones de desplazados por la violencia’, 23 Apr. 2019; Diaz Perez, M. C. and Viramontes, R.M., *La violencia como causa de desplazamiento interno forzado. Aproximaciones a su analisis en Mexico* (Consejo Nacional de Poblacion: Mar. 2019).

¹⁷ Cabezas, J., ‘Mexico says National Guard deployment to southern border starts on Wednesday’, Reuters, 12 June 2019; Beittel, J.S., ‘Mexico: Organized crime and drug trafficking organizations’, Congressional Research Service R41576, 20 Dec. 2019, p.7.

¹⁸ Webber, J., ‘Amlu bows to Trump in a relationship of unequals’, *Financial Times*, 18 Dec. 2019.

¹⁹ Moyano, I.G., *Mexico’s National Guard: When Police are Not Enough* (Wilson Center: Jan. 2020).

²⁰ Melimopolous, E., ‘Mexico’s National Guard: What, who and when’, Al Jazeera, 30 June 2019.

²¹ Wilson Center Mexico Institute, ‘Comments of Alejandro Hope, Eighth Annual US-Mexico Security Conference: Taking stock of Mexico’s security landscape one year on’, 15 Jan. 2020.

4. Збройні конфлікти та мирні процеси в Азії та Океанії

Загальний огляд

У 2019р. активні збройні конфлікти точилися в семи країнах Азії та Океанії. У трьох країнах Південної Азії: Афганістані (велика інтернаціоналізована громадянська війна); Індії (міждержавний прикордонний і субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), Пакистані (міждержавний прикордонний і субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності); у чотирьох країнах Південно-Східної Азії: Індонезії (субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності), М'янмі (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), Філіппінах (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), Таїланді (субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності). У 2019р. причиною для занепокоєння залишалися дві нові тенденції: (а) зростання насильства, пов'язаного з політикою ідентичності на основі етнічної та/або релігійної поляризації; (б) збільшення кількості транснаціональних екстремістських джихадистських угруповань.

У 2019р. зазнали ускладнень два мирні процеси: дискусії між Північною Кореєю і США зайшли у глухий кут, а мирні переговори між Талібаном і США у вересні 2019р. провалилися, що спричинило відновлення песимізму стосовно перспектив завершення тривалої війни в Афганістані (попри поновлення переговорів у листопаді 2019р.). Війна в Афганістані була найкривавішим збройним конфліктом у світі – майже 42 тис. загиблих у 2019р. Зростання кількості нападів антиурядових угруповань, зокрема Талібану, з використанням смертників і саморобних вибухових пристроїв, а також збільшення авіаударів США призвели до зростання числа цивільних жертв.

В Азії та Океанії у 2019р. тривали п'ять активних багатосторонніх миротворчих операцій – така ж кількість, як і у 2018р. Чисельність персоналу миротворчих операцій у регіоні у 2019р. децю зменшилася – з 17 296 осіб у 2018р. до 17 086 у 2019р. Більшість із них належали до складу Операції “Рішуча підтримка” (Resolute Support Mission, RSM) в Афганістані під проводом НАТО.

У 2019р. тривала напруженість у відносинах між Китаєм і США – із серйозними розбіжностями в царині економіки, політики, безпеки і прав людини. Крім “американських гірок” у торговельній війні між ними, продовжувалося стратегічне змагання двох країн у Південнокитайському морі та в Тайванській протоці. У червні 2019р. знову виникла напруженість у Гонконгу, коли сотні тисяч людей вийшли з протестом проти запропонованого нового закону про екстрадицію; сутички між поліцією і протестувальниками тривали до кінця року.

У лютому напад смертника з пакистанського бойовничого угруповання в підконтрольному Індії Кашмірі – найтяжчий у Кашмірі більш ніж за 30 років – призвів до різкої, але нетривалої ескалації конфлікту між ядерними сусідами – Індією і Пакистаном. Хоча безпосередня криза минула, напруженість тривала впродовж усього року, бо Індія показала, що цей епізод поклав край її неоголошеній політиці стратегічної стриманості і що відповідь на кожен напад, який вона вважатиме пов'язаним з Пакистаном, тепер стає “новою нормою”.

Окремі з найбільш організованих ісламських екстремістських угруповань діють у Південно-Східній Азії, насамперед в Індонезії, Малайзії і на Філіппінах. У М'янмі триваючий мирний процес не надто просунувся впродовж року на фоні зростання насильства, особливо у штаті Ракхайн. Добровільне повернення майже мільйону рохінджа, примусово переселених у 2017р., здається дедалі менш імовірним, попри погіршення гуманітарної ситуації в таборах біженців у Бангладеш. Притягнення до суду та відповідальності за звірства, імовірно вчинені проти народу рохінджа та інших етнічних груп у М'янмі, залишались ілюзорними, попри правові заходи, що очікуються від Міжнародного кримінального суду та Міжнародного суду. Більш обнадійливим виглядав розвиток подій у напрямі завершення тривалого повстання мору на півдні Філіппін.

ЯН ДЕЙВІС

I. Головні загальні події у регіоні

ЯН ДЕЙВІС

У 2019р. активні збройні конфлікти точилися в семи країнах Азії та Океанії. У трьох країнах Південної Азії – Афганістані (велика інтернаціоналізована громадянська війна); Індії (конфлікт високої інтенсивності внаслідок поєднання міждержавного прикордонного та субнаціонального збройних конфліктів), Пакистані (конфлікт високої інтенсивності внаслідок поєднання міждержавного прикордонного та субнаціонального збройних конфліктів), про які йдеться в підрозділі II. У чотирьох країнах Південно-Східної Азії – Індонезії (субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності), М'янмі (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), Філіппінах (конфлікт високої інтенсивності внаслідок поєднання субнаціонального збройного конфлікту та високого рівня насильства над цивільними під час “війни проти наркотиків”), Таїланді (субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності). Ці конфлікти розглядаються в підрозділі III¹. Разом з цими збройними конфліктами різні райони Азії та Океанії продовжували потерпати від нестабільності внаслідок низки причин, без будь-якої спільної тенденції (крім суперництва Китаю і США) і важливих субрегіональних відмінностей.

Якщо в Азії, особливо у Східній, в останні 40 років спостерігалось різке зменшення кількості збройних конфліктів і масових злодіянь, то наразі, схоже, відбувається зміна цієї позитивної тенденції². У 2019р. причиною для занепокоєння залишалися дві нові тенденції: (а) зростання насильства, пов'язаного з політикою ідентичності на основі етнічної та/або релігійної поляризації; (б) збільшення кількості транснаціональних екстремістських джихадистських угруповань – включно з присутністю діячів, пов'язаних з Ісламською Державою (ІД), в Афганістані, Бангладеш, Індії, Індонезії, Китаї, Малайзії, Пакистані, на Філіппінах і у Шрі-Ланці³. В окремих країнах (зокрема в Індії) присутність ІД є мінімальною, тоді як в інших (наприклад, у Афганістані) її присутність є масштабнішою, і угруповання мають більше можливостей здійснювати збройні напади.

Лише декілька збройних конфліктів, що розглядаються в цьому розділі, були у 2019р об'єктами триваючих чи нових мирних процесів. Одна суттєва мирна ініціатива 2018р. – мирний процес на Корейському півострові – у 2019р. зійшла нанівець (див. нижче), а мирні переговори між Талібаном і США у вересні 2019р. були зірвані. Згодом, попри поновлення мирних переговорів у листопаді 2019р., відбулося зростання насильства в тривалій війні в Афганістані (підрозділ II). Не відбувається помітного

¹ Визначення і типологію конфліктів див. у підрозділі I розділу 2 цього видання.

² World Bank Group and United Nations, *Pathways for Peace: Inclusive Approaches for Preventing Violent Conflict* (International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank: Washington, DC, 2018), pp.11-12, 19; Bellamy, A.J., *East Asia's Other Miracle: Explaining the Decline of Mass Atrocities* (Oxford University Press: 2017).

³ Marshall, W., 'Islamic State's South Asia pivot: Rhetoric or reality?', *Geopolitical Monitor*, 18 June 2019.

мирного процесу між Індією і Пакистаном, що спричинено триваючим збройним конфліктом між ними з приводу Кашміру. У цьому конфлікті у 2019р. також сталися значна ескалація насильства і зростання напруженості між двома ядерними державами (підрозділ II).

Розвиток подій у напрямі завершення тривалого повстання моро на півдні Філіппін (підрозділ III), а також у Папуа-Новій Гвінеї, де Автономний регіон Бугенвіль у грудні 2019р. проголосував за незалежність від Папуа-Нової Гвінеї, виглядав більш обнадійливим. Референдум, який двічі відкладався у 2019р., був частиною Бугенвільської мирної угоди 2001р., що завершила 10 років збройного конфлікту з приводу доходів від видобутку корисних копалин і його екологічних наслідків. Але, оскільки результат референдуму не був обов'язковим, аби ця група островів стала наймолодшою країною світу, потрібні подальші переговори⁴.

В Азії та Океанії у 2019р. тривали п'ять активних багатосторонніх миротворчих операцій – така ж кількість, як і у 2018р. Чисельність персоналу миротворчих операцій у регіоні у 2019р. дещо зменшилася – з 17 296 осіб у 2018р. до 17 086 у 2019р. Більшість із них належали до складу Операції “Рішуча підтримка” (*Resolute Support Mission, RSM*) в Афганістані під проводом НАТО. Іншими багатосторонніми миротворчими операціями в регіоні були Міжнародна моніторингова група (*International Monitoring Team*) на філіппінському острові Мінданао, Спостережна комісія нейтральних країн (*Neutral Nations Supervisory Commission*) на Корейському півострові, Місія допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan*) та Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (*UN Military Observer Group in India and Pakistan*).

Геополітичні події за участі Китаю та Північної Кореї продовжували посідати у 2019р. важливі місця на регіональній і світовій аренах (див. нижче).

Китай

1 жовтня 2019р. Китай відзначив 70-ту річницю свого офіційного утворення⁵. Швидкий розвиток країни – в т.ч. її найбільш амбітний політичний та інфраструктурний проєкт, ініціатива “Один пояс, один шлях” (*Belt and Road Initiative*) та особливо створення сучасних збройних сил супроводжуються внутрішніми й зовнішніми викликами та суперечностями⁶. Серед них – розширення політичних репресій усередині країни, посилення економічної, військової і політичної конкуренції зі США (та окремими сусідніми державами, особливо з Тайванем), напруженість у Гонконгу та в Південнокитайському морі.

⁴ Lyons, K., ‘Bougainville referendum: Region votes overwhelmingly for independence from Papua New Guinea’, *The Guardian*, 11 Dec. 2019; Powles, A., ‘Bougainville has voted to become a new country, but the journey to independence is not yet over’, *The Conversation*, 12 Dec. 2019.

⁵ BBC, ‘China anniversary: Beijing celebrations mark 70 years of Communist rule’, 1 Oct. 2019.

⁶ BBC, ‘Belt and Road: China showcases initiative to world leaders’, 25 Apr. 2019; Perlez, J., ‘China retools vast global building push criticized as bloated and predatory’, *New York Times*, 25 Apr. 2019. Про зростання військових витрат Китаю див. підрозділ I розділу 8 цього видання.

Репресії проти етнічних меншин у Сінцзяні

У 2019р. продовжувався міжнародний осуд масштабної програми масового спостереження, позбавлення волі та примусового перевиховання багатьох сотень тисяч уйгурів (тюрків-мусульман), казахів та інших етнічних меншин в автономному районі Сінцзян⁷. У червні віце-губернатор Сінцзяну виправдовував державні центри утримання під вартою, стверджуючи, що вони є центрами професійної освіти, які допомагають захистити людей від екстремістських впливів⁸. У липні стався дипломатичний розкол з цього питання у Раді ООН з прав людини. 22 західні держави підписали листа з критикою дій Китаю, а 50 держав, у т.ч. багато держав з мусульманською більшістю, зокрема Пакистан і Саудівська Аравія, виступили з альтернативним листом на підтримку Китаю⁹. Ні Туреччина, що має схожу з уйгурами мову та на початку року критикувала політику Китаю стосовно них, ні США не підписали жодного з цих листів¹⁰. Водночас, у жовтні США заявили про нові візові обмеження для ряду китайських чиновників, яких вони вважали відповідальними за порушення прав уйгурів та інших меншин¹¹. Однак загальна міжнародна реакція була досить млявою¹².

⁷ Smith Finley, J., 'Securitization, insecurity and conflict in contemporary Xinjiang: Has PRC counter-terrorism evolved into state terror?', *Central Asian Survey*, vol.38, no.1 (2019), pp.1-26; Hasmath, R., 'What explains the rise of majority-minority tensions and conflict in Xinjiang?', *Central Asian Survey*, vol.38, no.1 (2019), pp.46-60; *The Economist*, 'To suppress news of Xinjiang's gulag, China threatens Uighurs abroad', 24 Oct. 2019; Ramzy, A. and Buckley, C., 'The Xinjiang papers, "Absolutely no mercy": Leaked files expose how China organized mass detentions of Muslims', *New York Times*, 16 Nov. 2019.

⁸ Nebehay, S., 'Xinjiang vice-governor defends centers for Uighurs at UN rights forum', Reuters, 25 June 2019.

⁹ UN General Assembly, Human Rights Council Forty-first session, Letter dated 8 July 2019 from the Permanent Representatives of Australia, Austria, Belgium, Canada, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Iceland, Ireland, Japan, Latvia, Lithuania, Luxembourg, the Netherlands, New Zealand, Norway, Spain, Sweden, Switzerland and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the United Nations Office at Geneva addressed to the President of the Human Rights Council, A/HRC/41/G/11, 23 July 2019; UN General Assembly, Human Rights Council Forty-first session, Letter dated 12 July 2019 from the representatives of Algeria, Angola, Bahrain, Bangladesh, Belarus, the Plurinational State of Bolivia, Burkina Faso, Burundi, Cambodia, Cameroon, Comoros, the Congo, Cuba, the Democratic People's Republic of Korea, the Democratic Republic of the Congo, Djibouti, Egypt, Equatorial Guinea, Eritrea, Gabon, the Islamic Republic of Iran, Iraq, Kuwait, the Lao People's Democratic Republic, Mozambique, Myanmar, Nepal, Nigeria, Oman, Pakistan, the Philippines, the Russian Federation, Saudi Arabia, Serbia, Somalia, South Sudan, Sri Lanka, the Sudan, the Syrian Arab Republic, Tajikistan, Togo, Turkmenistan, Uganda, the United Arab Emirates, Uzbekistan, the Bolivarian Republic of Venezuela, Yemen, Zambia, Zimbabwe and the State of Palestine to the United Nations Office at Geneva addressed to the President of the Human Rights Council, A/HRC/41/G/17, 9 Aug. 2019. Див. також Putz, C., 'Which countries are for or against China's Xinjiang policies?', *The Diplomat*, 15 July 2019.

¹⁰ Pitel, L., 'Turkey steps up criticism of China over crackdown on Uighurs', *Financial Times*, 25 Feb. 2019.

¹¹ Hansler, J., 'US announces visa restrictions on China for Xinjiang abuses', CNN, 9 Oct. 2019.

¹² Storey, H., 'Why nobody is taking action on Xinjiang and why it matters', Australian Institute of International Affairs, 30 Dec. 2019; Blanchard B. and Emmott, R., 'EU's proposed ambassadorial visit to Xinjiang seen unlikely to happen', Reuters, 14 Nov. 2019.

Напруженість між Китаєм і США

У 2019р. між Китаєм і США тривала напруженість через серйозні розбіжності у сферах економіки, політики, безпеки і прав людини¹³. У грудні 2018р. вдалося домовитися про перемир'я у китайсько-американській торговій війні, і два уряди зобов'язалися не запроваджувати додаткових тарифів упродовж 90 днів, працюючи над широкою торговельною угодою¹⁴. Хоча торговельні переговори у травні 2019р. зайшли у глухий кут, але після переговорів на саміті G20 наприкінці червня вдалося домовитися про тимчасове призупинення торговельної війни¹⁵. У жовтні на китайсько-американських торговельних переговорах була досягнута попередня домовленість про зниження напруженості, а у грудні сторони нібито дійшли “принципової згоди”. Однак залишалось неясним, чи стане вона остаточним розв'язанням суперечки¹⁶.

Залишалися суттєві розбіжності стосовно розвитку комунікаційних мереж наступного покоління 5G: США закликали союзників не використовувати китайську *Huawei Technologies Co. Ltd* через ризик можливого використання Китаєм обладнання компанії для шпигунства, що компанія постійно заперечувала¹⁷.

Крім “американських гірок” у торговельній війні між двома країнами, продовжувалось їх стратегічне суперництво в Південнокитайському морі та в Тайванській протоці¹⁸. У 2019р. напруженість у Південнокитайському морі між Китаєм та його сусідами – країнами-учасницями Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, *Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*) – загалом спала, і сторони намагалися розв'язати проблеми мирним шляхом. Винятком стала суперечка між Китаєм та Індонезією з приводу рибного промислу¹⁹. Водночас залишалися різноманітні проблеми та невизначеності, значною мірою пов'язані з військовим суперництвом Китаю та США. У 2019р. США збільшили у Південнокитайському морі та Тайванській протоці кількість операцій на підтримку свободи навігації (*FONOPs*) – транзитних проходів військово-морських коралів США у відповідь на те, що США вважають надмірними територіальними претензіями у світовому океані, – тоді як збільшення військово-морських сил і

¹³ Див., наприклад: World Politics Review, ‘US-China rivalry in the Trump era’, 19 Aug. 2019.

¹⁴ Сміт Д. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2018р. – *Щорічник СІПІ 2019*, розділ 1; BBC, ‘A quick guide to the US-China trade war’, 16 Jan. 2020.

¹⁵ Bradsher, K. and Swanson, A., ‘Trump’s trade war threat poses problems for China and investors’, *New York Times*, 6 May 2019; Davis, B. et al., ‘Trump allows US sales to Huawei as trade talks resume’, *Wall Street Journal*, 29 June 2019.

¹⁶ Kuo, L., ‘Beijing silent on US reports of China trade deal’, *The Guardian*, 13 Dec. 2019.

¹⁷ Halpern, S., ‘The terrifying potential of the 5G network’, *New Yorker*, 26 Apr. 2019.

¹⁸ Про стратегію Китаю у Південнокитайському морі див.: Rosyidin, M., ‘The *Dao* of foreign policy: Understanding China’s dual strategy in the South China Sea’, *Contemporary Security Policy*, vol.40, no.2 (2019), pp.214-38.

¹⁹ Ng, J., ‘The Natuna Sea incident: How Indonesia is managing its bilateral relationship with China’, *The Diplomat*, 15 Jan. 2020; Shicun, W., ‘What’s next for the South China Sea?’, *The Diplomat*, 1 Aug. 2019.

розвиток ракетних технологій Китаю вважалися загрозою військово-морській перевазі США в регіоні²⁰.

Китайсько-тайванські відносини у 2019р. продовжували погіршуватись, і запропоновані продажі Тайваню американської зброї, у т.ч. 66 бойових літаків *F-16V*, танків *Abrams* і ракет *Stinger* на суму понад \$10 млрд. ще більше загострили напруженість²¹.

Протести в Гонконгу

Колишня британська колонія Гонконг є особливим адміністративним районом Китаю, де, на відміну від провінцій основної території Китаю, існують певні політичні та економічні свободи. Однак останніми роками зростають побоювання стосовно можливого розмивання суттєвої автономії Гонконгу. Після протестів “Руху парасольок” у 2014р. та перемоги демократичних фракцій на виборах 2016р. Китай посилив спроби обмежити політичне інакодумство²². Напруженість знову виникла в червні 2019р., коли сотні тисяч людей протестували проти запропонованого нового закону про екстрадицію²³.

У липні протестувальники на деякий час захопили будівлю Законодавчої ради, тоді як Уряд Китаю називав протести “неприкритим викликом” для системи врядування Гонконгу, що шкодить верховенству права і громадському порядку²⁴. У серпні Уряд розгорнув воєнізовані формування Народної озброєної поліції (*People's Armed Police*) у зоні Шеньчжень на кордоні з Гонконгом, явно попереджаючи про можливість застосування ним сили у відповідь на протести²⁵. До кінця вересня повідомлялося, що Китай

²⁰ Kelly, T., ‘US, UK conduct first joint drills in contested South China Sea’, Reuters, 16 Jan. 2019; Browne, R., ‘US Navy sails warships through Taiwan Strait’, 24 Jan. 2019; Ali, I., ‘Two US Navy warships sail through strategic Taiwan Strait’, Reuters, 29 Apr. 2019; Lague, D. and Kang Lim, B., ‘New missile gap leaves US scrambling to counter China’, Reuters, 25 Apr. 2019; Lague, D. and Kang Lim, B., ‘China’s vast fleet is tipping the balance in the Pacific’, Reuters, 30 Apr. 2019. Щорічні звіти про *FONOPs* Міністерства оборони США див.: Under Secretary of Defense for Policy, DOD Annual Freedom of Navigation (FON) Reports, [n.d.].

²¹ Reuters, ‘China to impose sanctions on US firms that sell arms to Taiwan’, 12 July 2019; Chan, M., ‘Taiwan’s plan to buy 66 F-16 Viper fighter jets from US still on track, defence ministry says’, *South China Morning Post*, 6 Apr. 2019. Про ризик конфлікту через Тайвань див.: Taylor, B., *Dangerous Decade: Taiwan’s Security And Crisis Management* (Routledge: 2019); *The Economist*, ‘China’s might is forcing Taiwan to rethink its military strategy’, 26 Jan. 2019; ‘Tensions in the Taiwan Strait’, *Strategic Comments*, vol.25, no.3 (2019), pp.vi-viii. Про продаж американської зброї Тайваню див. підрозділ III розділу 9 цього видання.

²² Buckley, C. et al., ‘Violence erupts in Hong Kong as protesters are assaulted’, *New York Times*, 3 Oct. 2014.

²³ Bodeen, C. and Wang, Y., ‘Extradition bill pushes Hong Kong to a political crisis’, Associated Press, 10 June 2019; Victor, D., ‘Hong Kong protests resume as police headquarters is surrounded’, *New York Times*, 20 June 2019; *The Economist*, ‘Hong Kong remains crucially important to mainland China’, 8 Aug. 2019.

²⁴ Westcott, B. and Fang, N., ‘Beijing says “radical” Hong Kong protests are an “undisguised challenge”’, CNN, 2 July 2019; Associated Press, ‘Hong Kong leader condemns protest in legislature’, 2 July 2019.

²⁵ Myers, S. L. and Hernandez, J. C., ‘With troop buildup, China sends a stark warning to Hong Kong’, *New York Times*, 19 Aug. 2019.

після початку протестів понад удвічі збільшив чисельність військ у Гонконгу (з 3-5 тис. до 10-12 тис. військовослужбовців)²⁶.

У середині листопада, на тлі зростання насильства, протестувальники захопили кілька університетських гуртожитків²⁷. На місцевих виборах демократичні кандидати отримали 347 з 452 місць у районних радах, за високої явки – понад 71%²⁸. Сутички між поліцією і протестувальниками тривали до кінця року, і прогнози на майбутнє залишалися непевними²⁹.

Корейська Народно-Демократична Республіка

Подальші події розгортались у двох паралельних і тісно пов'язаних дипломатичних процесах, започаткованих у 2018р.: між Північною Кореєю і Південною Кореєю – спрямований на підтримання миру та примирення між двома державами, та між Північною Кореєю і США – з метою досягнення домовленості стосовно денуклеаризації Корейського півострова та мирної угоди для офіційного завершення Корейської війни (1950-1953рр.) у рамках нормалізації їх відносин³⁰. Ці події впливають на майбутнє всіх корейських громадян, мир і безпеку в регіоні та світі, міжнародний режим ядерного нерозповсюдження, китайсько-американські відносини та баланс сил у Східній Азії.

Під час другого американо-північнокорейського саміту з питань ядерної зброї (Ханой, В'єтнам, лютий 2019р.), зустрічі Президента США Д.Трампа з лідером Північної Кореї Кім Чен Ином у демілітаризованій зоні наприкінці червня, а також зустрічі між посадовцями обох сторін у Стокгольмі в жовтні, вийти з глухого кута на переговорах щодо ядерної програми Північної Кореї виявилось неможливим³¹. Наприкінці року перспективи прогресу в пошуках Північною Кореєю і США шляху просування вперед з угодою про денуклеаризацію виглядали примарними.

У 2019р. гострими залишалися гуманітарні проблеми та ситуація з правами людини у Північній Кореї. У лютому країна звернулася із проханням про міжнародну продовольчу допомогу з метою подолання руйнівних наслідків міжнародних санкцій і поганого врожаю³². Згідно з доповіддю

²⁶ Torode, G. et al., 'China quietly doubles troop levels in Hong Kong, envoy says', Reuters, 30 Sep. 2019; Walden, M. and Li, M., 'Why does Beijing have a military garrison in Hong Kong and what could that mean for protesters?', ABC News, 30 Aug. 2019.

²⁷ Ives, M. and Li, K., 'Hong Kong students ready bows and arrows for battles with police', *New York Times*, 14 Nov. 2019; *The Economist*, 'Hong Kong stares into the abyss amid growing violence', 21 Nov. 2019.

²⁸ BBC, 'Hong Kong elections: Carrie Lam promises "open mind" after election rout', 25 Nov. 2019.

²⁹ Jim, C. and Jiang, X., 'Hong Kong to end year with multiple protests, kick off 2020 with big march', Reuters, 30 Dec. 2019.

³⁰ Про події 2018р. див.: Сміт (посилання 14); Дейвіс Я. Збройні конфлікти і мирний процес в Азії та Океанії. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ III розділу 2.

³¹ Про переговори щодо ядерної програми Північної Кореї див. підрозділ II розділу 1 і підрозділ II розділу 11 цього видання.

³² *The Guardian*, 'North Korea appeals for food aid as regime cuts rations due to drought and sanctions', 22 Feb. 2019.

ООН, оприлюдненою у травні 2019р., чотири з 10 північно-корейців хронічно недоїдали, очікувалися подальші скорочення і без того мінімальних раціонів після найгіршого за 10 років урожаю³³.

Російсько-японський територіальний спір

Відносини між Росією і Японією у 2018р. покращилися після кількох зустрічей лідерів країн для обговорення можливої мирної угоди з розв'язання 70-річного спору навколо Південних Курил (у Японії їх називають Північними територіями). Проте три наступні зустрічі на вищому рівні у 2019р. Прем'єр-міністра Японії Сіндзо Абе (*Shinzo Abe*) та Президента Росії В.Путіна (в січні, червні та вересні) не забезпечили суттєвого прогресу³⁴.

³³ World Food Programme, 'After worst harvest in ten years, 10 million people in DPRK face imminent food shortages', 3 May 2019.

³⁴ 'Why Japan's prime minister pines for four desolate islands', *The Economist*, 7 Feb. 2019; Tsuruoka, M., 'Making sense of Japan's approach to Russia', *The Diplomat*, 5 Sep. 2019; 'Vladimir Putin rebuffs Shinzo Abe's call to sign peace treaty over Tokyo's ties with US military, unresolved territorial issues', *South China Morning Post*, 5 Sep. 2019.

II. Збройні конфлікти та мирні процеси у Південній Азії

ЯН ДЕЙВІС, ТІМО СМІТ

Загрози безпеці, що постали перед державами Південної Азії – Афганістаном, Бангладеш, Бутаном, Індією, Мальдівами, Непалом, Пакистаном і Шрі-Ланкою – є складними й різноманітними. До безпечових викликів належать суперництво між державами, прикордонні суперечки, ядерні ризики, тероризм і внутрішні загрози, що ґрунтуються на поєднанні етнічної, релігійної і політичної напруженості¹. Екологічні виклики – зокрема, зміна клімату, брак води та енергетична безпека, – дедалі більше стають спільною реальністю для регіону². Так, у 2019р. посуха та надмірне використання ґрунтових вод мало не залишили без води індійське місто Ченнай з 10 млн. жителів, а суперечки за водні ресурси були серед чинників напруженості між Індією та Пакистаном³.

У цьому підрозділі розглядаються два суттєві питання, що є важливими барометрами миру і стабільності в Південній Азії: тривала та руйнівна війна в Афганістані та територіальна суперечка між Індією та Пакистаном через Кашмір. У першому випадку попередній оптимізм у тому, що мирний процес, очолений США, прокладе шлях до врегулювання конфлікту, поступився звичному песимізму після провалу мирних переговорів у вересні 2019р. (попри їх поновлення в листопаді). У другому випадку атака смертника з пакистанського воєвничого угруповання *Jaish-e-Mohammad (JEM)* у підконтрольному Індії Кашмірі – найтяжча у Кашмірі за понад 30 років – призвела до різкої, але нетривалої ескалації конфлікту між ядерними сусідами, Індією і Пакистаном.

Південна Азія залишається одним з регіонів світу, що найбільшою мірою потерпають від нападів недержавних угруповань. Наприклад, у *Global Terrorism Index 2019* зазначається, що Афганістан, Пакистан, Індія та Філіппіни були серед 10 країн світу, найбільш вражених тероризмом (Афганістан, Індія і Пакистан перебувають у *Top 10* вже понад 10 років)⁴. До крупних недержавних збройних угруповань, що діють у регіоні, належать: в Афганістані – Аль-Каїда, Провінція ІД Хорасан (*Islamic State in the Khorasan Province, IS-KP*), *Lashkar-e-Jhangvi (LEJ)* і Талібан; у Пакистані – *Lashkar-e-Taiba (LET)*, *LEJ* і рух Талібан (*Tehreek-e-Taliban, TEP*); в Індії – *LET* і маїсти; а також різні доморощені ісламські екстремістські

¹ Staniland, P., 'The future of democracy in South Asia: Why citizens must stay vigilant', *Foreign Affairs*, 4 Jan. 2019.

² Nordqvist, P. and Krampe, F., 'Climate change and violent conflict: Sparse evidence from South Asia and South East Asia', SIPRI Insights on Peace and Security no.2018/4, Sep. 2018.

³ Pathak, S., 'No drips, no drops: A city of 10 million is running out of water', National Public Radio, 25 June 2019; Reuters, 'India again threatens to restrict flow of river water to Pakistan as tension builds', *The Guardian*, 22 Feb. 2019.

⁴ Institute for Economics & Peace, *Global Terrorism Index 2019: Measuring the Impact of Terrorism* (Institute for Economics & Peace: Nov. 2019), p.18.

угруповання, пов'язані з Аль-Каїдою та ІД. У Шрі-Ланці, наприклад, понад 250 осіб загинули та 500 були поранені внаслідок підривів смертників у церквах і готелях на Великдень 21 квітня 2019р. в Коломбо. ІД взяла на себе відповідальність за цей напад, але Уряд Шрі-Ланки заявив, що він скоєний місцевим радикальним ісламістським угрупованням *National Thowheeth Jama'ath* за підтримки з-за кордону. Напад призвів до загострення напруженості між громадами, а також до антимусульманських погромів у країні⁵.

Збройний конфлікт в Афганістані

Війна в Афганістані у 2019р. тривала, не вщухаючи. За деякими підрахунками, це є найбільш смертоносним збройним конфліктом у світі, що випереджає війни в Сирії та Ємені. За даними Проекту збору даних про місця збройних конфліктів і подій (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*), унаслідок конфлікту впродовж року там загинули майже 42 тис. осіб (таблиця 4.1)⁶; більшість з них – у зв'язку з бойовими діями за участі афганських урядових сил і Талібану. Тим часом Місія допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA*) продовжувала відзначати високий рівень насильства проти цивільних. Вона зафіксувала 8 239 цивільних жертв (2 563 загиблих і 5 676 поранених) за перші дев'ять місяців 2019р.; 4 313 із них (1 174 загиблих і 3 139 поранених) – з 1 липня по 30 вересня. Це було найбільше число цивільних жертв за тримісячний період, зафіксованих *UNAMA*, від початку їх відстеження у 2009р.⁷

Стрибок числа цивільних жертв у третьому кварталі 2019р. пояснюється насамперед збільшенням кількості нападів, скоєних антиурядовими угрупованнями, зокрема Талібаном, з використанням смертників і саморобних вибухових пристроїв⁸. Талібан у той момент починав мирні переговори зі США і водночас посилював напади на військові та цивільні цілі з метою отримання додаткового козиря на переговорах⁹. Талібан відповідає також за більшість цивільних жертв насильства на виборах, напередодні та в день виборів президента Афганістану, що відбулися 28 вересня¹⁰.

Ще одним фактором зростання числа цивільних жертв є збільшення авіаційних ударів США. Американські літаки та БПЛА скинули на цілі в Афганістані більше боєприпасів, ніж у будь-якому іншому році, відтоді, як

⁵ Keenan, A., 'Sri Lanka's Easter bombings: Peaceful coexistence under attack', International Crisis Group commentary, 23 Apr. 2019; *The Economist*, 'Sri Lanka responds to Islamist terrorism by terrorising Muslims', 6 June 2019; Safi, M., 'Death toll in Sri Lanka bombings revised down to 253', *The Guardian*, 25 Apr. 2019.

⁶ ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

⁷ UNAMA, 'Quarterly report on the protection of civilians in armed conflict: 1 January to 30 September 2019', 17 Oct. 2019.

⁸ UNAMA (посилання 7).

⁹ George, S., 'The past three months in Afghanistan have been the deadliest for civilians in a decade', *The Washington Post*, 17 Oct. 2019.

¹⁰ UNAMA (посилання 7).

Таблиця 4.1. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Афганістані у 2017-2019рр.

Тип подій	2017	2018	2019
Бойові дії	26 200	31 769	26 686
Вибухи/дистанційне насильство	9 517	10 891	14 647
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	268	297	197
Насильство проти цивільних	433	369	388
Разом	36 418	43 326	41 918

Примітки: Перший рік, за який є дані по Афганістану в базі даних *Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED)* – 2017р. Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

МО США почало публікувати такого роду статистику¹¹. За даними *UNAMA*, від авіаударів за дев’ять місяців 2019р. загинули 579 цивільних – більше, ніж від будь-якого іншого виду інцидентів, – і 74% з них віднесені на рахунок США¹².

Провінція ІД Хорасан була менш активною, ніж попередніми роками, внаслідок успішних військових кампаній проти неї з боку афганських урядових сил, Талібану та США. Угрупування зазнало серйозної поразки в базовій для себе провінції Нангархар у листопаді, коли 243 бойовики та кілька сотень їх родичів здалися афганському Уряду¹³. Хоча Провінція ІД Хорасан у 2019р. скоїла менше нападів з використанням смертників, ніж у 2018р., але саме вона відповідала за інцидент з найбільшим числом жертв, а саме за теракт на весіллі у шіїтському районі Кабулу в серпні 2019р., внаслідок якого загинули 92 і поранено 142 цивільних¹⁴.

Конфлікт призвів до переміщення 345 тис. осіб за перші дев’ять місяців 2019р. За оцінками, 4 млн. осіб, переміщених з 2012р., не повернулися до своїх громад. У 2020р. близько 14,3 млн. осіб можуть зазнати суттєвих проблем з продовольством¹⁵.

¹¹ Borger, J., ‘US dropped record number of bombs on Afghanistan last year’, *The Guardian*, 28 Jan. 2020; US Central Command, ‘Combined Forces Air Component Commander 2013-2019 Airpower statistics as of 31 December 2019’, [n.d.].

¹² George (посилання 9).

¹³ Gibbons-Neff, T. and Mashal, M., ‘ISIS is losing Afghan territory. That means little for its victims’, *New York Times*, 2 Dec. 2019.

¹⁴ BBC, ‘Afghanistan war: Tracking the killings in August 2019’, 16 Sep. 2019.

¹⁵ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, *Global Humanitarian Overview 2020* (UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs: Geneva, Dec. 2019), p.32.

Мирний процес

Талібан і США у 2019р. провели кілька раундів мирних переговорів у м.Доха (Катар). Адміністрація Д.Трампа взяла на себе ініціативу поновити ці двосторонні прямі переговори з Талібаном у липні 2018р., сподіваючись, що це допоможе вийти з глухого кута й відкрити шлях до змістовних переговорів заради завершення війни в Афганістані. Раніше США не бажали брати участь у мирних переговорах без участі Уряду Афганістану. Однак Талібан не визнає Уряду в Кабулі та досі відмовлявся вести переговори з ним¹⁶.

Ці переговори між Талібаном і США привертали найбільшу увагу з усіх афганських мирних переговорів, що відбувалися раніше, а також виглядали найбільш обнадійливими¹⁷. Талібан і США в січні 2019р. узгодили проект рамкової угоди, за якою США погоджувалися вивести з Афганістану війська в обмін на надійні запевнення Талібану заборонити терористичним угрупованням діяти з території Афганістану¹⁸. США після інтервенції в Афганістані у 2001р. заявляли, що стратегічною метою їх військової присутності є запобігання повторному перетворенню країни на безпечну схованку для терористичних угруповань. США також давали зрозуміти, що вивід американських військ зумовлений згодою Талібану на припинення вогню і прямі переговори з Урядом Афганістану¹⁹.

У вересні 2019р. здавалося, що Талібан і США наближаються до угоди. Спеціальний представник США з примирення в Афганістані та головний переговорник З.Халілзад (*Zalmai Khalilzad*) підтвердив, що Талібан і США “у принципі” досягли домовленості, яка має бути ухвалена Президентом Д.Трампом²⁰. Ця домовленість передбачала, що після набуття нею чинності США упродовж 16 місяців поступово виведуть з Афганістану 14 тис. військовослужбовців, 5 400 із яких – упродовж 135 днів. Це було зумовлене дотриманням Талібаном умов угоди, включно із запевненнями в запобіганні тероризму та частковим припиненням вогню у плані сприяння виводу американських військ з військових баз²¹. Після укладення угоди будуть започатковані прямі переговори між афганським Урядом і Талібаном про постійне припинення вогню та всеохопну мирну угоду²².

Однак невдовзі після цього мирні переговори між Талібаном і США були зірвані. 8 вересня Президент Д.Трамп раптово заявив, що він перериває мирні

¹⁶ Thomas, C., ‘Afghanistan: Background and US policy in brief’, Congressional Research Service, 31 Jan. 2020.

¹⁷ Докладніше про різні міжнародні мирні процеси в Афганістані див.: Дейвіс Я. Збройні конфлікти і мирний процес в Азії та Океанії. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ III розділу 2.

¹⁸ Mashal, M., ‘US and Taliban agree in principle to peace framework, envoy says’, *New York Times*, 28 Jan. 2019.

¹⁹ Mashal (посилання 18).

²⁰ Mashal, M., ‘To start Afghan withdrawal, US would pull 5,400 troops in 135 days’, *New York Times*, 2 Sep. 2019.

²¹ Hamid, S. and Qadir Sediqi, A., ‘US to withdraw 5,000 troops from Afghanistan, close bases: US negotiator’, Reuters, 2 Sep.2019; Mashal (посилання 20).

²² Al Jazeera, ‘Intra-Afghan negotiations to follow US-Taliban deal: Khalidzad’, 28 July 2019.

переговори з Талібаном, які пізніше він назвав “мертвими”²³. Він пояснив це тим, що Талібан взяв на себе відповідальність за потужний вибух у Кабулі кількома днями раніше, внаслідок якого загинули 11 осіб, у т.ч. американський військовослужбовець²⁴.

Провал переговорів між Талібаном і США у вересні призвів до поновлення песимізму стосовно миру в Афганістані. Талібан продовжував наполягати на тому, що він не братиме участі в мирних переговорах з Урядом до досягнення домовленості зі США²⁵. Ближче до кінця року з’явилися ознаки можливого поновлення переговорів між Талібаном і США²⁶. Під час раптового візиту до Афганістану в листопаді Президент Д.Трамп заявив, що Талібан і США знову обговорюють угоду, натякнувши, що США вимагають також негайного припинення вогню²⁷. Офіційні переговори в м.Доха поновилися у грудні 2019р.²⁸

Військова присутність США і НАТО

Вивід американських військ з Афганістану – а також його умови та часові рамки – були одним із ключових питань на переговорах між Талібаном і США у 2019р. У грудні 2018р. повідомлялося, що Президент Д.Трамп розпорядився вивести 7 000 з приблизно 14 тис. американських військ в Афганістані²⁹. Однак ні США, ні Операція “Рішуча підтримка” (*Resolute Support, RSM*) під проводом НАТО суттєво не скоротили свою присутність в Афганістані у 2019р. США ближче до кінця року вивели близько 2 000 військовослужбовців, 500 з яких – зі складу *RSM*³⁰. У *RSM* наприкінці 2019р. було 16 705 військовослужбовців, 8 000 із них – зі США. Решта американських військ була розгорнута в Афганістані в рамках паралельної американської контртерористичної операції “Вартовий свободи” (*Freedom’s Sentinel*)³¹.

²³ Jakes, L., ‘Trump declares Afghan peace talks with Taliban “dead”’, *New York Times*, 9 Sep. 2019.

²⁴ Baker, P. et al., ‘How Trump’s plan to secretly meet with the Taliban came together, and fell apart’, *New York Times*, 8 Sep. 2019.

²⁵ UN General Assembly and UN Security Council, ‘The situation in Afghanistan and its implications for international peace and security’, Report of the Secretary-General, A/74/582-S/2019/935, 10 Dec. 2019, para.15.

²⁶ Thomas (посилання 16); Crowley, M., ‘Trump visits Afghanistan and says he reopened talks with Taliban’, *New York Times*, 28 Nov. 2019.

²⁷ Crowley (посилання 26).

²⁸ Al Jazeera, ‘First round of resurrected US-Taliban peace talks open in Qatar’, 7 Dec. 2019.

²⁹ Gibbons-Neff, T. and Mashal, M., ‘US to withdraw about 7,000 troops from Afghanistan, officials say’, *New York Times*, 20 Dec. 2018.

³⁰ Thomas (посилання 16).

³¹ База даних СІПІ про багатосторонні миротворчі операції, <<https://www.sipri.org/databases/pko>>; North Atlantic Treaty Organization, ‘Resolute Support Mission: Key facts and figures’, Feb. 2020; US Department of Defense, *Enhancing Security and Stability in Afghanistan*, Report to Congress (US Department of Defense: Dec. 2019).

Президентські вибори

28 вересня 2019р. в Афганістані відбулися президентські вибори. Заплановані спочатку на квітень, вибори двічі відклалися через проблеми з вимогами до реєстрації і програмним забезпеченням біометричної ідентифікації (як це було й на парламентських виборах у жовтні 2018р., до зриву яких доклали руку також ІД і Талібан)³². Майже 1 млн. з первісно поданих 2,7 млн. голосів не були враховані через порушення, і це означало, що на виборах була зафіксована найнижча явка з усіх афганських виборів³³. Крім того, вибори були затьмарені насильством, що також сприяло низькій явці³⁴.

Оголошення результатів неодноразово затримувалося, що представники Незалежної виборчої комісії (НВК, *Independent Election Commission, IEC*) пояснювали технічними причинами, заявами про підтасовки та протестами кандидатів. У грудні 2019р. НВК нарешті оголосила попередні результати виборів, згідно з якими діючий Президент А.Гані (*Ashraf Ghani*) набрав 50,64% голосів. Головний суперник А.Гані на виборах і керівник попереднього Уряду національної єдності А.Абдулла (*Abdullah Abdullah*) оскаржив попередні підсумки та заявив, що не погодиться із цим результатом³⁵. Це спричинило побоювання стосовно ще однієї післявиборчої кризи в Афганістані, аналогічної кризи 2014р. Остаточні результати мали оголосити в лютому 2020р.³⁶

Індія, Пакистан і територіальна суперечка в Кашмірі

Конфлікт у Кашмірі та кілька військових конфліктів між Індією і Пакистаном дуже вплинули на двосторонні відносини. Три з чотирьох війн після здобуття ними незалежності стосувалися Кашміру (в 1947-1948рр., 1965р. і 1999р.) і ще одна – незалежності Бангладеш (1971р.). Крім того між країнами відбувалися численні збройні сутички та військові протистояння. Також роками тривали численні переговори та запроваджувалися заходи зміцнення довіри, що мали покращити взаємовідносини, але будь-якого мирного процесу не було³⁷. Напруженість між Індією і Пакистаном знову посилилась у 2019р., особливо внаслідок військової конфронтації на державному кордоні в Кашмірі в лютому 2019р. (підрозділ I розділу 1).

Крім авіаударів у лютому 2019р., яких Індія і Пакистан завдавали по цілях на території одне одного, звичним елементом конфлікту стали артилерійські перестрілки через лінію контролю – *ACLED* зафіксував 582 такі випадки

³² Al Jazeera, *Afghan presidential elections postponed until July 20: Official*, 30 Dec. 2018.

³³ Al Jazeera, *'Afghanistan presidential election: All the latest updates'*, 28 Sep. 2019.

³⁴ *New York Times*, *'Afghanistan election draws low turnout amid Taliban threats'*, 28 Sep. 2019.

³⁵ Mashal, M. and Faizi, F., *Afghan president leads in disputed vote as opposition protests*, *New York Times*, 22 Dec. 2019.

³⁶ BBC, *Afghan presidential election: Tense wait after day of attacks*, 30 Sep. 2019.

³⁷ Див., наприклад: International Crisis Group, *India/Pakistan Relations and Kashmir: Steps Towards Peace*, Asia Report no.79 (International Crisis Group: Islamabad/New Delhi/Brussels, 24 June 2004); Rashid, A., *'A peace plan for India and Pakistan already exists'*, *New York Times*, 7 Mar. 2019.

у 2019р., порівняно з 349 у 2018р.³⁸ У Джамму й Кашмірі у 2019р. було зафіксовано 280 загиблих унаслідок бойових дій³⁹. За даними індійського Уряду, в конфлікті у Кашмірі з 1989р. загинули близько 42 тис. цивільних, бойовиків і представників сил безпеки, тоді як незалежні оцінки припускають цифру у 70 тис. чи більше загиблих⁴⁰. Верховний комісар ООН з прав людини повідомляв про серйозні порушення прав людини і проблеми з безкарністю в підконтрольному Індії Кашмірі, а також значні проблеми з правами людини в Кашмірі, підконтрольному Пакистану⁴¹.

Внутрішні загрози безпеці Індії

У 2019р. Індія продовжувала стикатися також із внутрішніми загрозами безпеці, насамперед – від повстання наксалітів (*Naxalite*, маоїстські повстанці у сільських районах центру та сходу Індії), що почалося в 1967р. та увійшло в нинішню фазу у 2004р., а також від напруженості між громадами (переважно індістами та мусульманами). Так, маоїстські повстанці вбили п'ятьох поліцейських у штаті Джаркханд у червні і 15 поліцейських та одного цивільного під час нападу у штаті Махараштра у травні 2019р.⁴² Сили безпеки Індії заявляли про завдання важких втрат маоїстським повстанцям останніми роками, і схоже, що повстанці дедалі більше використовують дистанційні технології, включно з безпілотними літальними апаратами та саморобними вибуховими пристроями⁴³. У 2019р. в Індії на конфлікт з маоїстами припадало 20% з 1 523 загиблих унаслідок конфліктів (таблиця 4.2), тоді як на загиблих у Джамму й Кашмірі – 26%⁴⁴. За даними *ACLEED*, Індія у 2019р. мала п'яту найбільшу кількість випадків політичного насильства у світі, переважно – масове насильство (заворуження), пов'язане з політичними партіями⁴⁵.

Водночас є надія, що повстання у Нагаленді (на північному сході Індії) наближається до врегулювання. Зокрема, мирні переговори між індійським

³⁸ *ACLEED, Ten Conflicts to Worry About in 2020* (ACLEED: Jan. 2020), p.12; BBC, 'India and Pakistan blame each other over Kashmir shelling', 21 Oct. 2019.

³⁹ *ACLEED, 'Data export tool'*, [n.d.].

⁴⁰ Kronstadt, K.A., 'Kashmir: Background, recent developments, and US policy', Congressional Research Service Report R45877, 16 Aug. 2019. Про чисельність сил безпеки Індії у Кашмірі див.: Shukla, A., 'India has 700,000 troops in Kashmir? False!!!', rediff.com, 17 July 2018.

⁴¹ Див., наприклад: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *Update of the Situation of Human Rights in Indian-administered Kashmir and Pakistan-administered Kashmir from May 2018 to April 2019* (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: 8 July 2019).

⁴² Reuters, 'Maoist rebels kill five policemen in eastern India', 14 June 2019. Про історію конфлікту див.: Sahoo, N., 'Half a century of India's Maoist insurgency: An appraisal of state response', Observer Research Foundation, June 2019.

⁴³ Mukherjee, U., 'IEDs and the Maoist insurgency', Institute for Defence Studies and Analyses Comment, 7 May 2019; Kujur, R.K., 'The CPI-Maoist tech onslaught: Early warnings – analysis', Eurasia Review, 27 Nov. 2019. Про спроби регламентації саморобних вибухових пристроїв див. підрозділ I розділу 13 цього видання.

⁴⁴ Аналіз автора з використанням інструменту експорту даних *ACLEED*.

⁴⁵ Kishi, R. et al., *Year in Review* (ACLEED: 2 Mar. 2020), pp.19, 22-23, 75.

Таблиця 4.2. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів в Індії у 2016-2019рр.

Тип подій	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	1 007	844	1 203	563
Вибухи/дистанційне насильство	69	64	148	116
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	282	209	224	299
Насилля проти цивільних	301	317	525	545
Разом	1 659	1 434	2 100	1 523

Примітки: Перший рік, за який є дані по Індії в базі даних *Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLEDE)* – 2016р. Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLEDE definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

Урядом і Національною соціалістичною радою Нагаленду (*National Socialist Council of Nagaland-Isak-Muivah, NSCN-IM*), головним сепаратистським угрупованням у Нагаленді, можуть допомогти завершити опрацювання рамкової мирної угоди, підписаної з *NSCN-IM* у 2015р.⁴⁶

Потенційним джерелом громадського насильства в Індії залишаються суперечки між індуїстами та мусульманами, що посилюються зростаючою радикалізацією з обох сторін⁴⁷. У грудні в Індії набув чинності суперечливий закон про громадянство, що викликав протести по всій країні та сутички з силами безпеки, наслідком яких стали десятки жертв⁴⁸.

Внутрішні загрози безпеці Пакистану

Внутрішнє насильство за участі різноманітних збройних угруповань залишалось у 2019р. серйозною загрозою у Пакистані, особливо в провінції Хайбер-Пахтунхва, що межує з Афганістаном, а також у трьох інших провінціях. Так, у травні *TEP* взяла на себе відповідальність за теракт смертника у Лахорі (провінція Пенджаб), внаслідок якого загинули не менше дев'яти осіб⁴⁹. У Белуджистані, найбільшій з чотирьох провінцій Пакистану, з 1948р. триває кілька повстань белуджських націоналістів. Нинішній етап повстання (що почалось у 2003р.) з 2012р. триває з відносно невеликим числом жертв

⁴⁶ Hart, M., ‘Is India’s Nagaland peace process nearing a breakthrough?’ *Geopolitical Monitor*, 8 July 2019; *Times of India*, ‘Centre holds dialogue with NSCN-IM; peace talks may continue beyond Oct 31’, 28 Oct. 2019.

⁴⁷ Див., наприклад: Misra, A., ‘India’s 500-year-old religious dispute’, *Asia Times*, 20 Apr. 2019; Malji, A., ‘The rise of Hindu nationalism and its regional and global ramifications’, *Asian Politics*, vol.23, no.1 (spring 2018).

⁴⁸ Ellis-Petersen, H., ‘Violent clashes continue in India over new citizenship bill’, *The Guardian*, 13 Dec. 2019.

⁴⁹ BBC, ‘Pakistan Data Darbar: Bomber kills nine outside Sufi Shrine in Lahore’, 8 May 2019.

Таблиця 4.3. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Пакистані у 2013-2019рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	1 428	1 754	1 951	1 175	891	479	620
Вибухи/дистанційне насильство	2 087	2 826	1 953	805	669	410	185
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	72	53	81	39	30	44	14
Насилля проти цивільних	667	650	535	188	150	293	328
Разом	4 254	5 283	4 520	2 207	1 740	1 226	1 147

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

за участі кількох войовничих белуджських націоналістичних угруповань, найбільш помітним з яких є Белуджська визвольна армія (*Baloch Liberation Army*)⁵⁰.

Ризик релігійного насильства в Пакистані, насамперед між сунітами та шіїтами, зберігався й у 2019р. – особливо з боку сунітського фундаменталістського угруповання *LEJ*, мішенню якої стала громада меншини хазарейців (переважно шіїтів)⁵¹. Так, 12 квітня 2019р. унаслідок вибуху на базарі у Кветті, що його здійснила фракція *TEP* спільно з *LEJ*, загинули щонайменше 20 осіб, у т.ч. вісім хазарейців⁵². Водночас, загальне число загиблих унаслідок бойових дій і дистанційного насильства суттєво зменшилося, порівняно з періодом 2013-2015рр. (таблиця 4.3).

Західні дипломати регулярно критикують пакистанських військових і розвідслужби за використання войовничих найманців з метою дестабілізації Афганістану й Кашміру. У 2018р. Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (*Financial Action Task Force, FATF*), створена G7 у 1989р., внесла Пакистан до санкційного “сірого списку”. За оцінкою Міністра закордонних справ Пакистану, якщо країна залишиться у списку, це може коштувати їй \$10 млрд. на рік⁵³. Крім того, Президент Д.Трамп заморозив допомогу Пакистану на суму до \$1,6 млрд. у 2018р.⁵⁴

⁵⁰ Bhattacharjee, K., ‘Explained: The Baloch Liberation Army’, *The Hindu*, 3 July 2019.

⁵¹ Wani, S.A., ‘Political indifference and state complicity: The travails of Hazaras in Balochistan’, *Strategic Analysis*, vol.43, no.4 (2019), pp.328-334.

⁵² Zafar, M., ‘20 martyred as blast rips through Quetta market’, *Express Tribune*, 12 Apr. 2019.

⁵³ Ahmad, I., ‘FATF could blacklist Pak due to “lobbying by India”’, *Hindustan Times*, 2 Apr. 2019.

⁵⁴ Tomlinson, H., ‘Pakistan must prove it is fighting terrorism, warns US’, *The Times*, 14 Oct. 2019.

Арешт пакистанською поліцією у липні 2019р. засновника озброєного угруповання *LET* Х.Саїда (*Hafiz Saeed*) за звинуваченням у фінансуванні тероризму частково мав на меті задовольнити *FATF* і США. Індія звинувачувала Х.Саїда в організації нападу в Мумбаї у 2008р., внаслідок якого загинули щонайменше 165 осіб, а *LET* несе відповідальність за напади на індійські сили безпеки в Кашмірі⁵⁵. Згоду Китаю на внесення у травні 2019р. керівника та засновника *JEM* М.Азхара (*Masood Azhar*) до санкційного списку ООН, згідно з Резолюцією РБ ООН 2368 (2017), також можна розглядати як жест підтримки ставлення *FATF* до Пакистану, як і реакцію на напад *JEM* у Кашмірі в лютому 2019р.⁵⁶

⁵⁵ Hashim, A., 'Pakistan police arrest Lashkar-e-Taiba founder Hafiz Saeed', *Al Jazeera*, 17 July 2019.

⁵⁶ UN Security Council Resolution 2368 (2017), S/RES/2368 (2017), 20 July 2017; Tripathi, R., 'Pakistan has third highest number in UN proscribed list', *Economic Times*, 3 May 2019; Abrams, C. and Shah, S., 'UN designates Pakistani as terrorist after China acquiesces', *Wall Street Journal*, 1 May 2019.

III. Збройні конфлікти та мирні процеси в Південно-Східній Азії

ЯН ДЕЙВІС

Південно-Східна Азія – до якої належать Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Східний Тимор, Таїланд і Філіппіни – розташована переважно у тропіках і населена багатьма народами з різними релігіями. Прибережне населення цього регіону з багатьма островами є дуже вразливим до зростаючих загроз зміни клімату, адже підняття рівня моря може змусити до переселення мільйони людей¹. Ще однією, нетрадиційною загрозою для безпеки у 2019р. було швидке поширення регіоном африканської свинячої чуми, що загрожувала продовольчій безпеці та життю мільйонів домогосподарств, залежних від свинарства². У регіоні діє кілька найбільш організованих ісламських екстремістських угруповань в Азії, найпомітніше – в Індонезії, Малайзії і на Філіппінах³. У цьому підрозділі розглядаються чотири країни регіону з субнаціональними збройними конфліктами: один збройний конфлікт високої інтенсивності (тобто понад 1 000 загиблих) у М'янмі і два збройні конфлікти низької інтенсивності (менше 1 000 загиблих) – в Індонезії і Таїланді. На Філіппінах, де число загиблих від “війни з наркотиками” обчислюється разом із загиблими від субнаціонального збройного конфлікту, загальне число загиблих сягає 1 700, що дозволяє вважати цю ситуацію збройним конфліктом високої інтенсивності.

Збройні конфлікти в Індонезії

Індонезія є однією з провідних швидкозростаючих економік світу. Країна стикається з вимогами незалежності з боку двох провінцій на о.Папуа та з активізацією нападів ісламістських збройних угруповань. Зокрема, країна стала однією з головних цілей ІД у Південно-Східній Азії⁴. Однак у 2019р.

¹ Babson, E., ‘Strained stability: Climate change and regional security in Southeast Asia’, American Security Project, June 2018; Nordqvist, P. and Krampe, F., ‘Climate change and violent conflict: Sparse evidence from South Asia and South East Asia’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2018/4, Sep. 2018.

² Normile, D., ‘African swine fever keeps spreading in Asia, threatening food security’, *Science Magazine*, 14 May 2019.

³ Abuza, Z. and Clarke, C.P., ‘The Islamic State meets Southeast Asia’, *Foreign Affairs*, 16 Sep. 2019.

⁴ Про активізацію ІД в Індонезії див.: Schulze, K.E. and Liow, J.C., ‘Making jihadis, waging jihad: Transnational and local dimensions of the ISIS phenomenon in Indonesia and Malaysia’, *Asian Security*, vol.15, no.2 (2019), pp.122-139; Sheikh, M.K., ‘Islamic State and al-Qaeda in a thriving Indonesian democracy’, ed. Sheikh, M.K. et al., *Global Jihad in Southeast Asia: Examining the Expansion of the Islamic State and al-Qaeda* (Danish Institute for International Studies: 2019), pp.39-58. Про роль соцмереж у поширенні ісламського екстремізму в Індонезії див.: Nuraniyah, N., ‘The evolution of online violent extremism in Indonesia and the Philippines’, Global Research Network on Terrorism and Technology, Paper no.5, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies and Institute for Policy Analysis of Conflict, July 2019. Про спроби соціальної реінтеграції екстремістів див.: Sumpter, C., ‘Reintegration in Indonesia: Extremists, start-ups and occasional engagements’, International Centre for Counter-Terrorism, 19 Feb. 2019.

головним вогнищем пов'язаного з бойовими діями збройного насильства у країні було тліюче повстання на Папуа. Так, у березні 2019р. в боях між силами індонезійського Уряду та Армії національного визволення Західного Папуа (*West Papua National Liberation Army*) загинули щонайменше 15 осіб⁵. Були загиблі й під час сутичок між силами безпеки Індонезії та протестувальниками в м.Вамена та у столиці провінції м.Джаяпура у вересні⁶.

За даними Проекту збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*), в Індонезії у 2019р. було зареєстровано 213 загиблих унаслідок конфліктів, 61 з яких – у зв'язку зі збройним конфліктом (бойові дії або вибухи/дистанційне насильство). Водночас дані *ACLED* свідчать про зростання в Індонезії у 2019р. безладів – 152 загиблих у 2019р. віднесені на рахунок протестів, заворушень і насильства проти цивільних⁷. Ці безлади пов'язують із зростанням напруженості між громадами (між релігійними меншинами та мусульманською більшістю населення) та політичних розбіжностей⁸. Стурбованість викликає також зростання політичного впливу збройних сил Індонезії і ризик повернення до авторитарного правління⁹.

Збройний конфлікт у М'янмі

У штатах М'янми Чин, Качин, Карен, Мон, Ракхайн і Шан повстання тривають більшу частину останніх 70 років. Різні збройні повстанські угруповання воювали проти збройних сил країни (відомих як *Tatmadaw*) за політичний контроль над територією, права етнічних меншин і доступ до природних ресурсів¹⁰. Позабюджетне фінансування *Tatmadaw* дало їм можливість здійснювати протиповстанські операції поза цивільним наглядом¹¹. У штатах Качин і Шан етнічний конфлікт підживлюється також зростанням наркоторгівлі, видобутком ресурсів (дорогоцінного каміння та деревини) і відмиванням грошей¹². Наслідки примусового переселення у 2017р. рохінджа (*Rohingya*) – етнічної групи переважно мусульман-сунітів – зі штату Ракхайн відчувались і у 2019р.¹³ Поточний мирний процес, започаткований у 2015р., не надто просунувся у 2019р. на фоні зростання насильства, особливо

⁵ Associated Press, 'West Papua: Up to 15 feared dead as rebels and Indonesian soldiers clash', *The Guardian*, 8 Mar. 2019.

⁶ Karmini, N., 'Death toll climbs in Indonesia's Papua protests', *The Diplomat*, 26 Sep. 2019.

⁷ Vunum, E., 'Improving ACLED's Indonesia data (2015-2019)', ACLED infographic, 18 Dec. 2019; ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

⁸ Lindsay, T., 'Jakarta riots reveal Indonesia's deep divisions on religion and politics', *The Conversation*, 27 May 2019.

⁹ *The Economist*, 'Indonesian politicians are giving the armed forces a bigger role in government', 31 Oct. 2019.

¹⁰ Hart, M., 'Myanmar's peace process on life support', *Geopolitical Monitor*, 10 Jan. 2019.

¹¹ Див. підрозділ III розділу 8 цього видання.

¹² International Crisis Group, *Fire and Ice: Conflict and Drugs in Myanmar's Shan State*, Asia Report no.299 (International Crisis Group: Brussels, 8 Jan. 2019); Walsh, J., 'Failing drug wars in northern Myanmar', *East Asia Forum*, 21 Sep. 2019.

¹³ Про кризу рохінджа у 2017р. див.: Дейвіс Я., Гіасі Р., Су Ф. Збройні конфлікти в Азії та Океанії. – *Щорічник СППІ 2018*, підрозділ III розділу 2.

Таблиця 4.4. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту у М'янмі у 2013-2019рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	300	358	1 078	155	196	118	1 238
Вибухи/дистанційне насильство	45	53	27	35	30	31	85
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	91	9	0	0	9	9	30
Насилля проти цивільних	29	84	162	221	1 018	67	132
Разом	465	504	1 267	411	1 253	225	1 485

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

у штаті Ракхайн. За даними *ACLED*, у 2019р. у М'янмі було зареєстровано понад 1 200 загиблих унаслідок бойових дій (проти 120 – у 2018р.), що становило 83% усіх загиблих унаслідок конфлікту протягом року (таблиця 4.4)¹⁴. У таблиці також показані величезні зміни в характері збройного насильства: від насильства проти цивільних, що домінувало у 2017р., до смертей насамперед унаслідок бойових дій у 2019р.¹⁵

У північно-східних штатах Качин і Шан у 2011-2018рр. були переміщені понад 120 тис. осіб¹⁶. У серпні 2019р. активізувалися бої у штаті Шан, коли Братерський альянс (*Brotherhood Alliance*) – союз трьох етнічних збройних угруповань: Армії Аракану (*Arakan Army, AA*), Армії національного визволення Таангу (*Ta'ang National Liberation Army, TNLA*) та Армії Національно-демократичного союзу М'янми (*Myanmar National Democratic Alliance Army*) – завдав скоординованих ударів по військових цілях, включно з військовою академією, вбивши близько 15 осіб¹⁷. Чотиримісячне одностороннє припинення вогню, оголошене Збройними силами М'янми у грудні 2018р. у штатах Качин і Шан, у 2019р. подовжувалося тричі, але припинилося 21 вересня 2019р.¹⁸ Однак альянс трьох етнічних збройних

¹⁴ Про методологічні складнощі фіксації політичного насильства на фоні складного характеру безладів у М'янмі див.: ACLED, 'ACLED methodology and coding decisions around political violence in Myanmar', Nov. 2019.

¹⁵ Докладний аналіз умов конфлікту у М'янмі у 2019р. див.: Bynum, E., 'Duelling ceasefires: Myanmar's conflict landscape in 2019', ACLED, 12 Feb. 2020.

¹⁶ Nickerson, J., 'The Kachin IDP crisis: Myanmar's other humanitarian disaster', Al Jazeera, 2 Dec. 2018; International Rescue Committee, 'Beyond Rakhine, civilians at risk in Northern Shan and Kachin as violence continues in Myanmar', 30 Apr. 2018.

¹⁷ *The Economist*, 'A Chinese development scheme complicates Myanmar's ethnic conflicts', 29 Aug. 2019; International Crisis Group, 'Myanmar: A violent push to shake up ceasefire negotiations', Asia Briefing no.158, 24 Sep. 2019.

¹⁸ Weng, L., 'Renewed fighting in Shan and Rakhine as Myanmar military lets ceasefire expire', The Irrawaddy, 24 Sep. 2019.

угруповань оголосив власне одностороннє припинення вогню 9 вересня 2019р. на один місяць і потім подовжив його до кінця року¹⁹.

У 2019р. посилилися також сутички у штаті Ракхайн між військовими М'яни та АА – етнічним збройним угрупованням араканців, що бере участь у Качинському конфлікті, але має тренувальні табори також у штаті Ракхайн. Так, у січні 2019р. АА здійснила напади на чотири поліцейські відділки, а в жовтні угруповання захопило майже 60 поліцейських, військових та урядовців у штаті Ракхайн²⁰. Активізація бойових дій у різних частинах штату Ракхайн призвела до подальшого переміщення населення (понад 30 тис. осіб, станом на 1 листопада 2019р.) та послабила й без того слабкі перспективи добровільного повернення рохінджа з таборів у Бангладеш²¹.

Криза у штаті Ракхайн і звернення до Міжнародного кримінального суду та Міжнародного суду

На початку 2019р. понад 900 тис. рохінджа залишалися в таборах біженців у Кокс-Базарі на півдні Бангладеш після їх вигнання силами *Tatmadaw* наприкінці 2017р. та у 2018р.²² Переміщення тривало й у 2019р., хоч і у значно менших масштабах, і Кокс-Базар залишався найбільшим і найщільнішим поселенням біженців у світі²³. Через відсутність гарантій громадянства та безпеки в разі повернення рохінджа до М'яни плани їх репатріації відкладаються на невизначений час, а майбутнє цих людей залишається невизначеним²⁴.

Незалежна міжнародна місія із встановлення фактів (*Independent International Fact-finding Mission, IIFM*) у М'яні, створена у березні 2017р. Радою ООН з прав людини для розслідування звинувачень у порушенні прав людини військовими та силами безпеки у штатах Качин, Ракхайн і Шан, у доповіді за 2018р. дійшла висновку, що дії *Tatmadaw* є злочинами проти

¹⁹ Nyein, N., 'Myanmar rebel armies extend truce but fighting continues', *The Irrawaddy*, 3 Jan. 2020.

²⁰ International Crisis Group, 'A new dimension of violence in Myanmar's Rakhine state', *Asia Briefing* no.154, 24 Jan. 2019; Nang, S. and Ives, M., 'A daring helicopter rescue after rebels capture a ferry in Myanmar', *New York Times*, 28 Oct. 2019.

²¹ Al Jazeera, 'Myanmar: UN "disturbed" over attacks against civilians in Rakhine', 5 Apr. 2019; United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs and UN High Commissioner for Refugees, 'Myanmar: Conflict between the Arakan Army and the Myanmar Military, Update on humanitarian needs and response in Rakhine and Chin states', 1 Nov. 2019.

²² Про події у 2018р. див.: Дейвіс Я. Збройні конфлікти і мирний процес в Азії та Океанії. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ III розділу 2.

²³ Wake, C. et al., 'Rohingya refugees' perspectives on their displacement in Bangladesh: Uncertain futures', *Humanitarian Policy Group Working Paper*, Overseas Development Institute, June 2019. Про міжнародну гуманітарну реакцію див.: UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, *2019 Joint Response Plan for Rohingya Humanitarian Crisis, January-December* (UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs: 15 Feb. 2019). Про соціально-економічні наслідки для місцевої спільноти див.: UN Development Programme, 'Impacts of the Rohingya refugee influx on host communities', 27 July 2019.

²⁴ Ellis-Petersen, H., 'Myanmar and Bangladesh to start sending back thousands of Rohingya', *The Guardian*, 16 Aug. 2019; International Crisis Group, *A Sustainable Policy for Rohingya Refugees in Bangladesh*, *Asia Report* no.303 (International Crisis Group: Brussels, 27 Dec. 2019).

людяності, військовими злочинами та, можливо, геноцидом²⁵. *FFM* в остаточній доповіді від вересня 2019р. зазначила, що понад 600 тис. рохінджа, які залишались у М'янмі, продовжували стикатись із “серйозним ризиком” геноциду, та закликала розглянути цю ситуацію у Міжнародному кримінальному суді (МКК, *International Criminal Court, ICC*) або створити спеціальний механізм для переслідування генералів *Tatmadaw*²⁶. У серпневій доповіді *FFM* звернула увагу на продовження використання сексуального та гендерного насильства збройними силами М'янми та союзними їм бойовиками під час операцій проти качин, шан та інших етнічних меншин на півночі М'янми²⁷.

Мандат *FFM* закінчився у вересні, коли вона передала зібрану нею інформацію про серйозні порушення міжнародного права новому Незалежному слідчому механізму (*Independent Investigative Mechanism, IIM*) ООН у справах М'янми. *IIM* використає ці свідчення та проведе власний розгляд на підтримку переслідування винуватців звірств у М'янмі в національних, регіональних та міжнародних судах²⁸. Уряд М'янми продовжував заперечувати висновки *FFM*. У серпні 2018р. він утворив власну Незалежну слідчу комісію для розслідування дій *Tatmadaw* і планує відзвітувати про результати її роботи на початку 2020р. Уряд також стверджував, що будь-які порушення з боку окремих представників державних сил безпеки мають розслідуватись у військових судах²⁹.

У лютому 2019р., Генеральний секретар ООН А.Гуттереш (*António Guterres*) започаткував розслідування дій ООН у М'янмі після звинувачень в ігноруванні попереджень про ескалацію насильства перед нападами на рохінджа у 2017р.³⁰

Судовий процес і відповідальність за звірства, імовірно вчинені проти народу рохінджа та інших етнічних меншин у М'янмі, залишаються ілюзорними, попри правові заходи, що очікуються з боку МКК та Міжнародного суду (МС, *International Court of Justice, ICJ*). У березні 2019р. Організація Ісламського співробітництва (ОІС, *Organisation of Islamic Cooperation, OIC*) одноголосно схвалила заходи із встановлення юридичних прав народу рохінджа в МС. Це дозволило окремим постраждалим особам порушувати справи проти Уряду М'янми у зв'язку зі злочинами,

²⁵ UN Human Rights Council, ‘Report of the detailed findings of the Independent International Fact-finding Mission on Myanmar’, A/HRC/39/CRP.2, 17 Sep. 2018.

²⁶ UN Human Rights Council, ‘Detailed findings of the Independent International Fact-finding Mission on Myanmar’, A/HRC/42/CRP.5, 16 Sep.2019. Докладніше про Міжнародний кримінальний суд див. у підрозділі I додатка Б цього видання.

²⁷ UN Human Rights Council, ‘Sexual and gender-based violence in Myanmar and the gendered impact of its ethnic conflicts’, A/HRC/42/CRP.4, 22 Aug. 2019.

²⁸ UN Human Rights Council, ‘UN fact-finding mission on Myanmar hands over to Independent Investigative Mechanism for Myanmar’, Media advisory, 9 Sep. 2019.

²⁹ Independent Commission of Enquiry website; Reuters, ‘Myanmar army chief denies systematic persecution of Rohingya’, 15 Feb. 2019; Reuters, ‘Myanmar military court to probe Rohingya atrocity allegations’, 18 Mar. 2019.

³⁰ Stoakes, E. and Ellis-Petersen, H., ‘Rohingya crisis: UN investigates its “dysfunctional” conduct in Myanmar’, *The Guardian*, 27 Feb. 2019.

вчиненими проти них державними збройними силами у Ракхайні³¹. У жовтні спеціальна доповідачка з прав людини у М'янмі Янгі Лі (*Yanghee Lee*) повідомила про відсутність змін у ситуації, закликала до запровадження санкцій проти компаній, якими керують військові, та командирів, відповідальних за серйозні порушення, а також звернулася до РБ ООН з проханням передати справу до МКК³².

У листопаді Гамбія (від імені ОІС) подала позов до МС, намагаючись притягнути керівництво М'янми до суду за геноцид, а МКК схвалив запит прокуратури на проведення власного розслідування³³. У грудні фактичний керівник М'янми (офіційно – державний радник) Аун Сан Су Чжи (*Aung San Suu Kyi*) з'явилась у МС, щоб відповісти на перші звинувачення³⁴. Хоча ухвалення рішення про те, чи діяла М'янма з наміром геноциду, може тривати роки, але рішення про забезпечувальні заходи, в т.ч. стосовно надання суддями термінового припису про захист рохінджа у М'янмі, очікується на початку 2020р.

Мирний процес

Уряд М'янми намагався забезпечити просування комплексного мирного процесу на підґрунті Загальнонаціональної угоди про припинення вогню (*Nationwide Ceasefire Agreement*) 2015р. Ця угода надає перспективи для політичних переговорів зі створення федерального союзу з метою гарантувати майбутню рівність та автономію етнічних груп³⁵. Важливим учасником мирного процесу є Китай, не останньою чергою через його економічні та безпекові інтереси: охопленими повстанням районами М'янми прямують численні коридори ініціативи “Один пояс, один шлях”; багато повстанських угруповань утримують території вздовж або поблизу 2 000-км кордону М'янми з Китаєм³⁶. Наприкінці 2018р. просування мирного процесу зупинилось, і більшість з найпотужніших воєнізованих формувань країни (в т.ч. Армія незалежності Качину (*Kachin Independence Army*) та *TNLA*) досі відмовляються приєднатися до угоди, а два ключові підписанти – Національний

³¹ *Daily Star*, ‘OIC okays legal action against Myanmar at ICJ’, 4 Mar. 2019. Докладніше про Організацію Ісламського співробітництва та Міжнародний суд див. у підрозділі I додатка Б цього видання.

³² UN Human Rights Office of the High Commissioner, ‘Myanmar: UN human rights expert calls for targeted sanctions’, 23 Oct. 2019.

³³ Al Jazeera, ‘ICC approves probe into Myanmar’s alleged crimes against Rohingya’, 15 Nov. 2019; Simons, M., ‘Myanmar genocide lawsuit is filed at United Nations court’, *New York Times*, 11 Nov. 2019.

³⁴ Beech, H. and Nang, S., ‘As Myanmar genocide hearing closes, focus is on trapped Rohingya’, *New York Times*, 12 Dec. 2019, updated 23 Jan. 2020.

³⁵ Історію питань автономії чи самовизначення у М'янмі див.: Kipgen, N., ‘The quest for federalism in Myanmar’, *Strategic Analysis*, vol.42, no.6 (2018), pp.612-626. Про роль громадянського суспільства та рухів за мир у М'янмі див.: Orjuela, C., ‘Countering Buddhist radicalisation: Emerging peace movements in Myanmar and Sri Lanka’, *Third World Quarterly*, vol.41, no.1 (2020), pp.133-150.

³⁶ Sun, Y., ‘Why China is sceptical about the peace process’, *Frontier*, 3 Oct. 2019; United States Institute of Peace, *China’s Role in Myanmar’s Internal Conflicts*, Senior Study Group Report no.1 (US Institute of Peace: Washington DC, Sep.2018).

союз Карену/Армія національного визволення Карену (*Karen National Union/Karen National Liberation Army*) та Рада відновлення держави Шан/Армія держави Шан-Південь (*Restoration Council of Shan State/Shan State Army-South*) – призупинили участь в офіційних мирних переговорах³⁷.

Кілька раундів обговорень питань миру та примирення не принесли у 2019р. особливого прогресу, хоча тимчасові та хиткі двосторонні домовленості про припинення вогню з окремими збройними угрупованнями сприяли локальній деескалації окремих конфліктів. Провідна роль військових з їх гарантованим представництвом у політиці та в Уряді залишається серйозною перешкодою для конституційної реформи³⁸. Наприкінці року мирний процес залишався ускладненим розбіжностями та невизначеністю, і лише 10 із 21 етнічних збройних угруповань підписали *NCA*³⁹.

Збройний конфлікт на Філіппінах

На Філіппінах у 2019р. точилися два головні внутрішні збройні конфлікти: повстання моро на півдні Філіппін та повстання Нової народної армії (*New People's Army, NPA*). Хоча обидва повстання належать до найбільш тривалих і кривавих конфліктів в Азії, але мирний процес на півдні Філіппін у 2019р. значно просунувся, а найбільше жертв упродовж року, схоже, спричинила відносно недавня війна з наркотиками (див. нижче).

Кінець повстання моро на півдні Філіппін?

Створення в березні 2019р. нового автономного району в регіоні Мінданао на півдні Філіппін може означати кінець майже 50-річного конфлікту з сепаратистами моро, хоча залишається ще багато проблем. З роками низка суб'єктів мусульманської більшості, причетних до цього конфлікту, об'єдналися у два головні сепаратистські угруповання: Фронт національного визволення моро (*Moro Nationalist Liberation Front*) та Ісламський фронт визволення моро (*Moro Islamic Liberation Front, MILF*) – які обидва підписали мирні угоди з Урядом Філіппін, у 1996р. і 2014рр., відповідно⁴⁰. У регіоні з'явилися також угруповання-прихильники

³⁷ Про попередні раунди мирних переговорів у 2016-2018рр. див.: Дейвіс, Гіасі, Су (посилання 13); Дейвіс (посилання 22); *The Mainichi*, 'Myanmar peace conference reaches more agreements for future union', 17 July 2018; Nyein, N., 'KNU reiterates hiatus in peace talks', *The Irawaddy*, 12 Nov. 2018.

³⁸ Lintner, B., 'Peace march kicks up more war in Myanmar', *Asia Times*, 19 Mar. 2019; Aung, S.H., 'Four years after truce deal, peace remains a dream', *Myanmar Times*, 31 Oct. 2019; International Crisis Group (посилання 17).

³⁹ Mon, S.L., 'Not a good year for peace process', *Myanmar Times*, 31 Dec. 2019.

⁴⁰ Про націоналізм та ісламізм моро див.: Andersen, L.E., 'Transnational jihadism in the Philippines', ed. Sheikh, M.K. et al., *Global Jihad In Southeast Asia: Examining the Expansion of the Islamic State and al-Qaeda* (Danish Institute for International Studies: 2019), pp.19-38. Про мирний процес за участі *MILF* див.: Свенссон І., Лундгрєн М. Посередництво та мирні угоди. – *Щорічник СІПІ 2014*, підрозд І розділу 2; Vizcarga Tobia, I. N., 'Populism, politics and peace processes: Analysing the nexus between peacebuilding and the Philippines' Populist Politics', *Journal of Peacebuilding & Development*, vol.13, no.3 (2018), pp.115-120.

ІД, які брали участь у насильницьких діях у м.Мараві у 2017р.⁴¹ Відтоді напруженість залишалася високою, і Президент Р.Дутерте (*Rodrigo Duterte*) подовжив військовий стан на о.Мінданао до кінця 2019р.⁴²

У липні 2018р. Р.Дутерте підписав Основний закон про Бангсаморо (*Bangsamoro Organic Law*) – правовий інструмент, що ґрунтується на мирній угоді 2014р. Серед головних положень закону – заміна нинішнього Автономного регіону на мусульманському о.Мінданао (створеного у 1989р.) на Автономний регіон Бангсаморо на мусульманському о.Мінданао. Новий закон був схвалений переважною більшістю на двоетапному плебісциті в січні та лютому 2019р. До нового автономного регіону додалися кілька провінцій, а його Уряд матиме ширші делеговані повноваження. Перехідний орган влади Бангсаморо з 80 членів (41 представник від *MILF* і 39 – відібраних національним Урядом) відповідатиме за управління регіоном до 2022р., коли мають відбутися вибори Парламенту та Уряду Бангсаморо⁴³.

Однією з головних проблем, що досі потребує розв'язання, є розпуск збройних сил *MILF* – Ісламських збройних сил Бангсаморо (*Bangsamoro Islamic Armed Forces, BIAF*). Згідно з мирною угодою 2014р., 30% *BIAF* мали бути розпущені після ухвалення Основного закону про Бангсаморо, і в березні 2019р. *MILF* подали список з 12 тис. комбатантів Незалежному органу з демобілізації (*Independent Decommissioning Body*) (до якого належать представники Брунею, Норвегії і Туреччини), що відповідає за перевірку, реєстрацію комбатантів та охорону запасів зброї *MILF*. Понад 8 000 осіб з цієї першої групи комбатантів демобілізовані до кінця 2019р., два наступні етапи демобілізації мають завершитися до кінця перехідної фази у 2022р. Важливим елементом процесу демобілізації стане обіцяний колишнім комбатантам пакет допомоги⁴⁴.

З часом ці нові механізми забезпечення автономії і демобілізації можуть призвести до завершення повстання моро й пригальмувати вербування вояків ісламістів. Невелика кількість ісламістських збройних угруповань, не охоплених мирним процесом і пов'язаних з ІД – насамперед Група Абу Саяфа (*Abu Sayyaf*), Ісламські бійці за свободу Бангсаморо (*Bangsamoro Islamic Freedom Fighters*) та угруповання Мауте (*Maute*) – становлять найбільшу постійну загрозу для державних сил безпеки, а також є потенційними противниками мирного процесу в місцевих громадах⁴⁵. Так, за кілька днів після плебісциту внаслідок підриву вибухового пристрою у кафедральному соборі, що його приписують Абу Саяфу/ІД у

⁴¹ Про конфлікт у Мараві див.: Дейвіс, Гіасі, Су (посилання 13); Franco, J., 'Philippines: Addressing Islamist militancy after the battle for Marawi', International Crisis Group commentary, 17 July 2018.

⁴² Reuters, 'Philippine Congress extends Mindanao martial law until end-2019', 12 Dec. 2018.

⁴³ International Crisis Group, *The Philippines: Militancy and the New Bangsamoro*, Asia Report no.301 (International Crisis Group: Brussels, 27 June 2019).

⁴⁴ International Crisis Group (посилання 43), pp.10-12; Felongco, G.P., 'Philippines: Demobilised Moro fighters to receive Dh70, 784 each', *Gulf News*, 8 Sep. 2019; Tomacruz, S., 'Over 8,000 MILF fighters decommissioned in 2019 – ORAPP', *Rappler*, 19 Jan. 2020.

⁴⁵ International Crisis Group (посилання 43), pp.14-19.

провінції Сулу, загинули щонайменше 22 військовослужбовці та цивільні. Від наступного подібного підриву ще двох бомб у тій самій провінції у червні 2019р. загинули троє військовослужбовців і троє цивільних⁴⁶. Однак, характер транснаціонального джихадизму на Філіппінах, поєднаного з криміналом, наркобізнесом і політичною боротьбою, ускладнює оцінку таких нападів і визначення відповідальних за них⁴⁷. Філіппінські військові у квітні 2019р. підтвердили знищення ними в сутичці місяцем раніше керівника угруповання Мауте та самопроголошеного лідера ІД у країні Б.Марохомбсара (*Benito Marohombsar*), відомого як Абу Дар (*Abu Dar*)⁴⁸.

Хоча проблеми нестабільності на Мінданао значною мірою пояснюються наявністю великої кількості недержавних збройних угруповань, одночасно відбувається розмивання межі між деякими з цих угруповань і державними суб'єктами через діяльність приватних воєнізованих формувань і кланову ворожечу⁴⁹. Тому конфлікт на о.Мінданао є складним, і досягнення домовленості з *MILF* може бути недостатньо для встановлення миру в регіоні.

Повстання Нової народної армії

Так само ілюзорною, попри спорадичні мирні переговори, виглядає мета завершення 50-річного повстання *NPA*, збройного крила Комуністичної партії Філіппін, та її ширшої політичної організації – Національно-демократичного фронту⁵⁰. Сутички між збройними силами Філіппін і *NPA* тривали впродовж року, попри плідні переговори між місцевими командирами повстанців і представниками Уряду. Замість переговорів з керівництвом *NPA*, Уряд намагається скористатись вочевидь локальним характером повстання, проводячи мирні переговори в різних регіонах з регіональними представниками *NPA*. Таке локалізоване просування миру має на меті прорідити лави *NPA*, чисельність якої наразі оцінюються у близько 4 000 бойовиків (проти максимальних 26 тис. – у 1980-х роках)⁵¹.

⁴⁶ *The Economist*, 'Jihadists bomb a church in the Philippines', 2 Feb. 2019; Hart, M., 'Abu Sayyaf is bringing more of ISIS' brutal tactics to the Philippines', *World Politics Review*, 22 July 2019; Agence France Press, 'Philippines: Isis claims bombing that killed five on Jolo island', *The Guardian*, 29 June 2019.

⁴⁷ Andersen (посилання 40).

⁴⁸ Fonbuena, C., 'Leader of Isis in Philippines killed, DNA test confirm', *The Guardian*, 14 Apr. 2019.

⁴⁹ Herbert, S., 'Conflict analysis of The Philippines', K4D helpdesk service, UK Department for International Development, 29 July 2019.

⁵⁰ Докладніше про мирні переговори див.: GMA News Online, 'Timeline: The peace talks between the government and the CPP-NPA-NDF, 1986-present', 6 Dec. 2017. Про спроби створення зусиллями громад зони миру в регіоні Сагада див.: Macaspac, N.V., 'Insurgent peace: Community-led peacebuilding of indigenous peoples in Sagada, Philippines', *Geopolitics*, vol.24, no.4 (2019), pp.839-877.

⁵¹ Lischin, L., 'Think national, start local: Taming the Philippines communists', *The Interpreter*, 27 May 2019; Armas, S.G., 'Communist insurgency completes 50 years in Philippines with no end in sight', *Agencia EFE*, 29 Mar. 2019; Santos, D.J., 'Philippine Defense chief rejects truce with NPA rebels', *Benar News*, 9 Dec. 2019.

Війна з наркотиками та спірна статистика жертв

Число цивільних, які загинули на Філіппінах у 2019р., є непевним і спірним, але водночас є свідчення того, що урядова війна з наркотиками, ініційована після того, як Р.Дутерте обійняв пост Президента у 2016р., спричинила вдвічі більше жертв, аніж усі повстання (наведені в таблиці 4.5). За даними Уряду, оціночне число загиблих унаслідок кампанії проти наркотиків з 1 липня 2016р. по 30 листопада 2019р. склало 5 552 особи, 220 728 осіб були заарештовані за підозрою в поширенні наркотиків, хоча оприлюднення неузгоджених офіційних даних викликає сумніви в їх надійності⁵². Правозахисні організації припускають, що у війні з наркотиками могло бути вбито понад 20 тис. осіб⁵³. За оцінкою *ACLEED*, близько 75% загиблих цивільних у І половині 2019р. загинули внаслідок війни з наркотиками⁵⁴.

У 2019р. також дедалі частіше лунали звинувачення у використанні війни з наркотиками для придушення політичних опонентів⁵⁵. У лютому 2018р. МКС започаткував перевірку стосовно наявності злочинів проти людяності під час війни з наркотиками. Однак Філіппіни офіційно вийшли з МКС 17 березня 2019р., через рік після подання Урядом заяви про вихід і попри дві петиції проти виходу країни, які все ще чекають на розгляд у Верховному суді Філіппін⁵⁶.

Збройний конфлікт у Таїланді

У 2019р. на півдні Таїланду точився багаторічний збройний конфлікт низької інтенсивності між урядовими військами та різними сепаратистськими угрупованнями⁵⁷. З 2004р. внаслідок конфлікту загинули понад 7 000 осіб, а мирні переговори за посередництва Малайзії, започатковані у 2015р. між Урядом і Мара Патані (*Mara Patani*) – об'єднанням сепаратистських організацій

⁵² Al Jazeera, 'Philippine authorities "getting away with murder" in drug war', 12 Dec. 2019; Tupas, E., 'Drug war death toll hits 6,847', *Philippine Star*, 16 Aug. 2019; Associated Press, 'Roger Duterte hands over "war on drugs" to vice-president and critic', *The Guardian*, 7 Nov. 2019.

⁵³ Matar, L., 'UN needs to act now to end Philippines killings', Human Rights Watch, 24 June 2019; Coronel, S. et al. and the Stabile Center for Investigative Journalism, 'The undocumented dead in Duterte's drug war', *The Atlantic*, 19 Aug. 2019. Див. також: Stabile Center for Investigative Journalism, 'Philippine drug war casualties', Dataset.

⁵⁴ Jones, S., 'Data confirm wave of targeted attacks in the Philippines', *ACLEED* press release, 3 July 2019.

⁵⁵ De Lima, L., 'President Duterte's war on drugs is a pretense', *New York Times*, 22 July 2019; ASEAN Parliamentarians for Human Rights, *In the Crosshairs of the Presidency Attacks on Opposition Lawmakers in the Philippines* (ASEAN Parliamentarians for Human Rights: June 2019); Aspinwall, N., 'Duterte turns death squads on political activists', *Foreign Policy*, 10 June 2019.

⁵⁶ Philstar, 'Philippines won't cooperate with ICC probe, says Panelo', 14 Mar. 2019; Buan, L., 'PH out of ICC soon: Eyes on the Supreme Court to intervene', *Rappler*, 11 Mar. 2019.

⁵⁷ Див., наприклад: Agence France-Presse, 'Thailand: At least 15 killed in biggest attack in restive south in years', *The Guardian*, 6 Nov. 2019. Про історію повстання на півдні Таїланду див.: Wilson, C. and Akhtar, S., 'Repression, co-optation and insurgency: Pakistan's FATA, southern Thailand and Papua, Indonesia', *Third World Quarterly*, vol.40, no.4 (2019), pp.710-726.

Таблиця 4.5. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів на Філіппінах у 2016-2019рр.

Тип подій	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	856	1 955	587	533
Вибухи/дистанційне насильство	67	64	37	48
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	10	2	0	4
Насильство проти цивільних	3 269	2 067	1 161	1 108
Разом	4 202	4 088	1 785	1 693

Примітки: Перший рік, за який є дані по Філіппінах у базі даних *Armed Conflict Location & Data Project (ACLED)* – 2016р. Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

тайських малайців, – не дали особливих результатів⁵⁸. Головне повстанське угруповання – Національний революційний фронт (*National Revolutionary Front*) – продовжувало бойкотувати переговори⁵⁹. У 2019р. *ACLED* зафіксував менше 80 загиблих унаслідок бойових дій⁶⁰.

Загалом, хоча проведення формальних виборів і відновилося у березні 2019р. (перших після військового перевороту 2014р.), вони широко критикувалися за масові фальсифікації на користь військової хунти⁶¹. Тому результат виборів – формування коаліційного Уряду і збереження посади Прем’єр-міністра керівником перевороту генералом П.Чан-Очею (*Prayuth Chan-ocha*) – лише посилив розбіжності в тайському суспільстві⁶².

⁵⁸ Hart, M., ‘Southern Thailand’s fractured peace process at a crossroads’, *Geopolitical Monitor*, 15 Feb. 2019; Wheeler, M., ‘Behind the insurgent attack in southern Thailand’, *International Crisis Group Q&A*, 8 Nov. 2019.

⁵⁹ Watcharasakwet, W. et al., ‘Southern Thai peace talks: Malaysian broker says violence can end in 2 years’, *Benar News*, 4 Jan. 2019; International Crisis Group, *Southern Thailand’s Peace Dialogue: Giving Substance to Form*, Asia Report no.304 (International Crisis Group: Brussels, 21 Jan. 2020).

⁶⁰ ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

⁶¹ *The Economist*, ‘Thailand’s military junta gets its way in rigged vote’, 24 Mar. 2019; Suhartono, M. and Ramzy, A., ‘Thailand’s election results signal military’s continued grip on power’, *New York Times*, 9 May 2019.

⁶² ASEAN Today, ‘There’s a boot on the neck of Thailand’s democracy undermining its legitimacy’, 25 Oct. 2019.

5. Збройні конфлікти та мирні процеси в Європі

Загальний огляд

В Європі у 2019р. точився один активний збройний конфлікт: інтернаціоналізований субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності в Україні. З квітня 2014р. у цьому збройному конфлікті між українськими урядовими силами та підтримуваними Росією сепаратистами загинули близько 13 тис. осіб (щонайменше 3 330 цивільних і близько 9 670 комбатантів), але з 2018р. число загиблих унаслідок бойових дій значно зменшилося, та у 2019р. оцінюється у 405 осіб, порівняно з 886 – у 2018р.

Політичні зміни в Україні у 2019р. та, особливо, перемога на президентських виборах В.Зеленського і його згода з т.зв. “формулою Штайнмаєра” для врегулювання конфлікту створили нові можливості для подальших переговорів. На першій за понад три роки зустрічі лідерів у Нормандському форматі керівники Німеччини, Франції, Росії та України підтримали формулу Штайнмаєра, погодилися запровадити до кінця року “повне й всеохопне” припинення вогню і провести в наступні чотири місяці подальші переговори. Попри цей новий багатообіцяючий початок переговорів, зберігалася принципова незгода між сторонами з приводу характеру конфлікту та їх ролі у ньому, а також стосовно послідовності і реалізації формули.

Хоча більша частина Європи вже близько 20 років виглядає мирно, але вогнища напруженості зберігаються, зокрема: (а) постійна напруженість між Росією і багатьма іншими європейськими державами; (б) давні конфлікти, які досі не розв’язані, особливо на пострадянському просторі, Західних Балканах і на Кіпрі – де напруженості додали відкриті поклади нафти та газу, суперечки про морський кордон і суперництво регіональних держав; (в) безпекові виклики на південному фланзі Європи, у т.ч. залучення кількох європейських держав до збройних конфліктів в Афганістані, в регіоні Близького Сходу та Північної Африки, а також у Субекваторіальній Африці. У 2019р. в Європі тривали 18 активних багатосторонніх миротворчих операцій.

Два питання, що перебувають у центрі роздумів про європейську безпеку останніми роками – незаконна міграція і тероризм, – тісно пов’язані з розвитком подій на південному фланзі. ЄС опинився на передньому краї протидії незаконній міграції до Європи, і це питання лишається постійним чинником взаємодії ЄС з Лівією і Туреччиною. Тероризм залишався у 2019р. серйозною загрозою безпеці Європи, хоча повідомлення про останні тенденції свідчать, що ця загроза зменшується.

ЯН ДЕЙВІС

I. Головні загальні події в регіоні

ЯН ДЕЙВІС

В Європі у 2019р. точився один активний збройний конфлікт – в Україні (підрозділ II). Хоча більша частина Європи вже близько 20 років виглядає мирно, але вогнища напруженості зберігаються, зокрема: (а) постійна напруженість між Росією і багатьма іншими європейськими державами; (б) давні конфлікти, які досі не розв'язані, особливо на пострадянському просторі, Західних Балканах і на Кіпрі – де напруженості додали відкриті поклади нафти та газу, суперечки про морський кордон і суперництво регіональних держав; (в) безпекові виклики на південному фланзі Європи, у т.ч. залучення кількох європейських держав до збройних конфліктів в Афганістані, в регіоні Близького Сходу та Північної Африки, а також у Субекваторіальній Африці. Ці три питання стисло розглядаються нижче.

У 2019р. в Європі тривали 18 активних багатосторонніх миротворчих операцій. Чимало з них є активними вже багато років у колишніх радянських і югославських республіках, що пережили конфлікти – часто через спірні території після розпаду Радянського Союзу та Югославії. Єдина миротворча операція в Європі, започаткована нещодавно, розгорнута у відповідь на спалах конфлікту в Україні у 2014р. Більшість із цих місій є суто цивільними та відносно невеликими. Тому й чисельність персоналу, розгорнутого в рамках миротворчих операцій в Європі, є досить невеликою, порівняно з чисельністю операцій, розгорнутих у більшості інших регіонів. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій в Європі у 2019р. зменшилася на 3,8% – з 8 126 до 7 819 осіб.

Мирним процесом, у рамках якого у 2019р. відбувалися як позитивні, так і негативні події, було питання інтеграції Північної Македонії. У червні 2018р. Колишня Югославська Республіка Македонія (*FYROM*) досягла домовленості з Грецією про зміну назви на Республіка Північна Македонія (*Republic of North Macedonia*)¹. Після вересневого 2018р. референдуму у *FYROM* у січні 2019р. були зроблені останні кроки з виконання цієї домовленості – ратифікація парламентами Греції і Македонії, що поклало край 27-річній суперечці навколо назви Македонія². Це відкрило Північній Македонії шлях до майбутнього членства в НАТО, але очікувані переговори про вступ до ЄС були згодом заблоковані кількома державами-членами ЄС на чолі з Францією³.

¹ Kitsantonis, N., 'Macedonia agrees to change its name to resolve dispute with Greece', *New York Times*, 12 June 2018. Див. також: Дейвіс Я. Збройні конфлікти і мирний процес у Європі. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ IV розділу 2.

² Pardew, J., 'Something remarkable just happened in the Balkans', *The Hill*, 31 Jan. 2019; *The Economist*, 'Macedonia gets a new name and a new start', 17 Jan. 2019.

³ Rankin, J., 'EU failure to open membership talks with Albania and North Macedonia condemned', *The Guardian*, 18 Oct. 2019.

Напруженість у відносинах з Росією

Постійна напруженість між Росією та багатьма іншими європейськими державами неодноразово призводила до суперечливих і дуже мілітаризованих ситуацій, зокрема в Чорноморському регіоні⁴. Одним із проявів напруженості є зростання військових витрат, особливо у країнах НАТО, що межують у Східній Європі з Росією⁵. Крім того, заходи, спрямовані на зменшення ризику відновлення військової конфронтації в Європі, порушені без особливих перспектив узгодження нових підходів до зменшення ризику⁶. Так, не вдалося врегулювати питання стосовно звинувачення Росії у недотриманні нею Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (*Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty*), що в серпні 2019р. призвело до виходу США з цього Договору⁷.

За минуле десятиліття Росія часто піддавалась критиці у Європі та Північній Америці за систематичний підрив регіональної безпеки⁸. Зокрема у 2019р. повідомлялося, що поважні представники служб безпеки з кількох країн Заходу дійшли висновку про те, що серія нещодавніх російських операцій в Європі була частиною скоординованої та триваючої кампанії з дестабілізації, яка керувалась зі спеціального центру в системі російської розвідки, відомого як в/ч 29155⁹. Однак було й кілька ознак і спроб пошуку більш прагматичного підходу до Росії¹⁰. Наприклад, Президент Франції Е.Макрон говорив про потребу “відбудувати або побудувати нову архітектуру довіри та безпеки в Європі і прояснити наші відносини з Росією”¹¹. Крім того, попри те, що російсько-американські відносини впродовж року балансували на межі подальшого погіршення, повідомлялося, що Президент Д.Трамп постійно згадує про намір покращити діалог з Росією¹².

⁴ Melvin, N.J., ‘Rebuilding collective security in the Black Sea region’, SIPRI Policy Paper no.50, Dec. 2018; Atland, K. and Kabanenko, I., ‘Russia and its western neighbours: A comparative study of the security situation in the Black, Baltic and Barents Sea regions’, *Europe-Asia Studies*, vol.72, no.2 (2019), pp.286-313.

⁵ Tian, N. et al., ‘Trends in world military expenditure, 2018’, SIPRI Fact Sheet, Apr. 2019. Про військові витрати НАТО див. також підрозділи II і III розділу 8 цього видання.

⁶ Про зміни стратегічної ситуації в Європі та можливості зменшення ризиків див.: Anthony, I., ‘Reducing military risk in Europe’, SIPRI Policy Paper no.51, June 2019.

⁷ Про Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності див. підрозділ I розділу II цього видання.

⁸ Про погіршення відносин між Росією і США див.: Сміт Д. Міжнародна напруженість і зміни балансу сил. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ II розділу 1; Сміт Д. Міжнародна напруженість і динаміка сил. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ IV розділу 1; розділ 1 цього видання. Порівняльний аналіз офіційних поглядів Росії і США на війну і мир, представлених у РБ ООН, див.: Bakalova, E. and Jüngling, K., ‘Conflict over peace? The United States’ and Russia’s diverging conceptual approaches to peace and conflict settlement’, *Europe-Asia Studies*, vol.72, no.2 (2019), pp.155-179.

⁹ Schwartz, M., ‘Top secret Russian unit seeks to destabilize Europe, security officials say’, *New York Times*, 8 Oct. 2019.

¹⁰ Див., наприклад: Chazan, D., ‘France says “time has come” to ease tensions with Russia’, *The Telegraph*, 9 Sep. 2019; Graham, T., ‘Let Russia be Russia: The case for a more pragmatic approach to Moscow’, *Foreign Affairs*, Nov./Dec. 2019.

¹¹ NATO, ‘Joint press point with NATO Secretary General Jens Stoltenberg and the President of France Emmanuel Macron’, 28 Nov. 2019.

¹² Див., наприклад: Wadhams, N. and Arkhipov, I., ‘Secretary Pompeo to meet with Putin as President Trump seeks better Russia ties – again’, *Time*, 11 May 2019.

Події в НАТО

Останніми роками всередині НАТО зростає політична напруженість, і окремі з розбіжностей у 2019р. поглибилися через низку проблемних питань, включно з торгівлею, зміною клімату, Іраном і контролем над озброєннями. Внутрішні лінії поділу в НАТО, особливо створювані керівниками США, Туреччини і Франції, призвели до малопродуктивної грудневої зустрічі лідерів у Великій Британії¹³. Але попри такий фон трансатлантичних політичних занепокоєнь, у НАТО у 2019р. сталися як мінімум чотири важливі події: (а) було домовлено про останній елемент ініціативи забезпечення готовності НАТО – “4 x 30”, згідно з якою упродовж 30 днів мають бути готові 30 механізованих батальйонів, 30 авіаескадрилій і 30 бойових кораблів; (б) з подачі Президента Е.Макрона дискусія про дії “поза зоною відповідальності” повернулася до більшої зосередженості зусиль НАТО на Африці, а кілька держав-членів (насамперед, Німеччина, Туреччина і США) запропонували звернути більше уваги на Близький Схід; (в) вперше предметом розгляду в НАТО став пошук спільного підходу до зростання Китаю; (г) у НАТО домовились ініціювати “процес перспективного мислення” стосовно способів зміцнення політичного виміру Альянсу¹⁴.

Нерозв’язані конфлікти*Неактивні збройні конфлікти на пострадянському просторі*

У 2019р. на пострадянському просторі точилися три відносно неактивні збройні конфлікти (тобто з числом жертв унаслідок конфлікту протягом року менше 25) – в Нагірному Карабаху (Вірменія та Азербайджан), Південній Осетії та Абхазії (Грузія) та у Придністров’ї (Молдова). Однак у соціально-економічній і політичній сферах ці конфлікти продовжували еволюціонувати, і збройні сили різних сторін значною мірою залишались у стані підвищеної боєготовності¹⁵. Усі ці конфлікти пов’язані з ширшою картиною європейської безпеки, оскільки в цьому контексті вони є важливими інструментами російського впливу.

Ситуація у Нагірно-Карабаському конфлікті – міждержавному протистоянні Вірменії та Азербайджану через спірну територію – у 2019р. залишалася відносно спокійною. На лінії зіткнення тривали порушення припинення

¹³ *The Economist*, ‘NATO’s Watford summit features a troublesome trio’, 1 Dec. 2019.

¹⁴ NATO, ‘London Declaration issued by the heads of state and government participating in the meeting of the North Atlantic Council in London 3-4 December 2019’, 4 Dec. 2019; Fiorenza, N., ‘NATO improves force readiness’, *Jane’s Defence Weekly*, 4 Dec. 2019; Mehta, A., ‘NATO struggles with its China conundrum’, *Defense News*, 3 Dec. 2019. Про дії Туреччини і США в Сирії див. підрозділ II розділу 6 цього видання. Про напруженість між Іраном і США див. підрозділ I розділу 6 цього видання. Про роль Франції у Сахелі див. підрозділ II розділу 7 цього видання.

¹⁵ Про розвиток конфліктів на пострадянському просторі у 2018р. див.: Дейвіс (посилання 1). Див. також: Klímenko, E., ‘Protracted armed conflicts in the post-Soviet space and their impact on Black Sea security’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2018/8, Dec. 2018.

вогню, але їх було менше, ніж попередніми роками¹⁶. Були також зростаючі надії на успіх у багаторічному мирному процесі за посередництва Мінської групи ОБСЄ¹⁷. У січні 2019р. міністри закордонних справ Вірменії та Азербайджану домовилися про “необхідність вжити конкретних заходів для підготовки населення до миру”¹⁸. Прем’єр-міністр Вірменії Н.Пашинян і Президент Азербайджану І.Алієв провели в березні першу офіційну зустріч у справах Нагірного Карабаху, на якій вони зобов’язалися зміцнювати припинення вогню, покращити комунікацію та здійснювати гуманітарні проекти¹⁹.

Однак загибель чотирьох військовослужбовців у зоні Нагірно-Карабаського конфлікту з 30 травня по 13 червня стала серйозним ударом по дипломатії, і процес політичного врегулювання загальмував до кінця року²⁰.

Конфлікти в Абхазії і Південній Осетії (Грузія) у 2019р. залишалися нерозв’язаними та без ознак політичного прориву. Абхазія і Південна Осетія визнані лише Росією і ще чотирма державами (Науру, Нікарагуа, Сирія та Венесуела), тоді як решта міжнародного співтовариства вважає їх частиною Грузії. Лунають регулярні заклики (переважно з боку західних організацій) до Росії виконати умови Угоди про припинення вогню 2008р. і вивести війська з бунтівних територій²¹. Однак протягом року Росія продовжувала висловлювати підтримку двом бунтівним регіонам, а також заявила, що фінансуватиме модернізацію збройних сил Абхазії²².

В обох бунтівних регіонах зростало невдоволення обмеженнями руху на підконтрольну Грузії територію частини ізольованого грузинського населення, яке проживає вздовж ліній поділу. У серпні російськими та південно-осетинськими прикордонниками було поновлене будівництво огорожі вздовж лінії між Грузією і Південною Осетією, на що Грузія відповіла будівництвом поліцейських відділків у спірних районах, і це призвело до

¹⁶ Shiriyev, Z., ‘A listening tour of the Azerbaijani front lines’, International Crisis Group, 17 Sep. 2019.

¹⁷ Shiriyev, Z., ‘Old conflict, new Armenia: The view from Baku’, International Crisis Group commentary, 8 Feb. 2019. Стислу характеристику і список членів Мінської групи ОБСЄ див. у підрозділі II додатка Б цього видання. До інших мирних пропозицій належали мирна ініціатива Казахстану та Росії, посередницькі зусилля Ірану та Туреччини, а також резолюції РБ ООН. Див. також: Gasparyan, A., ‘Understanding the Nagorno-Karabakh conflict: Domestic politics and twenty-five years of fruitless negotiations 1994-2018’, *Caucasus Survey*, vol.7, no.3 (2019), pp.235-250.

¹⁸ OSCE, Press statement by the co-chairs of the OSCE Minsk Group, Press release, 16 Jan. 2019.

¹⁹ OSCE, Joint statement by the foreign ministers of Armenia and Azerbaijan and the co-chairs of the OSCE Minsk Group, Press statement, 29 Mar. 2019. Про гуманітарні наслідки конфлікту див.: Istrate, D., ‘Nagorno Karabakh: An ongoing humanitarian crisis’, *Emerging Europe*, 12 Sep. 2019.

²⁰ Kucera, J., ‘Fatal frontline shootings heighten tensions between Armenia and Azerbaijan’, Eurasianet, 3 June 2019; International Crisis Group, *Digging out of Deadlock in Nagorno-Karabakh*, Europe Report no.255 (International Crisis Group: Brussels, 20 Dec. 2019).

²¹ Див., наприклад: OSCE, ‘OSCE Permanent Council no.1236, Vienna, 18 July 2019, EU statement in reply to the address of Mr Lasha Darsalia, Deputy Foreign Minister of Georgia’, PC.DEL/943/19, 22 July 2019.

²² TASS Russian News Agency, ‘Russia to finance modernization of Abkhazia’s armed forces’, 23 Aug. 2019.

зростання напруженості²³. Посередники від ЄС, ОБСЄ та ООН критикували закриття контрольних-пропускних пунктів і закликали всі сторони до більш конструктивної взаємодії²⁴.

Головним переговорним форумом ОБСЄ з розв'язання політичних проблем у зонах конфлікту є Механізм попередження та реагування на інциденти (*Incident Prevention and Response Mechanism*), створений у 2009р., яким передбачені регулярні зустрічі представників абхазьких/південно-осетинських, грузинських і російських служб безпеки за сприяння міжнародних посередників. Моніторингова місія ЄС у Грузії (*EU Monitoring Mission in Georgia*) залишається єдиним міжнародним органом, присутнім на місці конфлікту, однак вона не може діяти у спірних районах. У вересні, вперше після початку війни у 2008р., міністри закордонних справ Грузії і Росії провели переговори між двома країнами²⁵.

Західні Балкани

На Західних Балканах також зберігаються зони нестабільності. Так, у Боснії та Герцеговині численні політичні домовленості, що є складовими Дейтонської угоди 1995р., зумовили виникнення політичного глухого кута та економічної стагнації. Ситуація у країні наразі нагадує заморожений конфлікт, але із зростанням націоналістичних настроїв²⁶. У березні Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*) збільшив термін покарання колишньому лідеру боснійських сербів Р.Караджичу (*Radovan Karadžić*) з 40 років до довічного ув'язнення після розгляду апеляції на його засудження у 2016р. за воєнні злочини, скоєні під час бійні у Сребрениці у 1995р.²⁷

Напруженість між сербами та албанцями Косово у 2019р. зберігалась, особливо в північній частині Косово, де більшість населення складають серби²⁸. Так, у травні поліцейський рейд у північній частині Косово проти осіб, причетних до організованої злочинності, спонукав Сербію привести свої війська у повну бойову готовність²⁹. У 2018р. Президент Сербії А.Вучич (*Aleksandar Vučić*) і Президент Косово Х.Тачі (*Hashim Thaçi*) неофіційно пропонували комплексну угоду, що враховувала етнічні особливості регіону під час коригування кордону – проти чого продовжують виступати місцеві

²³ Vartanyan, O., 'Easing travel between Georgia and breakaway Abkhazia', International Crisis Group commentary, 5 Sep. 2019.

²⁴ OSCE, 'Press communique of the co-chairs of the Geneva International Discussions', Press release, 3 Apr. 2019.

²⁵ Istrate, D., 'EU, UN praise Georgia for first-high level talks with Russia since 2008', Emerging Europe, 27 Sep. 2019.

²⁶ Brezar, A., 'Bosnia is close to the edge. We need Europe's help', *The Guardian*, 29 May 2019.

²⁷ BBC, 'Radovan Karadzic sentence increased to life at UN tribunal', 20 Mar. 2019.

²⁸ Про триваючі суперечності, причини та наслідки інтервенції НАТО у 1999р. див.: Brown, D. and Smith, M.A. et al., 'Twenty years after Kosovo and allied force: Controversies, implications and legacy', Special issue, *Comparative Strategy*, vol.38, no.5 (2019).

²⁹ Bytysi, F. and Vasovic, A., 'Serbia places forces on alert after Kosovo police operation in Serb-populated north', Reuters, 28 May 2019.

Таблиця 5.1. Ситуація з біженцями та мігрантами у Середземномор'ї у 2014-2019рр.

Рік	Прибулі	Загинули або зникли без вісті
2014	225 455	3 538
2015	1 032 408	3 771
2016	373 652	5 096
2017	185 139	3 139
2018	141 472	2 277
2019	125 472	1 327

Примітка: “Прибулі” враховує тих, хто прибув морем до Італії, Кіпру та Мальти, а також тих, хто прибув морем і суходолом до Греції та Іспанії.

Джерело: United Nations High Commissioner for Refugees, ‘Operational portal, Refugee situations, Mediterranean situation’, [n.d.].

громади та ЄС³⁰. У серпні п’ять держав НАТО (Велика Британія, Італія, Німеччина, США і Франція) закликали Косово та Сербію розпочати діалог заради зниження напруженості в регіоні³¹. Через 20 років після першої появи сухопутних військ НАТО у Косово близько 3 500 військовослужбовців Альянсу досі залишаються у країні у складі Сил у Косово (*Kosovo Force*)³².

Кіпр

Дипломати ООН десятиліттями намагаються допомогти укладенню угоди про возз’єднання Кіпру. Останні переговори зірвались у 2017р. через недосягнення домовленостей про гарантії безпеки та розподіл влади³³. Політичне врегулювання кіпрського конфлікту залишалось ілюзорним і у 2019р., після виявлення покладів нафти та газу, суперечок стосовно морського кордону та суперництва регіональних держав, у т.ч. у зв’язку зі збройними конфліктами в регіоні Близького Сходу та Північної Африки, що додавало напруженості³⁴. Туреччина відрядила до прибережних вод Кіпру судна для буріння нафтових і газових свердловин, тим самим фактично спровокувавши прикордонну суперечку між Туреччиною та ЄС³⁵. Як наслідок, ЄС запровадив проти Туреччини обмежені санкції³⁶.

³⁰ Santora, M., ‘Talk of ethnic partition of Kosovo revives old Balkan ghosts’, *New York Times*, 19 Sep. 2018; Wintour, P., ‘Deal with Serbia possible this year, says Kosovan president’, *The Guardian*, 15 Apr. 2019.

³¹ Deutsche Welle, ‘Serbia, Kosovo urged to ease tensions by NATO countries’, 13 Aug. 2019.

³² Sabbagh, D., ‘“Still needed”: NATO marks 20 years in Kosovo’, *The Guardian*, 12 June 2019.

³³ Дейвіс Я., Ентоні Я. Збройні конфлікти в Європі. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ IV розділу 2.

³⁴ Про збройні конфлікти в регіоні Близького Сходу та Північної Африки див. розділ 6 цього видання.

³⁵ Al Jazeera, ‘Cyprus calls Turkey gas exploration “provocative and aggressive”’, 4 Oct. 2019.

³⁶ Sengül, E., ‘EC adopts sanction framework for Turkish E.Med drilling’, Anadolu Agency, 11 Nov. 2019.

Реакція Європи на виклики безпеки на півдні

Зміни у безпековій ситуації у Південно-Східній Європі, Східному Середземномор'ї, на Близькому Сході, в Північній та інших частинах Африки ускладнюють деякі невирішені конфлікти, на кшталт кіпрського, а також впливають на ширшу реакцію Європи у сфері безпеки на півдні. Зокрема, започаткований у грудні 2019р. процес осмислення майбутнього НАТО був, принаймні частково, реакцією на заклик Франції до більш збалансованого погляду на схід і південь, у т.ч. на боротьбу проти недержавних угруповань у Сахелі³⁷. Обидві проблеми, що останніми роками перебувають у фокусі обговорень питань європейської безпеки – міграція і тероризм – мають виразний південний вимір.

Боротьба з незаконною міграцією

Хоча число біженців і мігрантів, що прибували до Південної Європи, а також число загиблих під час перетину Середземного моря з Північної Африки, продовжувало стабільно зменшуватися у 2019р. (таблиця 5.1), обидві проблеми залишалися предметом занепокоєння. Греція і надалі приймала найбільше нових мігрантів – понад 74 тис. у 2019р.³⁸

ЄС перебуває на передньому краї вирішення проблеми незаконної міграції до Європи³⁹. У 2019р. новий Президент Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн (*Ursula von der Leyen*) виклала політичні вказівки, згідно з якими міграція залишиться серед головних пріоритетів ЄС на майбутнє⁴⁰. Однією з конкретних політичних відповідей ЄС стало розширення Європейського агентства прикордонної та берегової охорони (*European Border and Coast Guard Agency*), відомого як *Frontex*, чисельність якого до 2021р. має зрости з 1 300 до близько 10 тис. прикордонників⁴¹.

Одне з головних завдань для нового керівництва ЄС – пошук спільного підходу до формули внутрішньої політики ЄС стосовно міграції⁴². Це завдання буде дуже складним, враховуючи, що Глобальний пакт про безпечну,

³⁷ Wintour P. and McKernan, B., 'Macron defends "brain-dead NATO" remarks as summit approaches', *The Guardian*, 28 Nov. 2019.

³⁸ UN High Commissioner for Refugees, 'Operational portal', [n.d.]; Smith, H., 'Greece says it's "reached limit" as arrivals of refugees show no sign of slowing', *The Guardian*, 16 Dec. 2019.

³⁹ Незаконна міграція визначається як "переміщення осіб, що відбувається поза законом, правилами чи міжнародними угодами, які регламентують в'їзд і виїзд з Держави походження, транзиту чи призначення"; див.: International Organization for Migration (IOM), *Glossary on Migration* (IOM: Geneva, 2019). Про першу політичну реакцію ЄС на кризу біженців див.: Гріп Л. Світова криза біженців і її вплив на Європу. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ III розділу 11; Гріп Л. Реагування на ривнях ООН і регіонів на кризи, пов'язані з переміщенням. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ III розділу 7.

⁴⁰ European Commission, 'Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council, Progress report on the implementation of the European agenda on migration', COM(2019) 481 final, 16 Oct. 2019; von der Leyen, U., 'A union that strives for more, my agenda for Europe: Political guidelines for the next European Commission 2019-2024', 16 July 2019.

⁴¹ European Commission, 'EU delivers on stronger European Border and Coast Guard to support member states', Press release, 8 Nov. 2019.

⁴² Про внутрішній аспект міграції для ЄС див.: Kadyшева, O. et al., *Common Home: Migration and Development in Europe and Beyond* (Caritas Europa: Brussels, Nov. 2019).

впорядковану та легальну міграцію (*Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, GCM*) 2018р. викликав розбіжності всередині ЄС: на ГА ООН три держави-члени ЄС голосували проти нього, п'ять утримались і одна не голосувала⁴³. У майбутньому прихильники *GCM* бажатимуть внесення його елементів до рішень ЄС, тоді як опоненти критично дивитимуться на будь-які подібні пропозиції.

Побоювання незаконної міграції були також важливим чинником відносин ЄС з Туреччиною та Лівією. У липні 2019р. Туреччина призупинила Угоду з ЄС від 2016р. про реадмісію, згідно з якою Туреччина погоджувалася приймати повернутих незаконних мігрантів і шукачів притулку, що потрапили з її території до Греції після 20 березня 2016р.⁴⁴ За минулі три роки лише 1 884 особи були повернуті до Туреччини згідно з Угодою, і її призупинення загалом відбивало ширше невдоволення Туреччини діями ЄС, у т.ч. відсутністю прогресу в лібералізації візового режиму, а також санкціями ЄС, пов'язаними з бурінням нафтових свердловин поблизу Кіпру (див. вище)⁴⁵.

У жовтні, після європейської критики турецьких військових дій проти курдських угруповань у Сирії, Президент Туреччини Р.Ердоган погрожував “відкрити ворота” і спрямувати 3,6 млн. біженців до Європи⁴⁶. Хоча Туреччина не реалізувала цю погрозу, але наприкінці року вона попередила про можливість нової хвилі біженців унаслідок ескалації сирійського збройного конфлікту⁴⁷.

ЄС також намагався не допустити незаконної міграції з Лівії до Європи силами двох місій у рамках Спільної політики безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*), надаючи допомогу лівійській прикордонній і береговій охороні та місцевим міграційним органам⁴⁸. Тристороння оперативна група врегулювання ситуації із застряглими мігрантами та біженцями в Лівії (*Tripartite Taskforce on the Situation of Stranded Migrant and Refugees in Libya*), створена Африканським Союзом, ЄС та ООН у листопаді 2017р., допомогла за весь час репатріації понад 50 тис. африканських мігрантів з Лівії⁴⁹. Але гуманітарні і правозахисні організації

⁴³ Про створення *GCM* див.: *Щорічник СППІ 2019*, с.61-62. Польща, Угорщина та Чехія голосували проти; Австрія, Болгарія, Італія, Латвія і Румунія утрималися; Словаччина не голосувала.

⁴⁴ Про Угоду між ЄС і Туреччиною 2016р. див.: Гріп Л. Подолання криз: вимушене переміщення в небезпечних умовах. – *Щорічник СППІ 2017*, розділ 7.

⁴⁵ *Daily Sabah*, ‘Readmission agreement with EU no longer functional, Ankara says’, 23 July 2019; Euractiv, ‘Turkey suspends deal with the EU on migrant readmission’, 24 July 2019.

⁴⁶ Safi, M. and McKernan, B., ‘US warns Turkey of red lines as Syria offensive death toll mounts’, *The Guardian*, 11 Oct. 2019. Про роль Туреччини у збройному конфлікті в Сирії див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

⁴⁷ Squires, N., ‘Turkey warns refugee crisis could return with a vengeance in 2020 as Greece struggles with overcrowded camps’, *The Telegraph*, 24 Dec. 2019.

⁴⁸ Двома місяцями СПБО в Лівії є *EUNAVFOR MED Operation Sophia* та *EUBAM Libya*; див.: EU External Action Service, ‘EU-Libya relations’, 25 Sep. 2019. Про збройний конфлікт у Лівії див. підрозділ IV розділу 6 цього видання.

⁴⁹ EU External Action Service, ‘Joint press release – Meeting of the Joint AU-EU-UN Taskforce to address the migrant and refugee situation in Libya’, 25 Sep.2019.

критикували перекладання Європою контролю над міграцією на “буферні” країни, зокрема Лівію, Нігер і Туреччину, через те, що це сприяє ескалації конфліктів і зловживанням у центрах утримання мігрантів⁵⁰. Така критика стосується й ширшої тенденції підвищення уваги до безпекових питань у різних аспектах міграційної політики⁵¹.

Боротьба з тероризмом

Останніми роками окремі європейські держави (в т.ч. Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Франція, Італія, Німеччина, Нідерланди, Норвегія, Польща, Росія і Швеція) брали безпосередню участь у веденні або підтриманні бойових дій проти недержавних збройних угруповань в Афганістані (розділ 4), регіоні Близького Сходу та Північної Африки (розділ 6) та деяких інших частинах Африки (розділ 7). Ще кілька європейських держав брали участь у місіях з підготовки місцевих сил безпеки чи допомагали країнам цих регіонів зміцнювати контртерористичні спроможності – часто в тісній координації зі США.

У 2019р. тероризм залишався серйозною загрозою безпеці Європи, хоча останні доповіді про тенденції (що охоплюють лише період до кінця 2018р.) вказують на зниження ризику. Зокрема, Світовий індекс тероризму за 2019р. (*Global Terrorism Index 2019*) показує, що число загиблих від терактів у Європі зменшувалося другий рік поспіль: з понад 200 осіб у 2017р. до 62 – у 2018р.⁵² Аналогічним чином, *Europol* (у якому представлені лише держави-члени ЄС) зафіксував зменшення кількості нападів ісламістів (порівняно з 2017р.), і третій рік поспіль – зростання кількості арештів, пов’язаних з правим тероризмом. Загалом же кількість невдалих, попереджених і здійснених терористичних актів у ЄС у 2018р. залишалася низькою (всього 129), при цьому кількість терактів націоналістів і сепаратистів (усього 83) значно перевищувала кількість інших видів терористичних актів⁵³. Що робити з “закордонними бойовиками” (особами, які брали участь у збройному конфлікті за кордоном), залишається однією з головних проблем у боротьбі Європи з тероризмом⁵⁴. За оцінкою, в Іраку та Сирії було затримано щонайменше 450 бойовиків, імовірно, з Європи, а також близько 700-750 дітей-європейців⁵⁵.

⁵⁰ Див., наприклад: de Bellis, M., ‘Europe’s shameful failure to end the torture and abuse of refugees and migrants in Libya’, Amnesty International, 7 Mar. 2019; Andersson, R. and Keen, D., *Partners in Crime? The Impacts of Europe’s Outsourced Migration Controls on Peace Stability and Rights* (Saferworld: July 2019); Medecins Sans Frontieres, ‘Trading in suffering: Detention, exploitation and abuse in Libya’, 23 Dec. 2019.

⁵¹ Див., наприклад: Mixed Migration Centre, ‘The ever-rising securitisation of mixed migration’, 17 Dec. 2019.

⁵² Institute for Economics & Peace, *Global Terrorism Index 2019: Measuring the Impact of Terrorism* (Institute for Economics & Peace: Sydney, Nov. 2019), p.3.

⁵³ Europol, *European Union Terrorism Situation and Trend Report 2019* (Europol: June 2019).

⁵⁴ Див., наприклад: Renard, T. and Coolsaet, R., ‘Losing control over returnees?’, *Lawfare*, 13 Oct. 2019; Metodieva, A., ‘Europe’s state of denial about Islamic State returnees’, German Marshall Fund, 7 Nov. 2019.

⁵⁵ Coolsaet, R. and Renard, T., ‘New figures on European nationals detained in Syria and Iraq’, Egmont Institute Research Note, 15 Oct. 2019.

II. Збройний конфлікт і мирний процес в Україні

ЯН ДЕЙВІС

Після анексії Криму в березні 2014р. та виникнення невдовзі після того збройного конфлікту на сході країни, Україна залишається вогнищем головного територіального конфлікту в Європі. Стосовно першопричин цього конфлікту, а також підстав вважати його громадянською війною з переважно внутрішніми причинами або зовнішньою інтервенцією Росії, точаться інтенсивні суперечки, – хоча у 2019р. і з'явилися нові свідчення російського військового втручання та її підривної діяльності в Україні¹. У листопаді 2019р. Міжнародний суд одностайно схвалив рішення про те, що на підставі договорів про боротьбу з тероризмом та дискримінацією він має юрисдикцію розглянути позов, поданий Україною проти Росії, за її підтримку проросійських сепаратистів². У цьому підрозділі статус цього збройного конфлікту у 2019р. визначається як інтернаціоналізований субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності³.

3 квітня 2014р. у збройному конфлікті між силами українського Уряду та підтримуваними Росією сепаратистами загинули близько 13 тис. осіб (щонайменше 3 330 цивільних і близько 9 670 комбатантів)⁴. З 2018р. число загиблих унаслідок бойових дій і цивільних жертв на Донбасі є значно меншим, ніж попередніми роками: за даними Проекту збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*), у 2019р. було 405 загиблих унаслідок бойових дій (проти 886 – у 2018р.)⁵. Однак, *ACLED* зафіксував зростання на 12% кількості випадків політичного насильства, порівняно з 2018р. Більшість із 14 852 випадків політичного насильства у 2019р. (друге місце у світі після Сирії) були сутичками між силовими структурами України та об'єднаними збройними формуваннями “Новоросії” (міліцейськими формуваннями та озброєними добровільними загонами, пов'язаними з невизнаним політичним утворенням під назвою “Новоросія”)⁶.

¹ Розгляд першопричин конфлікту в Україні і питання, чи є він громадянською війною (рівень якої наразі понижено до субнаціонального збройного конфлікту), з переважно внутрішніми причинами або зовнішньою інтервенцією Росії, див.: Вілсон Е. Зовнішнє втручання в український конфлікт: до замороженого конфлікту у Донбасі. – *Щорічник СІПІ 2016*, підрозділ III розділу 4; Clem, R.S., ‘Clearing the fog of war: Public versus official sources and geopolitical storylines in the Russia-Ukraine conflict’, *Eurasian Geography and Economics*, vol.58, no.6 (2017), pp.592-612; Bowen, A.S., ‘Coercive diplomacy and the Donbas: Explaining Russian strategy in eastern Ukraine’, *Journal of Strategic Studies*, vol.42, no.3-4 (2019), pp.312-343; Freedman, L., *Ukraine and the Art of Strategy* (Oxford University Press: 2019). Див. також: Walker, S., ‘New evidence emerges of Russian role in Ukraine conflict’, *The Guardian*, 18 Aug. 2019; Shandra, A. and Seely, R., ‘The Surkov leaks: The inner workings of Russia’s hybrid war in Ukraine’, Royal United Services Institute Occasional Paper, July 2019.

² van den Berg, S., ‘In Ukraine victory, top UN court rejects Moscow’s bid to block case’, Reuters, 8 Nov. 2019.

³ Визначення та типологію конфліктів див. у підрозділі I розділу 2 цього видання.

⁴ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Report on the Human Rights Situation in Ukraine: 16 August to 15 November 2019 (OHCHR: 2019), p.8; OHCHR, Report on the Human Rights Situation in Ukraine: 16 November 2018 to 15 February 2019 (OHCHR: 2019), p.6.

⁵ ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

⁶ Kishi, R. et al., *Year in Review* (ACLED: 2 Mar. 2020).

Крім того, у 2019р. щонайменше 5,2 млн. осіб продовжували потерпати від тривалої гуманітарної кризи на сході України, 3,5 млн. з них потребували гуманітарної допомоги, і приблизно 800 тис. осіб належали до внутрішньо переміщених⁷. У східній Україні фіксувався також один з найвищих у світі рівнів замінування території⁸.

У листопаді 2018р. новою ареною конфлікту стало Азовське море, де інцидент за участі військово-морських сил завершився захопленням Росією трьох українських кораблів і 24 членів екіпажів⁹. Напруженість на морі зберігалась у регіоні впродовж усього 2019р. У лютому 2019р. ЄС запровадив санкції стосовно вісьмох росіян, причетних до листопадового інциденту, а у травні 2019р. Міжнародний трибунал з морського права (*International Tribunal for the Law of the Sea*) наказав Росії звільнити моряків і кораблі¹⁰. Хоча Росія не визнала юрисдикції Трибуналу в цій справі, вона звільнила моряків у рамках обміну полоненими у вересні 2019р. (див. нижче), а три кораблі – в листопаді¹¹.

У червні 2019р. четверо осіб, три з яких підозрюються в тісних зв'язках з російськими військовими та розвідувальними службами, а один є українським бойовиком-сепаратистом, були визнані причетними до збиття літака рейсу *MH17* Малайзійських авіаліній у 2014р. і звинувачені в Нідерландах у вбивстві. Суд має розпочатись у березні 2020р., але, імовірно, жоден звинувачений не буде присутнім на ньому, оскільки Росія не погодилась із висновками слідства, проведеного під керівництвом Нідерландів¹².

Інтернаціоналізований характер конфлікту

Конфлікт в Україні залежить від ширшої геополітичної конфронтації між Росією і західними державами та одночасно впливає на неї¹³. У березні, наприклад, Росія відзначила п'яту річницю “воз'єднання” з Кримом і оголосила плани розміщення на півострові бомбардувальників, здатних нести ядерну зброю, назвавши таке розміщення відповіддю на американські

⁷ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UN OCHA), ‘Ukraine, situation reports’, [n.d.]; Congressional Research Service, ‘Ukraine: Background, conflict with Russia, and US policy’, Report R45008, 19 Sep. 2019, p.12.

⁸ UN OCHA, ‘Eastern Ukraine one of the areas most contaminated by landmines in the world’, Apr. 2019. Про наслідки застосування протипіхотних мін див. також підрозділ I розділу 13 цього видання.

⁹ *The Economist*, ‘Sea of troubles: Explaining the naval clash between Russia and Ukraine’, 1 Dec. 2018. Див. також: *SIPRI Yearbook 2019*, pp.78-79.

¹⁰ International Tribunal for the Law of the Sea, ‘Case concerning the detention of three Ukrainian naval vessels’, 25 May 2019.

¹¹ BBC, ‘Russia returns Ukrainian boats seized off Crimea’, 18 Nov. 2019.

¹² Government of the Netherlands, ‘Suspects to be prosecuted for the downing of flight 17’, Press release, 19 June 2019; Krammer, A.E., ‘Four to face murder charges in downing of Malaysia airlines flight 17’, *New York Times*, 19 June 2019.

¹³ Докладний аналіз ролі зовнішніх гравців в Україні та навколо див.: Wittke, C. and Rabinovych, M., ‘Five years after: The role of international actors in the “Ukraine Crisis”’, *East European Politics*, vol.35, no.3 (2019), pp.259-63.

системи протиракетної оборони *Aegis Ashore* у Румунії¹⁴. Нарощування військового потенціалу Росії у Криму передбачало розташування там військово-морської бази, сил авіації, протиповітряної оборони і приблизно 30 тис. військовослужбовців¹⁵.

Про інтернаціоналізований характер конфлікту свідчить також постачання зброї і військової техніки двом сторонам на сході України. Україна заявила, що чисельність сил, підтримуваних Росією сепаратистів на Донбасі, складає близько 35 тис. військовослужбовців, у т.ч. “понад 2 100 військовослужбовців російських регулярних Збройних сил, переважно на ключових командних посадах”, що значно менше за американську оцінку в піковий 2015р. – близько 12 тис. російських військ на сході України. Ще 87 750 російських військовослужбовців, як було сказано, розміщені по російський бік кордону¹⁶. Росія послідовно заперечувала звинувачення України та Заходу в тому, що вона відряджає війська і зброю для війни з українськими силами в регіоні. Однак у кількох доповідях згадувалося про виявлення використаних під час конфлікту озброєнь, яке на могло надійти ні звідки, крім Росії, а Президент В.Путін визнав також присутність російських найманців¹⁷.

Український Уряд, своєю чергою, отримує зброю і допомогу в підготовці військ від США та ряду інших держав-членів НАТО. США з 2014р. надали Україні безпекової допомоги на суму \$1,5 млрд., плюс у середньому \$320 млн. на рік невійськової допомоги¹⁸. Якщо Адміністрація Б.Обами відмовлялася постачати Україні летальну військову техніку, то за Адміністрації Президента Д.Трампа ця політика змінилась – Україна отримала від США протитанкові ракети *Javelin* і снайперські гвинтівки¹⁹. У 2019р. американська військова допомога Україні стала предметом запиту в рамках процедури імпичменту у справі про можливе зловживання владою Д.Трампом для політичної вигоди. Запит стосувався пакета допомоги на \$400 млн. (у т.ч. \$250 млн. військової допомоги), частина якої була заморожена в липні та розморожена у вересні²⁰.

¹⁴ Reuters, ‘Russia decides to deploy nuclear-capable strategic bombers to Crimea: RIA’, 18 Mar. 2019. Про погляди на легітимність анексії Криму див.: O’Loughlin, J. and Toal, G., ‘The Crimea conundrum: Legitimacy and public opinion after annexation’, *Eurasian Geography and Economics*, vol.60, no.1 (2019), pp.6-27.

¹⁵ Kuimova, A. and Wezeman, S.T., ‘Russia and Black Sea security’, SIPRI Background Paper, Dec. 2018; Tucker, P., ‘US intelligence officials and satellite photos detail Russian military buildup on Crimea’, *Defense One*, 12 June 2019; UNIAN Information Agency, ‘Ukraine intel assesses size of Russia’s military force amassed in occupied Crimea’, 21 June 2019.

¹⁶ Remarks by Ukraine’s representative to the UN Security Council, 8461st meeting, S/PV.8461, 12 Feb. 2019, p.23; Reuters, ‘Some 12,000 Russian soldiers in Ukraine supporting rebels: US commander’, 3 Mar. 2015.

¹⁷ Walker (посилання 1); Grove, T. and Strobel, W., ‘Special report: Where Ukraine’s separatists get their weapons’, Reuters, 29 July 2014; Путин признал наличие в Донбассе “решающих военные вопросы” россияне. – РБК, 17 декабря 2015.

¹⁸ Congressional Research Service (посилання 7), pp.30-32.

¹⁹ Marzalik, P.J. and Toler, A., ‘Lethal weapons to Ukraine: A primer’, Atlantic Council, 26 Jan. 2018; Sisk, R., ‘NATO commander backs sending more Javelins to Ukraine’, *Military.com*, 3 Oct. 2019. Про поставки зброї Україні див. також підрозділ II розділу 9 цього видання.

²⁰ Zengerle, P., ‘Trump administration reinstates military aid for Ukraine’, Reuters, 12 Sep.2019; *The Economist*, ‘The backstory to impeachment: From Paul Manafort to Donald Trump’s fateful phone call’, 12 Oct. 2019; US Government Accountability Office, ‘Decision, Office of Management and Budget-withholding of Ukraine security assistance’, 16 Jan. 2020.

З 2015р. в Україні працюють три місії з підготовки сил безпеки: Спільна багатонаціональна тренувальна група в Україні (*Joint Multinational Training Group-Ukraine*) за участі Великої Британії, Данії, Канади, Литви, Польщі, США і Швеції; *Operation Orbital* – Великої Британії; *Operation Unifier* – Канади²¹.

Президентські та парламентські вибори

З наближенням президентських виборів в Україні у березні-квітні лунали заяви про порушення та попередження про російське втручання під час виборчого процесу. Але за даними міжнародних спостерігачів, вибори пройшли згідно з демократичними стандартами й без серйозних порушень²². У другому турі голосування опозиційний кандидат В.Зеленський отримав переконливу перемогу та пообіцяв знайти мирний шлях розв'язання конфлікту на сході України, а також окреслив амбітну програму реформ²³. Аби від самого початку перевірити новообраного українського Президента, Росія у квітні вдалася до політики, що полегшує отримання російських паспортів деяким категоріям населення контрольованих сепаратистами територій на сході України, що спонукало В.Зеленського закликати до додаткових міжнародних санкцій проти Росії. У липні Росія поширила ці правила на всіх жителів Донецької та Луганської областей²⁴.

В.Зеленський підкріпив свою перемогу на президентських виборах виграшем на проведених невдовзі парламентських виборах у липні; його новостворена партія “Слуга Народу” отримала 60% місць у Парламенті, ставши першою партією у незалежній Україні, яка отримала абсолютну більшість²⁵. Політичні зміни в Україні породили також нові очікування можливості виходу з глухого кута на Донбасі²⁶.

²¹ 7th Army Training Command, ‘Joint Multinational Training Group-Ukraine’, [n.d.]; Forces Network, ‘UK to extend training mission in Ukraine’, 5 Nov. 2019; Government of Canada, ‘Operation UNIFIER’, [n.d.].

²² Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), ‘Ukraine, Presidential election, 31 March 2019: Statement of preliminary findings and conclusions’, 1 Apr. 2019; Ukrainian Election Task Force, ‘Foreign interference in Ukraine’s democracy’, May 2019.

²³ *Kyiv Post*, ‘Quick wins, big promises: Zelensky’s agenda for parliament, government’, 6 Sep. 2019; *The Economist*, ‘Hope and fear: Can Volodymyr Zelensky live up to the expectations he has created?’, 26 Sep. 2019. Про виконання програми реформ в Україні див.: Gressel, G., ‘Guarding the guardians: Ukraine’s security and judicial reforms under Zelensky’, European Council for Foreign Relations Policy Brief, Aug. 2019.

²⁴ Korsunskaya, D. and Polityuk, P., ‘Russia offers passports to east Ukraine, president-elect decries “aggressor state”’, Reuters, 24 Apr. 2019; RadioFreeEurope/RadioLiberty, ‘Putin widens citizenship offer to all residents of Ukraine’s Donetsk, Luhansk regions’, 18 July 2019.

²⁵ Congressional Research Service (посилання 7); Wilson, A., ‘Shock to the sistema: Ukraine’s youthful new government’, European Council for Foreign Relations commentary, 4 Sep. 2019.

²⁶ International Crisis Group, *Rebels Without a Cause: Russia’s Proxies in Eastern Ukraine*, Europe Report no.254 (International Crisis Group: Brussels, 16 July 2019).

Мирний процес

Мирний процес збудований навколо комплексу заходів, відомих як Мінські домовленості, підписані у 2014р. і 2015р. (Мінськ I і Мінськ II, відповідно) Росією, Україною та ОБСЄ у форматі Тристоронньої контактної групи (ТКГ), що має чотири робочі групи (економічну, гуманітарну, політичну та безпекову), а також представниками контрольованих сепаратистами районів сходу України²⁷. ТКГ зустрічається в Мінську раз на два тижні, але без значних конкретних результатів. Ширша міжнародна група, Нормандська четвірка (Н4: Німеччина, Франція, Росія та Україна), збирається на різних рівнях (міністри закордонних справ, дипломатичні радники, політичні директори тощо) регулярно, але зустріч на рівні голів держав у грудні 2019р. (див. нижче) стала першою з жовтня 2016р.

Важливою особливістю ТКГ і Н4 є відсутність США. У липні 2017р. Адміністрація Д.Трампа призначила спеціального представника з питань українських переговорів К.Волкера (*Kurt Volker*), що сприяло створенню важливого політичного містка між Україною і США. Одним із шкідливих наслідків втягнення України у внутрішньополітичні справи США (через запит у зв'язку з імпічментом) стала відставка у вересні 2019р. ряду американських високопосадовців, у т.ч. К.Волкера²⁸.

За даними Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні (СММ, *OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine*) – неозброєної цивільної місії, створеної у 2014р. – мирні домовленості і припинення вогню, досягнуті в лютому 2015р. в рамках Мінськ II, у 2019р. порушувались майже щодня²⁹. Без дієвого органу, який би виявляв і карав за невиконання Мінських домовленостей, багато важливих заходів залишаються невиконаними³⁰. Було також багато обговорень і пропозицій стосовно розгортання на сході України миротворчої операції ООН, яка б дала можливість вийти з Мінського глухого кута, але РБ ООН і її постійні члени не мають єдності стосовно її мандата³¹.

На засіданні ТКГ 17 липня 2019р. сторони домовилися про ще одне припинення вогню. Український Уряд анонсував також заходи зі спрощення в'їзду та виїзду з контрольованих сепаратистами районів, зокрема ремонт

²⁷ Про обговорення та виконання Мінських домовленостей див.: Wittke, C., 'The Minsk agreements – more than “scraps of paper”?', *East European Politics*, vol.35, no.3 (2019), pp.264-290; Landwehr, J., 'No way out? Opportunities for mediation efforts in the Donbas region', *East European Politics*, vol.35, no.3 (2019), pp.291-310.

²⁸ Baker, P., 'Kurt Volker, Trump's envoy for Ukraine, resigns', *New York Times*, 27 Sep. 2019; Mackinnon, A. and Gramer, R., 'State department expected to scrap post of Special Envoy to Ukraine', *Foreign Policy*, 7 Nov. 2019.

²⁹ Спеціальна моніторингова місія в Україні робить тижневі і спеціальні звіти про кризу в Україні; див.: <<https://www.osce.org/ukrainecrisis>>. Про конфлікт і врегулювання кризи в Україні див.: Клименко К. Конфлікти на пострадянському просторі: останні події. – *Щорічник СІПІ 2017*, підрозділ II розділу 4; Вілсон (посилання 1); Ентоні Я., Перло-Фрімен С, Веземан С.Т. Український конфлікт і його наслідки. – *Щорічник СІПІ 2015*, розділ 3.

³⁰ Див., наприклад: Congressional Research Service (посилання 7), pp.15-19.

³¹ Lawson, E., 'Considering a UN peacekeeping mission in the Donbas', Conference report, Royal United Services Institute, Feb. 2019.

мосту у Станиці Луганській (єдиний пункт перетину в Луганській області)³². Однак, як і у випадках з попередніми припиненнями вогню, останнє майже негайно було зірване – за три тижні режиму припинення вогню загинули шість українських військовослужбовців³³. Обмін полоненими також регулюється домовленостями Мінськ II. Великий обмін відбувся у вересні, коли кожна сторона звільнила 35 осіб, включно з 24 українськими моряками, захопленими Росією у листопаді 2018р.³⁴ Наступні обміни полоненими відбулися наприкінці року³⁵.

Що важливіше, 1 жовтня Президент В.Зеленський заявив, що його Уряд погодився на т.зв. “формулу Штайнмаєра” (названу на ім’я Президента Німеччина Ф.-В.Штайнмаєра (*Frank-Walter Steinmeier*), який у 2016р., коли він був міністром закордонних справ Німеччини, запропонував формулу виконання частини Мінських домовленостей). Ця формула передбачає проведення місцевих виборів у контрольованих сепаратистами районах на сході України і – у разі визнання спостерігачами ОБСЄ процесу голосування вільним і чесним – надання особливого статусу самоврядування для цих територій, що фактично дозволить Україні відновити контроль над своїм східним кордоном з Росією³⁶. Хоча ця формула досі зустрічає неоднозначну реакцію в Україні, згода з нею В.Зеленського (і попереднє схвалення Росією) дає нові можливості для подальших переговорів, спрямованих на розв’язання конфлікту³⁷. Однак залишається ряд перешкод, що стосуються послідовності та реалізації цієї формули³⁸. Наприклад, до проведення виборів необхідно забезпечити двостороннє розведення військ уздовж лінії фронту. Хоча обидві сторони погоджуються зробити це, але залишаються сумніви стосовно можливості і наслідків такого розведення. До кінця року війська були розведені у трьох місцях: Петрівське, Станиця Луганська та Золоте³⁹.

Додатковий імпульс дала зустріч керівників Німеччини, Франції, Росії та України в Парижі 9 грудня 2019р. Це була перша зустріч Н4 на такому рівні

³² SCE, ‘OSCE Chair Lajcak welcomes new recommitment to ceasefire in eastern Ukraine and plans for urgently needed repairs to Stanytsia Luhanska bridge; urges sides to honour and implement them’, Press release, 18 July 2019.

³³ Ukrinform, ‘Six Ukrainian soldiers killed, nine wounded during “harvest ceasefire”’, 7 Aug. 2019.

³⁴ Grytsenko, O., ‘What we know about 35 Ukrainian political prisoners released from Russia’, *Kyiv Post*, 7 Sep. 2019; Bennets, M., ‘Families reunite in Russia-Ukraine prisoner exchange’, *The Guardian*, 7 Sep. 2019.

³⁵ Agence France-Presse, ‘Ukraine and Russia-backed separatists exchange 200 prisoners’, *The Guardian*, 29 Dec. 2019.

³⁶ Про заходи децентралізації в Україні загалом див.: Romanova, V. and Umland, A., ‘Decentralising Ukraine: Geopolitical implications’, *Survival*, vol.61, no.5 (2019), pp.99-112.

³⁷ International Crisis Group, ‘A possible step toward peace in eastern Ukraine’, Statement, 9 Oct. 2019. Про ставлення громадськості до потенційних дипломатичних рішень див.: Haran, O. et al., ‘Identity, war, and peace: Public attitudes in the Ukraine-controlled Donbas’, *Eurasian Geography and Economics*, vol.60, no.6 (2019), pp.684-708.

³⁸ Про критику шляхів реалізації “формули Штайнмаєра” див., наприклад: Gressel, G., ‘Ukraine prisoner swap: A sign of hope or desperation?’, European Council on Foreign Relations commentary, 26 Sep. 2019; D’Anieri, R., ‘War, state and society in Ukraine’, *Eurasian Geography and Economics*, vol.60, no.6 (2019), pp.647-55; Melvin, N., ‘Ukraine talks: A peaceful outcome or a peaceful sellout?’, Royal United Services Institute commentary, 6 Dec. 2019.

³⁹ BBC, ‘Ukraine and Russia agree to implement ceasefire’, 10 Dec. 2019.

більше, ніж за три роки. Хоча всебічна дорожня карта до миру не з'явилася, але лідери країн домовилися запровадити до кінця року “повне і всеохопне” припинення вогню, до кінця березня 2020р. розвести війська ще у трьох неназваних районах і за чотири місяці провести наступні переговори⁴⁰. У підсумковому комюніке також була підтримана “формула Штайнмаєра”.

Таким чином, наприкінці 2019р., попри обнадійливе поновлення переговорів після політичних змін в Україні, зберігалися фундаментальні розбіжності сторін стосовно характеру конфлікту, їх ролі у ньому, а також виконання існуючих домовленостей. Залишається побачити, чи допоможе прагматичний підхід – коли дві сторони роблять маленькі кроки (звільнення полонених, розведення військ в окремих місцях тощо) для перевірки доброї волі іншої сторони, – подолати у 2020р. зазначені фундаментальні розбіжності.

⁴⁰ President of Russia, ‘Paris “Normandy” Summit common agreed conclusions’, 9 Dec. 2019; Higgins, A., ‘In first meeting with Putin, Zelensky plays to a draw despite a bad hand’, *New York Times*, 9 Dec. 2019; Utkin, S., ‘Why the Normandy Summit was not a waste of time’, Carnegie Moscow Center, 12 Dec. 2019.

6. Збройні конфлікти та мирні процеси на Близькому Сході та в Північній Африці

Загальний огляд

На Близькому Сході та в Північній Африці у 2019р. було сім країн, де точилися активні збройні конфлікти (так само, як і у 2018р.): Єгипет (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), Ірак (інтернаціоналізована громадянська війна), Ізраїль (позадержавний збройний конфлікт низької інтенсивності), Лівія (інтернаціоналізована громадянська війна), Сирія (велика інтернаціоналізована громадянська війна), Туреччина (позадержавний і субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності) та Ємен (велика інтернаціоналізована громадянська війна). В усіх збройних конфліктах, крім Лівії, загинувало менше, ніж у 2018р. Багато з цих конфліктів, в яких загинули сотні тисяч людей і мільйони стали біженцями, були взаємопов'язані, в них брали участь регіональні і світові потужні гравці, а також численні недержавні суб'єкти.

Є три наскрізні питання, що зумовлюють безпекові дилеми в регіоні: (а) триваюче суперництво держав регіону з мінливою мережею зовнішніх альянсів та інтересів; (б) збереження загрози насильства з боку екстремістських джихадистських угруповань; (в) загострення конкуренції за водні ресурси і зростаючі наслідки зміни клімату (підрозділ I). У кількох випадках у 2019р. напруженість між Іраном і США (та їх союзниками в Перській затоці) погрозувала перетворитися на більш серйозний міждержавний збройний конфлікт. Масові антиурядові протести відбулися в Алжирі, Єгипті, Ірані, Іраку, Йорданії, Лівані, Марокко, на Палестинських територіях і в Тунісі. У регіоні Близького Сходу та Північної Африки у 2019р. тривали 14 багатосторонніх миротворчих операцій – на дві більше, ніж у 2018р.

Складні і взаємопов'язані збройні конфлікти в Іраку, Сирії і Туреччині розглядаються у підрозділі II. Туреччина продовжувала військові операції на півночі Іраку і здійснила кілька рейдів на півночі Сирії після анонсованого виводу військ США. Після того Росія і Туреччина запровадили “зону безпеки” на північному сході Сирії у жовтні 2019р., а Уряд Б.Асада зміцнював контроль над більшою частиною території країни та досяг нових стратегічних успіхів. Ірак залишався нестійкою постконфліктною державою – хоча наявні дані дозволяють припустити, що число загинувлих унаслідок бойових дій залишається на рівні збройного конфлікту високої інтенсивності – зі слабкими інститутами та масовими протестами.

У триваючому палестино-ізраїльському конфлікті (підрозділ III) спостерігалось зростання нестабільності на Голанських висотах і Західному березі р.Йордан, що додавало напруженості в Секторі Гази. США оприлюднили економічну частину запропонованого ними палестино-ізраїльського мирного плану, але наприкінці 2019р. не було помітно особливих перспектив розв'язання глибинного конфлікту.

У Північній Африці (підрозділ IV) спостерігалось поєднання кількох криз, що загрожує також стабільності сусідніх держав Субекваторіальної Африки. У Лівії активізувалися бойові дії між двома конкуруючими урядами. Також посилюється міжнародне втручання у конфлікт Єгипту, Росії, Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ), з одного боку, і Катару та Туреччини – з іншого, за участі різноманітних іноземних збройних угруповань і найманців з обох сторін.

Гуманітарна криза в Ємені (підрозділ V) у 2019р. залишалася найтяжчою у світі. Попри зроблені перші кроки з виконання Стокгольмської угоди від грудня 2018р. на розділеному півдні Ємену бойові дії активізувалися, а суперництво всередині антихуситської коаліції могло перетворитися на повномасштабну громадянську війну в рамках іншої громадянської війни, аж поки в листопаді 2019р. в Ер-Ріяді не було укладено мирну угоду. Стокгольмська та Ер-Ріядська угоди відкривають потенційний шлях до політичного врегулювання громадянської війни в Ємені, але багато проблем залишається з огляду на продовження бойових дій як між коаліціями, так і всередині них.

ЯН ДЕЙВІС

I. Основні загальні події в регіоні

ЯН ДЕЙВІС

На Близькому Сході та в Північній Африці у 2019р. було сім країн, де точилися активні збройні конфлікти (так само, як і у 2018р.): Єгипет (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), Ірак (інтернаціоналізована громадянська війна), Ізраїль (позадержавний збройний конфлікт низької інтенсивності), Лівія (інтернаціоналізована громадянська війна), Сирія (велика інтернаціоналізована громадянська війна), Туреччина (позадержавний і субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності) і Ємен (велика інтернаціоналізована громадянська війна)¹. В усіх збройних конфліктах загиблих було менше, ніж у 2018р., крім Лівії, де число загиблих зросло з близько 12 тис. у 2018р. до майже 21 тис. у 2019р.² У наступних підрозділах розглядається розвиток збройних конфліктів і пов'язаних з ними мирних процесів в Іраку, Сирії і Туреччині (підрозділ II); палестино-ізраїльського конфлікту (підрозділ III); конфліктів у Єгипті та Лівії (підрозділ IV) та в Ємені (підрозділ V).

Багато з цих конфліктів, у яких загинули сотні тисяч людей і мільйони стали біженцями, були взаємопов'язані, в них брали участь регіональні і світові потужні гравці, а також численні недержавні суб'єкти. У кількох країнах регіону з 2018р. тривають масові антиурядові протести, в т.ч. в Алжирі, Єгипті, Ірані, Іраку, Йорданії, Лівані, Марокко, на Палестинських територіях і в Тунісі. Дехто називає це другою або новою Арабською весною³.

У регіоні Близького Сходу та Північної Африки у 2019р. тривали 14 багатосторонніх миротворчих операцій – на дві більше, ніж у 2018р. Хоча більшість операцій триває вже багато років, одна у 2019р. була новою – Місія ООН на підтримку Ходейдської угоди (*United Nations Mission to Support the Hodeidah Agreement*, підрозділ V); а Місія ЄС з прикордонної допомоги в Лівії (*EU Border Assistance Mission in Libya*) після набуття чинності її новим мандатом у грудні 2018р. тепер вважається багатосторонньою миротворчою операцією згідно з визначенням СППРІ⁴. Одна миротворча місія у 2019р. завершилася – Тимчасове міжнародне представництво в Хевроні (*Temporary International Presence in Hebron*, підрозділ III). Близький Схід і Північна Африка був єдиним регіоном, у якому спостерігалось

¹ Визначення і типологію конфліктів див. у підрозділі I розділу 2 цього видання.

² Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'Data export tool', [n.d.].

³ *The Economist*, 'Protests are making a comeback in the Arab world', 21 Mar. 2019; England, A., 'In Algeria and Sudan, a second Arab spring is brewing', *Financial Times*, 11 Apr. 2019; Hearst, D., 'The second Arab Spring? Egypt is the litmus test for revolution in the Middle East', *Middle East Eye*, 16 Apr. 2019.

⁴ Council of the EU, 'EUBAM Libya becomes a fully-fledged civilian CSDP mission', Press release, 17 Dec. 2018.

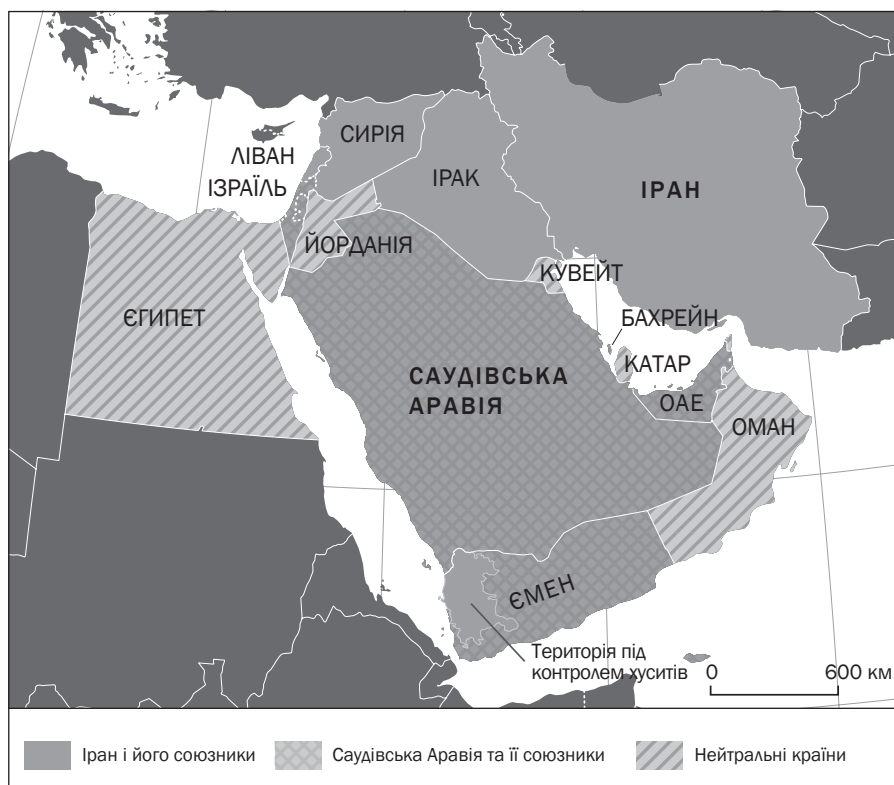

Схема 6.1. Регіональне суперництво на Близькому Сході та в Північній Африці
ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати.

Джерело: *The Economist*, 'Iran was not predestined to become a regional hegemon', 9 Feb. 2019.

збільшення чисельності персоналу, розгорнутого у складі миротворчих операцій у 2019р. – на 5%, з 14 408, на 31 грудня 2018р., до 15 082, на 31 грудня 2019р.⁵

Є три наскрізні питання, що зумовлюють безпекові дилеми в регіоні: (а) триваюче суперництво держав регіону з мінливою мережею зовнішніх альянсів та інтересів; (б) збереження загрози насильства з боку екстремістських джихадистських угруповань; (в) загострення конкуренції за водні ресурси та зростаючі наслідки зміни клімату⁶. У цьому підрозділі стисло розглядається, як ці три проблеми еволюціонували у 2019р.; особлива увага надана ескаляції напруженості між Іраном і США.

⁵ Про глобальні та регіональні тенденції багатосторонніх миротворчих операцій див. підрозділ II розділу 2 цього видання.

⁶ Дейвіс Я. Збройні конфлікти і мирний процес на Близькому Сході та в Північній Африці. – *Щорічник СППРІ 2019*, підрозділ V розділу 2.

Мінливі союзники та противники: ескалація напруженості між Іраном і США

У регіоні Близького Сходу та Північної Африки лінії розбіжностей складним чином перетинаються, змінюючи контури таборів союзників і противників (схема 6.1)⁷. Найбільш дестабілізуюче й небезпечне міждержавне протистояння у 2019р. зберігалось між Іраном (і його союзниками в Ємені, Іраку, Лівані та Сирії) та ситуативною групою з чотирьох держав: Ізраїлю, ОАЕ, Саудівської Аравії і США⁸. Саудівська Аравія – країна з найвищим рівнем військових витрат та імпорту озброєнь у регіоні – та ОАЕ (а, також, меншою мірою деякі інші держави Перської затоки) активно протидіють Ірану в Іраку, Лівані, Сирії та Ємені, тоді як Ізраїль протидівав Ірану переважно в Лівані та Сирії, а також у зв'язку з Іранською ядерною угодою 2015р. (Спільним всеохопним планом дій, СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*)⁹. Як і у 2018р., Ізраїль у 2019р. неодноразово завдавав ударів по об'єктах Ірану та іранських союзників у Сирії, а також авіаударів по підтримуваних Іраном воєнізованих формуваннях в Іраку та по силам Хезболи в Лівані¹⁰. Водночас зберігався міжсунітський розкол: Єгипет, ОАЕ та Саудівська Аравія змагалися із Катаром і Туреччиною (особливо на Африканському розі та в Лівії), а Ісламська Держава (ІД) чинила насильство переважно проти сунітів¹¹. Однак саме динаміка дії – контрдії між Іраном і США (та їх союзниками у Перській затоці) вийшла впродовж року на перший план, а в деяких випадках загрожувала перетворитися з проксі-війни на регіональний міждержавний військовий конфлікт¹². Боротьба за геополітичний вплив між Іраном і США ускладнювала також посередницьку діяльність ООН у Ємені (підрозділ V).

⁷ Malley, R., 'The unwanted wars: Why the Middle East is more combustible than ever', *Foreign Affairs*, Nov./Dec. 2019.

⁸ Докладніше про суперників і їх дії у 2018р. див.: Дейвіс (посилання 6). Про роль геостратегічних факторів див.: Ghoble, V.T., 'Saudi Arabia-Iran contention and the role of foreign actors', *Strategic Analysis*, vol.43, no.1 (2019), pp.42-53. Про відносини між Саудівською Аравією та ОАЕ див.: Ziadah, R., 'The importance of the Saudi-UAE alliance: Notes on military intervention, aid and investment', *Conflict, Security & Development*, vol.19, no.3 (2019), pp.295-300. Про відносини між Ізраїлем і Саудівською Аравією див.: Rynhold, J. and Yaari, M., 'The quiet revolution in Saudi-Israeli relations', *Mediterranean Politics*, Dec. 2019.

⁹ Wezeman, P. and Kuimova, A., 'Military spending and arms imports by Iran, Saudi Arabia, Qatar and the UAE', SIPRI Fact Sheet, May 2019. Про СВПД див. підрозділ III розділу 11 цього видання.

¹⁰ Див., наприклад: Middle East Monitor, 'Satellite images show Iran missile factory in Syria destroyed by Israel air strikes', 15 Apr. 2019; Reuters, 'Israel says air strike in Syria sent "no immunity" message to Iran', 25 Aug. 2019; Cohen, E.T. and Huggard, K., 'What can we learn from the escalating Israeli raids in Syria?', The Brookings Institution, 6 Dec. 2019.

¹¹ Agha, H. and Malley, R., 'The Middle East's great divide is not sectarianism', *New Yorker*, 11 Mar. 2019; International Crisis Group, *Intra-Gulf Competition in Africa's Horn: Lessening the Impact*, Middle East Report no.206 (International Crisis Group: Brussels, 19 Sep.2019). Про збройний конфлікт на Африканському розі див. підрозділ IV розділу 7 цього видання.

¹² Див., наприклад: International Crisis Group, *Averting the Middle East's 1914 Moment*, Middle East Report no.205 (International Crisis Group: Brussels, 1 Aug. 2019); *The Economist*, 'The brewing conflict between America and Iran', 9 May 2019.

Кампанія “максимального тиску” з боку США

Ірано-американські відносини залишаються ворожими з часів ісламської революції 1979р. в Ірані, 40-а річниця якої відзначалася в лютому 2019р.¹³ Останніми роками їх відносини продовжували погіршуватись, особливо через вихід США з СВПД у 2018р., а також через американську силову політику “максимального тиску”, за допомогою якої США сподівалися знову посадити Іран за стіл переговорів, але тепер уже у слабшій позиції¹⁴. Іран, зі свого боку, виглядав переконаним у тому, що забезпечення “активного стримування” та погрози відновити власну ядерну програму, що існувала до СВПД, змусять США та їх союзників переглянути свою політику¹⁵. На початковому етапі цих дій і контрдій США визнали Корпус стражів ісламської революції (*Islamic Revolutionary Guard Corps*) “іноземною терористичною організацією”, після чого Іран назвав терористами американське Центральне командування (*US Central Command*) і його сили на Близькому Сході¹⁶. Однак протистояння в Ормузькій протоці у травні-липні 2019р. – із збиттям Іраном американського розвідувального дрона в червні та кібернападом США на Іран у відповідь – та кілька імовірних ударів Ірану по нафтових об’єктах Саудівської Аравії у вересні посилили ризик регіонального конфлікту (підрозділ I розділу 1)¹⁷.

Попри новий інцидент з іранським нафтоналивним танкером у Червоному морі в жовтні, напруженість між Іраном і США у жовтні-листопаді дещо зменшилась, і повідомлялося, що Іран і Саудівська Аравія через посередників

¹³ Jahanpour, F., ‘Iran at crossroads on 40th anniversary of its Islamic revolution’, *The Transnational*, 11 Feb. 2019; *The Economist*, ‘Four decades after its revolution, Iran is still stuck in the past’, 9 Feb. 2019. Про глибокі культурні та ідеологічні причини конфлікту див.: Chitsazian, M.R. and Taghavi, S.M.A., ‘An Iranian perspective on Iran-US relations: Idealists versus materialists’, *Strategic Analysis*, vol.43, no.1 (2019), pp.28-41.

¹⁴ Katzman, K. et al., *US-Iran Tensions and Implications for US Policy* (Congressional Research Service: 23 Sep.2019), p.1; US Department of State, Office of the Spokesperson, ‘Advancing the US maximum pressure campaign on Iran’, Fact Sheet, 22 Apr. 2019. Про вихід США з Іранської ядерної угоди див.: Ерастьо Т. Виконання Спільного всеохопного плану дій. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ III розділу 7.

¹⁵ Про стратегію “активного стримування” та головні зовнішньополітичні цілі Ірану див.: Ahmadian, H. and Mohseni, P., ‘Iran’s Syria strategy: The evolution of deterrence’, *International Affairs*, vol.95, no.2 (2019), pp.341-64; Watling, J., ‘Iran’s objectives and capabilities: Deterrence and subversion’, Royal United Services Institute, Occasional Paper, Feb. 2019.

¹⁶ US Department of State, Office of the Spokesperson, ‘Designation of the Islamic Revolutionary Guard Corps’, Fact Sheet, 8 Apr. 2019; Galvin, C., ‘A threat to Jus in Bello: Legal implications of Iran’s designation of the US Central Command as a Terrorist Organization’, Royal United Services Institute commentary, 15 May 2019.

¹⁷ Landler, M. et al., ‘US puts Iran on notice and weighs response to attack on oil tankers’, *New York Times*, 14 June 2019; Deeks, A. and Andersen, S.R., ‘Iran shoots down a US drone: Domestic and international legal implications’, *Lawfare*, 20 June 2019; Shear, M.D. et al., ‘Strikes on Iran approved by Trump, then abruptly pulled back’, *New York Times*, 20 June 2019; Barnes, J.E. and Gibbons-Neff, T., ‘US carried out cyberattacks on Iran’, *New York Times*, 22 June 2019; Kirkpatrick, D.D. et al., ‘Who was behind the Saudi oil attack? What the evidence shows’, *New York Times*, 16 Sep. 2019; International Crisis Group, ‘After the Aramco attack: A Middle East one step closer to its “1914 moment”’, Commentary, 20 Sep. 2019. Про поширення використання дронів на Близькому Сході див.: *The Economist*, ‘The growing appetite for armed drones in the Middle East’, 9 Mar. 2019; Balas, A., ‘UAVs in the Middle East: Coming of age’, Royal United Services Institute commentary, 10 July 2019.

працюють над започаткуванням діалогу¹⁸. Але попри обмін ув'язненими між Іраном і США на початку грудня, ряд збройних сутичок в Іраку між іранськими союзниками і США наприкінці місяця (підрозділ II) свідчили про імовірність подальшої ескалації у 2020р.¹⁹

Екстремістські джихадистські угруповання

Загроза з боку джихадистів-салафітів у регіоні Близького Сходу та Північної Африки та у світі загалом була фрагментованою і локалізованою, але при цьому ІД та/або Аль-Каїда продовжували керувати або впливати на ряд різних угруповань²⁰. ІД втратила останні свої території в Іраку у грудні 2017р. та в Сирії у березні 2019р., а її халіф А.Б.аль-Багдаді (*Abu Bakr al-Baghdadi*) був вбитий американськими військовими в Сирії у жовтні 2019р.²¹ Оцінити розміри осередків джихадистів, які залишаються в регіоні, складно, враховуючи таємний характер і збереження суттєвого компоненту “закордонних бойовиків” (осіб, які приєдналися до збройного конфлікту за кордоном)²². За однією з оцінок, нинішня чисельність ІД в Іраку та Сирії складає близько 18 тис. бійців²³. Попри поразки та очевидне послаблення, протягом 2019р. ІД залишалась активною в Іраку та Сирії.

¹⁸ Fassih, F. and Hubbard, B., ‘Saudi Arabia and Iran make quiet openings to head off war’, *New York Times*, 4 Oct. 2019.

¹⁹ Crowley, M., ‘In prisoner swap, Iran frees American held since 2016’, *New York Times*, 7 Dec. 2019.

²⁰ Про імовірний майбутній напрям розвитку воєнничого радикального ісламізму див.: Clarke, C.P., *After the Caliphate* (Polity Press: Cambridge, 2019); Byman, D., ‘Does Al Qaeda have a future?’, *Washington Quarterly*, vol.42, no.3 (2019), pp.65-75; Almohammad, A., ‘Seven years of terror: Jihadist organisation’s strategies and future directions’, International Centre for Counter-Terrorism Research Paper, Aug. 2019. Про суперечності та конкуренцію між Аль-Каїдою та ІД див.: Bacon, T. and Grimm Arsenault, E., ‘Al Qaeda and the Islamic State’s break: Strategic strife or lackluster leadership?’, *Studies in Conflict & Terrorism*, vol.42, no.3 (2019), pp.229-263.

²¹ *The Economist*, ‘Islamic State after the death of Abu Bakr al-Baghdadi’, 2 Nov. 2019; Chulov, M., ‘Abu Bakr al-Baghdadi’s death comes as new order takes shape in Middle East’, *The Guardian*, 27 Oct. 2019; White House, ‘The United States and our global partners have liberated all ISIS-controlled territory’, 23 Mar. 2019. Про ІД, її цілі, операції і союзників, а також про міжнародну військову кампанію проти неї див.: Дейвіс Я. Цілі, завдання, методи Ісламської держави та відповідь міжнародної спільноти. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ II розділу 2; Дейвіс Я. Ісламська держава у 2016р.: падіння “халіфату” та зростання транснаціональної загрози? – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 3.

²² Зокрема, в 9-й доповіді Генерального секретаря ООН про загрозу з боку ІД оцінки не наводилися: UN Security Council, Ninth report of the Secretary-General on the threat posed by ISIL (Da’esh) to international peace and security and the range of United Nations efforts in support of member states in countering the threat, S/20197612, 31 July 2019. Про історичний вплив закордонних бійців див.: Cragin, R. K. and Stipanovich, S., ‘Metastases: Exploring the impact of foreign fighters in conflicts abroad’, *Journal of Strategic Studies*, vol.42, no.3-4 (2019), pp.395-424.

²³ Rogers, P., ‘The ISIS comeback is happening – but the west isn’t learning any lessons’, *openDemocracy*, 22 Aug. 2019.

Брак водних ресурсів та інші наслідки зміни клімату

Зв'язок між проблемами нестачі води, зміни клімату та безпеки в регіоні Близького Сходу та Північної Африки є “складним, різноманітним і різноспрямованим”²⁴. У кількох випадках зміна клімату і брак водних ресурсів безпосередньо чи опосередковано впливали на нещодавні та триваючі конфлікти в регіоні. На щорічному Світовому економічному форумі 2019р. у швейцарському Давосі загроза кризи водних ресурсів була названа найсерйознішим ризиком для регіону Близького Сходу та Північної Африки²⁵. Зокрема, в Лівії у 2019р. неодноразово відбувалися напади на інфраструктуру водо- та енергопостачання та порушення в її роботі²⁶. У Перській затоці значна частина населення залежить від опріснювання питної води – 30 великих опріснювальних установок працюють у Саудівській Аравії і 70 в ОАЕ, – а інфраструктура опріснювання є дуже вразливою в умовах збройного конфлікту²⁷. З іншого боку, в березні-квітні 2019р. півмільйона іранців були тимчасово відселені через сильну повінь²⁸.

²⁴ Schaar, J., ‘A confluence of crises on water, climate and security in the Middle East and North Africa’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2019/4, July 2019.

²⁵ Middle East Business Intelligence, ‘How the GCC is tackling its looming water crisis’, 28 Mar. 2019.

²⁶ Wintour, P., ‘Water supply restored for millions in Libya, averting crisis’, *The Guardian*, 21 May 2019.

²⁷ Salacanian, S., ‘How drinking water has become a major conflict deterrence factor in the Gulf region’, *New Arab*, 21 Aug. 2019.

²⁸ International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, ‘Iran floods: Two million people in need of humanitarian aid’, Press release, 15 Apr. 2019.

II. Збройні конфлікти та мирні процеси в Іраку, Сирії та Туреччині

ЯН ДЕЙВІС, ДИЛАН О'ДРИСКОЛЛ

У цьому підрозділі розглядаються складні і взаємопов'язані збройні конфлікти в Іраку, Сирії і Туреччині. У 2019р. Уряд Б.Асада зміцнив владу в Сирії і досяг нових стратегічних успіхів, тоді як Ірак залишався нестійкою постконфліктною державою зі слабкими інститутами та масовими протестами. Як свідчення поступової нормалізації відносин між двома країнами, у вересні 2019р. знову відкрився пункт перетину кордону, закритий з 2012р.¹ Іран зберігав потужну присутність в обох країнах. Туреччина у 2019р. продовжувала військові дії на півночі Іраку і здійснила новий рейд на північ Сирії після того, як Президент США Д.Трамп оголосив про вивід американських військ із Сирії. Домовленість Росії і Туреччини про створення “зони безпеки” на північному сході Сирії у жовтні 2019р. зміцнила роль Росії як найбільш впливового гравця в Сирії, відсунула Туреччину ще далі від Заходу та засвідчила зменшення впливу США в регіоні. Загалом, через зміну регіонального балансу сил протягом року більше всіх втратили курди – етнічна група чисельністю близько 30 млн. осіб, які живуть в Ірані, Іраку, Сирії і Туреччині, – за винятком деяких політичних здобутків в Іраку².

Згасання збройного конфлікту, але зростання протестів в Іраку

Ірак, виснажений десятиліттями збройного конфлікту³, після територіальної поразки ІД у грудні 2017р., схоже, насолоджується періодом відносної стабільності. Водночас там залишилися глибинна релігійна напруженість, заклоти ІД, що жевріють у віддалених північних районах країни, та величезні проблеми з повоєнною відбудовою, примиренням і врядуванням⁴.

Ще одним свідченням триваючих проблем є існування в державі трьох головних безпекових суб'єктів: Сил безпеки Іраку (*Iraqi Security Forces, ISF*), підтримуваних Міжнародною коаліцією протидії ІДІЛ (*Global Coalition Against Daesh*) на чолі зі США та Місією НАТО з підготовки і зміцнення спроможностей; курдської Пешмерга (*Peshmerga*); Сил народної мобілізації (*Hashd al-Shaabi, Popular Mobilization Forces, PMF*), яка є підтримуваною іракським Урядом парасольковою організацією, до якої належать кілька переважно шіїтських воєнізованих формувань (частину з яких

¹ Reuters, 'Iraq to open border-crossing with Syria on Monday', 28 Sep. 2019.

² Історію боротьби курдів за свою державність див.: Озел С. та Йілмаз А. Курди на Близькому Сході у 2015р. – *Щорічник СІПІ 2016*, с.51-67; Barkey, H. J., 'The Kurdish awakening: Unity, betrayal, and the future of the Middle East', *Foreign Affairs*, Mar./Apr. 2019.

³ Див. різні попередні випуски *Щорічника СІПІ*. Про наслідки для здоров'я іранців див.: Lafta, R. K. and Al-Nuaimi, M. A., 'War or health: A four-decade armed conflict in Iraq', *Medicine, Conflict and Survival*, vol.35, no.3 (2019), pp.209-26.

⁴ O'Driscoll, D., 'Governing the “ungoverned”': Suppressing the Islamic State's insurgency in Iraq', SIPRI commentary, 12 Apr. 2019; International Organization for Migration, 'Iraq Mission, Displacement tracking matrix', Oct. 2019.

Таблиця 6.1. Оцінка числа загиблих у конфліктах в Іраку у 2016-2019рр.

Тип подій	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	24 595	15 216	2 736	1 710
Вибухи/дистанційне насильство	25 645	13 921	2 494	1 201
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	319	58	57	469
Насильство проти цивільних	5 755	2 823	311	225
Разом	56 314	32 018	5 598	3 605

Примітки: Перший рік, за який є дані по Іраку в базі даних *Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED)* – 2016р. Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

підтримує Іран), а також християнське, шабакське, сунітське, туркменське та езидське ополчення⁵. Однією з головних цілей Уряду Іраку є інтеграція *PMF* до *ISF*, але цей процес просувається повільно. Крім того, з жовтня 2017р. консультації з питань реформування сектору цивільної безпеки надає невелика Консультативна місія ЄС в Іраку (*European Union Advisory Mission in Iraq*)⁶.

У відповідь на продовження нападів ІД, включно з новою тактикою спалювання врожаю, Уряд Іраку впродовж року здійснив ряд військових і контртерористичних операцій проти цього угруповання, в т.ч. об’єднаних операцій за участі *ISF*, *PMF* та за авіаційної підтримки коаліції під проводом США⁷. У 2019р. тривали також військові дії Туреччини проти Робітничої партії Курдистану (*Partiya Karkeren Kurdistan, PKK*) на півночі Іраку⁸.

З початку 2018р. Ірак часто характеризується як країна постконфліктного періоду. Але, хоча наявні дані свідчать про різке зменшення числа загиблих унаслідок бойових дій у 2018-2019рр. (таблиця 6.1), воно залишається на рівні збройного конфлікту високої інтенсивності (понад 1 000 жертв бойових дій протягом року)⁹. Крім того, гуманітарні умови у країні залишалися складними: станом на грудень 2019р., понад 1,4 млн. ВПО і 6,7 млн. осіб, які потребували гуманітарної допомоги¹⁰.

⁵ International Crisis Group, *Iraq’s Paramilitary Groups: The Challenge of Rebuilding a Functioning State*, Middle East Report no.188 (International Crisis Group: Brussels, 30 July 2018). Міжнародна коаліція проти ІДІЛ має веб-сайт: <<https://theglobalcoalition.org/en/>>. Дані про Місію НАТО в Іраку можна знайти на веб-сайті НАТО, <https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_166936.htm>.

⁶ EU, ‘EU Advisory Mission in support of security sector reform in Iraq’, 18 Oct. 2018.

⁷ Guerin, O., ‘Isis in Iraq: Militants “getting stronger again”’, BBC, 23 Dec. 2019.

⁸ Al Jazeera, ‘Turkey launches operation against PKK fighters in northern Iraq’, 28 May 2019; Starr, S., ‘Turkey’s military interventions in Iraq hardly achieve anything’, *Arab Weekly*, 31 Aug. 2019.

⁹ Визначення збройних конфліктів див. у підрозділі 1 розділу 2 цього видання.

¹⁰ UN Children’s Fund, ‘Iraq: 2019 humanitarian situation report, reporting period: 1 January 2019 to 31 December 2019’, [n.d.].

Роль США в Іраку

Адміністрація США перетворила Ірак на арену своєї, значною мірою політичної, боротьби з Іраном (підрозділ I), вимагаючи від країни розпуску кількох воєнізованих шіїтських формувань, тісно пов'язаних з Іраном¹¹. США звинувачували ці воєнізовані формування у скоєнні у 2019р. кількох ракетних обстрілів американських військових (близько 5 000 американських військовослужбовців залишаються у країні на запрошення іракського Уряду), комерційних і дипломатичних об'єктів в Іраку. Попри помітну роль Ірану в діяльності ключових іракських інститутів, Уряд Іраку намагався зберегти нейтралітет в ірано-американському протистоянні¹². У грудні ірано-американський конфлікт в Іраку загострився. У відповідь на серію ударів по об'єктах США, під час одного з яких загинув американський контрактник, США завдали авіаударів по базі підтримуваного Іраном воєнізованого формування *Kata'ib Hezbollah* в Іраку, вбивши не менше 25 бійців. Після того кілька членів цього формування та їх прихильники скоїли напад на Посольство США у Багдаді¹³.

Масові протести на шіїтському півдні

Останніми роками діяльність Уряду Іраку ускладнювали повстання в сунітських регіонах і сепаратистські вимоги курдів. Після регіональних і національних виборів 2018р. в Іраку був створений Уряд на чолі з Прем'єр-міністром А.А.Магді (*Adil Abdul Mahdi*), колишнім Міністром нафти і шіїтським політичним діячем. Хоча це була четверта поспіль мирна передача влади в Іраку, перед Урядом постало багато економічних і політичних проблем, включно з питанням курдського кордону та необхідністю пошуку взаємоприйнятної формули розподілу надходжень від іракської нафти та газу¹⁴. Прем'єр-міністр Магді зумів покращити відносини з курдами; проте, він не зміг здійснити жодних масштабних змін і виявився неспроможним контролювати воєнізовані формування та їх політичні органи. Відповідно, в його Уряді бачили продовження політичної системи, за якої еліти розподіляють багатства Іраку, мало що залишаючи на розвиток країни¹⁵.

Як наслідок, на шіїтському півдні в жовтні 2019р. спалахнули широкі антиурядові протести з вимогами економічних і політичних реформ – наймасовіші після завершення американської окупації у 2010р. Розпочавшись

¹¹ Robinson, L., 'Winning the peace in Iraq', *Foreign Affairs*, Sep./Oct. 2019; International Crisis Group, 'Iraq: Evading the gathering storm', Middle East Briefing no.70, 29 Aug. 2019.

¹² Arango, T. et al., 'The Iran cables: Secret documents show how Tehran wields power in Iraq', *New York Times*, 18 Nov. 2019.

¹³ Aboulenein, A. and Rasheed, A., 'Iraq condemns US air strikes as unacceptable and dangerous', Reuters, 30 Dec. 2019; O'Driscoll, D., 'Tensions on Iraqi soil likely to overshadow anti-government protest demands', SIPRI commentary, 9 Jan. 2020.

¹⁴ International Crisis Group, *After Iraqi Kurdistan's Thwarted Independence Bid*, Middle East Report no.199 (International Crisis Group: Brussels, 27 Mar. 2019). Про потенціал місцевої миротворчості в м.Кіркук див.: O'Driscoll, D., 'Building everyday peace in Kirkuk, Iraq: The potential of locally focused interventions', SIPRI Policy Paper no.52, Sep. 2019.

¹⁵ O'Driscoll (посилання 13).

у Багдаді 1 жовтня 2019р., вони охопили значну частину півдня Іраку¹⁶. Сили безпеки (до яких, імовірно, належали як урядові війська, так і союзні Ірану шиїтські воєнізовані формування), використали проти переважно молодих і неозброєних протестувальників бойові набої, сльозогінний газ і світлошумові гранати, внаслідок чого в перші сім днів протестів загинули понад 110 осіб¹⁷. До кінця 2019р. унаслідок пов'язаного з протестами насильства, за оцінкою, понад 460 осіб було вбито та близько 25 тис. поранено¹⁸.

Наприкінці жовтня 2019р. Прем'єр-міністр Магді запропонував свою відставку за умови, що буде домовлено про наступника. Іракський Парламент прийняв його відставку на початку грудня¹⁹. Однак найбільший блок у Парламенті висунув дві кандидатури, з якими не погодилися протестувальники та, відповідно, не підтримані Президентом Іраку Б.Саліхом (*Barham Salih*). Як наслідок, Магді залишився виконуючим обов'язки Прем'єр-міністра, і протести продовжились, а вимоги протестувальників залишилися без відповіді у 2019р.²⁰

Збройний конфлікт у Сирії

З 2011р. політична влада алавітської верхівки в Сирії зазнавала випробувань під час багатостороннього збройного конфлікту, який розпочався з Арабської весни та перетворився на складну війну за участі потужних регіональних і світових гравців. З 2018р. там відбувається деескалація воєнних дій унаслідок зміцнення контролю над територією Урядом Сирії і фактичної втрати територій ІД у березні 2019р.²¹ Тим не менш, Сирія у 2019р. залишалася країною з найвищим рівнем насильства у світі з числа охоплених Проектом збору даних про місця збройних конфліктів і подій (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*) і найнебезпечнішою країною для цивільних. Там було скоєно найбільше актів політичного насильства у світі у 2019р. (17 667 зафіксованих подій, або 19% загальносвітової кількості), найбільше актів, безпосередньо спрямованих проти цивільних (3 432 зафіксованих подій, що призвели до найбільшого числа

¹⁶ *The Economist*, 'Iraq's government seems powerless to halt protests in the Shia heartland', 10 Oct. 2019; Hassan, F. and Rubin, A.J., 'Iraq struggles to contain wave of deadly protests', *New York Times*, 4 Oct. 2019.

¹⁷ Fantappie, M., 'Widespread protests point to Iraq's cycle of social crisis', International Crisis Group commentary, 10 Oct. 2019.

¹⁸ Abdul-Ahad, G. and Graham-Harrison, E., 'Defiant protesters back in Baghdad square within an hour of slaughter', *The Guardian*, 7 Dec. 2019; Al Jazeera, 'Iraq: Anti-government protesters denounce pro-Iran crowds', 2 Jan. 2020.

¹⁹ BBC, 'Iraq protests: PM Adel Abdul Mahdi "will resign if replacement is found"', 31 Oct. 2019; Chulov, M., 'Iraq risks breakup as tribes take on Iran's militias in "blood feud"', *The Guardian*, 30 Nov. 2019.

²⁰ O'Driscoll (посилання 13).

²¹ Про сирійський конфлікт у 2016-2018рр. див.: Сміт Д. Близький Схід та Північна Африка: 2016р. у перспективі. – *Щорічник СППІ 2017*, підрозділ I розділу 3; Дейвіс Я. Збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці. – *Щорічник СППІ 2018*, підрозділ V розділу 2; Дейвіс Я. Збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці. – *Щорічник СППІ 2019*, підрозділ V розділу 2.

Таблиця 6.2. Оцінка числа загиблих у конфлікті в Сирії у 2017-2019рр.

Тип подій	2017	2018	2019
Бойові дії	26 577	16 001	8 296
Вибухи/дистанційне насильство	25 244	11 802	5 752
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	222	18	56
Насильство проти цивільних	2 358	2 264	1 169
Разом	54 401	30 085	15 273

Примітки: Перший рік, за який є дані по Сирії в базі даних *Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED)* – 2017р. Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

смертей цивільних – 4 165), і третя у світі сумарна кількість зафіксованих смертей (15 273, таблиця 6.2)²².

До кінця 2019р. Уряд Президента Б.Асада контролював близько 70% території країни, а озброєна опозиція трималась у двох районах: у провінції Ідліб на північному заході та на північному сході, який частково контролюють курди. До збройного конфлікту продовжували долучатися учасники у змішаному та змінному складі, включно з регіональними та світовими гравцями: Росія і Туреччина на північному заході; Росія, Туреччина і США на північному сході, де перебіг громадянської війни змінився через тривалий та непевний вивід американських військ і наступні нові військові операції Туреччини за кордоном. На південному заході міцно зберігав присутність Іран, а Ізраїль продовжував авіаудари по іранських союзниках, намагаючись забезпечити буфер між собою та підтримуваним Іраном сирійським Урядом²³. Росія стала найвпливовішим гравцем у Сирії в цілому, хоча залишки ІД продовжували становити загрозу²⁴. Упродовж 2019р. також існував ризик розширення сирійського конфлікту: або через хитросплетіння конкуруючих між собою іноземних військових сил у Сирії, або через ширше протистояння Ірану та США (підрозділ I). Викликала стурбованість і можлива наявність у сирійського Уряду хімічної зброї²⁵.

²² Kishi, R. et al., *Year in Review* (ACLED: 2 Mar. 2020), pp.19-20, 46-47.

²³ Reuters, ‘Israel says air strike in Syria sent “no immunity” message to Iran’, 25 Aug. 2019; Specia, M., ‘Israel launches airstrikes in Syria to target Iranian forces’, *New York Times*, 20 Nov. 2019. Про роль Ірану в Сирії див.: Juneau, T., ‘Iran’s costly intervention in Syria: A pyrrhic victory’, *Mediterranean Politics*, vol.25, no.1 (2020), pp.26-44.

²⁴ Див., наприклад: BBC, ‘Syria war: “IS suicide bomber” kills US troops in Manbij’, 16 Jan. 2019.

²⁵ Corder, M., ‘Chemical weapons watchdog members voice concerns over Syria’, Associated Press, 9 July 2019. Див. також підрозділ I розділу 12 цього видання.

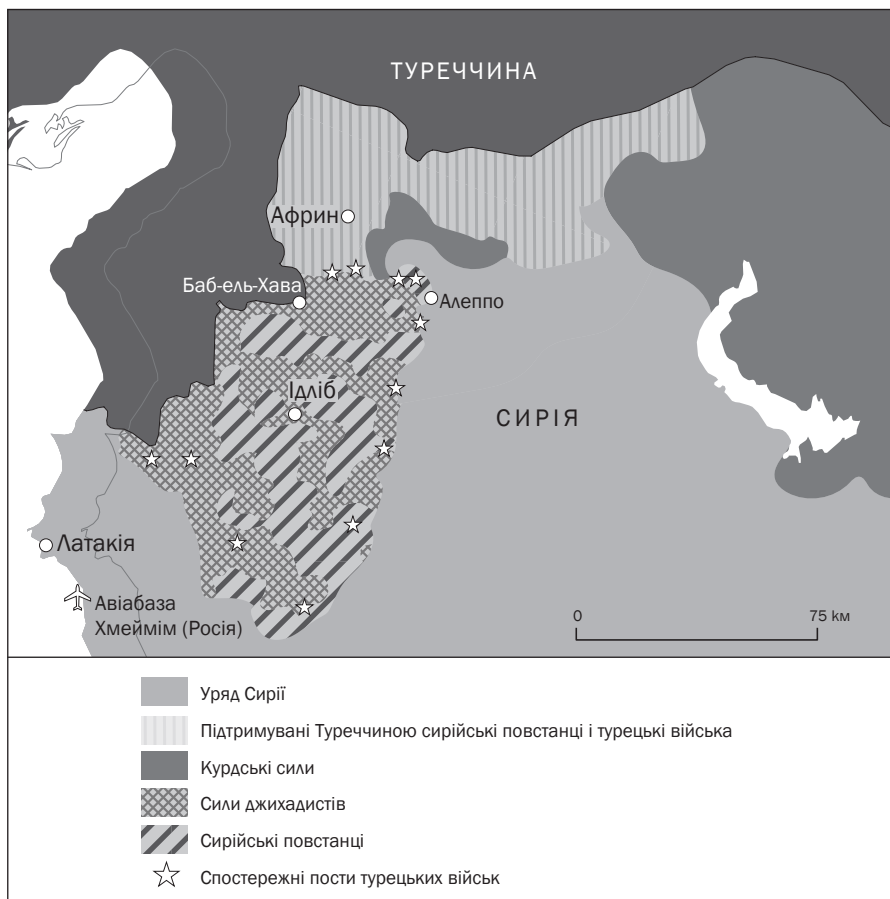

Схема 6.2. Контроль території у провінції Ідліб, станом на лютий 2019р.

Джерело: IHS Control Monitor, 25 Feb. 2019; BBC, cited in Sinjab, I., 'Syria war: Jihadist takeover in rebel-held Idlib sparks alarm', BBC, 26 Feb. 2019.

Північний захід: Битва за Ідліб

На північному заході Сирії після повернення контролю над передмістями Дамаска (Східна Гута) та домовленості про капітуляцію повстанців у Хомсі у 2018р. урядові сили (за підтримки Ірану та Росії) у 2019р. зосередили зусилля на підконтрольній повстанцям провінції Ідліб, де проживали 3 млн. цивільних (у т.ч. 1 млн. ВПО з інших районів Сирії), а також близько 100 тис. озброєних повстанців і різного роду джихадистів²⁶. У вересні 2018р. наступ на Ідліб ніби вдалося відвернути завдяки російсько-турецькій домовленості про створення та моніторинг

²⁶ Lederer, E.M., 'UN: Idlib offensive could spark worst humanitarian emergency', Associated Press, 28 Aug. 2018; *The Economist*, 'The battle for Syria's last rebel redoubt looms', 6 Sep. 2018; International Crisis Group, 'Saving Idlib from destruction', Middle East Briefing no.63, 3 Sep. 2018.

демлітаризованої буферної зони для захисту цивільних у провінції²⁷. Але озброєні бойові угруповання, – в т.ч. головне джихадистське угруповання, що має коріння в Аль-Каїді, – *Hayat Tahrir al-Sham*, яке, за оцінкою, має 20 тис. бійців, – не залишили буферну зону і почали брати провінцію під контроль (схема 6.2)²⁸.

Президент Росії В.Путін у січні провів переговори з Президентом Туреччини Р.Т.Ердоганом з питань нового спільного російсько-турецького плану стабілізації провінції. Однак у лютому авіаційні та наземні операції проурядових сил (переважно сирійських сухопутних військ та авіації, пов'язаних з Іраном воєнізованих формувань, російської авіації та її “радників”) з метою вибити *Hayat Tahrir al-Sham* і союзні з ним збройні угруповання помітно посилилися²⁹. Деталі російської стратегії “непомітної присутності” в Сирії, включно із сухопутними військами та силами спецпризначення, залишалися маловідомими³⁰. Домовленість про припинення вогню, досягнута Росією і Туреччиною у червні, не зупинила бойових дій, які знову активізувались у липні та серпні³¹. Широке використання проурядовими силами авіації та артилерії призвело до збільшення числа цивільних жертв, хоча визначення відповідальних за окремі випадки масового вбивства було проблематичним³². Водночас Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування у Сирійській Арабській Республіці (*Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic*) повідомляла про знищення важливих об'єктів інфраструктури, в т.ч. лікарень, ринків, закладів освіти та сільськогосподарських ресурсів, під час наступу, який також змусив тікати до турецького кордону понад 330 тис. цивільних³³.

27 серпня президенти Ердоган і Путін домовилися подовжити домовленості 2018р. – дотримуючись при цьому різних поглядів стосовно окремих ключових гравців в Ідлібі і того, чи має сирійський Уряд повернути контроль над північним заходом³⁴. У вересні РБ ООН розглядала конкуруючі

²⁷ International Crisis Group, ‘Syria’s Idlib wins welcome reprieve with Russia-Turkey deal’, Statement, 18 Sep.2018; *The Economist*, ‘Turkey and Russia cut a deal over Syria’, 20 Sep. 2018.

²⁸ Sinjab, L., ‘Syria war: Jihadist takeover in rebel-held Idlib sparks alarm’, BBC, 26 Feb. 2019; International Crisis Group, *The Best of Bad Options for Syria’s Idlib*, Middle East Report no.197 (International Crisis Group: Brussels, 14 Mar. 2019).

²⁹ Astakhova, O., ‘Russia and Turkey to act to stabilise Syria’s Idlib province – Putin’, Reuters, 23 Jan. 2019; *The Economist*, ‘Bashar al-Assad’s ruinous campaign to retake Idlib from Syrian rebels’, 6 June 2019.

³⁰ Див., наприклад: Jones, S.G., ‘Russia’s battlefield success in Syria: Will it be a pyrrhic victory?’, *CTC Sentinel*, vol.12, no.1 (Oct. 2019), pp.1-9; Mardasov, A., ‘What are Russian special operations forces doing in Idlib?’, Al Jazeera, 29 Aug. 2019; Al-Khalidi, S., ‘Syrian rebels say Moscow deploys ground forces in Idlib campaign’, Reuters, 18 July 2019. Про російські поставки зброї Сирії див. підрозділ I розділу 9 цього видання.

³¹ Reuters, ‘Russia and Turkey broker ceasefire in Syria’s Idlib: Russian news agencies’, 12 June 2019.

³² Див., наприклад: Karam, Z., ‘Syrian activists say airstrikes kill 27 in rebel-held town’, Associated Press, 22 July 2019; Reuters, ‘At least 544 civilians killed in Russian-led assault in Syria, rights group say’, *The Guardian*, 7 July 2019.

³³ UN General Assembly, ‘Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic’, A/HRC/42/51, 15 Aug. 2019.

³⁴ Al Jazeera, ‘Putin, Erdogan hail close defence ties as Idlib divisions remain’, 27 Aug. 2019.

проекти резолюції про припинення бойових дій в районі Ідлиба. Бельгія, Кувейт і Німеччина запропонували проект, що вимагав дотримання міжнародного права під час усіх заходів боротьби з тероризмом, а проект Китаю та Росії не стосувався операцій проти збройних недержавних угруповань³⁵. РБ ООН не змогла дійти згоди з жодної резолюції³⁶.

У листопаді-грудні російські та сирійські війська посилили авіаудари та започаткували наземний наступ на північному заході, забираючи територію у повстанських угруповань і спричиняючи нову хвилю біженців. Президент Ердоган пообіцяв не приймати цих нових сирійських біженців і закликав припинити насильство³⁷. Як і передбачалося на початку 2019р., Сирія наразі стикається з потенційно “найгіршою гуманітарною катастрофою” за ціле століття, маючи понад 235 тис. людей, що тікають від нових боїв у провінції Ідлиб³⁸.

Північний схід: тривалий вивід американських військ призводить до нового турецького наступу

Наприкінці 2018р. на північному сході Сирії зберігалася відносна, але нестійка стабільність під контролем підтримуваних США Сирійських демократичних сил (*Syrian Democratic Forces, SDF*) на чолі з переважно курдським збройним угрупованням Загони народної самооборони (*Yekineyen Parastina Gel, YPG*). Однак Туреччина вважає *YPG* терористичною організацією через її зв'язки з *PKK*, яка з 1980-х років веде повстанську війну проти Туреччини. Сирійські повстанці, підтримувані Туреччиною, у березні 2018р. взяли під контроль раніше підконтрольну курдам провінцію Афрін, але впродовж більшої частини 2018р. головний конфлікт розгортався між підтримуваними США *SDF* і залишками ІД³⁹. Згідно з американо-турецькою дорожньою картою від червня 2018р. з реалізації домовленостей про врядування та безпеку в м.Манбідж, Туреччина і США у жовтні 2018р. започаткували спільне патрулювання, і американські військові розпочали облаштовувати спостережні пости з метою надання допомоги Туреччині в захисті її кордону⁴⁰. Однак у грудні 2018р. Президент Д.Трамп заявив про

³⁵ UN Security Council, ‘Belgium, Germany and Kuwait: Draft resolution’, S/2019/756, 19 Sep. 2019; UN Security Council, ‘China and Russian Federation: Draft resolution’, S/2019/757, 19 Sep. 2019; Nichols, M., ‘UN Security Council to vote on rival calls for truce in Syria’s Idlib’, Reuters, 18 Sep. 2019.

³⁶ Проект резолюції Бельгії, Кувейту та Німеччини отримав 12 з 15 голосів, дев'ять членів проголосували проти китайсько-російського проекту резолюції, чотири – утрималися: UN News, ‘Security Council: Two draft resolutions, zero consensus on ceasefire in Syria’s Idlib’, 19 Sep. 2019.

³⁷ Gumrukcu, T., ‘Erdoğan says Turkey cannot handle new migrant wave from Syria, warns Europe’, Reuters, 22 Dec. 2019; Mckernan, B. and Akoush, H., ‘Thousands flee north-west Syria amid fierce assault to Assad’, *The Guardian*, 24 Dec. 2019.

³⁸ Graham-Harrison, E. and Akoush, H., ‘More than 235,000 people have fled Idlib region in Syria, says UN’, *The Guardian*, 27 Dec. 2019; France 24, ‘UN warns “worst humanitarian disaster” of the century is unfolding in Syria’s Idlib’, 31 July 2019.

³⁹ Chulov, M., ‘ISIS withdraws from last urban stronghold in Syria’, *The Guardian*, 14 Dec. 2018.

⁴⁰ Rempfer, K., ‘The US military is putting new observation posts in northern Syria’, *Military Times*, 21 Nov. 2018.

вивід з Сирії близько 2 000 американських військових. Хоча пізніше виявилось, що йшлося лише про частковий вивід, це залишало 60-тисячні сили *SDF/YPG* під загрозою нападу з боку або Туреччини та сирійських сил, підтримуваних Туреччиною, або сирійського Уряду⁴¹. Впродовж 2019р. США продовжували подавати союзникам у Сирії суперечливі сигнали стосовно своїх ролі та завдань⁴².

У січні 2019р. президенти Трамп та Ердоган обговорили можливість створення зони безпеки на північному сході Сирії, що могло б допомогти поверненню багатьох з 3,6 млн. сирійських біженців, які залишались у Туреччині⁴³. Коли *SDF/YPG* в лютому оточили останній анклав ІД на сході Сирії, США заявили, що залишать у країні “невелику миротворчу групу” у складі близько 200 військовослужбовців⁴⁴. Велика Британія та Франція погодилися перекинути до Сирії додаткові сили як компенсацію виводу американців⁴⁵. У березні, після захоплення останніх територій ІД, *SDF* закликали міжнародне співтовариство створити міжнародний суд на північному сході Сирії для притягнення до відповідальності затриманих представників ІД⁴⁶.

Після того, як Туреччина пригрозила завдати удару по *YPG*, якщо Туреччина і США не зможуть дійти згоди, 7 серпня нарешті було досягнуто попередньої домовленості про створення спільного оперативного центру з метою координації та організації запровадження зони безпеки⁴⁷. У вересні Президент Р.Т.Ердоган погрожував вислати не менше мільйона сирійських біженців – або шляхом їх переміщення до запропонованої зони безпеки, або спрямувавши до Європи⁴⁸. Кількома днями пізніше з метою зниження напруженості у відносинах з Туреччиною американські військові заявили про започаткування спільних американо-турецьких розвідувальних польотів і наземних патрулів⁴⁹.

⁴¹ Landler, M. et al., ‘Trump to withdraw US forces from Syria, declaring “We have won against ISIS”’, *New York Times*, 19 Dec. 2018; ‘The US withdrawal from Syria’, *Strategic Comments*, vol.25, no.1 (2019), pp.i-iii; International Crisis Group, *Squaring the Circles in Syria’s North East*, Middle East Report no.204 (International Crisis Group: Brussels, 31 July 2019).

⁴² Див., наприклад: Landler et al. (посилання 41); Associated Press, ‘Bolton: US troops will not leave Syria till ISIS beaten and Kurds protected’, *The Guardian*, 6 Jan. 2019.

⁴³ Reuters, ‘Trump, Erdoğan discuss creation of secure zone in northern Syria – Turkish presidency’, 14 Jan. 2019; Al Jazeera, ‘Erdoğan: Safe zones in Syria will allow refugees to return home’, 28 Jan. 2019.

⁴⁴ Karni, A. and Gibbons-Neff, T., ‘200 US troops to stay in Syria, White House says’, *New York Times*, 21 Feb. 2019; BBC, ‘Islamic State group: Civilians evacuated from last Syria enclave’, 20 Feb. 2019.

⁴⁵ Sabbagh, D., ‘UK and France to send further forces to Syria in aid of US withdrawal’, *The Guardian*, 9 July 2019.

⁴⁶ Kurdistan 24, ‘SDF calls for creation of international court to prosecute ISIS members in Syria’, 25 Mar. 2019.

⁴⁷ Reuters, ‘Turkey will launch operation in Syria if safe zone not established: Minister’, 22 July 2019; Fox, T., ‘Turkey, US agree to set up operation centre for Syria safe zone’, Al Jazeera, 7 Aug. 2019.

⁴⁸ Gall, C., ‘Turkey’s radical plan: Send a million refugees back to Syria’, *New York Times*, 10 Sep. 2019.

⁴⁹ Schmitt, E., ‘US poised to send 150 troops to patrol northeastern Syria’, *New York Times*, 12 Sep. 2019.

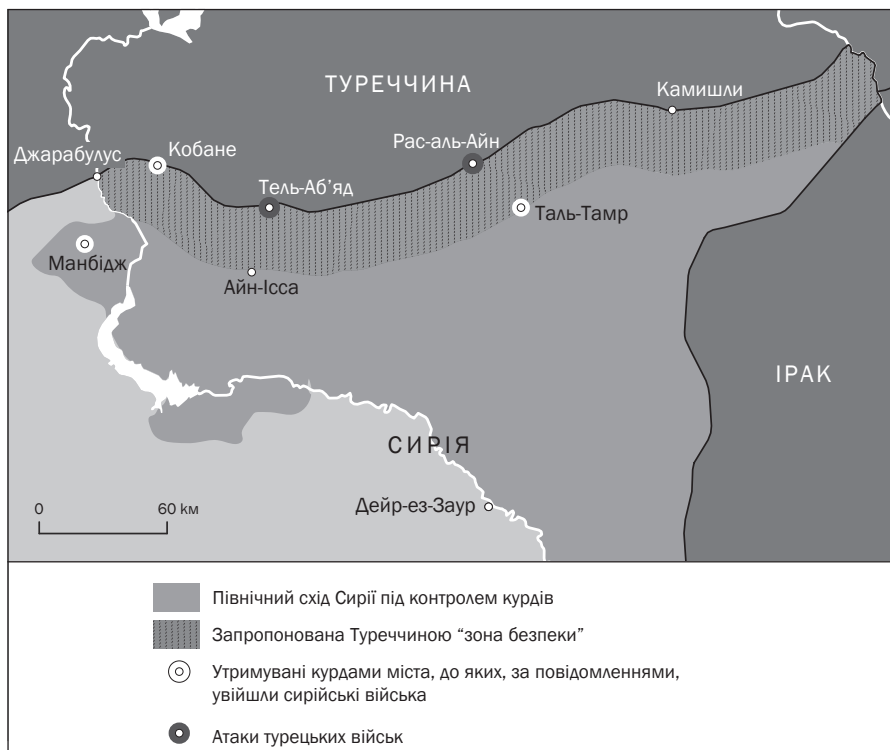

Схема 6.3. Збройний конфлікт на сирійсько-турецькому кордоні, станом на жовтень 2019р.

Джерело: McKernan, B., 'Russian troops patrol between Turkish and Syrian forces on border', *The Guardian*, 15 Oct. 2019.

Під час чергового крутого повороту в американській політиці Президент Д.Трамп 6 жовтня оголосив про вивід американських військ з цього регіону, але наступного дня попередив Президента Р.Т.Ердогана у Твіттері, що він "зруйнує і знищить" турецьку економіку, якщо наступ Туреччини зайде надто далеко⁵⁰. Попри це 9 жовтня Туреччина розпочала великий наступ на очолювані курдами сили у прикордонній зоні⁵¹. Наступного дня, після того, як десятки тисяч цивільних залишили цей район, РБ ООН зібралася на надзвичайне засідання за закритими дверима для обговорення ситуації⁵².

⁵⁰ Schmitt, E. et al., 'President endorses Turkish military operation in Syria, shifting US policy', *New York Times*, 7 Oct. 2019; Donald J. Trump (@realDonaldTrump), Twitter, 7 Oct. 2019; Ford, W., 'Congress on US policy toward Syria and Turkey: An overview of recent hearings', *Lawfare*, 29 Oct. 2019.

⁵¹ Recep Tayyip Erdoğan (@RTErdogan), Twitter, 9 Oct. 2019; *The Economist*, 'Turkey launches an attack on northern Syria', 10 Oct. 2019; Koseoglu, S., 'Will Turkey succeed in creating a "safe zone" for Syrians?', *Al Jazeera*, 8 Oct. 2019.

⁵² Rettman, A., 'EU stands alone against US and Russia on Syria', *EUobserver*, 11 Oct. 2019; UN News, 'Civilians "must not be a target", urges UNHCR, following military escalation in northern Syria', 10 Oct. 2019.

Кілька держав-членів ЄС запровадили обмеження на експорт озброєнь до Туреччини⁵³.

Після заяви про вивід американців – яке в *SDF* назвали “ножем у спину”, – очолювані курдами сили ініціювали переговори з сирійським Урядом для захисту від турецького наступу⁵⁴. У рамках домовленості, досягнутої за посередництва Росії, *SDF/YPG* погодилися передати прикордонні міста Кобане та Манбідж (де раніше перебували американські війська) сирійським урядовим силам, тим самим потенційно розширивши конфлікт на північному сході Сирії (схема 6.3). Намагаючись не допустити зіткнень між сирійцями та турками, російська військова поліція почала патрулювати район навколо Манбіджа⁵⁵. Водночас з’явилися повідомлення про втечу прихильників ІД з концентраційних таборів, чому сприяла ситуація хаосу⁵⁶. Тим часом Президент Д.Трамп оголосив про нові санкції проти турецьких державних установ і посадовців у відповідь на їх “огидні дії” у Сирії, а також про призупинення переговорів про торговельну угоду з Туреччиною на суму \$100 млрд.⁵⁷ РБ ООН на другому засіданні за зачиненими дверима 16 жовтня погодила стислу заяву, але не наблизилася до заклику про припинення вогню⁵⁸.

П’ятиденне припинення вогню, про яке 17 жовтня домовилися віцепрезидент США М.Пенс (*Michael Pence*) і Президент Ердоган, мало дозволити *YPG* залишити зону безпеки, але майже нічого не зробило для запобігання бойовим діям⁵⁹. Також з’явилися повідомлення про те, що Президент Д.Трамп тепер розглядає можливість залишення в Сирії близько 200 американських військовослужбовців для охорони нафтових родовищ⁶⁰. Однак події наступних кількох днів звели нанівець турецько-американську домовленість.

⁵³ Rettman, A., ‘EU countries to halt arms sales to Turkey’, *EUobserver*, 14 Oct. 2019. Про спробі запровадження ембарго ЄС на поставки зброї до Туреччини див. розділ 14, підрозділ II цього видання. Про поставки зброї Туреччині див. розділ 9, підрозділи I і II цього видання.

⁵⁴ McKernan, B., ‘Turkey-Syria offensive: Kurds reach deal with Damascus to stave off assault’, *The Guardian*, 14 Oct. 2019; Safi, M. and McKernan, B., ‘Syrian troops enter Kurdish fight against Turkish forces’, *The Guardian*, 14 Oct. 2019.

⁵⁵ McKernan, B., ‘Russian troops patrol between Turkish and Syrian forces on border’, *The Guardian*, 15 Oct. 2019.

⁵⁶ McKernan, B., ‘At least 750 ISIS affiliates escape Syria camp after Turkish shelling’, *The Guardian*, 13 Oct. 2019.

⁵⁷ Rappoport, A. and Crowley, M., ‘Trump imposes sanctions on Turkey as Syria conflict intensifies’, *New York Times*, 14 Oct. 2019.

⁵⁸ UN Audiovisual Library, ‘UN/Syria Security Council’, 16 Oct. 2019.

⁵⁹ White House, ‘The United States and Turkey agree to ceasefire in Northeast Syria’, Statement, 17 Oct. 2019; Khadder, K. et al., ‘Kurds say Turkey is violating hours-old “ceasefire” in northern Syria’, CNN, 18 Oct. 2019.

⁶⁰ Schmitt, E. and Haberman, M., ‘Trump said to favor leaving a few hundred troops in eastern Syria’, *New York Times*, 20 Oct. 2019; Borger, J. and Chulov, M., ‘US deploying more troops around Syria oil fields after killing of Isis leader’, *The Guardian*, 28 Oct. 2019.

Сочинська угода Росії і Туреччини

Президенти Ердоган і Путін на зустрічі в Сочі 22 жовтня, після завершення терміну досягнутого за посередництва США, припинення вогню, узгодили власні умови контролю над територією і припинення вогню в північно-східному районі, який раніше патрулювали США⁶¹. Після запровадження цього припинення вогню, що ніби зупинило наступ Туреччини, Президент Д.Трамп скасував санкції проти турецьких посадовців. Сочинська угода дозволяє турецьким військам утримувати захоплену територію, тоді як російські та сирійські сили контролюватимуть решту сирійсько-турецького кордону. Залишалось неясним, чи дозволяє угода повернути значне число сирійських біженців, і яка частина наявних структур самоврядування *YPG* буде збережена за умов збільшення присутності сирійського Уряду. США також розглядали нові опції на північному сході Сирії, включно із залишенням близько 500 військовослужбовців і перекидання до цього району кількох десятків танків⁶².

До кінця жовтня курдські бойовики залишили зону безпеки, дозволивши Росії і Туреччині спільно охороняти цей район⁶³. Наприкінці листопада 500-600 американських військових, які залишилися, за повідомленнями, поновили контртерористичні операції проти ІД на території, що раніше була під контролем *SDF/YPG*⁶⁴. Наприкінці 2019р. на північному сході Сирії відновилася специфічна, але нестійка патова ситуація, де автономна адміністрація під захистом *SDF/YPG* продовжувала керувати в більшості районів північного сходу, не зайнятих Туреччиною чи її сирійськими союзниками.

Гуманітарні наслідки збройного конфлікту

Попри звуження території збройного конфлікту, він залишається одним із найбільш руйнівних у світі. Наприкінці 2019р. переміщеними виявилася понад половину сирійського населення. Після понад восьми років війни більше третини інфраструктури Сирії зруйновано або пошкоджено. Хоча достовірної статистики жертв немає, вважають, що внаслідок бойових дій загинули понад 400 тис. сирійців⁶⁵. За оцінкою *ACLEDA*, у 2019р. було

⁶¹ Al Jazeera, 'Full text of Turkey, Russia agreement on northeast Syria', 22 Oct. 2019; Fraser, S. and Isachenkov, V., 'Russia, Turkey seal power in northeast Syria with new accord', Associated Press, 22 Oct. 2019; *The Economist*, 'Russia and Turkey agree to carve up northern Syria', 24 Oct. 2019.

⁶² Lubold, G. and Youssef, N.A., 'US weighs leaving more troops, sending battle tanks to Syria', *Wall Street Journal*, 24 Oct. 2019.

⁶³ Rasmussen, S.E., 'Kurdish fighters withdraw from Syrian border area as cease-fire ends, Russia says', *Wall Street Journal*, 29 Oct. 2019; International Crisis Group, 'Steadying the new status quo in Syria's north east', Middle East Briefing no.72, 27 Nov. 2019.

⁶⁴ Schmitt, E., 'US resumes large-scale operations against ISIS in northern Syria', *New York Times*, 25 Nov. 2019; Stewart, P., 'US military completes pullback from northeast Syria, Esper says', 5 Dec. 2019.

⁶⁵ International Crisis Group, *Ways out of Europe's Syria Reconstruction Conundrum*, Middle East Report no.209 (International Crisis Group: Brussels, 25 Nov. 2019); Humud, C. et al., 'Counting casualties in Syria and Iraq: Process and challenges', Congressional Research Service Insight, 12 Apr. 2016.

близько 15 200 загиблих (близько половина показника 2018р. і на дві третини менше, ніж у 2017р., таблиця 6.2)⁶⁶. У 2019р. Сирія залишалась такою країною, що найбільше потерпала від вибухової зброї, зокрема, бомб і ракет великого калібру, зброї непрямого наведення (мінометів, некерованих ракет та артилерії) і саморобних вибухових пристроїв⁶⁷. Очищення території від протипіхотних мін і залишків іншої вибухової зброї може зайняти до 50 років⁶⁸.

Конфлікт продовжував створювати гуманітарні проблеми, переміщеними залишалася більше половини населення. В останній доповіді Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування у Сирійській Арабській Республіці (*Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic*), створеної Радою ООН з прав людини у 2011р., показано, як триваючі бойові дії збільшили кількість переміщених сирійців до близько 13 млн. осіб, включно з 6,7 млн. біженців (проти 5,6 млн. у 2018р.), яких прийняли насамперед Йорданія, Ліван і Туреччина, та 6,2 млн. ВПО (проти 6 млн. у 2018р.)⁶⁹. Комісія також повідомляла, що до 70 тис. осіб, переважно жінок і дітей, залишалися інтернованими в нелюдських умовах у таборі Аль-Гол на північному сході, де сили *SDF/YPG* вартували сім'ї ув'язнених бойовиків ІД.

Наприкінці 2019р. близько 11,1 млн. осіб (проти 13,1 млн. у 2018р.) потребували гуманітарної допомоги, 6,6 млн. відчували брак їжі (6,7 млн. у 2018р.), і ще 2,6 млн. сирійців загрожувала гостра нестача продовольства (4,5 млн. у 2018р.)⁷⁰. З \$3,29 млрд., передбачених на 2019р. у Плані гуманітарного реагування (*Humanitarian Response Plan*) для Сирії, було профінансовано лише \$1,9 млрд. (58%)⁷¹.

Про фактичні або імовірні військові злочини повідомлялося на кожному етапі громадянської війни в Сирії, причому потенційні військові злочини продовжувались і у 2019р.⁷² Також з'явилися нові свідчення масштабу порушень прав людини сирійським Урядом, включно з катуваннями та викраденнями людей⁷³.

⁶⁶ ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

⁶⁷ Action on Armed Violence, 'Explosive violence in 2019', 7 Jan. 2020. Про використання вибухової зброї у густо населених районах див. також підрозділ I розділу 13 цього видання.

⁶⁸ Foreign & Commonwealth Office, 'Clearance of improvised explosive devices in the Middle East, Monday 22-Wednesday 24 May 2017', Wilton Park Report WP1548, June 2017.

⁶⁹ UN General Assembly, A/HRC/42/51 (посилання 33).

⁷⁰ World Food Programme, 'WFP Syria situation report no.11, November 2019', Jan. 2020.

⁷¹ United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 'Humanitarian response plan, January-December 2019, Syrian Arab Republic', Aug. 2019; OCHA, 'Humanitarian update, Syrian Arab Republic', no.7, 23 Dec. 2019.

⁷² Див., наприклад: UN General Assembly, A/HRC/42/51 (посилання 33); Amnesty International, 'Syria: Damning evidence of war crimes and other violations by Turkish forces and their allies', 18 Oct. 2019; Broches, E., 'An accountability update for crimes committed in Syria', *Lawfare*, 13 Jan. 2020.

⁷³ Barnard, A., 'Inside Syria's secret torture prisons: How Bashar al-Assad crushed dissent', *New York Times*, 11 May 2019.

Ширші мирні процеси в Сирії

До головних мирних зусиль у Сирії належали тривалі переговори за посередництва ООН, регулярні дискусії в Астанинській групі (Іран, Росія і Туреччина), зустріч “Четвірки” (Німеччина, Росія, Туреччина і Франція) у жовтні 2018р. та нестійка система локальних угод про деескаляцію і припинення вогню⁷⁴. Головного елементу зусиль ООН – створення комітету з розробки нової сирійської конституції – наприкінці 2018р. все ще не було, як не було і помітного прогресу в Астанинському процесі⁷⁵.

Наприкінці жовтня 2019р. 150 делегатів (по 50 від Уряду, опозиції і громадянського суспільства) вперше зустрілися в Женеві з метою започаткування розробки нової сирійської конституції – першого кроку в політичному процесі, що має завершитися виборами під наглядом ООН, згідно з резолюцією РБ ООН 2254, ухваленою у 2015р.⁷⁶ Майже 30% делегатів склали жінки, а рішення мають, за можливості, ухвалюватися консенсусом або більшістю у 75%, так, щоб жодна сторона не могла одноосібно визначити результат⁷⁷.

Наприкінці 2019р. картина того, як можна припинити бойові дії, дещо прояснилася. Фактичному виходу Туреччини з північного сходу, ймовірно, допоможе роззброєння *SDF/YPG* і відновлення влади сирійського Уряду в цих районах. Деякі повстанці в Ідлібі так само готові піти на угоду з сирійським Урядом, тоді як групи джихадистів-салафітів, скоріш за все, будуть розігнані, знищені або взяті в полон. Однак відбудова країни забере багато часу, а примирення різних сторін конфлікту, ймовірно, триватиме ще довше⁷⁸.

Збройний конфлікт між Туреччиною та курдами

Військові дії Туреччини проти курдських сил на півночі Сирії та її чутливість до пропозицій посилення курдських формувань чи підтримки будь-якої політичної автономії курдів в Іраку або Сирії слід оцінювати у контексті конфлікту на населеному переважно курдами південному сході Туреччини. Цей район з 1984р. є ареною майже безперервної збройної конфронтації між турецькими силами безпеки та *PKK* з епізодичними припиненнями

⁷⁴ Про використання сирійським Урядом припинень вогню для примусового поновлення влади див.: Sosnowski, M., ‘Ceasefires as violent state-building: Local truce and reconciliation agreements in the Syrian civil war’, *Conflict, Security & Development* (2019).

⁷⁵ Про ключові події мирних процесів у 2018р. див.: Дейвіс, *Щорічник СППІ 2019* (посилання 21).

⁷⁶ Bibbo, B., ‘Long-awaited Syria constitutional committee meets for the first time’, Al Jazeera, 30 Oct. 2019; UN Security Council Resolution 2254, 18 Dec. 2015.

⁷⁷ BBC, ‘Syria war: UN backed talks on new constitution begin in Geneva’, 30 Oct. 2019.

⁷⁸ Samaha, N., ‘Can Assad win the peace?’, European Council on Foreign Relations policy brief, May 2019; Barnes-Dacey, J., ‘The geopolitics of reconstruction: Who will rebuild Syria’, European Council on Foreign Relations commentary, 16 Sep. 2019.

Таблиця 6.3. Оцінка числа загиблих у конфліктах у Туреччині у 2016-2019рр.

Тип подій	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	3 648	2 294	1 640	742
Вибухи/дистанційне насильство	1 365	526	255	165
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	14	4	8	4
Насильство проти цивільних	166	97	28	14
Разом	5 193	2 921	1 931	925

Примітки: Перший рік, за який є дані по Туреччині в базі даних *Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED)* – 2016р. Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

вогню. Провал у липні 2015р. курдсько-турецького мирного процесу (або процесу розв’язання конфлікту) призвів до нового циклу насильства⁷⁹.

У 2019р. збройне протистояння тривало. Два незалежні джерела подають різні оцінки числа загиблих у 2019р.: за даними Міжнародної кризової групи (*International Crisis Group*), було вбито 482 особи (27 цивільних, 369 бойовиків *PKK* і 86 урядових силовиків), проти 563 у 2018р., всього з липня 2015р. – майже 4 800 загиблих унаслідок конфлікту; *ACLED* у 2019р. нарахував 925 загиблих унаслідок конфлікту (що свідчить про значне зменшення числа загиблих з 2016р., як можна бачити з таблиці 6.3)⁸⁰.

Завершення цього конфлікту в Сирії нерозривно пов’язане зі встановленням мирних відносин між Туреччиною та *YPG*, але станом на кінець 2019р., перспектив мирних переговорів між сторонами не було.

⁷⁹ Про роль курдів у турецькій політиці див.: Ozel and Yilmaz (посилання 2); Christofis, N., ‘The state of the Kurds in Erdoğan’s “new” Turkey’, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol.21, no.3 (2019), pp.251-259. Про трансформацію Туреччини за Президента Р.Т.Ердогана див.: Hakan Yavuz, M. and Erdi Ozturk, A., ‘Turkish secularism and Islam under the reign of Erdoğan’, *Southeast European and Black Sea Studies*, vol.19, no.1 (2019), pp.1-9. Про провал мирного процесу див.: Toktamif, K.F., ‘(Im)possibility of negotiating peace: 2005-2015 peace/reconciliation talks between the Turkish government and Kurdish politicians’, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol.21, no.3 (2019), pp.286-303.

⁸⁰ International Crisis Group, ‘Turkey’s PKK conflict: A visual explainer’, [n.d.]; ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

III. Палестино-ізраїльський конфлікт і мирний процес

ЯН ДЕЙВІС

Історія ізраїльської окупації Західного берега ріки Йордан, Сектору Гази та Голанських висот – територій, захоплених ним під час арабо-ізраїльської війни 1967р. – є складною і багатою на події¹. У 2018р. палестино-ізраїльський конфлікт залишався в центрі міжнародної уваги, коли триваючі громадські заворушення і збройний конфлікт між Ізраїлем, ХАМАС та іншими палестинськими організаціями в Газі досягли максимального рівня після війни Ізраїлю проти Сектору Гази у 2014р.² Розширення ізраїльських поселень на окупованих територіях триває, а нове дослідження звертає увагу на спрямованість дій Ізраїлю на руйнування інфраструктури та створення перепон для розвитку Гази³. На початку 2019р. до напруженості в Газі додалося посилення нестабільності на Західному березі.

У 2019р. від рук ізраїльських силовиків загинули 135 палестинців (108 у Секторі Гази і 27 на Західному березі) та отримали поранення понад 15 300 осіб (у 2018р. було вбито 295 палестинців і понад 29 тис. поранено, переважно під час протестів на кордоні Ізраїлю з Газою). У 2019р. палестинці вбили 10 ізраїльтян і щонайменше 120 поранили⁴.

У лютому 2019р. слідча комісія Ради ООН з прав людини повідомила про наявність свідчень скоєння ізраїльськими силами злочинів проти людяності під час протестів 2018р. – стрілянина по неозброєних цивільних, у т.ч. дітях. Звіт комісії закликав Ізраїль розслідувати “кожне вбивство та поранення під час протестів згідно з міжнародними стандартами” і з’ясувати, чи не були скоєні воєнні злочини або злочини проти людяності⁵. Ізраїль не співпрацював з комісією, звинувативши її в упередженості, та поклав провину за насильство на ХАМАС⁶. У грудні 2019р. Міжнародний кримінальний суд, який у 2015р. започаткував попереднє розслідування “ситуації в Палестині”, дійшов висновку про наявність достатніх

¹ Див., наприклад: Shlaim, A., *The Iron Wall: Israel and the Arab World* (W. W. Norton: New York, 2014); Thrall, N., *The Only Language they Understand: Forcing Compromise in Israel and Palestine* (Metropolitan Books: New York, 2017); Anziska, S., *Preventing Palestine: A Political History from Camp David to Oslo* (Princeton University Press: Princeton, 2018).

² Про події 2018р. див.: Дейвіс Я. Збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ V розділу 2.

³ Al Jazeera, ‘Israeli settlement activity surged in Trump era: Monitor group’, 2 Jan. 2019; Weinthal, E. and Sowers, J., ‘Targeting infrastructure and livelihoods in the West Bank and Gaza’, *International Affairs*, vol.95, no.2 (2019), pp.319-40.

⁴ United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), ‘2018: More casualties and food insecurity, less funding for humanitarian aid’, 27 Dec. 2018; OCHA, ‘Humanitarian bulletin occupied Palestinian territory’, Dec. 2019.

⁵ UN Human Rights Council, ‘Report of the detailed findings of the independent international Commission of inquiry on the protests in the Occupied Palestinian Territory’, A/HRC/40/CRP.2, 18 Mar. 2019.

⁶ Cumming-Bruce, N., ‘Israelis may have committed crimes against humanity in Gaza protests, UN says’, *New York Times*, 28 Feb. 2019.

доказів для відкриття формального розслідування повідомлень про воєнні злочини на окупованих територіях⁷.

Конфлікт у Газі

ХАМАС – палестинська сунітська організація, що має соціальне крило (Давах, *Dawah*) і військове крило (Бригади *Izz ad-Din al-Qassam*) – фактично керує Сектором Газі з часу конфлікту з ФАТХ у 2007р. Конфлікт між ФАТХ і ХАМАС 2007р., або Палестинська громадянська війна, був конфліктом між двома головними палестинськими політичними партіями, ФАТХ і ХАМАС після перемоги ХАМАС на виборах 2006р., що у 2007р. призвело до розколу в Палестинській адміністрації. ФАТХ під керівництвом Президента Палестини М.Аббаса (*Mahmoud Abbas*) зберігає контроль над Західним берегом. ХАМАС та Ізраїль вели асиметричні війни у 2008-2009рр., 2012р. і 2014р., які призвели до великого числа цивільних жертв серед палестинців. Також Газа вже понад 10 років існує в умовах блокади з боку Єгипту та Ізраїлю з тяжкими економічними та гуманітарними наслідками: 80% населення залежать від закордонної допомоги для задоволення повсякденних життєвих потреб⁸. У 2018р. часті обміни ударами між ХАМАС (пуски ракет по Ізраїлю) та Ізраїлем (авіаційні удари по Газі) загрожували перетворитися на нову повномасштабну конфронтацію, поки в листопаді 2018р. не було домовлено про ще одне припинення вогню⁹.

У березні 2019р. припинення вогню було поставлено під сумнів новими обмінами ударами між ХАМАС та Ізраїлем, доки ХАМАС не оголосив 26 березня ще одне припинення вогню за посередництва Єгипту та ООН¹⁰. Однак 4 і 5 травня нові перестрілки на кордоні між двома головними угрупованнями Газі (ХАМАС та Ісламський джихад у Палестині) та Ізраїлем призвели до нових жертв, аж поки не було досягнуто нового тимчасового припинення вогню¹¹.

Після періоду відносного спокою чергова ескалація насильства сталася в листопаді 2019р. Ізраїль ліквідував одного з провідних командирів Ісламського джихаду Б.А.аль-Ату (*Baha Abu al-Ata*) під час авіаудару 12 листопада. Ісламський джихад відповів пусками приблизно 450 ракет по Ізраїлю, більшість з яких впали на відкритій місцевості або були перехоплені ізраїльською протиракетною системою “Залізний купол” (*Iron Dome*).

⁷ International Criminal Court, ‘Statement of ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, on the conclusion of the preliminary examination of the situation in Palestine, and seeking a ruling on the scope of the Court’s territorial jurisdiction’, 20 Dec. 2019.

⁸ Rankin, J., ‘One million face hunger in Gaza after US cut to Palestine aid’, *The Guardian*, 15 May 2019.

⁹ Holmes, O. and Balousha, H., ‘Israel and Hamas agree to Gaza ceasefire after intense violence’, *The Guardian*, 13 Nov. 2018; *The Economist*, ‘The politics surrounding an assassination and its aftermath in Gaza’, 14 Nov. 2019.

¹⁰ Halbfinger, D.M., ‘Israel strikes after rockets are fired from Gaza to Tel Aviv’, *New York Times*, 14 Mar. 2019; Kershner, I., ‘Gaza rockets sets off daylong battle between Hamas and Israel’, *New York Times*, 25 Mar. 2019; Baconi, T., ‘Stopping an unwanted war in Gaza’, *International Crisis Group Q&A*, 26 Mar. 2019; Associated Press, ‘Hamas says cease-fire reached with Israel’, 26 Mar. 2019.

¹¹ Kershner, I., ‘Fragile cease-fire takes hold between Israel and Gaza after weekend attacks’, *New York Times*, 6 May 2019; *The Economist*, ‘Israel and Hamas come close to war’, 9 May 2019.

Ізраїль, своєю чергою, посилив авіаудари по Газі, в т.ч. по будинках, де могли переховуватися бойовики, вбивши не менше 34 палестинців¹². Після двох днів перестрілок, здавалося, що сторони будуть дотримуватися режиму припинення вогню між Ізраїлем і силами Ісламського джихаду, досягнутого за посередництва Єгипту¹³.

Конфлікти на Голанських висотах і Західному березі

У січні 2019р. Ізраїль вислав з країни цивільну спостережну місію – Тимчасове міжнародне представництво в Хевроні (*Temporary International Presence in Hebron, TIPH*), – створену в 1994р. для захисту жителів палестинського міста Хеврон на Західному березі¹⁴. Норвегія (одна з шести країн, які надавали персонал для *TIPH*) попередила, що висилка місії може порушувати Угоди Осло – комплекс домовленостей, укладених між Ізраїлем та Організацією визволення Палестини в 1993р. та 1995р.¹⁵

У березні 2019р. Президент Д.Трамп закликав до визнання США суверенітету Ізраїлю над Голанськими висотами – регіоном, захопленим у Сирії у 1967р. і формально анексованим у 1981р.¹⁶ Це рішення стало реверсом кількох десятиліть політики США (як і визнання ними Єрусалиму столицею Ізраїлю у грудні 2017р.) і суперечило міжнародному праву. Крім того, були побоювання, що це може призвести до майбутньої анексії Ізраїлем частини Західного берега – що Прем'єр-міністр Б.Нетаньягу обіцяв зробити в разі переобрання на загальних виборах 9 квітня¹⁷. Однак ні ті вибори, ні наступні, проведені 17 вересня, не змогли забезпечити чіткий шлях до створення коаліційного Уряду, і в березні 2020р. мали відбутися треті загальні вибори¹⁸.

Ще одна перешкода для анексії Ізраїлем палестинських територій була подолана 18 листопада 2019р., коли США оголосили, що більше не вважатимуть ізраїльські поселення на Західному березі порушенням міжнародного права¹⁹. Ізраїльські поселення вважаються незаконними згідно з

¹² Holmes, O., 'Israel strikes on Islamic Jihad chiefs prompt reprisal rocket attacks', *The Guardian*, 12 Nov. 2019; Akram, F. and Federman, J., 'Amid Gaza fighting, Israel could face questions on tactics', Associated Press, 15 Nov. 2019.

¹³ Al-Mughrabi, N. and Williams, D., 'Islamic Jihad offers Israel truce as Gaza toll hits 26', Reuters, 13 Nov. 2019.

¹⁴ Landau, N. and Berger, Y., 'Israel to expel international monitoring force in Hebron after 20-year presence', *Haaretz*, 28 Jan. 2019.

¹⁵ Іншими країнами, що надавали спостерігачів, були Данія, Італія, Туреччина, Швейцарія і Швеція. Middle East Monitor, 'PA calls on UN for protection after Israel expels international observers', 29 Jan. 2019; *Times of Israel*, 'Norway says Israel's axing of Hebron observer force may violate Oslo accords', 30 Jan. 2019.

¹⁶ Landler, M. and Wong, E., 'In Golan Heights, Trump bolsters Israel's Netanyahu but risks roiling Middle East', *New York Times*, 21 Mar. 2019.

¹⁷ Halbfinger, D.M. and Kershner, I., 'Netanyahu says Golan Heights move "proves you can" keep occupied territories', *New York Times*, 26 Mar. 2019; Associated Press, 'Netanyahu vows to annex West Bank settlements if re-elected', *Politico*, 7 Apr. 2019.

¹⁸ Holmes, O., 'Israel heads for unprecedented third election in a year as stalemate continues', *The Guardian*, 11 Dec. 2019.

¹⁹ Jakes, L. and Halbfinger, D.M., 'In shift, US says Israeli settlements in West Bank do not violate international law', *New York Times*, 18 Nov. 2019.

Женевською конвенцією 1949р. про захист цивільного населення під час війни (*Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*), де зазначено, що “окупаційна держава” не повинна здійснювати переміщення або депортації частини свого громадянського населення на територію, яку вона окупує”.

Мирний процес

Спорадичні мирні перемовини тривали з початку конфлікту. З 2003р. основою палестино-ізраїльської мирної угоди було рішення про існування “двох держав” – незалежної Палестинської держави і Держави Ізраїль. Останні прямі переговори двох сторін зірвались у 2014р.²⁰ У квітні 2019р. заступник Генерального секретаря ООН з політичних і миротворчих питань Р.Дікарло (*Rosemary DiCarlo*) заявила, що без зміни підходу відбуватиметься подальше погіршення і радикалізація з обох сторін, а також відзначила згасання надії на реалізацію формули “двох держав” з огляду на зростання загрози анексії Західного берега²¹.

Деталі нової американської мирної ініціативи, яку просував зять Президента Д.Трампа, посланець США на Близькому Сході Дж.Кушнер (*Jared Kushner*), у 2018р. не оприлюднювались²². У неофіційних повідомленнях у квітні 2019р. припускалося, що ця ініціатива передбачає реальне покращення життя палестинців, але, ймовірно, не передбачає створення суверенної палестинської держави²³. 22 червня 2019р. США розкрили економічну частину ініціативи, що містила зобов'язання інвестицій у Палестину та сусідні країни після укладення мирної угоди на суму \$50 млрд.²⁴ Однак палестинські лідери бойкотували дискусію “Мир заради процвітання” (*Peace to Prosperity*) в Бахрейні 25 і 26 червня, де обговорювали економічний план. Аудиторія дискусії відповідала структурі політичних альянсів у регіоні Близького Сходу та Північної Африки (підрозділ I) – були присутні союзники Саудівської Аравії і США, тоді як союзники Ірану проігнорували зустріч²⁵. Наприкінці 2019р., здавалося, ще не було плану розв'язання глибинного конфлікту, в т.ч. ізраїльської окупації, в усіх його формах, а також подолання розколу між палестинськими лідерами в Газі і на Західному березі.

²⁰ National Public Radio, ‘Former US envoy explains why Mideast peace talks collapsed in 2014’, 8 June 2017.

²¹ UN News, ‘“Continuing absence” of political solution to Israel-Palestine conflict “undermines and compounds” UN efforts to end wholesale crisis’, 29 Apr. 2019; Munayyer, Y., ‘There will be a one-state solution’, *Foreign Affairs*, Nov./Dec. 2019.

²² Gardner, D., ‘Trump’s “deal of the century” offers nothing good to Palestinians’, *Financial Times*, 5 Sep. 2018; Miller, A., ‘The Israeli-Palestine conflict is not a bankruptcy sale’, *Lawfare*, 23 Jan. 2019.

²³ Al Jazeera, ‘Palestinian state likely not in US proposed peace plan: Report’, 15 Apr. 2019; *The Economist*, ‘Jared Kushner’s peace plan is supposedly imminent’, 11 May 2019.

²⁴ White House, *Peace to Prosperity. The Economic Plan: A New Vision for the Palestinian People* (White House: June 2019).

²⁵ *The Economist*, ‘An underwhelming start to the “ultimate” Israel-Palestinian deal’, 27 June 2019; International Crisis Group, ‘Bahrain workshop sets back Arab-Israeli rapprochement’, Commentary, 26 June 2019.

IV. Збройні конфлікти та мирні процеси у Північній Африці

ЯН ДЕЙВІС

Менше, ніж через 10 років після Арабської весни, Північна Африка (Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко і Туніс) переживає поєднання криз, що загрожують також стабільності сусідніх держав Субекваторіальної Африки (розділ 7)¹. Єдина демократія Арабської весни – в Тунісі – також знаходиться під загрозою, затиснута між громадянською війною у Лівії та Алжиром, що перебуває у стані трансформації. Тривале погіршення стану безпеки в Лівії поширилося на захід Єгипту, що супроводжувалося контрабандою зброї та інфільтрацією недержавних збройних угруповань, що ускладнює і без того складне поєднання проблем гуманітарної і державної безпеки в країні². Повернення “закордонних бійців” (осіб, які долучилися до збройного конфлікту за кордоном) з Іраку, Лівії та Сирії, зміна клімату, загострення проблем водопостачання ускладнюють глибинні причини конфліктів³. Суперечки через воду Нілу, наприклад, тривалий час залишаються джерелом напруженості між Ефіопією, Єгиптом і Суданом⁴. Понад 7 000 закордонних бійців прибули з Північної Африки, і кілька держав, особливо Єгипет, Марокко та Туніс, мають тепер проблему з прибулими джихадистами та їх сім’ями⁵.

Алжир

Десятитисячні мирні протести в Алжирі, що тривали з середини лютого 2019р., змусили Президента А.Бутефліку (*Abdelaziz Bouteflika*), який перебував при владі з 1999р. та готувався балотуватися на п’ятий термін, піти у відставку 2 квітня та відкласти заплановані на 18 квітня вибори⁶. Рух щотижневих п’ятничних протестів став відомим як Революція посмішок, або Рух *Hirak*⁷. У квітні було призначено тимчасового Президента, повноваження

¹ Загальноприйнятого визначення Північної Африки немає. За деякими з них до Північної Африки належить Судан. Конфлікт у Судані розглядається у підрозділі IV розділу 7 цього видання.

² Kandeel, A., ‘NATO countries should help Egypt mitigate security challenge near Libyan border’, Atlantic Council, 29 Oct. 2019.

³ Bryant, L., ‘Climate change puts North Africa in a hot spot’, Voice of America, 19 Nov. 2019. Про коріння ісламської радикалізації у Північній Африці див.: Neo, R., ‘The Jihad post-Arab Spring: Contextualising Islamic radicalism in Egypt and Tunisia’, *African Security Review*, vol.28, no.2 (2019), pp.95-109.

⁴ Palios, E., ‘Nile Basin water wars: The never-ending struggle between Egypt, Ethiopia and Sudan’, Geopolitical Monitor situation reports, 4 Nov. 2019.

⁵ Renard, T. (ed.), ‘Returnees in the Maghreb: Comparing policies on returning foreign terrorist fighters in Egypt, Morocco and Tunisia’, Egmont Institute and the Konrad-Adenauer-Stiftung, Egmont Paper 107, Apr. 2019.

⁶ International Crisis Group, ‘Post-Bouteflika Algeria: Growing protests, signs of repression’, Middle East and North Africa Briefing no.68, 26 Apr. 2019.

⁷ Algeria Press Service, ‘26th Friday protest marches reiterate main Hirak Movement’s demands’, 16 Aug. 2019; Meddi, A., ‘In Algiers, the “revolution of smiles” spreads everywhere’, Middle East Eye, 19 Mar. 2019.

якого були подовжені після скасування липневих виборів. У вересні алжирські військові зайняли більш жорстку позицію стосовно триваючих демонстрацій і заарештували багатьох лідерів протестів⁸. Президентські вибори, проведені 12 грудня, виграв колишній Прем'єр-міністр А.Тebbун (*Abdelmadjid Tebboune*), але за низької явки, спричиненої загальнонаціональним закликком до бойкоту⁹. Наприкінці 2019р. протистояння між протестувальниками та силами безпеки тривало.

Західна Сахара

Мандат Місії ООН з проведення референдуму у Західній Сахарі (*United Nations Mission for the Referendum in Western Sahara*) у жовтні 2019р. подовжили ще на 12 місяців, але другий раунд переговорів за посередництва ООН у березні 2019р. з метою розв'язання 40-річного конфлікту між Марокко і Народним фронтом визволення Сагієт-ель-Хамра та Ріо-де-Оро (*Frente Popular de Liberacion de Saguia el Hamra y Rio de Oro, POLISARIO*) з приводу Західної Сахари завершився безрезультатно¹⁰. Запропонований третій раунд переговорів опинився під загрозою зриву через вихід у відставку у травні особистого посланця Генерального секретаря ООН у справах Західної Сахари, колишнього президента Німеччини Х.Колера (*Horst Kohler*). Наприкінці 2019р. нового особистого посланця ще не було призначено.

Збройний конфлікт у Єгипті

Повстання на Сінаї (з 2011р. по нинішній час) є збройним конфліктом між силами безпеки Єгипту та ісламістськими бойовиками на Сінайському півострові. Після об'єднання у 2014р. бойовиків на Сінаї з ІД (її місцевою філією є Вілайят Сінай Ісламської Держави) там тривають масштабні напади на цивільні об'єкти¹¹. Єгипетські військові заявляли про знищення з липня 2013р. понад 7 000 і арешт 27 тис. бойовиків; за цей час у регіоні загинули 1 000 силовиків¹². Наприкінці 2018р. ситуація погіршилася: Єгипет мав найгіршу ситуацію з правами людини за кілька десятиліть і відкриту громадянську війну на Сінаї¹³. На півночі Сінаю надзвичайний стан зберігається з

⁸ Al Jazeera, 'Thousands march in Algeria in first protest since election call', 20 Sep. 2019.

⁹ *The Economist*, 'An Algerian general takes over from another general', 4 Jan. 2020.

¹⁰ Guerraoui, S., 'Parties to Western Sahara conflict agree to convene for third round of talks', *Arab Weekly*, 24 Mar. 2019; UN, 'Security Council extends mandate of United Nations Mission in Western Sahara, adopting Resolution 2494 (2019) by 13 votes in favour, 2 abstentions', SC/14003, 30 Oct. 2019.

¹¹ Про історичні події і соціально-політичні причини, що призвели до повстання Вілайяту Сінай і його військового зміцнення, див.: Ashour, O., 'Sinai's insurgency: Implications of enhanced guerrilla warfare', *Studies in Conflict & Terrorism*, vol.42, no.6 (2019), pp.541-558.

¹² The Tahir Institute for Middle East Policy, *Five Years of Egypt's War on Terror* (The Tahir Institute for Middle East Policy: July 2018); The Tahir Institute for Middle East Policy, 'Attacks against security forces continue in Egypt's North Sinai', 11 Sep. 2017.

¹³ Про події у Єгипті у 2018р. див.: Davis, I., 'Armed conflict and peace processes in the Middle East and North Africa', *SIPRI Yearbook 2019*, pp.87-88.

Таблиця 6.4. Оцінка числа загиблих у конфліктах у Єгипті у 2010-2019рр.

Тип подій	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	1	54	64	468	927	1 746	1 031	770	898	612
Вибухи/ дистанційне наси́льство	1	29	44	89	178	660	575	347	164	346
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	7	1 071	113	1 821	172	55	9	1	2	0
Наси́льство проти цивільних	61	101	23	107	86	396	106	426	48	44
Разом	70	1 255	244	2 485	1 363	2 857	1 721	1 544	1 112	1 002

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

жовтня 2014р., а у країні в цілому – з квітня 2017р.¹⁴ Репресії проти громадянського суспільства та опозиції тривали й у 2019р. У вересні 2019р. антиурядові протести спалахнули в Каїрі, на що Уряд відповів масовими арештами та блокуванням Інтернету¹⁵.

Зміна характеру збройних конфліктів в останні сім років відображена в даних про загиблих Проекту збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project*) у таблиці 6.4. В умовах обмеженого доступу до регіону незалежна верифікація подій на місцях ускладнена, але правозахисні організації задокументували численні злочини проти цивільних – переважно з боку служб безпеки Єгипту, в т.ч. повідомлення про воєнні злочини¹⁶. Єгипетські військові іноді повідомляють про свої операції. Так, 4 листопада 2019р. вони заявили про знищення попереднього місяця 83 імовірних бойовиків з неназваних збройних угруповань¹⁷. Загалом, однак, число загиблих унаслідок бойових дій у 2019р. зменшилося до найнижчого рівня з 2013р.

Збройний конфлікт у Лівії

Збройний конфлікт у Лівії триває з часів збройного повстання, що відбувалося за військового сприяння Заходу і призвело до повалення у 2011р.

¹⁴ Egyptian Streets, ‘Egypt’s state of emergency is extended for the tenth time’, 4 Nov. 2019.

¹⁵ Younes, A. and Allahoum, R., ‘Nearly 2,000 arrested as Egypt braces for anti-Sisi protests’, Al Jazeera, 27 Sep.2019; *The Economist*, ‘The authorities in Egypt raid Mada Masr – and reveal their fears’, 28 Nov. 2019.

¹⁶ Human Rights Watch, ‘If you are afraid for your lives, leave Sinai!’, 28 May 2019. Про поставки зброї Єгипту див. розділ 9, підрозділи I і II цього видання.

¹⁷ Al Jazeera, ‘Egypt forces kill 83 fighters in Sinai, military says’, 4 Nov. 2019.

Таблиця 6.5. Оцінка числа загиблих у конфлікті в Лівії у 2010-2019рр.

Тип подій	2010 ^d	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	0	2 073	458	197	2 381	1 999	2 207	972	715	1 226
Вибухи/дистанційне насильство	0	2150	27	83	468	647	797	464	350	751
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	0	818	21	83	11	19	11	0	0	0
Насильство проти цивільних	0	491	46	76	475	336	250	227	123	97
Разом	0	5 532	552	439	3 335	3 001	3 265	1 663	1 188	2 074

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

^a Оцінки жертв конфліктів у 2010р. немає.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

лідера країни М.Каддафі (таблиця 6.5)¹⁸. Згідно з Лівійською політичною угодою (*Libyan Political Agreement, LPA*), укладеною у 2015р. за посередництва ООН, у 2016р. у Тріполі був створений Уряд національної згоди (*Government of National Accord, GNA*) на чолі з Прем'єр-міністром Ф.Сараджем (*Fayez al-Sarraj*). Уряд спирається на підтримку хиткого альянсу воєнізованих формувань у столиці і контролює залишки лівійської держави та її інститути у Тріполі. Проти Уряду виступає конкуруючий з ним інститут держави – розташована в м.Тобрук на сході країни Палата представників, яка не ратифікувала Лівійську політичну угоду. Палату представників підтримує Х.Хафтар (*Khalifa Haftar*), командувач самопроголошеної Лівійської національної армії (ЛНА, *Libyan National Army, LNA*), яка є сумішню військових частин і плеємних або регіональних збройних формувань.

Після відмови Х.Хафтара від дотримання Лівійської політичної угоди, в середині 2018р. знову спалахнули бойові дії у прибережних районах Лівії, які згодом поширилися на столицю. Місія ООН з підтримки в Лівії (*UN Support Mission in Libya, UNSMIL*) 12 вересня 2018р. домовилася про тимчасове припинення вогню. Вакуум влади сприяв відродженню ісламістських збройних угруповань, у т.ч. ІД¹⁹. Збройний конфлікт призвів до масової

¹⁸ Kuperman, A., 'Obama's Libya debacle: How a well-meaning intervention ended in failure', *Foreign Affairs*, Mar/Apr. 2015; Hamid, S., 'Everyone says the Libya intervention was a failure. They're wrong', Brookings Institution, 12 Apr. 2016.

¹⁹ Про лівійський конфлікт у 2016-2018рр. див.: Сміт Д. Близький Схід та Північна Африка: 2016р. у перспективі. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ I розділу 3; Дейвіс Я. Збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ V розділу 2; Дейвіс Я. Збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ V розділу 2.

вимушеної втечі цивільних як у межах Лівії, так і через кордон з Тунісом²⁰. Водночас на півдні Лівії, зокрема на кордоні з Чадом, на фоні загального беззаконня етнічні воєнізовані формування тубу і туарегів воюють за контроль над територіями²¹.

У 2019р. поглиблювалась інтернаціоналізація конфлікту – Єгиптом, ОАЕ, Росією і Саудівською Аравією, з одного боку, і Катаром та Туреччиною, з іншого, – за участі різноманітних іноземних збройних угруповань і найманців з обох сторін²². *GNA* та *LNA* отримують зброю і військову підтримку від третіх держав: у доповіді Комітету із санкцій ООН від грудня 2019р. зазначено, що восьмирічне ембарго на поставки озброєнь систематично порушується, а головними постачальниками названі Йорданія, Туреччина та ОАЕ. У доповіді також відзначена присутність чадських і суданських збройних угруповань (загальною чисельністю понад 3 500 бійців), що загрожує поширенням конфлікту з Лівії на район оз.Чад, Сахель і Судан²³. Керівник *UNSMIL* і спеціальний представник Генерального секретаря ООН Г.Саламе (*Ghassan Salame*) назвав ембарго ООН на поставки озброєнь “цинічним жартом”²⁴.

Продовження насильства у 2019р.

Чотиримісячне припинення вогню у Тріполі було зірване в січні 2019р., коли спалахнули сутички між конкуруючими збройними угрупованнями. Тим часом *LNA* Х.Хафтара зміцнила контроль над великими територіями на південному заході, включно з нафтовими родовищами. До кінця березня 2019р. *LNA* контролювала три чверті країни та готувалася до наступу на Тріполі. 50-70 тис. бійцям *LNA* протистояли союзні *GNA* воєнізовані формування та добровольці чисельністю близько 20-40 тис. бійців²⁵. 4 квітня сили Х.Хафтара почали наступ на Тріполі, що призвело до ескалації бойових дій між двома конкуруючими урядами Лівії і переносу організованої ООН національної конференції з питань політичного майбутнього Лівії,

²⁰ El Taraboulsi-McCarthy, S. et al., ‘Protection of displaced Libyans: Risks, responses and border dynamics’, Humanitarian Policy Group and Overseas Development Institute, HPG Working Paper, Aug. 2019.

²¹ Tubiana, J. and Gramizzi, C., *Lost in Trans-nation: Tubu and Other Armed Groups and Smugglers along Libya’s Southern Border* (Small Arms Survey: Dec. 2018).

²² International Crisis Group, ‘Averting a full-blown war in Libya’, Alert, 10 Apr. 2019; Megerisi, T., ‘Libya’s global civil war’, European Council on Foreign Relations Policy Brief, June 2019.

²³ UN Security Council, ‘Final report of the Panel of Experts on Libya established pursuant to Security Council resolution 1973 (2011)’, S/2019/914, 9 Dec. 2019. Про ембарго ООН щодо Лівії див. також підрозділ II розділу 14 цього видання. Про збройні конфлікти в Сахелі та в районі оз.Чад див. підрозділ II розділу 7 цього видання. Про збройний конфлікт у Судані див. підрозділ IV розділу 7 цього видання.

²⁴ UNSMIL, Remarks of SRSG Ghassan Salame to the United Nations Security Council on the Situation in Libya, 21 May 2019.

²⁵ ‘Libya’s conflict’, *Strategic Comments*, vol.25, no.5 (2019), pp.x-xii. Про складний і змінний склад двох сторін див.: Lacher, W., ‘Who is fighting whom in Tripoli? How the 2019 civil war is transforming Libya’s military landscape’, Small Arms Survey Briefing Paper, Aug. 2019. Про вплив салафітів-мадхалістів на *GNA* та *LNA* див.: International Crisis Group, *Addressing the Rise of Libya’s Madkhali-Salafis*, Middle East and North Africa Report no.200 (International Crisis Group: Brussels, 25 Apr. 2019).

запланованої на 14-15 квітня²⁶. Попри попередження Верховного комісара ООН з прав людини М.Бачелет (*Michelle Bachelet*) про те, що напад на цивільних і цивільну інфраструктуру може порівнюватися до військових злочинів, Саудівська Аравія, за повідомленнями, допомагала фінансувати військовий наступ Х.Хафтара²⁷.

Наприкінці квітня, після перших успіхів двох сторін – спочатку *LNA*, а потім масованого контрнаступу сил, союзних *GNA* – виникла патова ситуація²⁸. Наприкінці червня союзні *GNA* сили захопили м.Гар'ян (за 80 км на південь від Тріполі), головну базу постачання *LNA* для наступу на Тріполі²⁹. Невибіркове застосування обома сторонами вибухових боєприпасів було рутинним і поширеним явищем, включно з ударом по центру утримання мігрантів поблизу лівійської столиці 2 липня³⁰. Збройний конфлікт перетворився на першу у світі “війну дронів”, у якій з початку квітня до кінця жовтня обидві сторони здійснили загалом понад 800 ударів дронами³¹.

На початку листопада повідомлялося, що до сил Х.Хафтара приєдналися близько 200 російських найманців (за деякими оцінками, у країні присутні 1 400 російських найманців), що свідчить про спробу Росії вплинути на результат громадянської війни за аналогією її втручання в Сирії³². Туреччина, зі свого боку, у грудні підписала угоду з урядом у Тріполі про делімітацію морського кордону у східному Середземномор'ї. В обмін на визнання її претензій на морі Туреччина поновила військову допомогу *GNA*, включно з новим зобов'язанням – надати сухопутні війська на прохання *GNA*³³.

²⁶ Elumami, A. and al-Warfalli, A., ‘Battle rages for Libya’s capital, airport bombed’, Reuters, 8 Apr. 2019; Wintour, P., ‘UN postpones Libya national conference amid fighting in Tripoli’, *The Guardian*, 9 Apr. 2019; *The Economist*, ‘Khalifa Haftar, Libya’s strongest warlord, makes a push for Tripoli’, 13 Apr. 2019.

²⁷ Malsin, J. and Said, S., ‘Saudi Arabia promised support to Libyan warlord in push to seize Tripoli’, *Wall Street Journal*, 12 Apr. 2019; UN Human Rights Office of the High Commissioner, ‘Libya: Attacks against civilians and civilian infrastructure may amount to war crimes, Bachelet warns’, 9 Apr. 2019.

²⁸ International Crisis Group, ‘Stopping the war for Tripoli’, Middle East and North Africa Briefing no.69, 23 May 2019.

²⁹ Wintour, P., ‘Libyan government forces capture key town from warlord’, *The Guardian*, 27 June 2019.

³⁰ UN Security Council, S/2019/914 (посилання 23), pp.14-15, 120-132.

³¹ UN Security Council, S/2019/914 (посилання 23), pp.31-39; UNSMIL, ‘SRSG Ghassan Salame briefing to the Security Council – 18 November 2019’, 18 Nov. 2019. Про поширення застосування в регіоні загалом ударних дронів див. базу даних: Royal United Services Institute, ‘Armed drones in the Middle East, The proliferation of UAV technology and norms in the region’, [n.d.].

³² Kirkpatrick, D.D., ‘Russian snipers, missiles and warplanes try to tilt Libyan war’, *New York Times*, 5 Nov. 2019; *The Economist*, ‘Foreign powers are piling into Libya’, 12 Dec. 2019.

³³ Wintour, P., ‘Turkey renews military pledge to Libya as threat of Mediterranean war grows’, *The Guardian*, 15 Dec. 2019; Bulos, N., ‘Libya’s battlefields, already saturated with fighters, are getting more’, *Los Angeles Times*, 29 Dec. 2019; Megerisi, T. and Aydintasbas, A., ‘Turkey in Libya: Filling the European vacuum’, European Council on Foreign Relations commentary, 17 Dec. 2019.

Мирний процес

У 2011-2018рр. у Лівії були підписані щонайменше 26 мирних угод і перехідних документів, включно із загальнонаціональними угодами (зокрема Лівійська мирна угода), домовленостями між громадами та локальними домовленостями про припинення вогню³⁴. У квітні-липні 2018р. під егідою UNSMIL відбувався процес національної конференції – серія публічних консультації з питань пріоритетів національного Уряду, безпеки, врядування та виборів³⁵. За вплив на мирний процес конкурують також Франція (близький союзник Х.Хафтара) та Італія (яка тісніше пов'язана з GNA); кожна з них проводила саміт у 2018р.³⁶ Однак за відсутності серйозного прориву, наприкінці 2018р. перспективи політичного врегулювання були не дуже помітними³⁷. Це підтвердилось у 2019р., коли ескалація насильства призвела до переносу національної конференції, запланованої на квітень 2019р., так само як і конференції з примирення, організованої Африканським Союзом (АС) у липні 2019р.³⁸

На місцевому рівні UNSMIL підтримує створення національної мережі посередників, яка б об'єднала вождів племен, старійшин, активістів громадянського суспільства, молодіжних і жіночих рухів, науковців і бізнесменів³⁹. У липні 2019р. Г.Саламе закликав до перемир'я, заходів зміцнення довіри і проведення міжнародної конференції на підтримку політичного процесу знизу⁴⁰. З метою формування консенсусу серед зовнішніх учасників конфлікту Г.Саламе запросив Німеччину спробувати підготувати ґрунт для такого процесу. В рамках відповідного Берлінського процесу з жовтня відбувалися щомісячні консультації за участі високопоставлених представників постійних членів АС, ЄС, Ліги Арабських Держав і РБ ООН, а також Єгипту, Італії, Німеччини, ОАЕ та Туреччини⁴¹. Їх метою було погодження проекту комюніке, що визначить шість “кошиків” заходів із завершення конфлікту, зокрема: повернення до політичного процесу під проводом самих лівійців, відповідні економічні реформи, припинення вогню, виконання

³⁴ Forster, R., *A Gender Analysis of Peace Agreements and Transitional Documents in Libya, 2011-2018, PA-X Spotlight Series* (UN Women: 2019).

³⁵ Alunni, A. and Tusa, F., ‘In search of a negotiated solution in Libya’, Aspenia online, 13 Sep. 2018. Звіти про процес національної конференції арабською мовою доступні за адресою <<http://multaqawatani.ly>>.

³⁶ *The Economist*, ‘Libya’s feuds cross the Mediterranean’, 8 Nov. 2018. Про цілі політики Італії у Лівії див.: Varvelli, A. and Villa, M., ‘Italy’s Libyan conundrum: The risks of short-term thinking’, European Council on Foreign Relations commentary, 26 Nov. 2019.

³⁷ Permanent Mission of France to the UN in New York, ‘Political statement on Libya: Joint statement by Faye al-Sarraj, Aguila Saleh, Khalid Meshri, Khalifa Haftar, Paris’, 29 May 2018.

³⁸ Agence France-Presse, ‘African Union to host Libya “reconciliation” conference’, *Mail & Guardian*, 31 Mar. 2019; Panafican News Agency, ‘AUC Chief cancels reconciliation conference on Libya because of continued fighting around Tripoli’, 20 June 2019.

³⁹ UNSMIL (посилання 31).

⁴⁰ Alwasat, ‘Salame hopes to achieve Eid truce, calls for an international conference followed by a Libyan meeting’, 9 Aug. 2019.

⁴¹ Megerisi, T., ‘Can Germany stop Libya becoming the new Syria?’, European Council on Foreign Relations commentary, 24 Sep. 2019; Wildangel, R. and Megerisi, T., ‘Germany’s quiet leadership on the Libyan war’, European Council on Foreign Relations commentary, 20 Nov. 2019.

ембарго на поставки озброєнь, реформа сектору безпеки, а також дотримання міжнародного правозахисного та гуманітарного права. Після запланованого на початок 2020р. Берлінського саміту має відбутися внутрішній лівійський політичний діалог під егідою ООН⁴².

Однак, наприкінці 2019р. загинули щонайменше 1 500 осіб (близько три чверті всіх загиблих унаслідок конфлікту у 2019р., таблиця 6.5) і 120 тис. осіб були переміщені внаслідок боїв навколо Тріполі. Враховуючи зростаючу інтернаціоналізацію конфлікту, у 2020р. можна очікувати його подальшої ескалації.

⁴² UNSMIL (посилання 31).

V. Збройний конфлікт і мирний процес у Ємені

ЯН ДЕЙВІС

Коріння нинішнього конфлікту та гуманітарної кризи в Ємені є складними та неоднозначними¹. Заколот хуситів почався у 2004р., коли лідер шіїтів-зейдитів Х.Б.аль-Хусі (*Hussein Badreddin al-Houthi*) підняв повстання проти єменського Уряду. Аль-Хусі загинув під час повстання, а повстанці відтоді відомі як хусити (офіційна назва *Ansar Allah*)². У 2014р., після кількох років ескалації насильства, країна занурилась у нову фазу громадянської війни між міжнародно визнаним Урядом Президента А.М.Гаді (*Abdrabbuh Mansur Hadi*) та суперечливим союзом підтримуваних Іраном хуситів і сил, вірних колишньому Президенту А.А.Салеху (*Ali Abdallah Saleh*), під контролем яких перебували столиця (м.Сана) і значна частина країни.

У березні 2015р. коаліція під проводом Саудівської Аравії здійснила військову інтервенцію на підтримку Президента Гаді, хоча саму коаліцію розривають конфлікти й суперництво. Крім ОАЕ, до коаліції належали Бахрейн, Єгипет, Йорданія, Кувейт, Катар (до 2017р.), Марокко, Сенегал і Судан, які або надавали сухопутні війська, або здійснювали авіаудари³. Коаліція отримувала також іншу суттєву міжнародну підтримку. Допомога з боку США складалася з розвідки, підготовки військ і продажу озброєнь, а деякі європейські країни, в т.ч. Велика Британія і Франція, також були важливими постачальниками основних систем озброєнь для Саудівської Аравії та ОАЕ⁴.

Збройний конфлікт у 2019р. та звинувачення у воєнних злочинах

Наприкінці 2018р. у Ємені тривали як мінімум чотири окремі, але взаємопов'язані збройні конфлікти: (а) основна громадянська війна – здебільшого на узбережжі Червоного моря, де урядові сили за підтримки ОАЕ просувались із півдня та загрожували м.Ходейда, четвертому найбільшому місту Ємену і його головному порту на Червоному морі з імпорту продовольства,

¹ Дейвіс Я. та ін. Збройні конфлікти в Екваторіальній Африці. – *Щорічник СППІ 2018*, підрозділ VI розділу 2. Див. також, наприклад: Orkaby, A., 'Yemen's humanitarian nightmare: The real roots of the conflict', *Foreign Affairs*, Nov/ Dec. 2017.

² Про цілі та розбіжності всередині хуситів див.: Al-Hamdani, S., 'Understanding the Houthi faction in Yemen', *Lawfare*, 7 Apr. 2019.

³ Про роль ОАЕ див.: Abdul-Ahad, G., 'Yemen on the brink: How the UAE is profiting from the chaos of civil war', *The Guardian*, 21 Dec. 2018. Про планування інтервенції Саудівською Аравією див.: Clausen, M., 'Justifying military intervention: Yemen as a failed state', *Third World Quarterly*, vol.40, no.3 (2019), pp.488-502.

⁴ Про допомогу коаліції від США і держав-членів ЄС див.: International Crisis Group, *Ending the Quagmire: Lessons for Washington from Four Years of War*, US Report no.3 (International Crisis Group: Brussels, 15 Apr. 2019); Bachman, J.S., 'A "synchronised attack" on life: The Saudi-led coalition's "hidden and holistic" genocide in Yemen and the shared responsibility of the US and UK', *Third World Quarterly*, vol.40, no.2 (2019), pp.298-316; Cochrane, P., 'EU countries approve arms sales to Saudi, UAE worth 55 times aid to Yemen', *Middle East Eye*, 12 Nov. 2018; Merat, A., "'The Saudis couldn't do it without us': The UK's true role in Yemen's deadly war', *The Guardian*, 18 June 2019; Made in France, 'Yemen papers', [n.d.]. Про поставки озброєнь Саудівській Аравії та ОАЕ див. також підрозділи I і II розділу 9, і підрозділ IV розділу 14 цього видання. Про ембарго ООН на поставки озброєнь до Ємену див. підрозділ II розділу 14 цього видання.

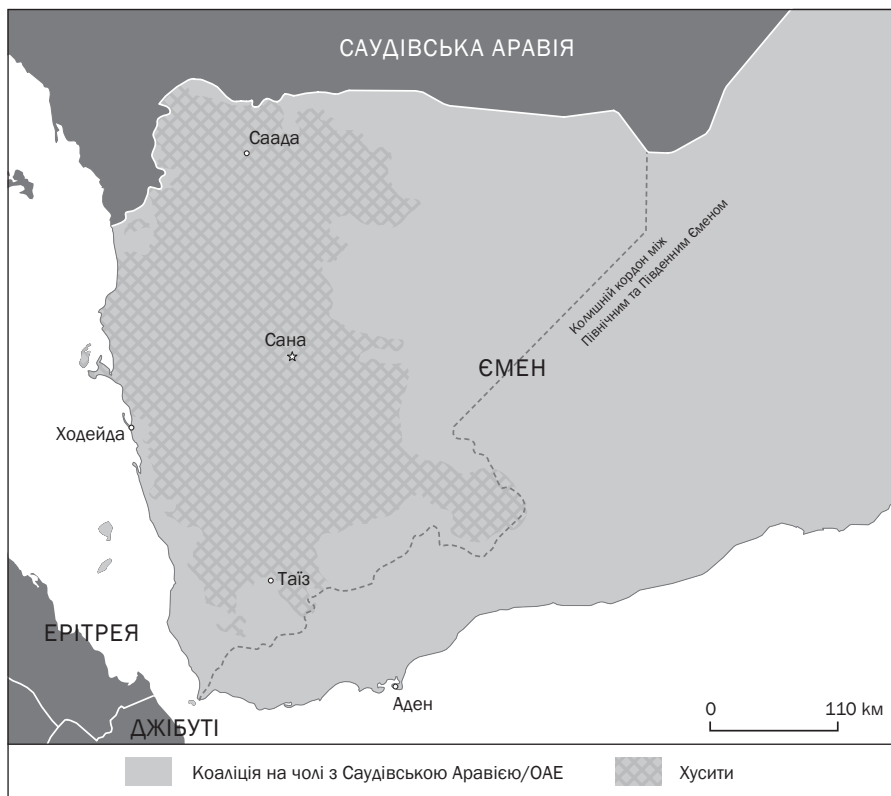

Схема 6.4. Зони контролю в Ємені, станом на серпень 2019р.

Джерело: *The Economist*, 'Southern separatists are tearing Yemen apart', 15 Aug. 2019.

хоча припинення вогню за посередництва ООН навколо Ходейди, узгоджене 13 грудня 2018р., давало нові підстави для оптимізму; (б) прикордонний конфлікт на саудівсько-єменському кордоні – зі збільшенням кількості ракетних ударів хуситів по містах Саудівської Аравії та авіаударами у відповідь; (в) громадянська війна другого плану всередині коаліції на чолі з Саудівською Аравією та ОАЕ – між центральним Урядом (що зазвичай розташований на півночі) і Південним рухом, хитким альянсом сепаратистських угруповань, що діяли в Адені, Хадрамауті та Шабві на півдні, політично представленим Південною перехідною радою (*Southern Transitional Council, STC*); та (г) контртерористична кампанія під проводом США проти радикальних ісламістських угруповань, включно з Аль-Каїдою на Аравійському півострові (*al-Qaeda in the Arabian Peninsula, AQAP*)⁵. Група експертів ООН з питань Ємену дійшла висновку, що багато збройних угруповань переслідують дві головні цілі: “монополія на збройне насильство на

⁵ Про події у Ємені у 2018р. див.: Дейвіс Я. Збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці. – *Щорічник СППІ 2019*, підрозділ V розділу 2. Про конфлікти у Ємені у 2019р. див. також: UN Security Council, 'Final report of the Panel of Experts on Yemen', S/2020/70, 27 Jan. 2020, pp.6-8.

підконтрольній території і контроль над джерелами надходжень”⁶. Зони контролю в Ємені наприкінці 2019р. показані на схемі 6.4.

Основна громадянська війна між хуситами та урядовими силами

Поки трималося припинення вогню в Ходейді, узгоджене у Стокгольмі у грудні 2018р., а ворогуючі сторони робили перші кроки на виконання угоди (розгляд виконання Стокгольмської угоди див. нижче), в інших районах, не охоплених угодою, тривали бої, у т.ч. між нібито союзниками: на півночі – між повстанцями-хуситами і племенем гаджур, а в південному м.Таїз – між номінально союзними проурядовими угрупованнями⁷. Міжособні сутички в альянсі хуситів із Салехом були звичним явищем у 2019р., особливо у провінції Ібб⁸. Хусити продовжували утиски незгодних у підконтрольних їм районах⁹.

Війна у повітрі між Саудівською Аравією та Єменом

Сили хуситів завдавали ракетних ударів по цілях у Саудівській Аравії з кінця 2016р. У червні-вересні 2019р. інтенсивність ударів хуситів і саудитів по цілях по інший бік кордону зросла. Хусити завдали численних ударів з використанням дронів і крилатих ракет по Саудівській Аравії, у т.ч. по регіональних аеропортах. Коаліція, своєю чергою, посилила бомбардування підконтрольних хуситам районів Ємену, включно з Саною¹⁰. У вересні Ємену загрожувало втягування в ширший регіональний конфлікт між Іраном і Саудівською Аравією/США, коли хусити взяли на себе відповідальність за удар по нафтових об’єктах у Саудівській Аравії, який схильні були приписувати Ірану¹¹. У відповідь очолювані Саудівською Аравією сили завдали авіаударів у районі Ходейди¹². Ситуація пом’якшилася, коли хусити призупинили обстріли через кордон, а саудити послабили авіаудари по Ємену¹³.

Розколотий південь Ємену

10 серпня, після боїв, у яких загинули щонайменше 40 осіб, союзники ОАЕ захопили м.Аден, що перебував під контролем Уряду Президента Гаді,

⁶ UN Security Council, S/2020/70 (посилання 5), p.6.

⁷ International Crisis Group, ‘Crisis Group Yemen update no.7’, Briefing note, 8 Mar. 2019; al-Deen, M.S., ‘The Houthi-Tribal conflict in Yemen’, Carnegie Endowment for International Peace, 23 Apr. 2019.

⁸ Carboni, A. and Nevola, L., ‘Inside Ibb: A hotbed of infighting in Houthi-controlled Yemen’, Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 3 Oct. 2019.

⁹ UN Security Council, S/2020/70 (посилання 5), pp.10-12.

¹⁰ *Jane’s Defence Weekly*, ‘Yemeni rebels unveil cruise missile, long-range UAVs’, 8 July 2019; UN Security Council, S/2020/70 (посилання 5), pp.19-21.

¹¹ Див. підрозділ I цього розділу та підрозділ I розділу I цього видання.

¹² Wintour, P., ‘Saudi-led forces launch airstrikes on Yemeni city of Hodeidah’, *The Guardian*, 20 Sep. 2019.

¹³ Reuters, ‘Saudi-led coalition air strikes in Yemen down 80%: UN envoy’, 22 Nov. 2019.

підтримуваного Саудівською Аравією¹⁴. Суперництво всередині антихуситської коаліції загрожувало перерости в ще одну повноцінну громадянську війну в межах триваючої громадянської війни¹⁵. Однак у жовтні, після виводу військ ОАЕ, місто знову повернулося під контроль Уряду¹⁶. У листопаді між двома сторонами була укладена мирна угода (розгляд Ер-Ріядської угоди див. нижче).

Контртерористична кампанія проти радикальних ісламістських угруповань

США як мінімум з 2009р. завдають регулярних авіаударів по Аль-Каїді на Аравійському півострові (AQAP) або її попередниках у Ємені¹⁷. У період 2009-2019рр. США здійснили понад 336 авіаударів, унаслідок яких загинули від 174 до 225 цивільних¹⁸. Під час удару американської авіації 1 січня 2019р., за повідомленням, загинув Дж.аль-Бадаві (*Jamal al-Badawi*), єменський бойовик Аль-Каїди, якого звинувачували в організації у 2000р. нападу на есмінець США *Cole*, унаслідок якого загинули 17 американських моряків¹⁹. У 2019р. кількість американських авіаударів по AQAP зменшилася до дев'яти²⁰. У червні сили спецпризначення Саудівської Аравії захопили керівника ІД у Ємені А.О.аль-Мухаджир (*Abu Osama Al-Muhajir*)²¹.

Звинувачення у воєнних злочинах

Упродовж минулих чотирьох років звинувачення у злочинах згідно з міжнародним правом висувалися всім сторонам конфлікту, і у 2019р. з'явилися нові звинувачення²². Зокрема, коаліцію на чолі з Саудівською Аравією постійно критикували за авіаудари по цивільній інфраструктурі, включно з лікарнями та таборами для переміщених осіб²³. У доповіді міжнародної

¹⁴ Про різні форми політичного насильства та різних гравців на півдні Ємену див.: Roy, E. and Nevola, L., 'Yemen's fractured South: Aden, Abyan, and Lahij', ACLED, 18 Dec. 2019.

¹⁵ International Crisis Group, 'After Aden: Navigating Yemen's new political landscape', Middle East Briefing no.71, 30 Aug. 2019; Bianco, C., 'Cracks in the Saudi-Emirati alliance?', European Council on Foreign Relations commentary, 13 Sep.2019; UN Security Council, S/2020/70 (посилання 5), pp.14-15.

¹⁶ Yaakoubi, A.E., 'Saudis take control of Yemen's Aden to end stand-off between allies', Reuters, 14 Oct. 2019.

¹⁷ Kendall, E., 'Contemporary jihadi militancy in Yemen: How is the threat evolving?', Middle East Institute Policy Paper 2018-7, July 2018.

¹⁸ Bureau of Investigative Journalism, 'Drone strikes in Yemen', [n.d.].

¹⁹ Youssef, N.A. and Ballhaus, R., 'US kills al Qaeda figure accused of leading 2000 attack on USS Cole', *Wall Street Journal*, 6 Jan. 2019.

²⁰ Bureau of Investigative Journalism, 'Yemen: Reported US covert actions 2019', [n.d.].

²¹ Al-Sulami, M., 'Revealed: How Saudi special forces captured Yemen's Daesh chief in daring 10-minute raid', *Arab News*, 27 June 2019. Про інших керівників Аль-Каїди на Аравійському півострові та ІД, арештованих у 2019р., див.: UN Security Council, S/2020/70 (посилання 5), p.16.

²² Див., наприклад: Amnesty International, 'Yemen: Four years on, fears of further violations with no end in sight to brutal conflict', 25 Mar. 2019; UN Security Council, S/2020/70 (посилання 5), pp.36-44.

²³ Див., наприклад: Fox, G., 'Seven killed in Saudi-led coalition airstrike on hospital in Yemen, says Save the Children', *Independent*, 27 Mar. 2019; Agence France-Press, 'Red Cross says more than 100 people killed in airstrike on Yemen prison', *The Guardian*, 1 Sep. 2019.

Групи провідних експертів з питань Ємену (*Group of Eminent Experts on Yemen*), створеної Радою ООН з прав людини у грудні 2017р., докладно описано широкий спектр можливих воєнних злочинів, скоєних різними сторонами конфлікту за минулі п'ять років, серед яких – авіаудари, невибіркові обстріли, снайперський вогонь, протипіхотні міни, позасудові страсти й затримання, катування, сексуальне та гендерне насильство та перешкоджання в доступі до гуманітарної допомоги²⁴. Група експертів також назвала окремих учасників конфлікту, які могли бути відповідальні за міжнародні злочини²⁵.

Гуманітарна криза

За даними ООН, гуманітарна криза в Ємені залишалася найтяжчою у світі у 2019р.²⁶ У 2019р. тривала епідемія холери – з понад 1,36 млн. імовірних випадків захворювання та майже 2 800 померлих з кінця 2016р. по грудень 2018р., – і за перші дев'ять місяців року було зафіксовано понад 56 тис. нових випадків. Повідомлялося також про спалахи лихоманки денге та малярії²⁷. На додачу до ендемічних хвороб, на початку 2019р. 80% населення (24 млн. осіб), за оцінкою, потребували певної гуманітарної допомоги чи захисту, а 15,9 млн. осіб відчували гостру потребу в продовольстві та засобах існування²⁸. Загалом у країні налічувалося близько 4 млн. переміщених осіб, у т.ч. 375 тис. додалося у 2019р.²⁹

У лютому 2019р. міжнародні донори (на чолі з Саудівською Аравією та ОАЕ) пообіцяли виділити \$2,6 млрд. для реалізації гуманітарного плану ООН для Ємену на 2019р. загальною вартістю \$4,2 млрд., що був найбільшим разовим закликком ООН про гуманітарну допомогу³⁰. Розподіл гуманітарної допомоги в Ємені сам по собі є елементом конфлікту, особливо в районах, підконтрольних хуситам³¹.

Наприкінці жовтня 2019р. Проект збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*) оцінював, що з 2015р. у війні в Ємені загинули понад 100 тис. осіб (у т.ч. більше

²⁴ UN General Assembly, Human Rights Council, 'Situation of human rights in Yemen, including violations and abuses since September 2014', A/HRC/42/17, 9 Aug. 2019.

²⁵ UN Human Rights Council, 'Yemen: Collective failure, collective responsibility – UN expert report', Press release, 3 Sep. 2019; Wintour, P., 'UK, US and France may be complicit in Yemen war crimes – UN report', *The Guardian*, 3 Sep. 2019.

²⁶ UN News, 'Humanitarian crisis in Yemen remains the worst in the world, warns UN', 14 Feb. 2019. Про гендерні аспекти в гуманітарній допомозі Ємену див.: Christiansen, C.C., 'Gender, development and security in Yemen's transition process', *Journal of Intervention and Statebuilding*, vol.13, no.2 (2019), pp.197-215.

²⁷ Al Jazeera, 'Red Cross: Yemen faces new outbreak of dengue fever', 26 Nov. 2019.

²⁸ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *Global Humanitarian Overview 2020* (OCHA: 10 Dec. 2019), p.49.

²⁹ OCHA (посилання 28).

³⁰ Parker, B., 'Saudi Arabia and UAE in record pledge at Yemen aid conference', *New Humanitarian*, 26 Feb. 2019.

³¹ *The Economist*, 'The Houthi rebels wrestle with the UN over food aid', 28 Nov. 2019.

Таблиця 6.6. Оцінка числа загиблих у конфліктах у Ємені у 2015-2019рр.

Тип подій	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	9 097	8 366	10 634	20 575	15 686
Вибухи/дистанційне насильство	7 884	6 712	6 346	11 314	9 687
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	77	21	17	47	188
Насильство проти цивільних	207	242	199	416	329
Разом	17 265	15 341	17 196	32 352	25 890

Примітки: Перший рік, за який є дані по Ємену в базі даних *Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED)* – 2015р. Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

12 тис. цивільних, загиблих від цілеспрямованих нападів)³². Понад 25 800 осіб загинули лише у 2019р., що робило його другим найбільш смертно-носним роком поспіль (таблиця 6.6). Ця оцінка майже напевно занижує справжній масштаб втрат і не враховує смертей від хвороб, недоїдання та інших наслідків кризи. У Програмі розвитку ООН, наприклад, очікувалося, що до кінця 2019р. загальне число жертв конфлікту як від бойових дій, так і опосередкованих смертей (через брак продуктів харчування, послуг охорони здоров’я та інфраструктури) складе 233 тис. осіб (або 0,8% населення країни)³³.

Виконання Стокгольмської угоди

Стокгольмська угода від грудня 2018р. між хуситами та єменським Урядом передбачала кілька заходів зміцнення довіри: зобов’язання обміну майже 5 000 полонених, негайне припинення вогню у провінції Ходейда, демілітаризація торговельного коридору в Червоному морі, передача порту Ходейда під управління ООН та відновлення гуманітарного коридору, що пов’язує Ходейду із Саною³⁴. Був сформований Комітет з координації переформування сил (*Redeployment Coordination Committee, RCC*) – робочу групу з представників хуситів та Уряду Гаді – для нагляду за припиненням вогню, розмінуванням і “взаємним відведенням військ”, включно зі складним питанням формування “місцевих сил безпеки”, які повинні будуть виконувати

³² ACLED, ‘Over 100,000 reported killed in Yemen war’, Press release, 31 Oct. 2019; ACLED, ‘Ten conflicts to worry about in 2020’, Jan. 2020, p.9.

³³ Moyer, J.D. et al., *Assessing the Impact of War on Development in Yemen* (UN Development Programme: 2019).

³⁴ Office of the Special Envoy of the Secretary-General for Yemen, ‘Full text of the Stockholm Agreement’, 13 Dec. 2018; Walsh, D., ‘Yemen peace talks begin with agreement to free 5,000 prisoners’, *New York Times*, 6 Dec. 2018.

поліцейські функції у місті та портах³⁵. Хоча у 2019р. виконання Угоди супроводжувалося як успіхами, так і невдачами, особливо у першій половині року, але загалом вдалося досягти суттєвого прогресу³⁶.

16 січня 2019р. делегати хуситів та Уряду зустрілись в Аммані (Йорданія), щоб обговорити виконання домовленостей про обмін полоненими, але не змогли досягти згоди³⁷. Після цього проблема залишалася нерозв'язаною, хоча 30 вересня 2019р. хусити в односторонньому порядку звільнили 290 полонених, а в листопаді 2019р. сили коаліції звільнили 128 полонених хуситів³⁸.

Місія підтримки ООН і виводу військ з Ходейди

16 січня 2019р. РБ ООН ухвалила Резолюцію 2452 про створення Місії ООН на підтримку виконання Ходейдської угоди (*UN Mission to Support the Hodeidah Agreement, UNMHA*). 31 січня керівником новоствореної Місії був призначений данський генерал М.А.Лоллесгаард (*Michael Anker Løllesgaard*)³⁹. Маючи початковий мандат на шість місяців і дозволена чисельність до 75 спостерігачів, а також додатковий допоміжний персонал, *UNMHA* спрямовуватиме та підтримуватиме діяльність *RCC* у стеженні за дотриманням припинення вогню та взаємодіятиме зі сторонами в забезпеченні порядку місцевими силами безпеки. У липні Резолюцією РБ ООН 2481 (2019) мандат *UNMHA* був подовжений ще на шість місяців⁴⁰. У вересні командування Місією перебрав індійський генерал у відставці А.Гуха (*Abhijit Guha*)⁴¹.

У першому кварталі 2019р. *RCC* намагався врегулювати технічні розбіжності, пов'язані з відведенням військ від лінії фронту в Ходейді та навколо, і в середині квітня Спеціальний посланець ООН у Ємені М.Гріффітс (*Martin Griffiths*) оголосив про узгодження детального плану виводу військ⁴². Однак питання, хто після цього контролюватиме територію, залишилося неврегульованим. 11 травня сили хуситів, згідно з планом, почали залишати Ходейду, а в червні вони погодилися з механізмом, який

³⁵ International Crisis Group, 'Crisis Group Yemen update no.9', Briefing note, 19 Apr. 2019.

³⁶ Див., наприклад: International Crisis Group, *Saving the Stockholm Agreement and Averting a Regional Conflagration in Yemen*, Middle East Report no.203 (International Crisis Group: Brussels, 18 July 2019).

³⁷ Al-Khalidi, S., 'Yemen combatants start talks in Jordan on prisoner swap deal', Reuters, 16 Jan. 2019; Al Jazeera, 'Yemen's warring sides fail to reach agreement on prisoner swap', 19 Jan. 2019.

³⁸ International Committee of the Red Cross, 'Yemen: 290 detainees released with facilitation of the ICRC', 30 Sep. 2019; International Committee of the Red Cross, '128 detainees repatriated to Yemen from Saudi Arabia', 28 Nov. 2019.

³⁹ UN Security Council Resolution 2452 (2019), S/RES/2452 (2019), 16 Jan. 2019; UNMHA website, <<https://dppa.un.org/en/mission/unmha-hudaydah-agreement>>.

⁴⁰ UN Security Council Resolution 2481 (2019), S/RES/2481 (2019), 15 July 2019.

⁴¹ UN, 'Secretary-General appoints Lieutenant General Abhijit Guha of India to head United Nations Mission in support of Hudaydah Agreement', 12 Sep. 2019.

⁴² UN News, 'Plan for troop pullback "now accepted" by rival forces around key Yemen port, but fighting intensifying elsewhere, Security Council warned', 15 Apr. 2019.

дозволяє ООН перевіряти судна, що заходять у порти⁴³. На початку липня ОАЕ анонсували вивід своїх військ з міста і часткове їх скорочення в інших частинах країни⁴⁴. У серпні 2019р. Спеціальний посланець М.Гріффітс повідомив про відсутність значних військових дій у Ходейді та в навколишніх районах після підписання Стокгольмської угоди. У вересні 2019р. *RCC* розгорнув моніторингові групи в чотирьох пунктах на лінії фронту в місті – як перший крок із забезпечення припинення вогню⁴⁵.

Ер-Ріядська угода

Поширення мирного процесу шляхом залучення Південної перехідної ради (*STC*) стало важливою подією року. 5 листопада 2019р. після більш ніж місячних переговорів в Ер-Ріяді, Урядом (підтримуваним Саудівською Аравією) та *STC* (підтримуваною ОАЕ) була підписана Угода. Саудівський кронпринц Мохаммед бен Салман (*Mohammed bin Salman*) заявив, що Угода, яка передбачає формування в Адені нового уряду з 24 осіб з рівною кількістю міністрів від півночі та півдня, інтеграцію пов'язаних з *STC* сил до національної армії і служб безпеки, і включення *STC* до урядових делегацій на майбутніх переговорах з хуситами під егідою ООН про політичне врегулювання та завершення війни, є позитивним кроком на шляху до розв'язання багатогранного конфлікту в Ємені⁴⁶. Однак хусити відкинули Угоду; наприкінці 2019р. вона переважно не виконувалась, і сутички тривали⁴⁷.

Висновки

Стокгольмська та Ер-Ріядська угоди разом відкривають шлях до загальнонаціональних мирних переговорів і політичного врегулювання громадянської війни в Ємені. Саудівська Аравія, яка перебрала від ОАЕ командування коаліцією на півдні, ймовірно, відіграватиме центральну роль у формуванні будь-яких безпекових і політичних механізмів. Переговори між хуситами та саудитами про припинення обстрілів прикордонних територій можуть бути прелюдією до початку загальнонаціонального політичного процесу під егідою ООН. Хоча Ер-Ріядська угода може стати платформою переговорів для розділеного антихуситського блоку, але існує також ризик сутичок усередині коаліції під час її виконання, оскільки сторони намагаються отримати переваги на папері й на землі.

⁴³ BBC, 'Yemen war: Houthi withdrawal from Hudaydah as planned – UN', 12 May 2019; Reuters, 'Yemen's Houthis to allow UN to inspect ships in Hodeidah: Sources', 18 June 2019.

⁴⁴ Wintour, P. and McKernan, B., 'Yemen: UAE confirms withdrawal from port city of Hodeidah', *The Guardian*, 9 July 2019; *The Economist*, 'The UAE begins pulling out of Yemen', 4 July 2019.

⁴⁵ UN Office of the Special Envoy of the Secretary-General for Yemen, 'Briefing of the Special Envoy of the United Nations Secretary-General for Yemen to the open session of the Security Council', 20 Aug. 2019; UN and RCC, 'The Sixth joint RCC meeting', Joint press statement, 9 Sep. 2019.

⁴⁶ Reuters, 'Yemen's Government signs peace deal with southern rebels', *New York Times*, 5 Nov. 2019; Salisbury, P., 'The beginning of the end of Yemen's civil war?', International Crisis Group commentary, 5 Nov. 2019.

⁴⁷ ACLED, 'Ten conflicts to worry about in 2020' (посилання 32), p.10; UN Security Council, S/2020/70 (посилання 5), pp.17-18.

7. Збройні конфлікти та мирні процеси в Субекваторіальній Африці

Загальний огляд

Активні збройні конфлікти в Субекваторіальній Африці у 2019р. тривали щонайменше у 15 країнах: Буркіна-Фасо, Бурунді, Камеруні, Центральноафриканській Республіці (ЦАР), Чаді, Демократичній Республіці Конго (ДРК), Ефіопії, Кенії, Малі, Мозамбіку, Нігері, Нігерії, Сомалі, Південному Судані та Судані. Вісім з них були субнаціональними збройними конфліктами низької інтенсивності, а сім – збройними конфліктами високої інтенсивності (в Нігерії, Сомалі, ДРК, Буркіна-Фасо, Малі, Південному Судані та Камеруні). Майже всі збройні конфлікти були інтернаціоналізовані, через дії державних інститутів – напряду чи опосередковано – або транснаціональну діяльність екстремістських ісламістських угруповань, інших збройних груп і кримінальних мереж. Конфлікти, етнічна і релігійна напруженість часто спричинялися поєднанням слабкості держав, корупції, неефективного надання основних послуг, боротьби за природні ресурси, нерівності та відчуття маргіналізації. Регіональну безпеку продовжували визначати два інші наскрізні питання: триваюча інтернаціоналізація заходів боротьби з тероризмом та нестача води разом з посиленням наслідків зміни клімату (підрозділ I).

У Субекваторіальній Африці у 2019р. були укладені дві нові мирні угоди: в ЦАР і Мозамбіку. У регіоні також тривали 20 багатосторонніх миротворчих операцій (на дві менше, ніж у 2018р.), у т.ч. кілька крупних операцій у країнах, де точаться збройні конфлікти, зокрема у ДРК, Малі, Сомалі, Південному Судані та ЦАР. Чисельність персоналу цих багатосторонніх миротворчих операцій (97 519 осіб, станом на 31 грудня 2019р.) скорочувалася четвертий рік поспіль і сягнула мінімуму з 2012р.

У Сахелі та районі оз.Чад (підрозділ II) усі збройні конфлікти (в Буркіна-Фасо, Камеруні, Малі, Нігері, Нігерії і Чаді) у 2019р. загострилися. Проблеми безпеки пов'язані з підйомом насильницького екстремізму та збільшенням збройних недержавних угруповань, таких, як Боко Харам (Boko Haram), діяльність яких поширилася від Нігерії до району оз.Чад. Насильницькі екстремістські угруповання взаємопов'язані з сільськими повстанськими угрупованнями, підживлюють напруженість між громадами та користуються невдоволенням маргіналізованих громад. Число жертв збройних конфліктів у 2019р. суттєво збільшилося в Буркіна-Фасо, через посилення трьох взаємопов'язаних чинників конфлікту:

конфлікт Уряду з добре озброєними ісламістськими угрупованнями; активізація зіткнень між озброєними етнічними та ісламістськими угрупованнями; насильство між громадами.

Центральна Африка у 2019р. стикнулася з двома головними викликами (підрозділ III): виконання нової мирної угоди в ЦАР між Урядом і збройними угрупованнями та забезпечення політичного перехідного періоду в ДРК. Що стосується першого з них, то група експертів ООН у справах ЦАР у грудні 2019р. повідомляла, що виконання угоди “залишається обмеженим”, а у другому – політичні зміни супроводжувалися посиленням небезпеки та політичного насильства у східних провінціях, а також збереженням надзвичайної санітарно-епідеміологічної ситуації унаслідок спалахів кору та еболи.

На Африканському Розі (підрозділ IV) розташовані декілька з найбільш уразливих країн світу, що пояснюється складним поєднанням обмеженого або нерівного доступу до природних ресурсів, напруженості між різними групами, бідності та економічної нерівності, а також слабких державних інститутів. Відносно мирна передача влади в Ефіопії (у 2018р.) і Судані (у 2019р.) та виконання мирної угоди 2018р. у Південному Судані призвели до суттєвого зменшення збройного насильства в цих трьох державах. Однак збройний конфлікт у Сомалі залишався одним із найбільш смертоносних у світі.

ЯН ДЕЙВІС

I. Основні загальні події в регіоні

ЯН ДЕЙВІС

У Субекваторіальній Африці у 2019р. було щонайменше 15 країн, в яких тривали активні збройні конфлікти: Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Ефіопія, Кенія, Малі, Мозамбик, Нігер, Нігерія, Сомалі, Південний Судан і Судан. Вісім з них були субнаціональними збройними конфліктами низької інтенсивності (менше 1 000 загиблих унаслідок конфлікту), а сім – збройними конфліктами високої інтенсивності (1 000-9 999 загиблих): Нігерія (5 400), Сомалі (4 000), ДРК (3 700), Буркіна-Фасо (2 200), Малі (1 900), Південний Судан (1 800), Камерун (1 200). Майже всі збройні конфлікти були інтернаціоналізованими¹.

Багато з цих збройних конфліктів у ряді держав і регіонів перетиналися між собою через дії державних суб'єктів – напряду чи опосередковано – та/або транснаціональну діяльність екстремістських ісламістських угруповань, інших збройних груп і кримінальних мереж. Хоча насильство ісламістів не властиве регіону, багато країн, що потерпають від збройних конфліктів, страждають від ісламістського екстремізму. З продовженням насильства і створеного ним хаосу виникає або загострюється ряд проблем, зокрема економічна вразливість, зростання бідності і брак стійкості. Коріння конфліктів, етнічної та релігійної напруженості часто походить від поєднання слабкості держав, корупції, неефективного надання основних послуг, боротьби за природні ресурси, нерівності та відчуття маргіналізації². Розвиток кожного збройного конфлікту у 2019р. докладніше, з урахуванням цих взаємозв'язків і регіональних особливостей, розглядається у наступних підрозділах цього розділу: Сахель і район оз.Чад (підрозділ II), Центральна Африка (підрозділ III) та Африканський Ріг (підрозділ IV), крім збройного конфлікту в Мозамбіку, який стисло розглядається нижче.

Хоча Південна Африка залишається найбільш мирним регіоном Субекваторіальної Африки, перед нею постав ряд нових викликів, включно з високим рівнем нерівності і зростанням соціально-економічної напруженості. У Зімбабве, наприклад, протягом року поглибилась економічна та гуманітарна криза. У серпні 2019р. Всесвітня продовольча програма ООН попереджала, що понад 2 млн. зімбабвійців перебувають на межі голоду після посухи, яка знищила більше половини врожаю кукурудзи у країні. Протести

¹ Визначення і типологію конфліктів див. у підрозділі I розділу 2 цього видання. Про збройні конфлікти у Північній Африці див. розділ 6 цього видання.

² Про обсяг закордонної державної підтримки сторонам внутрішніх збройних конфліктів і недостатню увагу до неї у базах даних про конфлікти в Африці див.: Twagiramungu, N. et al., 'Re-describing transnational conflict in Africa', *Journal of Modern African Studies*, vol.57, no.3 (2019), pp.377-391. Про дитячу злиденність в Африці див.: Watkins, K. and Quattri, M., 'Child poverty in Africa: An SDG emergency in the making', Overseas Development Institute Briefing paper, Aug. 2019. Про фактори, що впливають на заворушення в регіоні, див.: Adelaja, A. and George, J., 'Grievances, latent anger and unrest in Africa', *African Security*, vol.12, no.1 (2019), pp.111-140.

та репресії сил безпеки були регулярним явищем на початку року³. Високий рівень політичного і кримінального насильства у 2019р. також спостерігався у ПАР⁴.

У Субекваторіальній Африці у 2019р. були укладені дві нові мирні угоди: в ЦАР (підрозділ III) та в Мозамбіку, де останнє збройне угруповання Мозамбікський національний спротив (*Resistência Nacional Moçambicana, RENAMO*) 6 серпня 2019р. підписало мирну угоду з Урядом (1 серпня відбулося підписання попередньої домовленості), що офіційно завершила кілька десятиліть бойових дій⁵. Згідно з Угодою мало відбутися роззброєння 5 200 бійців *RENAMO*: деякі мали увійти до сил безпеки країни, а інші – повернутися до цивільного життя. Однак група, що відкололася від *RENAMO*, погрозувала невизнанням Угоди, а в жовтні 2019р. напруженість знову зросла, коли *RENAMO* не визнав результати загальних виборів 15 жовтня⁶.

Крім того, тривало повстання ісламістів у провінції Кабо Дельгадо на півночі Мозамбіку. Головним повстанським угрупованням була місцева екстремістська кліка *Ansar al-Sunna*, але в червні 2019р. про свій перший напад на сили безпеки Мозамбіку заявила також Ісламська Держава (ІД)⁷. За даними Проекту збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*), у 2019р. унаслідок конфлікту у Мозамбіку загинули 663 особи. Причинами більшості цих жертв були: “насильство проти цивільних” (383) та “бойові дії” (252). Останнє підтверджує, що у 2019р. Мозамбік перетнув поріг збройного конфлікту низької інтенсивності⁸.

На Африканському Розі відносно мирна передача влади в Ефіопії (у 2018р.) і Судані (у 2019р.) та виконання мирної угоди 2018р. у Південному Судані дозволили суттєво зменшити збройне насильство у цих трьох державах (підрозділ IV).

У Субекваторіальній Африці у 2019р. тривали 20 багатосторонніх миротворчих операцій – на дві менше, ніж у 2018р., і на шість – ніж у 2014р.⁹ Місія ООН у Ліберії (*UN Mission in Liberia*) та Превентивна місія Південноафриканського співтовариства розвитку в Королівстві Лесото (*Southern African Development Community Preventative Mission in the*

³ BBC, ‘Zimbabwe: A third of population faces food crisis, says UN’, 7 Aug. 2019; *The Economist*, ‘Zimbabwe faces its worst economic crisis in a decade’, 15 Aug. 2019; *The Economist*, ‘Zimbabwe sees its worst state violence in a decade’, 26 Jan. 2019.

⁴ Campbell, J., ‘What’s behind South Africa’s recent violence?’, Council on Foreign Relations, 15 Nov. 2019.

⁵ France 24, ‘Mozambique’s former civil war foes sign landmark peace deal’, 1 Aug. 2019; *Mail Et Guardian*, ‘Mozambique’s rivals sign peace deal’, 8 Aug. 2019. Історію збройного конфлікту в Мозамбіку див.: Gerety, R.M., *Go Tell the Crocodiles: Chasing Prosperity in Mozambique* (New Press: New York, 2018).

⁶ Africa News, ‘Mozambique’s RENAMO wants election results cancelled’, 19 Oct. 2019; *East African*, ‘Mozambique peace deal at risk over poll fraud claims’, 3 Nov. 2019; PSC Report, Institute for Security Studies, ‘New threats to peace in Mozambique’, 24 Nov. 2019.

⁷ Weiss, C., ‘Islamic State claims first attack in Mozambique’, *Long War Journal*, 4 June 2019.

⁸ ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

⁹ Миротворчі операції тривали в 10 країнах – див. підрозділ II розділу 2 цього видання.

Kingdom of Lesotho) завершилися у 2018р.; нових місій у регіоні Субекваторіальної Африки у 2019р. не було. Кілька крупних миротворчих операцій тривали у конфліктних країнах: ДРК, Малі, Сомалі, Південний Судан і ЦАР. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій у Субекваторіальній Африці у 2019р. зменшилася на 6% – з 103 528 осіб, станом на 31 грудня 2018р., до 97 519 – на 31 грудня 2019р., – переважно через скорочення Місії Африканського Союзу (АС) у Сомалі (*AU Mission in Somalia*), Спільної комбінованої місії ООН/АС у Дарфурі (*UN-AU Hybrid Operation in Darfur*), Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in CAR*) і Стабілізаційної місії ООН у ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in DRC*). Чисельність розгорнутого в регіоні персоналу зменшувалася четвертий рік поспіль і сягнула мінімуму з 2012р. Усі крупні миротворчі операції у регіоні, крім Місії ООН у Південному Судані, протягом року скоротилися¹⁰. Попри ці зміни, в Субекваторіальній Африці у 2019р. все ще було набагато більше персоналу миротворчих операцій, ніж у будь-якому іншому регіоні – в середньому 71% загальносвітової чисельності¹¹.

У лютому 2019р. лідери АС провели річний саміт в Аддіс-Абебі (Ефіопія). Головними пунктами порядку денного були: лібералізація тарифів у Зоні вільної торгівлі африканського континенту (*African Continental Free Trade Area*); організаційна реформа АС; виконання Порядку денного 2063 (бачення та план дій з побудови “квітучої і єдиної Африки на основі спільних цінностей і спільної долі”)¹². Після створення у 2002р. АС бере на себе дедалі більшу відповідальність за підтримання миру та безпеки в Африці – в т.ч. у форматі операцій з підтримання миру, – часто за посередництва таких регіональних організацій, як Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС, *Economic Community of West African States, ECOWAS*). Між РБ ООН та аналогічним керівним органом АС, його Радою миру та безпеки, давно існують розбіжності стосовно того, який орган повинен мати першість у питаннях попередження, врегулювання та вирішення африканських конфліктів¹³. Ці розбіжності збереглися і у 2019р. з приводу конфліктів у Судані (підрозділ IV цього розділу) та Лівії (розділ 6), а також запропонованих змін у фінансуванні миротворчих операцій під проводом АС¹⁴. Однак в інших місцях співпраця АС та ООН покращилася, в т.ч. в Сахелі (підрозділ II), ЦАР (підрозділ III) і Південному Судані (підрозділ IV).

¹⁰ Про причини цього зменшення див. підрозділ II розділу 2 цього видання.

¹¹ Див. схему 2.5 у підрозділі II розділу 2 цього видання.

¹² Office of the Special Adviser on Africa, ‘Agenda 2063’; AU, ‘Key decisions of the 32nd Ordinary Session of the Assembly of the African Union (January 2019)’, 12 Feb. 2019. Докладніше про АС і його членів див. у додатку Б цього видання.

¹³ International Crisis Group, *A Tale of Two Councils: Strengthening AU-UN Cooperation*, Africa Report no.279 (International Crisis Group: Brussels, 25 June 2019). Докладніше про ЕКОВАС і його членів див. у додатку Б цього видання.

¹⁴ Про дебати навколо розподілу витрат між АС та ООН у 2019р. див.: International Crisis Group, *The Price of Peace: Securing UN Financing for AU Peace Operations*, Africa Report no.286 (International Crisis Group: Brussels, 31 Jan. 2020).

Ще два наскрізні проблемні питання визначали дилеми безпеки в Субекваторіальній Африці у 2019р.: (а) подальша інтернаціоналізація заходів боротьби з тероризмом і (б) нестача води та посилення наслідків зміни клімату¹⁵. У цьому підрозділі стисло розглядається еволюція цих двох питань у 2019р.

Інтернаціоналізація боротьби з тероризмом і заходи безпеки

Багато світових держав – США, Китай, кілька великих західноєвропейських держав і Росія – мають важливі безпекові та економічні інтереси в Субекваторіальній Африці, яка дедалі більше розглядається як арена змагання великих держав у процесі, що його називають новим або третім “змаганням” за Африку¹⁶. До того ж, на Африканському Розі присутні гравці у сфері міжнародної безпеки з Азії, Європи, Близького Сходу та Північної Африки, а також з Північної Америки, дії яких мотивуються, насамперед, геополітичною, торговельною і військовою конкуренцією¹⁷.

Але окремо від цієї геополітичної конкуренції, США та особливо європейські держави беруть також активну участь у боротьбі проти транснаціональних джихадистських угруповань у цьому районі, хоча нечасто роблять це безпосередньо. У випадку європейських держав ця боротьба спрямована також проти кримінальних мереж і незаконної міграції. Більшість зусиль Заходу, включно з діяльністю двох субрегіональних контртерористичних оперативних груп – Багатонаціональної спільної оперативної групи в районі оз.Чад (*Multinational Joint Task Force in the Lake Chad region*) і Спільних сил Групи п’яти держав Сахеля (*Joint Force of the Group of Five for the Sahel*, розглядаються у підрозділі II), – спрямовувалися на підготовку і зміцнення спроможностей місцевих сил¹⁸. Загроза з боку транснаціонального джихадизму особливо помітна у Сахелі, в районі оз.Чад (підрозділ II) і на Африканському Розі, звідки ісламістське та кримінальне насильство поширюється на Східну Африку (підрозділ IV)¹⁹. Попри втрату територій в Іраку та

¹⁵ Дейвіс Я., Мелвін Н. Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ VI розділу 2.

¹⁶ Перше “змагання” відбувалось у колоніальний період XIX століття, друге – під час холодної війни; див.: *The Economist*, ‘The new scramble for Africa’, 7 Mar. 2019; Devermont, J., ‘Haven’t we done this before? Lessons from and recommendations for strategic competition in sub-Saharan Africa’, *Lawfare*, 15 Apr. 2019; *The Economist*, ‘Africa is attracting ever more interest from powers elsewhere’, 7 Mar. 2019.

¹⁷ Melvin, N. J., ‘The foreign military presence in the Horn of Africa region’, SIPRI Background Paper, Apr. 2019; Melvin, N. J., ‘The new external security politics of the Horn of Africa region’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2019/2, Apr. 2019. Див. також підрозділ IV цього розділу.

¹⁸ *The Economist*, ‘The West’s new front against Jihadism is in the Sahel’, 2 May 2019. Про американську політику боротьби з тероризмом у регіоні див.: Guido, J., ‘The American way of war in Africa: The case of Niger’, *Small Wars & Insurgencies*, vol.30, no.1 (2019), pp.176-199.

¹⁹ Про дії у регіоні екстремістських ісламістських угруповань проти цивільних див.: Dowd, C., ‘Fragmentation, conflict, and competition: Islamist anti-civilian violence in sub-Saharan Africa’, *Terrorism and Political Violence*, vol.31, no.3 (2019), pp.433-453.

Сирії, ІД та її союзники, схоже, надихають деякі джихадистські угруповання в Субекваторіальній Африці приєднатися до них²⁰.

США продовжували змінювати свою присутність у регіоні в рамках розпочатого у 2018р. переходу від контртерористичних операцій по всьому світу до суперництва з іншими великими державами. У 2018р. це проявилось в заявленому скороченні на 10% 7 200 особового складу, розгорнутого в Африці та одночасному нарощуванні сил у Сомалі. Вивід першої групи з “приблизно 300” американських військовослужбовців очікувався до червня 2020р., але про наступні скорочення поки що нічого не відомо²¹. У 2019р. на американській військовій базі в Нігері з’явилися ударні безпілотні літальні апарати. Близько 500-600 американських військовослужбовців розгорнуто в Сомалі, де у 2019р. почастішали удари авіації США по угрупованню Аш-Шабаб (*al-Shabab*) – порівняно з будь-яким роком з початку американських авіаударів у Сомалі у 2007р.²²

Як і очікувалось, європейські та регіональні партнери взяли на себе дещо більший тягар із врегулювання криз і боротьби з тероризмом, особливо Франція, яка має 4 700 військовослужбовців у Західній і Центральній Африці в рамках Операції *Barkhane*²³. Франція у червні 2019р. закликала інші європейські держави надати допомогу її військам в Африці і приєднатися до нової оперативної групи сил спецпризначення²⁴. Держави-члени ЄС колективно вже виділили значні політичні, фінансові та військові ресурси для Сахеля, згідно з одним із головних принципів зовнішньої політики ЄС, – частково, через стурбованість прибуттям до Європи біженців і незаконних мігрантів з регіону²⁵. Німеччина та Італія мають в Африці приблизно по 1 000 військових²⁶. Британські військові у 40 країнах Африки займаються реформуванням сектору безпеки та оборони, включно зі спеціальною підготовкою нігерійських військ, що воюють з Боко Харам, наданням трьох вертольотів

²⁰ Burke, J., ‘ISIS claims sub-Saharan attacks in a sign of African ambitions’, *The Guardian*, 6 June 2019.

²¹ General Thomas Waldhauser, Testimony before the House Armed Services Committee, ‘National security challenges and US military activities in the Greater Middle East and Africa’, 7 Mar. 2019; Alexis Arief, Statement before the Committee on Oversight and Reform, Subcommittee on National Security, US House of Representatives, Hearing on ‘US counterterrorism priorities and challenges in Africa’, Congressional Research Service Testimony, 16 Dec. 2019; Cooper, H. et al., ‘Pentagon eyes Africa drawdown as first step in global troop shift’, *New York Times*, 24 Dec. 2019.

²² Correll, D.S., ‘Armed drones to fly out of Niger air base now operational after delayed completion’, *Air Force Times*, 1 Nov. 2019; Browne, R., ‘US military mission in Somalia could take seven years to complete’, CNN, 13 Apr. 2019.

²³ База даних СІПІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>; de Hoop Scheffer, A. and Quencez, M., ‘US “burden-shifting” strategy in Africa validates France’s ambition for greater European strategic autonomy’, German Marshall Fund of the United States, Transatlantic take, 23 Jan. 2019; *Africa Confidential*, ‘In search of allies’, 19 Dec. 2019; Associated Press, ‘French forces kill 33 Islamic extremists in Mali, says Macron’, *The Guardian*, 21 Dec. 2019.

²⁴ Intelligence Online, ‘Special forces in Africa: French armed forces minister Florence Parly appeals to European allies’, issue 833, 26 June 2019. Див. також підрозділ II розділу 2 цього видання.

²⁵ European Commission, ‘The European Union’s partnership with the G5 Sahel countries’, 6 Dec. 2018; Dorrie, P., ‘Europe has spent years trying to prevent “chaos” in the Sahel. It failed’, *World Politics Review*, 25 June 2019.

²⁶ *The Economist* (посилання 18).

і близько 90 військових на підтримку боротьби Франції з тероризмом у Малі та підготовкою в Кенії миротворців АС, розгорнутих у Сомалі²⁷.

Зростання військового залучення Китаю частково пов'язане зі збільшенням його економічної присутності в Африці та відбувається, в т.ч. для охорони об'єктів у рамках ініціативи “Один пояс, один шлях” (*Belt and Road Initiative*)²⁸. Серед п'яти постійних членів РБ ООН він є головним поставальником миротворців ООН у регіоні, переважно в ДРК, Малі, Південному Судані та Судані²⁹. Активізація безпекової діяльності Росії на континенті також має сильний економічний і геостратегічний вимір³⁰. У 2018-2019рр. Росія надсилала озброєння та радників до ЦАР (підрозділ III). У жовтні 2019р. Росія і понад 40 голів африканських держав зібрались у Сочі на перший в історії російсько-африканський саміт, на якому Президент В.Путін заявив, що Росія списала африканським країнам борги на суму понад \$20 млрд., і закликав подвоїти в наступні п'ять років обсяги торгівлі з африканськими країнами³¹. Крім того, Росія і Китай є найкрупнішими експортерами озброєнь до Субекваторіальної Африки³².

Нестача води та зміна клімату

Хоча на Африку припадає лише 4% викидів CO₂ у світі, вона є особливо вразливою до подвійного негативного впливу кліматичних факторів і політичної нестабільності. 12 із 21 країни, яким найбільше загрожує цей подвійний вплив, розташовані в Субекваторіальній Африці: Ангола, ДРК, Ефіопія, Гвінея, Камерун, Кот-д'Івуар, Нігерія, Південний Судан, Судан, Сьєрра-Леоне, Уганда та Чад³³. У Дорожній карті Африканської архітектури миру та безпеки (*African Peace and Security Architecture Roadmap*) на 2016-2020рр. зміна клімату визнана однією з наскрізних проблем, що

²⁷ UK Foreign and Commonwealth Office, *Conflict, Stability and Security Fund: Annual Report 2017/18* (Foreign and Commonwealth Office: July 2018); UK Government, ‘PM’s speech in Cape Town’, 29 Aug. 2018; UK Joint Committee on the National Security Strategy, *Revisiting the UK’s National Security Strategy: The National Security Capability Review and the Modernising Defence Programme* (House of Commons: 21 July 2019).

²⁸ Kovrig, M., ‘China expands its peace and security footprint in Africa’, International Crisis Group commentary, 24 Oct. 2018; Cabestan, J.-P., ‘China’s military base in Djibouti: A microcosm of China’s growing competition with the United States and new bipolarity’, *Journal of Contemporary China* (2019); Walsh, B., ‘China’s pervasive yet forgotten regional security role in Africa’, *Journal of Contemporary China*, vol.28, no.120 (2019), pp.965-983.

²⁹ *The Economist*, ‘Africa is attracting ever more interest from powers elsewhere’ (посилання 16).

³⁰ Marten, K., ‘Russia’s back in Africa: Is the cold war returning?’, *Washington Quarterly*, vol.42, no.4 (2019), pp.155-170; Besenyo, J., ‘The Africa policy of Russia’, *Terrorism and Political Violence*, vol.31, no.1 (2019), pp.132-153.

³¹ Roscongress, ‘Declaration of the First Russia-Africa Summit’, 24 Oct. 2019; *Moscow Times*, ‘Russia vows to forgive Ethiopia’s debt amid growing push for influence in Africa’, 22 Oct. 2019; *The Economist*, ‘Vladimir Putin flaunts Russia’s increasing influence in Africa’, 24 Oct. 2019.

³² Про поставки озброєнь до Субекваторіальної Африки див. підрозділ II розділу 9 цього видання.

³³ Moran, A. et al., *The Intersection of Global Fragility and Climate Risks* (US Agency for International Development: Sep. 2018), pp.11-13; Ritchie, H., ‘Global inequalities in CO₂ emissions’, *Our World in Data*, 16 Oct. 2018.

впливають на мир і безпеку³⁴. Дослідження 2019р. показує, як зміна клімату посилила існуючі виклики і зміцнила радикальні угруповання в Сомалі³⁵.

Завжди існує прямий або визначальний зв'язок між зміною клімату та зростанням небезпеки. Водночас, не менш важливими факторами зростання небезпеки є економічні перспективи та політичні міркування. Ситуацію частково визначають часті та суворі посухи, голод і зливи в Субекваторіальній Африці, що змусили виїхати мільйони людей і сприяли високому рівню міграції: у 2018р. в цьому регіоні було шість із 10 найбільших повеней у світі, що викликали переселення, причому найбільше постраждали міські райони³⁶. У Замбії у 2019р., за оцінкою, 2,3 млн. осіб терміново потребували продовольчої допомоги внаслідок частих і тривалих посух; сезонні опади на півдні та заході Замбії фіксувалися на мінімальному рівні з 1981р.³⁷ Загально визнається, що для зменшення кліматичної вразливості в регіоні необхідно буде покращити водокористування та інфраструктуру³⁸.

³⁴ African Union Commission, *African Peace and Security Architecture, APSA Roadmap 2016-2020* (African Union Commission, Peace and Security Department: Addis Ababa, Dec. 2015), pp.20-21. Про врахування та розуміння кліматичних ризиків для безпеки в політиці АС див.: Aminga, V., 'Policy responses to climate-related security risks: The African Union', SIPRI Background Paper, May 2020

³⁵ Eklow, K. and Krampe, F., 'Climate-related security risks and peacebuilding in Somalia', SIPRI Policy Paper no.53, Oct. 2019.

³⁶ Internal Displacement Monitoring Centre and Norwegian Refugee Council, *Global Report on Internal Displacement 2019*, p.12.

³⁷ IPC, 'IPC acute food insecurity analysis Zambia, May 2019-March 2020', Aug. 2019; European Commission, 'ECHO daily flash archive, Zambia', 31 Aug. 2019.

³⁸ Mason, N. et al., 'Climate change is hurting Africa's water sector, but investing in water can pay off', World Resources Institute, 7 Oct. 2019.

II. Збройні конфлікти та мирні процеси в Сахелі та в районі оз.Чад

ЯН ДЕЙВІС

У цьому підрозділі до Сахеля і району оз.Чад віднесені 12 країн: Буркіна-Фасо, Гвінея, Гамбія, Гана, Камерун, Кот-д'Івуар, Малі, Мавританія, Нігер, Нігерія, Сенегал і Чад. Принаймні в половині з них (у Буркіна-Фасо, Камеруні, Малі, Нігері, Нігерії і Чаді) у 2019р. точилися збройні конфлікти, ситуація в яких погіршилася, порівняно з 2018р., – збільшилося число загиблих унаслідок конфлікту.

Регіон стикається з гострими викликами безпеки, пов'язаними зі слабкістю держав, корупцією та відстороненням широких мас населення від процесів урядування, що додалися до ряду наявних проблем, включно з крайньою бідністю, економічною вразливістю і браком стійкості, або загострили їх. Ця економічна вразливість (Нігер посідає останні місця в Індексі людського розвитку Програми розвитку ООН за 2019р., а Буркіна-Фасо, Чад і Малі – не набагато випереджають його) та наслідки зміни клімату в регіоні, де понад 80% населення покладається переважно на сільське господарство і скотарство, призвели до підвищення продовольчої небезпеки та загострення конфліктів між громадами¹. Чинниками конфліктів є також незаконна міграція, контрабанда і транснаціональна організована злочинність, особливо там, де урядові інститути є слабкими. Зростання насильства призвело також до нападів збройних угруповань на школи та збільшення випадків закриття шкіл у регіоні. Так, у трьох країнах центрального Сахеля (Буркіна-Фасо, Малі та Нігері) з квітня 2017р. по червень 2019р. кількість шкіл, закритих через насильство, зросла в 6 разів – з 512 до 3 005².

Виклики безпеці дедалі більше пов'язані з активізацією насильницького екстремізму та поширенням збройних недержавних угруповань (за наявності деяких важливих відмінностей між Сахелем та районом оз.Чад). В останньому випадку, наприклад, головне повстанське угруповання Боко Харам (*Boko Haram*) прийшло в район оз.Чад з Нігерії (див. нижче), спричинивши масову гуманітарну кризу та збільшивши переміщення людей в межах своїх країн і за кордон³. До 2019р. три інші головні екстремістські угруповання, що чинять насильство – Група підтримки ісламу та мусульман (*Jama'a Nusrat ul-Islam wa al-Muslimin, JNIM*), Ансарул Іслам (*Ansarul Islam*) та Ісламська Держава у Великій Сахарі (*Islamic State in the Greater Sahara, ISGS*) (врізка 7.1), – обмежувалися переважно Сахелем: Малі, північню Буркіна-Фасо і заходом Нігеру, відповідно. Однак у 2019р., після погіршення безпекової ситуації у Буркіна-Фасо (див. нижче), підвищився ризик їх поширення на прибережні держави Західної Африки: Бенін, Гану

¹ UN Development Programme, '2019 human development index ranking', [n.d.]; World Food Programme, 'Emergency dashboard, Central Sahel', Sep. 2019.

² UNICEF, 'Education under threat in West and Central Africa', Aug. 2019.

³ Про історичні процеси, що призвели до появи Боко Харам, див.: MacEachern, S., *Searching for Boko Haram: A History of Violence in Central Africa* (Oxford University Press: Oxford, 2018).

Врізка 7.1. Угрупування з салафітсько-джихадистською ідеологією у Сахелі та в районі оз.Чад

Ansarul Islam (Ансарул Іслам, Захисник Ісламу)

Ansarul Islam виник у 2016р. як локальне повстання у північних провінціях Буркіна-Фасо. Угрупування пов'язане з Групою підтримки ісламу та мусульман (*Jama'a Nusrat ul-Islam wa al-Muslimin, JNIM*), очолює його А.С.Діко (*Abdoul Salam Dicko*) (хоча за деякими повідомленнями, його вбили в жовтні 2019р.). Наразі воно складається переважно з бойовиків племені фулані й також діє головним чином на стику кордонів з Малі та Нігером, у районі, відомому як Ліптако-Гурма.

Boko Haram/Islamic State West Africa Province (Боко Харам/Західноафриканська провінція Ісламської Держави)

Боко Харам з'явилася у Нігерії у 2002р. і почала засноване на насильстві повстання у 2009р. під керівництвом А.Шекау (*Abubakar Shekau*). Угрупування пов'язане з ІД. Воно базується на північному сході Нігерії, але діє також і в інших країнах у районі оз.Чад, включно з північчю Камеруну, в Чаді та Нігері. У 2016р. воно розпалося на дві фракції: Західноафриканську провінцію ІД (*Islamic State West Africa Province, ISWAP*) на чолі з А.-М.Аль-Барнаві (*Abu-Musab al-Barnawi*) та групу Прихильники поширення вчення Пророка та джихаду (*Jama'at Ahlis Sunna Lidda'awati wal-Jihad, JAS*), все ще загальновідомо як Боко Харам на чолі з А.Шекау. Новим керівником *ISWAP* у березні 2019р. став А.А.Аль-Барнаві (*Abu Abdallah al-Barnawi*). Чисельність *ISWAP*, за оцінками, становить 3 500-5 000 бійців, а Боко Харам – 1 500-2 000.

Jama'a Nusrat ul-Islam wa al-Muslimin (JNIM), Група підтримки ісламу та мусульман)

JNIM виникла у 2017р. з чотирьох джихадистських угруповань: *al-Mourabitoun*, Аль-Каїда в Ісламському Магрибі (*al-Qaeda in the Islamic Maghreb*), *Ansar Dine* та *Katiba Macina*. *JNIM* діє як офіційний підрозділ Аль-Каїди в Малі та дедалі більше поширює діяльність на Буркіна-Фасо та Нігер. Її чисельність, за оцінками, становить від 1 000 до 2 000 бійців. Угрупування очолює колишній керівник *Ansar Dine*, І.А.Галі (*Iyad Ag Ghalay*).

Islamic State in the Greater Sahara (ISGS), Ісламська Держава у Великій Сахарі)

ISGS діє на стику кордонів трьох країн – Буркіна-Фасо, Малі та Нігеру. Вона виникла у 2015р. внаслідок розколу бойовничого угруповання *al-Mourabitoun* і, за оцінкою, складається з близько 200-400 бійців. Угрупування очолює А.В.Аль-Сахрауї (*Abou Walid al-Sahraoui*).

Джерела: Center for Strategic & International Studies, 'Jama'at Nasr al-Islam wal Muslimin (JNIM)', Background, 25 Sep. 2018; Warner, J., 'Sub-Saharan Africa's three "new" Islamic State affiliates', *CTC Sentinel*, vol. 10, no. 1 (Jan. 2017), pp. 28-32; International Crisis Group, *Facing the Challenge of the Islamic State in West Africa Province*, Africa Report no.273 (International Crisis Group: Brussels, 16 May 2019); Le Roux, P., 'Exploiting borders in the Sahel: The Islamic State in the Greater Sahara', Africa Center for Strategic Studies, 10 June 2019; Tobie, A. and Sangare, B., *The Impact of Armed Groups on the Populations of Central and Northern Mali: Necessary Adaptations of the Strategies for Re-establishing Peace* (SIPRI and Ministry for Foreign Affairs of Finland: Oct. 2019); та BBC, 'Burkina Faso's war against militant Islamists', 30 May 2019.

та Того⁴. Окремі з джихадистських угруповань вправно використовують невдоволення маргіналізованих громад і напруженість між громадами для залучення нових членів. За даними одного дослідження, наприклад, "брак економічних перспектив, відчуття соціальної неповноцінності та необхідність захищатися від крадіжок худоби" були факторами, які безпосередньо впливали на готовність місцевого населення приєднуватись до *ISGS*⁵.

⁴ International Crisis Group, 'The risk of jihadist contagion in West Africa', Africa Briefing no.149, 20 Dec. 2019.

⁵ Le Roux, P., 'Exploiting borders in the Sahel: The Islamic State in the Greater Sahara', Africa Center for Strategic Studies, 10 June 2019.

Таблиця 7.1. Зовнішні односторонні та багатосторонні миротворчі й контртерористичні операції у Сахелі та в районі оз.Чад

Започаткована або створена	Назва	Залучені країни/ організації	Чисельність	Країна проведення
2012р.	Місія ЄС з розбудови спроможностей Сахеля в Нігері (<i>European Union Capability Mission Sahel Niger</i>)	Держави-члени ЄС	115 поліцейських і цивільних	Нігер
2013р.	Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (<i>Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali</i>)	ООН (переважно африканські країни, а також Бангладеш, Єгипет, Китай і Німеччина)	14 438 військово-службовців, поліцейських і цивільних	Малі
2013р.	Місії ЄС з підготовки персоналу в Малі (<i>EU Training Mission in Mali</i>)	Держави-члени ЄС	697 військово-службовців і цивільних	Малі
2014р. ^a	Багатонаціональна спільна оперативна група (<i>Multinational Joint Task Force</i>)	Бенін, Камерун, Чад, Нігер та Нігерія	10 746 військово-службовців	Камерун, Чад, Нігер та Нігерія
2014р. ^b	Операція <i>Barkhane</i>	Франція	4 700 військово-службовців	Буркіна-Фасо, Чад, Малі та Нігер
2015р.	Місія ЄС з розбудови спроможностей Сахеля в Малі (<i>EU Capability Mission Sahel Mali</i>)	Держави-члени ЄС	127 поліцейських і цивільних	Малі
2017р.	Спільні сили Групи п'яти держав Сахеля (<i>Joint Force of the Group of Five for the Sahel</i>)	Буркіна-Фасо, Чад, Малі, Мавританія та Нігер	5 000 військово-службовців	Буркіна-Фасо, Чад, Малі, Мавританія та Нігер

^a Була започаткована в 1994р. як операція суто нігерійських військ; у 1998р. поширена на Чад і Нігер.

^b Замінила операцію *Serval*, яка почалась у січні 2013р. і завершилась у липні 2014р.

Джерела: SIPRI Multilateral Peace Operations Database, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>; van der Lijn, J., 'Multilateral non-peace operations', *SIPRI Yearbook 2018*, pp.141-42; Dieng, M., 'The Multi-National Joint Task Force and the G5 Sahel Joint Force: The limits of military capacity-building efforts', *Contemporary Security Policy*, vol.40, no.4 (2019), pp.481-501; French Ministry of Defence, 'Operation *Barkhane*', Press Pack (French Ministry of Defence: Feb. 2020); та EU Capacity Building Mission in Niger (EU External Action Service), 'Partnership for security in the Sahel', Fact Sheet, 2019.

Для боротьби з цими угрупованнями та недопущення їх поширення на нові країни регіону і за його межі були започатковані кілька багатосторонніх миротворчих і контртерористичних операцій (таблиця 7.1).

Таблиця 7.2. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Буркіна-Фасо у 2013-2019рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	1	7	9	36	40	95	782
Вибухи/дистанційне насильство	0	0	0	0	3	32	109
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	2	28	13	7	7	3	12
Насильство проти цивільних	5	1	1	38	66	173	1 295
Разом	8	36	23	81	116	303	2 198

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

Буркіна-Фасо

Не надто активне повстання *Ansarul Islam* у Буркіна-Фасо триває з 2016р., але у 2019р. країна опинилася в епіцентрі джихадистської кризи в Сахелі, коли у країні суттєво активізували свої дії *JNIM* і меншою мірою *ISGS*⁶. Число жертв збройного конфлікту в Буркіна-Фасо у 2019р. значно збільшилося (таблиця 7.2). Однак визначити відповідальних за збройне насильство складно через нашарування кількох взаємопов'язаних чинників конфлікту, а саме: (а) конфлікт Уряду з добре озброєними джихадистами переважно вздовж північного кордону з Малі – як наслідок кризи з Малі та помста за участь Буркіна-Фасо у Багатоцільовій об'єднаній стабілізаційній місії ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, MINUSMA*) – та на сході, ближче до кордону з Нігером; (б) посилення зіткнень місцевих загонів самооборони (етнічних і сільських воєнізованих формувань) із джихадистськими угрупованнями; (в) інші джерела насильства, спричинені бандитизмом, земельними суперечками, протистоянням між землеробами та скотарями.

Після 27 років безперервного напівавторитарного правління громадські протести у 2014р. призвели до першої в історії країни передачі влади під проводом цивільних, включно з мирними виборами у 2015р. Однак неспроможність Уряду приборкати насильство спричинила в січні 2019р. відставку Прем'єр-міністра П.К.Тієби (*Paul Kaba Thieba*) і всього його кабінету. Наступний Уряд очолив К.Дабіре (*Christophe Dabiré*)⁷.

З поширенням насильства на Букле-ду-Мухун – Північно-Центральну, Східну та Північну області – ісламістські угруповання змогли скористатися

⁶ 'Burkina Faso and jihadism in West Africa', *Strategic Comments*, vol.25, no.6 (2019), pp.viii-x.

⁷ Africa News, 'Burkina Faso: Christophe Joseph Marie Dabiré is new PM', 21 Jan. 2019.

розбіжностями між численними етнічними групами Буркіна-Фасо. *ISGS* та *JNIM* активно вербували прихильників, зокрема з племені фулані⁸. Крім того, як і в Малі, загони самооборони і “групи пильності” дедали більше намагалися протистояти бойовикам, що призводило до насильства між джихадистськими угрупованнями, загонами самооборони та воєнізованими формуваннями⁹.

Безпекова ситуація упродовж року погіршувалася, оскільки ймовірні джихадисти активізували напади на цивільних осіб і сили безпеки, особливо на півночі та сході. Так, у травні, після кількох місяців посилення насильства проти шкіл і комунальних служб, шестеро осіб загинули під час нападу на церкву на півночі країни¹⁰. У листопаді щонайменше 37 осіб були вбиті під час нападу на конвой канадської гірничої компанії на сході, причому належність бойовиків залишилася невідомою, як це дедали частіше трапляється в багатьох нападах¹¹.

Насильство спровокувало несподівану гуманітарну кризу у країні з близько півмільйонами (із 20 млн. населення) внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які позбавлені медичної допомоги та відчувають продовольчу небезпеку¹². У 2019р. близько 1,5 млн. осіб у Буркіна-Фасо потребували гуманітарної допомоги – в захисті, їжі та засобах існування; очікується, що у 2020р. їх число зросте до 2,2 млн.¹³

Камерун

У Камеруні у 2019р. точилися два головні окремі збройні конфлікти: пов'язана з англомовним населенням криза на заході та повстання Боко Харам на півночі. У червні, наприклад, 16 військовослужбовців і вісім цивільних загинули в результаті нападу Боко Харам, що став найбільш смертоносним з 2016р. нападом на сили безпеки¹⁴. Однак найвищий рівень насильства був зафіксований на заході, де урядові сили продовжували спроби придушити повстання англомовних сепаратистів. Загиблих унаслідок конфлікту у 2019р. було дещо менше, ніж у 2018р., хоча насильство проти цивільних сягнуло максимального рівня за період 2013-2019рр. (таблиця 7.3).

⁸ Kishi, R. et al., *Year in Review* (Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED: 2 Mar. 2020), p.40.

⁹ Human Rights Watch, ‘Burkina Faso: Armed Islamist atrocities surge’, 6 Jan. 2020; *The Economist*, ‘States in the Sahel have unleashed ethnic gangs with guns’, 2 May 2019; Kleinfeld, P., ‘Burkina Faso, part 2: Communities buckle as conflict ripples through the Sahel’, *New Humanitarian*, 18 Apr. 2019.

¹⁰ BBC, ‘Burkina Faso church attack: Priest among six killed’, 12 May 2019.

¹¹ Austen, I., ‘Gunmen in Burkina Faso attack Canadian Mining Company convoy, killing 37’, *New York Times*, 6 Nov. 2019; *The Economist*, ‘How West Africa’s gold rush is funding jihadists’, 14 Nov. 2019.

¹² UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), ‘Stronger international support needed as Burkina Faso humanitarian emergency deepens’, Press release, 11 Oct. 2019; OCHA, ‘Situation report, Burkina Faso’, 29 Oct. 2019.

¹³ OCHA, *Global Humanitarian Overview 2020* (OCHA: Geneva, Dec. 2019), p.51.

¹⁴ Al Jazeera, ‘Dozens killed in major Boko Haram attack on Cameroon island’, 12 June 2019.

Таблиця 7.3. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Камеруні у 2013-2019рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	17	1 223	959	340	269	983	640
Вибухи/дистанційне насильство	0	33	202	175	217	31	20
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	1	0	0	11	46	7	2
Насильство проти цивільних	14	110	278	195	183	492	543
Разом	32	1 366	1 439	721	715	1 513	1 205

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

Конфлікт в англомовній частині Камеруну

Причини кризи, пов'язаної з англомовним населенням, були закладені майже століття тому. Впродовж 1922-1960рр. більша частина Камеруну перебувала під управлінням Франції, але північно-західні та південно-західні райони – під британським протекторатом. Сьогодні 5 млн. осіб у цих двох регіонах (близько п'ятої частини населення країни) розмовляють переважно англійською і мають власну правову та освітню системи. Давня напруженість у цій частині країни – датована щонайменше 1985р. вимога англомовного населення, яке відчуває утиски з боку франкомовної більшості, створити автономну республіку під назвою Амбазонія (*Ambazonia*), – переросла в насильство у вересні 2017р.¹⁵ Конфронтація, що почалася з протестів англомовних вчителів і юристів проти використання французької мови в англомовних школах і судах, перетворилася – після жорстокого придушення протестів Урядом – на збройне повстання загонів сепаратистських воєнізованих формувань.

У 2019р. насильство в англомовних регіонах тривало, і понад 486 тис. осіб змушені були покинути свої домівки, близько 105 тис. із них втекли до Нігерії¹⁶. Конфлікт також обернувся масштабною і складною надзвичайною гуманітарною ситуацією – з майже 2,3 млн. нужденних наприкінці 2019р., що на 80% більше, ніж на початку 2019р., і майже у 15 разів більше, ніж у 2018р. Частим явищем стали напади на медичний персонал та об'єкти інфраструктури, і понад 80% урядових медичних закладів у двох англомовних регіонах були закриті¹⁷. Крім того, майже 90% дітей у цих двох регіонах вже три

¹⁵ International Crisis Group (ICG), *Cameroon's Anglophone Crisis at the Crossroads*, Africa Report no.250 (ICG: Brussels, 2 Aug. 2017). Про події у 2018р. див.: Дейвіс Я., Мелвін Н. Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці. – *Щорічник СІПІ 2019*, підрозділ VI розділу 2.

¹⁶ ОСНА (посилання 13), р.52.

¹⁷ ОСНА (посилання 13), р.52.

роки не ходять до школи через вимушене переселення та бойкот, до якого закликають сепаратисти¹⁸.

У 2019р. продовжували з'являтися повідомлення про порушення прав людини, в т.ч. катування, свавільні арешти, затримання та викрадення. Багато нападів приписували урядовим силам, особливо батальйону швидкого реагування (*Rapid Intervention Battalion*)¹⁹. Зростання насильства та відсутність прогресу в політичному розв'язанні кризи змушує очікувати у 2020р. нових переселень і збільшення гуманітарних потреб.

У 2018р. були сподівання, що запропонована загальна конференція англомовного населення, організована релігійними лідерами, стане першим кроком до національного діалогу і процесу посередництва. Однак упродовж року конференція двічі відкладалась, і залишалось неясним, коли Уряд зможе дозволити її проведення²⁰. 10 вересня 2019р. Президент П.Бія (*Paul Biya*) запропонував національний діалог заради вирішення кризи, але, за повідомленнями, навряд чи до нього планувалося залучення сепаратистів чи інших важливих англомовних організацій²¹. Національний діалог відбувся 30 вересня - 4 жовтня у столиці, м.Яунде. Є різні думки з приводу того, чи дав він підстави для оптимізму або був лише подобою мирного процесу. Хоча кілька лідерів сепаратистів відмовилися від участі, закликавши натомість до міжнародного посередництва, діалог приніс ряд поступок і пропозицій, включно з наданням англомовним регіонам особливого статусу та більшої регіональної автономії. Президент П.Бія також звільнив із в'язниці понад 300 сепаратистських бойовиків і лідера опозиції М.Камто (*Maurice Kamto*)²². Однак цих поступок навряд чи буде достатньо для задоволення сепаратистських угруповань і припинення бойових дій.

Чад

Чад був важливим партнером міжнародного співтовариства в боротьбі проти джихадистських угруповань у Сахелі²³. У 2019р. безпекова ситуація у країні продовжувала погіршуватися, з різким збільшенням кількості нападів Боко Харам, інших чадських збройних угруповань і насильства між

¹⁸ *The Economist*, 'A war of words: English-speaking villages are burning in Cameroon', 7 Nov. 2019; Maclean, R., 'Stay home or risk being shot: Cameroon's back-to-school crisis', *The Guardian*, 3 Sep. 2019.

¹⁹ Human Rights Watch, 'Cameroon: New attacks on civilians by troops, separatists', 28 Mar. 2019; Human Rights Watch, 'Cameroon: Government forces attack village', 10 Apr. 2019.

²⁰ International Crisis Group, 'Cameroon: Proposed anglophone general conference deserves national and international support', Statement, 17 Sep. 2018; *Cameroon Daily Journal*, 'Ambazonia war: Cameroon misses a golden opportunity to pull out of the anglophone crisis', 23 Nov. 2018.

²¹ Ndi, N. E., 'Hope for Western Cameroon as Biya finally talks peace', *East African*, 14 May 2019; International Crisis Group, 'Cameroon's anglophone dialogue: A work in progress', Statement, 26 Sep. 2019.

²² Al Jazeera, 'Cameroon dialogue starts as anglophone separatists pull out', 30 Sep. 2019; Chintom, N. K., 'Cameroon's conflict: Will the national dialogue make any difference?', BBC, 5 Oct. 2019.

²³ International Crisis Group, *Chad: Between Ambition and Fragility*, Africa Report no.233 (International Crisis Group: Brussels, 30 Mar. 2016).

громадами – особливо арабськими та неарабськими громадами на сході Чаду²⁴. Ці конфлікти частково спричинені протистоянням між землеробами та скотарями, але водночас є елементом глибшого, заснованого на самобутності суперництва за землю і владу. У 2019р. внаслідок конфлікту загинули понад 560 осіб (450 – унаслідок бойових дій), що є найвищим рівнем з 2015р. (коли було майже 430 загиблих унаслідок конфлікту)²⁵. На початку лютого чадські повстанці з баз на півдні Лівії почали вторгнення на північний схід Чаду. На прохання Уряду Франція авіаударами зупинила їх просування – це було перше пряме французьке втручання у Чаді з 2008р.²⁶ Серед інцидентів за участі Боко Харам у 2019р. був напад угруповання у березні на позиції чадських військових на південному заході, внаслідок якого загинули 23 військовослужбовці, а також напад у грудні на рибальське село на оз.Чад на заході країни, коли загинули понад 14 осіб²⁷. Після загибелі в серпні десятків людей унаслідок громадянського насильства на сході Чаду Уряд запровадив надзвичайний стан на шість місяців²⁸.

Через погіршення безпекової ситуації у 2019р. понад 50 тис. осіб були переміщені, внаслідок чого число ВПО у Чаді зросло до 175 тис. Крім того, країна приймала 468 тис. біженців з ЦАР, Нігерії і Судану. Вибори до Парламенту, заплановані спочатку на 2015р., постійно переносилися. Перед країною стоїть багато економічних проблем, у т.ч. зменшення доходів від нафти та закриття кордонів. Від продовольчої небезпеки потерпали майже 3,8 млн. осіб²⁹.

Малі

Центральні райони Малі Мопті та Сегу з 2015р. переживають взаємопов'язані виклики для врядування, розвитку та безпеки. Стан безпеки в центрі Малі у 2019р. продовжував погіршуватися, тоді як ситуація на півночі (Гао, Кідаль, Менака, Тауденіт і Тімбукту) загалом залишалася стабільною. Однак безпекова ситуація по всій країні була складною³⁰.

²⁴ International Crisis Group, *Avoiding the Resurgence of Inter-communal Violence in Eastern Chad*, Africa Report no.284 (International Crisis Group: Brussels, 30 Dec. 2019).

²⁵ ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

²⁶ International Crisis Group, 'Rebel incursion exposes Chad's weaknesses', Q&A, 13 Feb. 2019; Corey-Boulet, R., 'Threatened by rebels, Chad's Deby leans on firepower from France', *World Politics Review*, 8 Feb. 2019.

²⁷ Reuters, 'Boko Haram militants kill 23 Chad soldiers: Security sources', 22 Mar. 2019; New Arab, 'Boko Haram launches deadly attack on Chad fishing village', 19 Dec. 2019.

²⁸ France 24, 'Chad declares emergency in east after dozens die in ethnic violence', 18 Aug. 2019.

²⁹ ОСНА (посилання 13), p.54.

³⁰ Про розвиток і складність конфлікту в Малі див.: Dal Santo, E. and van der Heide, E.J., 'Escalating complexity in regional conflicts: Connecting geopolitics to individual pathways to terrorism in Mali', *African Security*, vol.11, no.3 (2018), pp.274-291; Шьон Е. Імплементация мирного процесу в Малі: складний випадок миротворчої діяльності. – *Щорічник СІПРІ 2016*, розділ 5. Про події в Малі у 2018р. див.: Дейвіс, Мелвін (посилання 15). Про релігійні відносини в малійському суспільстві див.: Lebovich, A., 'Sacred struggles: How Islam shapes politics in Mali', European Council on Foreign Relations, Policy Brief, Nov. 2019. Про значення гендерного фактора в конфлікті див.: Gorman, Z. and Chauzal, G., "'Hand in hand": A study of insecurity and gender in Mali', SIPRI Insights on Peace and Security no.2019/6, Dec. 2019.

Таблиця 7.4. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Малі у 2013-2019рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	547	301	316	210	563	759	831
Вибухи/дистанційне насильство	191	39	27	32	144	177	234
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	7	1	5	7	3	28	4
Насильство проти цивільних	138	41	80	71	237	783	818
Разом	883	382	428	320	947	1 747	1 887

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

Ситуація на півночі Малі

Нестабільність на півночі має коріння в давньому повстанні туарегів і ситуативного альянсу туарезьких сепаратистів та ісламістських бойовиків, які у 2012р. захопили північні міста. Міжнародна інтервенція та мирна Угода 2015р. допомогли вгамувати, але не припинити збройний конфлікт на півночі, який став багатомірним і в якому беруть участь три коаліції збройних угруповань, що підписали мирну Угоду 2015р. або долучились до подальших процесів: Координація рухів Азаваду (*Coordination of Azawad Movements, CMA*), Координація рухів порозуміння (*Coordination des Mouvements de l’Entente, CME*) і Платформа (*Plateforme des mouvements du 14 juin 2014 d’Alger*), – а також низка джихадистських угруповань (переважно *JNIM*) і різних загонів самооборони³¹. За даними експертної групи ООН у справах Малі, зв’язки між різними збройними угрупованнями “є переважно кон’юнктурними, а не мотивованими ні місцевими політичними чинниками та балансом сил, ні кримінальними інтересами”³². У грудні 2019р. ООН повідомляла, що “безпекова ситуація на півночі погіршилась і стає дедалі складнішою”, а також відзначала “зростання активності терористів” у районі Менака³³.

³¹ Про політичні та соціальні аспекти діяльності цих збройних угруповань див.: Tobie, A. and Sangare, B., *The Impact of Armed Groups on the Populations of Central and Northern Mali: Necessary Adaptations of the Strategies for Re-establishing Peace* (SIPRI and Ministry for Foreign Affairs of Finland: Oct. 2019).

³² UN Security Council, ‘Final report of the Panel of Experts established pursuant to resolution 2374 (2017) on Mali and extended pursuant to resolution 2432 (2018)’, S/2019/636, 7 Aug. 2019, p.19.

³³ UN Security Council, ‘Situation in Mali’, Report of the Secretary-General, S/2019/983, 30 Dec. 2019, p.8.

Ситуація у центрі Малі

З 2015р. в центрі країни спостерігається зростання соціальних заворушень, бандитизму та насильства між громадами – етнічними групами фулані, бамбара та догонів у районах Мопті та Сеґу³⁴. Причини конфліктів у цьому регіоні є багатомірними, які часто коріняться в суперечках з приводу використання землі та природних ресурсів. Джихадистські угруповання мобілізують підтримку, майстерно використовуючи невдоволення на місцях і соціальне розшарування. Їх поширення в центрі країни та дедалі більше покладання Урядом на деякі етнічні загони самооборони для боротьби з джихадистами призвело до поширення взаємного насильства. Так, 23 березня 2019р. загін догонів напав на с.Огоссагу і вбив щонайменше 157 цивільних фулані, а 9 та 17 червня від збройних нападів на села догонів загинуло майже стільки ж цивільних³⁵.

Деякі контртерористичні операції малійських сил безпеки та військових, яких підтримують французькі війська (Операція *Barkhane*) та Спільні сили Групи п'яти держав Сахеля (*JF-G5S*), схоже, призвели до посилення насильства між громадами. Порушення прав людини стали масовими, збільшилася кількість збройних угруповань і місцевих воєнізованих формувань, а глибокі причини (зокрема, відсутність соціальних послуг і погане врядування) залишаються нерозв'язаними³⁶.

Гуманітарні наслідки

У всіх регіонах Малі, постраждалих від збройного конфлікту у 2019р., ускладнювалося або припинялося надання важливих послуг, включно з освітою та охороною здоров'я. Число загиблих унаслідок конфлікту, в т.ч. від насильства проти цивільних, у 2019р. продовжувало зростати (таблиця 7.4). Тяжких втрат також завдав збройний конфлікт між урядовими та міжнародними силами і джихадистськими угрупованнями. У листопаді 2019р., наприклад, бойовики *ISGS* вбили 53 малійських військовослужбовців та одного цивільного під час нападу на військову базу поблизу кордону Малі з Нігером³⁷.

Зростання небезпеки призвело також до значного збільшення числа ВПО – з 77 тис. у вересні 2018р. до 187 тис. у вересні 2019р. – і посилення проблем з продовольством. Число дітей з гострим недоїданням у I половині 2019р. зросло на 20% – з 160 тис. у січні до 190 тис. у липні³⁸.

³⁴ Tobie, A., 'Central Mali: Violence, local perspectives and diverging narratives', SIPRI Insights on Peace and Security no.2017/5, Dec. 2017; Matfess, H., 'What explains the rise of communal violence in Mali, Nigeria and Ethiopia?', *World Politics Review*, 11 Sep.2019; Bodian, M. et al., 'The challenges of governance, security and development in the central regions of Mali', SIPRI Background Paper no.2020/4, Mar. 2020.

³⁵ International Crisis Group, 'Central Mali: Putting a stop to ethnic cleansing', Q&A, 25 Mar. 2019; UN Security Council, S/2019/636 (посилання 32), p.7; BBC, 'Mali attack: "100 killed" in ethnic Dogon village', 10 June 2019.

³⁶ International Crisis Group, *Speaking with the 'Bad Guys': Toward Dialogue with Central Mali's Jihadists*, Africa Report no.276 (International Crisis Group: Brussels, 28 May 2019).

³⁷ Al Jazeera, 'Mali: Dozens of troops killed in military outpost attack', 3 Nov. 2019.

³⁸ ОСНА (посилання 13), p.56.

Мирний процес і міжнародні заходи стабілізації

Мирну Угоду між Урядом та окремими збройними угрупованнями, підписану у 2015р., підтримує MINUSMA та міжнародні донори. У рамках дорожньої карти, ухваленої у березні 2018р. (на виконання мирної Угоди 2015р.), та після переобрання Президента І.Б.Кейти (*Ibrahim Boubacar Keita*) малійський Уряд за кілька місяців розпочав амбітні політичні та інституційні реформи. Пакт миру в Малі між малійським Урядом та ООН від жовтня 2018р. мав прискорити виконання дорожньої карти. За місяць був започаткований процес роззброєння, демобілізації і реінтеграції (РДР)³⁹. У 2019р., однак, актуальність цих угод продовжувала підірватися погіршенням стану безпеки в центрі Малі, погана гуманітарна ситуація та обмежене виконання мирної Угоди. За даними групи експертів ООН у справах Малі, конституційні реформи затримувались, виборчий календар був порушений в очікуванні “інклюзивного політичного діалогу”, а можливості для діалогу між сторонами конфлікту були обмежені⁴⁰. Група експертів також відзначала затримки у процесі РДР 63 тис. бойовиків, зареєстрованих до середини березня 2019р.⁴¹

Міжнародні заходи стабілізації також опинилися на роздоріжжі. Попри роки навчань і допомогу, французькі офіційні особи відзначали, що урядові сили безпеки залишаються не здатними перебрати на себе тягар боротьби з джихадистами⁴². До кінця 2019р. ефективність і доцільність французької військової місії – Операції *Barkhane* – дедалі більше піддавалися сумнівам як у регіоні, так і у Франції, особливо після зростання антифранцузьких настроїв у Сахелі⁴³. *JF-G5S* також критикували за її зосередженість на військових заходах, погану координацію між країнами-учасницями та розбіжності навколо їх чіткого мандата⁴⁴. Як зазначено вище, міжнародне втручання та дії державних сил безпеки, схоже, якщо не зумовлювали насильство, то часто посилювали нестабільність⁴⁵.

³⁹ UN Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in Mali, S/2018/1174, 28 Dec. 2018.

⁴⁰ International Crisis Group (посилання 36).

⁴¹ UN Security Council, S/2019/636 (посилання 32), pp.14-15.

⁴² Mules, I., ‘Anti-French sentiment on the rise in West Africa as security situation deteriorates’, *Deutsche Welle*, 12 Dec. 2019. Див. також: Tull, D.M., ‘Rebuilding Mali’s army: The dissonant relationship between Mali and its international partners’, *International Affairs*, vol.95, no.2 (2019), pp.405-422.

⁴³ BBC, ‘Helicopter collision kills 13 French troops in Mali’, 26 Nov. 2019; ‘In search of allies’, *Africa Confidential*, vol.60, no.25, 19 Dec. 2019; Louet, S. and Diallo, T., ‘As France mourns 13 soldiers, top general says full victory in Africa impossible’, *Reuters*, 27 Nov. 2019.

⁴⁴ Dieng, M., ‘The Multi-National Joint Task Force and the G5 Sahel Joint Force: The limits of military capacity-building efforts’, *Contemporary Security Policy*, vol.40, no.4 (2019), pp.481-501; Rupesinghe, N., ‘The Joint Force of the G5 Sahel: An appropriate response to combat terrorism?’, African Centre for the Constructive Resolution of Disputes, 18 Sep. 2018.

⁴⁵ Див., наприклад: Watson, A. and Karlshoj-Pedersen, M., *Fusion Doctrine in Five Steps: Lessons Learned from Remote Warfare in Africa* (Oxford Research Group: Nov. 2019); Raineri, L., *If Victims Become Perpetrators: Factors Contributing to Vulnerability and Resilience to Violent Extremism in the Central Sahel* (International Alert: June 2018); Hickendorff, A., ‘Civil Society White Book on Peace and Security in Mali’, English summary, SIPRI, July 2019; Dorrie, P., ‘Europe has spent years trying to prevent “chaos” in the Sahel. It failed’, *World Politics Review*, 25 June 2019.

Виникали питання про ефективність спроб *MINUSMA* допомогти стабілізувати країну та захистити цивільних⁴⁶. Наразі вона є миротворчою операцією ООН з найбільшими втратами. У 2019р. в ній знову було більше втрат, ніж у будь-якій іншій місії ООН⁴⁷. Резолюція 2480, ухвалена РБ ООН 28 червня 2019р., вп'яте подовжила мандат *MINUSMA* – до 30 червня 2020р. РБ вирішила, що “другим стратегічним пріоритетом місії” – після забезпечення виконання Угоди 2015р. – мали б бути сприяння майбутній стратегії захисту цивільних під проводом самих малійців, обмеження насильства між громадами та відновлення державної влади в центрі країни⁴⁸. Без дієвого виконання мирної Угоди 2015р., відновлення верховенства права та основних послуг на всій території країни збройні напади та насильство між громадами, ймовірно, триватимуть і у 2020р.

Нігер

Нігер є важливим транзитним пунктом для озброєних злочинних та екстремістських ісламістських угруповань, що діють у регіоні Сахеля. З 2015р. армія Нігеру дедалі частіше зазнає нападів з боку Боко Харам у східній частині країни, а з 2017р. – угруповань поблизу кордонів з Буркіна-Фасо та Малі⁴⁹. Французька Операція *Barkhane* та американські війська надають підтримку збройним силам Нігеру у контртерористичній операції в країні⁵⁰. Збройне насильство з боку недержавних збройних угруповань у сусідніх країнах – зокрема, в Малі та Нігерії – у 2019р. продовжувало мати транс-кордонний характер. Небезпека та напади суттєво порушили важливі громадські послуги, посилили продовольчу небезпеку та призвели до помітних переміщень населення. Станом на жовтень 2019р., щонайменше 440 тис. були ВПО і жили в неприпустимих умовах по всій країні⁵¹.

У грудні 2019р. щонайменше 71 нігерський військовослужбовець загинув у результаті нападу невідомого джихадистського угруповання на заході, поблизу малійського кордону – це був найбільш смертоносний напад на сили безпеки в історії країни⁵². Число загиблих унаслідок конфлікту в Нігерії у 2019р. перевищило 700 осіб (у т.ч. майже 490 загиблих унаслідок бойових

⁴⁶ van der Lijn, J. et al., *Assessing the Effectiveness of the United Nations Mission in Mali/ MINUSMA* (Norwegian Institute of International Affairs: Oslo, 2019).

⁴⁷ Див. підрозділ II розділу 2 цього видання.

⁴⁸ UN Security Council Resolution 2480, 28 June 2019. Про роль *MINUSMA* див. також: Сміт Т. Регіональні тенденції і розвиток миротворчих операцій. – *Щорічник СІПІ 2019*, підрозділ II розділу 3.

⁴⁹ Про роль тіншової економіки та контрабанди у підживленні насильства в Нігерії див.: International Crisis Group, *Managing Trafficking in Northern Niger*, Africa Report no.285 (International Crisis Group: Brussels, 6 Jan. 2020).

⁵⁰ Kelly, F., ‘Joint France-Niger air and ground operation near Tongo Tongo kills 15 “terrorists”’, *Defense Post*, 30 Dec. 2018; Correll, D.S., ‘Armed drones to fly out of Niger air base now operational after delayed completion’, *Air Force Times*, 1 Nov. 2019.

⁵¹ ОСНА (посилання 13), p.57.

⁵² Armstrong, H., ‘Behind the Jihadist attack in Inates’, International Crisis Group Q&A, 13 Dec. 2019; BBC, ‘Niger army base attack leaves at least 71 soldiers dead’, 12 Dec. 2019.

дій), що є найвищим показником з 2015р.⁵³ На заході Нігеру почастишало також використання саморобних вибухових пристроїв збройними угрупованнями, особливо ISGS⁵⁴.

Нігерія

Розвиток конфлікту за участі урядових сил, Боко Харам та інших недержавних збройних угруповань спустошив населені пункти на північному сході Нігерії, а зумовлена насильством гуманітарна криза залишається однією з найтяжчих у світі. За минулі 10 років у штатах Адамава, Борно та Йобе збільшилися масштаби збройного конфлікту, вимушеного переселення і грубих порушень прав людини, в т.ч. вбивств, сексуального насильства, викрадення та вербування дітей⁵⁵. Небезпеку в Нігерії підживлюють й інші складні проблеми безпеки, зокрема: сепаратистські настрої на сході Нігерії, насильство між осілими землеробами та кочовими скотарями в Середньому Поясі країни (район, що простягається через серединну третину країни зі сходу на захід) і повернення збройних угруповань до дельти Нігера⁵⁶. Картина загроз у Нігерії може змінитися через активізацію шиїтського угруповання Ісламський рух у Нігерії (*Islamic Movement in Nigeria*)⁵⁷. У лютому 2019р. спостерігалось насильство, пов'язане з президентськими виборами в Нігерії, від якого загинули не менше 40 осіб. Президент М.Бухарі (*Muhammadu Buhari*) був переобраний на другий термін, але його головний суперник А.Абубакар (*Atiku Abubakar*) оскаржив цей результат⁵⁸.

Станом на серпень 2019р., майже 2 млн. осіб були ВПО, а ще 240 тис. – біженцями до сусідніх країн. Наприкінці 2019р. близько 7,7 млн. осіб потребували гуманітарної допомоги – на 8% більше, ніж наприкінці 2018р. У вересні 2019р. близько 3 млн. осіб відчували проблеми з продовольством, проти 2,7 млн. – у жовтні 2018р.⁵⁹ У 2019р. число загиблих унаслідок конфлікту в Нігерії (5 439) було четвертим у світі (таблиця 7.5); більшість з

⁵³ ACLED (посилання 25).

⁵⁴ Pavlik, M. et al., 'Explosive developments: The growing threat of IEDs in Western Niger', ACLED, 19 June 2019. Про спроби розв'язати проблему використання саморобних вибухових пристроїв див. підрозділ I розділу 13 цього видання.

⁵⁵ Про гендерні аспекти в повстанні Боко Харам див.: Okoli, A.C. and Nnaemeka Azom, S., 'Boko Haram insurgency and gendered victimhood: Women as corporal victims and objects of war', *Small Wars & Insurgencies*, vol.30, no.6-7 (2019), pp.1214-32; Okolie-Osemene, J. and Okolie-Osemene, R.I., 'Nigerian women and the trends of kidnapping in the era of Boko Haram insurgency: Patterns and evolution', *Small Wars & Insurgencies*, vol.30, no.6-7 (2019), pp.1151-68; International Crisis Group, *Returning from the Land of Jihad: The Fate of Women Associated with Boko Haram*, Africa Report no.275 (International Crisis Group: Brussels, 21 May 2019).

⁵⁶ Beaumont, P. and Abrak, I., 'Oil-rich Nigeria outstrips India as country with most people in poverty', *The Guardian*, 16 July 2018.

⁵⁷ Gray, S. and Adeakin, I., 'Nigeria's Shi'a Islamic Movement and evolving Islamist threat landscape: Old, new and future generators of radicalization', *African Security*, vol.12, no.2 (2019), pp.174-199.

⁵⁸ Searcey, D., 'Dozens dead in Nigeria as election results are delayed', *New York Times*, 25 Feb. 2019; *The Economist*, 'Nigeria's President Muhammadu Buhari wins a second term', 28 Feb. 2019.

⁵⁹ ОСНА (посилання 13), p.58.

Таблиця 7.5. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Нігерії у 2013-2019рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	2 326	4 031	3 329	2 191	1 779	2 470	2 484
Вибухи/дистанційне насильство	255	1 311	1 938	681	1 424	759	770
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	66	252	366	138	144	161	110
Насильство проти цивільних	2 039	5 794	5 285	1 886	1 599	2 853	2 075
Разом	4 686	11 388	10 918	4 896	4 946	6 243	5 439

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

них – унаслідок бойових дій нігерійських військових з Боко Харам та *ISWAP* (угрупованням, що відкололося від Боко Харам)⁶⁰.

Повстання на північному сході

Хоча збройні сили Нігерії у 2015-2016рр. повернули захоплені Боко Харам території, а Президент М.Бухарі постійно заявляв, що це угруповання зазнало поразки, у 2019р. воно залишалось серйозною загрозою⁶¹. Особливо активною була *ISWAP*, яка здобула ряд військових успіхів, зміцнила підтримку серед населення та наростила чисельність (до 3 500-5 000 бійців)⁶². У 2019р. епіцентром конфлікту залишався штат Борно. Зокрема, щонайменше 12 військовослужбовців загинули під час нападу *ISWAP* на військову базу у червні 2019р.; це ж угруповання здійснило ряд нападів на нігерійську армію

⁶⁰ Kishi et al. (посилання 8), p.20.

⁶¹ Про події під час повстання Боко Харам у 2017-2018рр. див.: Дейвіс Я. Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ VI розділу 2; Дейвіс Я. Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ VI розділу 2; Дейвіс, Мелвін (посилання 15). Про неспроможність Нігерії перемогти Боко Харам див.: Banini, D.K., 'Security sector corruption and military effectiveness: The influence of corruption on countermeasures against Boko Haram in Nigeria', *Small Wars & Insurgencies*, vol.31, no.1 (2020), pp.131-158; Mickler, D. et al., "'Weak state", regional power, global player: Nigeria and the response to Boko Haram', *African Security*, vol.12, no.3-4 (2019), pp.272-299; Chidubem Iwuoha, V., 'Clash of counterterrorism-assistance seeking states and their super power sponsors: Implications on the war against Boko Haram', *African Security Review*, vol.28, no.1 (2019), pp.38-55; Botha, A. and Abdile, M., 'Reality versus perception: Toward understanding Boko Haram in Nigeria', *Studies in Conflict & Terrorism*, vol.42, no.5 (2019), pp.493-519.

⁶² International Crisis Group, *Facing the Challenge of the Islamic State in West Africa Province*, Africa Report no.273 (International Crisis Group: Brussels, 16 May 2019). Про військово-політичну природу *ISWAP* див.: Stoddard, E., 'Revolutionary warfare? Assessing the character of competing factions within the Boko Haram insurgency', *African Security*, vol.12, no.3-4 (2019), pp.300-329. Про розкол у Боко Харам див.: Zenn, J. 'Boko Haram's factional feuds: Internal extremism and external interventions', *Terrorism and Political Violence* (2019).

у північному штаті Борно у вересні⁶³. У липні Боко Харам скоїла напади на похоронну процесію і кілька сіл поблизу м.Майдугурі на північному сході Нігерії, вбивши понад 70 осіб⁶⁴. З метою придушення повстання Міжнародна кризова група (*International Crisis Group*) рекомендувала Уряду Нігерії підкріпити військову кампанію заходами, які б усунули чинники, що підживлюють повстання, включно з поганим урядуванням і браком базових послуг⁶⁵. Серйозних заходів вимагають також корупція і політичні зловживання в нігерійському секторі безпеки⁶⁶.

Насильство між громадами та конфлікти через ресурси

Насильство між громадами в Нігерії відбувається за участі багатьох сторін і триває по всій країні. Зокрема, конфлікти через використання природних ресурсів вилились у насильство проти цивільних з боку етнічних воєнізованих формувань. У дельті Нігеру триває конфлікт між бойовиками та федеральним Урядом за контроль над покладами нафти. В Середньому Поясі та окремих районах північного заходу точилися збройні конфлікти між переважно християнами-землеробами та мусульманами-скотарями, які мігрують на південь унаслідок розширення пустелі, недостатнього рівня безпеки та втрати пасовиськ через розширення поселень⁶⁷.

⁶³ New Arab, 'Militants kill 15 soldiers, raid Nigerian military base', 19 June 2019; Kelly, F., 'Nigeria: Islamic State claims "tens" of military casualties in 2 Borno attacks', Defense Post, 11 Sep. 2019.

⁶⁴ Sawab, I. et al., 'Nigerians flee after men on motorbikes shoot down mourners', *New York Times*, 29 July 2019.

⁶⁵ International Crisis Group (посилання 62).

⁶⁶ Page, M., 'Nigeria's struggles with security sector reform', Chatham House, 2 Apr. 2019.

⁶⁷ Ajodo-Adebanjoko, A., 'Political economy and national security implications of resource-based conflicts in Nigeria', *African Security Review*, vol.28, no.1 (2019), pp.56-71.

III. Збройні конфлікти та мирні процеси у Центральній Африці

ЯН ДЕЙВІС

Африканський банк розвитку (*African Development Bank*) відносить до Центральної Африки Габон, ДРК, Екваторіальну Гвінею, Камерун, Республіку Конго, ЦАР і Чад¹. У цьому підрозділі як частина Центральної Африки розглядається також Бурунді. Хоча у 2019р. збройні конфлікти точилися в п'ятьох державах Центральної Африки – Бурунді, ДРК, Камеруні, ЦАР і Чаді, – збройні конфлікти в Камеруні та Чаді розглянуті у підрозділі II, де йдеться про район оз.Чад. У цьому підрозділі розглядаються два тривалі збройні конфлікти – в ЦАР і ДРК. У ЦАР головним завданням було виконання нової мирної Угоди між Урядом і збройними угрупованнями від лютого 2019р., тоді як у ДРК період політичних перетворень супроводжувався зростанням небезпеки та політичного насильства у східних провінціях і продовженням надзвичайної санітарно-епідеміологічної ситуації через спалахи кору та еболи.

Бурунді

Бурунді – одна з найбільш небезпечних країн світу, яка була ареною однієї з найзапекліших етнічних громадянських війн в Африці (1993-2005рр.). Нова хвиля насильства, політичних заворушень і порушень прав людини почалась у 2015р. (понад 1 100 загиблих), коли Президент П.Нкурунзиза (*Pierre Nkurunziza*) оголосив, що висуватиметься на третій термін (усупереч конституційному обмеженню у два терміни). Проти підозрюваних у незгоді урядові сили безпеки та проурядові воєнізовані формування (*Imbonerakure*) застосували репресії². З'явилися кілька збройних угруповань, окремі з яких, на кшталт *RED-Tabara*, почали діяти за межами сходу ДРК³. У 2019р. через громадські заворушення і збройне насильство загинули майже 300 осіб, у т.ч. понад 100 – унаслідок бойових дій і понад 160 – від насильства проти цивільних⁴. Одним із головних винуватців насильства проти цивільних залишались *Imbonerakure*, особливо з наближенням президентських виборів 2020р.⁵

¹ African Development Bank, 'Central Africa'.

² Mayanja, N.E., 'Burundi's enduring legacy of ethnic violence and political conflict', Rosa Luxemburg Stiftung, Feb. 2019.

³ Defense Post, 'Several killed in clashes between Burundi security forces and RED-Tabara rebels', 23 Oct. 2019; Defense Post, 'Gunmen ambush Burundi soldiers near Rwanda border, defense ministry says', 19 Nov. 2019.

⁴ Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'Data export tool', [n.d.].

⁵ Kishi, R. et al., *Year in Review* (ACLED, 2 Mar. 2020), p.55.

Таблиця 7.6. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у ЦАР у 2013-2019рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	1 223	1 144	191	443	1 250	624	280
Вибухи/дистанційне насильство	4	105	12	1	10	2	3
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	122	105	56	8	14	25	4
Насильство проти цивільних	1 210	2 265	266	287	555	520	286
Разом	2 559	3 619	525	739	1 829	1 171	573

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

Центральноафриканська Республіка

Майже вся територія ЦАР потерпає від конфлікту та насильства між непостійними альянсами збройних угруповань, від яких втекло 25% населення. Збройний конфлікт розпочався у грудні 2012р. між переважно мусульманським збройним угрупованням Селека (*Seleka*) (що захопило владу у 2013р.) та переважно християнським збройним угрупованням Анти-балака (*Anti-balaka*). Хоча Селека у 2014р. передала владу Перехідному уряду, насильство тривало і країна була фактично розділена, попри присутність миротворчої операції ООН – Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the CAR, MINUSCA*). Згодом обидва угруповання розділилися на менші фракції, і попри укладення в червні 2017р. мирної Угоди між Урядом та 13 з 14 збройних угруповань, насильство невдовзі поновилося⁶. У липні 2017р. Африканський Союз (АС) і партнери розробили нову дорожню карту миру та примирення в ЦАР, але у 2018р. ситуація продовжувала погіршуватись, і ні *MINUSCA*, ні нова національна армія, підготовлена радниками від ЄС і Росії, не могли стримати бойові дії⁷.

Однак у 2019р. кількість нападів на цивільних і сутичок між збройними угрупованнями зменшилася (переважно завдяки новій мирній Угоді і

⁶ Centraafrique-presse, 'Accord politique pour la paix en Republique centrafricaine', Blog post, 19 June 2017. Про історичні та сучасні причини конфлікту в ЦАР див.: Olaiyiwola, O.A., 'A leadership perspective for sustainable peace in the Central African Republic', African Centre for the Constructive Resolution of Disputes, 2 Sep. 2019.

⁷ Про події у ЦАР у 2017-2018рр. див.: Дейвіс Я. та ін. Збройні конфлікти в Субекваторіальній Африці. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ VI розділу 2; Дейвіс Я., Мелвін Н. Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ VI розділу 2. Про роль *MINUSCA* у 2018р. див.: Сміт Т. Регіональні тенденції і розвиток миротворчих операцій. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ II розділу 3. Про погляди місцевих і закордонних зацікавлених сторін на реформу сектору безпеки в ЦАР див.: Glawion, T. et al., 'Securing legitimate stability in CAR: External assumptions and local perspectives', SIPRI Policy Study, Sep. 2019.

припиненню вогню; див. нижче), що призвело до найменшого числа загиблих унаслідок конфлікту з 2015р. (таблиця 7.6). Тим не менш група експертів ООН у справах ЦАР дійшла висновку, що число переміщених осіб – наприкінці вересня 2019р. понад 600 тис. осіб залишалися ВПО, а число біженців з ЦАР зросло до 607 тис. (переважно до ДРК, Камеруну та Чаду) – свідчить про брак помітних змін у безпековій ситуації⁸. Продовжували також надходити повідомлення про порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права; близько 2,6 млн. осіб (понад половину населення) потребували гуманітарної допомоги; близько 41% населення відчували гострі проблеми з продовольством⁹.

Нова мирна Угода 2019р.

6 лютого 2019р., після кількох місяців переговорів і дискусій у Судані за посередництва Росії, Уряд і 14 збройних угруповань уклали нову мирну Угоду – Політичну угоду про мир і примирення у ЦАР (*Political Agreement for Peace and Reconciliation in the Central African Republic*), – восьму подібну угоду з початку конфлікту у 2013р.¹⁰ У рамках мирної Угоди представникам збройних угруповань надали міністерські посади в новому об'єднаному Уряді. Угода почала порушуватися майже негайно, з відкликанням кількох підписів, але після нових дискусій 18-20 березня 2019р. під егідою АС в Аддіс-Абебі (Ефіопія), Уряд погодився збільшити кількість міністерських посад для збройних угруповань, і сторони повернулися до виконання Угоди¹¹.

Група експертів ООН у справах ЦАР у грудні 2019р. повідомила, що виконання Угоди “залишалось обмеженим”¹². Одне з її головних положень передбачало створення до квітня 2019р. трьох спільних підрозділів безпеки – так званих спеціальних змішаних підрозділів охорони за участі урядових сил і збройних угруповань (*unites speciales mixtes de securite, USMS*), що мало спонукати збройні угруповання, за словами представниці АС Ф.Че (*Francis Che*), до “захисту населення, замість рекету”¹³. Однак підготовка і практичне застосування спільних підрозділів безпеки відкладались, і наприкінці 2019р. лише

⁸ UN Security Council, ‘Final report of the Panel of Experts on the Central African Republic extended pursuant to Security Council resolution 2454 (2019)’, S/2019/930, 14 Dec. 2019, p.8.

⁹ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *Aperçu des Besoins Humanitaires: République Centrafricaine 2020*, Oct. 2019; IPC, ‘IPC acute food insecurity analysis 2019, Central African Republic’, June 2019; UN Security Council, S/2019/930 (посилання 8), pp.20-35; UN General Assembly, Human Rights Council, ‘Human rights situation in the Central African Republic’, A/HRC/42/61, 9 Aug. 2019; OCHA, ‘Central African Republic, Overview of population movements’, 25 Oct. 2019.

¹⁰ Угода додається до документа: UN Security Council, Letter dated 14 February 2019 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2019/145, 15 Feb. 2019.

¹¹ Hilton, K., ‘CAR peace accord: Efforts continue to save deal’, *Cameroon Tribune*, 21 Mar. 2019; Institute for Security Studies, ‘The AU has stepped in to save the February peace deal in the Central African Republic, but it remains fragile’, 23 Apr. 2019.

¹² UN Security Council, S/2019/930 (посилання 8). Див. також: Diatta, M. M., ‘Can the Central African Republic’s peace deal be saved?’, Institute for Security Studies, 7 Oct. 2019.

¹³ Процитовано: Surprenant, A., ‘In Central African Republic, rebels fight on as peace deal falters’, *New Humanitarian*, 4 Nov. 2019.

один з них (зона відповідальності якого охоплювала захід країни) був близьким до операційної готовності¹⁴. Формування *USMS* затримувалося розбіжностями зосовно структури командування цими підрозділами та небажанням окремих збройних угруповань брати на себе довгострокові зобов'язання з роззброєння¹⁵.

Національна армія – після підготовки військовими радниками з ЄС і Росії – розташовувалася на більшій частині території країни, але, попри пом'якшення у вересні 2019р. ембарго ООН на поставки озброєнь, продовжувала стикатися з практичними труднощами¹⁶. Виконання національної програми роззброєння, демобілізації, реінтеграції і репатріації набиало обертів: від її початку 17 грудня 2018р. були роззброєні та демобілізовані 1 321 бойовик, у т.ч. 81 жінка, зібрано 802 одиниці зброї, 1 239 нерозірваних снарядів і 67 281 патрон. Попри прогрес, Генеральний секретар ООН повідомляв, що графіки роззброєння та демобілізації порушуються (процес мав завершитись у січні 2020р.) насамперед через небажання окремих збройних угруповань роззброюватися¹⁷.

Уряд за підтримки *MINUSCA* домігся певних успіхів у спробах діалогу та примирення на місцевому рівні, створивши у 2019р. у країні 29 місцевих комітетів миру та примирення¹⁸. У листопаді 2019р. мандат *MINUSCA* був подовжений ще на 12 місяців – до 15 листопада 2020р.¹⁹ Наприкінці 2019р. мирна Угода залишалася під загрозою. Президентські та парламентські вибори, заплановані на грудень 2020р., могли призвести до посилення нестабільності, особливо з огляду на сумнівну готовність виконувати мирну Угоду окремими збройними угрупованнями, що підписали її²⁰.

Демократична Республіка Конго

ДРК, яка є другою найбільшою країною Африки з населенням близько 80 млн., потерпає від однієї з найтриваліших і найскладніших криз у світі, у якій збройний конфлікт, епідемії і стихійні лиха поєднуються з високим рівнем бідності, нерозвинутими державними інфраструктурою і послугами. Одним із чинників конфлікту є також суперництво за землю та природні ресурси²¹. Після завершення Другої конголезької війни 1998-2003рр.

¹⁴ UN Security Council, 'Central African Republic', Report of the Secretary-General, S/2020/124, 14 Feb. 2020; UN Security Council, S/2019/930 (посилання 8), pp.10-12.

¹⁵ International Crisis Group, *Making the Central African Republic's Latest Peace Agreement Stick*, Africa Report no.277 (International Crisis Group: 18 June 2019); UN Security Council, S/2019/930 (посилання 8), pp.10-12.

¹⁶ UN Security Council, S/2019/930 (посилання 8), pp.32-35. Про зміни в ембарго ООН на поставки озброєнь до ЦАР див. підрозділ II розділу 14 цього видання.

¹⁷ UN Security Council, Letter dated 31 December 2019 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2019/1008, 31 Dec. 2019.

¹⁸ UN Security Council, 'Central African Republic', Report of the Secretary-General, S/2019/822, 15 Oct. 2019.

¹⁹ UN Security Council Resolution 2499, 15 Nov. 2019.

²⁰ Surprenant (посилання 13).

²¹ Докладний аналіз збройного конфлікту див. у різних доповідях Групи експертів у справах ДРК, наприклад: UN Security Council, 'Midterm report of the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo', S/2019/974, 20 Dec. 2019.

Таблиця 7.7. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у ДРК у 2013-2019рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	1 093	603	749	899	1 364	1 744	1 970
Вибухи/дистанційне насильство	77	10	13	4	108	9	15
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	16	38	65	145	79	56	119
Насильство проти цивільних	789	579	936	693	1 659	1 286	1 564
Разом	1 975	1 230	1 763	1 741	3 210	3 095	3 668

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

конфлікт тривав на сході ДРК, де досі діють десятки збройних угруповань і з 1999р. розгорнуті великі миротворчі сили ООН у рамках Стабілізаційної місії ООН у ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the DRC, MONUSCO*)²².

Вибори, проведені 31 грудня 2018р., завершилися першою в історії країни мирною передачею влади опозиційній партії. Хоча деякі спостерігачі та кандидати не погоджувались і оскаржували результати виборів, Ф.Чисекеді (*Felix Tshisekedi*) на початку січня оголосили новим Президентом²³. Він пообіцяв реформи та негайно звільнив понад 700 політичних в'язнів²⁴. Він також назвав своїм пріоритетом покращення відносин із сусідніми країнами – Бурунді, Руандою та Угандою – з метою створення нової системи регіональної взаємодії у протидії збройним угрупованням у ДРК²⁵. Тоді як більшість із 26 провінцій ДРК у 2019р. залишалися стабільними, у шести східних провінціях (зокрема, Ітурі, Північне Ківу та Південне Ківу) продовжувалися напади збройних угруповань і поновилося насильство між громадами.

Загальний рівень насильства залишався високим, про що свідчить число загиблих унаслідок конфлікту за 2019р. – найвище за період 2013-2019рр. (таблиця 7.7). На зростанні загального числа загиблих позначилися тривалі повстання майже 20 збройних угруповань у східних провінціях²⁶. Проект

²² Місія ООН у ДРК була розгорнута у 1999р. і перейменована у *MONUSCO* у 2010р.

²³ Salihu, N., 'Elections in the Democratic Republic of the Congo', African Centre for the Constructive Resolution of Disputes, 2 Sep.2019; Wilson, T. et al., 'Congo voting data reveal huge fraud in poll to replace Kabila', *Financial Times*, 15 Jan. 2019.

²⁴ UN Security Council, 'United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo', Report of the Secretary-General, S/2019/575, 17 July 2019; Al Jazeera, 'DRC President Tshisekedi pardons about 700 political prisoners', 14 Mar. 2019.

²⁵ International Crisis Group, 'A new approach to the UN to stabilise the DR Congo', Africa Briefing no.148, 4 Dec. 2019.

²⁶ Докладніший опис збройних угруповань див.: Africa Intelligence, 'Felix Tshisekedi a hostage to armed groups', *West Africa Newsletter*, issue 798, 10 Apr. 2019; UN Security Council, S/2019/974 (посилання 21).

збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project*) зафіксував понад 900 випадків прямих нападів на цивільних, у т.ч. значне зростання політичного насильства з боку невідомих або неідентифікованих збройних угруповань²⁷. У липні 2019р. Міжнародний кримінальний суд (МКК, *International Criminal Court, ICC*) засудив колишнього ватажка бойовиків у ДРК Б.Нтаганду (*Bosco Ntaganda*) за військові злочини, скоєні у 2002-2003рр., до 30 років ув'язнення – це найдовший термін покарання за всю історію МКК²⁸. У МКК перебувають справи ще чотирьох лідерів бойовиків, справи інших ватажків розглядаються національними судами²⁹.

З понад 940 тис. осіб, переміщених у 2019р., ДРК стала місцем найбільшого числа ВПО в Африці (5,01 млн. переміщених осіб), а також притулком для близько 517 тис. біженців із сусідніх країн. Майже 16 млн. осіб відчували гострі проблеми з продовольством – це другий найвищий показник числа незабезпечених їжею людей у світі³⁰. Кризу ще більше загострювали триваючі епідемії. Спалах еболи, що розпочався в серпні 2018р., є другим найтяжчим спалахом, зафіксованим у світовій історії, і станом на 31 грудня 2019р., від неї померли 2 232 людини³¹. Спробам приборкати спалах еболи заважають напади на медиків і медичні заклади³². ДРК також потерпає від найтяжчої епідемії кору – понад 6 000 померлих у 2018-2019рр.; серйозною проблемою залишаються спалахи холери³³. Очікується, що число людей у ДРК, які потребують гуманітарної допомоги, зросте у 2020р. до 15,9 млн. (20% населення), і не менше 4 млн. осіб відчуватимуть надзвичайний дефіцит продовольства³⁴.

Майбутнє Стабілізаційної місії ООН у ДРК

Головним завданням *MONUSCO* був і є захист цивільних і поширення державної влади на сході ДРК. З 2013р. у складі Місії діє Бригада оперативного втручання (*Force Intervention Brigade*), якій РБ ООН доручила “нейтралізацію і роззброєння” збройних угруповань, у т.ч. із застосуванням наступальних операцій. Однак масштаби такого втручання обмежує, серед іншого, брак спроможностей і політичної волі з боку основних постачальників

²⁷ Kishi et al. (посилання 5), pp.28, 34, 36; *The Economist*, ‘Killings in Congo’s north-east spark fears of a return to war’, 13 July 2019.

²⁸ BBC, ‘Bosco Ntaganda sentenced to 30 years for crimes in DR Congo’, 7 Nov. 2019.

²⁹ *The Economist*, ‘A warlord’s trial aims to end impunity in Congo’, 18 Dec. 2019.

³⁰ ОСНА, *Global Humanitarian Overview 2020* (ОСНА: Geneva, Dec. 2019), p.55.

³¹ World Health Organization, ‘Ebola virus disease – Democratic Republic of the Congo’, Disease outbreak news: Update, 2 Jan. 2020.

³² Goldstein, J., ‘Fighting Ebola when mourners fight the responders’, *New York Times*, 19 May 2019; Burke, J., ‘Ebola health workers killed and injured by rebel attack in Congo’, *The Guardian*, 28 Nov. 2019.

³³ World Health Organization, ‘Deaths from Democratic Republic of Congo measles outbreak top 6000’, 7 Jan. 2020; World Health Organization, ‘Major cholera vaccination campaign begins in North Kivu in the Democratic Republic of the Congo’, 27 May 2019.

³⁴ ОСНА (посилання 30).

військ³⁵. З 2018р. *MONUSCO* також надає матеріально-технічне забезпечення для боротьби з еболюю. У березні 2019р. РБ ООН подовжила мандат *MONUSCO* на дев'ять місяців і закликала провести незалежний стратегічний огляд Місії, що передбачав би розгляд стратегії її виводу³⁶. В огляді, оприлюдненому в жовтні 2019р., містився висновок, що успішні перехідний період і відповідальний вивід *MONUSCO* триватимуть “щонайменше” три роки, але мають здійснюватися гнучко, з урахуванням поточного стану безпеки у ДРК. Огляд передбачав поступову передачу задач *MONUSCO* Уряду ДРК³⁷. У грудні 2019р. мандат і дозволена чисельність військ *MONUSCO* подовжили на період до 20 грудня 2020р.³⁸

Активність *MONUSCO* останніми роками обмежувалася, зокрема тим, що до неї був вороже налаштований колишній Президент Ж.Кабіла (*Joseph Kabila*). Новий Президент є більш лояльним до Місії і дозволив подовжувати її без особливих змін³⁹. Ще зарано оцінювати, чи створить недавня демократична передача влади сприятливе середовище для сталого миру та, зокрема, для завершення збройного конфлікту на сході ДРК, що дозволило б здійснити очікуване скорочення *MONUSCO*.

³⁵ International Crisis Group (посилання 25); Sweet, R., ‘Militarizing the peace: UN intervention against Congo’s “terrorist” rebels’, *Lawfare*, 2 June 2019.

³⁶ UN Security Council Resolution 2463, 29 Mar. 2019.

³⁷ UN Security Council, ‘Transitioning from stabilization to peace: An independent strategic review of the United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo’, S/2019/842, 25 Oct. 2019.

³⁸ UN Security Council Resolution 2502, 19 Dec. 2019.

³⁹ *Afrique Panorama*, ‘Felix Tshisekedi at the UN: “The DRC still needs MONUSCO”’, 27 Sep. 2019.

IV. Збройні конфлікти та мирні процеси на Африканському Розі

ЯН ДЕЙВІС

У цьому підрозділі до Африканського Рогу належать вісім держав-членів Міжурядового органу з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*): Джибуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Сомалі, Південний Судан, Судан та Уганда. Ці держави “належать до числа 35 найбільш уразливих країн світу”¹. Уразливість держав спричинена складним поєднанням нерівного або обмеженого доступу до природних ресурсів, напруженості між різними групами (регіональними, релігійними чи етнічними), бідності та економічної нерівності, а також слабких державних інститутів². Цей “зв’язок уразливості держави та динаміки конфлікту” формує безпекове середовище в усіх країнах регіону³. У 2019р. лише у трьох із цих держав – Джибуті, Еритреї та Уганді – не було збройних конфліктів. Збройні конфлікти в інших п’яти державах розглядаються нижче. Відносно мирна передача влади в Ефіопії (у 2018р.) та Судані (у 2019р.) і виконання мирної Угоди 2018р. в Південному Судані призвели до суттєвого зменшення збройного насильства в цих трьох державах. Збройний конфлікт у Сомалі залишався одним з найтяжчих у світі.

Боротьба з тероризмом і піратством в останні 10 років стає пріоритетом дедалі більшої кількості зовнішніх гравців. Це створе гостре суперництво між Індією, Китаєм, США та іншими державами Заходу (Великою Британією, Іспанією, Італією, Німеччиною, Францією і Японією) і рядом близько-східних держав (Єгиптом, Катаром, ОАЕ, Саудівською Аравією і Туреччиною), що підвищує геополітичну напруженість, конкуренцію і ризик дестабілюючих непрямих конфліктів⁴.

Африканський Ріг має також давню історію міждержавних суперечок, інцидентів із застосуванням сили на кордонах і прикордонних конфліктів, як, наприклад, суперечка з приводу морського кордону між Кенією і Сомалі⁵. Суттєвими є також суперечки в регіоні через розподіл і доступ до ресурсів. Так, у 2019р. залишалася нерозв’язаною суперечка з приводу розподілу

¹ IGAD, *IGAD Regional Strategy: Volume 1, The Framework* (IGAD: Djibouti, Jan. 2019), p.15.

² IGAD (посилання 1), pp.8-10.

³ Adeto, Y.A., ‘State fragility and conflict nexus: Contemporary security issues in the Horn of Africa’, African Centre for Constructive Resolution of Disputes, 22 July 2019.

⁴ Melvin, N., ‘The new external security politics of the Horn of Africa region’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2019/2, Apr. 2019; Melvin, N., ‘The foreign military presence in the Horn of Africa region’, SIPRI Background Paper, Apr. 2019; International Crisis Group, *Intra-Gulf Competition in Africa’s Horn: Lessening the Impact*, Middle East Report no.206 (International Crisis Group: Brussels, 19 Sep. 2019). Про геополітичну напруженість на Близькому Сході та в Північній Африці див. підрозділ I розділу 6 цього видання.

⁵ Quartz Africa, ‘Why the US, UK, France and Norway are taking sides in Kenya’s maritime row with Somalia’, 7 Nov. 2019; Wabuke, E., ‘The Kenya-Somalia maritime dispute and its potential national security costs’, Lawfare, 15 May 2019.

водних ресурсів східного басейну Нілу між Єгиптом, Ефіопією і Суданом⁶. Численні соціальні, політичні та економічні проблеми регіону ускладнюються наслідками зміни клімату, включно з посухами та повеннями. Ці наслідки мають як місцевий, так і міжнародний характер і збільшують ризики політичної напруженості та насильницьких конфліктів усередині держав Африканського Рогу та між ними⁷.

Ефіопія

Відносно мирна передача влади в Ефіопії у 2018р. та комплекс реформ, ініційованих Прем'єр-міністром Абій Ахмедом (*Abiy Ahmed*) дозволили відкрити внутрішньополітичний простір і підписати Спільну декларацію про мир і дружбу з Еритреєю⁸. Мирна Угода 2018р. ознаменувала формальне завершення Ефіопо-Еритрейської війни (1998-2000рр.) і прикордонного конфлікту (2000-2018рр.) і відновила повноцінні дипломатичні відносини між двома країнами⁹. Абій у 2019р. отримав Нобелівську премію миру за розв'язання прикордонного конфлікту з Еритреєю і просування миру й примирення у своїй країні та в регіоні¹⁰. Також зростає впевненість у макроекономічних прогнозах країни – завдяки річному темпу зростання у 7,4%, Ефіопія опинилася серед 10 найшвидше зростаючих економік світу у 2019р.; попри збереження структурних проблем, країна залучила значну суму прямих іноземних інвестицій¹¹.

Хоча у 2019р. внутрішній збройний спротив ефіопському Уряду послабшав – число загиблих унаслідок бойових дій у 2019р. було найнижчим за період 2013-2019рр. (таблиця 7.8), – посилювалось етнічне насильство на фоні порушення соціальної єдності в деяких районах¹². Зберігалася напруженість і на кордоні з Еритреєю¹³. Конфлікти, переміщення людей і спалахи хвороб, а також повені в деяких частинах країни та відсутність дощів в інших

⁶ Palios, E., 'Nile Basin water wars: The never-ending struggle between Egypt, Ethiopia, and Sudan', *Geopolitical Monitor*, 4 Nov. 2019; International Crisis Group, *Bridging the Gap in the Nile Waters Dispute*, Africa Report no.271 (International Crisis Group: Brussels, 20 Mar. 2019).

⁷ Регіональний аналіз зв'язків між навколишнім середовищем, миром і безпекою у регіоні, з особливою увагою до нестачі води та врядування, див.: Krampe, F. et al., 'Water security and governance in the Horn of Africa', SIPRI Policy Paper no.54, Mar. 2020.

⁸ Про події в Ефіопії у 2018р. та Ефіопо-Еритрейську мирну Угоду див.: Дейвіс Я., Мелвін Н. Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці. – *Щорічник СППІ 2019*, підрозділ VI розділу 2.

⁹ Gebrekidan, S., 'Ethiopia and Eritrea declare an end to their war', *New York Times*, 9 July 2018; Ylonen, A., 'From demonisation to rapprochement: Abiy Ahmed's early reforms and implications of the coming together of Ethiopia and Eritrea', *Global Change, Peace & Security*, vol.31, no.3 (2019), pp.341-349.

¹⁰ BBC, 'Nobel Peace Prize: Ethiopia PM Abiy Ahmed wins', 11 Oct. 2019.

¹¹ African Development Bank, *African Economic Outlook 2020: Developing Africa's Workforce for the Future* (African Development Bank: 30 Jan. 2020); Sidhu, A., 'FDI in Ethiopia: Is "Abiymania" enough?', *Geopolitical Monitor*, 31 July 2019; Oqubay, A., 'Will the 2020s be the decade of Africa's economic transformation?', Overseas Development Institute, 14 Jan. 2020.

¹² International Crisis Group, *Keeping Ethiopia's Transition on the Rails*, Africa Report no.283 (International Crisis Group: Brussels, 16 Dec. 2019).

¹³ Plaut, M., 'How the glow of the historic accord between Ethiopia and Eritrea has faded', *Mail & Guardian*, 8 July 2019.

Таблиця 7.8. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Ефіопії у 2013-2019рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	418	237	568	1 065	875	718	193
Вибухи/дистанційне насильство	48	2	16	15	4	22	17
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	33	53	177	677	132	241	169
Насильство проти цивільних	85	43	49	755	341	572	286
Разом	584	335	810	2 512	1 352	1 553	665

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

залишалися головними чинниками, що визначають гуманітарні потреби в Ефіопії у 2019р. Очікувалося, що у 2020р. гуманітарної допомоги потребуватимуть щонайменше 8 млн. осіб¹⁴.

Виклики для зміцнення політичних перетворень

Ефіопія складається з 10 напівавтономних етнічних федеральних штатів (один з яких додався у 2019р., див. нижче). З відкриттям політичного простору конкуренція між ними зростає, і люди, що живуть за межами своїх етнічних регіонів, стали частіше зазнавати нападів¹⁵. У деяких регіонах протягом року також мало місце збройне насильство між націоналістичними етнічними угрупованнями і прихильниками центрального Уряду, особливо напади на заході штату Оромія в жовтні 2019р. загонів, що відкололися від Фронту визволення Оромо (*Oromo Liberation Front*)¹⁶. Подібне насильство у штаті Амхара в червні 2019р. спричинило вбивство керівника штату Амхара, а також начальника штабу ефіопських Збройних сил¹⁷.

У 2019р. часто відбувалися політичні протести, багато з яких – за або проти реформ Прем'єр-міністра. Особливо суперечливим виявилось створення нової загальноєфіопської політичної організації – Партії процвітання (*Prosperity Party*), замість попереднього правлячого Революційно-демократичного фронту ефіопських народів (*Ethiopian People's Revolutionary Democratic Front*) – коаліції чотирьох етнічних партій, що контролювала

¹⁴ United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *Global Humanitarian Overview 2020* (OCHA: Geneva, Dec. 2019), p.37.

¹⁵ BBC, 'Abiy Ahmed's reforms in Ethiopia lift the lid on ethnic tensions', 29 June 2019; Associated Press, '67 killed in days of unrest in Ethiopia, police say', 26 Oct. 2019; Reuters, 'Ethiopia deploys police in universities to stop ethnic violence', 10 Dec. 2019.

¹⁶ *The Economist*, 'Ethnic violence threatens to tear Ethiopia apart', 2 Nov. 2019.

¹⁷ International Crisis Group, 'Restoring calm in Ethiopia after high-profile assassinations', Statement, 25 June 2019.

всі рівні влади з 1991р. і до виборів 2020р. Якщо окремі етнічні групи Ефіопії бачать у цьому спробу Абія сформувати спільну національну ідентичність, то інші вбачають тут подальший відступ від вимог політичної автономії і культурного рівноправ'я¹⁸. Одна етнічна група зі складу Області південних національностей, народів і народностей Ефіопії (*Ethiopia's Southern Nations, Nationalities, and People's Region*) здійснила успішну спробу здобути статус федерального штату – Сідамо став 10-м напівавтономним регіональним штатом Ефіопії в листопаді 2019р. після протестів та успішного референдуму¹⁹. Цей референдум міг активізувати аналогічні вимоги інших етнічних районів півдня Ефіопії, особливо Волайто, в умовах посилення сепаратистських рухів у інших частинах країни, особливо в Тиграї²⁰.

Визначальні вибори, заплановані на травень 2020р., перенесені через пандемію коронавірусу 2019р. (*COVID-19*). Попри наявність популярного лідера, через поширення етнічного насильства і збереження серйозних регіональних проблем система етнічного федералізму в Ефіопії опинилася під загрозою подальшої фрагментації²¹.

Кенія

Головна загроза миру та безпеці в Кенії походить від Аш-Шабаб (*al-Shabab*) – сомалійського угруповання, пов'язаного з Аль-Каїдою²². З 2015р. це угруповання здійснило понад 100 дрібномасштабних нападів на північному сході Кенії, вбивши десятки представників сил безпеки, переважно з використанням встановлених на узбіччі доріг вибухових пристроїв²³. Напад Аш-Шабаб у кенійській столиці 15 січня 2019р. забрав життя щонайменше 21 цивільного, нагадавши напад на торговий центр у 2013р., коли загинули 67 осіб²⁴. За даними Проекту збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*), в Кенії у 2019р. внаслідок бойових дій загинула 61 людина, проти 156 – у 2018р. (із загального числа у 268 загиблих унаслідок конфлікту за рік, порівняно з 406 – у 2018р.)²⁵.

¹⁸ Allo, A.K., 'Why Abiy Ahmed's Prosperity Party could be bad news for Ethiopia', Al Jazeera, 5 Dec. 2019.

¹⁹ Sileshi, E., 'Sidama becomes Ethiopia's 10th regional state', *Addis Standard*, 23 Nov. 2019; International Crisis Group, 'Time for Ethiopia to bargain with Sidama over statehood', Africa Briefing no.146, 4 July 2019.

²⁰ Temare, G.G., 'The Republic of Tigray? Aydeln, yekenyeyel!', *Ethiopia Insight*, 28 Sep. 2019.

²¹ Mosley, J., 'Ethiopia's transition: Implications for the Horn of Africa and Red Sea region', SIPRI Insights on Peace and Security no.2020/5, Mar. 2020.

²² Про вербування до лав Аш-Шабаб у Кенії див.: Speckhard, A. and Shajkocvi, A., 'The Jihad in Kenya: Understanding Al-Shabaab recruitment and terrorist activity inside Kenya – in their own words', *African Security*, vol.12, no.1 (2019), pp.3-61.

²³ Abdille, A., 'The hidden cost of al-Shabaab's campaign in north-eastern Kenya', International Crisis Group commentary, 4 Apr. 2019.

²⁴ *The Economist*, 'Another terrorist outrage in Nairobi', 17 Jan. 2019.

²⁵ ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

Сомалі

Після повалення військового режиму Президента С.Барре (*Siad Barre*) у 1991р. в Сомалі з'явилися конкуруючі між собою кланові збройні угруповання. Уряд національної єдності, сформований за міжнародної підтримки у 2000р., не зумів взяти ситуацію під контроль, і два відносно спокійні північні регіони – Сомаліленд і Пунтленд – зажадали відокремлення від Сомалі, хоча обидва залишаються визнаними у світі як автономні регіони Сомалі²⁶. Захоплення столиці (м.Могадішу) та більшої частини півдня країни Союзом ісламських судів (*Islamic Courts Union, ICU*) у 2006р. спровокувало втручання Ефіопії, а у 2007р. – Місії АС у Сомалі (*African Union Mission in Somalia, AMISOM*). Згодом *ICU* розпався на більш радикальні угруповання, включно з лояльним Аль-Каїді Аш-Шабаб. З 2012р. головний збройний конфлікт відбувався між Урядом Сомалі, який підтримують сили *AMISOM* та США, та повстанцями Аш-Шабаб²⁷. У 2018р. *AMISOM* погодила перехідний план поступової передачі функцій безпеки сомалійським силам з остаточним виводом Місії до 2021р.²⁸

У 2019р., попри продовження операцій *AMISOM* і посилення американських авіаційних ударів, Аш-Шабаб залишався головною загрозою для сомалійського суспільства та Уряду Президента М.А.Фармаджо (*Mohamed Abdullahi Farmajo*). За даними *ACLEL*, у 2019р. триває розширення діяльності Аш-Шабаб перетворило Сомалі на країну з третім у світі найвищим рівнем активності ісламістів²⁹. Їх улюбленою зброєю залишалися саморобні вибухові пристрої³⁰. Крім того, сільське населення Сомалі продовжувало потерпати від кланового насильства, а слабкі державні сили безпеки не могли запобігти сутичкам за водні ресурси та пасовиська. Таким чином, попри деяке зменшення загального числа загиблих унаслідок конфлікту у 2019р., порівняно з попередніми трьома роками, – а число загиблих унаслідок бойових дій було мінімальним з 2013р. (таблиця 7.9), – збройний конфлікт залишався одним із найтяжчих у світі.

Постійну небезпеку ще більше загострювали погодні катаклізми (опаді менше середнього, але з сильними повеннями внаслідок потужних злив у листопаді 2019р.) та найгірший урожай з початку його детального обліку, започаткованого в 1995р. Ці умови зробили нужденними ще 1 млн. осіб у Сомалі, і майже 302 тис. осіб у 2019р. були переміщені, на додачу до понад

²⁶ Про напруженість між Сомалі та Сомалілендом у 2019р. див.: International Crisis Group, *Somalia-Somaliland: The Perils of Delaying New Talks*, Africa Report no.280 (International Crisis Group: Brussels, 12 July 2019).

²⁷ Про події у Сомалі у 2018р. див.: Дейвіс Я., Мелвін Н. Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці. – *Щорічник СІПІ 2019*, підрозділ VI розділу 2.

²⁸ Oluoch, F., 'Amisom ready to withdraw', *East African*, 12 Nov. 2018. Про події в *AMISOM* у 2018р. див.: Ван дер Лейн Дж., Сміт Т. Регіональні тенденції і події у миротворчих операціях. – *Щорічник СІПІ 2019*, підрозділ II розділу 3.

²⁹ Kishi, R. et al., *Year in Review* (ACLEL: 2 Mar. 2020), p.54. Про роль жінок у повстанні див.: International Crisis Group, 'Women and al-Shabaab's insurgency', Africa Briefing no.145, 27 June 2019.

³⁰ UN Security Council, 'Final report of the Panel of Experts on Somalia', S/2019/858, 1 Nov. 2019, pp.5 and 9-12.

Таблиця 7.9. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Сомалі у 2013-2019рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	1 985	2 894	2 786	3 731	2 686	3 034	2 154
Вибухи/дистанційне насильство	529	953	750	1 215	2 188	1 446	1 221
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	15	19	8	27	74	48	23
Насильство проти цивільних	628	602	561	676	887	573	640
Разом	3 157	4 468	4 105	5 649	5 835	5 101	4 038

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

2,6 млн. вже наявних ВПО. Очікувалося, що у 2020р. близько 6,3 млн. осіб відчуватимуть проблеми з продовольством, а 1 млн. дітей у віці до п'яти років хронічно недоїдатимуть³¹.

Боротьба проти Аш-Шабаб і скорочення Місії АС у Сомалі

У 2019р. в Сомалі активізували свої дії США, здійснивши 63 авіаудари по об'єктах Аш-Шабаб (порівняно з 45 – у 2018р., 35 – у 2017р., 14 – у 2016р., 11 – у 2015р. та 11 – у 2007-2014рр.), у рамках спроб придушити спротив джихадистів перед запланованою передачею безпекових функцій від *AMISOM* до Збройних сил Сомалі у 2021р.³² Згідно з незалежними повідомленнями, які не визнавалися американськими військовими, авіаудари продовжували спричиняти жертви серед цивільних³³.

У травні 2019р., після спільного (АС-ООН) технічного огляду *AMISOM*, РБ ООН подовжила мандат *AMISOM* до 31 травня 2020р. і зменшила чисельність персоналу на 1 000 осіб, до максимального рівня у 19 626 осіб, діючого до 28 лютого 2020р.³⁴ Однак, навіть під таким посиленням тиском сомалійських і міжнародних Збройних сил, Аш-Шабаб зберіг спроможності і

³¹ ОСНА (посилання 14), р.38. Про вплив кліматичних змін на можливості виживання та міграцію у Сомалі див. також: Eklow, K. and Krampe, F., 'Climate-related security risks and peacebuilding in Somalia', SIPRI Policy Paper no.53, Oct. 2019; Hujale, M., 'Mogadishu left reeling as conflict and climate shocks spark rush to capital', *The Guardian*, 27 Jan. 2020.

³² Bureau of Investigative Journalism, 'Somalia: Reported US actions 2019', [n.d.]; Schmitt, E. and Savage, C., 'Trump administration steps up air war in Somalia', *New York Times*, 10 Mar. 2019.

³³ Dewan, K. and Dahir, A.H., "'We heard it coming': US lethal operations in Somalia', TRT World Research Centre, Sep.2019; Amnesty International, 'The hidden US war in Somalia: Civilian casualties from air strikes in Lower Shabelle', Mar. 2019.

³⁴ UN Security Council, 'Security Council extends mandate of African Union Mission in Somalia, authorizes troop reduction, unanimously adopting resolution 2472 (2019)', SC/13828, 31 May 2019. Спільний огляд ООН та АС див.: UN Security Council Letter dated 10 May 2019 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2019/388, 13 May 2019.

продовжив збройні напади на них і цивільні об'єкти³⁵. Наприкінці 2019р. ці напади активізувалися: так, під час нападу на контрольно-пропускний пункт у Могадішу 28 грудня 2019р. загинула 81 людина³⁶. Національна програма реабілітації дезертирів, що мала мотивувати членів Аш-Шабаб припинити діяльність, реабілітуватися та інтегруватися в суспільство, також не призвела до послаблення угруповання³⁷.

Політична фрагментація і федералізм у Сомалі

Відбиттям фрагментарного характеру політичного життя Сомалі після майже 30 років громадянської війни є структурованість країни як федеративної республіки – з центральним органом влади (федеральним Урядом) та шістьма федеральними штатами, поділеними на 18 адміністративних регіонів. Домовленості про поділ влади між головними кланами є звичним явищем на всіх рівнях урядування Сомалі. У 2018р. з метою усунення політичної фрагментації країни Рада міністрів федерального Уряду схвалила дорожню карту інклюзивної політики, яка б прокладала шлях до виборів у 2020р.³⁸ Однак у 2019р. зберігалися розбіжності між федеральним Урядом і штатами через владу та ресурси³⁹. Ці розбіжності заважали також боротьбі з повстанцями. Зокрема, в липні та серпні, під час загострення політичної напруженості у зв'язку зі спірним процесом президентських виборів у Джубаленді, Аш-Шабаб здійснив свій перший напад у місті Кісмайо, під час якого загинули 26 осіб⁴⁰.

Подальшій політичній дестабілізації у Сомалі сприяло суперництво в Перській затоці. Важливими союзниками Уряду Президента Фармаджо є Катар і Туреччина, тоді як ОАЕ підтримують Сомаліленд, що фактично підтримує владу федерального Уряду⁴¹.

На 2020р., вперше після початку громадянської війни у 1992р., в Сомалі заплановані вибори із “загальним голосуванням” (що мало б змінити наявну кланову модель розподілу влади). З непереможеним Аш-Шабаб і з прагненням союзників Сомалі в Перській затоці забезпечити власний політичний вплив перед загальними виборами, 2020р. буде визначальним для Сомалі⁴². Невизначеності додає запропонований вивід *AMISOM*.

³⁵ Див., наприклад: Al Jazeera, ‘US special forces base, Italian army convoy attacked in Somalia’, 30 Sep. 2019.

³⁶ AFP, ‘Death toll in Somalia bombing climbs to 81: Govt’, News 24, 30 Dec. 2019.

³⁷ Gjelsvik, I. M., ‘Disengaging from violent extremism: The case of al-Shabaab in Somalia’, African Centre for the Constructive Resolution of Disputes, 24 June 2019.

³⁸ UN Security Council, ‘Report of the Secretary-General on Somalia’, S/2018/411, 2 May 2018.

³⁹ UN Security Council, S/2019/858 (посилання 30), pp.21-24.

⁴⁰ UN Security Council, S/2019/858 (посилання 30), p.23; UN Security Council, ‘Security Council press statement on terrorist attack in Kismayo, Somalia’, SC/13883, 15 July 2019.

⁴¹ Southern, N.P., ‘UAE’s relations with Somalia flounder over Qatar’, Global Risk Insights, 1 Feb. 2019; Bergman, R. and Kirkpatrick, D.D., ‘With guns, cash and terrorism, Gulf States vie for power in Somalia’, *New York Times*, 22 July 2019.

⁴² Associated Press, ‘Somali official: 2020 could see first election in 50 years’, 22 Nov. 2019.

Південний Судан

Південний Судан отримав незалежність від Судану 9 липня 2011р. після укладення Угоди 2005р., яка поклала край одній з найдовших громадянських війн в Африці. 8 липня 2011р. була створена Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan, UNMISS*). Хоча мирна Угода 2015р. припинила громадянську війну (2013-2015рр.) після здобуття незалежності, насильство тривало у вигляді збройного конфлікту між двома головними угрупованнями – Урядом Південного Судану і його союзниками на чолі з Президентом С.Кііром (*Salva Kiir*), представником народу дінка, з одного боку, та Опозиційною Суданською народно-визвольною армією (*Sudan People's Liberation Army-in-Opposition, SPLA-IO*) і Білою армією Нуер (*Nuer White Army*) на чолі з колишнім віце-президентом Р.Мачаром (*Riek Machar*), представником народу нуер – з іншого. Конфлікт спричинений розбіжностями між етнічними групами дінка і нуер, але його динаміка визначається глибшими чинниками, насамперед політичними, і суттєво відрізняється в різних частинах країни. Опозиційні угруповання стали більш фрагментованими та локалізованими.

У вересні 2018р. С.Кіір і Р.Мачар підписали нову мирну угоду – Оновлену угоду (*Revitalized Agreement*) про врегулювання конфлікту в Південному Судані⁴³. Однак наприкінці 2018р. вона залишалася суперечливою, мала обмежений характер і вимагала подальших переговорів для формування Уряду національної єдності, перехідної системи безпеки та об'єднаної національної армії. Також тривали обмежені та локалізовані сутички між деякими збройними угрупованнями, пов'язаними з її підписантами⁴⁴.

Виконання мирної Угоди 2018р.

Згідно з повідомленнями ООН, виконання Угоди у 2019р. залишалось вибіркоким і суттєво відставало від графіка. Зокрема, заплановане формування нового Уряду, перенесене з травня на середину листопада 2019р., опинилося під сумнівом, оскільки проблеми стосовно передбачених Угодою перехідних безпекових механізмів, об'єднання армії, кількості штатів і їх кордонів залишалися нерозв'язаними⁴⁵. Перед останнім терміном 12 листопада

⁴³ IGAD, *Revitalized Agreement on the Resolution of the Conflict in the Republic of South Sudan* (IGAD: Addis Ababa, 12 Sep.2018); Vhumbunu, C. H., 'Reviving peace in South Sudan through the Revitalised Peace Agreement: Understanding the enablers and possible obstacles', African Centre for the Constructive Resolution of Disputes, 11 Feb. 2019. Про події у Південному Судані у 2017-2018рр. див.: Дейвіс Я., Мелвін Н. Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці. – *Щорічник СППРІ 2018*, підрозділ VI розділу 2. Дейвіс Я., Мелвін Н. Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці. – *Щорічник СППРІ 2019*, підрозділ VI розділу 2.

⁴⁴ UN Security Council, 'Report of the Secretary-General on South Sudan (covering the period from 2 September to 30 November 2018)', S/2018/1103, 10 Dec. 2018.

⁴⁵ UN Security Council, 'Interim report of the Panel of Experts on South Sudan submitted pursuant to resolution 2471 (2019)', S/2019/897, 22 Nov. 2019, pp.8-12; UN Security Council, 'Situation in South Sudan', Report of the Secretary-General, S/2020/145, 26 Feb. 2020, pp.2-3; UN Security Council, 'Situation in South Sudan', Report of the Secretary-General, S/2019/936, 11 Dec. 2019, pp.1-3. Див. також Tombe, S., 'Revitalising the peace in South Sudan: Assessing the state of the pre-transitional phase', African Centre for the Constructive Resolution of Disputes, 24 June 2019.

Таблиця 7.10. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Південному Судані у 2013-2019рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	1 300	4 473	2 309	2 541	3 356	1 134	823
Вибухи/дистанційне насильство	18	61	61	46	18	30	10
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	0	11	24	1	4	5	4
Насильство проти цивільних	3 075	1 849	1 206	960	1 416	530	963
Разом	4 393	6 394	3 600	3 548	4 794	1 699	1 800

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, [n.d.].

перехідний період був подовжений ще на 100 днів⁴⁶. Група експертів ООН у справах Південного Судану відзначала також непослідовну підтримку угоди з боку *IGAD* та сусідніх держав, особливо Ефіопії, Кенії, Судану та Уганди⁴⁷.

Більш обнадійливим виглядало зменшення інтенсивності бойових дій у більшості районів країни після припинення вогню 2018р., про що свідчить менше число загиблих унаслідок бойових дій у 2019р. (таблиця 7.10). Проте у деяких районах, переважно в Центральній і Західній Екваторії і Верхньому Нілі, тривали насильство між громадами та сутички між урядовими та опозиційними силами⁴⁸. ООН задокументувала також “продовження сторонами конфлікту сексуального насильства”, цілеспрямованих нападів на цивільних і розширення вербування дітей-солдатів⁴⁹.

РБ ООН 15 березня 2019р. подовжила мандат *UNMISS* і зберегла її дозволу чисельність у 17 тис. військовослужбовців, включно з 4 000 Регіональними силами захисту (*Regional Protection Force*), а також 2 101 поліцейським⁵⁰. Однак, як і у 2018р., *UNMISS* у 2019р. не досягла цієї

⁴⁶ UN Security Council, ‘Security Council press statement on South Sudan’, SC/14033, 22 Nov. 2019.

⁴⁷ UN Security Council, S/2019/897 (посилання 45), p.12.

⁴⁸ Про конфлікт у Верхньому Нілі див.: Crace, J., *Displaced and Immiserated: The Shilluk of Upper Nile in South Sudan’s Civil War, 2014-19* (Small Arms Survey: Sep. 2019).

⁴⁹ UN Security Council, S/2019/936 (посилання 45), pp.7-13; UN General Assembly, ‘Report of the Commission on Human Rights in South Sudan’, A/HRC/43/56, 31 Jan. 2020; Austin, R., ‘Rise in children forced to joint militias raises fresh fears over South Sudan’, *The Guardian*, 18 Sep. 2019. Про гендерні зобов’язання та вимоги представництва жінок згідно змирною угодою 2018р. див.: UN Security Council, ‘Summary of the meeting of the Informal Expert Group on Women and Peace and Security on the situation in South Sudan, held on 28 February 2019’, S/2019/232, 13 Mar. 2019.

⁵⁰ UN Security Council Resolution 2459, 15 Mar. 2019.

чисельності: станом на 31 грудня 2019р., *UNMISS* мала у своєму складі 14 962 військовослужбовців і 1 799 поліцейських⁵¹.

Гуманітарна ситуація

Унаслідок років постійного збройного конфлікту, незахищеності та руйнації базових послуг гуманітарні потреби в Південному Судані у 2019р. залишалися надзвичайно високими. Більше двох третин населення (близько 7,5 млн. осіб) потребували гуманітарної допомоги, а майже 4 млн. південносуданців залишалися переміщеними (близько 1,7 млн. ВПО, решта – біженці за межами країни). Надзвичайно сильні сезонні повені у 2019р. завдали шкоди понад 900 тис. осіб і поглибили гуманітарну кризу. Рекордного рівня у 2019р. досяг рівень продовольчої небезпеки⁵².

Наприкінці 2019р. Південний Судан перебував у критичному стані невизначеності, а мирний процес явно зайшов у глухий кут⁵³. Затримка формування коаліційного Уряду спричиняла невизначеність і сумніви в повному виконанні мирної угоди й стурбованість можливістю поновлення масового насильства.

Судан

У Судані у 2019р. відбулася докорінна зміна влади. Наприкінці 2018р. Президент О.Аль-Башир (*Omar al-Bashir*), що прийшов до влади в результаті військового перевороту у 1989р., зіткнувся з масовими протестами на економічному підґрунті⁵⁴. 11 квітня 2019р., після кількох місяців протестів, очолених союзом громадських організацій – Суданської асоціації профспілок (*Sudanese Professionals Association*) і політичних партій, відомих як Сили за свободу і зміни (*Forces for Freedom and Change*), Президент був усунутий від влади суданською армією, яка згодом розпустила Уряд, припинила дію конституції та оголосила надзвичайний стан⁵⁵. Оскільки демонстрації тривали, АС 15 квітня закликав військових передати владу цивільному уряду протягом 15 днів під загрозою виключення країни з цієї регіональної організації; 1 травня АС встановив новий 60-денний термін⁵⁶.

⁵¹ UN Security Council, S/2019/936 (посилання 45), р.15. Про події в *UNMISS* у 2018р. див. *SIPRI Yearbook 2019*, pp.167-68. Про зміни в миротворчих операціях загалом див. розділ 2, підрозділ II цього видання.

⁵² ОCHA (посилання 14), р.39.

⁵³ 'Peace deal wheelspin', *Africa Confidential*, vol.60, no.25 (19 Dec. 2019); International Crisis Group, 'A short window to resuscitate South Sudan's ailing peace deal', Statement, 2 Dec. 2019. Про "дефіцит довіри" між сторонами див.: Onapa, S. A., 'South Sudan power-sharing agreement R-ARCSS: The same thing expecting different results', *African Security Review*, vol.28, no.2 (2019), pp.75-94.

⁵⁴ International Crisis Group, 'Improving prospects for a peaceful transition in Sudan', Africa Briefing no.143, 14 Jan. 2019; 'The protests in Sudan', *Strategic Comments*, vol.25, no.1 (2019), pp.iv-vi.

⁵⁵ Walsh, D. and Goldstein, J., 'Sudan's President Omar Hassan al-Bashir is ousted, but not his regime', *New York Times*, 11 Apr. 2019; Beaumont, P. and Salih, Z. M., 'Fall of Bashir risks leaving Sudan prey to rival regional powers', *The Guardian*, 27 Apr. 2019.

⁵⁶ Al Jazeera, 'African Union gives Sudan military further 60 days to cede power', 1 May 2019.

Діалог між військовими та цивільними лідерами відбувався на фоні зростання насильства: повідомлялося, що 3 червня 2019р. воєнізовані формування вбили понад 120 протестувальників⁵⁷. У червні членство Судану в АС було призупинене. В липні була нарешті досягнута домовленість про розподіл влади між Суданською військовою перехідною радою (*Sudanese Military Transition Council*) і коаліцією опозиційних і протестних груп. Згідно з домовленістю, в Судані після приблизно трирічного періоду спільного правління військових і цивільних мали відбутися вибори⁵⁸. 17 серпня 2019р. сторони підписали історичну конституційну декларацію та угоду про розподіл влади і сформували перехідний Уряд⁵⁹. Суданська асоціація профспілок взяла на себе роль незалежного наглядача за новим Урядом. У вересні 2019р., після заяви про створення нового кабінету новим Прем'єр-міністром А.Хамдоком (*Abdalla Hamdok*), АС скасував призупинення участі Судану в цій організації⁶⁰. 14 грудня 2019р. рішенням суданського суду колишній Президент О.Аль-Башир отримав два роки ув'язнення за відмивання грошей і корупцію⁶¹.

Нова влада успадкувала глибоку економічну кризу та продовольчу небезпеку, що помітно посилилась у 2019р. – як мінімум 17,7 млн. осіб (42% населення) відчували певні проблеми з продовольством, – і погіршення громадських послуг, у т.ч. охорони здоров'я, водопостачання та освіти. Майже чверть населення (близько 9,3 млн. осіб) потребувала гуманітарної допомоги. Близько 1,9 млн. були ВПО, а понад 1,1 млн. біженців і шукачів притулку жили в таборах, поселеннях за межами таборів і міських районах по всьому Судану, включно з близько 895 тис. південносуданських біженців⁶². А.Хамдок оцінював потребу країни в іноземних інвестиціях у наступні два роки у суму близько \$10 млрд.⁶³

Судан потерпав від конфліктів більшу частину своєї новітньої історії. У 2019р. тривали повстанські дії в Дарфурі та південних прикордонних штатах Блакитний Ніл і Південний Кордофан за участі безлічі дрібних збройних угруповань. У Дарфурі головним збройним угрупованням була Суданська визвольна армія (*Sudan Liberation Army*), яку очолював А.В.Ан-Нур (*Abdul Wahid al Nur*), а також різноманітні арабські воєнізовані формування. Різні збройні угруповання з Дарфуру також діяли як найманці в

⁵⁷ Walsh, D., 'Sudan talks collapse amid clashes in Khartoum', *New York Times*, 15 May 2019; Matfess, H., 'The Rapid Support Forces and the escalation of violence in Sudan', ACLED, 2 July 2019; *The Economist*, 'Pro-democracy protesters are slaughtered in Khartoum', 8 June 2019.

⁵⁸ Burke, J. and Salih, Z. M., 'Sudanese military and protesters sign power-sharing accord', *The Guardian*, 17 July 2019.

⁵⁹ Magdy, S., 'Sudanese protesters sign final power-sharing deal with army', Associated Press, 17 Aug. 2019; BBC, 'Sudan crisis: What you need to know', 16 Aug. 2019.

⁶⁰ Al Jazeera, 'African Union lifts suspension of Sudan', 7 Sep. 2019.

⁶¹ Ahmed, N. and Magdy, S., 'Ex-Sudan strongman al-Bashir gets 2 years for corruption', Associated Press, 14 Dec. 2019.

⁶² ОСНА (посилання 14), p.40.

⁶³ International Crisis Group, *Safeguarding Sudan's Revolution*, Africa Report no.281 (International Crisis Group: Brussels, 21 Oct. 2019).

Лівії⁶⁴. Хоча новий Уряд оголосив припинення вогню з усіма збройними угрупованнями, ватажки повстанців відмовлялися підтримати домовленість про розподіл влади.

Збройний конфлікт у Дарфурі і скорочення Спільної комбінованої місії ООН/АС у Дарфурі

Угода про розподіл влади піддавалася критиці Суданським революційним фронтом (*Sudan Revolutionary Front*) – альянсом найбільших збройних угруповань у Дарфурі, – а також іншими збройними угрупованнями за недостатню увагу до досягнення миру в Судані⁶⁵. Угода закликає новостворюваний суданський перехідний уряд досягти мирної угоди зі збройними угрупованнями в Дарфурі та інших штатах упродовж шести місяців. Перший раунд зустрічей відбувся в Джубі (Південний Судан), у жовтні 2019р.⁶⁶ Другий раунд переговорів розпочався 10 грудня, а рамкової домовленості про питання для обговорення на майбутніх прямих переговорах, Уряд та окремі збройні угруповання досягли 28 грудня 2019р.⁶⁷

РБ ООН з 2014р. змінювала та поступово обмежувала діяльність Спільної комбінованої місії ООН/АС у Дарфурі (*UN-AU Hybrid Operation in Darfur, UNAMID*), що триває у регіоні з 2007р. У відповідь на вимогу суданського Уряду стосовно стратегії виводу Місії, РБ ООН ухвалила подальше скорочення військ у 2017-2018рр. і перенацілила Місію на захист цивільного населення у дарфурському регіоні Джебель Марра. Орієнтовний термін виводу Місії був визначений Резолюцією 2429 (2018) – 30 червня 2020р., залежно від безпекової ситуації і прогресу в реалізації визначених пріоритетів⁶⁸.

У квітні 2019р. ООН назвала безпекову ситуацію у Дарфурі “відносно стабільною, крім району Джебель Марри, де тривали сутички⁶⁹. У травні 2019р. спільна група АС-ООН з оцінки ситуації, попри визнання спалаху насильства в кількох таборах для ВПО, припустила, що Дарфур переважно “увійшов до постконфліктної фази”, а запропоноване скорочення Місії можна продовжувати, але поступово⁷⁰. Однак у червні 2019р. уповноважені ООН

⁶⁴ Детальну інформацію про різні збройні угруповання в Судані (а також дарфурські збройні угруповання в Лівії) див.: UN Security Council, ‘Final report of the Panel of Experts on the Sudan’, S/2020/36, 14 Jan. 2020, pp.15-28.

⁶⁵ UN Security Council, ‘Special report of the Chairperson of the African Union Commission and the Secretary-General of the United Nations on the African Union-United Nations Hybrid Operation in Darfur’, S/2019/816, 15 Oct. 2019, p.2.

⁶⁶ UN Security Council, S/2020/36 (посилення 64), pp.7-8.

⁶⁷ Sudan Tribune, ‘Sudan, armed groups sign framework agreement for peace in Darfur’, 29 Dec. 2019.

⁶⁸ Про події 2018р., пов’язані з *UNAMID*, див.: Сміт Т. Регіональні тенденції і розвиток миротворчих операцій. – *Щорічник СППІ 2019*, підрозділ II розділу 3.

⁶⁹ UN Security Council, ‘African Union-United Nations Hybrid Operation in Darfur’, Report of the Secretary-General, S/2019/305, 10 Apr. 2019, p.1.

⁷⁰ UN Security Council, ‘Special report of the Chairperson of the African Union Commission and the Secretary-General of the United Nations on the strategic assessment of the African Union-United Nations Hybrid Operation in Darfur’, S/2019/445, 30 May 2019, pp.2, 17.

Таблиця 7.11. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Судані у 2013-2019рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бойові дії	5 595	3 049	2 440	2 939	851	700	314
Вибухи/дистанційне насильство	479	263	263	294	33	28	17
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	342	15	9	27	34	37	213
Насильство проти цивільних	380	831	754	639	373	289	223
Разом	6 796	4 158	3 466	3 899	1 291	1 054	767

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', [n.d.].

з прав людини та правозахисні організації повідомили про погіршення ситуації з правами людини у Дарфурі, з огляду на збільшення повідомлень про вбивства, викрадення, сексуальне насильство та інші злочини⁷¹. Це спонукало Раду миру та безпеки АС закликати до посилення миротворчих сил АС та ООН, які ще залишалися, поки ситуація не стабілізується⁷².

27 червня 2019р. РБ ООН проголосувала за призупинення скорочення Місії до 31 жовтня 2019р. – в очікуванні на нову оцінку ситуації від АС та ООН⁷³. У доповіді від жовтня 2019р. група оцінки дійшла висновку, що безпекова ситуація у Дарфурі залишається нестабільною, але загалом незмінною, порівняно з травневою доповіддю. Хоча збройний конфлікт між урядовими силами та озброєними опозиційними рухами дещо вгамувався, в доповіді міститься висновок, що деякі важливі причини для невдоволення, що лежать в основі Дарфурської кризи, в т.ч. конфлікти між громадами, залишаються принципово не розв'язаними⁷⁴. На підставі цієї оцінки РБ ООН подовжила мандат *UNAMID* до 31 жовтня 2020р. зі збереженням поточної максимальної чисельності військ і поліції (4 050 і 2 500 осіб, відповідно) як мінімум до 31 березня 2020р.⁷⁵

⁷¹ OCHA, 'Briefing to the Security Council on Sudan by Andrew Gilmour, Assistant Secretary-General for Human Rights, New York, 14 June 2019', 14 June 2019; Amnesty International, 'Sudan: Fresh evidence of government-sponsored crimes in Darfur shows drawdown of peacekeepers premature and reckless', 11 June 2019; Henry, J., 'Sudan's transition hasn't ended abuses in Darfur', Human Rights Watch, 8 May 2019.

⁷² AU, 'Communique adopted by the Peace and Security Council at its 856th meeting held on 13 June 2019, on the activities of the African Union-United Nations Hybrid Operation in Darfur (UNAMID) and the situation in Darfur', 13 June 2019.

⁷³ UN Security Council Resolution 2479, 27 June 2019.

⁷⁴ UN Security Council, S/2019/816 (посилання 65), pp.3, 5.

⁷⁵ UN Security Council Resolution 2495, 31 Oct. 2019; UNAMID, 'UNAMID facts and figures, as of January 2020', Jan. 2020.

Свідченням переважно локального характеру безпекових інцидентів у Дарфурі та інших вражених конфліктом регіонах у 2019р. є зменшення числа загиблих унаслідок бойових дій у Судані (таблиця 7.11). Однак важко спрогнозувати розвиток процесу політичної трансформації в Судані у 2020р. До численних перешкод належать спротив елементів старого військового режиму (фрагментований сектор безпеки складається зі Збройних сил Судану, Сил швидкого реагування (воєнізованого угруповання, сформованого із залишків ополчення Джанджавід (*Janjaweed*) у Дарфурі), розвідувальних служб і лояльних воєнізованих формувань), а також триваючі місцеві повстання та суперечливі інтереси зовнішніх сил⁷⁶.

⁷⁶ Downie, R., 'From the Gulf to Egypt, foreign powers are playing with fire in Sudan', *World Politics Review*, 6 Aug. 2019; International Crisis Group (посилання 63).

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2019р.

Розділ 8. Військові витрати

**Розділ 9. Міжнародні поставки озброєнь і події
у сфері виробництва зброї**

Розділ 10. Світові ядерні сили

8. Військові витрати

Загальний огляд

Світові військові витрати у 2019р. оцінюються у \$1 917 млрд. – це найвищий рівень відтоді, як СІПРІ почав оцінювати загальносвітові військові витрати (підрозділ I). Ця сума складає 2,2% світового ВВП, або \$249 на душу населення. Витрати у 2019р. були на 3,6% вищими, ніж у 2018р., і на 7,2% – ніж у 2010р.

Зростання загальносвітових військових витрат у 2019р. відбувалося п'ятий рік поспіль і було найбільшим за період 2010-2019рр., перевищивши зростання на 2,6% у 2018р. Військові витрати зросли принаймні в чотирьох з п'яти регіонів світу: на 5% – у Європі, на 4,8% – в Азії та Океанії, на 4,7% – в Америці і на 1,5% – в Африці.

На зростання загальних військових витрат у 2019р. суттєво вплинули тенденції витрат у США та Китаї, на які разом припадає понад половину світових військових витрат. США збільшували військові витрати другий рік поспіль – у 2019р. до \$732 млрд. Це у 2,7 рази більше за \$261 млрд., витрачених Китаєм, другою у світі державою за військовими витратами. Загальна сума витрат Китаю була на 5,1% вищою, ніж у 2018р., і на 85% – ніж у 2010р.

Скоротивши витрати на 16%, Саудівська Аравія опустилася з третього місця у 2018р. на п'яте у 2019р. Витрати Індії у \$71,1 млрд. вперше вивели її на третє місце, а збільшення витрат Росією на 4,5% підняло її з п'ятого місця на четверте.

Серед держав Західної Європи Франція продовжувала витрачати найбільше – у 2019р. \$50,1 млрд. Однак найбільше зростання витрат серед 15 країн з найвищими військовими витратами у 2019р. показала Німеччина: її військові витрати зросли на 10%, до \$49,3 млрд.

Військові витрати Європи у 2019р. досягли \$356 млрд. і склали 19% світових витрат (підрозділ II). Це менше за витрати держав Америки – \$815 млрд. (43% світових витрат) та Азії і Океанії – \$523 млрд. (27%). Витрати на Близькому Сході оцінюються у 9,4% загальносвітових. \$41,2 млрд., витрачених африканськими країнами, були найменшими з усіх регіонів – лише 2,1% світових військових витрат.

Після анексії Криму Росією і підйому Ісламської Держави (ІД) у 2014р. рівень небезпеки, яку вбачають європейські члени НАТО, значно підвищився. Реагуючи на ймовірні загрози, члени НАТО на саміті у вересні 2014р. зобов'язалися збільшити військові витрати як частку ВВП до 2% і виділяти не менше 20% військових витрат на технічне оснащення (підрозділ III). Кількість європейських країн НАТО, що виділяють на військову техніку не менше 20% військових витрат, зросла з п'яти під час саміту

2014р. до 14 у 2019р. Усі п'ять країн з найвищим зростанням витрат на військову техніку як частки загальних військових витрат – Болгарія, Угорщина, Литва, Румунія і Словаччина – розташовані в Центральній Європі. Хоча на різке зростання в них вплинули багато факторів – у т.ч. необхідність модернізації озброєнь і зменшення залежності від Росії в обслуговуванні наявних систем, – головною причиною стало відчуття збільшення загрози з боку Росії. Серед інших європейських членів НАТО зростання витрат на військову техніку як частки військових витрат було більш помірним. Реакція на директиву НАТО стосовно витрат на військову техніку була різною, залежно від того, наскільки та чи інша країна відчуває зазначену загрозу, а також від технічного стану та розміру власних військових арсеналів.

Відстеження військових витрат країн вимагає прозорості. На міжнародному рівні така прозорість продовжує викликати стурбованість, оскільки рівень звітування в рамках механізмів звітності про військові витрати продовжує знижуватися (підрозділ IV). У 2019р. тривало зменшення кількості відповідей для Доповіді ООН про військові витрати (United Nations Report on Military Expenditures); кількість держав, що обмінювалися даними про витрати в рамках ОБСЄ, також зменшилася; а звітування для Південноамериканського реєстру оборонних витрат (South American Defense Expenditure Registry) Союзу південноамериканських націй (Union de Naciones Suramericanas, UNASUR), схоже, зовсім припинилося. Натомість на національному рівні зі 169 країн, про військові витрати яких СПІРІ намагається збирати інформацію, за 2019р. дані були знайдені стосовно 150, причому у 147 випадках – з офіційних урядових джерел.

Рівень прозорості серед цих 169 країн дуже різниться. В окремих державах військові витрати фінансуються або у минулому фінансувалися не лише з урядового бюджету. Часто в цих державах урядування здійснювалося військовими режимами за умов слабого парламентського нагляду за збройними силами. Хоча відомо, що демократія підвищує рівень прозорості, але досягнення повної прозорості військових витрат може забрати багато часу. У доповіді ООН за 2019р. детально показано, як у М'ямі Збройні сили використовували позабюджетні асигнування з метою досягнення суттєвої фінансової незалежності. Попри політичні реформи, що тривають там з 2015р., військові досі контролюють свій бюджет. Випадок М'ямі показує, як механізми позабюджетного фінансування та непрозорість військових витрат можуть дозволити військовим діяти безконтрольно та скоювати злочини проти меншин.

НАНЬ ТЯНЬ

I. Зміни світових військових витрат у 2019р.

НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА,
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, АЛЕКСАНДРА КУІМОВА

Світові військові витрати у 2019р. оцінюються у понад \$1,9 трлн. – це найвищий рівень відтоді, як СІПРІ почав оцінювати загальносвітові військові витрати¹. В реальних цінах у 2019р. він був на 3,6% вищим, ніж у 2018р., і на 7,2% – ніж у 2010р. (таблиця 8.1, діаграма 8.1)². Світові військові витрати зростали щороку, починаючи з 2015р., після майже постійного зменшення у 2011-2014рр. як наслідку світової фінансово-економічної кризи. Світове військове навантаження – світові військові витрати як частка світового ВВП – становило у 2019р. 2,2%, трохи більше, порівняно з 2018р.³ Військові витрати на душу населення зросли з \$243 у 2018р. до \$249 у 2019р.; це зростання перевищило темпи зростання населення світу (1,1%).

У 2019р. військові витрати зросли принаймні в чотирьох з п'яти регіонів світу (діаграма 8.1, підрозділ II). Темпи зростання були найвищими у Європі (5%), унаслідок чого загальнорегіональна сума сягнула \$356 млрд. Другими за зростанням були Азія та Океанія – на 4,8%, до \$523 млрд.; далі йшли Америка – на 4,7%, до \$815 млрд., та Африка – на 1,5%, до \$41,2 млрд. Країнами з найвищим абсолютним зростанням в цих регіонах були Німеччина у Європі, Китай в Азії та Океанії, США в Америці та Алжир в Африці.

П'ятий рік поспіль СІПРІ не може надати оцінку загальних витрат на Близькому Сході⁴. Через брак даних для двох країн регіону із великими витратами (Катар і ОАЕ) і двох країни, що потерпають від конфліктів (Сирія та Ємен), неможливо зробити достовірну оцінку для цього регіону. Сумарні військові витрати тих 11 країн Близького Сходу, стосовно яких є дані, у 2019р. зменшилися на 7,5%, до \$147 млрд. Таке загальне зменшення було спричинене скороченням витрат у семи з цих 11 країн, найпомітніше – в Саудівській Аравії.

¹ Зі 169 країн, військові витрати яких за 2019р. намагався оцінити СІПРІ, відповідні дані були знайдені стосовно 150. Деталі оцінок світових і регіональних сум див. у примітках до таблиці 8.1.

² Усі дані за 2019р. наведені в \$ США в поточних цінах 2019р. Якщо не зазначено інше, дані про збільшення чи зменшення військових витрат наведені в \$ США в постійних цінах 2018р., часто зазначені як зміни “в реальних цінах” або з поправкою на інфляцію.

Усі дані СІПРІ про військові витрати є у вільному доступі в Базі даних СІПРІ про військові витрати. Джерела та методи отримання наведених тут даних є також на веб-сайті СІПРІ.

³ Світовий військовий тягар у 2019р. дещо збільшився (на 1,3%), але ця зміна не відображена через округлення. Див. таблицю 8.1. Оцінки ВВП див.: International Monetary Fund (IMF), International Financial Statistics Database, Sep. 2019.

⁴ Оцінка загальносвітових військових витрат враховує приблизну оцінку військових витрат на Близькому Сході.

Таблиця 8.1. Військові витрати та військовий тягар у 2010-2019рр. за регіонами

Дані за 2010-2019рр. наведені в \$ млрд. за постійних (2018р.) цінах і при постійних обмінних курсах. Дані за 2019р. у правому стовпчику з позначкою (*) наведені в \$ млрд. в поточних цінах.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019*
Світ загалом	1 793	1 799	1 783	1 756	1 750	1 776	1 785	1 807	1 855	1 922	1 917
<i>Географічні регіони</i>											
Африка	(35,5)	(39,2)	40,4	45,1	46,4	(44,3)	(43,3)	(42,5)	(41,0)	(41,6)	(41,2)
Північна Африка	(14,0)	(17,3)	18,9	22,2	22,9	(23,3)	(23,4)	(22,9)	(22,3)	(23,4)	(23,5)
Субекваторіальна Африка	(21,5)	(21,8)	(21,5)	22,9	23,4	20,9	19,9	19,6	18,6	18,2	17,7
Америка	924	914	868	808	764	750	747	746	768	805	815
Центральна Америка та Карибський басейн	5,7	6,1	6,5	6,9	7,2	7,0	7,7	7,2	7,9	8,5	8,7
Північна Америка	867	858	810	748	703	690	688	685	705	741	754
Південна Америка	50,8	50,1	51,3	53,4	54,0	53,4	51,0	53,9	55,2	55,3	52,8
Азія та Океанія	352	366	381	400	423	446	467	489	507	531	523
Центральна Азія	1,3	1,4	1,6	1,8	1,9	1,9	1,7	1,6	1,8	2,1	2,2
Східна Азія	234	246	260	276	294	310	323	337	354	370	363
Океанія	24,5	24,1	23,3	23,1	25,0	27,3	29,8	29,9	29,5	30,6	29,0
Південна Азія	63,1	64,1	64,3	64,2	67,8	69,0	74,9	80,7	83,8	89,1	88,1
Південно-Східна Азія	29,7	30,4	31,3	34,4	34,1	37,2	37,9	39,6	38,0	39,6	40,5
Європа	336	330	331	326	328	337	351	342	348	365	356
Центральна Європа	20,2	19,7	19,3	19,1	20,4	23,1	23,4	25,2	28,5	32,6	31,5
Східна Європа	53,6	57,6	66,4	69,5	74,8	80,9	85,5	70,2	68,9	72,3	74,0
Західна Європа	262	252	246	238	233	233	243	247	251	261	251
Близький Схід	146	149	161	176	188
<i>Світові військові витрати на душу населення (в поточних цінах у \$ США)</i>	237	248	245	242	239	226	239	240	243	249	249

Військовий тягар (світові військові витрати як відсоток світового ВВП, в поточних цінах у \$ США)^a

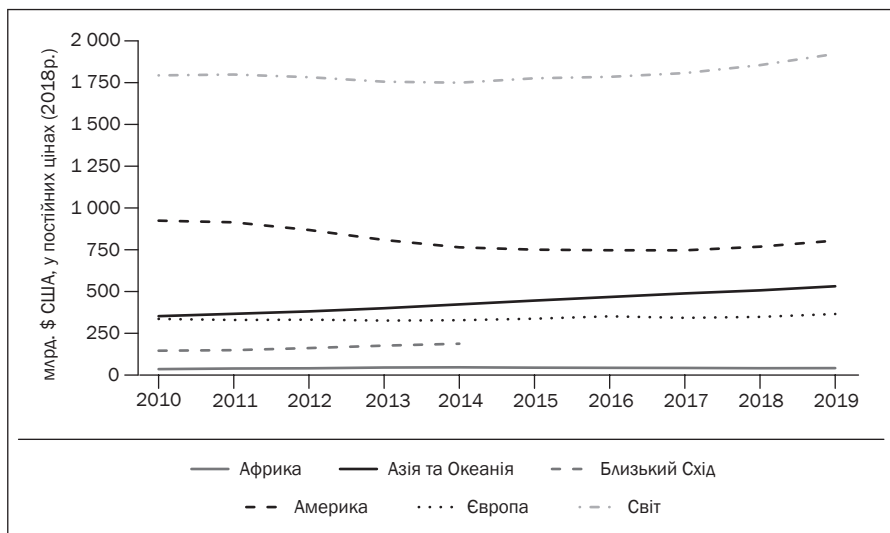
Світ	2,5	2,4	2,3	2,3	2,2	2,4	2,4	2,3	2,2	2,2
Африка	1,7	1,7	1,8	2,0	2,2	1,9	1,9	1,8	1,6	1,6
Америка	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Азія та Океанія	1,7	1,6	1,6	1,6	1,7	1,7	1,7	1,7	1,6	1,7
Європа	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,5	1,5	1,6	1,7
Близький Схід	4,3	4,3	4,6	4,7	4,8	5,4	5,2	5,0	4,7	4,5

() – загальна сума країн, витрати яких становлять не менше, ніж 90% регіональних; “ . ” – оцінка не наводиться через дуже високу невпевненість або брак даних.

Примітка: Загальні дані про світові та регіональні військові витрати є оцінками, що ґрунтуються на інформації з Баз даних СІПРІ про військові витрати. Якщо даних про військові витрати країни немає упродовж кількох років, то наводяться оцінки, що ґрунтуються на припущенні, що зміни військових витрат цієї країни є подібними до регіональних. Якщо зробити оцінку неможливо, то країни вилучаються із загальних даних. У загальних даних не враховані такі країни: Куба, Джибуті, Ерітрея, М'янма, Північна Корея, Сомалі, Сирія, Туркменістан та Узбекистан. Узагальнені дані за регіонами стосуються однакових груп країн за всі роки. Дані СІПРІ про військові витрати надаються за календарний рік, розраховані на підставі припущення про сталій рівень витрат протягом фінансового року. Приблизні оцінки для Близького Сходу враховані у загальносвітових витратах 2015-2019рр. Докладніше про джерела й методи див. веб-сайт СІПРІ.

^a Військовий тягар за регіонами є середнім показником країн регіону, для яких наявні дані.

Джерела: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2019; International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2018; International Monetary Fund, International Financial Statistics Database, Sep. 2018; та United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, ‘World population prospects 2017’, July 2018.

Діаграма 8.1. Військові витрати за регіонами у 2010-2019рр.

Примітка: Оцінка військових витрат на Близькому Сході за 2015-2019рр. не надається, оскільки дані є дуже непевними. Однак оцінка загальносвітових військових витрат включає приблизну оцінку для Близького Сходу.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2020.

Зростання світових військових витрат у 2019р. можна проілюструвати порівнянням масштабів найбільшого абсолютного зростання та найбільшого абсолютного зменшення. У постійних цінах 2018р. в \$ США, п'ятьма країнами з найбільшим зростанням військових витрат були: США – на \$36,2 млрд., Китай – \$13 млрд., Німеччина – \$4,7 млрд., Індія – \$4,5 млрд. і Південна Корея – \$3,2 млрд. Натомість найбільші зменшення були значно скромнішими: найбільше скорочення у \$11,9 млрд. показала Саудівська Аравія, далі йшли Іран – \$1,6 млрд., Оман – \$889 млн., Канада – \$451 млн. та Ліван – \$330 млн.

Цей підрозділ продовжується описом глобальних тенденцій військових витрат за період 2010-2019рр. У ньому визначені 15 держав з найвищими військовими витратами у 2019р., з особливою увагою до перших двох: США та Китаю. Регіональні тенденції описані в підрозділі II.

Тенденції військових витрат у 2010-2019рр.

Зростання загальносвітових військових витрат на 3,6% у 2019р. було найбільшим річним зростанням за період 2010-2019рр., перевищивши зростання на 2,6% у 2018р. За 2010-ті роки військові витрати зросли на 7,2%, але впродовж цього періоду тенденція кілька разів змінювалася: незначне зростання у 2010-2011рр., зменшення у 2012-2014р. і стабільне зростання у 2015-2019рр. (таблиця 8.1).

На США та Китай, які разом витратили майже \$1 трлн., припадає понад половину світових військових витрат, і тому будь-які зміни в їх витратах

суттєво впливають на загальносвітову тенденцію. Витрати Індії, Росії і Саудівської Аравії також вплинули на світові зміни, хоч і меншою мірою. Наприклад, вивід американських військ з Іраку у 2010р. та Афганістану у 2011р. призвів до суттєвого скорочення військових витрат США, що суттєво вплинуло на світові військові витрати. Падіння світових витрат у 2011-2014рр. склало близько чверті скорочення витрат США. Зменшення світових витрат було б значно більшим, якби скорочення у США не компенсувало суттєве зростання військових витрат Китаю, Росії і Саудівської Аравії. До 2015р. США вивели більшу частину своїх військ з Афганістану, і після цього різке падіння американських витрат припинилося⁵. Як наслідок, у 2015-2017рр. військові витрати США скорочувалися повільніше, ніж раніше, зменшуючись у середньому на 1,2% на рік, порівняно з середньорічним падінням на 5,1% у 2011-2014рр. Також у 2015-2017рр., вперше з 2011р., світові військові витрати почали зростати, хоч і повільно. Однак це незначне зростання сталося через збільшення військових витрат Китаю та Індії. Хоча військові витрати Саудівської Аравії у 2017-2019рр. зменшилися на 13%, це зменшення було компенсоване зростанням витрат у США, Китаї, Індії та Росії. Як наслідок, у 2018р. світові військові витрати зросли на 2,6% і на 3,6% – у 2019р., що є найбільшим річним зростанням з 2009р.

За період 2010-2019рр. регіональні військові витрати зменшились лише в Америці (-13%), зросли в Африці (на 17%), Азії та Океанії (51%), Європі (8,8%) і країнах Близького Сходу, про які є дані (21%) (таблиця 8.2). Серед 13 субрегіонів витрати за десятиліття впали лише у трьох: у Субекваторіальній Африці (-15%), Північній Америці (-15%) та Західній Європі (-0,6%). У всіх інших субрегіонах військові витрати зросли. П'ятірку з найбільшим зростанням склали Північна Африка (67%), Центральна Азія (63%), Центральна Європа (61%), Східна Азія (58%) і субрегіон Центральної Америки та Карибського басейну (49%).

Падіння військових витрат у Субекваторіальній Африці з 2010р. стало наслідком зменшення витрат трьома із чотирьох країнами з найвищими військовими витратами в субрегіоні: Анголою, Нігерією і Суданом. У Північній Америці (тобто в Канаді і США) зростання відбулося винятково за рахунок змін у США. Після ініційованої США у 2001р. “глобальної війни з тероризмом” військові витрати США сягнули піку у 2010р. і потім падали сім років поспіль у 2011-2017рр.

Натомість зростання в Північній Африці стало наслідком збільшення витрат усіх країн, про які є дані. У Центральній Азії зростання можна пояснити збільшенням витрат Казахстаном, який витрачає найбільше в субрегіоні. Зростання в Центральній Європі було спричинене відчуттям державами підвищення загрози з боку Росії і необхідністю модернізації і заміни старої військової техніки (підрозділ III)⁶. Зростання у Східній Азії сталося

⁵ Chandrasekaran, R., ‘The Afghan surge is over’, *Foreign Policy*, 25 Sep. 2012; Landler, M., ‘US troops to leave Afghanistan by end of 2016’, *New York Times*, 28 May 2014.

⁶ Про модернізацію і заміну основних видів озброєнь див. підрозділ II розділу 9 цього видання.

переважно через продовження нарощування військових витрат Китаєм, хоча річне зростання у 2019р. було меншим, ніж у 2010р. У Центральній Америці та Карибському басейні зростання було наслідком насамперед триваючої війни Мексики з наркотиками (підрозділ II).

Світовий військовий тягар у 2019р. (2,2%) був на 0,3 відсоткові пункти нижчим, ніж у 2010р. (таблиця 8.1, діаграма 8.2). У 2010-2019рр. світовий військовий тягар продовжив низхідну тенденцію, зменшуючись кожного року, крім 2015р. і 2019р., попри зростання військових витрат на 7,2%. Збільшення тягара у 2015р. стало наслідком першого з 2009р. падіння світового ВВП, тоді як у 2019р. зростання світових військових витрат на 3,6% було приблизно на 1,6 відсоткові пункти вищим за зростання світового ВВП.

Існують суттєві відмінності середнього військового тягара в кожному регіоні. Середній військовий тягар у країнах Африки та Америки зменшився, тоді як у європейських і близькосхідних країнах – підвищився, а в Азії та Океанії залишився незмінним. У 2019р. держави Америки мали найменший середній військовий тягар – 1,4% ВВП. Середній показник африканських держав був дещо вищим – 1,6%, а в Азії та Океанії і в Європі він склав 1,7%. Найвищий середній показник – 4,5% – був серед держав Близького Сходу, для яких є дані.

Країни з найвищими військовими витратами у 2019р.

Топ 15 країн світу з найвищими військовими витратами у 2019р. були тими самими, що й у 2018р., але в їх рейтингах відбулися певні важливі зміни (таблиця 8.3)⁷. Насамперед заслуговує на увагу те, що Індія у 2019р. вперше опинилася на третьому місці.

Військові витрати *Топ 15* у 2019р. склали \$1 553 млрд., що становило 81% світових витрат. США (38%) та Китай (14%) й надалі витрачають найбільше за всіх; на них разом припадає понад половину світових витрат. Розрив між військовими витратами Китаю і США у 2019р. збільшився вперше з 2003р., оскільки витрати США зросли майже втричі більше, ніж у Китаї.

Через помірне зростання військових витрат Індії (6,8%), разом з різким падінням витрат Саудівської Аравії (-16%), Індія у 2019р. вперше опинилася на третьому місці. Зменшення витрат Саудівської Аравії і збільшення витрат Росії (4,5%) зумовили піднесення Росії на одну сходинку в рейтингу, з п'ятого на четверте місце, тоді як Саудівська Аравія опустилася з третьої на п'яту позицію.

Франція лише трохи збільшила витрати у 2019р., але залишилася країною Західної Європи з найбільшими витратами. 10% збільшення витрат Німеччиною було найвищим зростанням у *Топ 15* у 2019р. Завдяки цьому Німеччина піднялася на два місця у рейтингу, з дев'ятого на сьоме, а Японія і Велика Британія перемістилися на одну позицію нижче.

⁷ Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), могли б потрапити до *Топ 15* на 11-15 місцях, але через відсутність даних з 2014р. неможливо достовірно оцінити їх військові витрати, тому в цьому переліку їх немає.

Таблиця 8.2. Основні статистичні дані військових витрат у 2019р., за регіонами та субрегіонами

Дані наведені в \$, в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Зміни наведені в реальних цінах за постійним курсом \$ США (2018р.).

Регіон і субрегіон	Військові витрати, 2019р. (\$ млрд.)	Зміни (%)		Значні зміни, 2018-2019рр. (%) ^a			
		2018-2019	2010-2019	Збільшення		Зменшення	
Світ	1 917	3,6	7,2				
<i>Африка</i> ^b	(41,2)	1,5	17	Того	70	Зімбабве	-50
Північна Африка	(23,5)	4,6	67	Уганда	52	Мозамбік	-22
Субекваторіальна Африка ^b	17,7	-2,2	-15	Буркіна-Фасо	22	Бенін	-20
<i>Америка</i> ^c	815	4,7	-13	ДРК	16	Нігер	-20
Центральна Америка і Карибський басейн ^c	8,7	8,1	49	Гватемала	24	Аргентина	-9,2
Північна Америка	754	5,1	-15	Ямайка	20	Болівія	-5,0
Південна Америка	52,8	0,2	8,9	Мексика	7,9	Уругвай	-4,0
<i>Азія та Океанія</i> ^d	523	4,8	51	Парагвай	7,7	Еквадор	-3,6
Центральна Азія ^e	2,2	16	63	Афганістан	20	Киргизстан	-2,4
Східна Азія ^f	363	4,6	58	Нова Зеландія	19	Індонезія	-2,3
Океанія	29,0	3,5	25	Казахстан	19	Непал	-2,2
Південна Азія	88,1	6,4	41	Бруней	17	Японія	-0,1
Південно-Східна Азія ^g	40,5	4,2	34				
<i>Європа</i>	356	5,0	8,8	Болгарія	127	Кіпр	-5,6
Центральна Європа	31,5	14	61	Словаччина	48	Австрія	-0,8
Східна Європа	74,0	4,9	35	Сербія	43	Греція	-0,4
Західна Європа	251	3,9	-0,6	Північна Македонія	30		
<i>Ближчий Схід</i> ^h	Ірак	21	Саудівська Аравія	-16
				Туреччина	5,8	Іран	-15
				Кувейт	4,7	Ліван	-12

() – непевна оцінка; “..” – немає даних.

^a У таблиці наведені країни з найбільшим зростанням або зменшенням у всіх регіонах, але не субрегіонах. Країни з військовими витратами за 2019р. менше \$100 млн., а в Африці – \$50 млн. не наводяться.

^b Дані не враховують Джибуті, Еритрею і Сомалі.

^c Дані не враховують Кубу.

^d Дані не враховують Північну Корею, М'янму, Туркменістан та Узбекистан.

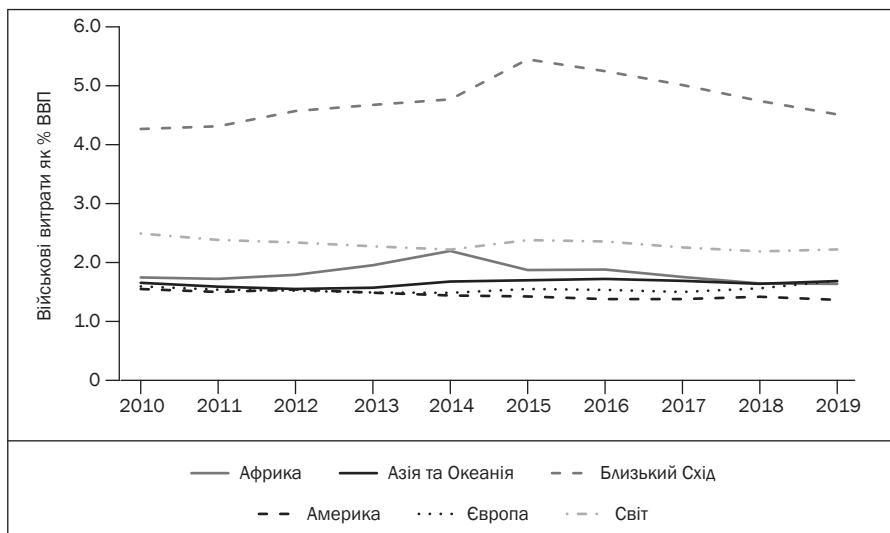
^e Дані не враховують Туркменістан та Узбекистан.

^f Дані не враховують Північну Корею.

^g Дані не враховують М'янму.

^h Оцінки СІПРІ для Близького Сходу за 2015-2019рр. немає. Приблизна оцінка для Близького Сходу (крім Сирії) врахована в загальносвітовому показнику.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2019.

Діаграма 8.2. Військові витрати як частка ВВП у 2010-2019рр., за регіонами

Примітка: Військовий тягар – це військові витрати як частка валового внутрішнього продукту (ВВП). Військовий тягар за регіонами є середнім показником країн регіону, для яких наявні дані.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2019.

Топ 15 можна поділити на чотири групи за обсягом їх військових витрат. США та Китай витрачають найбільше – вони разом витратили майже в 1,8 разу більше за наступні 13 країн разом. Далі йдуть три країни – Індія, Росія і Саудівська Аравія, – які витратили на військові потреби у 2019р. приблизно по \$60-75 млрд. До третьої групи належать Франція, Німеччина, Велика Британія, Японія і Південна Корея з витратами в межах \$40-55 млрд. у 2019р. Четверта група складається з п'яти країн – Бразилії, Італії, Австралії, Канади та Ізраїлю, – які витратили приблизно по \$20-30 млрд. кожна.

Усі країни з *Топ 15*, крім трьох, у 2019р. мали вищі військові витрати, ніж у 2010р. Винятком були США (-15%), Велика Британія (-15%) та Італія (-11%). Зростання в Китаї (85%) було найбільшим у *Топ 15*. Помірніше (на 10-39%) зростали витрати Австралії, Канади, Німеччини, Індії, Ізраїлю, Росії, Саудівської Аравії та Південної Кореї, а незначне зменшення (менше, ніж на 10%) відбулось у Бразилії, Франції та Японії.

Серед країн *Топ 15* у 2019р. Японія мала найменший військовий тягар: вона виділяла на військові витрати лише 0,9% ВВП. У Саудівській Аравії він був найбільшим – 8%. У *Топ 15* військовий тягар в Ізраїлі (5,3%), Росії (3,9%), США (3,4%), Південній Кореї (2,7%) та Індії (2,4%) також був більшим за середній світовий (2,2%).

Таблиця 8.3. *Топ 15* країн з найвищими військовими витратами у 2019р.

Дані наведені в \$, в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Зміни наведені в реальних цінах за постійним курсом \$ США (2018р.).

Місце		Країна	Військові витрати, 2019 (\$ млрд.)	Зміни (%)		Частка ВВП (%) ^b		Частка у світових військових витратах, 2019 (%)
2019	2018 ^a			2018-2019	2010-2019	2019	2010	
1	1	США	732	5,3	-15	3,4	4,9	38
2	2	Китай	[261]	5,1	85	[1,9]	[1,9]	[14]
3	4	Індія	71,1	6,8	37	2,4	2,7	3,7
4	5	Росія	65,1	4,5	30	3,9	3,6	3,4
5	3	Саудівська Аравія	[61,9]	-16	14	[8,0]	8,6 [3,2]	
Разом Топ 5			1 191	62
6	6	Франція	50,1	1,6	3,5	1,9	2,0	2,6
7	9	Німеччина	49,3	10	15	1,3	1,3	2,6
8	7	Велика Британія ^c	48,7	0,0	-15	1,7	2,4	2,5
9	8	Японія	47,6	-0,1	2,0	0,9	1,0	2,5
10	10	Південна Корея	43,9	7,5	36	2,7	2,5	2,3
Разом Топ 10			1 430	75
11	11	Бразилія	26,9	-0,5	6,1	1,5	1,5	1,4
12	12	Італія	26,8	0,8	-11	1,4	1,5	1,4
13	13	Австралія	25,9	2,1	23	1,9	1,9	1,3
14	14	Канада	22,2	-2,0	27	1,3	1,2	1,2
15	15	Ізраїль	20,5	1,7	30	5,3	5,9	1,1
Разом Топ 15			1 553	81
Світ			1 917	3,6	7,2	2,2	2,5	100

[] – оціночні дані; ВВП – валовий внутрішній продукт.

^a Рейтинг 2018р. ґрунтується на оновлених даних про військові витрати за 2018р. у поточному виданні Базис даних СІПРІ про військові витрати. Таким чином, він може відрізнятися від рейтингу 2018р., наведеного в *Щорічнику СІПРІ 2019* та інших публікаціях СІПРІ у 2019р.

^b Ці дані ґрунтуються на оцінці ВВП у базах даних International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2019; and International Monetary Fund, International Financial Statistics Database, Sep. 2019.

^c Витрати у Великій Британії зросли на 0,047% у 2019р., але через округлення це зростання відображене у таблиці як 0,0.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2020.

Таблиця 8.4. Структура військових витрат США у 2015-2019ф.рр.

Якщо не зазначено інше, дані наведені в \$ млрд. в поточних цінах. Роки – фінансові роки, що починаються у США 1 жовтня попереднього року.

	2015	2016	2017	2018	2019 ^a
Міністерство оборони	562	566	569	604	652
Особовий склад	145	148	145	146	157
Експлуатація та обслуговування техніки	247	243	245	257	276
Закупівлі	101	103	104	113	123
НДДКР	64,1	64,9	68,1	80,0	85,3
Інші військові витрати МО	4,6	6,8	6,8	8,6	11,2
Міністерство енергетики	27,2	28,0	29,8	30,4	32,4
“Оборонні” витрати на атомну енергетику	18,7	19,4	20,5	20,9	23,6
Інші “оборонні” витрати	8,5	8,6	9,3	9,5	8,8
Програма національної розвідки, військові витрати	[37,7]	[39,8]	[41,0]	[44,6]	[45,2]
Держдепартамент, міжнародна військова допомога	6,4	6,7	7,1	6,8	5,7
Трансфер на будівництво стіни на кордоні	-3,6
Разом	634	640	647	686	732
Частка (%) ВВП	3,5	3,4	3,3	3,3	3,4

[] – оцінка; НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.

^a Дані за 2019 фінансовий рік є оціночними.

Джерело: US Department of Defense (DOD), Office of the Undersecretary of Defense (Comptroller), *National Defense Budget Estimates for FY2019* (DOD: Washington, DC, Apr. 2018).

Сполучені Штати Америки

Військові витрати США у 2019р. склали \$732 млрд., що на 5,3% більше, ніж у 2018р. (таблиця 8.4). Це другий рік зростання військових витрат США після семи років постійного падіння в реальних цінах – за 2010-2017рр. витрати впали на 22%. У 2019р. США з великим відривом залишалися країною, що витрачає більше за всіх у світі та у 2,8 разу більше за другого за оборонним бюджетом Китаю.

Під час президентської кампанії у 2016р. Д.Трамп обіцяв відбудувати “виснажене”, на його думку, американське військо⁸. Після виборів і Президент Д.Трамп, і Конгрес США виступали за “військову відбудову”⁹. Відбудова американського війська повинна була мати два головні напрями. Першим було зростання витрат на особовий склад, насамперед у зв’язку з

⁸ Lewis, N., ‘Trump’s claim that “they just kept cutting, cutting, cutting the military” until it was “depleted”’, *Washington Post*, 5 Dec. 2017.

⁹ Bratels, F., ‘Trump and Congress just gave the military a big boost’, *Heritage Foundation Commentary*, 28 Sep. 2018.

наймом додатково 16 тис. військовослужбовців¹⁰. Другим напрямом була програма закупівлі озброєнь, що передбачала модернізацію як звичайних, так і ядерних озброєнь¹¹. Однак у 2019р. Д.Трамп перекинув \$3,6 млрд. з військового бюджету на оплату будівництва стіни на кордоні з Мексикою¹². Сумарним ефектом цих змін стало зростання загальних військових витрат США на 8,5% у період 2017-2019рр.

Збільшення військового бюджету США для покриття витрат на військову відбудову означало скасування механізму автоматичного секвестрування, що обмежує рівень витрат згідно з попередньо узгодженими бюджетними лімітами. Ліміти були запроваджені Законом про контроль над бюджетом (*Budgetary Control Act, BCA*) 2011р., що мав на меті скоротити величезний фінансовий дефіцит американського Уряду¹³. Востаннє секвестрування застосовувалося на початку 2010-х років: ліміт витрат, визначений *BCA*, зазвичай оминали, збільшуючи фінансування спеціальних операцій за кордоном (*Overseas Contingency Operations, OCO*), оскільки *BCA* не обмежував фінансування *OCO*. У 2019р. витрати на *OCO* склали \$69 млрд., що становило майже 10% усіх військових витрат США.

У липні 2019р. Конгрес схвалив збільшення наявних лімітів витрат за *BCA*, після чого надійшла пропозиція змінити майбутній порядок розподілу витрат¹⁴. Починаючи з 2020р., в середньому \$45 млрд. на рік, які раніше спрямовувалися до бюджету *OCO*, будуть перенесені до основного бюджету МО США¹⁵.

Оцінка СППРІ військових витрат США охоплює витрати за чотирма відомчими статтями (таблиця 8.4): МО, Міністерство енергетики, Держдепартамент і Програма національної розвідки (*National Intelligence Program, NIP*). Бюджет МО покриває витрати на особовий склад, експлуатацію та обслуговування техніки, закупівлі озброєнь і науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи (НДДКР, *Research and Development, R&D*). У 2019р. на них припадало 89% загальних військових витрат США. Витрати Міністерства енергетики йдуть на діяльність, пов'язану з ядерною зброєю, і деякі інші види військової діяльності, що разом складає близько 4% військових витрат США. Витрати Держдепартаменту на міжнародну військову допомогу становлять близько 1% загальної суми. До них належать витрати на миротворчі операції, військову допомогу, міжнародну військову освіту та навчання. Решта 6% – витрати на *NIP*, які тепер можна буде віднести до загальної оцінки СППРІ військових витрат США (врізка 8.1).

¹⁰ McGarry, B.W., 'The FY2019 defense budget request: An overview', In Focus, US Congress, Congressional Research Service, 9 May 2018.

¹¹ Про програму модернізації ядерної зброї див. підрозділ I розділу 10 цього видання.

¹² Grisales, C., 'These are the military projects losing funding to Trump's border wall', All Things Considered, National Public Radio, 4 Sep. 2019.

¹³ Шьон Е., Перло-Фрімен С. Військові витрати США та бюджетна криза 2011р. – *Щорічник СППРІ 2012*, підрозділ III розділу 4; Heniff, B., Rybicki, E. and Mahan, S.M., *The Budget Control Act of 2011*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R41965 (US Congress, CRS: Washington, DC, 19 Aug. 2011).

¹⁴ Gould, J., 'Divided Senate passes 2-year budget deal with military boost', *Defense News*, 1 Aug. 2019.

¹⁵ Woodward, F.M., *Funding for Overseas Contingency Operations and Its Impact on Defense Spending* (Congressional Budget Office: Washington, DC, Oct. 2018).

Врїзка 8.1. Переглянуті оцїнки вїйськових витрат США

Дїяльнїсть американської розвїдувальної спїльноти складається з двох незалежних програм – Програми вїйськової розвїдки (*Military Intelligence Program, MIP*) і Програми національної розвїдки (*National Intelligence Program, NIP*). Витрати на *NIP* тепер враховуються в оцїнцї СПІРІ вїйськових витрат США як четверта категорїя.

Програма вїйськової розвїдки виконується винятково МО, і витрати на неї належать до бюджету МО, – тому СПІРІ завжди враховував їх, як частину загальних вїйськових витрат США. Натомість *NIP* охоплює як вїйськові, так і невїйськові служби. Тому врахування витрат на *NIP* у загальних вїйськових витратах США вимагає оцїнки суто вїйськової дїяльності *NIP* і вїдповїдних витрат. Нещодавно отриманї безперервнї хронологїчні данї, починаючи з 1965р., дозволяють оцїнити частку загальних витрат на *NIP*, якї можна вважати вїйськовими^a.

Загалом *NIP* охоплює вїсім структур МО і дев'ять – що не належать до МО^b. До восьми структур МО належать: Розвїдувальне управлїння МО (*Defense Intelligence Agency, DIA*), Національне агентство геодезичної розвїдки (*National Geospatial-Intelligence Agency, NGA*), Національне управлїння вїйськово-космїчної розвїдки (*National Reconnaissance Office, NRO*), Агентство національної безпеки (*National Security Agency, NSA*), розвїдка ВПС США, розвїдка СВ США, розвїдка Корпусу морської пїхоти США та розвїдка ВМС США. Усї вони враховуються в оцїнцї вїйськової дїяльності *NIP*. Двї з дев'яти структур *NIP*, що не належать до МО, також мають вїйськовий характер: Апарат Директора національної розвїдки (*Office of the Director of National Intelligence, ODNI*) та Центральне розвїдувальне управлїння (ЦРУ, *Central Intelligence Agency, CIA*). Іншї сїм структур, що не належать до МО, є структурами Мїністерства енергетики, Департаменту національної безпеки, Мїністерства юстицїї, Держдепартаменту та Мїністерства фїнансїв.

Загальнї витрати *NIP* у 2019р. оцїнюються в \$60,2 млрд.^c СПІРІ вважає, що 75% цїєї суми мають вїйськовий характер. Це додає \$45,2 млрд. (у поточних цїнах) до вїйськових витрат США у 2019р. (таблиця 8.4), що робить їх на 6,6% вищими, нїж без витрат на розвїдку.

^a Найважна інформацїя про витрати на розвїдку була отримана завдяки Закону США про свободу інформацїї. Ця інформацїя була оприлюднена Апаратом Директора національної розвїдки та іншими органїзацїями, вклучно з Федерацїєю американських науковцїв (*Federation of American Scientists, FAS*). Див.: *Federation of American Scientists, Intelligence Resource Program, 'Intelligence budget data'*.

^b DeVine, M.E., *Intelligence Community Spending: Trends and Issues*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R44381 (US Congress, CRS: Washington, DC, 6 Nov. 2019).

^c DeVine (посилання b).

Kumai

У 2019р. вїйськовї витрати Китаю, за оцїнкою, склали \$261 млрд., що становить 14% свїтових. У 2019р. витрати були на 5,1% вищими, нїж у 2018р., і на 85% вищими, нїж у 2010р. (таблиця 8.5). Дїйсно, вїйськовї витрати Китаю зростають вже 25 рокїв поспїль, що є найдовшим перїодом безперервного зростання в будь-якїй країнї з Бази даних СПІРІ про вїйськовї витрати (*SIPRI Military Expenditure Database*). Пїсля останнього скорочення, що вїдбулося в 1994р., вїйськовї витрати Китаю зросли удесятеро. Зростання вїйськових витрат Китаю було тїсно прив'язане до економїчного розвитку країнї. Вїйськовий тягар у Китаї за 2010-2019рр. майже не змїнився – 1,9% ВВП.

Таблиця 8.5. Структура військових витрат Китаю у 2015-2019рр.

Якщо не зазначено інше, дані наведені в млрд. юанів у поточних цінах.

	2015	2016	2017	2018	2019
Національний оборонний бюджет (центральний і місцеві)	909	977	1 044	1 128	1 213
Народна збройна міліція (центральна і місцева)	164	178	192	206	225
Виплати демобілізованим і військовим пенсіонерам	76,3	85,5	93,4	104	112
Додаткові витрати на військові НДДКР	[122]	[132]	[139]	[153]	[174]
Додаткові витрати на військове будівництво	[52,0]	[55,6]	[59,5]	[64,3]	[69,4]
Імпорт озброєнь	[11,6]	[10,9]	[16,4]	[20,6]	[10,0]
Усього (млрд. юанів)	1 335	1 438	1 545	1 676	1 803
Усього (млрд. \$ США)	214	216	228	253	261

[] – оцінка, НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2020; бюджетне управління Міністерства фінансів Китаю.

Дані СІПРІ про військові витрати Китаю відрізняються від офіційних. Оцінка СІПРІ є майже на 50% вищою за дані національного оборонного бюджету, що публікуються китайським Урядом – 1,2 трлн. юанів (\$178 млрд.) у 2019р.¹⁶ Оцінюючи військові витрати Китаю, СІПРІ намагається врахувати значні складові військових витрат, що не належать до офіційного бюджету Міністерства національної оборони (таблиця 8.5)¹⁷.

Є доступною офіційна інформація про три категорії витрат: національний оборонний бюджет; бюджет Народної збройної міліції; виплати демобілізованим і військовим пенсіонерам. На ці три категорії у 2019р. припадало 86% загальних витрат. Решта 14% загальної суми надійшли ще за трьома статтями витрат, які потребують оцінки: додаткове фінансування НДДКР поза національним оборонним бюджетом (9,6% загальної суми), додаткові витрати на військове будівництво (3,8%) та імпорт озброєнь (0,6%).

У 2019р. Китай оприлюднив нову Білу книгу з питань оборони – “Національна оборона Китаю в нову еру” (*China's National Defense in the New Era*), де розкривається довгостроковий план розвитку та модернізації збройних сил¹⁸. Цей триетапний план має забезпечити “механізацію” і “посилену інформатизацію” до 2020р., завершити модернізацію війська до 2035р.

¹⁶ Olsen, K., ‘China’s defense spending is growing more slowly. But that doesn’t mean military tensions are easing’, CNBC, 5 Mar. 2019.

¹⁷ Оцінка СІПРІ військових витрат Китаю ґрунтується на методології, прийнятій у 1999р.: Wang, S., ‘The military expenditure of China, 1989-98’, *SIPRI Yearbook 1999*, pp.334-349. Первинна методологія охоплювала вісім категорій витрат, дві з яких (комерційні доходи НВАК і субсидії військовій промисловості) тепер не є актуальними.

¹⁸ Chinese Ministry of National Defense (MND), *China's National Defense in the New Era* (MND: Beijing, 24 July 2019).

і повністю перетворити Народно-визвольну армію (НВАК, *People's Liberation Army, PLA*) – на “військо світового класу” до середини століття. План є дуже амбітним і показує, що модернізація НВАК залишається пріоритетом¹⁹. У Білій книзі також підкреслена потреба зменшити розрив між НВАК і “провідними арміями світу”, під якими маються на увазі, насамперед, збройні сили США²⁰. Крім того, в ній визначено підхід до планування та фінансування “на основі потреб”. Таким чином, наступними роками у разі відсутності різких політичних чи економічних змін можна очікувати на подальше зростання військових витрат Китаю.

¹⁹ Bitzinger, R.A., ‘Modernising the Chinese military in an age of information’, *East Asia Forum*, 10 Sep. 2019.

²⁰ Chinese Ministry of National Defense (посилання 18), chapter V.

II. Зміни в регіональних військових витратах у 2019р.

Загальносвітові військові витрати в сумі \$1 917 млрд. у 2019р. розподілялися між регіонами світу не рівномірно¹. На один регіон – Америку – припадало понад дві п'ятих (43%) світової суми. Далі йшли Азія та Океанія (27%) та Європа (19%). На Близький Схід, за оцінкою, припадало близько 9,4% загальної суми². Витрати країн Африки були найнижчими з усіх регіонів – лише 2,1% світових військових витрат у 2019р.

У цьому підрозділі розглядаються зміни у військові витратах у кожному з п'яти регіонів світу. Показано, яким чином рішення про витрати в окремих країнах впливають на субрегіональні та регіональні тенденції. Про вплив на світові тенденції йдеться в підрозділі I.

Африка

У 2019р. військові витрати в Африці виросли несуттєво – на 1,5%, до приблизно \$41,2 млрд.³ Це зростання, перше в Африці за п'ять років, було найменшим відносним зростанням серед регіонів у 2019р. (таблиця 8.2). За період 2010-2019рр. військові витрати Африки спочатку зростали у 2010-2014рр., далі відбувалося скорочення у 2015-2018рр. і знову незначне зростання у 2019р., що дало загальне зростання на 17% (таблиця 8.1).

Північна Африка

Військові витрати країн Північної Африки у 2019р. сумарно оцінюються у \$23,5 млрд., що становить 57% загальної суми Африки. На фоні давньої напруженості між Алжиром і Марокко, внутрішніх заворушень і триваючої громадянської війни в Лівії, військові витрати в субрегіоні були на 4,6% вищими, ніж у 2018р., і на 67% вищими, ніж у 2010р. (діаграма 8.3)⁴.

Військові витрати Алжиру у 2019р. (\$10,3 млрд.) були найвищими в Північній Африці (і взагалі в Африці), склавши 44% субрегіональної суми, та на 7,8% вищими, ніж у 2018р.

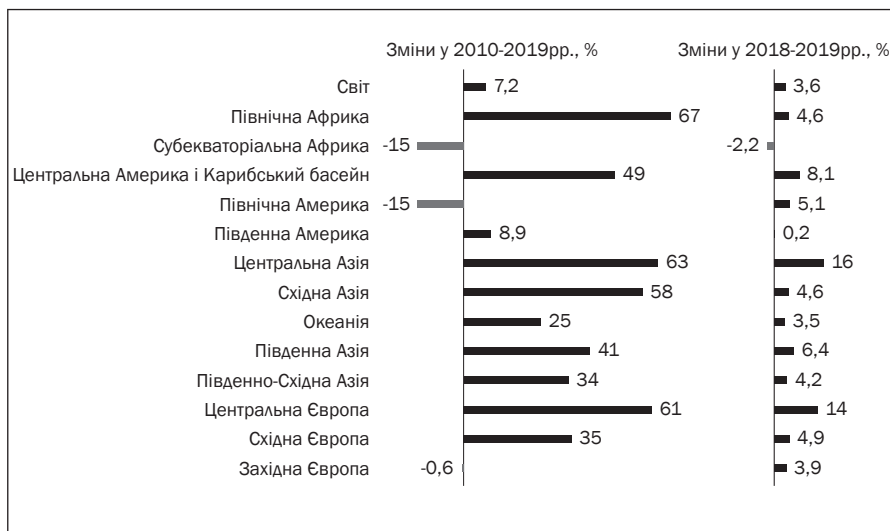
Військові витрати Алжиру впродовж минулих 20 років зростали майже безперервно, особливо в період 2004-2016рр., коли видатки росли 13 років поспіль і досягли історичного максимуму у 2016р. Далі були два роки

¹ Усі дані про витрати у 2019р. наводяться в \$ США в поточних цінах 2019р. Якщо не зазначено інше, дані про збільшення або скорочення військових витрат наводяться в \$ США в постійних цінах 2018р., часто зазначені як зміни “в реальних цінах” або з поправкою на інфляцію. Усі дані СППРІ про військові витрати є у вільному доступі в Базі даних СППРІ про військові витрати. Джерела та методи отримання наведених тут даних також є на веб-сайті СППРІ.

² Ця регіональна частка ґрунтується на приблизній оцінці витрат Катару та ОАЕ, для яких точних даних немає.

³ Ця регіональна сума не враховує Джибуті, Еритрею і Сомалі, для яких неможливо зробити достовірні послідовні оцінки. СППРІ не має даних про військові витрати Джибуті з 2009р. та Еритреї – з 2003р. Хоча Сомалі має військовий бюджет, виражений у \$ США, даних про ВВП та інфляцію немає, тому врахувати цю країну в підрахунках регіональних чи світових підсумків неможливо.

⁴ Про збройний конфлікт у Лівії див. підрозділ IV розділу 6 цього видання.

Діаграма 8.3. Зміни військових витрат у 2010-2019рр. та 2018-2019рр., за субрегіонами

Примітка: Оцінка змін військових витрат на Близькому Сході не надається, оскільки дані за 2015-2019рр. є дуже непевними. Однак у загальносвітових даних оцінка для Близького Сходу врахована.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2020.

(2017-2018рр.) падіння в реальних цінах. З 2004р. Алжир закупив широкий спектр основних систем озброєнь у рамках заходів загального вдосконалення збройних сил у відповідь на зростаюче відчуття загрози безпеці в регіоні⁵. Військовий тягар в Алжирі (6% ВВП) був найвищим в Африці.

Військові витрати Марокко у 2019р. (\$3,7 млрд.) становили близько третини алжирських і були на 1,7% вищими, ніж у 2018р., переважно внаслідок збільшення витрат на особовий склад⁶. Зростання військових витрат, імовірно, продовжиться наступними роками, оскільки в Марокко оголосили плани розмістити кілька великих замовлень на сучасну військову техніку із Франції і США⁷.

Субекваторіальна Африка

Військові витрати в Субекваторіальній Африці у 2019р. зменшилися на 2,2%, до \$17,7 млрд., що на 15% нижче, ніж у 2010р. З 42 країн субрегіону, про які є дані, 19 – тобто майже половина – збільшили військові витрати, а решта

⁵ Ghanem-Yazbeck, D., 'The Algerian army: Cooperation, not intervention', Commentary, Italian Institute for Political Studies, 7 Dec. 2017. Див. також підрозділ II розділу 9 цього видання.

⁶ Loi de finances no.18-80 pour l'annee budgetaire 2019, *Bulletin Officiel* (Rabat), no.6736 bis, 21 Dec. 2018, pp.1961-2066.

⁷ Moroccan Defense Network, 'Morocco buys French CAESAR howitzer and surface to air VL-MICA missiles', 21 Jan. 2021; US Defense Security Cooperation Agency, 'Morocco-F-16 Block 72 new purchase', News Release no.19-09, 25 Mar. 2019. Див. також підрозділ II розділу 9 цього видання.

зменшили. На Субекваторіальну Африку припадає найбільша кількість країн серед усіх субрегіонів і найнижчий середній рівень військових витрат у розрахунку на одну країну (\$402 млн.)⁸. Водночас фактичні витрати країн відрізнялися – від \$9,7 млн. у Кабо-Верде до \$3,5 млрд. у ПАР.

Останніми роками військові витрати держав Субекваторіальної Африки були нестабільними. З 19 країн, які збільшили військові витрати у 2019р., вісім зменшували витрати у 2018р. З іншого боку, 13 із 23 країн, які зменшили витрати у 2019р., збільшували їх у 2018р. Це означає, що у 21 з 42 країн Субекваторіальної Африки, про які є дані, тенденція змін у 2019р. змінилася на протилежну. Така велика частка країн з нестабільними витратами властива для Субекваторіальної Африки. Економічні коливання, політична нестабільність і збройні конфлікти (давні чи нові) залишаються найбільш суттєвими факторами, що впливають на військові витрати в субрегіоні⁹.

На відміну від попередніх років, падіння загальних військових витрат у Субекваторіальній Африці було спричинене незначним їх зменшенням у багатьох країнах разом зі зменшенням витрат тими країнами, що витрачають найбільше (тобто ПАР, Нігерією та Анголою), що компенсувало незначне зростання в багатьох інших державах.

Чотирма країнами з найбільшим скороченням військових витрат у 2019р. були Зімбабве (-50%), Мозамбік (-22%), Бенін (-20%) і Нігер (-20%). Хоча військові витрати Зімбабве в реальних цінах впали наполовину, в номінальних цінах (тобто не враховуючи інфляцію та зміни обмінних курсів) вони зросли на 30%. Скорочення в реальних цінах стало наслідком різкого зростання інфляції з однозначних цифр на початку 2019р. до понад 200% у листопаді 2019р.¹⁰

Чотирма країнами з найбільшим зростанням у Субекваторіальній Африці були Того (70%), Уганда (52%), Буркіна-Фасо (22%) і ДРК (16%). Зростання військових витрат у Того сталося винятково через значне збільшення (278%) видатків на закупівлю товарів і послуг (категорія, до якої належать і військові операції)¹¹. У відповідь на зростання загрози джихадистських угруповань у сусідніх країнах Того у 2019р. брала участь у багатьох військових операціях, зокрема в операції *Otapuanu* в Буркіна-Фасо та в операції *Koudalgou III* в Того та Гані¹².

Збройні конфлікти були важливим чинником впливу на військові витрати в Субекваторіальній Африці. Можна грубо виділити три географічні райони,

⁸ Загальна сума для Субекваторіальної Африки не враховує Коморські острови та Сан-Томе і Принсіпі, оскільки База даних СППРІ про військові витрати не враховує невеликі держави з низькими видатками, а також Джибуті, Еритрею і Сомалі (посилання 3).

⁹ African Development Bank Group (ADB), *African Economic Outlook 2019* (ADB: Abidjan, 2019), pp.1-49; Melina, G. and Portillo, R., *Economic Fluctuations in Sub-Saharan Africa*, International Monetary Fund (IMF) Working Paper no. WP18/40 (IMF: Washington, DC, Mar. 2018).

¹⁰ African Development Bank Group (посилання 9), p.189.

¹¹ Togolese Ministry of the Economy and Finances, 'Loi de finances rectificative – gestion 2018 – dépenses', pp.123-141; Togolese Ministry of the Economy and Finances, 'Loi de finances rectificative, gestion 2019: Tableau des dépenses'.

¹² International Crisis Group (ICG), *The Risk of Jihadist Contagion in West Africa*, ICG Briefing no.149 (ICG: Brussels, 20 Dec. 2019), pp.4-10.

що є зонами конфліктів: Центральна Африка, Африканський Ріг і регіон Сахелю та оз.Чад¹³.

Основними країнами Центральної Африки, де відбувалися конфлікти, були ЦАР, ДРК, Південний Судан та Уганда. В ЦАР військові витрати у 2019р. зросли на 8,7%, попри Мирну угоду між повстанцями та Урядом у лютому¹⁴. Військові витрати ДРК у 2019р. зросли вперше з 2016р. на 16% – до \$353 млн. Це могло бути реакцією на ескалацію насильства у 2018р. після спірних виборів¹⁵. На схід від ДРК, Уганда у 2019р. збільшила військові витрати на 52% внаслідок триваючих там бойових дій проти повсталіх Союзних демократичних сил (*Allied Democratic Forces, ADF*)¹⁶. Усе збільшення відбулося за рахунок витрат на військову техніку, які зросли на 320%¹⁷. У Південному Судані, попри Мирну угоду 2018р., збройний конфлікт і насильство продовжували спустошувати країну¹⁸. У 2018р. фактичні військові витрати майже вчетверо перевищили початковий бюджет. Це сталося через додаткові контракти на закупівлю військової техніки для армії Південного Судану, яких не було в бюджеті 2018р.¹⁹ Військові витрати у 2019р. зменшилися на 7,5%, оскільки скорочення економіки тиснуло на всі статті урядових витрат²⁰.

На Африканському Розі, в Ефіопії, Кенії і Сомалі, тривали бойові дії проти Аш-Шабаб. Власне про Сомалі є лише неповні дані²¹. У 2019р. військові витрати Ефіопії зменшилися на 1,6%, Кенії – на 1,7%. Таке скорочення витрат було не характерним для розвитку ситуації на Африканському Розі: витрати Кенії зростали в кожному з попередніх чотирьох років, Ефіопії – в кожному

¹³ Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED). Про збройні конфлікти в цих районах див. підрозділи II-IV розділу 7 цього видання.

¹⁴ Van Eyssen, B., 'Central African Republic peace deal – violated and fragile', Deutsche Welle, 15 Aug. 2019. Про збройний конфлікт і мирний процес у ЦАР див. підрозділ III розділу 7 цього видання.

¹⁵ Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'Conflict in the DRC', ACLED Fact Sheet, 25 July 2019; Weber, L., 'Election chaos is making history's second-largest Ebola outbreak worse', HuffPost, 5 Jan. 2019. Про збройний конфлікт у ДРК див. підрозділ III розділу 7 цього видання.

¹⁶ Nantulya, P., 'The ever-adaptive Allied Democratic Forces insurgency', Africa Center for Strategic Studies, 8 Feb. 2019.

¹⁷ Ugandan Government, *Draft Estimates of Revenue and Expenditure (Recurrent and Development) FY 2019/20, vol.1, Central Government Votes for the Year Ending on the 30th June 2020* (Republic of Uganda: Kampala, [2019]), pp.117-127.

¹⁸ Marsden, R., 'Will South Sudan's new peace deal stick?', Chatham House, 26 Nov. 2018; Kishi, R. (ed.), *Ten Conflicts to Worry About in 2019: Mid-year Update* (Armed Conflict Location & Event Data Project: Madison, WI, Aug. 2019), p.12. Про збройний конфлікт і мирний процес у Південному Судані див. підрозділ IV розділу 7 цього видання.

¹⁹ United Nations, Security Council, Final report of the Panel of Experts on South Sudan submitted pursuant to Resolution 2428 (2018), S/2019/301, 9 Apr. 2019, pp.27-32; South Sudanese Ministry of Finance and Economic Planning (MOFEP), *FY: 2019/2020 Approved Budget Book* (MOFEP: Juba, [2019]), pp.664-665.

²⁰ African Development Bank Group (посилання 9), p.177.

²¹ СІПРІ має інформацію про військові витрати Сомалі в \$ США в поточних цінах, але реальні зміни неможливо розрахувати без даних про інфляцію. У 2019р. військові витрати Сомалі зросли на 2,3% в номінальних цінах. Про збройні конфлікти на Африканському Розі див. підрозділ IV розділу 7 цього видання.

з попередніх п'яти років. За період 2010-2019рр., військові витрати зросли на 25% в Кенії і на 12% в Ефіопії.

У Сахелі та в районі оз.Чад, Буркіна-Фасо, Камерун, Чад, Малі та Нігерія були серед країн, які останнім часом брали участь у збройних конфліктах з Боко Харам, Західноафриканською провінцією ІД та повстанськими силами²². Військові витрати Буркіна-Фасо зросли на 130% з 2014р., коли після повалення Президента Буркіна-Фасо Б.Компаоре (*Blaise Compaore*) у країні поширився ісламістський екстремізм. В умовах постійних бойових дій проти численних збройних угруповань, витрати у 2019р. зростали четвертий рік поспіль – на 22%²³. Попри збройні конфлікти навколо басейну оз.Чад, військові витрати самого Чаду впали у 2019р. на 5,1%²⁴. Військові витрати Чаду за минулі 10 років були дуже непостійними: шість років скорочень і чотири – зростання. Зростання майже завжди змінювалося скороченням. Це може свідчити про нестабільність Чаду – як в економіці, так і у сфері безпеки – внаслідок збройного конфлікту. Попри оголошення Камеруном у 2014р. війни проти Боко Харам, його військові витрати зросли у 2014-2019рр. лише на 16% і на 1,4% у 2018-2019рр.²⁵ Військові витрати Малі (\$474 млн.) у 2019р. були на 3,6% вищими, ніж у 2018р. З початку бойових дій проти войовничих джихадистських угруповань у 2012р. її військові витрати зросли на 253%²⁶. Для підтримки боротьби проти ісламського екстремізму Франція з 2013р. надає суттєву військову допомогу, перекинувши до Сахеля понад 4 500 військовослужбовців²⁷. У 2019р. Нігерія, яка посідає друге місце за військовими витратами в Субекваторіальній Африці, зменшила їх на 8,2%, до \$1,9 млрд. Однак там зберігається небезпека, зокрема внаслідок дій бойовиків Боко Харам²⁸. Це викликає сумніви в точності офіційних даних про військові витрати Нігерії. Позабюджетні військові витрати невідомих “таємних служб” дозволяють припустити, що фактичні військові витрати Нігерії можуть бути набагато вищими за офіційні дані²⁹.

²² Про збройні конфлікти у Сахелі та в районі оз.Чад див. підрозділ II розділу 7 цього видання.

²³ Mbogori, A., ‘Conflict, violence in Burkina Faso displaces nearly half a million people’, United Nations High Commissioner for Refugees, 11 Oct. 2019; Mednick, S., ‘Islamic extremism wracks Burkina Faso, spreading east’, Associated Press, 10 Jan. 2020.

²⁴ United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *Lake Chad Basin: Crisis Update* (OCHA: New York, June 2019).

²⁵ BBC, ‘Africa leaders declare “war” on Nigeria Boko Haram’, 17 May 2014.

²⁶ Chauzal, G. and van Damme, T., *The Roots of Mali's Conflict: Moving Beyond the 2012 Crisis* (Netherlands Institute of International Relations Clingendael: The Hague, Mar. 2015), pp.10-13.

²⁷ French Ministry of the Armed Forces, *Defence Key Figures*, 2019 edn (Ministere des Armees: Paris, 2019), p.24. Про роль Франції у Сахелі див. підрозділи I і II розділу 7 цього видання.

²⁸ Про конфлікт у Нігерії див. підрозділ II розділу 7 цього видання.

²⁹ Lopes da Silva, D. and Tian, N., ‘Ending off-budget military funding: Lessons from Chile’, SIPRI Backgrounder, 16 Dec. 2019; Anderson, E. and Page, M.T., *Weaponising Transparency: Defence Procurement Reform as a Counterterrorism Strategy in Nigeria* (Transparency International: London, May 2017), pp.8, 17.

Америка

Військові витрати в Америці у 2019р. сягнули \$815 млрд. – це на 4,7% більше, ніж у 2018р. Упродовж 2010-2019рр., однак, військові витрати зменшились на 13% (таблиці 8.1 та 8.2). Країни Північної Америки (тобто США та Канада) з великим відривом витрачають більше за всіх у регіоні, на них припадає 92% загальної суми, далі йде Південна Америка з 6,5% і Центральна Америка та Карибський басейн з 1,1%.

Північна Америка

Військові витрати Північної Америки у 2019р. збільшилися на 5,1% (діаграма 8.3) – другий рік зростання поспіль – до \$754 млрд. Витрати були на 15% нижчими, ніж у 2010р., коли вони сягнули максимуму після завершення холодної війни. Майже всі витрати субрегіону припадають на США (підрозділ I).

Центральна Америка та Карибський басейн

Темпи зростання військових витрат у Центральній Америці та Карибському басейні у 2019р. були найвищими в Америці: вони виростили на 8,1%, до \$8,7 млрд.

Витрати Мексики становили 75% субрегіональної суми – \$6,5 млрд., що на 7,9% вище, ніж у 2018р. Зростання пояснюється переважно стратегією Президента А.М.Лопес Обрадора (*Andres Manuel Lopez Obrador*) боротьби з наркокартелями³⁰. У 2019р. Уряд Мексики створив нові поліцейські сили – Національну гвардію (*National Guard*) – з метою стримування зростання насильства в Мексиці³¹. Її бюджет на 2020р. складає близько \$114 млн.³² Хоча Національна гвардія формально є формуванням цивільної поліції, її операції мають військовий характер; вона складається з військових, моряків і персоналу федеральної поліції, а її підготовку організує Міністерство національної оборони та Міністерство військово-морських сил. Таким чином, більшість витрат на неї можна вважати військовими витратами, згідно з визначенням СІПРІ³³.

Південна Америка

Військові витрати Південної Америки у 2019р. залишалися майже незмінними – \$52,8 млрд., що на 0,2% вище, ніж у 2018р. Це зростання, хоч і невелике, продовжило висхідну тенденцію військових витрат за десятиліття: у 2010-2019рр. витрати зросли на 8,9%.

³⁰ Про збройний конфлікт у Мексиці див. підрозділ III розділу 3 цього видання.

³¹ Caelin, J., 'Con mas de 17,000 asesinatos, el primer semestre de 2019 se convierte en el mas violento en la historia de México', Univision, 24 July 2019.

³² Cruz Vargas, J. C., 'Presupuesto para seguridad en 2020 se eleva 6.3%; 2.2 mmdp seran para la Guardia Nacional', *Proceso*, 8 Sep. 2019.

³³ Pérez Correa, C., 'México necesita una Guardia Nacional realmente', *New York Times*, 8 Aug. 2019. Визначення військових витрат СІПРІ див. на веб-сайті СІПРІ.

На Бразилію припадає понад половину (51%) загальних військових витрат Південної Америки. Після двох поспіль років зростання (загалом на 13%) у 2019р. військові витрати Бразилії дещо зменшилися – на 0,5%, до \$26,9 млрд. Хоча рівень військових витрат у 2019р. мало змінився, в їх структурі відбулися важливі зміни. Витрати на особовий склад за десятиліття зросли найбільше через планове підвищення зарплат військових³⁴. Натомість суттєво скоротилися капіталовкладення. Якби Уряд не збільшив капітал державної компанії *Empresa Gerencial de Projetos Navais (EMGEPRON)*, залученої до програми Бразильських атомних підводних човнів, інвестиції були б на найнижчому рівні з 2009р.³⁵

Військові витрати Чілі – \$5,2 млрд. – у 2019р. залишалися майже незмінними, з незначним збільшенням на 0,3%, порівняно з 2018р. У 2019р. в Чілі суттєво змінилася система фінансування оборони внаслідок скасування Закону 1958р. про обмеження торгівлі міддю (*Restricted Law on Copper*)³⁶. Згідно з цим Законом, кошти надходили від державної Національної мідної корпорації (*Corporacion Nacional del Cobre, Codelco*) напряму збройним силам для придбання та обслуговування озброєнь. З вересня 2019р. всі асигнування має затверджувати чілійський Конгрес. Попри цю зміну, військові витрати наступними роками навряд чи зменшаться, оскільки протягом перехідного періоду у 12 років асигнування не повинні скорочуватися нижче за базовий рівень, що розраховується на основі середнього внеску останніх шести років дії “Мідного закону”³⁷.

Найбільше відносно скорочення в Америці у 2019р. відбулося в Аргентині, де військові витрати зменшилися на 9,2%, до \$3,1 млрд. Це сталося слідом за їх падінням на 11% у 2018р. Скорочення здійснювалися на фоні дебатів в Аргентині про те, як слід фінансувати Збройні сили³⁸. Дискусія привернула особливу увагу з огляду на потоплення у 2017р. підводного човна *ARA San Juan*, що пов’язували з браком коштів на обслуговування³⁹. Хоча аргентинський Уряд підтверджує потребу в додаткових ресурсах, гостра фінансова криза суттєво обмежила його можливості з капіталоскладень⁴⁰. У 2019р. у країні зросла інфляція, і у 2018р. зовнішній борг сягнув 56% валового національного доходу (ВНД)⁴¹.

³⁴ Brazilian Ministry of Defence, ‘Senado aprova reajuste de salario para militares da ativa, inativo e pensionista’, 12 July 2016.

³⁵ Gielow, I. and Patu, G., ‘Defesa tem maior gasto com pessoal da década, e investimento militar cai’, *Folha da S. Paulo*, 21 Apr. 2019.

³⁶ Ley Reservada del Cobre, Law no.13 196 of 29 Oct. 1958, Repealed by Law no.21 174 of 26 Sep. 2019.

³⁷ Lopes da Silva and Tian (посилання 29).

³⁸ Battaglino, J., ‘Auge, calda y retorno de la defensa en Argentina’, *Foreign Affairs Latinoamerica*, vol.13, no.1 (Mar. 2013), pp.32-39.

³⁹ Pardo, D., ‘Por que Argentina es el pais que menos gasta en defensa en Sudamerica y cómo pudo eso afectar al submarino desaparecido ARA San Juan’, BBC, 28 Nov. 2017.

⁴⁰ Molina, F.R. and Centenera, M., ‘El FMI inicia en Buenos Aires las negociaciones por la deuda argentina’, *El Pais* (Madrid), 13 Feb. 2019.

⁴¹ World Bank, *International Debt Statistics 2020* (World Bank: Washington, DC, 2019), p.28.

Азія та Океанія

Військові витрати в Азії та Океанії у 2019р. становили \$523 млрд. До Азії та Океанії належать п'ять держав з *Top 15* у 2019р. (таблиця 8.3 підрозділу I): Китай (2-е місце), Індія (3), Японія (9), Південна Корея (10) та Австралія (13). Військові витрати держав Азії та Океанії у 2019р. були на 4,8% вищими, ніж у 2018р., продовживши безперервну висхідну тенденцію, що триває як мінімум з 1989р. Азія та Океанія – єдиний регіон із постійним зростанням з 1989р. і зростанням на 51% за 2010-2019рр., що набагато більше за всі інші регіони (таблиці 8.1 і 8.2)⁴². Це зростання відбувалося насамперед завдяки збільшенню китайських військових витрат, які у 2019р. склали 50% загальних витрат у регіоні, проти 36% – у 2010р. (підрозділ I).

Суттєве зростання відбулось у всіх п'яти субрегіонах Азії та Океанії як у 2018-2019рр., так і за 2010-2019рр. (діаграма 8.3). В обидва періоди найвищі темпи зростання були в Центральній Азії (63% у 2010-2019рр. та 16% у 2018-2019рр.).

Усі держави Азії та Океанії, про які є дані, крім двох, збільшили військові витрати у 2010-2019рр. Найбільше відносне зростання спостерігалось в Камбоджі (168%). Високе зростання (на 40-100%) спостерігалось також у Китаї (85%), Бангладеш (81%), Монголії (75%), Пакистані (70%), Індонезії (67%), Казахстані (62%), Киргизстані (56%) та Новій Зеландії (45%). За винятком Афганістану та Східного Тімору, які зменшили витрати, в усіх інших державах Азії та Океанії зростання витрат становило від 1,9% до 39%.

Південна Азія

Військові витрати в Південній Азії у 2010-2019рр. зросли на 41%, у т.ч. на 6,4% у 2019р., до \$88,1 млрд. Це продовжило тенденцію безперервного зростання з 1993р.

Індія має найбільший військовий бюджет у Південній Азії і у 2019р. вийшла на третє місце у світі за військовими витратами – \$71,1 млрд. Ця величина враховує витрати на МО, Збройні сили, військові пенсії і кілька крупних воєнізованих формувань Міністерства внутрішніх справ (таблиця 8.6). Більша частина бюджету МО наразі витрачається на зарплати 1,4 млн. військовослужбовців. Іншим компонентом зростання є витрати на пенсії військовим пенсіонерам (3,1 млн. осіб)⁴³.

Витрати Індії у 2019р. були на 6,8% вищими, ніж у 2018р. За шість поспіль років зростання, що почалось у 2014р., витрати загалом зросли на 37%. За

⁴² За 2010-2019рр. немає даних про військові витрати Північної Кореї, Туркменістану та Узбекистану, і вони не враховані в підсумкових даних за Азію та Океанію. Дані про В'єтнам відсутні за багато років періоду 2010-2019рр. Про М'янму офіційні дані військового бюджету є за більшість років, але вони не використані через значні позабюджетні витрати (підрозділ IV). Неповні дані про Таджикистан, які свідчать про зростання, враховані в підсумках.

⁴³ Behera, L.K., *India's Defence Budget 2019-20*, Institute for Defence Studies and Analyses (IDSA) Issue Brief (IDSA: New Delhi, 8 July 2019); Misra, S.N., 'India's defence budget for 2019-20: The disturbing trends', *Indian Defence Review*, 11 June 2019.

30-річний період 1990-2019рр. витрати Індії зростали 24 роки, а загальне зростання склало 259%. Але оскільки ВВП зростав швидше за військові витрати, військове навантаження зменшилося з 3,1% ВВП у 1990р. до 2,4% у 2019р. Це був один з найнижчих рівнів у країні з початку 1960-х років, який можна порівняти лише з 2006р. і 2007р.

Напруженість і протистояння у відносинах з Пакистаном і Китаєм є головними чинниками зростання військових витрат Індії. На початку 2019р. Індія зробила безпрецедентний крок, завдавши удару по т.зв. “таборах терористів” у Пакистані, що призвело до дрібних, але запеклих сутичок з пакистанськими військами⁴⁴. Наприкінці 2019р. новопризначений начальник штабу сухопутних військ Індії генерал М.М.Нараване (*Manoj Mukund Naravane*) назвав такі удари “новим форматом” для Індії, що означало перехід до більш наступальних дій в індійській військовій доктрині⁴⁵. Індія вже планувала закупити великі обсяги нової техніки для підвищення спроможностей Збройних сил, і більш агресивна політика, імовірно, призведе до збільшення потреб у військовій техніці⁴⁶. Однак капітальні витрати останніми роками були значно нижчими за рівень, необхідний для виконання заявлених Індією планів закупівель, і в 7 разів нижчими за рівень, необхідний для фінансування затверджених закупівель. На Уряд постійно чиниться тиск з багатьох сторін, у т.ч. з боку Збройних сил, з вимогами збільшити бюджет МО принаймні до 3% ВВП⁴⁷.

Військові витрати Пакистану у 2019р. становили \$10,3 млрд. Його витрати зростають кожного року, починаючи з 2009р.: у 2010-2019рр. витрати зросли на 70%, включно із зростанням 1,8% у 2018-2019рр. Військове навантаження в Пакистані у 2019р. дорівнювало 4%, порівняно з 3,4% у 2010р.

Східна Азія

Військові витрати у Східній Азії у 2019р. зросли на 4,6%, до \$363 млрд., продовживши стабільну висхідну тенденцію з 1995р. За 2010-2019рр. витрати зросли на 58%. Більшість витрат у Східній Азії припадає на Китай (підрозділ I), але Японія і Південна Корея належать до *Top 15*.

Військові витрати Японії у 2019р. становили \$47,6 млрд., що на 0,1% менше, ніж у 2018р.⁴⁸ У 2010-2019рр. витрати зросли на 2%. Такий самий чи дещо вищий рівень витрат планується на період 2020-2023рр.⁴⁹ У 2019р. військове навантаження в Японії становило 0,9%, залишаючись нижче

⁴⁴ Про територіальний конфлікт між Індією і Пакистаном через Кашмір та інші збройні конфлікти в Індії див. підрозділ I розділу 1 і підрозділ II розділу 4 цього видання.

⁴⁵ Press Trust of India, ‘New army chief warns Pakistan, says India reserves right to “preemptively strike” at sources of terror’, *Economic Times*, 1 Jan. 2020.

⁴⁶ Про закупівлі Індією озброєнь за кордоном див. підрозділ II розділу 9 цього видання.

⁴⁷ Misra (посилання 43).

⁴⁸ Дані СПІРІ про військові витрати Японії не враховують витрати МО на чисельну берегову охорону, що вважається цивільним поліцейським формуванням.

⁴⁹ Japanese Ministry of Defense, ‘Medium term defense program (FY 2019-FY 2023)’, 18 Dec. 2018; Reuters, ‘Japan government approves 8th straight defence spending hike to record high’, Channel News Asia, 20 Dec. 2019.

Таблиця 8.6. Структура військових витрат Індії у 2015/16-2019/20рр.

Якщо не зазначено інше, дані в млрд. рупій у поточних цінах. Роки – індійські фінансові роки, які починаються 1 квітня.

	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020
Міністерство оборони	2 939	3 516	3 797	4 045	4 488
Міністерство оборони (цивільне)	323	150	151	109	147
Військові пенсії	602	878	920	1 018	1 178
Зарплати та операційні витрати Збройних сил	1 297	1 624	1 821	1 956	2 059
Капіталовкладення у Збройні сили	717	864	904	962	1 104
Воєнізовані формування ^a	384	451	493	574	650
Усього (млрд. рупій)	3 323	3 967	4 290	4 619	5 138
Усього (\$ млрд. США)	51,8	59,0	65,8	67,6	73,0

^a Поліцейські сили центрального резерву (*Central Reserve Police Force*), Прикордонні сили безпеки (*Border Security Force*), Поліція на індо-тибетському кордоні (*Indo-Tibetan Border Police*), Ассамські стрільці (*Assam Rifles*) та Прикордонна патрульна служба (*Sashastra Seema Bal*), що належать до складу Центральних збройних поліцейських сил (*Central Armed Police Forces*) і фінансується з бюджету Міністерства внутрішніх справ.

Джерело: Indian Ministry of Finance, 'Union budget 2020-21', Feb. 2020.

порогу в 1% ВВП, що з 1976р. є одним із принципів її оборонної політики⁵⁰. Однак тиск США у бік збільшення Японією частки фінансування базування американських військ у Японії (див. нижче) та відчуття зростаючої загрози безпеці, особливо з боку Китаю і Північної Кореї, є чинниками, що наступними роками можуть призвести до збільшення витрат⁵¹. Хоча згідно з наявними планами на 2020-2023рр., витрати не перетнуть поріг 1% ВВП, у Японії триває дискусія навколо більш суттєвого зростання⁵². Але пропозиції, що лунали в Японії і США стосовно збільшення Японією витрат до орієнтиру 2% ВВП, встановленого НАТО для держав-членів, були відкинута японським Урядом⁵³. Уряд також зазначає, що згідно з визначеннями НАТО, він і так витрачає на національну безпеку 1,1-1,3% ВВП⁵⁴.

⁵⁰ Pryor, C. and Le, T., 'Looking beyond 1 percent: Japan's security expenditures', *The Diplomat*, 3 Apr. 2018; Bosack, M.M., 'What to make of the record defense budget', *Japan Times*, 20 Feb. 2020.

⁵¹ Japanese Ministry of Defense, 'National defense program guidelines for FY 2019 and beyond', 18 Dec. 2018.

⁵² Kato, M., 'New Japan defense chief calls 2% spending target "inappropriate"', *Nikkei Asian Review*, 5 Oct. 2018; Bosack (посилання 50).

⁵³ Kato (посилання 52). Про цей орієнтир див. підрозділ III цього розділу.

⁵⁴ Harding, R., 'Japan seeks to resist US pressure on military spending', *Financial Times*, 9 Apr. 2019.

У Південній Кореї висхідна тенденція військових витрат триває з 2000р. У 2019р. її військові витрати досягли \$43,9 млрд., що на 7,5% вище, ніж у 2018р., і на 36% – ніж у 2010р. Південна Корея планує у 2019-2023рр. збільшувати витрати Міністерства національної оборони в середньому на 7,5% щороку, з використанням великої частки цього зростання (35%) на закупівлі озброєнь і НДДКР⁵⁵.

Дані про військові витрати Японії і Південної Кореї враховують прямі виплати США на покриття вартості перебування американських військ у цих країнах. У 2019р. Японія сплатила за базування американських військ (близько 54 тис. військовослужбовців) \$1,7-2 млрд., а Південна Корея сплатила майже \$1 млрд. за розташовані там американські війська (приблизно 28 500)⁵⁶. Однак Президент США Д.Трамп зробив ці платежі частиною власної виборчої кампанії 2016р. і пригрозив вивести американські війська, якщо приймаючі держави не покриють усі витрати⁵⁷. Д.Трамп вимагав, щоб Японія сплатила за 2020р. \$8 млрд., а Південна Корея – \$4,7 млрд.⁵⁸ Це було б більше за фактичні виплати США: на 2021р. МО США передбачило в бюджеті \$5,7 млрд. на фінансування базування американських військ у Японії і \$4,5 млрд. – у Південній Кореї. Крім того, за оцінкою, якби бази, розташовані в Південній Кореї, були перенесені до США, то вартість базування була б приблизно на \$2 млрд. меншою⁵⁹. Ці вимоги викликали стурбованість у Південній Кореї, Японії і США у зв'язку з американськими зобов'язаннями гарантувати безпеку Японії і Південній Кореї, а також і занепокоєння надійністю США як союзника⁶⁰.

Океанія

Загальні військові витрати в Океанії у 2019р. зросли на 3,5%, до \$29 млрд. За 2010-2019рр. витрати зросли на 25%.

Військові витрати Австралії у 2019р. становили \$25,9 млрд. Це на 2,1% вище, ніж у 2018р., і на 23% – ніж у 2010р. Австралія відчуває посилення

⁵⁵ Grevatt, J., 'Seoul proposes a further 8% boost to defence spending', *Jane's Defence Weekly*, 26 June 2019, p.21. Це зростання стосується лише витрат МО. СПІРІ також враховує у загальних військових витратах окремі витрати Південної Кореї на військові пенсії.

⁵⁶ Seligman, L. and Gramer, R., 'Trump asks Tokyo to quadruple payments for US troops in Japan', *Foreign Policy*, 15 Nov. 2019; Corell, D. S., 'Esper says South Korea, which paid 90 percent of costs for Camp Humphreys, needs to increase "burden-sharing" to keep US troops in South Korea', *Military Times*, 15 Nov. 2019; Flynn, M. E., Matinez Machain, C. and Allen, M. A., 'Why does the US pay so much for the defense of its allies? 5 questions answered', *The Conversation*, 2 Dec. 2019.

⁵⁷ *The Mainichi*, 'News navigator: How much does Japan pay to host US military forces?', 30 May 2016; Gaouette, N., 'Trump hikes price tag for US forces in Korea almost 400% as Seoul questions alliance', CNN, 15 Nov. 2019; Correll, D.S., 'Demanding South Korea pay more for US presence drives wedge between allies, House leaders say', *Military Times*, 3 Dec. 2019.

⁵⁸ Seligman and Gramer (посилання 56); Corell (посилання 56); Flynn, Matinez Machain and Allen (посилання 56).

⁵⁹ Moran, M., 'What Trump gets right about alliances', *Foreign Policy*, 5 Dec. 2019.

⁶⁰ *The Mainichi* (посилання 57); Gaouette (посилання 57); Correll (посилання 57); Seligman and Gramer (посилання 56).

військових загроз як у сусідстві, в т.ч. з боку Китаю, так і у світі⁶¹. Переважна більшість у Парламенті Австралії останніми роками підтримувала зростання військових витрат з метою підвищення спроможностей австралійських Збройних сил; передбачалося збільшити військове навантаження з 1,9% ВВП у 2019р. до 2% у 2020р. із планами подальшого збільшення⁶². Витрати Австралії у 2019-2022рр. враховують близько \$350 млн. на будівництво 21 патрульного катера для передачі в дар державам тихоокеанських островів і Тимор-Леште⁶³.

Військові витрати Нової Зеландії у 2010-2019рр. зросли на 45%, до \$2,9 млрд. Найбільшим зростання було у 2018-2019рр., причому зростання на 19% у 2019р. було одним з найвищих річних показників збільшення військових витрат в Азії та Океанії. Зростання у 2019р. сталося переважно за рахунок придбання нових озброєнь та інших капітальних витрат⁶⁴.

Південно-Східна Азія

Військові витрати в Південно-Східній Азії у 2019р. зросли на 4,2%, до \$40,5 млрд., після падіння на 4,1% у 2018р.⁶⁵ За 2010-2019рр. витрати зросли на 34%.

Найбільші витрати в субрегіоні у 2019р. мали Сінгапур (28% загальної суми), Індонезія (19%) і Таїланд (18%). Для кількох держав – у т.ч. Індонезії, Малайзії і Філіппін – зростання в минулі 10 років частково покривало вартість посилення спроможностей їх збройних сил, особливо морських, у відповідь на претензії і дії Китаю у Південнокитайському морі⁶⁶. Своєю чергою, кілька інших держав регіону – включно з Сінгапуром – відреагували, принаймні частково, на посилення своїх сусідів.

Європа

Загальні військові витрати в Європі у 2019р. становили \$356 млрд. – на 5% вище, ніж у 2018р., і на 8,8% – ніж у 2010р. (таблиці 8.1, 8.2). У Європі розташовані п'ять країн з *Топ 15*: Росія (4-е місце), Франція (6), Німеччина (7), Велика Британія (8) та Італія (12).

⁶¹ Reynolds, L., Australian Minister for Defence, '2019 ministerial statement on defence operations', Australian Department of Defence, 5 Dec. 2019; Packham, B., 'Out-of-date strategies in defence white paper', *The Australian*, 8 Oct. 2019.

⁶² Lowy Institute, 'Australian election 2019: Where the parties stand-defence spending', accessed 10 Feb. 2020; Australian Department of Defence, 'A safer Australia – Budget 2019-20-Defence overview', 2 Apr. 2019; Hellyer, M., 'Boring is the new black: Defence budget 2019-20', *The Strategist*, Australian Strategic Policy Institute, 3 Apr. 2019.

⁶³ Australian Department of Defence (посилання 62).

⁶⁴ New Zealand Government, *The Estimates of Appropriations for the Government of New Zealand for the Year Ending 30 June 2020*, vol.4, External Sector (Treasury: Wellington, 30 May 2019), pp.27-44, pp.45-92.

⁶⁵ Оцінка загальної суми субрегіону Південно-східної Азії не враховує М'янму.

⁶⁶ Про цю динаміку див.: Wezeman, S.T., *Arms Flows to South East Asia* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2019).

Майже всі країни Західної і Центральної Європи підтримують військове співробітництво в рамках НАТО або ЄС. Узяті разом, військові витрати держав цих субрегіонів у 2019р. склали \$282 млрд. Це становило 79% загальноєвропейських витрат і було на 5% більше, ніж у 2018р., і на 3,8% – ніж у 2010р. З 39 держав Західної і Центральної Європи (крім мікродержав) лише три зменшили військові витрати у 2019р.: Греція (-0,4%), Австрія (-0,8%) і Кіпр (-5,6%). 17 держав у 2019р. збільшили військові витрати на 10% або більше.

Західна Європа

Військові витрати в Західній Європі у 2019р. становили \$251 млрд. – на 3,9% більше, ніж у 2018р., але на 0,6% менше, ніж у 2010р. (діаграма 8.3). Головним локомотивом зростання у 2019р. була Німеччина, на яку припало 48% цього зростання, а також Нідерланди – 13%.

Військові витрати Франції у 2019р. зросли на 1,6%, до \$50,1 млрд. (врізка 8.2). За 2010-2019рр. військові витрати Франції збільшилися на 3,5%. Зростання у 2019р. відбулося після ухвалення Закону про військове планування на 2019-2025рр. (*Military Planning Law for 2019-25*) як семирічного плану, спрямованого на досягнення орієнтиру НАТО – збільшити оборонний бюджет до 2% ВВП до 2025р.⁶⁷ Французький Уряд планує збільшувати військові витрати щороку на €1,7 млрд. (\$1,9 млрд.) до 2022р. та на €3 млрд. (\$3,4 млрд.) наступними роками. Загалом, згідно із Законом про військове планування на збройні сили з 2019р. по 2025р. передбачається витратити €295 млрд. (\$330 млрд.), не рахуючи пенсій.

Військові витрати двох інших великих держав Західної Європи – Німеччини та Великої Британії – перебувають приблизно на такому ж рівні, як і Франції (але див. врізку 8.3).

У 2019р. Німеччина збільшила військові витрати на 10%, до \$49,3 млрд., або 1,3% ВВП. Її військові витрати були на 15% вищими, ніж у 2010р., коли вони теж складали 1,3% ВВП. Так, витрати у 2019р. перебували на найвищому рівні з 1993р., коли військове навантаження становило 1,7% ВВП. Військові витрати Німеччини досягли мінімуму з моменту завершення холодної війни у 2006р., після чого вони знову зростали до 2012р., падали у 2013-2014рр. до рівня, дещо вищого за рівень 2006р., і потім знову зростали кожного року. У 2016р. Німеччина ухвалила довгострокову мету – досягти орієнтиру НАТО та довести розмір оборонного бюджету до 2% ВВП⁶⁸. Однак чітких часових рамок визначено не було. У 2019р. Міністр оборони Німеччини А.Крамп-Карренбауер (*Annegret Kramp-Karrenbauer*)

⁶⁷ Loi no.2018-607 du 13 juillet 2018 relative à la programmation militaire pour les années 2019 a 2025 et portant diverses dispositions interessant la defense (1), *Journal Officiel de la Republique Française*, 14 July 2018. Див. також: French Ministry of the Armed Forces, 'Draft Military Planning Law 2019/2025: Synopsis – a MPL based on renewal', Feb. 2018.

⁶⁸ German Ministry of Defence (MOD), *Weissbuch 2016 zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr* (MOD: Berlin, June 2016), p.67. Про цей орієнтир див. також підрозділ III цього розділу.

Врїзка 8.2. Переглянута оцїнка вїйськових витрат Францїї

У 2019р. данї СППРї про вїйськові витрати Францїї були переглянутї для бїльш точного врахування дїяльностї Жандармерїї – французького воєнізованого формування, призначеного для охорони громадського порядку.

Деталїзованї данї по Жандармерїї свїдчать, що на вїйськові цїлї видїляється набагато менша частка її ресурсїв, анїж вважалось ранїше. Виходячи з бюджетних даних, у нових оцїнках СППРї припускається, що в середньому лише 2,3% завдань Жандармерїї мають вїйськовий характер. У 2019р. близько \$220 млн. з суми витрат на Жандармерїю слїд вїднести до вїйськових витрат Францїї (0,4% загальних вїйськових витрат).

Пїсля цього перегляду вїйськові витрати Францїї стали на 16% нижчими, нїж вони були б за попередньої методологїї.

зобов'язалася витратити на вїйсько 1,5% ВВП до 2024р. і 2% до 2031р.⁶⁹ Однак полїтичнї дискусїї про необхіднїсть досягнення орієнтиру у 2% у 2019р. тривали⁷⁰.

Вїйськові витрати Великої Британїї у 2019р. (\$48,7 млрд.) не змїнились, але були на 15% нижчими, нїж у 2010р. Британські вїйськові витрати залишаються стабїльними з 2015р. У 2019р. британський Уряд зобов'язався збїльшити вїйськовий бюджет на 2,6% у реальних цїнах у 2020р., що суттєво вїдрїзняється вїд попереднього орієнтиру реального рїчного зростання на 0,5% з 2015р.⁷¹ Збїльшення витрат є спробою заповнити розрив у фїнансуванні 10-рїчного плану оснащення Великої Британїї та мїнїмїзувати занепокоєння здатнїстю Великої Британїї профїансувати довгострокову програму модернїзацїї її арсеналїв⁷².

Центральна Європа

Темпи зростання вїйськових витрат у Центральнїй Європї у 2010-2019рр. були набагато вищими, нїж у Захїднїй Європї (див. також пїдроздїл III). Витрати в субрегїонї у 2019р. склали \$31,5 млрд., що на 14% вище, нїж у 2018р., і на 61% – нїж у 2010р. Чотири країни Центральної Європї збїльшили вїйськові витрати у 2010-2019рр. бїльше, нїж на 150%: Литва (232%), Латвія (176%), Болгарїя (165%) і Румунїя (154%). Польща, на яку припадає 38% загальної суми Центральної Європї у 2019р., збїльшила вїйськові витрати у 2010-2019рр. на 51%.

⁶⁹ *Die Zeit*, 'Verteidigungsetat k"onnte auf mehr als 50 Milliarden Euro steigen', 16 Oct. 2019.

⁷⁰ Deutscher Bundestag, '45,05 Milliarden Euro f"ur das Bundesministerium der Verteidigung', 29 Nov. 2019.

⁷¹ British Treasury, *Spending Round 2019* (Her Majesty's Stationery Office: London, Sep.2019), p.13.

⁷² Chambers, M., 'The end of defence austerity? The 2019 spending round and the UK defence budget', Commentary, Royal United Services Institute, 30 Sep.2019; Chuter, A., 'UK MOD gets budget boost of more than \$1B with three programs in mind', *Defense News*, 29 Oct. 2018.

Візка 8.3. Оцінка військових витрат Німеччини та Великої Британії

Оскільки звітуючи про військові витрати країни використовують різні визначення, в СІПРІ в якості орієнтиру прийняте стандартне визначення^a. Це означає, що між оцінками СІПРІ та офіційними даними, які повідомляють країни, можуть виникнути розбіжності. Так, щорічні оцінки СІПРІ військових витрат Німеччини та Великої Британії є значно нижчими за величини “оборонних витрат”, які ті надають НАТО^b. Розрив між оцінками СІПРІ та самих цих країн останніми роками збільшився.

Оцінка СІПРІ німецьких військових витрат у 2019р. є на \$3,3 млрд. нижчою за величину “оборонних витрат”, яку Німеччина повідомила НАТО за той рік. Це пояснюється тим, що загальні дані СІПРІ враховують лише витрати німецького МО та окремі невеликі витрати на військову діяльність інших міністерств. До “оборонних витрат”, про які Німеччина звітує до НАТО, вона відносить також витрати на невійськові заходи, пов’язані з підтриманням миру та безпеки, зокрема на гуманітарну допомогу, допомогу в розвитку в умовах кризи чи встановлення миру та діяльність із врегулювання криз^c. Однак повні деталі німецьких звітів до НАТО є конфіденційними^d, тому неможливо оцінити, скільки з витрат припадають на ці заходи, або чи враховуються інші заходи військового характеру в загальній сумі.

Оцінка СІПРІ британських військових витрат у 2019р. на \$11,2 млрд. є нижчою за британські дані про “оборонні витрати” для НАТО^e. Оцінки СІПРІ ґрунтуються на відкритих даних про витрати британського МО. Британський Уряд не публікував пояснень, що саме враховується в його звітах до НАТО^f. Інші джерела, в т.ч. оцінка Палати громад (Нижньої палати британського Парламенту) за 2017р., вказує на те, що \$3-4 млрд. з цієї суми можуть стосуватися виплати військових пенсій, що є додатковою сумою до витрат, про які повідомляє МО^g. Вони не враховуються в оцінці СІПРІ, оскільки безперервних даних про витрати пенсійної системи для всього ряду даних немає. До інших статей витрат, про які Велика Британія могла звітувати до НАТО, належать британський внесок у миротворчі операції ООН і вартість військових операцій, що не віднесені до бюджету МО. Однак ці додаткові статті витрат не повністю покривають відмінність у \$11,2 млрд. Тому залишається питанням, що саме британський Уряд повідомляє НАТО про свої військові витрати.

^a Джерела та методи, SIPRI Military Expenditure Database.

^b NATO, ‘Defence expenditure of NATO countries (2013-2019)’, Press Release no.PR/CP(2019)123, 29 Nov. 2019.

^c Спількування автора з МО Німеччини, 18 березня 2020р.

^d Deutscher Bundestag, ‘Antwort der Bundesregierung, Rüstungsausgaben in der Bundesrepublik Deutschland von 1945 bis heute’, 20 Aug. 2019, Drucksache 19/12780.

^e NATO (посилання б).

^f British Ministry of Defence, Defence Resources Secretariat, Freedom of information request no.FOI2019/00481, 7 Feb. 2019; Perlo-Freeman, S., *Fighting the Wrong Battles: How Obsession with Military Power Diverts Resources from the Climate Crisis* (Campaign Against the Arms Trade: London, Feb. 2020), pp.36-38; United Nations, Department of Peace Operations, ‘How we are funded’, [n.d.].

^g British House of Commons, Defence Committee, *Shifting the Goalposts? Defence Expenditure and the 2% Pledge*, 2nd report of 2015/16 (House of Commons: London, 21 Apr. 2016).

Східна Європа

У 2019р. військові витрати у Східній Європі становили \$74 млрд. Це було на 35% вище, ніж у 2010р., і на 4,9% – ніж у 2018р. Усі сім країн Східної Європи у 2019р. збільшили військові витрати, п’ять із них – Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Молдова та Україна – більше, ніж на 5% (від 6,2% до 17%). Найбільше відносно зростання військових витрат за 2010-2019рр.

показали Україна (132%), Молдова (105%), Азербайджан (70%) та Вірменія (69%).

Військові витрати України у 2019р. становили \$5,2 млрд., що на 9,3% більше, порівняно з 2018р. Це зростання відбувалося другий рік поспіль після невеликого скорочення на 0,1% у 2017р. Зростання у 2019р. збільшило її військове навантаження з 3,2% ВВП у 2018р. до 3,4% у 2019р. – найвищого рівня з 1993р.⁷³

Військові витрати Азербайджану у 2019р. – \$1,9 млрд. – були майже втричі вищими, за військові витрати Вірменії – \$673 млн. Витрати Азербайджану у 2019р. були на 7,9% вищими, ніж у 2018р., а Вірменії – на 8,1%. Як зазначено вище, за період 2010-2019рр. обидві країни збільшили військові витрати приблизно на 70%. Нерозв'язаний збройний конфлікт через Нагірний Карабах залишається головним чинником зростання військових витрат⁷⁴. Обидві країни намагаються підвищити військовий потенціал, фінансуючи модернізацію збройних сил, включно із закупівлями сучасних озброєнь⁷⁵.

Військові витрати Росії становили у 2019р. 88% субрегіональної суми. Її витрати в розмірі \$65,1 млрд. були на 4,5% вищими, ніж у 2018р., а військоове навантаження підвищилося з 3,7% до 3,9%. Російські військові витрати суттєво зросли за минулі 20 років: у 2018р. вони були на 30% вищими, ніж у 2010р., і на 175% – ніж у 2000р.

Зростання російських витрат у 2019р. сталося переважно через збільшення видатків на три з п'яти головних статей (таблиця 8.7). Найбільша стаття, “Національна оборона” (тобто, переважно Збройні сили), у 2019р. збільшилася в номінальних цінах на 5,9%, тоді як витрати на воєнізовані формування (Національну гвардію і Прикордонну службу Федеральної служби безпеки) зросли на 7,9%. Однак статтю з найбільшим відносним зростанням була “Інші видатки МО”, яка у 2019р. збільшилася на 52%. Деталізація цієї статті показує, що витрати на житло для військових у 2019р. зросли у 25 разів, а на соціальне забезпечення – на 34%⁷⁶.

У наступні кілька років Росія планує поступово збільшувати військові витрати⁷⁷. Згідно з проектом бюджету на 2020-2022рр., зростання військових витрат визначатиметься переважно зростанням витрат на російські Збройні сили, включно із закупівлями озброєнь і видатками на прикладні військові НДДКР, а також на воєнізовані формування⁷⁸.

⁷³ Про збройний конфлікт в Україні див. підрозділ II розділу 5 цього видання.

⁷⁴ Про збройний конфлікт у Нагірному Карабаху див. підрозділ I розділу 5 цього видання.

⁷⁵ Див. підрозділ II розділу 9 цього видання.

⁷⁶ Cooper, J., ‘Military expenditure in Russia in 2019 and in the amended federal budget for 2020-22’, Unpublished paper, 20 Feb. 2020.

⁷⁷ Cooper, J., ‘Military spending in Russia in 2019 and in the three-year budget 2020-22’, Unpublished paper, Dec. 2019; Федеральный закон от 02.12.2019 №380-ФЗ “О федеральном бюджете на 2020г. и на плановый период 2021 и 2022гг.”, 2 декабря 2019г.; Федеральный закон от 02.12.2019 №389-ФЗ “О внесении изменений в Федеральный закон “О федеральном бюджете на 2019г. и на плановый период 2020 и 2021гг.”, 2 декабря 2019г.

⁷⁸ Cooper (посилання 77).

Таблиця 8.7. Структура військових витрат Росії у 2015-2019рр.

Якщо не зазначено інше, дані наведені в млрд. рублів у поточних цінах. Роки – календарні роки, що збігаються з фінансовими роками.

	2015	2016	2017	2018	2019
Національна оборона ^a	3 181	3 776	2 852	2 826	2 992
Військові пенсії	306	328	339	345	347
Воснізовані формування ^b	257	246	340	353	381
Інші витрати МО ^c	292	283	338	316	479
Додаткові субсидії для Росатома та Космічного центру Байконур	10,9	11,1	10,7	10,5	11,1
Усього (млрд. рублів)	4 048	4 644	3 880	3 850	4 210
Усього (\$ млрд. США)	66,4	69,2	66,5	61,4	65,1

^a За статтею “Національна оборона” кошти витрачаються на Збройні сили Росії, мобілізацію і підготовку резервів, ядерну зброю, міжнародне військово-технічне співробітництво, прикладні військові НДДКР, а також на деяку іншу діяльність військового характеру.

^b Національна гвардія і Прикордонна служба Федеральної служби безпеки.

^c Витрати на соціальне забезпечення, житло, освіту, охорону здоров'я, культуру тощо.

Джерела: Cooper, J., ‘Military expenditure in Russia in 2019 and in the amended federal budget for 2020-22’, Unpublished report, 20 Feb. 2020; Министерство финансов РФ, Предварительная оценка исполнения федерального бюджета за январь-декабрь 2019г., 13 января 2019г., Приложение 3; Федеральное казначейство РФ, Отчет о ходе исполнения федерального бюджета на 01.01.2020, 17 февраля 2020г.

Близький Схід

СППРІ з 2014р. не надає оцінку загальних військових витрат Близького Сходу через брак даних про витрати чотирьох країн: Катару, Сирії, ОАЕ та Ємену. Вважається, що Катар та ОАЕ мають значний рівень військових витрат, виходячи з великих закупівель ними озброєнь у минулому десятилітті та рівнів їх військових витрат у ті роки, за які є дані⁷⁹.

Доступними є дані про військові витрати 11 з 15 країн регіону. У 2019р. ці країни разом витратили \$147 млрд.⁸⁰ На Близькому Сході розташовані дві країни з *Топ 15* з найвищими військовими витратами у 2019р.: Саудівська Аравія (5-е місце) та Ізраїль (15)⁸¹. Крім того, тут розташовані шість країн з *Топ 10* за рівнем військового навантаження: Оман витрачає на військові цілі 8,8% ВВП (найвищий показник у світі), Саудівська Аравія – 8%, Кувейт – 5,6%, Ізраїль – 5,3%, Йорданія – 4,7% та Ліван – 4,2%.

Саудівська Аравія з великим відривом витрачає на військові цілі більше всіх у регіоні – у 2019р., за оцінкою, \$61,9 млрд. (таблиця 8.3). Після досягнення історичного максимуму у 2015р., коли Саудівська Аравія за

⁷⁹ Про закупівлі ними озброєнь див., наприклад, підрозділ II розділу 9 цього видання.

⁸⁰ 11 країн, охоплених оцінкою: Бахрейн, Єгипет, Ізраїль, Іран, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Оман, Саудівська Аравія і Туреччина. У 2014р. на ці 11 країн припадало 87% регіональних військових витрат.

⁸¹ За наявності даних ОАЕ, ймовірно, також були б у *Топ 15* у 2019р. Остання наявна оцінка військових витрат ОАЕ – \$22,8 млрд. у 2014р. (в поточних цінах), коли вони посідали друге місце за військовими витратами в регіоні.

військовими втратами посідала третє місце у світі, у 2016р. втрати впали на 28%, з 2016р по 2018р. зростали на 15%, але у 2019р. знову зменшилися на 16%. Падіння у 2016р. могло бути спричинене зменшенням урядових надходжень після різкого падіння цін на нафту⁸². Однак падіння у 2019р. не збіглося з подібними драматичними змінами в економіці Саудівської Аравії, хоча зростання ВВП Саудівської Аравії у 2019р. також уповільнилося⁸³. Падіння військових витрат у 2019р. було неочікуваним, оскільки Саудівська Аравія продовжувала військові дії в Ємені, а після ракетного удару у вересні 2019р., що завдав значної шкоди її нафтовій промисловості, зросла напруженість у відносинах з Іраном⁸⁴.

Падіння у 2019р. може бути меншим, ніж впливає з наявних даних. Показник за 2019р. є оціночним, і досвід попередніх років показує, що фактичні військові витрати Саудівської Аравії можуть бути вищими, ніж впливає з урядового бюджету чи оцінок фактичних урядових витрат, які роблять наприкінці кожного року. Наприклад, якщо на підставі даних оцінки урядових витрат, наявних наприкінці 2018р., військові витрати за той рік оцінювались у \$68,1 млрд. (у поточних цінах), то наприкінці 2019р. ця оцінка на основі фактичних даних про урядові витрати у 2018р. була переглянута і становила \$74,4 млрд.⁸⁵

Військові витрати Ізраїлю у 2019р. склали \$20,5 млрд., що дещо – на 1,7% – більше, ніж у 2018р. Крім того, Ізраїль отримував військову допомогу від США, яка у 2019р. становила \$3,8 млрд.⁸⁶ У 2010-2019рр. військові витрати Ізраїлю стабільно зростали та наприкінці періоду були на 30% вищими, ніж на його початку. Водночас економіка Ізраїлю зростала швидше за його військові витрати: у 2010р. Ізраїль витрачав на військові цілі 5,9% ВВП, а у 2019р. військове навантаження становило 5,3%. У серпні 2018р. Прем'єр-міністр Ізраїлю Б.Нетаньягу (*Benjamin Netanyahu*) анонсував “Концепцію безпеки 2030”, яка передбачає зростання військових витрат на 3-4% на рік, доки ВНД Ізраїлю не досягне \$500 млрд., після чого річне зростання військових витрат буде переглянута⁸⁷. Б.Нетаньягу продовжував наполягати на зростанні, вищому за 1,7% у 2019р. У жовтні 2019р. він заявив, що військові витрати мають зростати на \$1,1 млрд. на рік, що еквівалентно

⁸² Тянь Н., Лопеш да Силва Д. Заборгованість, ціна нафти та військові витрати. – *Щорічник СШПІ 2018*, підрозділ II розділу 4.

⁸³ World Bank, *Middle East and North Africa: Macro Poverty Outlook* (World Bank Group: Washington, DC, Oct. 2019), pp.174-75.

⁸⁴ Про удари по саудівських нафтових об'єктах див. підрозділ I розділу 1 і підрозділ I розділу 6 цього видання; про збройний конфлікт у Ємені див. підрозділ V розділу 6 цього видання.

⁸⁵ Saudi Arabian Ministry of Finance (MOF), *Budget Statement: Fiscal Year 2019* (MOF: Riyadh, Dec. 2018); Saudi Arabian Ministry of Finance, *Budget Statement: Fiscal Year 2020* (MOF: Riyadh, Dec. 2019).

⁸⁶ Sharp, J.M., *US Foreign Aid to Israel*, Congressional Research Service (CRS) Report to Congress RL33222 (US Congress, CRS: Washington, DC, 7 Aug. 2019), p.2. СШПІ не враховує військову допомогу в оцінках військових витрат країни-отримувача.

⁸⁷ Israeli Ministry of Foreign Affairs, ‘PM Netanyahu presents “2030 Security Concept” to the Cabinet’, 15 Aug. 2018. У 2018р. ВНД Ізраїлю дорівнював \$371 млрд. У 2014-2018рр. річне зростання ВНД становило від 2% до 5,5%. World Bank Open Data, accessed 17 Feb. 2020.

5,4% військових витрат Ізраїлю у 2019р.⁸⁸ Однак Міністр фінансів Ізраїлю висловлював сумнів у можливості профінансувати цей план.

Військові витрати Туреччини у 2010-2019рр. зросли на 86%, до \$20,4 млрд. Особливо різке зростання військових витрат Туреччини відбувалось у 2017-2018рр. – на 27%, тоді як зростання у 2018-2019рр. склало 5,8%. Зростання військових витрат у 2018-2019рр. збіглося з активізацією військових дій Туреччини проти курдських збройних угруповань у Сирії⁸⁹. Крім того, Туреччина з 2015р. значно збільшила витрати на військову техніку, які у 2019р. були на 54% вищими, ніж у 2015р.⁹⁰ Одним із ключових елементів у планах військових закупівель Туреччини було придбання у США до 100 бойових літаків *F-35*, 30 з яких були замовлені до 2018р., а шість мали бути поставлені у 2019р. Однак після замовлення Туреччиною зенітної ракетної системи (ЗРС) *C-400* в Росії США скасували контракт на *F-35* і зупинили всі поставки у 2019р., тоді як Туреччина вимагала повернення \$1,25 млрд., сплачених нею за участь у програмі *F-35*⁹¹. Хоча вплив скасування контракту на *F-35* на військові витрати Туреччини у 2019р. ще не з'ясовано, але обсяг замовлення та сума вимог Туреччини вказують на те, що він може бути суттєвим.

За період 2010-2019рр. військові витрати Ірану вперше зросли до досить високого рівня у 2017р., коли іранська економіка суттєво зміцнилася після скасування міжнародних санкцій⁹². Однак у 2018р. військові витрати зменшилися на 23%, а у 2019р. впали ще на 15%, до \$12,6 млрд. Це збіглося з відновленням США економічних санкцій на початку 2018р. і зменшенням ВВП Ірану у 2018р.⁹³ Зменшення військових витрат у 2019р. відбулося попри подальше погіршення відносин Ірану з Саудівською Аравією і США⁹⁴.

Військові витрати Єгипту – \$3,7 млрд. у 2019р. – майже не змінилися, порівняно з 2018р. (зменшення на 0,5%), але були на 20% нижчими, ніж у 2010р. У 2010-2013рр. військові витрати Єгипту скоротилися на 6,3%, після чого були два роки зростання: на 9,1% у 2014р. та на 6% у 2015р. Через чотири поспіль роки падіння, що почалось у 2016р., військові витрати Єгипту опустилися до найнижчого рівня з 1999р. У 2019р. військовий бюджет Єгипту був одним із найменших у регіоні. Це може бути пов'язане зі значною військовою допомогою від США, яку він отримує кожного року: близько

⁸⁸ Azulai, Y., 'IDF's future vision mired in budgetary uncertainty', *Globes*, 7 Oct. 2019.

⁸⁹ Про роль Туреччини у конфлікті в Сирії та її конфлікт з курдами див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

⁹⁰ NATO, 'Defence expenditure of NATO countries (2013-2019)', Press Release no.PR/CP(2019)123, 29 Nov. 2019, p.13. Див. також: Wezeman, S.T. and Kuimova, A., 'Turkey and Black Sea security', SIPRI Background Paper, Dec. 2018; підрозділ II розділу 9 цього видання.

⁹¹ Ahval, 'Erdoğan says Turkey will ask US to return F-35 payments if it halts delivery', 27 June 2019. Подробиці див. у підрозділах I і II розділу 9 цього видання.

⁹² Див. підрозділ III розділу 11 цього видання.

⁹³ BBC, 'Six charts that show how hard US sanctions have hit Iran', 9 Dec. 2019.

⁹⁴ Про напруженість у районі Перської затоки див. підрозділ I розділу I і підрозділ I розділу 6 цього видання.

\$1,3 млрд. на закупівлю озброєнь⁹⁵. Крім того, стверджують, що Єгипет має значні позабюджетні військові витрати за рахунок надходжень від цивільного бізнесу, що належить військовим⁹⁶. Єгипетські військові володіють і керують багатьма компаніями в різних галузях економіки Єгипту, таких, як інфраструктура, видобувна, харчова промисловість, рибне господарство та курортна галузь⁹⁷. Однак бракує конкретної інформації про доходи та прибутки цих підприємств, і залишається неясним, яка частина прибутків використовується для фінансування військових витрат.

⁹⁵ Sharp, J.M., *Egypt: Background and US Relations*, Congressional Research Service (CRS) Report to Congress RL33003 (US Congress, CRS: Washington, DC, 12 Mar. 2019), p.20.

⁹⁶ Abul-Magd, Z., 'Egypt's adaptable officers. business, nationalism, and discontent', eds Z. Abul-Magd and E. Grawert, *Businessmen in Arms: How the Military and Other Armed Groups Profit in the MENA Region* (Rowman and Littlefield: Lanham, MD, 2016).

⁹⁷ Sayigh, Y., *Owners of the Republic: An Anatomy of Egypt's Military Economy* (Carnegie Endowment for International Peace: Beirut, 2019); Abul-Magd (посилання 96).

III. Витрати європейських членів НАТО на військову техніку

НАНЬ ТЯНЬ, ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН

Анексія Криму Росією і підйом Ісламської Держави (ІД) у 2014р. стали поворотним моментом для безпеки європейських членів НАТО. Це значно посилило відчуття ними загроз, і спонукало їх зміцнити військову складову безпекової політики¹.

Одним із заходів протидії цим імовірним загрозам стало зобов'язання членів НАТО збільшити військове навантаження – тобто військові витрати як частку ВВП – до 2%, зроблене в декларації саміту після зустрічі на найвищому рівні у Ньюпорті (Уельс), у вересні 2014р. Хоча цей крок обговорювався з 2002р., його внесення до декларації саміту мало безпрецедентний характер². На саміті в Уельсі члени НАТО також публічно зобов'язалися спрямовувати не менше 20% військових витрат на технічне оснащення³. Відтоді було багато дискусій про 2% військового навантаження⁴, але про зобов'язання витратити 20% на військову техніку говорили мало⁵. Тому в цьому підрозділі окреслені та оцінені тенденції як розподілу військового навантаження, так і витрат на військову техніку як частки загальних військових витрат європейських членів НАТО після саміту в Уельсі 2014р.

У цьому підрозділі спочатку узагальнюються уявлення НАТО про загрози з метою з'ясування офіційної аргументації двох орієнтирів військових витрат. Далі розглядаються тенденції військових витрат європейських членів НАТО та дотримання ними 2% орієнтиру. Підрозділ продовжується розглядом змін у витратах на технічне оснащення як частки загальних військових витрат європейських членів НАТО. Головна увага при цьому приділена п'яти державам-членам з найбільшим відносним зростанням військових витрат, з поясненням рішень про зміни. Підрозділ завершується висновками.

¹ NATO, *The Secretary General's Annual Report 2014* (NATO: Brussels, 2015), p.3.

² Dowdy, J., 'More tooth, less tail: Getting beyond NATO's 2 percent rule', eds N. Burns, L. Bitounis and J. Price, *The World Turned Upside Down: Maintaining American Leadership in a Dangerous Age* (Aspen Institute: Washington, DC, 2017), pp.151-165.

³ North Atlantic Council, Wales summit declaration, 5 Sep.2014, para.14; Mesterhazy, A. (rapporteur), *Burden Sharing: New Commitments in a New Era*, NATO Parliamentary Assembly, Defence and Security Committee, Sub-committee on Transatlantic Defence and Security Cooperation (NATO Parliamentary Assembly: Brussels, 17 Nov. 2018), pp.2-4.

⁴ Blum, J. and Potrafke, N., 'Does a change of government influence compliance with international agreements? Empirical evidence for the NATO two percent target', *Defence and Peace Economics*, published online 5 Feb. 2019; Kim, W. and Sandler T., 'NATO at 70: Pledges, free riding, and benefit-burden concordance', *Defence and Peace Economics*, published online 10 July 2019; Richter, A., 'Sharing the burden? US allies, defense spending, and the future of NATO', *Comparative Strategy*, vol.35, no.4 (2016), pp.298-314.

⁵ Béraud-Sudreau, L. and Giegerich, B., 'NATO defence spending and European threat perceptions', *Survival*, vol.60, no.4 (Aug.-Sep. 2018), pp.53-74.

Уявлення НАТО про загрози та орієнтири військових витрат

Упродовж 2010-2019рр. безпекова ситуація в Європі докорінно змінилась, особливо після анексії Росією Криму та підйому ІД у 2014р.⁶ Загрози та ризики, що випливають із цих змін, розглядалися на самітах НАТО у 2014р. та 2016-2019рр. У підсумкових деклараціях цих самітів визначені два головні регіони зростання нестабільності: на сході та на півдні⁷. Нестабільність на сході віднесена переважно на рахунок “агресивних дій” Росії, у т.ч. на території України, втручання у виборчі процеси в європейських країнах, а також кібератак і гібридних нападів. Нестабільність на півдні спричинена збройними конфліктами в Афганістані, на Близькому Сході та в Північній Африці, зростанням загрози з боку воєнничих ісламістських угруповань і поширенням кризи біженців і мігрантів.

Ще до цих змін у НАТО довгий час тривали дебати про розподіл військового навантаження, суть яких полягає у тому, що військові витрати в Європі є пропорційно меншими, ніж у США⁸. Намір витратити на військові цілі не менше 2% ВВП виник ще у 2002р., коли члени НАТО обговорювали цей орієнтир як необов’язкову ціль⁹. На Ризькому саміті 2006р. вони підтвердили готовність працювати над досягненням цього орієнтиру¹⁰. Зміни в уявленнях про загрози та тиск США з метою перерозподілу навантаження збіглися в Запевненні стосовно інвестицій в оборону (*Defence Investment Pledge*), зробленому на саміті в Уельсі у 2014р.¹¹ Це було спільне намагання змінити тенденцію скорочення військових витрат держав-членів та довести їх до 2% ВВП (або підтримувати їх на цьому рівні, якщо він вже досягнутий). Зазначене зобов’язання передбачало також завдання спрямовувати до 2024р. не менше 20% військових витрат на нові озброєння, включно з витратами на НДДКР. Це зобов’язання підтверджувалося на всіх наступних самітах, а на саміті 2017р. лідери НАТО домовилися надавати річні національні плани дій, у яких буде зазначено, як саме вони планують виконувати це зобов’язання¹².

До мети у 2%

Європейські держави-члени НАТО, крім семи, у 2010-2014рр. зменшували військові витрати, а після саміту в Уельсі всі, крім однієї (Великої Британії), збільшували їх (таблиця 8.8). У 2014-2019рр. військові витрати 24 європейських держав НАТО, які тут оцінюються, зросли в реальних цінах на 16%,

⁶ Про збройний конфлікт в Україні та напруженість між НАТО і Росією див. підрозділ II розділу 5 цього видання.

⁷ North Atlantic Council, Brussels summit declaration, 11 July 2018.

⁸ Cooper, C.A. and Zycher, B. *Perceptions of NATO Burden-Sharing* (Rand Corp.: Santa Monica, CA, June 1989); Mesterhazy (посилання 3), pp.2-4; North Atlantic Council (посилання 3).

⁹ Dowdy (посилання 2).

¹⁰ NATO, Meeting of the North Atlantic Council at the level of Defence Ministers, Press briefing, 8 June 2006.

¹¹ North Atlantic Council (посилання 3).

¹² NATO, ‘NATO leaders agree to do more to fight terrorism and ensure fairer burden sharing’, 25 May 2017.

Таблиця 8.8. Тенденції військових витрат європейських членів НАТО у 2010-2019рр.

Дані наведені в \$ США в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Зміни наведені в реальних цінах за постійним курсом \$ США (2018р.). Оцінки ВВП наведені за даними МВФ (*International Monetary Fund, World Economic Outlook database*).

Держава	Військові витрати, 2019 (\$млн.)	Зміни військових витрат (%)			Військові витрати як частка ВВП, 2019 (%)
		2010-2019	2010-2014	2014-2019	
<i>Центральна Європа</i>	29 880	64	2,1	61	1,8
Албанія	198	-6,0	-11	5,7	1,3
Болгарія	2 127	165	-16	216	3,2
Хорватія	1 009	8,8	1,5	7,2	1,7
Чехія	2 910	20	-18	46	1,2
Естонія	656	91	37	39	2,1
Угорщина	1 904	62	-10	80	1,2
Латвія	710	176	5,9	161	2,0
Литва	1 084	232	20	176	2,0
Польща	11 903	51	13	33	2,0
Румунія	4 945	154	18	115	2,0
Словаччина	1 865	68	-20	110	1,8
Словенія	569	-22	-41	33	1,1
<i>Західна Європа</i>	230 865	-1,6	-12	11	1,5
Бельгія	4 818	-7,3	-8,5	1,4	0,9
Данія	4 557	8,1	-16	28	1,3
Франція	50 119	3,5	-3,4	7,1	1,9
Німеччина	49 277	15	-7,7	25	1,3
Греція	5 472	-23	-34	17	2,6
Італія	26 790	-11	-20	11	1,4
Люксембург	429	61	-6,5	72	0,6
Нідерланди	12 060	9,8	-15	30	1,3
Норвегія	7 003	30	11	17	1,7
Португалія	4 513	1,7	-18	24	1,9
Іспанія	17 177	-7,1	-18	14	1,2
Велика Британія	48 650	-15	-16	-2,1	1,7 ^a
Усього	260 745	3,1	-11	16	1,7

^a Згідно з даними НАТО про військові витрати, Велика Британія досягла орієнтиру в 2%. Оцінки СІПРІ у 1,7% ґрунтуються на даних про запити коштів британського МО. НАТО повідомляє дані, що охоплюють численні позабюджетні витрати МО. Про завищення військових витрат з метою дотримання Великою Британією показника 2% ВВП йшлося в парламентському звіті: British House of Commons, Defence Committee, *Shifting the Goalposts? Defence Expenditure and the 2% Pledge*, 2nd report of 2015/16 (House of Commons: London, 21 Apr. 2016). Див також: Perlo-Freeman, S., *Fighting the Wrong Battles: How Obsession with Military Power Diverts Resources from the Climate Crisis* (Campaign Against the Arms Trade: London, Feb. 2020).

Джерела: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2020; База даних МВФ про перспективи світової економіки, станом на жовтень 2019р.

до \$261 млрд.¹³ Однак у регіональному розрізі зростання є нерівномірним: найбільшим зростання було в Центральній Європі. Загалом військові витрати цих 12 держав НАТО у 2014-2019рр. зросли на 61%, до \$29,9 млрд. Найбільш помітним було суттєве зростання за цей період у Болгарії (216%), Литві (176%), Латвії (161%), Румунії (115%) і Словаччині (110%).

Тенденція змін середнього військового навантаження європейських держав НАТО була подібною до тенденції загальних витрат: зростання на 1,3% ВВП у 2014р. до 1,7% у 2019р.¹⁴ Серед центральноєвропейських держав НАТО зростання військового навантаження було навіть більшим: з 1,3% у 2014р. до 1,8% у 2019р. Загальна кількість держав НАТО, які витрачали не менше 2% ВВП на військові цілі, збільшилася з однієї у 2014р. до семи у 2019р. – і шість з них розташовані в Центральній Європі.

У період 2014-2019рр., коли військові витрати зростали, більшість країн Європи також одужували після фінансово-економічної кризи, що розпочалась у 2008р.¹⁵ Покращення національних фінансів дозволило європейським державам НАТО збільшити військові витрати з метою наближення до орієнтиру 2%¹⁶. Таким чином, збільшення військового навантаження стало результатом зростання військових витрат, що випереджало економічне зростання, а не було спричинене збереженням рівня військових витрат в умовах економічного спаду.

Тенденції витрат на військову техніку як частки військових витрат

Європейські члени НАТО вживали також заходів зі збільшення витрат на військову техніку як частки військових витрат. З 2014р. кількість європейських держав НАТО, які спрямовували понад 20% військових витрат на технічне оснащення, зростала швидкими темпами: з п'яти із 24 європейських держав-членів у 2014р. до 14 у 2019р. (діаграма 8.4).

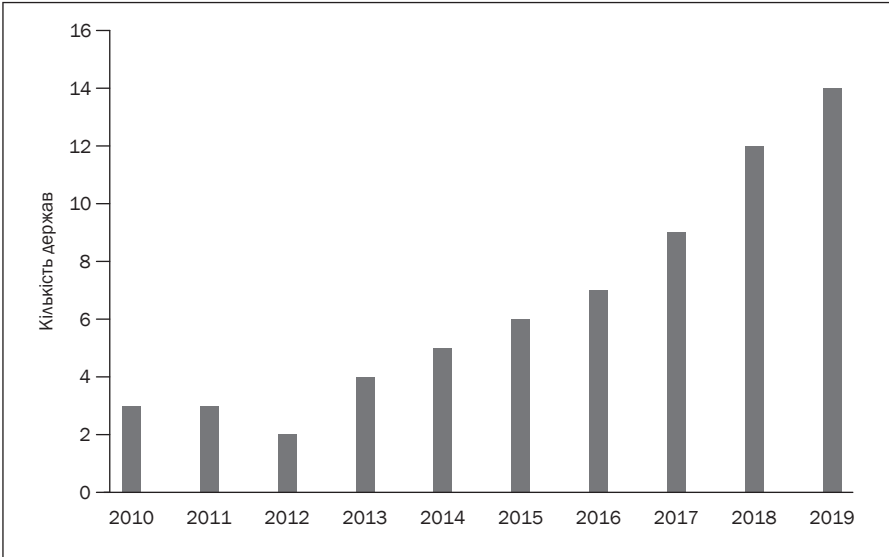
20 з 24 європейських держав НАТО у 2014-2019рр. збільшили загальні військові витрати та витрати на технічне оснащення як частку військових витрат. Середні витрати на військову техніку як частка загальних військових витрат зросли з 12% у 2014р. до 23% у 2019р. (діаграма 8.5). Витрати на військову техніку як частка загальних військових витрат у 2014-2019рр. зменшились у чотирьох державах: в Албанії, Великій Британії, Естонії і Франції. Однак витрати Великої Британії і Франції у 2019р. залишалися значно вищими за орієнтир НАТО у 20% – 22% і 24%, відповідно.

¹³ 26 із 29 держав-членів НАТО розташовані в Європі. Дві з них – Ісландія і Чорногорія – не враховані в дослідженні, оскільки перша не мала військових витрат, а друга приєдналася до НАТО лише 5 червня 2017р. Два члени НАТО – Канада і США – розташовані в Північній Америці, а Туреччина – на Близькому Сході.

¹⁴ У тексті всі середні значення розраховані як середнє арифметичне.

¹⁵ Szczepanski, M., 'A decade on from the crisis: Main responses and remaining challenges', European Parliament, European Parliamentary Research Service, Oct. 2019.

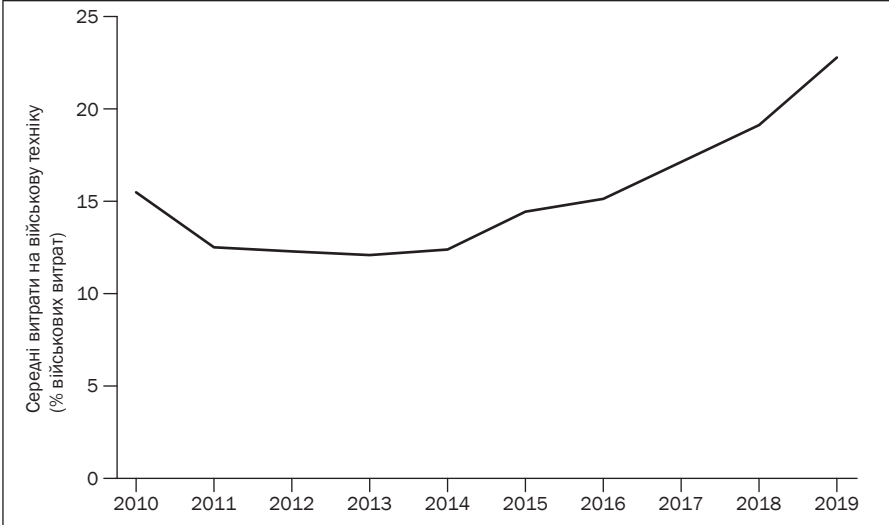
¹⁶ Christie, E.H., 'The demand for military expenditure in Europe: The role of fiscal space in the context of a resurgent Russia', *Defence and Peace Economics*, vol.30, no.1 (2019), pp.72-99.

Діаграма 8.4. Кількість європейських держав-членів НАТО, які досягли орієнтира витрат на військову техніку у 2010-2019рр.

Примітка: На діаграмі показана кількість держав (крім Ісландії і Чорногорії), які понад 20% військових витрат спрямовували на технічне оснащення.

Джерело: NATO, 'Defence expenditure of NATO countries', Press release, Various editions, 2010-19.

Діаграма 8.5. Середні витрати на військову техніку як частка загальних військових витрат європейських членів НАТО

Джерело: NATO, 'Defence expenditure of NATO countries', Press release, Various editions, 2010-19.

Найвище зростання витрат на військову техніку як частки військових витрат, спостерігалось у п'яти центральноєвропейських державах: Болгарії, Литві, Румунії і Словаччині, – які у 2010-2019рр. збільшили цю частку більш ніж у два рази, тоді як частка Угорщина майже подвоїлася. Цікаво, що ця група країн географічно наближена до Росії, яка починаючи з 2014р. посідає важливе місце в оцінках загроз НАТО (схема 8.6). Така висхідна тенденція витрат на технічне оснащення в цих п'яти країнах мала певні відмінності в темпах і масштабах зростання (діаграма 8.7). Ці п'ять прикладів детально описані нижче – з поясненнями умов зростання та відмінностей у тенденціях.

Згідно з програмою 2015р. розвитку Збройних сил Болгарії, нестабільність на східному та південному флангах НАТО вимагає виконання рішень, ухвалених на саміті в Уельсі у 2014р.¹⁷ Поряд із “фундаментально зміненою безпековою ситуацією” та орієнтирами НАТО, в болгарському плані збільшення військового навантаження до 2% підкреслюється нагальна потреба модернізації військової техніки¹⁸. Хоча первісний план передбачав поступове збільшення протягом семи років, у 2019р. військові витрати Болгарії різко зросли – на 127%, до \$2,1 млрд. Аналогічним чином, якщо у 2010-2017рр. витрати на технічне оснащення як частка військових витрат склали в середньому 6,8%, то у 2018-2019рр. вони стрибнули з 9,7% до 59%. Обидва ці стрибки сталися через прискорення закупівлі восьми нових бойових літаків на суму \$1,2 млрд., замовлених у червні 2019р. з поставкою у 2024р. Повна оплата за них була здійснена в серпні 2019р.¹⁹ Оплата авансом контрактів на озброєння за кілька років до поставки є винятком; зазвичай країни розтягують платежі на кілька років. Тому ймовірно, що загальні військові витрати Болгарії і її витрати на техніку у 2020р. суттєво зменшаться.

Литва, поділяючи загальну оцінку безпеки НАТО, першою і головною загрозою вважає “збільшення агресивності” і “зростання військового потенціалу” Росії²⁰. Військові витрати країни у 2010-2019рр. збільшилися на 232%. Витрати на військову техніку за той самий період зросли з 10% до 30% оборонного бюджету. Для Литви закупівля озброєнь меншою мірою означала заміну старого парку (оскільки спочатку в неї майже нічого не було), а більшою – створення нового військового потенціалу. Найбільшими замовленнями у 2014-2019рр. були 86 бойових машин піхоти на суму \$435 млн. та два зенітних ракетних комплекси вартістю \$89,3 млн.²¹

¹⁷ Bulgarian Council of Ministers, *Programme for the Development of the Defence Capabilities of the Bulgarian Armed Forces 2020* (Council of Ministers: Sofia, 30 Sep. 2015); p.2. Про зміни в оборонній політиці Болгарії див.: Wezeman, S.T. and Kuimova, A., ‘Bulgaria and Black Sea security’, SIPRI Background Paper, Dec. 2018.

¹⁸ Bulgarian Council of Ministers, *National Plan for Increasing the Defense Spending to 2% of the Gross Domestic Product until 2024* (Council of Ministers: Sofia, 2017), p.2.

¹⁹ Fiorenza, N., ‘Bulgaria makes F-16 payment’, *Jane's Defence Weekly*, 14 Aug. 2019.

²⁰ Lithuanian Ministry of National Defence (MND), *Lithuanian Defence Policy 2017*, White paper (MND: Vilnius, 2017), pp.7, 13.

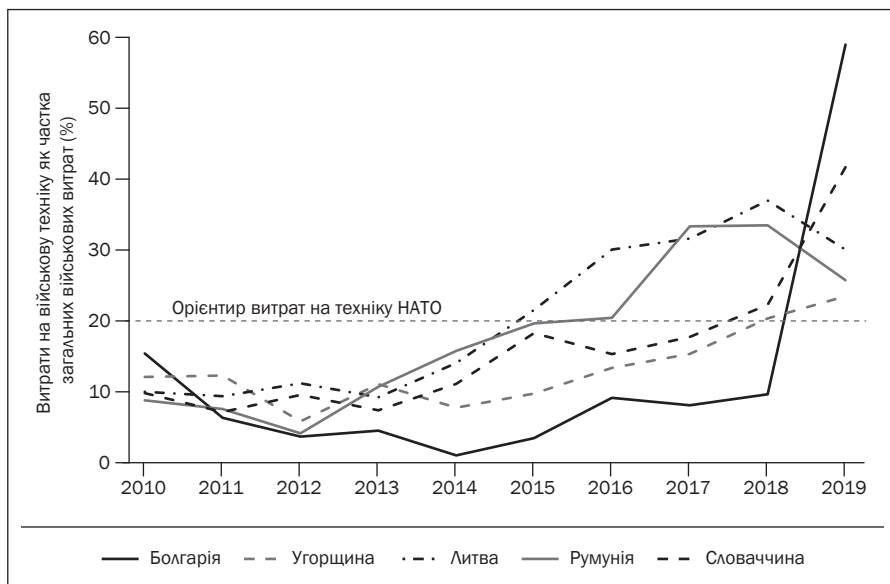
²¹ База даних СІПРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2019р.

Схема 8.6. Зміни витрат на військову техніку як частки військових витрат європейських членів НАТО у 2010-2019рр., у відсотках

Примітка: На схемі показані європейські держави НАТО, крім Ісландії і Чорногорії, станом на 31 грудня 2019р.

Джерело: NATO, 'Defence expenditure of NATO countries', Press release, Various editions, 2010-19.

Діаграма 8.7. П'ять держав-членів НАТО з найбільшим зростанням витрат на військову техніку як частки загальних військових витрат у 2010-2019рр.

Джерело: NATO, 'Defence expenditure of NATO countries', Press release, Various editions, 2010-19.

Стратегія національної оборони Румунії 2015р. так само була приведена у відповідність з оцінками загроз НАТО²². Військові витрати Румунії у 2010-2019рр. зросли на 154%, а витрати на військову техніку у 2019р. були на 193% вищими, ніж у 2010р. Зростання витрат на військову техніку особливо прискорилося з 2013р. Збройні сили Румунії значною мірою використовують озброєння, придбані ще до завершення холодної війни. У Стратегії національної оборони 2015р. та пізніших політичних документах підкреслюється необхідність придбання нових озброєнь для продовження заміни старих, частково ще радянських систем технікою від партнерів по НАТО чи ЄС. Замовлення систем протиповітряної оборони зі США на \$4,6 млрд. у 2017р., імовірно, було головною причиною суттєвого зростання витрат на військову техніку того року²³.

Витрати на військову техніку у Словаччині як частка загальних військових витрат зросли з 9,8% у 2010р. до 42% у 2019р. Її загальні військові витрати в той самий період збільшилися на 68%. Зростання військових витрат пояснюється національною оцінкою безпеки, яка загалом збігається з оцінкою

²² Romanian Presidential Administration, *National Defense Strategy 2015-2019: A Strong Romania within Europe and the World* (Presidential Administration: Bucharest, 2015). Про зміни в оборонній політиці Румунії див.: Wezeman, S.T. and Kuimova, A., 'Romania and Black Sea security', SIPRI Background Paper, Dec. 2018.

²³ Army Recognition, 'Raytheon to deliver Patriot Configuration 3+ air defense systems to Romania', 17 May 2018; US Defense Security Cooperation Agency, 'Romania: Patriot air defense system and related support and equipment', News Release no.17-35, 11 July 2017.

НАТО²⁴. Причиною зростання витрат на військову техніку в Білій книзі оборони Словаччини за 2016р. називається необхідність заміни застарілих озброєнь²⁵. Крім того, заміну переважно радянських чи російських озброєнь у словацькому арсеналі необхідно було прискорити через обмеження ЄС на їх імпорт з Росії, запроваджені після анексії Криму²⁶. МО Словаччини, зокрема, вказує на необхідність заміни російських бойових літаків і радянських систем протиповітряної оборони для зменшення військово-технічної залежності від Росії. Це збігається з метою НАТО, сформульованою після 2014р. – розв'язати питання залежності від військової техніки російського виробництва²⁷. Найбільшим словацьким проектом військових закупівель у 2014-2019рр. було замовлення у 2018р. 14 бойових літаків зі США на \$1,8 млрд. з поставкою з 2023р.²⁸ Імовірно, різке зростання витрат Словаччини на військову техніку у 2019р. пов'язане саме з цим проектом.

Маючи аналогічне розуміння загроз з боку Росії, для Уряду Угорщини в оцінці безпеки переважає “криза біженців і мігрантів”. Уряд стверджує, що це вимагає застосування Збройних сил для охорони кордонів і їх розміщення на Близькому Сході та в Північній Африці заради “розв'язання проблеми в зародку”²⁹. Військові витрати Угорщини у 2010-2019рр. зросли на 62%, а її витрати на військову техніку збільшилися на 94%. Угорщина започаткувала заміну російської техніки ще в середині 2000-х років, коли вона придбала шведські бойові літаки. Наступний раунд великих закупівель розпочався наприкінці 2018р. і склався з придбання, зокрема, 46 танків і 24 самохідних гаубиць у Німеччини за \$565 млн.³⁰

Висновки

Тенденція до зменшення військових витрат держав-членів НАТО після фінансово-економічної кризи 2008р. почала в середині 2010-х років змінюватися на протилежну. Чіткішими стали уявлення про загрози, особливо з боку Росії, після анексії нею Криму, але також у зв'язку з ІД, кризою біженців і мігрантів. Ці уявлення спонукали членів НАТО офіційно підтвердити спільну мету – витратити 2% ВВП на військові цілі і спрямовувати як мінімум 20% військових витрат на технічне оснащення. Збільшенню видатків сприяло також одужання після кризи національних економік і державних фінансів.

²⁴ Slovak Ministry of Defence (MOD), *White Paper on Defence of the Slovak Republic* (MOD: Bratislava, 28 Sep. 2016), p.6.

²⁵ Slovak Ministry of Defence (посилання 24), pp.10, 25.

²⁶ Про ембарго ЄС на поставки озброєнь Росії див. підрозділ II розділу 14 цього видання.

²⁷ North Atlantic Council (посилання 7), para.31.

²⁸ База даних СППІ про поставки озброєнь (посилання 21).

²⁹ Balogh, O., ‘The importance of the Zrinyi 2026 defence and military development program’, *Vojenske rozhledy*, vol.28, no.3 (Sep.2019), pp.55-70; MTI, ‘Defence minister warns of new military threats’, *Hungary Today*, 3 June 2019.

³⁰ База даних СППІ про поставки озброєнь (посилання 21).

Після саміту НАТО 2014р. кількість країн НАТО, які виділяють 20% чи більше військових витрат на технічне оснащення, збільшилася. Зростання було вищим у центральноевропейських членах НАТО, що пояснюється поєднанням ряду факторів. Головним серед них є відчуття зростання загрози з боку Росії. Крім того, значна частка озброєнь, що використовувалися центральноевропейськими країнами НАТО, застаріла, а в багатьох випадках озброєння були поставлені з Росії у 1990-х роках або ще з Радянського Союзу. Отже, коли ці держави починали модернізувати озброєння, вони одночасно намагалися зменшити військово-технічну залежність від Росії.

Серед інших європейських членів НАТО, однак, зростання витрат на військову техніку як частки військових витрат було помірнішим. Їх реакція на орієнтир НАТО у витратах на технічне оснащення суттєво різнилася залежно від ступеня впливу на них визначених загроз, а також від технічного стану та розміру наявних військових арсеналів.

Хоча європейські члени НАТО наблизилися до виконання орієнтиру НАТО – виділяти на військову техніку 20% військових витрат, залишаються питання, чи стали вони наразі краще готовими до протидії усвідомленим загрозам. Збільшення витрат на військову техніку не завжди призводить до покращення боєздатності чи боєготовності збройних сил. Зосередженість на орієнтирах військових витрат загрожує спрощенням реакції на багатогранний і нестабільний комплекс загроз безпеці.

IV. Прозорість військових витрат

ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Прозорість урядових військових витрат виконує кілька функцій. На міжнародному рівні вона слугує інструментом зміцнення довіри в галузі безпеки. На національному рівні – це ключовий елемент належного врядування, адекватного менеджменту військових витрат і підзвітності уряду¹.

У цьому підрозділі спочатку розглядається зниження у 2019р. участі у двох міжнародних механізмах прозорості: Доповіді ООН про військові витрати і звітності для ОБСЄ. Стисло розглянуті також фактичне припинення третього міжнародного механізму – Південноамериканського реєстру оборонних витрат Союзу південноамериканських націй (*Union de Naciones Suramericanas, UNASUR*). Далі розглядається, скільки урядів оприлюднили дані про свої військові витрати на національному рівні, і як відрізняються ці дані. У якості прикладу розглянута М'янма і роль підконтрольного військовим бізнесу у фінансуванні позабюджетних військових витрат. У підрозділі також показана складність виявлення не лише існування такої практики, але й її зміни чи припинення.

Звітність на міжнародному рівні

У 2019р. подовжувалася звітність для двох міжнародних інструментів, призначених для забезпечення прозорості військових витрат – Доповіді ООН про військові витрати (*UN Report on Military Expenditures*) та Віденського документа ОБСЄ 2011р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (*Vienna Document 2011 on Confidence- and Security-Building Measures*). Ці інструменти покликані зміцнити довіру між державами у військово-політичній сфері та знизити рівень підозр між ними у зв'язку з їх намірами та військовими спроможностями.

У 1980р. Генеральна Асамблея (ГА) ООН вирішила запровадити річну звітність, у рамках якої усі держави-члени ООН могли б добровільно надавати дані про військові витрати у попередньому році². Така звітність мала сприяти довірі у військовій сфері, збільшити передбачуваність військової діяльності, знизити ризик військового конфлікту та підвищити обізнаність громадськості в питаннях роззброєння³. Цікавість до звіту, відомого наразі як Доповідь ООН про військові витрати, з роками згасла.

¹ Bromley, M. and Solmirano, C., *Transparency in Military Spending and Arms Acquisition in Latin America and the Caribbean*, SIPRI Policy Paper no.31 (SIPRI: Stockholm, Jan. 2012), pp.1-5; Tian, N., Wezeman, P.D. and Yun, Y., *Military Expenditure Transparency in Sub-Saharan Africa*, SIPRI Policy Paper no.48 (SIPRI: Stockholm, Nov. 2018), pp.1-3.

² UN General Assembly Resolution 35/142 B, 'Reduction of military budgets', A/RES/35/142, 12 Dec. 1980; United Nations, General Assembly, Report of the Group of Governmental Experts to Review the Operation and Further Development of the United Nations Report on Military Expenditures, A/72/293, 4 Aug. 2017, p.8.

³ United Nations, A/72/293 (посилання 2), para.2.

Звітність була найвищою у 2002р., коли до неї долучилася 81 держава, але відтоді вона впала до досить низького рівня⁴. У 2018р. лише 36 зі 193 держав-членів ООН надали інформацію про військові витрати у 2017р., а у 2019р. кількість держав, які відзвітували про витрати, зменшилася до 30⁵. З цих 30 держав, три розташовані в Азії та Океанії, одна в Америці, дві на Близькому Сході, 24 в Європі і жодної – в Африці. З п'яти держав, що витрачають на військові цілі більше за всіх у світі – США, Китай, Індія, Росія і Саудівська Аравія, – лише Індія надала звіт у 2019р. США та Китай, надавали національні звіти у 2015р. та 2017р., відповідно. У 2019р. інформацію надали сім з *Top 15* держав з найбільшими військовими витратами: Австралія, Канада, Франція, Німеччина, Індія, Італія та Японія. Згідно з даними СІПРІ про військові витрати, на 30 країн, що звітували у 2019р., припадало 19% загальносвітових витрат у 2018р.⁶

ГА ООН раз на два роки ухвалює резолюцію, що закликає держави-члени надати Генеральному секретарю ООН звіт про військові витрати. Остання така резолюція була ухвалена у грудні 2019р.⁷ У попередній резолюції від грудня 2017р. ГА доручила Управлінню ООН з питань роззброєння надіслати державам анкету для з'ясування їх пріоритетів у прозорості військових витрат, причин незвітуння до ООН і шляхів покращення звітності⁸. До липня 2019р. на анкету відповіли 13 країн⁹. Однак зміст відповідей не публікувався; не було й публічних повідомлень, з яких можна було б зрозуміти, чи дали відповіді змістовну інформацію, потрібну для відродження Доповіді ООН про військові витрати.

Віденський документ 2011р. вимагає від держав-учасниць ОБСЄ щороку обмінюватись інформацією про військові бюджети та витрати у попередньому році, використовуючи класифікацію, запроваджену в Доповіді ООН про військові витрати¹⁰. Однак ці звіти не публікуються. З 57 держав-учасниць ОБСЄ, 41 держава надала звіт у 2019р., порівняно із 46 – у 2018р.¹¹

⁴ United Nations, General Assembly, Report of the Group of Governmental Experts on the Operation and Further Development of the United Nations Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures, A/66/89, 14 June 2011, p.26.

⁵ Тянь Н., Лопеш да Силва Д., Везман П.Д. Прозорість військових витрат. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ II розділу 4; United Nations, General Assembly, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', Report of the Secretary-General, A/74/155, 12 July 2019. У цій доповіді перелічено 28 подань. Крім того, до бази даних *UNARM* внесені два звіти, подані після останнього терміну подачі даних до цієї річної доповіді.

⁶ База даних СІПРІ про військові витрати, станом на квітень 2020р.

⁷ UN General Assembly Resolution 74/24, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', 12 Dec. 2019, A/RES/74/24, 18 Dec. 2019.

⁸ UN General Assembly Resolution 72/20, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', 4 Dec. 2017, A/RES/72/20, 11 Dec. 2017, para.8(c). Анкету було взято з United Nations, A/72/293 (посилання 2), annex I.

⁹ United Nations, A/74/155 (посилання 5), para.7.

¹⁰ Vienna Document 2011, paras 15.3-15.4, as updated by OSCE, Forum for Security Cooperation, Decision no.2/13, 3 Mar. 2013. Про Віденський документ див. у додатку А, підрозділ II цього видання; OSCE, 'Ensuring military transparency – the Vienna Document', [n.d.]. Стислий опис і перелік держав-учасниць ОБСЄ див. у підрозділі II додатка Б цього видання.

¹¹ ОБСЄ, листування з автором, 11 лютого 2020р.

UNASUR у 2011р. запровадив Південноамериканський реєстр оборонних витрат як захід зміцнення довіри та безпеки¹². Останнім роком, за який публікувалися дані реєстру, був 2015р.¹³ У 2019р. більшість держав-членів *UNASUR* або залишили цю організацію, або започаткували процес виходу¹⁴.

Прозорість на національному рівні

На національному рівні прозорість військових витрат зазвичай досягається шляхом публікації національних бюджетів або звітів про витрати і тому пов'язана з ширшими внутрішніми завданнями: досягнення бюджетної прозорості та ефективного використання ресурсів¹⁵. Розкриття такої інформації для громадянського суспільства допомагає покращити врядування, слугує засобом оцінки виконання бюджету та забезпечує підзвітність. Крім того, оборонний сектор продемонстрував схильність до корупції, і прозорість інформації є інструментом, що допомагає виявити такі випадки¹⁶.

Зі 169 країн, військові витрати яких СІПРІ намагався оцінити у 2019р., відповідні дані були знайдені для 150¹⁷. Для 147 із них ці дані надійшли з офіційних урядових документів. Стосовно трьох країн, для яких офіційних урядових звітів знайти не вдалося, дані були отримані з інших джерел, таких, як звітність Міжнародного валютного фонду (МВФ) або повідомлення ЗМІ з посиланням на урядову інформацію¹⁸.

Серед 169 країн, про військові витрати яких СІПРІ збирає інформацію, рівень прозорості дуже різниться. Зокрема, в деяких державах військові витрати фінансуються або в минулому фінансувалися не з державного бюджету. Більша частина цього позабюджетного фінансування надходить від комерційної діяльності збройних сил. Вона може не бути поширеною, але у минулому була виявлена в кількох державах (зокрема, в Чілі, Китаї та

¹² Bromley and Solmirano (посилання 1), р.18. Стислий опис і перелік держав-членів *UNASUR* див. у підрозділі II додатка Б цього видання.

¹³ Vega, J.M. and Comini, N., *Registro Suramericano de Gastos de Defensa: El legado de UNASUR*, Instituto Espanol de Estudios Estrategicos (IEEE) Documento Opinion no.129/2017 (IEEE: Madrid, 22 Dec 2017), p.15.

¹⁴ Deutsche Welle, 'South America leaders form Prosur to replace defunct Unasur bloc', 23 Mar. 2019.

¹⁵ Perlo-Freeman, S., 'Measuring transparency in military expenditure: The case of China', University of California San Diego, Defense Transparency Project, Policy Brief no.2011-4, Oct. 2011.

¹⁶ Perlo-Freeman, S., 'Transparency and accountability in military spending', SIPRI Commentary, 3 Aug. 2016.

¹⁷ 19 держав, для яких СІПРІ не зміг отримати інформації про військові витрати у 2019р.: Куба, Джібуті, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Гвінея-Бісау, Північна Корея, Лаос, Лівія, М'янма, Катар, Сомалі (частково), Сирія, Таджикистан, Туркменістан, ОАЕ, Узбекистан, Венесуела, В'єтнам і Ємен. Із 150 країн, для яких є дані, три мали нульові військові витрати: Коста-Ріка, Ісландія і Панама. З практичних міркувань СІПРІ не збирає дані військових витрат для деяких найменших держав.

¹⁸ Ці три країни – Бруней, Камбоджа та Ефіопія.

Індонезії) і була запідозрена в ряді інших (зокрема, в Єгипті та В'єтнамі)¹⁹. У таких державах при владі часто перебувають або перебували військові режими зі слабким парламентським наглядом за збройними силами. Хоча відомо, що демократія підвищує рівень прозорості, повноцінне формування прозорості військових витрат може потребувати багато часу²⁰. Наприклад, у випадку М'янми, незважаючи на появу демократично обраної влади, прозорість і підзвітність військового сектору залишається проблемою.

М'янма

З 1962 по 2016рр. у М'янмі панували військові режими. До 2012р. не було ні офіційних, ні напівофіційних публікацій чи звітів про бюджет Міністерства оборони (МО), або ж інформація була суперечливою. Починаючи з 2012р., коли внутрішні протести та зовнішній тиск примусили збройні сили (*Tatmadaw*) до процесу політичних реформ, М'янма публікує бюджет МО в офіційних бюджетних документах і звітах. Однак чотири елементи військових витрат М'янми не потрапляють до публічних урядових бюджетів. Два з них фінансуються з урядових надходжень. Закон про спеціальний фонд 2011р. дозволяє *Tatmadaw* використовувати додаткові, позабюджетні урядові кошти без парламентського нагляду²¹. Повідомлялось і про подібне фінансування закупівлі озброєнь²². Два інші елементи повністю знаходяться за межами потоків урядових надходжень чи урядового нагляду. Найбільшим є дохід від торгівлі та галузей, якими володіє чи які контролює *Tatmadaw*. Другий – це “пожертви”, яких *Tatmadaw* вимагає від приватних компаній. Хоча засоби масової інформації та дослідники вже багато років повідомляють про ці останні два елементи, у 2019р. вони були ґрунтовно задокументовані у звіті Незалежної міжнародної слідчої місії ООН для М'янми (*Independent International Fact-finding Mission on Myanmar, IFFMM*) – незалежної групи експертів, створеної у 2017р. Радою з прав людини Генеральної Асамблеї ООН²³.

¹⁹ Lopes da Silva, D. and Tian, N., ‘Ending off-budget military funding: Lessons from Chile’, SIPRI Commentary, 16 Dec. 2019; Human Rights Watch (HRW), *Too High a Price: The Human Rights Cost of the Indonesian Military’s Economic Activities* (HRW: New York, June 2006); Marpaung, J. V., ‘TNI’s gold mine: Corruption and military-owned businesses in Indonesia’, Global Anticorruption Blog, 17 June 2016; Abuza, Z. and Nhat Anh, N., ‘Vietnam’s military modernization’, *The Diplomat*, 28 Oct. 2016. Про Єгипет див. також підрозділ I цього розділу.

²⁰ Hollyer, J. R., Rosendorff, B. P. and Vreeland, J. R., ‘Democracy and transparency’, *Journal of Politics*, vol.73, no.4 (Oct. 2011), pp.1191-205.

²¹ The Special Fund Relating to Necessary Expenditures for Perpetuation of the State Sovereignty Law, State Peace and Development Council Law No.10/2011, 27 Jan. 2011.

²² Grevatt, J., ‘Myanmar proposes a 2017 defence budget of \$2.1 billion’, *Jane’s Defence Industry*, 2 Mar. 2017.

²³ United Nations, General Assembly, Human Rights Council, Independent International Factfinding Mission on Myanmar, ‘The economic interests of the Myanmar military’, 5 Aug. 2019, A/HRC/42/CRP.3. *IFFMM* було створено у 2017р. для розслідування порушень прав людини з боку *Tatmadaw*, особливо стосовно меншини рохінджа. Її перший звіт було подано у 2018р. і оприлюднено 5 серпня 2019р. Кілька доповнень було опубліковано: ‘Update from the UN Independent International Fact-finding Mission on Myanmar on its report on “The economic interests of Myanmar’s military”’, 9 Aug. 2019. Раніші повідомлення див., наприклад: Fullbrook, D., ‘Burma’s generals on a buying spree’, *Asia Sentinel*, 18 Dec. 2006.

IFFMM виявила дві холдингові компанії, що належать *Tatmadaw Myanmar Economic Holding Limited (MEHL)* та *Myanmar Economic Corporation (MEC)*, через які військові володіють чи контролюють як мінімум 106 компаній і 27 “афілійованих” компаній майже в усіх галузях виробництва та послуг²⁴. Хоча жодна з цих холдингових компаній не публікує фінансові звіти, *IFFMM* дійшла висновку, що ці дві компанії та їх дочірні підприємства “генерують дохід, який набагато перевищує дохід будь-якої компанії, що належить цивільним” у М’янмі²⁵.

MEHL офіційно має переважно невійськові цілі: забезпечення родин військових і ветеранів, добробут суспільства, загальний економічний розвиток²⁶. Знайдені *IFFMM* дані “дозволяють припустити”, що її дохід належним чином декларується у військових бюджетах, але у звіті *IFFMM* нема остаточного висновку з цього питання²⁷. Натомість *MEC* більш закрита, а її цілі значно більш мілітарні, включаючи “зменшення оборонних витрат” і “задоволення потреб *Tatmadaw*”²⁸. Її дохід не декларується у бюджеті, а “зменшення оборонних витрат”, схоже, означає зменшення офіційного військового бюджету, а не загальних військових витрат.

IFFMM не змогла визначити загальний розмір позабюджетних доходів від належних *Tatmadaw* компаній. Однак вона припускає, що дохід від бізнесу може складати мільярди доларів США кожного року²⁹. Податкові дані, незважаючи на виявлені в них нестыковки, свідчать, що ці дві холдингові компанії та деякі їх дочірні підприємства належать до числа найбільших платників податків у М’янмі, але у звіті зазначається, що на *Tatmadaw* іде більше доходів компаній, ніж сплачується у вигляді податків, і що це виглядає як пряме фінансування операцій *Tatmadaw*³⁰. Дохід від вимушених пожертв, що йде на операції *Tatmadaw* проти меншини рохінджа, є ще більш прихованим, але, імовірно, значно меншим. *IFFMM* виявила, що в одному місяці у 2017р. ці пожертви склали \$6,15 млн. США³¹.

Брак інформації ускладнює оцінку обсягу прихованих витрат. Ці чотири види позабюджетних військових витрат разом, імовірно, склали значну, можливо, більшу частину загальних військових витрат М’янми як мінімум до 2018р. Можливе свідчення розміру двох нерегулярних урядових фондів – Спеціального фонду та фонду закупівель – можна знайти у бюджетному запиті МО на 2017/18 фінансовий рік. Це був перший бюджетний запит, що його мали розглянути уряд і парламент (Асамблея Союзу), у якому збройні сили були в меншості. МО запитувало 3,90 трлн. к’ят (\$2,8 млрд.), що значно більше за офіційний бюджет у 2016/17ф.р. Однак запропонований Асамблеї

²⁴ United Nations, A/HRC/42/CRP.3 (посилання 23), para.6(a).

²⁵ United Nations, A/HRC/42/CRP.3 (посилання 23), para.48.

²⁶ United Nations, A/HRC/42/CRP.3 (посилання 23), para.50.

²⁷ United Nations, A/HRC/42/CRP.3 (посилання 23), para.46fn.

²⁸ United Nations, A/HRC/42/CRP.3 (посилання 23), para.51.

²⁹ United Nations, A/HRC/42/CRP.3 (посилання 23), para.56.

³⁰ United Nations, A/HRC/42/CRP.3 (посилання 23), para.58.

³¹ United Nations, A/HRC/42/CRP.3 (посилання 23), para.6(c).

військовий бюджет склав лише 2,9 трлн. к'ят (\$2,1 млрд.), а остаточно схвалений бюджет – 3 трлн. к'ят (\$2,2 млрд.)³². Є два можливі пояснення великого запиту МО. Це могло статися через думку про потребу у значно більших коштах, щоб вирішувати нові задачі, такі, як розширення операцій проти рохінджа та повстанських угруповань в інших частинах країни, або для фінансування великих поточних чи запланованих програм закупівлі озброєнь³³. Але великий запит також міг бути спробою узаконити один чи обидва нерегулярні урядові фонди, включивши їх до офіційного бюджету.

У звіті *IFFMM* зазначено, що незалежні доходи *Tatmadaw* допомогли їм діяти без цивільного нагляду і продовжити операції проти рохінджа та інших меншин³⁴. Після 2018р. *Tatmadaw*, схоже, продовжили свої операції та закупівлі зброї на тому ж рівні, що й раніше, і суттєво не скоротили свою чисельність. Водночас офіційний військовий бюджет на 2018/19ф.р. склав 3,3 трлн. к'ят (\$2,2 млрд.), а бюджетний запит на 2019/20ф.р. – 3,4 трлн. к'ят (\$2,2 млрд.) – в абсолютних цифрах це, мабуть, зменшення³⁵. Це дозволяє з високою впевненістю припустити, що розмір нерозкритих військових витрат не зменшився.

Як і в деяких інших випадках, коли демократично обрані цивільні уряди приходили до влади після довгого періоду військового правління, подолання браку прозорості та нагляду може бути складним і тривалим процесом для уряду³⁶. У М'янмі невійськові партії на чолі з Національною лігою за демократію (*National League for Democracy, NLD*) у 2015р. вперше з 1962р. отримали більшість в Асамблеї, і в квітні 2016р. вони сформували переважно невійськовий уряд. Але за Конституцією 2008р. *Tatmadaw* зберігає 25% місць в Асамблеї та контролює три силових міністерства: МО, Міністерство внутрішніх справ та Міністерство прикордонних справ³⁷. Конституція також майже не дає Асамблеї контролю за *Tatmadaw* чи їх бюджетом³⁸.

Уряд *NLD* вважає пріоритетом підвищення прозорості та ефективності бюджету³⁹. Але йому доведеться мати справу з традицією секретності та

³² Grevatt (посилання 22); Parameswaran, P., 'What does Myanmar's new defense budget mean?', *The Diplomat*, 3 Mar. 2017. До 2017/18 фінансовий рік М'янми тривав з 1 квітня по 31 березня. З 2018/19 він триває з 1 жовтня по 30 вересня. Через незрозумілі, але, імовірно, високі приховані військові витрати СІПРІ не використовує офіційний оборонний бюджет М'янми для оцінки загальних військових витрат М'янми в регіональних і субрегіональних оцінках військових витрат.

³³ Про плани закупівлі озброєнь див.: Wezeman, S. T., *Arms Flows to South East Asia* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2019); SIPRI Arms Transfers Database, Mar 2020.

³⁴ United Nations, A/HRC/42/CRP.3 (посилання 23), paras 1-2, 60. Про збройний конфлікт у М'янмі див. також розділ 4, підрозділ III цього видання.

³⁵ Thura, M., 'Bigger budget request is due to inflation: Tatmadaw', *Myanmar Times*, 24 July 2019; Lwin, N., 'Myanmar military proposes larger budget for "stronger" armed forces', *The Irrawaddy*, 22 July 2019; Lwin, N., 'Tracking the Myanmar Govt's income sources and spending', *The Irrawaddy*, 22 Oct. 2019.

³⁶ Подібні випадки включають Чілі та Індонезію. Lopes da Silva and Tian (посилання 19); Human Rights Watch (посилання 19); Marpaung (посилання 19).

³⁷ United Nations, A/HRC/42/CRP.3 (посилання 23), para.4.

³⁸ United Nations, A/HRC/42/CRP.3 (посилання 23), para.4.

³⁹ Lwin, 'Tracking the Myanmar Govt's income sources and spending' (посилання 35).

непідконтрольністю військових, після понад 50 років військового правління. Хоча в деякі з цих років парламент існував, він не мав повного контролю за військовим бюджетом чи будь-якого контролю або нагляду над *Tatmadaw*. Ця ситуація ще не зовсім змінилась.

Висновки

Міжнародна тенденція прозорості військових витрат суттєво відрізняється від тенденцій на національному рівні. На міжнародному рівні звітність ООН впала дуже низько, а Південноамериканський реєстр оборонних витрат фактично припинив існування. В Європі участь у механізмі ОБСЄ залишається високою, але і там у 2019р. відбулося помітне зниження. Натомість на національному рівні більшість урядів активно інформує про оборонні бюджети у відкритих офіційних документах. Однак ще трапляються випадки, коли брак прозорості у країні може мати наслідки, що виходять далеко за межі підзвітності, цивільного контролю та ефективного використання ресурсів.

У М'янмі непрозорість військового бюджету та система позабюджетного фінансування уможливають переслідування рохінджа та інших меншин. *Tatmadaw* використовують позабюджетні асигнування, щоб забезпечити собі високий рівень фінансової незалежності. Незважаючи на політичні реформи, розпочаті у 2015р., військові все ще зберігають контроль над бюджетом. Уряд *NLD* пропонував підвищити прозорість та ефективність державних видатків; але ще не зрозуміло, чи матиме це успіх. Звіт *IFFMM* показує масштаби недооцінки офіційних військових витрат М'янми. Приклад М'янми ілюструє, як непрозорість військових витрат, а також механізми позабюджетного фінансування можуть допомагати військовим скоювати злочини проти меншин та діяти безконтрольно.

9. Міжнародні поставки озброєнь і події у сфері виробництва зброї

Загальний огляд

Обсяги міжнародних поставок основних озброєнь у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., збільшилися на 5,5% і сягнули найвищого рівня після завершення холодної війни (діаграма 9.1). Це зростання продовжує стабільну висхідну тенденцію, що триває з початку 2000-х років. Однак загальний обсяг у 2015-2019рр. все ще був на 33% нижчим, ніж у 1980-1984рр., коли поставки озброєнь сягнули піку. Хоча дані СІПРІ про поставки озброєнь не відбивають їх фінансової вартості, багато держав-експортерів публікують дані про фінансову вартість їх експорту (підрозділ IV). Виходячи з цих даних, СІПРІ оцінює загальну вартість світової торгівлі зброєю у 2017р. (останній рік, за який є дані) щонайменше в \$95 млрд.

На п'ять найкрупніших постачальників у 2015-2019рр. – США, Росію, Францію, Німеччину і Китай – припадало 76% загального обсягу експорту озброєнь. З 1950р. США та Росія (до 1992р. – Радянський Союз) постійно і з великим відривом були найкрупнішими постачальниками (підрозділ I). У 2015-2019рр. експорт озброєнь зі США склав 36% загальносвітового та був на 23% вищим, ніж у 2010-2014рр. Натомість експорт озброєнь з Росії зменшився на 18%, а її частка у світовому експорті скоротилася з 27% у 2010-2014рр. до 21% у 2015-2019рр. Експорт усіх трьох інших найкрупніших постачальників з 2010-2014рр. по 2015-2019рр. збільшився: Франції – на 72%, Німеччини – на 17% і Китаю – на 6,3%.

СІПРІ нараховує 160 держав, які у 2015-2019рр. були імпортерами основних озброєнь. П'ятьма найкрупнішими імпортерами озброєнь були Саудівська Аравія, Індія, Єгипет, Австралія і Китай, на які разом припадало 36% загального імпорту (підрозділ II). Регіоном, що отримав найбільшу кількість основних озброєнь у 2015-2019рр., була Азія та Океанія – 41% загальної кількості; далі йшов Близький Схід, який отримав 35% – більшу частку, ніж у будь-який з 13 послідовних п'ятирічних періодів, починаючи з 1950-1954рр. У 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., збільшився потік зброї до двох регіонів – до Близького Сходу (на 61%) і до Європи (на 3,2%, вперше з 1990-1994рр.), тоді як потоки до інших трьох регіонів скоротилися – до Америки (на 40%), Африки (на 16%), Азії та Океанії (на 7,9%).

Діаграма 9.1. Динаміка міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2019рр.

Примітка: Оскільки поставки можуть суттєво мінятися з року в рік, СІПРІ порівнює кількарічні періоди – зазвичай п'ять років. Це дає можливість більш стабільного виміру трендів поставок основних озброєнь. Пояснення стосовно вартісного тренд-індикатора СІПРІ див. у візці 9.1.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>, станом на березень 2020р.

Загальні продажі 100 найкрупніших у світі компаній-виробників озброєнь і військових послуг (за винятком Китаю) – Top 100 СІПРІ – сягнули у 2018р. \$420 млрд. (підрозділ V). Це на 4,6% більше, ніж у попередньому році.

Згідно з тенденцією останніх років, в офіційному інформуванні громадськості про поставки озброєнь у 2019р. було мало позитивних змін (підрозділ III). Кількість держав, які звітували про експорт та імпорт озброєнь для Реєстру звичайних озброєнь ООН (UNROCA), залишалася низькою; не відбулося суттєвих змін і в різноманітних національних і регіональних інструментах звітності. Кількість держав, що виконували договірні зобов'язання повідомляти про експорт та імпорт озброєнь за Договором 2013р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, Arms Trade Treaty, ATT), зросла з 53 у 2016р. до 61 у 2018р. Однак зі збільшенням кількості держав, що ратифікували ДТЗ, частка держав, що подавали звіти, впала – з 71% у 2016р. до 66% у 2018р.

I. Події у групі постачальників основних озброєнь у 2015-2019рр.

СИМОН Т.ВЕЗЕМАН, АЛЕКСАНДРА КУІМОВА,
ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

У 2015-2019рр. СІПРІ нарахував 68 держав-експортерів основних озброєнь¹. На п'ять найкрупніших постачальників зброї в цей період – США, Росію, Францію, Німеччину і Китай – припадало 76% усього експорту зброї (таблиця 9.1). Перша п'ятірка у 2015-2019рр. була такою ж самою, як і в 2010-2014рр., але сумарна частка їх експорту основних систем озброєнь – на 9,5% вищою. Експорт чотирьох держав з цієї п'ятірки виріс, найбільше – у Франції (на 72%), тоді як експорт зброї з Росії впав.

У 2015-2019рр. на *Top 25* експортерів озброєнь припадало 99% світового експорту. З цих 25 держав 16 розташовані у Північній Америці та Європі, чотири – в Азії та Океанії, три – на Близькому Сході, одна – в Африці і ще одна – в Південній Америці (таблиця 9.2). На держави Північної Америки та Європи (включно з Росією) припадало 87% усього експорту озброєнь. Така концентрація постачальників у євроатлантичному регіоні є характерною для всього періоду (1950-2019рр.), охопленого Базою даних СІПРІ про поставки озброєнь (*SIPRI Arms Transfers Database*). Багато держав з *Top 25* 2015-2019рр. були в цьому списку й у попередніх періодах. Однак вперше за 20 років держава, що ніколи раніше не була у *Top 10*, з'явилась у цій групі у 2015-2019рр. – Південна Корея стала 10-м найкрупнішим постачальником за цей період.

У цьому розділі розглядається експорт озброєнь і політика головних світових постачальників озброєнь у 2015-2019рр. Він розпочинається з розгляду двох найкрупніших постачальників, США та Росії, які разом давно домінують у міжнародних поставках озброєнь. Далі увага звертається на постачальників озброєнь з ЄС, зокрема, на Францію, Німеччину та Велику Британію. Завершується розділ розглядом трьох найкрупніших постачальників за межами Європи та Північної Америки: Китаю, який з великим відривом є найкрупнішим з них, Ізраїлю та Південної Кореї.

Сполучені Штати Америки

США були найкрупнішим експортером основних озброєнь у 2015-2019рр. – цю позицію вони безперервно посідають після завершення холодної війни. Обсяги американського експорту озброєнь у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., збільшилися на 23%, а частка США у загальносвітовому

¹ Якщо не зазначено інше, інформація про поставки та замовлення озброєнь у цьому підрозділі взята з Баз даних СІПРІ про поставки озброєнь. Визначення “основні озброєння” та опис визначення обсягів поставок див. у врізці 9.1 цього підрозділу. Джерела та методи отримання наведених тут даних є також на веб-сайті СІПРІ. Наведені тут дані можуть відрізнятися від наведених у попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ* через щорічне оновлення Баз даних СІПРІ про поставки озброєнь.

Візка 9.1. Визначення та методологія даних СППРІ про міжнародні поставки озброєнь

База даних СППРІ про поставки озброєнь містить інформацію про поставки основних озброєнь державам, міжнародним організаціям і недержавним збройним угрупованням (повстанцям) упродовж 1950-2019рр. Оновлені дані щорічно публікуються в *Щорічниках СППРІ* та інших виданнях СППРІ.

Визначення

Визначення СППРІ “поставки” охоплює продаж, ліцензії на виготовлення, допомогу, безоплатну передачу озброєнь, більшість кредитів та договорів оренди. Поставка повинна мати військове призначення: отримувачами можуть бути лише: збройні сили, воєнізовані формування, розвідувальні служби іншої країни, недержавні збройні угруповання, міжнародні організації.

У Базі даних СППРІ міститься інформація лише про озброєння, що підпадають під поняття основних озброєнь, до яких належать: (а) більшість літальних апаратів (в т.ч. безпілотні); (б) зенітні ракетні системи та зенітні гармати великого калібру; (в) системи дозаправки в повітрі; (г) більшість броньованих машин; (д) артилерія калібру ≥ 100 мм; (е) двигуни для військової авіації та інших великих літаків, бойових кораблів, великих допоміжних суден і бронетехніки; (є) керовані ракети, торпеди, бомби і снаряди; більшість кораблів; (ж) засоби виявлення (радар, сонари, пасивні електронні датчики); (з) більшість кораблів; (и) корабельна артилерія, ракетні пускові установки та протичовнові озброєння; (і) розвідувальні супутники; (ї) більшість оснащених гарматами чи ракетами башт для бронетехніки.

У випадках, коли датчик, двигун, башта, система дозаправки або морська гармата (категорії *в, е, ж, и, і*) встановлені на платформі (транспортному засобі, літаку або кораблі), до Базі даних вносяться лише виробі, отримані від постачальника, який не є постачальником самої платформи.

Вартісний тренд-індикатор СППРІ

Для оцінки обсягу поставок основних озброєнь СППРІ розроблена унікальна система, що використовує просту одиницю вимірювання - вартісний тренд-індикатор (ВТІ, *trend-indicator value, TIV*). Призначенням ВТІ є демонстрація передачі військових ресурсів. Кожен зразок озброєнь має свій специфічний ВТІ. Зброї, що була у використанні, та суттєво модернізований зброї, що була у використанні, присвоюється знижений ВТІ. СППРІ підраховує об'єм поставок шляхом перемноження ВТІ, специфічного для зразка озброєння, на кількість переданих протягом року озброєнь. Дані ВТІ СППРІ не відображають фінансову вартість поставлених озброєнь.

експорті озброєнь зросла з 31% до 36% (таблиця 9.1). Розрив між обсягами експорту озброєнь зі США та з Росії – другого найкрупнішого експортера – швидко збільшувався: якщо у 2010-2014рр. американський експорт основних озброєнь перевищував російський на 17%, то у 2015-2019рр. – уже на 76%. У 2015-2019рр. США постачали основні озброєння щонайменше до 96 держав, що набагато більше за будь-якого іншого постачальника. США також поставили кілька бронемашин і протитанкових ракет повстанським угрупованням у Сирії.

Держави Близького Сходу у 2015-2019рр. отримали 51% загального американського експорту озброєнь (таблиця 9.3). Обсяги американського експорту до регіону у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., зросли на 79% і призначалися, частково, для задоволення потреб, що виникли через конфлікт у Ємені (див. нижче).

Експорт озброєнь до держав Азії та Океанії склав 30% американського збройового експорту у 2015-2019рр. У цьому періоді він був на 20% нижчим, ніж у 2010-2014рр., унаслідок скорочення експорту озброєнь до Індії (-51%), Пакистану (-92%), Сінгапуру (-60%), Південної Кореї (-34%) і Тайваню (-38%). Це зменшення було частково компенсоване зростанням експорту до Австралії, який збільшився на 41% (що зробило Австралію другим найкрупнішим імпортером американських озброєнь у 2015-2019рр.), і до Японії, який виріс на 85%.

На держави Європи у 2015-2019рр. припадало 13% американського експорту озброєнь, що на 45% більше, ніж у 2010-2014рр. Американський експорт до Африки у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., збільшився на 10%, а до Америки – зменшився на 20%.

Американський експорт озброєнь до Саудівської Аравії і конфлікт у Ємені

Найкрупнішим отримувачем американської зброї у 2015-2019рр. з великим відривом була Саудівська Аравія. Вона отримала 25% американського збройового експорту (таблиця 9.2), порівняно з 7,4% у 2010-2014рр.

Останніми роками в американському Конгресі – й не тільки – тривають дискусії про припинення або обмеження американських поставок основних озброєнь до Близького Сходу. Ці дискусії активізувалися після 2015р., коли коаліція близькосхідних держав на чолі з Саудівською Аравією почала військове втручання у збройний конфлікт у Ємені². Хоча дискусії у Конгресі в той час не призвели до прямої заборони такого збройового експорту, але у 2016р. Адміністрація США запровадила обмеження на постачання озброєнь Саудівській Аравії, у т.ч. на крупні поставки керованих бомб³. У 2018-2019рр. Конгрес США обговорював можливість запровадження подальших обмежень на експорт озброєнь до Саудівської Аравії і розглядав обмеження на їх експорт до Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ) через стурбованість не лише повідомленнями про порушення міжнародного гуманітарного права військами Саудівської Аравії та ОАЕ у Ємені, але й ситуацією з правами людини в самій Саудівській Аравії⁴.

Однак Адміністрація США відмовилася запровадити відповідні додаткові обмеження, тож експорт озброєнь до Саудівської Аравії у 2019р. тривав. Зокрема, США поставили 30 зі 154 бойових літаків *F-15SA*, замовлених Саудівською Аравією у 2011р. Крім того Адміністрація США у спірний спосіб дозволила продаж Саудівській Аравії близько 59 тис. керованих бомб та інших босприпасів і військової техніки⁵. Заради реалізації цього контракту

² Про конфлікт у Ємені див. підрозділ V розділу 6 цього видання.

³ Blanchard, C.M., *Saudi Arabia: Background and US Relations*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33533 (US Congress, CRS: Washington, DC, 18 Feb. 2020), p.25.

⁴ Blanchard (посилання 3), pp.2-26; Kerr, P.K., *Arms Sales: Congressional Review Process*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL31675 (US Congress, CRS: Washington, DC, 3 Mar. 2020), pp.6-7; Abramson, J., 'Senate bucks Trump's Saudi approach', *Arms Control Today*, vol.49, no.1 (Jan./Feb. 2019).

⁵ Blanchard (посилання 3), p.53; Mehta, A., 'Revealed: Trump's \$110 billion weapons list for the Saudis', *Defense News*, 8 June 2017.

Таблиця 9.1. *Топ 50* найкрупніших постачальників основних озброєнь у 2015-2019рр.

У таблиці наведені держави, міжнародні організації та недержавні суб'єкти, що експортували основні озброєння протягом п'ятирічного періоду 2015-2019рр. Дані є вартісними тренд-індикаторами (ВТІ) СПРІ.

Місце		Постачальник	Обсяг експорту (ВТІ, млн.)		Частка у 2015-2019 (%)	Зміни, порівняно з 2010-2014 (%)
2015-2019	2010-2014 ^a		2019	2015-2019		
1	1	США	10 752	53 034	36	23
2	2	Росія	4 718	30 069	21	-18
3	5	Франція	3 368	11 544	7,9	72
4	4	Німеччина	1 185	8 518	5,8	17
5	3	Китай	1 423	8 080	5,5	6,3
6	6	Велика Британія	972	5 451	3,7	-15
7	7	Іспанія	1 061	4 539	3,1	13
8	12	Ізраїль	369	4 331	3,0	77
9	9	Італія	491	3 134	2,1	-17
10	14	Південна Корея	688	3 085	2,1	143
11	10	Нідерланди	285	2 703	1,9	-2,8
12	8	Україна	91	1 422	1,0	-63
13	13	Швейцарія	254	1 346	0,9	2,6
14	19	Туреччина	245	1 160	0,8	86
15	11	Швеція	206	883	0,6	-65
16	15	Канада	188	837	0,6	-33
17	16	Норвегія	32	575	0,4	-30
18	23	ОАЕ	104	537	0,4	86
19	20	Австралія	148	505	0,3	11
20	18	Білорусь	115	504	0,3	-23
21	34	Чехія	13	487	0,3	453
22	17	ПАР	145	419	0,3	-36
23	39	Індія	115	300	0,2	426
24	24	Бразилія	10	299	0,2	6,8
25	46	Португалія	3	241	0,2	1 239
26	52	Індонезія	8	204	0,1	2 450
27	25	Йорданія	86	200	0,1	-28
28	39	Болгарія	-	175	0,1	230
29	22	Фінляндія	24	153	0,1	-59
30	32	Данія	4	103	0,1	6,2
31	21	Узбекистан	-	102	0,1	-76
32	31	Сінгапур	-	95	0,1	-19
33	28	Бельгія	42	89	0,1	-58
34	36	Сербія	-	88	0,1	33
35	..	Литва	-	60	<0,05	..
36	30	Австрія	3	56	<0,05	-67

Місце			Обсяг експорту (ВТІ, млн.)		Частка у 2015- 2019 (%)	Зміни, порівняно з 2010- 2014 (%)
2015-2019	2010-2014 ^a	Постачальник	2019	2015-2019		
37	49	Словаччина	-	55	<0,05	323
38	26	Польща	-	44	<0,05	-81
39	29	Іран	-	40	<0,05	-81
42	60	Колумбія	10	20	<0,05	..
43	35	Нова Зеландія	-	17	<0,05	-77
44	..	Киргизстан	-	14	<0,05	..
45	59	Катар	11	14	<0,05	..
46	..	Грузія	-	13	<0,05	..
47	43	Бруней	-	12	<0,05	-50
48	56	Тайвань	2	8	<0,05	300
49	..	Оман	-	7	<0,05	..
50	..	Пакистан	1	7	<0,05	..
..	..	19 інших	2	35	<0,05	..
..	..	Невідомі постачальники	22	106	0,1	29
Усього			27 194	145 776	..	5,5

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; “-” – поставок не було; <0,05 – від 0 до 0,05.

Примітка: ВТІ СІПРІ є індикатором обсягу міжнародних поставок озброєнь, а не реальних фінансових характеристик таких поставок. Метод обчислення ВТІ описаний у врізці 9.1.

^a Місця держав у 2010-2014рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2015* через перегляд та уточнення даних за ці роки.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>, станом на березень 2020р.

Адміністрація порушила звичайну практику отримання згоди Конгресу, скориставшись для санкціонування продажу надзвичайними повноваженнями, згідно із Законом 1976р. про контроль над експортом озброєнь (*Arms Export Control Act*)⁶. Дозвіл був наданий попри протести більшості в обох палатах Конгресу, мовляв ця процедура підриває його роль у прийнятті рішень про експорт озброєнь⁷. Адміністрація стверджувала, що вона мусила скористатися надзвичайними повноваженнями, оскільки “регіональна нестабільність” на Близькому Сході зросла, і продаж озброєнь сприяв американським союзникам у стримуванні Ірану та захисті від нього⁸.

⁶ Arms Export Control Act of 1976, US Public Law 90-629, as amended up to US Public Law 115-232, Enacted 13 Aug. 2018.

⁷ Blanchard, C.M., Sharp, J.M. and Thomas, C., ‘Emergency arms sales to the Middle East: Context and legislative history’, Memorandum, US Congress, Congressional Research Service, 7 June 2019; Blanchard (посилання 3), pp.22, 26; Kerr (посилання 4), pp.5-6; Abramson (посилання 4).

⁸ Pompeo, M.R., US Secretary of State, ‘Emergency notification of arms sales to Jordan, the United Arab Emirates, and Saudi Arabia’, Press statement, 24 May 2019. Про ірано-американські відносини у 2019р. див. підрозділ I розділу 6 цього видання.

Таблиця 9.2. Top 25 постачальників основних озброєнь і три їх головні покупці у 2015-2019рр.

Частки, більші за 10%, округле ні до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку.

Місце 2015-2019	Експортер	Головні покупці (частка в загальному експорті експортера, %), 2015-2019		
		1-й	2-й	3-й
1	США	Саудівська Аравія (25)	Австралія (9,1)	ОАЕ (6,4)
2	Росія	Індія (25)	Китай (16)	Алжир (14)
3	Франція	Єгипет (26)	Катар (14)	Індія (14)
4	Німеччина	Південна Корея (18)	Греція (10)	Алжир (8,1)
5	Китай	Пакистан (35)	Бангладеш (20)	Алжир (9,9)
6	Велика Британія	Саудівська Аравія (41)	Оман (15)	Індонезія (11)
7	Іспанія	Австралія (33)	Сінгапур (13)	Туреччина (11)
8	Ізраїль	Індія (45)	Азербайджан (17)	В'єтнам (8,5)
9	Італія	Туреччина (20)	Пакистан (7,5)	Саудівська Аравія (7,2)
10	Південна Корея	Велика Британія (17)	Ірак (14)	Індонезія (13)
11	Нідерланди	Індонезія (17)	США (14)	Йорданія (13)
12	Україна	Китай (31)	Росія* (20)	Таїланд (17)
13	Швейцарія	Австралія (18)	Китай (14)	Саудівська Аравія (14)
14	Туреччина	Туркменістан (25)	Оман (12)	Пакистан (12)
15	Швеція	США (22)	Алжир (12)	ОАЕ (9,9)
16	Канада	Саудівська Аравія (34)	Індія (11)	ОАЕ (10)
17	Норвегія	Оман (35)	США (20)	Фінляндія (14)
18	ОАЕ	Єгипет (41)	Алжир (13)	Невідомий отримувач (12)
19	Австралія	США (42)	Індонезія (18)	Канада (18)
20	Білорусь	В'єтнам (31)	Судан (16)	Сербія (15)
21	Чехія	Ірак (39)	США (17)	Україна (9,0)
22	ПАР	США (23)	ОАЕ (20)	Малайзія (11)
23	Індія	М'янма (32)	Шрі-Ланка (25)	Маврікій (14)
24	Бразилія	Афганістан (38)	Індонезія (17)	Ліван (11)
25	Португалія	Румунія (95)	Уругвай (2,9)	Кабо-Верде (2,7)

* Дані враховують вартість виробів, виготовлених Росією за ліцензіями, наданими раніше, до припинення експорту товарів військового призначення і подвійного використання до Росії у 2014р. – укр. ред.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>, станом на березень 2020р.

Американська політика експорту озброєнь як інструмент протидії Росії

США намагалися скористатися позицією найкрупнішого у світі експортера озброєнь – як за загальною сумою продажу, так і за кількістю держав, що купували американську військову техніку – як інструментом обмеження впливу Росії у світі, а також у рамках режиму санкцій проти Росії. Для цього Конгрес США у 2017р. ухвалив Закон про протидію противникам Америки шляхом санкцій (*Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, CAATSA*)⁹. Серед іншого, цей Закон дає американському Уряду право відмовляти в експорті американських озброєнь державам, які купують зброю у Росії, і запроваджувати інші санкції до держав, компаній чи окремих осіб. У ряді випадків *CAATSA* використовувався для тиску на держави, що вважалися стратегічними партнерами США, але водночас купували чи планували купити озброєння в Росії. Зокрема, США започаткував передбачені *CAATSA* процедури стосовно Єгипту, Індії і Туреччини (про випадок Індії див. підрозділ II).

Найважливіші події у цій сфері у 2019р. стосувалися Туреччини – давнього союзника США і члена НАТО. Наприкінці 2017р. Туреччина замовила в Росії зенітні ракетні системи (ЗРС) *C-400*, відкинувши пропозиції США та Китаю і спільну пропозицію Франції та Італії. У відповідь на це США із середини 2019р., після поставки перших систем *C-400*, повністю припинили участь Туреччини у програмі *F-35*¹⁰. Туреччина на той час замовила 30 *F-35* і планувала придбати ще до 70 одиниць. Рішення США не спиралося на *CAATSA*, а було обґрунтоване стурбованістю, що доступ Росії до турецьких систем *C-400* може дозволити їй збирати інформацію про можливості літаків *F-35*, поставлених Туреччині¹¹. Наприкінці 2019р. Конгрес США посилався на *CAATSA*, щоб змусити Адміністрацію США вжити наступних заходів і запровадити санкції проти Туреччини за невиконання американських вимог стосовно виведення ЗРС *C-400* з її арсеналу¹².

США постачали Єгипту великі обсяги основних озброєнь з 1978р. як допомогу, що зробило США одним з головних постачальників озброєнь до цієї країни. Однак приблизно з 2015р. Єгипет почав звертатися до Росії з метою реалізації кількох великих програм закупівлі озброєнь, включно з замовленням бойових літаків і вертольотів (підрозділ II). Єгипет розмістив три крупні замовлення ще до ухвалення *CAATSA*. Однак у 2019р. він, за повідомленнями, підписав контракт з Росією на 20 бойових літаків *Su-35*. У відповідь

⁹ *Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, US Public Law 115-44, signed into law 2 Aug. 2017.* Див. також: US Department of the Treasury, 'Resource center: Countering America's Adversaries Through Sanctions Act', updated 21 May 2019; US Department of State, Bureau of International Security and Nonproliferation, 'Section 231 of the Countering America's Adversaries Through Sanctions Act of 2017', [n.d.]; Wezeman, S.T. et al., 'Supplier developments, 2018', *SIPRI Yearbook 2019*, pp.235-39.

¹⁰ White House, 'Statement by the Press Secretary', 17 July 2019.

¹¹ Mehta, A., 'Turkey officially kicked out of F-35 program, costing US half a billion dollars', *Defense News*, 17 July 2019; Roque, A. and Herschelman, K., 'Washington to cut ties with Turkey on F-35 programme and shift supply chain to US', *Jane's Defence Weekly*, 24 July 2019, p.5.

¹² Seligman, L., 'US lawmakers move to punish Turkey for buying Russian missile system', *Foreign Policy*, 10 Dec. 2019.

Уряд США дав зрозуміти, що ця угода “ускладнить” американську військову допомогу Єгипту та загрожуватиме Єгипту санкціями згідно з *CAATSA*¹³. До кінця 2019р. залишалось не ясним, чи вплинув американський тиск на виконання цієї угоди.

Росія

Обсяг російського експорту озброєнь у 2015-2019рр. склав 21% загально-світового, однак був на 18% нижчим, ніж у 2010-2014рр. (таблиця 9.1). У 2015-2019рр. Росія постачала основні озброєння 47 державам, при цьому 55% її експорту припадало на трьох головних отримувачів: Індію, Китай та Алжир (таблиця 9.2). Хоча Індія залишалася у 2015-2019рр. головним отримувачем російських озброєнь (25% загального обсягу), але в цей період обсяги російського збройового експорту до Індії, порівняно з 2010-2014рр., впали на 47%.

Серед регіонів найбільша частка російського експорту озброєнь (57%) припадала на Азію та Океанію (таблиця 9.3), причому три чверті з цього обсягу постачалися до Китаю та Індії (41% загального обсягу). Аналогічно, велика частка Алжиру в російському експорті (14%) означала, що третє місце в російському експорті (17%) посіли держави Африки.

Друге місце в російському експорті основних озброєнь посідали держави Близького Сходу (19%). Обсяги російського експорту до цього регіону у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., зросли на 30%. Головними отримувачами російського збройового експорту на Близькому Сході у 2015-2019рр. були Єгипет та Ірак. Поставки до Єгипту у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., зросли на 191% і склали 49% російських поставок до регіону. Експорт до Іраку також збільшився на 212%, склавши 29% російських поставок до Близького Сходу. Хоча російські війська з 2015р. діють у Сирії на підтримку сирійського Уряду, але обсяги поставок російських озброєнь до Сирії (у т.ч. як допомога) з у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., впали на 87%¹⁴. Вони склали лише 3,9% російського збройового експорту до Близького Сходу та 0,7% загального російського експорту озброєнь у 2015-2019рр.

У 2015-2019рр. Росія залишалася головним постачальником озброєнь до багатьох держав колишнього СРСР. Збройовий експорт є важливим елементом військового співробітництва між Росією та державами-отримувачами, він часто надається як допомога чи на пільгових умовах¹⁵. Обсяги російського експорту озброєнь до кількох з цих держав у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., суттєво зросли. Казахстан став найкрупнішим серед колишніх радянських республік отримувачем російських озброєнь – на

¹³ Sharp, J.M., *Egypt: Background and US Relations*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33003 (US Congress, CRS: Washington, DC, 21 Nov. 2019), pp.21-23.

¹⁴ Про роль Росії у конфлікті в Сирії див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

¹⁵ Посольство РФ в Республіці Беларусь, “Военное и военно-техническое сотрудничество”, [без дати]; Putz, C., ‘Kazakhstan takes delivery of (free) Russian S-300 defense systems’, *The Diplomat*, 9 June 2016.

Таблиця 9.3. Топ 10 найкрупніших постачальників основних озброєнь, регіони та субрегіони-отримувачі у 2015-2019рр.
 Наведені відсотки загального обсягу експорту постачальника до кожного регіону призначення за п'ятирічний період у 2015-2019рр.

Регіон-отримувач	Постачальник										Південна Корея	
	США	Росія	Франція	Німеччина	Китай	Велика Британія	Іспанія	Ізраїль	Італія	Італія	Корея	
<i>Африка</i>	2,7	17	3,5	8,3	16	1,5	0,9	1,0	7,4	7,4	-	
Північна Африка	2,4	14	1,7	8,2	9,9	1,4	-	-	3,7	3,7	-	
Субекваторіальна Африка	0,3	3,3	1,8	0,1	6,4	0,2	0,9	1,0	3,7	3,7	-	
<i>Америка</i>	3,5	0,8	7,5	11	2,6	12	6,2	11	8,2	9,5	-	
Центральна Америка та Карибський басейн	1,1	0,4	0,6	0,1	0,2	-	2,5	1,2	0,4	-	-	
Північна Америка	1,4	-	3,1	8,3	-	9,1	1,9	6,4	0,2	-	-	
Південна Америка	1,0	0,4	3,8	2,5	2,4	3,1	1,7	3,0	7,6	9,5	-	
<i>Азія та Океанія</i>	30	57	30	30	74	23	66	61	23	50	-	
Середня Азія	0,1	5,2	0,9	0,6	4,7	-	2,1	0,1	1,1	-	-	
Східна Азія	12	16	5,3	18	-	8,1	8,6	2,3	-	-	-	
Океанія	9,3	-	2,3	0,8	-	0,6	42	0,1	4,8	-	-	
Південна Азія	4,9	27	14	1,2	52	8,4	0,3	46	8,1	0,9	-	
Південно-Східна Азія	3,5	8,8	7,3	7,7	14	13	13	12	7,2	18	-	
<i>Європа</i>	13	5,7	6,6	27	0,2	5,9	0,1	25	15	15	-	
Центральна Європа	0,9	0,5	0,5	3,5	0,2	1,3	-	1,6	5,0	1,9	-	
Східна Європа	0,1	5,2	0,4	-	<0,05	0,1	0,3	17	-	-	-	
Західна Європа	12	-	5,6	23	..	6,1	0,5	6,4	9,8	22	-	
Європейський Союз	10	-	5,9	26	0,2	7,4	0,5	8,0	11	20	-	
<i>Ближній Схід</i>	51	19	52	24	6,7	56	26	1,5	47	17	-	
<i>Інші</i>	<0,05	-	-	-	-	-	0,6	0,2	<0,05	-	-	

„..” – дані не доступні або не придатні для використання; „-” – 0; <0,05 – від 0 до 0,05.

Примітка: До “інших” належать міжнародні організації, державні суб’єкти, розташовані в більш ніж одному регіоні, а також невизначені отримувачі, які не можуть бути прив’язані до конкретного регіону.

Джерело: База даних СІПТРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>, станом на березень 2020р.

нього припадало 5% усього російського експорту озброєнь у 2015-2019рр., після п'ятикратного зростання. Йому постачалися 16 бойових літаків Су-30 і п'ять ЗРС С-300. У 2015-2019рр. обсяги російського експорту озброєнь до Білорусі були утричі більшими, ніж у 2010-2014рр. Експортувалися ЗРС С-300 та навчально-бойові літаки Як-130. Росія також була головним постачальником основних озброєнь до Вірменії і другим найкрупнішим постачальником до Азербайджану – в умовах продовження збройного конфлікту між цими двома країнами (підрозділ II).

Постачальники озброєнь з Європейського Союзу

До *Тор 25* експортерів озброєнь у 2015-2019рр. належали дев'ять членів ЄС (таблиця 9.2)¹⁶. На п'ять найкрупніших із цих експортерів – Францію, Німеччину, Велику Британію, Іспанію та Італію – разом припадало 23% світового експорту озброєнь у 2015-2019рр., порівняно з 20% у 2010-2014рр. Обсяги французького, німецького та іспанського збройового експорту за ці два періоди зросли, тоді як британський та італійський експорт зменшився.

Сумарний експорт озброєнь усіх 28 держав-членів ЄС у 2015-2019рр. був на 9% вищим, ніж у 2010-2014рр.; на них припадало 26% загальносвітового обсягу. Поставки між державами ЄС залишалися невеликими: лише 12% експорту держав-членів ЄС у 2015-2019рр. постачалося до інших держав-членів ЄС. Серед п'яти найкрупніших експортерів у ЄС лише два поставили понад 10% їх загального експорту озброєнь іншим державам ЄС: Німеччина (26%) та Італія (11%). Але оскільки обсяги імпортованих державами-членами ЄС озброєнь є досить невеликими (лише 7,8% загальносвітових), поставки з інших держав-членів ЄС становили 41% усього імпорту озброєнь держав-членів ЄС.

Франція

Франція була третім найкрупнішим постачальником основних озброєнь у 2015-2019рр. – 7,9% загальносвітового обсягу (таблиця 9.1). У 2015-2019рр. французький експорт озброєнь сягнув найвищого рівня за будь-який п'ятирічний період з 1990р. Після падіння на 31% у 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., він збільшився у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., на 72%. За останню п'ятирічку його обсяги до держав Близького Сходу були на 363% вищим, ніж у 2010-2014рр. На цей регіон припадала найбільша частка – 52% – французького експорту озброєнь у 2015-2019рр.; другим регіоном була Азія та Океанія з 30% (таблиця 9.3).

Хоча Франція у 2015-2019рр. постачала основні озброєння до 75 держав, велика частка її експорту припадає на обмежену групу отримувачів. Якщо у 2010-2014рр. три головні отримувачі Франції – Марокко, Китай та ОАЕ – разом отримали 39% експортованих Францією озброєнь, то три головні отримувачі у 2015-2019рр. – Єгипет, Катар та Індія – разом отримали 54%

¹⁶ Велика Британія була членом ЄС до січня 2020р. і тому врахована тут.

(таблиця 9.2). Період 2015-2019рр. був першим з 1980-х років, коли Єгипет, Катар та Індія опинилися серед головних отримувачів французьких озброєнь. Поставки 49 бойових літаків *Rafale* до цих трьох країн склали майже чверть французького експорту озброєнь у 2015-2019рр.

Наприкінці 2019р. очікувалося виконання замовлень на широкий спектр французьких основних озброєнь, включно з замовленнями 43 літаків *Rafale* (для Індії і Катару), восьми підводних човнів (для Бразилії та Індії) і 15 фрегатів (для Єгипту, Малайзії, Румунії та ОАЕ). Більшість із цього пакета планується поставити в наступні п'ять років, що означає, що французький експорт озброєнь залишатиметься на досить високому рівні.

Франція офіційно заявляє, що її оборонна промисловість є необхідним фундаментом стратегічної автономії і незалежної зовнішньої політики¹⁷. Але, хоча Франція закуповує значну кількість основних озброєнь усіх категорій вітчизняного виробництва для власних Збройних сил, французький Уряд вважає внутрішній попит недостатнім для підтримання багатьох ключових програм розробки та виробництва озброєнь¹⁸. З метою підтримання життєздатності власної оборонної промисловості французький Уряд останніми роками активно підтримує збройовий експорт. Зокрема, він часто пропонував перспективним клієнтам вигідні умови кредитування та передачу технологій. Він навіть був готовий пришвидшити поставки за рахунок експорту основних озброєнь, вже замовлених і запущених у виробництво для французьких Збройних сил¹⁹.

Такий активний підхід зберігався й у 2015-2019рр. Французький Уряд продовжував експортувати основні озброєння до певних країн, включно з Єгиптом і державами, що під проводом Саудівської Аравії брали участь у військовій інтервенції в Ємені. Це відбувалося, попри підозри, що ці країни використовують французькі озброєння для посягань на права людини чи порушень міжнародного гуманітарного права²⁰. Зокрема, згідно з офіційними французькими документами, що у 2019р. потрапили до преси, французькі основні озброєння, поставлені Саудівській Аравії та ОАЕ, використовувалися по цивільних цілях у Ємені²¹. Деякі з цих озброєнь (зокрема, бойові літаки *Mirage 2000-9*) постачалися понад 10 років тому, але інші (зокрема, бронемашини *Aravis* і контейнери з системами націлювання для бойових літаків) були поставлені вже після початку інтервенції в Ємені у

¹⁷ French National Assembly, Commission for National Defence and the Armed Forces, 'Audition de Mme Florence Parly, ministre des Armees, sur les operations en cours et les exportations d'armement', 7 May 2019. Про найкрупніші французькі компанії-виробники озброєнь див. підрозділ V цього розділу.

¹⁸ French Ministry of the Armed Forces (MAF), *Rapport au Parlement sur les exportations d'armements de la France 2019* (MAF: Paris, June 2019), p.18.

¹⁹ Béraud-Sudreau, L., *La politique française de soutien à l'export de defense: Raison et limites d'un succès*, Focus strategique no.73 (Institut français des relations internationales: Paris, June 2017).

²⁰ Houry, N. and Jeannerod, B., "Les armes françaises favorisent les abus en Egypte", *Le Monde*, 28 Jan. 2019; Human Rights Watch (HRW), *World Report 2020* (HRW: New York, 2019), pp.487-494.

²¹ Dodman, B., 'France under pressure to come clean over arms exports in Yemen war', *France 24*, 20 Apr. 2019.

Таблиця 9.4. *Топ 10* найкрупніших постачальників і їх поставки основних озброєнь за категоріями у 2015-2019рр.

У таблиці наведені частки (%) поставок основних озброєнь за категоріями СІПРІ в експорті *Топ 10* найкрупніших постачальників у 2015-2019рр.

	Авіація	ЗРС	Броне-техніка	Арти-лерія	Двигуни	Ракети	Датчики	Кораблі	Інше
США	56	6,1	12	0,3	3,2	17	2,5	1,6	0,3
Росія	51	7,6	9,9	0,2	9,2	13	1,8	6,5	1,5
Франція	42	2,1	3,6	0,9	4,1	13	9,9	22	1,9
Німеччина	12	0,9	13	2,1	9,4	7,9	4,5	49	-
Китай	27	9,0	15	2,0	<0,05	17	2,5	27	0,3
Велика Британія	60	0,9	0,4	1,7	11	9,5	2,0	6,9	7,7
Іспанія	56	6,1	12	0,3	3,2	17	2,5	1,6	0,3
Ізраїль	4,7	25	1,3	0,9	33	21	11	3,3	4,7
Італія	58	-	6,9	2,1	<0,05	3,9	14	8,5	6,3
Південна Корея	26	-	1,2	9,7	-	0,9	-	62	-
Світ	45	5,9	10	1,1	5,0	13	4,6	13	1,3

“-” – немає поставок; <0,05 – від 0 до 0,05; ЗРС – зенітні ракетні системи.

Примітка: до “іншого” належать морські озброєння, супутники, гарматні башти для бронетехніки, системи дозаправки у повітрі. Докладніше про категорії основних озброєнь СІПРІ див. сторінку *Arms Transfers Database* сайту СІПРІ.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>, станом на березень 2020р.

2015р.²² Попри критику деяких неурядових організацій (НУО) та опозиційних депутатів, французька політика експорту озброєнь до країн, що брали участь у конфлікті в Ємені, залишалася незмінною.

Німеччина

У 2015-2019рр. Німеччина була четвертим найкрупнішим у світі постачальником основних озброєнь – 5,8% загальносвітового обсягу. Обсяги її експорту були на 17% вищими, ніж у 2010-2014рр. (таблиця 9.1). Найкрупніша частка її експорту (30%) припадала на держави Азії та Океанії (таблиця 9.3), але вона також експортувала великі обсяги до держав Європи (26%) і Близького Сходу (24%).

У 2015-2019рр. Німеччина постачала основні озброєння до 55 країн. Південна Корея з великим відривом була найкрупнішим отримувачем – на неї припадало 18% німецького експорту. Майже половину обсягу експортованих з Німеччини основних озброєнь складали кораблі (таблиця 9.4). Здебільшого це були підводні човни (39% загальної суми): Німеччина

²² Human Rights Watch (посилання 20); Disclose, ‘Made in France: The Yemen papers’, 15 Apr. 2019.

поставила чотири човни Південній Кореї, по три – Єгипту і Греції, по два – Колумбії та Італії і один – Ізраїлю. Серед нових великих експортних угод, укладених Німеччиною у 2019р., були контракти на чотири фрегати для Бразилії, чотири – для Єгипту, та 508 бронемашин для Великої Британії.

У 2018-2019рр. німецький Уряд призупинив експорт окремих видів озброєнь до Саудівської Аравії і Туреччини, які обидві були серед найкрупніших імпортерів озброєнь у 2015-2019рр. Експорт деяких видів озброєнь до Саудівської Аравії було призупинено у 2018р. у відповідь на її військові дії в Ємені та участь у вбивстві журналіста Дж.Хашогджі (*Jamal Khashoggi*) у Стамбулі у жовтні 2018р.²³ Призупинення було формалізоване в березні 2019р., а у вересні 2019р. подовжено до березня 2020р. Головним негайним наслідком такого кроку стало блокування поставки 20 патрульних катерів із 35, замовлених Саудівською Аравією у 2014р. У 2019р. Німеччина також оголосила, що припинить видавати нові ліцензії на експорт до Туреччини озброєнь, які можуть бути використані в конфлікті між Туреччиною і курдськими повстанськими угрупованнями в Сирії²⁴. Однак ці обмеження не стосувались експорту військово-морської техніки й тому не вплинуть на поставку Туреччині шести підводних човнів, заплановану на 2022-2027рр.²⁵

Велика Британія

У 2015-2019рр. Велика Британія була шостим найкрупнішим у світі експортером озброєнь – 3,7% загального експорту. Більше половини (56%) британського експорту основних озброєнь постачалося державам Близького Сходу (таблиця 9.3), насамперед – Саудівській Аравії (41% загальної суми) та Оману (14%).

Британський збройовий експорт у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., зменшився на 15% (таблиця 9.1). Це сталося переважно через скорочення експорту до трьох з чотирьох найкрупніших отримувачів: Індії (-48%), США (-27%) і Саудівської Аравії (-13%). Натомість експорт до Оману за цей період збільшився на 77% – насамперед унаслідок поставки у 2017-2018рр. 12 бойових літаків *Turphoon*.

У 2015-2019рр. британський Уряд стикнувся з вимогами парламентарів, НУО і громадськості запровадити обмеження на експорт озброєнь до Близького Сходу, зокрема до Саудівської Аравії. Тиск посилювався з огляду на повідомлення про використання поставлених Великою Британією озброєнь коаліцією на чолі з Саудівською Аравією під час збройної інтервенції в Ємені з порушеннями міжнародного гуманітарного права²⁶. У судовому позові до

²³ Deutsche Welle, 'German arms export freeze on Saudi Arabia extended', 18 Sep. 2019. Див. також підрозділ IV розділу 14 цього видання.

²⁴ Deutsche Presse-Agentur, 'Kein kompletter Stopp deutscher Rüstungsexporte für die Türkei', *Süddeutsche Zeitung*, 19 Oct. 2019; Nuffbaum, U., 'Schriftliche Frage an die Bundesregierung im Monat Oktober 2019, Fragen Nr. 109', German Ministry for Economic Affairs and Energy, 18 Oct. 2019.

²⁵ Muller, N., 'German arms exports to Turkey at highest level since 2005', Deutsche Welle, 17 Oct. 2019.

²⁶ Maletta, G., 'Legal challenges to EU member states' arms exports to Saudi Arabia: Current status and potential implications', SIPRI Commentary, 28 June 2019.

британського Уряду група НУО стверджувала, що Уряд не оцінив належним чином виконання Саудівською Аравією міжнародного гуманітарного права, що він мав зробити згідно з британським законом про ліцензування експорту озброєнь. У червні 2019р. Апеляційний суд Лондона наказав британському Уряду здійснити необхідні оцінки стосовно як минулих, так і майбутніх експортних ліцензій²⁷. Як наслідок, Уряд призупинив видачу нових ліцензій на експорт озброєнь, що могли бути використані в конфлікті в Ємені, для Саудівської Аравії та її партнерів по коаліції²⁸.

Постачальники озброєнь за межами Європи та Північної Америки

В експорті основних озброєнь країни за межами Європи та Північної Америки відіграють доволі незначну роль: у 2010-2014рр. на них припадало лише 11% загального експорту, а у 2015-2019рр. – 13%. Лише дев'ять з *Top 25* країн-експортерів озброєнь у 2015-2019рр. розташовані за межами Європи та Північної Америки: Китай, Ізраїль, Південна Корея, Туреччина, ОАЕ, Австралія, ПАР, Індія і Бразилія (таблиця 9.2). Серед цих країн лише Китай, Ізраїль і Південна Корея були в *Top 10* експортерів основних озброєнь.

Китай

У 2015-2019рр. Китай був п'ятим найкрупнішим у світі експортером озброєнь – 5,5% загального експорту (таблиця 9.1). Після зростання на 133% у 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., китайський експорт озброєнь збільшився у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., лише на 6,3%.

Кількість країн, до яких Китай постачає озброєння, суттєво зросла: з 40 у 2010-2014рр. до 53 у 2015-2019рр. У 2015-2019рр. майже весь китайський експорт озброєнь адресувався країнам, що розвиваються, і це зробило його явним конкурентом Росії і західних експортерів на цьому ринку²⁹.

Головним отримувачем китайських озброєнь у 2015-2019рр. був Пакистан (35% загального обсягу), як це було й в усіх п'ятирічних періодах, починаючи з 1991р. Загалом, майже три чверті (74%) експорту Китаю у 2015-2019рр. припадало на 16 інших держав Азії та Океанії (таблиця 9.3).

У 2015-2019рр. 16% експорту основних озброєнь з Китаю постачалися до держав Африки. Китай експортував озброєнь до 22 держав Африки більше за будь-якого іншого експортера. Китай також експортував до восьми держав Близького Сходу (6,7% його експорту) і п'яти держав Америки (2,6%).

²⁷ Court of Appeal of England and Wales, *The Queen (on the application of Campaign Against Arms Trade) v. Secretary of State for International Trade and others*, Case no. T3/2017/2079, Judgement, 20 June 2019; Cable, V., British Secretary of State for Business, Innovation and Skills, 'Consolidated EU and national arms export licensing criteria', Written statement, British House of Commons, *Hansard*, 25 Mar. 2014, column 9WS; Isbister, R., 'The UK's arms-to-Saudi quagmire: From tragedy to farce', *Saferworld*, 20 Sep. 2019.

²⁸ Brooke-Holland, L., *UK Arms Exports to Saudi Arabia: Q&A*, Briefing Paper no.08425 (House of Commons Library: London, 11 July 2019). Див. також підрозділ IV розділу 14 цього видання.

²⁹ Raska, M. and Bitzinger, R.A., 'Strategic contours of China's arms transfers', *Strategic Studies Quarterly*, vol.14, no.1 (spring 2020), pp.91-116.

Окремі з найкрупніших у світі імпортерів озброєнь у 2015-2019рр. – включно з Австралією, Індією, Японією, Південною Кореєю, США та майже всіма європейськими державами – не купували озброєння у Китаю і навряд чи робитимуть це в найближчому майбутньому. Якщо не трапиться фундаментальних політичних зрушень, схоже, що китайський експорт озброєнь наближається до своєї стелі.

Ізраїль

У 2015-2019рр. Ізраїль був восьмим найкрупнішим постачальником озброєнь. Його експорт склав 3% загальносвітового і був на 77% вищим, ніж у 2010-2014рр. (таблиця 9.1). У деякі попередні п'ятирічні періоди Ізраїль посідав місце вище восьмого, але у 2015-2019рр. обсяг його збройового експорту виявився найбільшим за весь час.

Ізраїль у 2015-2019рр. експортував основні озброєння до 39 країн. Індія залишалася головним отримувачем – 45% ізраїльського експорту (таблиця 9.2). На експорт систем протиповітряної оборони, ракет і засобів виявлення припадало у 2015-2019рр. 79% ізраїльського експорту основних озброєнь (таблиця 9.4).

Південна Корея

У 2015-2019рр. Південна Корея була 10-м найкрупнішим експортером озброєнь – 2,1% загальносвітового обсягу. Її збройовий експорт у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., збільшився на 143%, що є найвищим зростанням у *Top 10* експортерів (таблиця 9.1).

Кількість країн, до яких Південна Корея постачала озброєння, збільшилася з семи у 2010-2014рр. до 17 у 2015-2019рр. На відміну від 2005-2009рр. і 2010-2014рр., коли значно більше половини експорту з Південної Кореї постачалося лише до однієї держави (Туреччини), у 2015-2019рр. географія збройового експорту Південної Кореї значно розширилася. Половина обсягу постачалося до інших держав Азії та Океанії, 24% – до Європи та 17% – до Близького Сходу (таблиця 9.3), тоді як на найкрупнішого отримувача (Велику Британію) припадало лише 17% експорту озброєнь з Південної Кореї.

Південна Корея розглядає власну оборонну промисловість як “рушій зростання” національної економіки і наполегливо підтримує експорт озброєнь саме з економічних міркувань³⁰. Однак у 2015-2019рр. її імпорт озброєнь залишався набагато вищим за експорт.

³⁰ Grevatt, J., ‘South Korea launches military export agency’, *Jane’s Defence Industry*, Nov. 2018. Про найкрупніші південнокорейські компанії-виробники озброєнь див. підрозділ V цього розділу.

II. Події у групі отримувачів основних озброєнь у 2015-2019рр.

СИМОН Т.ВЕЗЕМАН, АЛЕКСАНДРА КУІМОВА,
ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

СППРІ нараховує 160 держав, які були імпортерами основних систем озброєнь за п'ятирічний період 2015-2019рр.¹ На *Top 5* імпортерів озброєнь – Саудівську Аравію, Індію, Єгипет, Австралію і Китай – припадало 36% загального обсягу імпорту у 2015-2019рр. (таблиці 9.5 і 9.6). Поміж них, Саудівська Аравія, Індія і Китай були також *Top 5* у 2010-2014рр. Усі країни з *Top 5* 2015-2019рр. представляли два регіони – Азію та Океанію і Близький Схід, – що отримали набагато більший за інших обсяг імпорту у 2015-2019рр. (таблиця 9.7). Держави Європи, Африки та Америки імпортували значно менші обсяги основних озброєнь. У цьому підрозділі розглядаються суттєві події у групі головних отримувачів озброєнь у кожному регіоні.

Африка

Імпорт озброєнь державами Африки у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., зменшився на 16% (таблиця 9.7). Трьома найкрупнішими імпортерами були Алжир (58% усіх поставок озброєнь до Африки), Марокко (12%) та Ангола (7%). Росія забезпечила 49% експорту озброєнь до регіону, США – 14%, Китай – 13%.

Північна Африка

Майже три чверті озброєнь, імпортованих африканськими державами у 2015-2019рр., надійшли до чотирьох держав Північної Африки – Алжиру, Лівії, Марокко та Тунісу. Загальні обсяги їх імпорту у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., зросли на 8,5% (таблиця 9.7).

На один лише Алжир у 2015-2019рр. припадало 79% імпорту озброєнь субрегіоном. Його імпорт був на 71% вищим, ніж у 2010-2014рр., що зробило його у 2015-2019рр. шостим найкрупнішим у світі імпортером озброєнь (таблиця 9.5). Зростання відбувалося на фоні давньої напруженості між Алжиром і сусіднім Марокко, внутрішньої напруженості й конфліктів у сусідніх Малі та Лівії. Як і у 2010-2014рр., Росія у 2015-2019рр. була найкрупнішим постачальником озброєнь до Алжиру – 67% алжирського імпорту (таблиці 9.6 і 9.8). Імпорт Алжиру з Росії складався з 203 танків *T-90* та 14 бойових літаків *Су-30* і був на 40% вищим, ніж у 2010-2014рр.

¹ Якщо не зазначено інше, інформація про поставки та замовлення озброєнь у цьому підрозділі взята з Баз даних СППРІ про поставки озброєнь. Про визначення “основні системи озброєння” та оцінювання обсягів поставок див. у вірзці 9.1 підрозділу I. Джерела та методи отримання наведених тут даних див. на веб-сайті СППРІ. Наведені тут дані можуть відрізнятися від наведених у попередніх виданнях *Щорічника СППРІ* через щорічне оновлення Баз даних СППРІ про поставки озброєнь.

Схоже, що Алжир останніми роками вдався до диверсифікації постачальників озброєнь; він підписав крупні збройові контракти з Китаєм (на три фрегати) та Німеччиною (майже на 1 000 бронемашин і два фрегати). У 2015-2019рр. він отримав переважну частину поставок за цими угодами: 13% алжирського імпорту озброєнь за цей період надійшло з Китаю, а його обсяг був у 9 разів більшим, ніж у 2010-2014рр.; ще 11% імпорту надійшло з Німеччини, причому його обсяг збільшився у 30 разів. Але, якщо про очікувані поставки китайських озброєнь Алжиру не відомо, то у 2019р. з'явилися невідповідні повідомлення про нові замовлення з Росії, у т.ч. – танків і близько 30 бойових літаків².

У 2015-2019рр. обсяг імпорту основних озброєнь Марокко був на 62% нижчим, ніж у 2010-2014рр. (таблиця 9.5). У 2010-2014рр. головним постачальником до Марокко була Франція, насамперед завдяки поставкам бойових літаків і кораблів. Після виконання цих контрактів частка Франції у 2015-2019рр. зменшилася до 8,9%. Оскільки поставки зі США (переважно бойових та інших літаків, танків та іншої бронетехніки, а також артилерії) були набагато стабільнішими, американська частка зросла до 91% (з 29% у 2010-2014рр.). Наступними роками імпорт озброєнь Марокко, ймовірно, зросте: у 2019р. країна оголосила плани розміщення великих замовлень на сучасну військову техніку, включно з 25 бойовими літаками і 24-36 бойовими вертольотами зі США та зенітними ракетними комплексами із Франції³.

Поставки озброєнь і конфлікт у Лівії

У 2019р. в Лівії тривала громадянська війна між міжнародно визнаним Урядом національної згоди (*Government of National Accord, GNA*) та самопроголошеною Лівійською національною армією (*Libyan National Army, LNA*), яка розпочалась у 2014р.⁴ Обидві сторони отримували озброєння з-за кордону, всупереч ембарго на поставки озброєнь, запровадженому до Лівії у 2011р. РБ ООН, але жодна країна не понесла покарання за його порушення⁵.

Інформації про ці поставки є дуже мало, і їх обсяг неможливо оцінити. Зокрема, у 2019р. *GNA* отримав невідому кількість бронемашин та бойових безпілотних літальних апаратів (ББЛА) з Туреччини. У 2015-2019рр. *LNA* отримувала бронемашини з Йорданії та ОАЕ, бойові вертольоти з Білорусі, поставлені через ОАЕ, та бойові літаки з Єгипту. Бойові літаки та ББЛА,

² Сафронов И. Алжир купил российскийские истребители на сумму около \$2 млрд. – *Ведомости*, 9 сентября 2019г.; *Military Watch*, 'Finest armour in Africa: Algerian Army receives new batch of T-90SA battle tanks', 12 Jan. 2020.

³ US Defense Security Cooperation Agency, 'Morocco-F-16 Block-72 new purchase', News Release no.19-09, 25 Mar. 2019; US Defense Security Cooperation Agency, 'Morocco-AH-64E helicopters', News Release no.19-63, 20 Nov. 2019; Moroccan Defense Network, 'Morocco buys French CAESAR howitzer and surface to air VL-MICA missiles', 21 Jan. 2020.

⁴ Про конфлікт у Лівії див. підрозділ IV розділу 6 цього видання.

⁵ Див. підрозділ II розділу 14 цього видання.

Таблиця 9.5. *Топ 50* отримувачів основних озброєнь у 2015-2019рр.

У таблиці наведені держави, міжнародні організації і недержавні суб'єкти, що імпортували основні озброєння у п'ятирічному періоді 2015-2019рр. Дані є вартісними тренд-індикаторами (ВТІ) СППІ.

Місце		Отримувач	Обсяг імпорту (ВТІ, млн.)		Частка (%), 2015-2019	Зміни (%), порівняно з 2010-2014
2015-2019	2010-2014 ^a		2019	2015-2019		
1	2	Саудівська Аравія	3 673	17 694	12	130
2	1	Індія	2 964	13 412	9,2	-32
3	14	Єгипет	1 193	8 396	5,8	212
4	6	Австралія	1 399	7 133	4,9	40
5	5	Китай	887	6 300	4,3	3,3
6	10	Алжир	140	6 150	4,2	71
7	8	Південна Корея	1 510	5 004	3,4	3,3
8	4	ОАЕ	644	4 982	3,4	-18
9	17	Ірак	175	4 960	3,4	98
10	46	Катар	2 258	4 943	3,4	631
11	3	Пакистан	561	3 830	2,6	-39
12	11	В'єтнам	161	3 212	2,2	-9,3
13	9	США	1 048	2 925	2,0	-37
14	33	Ізраїль	507	2 873	2,0	181
15	7	Туреччина	833	2 621	1,8	-48
16	23	Японія	891	2 574	1,8	72
17	15	Індонезія	219	2 553	1,8	-4,6
18	19	Велика Британія	377	2 503	1,7	17
19	12	Сінгапур	614	2 411	1,7	-29
20	28	Бангладеш	743	2 289	1,6	93
21	40	Італія	186	2 246	1,5	175
22	31	Таїланд	301	1 741	1,2	67
23	26	Оман	105	1 710	1,2	24
24	35	Норвегія	443	1 628	1,1	67
25	55	Казахстан	312	1 523	1,0	238
26	18	Тайвань	51	1 379	0,9	-41
27	27	Канада	200	1 332	0,9	4,2
28	36	Греція	165	1 328	0,9	39
29	20	Афганістан	391	1 296	0,9	-38
30	21	Азербайджан	25	1 231	0,8	-40
31	13	Марокко	26	1 231	0,8	-62
32	41	Йорданія	85	1 156	0,8	54
33	24	М'янма	252	1 006	0,7	-32
34	25	Бразилія	169	869	0,6	-37
35	75	Філіппіни	187	866	0,6	403
36	43	Мексика	3	863	0,6	17
37	63	Білорусь	331	831	0,6	186

Місце			Обсяг імпорту (ВТІ, млн.)		Частка (%), 2015-2019	Зміни (%), порівняно з 2010-2014
2015-2019	2010-2014 ^a	Отримувач	2019	2015-2019		
38	32	Нідерланди	490	811	0,6	-21
39	34	Кувейт	70	778	0,5	-22
40	39	Польща	308	761	0,5	-14
41	45	Фінляндія	70	734	0,5	8,3
42	109	Ангола	166	734	0,5	2 124
43	48	Малайзія	70	729	0,5	18
44	52	Туркменістан	-	692	0,5	33
45	62	Перу	-	591	0,4	102
46	37	Іспанія	56	502	0,3	-47
47	58	Франція	102	450	0,3	23
48	65	Іран	3	437	0,3	61
49	67	Румунія	61	378	0,3	65
50	89	Вірменія	248	377	0,3	416
..	..	Невідомі отримувачі	41	134	0,1	84
..	..	118 інших	1 488	8 669	5,9	..
Разом			27 194	145 776	100	5.5

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; “-” – поставок не було.

Примітка: ВТІ СІПРІ є індикатором обсягу міжнародних поставок озброєнь, а не реальних фінансових характеристик таких поставок. Метод обчислення ВТІ описаний у врізці 9.1.

^a Місяця держав у 2010-2014рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2015* через перегляд та уточнення даних за ці роки.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>, станом на березень 2020р.

що надійшли з ОАЕ, застосовувались у бойових діях, у т.ч. у 2019р.⁶ Не ясно, чи застосовувалися вони ОАЕ або ОАЕ передали їх *LNA*⁷.

Втручання ОАЕ в події у Лівії є елементом їх активної зовнішньої політики, яка включає також військову інтервенцію в Ємені⁸. У 2015-2019рр. на ОАЕ припадало 3,4% світового імпорту озброєнь; вони отримували основні озброєння із 17 країн, але більша частина (68%) надходила зі США (таблиці 9.6 і 9.8). У 2019р. РБ ООН закликала держави не втручатись у конфлікт у Лівії⁹. Того року ОАЕ мала поточні контракти на імпорт основних озброєнь з Австралії, Бразилії, Великої Британії, Іспанії, Канади, Китаю, ПАР, Росії, США, Туреччини, Франції і Швеції.

⁶ United Nations, Security Council, Final report of the panel of experts on Libya established pursuant to Security Council Resolution 1973 (2011), 29 Nov. 2019, S/2019/914, 9 Dec. 2019, paras 108-110, annex 15, paras 14-16.

⁷ United Nations, S/2019/914 (посилання 6), para.108, annex 15, paras 12-16.

⁸ Див., наприклад: United Nations, Security Council, Final report of the Panel of Experts on Yemen, S/2020/70, 27 Jan. 2020.

⁹ United Nations, Security Council, Press statement on Libya, SC/13873, 5 July 2019; UN Security Council Resolution 2486, 12 Sep.2019, para.4.

Таблиця 9.6. Top 40 імпортерів основних озброєнь і їх три головні постачальники у 2015-2019рр.

Місце 2015-2019	Імпортер	Головні постачальники (частка загального експорту імпортера, %), 2015-2019рр.		
		1-й	2-й	3-й
1	Саудівська Аравія	США (73)	Велика Британія (13)	Франція (4,3)
2	Індія	Росія (56)	Ізраїль (14)	Франція (12)
3	Єгипет	Франція (35)	Росія (34)	США (15)
4	Австралія	США (68)	Іспанія (21)	Франція (3,6)
5	Китай	Росія (76)	Франція (8,8)	Україна (6,9)
6	Алжир	Росія (67)	Китай (13)	Німеччина (11)
7	Південна Корея	США (55)	Німеччина (30)	Іспанія (7,8)
8	ОАЕ	США (68)	Франція (11)	Нідерланди (3,4)
9	Ірак	США (45)	Росія (34)	Південна Корея (8,6)
10	Катар	США (50)	Франція (34)	Німеччина (9,2)
11	Пакистан	Китай (73)	Росія (6,6)	Італія (6,1)
12	В'єтнам	Росія (74)	Ізраїль (12)	Білорусь (4,9)
13	США	Німеччина (21)	Велика Британія (17)	Нідерланди (13)
14	Ізраїль	США (78)	Німеччина (16)	Італія (6,2)
15	Туреччина	США (38)	Італія (24)	Іспанія (19)
16	Японія	США (96)	Велика Британія (2,4)	Швеція (1,6)
17	Індонезія	США (20)	Нідерланди (18)	Південна Корея (16)
18	Велика Британія	США (67)	Південна Корея (21)	Німеччина (4,7)
19	Сінгапур	США (37)	Іспанія (24)	Франція (18)
20	Бангладеш	Китай (72)	Росія (15)	Велика Британія (2,4)
21	Італія	США (62)	Німеччина (25)	Ізраїль (6,5)
22	Таїланд	Південна Корея (21)	Китай (21)	Україна (14)
23	Оман	Велика Британія (45)	США (13)	Норвегія (12)
24	Норвегія	США (77)	Італія (7,9)	Південна Корея (7,2)
25	Казахстан	Росія (90)	Іспанія (3,2)	Китай (2,1)
26	Тайвань	США (100)	-	-
27	Канада	США (56)	Нідерланди (11)	Ізраїль (9,6)
28	Греція	Німеччина (64)	США (19)	Велика Британія (7,5)
29	Афганістан	США (87)	Бразилія (8,8)	Канада (1,2)
30	Азербайджан	Ізраїль (60)	Росія (31)	Туреччина (3,2)

Місце 2015-2019	Імпортёр	Головні постачальники (частка загального експорту імпортера, %), 2015-2019рр.		
		1-й	2-й	3-й
31	Марокко	США (91)	Франція (8,9)	Велика Британія (0,3)
32	Йорданія	США (30)	Нідерланди (30)	Росія (10)
33	М'янма	Китай (49)	Росія (16)	Індія (14)
34	Бразилія	Франція (26)	США (20)	Велика Британія (17)
35	Філіппіни	Південна Корея (32)	Індонезія (21)	США (19)
36	Мексика	США (64)	Іспанія (9,5)	Франція (8,5)
37	Білорусь	Росія (98)	Україна (1,2)	Китай (0,5)
38	Нідерланди	США (76)	Німеччина (13)	Італія (7,6)
39	Кувейт	США (70)	Франція (9,5)	Швейцарія (7,1)
40	Польща	США (29)	Німеччина (18)	Італія (14)

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>, станом на березень 2019р.

Субекваторіальна Африка

У 2015-2019рр. на держави Субекваторіальної Африки припадало 26% африканського імпорту озброєнь. Загальний обсяг озброєнь, імпортованих державами субрегіону, був на 49% нижчим, ніж у 2010-2014рр. (таблиця 9.7), і найнижчим з 1995-1999рр. У 2015-2019рр. Росія забезпечила 36% імпорту озброєнь до держав субрегіону, Китай – 19%, і Франція – 7,6%. На п'ять найкрупніших імпортерів у Субекваторіальній Африці – Анголу, Нігерію, Сенегал, Судан і Замбію – припадало 63% усього імпорту озброєнь до субрегіону. Падіння обсягів імпорту у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., відбулось у Нігерії (-33%) і Судані (-48%), а зростання – в Анголі (2124%), Сенегалі (306%) та Замбії (107%).

Ангола отримувала 27% імпорту озброєнь до Субекваторіальної Африки та була у 2015-2019рр. 42-м найкрупнішим імпортером озброєнь (таблиця 9.5). Попри економічну рецесію та щорічне падіння військових витрат, імпорт озброєнь Анголою у цьому періоді був у 22 рази вищим, ніж у 2010-2014рр.¹⁰ Це зростання пов'язане переважно з поставками з Росії, яка забезпечила 68% імпорту Анголи у 2015-2019рр. До них належали 12 бойових літаків Су-30, 12 бойових вертольотів Ми-24 та 12 транспортних вертольотів Ми-17.

Для чотирьох із п'яти головних імпортерів у Субекваторіальній Африці Китай був у 2015-2019рр. або найкрупнішим (у випадку Судану та Замбії), або другим (у випадку Нігерії і Сенегалу) постачальником озброєнь. Очевидно, це свідчить про прагнення Китаю посилити власну роль у забезпеченні миру та безпеки в африканських країнах. Амбіції Китаю у цьому

¹⁰ База даних СІПРІ про військові витрати.

Таблиця 9.7. Імпорт основних озброєнь, світова частка за регіонами та субрегіонами у 2010-2014рр. і 2015-2019рр.

Дані є вартісними тренд-індикаторами (ВТІ) СІПРІ.

Регіон-отримувач	Об'єм імпорту (ВТІ)		Зміни об'єму між 2010-2014 і 2015-2019 (%)	Частка загального імпорту (%)	
	2010-2014	2015-2019		2010-2014	2015-2019
<i>Африка</i>	12 502	10 528	-16	9,0	7,2
Північна Африка	7 183	7 793	8,5	5,2	5,3
Субекваторіальна Африка	5 318	2 720	-49	3,8	1,9
<i>Америка</i>	13 729	8 292	-40	9,9	5,7
Центральна Америка та Карибський басейн	998	1 228	23	0,7	0,8
Північна Америка	5 907	4 257	-2,5	4,3	2,9
Південна Америка	6 825	2 770	-59	4,9	1,9
<i>Азія та Океанія</i>	64 103	59 041	-7,9	46	41
Середня Азія	1 019	2 629	158	0,7	1,8
Східна Азія	14 896	15 347	3,0	11	11
Океанія	5 321	7 287	37	3,9	5,0
Південна Азія	29 237	21 079	-28	21	14
Південно-Східна Азія	13 627	12 698	-6,8	9,9	8,7
<i>Європа</i>	15 876	16 389	3,2	11	11
Центральна Європа	1 703	2 036	20	1,2	1,4
Східна Європа	3 020	2 944	-2,5	2,2	2,0
Західна Європа	11 153	11 409	2,3	8,1	7,8
<i>Близький Схід</i>	31 867	51 261	61	23	35
<i>Інші</i>	126	273	117	0,1	0,2

Примітка: ВТІ СІПРІ є індикатором обсягу міжнародних поставок озброєнь, а не реальних фінансових характеристик таких поставок. Метод обчислення ВТІ описаний у врізці 9.1.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>, станом на березень 2020р.

регіоні проявилися також на першому Китайсько-африканському форумі 2018р. з питань оборони та безпеки (*China-Africa Defense and Security Forum*) та на першому Китайсько-африканському форумі 2019р. з питань миру та безпеки (*China-Africa Peace and Security Forum*), які обидва були організовані Міністерством національної оборони Китаю¹¹. Китай не є самотнім у спробах посилити вплив в Африці через експорт озброєнь. США, Росія і Франція

¹¹ Kovrig, M., 'China expands its peace and security footprint in Africa', International Crisis Group, 24 Oct. 2018; Grieger, G., 'China's growing role as a security actor in Africa', Briefing, European Parliamentary Research Service, Oct. 2019; Chen, L. et al., 'Overview of 1st China-Africa Peace and Security Forum', Chinese Ministry of National Defense, 17 July 2019. Див. також: Huang, C. and Ismail, O., 'China', eds O. Ismail and E. Sköns, SIPRI, *Security Activities of External Actors in Africa* (Oxford University Press: Oxford, 2014), pp.15-37.

також належать до найкрупніших постачальників до Африки та мають там військову присутність¹². Причому всі ці постачальники, схоже, мають за мету отримання впливу як в окремих країнах, так і в регіоні в цілому¹³.

Південноафриканська Республіка (ПАР) була найкрупнішим імпортером озброєнь у Субекваторіальній Африці у 2005-2009рр., переважно завдяки поставкам фрегатів і підводних човнів з Німеччини та бойових літаків зі Швеції. У 2010-2014рр. обсяг її імпорту впав на 78%, а у 2015-2019рр. опустився майже до нуля. Таке різке падіння частково пояснюється тяжкими економічними проблемами ПАР, що спричинили кілька скорочень військового бюджету¹⁴. У 2018-2019рр. повідомлялося, що Збройні сили ПАР мають технічні та фінансові проблеми з експлуатацією фрегатів і підводних човнів, поставлених з Німеччини, та що вони отримали лише 40% фінансування, необхідного для військово-повітряних сил ПАР¹⁵. Фінансові та операційні проблеми викликають сумнів у довгостроковій ефективності політики закупівлі ПАР дорогих основних озброєнь.

Америка

У 2015-2019рр. імпорт основних озброєнь державами Америки, порівняно з 2010-2014рр., зменшився на 40% (таблиця 9.7).

Найкрупнішим у регіоні імпортером основних озброєнь у 2015-2019рр. були США, які отримали 35% усіх поставок. Головними експортерами до США були Німеччина (21%), Велика Британія (17%) та Нідерланди (13%) (таблиця 9.6). США були також найкрупнішим постачальником для держав Америки: у 2015-2019рр. вони забезпечили 23% усього імпорту озброєнь державами регіону, порівняно з 17% у 2010-2014рр.

Хоча Росія була одним з найкрупніших постачальників озброєнь до Америки у 2010-2014рр. (16% загального обсягу), її частка у 2015-2019рр. різко впала до лише 3%. Падіння сталося насамперед через те, що Венесуела – головний імпортер російських озброєнь у регіоні у 2010-2014рр. – не імпортувала основні озброєння з Росії у 2015-2019рр. через триваючу економічну кризу (див. нижче).

Центральна Америка та Карибський басейн

У 2015-2019рр. імпорт озброєнь державами Центральної Америки та Карибського басейну, порівняно з 2010-2014рр., збільшився на 23% (таблиця 9.7). Мексика отримала 70% усіх озброєнь, імпортованих до субрегіону у 2015-2019рр. У 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., обсяги імпорту

¹² Ismail and Sköns (посилання 11).

¹³ *The Economist*, 'The new scramble for Africa', 7 Mar. 2019.

¹⁴ Wingrin, D., 'Defence minister sounds budget alarm bells', DefenceWeb, 18 July 2019.

¹⁵ Wingrin, D., 'SA Navy in danger of losing frigate and submarine capabilities due to declining budget', DefenceWeb, 19 Sep. 2019; Badri-Maharaj, S., 'South Africa boosts naval capabilities: But can it afford an expansion?', Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses, 5 Feb. 2018; Wingrin, D., 'Parliament hears of parlous state of the Air Force', DefenceWeb, 16 Sep. 2018.

озброєнь Мексикою зросли на 17% (таблиця 9.5) – частково, завдяки придбанням таких основних озброєнь, як вертольоти та бронемашини для триваючих бойових дій проти наркокартелів¹⁶. США з великим відривом були найкрупнішим постачальником озброєнь для Мексики, забезпечивши у 2015-2019рр. 64% її імпорту (таблиця 9.6).

Південна Америка

Імпорт озброєнь державами Південної Америки у 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., зменшився на 15%, а у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр. – ще на 59% (таблиця 9.7). Зі США у 2015-2019рр. постачалося до субрегіону 19% імпортованих озброєнь, з Франції – 16% і з Італії – 8,6%.

Найкрупнішим імпортером озброєнь у Південній Америці у 2010-2014рр. була Венесуела, коли вона переоснащувалася переважно російськими озброєннями. Однак у 2015-2019рр. її імпорт озброєнь був на 88% нижчим, ніж у 2010-2014рр., а у 2017-2019рр. зовсім не було зафіксовано поставок через триваючу тяжку економічну кризу¹⁷. У 2015-2019рр. найкрупнішим постачальником озброєнь до Венесуели був Китай, на який припадало 58% імпорту; далі йшла Україна – 38%.

Хоча обсяги імпорту озброєнь Бразилією у 2015-2019рр. були на 37% нижчими, ніж у 2010-2014рр. (таблиця 9.5), вона була найкрупнішим імпортером озброєнь у Південній Америці та отримала 31% субрегіонального імпорту. Найкрупнішим постачальником озброєнь для Бразилії у 2015-2019рр. стала Франція, забезпечивши 26% її імпорту (таблиця 9.6) – переважно завдяки поставкам 23 вертольотів і вживаного десантного корабля. У 2010-2014рр. вона була лише четвертим постачальником озброєнь до Бразилії (9,7%), після Німеччини (31%), США (22%) та Росії (12%). До кінця 2019р. Бразилія мала найкрупніший обсяг поточних замовлень озброєнь серед усіх держав Південної Америки, включно з замовленнями бойових літаків зі Швеції і підводних човнів із Франції.

Азія та Океанія

Імпорт озброєнь державами Азії та Океанії у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., зменшився на 7,9% (таблиця 9.7). У 2015-2019рр. держави регіону отримали 41% загальносвітового обсягу озброєнь, порівняно з 46% у 2010-2014рр. В Азії та Океанії розташовані чотири країни з *Топ 10* імпортерів 2015-2019рр.: Індія, Австралія, Китай і Південна Корея. Росія забезпечила 29% імпорту озброєнь державами регіону, США – 27% і Китай – 10%.

Зменшення регіонального імпорту приховує значні відмінності в субрегіональних тенденціях. У 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., відбувалося збільшення поставок озброєнь до Центральної Азії (158%),

¹⁶ Про вплив на військові витрати Мексики операцій проти наркокартелів див. підрозділ II розділу 8 цього видання.

¹⁷ Ribando Seelke, C. et al., *Venezuela: Background and US Relations*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R44841 (US Congress, CRS: Washington, DC, 12 Mar. 2020).

Океанії (37%) та Східної Азії (3%), з одночасним скороченням поставок до Південної Азії (-28%) і Південно-Східної Азії (-6,8%)¹⁸. На загально-регіональну тенденцію найбільшою мірою вплинуло значне скорочення імпорту до Південної Азії – зокрема, до Індії і Пакистану.

Індія і Пакистан

У 2010-2014рр. Індія була найкрупнішим, а Пакистан – третім за обсягами імпортерами основних озброєнь. У 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., імпорт озброєнь Індією зменшився на 32%, а Пакистаном – на 39%, що зробило у 2015-2019рр. Індію другим найкрупнішим імпортером озброєнь, а Пакистан – 11-м (таблиця 9.5). На Індію припадало 9,2% світового імпорту основних озброєнь, що приблизно у 3,5 рази більше за частку Пакистану – 2,6%. Хоча обидві країни виробляють основні озброєння, вони залишаються дуже залежними від їх імпорту та мають значні поточні замовлення і плани імпорту всіх видів основних озброєнь.

Росія була найкрупнішим постачальником до Індії як у 2010-2014рр., так і у 2015-2019рр., але її поставки за останню п'ятирічку впали на 47%, а її частка в загальному індійському імпорті озброєнь скоротилася з 72% до 56% (таблиці 9.6 і 9.8). США стали другим найкрупнішим постачальником озброєнь до Індії у 2010-2014рр., коли стратегічні відносини між двома країнами переросли у стратегічне партнерство¹⁹. Однак нові, тісніші взаємини не призвели до подальшого зростання продажів Індії американських озброєнь. Навпаки, у 2015-2019рр. індійський імпорт озброєнь зі США був на 51% нижчим, ніж у 2010-2014рр., і США були лише четвертим найкрупнішим постачальником основних озброєнь до Індії. Це сталося, зокрема, внаслідок патової ситуації у тривалих переговорах про заплановані придбання через наполягання Індії на передачі технологій у рамках контрактів і небажання США погоджуватися на це²⁰. Прорив у переговорах відбувся у грудні 2019р., коли дві держави підписали угоду про передачу технологій²¹. Це відкрило шлях для нових продажів США сучасних основних озброєнь Індії²². Проте, зберігається ризик, що США можуть застосувати свій Закон 2017р. про протидію противникам Америки шляхом санкцій (*Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, CAATSA*) з метою блокування майбутніх угод з Індією²³. *CAATSA* дозволяє Уряду США відмовляти в експорті американських озброєнь до держав, що купують російські озброєння,

¹⁸ Про імпорт зброї державами Південно-Східної Азії див.: Wezeman, S.T., *Arms Flows to South East Asia* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2019).

¹⁹ Council on Foreign Relations, 'US-India relations 1947-2020', 2020.

²⁰ Rej, A., 'Dalliance no more: How India-US defence trade relationship matures over years', *News18*, 24 Feb. 2020.

²¹ Indo-Asian News Service (IANS), 'India, US sign defence tech transfer pact, pledge to boost strategic ties at 2+2', *Economic Times*, 19 Dec. 2019.

²² Sink, J. et al., 'US and India to sign \$3 billion in defense deals, Trump says', *Fortune*, 24 Feb. 2020.

²³ Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, US Public Law 115-44, signed into law 2 Aug. 2017. Про *CAATSA* див. також підрозділ I цього розділу; Wezeman, S. T. et al., 'Supplier developments, 2018', *SIPRI Yearbook 2019*, pp.235-39.

а Індія замовила в Росії, зокрема, ЗРС *C-400*. У червні 2019р. високопоставлений представник Держдепартаменту США заявив, що США поінформували Індію про те, що в певний час “доведеться робити стратегічний вибір у партнерстві і стратегічний вибір, які системи і платформи озброєнь... приймати на озброєння”²⁴.

Ще однією причиною, чому розвиток стратегічного партнерства між США та Індією може не призвести до негайного зростання імпорту озброєнь зі США, є те, що Індія, схоже, продовжує дотримуватися давньої політики диверсифікації постачальників²⁵. У 2015-2019рр. імпорт озброєнь Індії з Ізраїлю (переважно наземних і морських систем протиповітряної оборони) збільшився на 175%, а з Франції – на 715% (включно з першими двома з шести підводних човнів *Scorpene* та першими чотирма з 36 бойових літаків *Rafale*). Це зробило Ізраїль другим, а Францію – третім найкрупнішими постачальниками основних озброєнь до Індії в цей період, випередивши США.

Зменшення імпорту озброєнь Пакистаном на 39% у 2015-2019рр. було пов’язане зі скороченням з 2011р. поставок у вигляді військової допомоги зі США. Це призвело до майже повного припинення допомоги у 2017р.²⁶ Як наслідок, частка США в імпорті озброєнь Пакистану зменшилася з 30% у 2010-2014рр. до лише 4,1% у 2015-2019рр. Намагаючись задовольнити зростаючу потребу в основних озброєннях, Пакистан дедалі більше звертався до Китаю: частка останнього в імпорті озброєнь Пакистану зросла з 51% у 2010-2014рр. до 73% у 2015-2019рр. (таблиця 9.6). Пакистан у 2015-2019рр. продовжував також імпортувати основні озброєння з європейських держав (зокрема, з Росії та Італії) і зміцнював відносини та нарощував імпорт з Туреччини, замовивши там у 2018р. 30 бойових вертольотів і чотири фрегати.

На початку 2019р. посилювалися сутички на кордоні Індії з Пакистаном²⁷. За повідомленнями, Пакистан використовував імпортовані з Китаю бойові літаки *JF-17* з російськими двигунами та бойові літаки *F-16* зі США за підтримки шведських літаків раннього попередження та управління (*airborne early warning and control, AEW&C Saab-2000*)²⁸. Індія, як повідомлялося, використовувала бойові літаки *Mirage-2000*, імпортовані з Франції, бойові літаки *MuГ-21* з Росії, керовані бомби *SPICE* з Ізраїлю та гаубиці *FH-77* зі

²⁴ Wells, A., US Acting Assistant Secretary of State for South and Central Asia, quoted in Rajghatta, C., ‘US cautions India over S-400 deal with Russia, cites strategic partnership choices’, *Times of India*, 15 June 2019.

²⁵ Kapoor, N., *India-Russia Ties in a Changing World Order: In Pursuit of a ‘Special Strategic Partnership’*, Observer Research Foundation (ORF) Occasional Paper no.218 (ORF: New Delhi, 22 Oct. 2019).

²⁶ Kronstadt, K.A., ‘Pakistan-US relations’, In Focus, US Congress, Congressional Research Service (CRS), 15 July 2019.

²⁷ Про конфлікт між Індією і Пакистаном див. підрозділ II розділу 4 цього видання

²⁸ Seligman, L., ‘India’s dogfight loss could be a win for US weapons-makers’, *Foreign Policy*, 5 Mar. 2019; Press Trust of India, ‘JF-17 used to shoot down Indian aircraft, says Pakistan military’, *Economic Times*, 25 Mar. 2019.

Швеції²⁹. Деякі з цих основних озброєнь, зокрема, керовані бомби *SPICE* та літаки *JF-17*, були поставлені недавно, тоді як літаки *МиГ-21* та гаубиці *FN-77* надійшли десятиліття тому. Це показує, що імпорتنі озброєння можуть відігравати важливу роль у збройному конфлікті й через багато років після поставки.

Східна Азія

Імпорт озброєнь державами Східної Азії у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., збільшився на 3% (таблиця 9.7). У 2015-2019рр. держави Східної Азії разом отримали 11% усіх поставок озброєнь.

Китай, на який у 2015-2019рр. припадало 4,3% світового імпорту озброєнь, був найкрупнішим імпортером у Східній Азії і п'ятим у світі (таблиця 9.5). Хоча Китай створив розвинуту оборонну промисловість, він досі залишається залежним від імпорту певних військових технологій. Його імпорт озброєнь у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., збільшився на 3,3%, завдяки переважно поставкам з Росії у 2018-2019рр. До них належали двигуни для більшості бойових і великих транспортних літаків, що виробляються в Китаї, і ЗРС *C-400*. Китай у 2015-2019рр. продовжував також купувати двигуни для великих військових кораблів у Франції та України або виробляти їх за ліцензією. Крім того, він продовжував ліцензійне збирання вертольотів французької розробки. Однак залежність Китаю від імпорту озброєнь швидко зменшується, оскільки його оборонна промисловість опановує розробку та виробництво власних альтернатив. Так, на останніх моделях китайських бойових літаків, за повідомленнями, використовуються китайські двигуни замість російських³⁰.

Тайвань імпортує усі основні озброєння зі США (таблиця 9.6). Його імпорт озброєнь у 2015-2019рр. був на 41% нижчим, ніж у 2010-2014рр. (таблиця 9.5). Однак у 2019р. він розмістив замовлення на 66 бойових літаків *F-16V* і 108 танків зі США. Спочатку США вагалися давати згоду на ці поставки через погіршення американо-китайських відносин, спричинене попередніми продажами озброєнь Тайваню³¹. Ці відносини у 2019р. були особливо чутливими, оскільки між Китаєм і США відбувалося обговорення торговельної

²⁹ Frantzman, S.J. and Ahronheim, A., 'If India and Pakistan go to war, Israeli weapons could be decisive', *Jerusalem Post*, 1 Mar. 2019; Seligman (посилання 28); Gurung, S.K., 'Army uses Bofors guns to respond to border shelling by Pakistan', *Economic Times* (New Delhi), 7 Mar. 2019.

³⁰ Rupperecht, A. and Ju, J., 'Images suggest China has begun fitting indigenous WS10 engine into J-10C fighters', *Jane's Defence Weekly*, 5 Mar. 2020.

³¹ Gady, F.-S., 'US administration accused of delaying F-16 fighter jets sale to Taiwan', *The Diplomat*, 31 July 2019; Wong, E., 'Trump administration approves F-16 fighter jet sales to Taiwan', *New York Times*, 16 Aug. 2019.

Таблиця 9.8. Топ 10 отримувачів основних озброєнь та їх постачальники у 2015-2019рр.

Наведені дані відбивають питому вагу постачальника в загальному обсязі імпорту отримувача. До таблиці внесено лише постачальники з часткою понад 1% у загальному імпорті будь-якого з 10 найбільших отримувачів. Менші постачальники об'єднані в категорію "Інші".

Постачальник	Отримувач									
	Аравія	Індія	Стилет	Австралія	Китай	Алжир	Південна Корея	ОАЕ	Ірак	Катар
Болгарія	0,1	-	-	-	-	-	-	-	2,2	-
Канада	1,6	0,7	0,3	0,6	-	-	-	1,7	-	0,3
Китай	0,9	-	0,5	-	..	13	-	2,5	1,1	2,4
Чехія	-	-	-	-	-	-	-	-	3,8	-
Франція	4,3	12	35	3,6	8,8	1,3	1,1	11	-	34
Німеччина	1,6	1,5	7,6	1,4	0,7	11	30	1,2	0,5	9,2
Ізраїль	-	14	-	-	-	-	2,0	-	-	-
Італія	1,3	0,1	0,1	2,2	-	1,9	-	2,2	3,4	0,8
Нідерланди	0,1	0,1	0,5	-	-	0,6	-	3,4	-	-
Росія	<0,05	56	34	-	76	67	-	2,4	34	0,2
ПАР	0,1	0,3	-	-	-	0,3	-	1,7	<0,05	-
Південна Корея	-	1,6	0,7	-	-	-	..	-	8,6	-
Іспанія	1,7	-	1,7	21	-	-	7,8	1,2	0,6	-
Швеція	-	-	-	-	-	1,7	0,2	1,8	-	-
Швейцарія	1,1	0,1	-	3,4	3,1	-	-	2,4	-	1,8
Туреччина	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,3
OAE	-	-	2,6	-	-	1,2	-	..	-	-
Україна	-	0,8	-	-	6,9	-	-	-	-	0,5
Велика Британія	13	2,7	-	0,3	3,3	1,2	3,4	0,3	-	-
США	73	9,1	15	68	-	0,4	55	68	45	50
Узбекистан	-	-	-	-	1,6	-	-	-	-	-
Інші	0,5	0,3	1,6	<0,05	-	0,1	-	0,4	1,0	<0,05

"." - даних немає або вони не придатні для застосування; "-" - нуль; <0,05 = від 0 до 0,05.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>, станом на березень 2020р.

угоди³². Продаж озброєнь відповідав погляду США на Китай як на серйозну потенційну військову загрозу для США, їх союзників в Азії та Океанії та їх політики створення мережі союзних і дружніх держав у регіоні. Китай виступав проти збройової оборудки США з Тайванем і заявляв, що запровадить санкції проти причетних до цього американських компаній, окремі з яких нарощували поставки цивільної продукції до Китаю³³. Хоча американські продажі збільшать наступними роками імпорт озброєнь Тайваню, вони є відносно незначними, порівняно з новими закупівлями озброєнь Китаєм (переважно китайського виробництва).

Імпорт озброєнь Японією у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., збільшився на 72% (таблиця 9.5). Країна імпортує основні озброєння переважно зі США, на які припадало 89% японського імпорту у 2010-2014рр. і 96% у 2015-2019рр. Японський імпорт і висока частка США у ньому, ймовірно, зростатимуть і далі, з огляду на нові замовлення озброєнь у США, включно з замовленням 105 бойових літаків F-35 у 2019р.

Європа

Імпорт основних озброєнь державами Європи у 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., зменшився на 37%. Однак ця низхідна тенденція змінилася у 2015-2019рр.: обсяги імпорту озброєнь європейськими державами були на 3,2% вищими, ніж у 2010-2014рр., і склали 11% загальносвітових (таблиця 9.7). США забезпечили 41% імпорту озброєнь регіоном у 2015-2019рр., Німеччина – 14%, Росія – 10%.

Поставки озброєнь і збройні конфлікти у Європі

Основні озброєння застосовувалися під час конфліктів у Європі у 2015-2019рр.: на сході України та у сутичках між Вірменією та Азербайджаном³⁴.

Попри збройний конфлікт, обсяги імпорту озброєнь Україною у 2015-2019рр. були невеликими, переважно через успадкування нею великих запасів основних озброєнь від Радянського Союзу і наявність потужної вітчизняної оборонної промисловості³⁵. До найкрупніших імпортних поставок належали 50 живих бронемашин із Чехії та 210 протитанкових ракет зі США.

Імпорт озброєнь Вірменією у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., збільшився на 416% (таблиця 9.5). Майже весь її імпорт озброєнь у

³² US Department of Defense (DOD), Office of the Secretary of Defense, *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2019*, Annual Report to Congress (DOD: Arlington, VA, May 2019); US Defense Intelligence Agency (DIA), *China Military Power: Modernizing a Force to Fight and Win* (DIA: Washington, DC, 2019); US Department of State, *A Free and Open Indo-Pacific: Advancing a Shared Vision* (Department of State: Washington, DC, 4 Nov. 2019); Dotson, J., 'Arms sales and high-level visits signal closer US relations with Taiwan', *China Brief*, vol.19, no.14 (31 July 2019).

³³ Zhou, C., 'US defence giant Honeywell distances itself from Taiwan under threat of China sanctions over arms deal', *South China Morning Post*, 16 July 2019.

³⁴ Про ці збройні конфлікти див. підрозділи I і II розділу 5 цього видання.

³⁵ Wezeman, S.T. and Kuimova, A., 'Ukraine and Black Sea security', SIPRI Background Paper, Dec. 2018.

2015-2019рр. (94%) надходив з Росії. Попри падіння на 40% у 2015-2019рр., порівняно з 2010-2014рр., обсяг імпорту озброєнь Азербайджаном у 2015-2019рр. був більш ніж у 3 рази вищим, ніж у Вірменії. Ізраїль забезпечив 60%, а Росія – 31% імпорту озброєнь Азербайджану у 2015-2019рр. (таблиця 9.6). У 2018р. Азербайджан отримав ракети “земля-земля” *LORA* з Ізраїлю, ймовірно, у відповідь на придбання Вірменією у 2016р. ракет “земля-земля” *Искандер* у Росії. Після цих придбань кожна з держав у змозі тепер вражати важливі цілі у глибині території іншої.

Переоснащення європейських військово-повітряних сил

У багатьох державах Західної і Центральної Європи зростання напруженості у відносинах з Росією та участь у військово-повітряних операціях на Близькому Сході призвели до зростання потреби у нових бойових літаках³⁶. У 2015-2019рр. держави Західної і Центральної Європи разом імпортували 59 нових бойових літаків. Наприкінці 2019р. вони мали поточні замовлення на імпорт 380 нових бойових літаків (356 *F-35* і 24 *F-16*), більшість – з поставкою у 2020-2029рр.

Усі ці літаки поставлятимуться США. У більшості випадків вони були обрані в конкуренції з пропозиціями французької компанії *Rafale*, шведської компанії *Gripen* чи консорціуму британських, німецьких, італійських та іспанських компаній *Typhoon* за підтримки їх урядів. Так, у 2019р. Болгарія віддала перевагу бойовим літакам *F-16V* перед *Typhoon* і *Gripen*³⁷. Польща також обрала *F-35A*, а не європейські альтернативи через бажання придбати багатоцільові бойові літаки п'ятого покоління³⁸. Постачальники з Західної і Центральної Європи більш вдало продавали європейським сусідам інші категорії основних озброєнь. Зокрема, у 2015-2019рр. всі військові кораблі та всі танки, імпортовані чи замовлені європейськими державами, надходили від європейських постачальників.

Близький Схід

Обсяги імпорту озброєнь державами Близького Сходу у 2015-2019рр. були на 61% більшими, ніж у 2010-2014рр. (таблиця 9.7). П'ять країн з *Top 10* імпортерів озброєнь у 2015-2019рр. розташовані на Близькому Сході: Саудівська Аравія (отримала 35% поставок озброєнь до регіону), Єгипет (16%), ОАЕ (9,7%), Ірак (9,7%) і Катар (9,6%). Ізраїль і Туреччина також імпортували значні обсяги озброєнь (таблиця 9.5). США забезпечили 53% усіх поставок до регіону, Франція – 12%, Росія – 11%.

³⁶ Про витрати на військову техніку європейських членів НАТО див. підрозділ III розділу 8 цього видання.

³⁷ Adamowski, J., 'Bulgaria approves draft deals to buy F-16s in record defense procurement', *Defense News*, 10 July 2019; Radio Free Europe/Radio Liberty, 'Bulgaria gives final green light to biggest military acquisition since fall of communism', 31 July 2019.

³⁸ Jarocki, M., 'Poland's billion-dollar-procurement programmes', *European Security & Defence*, 7 May 2019.

Саудівська Аравія

Саудівська Аравія у 2015-2019рр. була найкрупнішим у світі імпортером озброєнь з 12% загального імпорту (таблиця 9.5). Обсяг її імпорту озброєнь у 2015-2019рр. був на 130% вищим, ніж у 2010-2014рр. США з великим відривом були найкрупнішим постачальником озброєнь до Саудівської Аравії: у 2015-2019рр. – 73% (таблиці 9.6 і 9.8); другою була Велика Британія (13%).

У 2019р. тривали дискусії у США, Канаді та багатьох державах Західної Європи про обмеження експорту озброєнь до Саудівської Аравії через занепокоєння, що військова інтервенція під проводом Саудівської Аравії в Ємені спричиняє порушення міжнародного гуманітарного права і затягує громадянську війну (підрозділ I)³⁹. Однак у 2019р. Саудівська Аравія продовжувала імпортувати озброєння з окремих із цих держав, включно з 30 бойовими літаками *F-15SA*, великою кількістю ракет і керованих бомб зі США, бронемашинами з Канади, бронемашинами та патрульними катерами з Франції, ракетами та навчально-тренувальними літаками з Великої Британії. На відміну від інших європейських постачальників з *Top 10* експортерів озброєнь у 2015-2019рр., Німеччина призупинила більшість свого й без того обмеженого збройового експорту до Саудівської Аравії (підрозділ I).

На Китай і Росію у 2015-2019рр. припадало менше ніж по 1% імпорту озброєнь Саудівської Аравії (таблиця 9.8). Китай з 2014р. постачав Саудівській Аравії ББЛА. У 2019р. Росія вперше експортувала основні озброєння до Саудівської Аравії; при цьому постачалася лише обмежена кількість спеціальних пускових установок для ракет, які не могли запропонувати інші постачальники.

Єгипет

У 2015-2019рр. Єгипет імпортував озброєнь на 212% більше, ніж у 2010-2014рр., він піднявся з 14-го місця до третього серед найкрупніших у світі імпортерів (таблиця 9.5). Його імпорт озброєнь склав 5,8% загальносвітового. Висхідна тенденція імпорту озброєнь Єгиптом збіглася з його військовим втручанням у Лівії, Ємені та бойовими діями проти повстанських угруповань на Сінайському півострові⁴⁰. Вона також може бути пов'язана зі стурбованістю Єгипту стосовно безпеки його родовищ природного газу в Середземному морі та постачання води з басейну Нілу⁴¹.

США, які з 1978р. допомагали Єгипту великою кількістю основних озброєнь, були найкрупнішим їх постачальником до країни в усі п'ятирічні періоди 1980-2014рр. Хоча обсяг американського експорту озброєнь до Єгипту у 2015-2019рр. не надто змінився, США були лише третім

³⁹ Про контроль над експортом озброєнь до Саудівської Аравії див. також підрозділ IV розділу 14 цього видання; див. також: Russell, A., 'Experts dispute Canada's claim of no link between Saudi arms sales and human rights abuses', *Global News*, 22 Nov. 2019. Про збройний конфлікт у Ємені див. підрозділ V розділу 6 цього видання.

⁴⁰ Про збройний конфлікт у Єгипті див. підрозділ IV розділу 6 цього видання.

⁴¹ Sharp, J.M., *Egypt: Background and US Relations*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33003 (US Congress, CRS: Washington, DC, 21 Nov. 2019), p.16.

постачальником у цей період: на них припадало 15% імпорту, порівняно з 47% у 2010-2014рр. (таблиці 9.6 і 9.8). До помітних поставок зі США у 2015-2019рр. належали 125 танків *M-1A1 Abrams*, 12 бойових літаків *F-16C*, 10 бойових вертольотів *AH-64* і один корвет. Більшість з них були поставлені у 2015р. Через суперечки зі США у зв'язку з військовим переворотом у Єгипті у 2013р. Єгипет активізував спроби зменшити залежність від США та закуповувати більше озброєнь у інших постачальників⁴². У 2015-2019рр. третім найкрупнішим постачальником Єгипту стала Франція, забезпечивши 35% імпорту, порівняно з 2,3% у 2010-2014рр. Поставки з Франції у 2015-2019рр. включали 24 бойові літаки *Rafale*, два десантні вертольотоносці *Mistral*, фрегат *FREMM* і крилаті ракети. Другим найкрупнішим постачальником озброєнь для Єгипту у 2015-2019рр. залишилася Росія, забезпечивши 34% єгипетського імпорту. Її поставки у 2015-2019рр. включали 39 бойових літаків *MiГ-29*, 48 бойових вертольотів *Ka-52* і три ЗРС *C-300B*.

Катар

У 2015-2019рр. Катар імпортував озброєнь на 631% більше, ніж у 2010-2014рр., і вперше потрапив до *Top 10* отримувачів озброєнь (таблиця 9.5). Зростання імпорту Катаром сталося переважно завдяки поставці у 2019р. 21 бойового літака *Rafale* з Франції.

Катар має кілька поточних замовлень на основні озброєння, включно з ще 15 бойовими літаками *Rafale* з Франції, 24 бойовими літаками *Typhoon* з Великої Британії, 36 бойовими літаками *F-15QA* зі США і чотирма фрегатами та десантним кораблем з Італії. Усі ці основні озброєння мають бути поставлені у 2020-2025рр. та суттєво збільшать обсяг катарського імпорту.

Туреччина

У 1995-1999рр. Туреччина була третім найкрупнішим у світі імпортером озброєнь; у 2005-2009рр. – вже дев'ятим, а у 2015-2019рр. перемістилася на 15-е місце. Обсяги імпорту Туреччини у 2015-2019рр. були на 48% нижчими, ніж у 2010-2014рр., попри бойові дії її збройних сил проти повстанського угруповання Робітничка партія Курдистану (*Partiya Karkeren Kurdistan, PKK*) та участь у конфліктах у Лівії і Сирії⁴³. Це падіння частково пояснюється затримкою побудови підводних човнів, замовлених у Німеччині, які спочатку мали надійти у 2015-2019рр.⁴⁴ Додатковим фактором стало зростання закупівель у турецької вітчизняної оборонної промисловості військових кораблів і бронемашин, які раніше Туреччина переважно імпортувала.

⁴² Sharpe (посилання 41), p.16.

⁴³ Про роль Туреччини в конфліктах у Сирії і Лівії див. підрозділи II і IV розділу 6, відповідно, цього видання. Див. також: Wezeman, S.T. and Kuimova, A., 'Turkey and Black Sea security', SIPRI Background Paper, Dec. 2018.

⁴⁴ Naval Today, 'Turkish 1st type 214 class submarine launched', 23 Dec. 2019.

На обсяг турецького імпорту озброєнь у 2015-2019рр. також вплинули обмеження, запроваджені постачальниками озброєнь у 2018-2019рр. У 2019р. США заблокували продаж Туреччині до 100 бойових літаків *F-35*, включно з поставкою першої партії, запланованої на 2019р. (підрозділ I)⁴⁵. Крім того, напад Туреччини на курдські угруповання в Сирії змусив кілька європейських держав обмежити у 2019р. їх поставки озброєнь Туреччині⁴⁶.

⁴⁵ White House, 'Statement by the Press Secretary', 17 July 2019; Roque, A. and Herschelman, K., 'Washington to cut ties with Turkey on F-35 programme and shift supply chain to US', *Jane's Defence Weekly*, 24 July 2019, p.5.

⁴⁶ Див. підрозділ II розділу 14 цього видання.

III. Прозорість поставок озброєнь

МАРК БРОМЛІ, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Офіційні й загальнодоступні дані про поставки озброєнь – як про експорт, так і про імпорт – мають важливе значення для оцінки політики держав у сферах експорту, закупівлі озброєнь та оборони. Упродовж останніх 25 років 170 держав публікували інформацію про експорт та імпорт озброєнь у вигляді національних звітів про експорт озброєнь або участі в регіональних чи міжнародних механізмах звітності (хоча в багатьох випадках ця інформація охоплювала лише один чи кілька років)¹.

Головними міжнародними інструментами звітності в галузі міжнародних поставок озброєнь є Реєстр звичайних озброєнь ООН (*United Nations Register of Conventional Arms, UNROCA*) і Договір 2013р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*). У цьому підрозділі аналізується нинішній стан цих двох механізмів, після короткого огляду національної та регіональної звітності.

Національні звіти та механізми регіональної звітності

Станом на 31 грудня 2019р., 37 держав опублікували як мінімум один національний звіт про експорт озброєнь за минулі 25 років². Як і у 2015-2018рр., всі держави, що надали звіти за 2019р., робили це й раніше, при цьому суттєвих змін ні в категоріях наведених даних, ні в рівні деталізації не було. Окремі держави, які не публікують національні звіти про експорт озброєнь, наводять дані про загальну фінансову вартість експорту озброєнь. До цих держав належать Ізраїль, Індія, Пакистан і Росія (підрозділ IV).

Крім того, з початку 1990-х років було запроваджено чи створено ряд регіональних механізмів звітності. До головних з них належать: (а) механізм, створений згідно з Конвенцією 2006р. Економічного Співтовариства Західноафриканських Держав (*ECOWAS*) про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали; (б) механізми, створені Організацією Американських Держав (ОАД); (в) річний звіт ЄС³. Суттєвих змін у цих механізмах у 2019р. не було.

¹ У цьому підрозділі розглядаються лише публічні механізми звітності про поставки озброєнь. Конфіденційний обмін інформацією, зокрема в рамках ОБСЄ та режиму Вассенаарської домовленості про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами і технологіями подвійного використання, не розглядаються.

² СІПРІ збирає всі оприлюднені національні звіти про поставки озброєнь і публікує їх у базі даних національних звітів.

³ Про ці регіональні механізми звітності див.: Bromley, M. and Wezeman, S. T., 'Transparency in arms transfers', *SIPRI Yearbook 2016*, pp.595-603. Загальний огляд та інші деталі Конвенції *ECOWAS* про стрілецьку зброю і легкі озброєння див. у підрозділі II додатка А цього видання.

Таблиця 9.9. Звіти, подані до Реєстру звичайних озброєнь ООН (*UNROCA*) за 2014-2018рр., за регіонами

Роки – роки поставки, а не роки звітності. Регіони визначені на с.ххiv цього видання. Відсотки – відсоток країн регіону - членів ООН, які надавали звіт за кожен рік.

Регіон (кількість членів ООН)	2014	2015	2016	2017	2018
Африка (53)	- (-)	2 (3,8%)	1 (1,9%)	2 (3,8%)	1 (1,9%)
Америка (35)	8 (23%)	8 (23%)	5 (14%)	5 (14%)	5 (14%)
Азія та Океанія (43)	9 (21%)	12 (28%)	5 (12%)	6 (14%)	5 (12%)
Європа (47)	37 (79%)	32 (68%)	32 (68%)	36 (77%)	23 (49%)
Ближчий Схід (15)	2 (13%)	1 (6,7%)	3 (20%)	2 (13%)	1 (6,7%)
Разом (193)	56 (29%)	55 (28%)	46 (24%)	51 (26%)	35 (18%)

Джерела: База даних *UNROCA* та доповіді Генерального секретаря ООН на ГА ООН з питань *UNROCA* за різні роки.

Реєстр звичайних озброєнь ООН

UNROCA створений у 1991р., звітування почалось у 1993р. (про поставки за 1992р.). Його метою є зміцнення довіри між державами та “запобігання надмірному та дестабілізуючому накопиченню озброєнь”⁴. Кожного року всі держави-члени ООН “запрошуються” добровільно повідомити дані про експорт та імпорт певних видів озброєнь за попередній рік, особливо тих, що вважаються “найбільш смертоносними” чи “незамінними в наступальних операціях”: (а) танки, (б) бойові броньовані машини, (в) артилерійські системи великого калібру, (г) бойові літаки, (д) бойові вертольоти, (е) бойові кораблі, та (є) ракети й ракетні пускові установки⁵. Держави також запрошують надати додаткову базову інформацію про запаси озброєнь та їх придбання у вітчизняних виробників. Крім того, з 2003р. держави також запрошують надавати базову інформацію про експорт та імпорт стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО).

Із середини 2000-х років рівень звітності знижується: на початку 2000-х років щороку звітували понад 100 держав, порівняно з 46-56 щороку у 2014-2017рр. і лише 35 за 2018р. (таблиця 9.9). Як і в більшості років з 1993р., низьким був рівень звітності держав Африки та Близького Сходу за 2018р. Станом на 31 грудня 2019р., лише одна з 53 держав Африки та одна з 15 держав Близького Сходу подали звіт за 2018р.⁶ Рівень звітності держав Європи (49%) був найвищим серед усіх регіонів, але значно нижчим за рівень 2014-2017рр. (див. нижче).

⁴ UN General Assembly Resolution 46/36 L, ‘Transparency in armaments’, 6 Dec. 1991, A/46/41 (Vol.I), Aug. 1992, para.2.

⁵ Звіти оприлюднюються в базі даних *UNROCA*.

⁶ United Nations, General Assembly, ‘United Nations Register of Conventional Arms’, Report of the Secretary-General, A/74/201, 19 July 2019; *UNROCA* database (посилання 5). Окремі держави попередніми роками надавали звіти із запізненням, тому, ймовірно, остаточні підсумкові дані за 2018р. будуть вищими, ніж зазначено тут, мірою надходження запізнених звітів про поставки у 2018р.

Вісім держав з *Top 10* експортерів основних озброєнь у 2015-2019рр. (підрозділ I) надали *UNROCA* звіти за 2018р., включно з двома провідними експортерами (США та Росією). Двома винятками були Ізраїль і Франція, хоча вони звітували майже в усі інші роки, починаючи з 1992р.⁷ Натомість більшість із головних імпортерів озброєнь у 2015-2019рр. не надали звітів за 2018р. Звіти за 2018р. надійшли лише від трьох держав з *Top 10* імпортерів (підрозділ II): Австралії, Китаю та Південної Кореї.

Низький рівень участі держав є головною перешкодою, з якою стикається *UNROCA*; однак є серйозні проблеми і з якістю звітування. Так, були численні випадки, коли держава публікувала дані про поставку будь-де (зокрема, в офіційному національному звіті), але не повідомляла про поставку *UNROCA*. У деяких випадках розбіжності можна пояснити різними тлумаченнями державами категорій озброєнь чи видів поставок, охоплених тим чи іншим механізмом звітності. В інших випадках держава просто не звітувала про поставки, які чітко підпадали під дію *UNROCA*⁸.

Звітність UNROCA держав-учасниць ОБСЄ

Резолюція ГА ООН про створення *UNROCA* закликала держави “співпрацювати на регіональному та субрегіональному рівнях ... з метою зміцнення та координації міжнародних зусиль, спрямованих на підвищення відкритості і прозорості з питань озброєнь”⁹. ОБСЄ особливо наполягала на важливості *UNROCA* та намагалася підвищити рівень залучення до нього держав-учасниць ОБСЄ¹⁰. Зокрема, з 1997р. держави-учасниці ОБСЄ – до якої, крім європейських держав, належать держави з Північної Америки та Центральної Азії, – домовились обмінюватися щорічними звітами для *UNROCA* не пізніше 30 червня кожного року¹¹.

Спочатку обмін був конфіденційним, але у 2016р. держави-учасниці ОБСЄ домовились оприлюднювати обмін даними в рамках *UNROCA*¹². Тому звіти, подані за 2016р., 2017р. та 2018р., доступні на веб-сайті ОБСЄ. З 57 держав-учасниць ОБСЄ, 35 оприлюднили подання *UNROCA* 2016р. в рамках обміну інформацією в ОБСЄ. Ця кількість зростала до 37 за 2017р., але падала до 34 за 2018р. (діаграма 9.2)¹³.

⁷ Крім того, звіт Італії за 2018р. не відповідав стандартній формі звітності *UNROCA* і не називав імпортерів італійського експорту.

⁸ Якісний аналіз змісту звітів див.: Wezeman, S.T., ‘Reporting to the United Nations Register of Conventional Arms for 2017’, SIPRI Background Paper, June 2019.

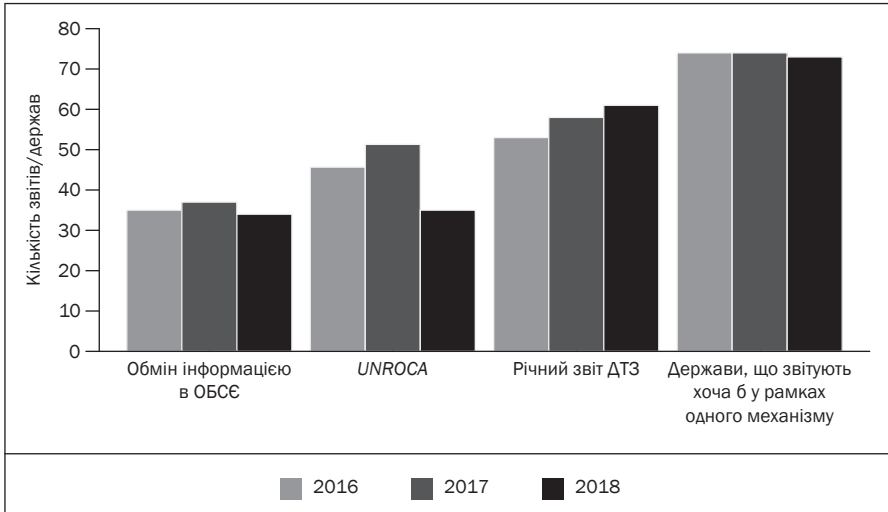
⁹ UN General Assembly Resolution 46/36 L (посилання 4), para.17.

¹⁰ Перелік держав-учасниць та іншу інформацію про ОБСЄ див. у підрозділі II додатка Б цього видання.

¹¹ OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Further transparency in arms transfers’, Decision no.13/97, FSC.DEC/13/97, 16 July 1997.

¹² OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Enabling the publication of information exchanges in the field of small arms and light weapons, conventional arms transfers and anti-personnel mines’, Decision no.4/16, FSC.DEC/4/16/Corr.1, 21 Sep.2016.

¹³ OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Information exchange on conventional arms transfer’, accessed 15 Mar. 2020. Ці дані не враховують звітів від Ватикану, який не є членом ООН і тому не повинен подавати звіти *UNROCA*.

Діаграма 9.2. Кількість звітів про поставки озброєнь, поданих у рамках міжнародних механізмів звітності, 2016-2018рр.

ДТЗ – Договір про торгівлю зброєю; UNROCA – Реєстр звичайних озброєнь ООН.

Джерела: ATT Secretariat, 'Annual reports'; United Nations, General Assembly, 'United Nations Register of Conventional Arms', Report of the Secretary-General, A/74/201, 19 July 2019, A/73/185, 18 July 2018, and A/72/331, 14 Aug. 2017; UNROCA database; OSCE, Forum for Security Co-operation, 'Information exchange on conventional arms transfer'. Усі дані, станом на 15 березня 2020р.

Звіт про поставки озброєнь згідно з Договором про торгівлю зброєю

Стаття 13 Договору про торгівлю зброєю (*Arms Trade Treaty*) зобов'язує кожну державу-учасницю щороку звітувати до Секретаріату ДТЗ про експорт та імпорт зброї за попередній календарний рік¹⁴. Кількість держав, що виконували зобов'язання зі звітності, останніми роками залишалася відносно стабільною: 53 – за 2016р., 58 – за 2017р. і 61 – за 2018р. (діаграма 9.2). Однак зі збільшенням кількості держав-учасниць частка тих, що виконують свої зобов'язання, зменшилася – з 71% за 2016р. (53 з 75 держав-учасниць) до 66% за 2018р. (61 з 92 держав-учасниць). Крім того, менше половини цих держав-учасниць подали звіти про поставки озброєнь у 2018р. до кінцевого терміну – 31 травня 2019р.¹⁵

Можливо, з точки зору прозорості, найбільшою мірою турбує кількість держав, які вирішили надати доступ до власних звітів лише іншим державам-учасницям: вона виросла з однієї за 2015р. (Словаччина) до трьох за 2016р. (Ліберія, Панама та Сенегал), чотирьох за 2017р. (Аргентина, Греція, Кіпр і Мадагаскар) і 10 за 2018р. (Греція, Грузія, Гондурас, Кіпр, Ліберія, Литва, Мадагаскар, Маврікій, Нігерія і Сенегал). П'ять

¹⁴ Arms Trade Treaty, Article 13(3). Загальний огляд та інші деталі Договору про торгівлю зброєю див. у підрозділі I додатка А цього видання.

¹⁵ Arms Trade Treaty, Working Group on Transparency and Reporting (WGTR), Co-chairs' draft report to CSP5, ATT/CSP5.WGTR/2019/CHAIR/533/Conf.Rep.Rev1, 29 Aug. 2019, para.36(a).

держав-учасниць, які залишили звіти за 2018р. конфіденційними, раніше оприлюднювали звіти публічно (Греція, Грузія, Ліберія, Литва та Маврікій)¹⁶.

Рівень звітності в рамках міжнародних механізмів

Порівняння рівнів звітності згідно з *UNROCA*, обміну інформацією в ОБСЄ та у річних звітах згідно з ДТЗ вказує на суттєвий брак послідовності у практиці звітності держав. Так, Греція, Кіпр і Литва надавали річні звіти ДТЗ за 2018р. лише іншим державам-учасницям, тоді як у рамках *UNROCA* та ОБСЄ їх звіти були загальнодоступними. Аналогічним чином Маврікій надавав річні звіти ДТЗ лише іншим державам-учасницям і загальнодоступний – до *UNROCA*.

Крім того, попри фактично однакові вимоги звітності, багато держав не подавали звітів до всіх механізмів, у яких вони мають або можуть брати участь. За 2018р. 73 держави, які були запрошені або мали зробити це, подали звіт принаймні до одного з цих механізмів. Однак лише 26 держав подали звіти до всіх трьох механізмів. Ще 19 звітували до двох механізмів, і 28 – лише до одного. Зокрема, 17 з 34 держав-учасниць ОБСЄ, що обмінялися даними у форматі *UNROCA* в рамках механізму ОБСЄ, не надали звіти до власне *UNROCA*. І навпаки, дев'ять з 26 держав-учасниць ОБСЄ, які подали звіт до *UNROCA*, не звітували в рамках ОБСЄ. Подібним чином, 33 держави, які подавали річний звіт ДТЗ за 2018р., не звітували до *UNROCA*.

Хоча рівень звітності для окремих механізмів знизився, кількість держав, що подали звіт принаймні до одного з них, залишалась останніми роками стабільною (діаграма 9.2). Це свідчить про те, що якби держави погодилися робити звіти, подані в рамках одного механізму, доступними в рамках усіх інших механізмів, то це могло б змінити тенденцію падіння рівня звітності окремих механізмів. Цьому сприяло б вдосконалення каналів зв'язку між органами, відповідальними за ці механізми звітності: Секретаріатом ДТЗ, ОБСЄ та Управлінням ООН з питань роззброєння.

¹⁶ ATT Secretariat, 'Annual reports', accessed 15 Mar. 2020. Про ДТЗ та інші зобов'язання звітності за ним див. підрозділ I розділу 14 цього видання.

IV. Фінансова вартість державного експорту озброєнь

ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, МАРК БРОМЛІ

Офіційні дані фінансової вартості експорту озброєнь державами у 2009-2018рр. наведені в таблиці 9.10. Дані беруться зі звітів, заяв або безпосереднього спілкування з представниками урядових установ. У поясненнях даних використовується термінологія першоджерела. Попри розбіжності в національних стандартах у цій сфері, тут категорія “експорт озброєнь” стосується переважно вартості поставлених озброєнь; категорія “ліцензії на експорт озброєнь” – вартості ліцензованого експорту, санкціонованого національними органами ліцензування; категорія “угоди про експорт озброєнь” – вартості укладених експортних угод.

Дані про експорт озброєнь у таблиці 9.10 ґрунтуються на національних визначеннях і методиках і тому не завжди є співставними. Міжнародно визначеної дефініції “озброєння” немає, а уряди використовують різні переліки, збираючи та повідомляючи дані про фінансову вартість експорту озброєнь. Крім того, немає стандартизованої методики збору та повідомлення таких даних. Тому деякі держави повідомляють про видані експортні ліцензії, а інші наводять дані, отримані від митних служб.

Згідно з Базою даних СІПРІ про поставки озброєнь, на країни, що надають офіційні дані про фінансову вартість експорту озброєнь, припадає понад 90% світового обсягу поставок основних озброєнь. Отже, сумуючи дані таблиці 9.10, зазвичай можна використовувати їх для грубої оцінки фінансової вартості світової торгівлі зброєю. Водночас, для такого використання цих даних є значні обмеження. По-перше, як зазначалося вище, ці дані ґрунтуються на різних визначеннях і методиках, через що їх не можна порівнювати. По-друге, деякі країни, зокрема Велика Британія, не розкривають дані про “експорт озброєнь”, тоді як інші, зокрема Китай, зовсім не розкривають дані – ні про “експорт озброєнь”, ні про “ліцензії на експорт озброєнь”, ні про “угоди про експорт озброєнь”. Тим не менш, підсумовуючи всі дані, надані державами про фінансову вартість експорту озброєнь, а також оцінки – для тих, що надають дані лише про ліцензії, угоди чи замовлення на експорт озброєнь за попередні роки, коли немає останніх даних, – можна оцінити сукупну вартість світової торгівлі зброєю.

За 2018р. частина даних для США, на які зазвичай припадає близько 25% загальної суми, не були опубліковані на час підготовки видання. Тому оцінку за 2018р. зробити неможливо. Оцінка фінансової вартості світової торгівлі зброєю за 2017р. – останній рік, за який є дані для США – складає щонайменше \$95 млрд.¹ Однак реальна сума, ймовірно, є ще вищою.

¹ Повний опис методики, що використовується для розрахунку цієї суми, див. на сторінці *Financial value of the global arms trade* веб-сайту СІПРІ.

Таблиця 9.10. Фінансова вартість державного експорту озброєнь у 2009-2018рр., за даними національних урядів і промисловості

Дані наведені в \$ млн. у постійних цінах 2018р.; перераховані за ринковим курсом та з використанням індексів споживчих цін (*consumer price index, CPI*) США за відповідний рік. Перелік держав – за англійською абеткою. Якщо не зазначене інше, дані наведені за календарні роки.

Держава	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Пояснення даних
Австрія	566	569	667	639	753	755	395	739	437	352	Експорт озброєнь
	3 658	2 697	2 533	2 184	3 398	1 271	1 274	4 606	2 306	1 788	Ліцензії на експорт озброєнь
Бельгія	1 792	1 530	1 296	1 362	877	6 351	1 310	1 445	852	1 374	Ліцензії на експорт озброєнь
Боснія та Герцеговина	37	15	64	58	56	94	123	120	120	..	Експорт озброєнь
	75	43	88	65	160	182	270	353	340	..	Ліцензії на експорт озброєнь
Бразилія	116	Експорт озброєнь
Болгарія	236	393	358	308	336	568	1 647	1 174	1 401	903	Експорт озброєнь
	514	451	346	490	703	1 165	751	1 457	1 597	1 237	Ліцензії на експорт озброєнь
Канада ^d	555	456	715	1 141	713	764	560	567	813	1 595	Експорт озброєнь
Хорватія	..	82	54	72	123	100	46	86	78	116	Експорт озброєнь
	364	679	237	334	1 019	678	449	439	521	451	Ліцензії на експорт озброєнь
Чехія	285	331	284	385	412	602	661	797	659	644	Експорт озброєнь
	634	688	537	372	469	704	872	398	585	460	Ліцензії на експорт озброєнь
Данія	33	63	90	130	105	97	Експорт озброєнь
	410	573	368	312	1 119	207	157	235	236	314	Ліцензії на експорт озброєнь
Естонія	5	<1	5	<1	1	4	5	5	2	<1	Експорт озброєнь
	13	3	543	4	4	6	16	10	74	44	Ліцензії на експорт озброєнь
Фінляндія	141	90	151	82	319	314	115	153	121	151	Експорт озброєнь

	304	93	286	166	492	319	425	113	225	208	Ліцензії на експорт озброєнь
Франція	5 159	5 683	5 871	5 309	4 836	5 692	7 287	8 239	7 737	8 222	Експорт озброєнь
	13 275	7 806	10 113	6 769	9 838	11 565	19 882	16 133	7 978	10 762	Ліцензії на експорт озброєнь
Німеччина	2 177	3 232	1 994	1 329	1 335	2 565	1 827	2 895	3 048	910	Експорт озброєнь ^b
	11 445	8 375	16 752	12 473	11 936	9 174	15 062	7 992	7 548	5 712	Ліцензії на експорт озброєнь ^c
Греція	369	450	351	478	157	Ліцензії на експорт озброєнь
Угорщина	28	29	28	38	46	47	54	22	51	44	Експорт озброєнь
	207	210	242	379	734	609	1 507	681	671	467	Ліцензії на експорт озброєнь
Індія ^d	80	94	126	173	340	233	736	1 572	Експорт озброєнь
Ірландія	73	37	42	66	89	121	51	73	29	39	Ліцензії на експорт озброєнь
Ізраїль	8 076	8 291	7 814	8 170	Експорт озброєнь
	8 661	>8 406	6 497	..	7 050	6 004	6 039	6 801	9 425	7 500	Угоди на експорт озброєнь
Італія	3 585	940	1 588	4 230	3 967	4 686	3 776	3 303	3 310	2 900	Експорт озброєнь
	10 883	4 958	8 167	5 846	3 076	3 731	9 262	16 937	10 935	5 641	Ліцензії на експорт озброєнь
Південна Корея	1 365	1 368	2 659	2 573	3 682	3 831	3 752	2 676	3 196	..	Угоди на експорт озброєнь
Литва	72	23	74	27	23	27	32	47	82	112	Експорт озброєнь
	128	35	79	28	31	22	69	106	69	53	Ліцензії на експорт озброєнь
Чорногорія	13	9	..	4	4	13	5	1	7	..	Експорт озброєнь
	13	15	6	7	9	15	13	9	10	..	Ліцензії на експорт озброєнь
Нідерланди	922	1 031	1 198	1 155	362	352	696	655	764	675	Експорт озброєнь
	2 138	1 392	646	1 322	1 378	2 906	1 026	1 638	925	759	Ліцензії на експорт озброєнь

Держава	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Пояснення даних
Норвегія	838	699	712	729	605	495	429	446	663	584	Експорт озброєнь
Пакистан ^с	16	20	11	14	14	18	64	32	59	212	Експорт озброєнь
Польща	481	556	495	443	543	575	Експорт озброєнь
	2 262	697	1 318	890	1 228	1 294	1 491	1 420	1 243	1 838	Ліцензії на експорт озброєнь
Португалія	26	31	39	44	252	221	224	691	186	248	Експорт озброєнь
	46	32	48	73	209	358	80	282	68	203	Ліцензії на експорт озброєнь
Румунія	115	142	146	91	191	169	171	189	198	195	Експорт озброєнь
	193	175	205	196	319	264	233	252	270	204	Ліцензії на експорт озброєнь
Росія	9 949	11 516	15 294	16 624	16 923	16 547	15 362	15 694	>15 366	16 000	Експорт озброєнь
Сербія	164	221	194	205	187	332	410	471	282	..	Експорт озброєнь
	528	869	442	490	876	850	859	967	836	..	Ліцензії на експорт озброєнь
Словаччина	72	23	16	35	44	51	67	69	79	110	Експорт озброєнь
	174	88	47	103	175	377	333	241	263	223	Ліцензії на експорт озброєнь
Словенія	8	9	14	6	4	13	13	19	26	14	Експорт озброєнь
	20	17	19	13	13	4	36	50	59	77	Ліцензії на експорт озброєнь
ПАР	1 079	1 310	1 412	1 412	352	291	228	296	264	357	Ліцензії на експорт озброєнь
Іспанія	2 190	1 720	3 773	2 744	5 593	4 507	4 371	4 688	4 996	4 392	Експорт озброєнь
	5 192	3 413	4 455	10 813	6 184	5 159	12 545	6 422	24 235	13 460	Ліцензії на експорт озброєнь
Швеція	2 074	2 196	2 392	1 576	1 976	1 230	937	1 342	1 346	1 308	Експорт озброєнь
	1 698	2 113	1 874	1 281	1 626	693	622	7 558	974	974	Ліцензії на експорт озброєнь
Швейцарія	783	708	1 097	816	536	653	492	437	465	522	Експорт озброєнь

Туреччина	784	730	912	1 312	1 498	1 747	1 753	1 756	1 781	2 035	Експорт озброєнь
Велика Британія	13 221	10 372	9 658	15 195	16 514	14 846	12 463	8 329	11 823	18 676	Замовлення на експорт озброєнь ^f
	5 629	4 327	10 868	3 744	7 488	3 639	9 422	4 571	8 677	3 731	Ліцензії на експорт озброєнь
Україна	936	1 102	1 121	1 120	1 078	..	604	806	Експорт озброєнь
США ^g	25 103	20 953	21 814	19 192	21 912	20 603	22 438	22 087	31 310	..	Експорт озброєнь ^h
	33 911	24 417	28 845	68 591	25 311	33 285	47 549	28 789	50 577	..	Угоди на експорт озброєнь ⁱ
	42 105	39 251	48 978	36 717	22 417	66 860	78 346	52 145	52 838	63 432	Ліцензії на експорт озброєнь ^j

“..” – дані не доступні або не придатні для використання.

Примітка: До таблиці внесені країни, що надали офіційні дані про фінансову вартість “експорту озброєнь”, “підписаних контрактів на експорт озброєнь”, “розміщених замовлень на експорт озброєнь” або “ліцензій на експорт озброєнь”, середня вартість яких перевищує \$10 млн., принаймні за шість з 10 звітних років. Дані стосовно різних держав у цій таблиці не обов’язково є порівнянними та можуть ґрунтуватися на різних визначеннях і методиках.

a Дані Канади не враховують експорт до США.

b Дані стосуються лише експорту “воєнних озброєнь” – згідно з визначенням німецького законодавства.

c Дані враховують ліцензії на експорт озброєнь у рамках спільних міжнародних проєктів.

d Дані Індії охоплюють період з 1 квітня по 31 березня (наприклад, дані за 2017р. охоплюють період з 1 квітня 2018р. по 31 березня 2019р.). Дані за 2009р. охоплюють період з 1 квітня 2009р. по 31 грудня 2009р.

e Дані Пакистану за 2009-2017рр охоплюють період з 1 квітня по 31 березня (наприклад, дані за 2017р. охоплюють період з 1 квітня 2017р. по 31 березня 2018р.). Дані за 2018р. охоплюють період з 1 серпня 2018р. по 31 липня 2019р.

f Дані враховують військову, аерокосмічну техніку та послуги.

g Дані США охоплюють період з 1 жовтня по 30 вересня (наприклад, дані за 2018р. охоплюють період з 1 жовтня 2017р. по 30 вересня 2018р.).

h Дані враховують продажі в рамках міждержавної програми Іноземних військових продажів (*Foreign Military Sales, FMS*) і прямих комерційних продажів американською промисловістю іноземним урядам.

i Дані стосуються лише продажів у рамках міждержавної програми Іноземних військових продажів (*Foreign Military Sales, FMS*).

j Дані стосуються лише прямих комерційних продажів американською промисловістю іноземним урядам.

Джерела: оприлюднена інформація або безпосередні контакти з урядами. Повний перелік джерел і всі наявні фінансові дані про експорт озброєнь див. на сторінці *Financial value of the global arms trade* на веб-сайті ССПРІ.

V. 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг у 2018р.

ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЕКСАНДРА КУІМОВА, ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА,
НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Зміни у *Top 100*¹

У таблиці 9.11 наведена *Top 100 СППІ* – 100 найкрупніших світових компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг (крім китайських), розташованих за обсягами продажу озброєнь у 2018р. Продаж озброєнь *Top 100* у 2018р. становив \$420 млрд., що на 4,6% більше, ніж у 2017р., і на 47% – ніж у 2002р.

Як і кожного року, починаючи з 2002р., переважна більшість компаній *Top 100* у 2018р. були зі США, Європи та Росії². До переліку за 2018р. потрапили 70 компаній зі США та Європи, на які припадало \$348 млрд. (або 83%) усіх продажів озброєнь *Top 100*. Їх сумарний продаж озброєнь у 2018р. був на 5,2% вищим, ніж у 2017р. У *Top 100* за 2018р. опинилися компанії ще з восьми країн: шість з Японії, по три з Ізраїлю, Індії та Південної Кореї, дві з Туреччини і по одній з Австралії, Канади та Сінгапуру. На них разом припадало \$36,2 млрд. із загальної вартості продажу озброєнь *Top 100* у 2018р., або 8,6% загальної суми.

Сполучені Штати Америки

У 2018р., вперше з 2002р., найвищі п'ять місць у *Top 100* посіли винятково компанії зі США. Загальний продаж озброєнь *Top 5* склав \$148 млрд., або 35% загального продажу *Top 100*. Сумарний обсяг продажу озброєнь 43 компаній зі США, що належать до *Top 100*, склав у 2018р. \$246 млрд. – на 7,2% більше, ніж у 2017р. Частка США в загальному продажу озброєнь *Top 100* у 2018р. склала 59%.

Lockheed Martin з великим відривом є найкрупнішим у світі виробником озброєнь: у 2018р. його частка в загальному продажу озброєнь *Top 100* склала 11%, а обсяг його продажу озброєнь збільшився на 5,2%. Компанія посідає перше місце у *Top 100* кожного року, починаючи з 2009р. Продаж озброєнь *Northrop Grumman* у 2018р. збільшився на 14%, до \$26,2 млрд., що зробило його третім найкрупнішим виробником озброєнь. Зростання обсягу його продажів озброєнь на \$3,3 млрд. було найкрупнішим абсолютним зростанням будь-якої компанії з *Top 100* за 2018р. і пояснюється придбанням *Orbital-ATK*, а також високим попитом на продукцію компанії у країні та за кордоном.

¹ Докладніший аналіз див.: Fleurant, A., 'The SIPRI Top 100 arms-producing and military services companies, 2018', SIPRI Fact Sheet, Dec. 2019.

² Зміни, що стосуються компаній з Росії, у цьому огляді розглядаються окремо від регіонального огляду Європи.

Європа та Росія

У *Top 100* за 2018р. було 27 компаній з Європи. Їх сумарний продаж озброєнь на суму \$102 млрд. склав 24% загального продажу *Top 100* у 2018р. Вісім компаній були з Великої Британії, шість – із Франції, чотири – з Німеччини, дві з Італії і по одній з Польщі, Іспанії, Швеції, Швейцарії та України. Дві з 27 компаній – *Airbus* і *MBDA* – вважаються транс'європейськими, бо їх власники та органи управління розташовані в кількох країнах Європи.

Сумарний продаж озброєнь 10 компаній з Росії з *Top 100* у 2018р. склали \$36,2 млрд., що становило 8,6% загальної суми. Найкрупніший виробник озброєнь з Росії, *Алмаз-Антей*, був єдиною російською компанією в *Top 10* (на 9-му місці) і дав 27% загальної суми продажу озброєнь російськими компаніями з *Top 100*. Його продаж озброєнь у 2018р. збільшився на 18%, до \$9,6 млрд.

Методологія

Якщо не зазначено інше, інформація і дані в цьому підрозділі взяті з Баз даних СІПРІ про оборонну промисловість (*SIPRI Arms Industry Database*). Дані починаються з 2002р., бо це перший рік, за який СІПРІ має достатні дані для врахування російських компаній. За оцінкою СІПРІ, кілька китайських компаній мають достатньо великі обсяги продажу озброєнь для внесення їх до *Top 100*. Однак китайські компанії не внесені до Баз даних через брак порівнянних і достовірних даних про них з 2002р.

Дані за всі роки переглядаються щороку на основі нової інформації. У цьому підрозділі розглядаються зміни у 2018р. (а не у 2019р.), оскільки це останній рік, за який є послідовні дані про продажі озброєнь компаніями з *Top 100* СІПРІ.

Якщо не зазначено інше, всі зміни наводяться в реальних цінах. Усі зміни в *Top 100* з 2017р. по 2018р. ґрунтуються на переліку компаній, які потрапили до рейтингу у 2018р. (тобто щорічно порівнюються ті ж самі склади компаній). Порівняння за довший період (наприклад, 2002-2018рр.) ґрунтуються на переліках компаній у відповідних роках (тобто порівнюються різні групи компаній).

Визначення “продаж озброєнь”

Продаж озброєнь і військових послуг (або, коротко, “продаж озброєнь”) визначається як продаж військових товарів і послуг військовим покупцям у межах країни та за кордоном; оцінюються продажі лише тих компаній, що потрапили до рейтингу³.

³ Повне визначення і докладніше про методологію див. на сторінці *Arms Industry Database* на веб-сайті СІПРІ.

Таблиця 9.11. Перелік СІПРІ Top 100 найкрупніших у світі виробників озброєнь і постачальників військових послуг (за винятком Китаю) у 2018р.^d

Дані про обсяги продажу озброєнь та загальні обсяги продажів наведені у \$ млн.

Місце ^b	2017	Компанія ^c	Країна ^d	Продаж озброєнь, 2018 (\$ млн.)	Продаж озброєнь, 2018 (\$ млн.) ^e	Зміни у про- дажі озброєнь, 2017-2018 (%)	Загальний продаж, 2018 (\$ млн.)	% продажу озброєнь у загальному, 2018
1	1	Lockheed Martin Corp.	США	47 260	44 935	5,2	53 762	88
2	2	Boeing	США	29 150	27 577	5,7	101 126	29
3	3	Northrop Grumman Corp.	США	26 190	22 908	14	30 095	87
4	4	Raytheon	США	23 440	22 570	3,9	27 058	87
5	6	General Dynamics Corp.	США	22 000	19 969	10	36 193	61
6	5	BAE Systems	Велика Британія	21 210	22 384	-5,2	22 428	95
7	7	Airbus Group	Транс'європейська ^f	11 650	10 691	9,0	75 195	15
8	9	Leonardo	Італія	9 820	9 403	4,4	14 447	68
9	10	Almaz-Antey	Росія	9 640	8 195	18	9 872	98
10	8	Thales	Франція	9 470	9 601	-1,4	18 767	50
11	11	United Technologies Corp.	США	9 310	7 967	17	66 501	14
12	12	L3 Technologies	США	8 250	7 936	4,0	10 244	81
13	13	Huntington Ingalls Industries	США	7 200	6 626	8,7	8 176	88
14	16	Honeywell International	США	5 430	4 567	19	41 802	13
15	14	United Aircraft Corp. ^g	Росія	5 420	6 168	-12	6 563	83
16	19	Leidos	США	5 000	4 485	11	10 194	49
17	17	Harris Corp.	США	4 970	4 557	9,1	6 801	73
18	15	United Shipbuilding Corp.	Росія	4 700	4 762	-1,3	5 565	84
19	20	Booz Allen Hamilton	США	4 680	4 424	5,8	6 704	70
20	18	Rolls-Royce	Велика Британія	4 680	4 714	-0,7	20 972	22

21	21	Naval Group	Франція	4 220	4 404	-4,2	4 259	99
22	26	Rheinmetall	Німеччина	3 800	3 652	4,1	7 257	52
23	27	MBDA	Транс'європейська ^a	3 780	3 621	4,4	3 777	100
24	23	General Electric	США	3 650	3 922	-6,9	121 615	3,0
25	25	Mitsubishi Heavy Industries ^g	Японія	3 620	3 669	-1,3	36 947	10
26	24	Tactical Missiles Corp.	Росія	3 600	3 443	4,6	3 668	98
27	22	Textron	США	3 500	4 199	-17	13 972	25
28	29	Elbit Systems	Ізраїль	3 500	3 263	7,3	3 684	95
29	33	SACI International	США	3 490	3 052	14	4 986	70
30	31	Saab	Швеція	3 240	3 092	4,8	3 814	85
31	34	Safran	Франція	3 240	3 107	4,3	24 846	13
32	28	Babcock International Group	Велика Британія	3 180	3 445	-7,7	6 881	46
33	32	United Engine Corp.	Росія	2 950	2 926	0,8	3 904	76
34	51	Dassault Aviation Groupe	Франція	2 930	2 250	30	6 001	49
35	36	Science Applications International Corp.	США	2 800	2 826	-0,9	4 659	60
36	52	AECOM	США	2 770	2 120	31	20 156	14
37	45	General Atomics ^g	США	2 750	2 273	21
38	38	Hindustan Aeronautics	Індія	2 740	2 647	3,5	2 883	95
39	40	Israel Aerospace Industries	Ізраїль	2 650	2 500	6,0	3 682	72
40	35	High Precision Systems ^g	Росія	2 630	2 706	-2,8	2 711	97
41	42	Rockwell Collins	США	2 630	2 355	12	8 665	30
42	56	KBR	США	2 600	1 792	45	4 913	53
43	-	Perspectiv ^h	США	2 590	2 183	19	4 030	64
44	47	Rafael	Ізраїль	2 540	2 236	14	2 595	98
45	43	Russian Electronics	Росія	2 330	2 171	7,3	2 668	87

Місце ^b	2017	Компанія ^c	Країна ^d	Продаж озброєнь, 2018 (\$ млн.)	Продаж озброєнь, 2017 (постійні ціни 2018 \$ млн.) ^e	Зміни у про- дажі озброєнь, 2017-2018 (%)	Загальний продаж, 2018 (\$ млн.)	% продажу озброєнь у загальному, 2018
46	50	Hanwha Aerospace	Південна Корея	2 320	2 219	4,6	4 047	57
47	48	CEA	Франція	2 300	2 314	-0,6	6 226	37
48	49	Kawasaki Heavy Industries ^g	Японія	2 260	2 199	2,8	14 456	16
49	30	Bechtel Corp. ^g	США	2 000	3 226	-38	25 500	7,8
50	59	Fincantieri	Італія	1 900	1 759	8,0	6 461	29
51	55	Oshkosh Corp.	США	1 850	1 884	-1,8	7 705	24
52	37	Russian Helicopters	Росія	1 810	2 601	-30	3 006	60
53	46	KRET	Росія	1 770	2 113	-16	1 931	92
54	62	AELSAN	Туреччина	1 740	1 237	41	1 866	93
55	58	Krauss-Maffei Wegmann ^g	Німеччина	1 680	1 767	-4,9	1 770	95
56	44	Indian Ordnance Factories	Індія	1 650	2 258	-27	1 682	98
57	54	ThyssenKrupp	Німеччина	1 650	2 046	-19	50 400	3,3
58	60	Cobham	Велика Британія	1 590	1 685	-5,6	2 484	64
59	63	DynCorp International	США	1 560	1 454	7,3	2 148	73
60	100	Korea Aerospace Industries	Південна Корея	1 550	900	72	2 532	61
61	57	ST Engineering	Сінгапур	1 540	1 731	-11	4 965	31
62	66	Bharat Electronics ^g	Індія	1 460	1 379	5,9	1 725	85
63	67	ManTech International Corp.	США	1 430	1 393	2,7	1 959	73
64	68	UralVagonZavod	Росія	1 370	1 281	6,9	2 209	62
65	90	Jacobs Engineering Group	США	1 370	922	49	14 985	9,1
66	88	Fluor Corp.	США	1 350	952	42	19 166	7,0
67	61	LIG Nex1	Південна Корея	1 340	1 622	-17	1 343	100
68	74	TransDigm Group	США	1 330	1 219	9,1	3 811	35

69	Melrose Industries ^f	Велика Британія	1 320	1 504	-12	16 329	8,1
70	United Launch Alliance ^g	США	1 320	1 997	-34	1 800	73
71	Укроборпромм ^g	Україна	1 300	1 101	18	1 378	95
72	Fujitsu ^g	Японія	1 270	1 151	10	35 806	3,5
73	Serco Group	Велика Британія	1 260	1 333	-5,5	4 283	29
74	PGZ	Польща	1 250	1 273	-1,8	1 385	90
75	Teledyne Technologies	США	1 240	881	41	2 902	43
76	Navantia	Іспанія	1 240	975	27	1 307	95
77	Hensold ^f	Німеччина	1 240	1 232	0,7	1 298	95
78	Vectrus	США	1 230	1 147	7,2	1 279	96
79	Aerojet Rocketdyne	США	1 220	1 249	-2,3	1 896	64
80	Austal	Австралія	1 140	1 015	12	1 383	82
81	Sierra Nevada Corp. ^g	США	1 100	1 045	5,3	1 690	65
82	ІНІ Corp. ^g	Японія	1 090	1 100	-0,9	13 439	8,1
83	Nexter ^g	Франція	1 080	1 029	5,0	1 135	95
84	Turkish Aerospace Industries	Туреччина	1 070	1 065	0,5	1 248	86
85	BWX Technologies	США	1 070	1 331	-20	1 800	59
86	Engility	США	1 070	1 331	-20	1 605	67
87	CAE	Канада	1 010	851	19	2 546	40
88	MIT	США	980	891	10	3 627	27
89	Meggitt	Велика Британія	970	938	3,4	2 775	35
90	Curtiss-Wright Corp.	США	970	911	6,4	2 412	40
92	Ball Corp. ^g	США	930	686	36	11 635	8,0
93	Moog	США	920	881	4,5	2 709	34

Місце ^b	2017	Компанія ^c	Країна ^d	Продаж озброєнь, 2018 (\$ млн.) ^e	Продаж озброєнь, 2017 (постійні ціни 2018 \$ млн.) ^e	Зміни у про- дажі озброєнь, 2017-2018 (%)	Загальний продаж, 2018 (\$ млн.)	% продажу озброєнь у загальному, 2018
94	104	QinetiQ	Велика Британія	910	874	4,1	1 215	75
95	96	RUAG	Швейцарія	900	885	1,7	2 043	44
96	111	ViaSat	США	860	717	20	2 068	42
97	103	Mitsubishi Electric Corp. ^g	Японія	860	853	0,8	40 947	2,1
98	128	Arconic	США	840	533	58	14 014	6,0
99	101	NEC Corp. ^g	Японія	840	863	-2,7	26 394	3,2
100	109	Amphenol Corp.	США	820	717	14	8 202	10

“.” – дані немає; Сопр. – Корпорація.

^a Кілька китайських оборонних підприємств є достатньо потужними, щоб увійти до *Top 100*, але брак порівнянних і достовірних даних про них заважає цьому.

^b Місце компанії визначається на підставі вартості продажу озброєнь на кінець фінансового року; (-) означає, що компанія не належала до *Top 100* у 2017р. Назви і склад компаній наведені станом на кінець фінансового року. Інформація про наступні зміни наводиться в цих посланнях. Місяця компаній у 2017р. визначені на підставі оновлених даних виробництва озброєнь у списку компаній за 2018р. Бази даних СІПРІ про оборонну промисловість (*SIPRI Arms Industry Database*). Вони можуть відрізнятися від зазначених у попередніх публікаціях СІПРІ або в інших публікаціях через постійне уточнення даних – найчастіше, через уточнення інформації самими компаніями або удосконалення оцінок. Найсуттєвіші уточнення пояснюються в цих посланнях.

^c Холдингові та інвестиційні компанії, що не ведуть безпосередньої операційної діяльності, не рахуються як компанії-виробники озброєнь, а компанії, що їм належать, рахуються як дочірні.

^d “Країна” стосується місця розташування власника та контролюючих структур компанії.

^e Для можливості порівняння продажів озброєнь за 2018р., дані продажів за 2017р. наведені у постійних цінах 2018р. у \$.

^f “Транс-європейська” стосується компаній, власники та контролюючі структури яких розташовані в кількох європейських країнах.

^g Дані про обсяги продажу озброєнь цих компаній є оціночними, а тому можуть містити суттєві неточності.

^h *Regreeta* утворена шляхом об’єднання *DXS, Ienscore* та *Keuroint*. Дані продажу озброєнь за 2017р. є сумою продажів *DXS* і *Ienscore* у 2017р. *Keuroint* не була оборонною компанією.

ⁱ *Melrose Industries* придбала *GKN* у 2018р. Місце та дані *Melrose Industries* за 2017р. є даними для *GKN*.

Джерело: SIPRI Arms Industry Database, Dec. 2019.

10. Світові ядерні сили

Загальний огляд

На початку 2020р. дев'ять держав – США, Росія, Велика Британія, Франція, Китай, Індія, Пакистан, Ізраїль і Північна Корея – володіли близько 13 400 одиницями ядерної зброї, 3 720 з яких були розгорнуті у військах (таблиця 10.1). Близько 1 800 з них перебувають у стані високої бойової готовності.

Загальні запаси ядерних боєголовок продовжують зменшуватися, насамперед, завдяки демонтажу США та Росією знятих з озброєння боєголовок. Водночас і США, і Росія мають далекосяжні й дорогі програми заміни та модернізації ядерних боєголовок, ракетних та авіаційних систем доставки, а також потужностей з виробництва ядерної зброї (підрозділи I і II).

Ядерні арсенали інших ядерних держав є значно меншими (підрозділи III-IX), але всі вони розробляють або розгортають нові системи озброєнь чи заявили про такі наміри. Китай перебуває у процесі суттєвої модернізації і збільшення власного ядерного арсеналу; Індія і Пакистан, як вважається, також збільшують власні арсенали. Північна Корея і надалі надає пріоритет військовій ядерній програмі як головному елементу стратегії національної безпеки, хоча у 2019р. вона дотримувалася мораторію на випробування ядерної зброї і систем доставки – балістичних ракет великої дальності.

Доступність надійної інформації про стан ядерних арсеналів і спроможності ядерних держав є дуже різною. США надають важливу інформацію про власні ядерні запаси і спроможності, але у 2019р. Адміністрація Президента Д.Трампа припинила практику повідомлень про розмір американських запасів. Велика Британія і Франція також надають певну інформацію. Росія відмовляється розкривати подробиці складу власних сил, що підпадають під Договір 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START), хоча й обмінюється такою інформацією зі США. Китай наразі демонструє ядерні сили частіше, ніж у минулому, але надає мало інформації про їх чисельність і плани розвитку. Уряди Індії і Пакистану роблять заяви про окремі ракетні випробування, але не надають інформації про стан чи розмір власних арсеналів. Північна Корея визнала проведення ядерних і ракетних випробувань, але не надає інформації про ядерний потенціал. Ізраїль здавна дотримується політики не коментувати свій ядерний арсенал.

Таблиця 10.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2020р.

Усі дані є приблизними. Наведені тут оцінки ядерних сил ґрунтуються на загальнодоступній інформації і містять певні похибки, про що йдеться в посиланнях до таблиць 10.1-10.10.

Країна	Рік першого ядерного випробування	Розгорнуті боєголовки ^a	Боєголовки на зберіганні ^b	Інші боєголовки	Усього запасів
США	1945	1 750 ^c	2 050 ^d	2 000 ^e	5 800
Росія	1949	1 570 ^f	2 745 ^g	2 060 ^e	6 375
Велика Британія	1952	120	95	-	215 ^h
Франція	1960	280	10	..	290
Китай	1964	-	320	-	320
Індія	1974	-	150	..	150
Пакистан	1998	-	160	..	160
Ізраїль	..	-	90	..	90
Північна Корея	2006	-	..	[30-40]	[30-40] ⁱ
Загальна кількість^j		3 720	5 620	4 060	13 400

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; [] – непевні дані; “-” – нуль.

Примітка: СІПРІ переглядає свої дані про світові ядерні сили щороку на підставі нової інформації та оновлення попередніх оцінок. Дані, на січень 2020р., є заміною всіх раніше опублікованих даних про світові ядерні сили.

^a Боєголовки на ракетах чи на військових базах.

^b Боєголовки в центральному сховищі, що вимагають певної підготовки (наприклад, транспортування та завантаження на пускові установки) для приведення їх у повну боєготовність.

^c Ця величина враховує близько 1 600 стратегічних боєголовок (близько 1 300 – на балістичних ракетах і 300 – на базах бомбардувальників), а також близько 150 нестратегічних (тактичних) атомних бомб, розгорнутих поза межами США, носіями яких є бойові літаки США та інших країн НАТО.

^d Ця величина враховує близько 80 нестратегічних атомних бомб, що зберігаються у США.

^e Кількість знятих з озброєння боєголовок, що чекають на демонтаж.

^f Ця величина враховує близько 1 370 стратегічних боєголовок на балістичних ракетах і близько 200 – на базах важких бомбардувальників.

^g Ця величина враховує близько 870 боєголовок для стратегічних бомбардувальників та атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧБР) в ремонті та близько 1 875 нестратегічних ядерних боєприпасів для засобів малої дальності ВМС, ВПС і ППО.

^h Уряд Великої Британії заявив, що процес скорочення запасів до 180 боєголовок триває. Хоча за деякими джерелами, запаси становлять 215 боєголовок, імовірно вони вже зменшені до 195.

ⁱ Підтвержень з відкритих джерел, що Північна Корея виготовила боєголовки ядерні боєголовки для МБР, немає.

^j Сумарні величини враховують верхні оцінки з наведених діапазонів. Дані Північної Кореї не враховані.

Сировиною для ядерної зброї є розщеплювані матеріали – високозбагачений уран (ВЗУ) або виділений плутоній. Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США виробляли для ядерної зброї і ВЗУ, і плутоній; Індія та Ізраїль виробляли переважно плутоній, а Пакистан – переважно ВЗУ, але нарощує потужності з виробництва плутонію. Північна Корея виробляла для ядерної зброї плутоній, але могла виробляти також ВЗУ. Усі країни, що мають цивільну ядерну промисловість, здатні виробляти розщеплювані матеріали.

I. Ядерні сили США

ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Станом на січень 2020р., у військових запасах США налічувалося близько 3 800 ядерних боєголовок – приблизно так само, як і в січні 2019р. До них належали близько 1 750 розгорнутих ядерних боєголовок, у т.ч. близько 1 600 стратегічних і 150 нестратегічних (тактичних). Крім того, близько 2 050 боєголовок зберігались у резерві; близько 2 000 боєголовок були виведені з бойового складу та чекали на демонтаж (на 385 боєголовок менше за оцінку від січня 2019р.). Таким чином, загальна кількість становить близько 5 800 ядерних боєголовок (таблиця 10.2).

США дотрималися лімітів на остаточну кількість боєголовок, передбачену Новим СНО (*New START*), на визначену ним дату (5 лютого 2018р.), коли вони повідомили про 660 розгорнуті стратегічні засоби доставки з 1 393 приписаними до них боєголовками – тобто про розгорнуті міжконтинентальні балістичні ракети (МБР), розгорнуті балістичні ракети на підводних човнах (БРПЧ) і розгорнуті важкі бомбардувальники¹. Станом на вересень 2019р., загальна кількість ядерної зброї для США, згідно з Новим СНО, складала 1 376 розгорнутих боєголовок, приписаних до 668 розгорнутих стратегічних носіїв². Кількість розгорнутих боєголовок, про які було повідомлено згідно з Новим СНО, відрізняється від наведеної тут оцінки, оскільки Договір рахує один боєприпас на кожен розгорнутий бомбардувальник – навіть якщо за звичайних умов бомбардувальники не несуть зброї – і не враховує боєголовки, що зберігаються на авіабазах.

Ядерна модернізація

У 2019р. Адміністрація Президента Д.Трампа продовжувала виконання Огляду ядерного стану (*Nuclear Posture Review, NPR*) 2018р.³ Огляд рекомендував продовження програми всебічної модернізації ядерної зброї, ухвалені попередньою Адміністрацією, але з кількома новими ядерними боєприпасами і збільшенням виробництва плутонієвих сердечників для ядерної зброї. Конкретно в Огляді окреслені плани прийняття на озброєння нового класу атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧБР *Columbia*), нового стратегічного бомбардувальника-носія ядерної зброї (*B-21 Raider*), нової крилатої ракети повітряного базування (КРПБ) великої дальності, що застосовується без заходу в зону протиповітряної оборони (ППО, *long-range standoff weapon, LRSO*), нової міжконтинентальної балістичної ракети

¹ US Department of State, Office of the Spokesperson, 'Key facts about New START implementation', Fact Sheet, 5 Feb. 2018. Загальний огляд та інші подробиці Нового СНО див. у підрозділі III додатка А та в підрозділі I розділу 11 цього видання.

² US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms', Fact Sheet, 1 Sep.2019.

³ US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review 2018* (DOD: Arlington, VA, Feb. 2018). Загальний огляд та інші подробиці Огляду ядерного стану див.: Крістенсен Х.М. Ядерні сили США. – Щорічник СІПІ 2019, підрозділ I розділу 6.

(*Ground Based Strategic Deterrent, GBSB*) і нового тактичного винищувача-бомбардувальника-носія ядерної зброї (*F-35A*). Програма також передбачає вдосконалення системи командування та управління Міністерства оборони (МО) США, ядерних боеголовок та інфраструктури їх утримування у складі Національного управління ядерної безпеки (*National Nuclear Security Administration, NNSA*) Міністерства енергетики США.

Згідно з оцінкою, оприлюдненою у січні 2019р. Бюджетним управлінням Конгресу США (*Congressional Budget Office, CBO*), в період 2019-2028рр. модернізація і використання американського ядерного арсеналу та об'єктів забезпечення коштуватиме близько \$494 млрд., що на \$94 млрд. більше за оцінку *CBO* 2017р. на період 2017-2026рр. Це зростання частково враховує очікуване збільшення витрат мірою виконання програми модернізації, а також появу нових ядерних озброєнь, згідно з Оглядом 2018р.⁴ Програма ядерної модернізації (та утримання) триватиме й після 2028р., і, виходячи з оцінки *CBO*, коштуватиме \$1,2 трлн. у наступні 30 років. Варто зауважити, що попри врахування інфляції в оцінці *CBO*, за іншими оцінками, загальна вартість наблизиться до \$1,7 трлн.⁵ В Огляді визнано, що оцінки вартості програми модернізації можуть різнитися, але програма є “досяжним пріоритетом”; підкреслено також, що її загальна вартість становить лише невелику частку загального оборонного бюджету⁶. Втім, мало сумнівів, що обмежені ресурси, конкуруючі програми модернізації ядерних і звичайних озброєнь, а також швидко зростаючий бюджетний дефіцит стануть наступними роками серйозними викликами для програми ядерної модернізації.

Бомбардувальники

Військово-повітряні сили (ВПС) США мають наразі 169 стратегічних бомбардувальників: 62 *B-1B*, 20 *B-2A* і 87 *B-52H*. 66 із них (20 *B-2A* і 46 *B-52H*) можуть нести ядерну зброю, хоча лише 60 (18 *B-2A* і 42 *B-52H*), як вважається, мають завдання її доставки. За нашою оцінкою, до стратегічних бомбардувальників приписані близько 850 боеприпасів, близько 300 з яких утримуються на авіабазах.

Як *B-2A*, так і *B-52H* проходять модернізацію, що має покращити їх спроможності з прийому та передачі захищених даних стосовно ядерних завдань. Це передбачає спроможність підтримувати зв'язок з перспективною надвисокошвидкісною супутниковою мережею, що її використовує Президент та військове керівництво США для передачі наказів і керування ядерними операціями⁷.

⁴ US Congressional Budget Office, ‘Projected costs of US nuclear forces, 2019 to 2028’, Jan. 2019, p.1.

⁵ Див., наприклад: Reif, K., ‘US nuclear modernization programs’, Arms Control Association, Fact Sheet, updated Aug. 2018.

⁶ US Department of Defense (посилання 3), pp.XI, 51-52.

⁷ US Department of Defense (DOD), *Fiscal Year (FY) 2020 Budget Estimates, Air Force, Justification Book Volume 3a of 3: Research, Development, Test & Evaluation, Air Force, Vol-III Part I* (DOD: Arlington, VA, Mar. 2019).

Таблиця 10.2. Ядерні сили США, станом на січень 2020р.

Усі дані є приблизними, деякі ґрунтуються на оцінках автора. Загальна кількість боєголовок округлена до найближчих 5 боєголовок.

Тип	Позначення	Кількість пускових платформ	Рік початку розгор-тання	Дальність (км) ^a	Боєголовки × потужність	Кількість боєголовок ^b
Стратегічні сили						3 570
Бомбардувальники		60/107 ^c				848 ^d
<i>B-52H</i>	<i>Stratofortress</i>	42/87	1961	16 000	20 × КРПБ 5-150 Кт ^e	528
<i>B-2A</i>	<i>Spirit</i>	18/20	1994	11 000	16 × бомб ^f В61-7, -11, В83-1	320
МБР		400				800 ^g
<i>LGM-30G</i>	<i>Minuteman III</i>					
	<i>Mk-12A</i>	200	1979	13000	1-3 × W78 335 Кт	600 ^h
	<i>Mk-21 SERV</i>	200	2006	13000	1 × W87 300 Кт	200 ⁱ
АПЧБР/БРПЧ		240 ^j				1 920 ^k
<i>UGM-133A Trident II (D5/D5LE)</i>						
	<i>Mk-4</i>	..	1992	>12 000	1-8 × W76-0 100 Кт	.. ^l
	<i>Mk-4A</i>	..	2008	>12 000	1-8 × W76-1 100 Кт	1 511
	<i>Mk-4A</i>	..	2019	>12 000	1-8 × W76-2.8 Кт	25 ^m
	<i>Mk-5</i>	..	1990	>12 000	1-8 × W88 455 Кт	384
Нестратегічні сили						230ⁿ
<i>F-15E</i>	<i>Strike Eagle</i>	..	1988	3 840	5 × В61-3, -4 ^o	80
<i>F-16C/D</i>	<i>Falcon</i>	..	1987	3 200 ^p	2 × В61-3, -4	70
<i>F-16MLU</i>	<i>Falcon</i> (НАТО)	..	1985	3 200	2 × В61-3, -4	40
<i>PA-200</i>	<i>Tornado</i> (НАТО)	..	1983	2 400	2 × В61-3, -4	40
Усього запасів						3 800^q
	Розгорнуті боєголовки					1 750 ^r
	Резервні боєголовки					2 050
Знято з озброєння і чекає на демонтаж^s						2 000
Загальна кількість						5 800^t

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; АПЧБР – атомний підводний човен з балістичними ракетами (*SSBN, nuclear-powered ballistic missile submarine*); БРПЧ – балістична ракета на підводному човні (*SLBM, submarine-launched ballistic missile*); *SERV* – головна частина з підвищеним захистом (*security-enhanced re-entry vehicle*); КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*ALCM, air-launched cruise missile*); МБР – міжконтинентальна балістична ракета (*ICBM, intercontinental ballistic missile*).

^a Максимальна дальність без дозаправки. Усі літаки, оснащені для доставки ядерної зброї, можуть дозаправлятися в повітрі. Реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Загальна кількість боєголовок, приписаних до систем доставки ядерної зброї. Лише частина з них встановлені на ракетах та утримуються на авіабазах.

^c Для бомбардувальників наведено дві величини: перша – кількість тих, що мають ядерні завдання; друга – загальна кількість. ВПС США мають 66 бомбардувальників, призначених для доставки ядерної зброї (20 *B-2A* і 46 *B-52H*), з яких будуть розгорнуті не більше 60 одночасно.

^d Із цих боєприпасів близько 300 (200 КРПБ і 100 бомб) утримуються на авіабазах. Решта – зберігаються в центральному сховищі. Багато авіабомб уже не перебувають у повністю активному стані та заплановані до зняття з озброєння після надходження у 2020р. *B61-12*.

^e *B-52H* вже не обладнані для доставки атомних бомб.

^f Стратегічні авіабомби приписані лише до бомбардувальників *B-2A*. Максимальна потужність стратегічних бомб: *B61-7* – 360 Кт, *B61-11* – 400 Кт, *B83-1* – 1 200 Кт, але всі вони можуть мати й меншу потужність. Багато *B83-1* переведено до неактивних запасів і бомбардувальники *B-2A* рідко тренуються з *B83-1*. Адміністрація Президента Б.Обами вирішила, що *B83-1* будуть зняті з озброєння після надходження *B61-12*, але Адміністрація Президента Д.Трампа повідомляла, що *B83-1* можуть бути збережені впродовж тривалішого часу.

^g З цих боєголовок МБР лише 400 встановлені на ракетах. Решта – зберігаються в центральному сховищі.

^h Розгорнуті лише 200 з цих боєголовок *W78*. Решта – зберігаються в центральному сховищі.

ⁱ Ще 340 *W87*, імовірно, перебувають на довгостроковому зберіганні, але не в запасах, передбачених для планового використання у боєголовках для заміни *W78* (*W87-1*).

^j Два з 14 АПЧБР звичай постійно знаходяться у ремонті з дозаправкою. На них немає зброї. Ще два або більше підводних човнів можуть у будь-який час проходити технічне обслуговування і не мати ракет. З метою дотримання обмежень Нового СНО стосовно розгорнутих пускових установок стратегічних ракет загальна кількість БРПЧ зменшена до 240.

^k Лише близько 950 з цих боєголовок встановлені на підводних човнах, решта – зберігаються в центральному сховищі. Хоча кожна ракета *D5* рахується, згідно з Новим СНО, як носій восьми боєголовок (*D5* пройшла випробування з 14 боєголовками), у ВМС США бойове навантаження кожної ракети зменшене в середньому до 4-5 боєголовок. Ракети *D5* оснащені однією новою боєголовкою малої потужності *W76-1-2*.

^l Вважається, що всі *W76-0* вже замінені на *W76-1*.

^m За офіційними повідомленнями, нові боєголовки малої потужності *W76-1-2* будуть звичай розміщені на щонайменше двох АПЧБР, що перебувають на патрулюванні в Атлантичному та Тихому океанах.

ⁿ Близько 150 тактичних бомб розташовані на шести авіабазах НАТО за межами США. Решта бомб знаходиться у центральному сховищі у США. Старіші варіанти *B61* будуть повернуті до США після надходження на озброєння *B61-12*.

^o Максимальна потужність тактичних бомб: *B61-3* – 170 Кт, *B61-4* – 50 Кт, але можуть мати й меншу потужність. *B61-10* були зняті з озброєння у 2016р.

^p У більшості джерел зазначається дальність без дозаправки 2 400 км, але за даними *Lockheed Martin* (виробника *F-16*), вона становить 3 200 км.

^q Близько 1 750 з цих боєприпасів знаходяться на балістичних ракетах, авіабазах у США та шести авіабазах НАТО за межами США, решта – у центральному сховищі.

^r Кількість боєголовок на озброєнні у цій таблиці відрізняється від кількості, заявленої згідно з Новим СНО, оскільки договір приписує до бомбардувальників умовну кількість і не враховує боєприпасів на базах бомбардувальників чи нестратегічних боєприпасів.

^s До 2018р. Уряд США публікував дані про кількість знищених боєголовок щороку, але Адміністрація Президента Д.Трампа призупинила таку практику. Враховуючи попередні темпи та завершення програми продовження термінів експлуатації *W76-1*, можна припустити, що близько 385 боєголовок було знищено протягом 2019р.

^t Крім цих готових до застосування боєголовок, близько 20 тис. плутонієвих сердечників зберігаються на заводі *Pantex* у Техасі, а близько 4 000 вторинних уранових елементів – на об'єкті *Y-12* в Оук-Ріджі (штат Теннессі).

Джерела: МО США, різні бюджетні доповіді, прес-релізи та документи, отримані згідно з Законом про свободу інформації; Міністерство енергетики США, різні бюджетні доповіді й плани; ВПС, ВМС і Міністерство енергетики США, особисті повідомлення; 'Nuclear notebook', *Bulletin of the Atomic Scientists*, різні випуски; оцінки автора.

Інтенсивно триває розробка дальнього ударного бомбардувальника наступного покоління *B-21 Raider*, будується перший дослідний літак⁸. *B-21* зможе нести керовані атомні авіабомби *B61-12*, які наразі розробляються, та крилаті ракети *LRSO*. ВПС США планують придбати 1 000 ракет *LRSO*, близько половини з яких матимуть ядерний боєзаряд, а решта використовуватимуться як резерв і для випробувальних пусків⁹. Новий бомбардувальник має надійти на озброєння в середині 2020-х років¹⁰. Він замінить бомбардувальники *B-1B* і *B-2A* на авіабазах Даєс (штат Техас), Елсворт (штат Південна Дакота) і Вайтмен (штат Міссурі)¹¹. ВПС США планують придбати не менше 100 *B-21*, але остаточне замовлення може бути значно більшим¹².

Балістичні ракети наземного базування

Станом на січень 2020р., США мали 400 МБР *Minuteman III*, розгорнутих у 450 шахтних пускових установках (ШПУ) у складі трьох ракетних крил. 50 із 450 ШПУ є порожніми, але залишаються у стані готовності; у разі потреби до них можна буде повернути ракети, що перебувають на зберіганні¹³.

Кожна МБР *Minuteman III* має одну боєголовку: або 335-кт *W78/Mk12A*, або 300-кт *W87/Mk21*. На ракетах, оснащених *W78*, можна встановити ще до двох боєголовок – максимально три роздільні боєголовки індивідуального наведення (БГРІН, *multiple independently targetable re-entry vehicles, MIRVs*). За оцінкою, до сил МБР приписано 800 боєголовок, 400 з яких встановлені на ракетах.

ВПС США почали розробку МБР нового покоління, згаданої вище *GBSD*, яка, починаючи з 2028р., має замінювати *Minuteman III* і забезпечити повну бойову готовність у 2036р.¹⁴ Планується закупити 642 ракети, 400 з яких будуть розгорнуті, 50 – зберігатимуться, а решта – призначатимуться для випробувальних пусків і використання як запасні¹⁵. Розробка та виробництво *GBSD* триватиме до середини 2030-х років. Очікувана вартість програми продовжує збільшуватися. Вона зросла з \$62,5 млрд., передбачених

⁸ US Air Force, Secretary of the Air Force Public Affairs, 'Acting SecAF Donovan announces B-21 manufacturing, testing locations', 16 Sep. 2019.

⁹ Rand, R. (Gen.), Commander, Air Force Global Strike Command, 'FY19 posture for Department of Defense nuclear forces', Presentation to the Strategic Forces Subcommittee, Armed Services Committee, US House of Representatives, 11 Apr. 2018, p.13.

¹⁰ Gertler, J., *Air Force B-21 Raider Long-Range Strike Bomber*, Congressional Research Service (CRS), Report for Congress R44463 (US Congress, CRS: Washington, DC, updated 13 Nov. 2019), p.10.

¹¹ US Air Force, Secretary of the Air Force Public Affairs, 'Air force selects locations for B-21 aircraft', 2 May 2018.

¹² Clark, C., 'More B-21s likely: B-1s to carry up to 8 hypersonic weapons', Breaking Defense, 17 Sep. 2019.

¹³ Air Force Technology, 'USAF removes last of 50 Minuteman III ICBMs and meets NST requirements', 3 July 2017.

¹⁴ Richard, C. A., Commander, US Strategic Command, Statement before the Committee on Armed Services, US Senate, 13 Feb. 2020, p.9.

¹⁵ Reif, K., 'Air Force drafts plan for follow-on ICBM', *Arms Control Today*, 8 July 2015.

у 2015р., до близько \$100 млрд. у 2017р.¹⁶ У 2019р. *CBO* оцінював, що лише за період 2019-2028рр. вартість складе \$61 млрд., що на \$18 млрд. більше за оцінку 2017р. на період 2017-2026рр.¹⁷ Наприкінці 2019р. ВПС США підтвердили, що *GBSD* вироблятимуться компанією *Northrop Grumman*. Очікується, що контракт підпишуть у другій половині 2020р.¹⁸

ВПС США модернізують ядерні боєголовки, які планується використовувати для оснащення *GBSD*. Вони ж будуть використані для озброєння *Minuteman III* до кінця терміну їх служби. Боєголовку *W87/Mk21* модернізують новим детонатором (блоком підриву). *W78/Mk12A* буде замінена повністю. Боєголовка на її заміну раніше була відома як “функціонально сумісна боєголовка 1” (*Interoperable Warhead 1, IW1*), але у 2018р. їй дали позначення *W87-1*, що вказує, що в ній використовуватиметься плутонієвий сердечник боєголовки *W87* з інертною вибуховою речовиною замість звичайних вибухових речовин, що використовувались у *W78*¹⁹. Очікувана вартість програми *W87-1* становить від \$10,6 млрд. до \$13,2 млрд.²⁰

У 2019р. Глобальне ударне командування (*Global Strike Command*) ВПС США здійснило чотири тренувальних та експериментальних випробувальних пуски МБР *Minuteman III*. Ракети з корисним навантаженням були запущені з авіабази Ванденберг (штат Каліфорнія), в напрямку полігону з випробування балістичних ракет ім. Рональда Рейгана на атолі Кваджалейн (Маршаллові Острови²¹).

Підводні човни з балістичними ракетами

Військово-морські сили (ВМС) США мають на озброєнні 14 АПЧБР класу *Ohio*, 12 з яких, як вважається, за звичайних умов перебувають у бойовому складі, а два – на ремонті з заміною ядерного палива.

Кожен з 14 АПЧБР класу *Ohio*, вісім з яких базуються на базі підводних човнів Кітсап (штат Вашингтон), а шість – на базі підводних човнів Кінгс-Бей (штат Джорджія), може нести до 20 БРПЧ *Trident II D5*. Для дотримання обмежень на розгорнуті пускові установки, згідно з Новим СНО, чотири трубні пускові установки на кожному човні були деактивовані з тим, щоб 12 АПЧБР у бойовому складі могли нести не більше 240 ракет²².

¹⁶ Reif, K., ‘New ICBM replacement cost revealed’, *Arms Control Today*, Mar. 2017.

¹⁷ US Congressional Budget Office (посилання 4), p.9.

¹⁸ Erwin, S., ‘Northrop Grumman wins competition to build future ICBM, by default’, *Space News*, 14 Dec. 2019.

¹⁹ Padilla, M., ‘Sandia on target for first Mk21 Fuze flight test in 2018’, *Sandia Lab News*, vol.70, no.6 (16 Mar. 2018); US Department of Energy, National Nuclear Security Administration (NNSA), *W78 Replacement Program (W87-1): Cost Estimates and Use of Insensitive High Explosives*, Report to Congress (NNSA: Washington, DC, Dec. 2018), pp.III, 7.

²⁰ US Department of Energy, National Nuclear Security Administration (NNSA), *Fiscal Year 2020 Stockpile Stewardship and Management Plan*, Report to Congress (NNSA: Washington, DC, July 2019), pp.8-41.

²¹ Murray, D., ‘Air Force Global Strike Command year in review: 2019’, US Air Force Global Strike Command Air Forces Strategic-Air, 3 Jan. 2020.

²² US Navy, ‘Fleet ballistic missile submarines: SSBN’, United States Navy Fact File, 29 Jan. 2019.

Від восьми до 10 АПЧБР, як правило, перебувають у морі, чотири або п'ять із них – на бойовому патрулюванні у визначеному районі в готовності до пуску ракет протягом 15 хвилин після отримання команди на пуск.

З 2017р. у ВМС триває заміна БРПЧ *Trident II D5* на більш потужну версію *D5LE* (з подовженим терміном служби). У 2018р. (і, можливо, у 2019р.) ВМС були передані 24 ракети; модернізація має завершитись у 2024р.²³ *D5LE* оснащена новою системою наведення *Mk-6*. *D5LE* перебуватимуть на озброєнні АПЧБР класу *Ohio* до кінця терміну їх служби (2042р.); ними будуть оснащені також британські підводні човни *Trident* (підрозділ III). Ракетами *D5LE* спочатку будуть озброєні також нові АПЧБР класу *Columbia*, перший з яких – *USS Columbia (SSBN-826)* – має розпочати патрулювання у 2031р., але потім вони будуть замінені новою БРПЧ, що наразі має позначення *SWS-534* (Система стратегічного озброєння, *Strategic Weapon System*), або *D5LE2*²⁴. В Огляді 2018р. зазначено, що ВМС “у 2020р. розпочнуть дослідження для визначення економічної, надійної та ефективної БРПЧ, яка ... [може бути розгорнута] впродовж терміну служби АПЧБР *Columbia*”²⁵.

БРПЧ *Trident* мають два головні типи боєголовок: 455-кт *W88* або 90-кт *W76-1* (старіша *W76-0* знята або знімається з озброєння). *W76-1* оснащена новим пристроєм підриву, що підвищує ефективність враження цілі²⁶. За оцінкою, до флоту АПЧБР приписані 1 920 боєголовок, близько 930 з яких встановлені на ракетах²⁷. Кожен БРПЧ може нести до восьми боєголовок, але зазвичай несе в середньому чотири чи п'ять.

Наприкінці 2019р. ВМС почали оснащувати окремі АПЧБР новою боєголовкою малої потужності²⁸. Це нова боєголовка *W76-2*, що є модифікацією *W76-1* і, за оцінкою, має потужність близько 8 кт²⁹. В Огляді 2018р. зазначено, що ця боєголовка потрібна для стримування першого удару російської тактичної ядерної зброї малої потужності³⁰. Першим АПЧБР, на якому встановлено *W76-2*, став *USS Tennessee (SSBN-734)*, який залишив базу Кінгс-Бей наприкінці 2019р. для бойового патрулювання в Атлантичному океані³¹. За словами американських військових, *W76-2* також розгорнута в Тихому

²³ Wolfe, J., Director, Strategic Systems Programs, Statement before the Subcommittee on Strategic Forces, Armed Services Committee, US Senate, 23 Mar. 2019, p.4.

²⁴ Peterson, J., ‘Navy strategic missile boss starting concept development for new missile’, *Seapower*, 24 May 2017.

²⁵ US Department of Defense (посилання 3), p.49.

²⁶ Kristensen, H.M., McKinzie, M. and Postol, T.A., ‘How US nuclear forces modernization is undermining strategic stability: The burst-height compensating super-fuze’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 1 Mar. 2017.

²⁷ US Department of State (посилання 2).

²⁸ Arkin, W.M. and Kristensen, H.M., ‘US deploys new low-yield nuclear submarine warhead’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 29 Jan. 2020; US Department of Defense, ‘Statement on the fielding of the W76-2 low-yield submarine-launched ballistic missile warhead’, Press release, 4 Feb. 2020.

²⁹ US military officials, Private communications with the author, 2019-20.

³⁰ US Department of Defense (посилання 3), p.55

³¹ Arkin and Kristensen (посилання 28); US Department of Defense (посилання 28).

океані, і вважають, що принаймні два АПЧБР на патрулюванні в кожному з цих океанів зазвичай матимуть одну або дві ракети *D5*, кожна – з однією *W76-2*³².

Нестратегічна ядерна зброя

У запасах США перебуває один основний тип нестратегічної (тактичної) зброї – авіабомба *B61*, яка існує у двох варіантах: *B61-3* і *B61-4*³³. За оцінкою, на зберіганні залишилося 230 тактичних бомб *B61*.

Вважається, що близько 150 бомб зберігаються для можливого застосування винищувачами-бомбардувальниками на шести авіабазах НАТО в п'яти європейських країнах: Авіано та Геді в Італії; Бюхель у Німеччині; Інжирлік у Туреччині; Кляйне-Брогелъ у Бельгії; Волкел у Нідерландах³⁴. У 2019р. мають активізуватися дебати про доцільність збереження ядерної зброї США в Туреччині – після її вторгнення в північну Сирію, – і були повідомлення, що американські військові розглядають плани вивезення звідти цієї зброї³⁵.

Решта 80 бомб *B61* зберігаються на базах на континентальній частині США для можливого застосування американськими літаками на підтримку союзників за межами Європи, в т.ч. у Східній Азії.

США завершують розробку керованої атомної бомби *B61-12*, яка замінить усі наявні варіанти *B61*. Її надходження має розпочатись у 2020р., але проблеми з виробництвом у 2019р. спричинили затримки, і тепер поставка очікується наприкінці 2021р.³⁶ Нова версія оснащена хвостовою системою керування для підвищення точності враження цілей, що означає, що вона може мати меншу потужність і потенційно створювати менше радіоактивних опадів³⁷.

У 2019р. тривала інтеграція *B61-12* з існуючими літаками ВПС США і НАТО. ВПС США планують інтегрувати *B61-12* із сімома типами літаків: *B-2A*, *B-21*, *F-15E*, *F-16C/D*, *F-16 MLU*, *F-35A* та *PA-200 (Tornado)*³⁸. Щоб Німеччина могла й надалі брати участь у виконанні завдань НАТО завдати ядерних ударів після завершення запланованої заміни її літаків *Tornado*

³² US military officials, Private communications with the author, 2019-20.

³³ Третій варіант, *B61-10*, знятий з озброєння у вересні 2016р. US Department of Energy, National Nuclear Security Administration (NNSA), *Fiscal Year 2018 Stockpile Stewardship Management Plan*, Report to Congress (NNSA: Washington, DC, Nov. 2017), figure 1-7, pp.1-13.

³⁴ Докладний огляд програм літаків подвійного призначення у США та державах-союзниках по НАТО див.: Крістенсен (посилання 3); Andreasen, S. et al., Nuclear Threat Initiative (NTI), *Building a Safe, Secure, and Credible NATO Nuclear Posture* (NTI: Washington, DC, Jan. 2018).

³⁵ Sanger, D.E., 'Trump followed his gut on Syria. Calamity came fast', *New York Times*, 14 Oct. 2019.

³⁶ Gould, J. and Mehta, A., 'Nuclear gravity bomb and warhead upgrades face new delays', *Defense News*, 4 Sep. 2019.

³⁷ Kristensen, H.M. and McKinzie, M., 'Video shows earth-penetrating capability of B61-12 nuclear bomb', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 14 Jan. 2016.

³⁸ US Air Force (USAF), *United States Air Force Acquisition, Annual Report, Fiscal Year 2018: Cost-effective Modernization* (USAF: Arlington, VA, [2019]), p.24.

на *Eurofighter* або *F/A-18*, деяким з її нових літаків також потрібно буде пройти інтеграцію з *B61-12*³⁹.

У 2019р. ВМС США, згідно з Оглядом 2018р., започаткували “аналіз альтернатив” нової ядерної крилатої ракети морського базування⁴⁰. Розробка цієї зброї означатиме суттєву зміну підходу ВМС США з повної відмови від усіх нестратегічних морських ядерних озброєнь після завершення холодної війни⁴¹. У разі спрямування фінансів Конгресом США, нова ракета може бути до кінця 2020-х років розгорнута на ударних підводних човнах або надводних кораблях, що потенційно може призвести до першого з 1996р. зростання запасів американської ядерної зброї.

³⁹ Shalal, A., ‘Germany drops F-35 from fighter tender; Boeing F/A-18 and Eurofighter to battle on’, Reuters, 31 Jan. 2019.

⁴⁰ Burgess, R.R., ‘Navy’s Trident missile director: Planning for sea-launched nuclear cruise missile set for 2019’, *Seapower*, 22 Mar. 2018. Див. також: Крістенсен (посилання 3).

⁴¹ Kristensen, H.M., ‘Declassified: US nuclear weapons at sea’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 3 Feb. 2016.

II. Ядерні сили Росії

ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Станом на січень 2020р., у військових запасах Росії налічувалося близько 4 315 ядерних боєголовок – на 15 менше за оцінку від січня 2019р.¹ Із них 2 440 були наступальними стратегічними боєголовками, близько 1 570 з яких були розгорнуті на балістичних ракетах наземного та морського базування та на авіабазах. Росія також мала близько 1 875 нестратегічних (тактичних) ядерних боєголовок – дещо менше за оцінку від січня 2019р., у зв'язку з надходженням нестратегічних озброєнь подвійного призначення. Усі нестратегічні боєголовки утримувалися на центральних складах². За оцінкою, ще 2 060 знятих з озброєння боєголовок чекали на демонтаж (на 110 менше за оцінку від січня 2019р.), що дає загальну кількість приблизно у 6 375 боєголовок (таблиця 10.3). Станом на вересень 2019р. повідомлялося, що Росія, згідно з Новим СНО, має 1 426 розгорнутих боєголовок, приписаних до 513 розгорнутих стратегічних носіїв – тобто розгорнутих міжконтинентальних балістичних ракет (МБР), балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ) і розгорнутих стратегічних бомбардувальників³. Кількість розгорнутих боєголовок, повідомлених згідно з Новим СНО, відрізняється від наведеної тут оцінки, оскільки Договір рахує один боєприпас на один розгорнутий бомбардувальник – навіть якщо за звичайних умов бомбардувальники не несуть зброї, – і не враховує боєголовки, що зберігаються на авіабазах.

Стратегічні бомбардувальники

Командування дальньої авіації Росії має на озброєнні 13 бомбардувальників *Ty-160 (Blackjack)* і 55 *Ty-95MC (Bear)*⁴. Не всі вони є повністю боездатними, а на окремих з них здійснюється різного роду модернізація. Максимально можливе навантаження бомбардувальників – близько 750 ядерних боєприпасів, але оскільки лише окремі з бомбардувальників є повністю боездатними, вважається, що кількість приписаних до них боєприпасів є меншою – близько 580, з яких 200 можуть зберігатися на двох авіабазах стратегічних бомбардувальників: м.Енгельс у Саратовській області та м.Українка в Амурській області⁵. У м.Енгельс триває модернізація сховища ядерних боєприпасів⁶.

¹ Дані, наведені в цьому підрозділі, ґрунтуються на оцінках автора.

² Нещодавно оцінку стану російських сховищ ядерної зброї див.: Podvig, P. and Serrat, J., *Lock Them Up: Zero-deployed Non-strategic Nuclear Weapons in Europe* (United Nations Institute for Disarmament Research: Geneva, 2017).

³ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms', Fact Sheet, 1 Sep.2019. Загальний огляд та інші подробиці Нового СНО див. у підрозділі III додатка А та в підрозділі I розділу 11 цього видання.

⁴ *Ty-95MC* існує у двох варіантах: *Ty-95MC16 (Bear-H16)* та *Ty-95MC6 (Bear-H6)*.

⁵ Podvig, P., 'Strategic aviation', Russian Strategic Nuclear Forces, accessed Jan. 2020.

⁶ Kristensen, H.M. and Korda, M., 'Nuclear upgrade at Russian bomber base and storage site', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 25 Feb. 2019.

Триває, хоч і повільніше, ніж планувалося, модернізація бомбардувальників, що передбачає оновлення авіоніки, двигунів, ядерних і звичайних крилатих ракет великої дальності⁷. Модернізовані літаки мають назви *Tu-95МСМ* та *Tu-160М*. Вони зможуть нести нову ядерну крилату ракету повітряного базування (КРПБ) *X-102 (AS-23В)*. У 2019р. було поставлено шість *Tu-95МСМ*⁸. Схоже, що всі *Tu-160* і більшість *Tu-95* будуть модернізовані з метою підтримання флоту бомбардувальників у 50-60 боєготових літаків.

Російський Уряд оголосив також плани поновлення виробництва *Tu-160* з перспективою серійного виготовлення до 50 *Tu-160М2* починаючи з 2020-х років⁹. Ці та інші модернізовані бомбардувальники, згадані тут, є лише проміжними ланками в переході до російського бомбардувальника наступного покоління ПАК ДА – дозвукового літака, конструктивно схожого на “літаюче крило” американського бомбардувальника *B-2*. Серійне виробництво ПАК ДА відкладалось і має розпочатися у 2027р.¹⁰ ПАК ДА зрештою замінить усі *Tu-95* і *Tu-160*, а також *Tu-22*, що перебувають на озброєнні нестратегічних сил (див. нижче)¹¹.

Російські стратегічні бомбардувальники у 2019р. виконували операції над Балтійським морем та Північним Льодовитим, Атлантичним і Тихим океанами. До операцій у Тихому океані належали спільні російсько-китайські навчання, що в липні призвели до серйозного інциденту за участі Південної Кореї. Південнокорейський літак зробив попереджувальні постріли, коли розвідувальний літак, що взаємодіяв з бомбардувальниками *Tu-95*, нібито порушив повітряний простір Південної Кореї над островами в Японському морі, які є предметом територіальної суперечки¹². До операцій російських бомбардувальників у 2019р. належав також перший в історії візит двох *Tu-160* до Південноафриканської Республіки¹³.

⁷ Trevithick, J., ‘Russia rolls out new Tu-160M2, but are Moscow’s bomber ambitions realistic?’, The Drive, 16. Nov. 2017.

⁸ O’Shaughnessy, T.J. (Gen.), Commander, United States Northern Command and North American Aerospace Defense Command, Statement before the Armed Services Committee, US Senate, 13 Feb. 2020, p.4.

⁹ Российские военные к 2023г. получат четыре бомбардировщика Tu-160M2. – ТАСС, 30 января 2019г.

¹⁰ Лавров А., Крецул Р., Рамм А. ПАКетное соглашение: новейшему бомбардировщику назная чили сроки выхода в серию. – *Известия*, 14 января 2020г.

¹¹ Россия испытает незаметный стратегический бомбардировщик нового поколения. – ТАСС, 2 августа 2019г.

¹² BBC, ‘Russia and South Korea spar over airspace “intrusion”’, 24 July 2019.

¹³ *Moscow Times*, ‘Russia sends nuclear-bombers to South Africa in “friendly” visit’, 23 Oct. 2019.

Таблиця 10.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2020р.

Усі дані є приблизними й ґрунтуються на оцінках автора. Проміжна і загальна кількість боєголовок округлена до найближчих п'яти боєголовок.

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість		Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки × потужність	Кількість боєголовок ^b
	пускових платформ					
Стратегічні наступальні сили						2 440^c
Бомбардувальники	50/68 ^d					580 ^e
<i>Ту-95МС/М (Bear-H)^f</i>	39/55	1981	6 500- 10 500	6-16 × КРПБ <i>AS-15A</i> або <i>AS-23В</i> , бомби		448
<i>Ту-160 (Blackjack)</i>	11/13	1987	10 500- 13 200	12 × КРПБ <i>AS-15В</i> або <i>AS-23В</i> , бомби		132
МБР	302					1 136 ^g
<i>РС-20В (SS-18 Satan)</i>	46	1992	11 000- 15 000	10 × 500-800 Кт		460
<i>РС-18 (SS-19 Stiletto)</i>	..	1980	10 000	6 × 400 Кт		.. ^h
<i>Авангард (SS-19 Mod 4)ⁱ</i>	2	2019	10 000	1 ГМББ [400 Кт]		2
<i>РС-12М Тополь (SS-25 Sickle)</i>	36	1985	10 500	1 × 800 Кт		36
<i>РС-12М2 Тополь-М (SS-27 Mod 1/шахта)</i>	60	1997	10 500	1 × 800 Кт		60
<i>РС-12М1 Тополь-М (SS-27 Mod 1/моб.)</i>	18	2006	10 500	1 × [800 Кт]		18
<i>РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2/моб.)</i>	126	2010	10 500	4 × [100 Кт]		504
<i>РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2/шахта)</i>	14	2014	10 500	4 × [100 Кт]		56
<i>РС-28 Сармат (SS-X-29)</i>	..	[2021]	10 000+	БГРІН [.. Кт]		..
БРПЧ	10/160 ^j					720 ^j
<i>РСМ-50 Волна (SS-N-18 М1 Stingray)</i>	1/16	1978	6 500	3 × 50 Кт		48
<i>РСМ-54 Синева (SS-N-23 М1)</i>	6/96	1986/2007	9 000	4 × 100 Кт		384
<i>РСМ-56 Булава (SS-N-32)</i>	3/48	2014	>8 050	6 × [100 Кт]		288
Нестратегічні сили						1 875^k
ПРО, ППО, берегова оборона	1 124					382
<i>53Т6 (SH-08, Gazelle)</i>	68	1986	30	1 × 10 Кт		68
<i>С-300/400 (SA-20/21)</i>	1 000 ^l	1992/2007	..	1 × малої потужності		290
<i>3М-55 Яхонт (SS-N-26)</i>	48	[2014]	400+	1 × [.. Кт]		20
<i>SSC-1В (Sepal)</i>	8	1973	500	1 × 350		4
ПКС ^m	315					495
<i>Ту-22М3 (Backfire-C)</i>	90	1974	..	3 × ПКР, бомби		270

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість пускових платформ	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки × потужність	Кількість боєголовок ^b	
<i>Су-24М/М2 (Fencer-D)</i>	90	1974	..	2 × бомби	90 ⁿ	
<i>Су-34 (Fullback)</i>	125	2006	..	2 × бомби	125 ⁿ	
<i>Су -57 (Felon)</i>	..	[2020]	..	[бомби, ракета повітря-земля?]	..	
<i>МиГ-31К (Foxhound)</i>	10	2018	..	1 ракета повітря-земля	10	
СВ	164				90	
<i>Искандер-М (SS-26 Stone)</i>	144	2005	350 ^o	[1 × 10-100 Кт]	70 ^p	
<i>9М729 (SSC-8)</i>	20	2016	2 350	1 × [. Кт]	20	
ВМФ					905	
ПЧ/надводні кораблі/авіація		Крилаті ракети для враження наземних цілей, КРМБ, ПЧЗ, ЗР, глибинні бомби, торпеди ^d				
Усього запасів					4 315	
Розгорнуті боєголовки					1 570 ^r	
Резервні боєголовки					2 745 ^s	
Зняті з озброєння та чекають на демонтаж					2 060	
Загальна кількість					6 375	

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; [] – дані непевні; “шахт.” – шахтний варіант; “моб.” – мобільний варіант: АБР – аеробалістична ракета малої дальності (*SRAM*); БРПЧ – балістична ракета на підводному човні (*submarine-launched ballistic missile, SLBM*); ВМФ – військово-морський флот; ПКС – повітряно-космічні сили; ЗР – зенітна ракета (*surface-to-air missile, SAM*); КРМБ – крилата ракета морського базування (*sea-launched cruise missile, SLCM*); КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*air-launched cruise missile, ALCM*); МБР – міжконтинентальна балістична ракета (*intercontinental ballistic missile, ICBM*); ГМББ – гіперзвуковий маневрений бойовий блок (*HGV, hypersonic glide vehicle*); ПКО – протикорабельна оборона (*coastal defence missiles*); ППО – протиповітряна оборона (*air defence missiles*); ППРО – протиракетна оборона (*anti-ballistic missiles, ABM*); ПЧ – підводний човен; ПЧЗ – протичовнова зброя (*anti-submarine warfare, ASW*); СВ – сухопутні війська.

Примітка: У таблиці наведена загальна оціночна кількість боєголовок, готових для використання системами доставки. Розгорнутими є лише частина з них, і їх кількість може не відповідати правилам підрахунку за Новим СНО.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Загальна кількість наявних боєголовок – як розгорнутих, так і на зберіганні, – приписаних до систем доставки.

^c Близько 1 570 з цих стратегічних боєголовок розгорнуті на балістичних ракетах наземного і морського базування та базах бомбардувальників. Решта – зберігаються на центральних складах.

^d Перша величина – оціночна кількість бомбардувальників, що враховуються за Новим СНО; друга – загальна кількість наявних бомбардувальників. У зв’язку з триваючою модернізацією є велика невизначеність стосовно кількості бомбардувальників у бойовому складі.

^e Максимально можливе навантаження бомбардувальників – понад 750 ядерних боєприпасів. Оскільки лише деякі з бомбардувальників повністю боєготові, вважається, що лише 580 боєприпасів приписано до дальніх бомбардувальників, близько 200 з яких можуть зберігатися на двох базах стратегічних бомбардувальників, а решта – на центральних складах.

f Є два типи *Ty-95MC*: *Ty-95MC6*, який може нести шість ракет *AS-15A* на внутрішніх підвісках і *Ty-95MC16*, який може нести додаткові 10 ракет *AS-15A* на зовнішніх підвісках, тобто – загалом 16 ракет. Відбувається процес модернізації обох типів. Модернізований літак (*Ty-95MCM*) здатний нести вісім ракет *AS-23B* на зовнішніх і, можливо, шість – на внутрішніх підвісках, всього – 14 ракет.

g МБР загалом можуть нести 1 136 боеголовок, але, за оцінкою, їх навантаження зменшене до дещо більше 810 боеголовок, а решта знаходяться на зберіганні.

h Імовірно, що решта *PC-18* виведені з бойового складу.

i На ракеті застосовуються модернізовані силові установки МБР *PC-18 (SS-19)* з головною частиною ГМББ.

j У складі ВМС Росії знаходиться 10 АПЧБР: шість класу *Дельфін (Delta IV)*, один класу *Кальмар (Delta III)* і три класу *Борей*. Один або два АПЧБР *Delta* постійно знаходяться в ремонті та не несуть приписаних до них ядерних ракет і боеголовок. За оцінками, розгорнути лише 570 із 720 боеголовок.

k За даними Уряду Росії, нестратегічні ядерні боеголовки не встановлені на системах доставки, а зберігаються на центральних складах. Деякі склади знаходяться поблизу оперативних баз.

l У Росії є, як мінімум, 80 батарей *C-300/C-400*, на кожній – в середньому 12 пускових установок з 2-4 ракетами на кожній. Кожна пускова установка має кілька боекомплектів.

m Загальна кількість літаків, здатних доставляти ядерну зброю, але вважається, що лише деякі з них мають ядерні задачі. Більшість може нести кілька ядерних боеприпасів. Нести ядерну зброю потенційно можуть також літаки *Cy-25 Frogfoot* і *Su-30MK*.

n Вважається, що половина літаків мають призначення носія ядерної зброї.

o У багатьох неофіційних джерелах і повідомленнях ЗМІ дальність *SS-26* визначається у близько 500 км, але Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США (*NASIC*) рахує її дальність у 350 км.

p Вважається, що половина носіїв подвійного призначення можуть використовуватися як носії ядерної зброї.

q Вважається, що ядерними торпедами оснащені лише підводні човни.

r Кількість встановлених боеголовок у цій таблиці відрізняється від обмежень за Новим СНО, оскільки Договір приписує до бомбардувальників умовну кількість і не враховує боеприпаси на авіабазах бомбардувальників та нестратегічну зброю.

s Резервні боеголовки включають нестратегічні боеголовки на центральних складах.

Джерела: Міністерство оборони Росії, різні прес-релізи; US Department of State, START Treaty Memoranda of Understanding, 1990-July 2009; New START aggregate data releases, різні роки; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017); BBC Monitoring; повідомлення російських ЗМІ; веб-сайт Стратегічних ядерних сил Росії; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance* (Routledge: London, різні випуски); Cochran, T. B. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol. 4, Soviet Nuclear Weapons (Harper & Row: New York, 1989); *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; *Proceedings*, US Naval Institute, різні випуски; 'Nuclear notebook', *Bulletin of the Atomic Scientists*, різні випуски; та оцінки автора.

Балістичні ракети наземного базування

Станом на січень 2020р., Ракетні війська стратегічного призначення (РВСП) РФ – вид Збройних сил, оснащений МБР наземного базування, – склався з 12 ракетних дивізій, зведених у три армії, які мали на озброєнні, за оцінками, 302 МБР різних типів і модифікацій (таблиця 10.3). Ці МБР можуть нести всього близько 1 136 боеголовок, але, за нашою оцінкою, їх навантаження було зменшене до приблизно 810 боеголовок, що становить близько 52% усіх російських розгорнутих стратегічних боеголовок. Це дещо

менше оцінок від січня 2019р. і, схоже, підтверджує прогноз Національного центру аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) 2017р. про те, що “кількість ракет у складі російських сил РВСП продовжуватиме зменшуватися внаслідок обмежень за угодами про контроль над озброєннями, старіння ракет та обмежених ресурсів”¹⁴. Слід зауважити: якщо Росія і США не домовляться про подовження чи перекладення Нового СНО до лютого 2021р., то цей Договір втратить чинність разом з лімітами на розгорнуті боєголовки. Якщо це трапиться, і Росія, і США зможуть суттєво збільшити кількість боєголовок, встановлених на їх МБР¹⁵.

РВСП Росії уже на дві третини виконали масштабну програму модернізації з метою заміни всіх ракет радянських часів ракетами нових типів, хоч і не в тій самій кількості. Модернізація передбачає також суттєву реконструкцію шахт, центрів керування пусками, гарнізонів та об’єктів забезпечення¹⁶. Програма модернізації РВСП, започаткована 20 років тому, схоже, виконується повільніше, ніж планувалося. За словами Міністра оборони Росії С.Шойгу, до кінця 2019р. було модернізовано понад 76% сил РВСП¹⁷. Це значно нижче за заплановану у 2014р. модернізацію 97% сил до кінця 2020р.¹⁸ У січні 2020р. командував РВСП генерал-полковник С.Каракаєв заявив, що остання радянська МБР буде знята з озброєння до 2024р.¹⁹ Однак це виглядає маловірогідним, з огляду на оцінку можливого терміну заміни *РС-20В (SS-18*; див. нижче).

У центрі нинішньої модернізації МБР Росії – варіант *РС-12* з кількома боєголовками, відомий як *РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2)*. У п’яти із семи мобільних дивізій переозброєння вже завершилося (Іркутськ, Новосибірськ, Тагіл, Тейково та Йошкар-Ола), ще у двох воно триває (Барнаул і Виползово, або ж Бологовський)²⁰. Перші шахтні *РС-24* були встановлені в Козельську; один полк з 10 ШПУ вже повністю укомплектований, чотири ШПУ другого полку вже приведені в боєготовність, а ще шість – станом на кінець 2019р., будувалися²¹. Можливо, в Козельську буде дислокований третій полк, і принаймні частина колишніх ШПУ *РС-18 (SS-19)* в Татишевській дивізії також можуть бути модернізовані під *РС-24*.

¹⁴ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), p.27.

¹⁵ Докладніше див. підрозділ I розділу 11 цього видання.

¹⁶ Див., наприклад: Kristensen, H.M., ‘Russian ICBM upgrade at Kozelsk’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 5 Sep. 2018.

¹⁷ President of Russia, ‘Defence Ministry Board meeting’, 24 Dec. 2019.

¹⁸ TRK Petersburg Channel 5, ‘Russian TV show announces new ICBM to enter service soon’, 21 Apr. 2014, Translation from Russian, BBC Monitoring.

¹⁹ Какую техніку получит армия России в 2020 году? – ТАСС, 14 января 2020г.

²⁰ Тихонов А. Их врасплох не застанешь. – *Красная звезда*, 28 мая 2018г.; Командуючий Стратегическими ракетными войсками заявил о завершении перевооружения Тагильского соединения. – РИА Новости, 29 марта 2018г.

²¹ Оцінка автора на основі вивчення супутникових знімків.

У грудні 2019р. дві ракети, оснащені гіперзвуковим маневреним бойовим блоком *Авангард*, були встановлені в колишніх ШПУ *РС-20В* 621-го полку в Домбаровському²². На цьому типі ракет використовуються прискорювачі колишніх *РС-18* (за позначенням НАТО – *SS-19 Mod 4*)²³. До 2027р. Росія планує розмістити в Домбаровському два полки по шість ракет у кожному²⁴.

Крім того, Росія розробляє нову “важку” рідкопаливну шахтну МБР, відому як *РС-28 Сармат (SS-X-29)*, на заміну *РС-20В*. Як і її попередниця, *РС-20В*, імовірно, зможе нести велику кількість БГРІН (можливо, до 10), але деякі ракети можуть бути оснащені одним або кількома новими гіперзвуковими маневреними бойовими блоками *Авангард*. Після тривалої затримки повномасштабні польотні випробування *РС-28* мають розпочатись у 2020р., з можливим початком надходження на озброєння у 2021р. – хоча це залежатиме від успішної програми польотних випробувань²⁵. Після прийняття рішення про надходження на озброєння, розгортання *РС-28* розпочнеться з Домбаровської та Ужурської ракетних дивізій, де заміна *РС-20В*, імовірно, триватиме впродовж більшої частини 2020-х років.

Росія, як правило, щороку проводить кілька крупних навчань із залученням мобільних і шахтних МБР. Вони охоплюють бойове патрулювання мобільних полків, навчання з імітацією пусків для полків, озброєних шахтними МБР та участь у командно-штабних навчаннях. У 2019р. сили МБР провели понад 200 тактичних і командно-штабних навчань²⁶. У 2019р. Росія здійснила п’ять випробувальних пусків МБР²⁷.

Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування

ВМФ Росії має на озброєнні 10 боєготових АПЧБР з ядерною зброєю. Флот АПЧБР складається з шести підводних човнів радянських часів класу *Дельфин* (проект 667БДРМ, або *Delta IV*, за класифікацією НАТО), одного підводного човна класу *Кальмар* (проект 667БДР, або *Delta III*) і трьох (із запланованих 10) підводних човнів класу *Борей* (проект 955/А). Один старий АПЧБР проекту 941 (*Тайфун*), переобладнаний на платформу для випробувальних пусків БРПЧ, імовірно, не має ядерної зброї²⁸.

²² TASS, ‘Russia’s 1st two Avangard hypersonic missile systems to assume combat duty-source’, 13 Nov. 2019.

²³ US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review 2018* (DOD: Arlington, VA, Feb. 2018), p.8; Kristensen, H.M. and Korda, M., ‘Russian nuclear forces, 2019’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.75, no.2 (2019), p.78.

²⁴ Источник: Первые комплексы “Авангард” встанут на боевое дежурство в 2019г. – ТАСС, 29 октября 2018г.

²⁵ Сафронов И., Никольский А. Испытания новейшей российской ядерной ракеты стартуют в начале года. – *Ведомости*, 29 октября 2019г.

²⁶ В 2020г. стратегические ракетчики планируют провести более 200 учений. – Министерство обороны РФ, 3 января 2020г.

²⁷ Министерство обороны РФ (посилання 26).

²⁸ Саранов В. Распилить “Акулу”. Почему Россия отказывается от самых крупных субмарин. – РИА Новости, 24 января 2018г.

Два АПЧБР класу *Борей* перебувають у складі Тихоокеанського флоту, один – Північного флоту. Перший човен удосконаленої конструкції, відомий як *Борей-А* (проект 955А), проходить оснащення. Ще чотири – будуються і мають надійти на озброєння у наступні 10 років²⁹. Імовірно, Росія намагатиметься підтримувати паритет власного та американського флотів АПЧБР.

АПЧБР кожного типу мають по 16 балістичних ракет, і російський флот може нести всього 720 боеголовок. Однак, як правило, один чи два АПЧБР постійно перебувають у ремонті чи на обслуговуванні та не мають зброї. Кількість боеголовок на деяких ракетах також могла бути зменшена з метою дотримання загального ліміту боеголовок, згідно з Новим СНО. Як наслідок, за нашою оцінкою, на російських АПЧБР розгорнуто лише близько 560 із 720 боеголовок.

Нестратегічна ядерна зброя

Станом на січень 2020р., Росія мала приблизно 1 875 боеголовок, призначених для можливого використання нестратегічними силами. До них належать боеголовки для кораблів і підводних човнів, різних типів літаків, систем протиповітряної і протиракетної оборони та ракет сухопутних військ. За оцінкою американських військових, “загальні ядерні запаси Росії, імовірно, суттєво збільшаться в наступне десятиліття – це зростання пояснюватиметься насамперед очікуваним кількісним збільшенням російської нестратегічної ядерної зброї”³⁰.

Нестратегічна ядерна зброя Росії головним чином має компенсувати уявну слабкість її звичайних сил. У Росії точилося багато дискусій про роль нестратегічної ядерної зброї в її ядерній стратегії, включно з можливим використанням цієї зброї першою³¹.

Озброєння ВМФ

ВМФ є видом Збройних сил Росії, який має найбільшу кількість нестратегічної ядерної зброї – приблизно 905 боеголовок, призначених для використання на крилатих ракетах для ударів по наземних цілях, на протикорабельних крилатих ракетах, протичовнових ракетах, глибинних бомбах і торпедах, що застосовуються з кораблів, підводних човнів і морської авіації. Можливо, найбільш важливим серед цих озброєнь є ядерний варіант крилатої ракети морського базування (КРМБ) великої дальності *Калибр*, призначений для

²⁹ TASS, ‘Russia to complete Borei and Yasen series of nuclear-powered submarines in 2023-2024’, 27 June 2019.

³⁰ Richard, C.A., Commander, US Strategic Command, Statement before the Committee on Armed Services, US Senate, 13 Feb. 2020, p.5.

³¹ Дискусію про роль російської нестратегічної ядерної зброї див., наприклад: US Department of Defense (посилання 23), p.30; O liker, O., ‘Moscow’s nuclear enigma: What is Russia’s arsenal really for?’, *Foreign Affairs*, vol.97, no.6 (Nov./Dec. 2018); Stowe-Thurston, A., Korda, M., Kristensen, H.M., ‘Putin deepens confusion about Russian nuclear policy’, *Russia Matters*, 25 Oct. 2018; Tertrais, B., ‘Russia’s nuclear policy: Worrying for the wrong reasons’, *Survival*, vol.60, no.2 (Apr. 2018), pp.33-44; Ven Bruusgaard, K., ‘The myths of Russia’s lowered nuclear threshold’, *War on the Rocks*, 22 Sep.2017.

ударів по наземних цілях, відомий також як *3М-14 (SS-N-30А)*, яким озброєні багато типів надводних кораблів та ударних підводних човнів³². Серед інших озброєнь ВМФ заслуговують на увагу КРМБ *3М-55 (SS-N-26)* і гіперзвукова протикорабельна ракета *3М-22 Циркон (SS-NХ-33)*, що проходить останні пускові випробування³³. ВМФ також розробляє торпеду великої дальності з атомним двигуном *Посейдон (Статус-6, або Кануон)*, за класифікацією НАТО) – для розміщення в майбутньому на модифікованих підводних човнах³⁴.

Озброєння військово-космічних сил

Військово-космічні сили Росії мають майже 500 ядерних боєголовок для використання бомбардувальниками проміжної дальності *Ту-22М3 (Backfire-С)*, винищувачами-бомбардувальниками *Су-24М (Fencer-D)*, винищувачами-бомбардувальниками *Су-34 (Fullback)* і винищувачами *МиГ-31К (Foxhound)*. Новий *Су-57 (Felon)*, відомий також як *ПАК ФА*, що вже виробляється та має надійти на озброєння у 2020р., також має подвійне використання³⁵. *МиГ-31К* озброєний новою аеробалістичною ракетою *Х-47М2 Кинжал*, пускові випробування якої відбулися в Арктиці в листопаді 2019р.³⁶ Росія також розробляє нову ядерну ракету “повітря-земля” (*Х-32*) на заміну *Х-22Н (AS-4)*, якою оснащуються *Ту-22М3*³⁷.

Противітряна, берегова та протиракетна оборона

Російські сили протиповітряної, берегової та протиракетної оборони, за оцінками, мають близько 380 ядерних боєголовок, призначених для використання в ЗРС подвійного призначення *С-300* та *С-400* військ протиповітряної оборони, в системі протиракетної оборони Москви *А-135* і частинах берегової оборони (хоча до частин берегової оборони приписана лише невелика кількість боєголовок). Росія також розробляє систему протиповітряної оборони *С-500*, яка потенційно може мати подвійне призначення, але відкритої авторитетної інформації на підтвердження оснащення її ядерними боєголовками немає³⁸.

³² Існує багато плутанини стосовно ракет під назвою *Калибр*. *Калибр*, фактично, є назвою не конкретної ракети, а сімейства озброєнь, до якого, крім варіанту ракети для враження наземних цілей *3М-14 (SSN30/А)*, належать протикорабельна крилата ракета *3М-54 (SS-N-27)* і противозвучна ракета *91R*. Докладніше див.: US Navy, Office of Naval Intelligence (ONI), *The Russian Navy: A Historic Transition* (ONI: Washington, DC, Dec. 2015), pp.34-35; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 14), p.37.

³³ TASS, ‘Russia plans new trials of Tsirkon hypersonic missile before yearend: Source’, 22 Nov. 2019.

³⁴ Sutton, H.I., ‘Poseidon torpedo’, Covert Shores, 22 Feb. 2019.

³⁵ US Department of Defense, Office of the Deputy Assistant Secretary of Defense for Nuclear Matters (ODASDNM), *Nuclear Matters Handbook 2020* (ODASDNM: Arlington, VA, Mar. 2020), p.3.

³⁶ Источники: испытания гиперзвуковой ракеты “Кинжал” впервые провели в Арктике. – ТАСС, 30 ноября 2019г.

³⁷ US Department of Defense (посилання 23), p.8.

³⁸ Podvig, P., ‘Missile defense in Russia’, Working paper, Federation of American Scientists Project on Nuclear Dynamics in a Multipolar Strategic BMD [ballistic missile defence] World, May 2017.

Озброєння Сухопутних військ

Вважається, що російські Сухопутні війська мають близько 90 боєголовок, призначених для оснащення балістичних ракет малої дальності (БРМД) і крилатих ракет наземного базування (КРНБ). БРМД подвійного призначення *Искандер-М (SS-26)* вже повністю замінили БРМД *Точка (SS-21)* у 12 ракетних бригадах³⁹. До нестратегічної ядерної зброї Сухопутних військ належить також КРНБ подвійного призначення *9М729 (SSC-8)*, яку США називали головною причиною їх виходу у серпні 2019р. з Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*)⁴⁰. За оцінкою, п'ять батарей *9М729* вже розгорнуті у складі п'ятох бригад *Искандер-М*. У 2019р. у пресі були повідомлення про розгортання *9М729* у Камишлові (Свердловська область), Капустиному Яру (Астраханська область), Моздоку (Північна Осетія), Шуї (Івановська область) і в Ленінградській області, ймовірно, на базі в м.Луга⁴¹.

³⁹ Оцінка автора на основі вивчення супутникових знімків.

⁴⁰ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'INF Treaty: At a glance', Fact Sheet, 8 Dec. 2017, p.1. Загальний огляд та інші подробиці Договору про РСМД див. у підрозділі III додатка А цього видання. Див. також підрозділ I розділу II цього видання; Кайл Ш.Н. Американсько-російський контроль над ядерною зброєю. – *Щорічник СППІ 2018*, підрозділ II розділу 7.

⁴¹ Gutschker, T., 'Russland verfügt über mehr Raketen als bislang bekannt', 10 Feb. 2019; В Ленинградской области прошли электронные пуски ракет 9М729. – РИА Новости, 8 февраля 2019г.

III. Ядерні сили Великої Британії

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Станом на січень 2020р., ядерний арсенал Великої Британії складався з приблизно 195-215 боєголовок (таблиця 10.4). У Стратегічному огляді оборони та безпеки (*Strategic Defence and Security Review, SDSR*) 2015р. британський Уряд підтвердив плани зі зменшення розмірів ядерного арсеналу. Кількість ядерних боєголовок у боєготовому стані була зменшена до 120. Весь ядерний арсенал до середини 2020-х років зменшиться до 180 боєголовок, включно з нерозгорнутими¹.

Британські сили ядерного стримування складаються лише з морського компонента: чотирьох АПЧБР класу *Vanguard* з балістичними ракетами *Trident*². Велика Британія – єдина ядерна держава, що має лише один засіб стримування. Згідно зі Стратегією постійного стримування на морі (*Continuous at Sea Deterrence, CASD*), чинної з 1969р., на патрулюванні постійно перебуває один британський АПЧБР³. Другий і третій АПЧБР можуть швидко вийти в море, для четвертого – знадобиться більше часу через перебування на капітальному ремонті або обслуговуванні.

Кожен АПЧБР класу *Vanguard* може нести до 16 балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ) *UGM-133 Trident II D5*. Велика Британія не має власних ракет і орендує їх з резерву в 58 БРПЧ *Trident*, якими вона користується спільно з ВМС США, зі сховища стратегічної зброї США у Кінгс-Бей, штат Джорджія⁴. Згідно з обмеженнями, запровадженими в *SDSR* 2010р., підводні човни на патрулюванні озброєні не більше, ніж вісьмома боєготовими ракетами з 40 ядерними боєголовками⁵. Ракети перебувають у ненаціленому стані (тобто перед пуском у систему націлювання треба ввести дані цілі) та в режимі пониженої готовності, тобто потребують кількох днів на підготовку для пуску⁶.

Програма заміни підводних човнів

У 2016р. Палата громад переважною більшістю схвалила урядовий план заміни наявних АПЧБР класу *Vanguard* чотирма новими, “аналогічними”

¹ British Government, *National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015: A Secure and Prosperous United Kingdom*, Cm 9161 (Stationery Office: London, Nov. 2015), para.4.66.

² *HMS Vanguard* надійшов на озброєння у грудні 1994р., а останній в цьому класі *HMS Vengeance* – в лютому 2001р. Див.: Mills, C., ‘Replacing the UK’s strategic nuclear deterrent: Progress of the Dreadnought class’, Commons Briefing Paper CBP-8010, House of Commons Library, 11 Feb. 2020, p.9.

³ British Ministry of Defence, ‘Continuous at sea deterrent 50: What you need to know’, 3 May 2019.

⁴ Allison, G., ‘No, America doesn’t control Britain’s nuclear weapons’, *UK Defence Journal*, 20 July 2017.

⁵ British Ministry of Defence, *Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review*, Cm 7948 (Stationery Office: London, Oct. 2010), pp.5, 38.

⁶ British Government (посилання 1), para.4.78.

підводними човнами⁷. АПЧБР нового класу під назвою *Dreadnought* матимуть ракетний відсік з 12 трубними пусковими установками, на відміну від 16 – у *Vanguard*. Для економії коштів ракетний відсік розробляється спільно з ВМС США і встановлюватиметься також на нових американських АПЧБР класу *Columbia*. У 2019р. підрядники програми продовжували розв’язання технічних проблем, пов’язаних з виготовленням трубних пускових установок для ракетного відсіку⁸.

Надходження на озброєння підводних човнів *Dreadnought* планувалося спочатку до 2028р., але затримається до початку 2030-х років. Затримка передбачена у подовженій програмі розробки та закупівлі, оголошеній в *SDSR* 2015р. Термін служби АПЧБР класу *Vanguard* був, відповідно, подовжений⁹.

Заміна ракети *Trident II D5* не є складовою програми розробки та придбання *Dreadnought*. Натомість Велика Британія бере участь у поточній програмі ВМС США з подовження терміну служби ракети *Trident II D5 (D5LE)* до початку 2060-х років¹⁰.

У *SDSR* 2015р. підтверджено, що заміни наявної боєголовки *Holbrook* британського виробництва на ракетах *Trident II* не вимагатиметься принаймні до кінця 2030-х років. Рішення про нову боєголовку має ухвалити нинішній Парламент; робота над варіантами заміни триває¹¹. Ця робота охоплює британо-американську співпрацю з питань безпеки, захисту та технологій виробництва боєголовки в рамках спільного проекту демонстрації технологій¹².

Тим часом британське Управління з питань ядерної зброї (*Atomic Weapons Establishment, AWE*) спільно з американськими лабораторіями ядерної зброї започаткувало програму вдосконалення та подовження терміну служби нинішньої боєголовки *Holbrook* для *Trident*, створеної на базі американської *W76-1*, яка входить до складу головної частини *Mk4A* американського виробництва¹³.

Вартість програми *Dreadnought* від самого початку викликає занепокоєння та сумніви. У 2015р. британське МО оцінило загальну вартість програми у £31 млрд. (\$47,4 млрд.). На випадок можливого зростання вартості було зарезервовано £10 млрд. (\$15,3 млрд.)¹⁴. У 2018р. британське Національне ревізійне управління (*National Audit Office, NAO*) повідомило, що у 2018-2028рр. у рамках військових ядерних програм МО

⁷ British Parliament, House of Commons, ‘UK’s nuclear deterrent’, House of Commons Hansard, col. 559, vol.613, 18 July 2016.

⁸ British Ministry of Defence, ‘The United Kingdom’s future nuclear deterrent: 2019 update to Parliament’, 20 Dec. 2019, pp.1-2.

⁹ British Government (посилання 1), para.4.65.

¹⁰ Mills (посилання 2), p.7.

¹¹ British Ministry of Defence (посилання 8), p.2.

¹² British Ministry of Defence (посилання 8).

¹³ British Ministry of Defence (посилання 8), p.3; Kristensen, H.M., ‘British submarines to receive upgraded US nuclear warhead’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 1 Apr. 2011.

¹⁴ British Government (посилання 1), para.4.76.

Таблиця 10.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2020р.

Тип	Позначення	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки × потужність	Кількість боєголовок
<i>Балістичні ракети на підводних човнах^b</i>						
<i>D5</i>	<i>Trident II</i>	48	1994	>7 400	1-8 x 100 Кт ^c	195-215 ^d

Кт – кілотонни.

^a Дальність наведена лише для прикладу; фактична дальність під час виконанні завдання мінатиметься залежно від профілю польоту та бойового навантаження.

^b АПЧБР класу *Vanguard* несуть зменшене навантаження – не більше 8 ракет *Trident II* і 40 ядерних боєголовок. Один підводний човен постійно перебуває на патрулюванні.

^c Британська боєголовка має назву *Holbrook*. Це модифікований варіант американської боєголовки *W76-1* з можливістю зменшення потужності.

^d За повідомленнями Британського Уряду, процес зменшення запасів до 180 боєголовок триває. Хоча за повідомленнями окремих джерел, запаси складають близько 215 боєголовок, імовірно, що під час зазначеного процесу запаси вже скорочені до 195. З усіх наявних боєголовок, за оцінкою, боєготовими є 120.

Джерела: British Ministry of Defence, Білі книги, прес-релізи, веб-сайт; British House of Commons, *Hansard*, різні випуски; ‘Nuclear notebook’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, різні випуски; оцінки авторів.

зіткнеться з “економічними проблемами” на суму £2,9 млрд. (\$3,9 млрд.)¹⁵. З метою дотримання графіку виконання програми *Dreadnought* бюджет МО на 2018-2019рр. додатково отримав з резервного фонду £600 млн. (\$800 млн.)¹⁶. У щорічному звіті Парламенту у грудні 2019р. МО доповіло, що на розробку, проектування та початок виробництва за програмою вже витрачено £7 млрд. (\$8,9 млрд.)¹⁷.

У січні 2020р. *NAO* повідомило, що три ключові проекти ядерної інфраструктури британської програми ядерної зброї можуть бути затримані на термін від одного до шести років, а вартість – зрости більш ніж на £1,3 млрд. (\$1,7 млрд.) до прогнозованої суми £2,5 млрд. (\$3,2 млрд.)¹⁸. Конкретно у звіті йдеться про поточні роботи з модернізації чи заміни наявного обладнання на верфі в м.Барроу-ін-Фернесс у графстві Камбрія, де будуються чотири АПЧБР класу *Dreadnought*. До інших проектів під керівництвом *AWE* належали розробка сердечників ядерних реакторів нового покоління для силових установок підводних човнів *Dreadnought* і будівництво нового об’єкта з монтажу та демонтажу боєголовок (*MENSA*) у графстві Беркшир. Звіт *NAO* пояснює зростання витрат і затримки поганим проектним менеджментом і

¹⁵ British National Audit Office (NAO), *The Defence Nuclear Enterprise: A Landscape Review*, Report by the Comptroller and Auditor General, HC 1003, Session 2017-2019 (NAO: London, 22 May 2018). Витрати на військові ядерні програми, за оцінками, складають близько 14% загальної суми оборонного бюджету на 2018-2019рр.

¹⁶ Mehta, A. and Chuter, A., ‘UK releases extra funding, but military relevancy challenges remain’, *Defense News*, 29 Mar. 2018.

¹⁷ British Ministry of Defence (посилання 8), p.3.

¹⁸ British National Audit Office, *Managing Infrastructure Projects on Nuclear-regulated Sites*, Report by the Comptroller and Auditor General (NAO: London, 10 Jan. 2020), pp.5-6.

незадовільним наглядом з боку МО¹⁹. У ньому викладено ряд рекомендацій для усунення виявлених недоліків. Однак у звіті також зазначено, що частина додаткових коштів потрібна для дотримання МО більш суворих правил безпеки в ядерній промисловості²⁰.

¹⁹ British National Audit Office (посилання 18), p.8.

²⁰ British National Audit Office (посилання 18), p.13.

IV. Ядерні сили Франції

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Ядерний арсенал Франції налічує приблизно 290 боєголовок. Носіями боєголовок є 48 балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ) і 54 крилаті ракети повітряного базування (КРПБ) для літаків ВПС і ВМС (таблиця 10.5). Франція вважає всю власну ядерну зброю стратегічною, навіть якщо боеприпаси, які доставляє авіаційний компонент її ядерних сил, мають характеристики (обмежену дальність і потужність), притаманні, на думку інших ядерних держав, тактичній ядерній зброї¹.

Головним компонентом французького ядерного арсеналу є Океанічні стратегічні сили (*Force Oceanique Strategique, FOST*). Вони складаються з чотирьох АПЧБР класу *Triomphant*, що базуються на півострові Іль-Лонг поблизу Бреста. Кожен АПЧБР може нести 16 БРПЧ. Однак один АПЧБР постійно перебуває на ремонті чи обслуговуванні та не має зброї. Ці підводні човни почали надходити на озброєння у 1997р. на заміну шести АПЧБР класу *Redoubtable*². Від моменту створення *FOST* у 1972р. ВМС Франції дотримуються стратегії постійного стримування на морі, згідно з якою один АПЧБР постійно перебуває на патрулюванні³.

Франція продовжує модернізацію БРПЧ і боєголовок для них. У 2018р. ВМС Франції завершили роботи з модифікації підводних човнів класу *Triomphant* під БРПЧ *M51*, яка замінила ракету *M45*⁴. *M51* наразі існує у двох варіантах. *M51.1* може нести до шести роздільних боєголовок індивідуального наведення (БГРІН, *multiple independently targetable re-entry vehicle, MIRV*) *TN-75* потужністю 100 кт кожна. Її заміняє оновлений варіант, *M51.2*, що має більшу дальність і вищу точність. *M51.2* розроблена для доставки нової, малопомітної ядерної боєголовки *TNO* (*tete nucleaire oceanique*), потужність якої, за повідомленнями, становить до 100 кт⁵. Кількість боєголовок на деяких ракетах зменшена для більшої гнучкості націлювання⁶. Франція

¹ Hollande, F., French President, 'Discours sur la dissuasion nucleaire : Deplacement aupres des forces aeriennes strategiques', Istres, 25 Feb. 2015.

² *Le Triomphant* надійшов на озброєння у липні 1997р., а четвертий, і останній, підводний човен цього класу, *Le Terrible* – у вересні 2010р. Див.: Tertrais, B., *French Nuclear Deterrence Policy, Forces and Future*, Recherches & Documents no.01/2019 (Fondation pour la Recherche Strategique: Paris, Jan. 2019), p.61.

³ French Ministry of the Armed Forces, '500e patrouille d'un sous-marin nucleaire lanceur dengins', 12 Oct. 2018.

⁴ Navy Recognition, 'Final French Navy SSBN "Le Temeraire" upgraded for M51 SLBM', 18 Aug. 2018. Під час будівництва *Le Terrible* був оснащений трубними пусковими установками для ракет *M51*.

⁵ Groizeleau, V., 'Dissuasion : 25 milliards en cinq ans pour le renouvellement des deux composantes', Mer et Marine, 2 Oct. 2019; Groizeleau, V., 'Dissuasion : F. Hollande détaille sa vision et l'arsenal français', Mer et Marine, 20 Feb. 2015.

⁶ Tertrais (посилання 2), p.63.

почала розробку нової БРПЧ *M51.3* підвищеної точності. Вона має замінити *M51.2* і надійти на озброєння у 2025р.⁷

Франція також почала попередні роботи з проектування АПЧБР третього покоління *SNLE 3G*, який буде оснащений новою модифікацією БРПЧ *M51.3 (M51.4)*⁸. Будівництво першого з чотирьох підводних човнів цього класу має розпочатись у 2023р.⁹ Метою є отримання на озброєння до початку 2030-х років дієздатної заміни АПЧБР *Triomphant*¹⁰.

Авіаційний компонент ядерних сил Франції складається з бойових літаків аеродромного і палубного базування. ВПС Франції мають на озброєнні 40 літаків-носіїв ядерної зброї *Rafale BF3*. Останні *Mirage 2000N*, які були носіями ядерної зброї, зняті з озброєння в серпні 2018р.¹¹ Усі літаки *Rafale BF3*, як правило, базуються на авіабазі Сен-Дізьє. У 2019р. виповнилося 55 років перебування французьких ВПС у готовності до виконання ядерних завдань¹².

До ядерних повітряних сил ВМС Франції (*Force Aeronavale Nucleaire, FANu*) належить ескадрилья у складі 10 літаків *Rafale MF3* на борту авіаносця *Charles de Gaulle*. Цей корабель повернувся до бойового складу на початку 2019р. після завершення середньострокового ремонту, що передбачав заміну пального двох ядерних реакторів. Його перший похід після переснащення був до Сінгапуру і тривав з березня до липня¹³. У 2019р. *FANu* виповнилося 40 років¹⁴.

Літаки *Rafale* озброєні удосконаленою крилатою ракетою “повітря-земля” повітряного базування середньої дальності (*air-sol moyenne portee-ameliorée, ASMP-A*), що надійшла на озброєння у 2009р. Усього Франція виготовила 54 *ASMP-A*, включно з ракетами для випробувань¹⁵. Програма середньострокової модернізації *ASMP-A*, започаткована у 2016р., передбачає поставку перших удосконалених ракет у 2022-2023рр.¹⁶ Ракети оснащені ядерною боеголовкою (*tete nucleaire aeroporTEE, TNA*), потужність якої, за повідомленнями,

⁷ French Ministry of the Armed Forces, ‘Missiles balistiques stratégiques (MSBS)’, 28 Jan. 2020; French Ministry of the Armed Forces, ‘Discours de Florence Parly, ministre des Armées prononcé à l’usine des Mureaux, ArianeGroup, le 14 décembre 2017’, 14 Dec. 2017.

⁸ Tertrais (посилання 2), pp.63, 67.

⁹ Groizeleau, ‘Deterrence: 25 billion in five years for the renewal of the two components’ (посилання 5).

¹⁰ Hollande (посилання 1); Le Drian, J.Y., French Minister of Defence, ‘Discours de clôture du colloque pour les 50 ans de la dissuasion’, French Ministry of Defence, Paris, 20 Nov. 2014.

¹¹ French Ministry of the Armed Forces, ‘La dissuasion aeroporTEE passe au tout Rafale’, 5 Sep. 2018; Huberdeau, E., ‘L’Adieu au Mirage 2000N’, *Air & Cosmos*, 22 June 2018.

¹² French Ministry of the Armed Forces, ‘Les FAS à l’honneur dans le nouveau numéro d’Air actualités’ [FAS in the spotlight in the new issue of Air actualités], 18 Oct. 2019.

¹³ French Ministry of the Armed Forces, ‘CLEMENCEAU: Fin de mission pour le groupe aeronaval’, 9 July 2019.

¹⁴ French Ministry of the Armed Forces, ‘Fin des travaux de refonte à mi-vie du porte-avions: La ministre des Armées sur le Charles de Gaulle’, 9 Nov. 2018.

¹⁵ Hollande (посилання 1); Tertrais (посилання 2), p.65.

¹⁶ French Ministry of the Armed Forces, ‘Projet de loi de programmation militaire, 2019-2025’, Dossier de presse, Feb. 2018, p.42; Medeiros, J., ‘“Faire FAS” : 55 ans de dissuasion nucléaire aeroporTEE’, *Air Actualites*, Oct. 2019, p.36; посилання Tertrais (посилання 2), p.67.

Таблиця 10.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2020р.

Тип	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^d	Богоголовки × потужність	Кількість богоголовок
Авіація наземного базування					
<i>Rafale BF3^b</i>	40	2010-2011	2 000	1 x [до 300 Кт] <i>TNA^c</i>	40
Палубна авіація					
<i>Rafale MF3^b</i>	10	2010-2011	2 000	1 x [до 300 Кт] <i>TNA^c</i>	10
<i>БРПЧ^d</i>					
<i>M51.1</i>	16	2010	>6 000	4-6 x 100 Кт <i>TN-75</i>	80 ^e
<i>M51.2</i>	32 ^f	2017	>9 000 ^g	4-6 x 100 Кт <i>TNO</i>	160
<i>M51.3^h</i>	0	[2025]	>[9 000]	[до 6 x 100 Кт] <i>TNO</i>	0
Загальна кількість					290ⁱ

[] – дані непевні; *TNA* – *Tête Nucléaire Aéroportée* (ядерна богоголовка повітряного базування); *TNO* – *Tête Nucléaire Océanique* (ядерна богоголовка морського базування).

^a Дальність літаків наведена лише для прикладу; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b *Rafale BF3* та *Rafale MF3* несуть крилату ракету повітряного базування *ASMP-A*. Більшість джерел заявляють про те, що *ASMP-A* має дальність 500-600 км, але інші стверджують, що її дальність може сягати більше 600 км.

^c Заявлена максимальна потужність *TNA* – 300 Кт, але є підстави припустити наявність варіантів меншої потужності.

^d Франція виготовила достатню кількість БРПЧ для оснащення лише трьох боеготових АПЧБР; один з чотирьох АПЧБР постійно перебуває у ремонті.

^e Хоча БРПЧ *M51* може нести до 6 богоголовок, вважається, що кількість богоголовок на окремих ракетах зменшена для підвищення гнучкості націлювання.

^f ВМС Франції переходять з *M51.1* на *M51.2*. Заміна останньої *M51.1* відбудеться у 2020р.

^g За даними Міністерства оборони Франції, *M51.2* має “значно більшу дальність”, порівняно з *M51.1*.

^h *M51.3* розробляється та ще не надійшла на озброєння.

ⁱ Президент Е.Макрон підтвердив наявність 300 богоголовок у промові в лютому 2020р. Невелика кількість богоголовок, що перебувають на зберіганні, обслуговуються в заводських умовах.

Джерела: Macron, E., French President, ‘Discours du Président Emmanuel Macron sur la stratégie de défense et de dissuasion devant les stagiaires de la 27ème promotion de l’école de guerre’ [Speech by President Emmanuel Macron on strategic defence and deterrence to officers of the 27th graduation of the military academy], Paris, 7 Feb. 2020; French Ministry of the Armed Forces, ‘Discours de Florence Parly, ministre des Armées prononcé à l’usine des Mureaux, ArianeGroup, le 14 décembre 2017’ [Speech by Florence Parly, Minister of the Armed Forces, presented at the Mureaux factory, ArianeGroup], 14 Dec. 2017; Hollande, F., French President, ‘Discours sur la dissuasion nucléaire: Déplacement auprès des forces aériennes stratégiques’ [Speech on nuclear deterrence: Visit to the strategic air forces], Istres, 25 Feb. 2015; Sarkozy, N., French President, Speech on defence and national security, Porte de Versailles, 17 June 2008; Sarkozy, N., French President, ‘Presentation of SSBM “Le Terrible”’, Speech, Cherbourg, 21 Mar. 2008; Chirac, J., French President, Speech during visit to the Strategic Forces, Landvisiau, L’Île Longue, Brest, 19 Jan. 2006; French Ministry of Defence/Ministry of the Armed Forces, various publications; French National Assembly, various defence bills; *Air Actualités*, різні випуски; *Aviation Week & Space Technology*, різні випуски; *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; Tertrais, B., *French Nuclear Deterrence Policy, Forces and Future*, Recherches & Documents no. 01/2019 (Fondation pour la Recherche Stratégique: Paris, Jan. 2019); оцінки авторів.

становить до 300 кт¹⁷. Французьке МО ініціювало дослідження з метою розробки наступної малопомітної ядерної ракети “повітря-земля” четвертого покоління (*air-sol nucléaire, ASN4G*) з підвищеною маневреністю для подолання удосконаленої системи ППО¹⁸. *ASN4G* має замінити *ASMP-A* у 2035р.¹⁹

Президент Франції Е.Макрон (*Emmanuel Macron*) підтвердив наміри Уряду стосовно довгострокової модернізації французьких сил ядерного стримування повітряного та морського базування²⁰. У 2018р. він підписав закон про військове планування на 2019-2025рр., схвалений французьким Парламентом²¹. Серед іншого, закон виділив €37 млрд. (\$43,7 млрд.) на утримання й модернізацію французьких ядерних сил та інфраструктури²². Це є суттєвим зростанням, порівняно з €23 млрд. (\$27,1 млрд.), виділеними на ядерні сили та відповідну інфраструктуру в законі про військове планування на 2014-2019рр.²³ У бюджеті МО на 2020р. на модернізацію ядерних сил виділено €4,7 млрд. (\$5,3 млрд.)²⁴.

¹⁷ Groizeleau, ‘Deterrence: F. Hollande outlines his vision and the French arsenal’ (посилання 5).

¹⁸ French Ministry of the Armed Forces, ‘La dissuasion nucléaire: Synthèse du point-presse du Ministère des Armées’, Actu Défense, 14 June 2018, p.1; Tran, P., ‘France studies nuclear missile replacement’, *Defense News*, 29 Nov. 2014.

¹⁹ Medeiros (посилання 16).

²⁰ Macron, E., French President, ‘Déclaration de M. Emmanuel Macron, Déclaration de M. Emmanuel Macron, Président de la République, sur les défis et priorités de la politique de défense’, Toulon, 19 Jan. 2018.

²¹ AFP, ‘Macron promulgue la loi de programmation militaire 2019-2025’, *Le Figaro*, 13 July 2018.

²² AFP, ‘France to spend 37 bn euros on upgrading nuclear arsenal’, *France24*, 8 Feb. 2018. Загальний оборонний бюджет, схвалений на семирічний період, становить €295 млрд. (\$348 млрд.).

²³ Loi relative à la programmation militaire pour les années 2014 a 2019, French Law no.2013-1168 of 18 Dec. 2013.

²⁴ Groizeleau, ‘Deterrence: 25 billion in five years for the renewal of the two components’ (посилання 5); Rose, M., ‘Amid arms race, Macron offers Europe French nuclear wargames insight’, *Reuters*, 7 Feb. 2020.

V. Ядерні сили Китаю

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Китай за минуле десятиліття поступово збільшував розмір ядерного арсеналу. Останніми роками, з надходженням на озброєння нових систем, темпи зростання пришвидшилися. Станом на січень 2020р., Китай загалом мав приблизно 320 ядерних боеголовок, порівняно з 260 боеголовками у 2015р.¹ Близько 240 боеголовок приписані до китайських балістичних ракет наземного та морського базування (таблиця 10.6); решта – до нерозгорнутих сил, зокрема, до нових систем, що розробляються, розгорнутих систем, кількість яких має збільшитись у майбутньому, а також до резервів.

Китай модернізує і диверсифікує ядерні сили згідно з довгостроковою програмою створення більш живучих і стійких сил стримування, згідно з ядерною стратегією гарантованого покарання². Заявлена мета китайського Уряду – підтримання ядерних спроможностей на рівні, мінімально необхідному для захисту національної безпеки. У Китаї затверджена стратегія ядерної самооборони, мета якої – “втримати інші країни від використання чи погроз використанням ядерної зброї” проти нього³. За таких умов у відповідь на розвиток ядерної стратегії інших країн Китай надає пріоритет побудові боездатної тріади наземних, морських та авіаційних ядерних сил для зміцнення можливостей ядерного стримування і контрудару⁴.

Попри триваюче зростання ядерного арсеналу Китаю, поточні програми модернізації не віщують помітних змін у його довгостроковій ядерній політиці. У 2019р. китайський Уряд підтвердив відданість “ядерній політиці невикористання першим ядерної зброї ніколи й за будь-яких обставин і безумовне невикористання та утримання від погроз використанням ядерної зброї проти без’ядерних держав чи зон, вільних від ядерної зброї”⁵. У річній доповіді Конгресу США про військовий розвиток Китаю у 2019р. МО США зазначало, що хоча в Китаї триває обговорення умов реалізації політики невикористання першим ядерної зброї, але “немає ознак бажання національних лідерів вдаватися в такі нюанси чи пояснення” існуючої політики Китаю⁶.

¹ Шель Ф.П., Кристенсен Х.М. Ядерні сили Китаю. – *Щорічник СІПРІ 2015*, підрозділ V розділу11.

² Cunningham, F. and Fravel, T., ‘Assuring assured retaliation: China’s nuclear posture and US-China strategic stability’, *International Security*, vol.40, no.2 (Oct. 2015), pp.7-50. Гарантоване покарання – це здатність пережити перший напад і відповісти ядерними ударами, які завдадуть нападникові неприйнятної шкоди.

³ Chinese State Council, *China’s Military Strategy*, Defence White Paper (Information Office of the State Council: Beijing, July 2019), section 2.

⁴ Fabey, M., ‘China on faster pace to develop nuclear triad, according to Pentagon, analysts’, *Jane’s Navy International*, 3 May 2019; Reuters, ‘Chinese military paper urges increase in nuclear deterrence capabilities’, 30 Jan. 2018.

⁵ Chinese State Council (посилання 3). Див. також: Pan, Z., ‘A study of China’s no-first-use policy on nuclear weapons’, *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, vol.1, no.1 (2018), pp.115-136.

⁶ US Department of Defense (DOD), Office of the Secretary of Defense, *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2019*, Annual Report to Congress (DOD: Arlington, VA, May 2019), pp.65-67.

Таблиця 10.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2020р.

Тип/китайське позначення (американське позначення)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовка, потужність	Кількість боє-головок ^b
Балістичні ракети наземного базування ^c	188 ^d				172
<i>DF-4 (CSS-3)</i>	.. ^e	1980	5 500	1 × 3.3 Мт	..
<i>DF-5A (CSS-4 Mod 1)</i>	10	1981	12 000+	1 × 4-5 Мт	10
<i>DF-5B (CSS-4 Mod 2)</i>	10	2015	12 000	3 × 200-300 Кт, БГРІН	30
<i>DF-5C (CSS-4 Mod 3)</i>	БГРІН	..
<i>DF-15 (CSS-6 Mod 1)</i>	..	1994	600	[1 × 10-50 Кт]	.. ^f
<i>DF-21 (CSS-5 Mod 2/6)^g</i>	40	1996/2017	2 100	1 × 200-300 Кт	40
<i>DF-26 (CSS-. .)</i>	72	2017	>4 000	1 × 200-300 Кт	36
<i>DF-31 (CSS-10 Mod 1)</i>	8	2006	>7 000	[1 × 200-300 Кт]	8
<i>DF-31A/AG (CSS-10 Mod 2)</i>	48	2007/2018	>11 200	[1 x 200-300 Кт]	48
<i>DF-41 (CSS-X-20)</i>	..	[2020] ^h	>12 000	3 x 200-300 Кт, БГРІН	..
БРПЧ ⁱ	48				48 ^j
<i>JL-2 (CSS-NX-14)</i>	48	2016	>7 000	[1 × 200-300 Кт]	48
Авіація ^k	20				20
<i>H-6K (B-6)</i>	20	2009	3 100	1 × бомба	20
<i>H-6N (B-6)</i>	..	[2025]	..	1 x КРПБ	..
<i>H-20 (B-20)</i>	..	[2020+]
Крилаті ракети ^l
Інші боєголовки на зберіганні ^m					80
Загальна кількість	256				320^m

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; [] – непевні дані; КРМБ – крилата ракета морського базування (*sea-launched cruise missile, SLCM*); КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*ground-launched cruise missile, GLCM*); БГРІН – роздільні боєголовки індивідуального наведення (*multiple independently targetable re-entry vehicle, MIRV*).

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Рахується одна боєголовка на одну ракетну пускову установку, за винятком *DF-5B* з БГРІН, яка має три боєголовки. *DF-26* – носій подвійного використання. Вважається, що половина ракет подвійного використання призначені для ядерних боєголовок і, що одна така ракета оснащена лише однією боєголовкою. Вважається, що за звичайних обставин боєголовки не встановлені на пускових установках, а зберігаються на складах. Усі оцінки є приблизними.

^c У Китаї категорії ракет за дальністю визначаються наступним чином: малої – <1 000 км; середньої – 1 000-3 000 км; великої – 3 000-8 000 км; міжконтинентальні – >8 000 км.

^d Рахуються лише пускові установки ядерних ракет. Окремі пускові установки (для ракет середньої та проміжної дальності) можуть мати одну або декілька ракет для перезаряджання.

^e Вважається, що *DF-4* вже зняті, або у процесі зняття з озброєння.

^f У ЦРУ США в 1993р. дійшли висновку, що Китай “майже напевно” розробив боєголовку для *DF-15*, хоча невідомо, чи надійшли вони у війська.

^g Дальність ядерних варіантів *DF-21* (*CSS-5* модифікацій 2 і 6) вважається більшою за 1750 км, які наводять для оригінальної *CSS-5* модифікації 1, знятої з озброєння. У 2017р. Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) доповідав про наявність у Китаю “менше 50” пускових установок *Mod 2*. Вважається, що *Mod 2* будуть замінені на *Mod 6*.

^h *DF-41* вперше продемонстрована у 2019р., але заяв про прийняття на озброєння не було.

ⁱ Китай має на озброєнні чотири АПЧБР типу *094*, кожен з яких здатний нести до 12 БРПЧ, що в сумі сягає 48. Ще два АПЧБР знаходяться на стадії будівництва та ще не увійшли до бойового складу.

^j Немає надійної інформації про оснащення БРПЧ ядерними боєголовками за звичайних обставин.

^k МО США у 2018р. повідомило, що ВПС НВА повернуті ядерні завдання. Бомбардувальники *H-6* використовувались для доставки ядерної зброї в рамках програми перевірки китайської ядерної зброї (під час однієї перевірки використовувався винищувач), а макети атомних бомб демонструються у військових музеях. Новий *H-20* повинен мати спроможність доставки ядерної зброї.

^l Офіційні документи Уряду США про можливі китайські ядерні крилаті ракети непослідовні й суперечливі. Глобальне ударне командування (*Global Strike Command*) ВПС США у 2013р. рахувало *CJ-20* як ядерну. Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) у 2013р. рахував *CJ-10* як “звичайну або ядерну”, але у 2017р. він рахував *CJ-10* як звичайну. У переліку МО США від 2018р. згадуються обидві крилаті ракети – КРПБ і КРМБ. Жодних оцінок не наводиться через дуже високий ступінь невизначеності.

^m Крім близько 240 боєголовок, приписаних до бойових частин, вважається, що ще близько 80 боєголовок виготовлені або знаходяться у виробництві для оснащення нових ракет *DF-41* (близько 56 боєголовок) та додаткових *JL-2* (близько 24 боєголовок) – загалом, за оцінками, близько 320 боєголовок. Очікується подальше збільшення загальних запасів Китаю.

Джерела: US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), Ballistic and Cruise Missile Threat, various years; US Air Force Global Strike Command, various documents; US Central Intelligence Agency, various documents; US Defense Intelligence Agency, various documents; US Department of Defense, Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China, various years; Kristensen, H. M., Norris, R. S. and McKinzie, M. G., Chinese Nuclear Forces and US Nuclear War Planning (Federation of American Scientists/Natural Resources Defense Council: Washington, DC, Nov. 2006); Bulletin of the Atomic Scientists, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; Google Earth; оцінки авторів.

Хоча китайські військові працюють над підвищенням загальної готовності ракетних сил, вважається, що китайські ядерні боєголовки відстиковані від засобів доставки, зберігаються окремо та не можуть бути використані негайно⁷.

У рамках заходів китайського Уряду з реорганізації та модернізації війська з удосконаленою системою управління у 2016р. були створені Ракетні війська Народної-визвольної армії (РВ НВА), як четвертий вид Збройних сил Китаю⁸. Будучи “ключовою силою стратегічного стримування”, РВ НВА перебрали на

⁷ Stokes, M.A., *China’s Nuclear Warhead Storage and Handling System* (Project 2049 Institute: Arlington, VA, 12 Mar. 2010), p.8; Bin, L., ‘China’s potential to contribute to multilateral nuclear disarmament’, *Arms Control Today*, vol.41, no.2 (Mar. 2011), pp.17-21.

⁸ Chinese Ministry of National Defense, ‘China establishes Rocket Force and Strategic Support Force’, 1 Jan. 2016. РВ НВАК замінили 2-й артилерійський корпус НВАК.

себе командування всіма ядерними силами і здійснюють зберігання та оперативне управління ядерними боеголовками у країні⁹. Крім того, на РВ НВА покладена відповідальність за звичайні ракети та сили забезпечення і поставлене завдання зміцнення китайських спроможностей з нанесення ударів на середню та велику відстань, відповідно до вимог “повномасштабного військового стримування”¹⁰.

Балістичні ракети наземного базування

Китайський арсенал ядерних балістичних ракет наземного базування перебуває у процесі поступової модернізації, під час якої старіючі шахтні рідкопаливні ракети замінюються новими мобільними твердопаливними зразками, а також збільшується кількість мобільних пускових установок. Перехід Китаю на більш живучі мобільні ракети пояснюється занепокоєнням прогресом США у сферах розвідки, спостереження та розвитку високоточних звичайних озброєнь, що може становити загрозу превентивного удару по стаціонарних ракетних пускових установках та інфраструктурі забезпечення¹¹.

Міжконтинентальні балістичні ракети

У річній доповіді 2019р. про військовий розвиток Китаю МО США припустило, що Китай розгорнув загалом 90 МБР¹². Сімейство шахтних рідкопаливних двоступеневих ракет *Dong Feng-5 (DF-5, або CSS-4)* наразі має найбільшу дальність з усіх китайських МБР. Разом з мобільною твердопаливною триступеневою МБР *DF-31A/AG (CSS-10 Mod 2)*, вони є єдиними ракетами в арсеналі Китаю, здатними вражати цілі на всій континентальній території США¹³.

РВ НВА з кінця 1990-х років розробляють МБР підвищеної дальності – мобільну твердопаливну триступеневу *DF-41 (CSS-X-20)*. Оціночна дальність *DF-41* – понад 12 тис. км – буде аналогічною дальності старшої *DF-5*. Імовірно, розробляються також залізничний і шахтний варіанти цієї ракети¹⁴. На доступних з відкритих джерел фото 2019р. видно, що РВ НВА будують ШПУ нового типу на ракетному полігоні поблизу Цзиланьтая на півночі Китаю, можливо, для *DF-41*; будівництво нової ШПУ могло також розпочатись у 2017р. у провінції Хенань¹⁵.

⁹ Gill, B. and Ni, A., ‘The People’s Liberation Army Rocket Force: Reshaping China’s approach to strategic deterrence’, *Australian Journal of International Affairs*, vol.73, no.2 (Jan. 2019), p.163.

¹⁰ Gill and Ni (посилання 9), p.164.

¹¹ O’Connor, S., ‘Sharpened Fengs: China’s ICBM modernisation alters threat profile’, *Jane’s Intelligence Review*, vol.27, no.12 (Dec. 2015), pp.44-49.

¹² US Department of Defense (посилання 6), pp.44, 66.

¹³ US Department of Defense (посилання 6), p.46.

¹⁴ US Department of Defense (посилання 6), p.45.

¹⁵ Kristensen, H.M., ‘New missile silo and DF-41 launchers seen in Chinese nuclear missile training area’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 3 Sep.2019; LaFoy, S. and Eveleth, D., ‘Possible ICBM modernization underway at Sundian’, Arms Control Wonk, 5 Feb. 2020.

Відомо про 10 випробувальних пусків *DF-41*, проведених з 2012р.¹⁶ У січні 2019р. *DF-41* могла використовуватися в навчаннях РВ НВА з імітації завдання другого удару¹⁷. Пускові установки *DF-41* працювали на полігоні Цзиланьтай у квітні-травні 2019р. та були вперше показані публічно на щорічному параді 1 жовтня 2019р. у Пекіні з нагоди Дня утворення КНР¹⁸. Попри спекуляції про завершення розробки та випробувань ракети й досягнення її початкової бойової готовності, до кінця 2019р. вона не надходила на озброєння¹⁹.

Після багатьох років досліджень і розробок Китай модернізував невелику кількість МБР для доставки ядерних боеголовок за допомогою роздільних головних частин. Китай надавав пріоритет розробці БГРІН з метою покращення здатності боеголовок долати систему ПРО у відповідь на прогрес систем ПРО США та, меншою мірою, Росії (а також Індії)²⁰. Він розробив кілька багатоблочних варіантів рідкопаливної шахтної МБР *DF-5A (CSS-4 Mod 1)*, що надійшла на озброєння ще на початку 1980-х років²¹. Один з варіантів ракети, *DF-5B (CSS-4 Mod 2)*, за оцінкою, несе до трьох БГРІН²². Другий варіант, що розробляється, *DF-5C (CSS-4 Mod 3)*, за повідомленнями, також може нести БГРІН. У повідомленнях деяких американських ЗМІ припускалося, що він може нести до 10 боеголовок, але виглядає більш імовірним, що він нестиме таку ж кількість боеголовок, як і варіант *DF-5B*²³. Встановлення роздільної головної частини на старіючих ракетах *DF-5* може бути тимчасовим заходом, потреба якого пояснюється затримкою розробки мобільної МБР *DF-41*²⁴. Були припущення, що *DF-41* може нести 6-10 БГРІН, але стосовно її реальних спроможностей бракує ясності²⁵.

Балістичні ракети проміжної та середньої дальності

У 2018р. РВ НВА започаткували розробку нової балістичної ракети проміжної дальності подвійного призначення *DF-26*, яка має оціночну максимальну дальність понад 4 000 км і може вражати цілі в західній частині Тихого

¹⁶ Gertz, B., 'China flight tests new multi-warhead ICBM', Washington Free Beacon, 6 June 2018.

¹⁷ Liu, X., 'China's rocket force conducts mock ICBM strike exercise', *Global Times*, 22 Jan. 2019.

¹⁸ Kristensen (посилання 15); Yang, S. and Liu, X., 'China debuts most advanced ICBM DF-41 at parade', *Global Times*, 1 Oct. 2019.

¹⁹ US Department of Defense, Office of the Deputy Assistant Secretary of Defense for Nuclear Matters (ODASDNM), *Nuclear Matters Handbook 2020* (ODASDNM: Arlington, VA, Mar. 2020), p.3.

²⁰ US Department of Defense (посилання 6), p.65; Lewis, J., 'China's belated embrace of MIRVs', eds M.Krepon, T.Wheeler and S.Mason, *The Lure and Pitfalls of MIRVs: From the First to the Second Nuclear Age* (Stimson Center: Washington, DC, May 2016), pp.95-99.

²¹ US Department of Defense (посилання 6), p.44.

²² O'Halloran, J. (ed.), 'DF-5', *IHS Jane's Weapons: Strategic, 2015-16* (IHS Jane's: Coulsdon, 2015), pp.7-8.

²³ Gertz, B., 'China tests missile with 10 warheads', Washington Free Beacon, 31 Jan. 2017.

²⁴ Minnick, W., 'Chinese parade proves Xi in charge', *Defense News*, 6 Sep.2015.

²⁵ O'Halloran, ed. (посилання 22), pp.21-22; Gertz, B., 'China flight tests new multiple-warhead missile', Washington Free Beacon, 16 Apr. 2016.

океану, включно з о.Гуам²⁶. Ракета оснащена маневреною головною частиною (*MaRV*), здатною завдати точного ядерного чи звичайного удару по наземних цілях, а також звичайного удару по морських цілях²⁷. Випробувальні пуски *DF-26* пройшли 27 січня 2019р.²⁸ Схоже, що Китай виробляє *DF-26* у значній кількості; у 2019р. з'явилися зображення цієї ракети на базах кількох бригад²⁹.

РВ НВАК наразі мають на озброєнні одну ядерну балістичну ракету середньої дальності (БРСД) – *DF-21 (CSS-5)*. Це – двоступенева твердопаливна мобільна ракета, що перебуває на озброєнні з 1991р. Надходження на озброєння її модифікованого варіанту, *DF-21A (SSC-5 Mod 2)*, почалось у 1996р., а вдосконалений варіант (*SSC-5 Mod 6*) надійшов на озброєння у 2017р.³⁰ Два інші варіанти цієї ракети в неядерному спорядженні, *DF-21C* та *DF-21D*, були розроблені для виконання завдань боротьби з кораблями та ізоляції району бойових дій.

Підводні човни з балістичними ракетами

Китай і далі рухається до довгострокової стратегічної мети – створити та розгорнути морські сили ядерного стримування. Згідно з річною доповіддю МО США 2019р. про військовий розвиток Китаю, ВМС НВА отримали чотири АПЧБР типу *094*³¹. Ще два підводні човни проходять оснащення на верфі в Хулудао³². Згідно з оцінкою доповіді МО, чотири АПЧБР типу *094*, що перебувають на озброєнні, є “першими надійними морськими силами стримування” Китаю³³.

Підводний човен типу *094* може нести до 12 триступневих твердопаливних БРПЧ *Julang-2 (JL-2)*. *JL-2* є морським варіантом МБР *DF-31*. За оцінкою, вона має максимальну дальність понад 7 000 км і може нести одну ядерну боєголовку. БРПЧ *JL-2* встановлені на чотирьох китайських АПЧБР типу *094*, що перебувають на озброєнні³⁴.

Було багато припущень стосовно початку бойових патрулювань АПЧБР типу *094* з ядерними БРПЧ *JL-2*. Хоча ЗМІ ще у 2016р. повідомляли, що Китай невдовзі почне такі патрулювання, у 2019р. ще не було свідчень його

²⁶ US Department of Defense (посилання 19), pp.31, 49; *Global Times*, ‘China deploys Dongfeng 26 ballistic missile with PLA Rocket Force’, 27 Apr. 2018.

²⁷ Tate, A., ‘China touts ASBM capabilities of DF-26’, *Jane’s Defence Weekly*, 6 Feb. 2019, p.6; *Global Times* (посилання 26).

²⁸ Liu, X., ‘Missile launch shows China’s DF-26 able to adjust position mid-flight, attack moving aircraft carriers: Expert’, *Global Times*, 27 Jan. 2019.

²⁹ Kristensen, H.M., ‘China’s new DF-26 missile shows up at base in eastern China’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 21 Jan. 2020.

³⁰ O’Halloran, ed. (посилання 22), pp.15-17; US Department of Defense (посилання 6), p.66.

³¹ US Department of Defense (посилання 6), p.36. У США та НАТО АПЧБР типу *094* позначається як клас *Jin*.

³² Dill, C., ‘Counting Type 094 Jin-Class SSBNs with planet imagery’, Arms Control Wonk, 21 Nov. 2018; Tate, A., ‘Satellite imagery shows two Chinese SSBNs in Huludao’, *Jane’s Defence Weekly*, 5 Dec. 2018.

³³ US Department of Defense (посилання 6), p.36.

³⁴ US Department of Defense (посилання 6), p.36.

початку³⁵. У річній доповіді 2014р. про військовий розвиток Китаю МО США прогнозувало, що Китай найближчим часом розпочне бойове патрулювання підводних човнів. У деяких наступних повідомленнях робилося таке саме припущення, але у доповіді 2019р. це питання не згадується. Розгортання китайської ядерної зброї на його АПЧБР стало б значною зміною в давній практиці країни зберігати ядерні боєголовки у мирний час у центральному сховищі й поставило б складні завдання перед системою командування та управління його ядерними силами³⁶.

ВМС НВА розробляють АПЧБР наступного покоління типу 096. У 2019р. МО США припускало, що його побудова може розпочатися на початку 2020-х років³⁷. Повідомлення про параметри його конструкції дуже різняться, але новий підводний човен має бути більшим за габаритами, безшумнішим і мати більше трубних пускових установок ракет, ніж тип 094. Враховуючи очікуваний термін служби нинішніх підводних човнів типу 094 та АПЧБР типу 096 наступного покоління, ВМС НВА, ймовірно, використовуватимуть обидва типи АПЧБР одночасно³⁸.

Тип 096 буде озброєний наступницею JL-2 – БРПЧ JL-3³⁹. Вважається, що в новій ракеті будуть використані технології МБР наземного базування DF-41, і вона матиме більшу дальність, ніж JL-2. Вона також може бути здатна нести БГРІН. 2 червня 2019р. ВМС НВА, за повідомленнями, здійснив другий випробувальний пуск БРПЧ JL-3 з модифікованого звичайного підводного човна в затоці Бохайвань, після першого випробування в листопаді 2018р.⁴⁰ Китайський Уряд офіційно не підтверджував випробувань. Він ще публічно не повідомляв кількість ракет, що їх нестиме АПЧБР типу 096, чи скільки підводних човнів буде побудовано.

Літаки і крилаті ракети

Згідно з річною доповіддю МО США 2018р. про військовий розвиток Китаю, ВПС НВА “повернули ядерні завдання”⁴¹. У доповіді МО за попередній рік було зазначено, що ВПС НВА “наразі не мають ядерних завдань”⁴².

³⁵ Див., наприклад: Borger, J., ‘China to send nuclear-armed submarines into Pacific amid tensions with US’, *The Guardian*, 26 May 2016.

³⁶ Center for Strategic and International Studies, ‘Does China have an effective sea-based nuclear deterrent?’, *China Power*, updated Mar. 2020.

³⁷ US Department of Defense (посилання 6), p.36.

³⁸ US Department of Defense (посилання 6), p.66.

³⁹ US Department of Defense (посилання 6), p.36.

⁴⁰ Tate, A., ‘China conducts probable test launch of JL-3 SLBM’, *Jane’s Defence Weekly*, 3 June 2019.

⁴¹ US Department of Defense (DOD), Office of the Secretary of Defense, *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2018*, Annual Report to Congress (DOD: Arlington, VA, Aug. 2018), p.75. Бойові літаки середньої дальності були найпершими китайськими засобами доставки ядерної зброї і використовувалися більше ніж у 12 ядерних випробуваннях в атмосфері в 1960-х і 1970-х роках.

⁴² US Department of Defense (DOD), Office of the Secretary of Defense, *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2017*, Annual Report to Congress (DOD: Arlington, VA, May 2017), p.61.

Китай має невелику кількість бомбардувальників *H-6K*, перед якими можуть ставитися завдання доставки ядерної зброї, як проміжний захід до появи нового бомбардувальника⁴³. ВПС НВА наразі розробляють перший дальній стратегічний бомбардувальник *H-20*. Цей літак з вірогідною дальністю до 8 500 км, за повідомленнями, подібно до американського бомбардувальника *B-2*, матиме характеристики “стелс”⁴⁴. *H-20* зможе нести як звичайну, так і ядерну зброю; очікується, що він надійде на озброєння десь у 2020-х роках⁴⁵.

Розвідувальне управління МО США у 2018р. повідомляло, що Китай розробляє дві нові аеробалістичні ракети, “одна з яких матиме ядерне корисне навантаження”⁴⁶. Ці ракети можуть бути варіантами БРСД *DF-21*, призначеними для доставки модифікованим бомбардувальником *H-6N*⁴⁷. *H-6N* показали на параді у жовтні 2019р. в Пекіні з нагоди Дня утворення КНР, але згадок про його можливі ядерні функції у майбутньому не було⁴⁸.

НВА наразі має кілька типів крилатих ракет наземного, морського та повітряного базування, але існує висока невизначеність стосовно їх можливих функцій з доставки ядерної зброї. Так, в оцінці загроз від балістичних і крилатих ракет від 2017р. Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США (*US Air Force National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) не згадував жодної китайської крилатої ракети з ядерними спроможностями⁴⁹. У попередній оцінці, оприлюдненій у 2013р., *NASIC* згадував ракету наземного базування *Donghai-10 (DH-10)*, інше позначення – *Changjian-10, CJ-10*) як “звичайну чи ядерну” систему (подвійного призначення)⁵⁰.

⁴³ US Department of Defense (посилання 6), p.41; Military-Today, ‘H-6K: Long-range strategic bomber’, [n.d.].

⁴⁴ US Department of Defense (посилання 6), p 61; Yeo, M., ‘In first, China confirms “new long-range strategic bomber” designation’, *Defense News*, 11 Oct. 2018; Tate, A., ‘Details emerge about requirement for China’s new strategic bomber’, *Jane’s Defence Weekly*, 4 Jan. 2017, p.4.

⁴⁵ US Department of Defense (посилання 6), p.61.

⁴⁶ Ashley, R., Director, Defense Intelligence Agency, Statement for the Record: Worldwide Threat Assessment, Armed Services Committee, US Senate, 6 Mar. 2018, p.8. Див. також: US Department of Defense (посилання 6), p.67.

⁴⁷ Panda, A., ‘Revealed: China’s nuclear-capable air-launched ballistic missile’, *The Diplomat*, 10 Apr. 2018.

⁴⁸ Yang, S. and Liu, X., ‘China unveils new H-6N bomber with extended range, extra capabilities’, *Global Times*, 1 Oct. 2019.

⁴⁹ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), p.37.

⁵⁰ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, 2013), p.29.

VI. Ядерні сили Індії

ХАНС М.КРИСТЕНСЕН, ШЕННОН Н.КАЙЛ

Станом на січень 2020р., зростаючий ядерний арсенал Індії, за оцінками, налічував близько 150 одиниць ядерної зброї (таблиця 10.7). Ця оцінка ґрунтується на розрахунках наявного в Індії збройового плутонію, а також кількості боеготових систем доставки ядерної зброї. Індія поступово нарощує запаси ядерної зброї, так само як і інфраструктуру з виробництва ядерних боеголовок.

Індійська ядерна доктрина

У 2019р. поновилися спекуляції про те, що в Індії міркують про зміну ухваленної у 1998р.¹ доктрини невикористання першою ядерної зброї чи відмову від неї². 16 серпня Міністр оборони Індії Р.Сінгх (*Rajnath Singh*) написав у Твіттері, що “Індія чітко дотримувалася цієї доктрини. Що трапиться у майбутньому, залежатиме від обставин”³. Заява Р.Сінгха стала ще однією з багатьох такого роду заяв індійських військових за минуле десятиліття⁴. Вона додала сумнівів стосовно зобов’язання Індії не використовувати першою ядерну зброю і поновила дискусію в Індії та за її межами про рамки та обмеження доктрини і про те, чи продовжить Індія її дотримуватися⁵. Заява Р.Сінгха заслуговує на особливу увагу через її появу після завершення дебатів про те, що модернізація індійської ядерної зброї поступово наближає країну до більш агресивної ядерної політики, схожої на стратегію контрударів (здатність завдавати випереджувальних ударів чи ударів у відповідь по військових цілях) багатьох інших ядерних держав⁶.

¹ Although India publicly stated in 2003 that the no-first-use doctrine would not prevent it from responding with nuclear weapons to chemical and biological attacks, it remained fairly clear that the doctrine covered nuclear scenarios. For further detail see e.g. Boyd, K., ‘India established formal nuclear command structure’, *Arms Control Today*, Jan. 2003.

² Rajnath Singh (@rajnathsingh), ‘Pokhran is the area which witnessed Atal Ji’s firm resolve to make India a nuclear power and yet remain firmly committed to the doctrine of “No First Use”. India has strictly adhered to this doctrine. What happens in future depends on the circumstances’, Twitter, 16 Aug. 2019.

³ Приклади попередніх заяв індійських військових див.: Chaudhury, D.R., ‘Why bind ourselves to “no first use policy”’, says Manahar Parrika on India’s nuke doctrine’, *Economic Times*, 11 Nov. 2016.

⁴ Див., наприклад: *The Hindu*, ‘Unclear doctrine: On “no first use” nuclear policy’, 19 Aug. 2019; Panda, A., ‘If India rethinks nuclear no first use, it won’t surprise Pakistan or China’, *The Diplomat*, 26 Aug. 2019.

⁵ Clary, C. and Narang, V., ‘India’s counterforce temptations: Strategic dilemmas, doctrine, and capabilities’, *International Security*, vol.43, no.3 (winter 2018), pp.7-52; Sundaram, K. and Ramana, M.V., ‘India and the nuclear policy of no first use of nuclear weapons’, *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, vol.1, no.1 (2018), pp.152-68.

⁶ International Panel on Fissile Materials, ‘Countries: India’, 12 Feb. 2018.

Виробництво розщеплюваних матеріалів у військових цілях

Вважається, що індійська ядерна зброя має одноступінчасту імплзивну конструкцію на базі плутонію. Плутоній вироблявся в Центрі ядерних досліджень Бхабха (*Bhabha Atomic Research Centre, BARC*) у Тромбеї (Мумбай), на 40-МВт важководному термореакторі *CIRUS*, зупиненому наприкінці 2010р., і на 100-МВт важководному реакторі Дхрува (*Dhruva*). За повідомленнями, Індія планує побудувати новий 100-МВт реактор поблизу м.Вісахапатнама (штат Андхра-Прадеш⁷). Для отримання плутонію Індія має в *BARC* установку з повторної переробки плутонію у військових цілях, а також три установки подвійного використання в інших місцях⁸.

Департамент атомної енергетики Індії запропонував побудувати до 2039р. шість брідерних реакторів на швидких нейтронах на трьох об'єктах, по два реактори на кожному⁹. Це суттєво розширило б спроможності Індії з виробництва збройового плутонію¹⁰. Непідконтрольний МАГАТЕ 500-МВт експериментальний брідерний реактор на швидких нейтронах у Центрі ядерних досліджень ім.Індіри Ганді (*Indira Gandhi Centre for Atomic Research, IGCAR*) у м.Калпаккам (штат Таміл-Наду) мав вийти на критичний режим у 2019р., після ряду технічних затримок, але до кінця року стосовно цих планів залишалися сумніви¹¹. У м.Калпаккам будується також новий завод з переробки відпрацьованого палива з експериментального брідерного реактора на швидких нейтронах і з майбутніх брідерних реакторів на швидких нейтронах. Цей завод планують ввести в експлуатацію до 2022р.

Індія також нарощує потужності зі збагачення урану і продовжує збагачувати уран на вдосконаленій газоцентрифужній установці на Раттегалльському рідкоземельному заводі (*Ratthalli Rare Materials Plant*) поблизу м.Місор (штат Карнатака) для виробництва високозбагаченого урану (ВЗУ) для корабельних реакторів¹². Крім того, Індія будує новий центрифужний уранозбагачувальний завод, т.зв. Центр збагачення спеціальних матеріалів (*Special Material Enrichment Facility*), поблизу м.Чаллакере (штат Карнатака). Це буде об'єкт подвійного призначення, який вироблятиме ВЗУ для військових і цивільних цілей¹³. Розширення спроможностей Індії з центрифужного

⁷ International Panel on Fissile Materials (посилання 6).

⁸ Indian Government, Department of Atomic Energy, 'Statement referred to in reply to Lok Sabha starred question no.2 due for answer on 18.07.2018 by Shri Rahul Shewale regarding nuclear power plants', [n.d.], p.2.

⁹ Sharma, R., 'India to have six fast breeder reactors by 2039; first to become operational in 2018', *Nuclear Asia*, 8 Nov. 2017; Ramana, M.V., 'A fast reactor at any cost: The perverse pursuit of breeder reactors in India', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 3 Nov. 2016.

¹⁰ Press Trust of India (PTI), 'Kalpakkam fast breeder reactor may achieve criticality in 2019', *Times of India*, 20 Sep. 2018.

¹¹ *The Hindu*, 'HCC to construct fuel processing facility at Kalpakkam', 7 Aug. 2017; World Nuclear News, 'India awards contract for fast reactor fuel cycle facility', 8 Aug. 2017.

¹² International Panel on Fissile Materials (посилання 6); Naval Technology, 'India builds reactors to power nuclear submarines', 8 Sep. 2010.

¹³ Albright, D. and Kelleher-Vergantini, S., *India's Stocks of Civil and Military Plutonium and Highly Enriched Uranium, End2014* (Institute for Science and International Security: Washington, DC, 2 Nov. 2015).

Таблиця 10.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2020р.

Тип (американське/ індійське позначення)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовка, потужність ^b	Кількість боєголовок ^c
Авіація ^d	48				48
<i>Mirage 2000H</i>	32	1985	1 850	1 авіабомба	32
<i>Jaguar IS</i>	16	1981	1 600	1 авіабомба	16
Балістичні ракети наземного базування	70				70
<i>Prithvi-II</i>	30	2003	250 ^e	1 x 12 Кт	30
<i>Agni-I</i>	20	2007	>700	1 x 10-40 Кт	20
<i>Agni-II</i>	12	2011	>2 000	1 x 10-40 Кт	12
<i>Agni-III</i>	8	[2014]	>3 200	1 x 10-40 Кт	8
<i>Agni-IV</i>	0	[2020]	>3 500	1 x 10-40 Кт	0
<i>Agni-V</i>	0	[2025]	>5 000	1 x 10-40 Кт	0
Балістичні ракети морського базування	14				16
<i>Dhanush</i>	2	2013	400	1 x 12 Кт	4 ^f
<i>K-15 (B05)g</i>	1/12 ^h	2018	700	1 x 12 Кт	12
<i>K-4</i>	.. ⁱ	..	3 000	1 x 10-40 Кт	..
Крилаті ракети ^j
Інші боєголовки на зберіганні ^k					16
Загальна кількість					150^k

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; [] – непевні дані; КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*air-launched cruise missile, ALCM*).

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження (кількість ракет) може бути зменшене.

^b Потужність індійських ядерних боєголовок невідома. На ядерних випробуваннях 1998р. була продемонстрована потужність до 12 Кт. Згодом могли надійти на озброєння боєголовки більшої потужності, можливо, до 40 Кт. У відкритих джерелах не було даних про те, що Індія розробила двофазні термоядерні боєголовки.

^c Літаки та кілька типів ракет можуть мати подвійне призначення. У цій оцінці рахується в середньому одна боєголовка на пускову установку. На пускових установках боєголовок немає; вони зберігаються в окремих сховищах. Усі оцінки є приблизними.

^d Ядерну зброю потенційно можуть доставляти також винищувачі-бомбардувальники *Su-30MKI*.

^e Дальність *Prithvi-II*, за повідомленнями, сягає 350 км. Але, Національний центр аерокосмічної розвідки США (*NASIC*) вказує дальність 250 км.

^f Вважається, що кожен корабель, оснащений *Dhanush*, може мати одну ракету для перезарядження.

^g У деяких джерелах БРПЧ *K-15* іменуються *Sagarika* – за назвою проекту розробки ракети.

^h Перша цифра – кількість боєготових АПЧБР, друга – кількість ракет, які вони можуть нести. Лише один із двох індійських АПЧБР *INS Arihant* може бути обмежено боєготовим. Інший *INS Arighat* наразі оснащується. АПЧБР мають по чотири трубні пускові установки, кожна з яких може містити 3 БРПЧ *K-15* (усього 12 ракет на АПЧБР).

ⁱ Кожна трубна пускова установка зможе містити одну БРПЧ *K-4* після її надходження на озброєння.

^j За невідтвердженими повідомленнями, *Nirbhay* може бути носієм ядерного заряду.

^k Крім близько 134 боєголовок, приписаних до бойових сил, ще 16 боєголовок могли бути виготовлені (або у виробництві) для оснащення додаткових ракет *Agni* та *K-15*, що, за оцінкою, дає загальні запаси у 150 боєголовок. Очікується подальше збільшення загальних запасів Індії.

Джерела: МО Індії, річні звіти та прес-релізи; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2019* (Routledge: London, 2019); US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017); повідомлення індійських ЗМІ; Bulletin of the Atomic Scientists, 'Nuclear notebook', різні випуски; оцінки авторів.

збагачення урану пояснюється планами будівництва нових корабельних реакторних силових установок. Однак вироблений на цих установках ВЗУ теоретично можна використовувати й для виготовлення термоядерної зброї або ядерної зброї підвищеної потужності¹⁴.

Авіація

Найбільш сформованим компонентом ядерних ударних сил Індії є авіація. За приблизними оцінками, до літаків приписано 48 атомних бомб.

ВПС Індії, за повідомленнями, сертифікували винищувачі-бомбардувальники *Mirage 2000H* як носії атомних бомб¹⁵. Припускають, що винищувачі-бомбардувальники *Jaguar IS* ВПС Індії також можуть використовуватися як носії ядерної зброї¹⁶.

Згідно з планами Індія, закуповує наразі 36 літаків *Rafale* у Франції. Більшість із цих літаків мають надійти у 2021-2022рр.¹⁷ ВПС Франції використовують *Rafale* для доставки ядерної зброї. Тому літаки *Rafale* потенційно могли б замінити індійські винищувачі-бомбардувальники *Jaguar IS* у цій ролі. Однак, станом на січень 2020р., офіційного підтвердження цьому не було. За даними МО Індії, "Rafale надасть ВПС Індії спроможностей зі стратегічного стримування та забезпечить необхідну технологічну перевагу"¹⁸.

¹⁴ Levy, A., 'India is building a top-secret nuclear city to produce thermonuclear weapons, experts say', *Foreign Policy*, 16 Dec. 2015.

¹⁵ Kampani, G., 'New Delhi's long nuclear journey: How secrecy and institutional roadblocks delayed India's weaponization', *International Security*, vol.38, no.4 (spring 2014), pp.94, 97-98.

¹⁶ Cohen, S. and Dasgupta, S., *Arming Without Aiming: India's Military Modernization* (Brookings Institution Press: Washington, DC, 2010), pp.77-78; India Defence Update, 'SEPECAT Jaguar is India's only tactical nuclear carrying and ground attack aircraft', 13 Dec. 2016.

¹⁷ Rajnath Singh (@rajnathsingh), Video footage, Twitter, 8 Oct. 2019; Indian Ministry of Defence, Press Information Bureau, 'Rafale Jet', 20 Nov. 2019. Докладніше див. розділ 9, підрозділ II цього видання.

¹⁸ Indian Ministry of Defence (MOD), *Annual Report 2018-19* (MOD: New Delhi, 2019), p.43.

Ракети наземного базування

Крім періодичних показів на парадах і заяв про випробувальні пуски ракет, індійський Уряд не надає суттєвої публічної інформації про статус балістичних ракет наземного базування (БРНБ) – носіїв ядерної зброї. У розпорядженні Командування стратегічних сил (*Strategic Forces Command*) Сухопутних військ Індії є чотири типи мобільних балістичних ракет, здатних нести ядерний заряд: малої дальності – *Prithvi-II* (250 км) та *Agni-I* (700 км); середньої дальності – *Agni-II* (2 000+ км); проміжної дальності – *Agni-III* (3 200+ км)¹⁹. За нашою оцінкою, Індія має приблизно 70 ядерних боєголовок для БРНБ.

Розробляються нові БРНБ великої дальності: *Agni-IV* (3 500+ км) та *Agni-V* (5 000+ км). Проектується варіант ще більшої дальності, *Agni-VI* (6 000 км)²⁰. На відміну від інших ракет *Agni*, *Agni-V* спроектована для її використання за допомогою нового мобільного транспортно-пускового контейнера, що, серед іншого, підвищує бойову готовність завдяки зменшенню часу на переведення ракет у боеготовий стан у кризовій ситуації²¹.

За повідомленнями, Індія у 2019р. здійснила щонайменше шість випробувальних пусків балістичних ракет. Відомо про чотири випробувальні пуски ракет *Prithvi-II*, один – *Agni-II* та один – *Agni-III*, який був невдалим²².

Індія реалізує програму розробки технології БГРІН. Однак військові планувальники та керівники мають суперечливі погляди на виконання цієї програми, зокрема, стосовно того, чи слід спочатку встановлювати БГРІН на *Agni-V* або вже на *Agni-VI* більшої дальності, яка зможе нести більше корисне навантаження²³.

Ракети морського базування

З метою створення гарантованих спроможностей для другого удару Індія продовжує розробляти морський компонент тріади ядерних сил і буде флот з чотирьох-шести АПЧБР²⁴. Перший з чотирьох АПЧБР, *INS Arihant*,

¹⁹ Часто повідомляють, що дальність *Prithvi-II* становить 350 км, але Національний центр аерокосмічної розвідки США (*NASIC*) зазначає, що вона не перевищує 250 км. Див.: *NASIC, Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), p.17.

²⁰ Vikas, S., 'Why India may not test Agni 6 even if DRDO is ready with technology', *OneIndia*, 10 July 2019.

²¹ Aroor, S., 'New chief of India's military research complex reveals brave new mandate', *India Today*, 13 July 2013.

²² Press Trust of India (PTI), 'Nuclear-capable Prithvi II successfully test-fired', *Times of India*, 27 June 2019; PTI, 'DRDO successfully conducts Agni II missile's night trial for first time', *The Hindu*, 16 Nov. 2019; Asian News International (ANI), 'India successfully carries out night-time tests of Prithvi ballistic missile off Odisha coast', *Economic Times*, 20 Nov. 2019; Rout, H.K., 'Nuclear capable Agni-III missile fails in maiden night trial', *New Indian Express*, 1 Dec. 2019; PTI, 'India conducts another night trial of Prithvi-II missile', *India Today*, 4 Dec. 2019.

²³ Basrur, R. and Sankaran, J., 'India's slow and unstoppable move to MIRV', eds M.Krepon, T.Wheeler and S.Mason, *The Lure and Pitfalls of MIRVs: From the First to the Second Nuclear Age* (Stimson Center: Washington, DC, May 2016), pp.149-76.

²⁴ Davenport, K., 'Indian submarine completes first patrol', *Arms Control Today*, Dec. 2018.

спущений на воду у 2009р. і офіційно прийнятий на озброєння у 2016р.²⁵ За нашою оцінкою, для розміщення на *Arihant* вже передані 12 ядерних боеголовок, кілька боеголовок ще виробляються.

У листопаді 2018р. індійський Уряд оголосив, що *Arihant* виконав перше “патрулювання в цілях стримування”²⁶. Однак сумнівно, щоб на ракетах цього підводного човна під час патрулювання були встановлені ядерні боеголовки²⁷. За нашою оцінкою, *Arihant* має обмежену боєздатність.

Другий АПЧБР, *INS Arighat*, спущений на воду в листопаді 2017р. і досі добудовується на військово-морській базі поблизу м.Вішакхапатнам²⁸. За повідомленнями, розпочато будівництво третього та четвертого підводних човнів, які планують спустити на воду у 2020р. і 2022р., відповідно²⁹.

Схоже, Індія розробляє новий клас АПЧБР, який зможе нести більше ракет, ніж *Arihant* та *Arighat*, оснащені чотиритрубними установками вертикального пуску і можуть нести до 12 двоступеневих БРПЧ *K-15* дальністю 700 км (відомих також як *B05*). Після візиту до Військово-морської науково-технічної лабораторії у складі Організації оборонних досліджень і розробок (*Defence Research and Development Organization, DRDO*) віце-президент Індії М.В.Найду (*Muppavarapu Venkaiah Naidu*) розмістив у Твіттері фотографію, де, схоже, видно частину моделі нового АПЧБР³⁰. Ракетний відсік виглядає ширшим і вищим, ніж на *Arihant*, що викликало припущення, ніби відсік може вміщувати вісім або й більше БРПЧ³¹.

DRDO розробляє двоступеневу БРПЧ з дальністю 3 500 км, відому як *K-4*, що з часом замінить *K-15*³². Започаткована також розробка варіантів збільшеної дальності: БРПЧ *K-5*, яка, за повідомленнями, матиме дальність понад 5 000 км, та *K-6* із ще більшою дальністю³³.

Першим зразком носія ядерної зброї для ВМС Індії була ракета *Dhanush* – варіант *Prithvi-II*, що запускається з надводного корабля. Для пуску *Dhanush* були переобладнані два кораблі берегової охорони класу *Sukanya*, що базуються на військово-морській базі Карвар на східному узбережжі Індії. За

²⁵ Dinakar, P., ‘Now, India has a nuclear triad’, *The Hindu*, 18 Oct. 2016.

²⁶ Indian Government, Prime Minister’s Office, Press Information Bureau, ‘Prime Minister felicitates crew of INS Arihant on completion of Nuclear Triad’, 5 Nov. 2018; Davenport (посилання 24).

²⁷ Joshi, Y., ‘Angels and dangles: Arihant and the dilemma of India’s undersea nuclear weapons’, *War on the Rocks*, 14 Jan. 2019.

²⁸ Unnithan, S., ‘A peek into India’s top secret and costliest defence project, nuclear submarines’, *India Today*, 10 Dec. 2017. Спочатку вважалося, що човен матиме назву *INS Aridhaman*, але після спуску на воду він отримав назву *INS Arighat*.

²⁹ Unnithan (посилання 28).

³⁰ Vice President of India (@VPSecretariat), ‘Went around an exhibition displaying Naval Weapons and Systems at Naval Science & Technological Laboratory (NSTL), DRDO at Vizag, Andhra Pradesh today. I am here to participate in the Golden Jubilee Celebrations of NSTL’, Twitter, 28 Aug. 2019.

³¹ Sutton, H.I., ‘Tweet may have inadvertently revealed India’s next-Gen nuclear weapons platform with global reach’, *Forbes*, 8 Sep. 2019.

³² Jha, S., ‘India’s undersea deterrent’, *The Diplomat*, 30 Mar. 2016; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 19), p.25.

³³ Rout (посилання 22); Unnithan (посилання 28).

повідомленнями, ця ракета може доставляти 500-кг боеголовку на відстань до 400 км і призначена для враження як морських, так і берегових цілей³⁴. Останні відомі випробувальні пуски відбулись у листопаді 2018р.³⁵

Крилаті ракети

З'явилися невідтвержені повідомлення про те, що дозвукова крилата ракета великої дальності *Nirbhay* може нести ядерний заряд³⁶, але ні індійський Уряд, ні розвідувальні служби США не заявляли, що *Nirbhay* має ядерні спроможності.

³⁴ Indian Defence Research and Development Organization, 'Successful launch of Dhanush and Prithvi missiles', Press release, 11 Mar. 2011; *New Indian Express*, 'Nuke-capable Dhanush and Prithvi-II launched', 12 Mar. 2011.

³⁵ Indian Ministry of Defence (посилання 18), p.100.

³⁶ Pandit, R., 'India successfully tests its first nuclear-capable cruise missile', *Times of India*, 8 Nov. 2017; Gady, F. S., 'India successfully test fires indigenous nuclear-capable cruise missile', *The Diplomat*, 8 Nov. 2017.

VII. Ядерні сили Пакистану

ХАНС М.КРИСТЕНСЕН, ШЕННОН Н.КАЙЛ

Пакистан продовжує надавати пріоритет розробці та розгортанню нової ядерної зброї і систем доставки в рамках “концепції повного спектра спроможностей стримування” Індії¹. Пакистан, за оцінками, станом на січень 2020р., мав приблизно 160 ядерних боєголовок (таблиця 10.8). Арсенал ядерної зброї Пакистану впродовж наступного десятиліття, ймовірно, надалі збільшуватиметься, хоча прогнози дуже різняться².

Вважається, що Пакистан поступово збільшує запаси розщеплюваних матеріалів військового призначення, що містять збройовий плутоній і ВЗУ (підрозділ X)³.

Авіація

Найбільш імовірними носіями ядерної зброї є літаки *Mirage III* і *Mirage V* пакистанських ВПС. *Mirage III* використовувався для випробувальних пусків крилатої ракети повітряного базування (КРПБ) *Ra'ad (Hatf-8)*, яка може нести ядерний заряд (див. нижче), а *Mirage V*, імовірно, має завдання з доставки атомних бомб⁴. ВПС Пакистану наразі мають близько 160 літаків *Mirage*, 120 з яких – винищувачі-бомбардувальники⁵. Згідно з повідомленнями від 2019р., Пакистан планує закупити ще 36 літаків *Mirage V* у Єгипту⁶.

Ядерні спроможності пакистанських винищувачів-бомбардувальників *F-16* невідомі, але багато аналітиків продовжують приписувати цим літкам функції носіїв ядерної зброї (врізка 10.1)⁷. З огляду на це, таблиця в цьому виданні *Щорічника* була оновлена: пакистанські *F-16* рахуються як потенційні носії ядерної зброї, але ядерні боеприпаси, призначені для доставки авіаційними ядерними силами, приписані до літаків *Mirage*.

Пакистан закуповує значну кількість літаків *JF-17*, розроблених спільно з Китаєм, для заміни старіючих літаків *Mirage*. Пакистан наразі має від чотирьох до шести ескадрилій з приблизно 100 *JF-17*; на озброєння надходять

¹ Докладнішу оцінку ядерного стану Пакистану див.: Tasleem, S. and Dalton, T., ‘Nuclear emulation: Pakistan’s nuclear trajectory’, *Washington Quarterly*, vol.41, no.4 (winter 2019), pp.135-155.

² Див., наприклад: Sundaresan, L. and Ashok, K., ‘Uranium constraints in Pakistan: How many nuclear weapons does Pakistan have?’, *Current Science*, vol.115, no.6 (25 Sep. 2018); Salik, N., ‘Pakistan’s nuclear force structure in 2025’, Carnegie Endowment for International Peace, Regional Insight, 30 June 2016.

³ Докладніше про потужності Пакистану з виробництва плутонію та збагачення урану див.: Кайл Ш.Н., Кристенсен Х.М. Ядерні сили Пакистану. – *Щорічник СІПІ 2019*, підрозділ VII розділу 6.

⁴ Kerr, P. and Nikitin, M.B., *Pakistan’s Nuclear Weapons*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL3248 (US Congress, CRS: Washington, DC, 1 Aug. 2016), p.7.

⁵ International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2019* (Routledge: London, 2019), pp.298-99.

⁶ *News International*, ‘Pakistan to buy 36 Mirage V jets from Egypt’, 5 Sep. 2019.

⁷ Див., наприклад: International Institute for Strategic Studies (посилання 5), p.297.

Врізка 10.1. Нез'ясовані ядерні спроможності пакистанських *F-16*

Пакистан у 1983-1987рр. закупив у США 40 літаків *F-16A/B*. У 1989р. МО США запевнило американський Конгрес, що Пакистан не здатний переобладнати ці літаки для доставки ядерної зброї, хоча експерти з американських військових ядерних лабораторій та Центрального розвідувального управління, за повідомленнями, дійшли висновку, що *F-16* можуть нести ядерне навантаження після відносно невеликих модифікацій, з якими цілком могли впоратися пакистанські інженери. У 1990р. США скасували продаж Пакистану додаткових *F-16* у відповідь на продовження ним розробки ядерної зброї. У той час західні розвідувальні служби заявляли, що Пакистан, “на порушення домовленостей з Вашингтоном, наполегливо перетворює поставлені США винищувачі *F-16* ... на потенційні носії ядерної зброї”^a. У 1993р. Рада національної безпеки США поінформувала Конгрес США про те, що “наразі Пакистан, імовірно, покладатиметься на винищувачі *F-16* та, можливо, літаки *Mirage III і IV*” для виконання ядерних завдань^b.

У 2006р. США раптом вирішили поновити продаж Пакистану *F-16*, очевидно, з більш суворими вимогами до їх застосування. Під час слухань у Конгресі у 2006р. Держдепартамент США запевнив, що “*F-16*, які ми їм надаємо ... не матимуть ядерних спроможностей”^c. Реагуючи на занепокоєння можливістю оснащення Пакистаном придбаних *F-16* власною технологією доставки ядерної зброї, Держдепартамент США заявив, що нова програма із захисту технологій за участі американського персоналу в Пакистані ускладнить таємне переобладнання ним літаків. Подовження цієї програми на місці було в останній раз санкціоноване Держдепартаментом США у липні 2019р.

Механізми програми були задіяні у 2019р., після того, як Індія поскаржилася на ураження пакистанським *F-16* одного з її літаків під час прикордонної сутички. Після цього Уряд США вказав Пакистану на порушення умов застосування *F-16*, які дозволяли їх використання та виготовлених у США ракет “повітря-повітря” з авіабаз Мушаф і Шахбаз лише для контртерористичних операцій. Не ясно, чи стосуються ці обмеження також перших 40 *F-16*, придбаних Пакистаном у 1980-х роках, але ці літаки пройшли модернізацію і тому можуть підпадати під ці обмеження.

Не зрозуміло, чи унеможливають ці обмеження використання Пакистаном окремих *F-16* для виконання ядерних завдань. Але не виключено, що вони могли підштовхнути Пакистан зосередитися на ядерних завданнях для літаків *Mirage*, які не підлягають аналогічним обмеженням.

^a US Senate, Congressional Record, 20 Sep. 1995, p.S 13966.

^b US National Security Council, ‘Report to Congress on status of China, India and Pakistan nuclear and ballistic missile programs’, July 1993, p.7.

^c US House of Representatives, Committee on International Relations, ‘Proposed sale of F-16 aircraft and weapons systems to Pakistan’, Serial no. 109-220, 20 July 2006, p.41.

Джерела: US National Security Council, ‘Report to Congress on status of China, India and Pakistan nuclear and ballistic missile programs’, July 1993; US Senate, Congressional Record, 20 Sep. 1995; US House of Representatives, Committee on International Relations, ‘Proposed sale of F-16 aircraft and weapons systems to Pakistan’, Serial no.109-220, 20 July 2006; Frantz, D. and Collins, C., *The Nuclear Jihadist: The True Story of the Man Who Sold the World's Most Dangerous Secrets ... and How We Could Have Stopped Him* (Hachette Book Group: New York, 2007), pp.162-180; US Department of Defense, Defense Security Cooperation Agency, ‘Pakistan: Technical Security Team (TST) in continued support of F-16 program’, News Release no. 19-29, 26 July 2019; Shinkman, P.D., ‘State Department reprimanded Pakistan for misusing F-16s, document shows’, US News and World Report, 11 Dec. 2019.

також додаткові модернізовані літаки⁸. У перших повідомленнях про модернізацію *JF-17* припускалося, що ВПС Пакистану мають намір оснастити їх КРПБ *Ra'ad* подвійного призначення, але в пізніших повідомленнях про модернізацію ця зброя не згадується⁹.

КРПБ *Ra'ad* має надати винищувачам-бомбардувальникам ВПС Пакистану спроможність з доставки ядерної зброї без заходу в зону дії ППО. З 2007р. відбулося сім її польотних випробувань; останнє – у 2016р.¹⁰ Вдосконалений варіант, *Ra'ad-II*, вперше демонструвався у 2017р.; повідомлялося, що його дальність становить 600 км. Схоже, що *Ra'ad-II* має нові повітрязарітники двигуна і конфігурацію хвостового оперення¹¹.

Ракети наземного базування

Пакистан розширює арсенал балістичних ядерних ракет, що складається із систем малої і середньої дальності (таблиця 10.8). Наразі він має на озброєнні твердопаливні мобільні балістичні ракети малої дальності *Abdali* (інше позначення – *Hatf-2*), *Ghaznavi* (*Hatf-3*), *Shaheen-I* (*Hatf-4*) і *Nasr* (*Hatf-9*). Досі розробляється варіант *Shaheen-I* збільшеної дальності – *Shaheen-IA*. У 2019р. відбулися випробувальні пуски *Ghaznavi*, *Nasr* і *Shaheen-I*¹².

Наразі на озброєнні перебувають ядерні балістичні ракети середньої дальності двох типів: рідкопаливна мобільна *Ghauri* (*Hatf-5*) з дальністю 1 250 км та двоступенева твердопаливна мобільна *Shaheen-II* (*Hatf-6*) з дальністю 2 000 км¹³. Випробувальні пуски *Shaheen-II* відбулися у травні 2019р.¹⁴ Варіант більшої дальності, *Shaheen-III*, наразі розробляється, але випробувальний пуск вже був здійснений – у 2015р.¹⁵ Ця ракета має заявлену дальність 2 750 км, що робить її системою найбільшої дальності, випробуваною Пакистаном на цей час. Також розробляється варіант *Shaheen-III* під назвою

⁸ Khan, B., 'Pakistan inches closer to inducting the JF-17 Block 3', Quwa Defence News and Analysis Group, 1 July 2019; Waldron, G., 'Paris: JK-17 Block III to have first flight by year-end', Flight Global, 20 June 2019; International Institute for Strategic Studies (посилання 5), pp. 298-299.

⁹ Fisher, R., 'JF-17 Block II advances with new refuelling probe', *Jane's Defence Weekly*, 27 Jan. 2016.

¹⁰ Pakistan Inter Services Public Relations, Press Release PR-16/2016-ISPR, 19 Jan. 2016.

¹¹ Pakistan Inter Services Public Relations, 'Pakistan conducted successful flight test of air launched cruise missile "Ra'ad-II"', Press Release PR-27/2020-ISPR, 18 Feb. 2020.

¹² Pakistan Inter Services Public Relations, 'Pakistan today conducted another successful launch of short range surface to surface ballistic missile "Nasr"', Press Release PR-37/2019-ISPR, 31 Jan. 2019; Pakistan Inter Services Public Relations, 'Pakistan successfully carried out night training launch of surface to surface ballistic missile Ghaznavi, capable of delivering multiple types of warheads up to a range of 290 kilometers', Press Release PR-156/2019-ISPR, 29 Aug. 2019; Pakistan Inter Services Public Relations, 'Pakistan today successfully conducted training launch of surface to surface ballistic missile Shaheen-1', Press Release PR-194/2019-ISPR, 18 Nov. 2019.

¹³ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), p.25.

¹⁴ Pakistan Inter Services Public Relations, 'Pakistan conducted successful training launch of surface to surface ballistic missile Shaheen-II', Press Release PR-104/2019-ISPR, 23 May 2019.

¹⁵ Pakistan Inter Services Public Relations, 'Shaheen 3 missile test', Press Release PR-61/2015-ISPR, 9 Mar. 2015.

Таблиця 10.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2020р.

Тип (американське/ пакистанське позначення)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовка, навантаження ^b	Кількість боєголовок ^c
Авіація	36				36
<i>F-16A/B</i> ^d	..	1998	1 600	1 авіабомба	..
<i>Mirage III/V</i>	36	1998	2 100	1 авіабомба або КРПБ <i>Ra'ad</i> ^e	36
Ракети наземного базування	120 ^f				120
<i>Abdali (Hatf-2)</i>	10	2015	200	1 x 5-12 Кт	10
<i>Ghaznavi (Hatf-3)</i>	16	2004	300	1 x 5-12 Кт	16
<i>Shaheen-I (Hatf-4)</i>	16	2003	750	1 x 5-12 Кт	16
<i>Shaheen-1A (Hatf-4)</i> ^g	..	[2020]	900	1 x 5-12 Кт	..
<i>Shaheen-II (Hatf-6)</i>	18	2014	2 000	1 x 10-40 Кт	18
<i>Shaheen-III (Hatf-6)</i> ^h	..	[2022]	2 750	1 x 10-40 Кт	..
<i>Ghauri (Hatf-5)</i>	24	2003	1 250	1 x 10-40 Кт	24
<i>Nasr (Hatf-9)</i>	24	2013	60-70	1 x 5-12 Кт	24
<i>Ababeel (Hatf-. .)</i>	..		2 200	БГРІН або РГЧ	.. ⁱ
<i>Babur КРНБ (Hatf-7)</i>	12	2014	350 ⁱ	1 x 5-12 Кт	12
<i>Babur-2 КРНБ (Hatf-. .)</i> ^k	700	1 x 5-12 Кт	..
Ракети морського базування					
<i>Babur-3 КРМБ (Hatf-. .)</i>	0	.. ^l	450	1 x 5-12 Кт	0
Інші боєголовки на зберіганні ^m					4
Загальна кількість	156				160^m

“. .” – дані не доступні або не придатні для використання; [] – непевні дані; КРН(П,М)Б – крилата ракета наземного (повітряного, морського) базування (*air-launched (ground-launched, sea-launched) cruise missile; AL(GL,SL)CM*); БГРІН – роздільні боєголовки індивідуального наведення (*multiple independently targetable re-entry vehicle, MIRV*); РГЧ – роздільна головна частина (*multiple re-entry vehicle, MRV*); КРМБ – крилата ракета морського базування (*sealaunched cruise missile*).

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження (кількість ракет) може бути зменшене.

^b Потужність пакистанських ядерних боєголовок невідома. На ядерних випробуваннях 1998р. була продемонстрована потужність до 12 Кт. Після того на озброєння могли бути прийняті вдосконалені боєголовки більшої потужності. У відкритих джерелах немає свідчень про розробку Пакистаном термоядерних боєголовок.

^c Літаки й кілька типів ракет мають подвійне призначення. Пускові установки крилатих ракет мають більше однієї ракети. У цій оцінці рахується в середньому одна боєголовка на пускову установку. Боєголовки не встановлені на пускових установках, а зберігаються в окремих сховищах.

d За непідтвердженими повідомленнями, деякі з 40 закуплених у США в 1980-х роках бойових літаків *F-16* були модифіковані Пакистаном для доставки ядерної зброї (врізка 10.1). Але, наведені тут дані, базуються на припущенні, що ядерні боєприпаси повітряного базування призначені для літаків *Mirage*.

e Заявлена дальність КРПБ *Ra'ad (Hatf-8)* 350км, а оціночне навантаження – 5-12 Кт. Водночас, немає свідчень для висновків про їх розгортання. У 2017р. Збройні сили Пакистану продемонстрували варіант *Ra'ad-II* із заявленою дальністю 600 км. За оцінками, новий варіант може надійти на озброєння у 2021р. на заміну оригінальної версії.

f Окремі пускові установки можуть мати в боєкомплекті одну або кілька ракет.

g Неясно, чи має *Shaheen-IA* таке ж позначення, що й *Shaheen-I*.

h Позначення *Shaheen-III* не відоме.

i За даними Збройних сил Пакистану, ракета “здатна доставляти кілька боєголовок”, використовуючи технологію БГРІН.

j За даними Уряду Пакистану, дальність становить 700 км – удвічі більше, ніж повідомляв Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США (*NASIC*).

k *Babur-2*, перший випробувальний пуск якої відбувся 14 грудня 2016р., є вдосконалим варіантом КРНБ *Babur* й імовірно замінить її.

l Перший випробувальний пуск КРМБ *Babur-3* здійснений із зануреної платформи 9 січня 2017р.

m Крім близько 156 боєголовок, приписаних до бойових сил, імовірно, виготовлено (або триває виробництво) невеликої кількості боєголовок для *Shaheen-III*, що може означати загальну кількість у близько 160 боєголовок. Очікується подальше збільшення загальних запасів Пакистану.

Джерела: МО Пакистану; різні документи; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (*NASIC*), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (*NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017*); International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2019* (Routledge: London, 2019); ‘Nuclear notebook’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, різні випуски; оцінки авторів.

Ababeel, який може бути оснащений БГРІН. Його випробувальний пуск був здійснений у 2017р.¹⁶

Крім збільшення арсеналу БРНБ, Пакистан продовжує розробку КРНБ *Babur (Hatf-7)*, здатної нести ядерний боєзаряд. З 2005р. *Babur* пройшла щонайменше 12 випробувальних пусків і з 2011р. використовується під час польових навчань Сухопутних військ. Варіант збільшеної дальності, відомий як *Babur-2*, який іноді ще називають *Babur Weapon System-1 (B)*, має заявлену дальність 700 км, проти 350 км у початкового варіанту. Його перший випробувальний пуск був здійснений у 2016р., другий – у 2018р.¹⁷

¹⁶ Докладніше про *Ababeel* див.: Кайл, Крістенсен (посилання 3).

¹⁷ Pakistan Inter Services Public Relations, ‘Pakistan today conducted a successful test of an enhanced range version of the indigenously developed Babur cruise missile’, Press Release PR-142/2018-ISPR, 14 Apr. 2018.

Ракети морського базування

Намагаючись забезпечити спроможність із завдання удару у відповідь, Пакистан розгортає ядерні сили морського базування у прагненні створити власну ядерну триаду. КРМБ для підводного човна *Babur-3*, як здається, має надати ядерних спроможностей трьом дизель-електричним підводним човнам класу *Agosta* ВМС Пакистану¹⁸. Перший випробувальний пуск *Babur-3* був здійснений у 2017р., другий – у 2018р.¹⁹

Пакистан замовив у Китаї вісім звичайних підводних човнів з незалежною від повітря силовою установкою, перший з яких має надійти у 2022р. Можливо, що ці підводні човни класу *Hangor* також отримають ядерні завдання після їх оснащення КРМБ *Babur-3*²⁰.

¹⁸ Panda, A. and Narang, V., 'Pakistan tests new sub-launched nuclear-capable cruise missile. What now?', *The Diplomat*, 10 Jan. 2017.

¹⁹ Pakistan Inter Services Public Relations, 'Pakistan conducted another successful test fire of indigenously developed submarine launched cruise missile Babur having a range of 450 kms', Press Release PR-125/2018-ISPR, 29 Mar. 2018.

Повідомлення про випробування крилатої ракети, що запускається з корабля, у 2019р. могли стосуватися іншої ракети. Див.: Gady, F.S., 'Pakistan's navy test fires indigenous anti-ship/land-attack cruise missile', *The Diplomat*, 24 Apr. 2019.

²⁰ Khan, B., 'Profile: Pakistan's new Hangor submarine', *Quwa Defence News and Analysis Group*, 11 Nov. 2019.

VIII. Ядерні сили Ізраїлю

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Ізраїль продовжує дотримуватися традиційної для нього політики ядерної непрозорості, офіційно не підтверджуючи й не спростовуючи наявність ядерної зброї¹. Як і Індія з Пакистаном, Ізраїль ніколи не був учасником Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*)².

Розсекречені американські та ізраїльські урядові документи свідчать про те, що Ізраїль започаткував створення запасів ядерної зброї на початку 1960-х років, використовуючи плутоній, вироблений ізраїльським дослідницьким ректором №2 (*IRR-2*) в Негевському Центрі ядерних досліджень (*Negev Nuclear Research Center*) поблизу Дімона³. Відкритої інформації про досвід експлуатації і потужність невідконтрольного МАГАТЕ реактора *IRR-2*, запущеного у 1963р., небагато⁴. Наразі він може використовуватися переважно для виробництва тритію⁵. Старіючий важководний реактор, який планувалося вивести з експлуатації ще у 2003р., досі працює, попри виявлення ряду конструктивних проблем у його активній зоні⁶. Тепер цей реактор планують заглушити у 2023р., але ізраїльська Комісія з атомної енергетики (*Atomic Energy Commission*), за повідомленнями, вивчає можливості подовження терміну його експлуатації до 2040-х років⁷.

За оцінками, Ізраїль має на озброєнні приблизно 90 ядерних боєприпасів (таблиця 10.9). Місця зберігання боєголовок, які, ймовірно, перебувають у розібраному стані, невідомі. Близько 30 з них, як вважають – авіабомби, призначені для доставки бойовими літаками *F-16I*. Не виключено, що окремі з ізраїльських літаків *F-15* також можуть мати ядерні завдання, але це не підтверджено.

Вважають, що до 50 боєголовок призначені для доставки БРНБ *Jericho*. Однак ізраїльський Уряд ніколи публічно не підтверджував наявність цих ракет.

Арсенал Ізраїлю, ймовірно, досі містить твердопаливні двоступеневі балістичні ракети середньої дальності *Jericho II*, які, як вважається, разом з

¹ Про роль цієї політики для рішень у сфері національної безпеки Ізраїлю див.: Cohen, A., 'Israel', eds H. Born, B. Gill and H. Hanggi, SIPRI, *Governing the Bomb: Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons* (Oxford University Press: Oxford, 2010), pp.152-170.

² Загальний огляд та інші подробиці ДНЯЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

³ Історію ізраїльської програми ядерної зброї див.: Cohen, A., *The Worst-kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010).

⁴ Glaser, A. and Miller, M., 'Estimating plutonium production at Israel's Dimona reactor', Science, Technology and Global Security Working Group, Massachusetts Institute of Technology, 2011.

⁵ Kelley, R. and Dewey, K., 'Assessing replacement options for Israel's ageing Dimona reactor', *Jane's Intelligence Review*, 20 Nov. 2018; International Panel on Fissile Material (IPFM), 'Countries: Israel', 12 Feb. 2018.

⁶ Levinson, C., 'Israel's Dimona nuclear reactor plagued by 1,537 defects, scientists say', *Haaretz*, 16 Apr. 2016.

⁷ Bob, Y.J., 'Experts agree Dimona nuke reactor can exceed original life expectancy', *Jerusalem Post*, 12 July 2019.

Таблиця 10.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2020р.

Тип	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Статус	Кількість боєголовок
Авіація^b				
<i>F-16I</i>	1 600	5 400	У штаті – 98 літаків; деякі (1-2 ескадрильї) вважаються здатними нести ядерну зброю	30
Балістичні ракети наземного базування^c				
<i>Jericho II</i>	1 500-1 800	750-1 000	Близько 50 ракет; розгорнуті з 1990р.	25
<i>Jericho III^d</i>	>4 000	1 000-1 300	На озброєнні з 2011-2015рр., наразі поступово замінюють <i>Jericho II</i>	25
Крилаті ракети				
..	За непідтвердженими повідомленнями, дизель-електричні підводні човни класу <i>Dolphin</i> можуть бути озброєні ядерними КРМБ; заперечується ізраїльськими офіційними особами	10
Загальна кількість				90^e

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; КРМБ – крилата ракета морського базування (*sea-launched cruise missile; SLCM*).

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження (кількість ракет) може бути зменшене.

^b Вважається, що лише модифікація “J” *F-16* використовується для ядерних завдань. Можливо, окремі з ізраїльських літаків *F-15I* також здатні доставляти ядерну зброю, але підтверджень цьому немає.

^c Уряд Ізраїлю жодного разу не визнав публічно наявність ракет *Jericho*.

^d Може розроблятися варіант ракети збільшеної дальності з новим ракетним двигуном.

^e За приблизною оцінкою СІПРІ, Ізраїль має на зберіганні близько 90 ядерних боєголовок. Існує значна невизначеність щодо розміру ядерного арсеналу Ізраїлю та спроможностей його боєголовок.

Джерела: Cohen, A., *The Worst-kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010); Cohen, A. and Burr, W., ‘Israel crosses the threshold’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 62, no. 3 (May/June 2006); Cohen, A., *Israel and the Bomb* (Columbia University Press: New York, 1998); Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., SIPRI, *Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997); International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2019* (Routledge: London, 2019); IHS *Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; Fetter, S., ‘Israeli ballistic missile capabilities’, *Physics and Society*, vol. 19, no. 3 (July 1990); *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; оцінки авторів.

мобільними транспортно-пусковими установками базуються в печерах на військовій базі поблизу м.Зехарія, приблизно за 25 км на захід від Єрусалиму⁸. На базі *Jericho II* створена ізраїльська космічна ракета-носієй *Shavit*, яка вивела на орбіту військовий супутник під час першого польоту у 1988р.⁹

У 2011р. було оголошено про появу на озброєнні триступеневої балістичної ракети проміжної дальності *Jericho III* з дальністю понад 4 000 км, яка може замінити (чи, можливо, вже замінила) *Jericho II*¹⁰. У 2013р. Ізраїль випробував ракету *Jericho III*, можливо, під назвою *Jericho IIIA*, з новим двигуном, що, за деякими джерелами, може забезпечити ракеті міжконтинентальну дальність – понад 5 500 км¹¹. 6 грудня 2019р. Міністр оборони Ізраїлю заявив про проведення випробувального пуску неназваної ракетної силової установки з військової бази в центрі Ізраїлю, але не сказав, яка ракета була використана¹². Згідно з непідтвердженими повідомленнями, йшлося про авіабазу Палмахім, що розташована на середземноморському узбережжі Ізраїлю і використовувалась як пусковий полігон для ракет *Jericho*¹³. Цей пуск знову викликав припущення, що Ізраїль може розробляти нову ракету *Jericho IV*¹⁴.

Ізраїль наразі має на озброєнні п'ять побудованих у Німеччині дизель-електричних підводних човнів класу *Dolphin* і *Dolphin-2*¹⁵. З'явилися численні непідтверджені повідомлення про те, що Ізраїль модифікував усі або деякі підводні човни для встановлення на них ядерних КРМБ власного виробництва, що забезпечує йому можливість завдання другого ядерного удару з моря¹⁶. Ізраїльські посадові особи завжди відмовлялися публічно коментувати ці повідомлення. Якщо вони відповідають дійсності, то військово-морський арсенал Ізраїлю може налічувати близько 10 боєголовок, по дві боєголовки на підводний човен.

⁸ O'Halloran, J. (ed.), 'Jericho missiles', *IHS Jane's Weapons: Strategic, 2015-16* (IHS Jane's: Coulsdon, 2015), p.53.

⁹ Graham, W., 'Israel launches Ofek spy satellite: Officials confirm malfunctions', NASA Spaceflight.com, 13 Sep. 2016.

¹⁰ O'Halloran, ed. (посилання 8).

¹¹ Ben David, A., 'Israel tests Jericho III missile', *Aviation Week & Space Technology*, 22 July 2013.

¹² Gross, J.A., 'Defense ministry conducts missile test over central Israel', *Times of Israel*, 6 Dec. 2019; Melman, Y., 'Why would Israel reportedly have missiles that reach beyond Iran', *Haaretz*, 11 Dec. 2019.

¹³ Trevithick, J., 'Did Israel just conduct a ballistic missile test from a base on its Mediterranean coast?', *The Drive*, 6 Dec. 2019.

¹⁴ Ahronheim, A., 'IDF tests rocket propulsion system', *Jerusalem Post*, 7 Dec. 2019.

¹⁵ Naval Today, 'Israel changes name of sixth Dolphin submarine', 11 Jan. 2019. A 6th submarine is scheduled to be delivered to Israel in 2020.

¹⁶ Див., наприклад: Cohen (посилання 3), p.83; Bergman, R. et al., 'Israel's deployment of nuclear missiles on subs from Germany', *Der Spiegel*, 4 June 2012; Frantz, D., 'Israel's arsenal is point of contention', *Los Angeles Times*, 12 Oct. 2003.

ІХ. Ядерні військові спроможності Північної Кореї

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Північна Корея реалізує активну, але вкрай непрозору військову ядерну програму. За оцінками, станом на січень 2020р., Північна Корея мала близько 30-40 ядерних боєприпасів (таблиця 10.10). Ця оцінка ґрунтується на розрахунках кількості розщеплюваних матеріалів – плутонію і ВЗУ, які Північна Корея могла виробити для використання у ядерній зброї (підрозділ Х), а також на припущеннях щодо конструкції і технології виготовлення її зброї¹.

У 2019р. Північна Корея продовжувала дотримуватися мораторію на випробувальні ядерні вибухи та випробувальні пуски балістичних ракет великої дальності, оголошеного керівником Північної Кореї Кім Чен Ином (*Kim Jong Un*) у квітні 2018р.² Однак у 2019р. Північна Корея провела багато випробувань керованих ракетно-артилерійських систем і кількох нових типів балістичних ракет малої дальності (БРМД). Вона також провела перший випробувальний пуск нової БРПЧ.

Виробництво розщеплюваних матеріалів

Північнокорейські потужності з виробництва та виділення плутонію для виготовлення ядерної зброї розташовані в Центрі ядерних досліджень у Йонгбені³. У 2019р. деякі розташовані там ядерні об'єкти, схоже, не працювали. У серпні Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) повідомило, що його аналіз супутникових знімків і даних дистанційних датчиків не виявив після 2018р. ознак роботи старіючого 5-МВт графітового дослідницького реактора, розташованого у Центрі ядерних досліджень⁴. Крім того, МАГАТЕ повідомило й про відсутність ознак переробки ядерного палива в розташованій поруч радіохімічній лабораторії, де раніше виділяли плутоній із відпрацьованих паливних елементів 5-МВт реактора⁵. У листопаді 2019р. аналіз комерційних супутникових знімків, проведений неурядовими експертами, показав, що експериментальний легководний реактор, що будувався

¹ Розгляд оцінок американської розвідки та інших оцінок стану ядерних боєголовок Північної Кореї див.: Кайл Ш.Н., Кристенсен Х.М. Ядерні військові спроможності Північної Кореї. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ ІХ розділу 6.

² Korean Central News Agency, 'Third Plenary Meeting of Seventh CC, WPK held in presence of Kim Jong Un', 21 Apr. 2018. Північна Корея здійснювала підземні випробувальні ядерні вибухи в жовтні 2006р., травні 2009р., лютому 2013р., січні й вересні 2016р. та вересні 2017р. Оціночна потужність випробувань постійно зростала.

³ Оцінку об'єктів та інфраструктури Північної Кореї з виробництва ядерної зброї див.: Hecker, S.S., Carlin, R.L. and Serbin, E.A., 'A comprehensive history of North Korea's nuclear program: 2018 update', Center for International Security and Cooperation, Stanford University, 11 Feb. 2019, p.3.

⁴ International Atomic Energy Agency, 'Application of safeguards in the Democratic People's Republic of Korea', Report to the Board of Governors by the Acting Director General, GOV/2019/33-GC(63)/20, 19 Aug. 2019, p.4; Pabian, F.V., Liu, J. and Makowsky, P., 'North Korea's Yongbyon Nuclear Complex: No sign of operations', 38 North, 15 Mar. 2019.

⁵ International Atomic Energy Agency (посилання 4). Плутоній, виділений з відпрацьованого палива реактора, можна використати для виробництва ядерної зброї.

у Йонгбені, який також здатен виробляти плутоній для ядерної зброї, піддавався тестуванню, але ще не був запущений у промислову експлуатацію⁶.

Існує велика невизначеність щодо потужностей зі збагачення урану та запасів ВЗУ Північної Кореї. Вважається, що Північна Корея надає пріоритет виробництву ВЗУ для використання в ядерних боєголовках, щоб компенсувати обмежені спроможності з виробництва збройового плутонію. Аналіз супутникових знімків у 2019р. показав, що Північна Корея продовжує використовувати газодифузійну установку в Йонгбені, про яку вона повідомила у 2010р.⁷ Використовуючи комерційні супутникові знімки, кілька неурядових дослідників виявили ймовірну приховану уранозбагачувальну установку в Кангсонгу, на південний захід від Пхеньяна⁸. Однак аналітики попередили, що без доступу до установки неможливо підтвердити характер і мету діяльності, що там відбувається⁹. У 2018р. американська розвідка, за повідомленням, дійшла висновку, що Північна Корея, імовірно, має не одну приховану уранозбагачувальну установку, і що країна намагається приховати типи та кількість виробничих об'єктів, залучених до її військової ядерної програми¹⁰.

Балістичні ракети наземного базування

Північна Корея збільшує і модернізує свій арсенал балістичних ракет, що складається з ракетних систем малої, середньої і проміжної дальності власного виробництва, які є на озброєнні або розробляються¹¹. Останніми роками здійснюється розробка кількох ракетних систем з дедалі більшою дальністю та досконалішими спроможностями доставки¹². Однак у 2018р. випробувальні пуски припинились, і МО США в січні 2019р. повідомило, що жодна нова балістична ракета більшої дальності (*Hwasong-10/12/13/14/15* чи *Bukkeokseong-1/2*) не надходила на озброєння¹³.

У грудні 2019р. Північна Корея провела два вогневі випробування ракетних двигунів на експлуатаційну витривалість на вертикальному

⁶ Serbin, E. and Puccioni, A., 'North Korea's Experimental Light Water Reactor: Possible testing of cooling system', 38 North, 6 Dec. 2019.

⁷ Pabian, F.V. and Liu, J., 'North Korea's Yongbyon nuclear facilities: Well-maintained but showing limited operations', 38 North, 9 Jan. 2019; Hecker, Carlin and Serbin (посилання 3), pp.3-4.

⁸ Panda, A., 'Exclusive: Revealing Kangson, North Korea's first covert uranium enrichment site', The Diplomat, 13 July 2018; Albright, D., 'Kangsong: A suspect uranium enrichment plant', Imagery Brief, Institute for Science and International Security, 2 Oct. 2018.

⁹ Hecker, Carlin and Serbin (посилання 3), p.4; Madden, M., 'Much ado about Kangson', 38 North, 3 Aug. 2018.

¹⁰ Kube, C., Dilanian, K. and Lee, C.E., 'North Korea has increased nuclear production at secret sites, say US officials', NBC News, 1 July 2018; Nakashima, E. and Warrick, J., 'North Korea working to conceal key aspects of its nuclear program, US officials say', *Washington Post*, 30 June 2018.

¹¹ Center for Strategic and International Studies Missile Defence Project, 'Missiles of North Korea', Missile Threat, accessed Jan. 2020.

¹² James Martin Center for Nonproliferation Studies (CNS), CNS North Korea Missile Test Database, accessed Jan. 2020. Північна Корея здійснила 20 відомих випробувань таких ракет у 2017р.

¹³ US Department of Defense (DOD), Office of the Secretary of Defense, *Missile Defense Review 2019* (DOD: Arlington, VA, 2019), p.7.

випробувальному стенді для двигунів у м.Сохае¹⁴. Деякі аналітики припускали, що Північна Корея випробувала на землі великий твердопаливний ракетний двигун, призначений для нової балістичної ракети великої дальності¹⁵. Однак інші вважали, що це було, скоріше, випробування нового невідомого або існуючого рідкопаливного двигуна¹⁶.

Балістичні ракети малої дальності

У 2019р. Північна Корея здійснила перші випробувальні пуски як мінімум трьох нових типів твердопаливних БРМД¹⁷. Одна ракета (яку МО США позначає як *KN-23*) ззовні нагадує російську БРМД *Искандер-М*¹⁸. Ця ракета має оціночну максимальну дальність понад 600 км і двічі пройшла випробувальні пуски у 2019р.¹⁹ Друга ракета (*KN-25*) використовується у реактивній системі залпового вогню великого калібру і має продемонстровану дальність 380 км²⁰. Третя ракета, *KN-24*, нагадує збільшену версію Тактичної ракетної системи Армії США (*Army Tactical Missile System, ATACMS*)²¹. Вона двічі пройшла випробування у 2019р. і має оціночну дальність 400 км²².

Інформації з відкритих джерел про технічні характеристики нових БРМД, у т.ч. про їх дальність, точність і спроможності з подолання системи протиракетної оборони, дуже мало. У 2019р. деякі аналітики припускали, що ракети *KN-23* та, можливо, *KN-24* можуть бути т.зв. системами подвійного призначення, тобто мати задачі доставки як звичайних, так і ядерних боєголовок²³. Це викликало стурбованість, оскільки може створити “новий рівень непередбачуваності” під час прийняття військових рішень – ні США, ні Південна Корея не зможуть бути впевнені, чи несе запущена ракета одного з цих типів ядерну боєголовку, і тому

¹⁴ Warrick, J., ‘North Korea never halted efforts to build powerful new weapons, experts say’, *Washington Post*, 24 Dec. 2019.

¹⁵ Ankit Panda (@nktpond), ‘Also, given the “very important” test that’s set to improve their “strategic position” – and now Kim Yong Chol talking about surprises – we have more reason to expect the demonstration of a “qualitatively new” capability that we haven’t seen before. Solid-fuel ICBM/IRBM looks likely’, Twitter, 9 Dec. 2019.

¹⁶ Elleman, M., ‘North Korea’s rocket engine test: What we know and don’t know’, 38 North, 10 Dec. 2019.

¹⁷ Center for Strategic and International Studies Missile Defence Project, ‘North Korean missile launches & nuclear tests: 1984-present’, *Missile Threat*, 25 Mar. 2020.

¹⁸ Lewis, J., ‘Preliminary analysis: KN-23 SRBM’, Middlebury Institute of International Studies at Monterey, James Martin Center for Nonproliferation Studies, 5 June 2019.

¹⁹ Center for Strategic and International Studies Missile Defence Project, ‘KN-23’, *Missile Threat*, accessed Jan. 2020.

²⁰ Center for Strategic and International Studies Missile Defence Project, ‘KN-25’, *Missile Threat*, accessed Jan. 2020; Byrne, L., ‘North Korea tests “super-large” multiple rocket launch system: KCNA’, *NK News*, 24 Aug. 2019.

²¹ Elleman, M., ‘North Korea’s new short-range missiles: A technical evaluation’, 38 North, 9 Oct. 2019; Panda, A., ‘North Korea tests new type of short-range ballistic missile’, *The Diplomat*, 12 Aug. 2019.

²² Center for Strategic and International Studies Missile Defence Project, ‘KN-24’, *Missile Threat*, accessed Jan. 2020.

²³ Denyer, S., ‘Fast, low and hard to stop: North Korea’s missile tests crank up the threat level’, *Washington Post*, 15 Aug. 2019; Lewis (посилання 18).

Таблиця 10.10. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2020р.

Тип ^a	Дальність (км)	Навантаження (кг)	Статус	Кількість боєголовок
Балістичні ракети наземного базування				
<i>Hwasong-7</i> (<i>Nodong</i>)	>1 200	1 000	Одноступенева рідкопаливна ракета. Менше 100 ПУ; на озброєнні з 1990р.	..
<i>Hwasong-9</i> (<i>Scud-ER</i>)	1 000	500	Варіант ракет <i>Scud</i> , полегшений для завантаження додаткового палива	
<i>Bukkeukseong-2</i> (<i>KN-15</i>)	1 000	..	Одноступенева твердопаливна ракета, розробляється для запуску з мобільної контейнерної ПУ. Наземний варіант БРПЧ <i>Bukkeukseong-1</i> ; проходила пускові випробування у 2017р.	
<i>Hwasong-10</i> (<i>BM-25, Musudan</i>)	>3 000	[1 000]	Одноступенева рідкопаливна ракета, розробляється; кілька невдалих випробувальних пусків у 2017р.	
<i>Hwasong-12</i> (<i>KN-17</i>)	>3 000	1 000	Одноступенева рідкопаливна ракета, розробляється	
<i>Hwasong-13</i> (<i>KN-08</i>) ^b	>5 500	..	Триступенева ракета потенційно міжконтинентальної дальності, розробляється; відомих випробувальних пусків ще не було	
<i>Hwasong-14</i> (<i>KN-20</i>)	6 700- 10 400	500-1 000	Двоступенева рідкопаливна ракета, розробляється; проходила пускові випробування у 2017р.	
<i>Hwasong-15</i> (<i>KN-22</i>)	13 000	1 000-1 500	Двоступенева рідкопаливна ракета, розробляється; проходила пускові випробування у 2017р.	
<i>Taepodong-2</i> ^c	12 000	..	Розробляється; триступеневий варіант космічної ракети вивів на орбіту супутники у грудні 2012р. і лютому 2016р.	
БРПЧ				
<i>Bukkeukseong-3</i>	[1 900]	..	Двоступенева твердопаливна БРПЧ, розробляється на заміну попереднього рідкопаливного варіанту.	..

Загальна кількість**[30-40]^d**

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; [] – цифра непевна; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні.

^a У таблиці перелічені балістичні ракети, потенційно придатні для доставки ядерного боєзаряду. В надійних відкритих джерелах немає підтверджень, що Північна Корея розробила і випробувала функціонуючу головну частину для доставки ядерної боєголовки балістичною ракетою великої дальності.

^b Двоступеневий варіант *KN-14* розробляється, але випробувальних пусків ще не було.

^c Двоступенева ракета *Taepodong-1* була невдало випробувана у 1998р.

^d За оцінкою СІПРІ, Північна Корея може мати розщеплених матеріалів на 30-40 боєголовок. Не відомо скільки боєголовок могло бути зібрано.

Джерела: US Department of Defense (DOD), Office of the Secretary of Defense, *Missile Defense Review 2019* (DOD: Arlington, VA, 2019); US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017); *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, various issues; *Bulletin of the Atomic Scientists*, 'Nuclear notebook', різні випуски; оцінки авторів.

можуть відреагувати непропорційно²⁴. Але, якщо старі БРМД низької точності могли розроблятися для подвійного призначення, то інформації з відкритих поважних джерел, яка б підтверджувала ядерні спроможності більш точних KN-23 (або KN-24), зовсім немає²⁵.

Балістичні ракети середньої і проміжної дальності

Припускаючи, що Північна Корея здатна виробляти достатньо компактну боєголовку, деякі спостерігачі вважають, що розміри, дальність і боєготовність ракети середньої дальності *Hwasong-7*, або *Nodong* (транслітерується також як *Rodong*), роблять її системою, що з дуже високою вірогідністю матиме ядерні завдання²⁶. *Nodong*, розроблена на базі радянської *Scud*, є одноступеневою рідкопаливною балістичною ракетою з оціночною максимальною дальністю понад 1 200 км. Крім того, Північна Корея розробила одноступеневу рідкопаливну систему *Hwasong-9*, або *Scud-ER* (збільшеної дальності), яка також може бути здатна нести ядерний заряд. *Scud-ER*, розроблена на базі ракети *Hwasong-6* (варіант *Scud C*) з довшим корпусом для додаткового пального та має дальність близько 1 000 км²⁷.

Ракета *Hwasong-10*, що має також позначення *Musudan*, або *BM-25*, є одноступеневою рідкопаливною ракетою з оціночною дальністю понад 3 000 км. *Musudan* вперше демонструвалася на військовому параді у 2010р. Випробувальні пуски розпочались у 2016р. та супроводжувалися численними невдачами²⁸. У 2016-2017рр. про випробувальні пуски *Musudan* не повідомлялось, і стан програми розробки ракети наразі не відомий.

Hwasong-12 (яку МО США позначає також як *KN-17*) є одноступеневою ракетою проміжної дальності, що, як вважають, має новий рідкопаливний розгінний двигун, а також конструктивні особливості, що дозволяють опрацювати на ній технологію розробки майбутньої міжконтинентальної

²⁴ Kim, D. and Hanham, M., 'North Korean missiles: Size does not matter', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 15 May 2019.

²⁵ Неофіційну технічну оцінку, що усуває можливість наявності у *KN-23* ядерних спроможностей, див.: Elleman (посилання 21).

²⁶ Див., наприклад: Fitzpatrick, M., 'North Korea nuclear test on hold?', *Shangri-La Voices*, International Institute for Strategic Studies, 27 May 2014; Albright, D., 'North Korean miniaturization', 38 North, 13 Feb. 2013.

²⁷ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), pp.18, 25.

²⁸ Savelsberg, R. and Kiessling, J., 'North Korea's Musudan missile: A performance assessment', 38 North, 20 Dec. 2016. У 2016р. Північна Корея здійснила вісім випробувальних пусків системи *Musudan*. Лише одне випробування вважається успішним. На інших випробуваннях ракети вибухали під час пуску чи невдовзі після нього.

балістичної ракети (МБР)²⁹. Деякі аналітики припускали, що ця ракета оснащена невеликим післярозгінним блоком, який, крім збільшення максимальної дальності, може бути використаний для підвищення точності наведення боеголовки³⁰. Ракета, що має оціночну дальність понад 3 000 км, востаннє була запущена для випробувань у 2017р., але так і не надійшла на озброєння³¹.

Північна Корея розробляє ракету *Bukkeukseong-2* (позначення МО США – *KN-15*), що є наземним варіантом БРПЧ *Bukkeukseong-1*. Ця двоступенева твердопаливна ракета має оціночну дальність близько 1 000 км³². Два випробувальні пуски відбулись у 2017р. Деякі аналітики зазначали, що розробка Північною Кореєю *Bukkeukseong-2*, ймовірно, вписується у план підвищення живучості балістичних ракет-носіїв ядерної зброї. Час запуску твердопаливних ракет є меншим, порівняно з рідкопаливними, і вони потребують менше транспортних засобів забезпечення, які можуть демаскувати їх позиції³³.

Балістичні ракети міжконтинентальної дальності

Пріоритетом Північної Кореї, як вважається, є створення і прийняття на озброєння МБР, яка потенційно могла б доставляти ядерну боеголовку до цілей на континентальній частині США. Однак в оцінках поточних можливостей Північної Кореї стосовно ракет великої дальності зберігається значна невизначеність³⁴.

Північна Корея вперше продемонструвала *Hwasong-13* (позначення МО США – *KN-08*) як мобільну триступеневу ракету міжконтинентальної дальності на військовому параді у квітні 2012р., хоча деякі незалежні аналітики стверджували, що ці ракети були лише макетами³⁵. Оцінки дальності та корисного навантаження цих ракет є дуже спірними. Станом на 2019р., пускові випробування не проводилися.

Північна Корея розробила прототип МБР *Hwasong-14* (позначення МО США – *KN-20*), вперше продемонстрований на військовому параді у Пхеньяні у 2015р.³⁶ На цій двоступеневій ракеті, схоже, використаний той самий високопотужний рідкопаливний розгінний двигун, що й на

²⁹ Yi, Y., 'Hwasong-12 a stepping-stone in North Korea's ICBM development', *The Hankyoreh*, 16 May 2017; Savelsberg, R., 'A quick technical analysis of the Hwasong-12 missile', 38 North, 19 May 2017.

³⁰ Elleman, M., 'North Korea's Hwasong-12 launch: A disturbing development', 38 North, 30 Aug. 2017.

³¹ Panda, A., 'North Korea shows increased operational confidence in the Hwasong-12 IRBM', *The Diplomat*, 17 Sep. 2017; US Department of Defense (посилання 13).

³² US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 27), p.25.

³³ Panda, A., 'It wasn't an ICBM, but North Korea's first missile test of 2017 is a big deal', *The Diplomat*, 14 Feb. 2017.

³⁴ Albert, E., 'North Korea's military capabilities', Council on Foreign Relations, updated 20 Dec. 2019.

³⁵ Schiller, M. and Kelley, R., 'Evolving threat: North Korea's quest for an ICBM', *Jane's Defence Weekly*, 18 Jan. 2017, p.24.

³⁶ Schiller and Kelley (посилання 35).

одноступеневій *Hwasong-12*³⁷. За результатами випробувального пуску, проведеного у 2017р., аналітики вважають, що дальність ракети навряд чи перевищує 8 000 км з корисним навантаженням 500 кг, що приблизно дорівнює вазі ядерної боеголовки. Це означає, що у разі запуску з Північної Кореї ракета не зможе досягти цілей у США далі, ніж на західному узбережжі³⁸.

Північна Корея розробляє нову двоступеневу МБР *Hwasong-15* (позначення МО США – *KN-22*), що має значно більший другий ступінь і потужніші розгінні двигуни, ніж *Hwasong-14*. Перший випробувальний пуск був здійснений 28 листопада 2017р., коли *Hwasong-15* була запущена по крутій траєкторії і летіла вище та довше за будь-яку попередню північнокорейську ракету. За однією з оцінок, теоретична максимальна дальність *Hwasong-15* за нормальної траєкторії становить до 13 тис. км – достатньо, щоб вразити Вашингтон чи інші цілі на східному узбережжі США³⁹. Вважається, однак, що ракета несла легке навантаження, і за умов більшого навантаження, такого, як ядерна боеголовка, дальність може значно зменшитися⁴⁰.

Хоча Північна Корея досягла значних успіхів у створенні ядерної МБР, здатної гарантовано загрожувати США, їй ще належить підтвердити характеристики та надійність ракетної системи, що розробляється⁴¹. Зокрема, військові аналітики підкреслювали, що Північна Корея ще не продемонструвала опанування технології створення надійної головної частини, здатної повертатися в атмосферу, а також технології наведення боеголовки на кінцевій ділянці траєкторії та її активації⁴². У ракетному огляді (*Missile Defense Review*) МО США 2019р. зазначено, що Північна Корея розгорнула одну МБР *Taepodong-2*⁴³. Однак інші офіційні американські джерела вважають цю ракету космічною ракетою-носієм, яка потребуватиме модифікації для використання у якості МБР⁴⁴.

Балістичні ракети на підводних човнах

У рамках заходів підвищення живучості ядерних балістичних ракет Північна Корея продовжує розробку системи БРПЧ. У жовтні 2019р. Північна Корея оголосила, що провела випробувальний пуск “нового типу” БРПЧ під назвою

³⁷ На думку одного неурядового аналітика, Північна Корея, імовірно, придбала двигун незаконними каналами в Росії, Україні чи обох цих країнах. Див.: Elleman, M., ‘The secret to North Korea’s ICBM success’, IISS Voices blog, International Institute for Strategic Studies, 14 Aug. 2017.

³⁸ Elleman, M., ‘North Korea’s Hwasong-14 ICBM: New data indicates shorter range than many thought’, 38 North, 29 Nov. 2018.

³⁹ Wright, D., ‘Re-entry of North Korea’s Hwasong-15 missile’, All Things Nuclear blog, Union of Concerned Scientists, 7 Dec. 2017.

⁴⁰ Elleman, M., ‘North Korea’s third ICBM launch’, 38 North, 29 Nov. 2017.

⁴¹ Acton, J., ‘Assessing North Korea’s progress in developing a nuclear-armed ICBM’, Carnegie Endowment for International Peace, 4 May 2018.

⁴² Wright (посилання 39); Elleman (посилання 40). Див. також: Ali, I., ‘US general says North Korea not demonstrated all components of ICBM’, Reuters, 30 Jan. 2018.

⁴³ US Department of Defense (посилання 13), p.7.

⁴⁴ Див., наприклад: US Defense Intelligence Agency (DIA), *Global Nuclear Landscape 2018* (DIA: Washington, DC, 2018), p.22.

Bukkeukseong-3 (транслітерується також як *Pukguk-song-3*)⁴⁵. Випробування було проведене з буксированої підводної платформи біля східного узбережжя Північної Кореї. Ракета мала двоступеневу твердопаливну конструкцію, але було не ясно, чи використовувався на ній той самий прискорювач, що й на її попередниці, БРПЧ *Bukkeukseong-1*. Маючи оціночну максимальну дальність 1 900 км, *Bukkeukseong-3* стала б твердопаливною ракетою з найбільшою дальністю на озброєнні Північної Кореї⁴⁶.

У 2019р. Північна Корея довела, що вона досягла успіхів у розробці, будівництві та, зрештою, прийнятті на озброєння боездатного підводного човна з балістичними ракетами. Наразі Північна Корея має на озброєнні один експериментальний підводний човен класу *Sinpo*, оснащений однією БРПЧ. Візит керівника Північної Кореї Кім Чен Ина до південної судноверфі в м.Сінпо у липні 2019р. дав реальні свідчення будівництва нею нового підводного човна з балістичними ракетами⁴⁷. Схоже, що човен створюють на базі модифікованого дизель-електричного підводного човна класу *Romeo* та оснащують трьома пусковими контейнерами⁴⁸. За повідомленням державного Центрального телеграфного агентства Кореї, надходження підводного човна на озброєння “не забариться”⁴⁹.

⁴⁵ Korean Central News Agency, ‘DPRK succeeds in test-firing new-type submarine-launched ballistic missile’, 2 Oct. 2019; Lee, J., ‘North Korea says it successfully tested new submarine-launched ballistic missile’, Reuters, 2 Oct. 2019; Ji, D., ‘Pukguk-song-3 SLBM test-launch is “powerful blow” to hostile forces: Rodong Sinmun’, NK News, 4 Oct. 2019.

⁴⁶ Panda, A., ‘North Korea finally unveils the Pukguk-song-3 SLBM: First takeaways’, The Diplomat, 3 Oct. 2019; Center for Strategic and International Studies Missile Defence Project (посилання 11).

⁴⁷ Bermudez, J. and Cha, V., ‘Sinpo South Shipyard: Construction of a new ballistic missile submarine?’, Beyond Parallel, Centre for Strategic and International Studies, 28 Aug. 2019.

⁴⁸ Liu, J. and Town, J., ‘North Korea’s Sinpo South shipyard: Recent activity’, 38 North, 26 Sep. 2019; Hotham, O., ‘New North Korean submarine capable of carrying three SLBMs: South Korean MND’, NK News, 31 July 2019.

⁴⁹ Yonhap News Agency, ‘NK leader inspects new submarine to be deployed in East Sea: State media’, 23 July 2019.

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2019р.

- Розділ 11. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження**
- Розділ 12. Хімічні та біологічні загрози безпеці**
- Розділ 13. Контроль над звичайними озброєннями та нові військові технології**
- Розділ 14. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання та зброєю**

11. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження

Загальний огляд

У 2019р. перспективи збереження досягнень Росії і США в контролі над ядерною зброєю здавалися дедалі більш віддаленими. Упродовж року давня суперечка між Росією і США з приводу фундаментального договору про контроль над озброєннями часів холодної війни – радянсько-американського Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*) – досягла кульмінації з руйнацією Договору (підрозділ I). США звинуватили Росію у розробці та розгортанні мобільної крилатої ракети наземного базування з дальністю, забороненою Договором, тоді як Росія вперто відкидала це звинувачення як безпідставне. У серпні США підтвердили свій вихід з Договору про РСМД через ігнорування Росією стурбованості США його виконанням. Це рішення означало фактичне припинення Договору, що викликало занепокоєння європейських членів НАТО через ризик появи нової ядерної зброї в Європі.

Також упродовж року Росія і США не просунулися у справі подовження останньої двосторонньої угоди про контроль над ядерною зброєю – Договору 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, СНО III, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START, START III*). Попереднього року дві країни досягли остаточних лімітів скорочення сил за СНО III до визначеної дати. Однак чинність цього Договору припиниться, якщо сторони не домовляться подовжити його, разом з режимом повідомлень та інспекцій, до лютого 2021р. Глухий кут зі СНО III виник в умовах напруженості між Росією і США через протиракетну оборону (ПРО), нові системи доставки зброї і розвиток стратегічних спроможностей Китаю, що виявило розбіжності в їх цілях і пріоритетах стосовно контролю над ядерною зброєю.

У 2019р. зберігалася напруженість у відносинах США з Північною Кореєю через триваючі в ній програми розробки ядерної зброї і балістичних ракетних систем її доставки (підрозділ II). Дві країни залишалися у дипломатичному глухому куті у зв'язку із зобов'язаннями своїх лідерів, взятими під час минулорічного саміту – працювати над встановленням мирних відносин і денуклеаризацією Корейського півострова. Другий саміт двох керівників, що відбувся в лютому, завершився без конкретних результатів. Крім того, хоча Північна Корея продовжувала дотримуватися проголошеного нею мораторію на випробування ядерної зброї і балістичних ракет великої дальності, упродовж року вона здійснила багато випробувальних пусків балістичних ракет меншої дальності, в т.ч. кількох нових типів.

У 2019р. тривали суперечки у зв'язку з виконанням Спільного всеохопного плану дії (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) 2015р. – багатосторонньої угоди, спрямованої на обмеження критичної для режиму нерозповсюдження діяльності Ірану в ядерній сфері та забезпечення впевненості міжнародної спільноти у винятково мирному характері його ядерної програми (підрозділ III). Упродовж року Іран оголосив, що поступово відмовлятиметься від обмежень, визначених цією угодою, у відповідь на поновлення США санкцій проти нього після виходу США із СВПД у 2018р. Уряд Ірану закликав інші сторони угоди, особливо ЄС, надати гарантії хоча б якогось послаблення санкцій згідно з СВПД – одного з головних виграшів Ірану – не зважаючи на екстериторіальний характер американських санкцій, з метою залишення Ірану стороною угоди. В умовах зростаючої політичної напруженості Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) підтвердило, що в рамках СВПД Іран продовжує сприяти інспекціям і заходам моніторингу з боку Агентства.

У 2019р. відбувалися різні події і заходи, пов'язані з багатосторонніми договорами та ініціативами з ядерного роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження (підрозділ IV). У рамках Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*) у Нью-Йорку у квітні-травні відбулася третя й остання сесія комітету з підготовки до Оглядової конференції ДНЯЗ 2020р.. Також стабільно збільшувалася кількість підписантів і ратифікацій Договору про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW*) – першого договору, що запроваджує повну заборону ядерної зброї, включно з її розробкою, розгортанням, володінням, застосуванням і погрозами застосування. У грудні Генеральна Асамблея (ГА) ООН ухвалила резолюцію із закликом до всіх держав, які ще не зробили цього, “якнайшвидше підписати, ратифікувати, прийняти, схвалити і приєднатися до Договору”.

Упродовж року також відбувалися події, пов'язані з двома пунктами порядку денного багатостороннього ядерного роззброєння та нерозповсюдження. У вересні в Нью-Йорку була скликана 11-та Конференція зі сприяння набуттю чинності Договором 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBT*). Конференція відбулася на фоні американських звинувачень Росії у порушенні її зобов'язань за ДВЗЯВ. У листопаді Конференція зі створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї та іншої зброї масового ураження, провела свою першу сесію в ООН у Нью-Йорку. ГА ООН ухвалила рішення провести Конференцію у грудні 2018р., тоді як заклики до створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї, лунають з 1974р.

ТЮТТІ ЕРАСТЬО, ШЕННОН Н.КАЙЛ, ПЬОТР ТОПЧКАНОВ

I. Американсько-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння

ПЬОТР ТОПЧКАНОВ, ЯН ДЕЙВІС

Події 2019р. чітко показали, що двосторонній контроль Росії і США над ядерною зброєю зазнає руйнації. 2 серпня США офіційно вийшли з Договору про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності 1987р. (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-range and Shorter-range Missiles, INF Treaty*), – насамперед, через нібито його невиконання Росією, що призвело до припинення чинності Договору¹. Крім того, не було домовленості про подовження єдиної угоди про контроль над ядерною зброєю, що залишалася між Росією і США – Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*), чинність якого, у разі його подовження до лютого 2021р., також припиняється². У зв'язку з цими двома рішеннями контроль над озброєннями з боку Росії і США зіштовхнувся з найбільшою кризою з 2002р., коли США вийшли з двостороннього Договору 1972р. про обмеження систем протиракетної оборони (Договір ПРО, *Anti-Ballistic Missile Treaty, ABM Treaty*)³.

Мірою виникнення патової ситуації у двосторонніх зусиллях, робилися деякі обмежені та суперечливі спроби перевести дебати у тристоронній формат із залученням Китаю, або у багатосторонній формат за участі інших ядерних держав. Однак перспективи заміни двосторонніх російсько-американських угод новою багатосторонньою конструкцією, що охоплюватиме Китай, не виглядали обнадійливо. Натомість після скасування Договору про РСМД стали очевидними перші ознаки подальшого розповсюдження ракет, коли США провели випробувальні пуски двох ракет, не дозволених Договором.

У цьому підрозділі розглядаються ключові події 2019р., пов'язані з Договором про РСМД та Новим СНО, а також містяться висновки про те, що ера двосторонніх договорів про контроль над ядерною зброєю, схоже, добігає кінця.

¹ Загальний огляд та інші подробиці Договору про РСМД див. у підрозділі III додатка А цього видання.

² Загальний огляд та інші подробиці Нового СНО див. у підрозділі III додатка А цього видання.

³ Загальний огляд та інші подробиці Договору ПРО див. у підрозділі III додатка А цього видання. Про його припинення див.: Кайл Ш.Н. Протиракетна оборона та майбутнє Договору ПРО. – *Щорічник СІПРІ 2002*, підрозділ II розділу 10; Kile, S.N., 'Nuclear arms control, non-proliferation and ballistic missile defence', *SIPRI Yearbook 2003*, pp.603-604.

Врїзка 11.1. Ракетна система *9M729* і Договір 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності

Договір про РСМД забороняв Росії, США та іншим сторонам мати, виробляти та випробувати балістичні й крилаті ракети наземного базування з дальністю від 500 до 5 500 км^а. Договір дозволяв випробування ракет зі стаціонарної наземної пускової установки на заборонену дальність, якщо ракети після їх прийняття на озброєння призначалися для пусків з моря чи повітря. США заявляють, що Росія вперше випробувала нову ракету під назвою *9M729* (або *SSC-8*, за позначенням НАТО) зі стаціонарної наземної пускової установки на заборонену дальність, а потім – з мобільної пускової установки на дозволену дальність (менше 500 км). Поєднавши результати цих випробувань, вона змогла розробити заборонену ракету наземного базування^б. Росія заперече це^с. У відкритих джерелах було небагато інформації про технічні характеристики ракетної системи *9M729*. Незалежні експерти вважають, що її прототипом могла бути крилата ракета морського базування *3М-14 Калибр* ВМФ Росії (позначення НАТО – *SS-N-30A*)^д. Також були припущення, що ракета *9M729* могла бути випробувана за допомогою пускової установки *Искандер-М*^е. Хоча ця пускова установка прямо не заборонена Договором про РСМД, її використання разом із забороненою системою означало б, що вона має бути знищена разом із забороненими ракетами.

^а Загальний огляд та інші подробиці Договору про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності див. у підрозділі III додатка А цього видання.

^б US Office of the Director of National Intelligence, ‘Director of National Intelligence Daniel Coats on Russia’s Intermediate-range Nuclear Forces (INF) Treaty violation’, 30 Nov. 2018.

^с US Department of State, ‘Timeline of highlighted US diplomacy regarding the INF Treaty since 2013’, Fact sheet, 30 July 2019; та ‘US fails to rectify INF violations, senior Russian diplomat says’, TASS, 5 Aug. 2019.

^д Podvig, P., ‘The INF Treaty culprit identified. Now what?’, Russian Strategic Nuclear Forces, 5 Dec. 2017.

^е Podvig (посилання *d*).

Руйнація Договору про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності

Наприкінці 2018р. суперечка між Росією і США (і їх союзниками по НАТО) стосовно Договору про РСМД досягла моменту, коли можливість врятувати Договір стала дуже малоімовірною⁴. 4 грудня 2018р. Держдепартамент США та міністри закордонних справ членів НАТО одночасно заявили про нібито “суттєве порушення” Договору Росією⁵. Ці звинувачення, що лунають з 2013р., стосувалися переважно російської мобільної крилатої ракети наземного базування (КРНБ) *9M729*, яка нібито має дальність польоту, заборонену Договором (врїзка 11.1). Росія вперто заперечувала ці звинувачення.

Після того, як європейські члени НАТО переконали США надати Росії 60-денну відстрочку до початку лютого 2019р., Генеральний секретар НАТО Є.Столтенберг (*Jens Stoltenberg*) попередив Росію, що вона має “останній

⁴ Про події, пов’язані з Договором про РСМД у 2018р., див.: Топічканов П., Кайл Ш.Н., Дейвіс Я. Америко-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ II розділу 7.

⁵ US Department of States, ‘Russia’s violation of the Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty’, Fact sheet, 4 Dec. 2018; NATO, Statement on the Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty, Press Release no.(2018) 162, 4 Dec. 2018.

шанс” виконати Договір про РСМД⁶. Для США і НАТО це означало доведене знищення ракет 9M729, її пускових установок і відповідної техніки. Якщо цього не станеться, США призупиняють виконання своїх зобов’язань за Договором і подають повідомлення про вихід за шість місяців, як це вимагається.

Січень 2019р.: Відстрочка закінчується

Росія продовжувала заперечувати звинувачення в порушенні Договору та називала ці звинувачення підставою для США вийти з нього⁷. Відповідь Росії спиралась на правові, військові та дипломатичні аргументи. По-перше, заступник міністра закордонних справ С.Рябков стверджував, що призупинити Договір юридично неможливо, і що Росія розглядатиме будь-які спроби США розробляти, виробляти та випробовувати заборонені ракети в будь-який час його призупинення як порушення Договору⁸. По-друге, Росія погрожувала наростити власні військові спроможності та вважати цілями будь-які американські ракети, розгорнуті в Європі після виходу США з Договору⁹. По-третє, Росія докладала дипломатичних зусиль, з метою не допустити його призупинення і потенційного виходу з нього США¹⁰.

15 січня 2019р. Росія і США провели консультації у Женеві. Відповідні делегації очолювали С.Рябков і заступник державного секретаря США з питань контролю над озброєннями та міжнародної безпеки А.Томпсон (*Andrea Thompson*). Однак сторони не змогли піти далі взаємних звинувачень, причому США продовжували наполягати на демонтажі спірної ракети¹¹. Спеціальна верифікаційна комісія (*Special Verification Commission, SVC*) – орган розв’язання суперечок за Договором про РСМД – у 2019р. не збиралася¹².

23 січня 2019р. Міністерство оборони (МО) Росії дозволило закордонним спостерігачам оглянути мобільну пускову установку *Искандер-М* та контейнер для ракети, але невідомо, чи був він призначений саме для ракет 9M729. США та більшість їх союзників по НАТО відмовилися брати участь в

⁶ NATO, ‘Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the North Atlantic Council in Foreign Ministers’ session’, 4 Dec. 2018.

⁷ ‘Lavrov points out US showed no proof that Russia breached INF with new missile’s tests’, TASS, 18 Jan. 2019.

⁸ ‘INF Treaty cannot be suspended, it can only be violated, says senior Russian diplomat’, TASS, 18 Dec. 2018.

⁹ ‘Russia eyes beefing up armed forces amid US plans to quit INF, says defense chief’, TASS, 4 Dec. 2018; ‘Russia to target any US missiles deployed in Europe after INF Treaty terminated – Kremlin’, TASS, 20 Dec. 2018.

¹⁰ Наприклад, міністри закордонних справ членів Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ) виступили із заявою на підтримку Договору про РСМД. Див.: Organization for Security and Co-Operation in Europe (OSCE), Ministerial Council, Joint statement by the ministers for foreign affairs of the Republic of Armenia, the Republic of Belarus, the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Russian Federation and the Republic of Tajikistan at the Twenty-Fifth Meeting of the OSCE Ministerial Council, MC.DEL/21/18, 6 Dec. 2018.

¹¹ ‘Russia, US fail to save missile treaty, Washington to pull out’, Reuters, 16 Jan. 2019.

¹² SVC збиралася 31 раз, остання зустріч відбулася 14 грудня 2017р.

інспекції¹³. Пізніше США розкритикували цю демонстрацію як “цілком контрольовану” Росією і заявили, що цей захід не змінить того факту, що Росія вже випробувала ракету 9M729 на дальність, заборонену Договором про РСМД¹⁴.

Лютий-серпень 2019: Вихід з Договору

Оскільки Росія не знищила ракету 9M729, її пускові установки та відповідну техніку впродовж 60-денного періоду відстрочки, 1 лютого 2019р. Президент США Д.Трамп розпочав процес виходу з Договору і призупинив зобов'язання США за ним¹⁵. Призупинення набуло чинності наступного дня, з чого розпочався шестимісячний період повідомлення про вихід. У заяві НАТО була висловлена підтримка рішення США з покладенням усієї відповідальності за можливе припинення Договору про РСМД на Росію¹⁶. США та інші члени НАТО також підтвердили, що Договір буде збережено, якщо Росія у спосіб, придатний для верифікації, демонтує цю ракетну систему – в іншому разі США офіційно вийдуть з Договору 2 серпня.

Росія спочатку відповіла заявою, що її дзеркальною відповіддю на, за її словами, аналогічні розробки США буде розробка нею нової гіперзвукової ракети проміжної дальності наземного базування¹⁷. 2 лютого 2019р. МО Росії звинуватило США в розширенні її ракетної програми, започаткованої у 2017р., та у виробництві ракет з дальністю, забороненою Договором про РСМД¹⁸.

Від 2 лютого по 2 серпня відбулися кілька спроб досягти компромісу, з метою порятунку Договору. 4 березня начальник Генерального штабу російських Збройних сил генерал В.Герасімов і голова Комітету начальників штабів США генерал Дж.Данфорд (*Joseph Dunford*) зустрілись у Відні для обговорення питань Договору про РСМД і стратегічної стабільності¹⁹. Прориву на переговорах не сталося, і того ж дня Президент Росії В.Путін

¹³ Russian Ministry of Defence, ‘Russian Defence Ministry briefs military attaches with presentation of 9M729 missile of Iskander-M complex’, 23 Jan. 2019; ‘US mobilizes allies to blame Russia for dismantling INF Treaty – Lavrov’, TASS, 16 Feb. 2019; Reevell, P., ‘Russia exhibits missile US cites as reason for leaving key arms treaty’, ABC News, 24 Jan. 2019; Pifer, S., ‘The blame game begins over the INF Treaty’s demise, and Washington is losing’, Brookings Institution, 25 Jan. 2019.

¹⁴ US Department of State, ‘INF myth busters: Pushing back on Russian propaganda regarding the INF Treaty’, Fact sheet, 30 July 2019.

¹⁵ White House, Statement from the President regarding the Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty, 1 Feb. 2019; US Department of State, ‘INF Treaty: US intent to withdraw from the INF Treaty’, Diplomatic note, 2 Feb. 2019.

¹⁶ NATO, North Atlantic Council, Statement on Russia’s failure to comply with the Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty, Press Release no.(2019) 015, 1 Feb. 2019.

¹⁷ ‘Russia starts developing land-based hypersonic missile with intermediate range, says Putin’, TASS, 2 Feb. 2019.

¹⁸ Russian Ministry of Defence, ‘Russian Defence Ministry: US started production of intermediate-range missiles two years before it accused Russia of violating the INF Treaty’, 2 Feb. 2019.

¹⁹ ‘Russian, US top military brass hash over missile defense, INF, New START’, TASS, 4 Mar. 2019.

офіційно призупинив виконання Договору Росією²⁰. 14-15 травня держсекретар США М.Помпео (*Michael R. Pompeo*) провів переговори в Сочі з Президентом В.Путіним, Міністром закордонних справ Росії С.Лавровим та іншими російськими офіційними особами, а 12 червня С.Рябков і А.Томпсон знову зустрілись у Празі з метою “продовження” попередніх двосторонніх переговорів²¹. Жодна з цих зустрічей не принесла якихось зрушень.

Ризик припинення Договору став предметом серйозного занепокоєння в усьому світі. Генеральний секретар ООН А.Гуттереш (*António Guterres*) наполегливо закликав Росію і США зберегти цей Договір. Так, 25 лютого 2019р., під час чергової сесії Конференції з роззброєння, він відзначив ризики ядерного протистояння в Європі, які будуть спровоковані скасуванням Договору²². Кілька держав також закликали Росію і США не допустити руйнації Договору. Серед них були Китай, Німеччина, Франція і Японія, що свідчить про те, що скасування Договору про РСМД, імовірно, матиме найбільш серйозні наслідки в Європі та Північно-Східній Азії²³. Натомість Україна (державо-учасниця Договору про РСМД) заявила, що тепер вона має право розробляти ракети проміжної дальності, хоча пов’язані з цим технічні та фінансові складнощі робили це малоімовірним²⁴.

Кінець Договору про РСМД: Що далі?

Після завершення шестимісячного періоду повідомлення США 2 серпня 2019р. офіційно вийшли з Договору про РСМД²⁵. НАТО підтвердив свою підтримку рішення США²⁶.

Росія відповіла добровільним зобов’язанням не розгортати наземні ракети середньої і меншої дальності, але лише в тих районах, де не будуть

²⁰ President of Russia, Executive Order suspending Russia’s compliance with the USSR-US INF Treaty, 4 Mar. 2019.

²¹ US Department of State, Remarks to traveling press, 14 May 2019; US Department of State, ‘Under Secretary Andrea Thompson continues discussions with Russian Deputy Foreign Minister Ryabkov in Prague’, 12 June 2019.

²² United Nations, Secretary-General, Remarks to the Conference on Disarmament, 25 Feb. 2019.

²³ German Federal Foreign Office, ‘Außenminister Heiko Maas zu Gesprächen in Moskau und Kiew’, 18 Jan. 2019; Élysée, ‘Entretien téléphonique du Président de la République avec le Président des Etats-Unis d’Amérique Donald Trump’, Press release, 22 Oct. 2018; Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Ambassador Liu Xiaoming contributes an article to the Financial Times entitled The US’s wrong-headed decision to pull out of the nuclear arms treaty’, 6 May 2019; Japanese Ministry of Foreign Affairs, ‘Press conference by foreign minister Taro Kono’, 23 Oct. 2018.

²⁴ Ukrainian Ministry of Foreign Affairs, ‘Comment of the MFA of Ukraine in connection with the Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty’, 7 Mar. 2019; Sinovets, P and Odessa Center for Nonproliferation (ODCNP), *Responses to the INF Treaty Crisis: The European Dimension* (Odessa I.I.Mechnikov National University: Odessa, 3 May 2019). З розпадом Радянського Союзу у 1991р. членство у двосторонньому радянсько-американському Договорі про РСМД перейшло до Росії та трьох інших держав- правонаступниць Радянського Союзу – Білорусі, Казахстану та України, які мали на своїй території об’єкти, що підлягали інспекціям.

²⁵ Pompeo, M.R., ‘US withdrawal from the INF Treaty on August 2, 2019’, Press statement, US Department of State, 2 Aug. 2019.

²⁶ NATO, Statement by the North Atlantic Council on the Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty, 2 Aug. 2019.

розгорнуті американські ракети аналогічної дальності²⁷. 19 вересня Президент В.Путін запропонував державам-членам НАТО взяти на себе подібне зобов'язання²⁸. Хоча в НАТО ця пропозиція була відхилена як не варта довіри через нібито фактичне розгортання Росією ракет 9M729, деякі держави-члени, включно з Францією, побачили в ній потенційну основу для обговорення²⁹. У стислій декларації саміту лідерів НАТО в Лондоні у грудні 2019р. у загальних рисах згадувалося про відкритість Альянсу до діалогу з Росією, “коли дії Росії дозволятимуть це”, але не зазначені жодні дипломатичні зусилля чи заходи зміцнення довіри для розв'язання проблем, що виникли після скасування Договору про РСМД³⁰.

Президент Франції Е.Макрон (*Emmanuel Macron*) під час зустрічі з Президентом Д.Трапом 3 грудня роз'яснив власне бачення європейського виміру переговорів після скасування Договору про РСМД. Він казав, що через підвищені ризики, з якими стикаються європейські країни після скасування Договору, європейський компонент має бути “елементом майбутнього обговорення нового Договору про РСМД”³¹. Однак така позиція Франції не була врахована в декларації саміту лідерів НАТО 2019р.

Перед та після виходу з Договору про РСМД США висловлювали занепокоєння зростанням арсеналу ядерних і звичайних ракет Китаю, який складається переважно із систем з дальністю, забороненою російсько-американським Договором³². У НАТО підтримали цю точку зору на саміті своїх лідерів у 2019р. За словами Є.Столтенберга, Альянс започаткував обговорення питань залучення Китаю до проблематики контролю над озброєннями, але жодних конкретних деталей бажаних домовленостей з Китаєм із цієї проблематики наведено не було³³. На цей час Китай не виявляв зацікавленості у приєднанні до Договору про РСМД чи наступного договору³⁴. У заяві Росії про вихід США з Договору про РСМД також згадувалося про питання “третіх країн” (прямо не називаючи Китай), але підкреслювалося, що такі країни були “не готові брати на себе відповідні договірні

²⁷ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Ministry statement on the withdrawal of the United States from the INF Treaty and its termination’, 2 Aug. 2019.

²⁸ Черненко Е., Соловьев В. “Ракеты средней и меньшей мирности”. – *Коммерсантъ*, 25 сентября, 2019г.

²⁹ Peel, M. and Foy, H., ‘NATO rejects Russian offer on nuclear missiles freeze’, *Financial Times*, 26 Sep.2019; NATO, ‘Joint press point with NATO Secretary General Jens Stoltenberg and the President of France Emmanuel Macron’, 28 Nov. 2019.

³⁰ NATO, London Declaration issued by the heads of state and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in London 3-4 December 2019, Press Release no.(2019) 115, 4 Dec. 2019.

³¹ White House, Remarks by President Trump and President Macron of France before bilateral meeting, 3 Dec. 2019.

³² Ghoshal, D., ‘China and the INF Treaty’, *Comparative Strategy*, vol.35, no.5 (2016), pp.363-370; Taylor, A., ‘How China plays into Trump's decision to pull-out of INF Treaty with Russia’, *Washington Post*, 23 Oct. 2018; United Nations, General Assembly, First Committee, Statement by the United States, 10 Oct. 2019. Про ядерні сили Китаю див. підрозділ V розділу 10 цього видання.

³³ NATO, ‘Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the North Atlantic Council at the level of heads of state and/or government’, 4 Dec. 2019.

³⁴ Chinese Ministry of Foreign Affairs, Remarks by HE Ambassador Li Song at the CD on the US withdrawal from the INF Treaty, 6 Aug. 2019.

зобов'язання”³⁵. Таким чином, хоча Росія виявляє зацікавленість у долученні до цієї проблематики інших країн – включно з Великою Британією і Францією, а також з Китаєм, – вона, схоже, проти підміни російсько-американського контролю над озброєннями процесом, що не має чіткого майбутнього.

Без особливого бажання інших країн замінити Договір про РСМД багатосторонньою домовленістю, його скасування, ймовірно, призведе до подальшого розповсюдження ракет, а з часом – до розгортання нових систем протиракетної оборони, особливо в Європі та Азії³⁶. Якщо Росія у 2019р. не випробовувала жодних заборонених Договором ракет, то випробування у США КРНБ 18 серпня 2019р. та балістичної ракети наземного базування 12 грудня 2019р. можуть вказувати на наближення цієї нової ери³⁷.

СНО III

Криза Договору про РСМД також кидає тінь на майбутнє єдиної двосторонньої угоди про контроль над ядерною зброєю, що залишалася між Росією і США, – СНО III. Взаємні звинувачення з питань контролю над озброєннями, безпеки та політичних справ створили атмосферу недовіри між двома країнами зі спотвореними уявленнями про їх ядерні доктрини і спроможності. Попри цей клімат недовіри, обидві сторони виконували свої зобов'язання за СНО III. Однак вони мають різні підходи до майбутнього контролю над озброєннями, що досі заважає подовженню або переукладанню Договору. Чинність Договору завершується у 2021р.

Виконання Договору

Згідно з Договором, сторони повинні двічі на рік обмінюватися даними про кількість ядерних боеголовки і засобів їх доставки. Дані за 2019р. підтвердили, що Росія і США не порушували остаточних лімітів Договору (таблиця 11.1). Зустрічі Двосторонньої консультативної комісії згідно з Договором відбулись у квітні та листопаді 2019р., а в липні російська та американська делегації також зустрілись у Женеві для консультацій з питань стратегічної стабільності.

У 2019р. США були загалом задоволені виконанням Росією зобов'язань за СНО III. З боку Росії її головне занепокоєння стосувалося переобладнання США систем доставки ядерної зброї на звичайні системи. Росія нарікала на

³⁵ Russian Ministry of Foreign Affairs (посилання 27).

³⁶ Про зв'язок між розповсюдженням ракет і протиракетною обороною див., наприклад: O'Rourke, R., *Navy Aegis Ballistic Missile Defense (BMD) Program: Background and Issues for Congress*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33745 (US Congress, CRS: Washington, DC, 17 Dec. 2019); Lombardi, C., 'Recent exercises demonstrate importance of layered integrated air and missile defence to counter advanced threats', Euractiv, 3 Oct. 2019.

³⁷ 'US test-fires cruise missile after INF treaty pullout', Deutsche Welle, 19 Aug. 2019; Mehta, A., 'Watch the Pentagon test a previously banned ballistic missile', *Defense News*, 12 Dec. 2019; 'Going ballistic: Missile-testing', *The Economist*, 18 Dec. 2019; Сафронов И. "Путин объявил название новой ракеты средней дальности". – *Ведомости*, 24 декабрь 2019г.

Таблиця 11.1. Загальна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США згідно зі СНО III, станом на 5 лютого 2011р., 1 березня 2019р. та 1 вересня 2019р.

Категорія	Договірні обмеження	Росія			США		
		лютий 2011	березень 2019	вересень 2019	лютий 2011	березень 2019	вересень 2019
Розгорнуті МБР, БРПЧ і стратегічні бомбардувальники	700	521	524	513	882	656	668
Боеголовки на розгорнутих МБР, БРПЧ та стратегічних бомбардувальниках ^a	1 550	1 537	1 461	1 426	1 800	1 365	1 376
Розгорнуті та нерозгорнуті пускові установки МБР, БРПЧ і стратегічні бомбардувальники	800	865	760	757	1 124	800	800

БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; МБР – міжконтинентальна балістична ракета.

Примітка: Договір набув чинності 5 лютого 2011р. Обмеження за Договором треба було виконати до 5 лютого 2018р.

^a Кожен важкий бомбардувальник, озброєний крилатими ракетами чи авіабомбами, рахується як такий, що несе лише одну боеголовку, хоча літак може нести значно більший вантаж зброї.

Джерело: US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact sheets, 1 June 2011; 1 Mar. 2019; and 1 Sep. 2019.

неможливість перевірки зворотного переобладнання для ядерних завдань тих 56 пускових установок балістичних ракет на підводних човнах і 41 важкого бомбардувальника, які США переобладнали для виконання неядерних завдань і тим самим вивели з-під дії Договору. Росія також нарікала на неможливість перевірки чотирьох т.зв. “тренувальних” шахтних установок, не охоплених СНО III³⁸.

Перспективи подовження або заміни Договору

Російські дипломати давали зрозуміти, що перед подовженням Договору необхідно розглянути їх зауваження стосовно виконання США СНО III, але водночас демонстрували готовність продовжити діалог зі США зі стратегічних питань³⁹. Так, під час дискусії про стратегічну стабільність у липні Росія запропонувала внести до чинного СНО III нові типи озброєнь, що можуть нести ядерний боєзаряд, а саме її шахтну МБР *Сармат* та гіперзвукову маневрену систему *Авангард*⁴⁰. Росія показала останню систему, яка, як було

³⁸ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Comment by the Russian Ministry of Foreign Affairs on the US report on adherence to and compliance with arms control, nonproliferation, and disarmament agreements and commitments (ACNPD) (to be added to the comment by the Russian Ministry of Foreign Affairs of May 5, 2019)’, 20 Sep. 2019.

³⁹ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Director of the Foreign Ministry Department on Non-Proliferation and Arms Control Vladimir Yermakov answers media questions’, 4 July 2019.

⁴⁰ ‘Russia proposes viewing new types of arms as part of New START’, TASS, 17 July 2019.

сказано, надійде на озброєння у грудні 2019р., американським інспекторам під час їх візиту для верифікації виконання Договору 24-26 листопада⁴¹. Крім того, 5 грудня 2019р. Президент В.Путін припустив, що Росія була б готова подовжити Договір негайно, без будь-яких додаткових умов⁴². Міністр закордонних справ Росії С.Лавров повторив пропозицію Путіна 10 грудня, будучи у Вашингтоні, а під час телевізійних дебатів у грудні повторив, що ракети *Сармат* та *Авангард* підпадають під дію Договору і тому також мають бути охоплені ним у разі його подовження⁴³.

США офіційно не відповіли на ці пропозиції. Однак американські посадовці порушували декілька питань, які, хоч і не стосуються безпосередньо систем, що підпадають під СНО III, проте могли б вплинути на рішення США про згоду на подовження Договору. Зокрема, США висловлювали занепокоєння дестабілізуючим характером кількох нових видів озброєнь, які демонструвалися Росією останнім часом, включно з КРНБ *Буревістник* з ядерною силовою установкою, атомним безпілотним підводним апаратом *Посейдон*, аеробалістичною ракетою *Кинжал*, що може нести ядерний боєзаряд, і згаданими вище системами *Сармат* та *Авангард*⁴⁴. Міністр оборони США М.Еспер (*Mark Esper*) стверджував, що якщо СНО III подовжувати, він має охоплювати всі ці нові озброєння, а не лише дві системи, запропоновані Росією⁴⁵.

Як і у випадку Договору про РСМД, США виявляли зацікавленість в обговоренні нових угод з контролю ядерних озброєнь, які включали б Китай. Наприклад, у заяві на засіданні Першого комітету Генеральної Асамблеї ООН у жовтні 2019р. делегація США заявила, що “нам потрібна нова ера контролю над озброєннями, коли Росія і Китай були б за столом переговорів з бажанням зменшити ядерні ризики, а не збільшити їх”⁴⁶. Президент Д.Трамп у жовтні також давав зрозуміти, що він має намір працювати з питань контролю над ядерною зброєю і з Китаєм, і з Росією⁴⁷. Однак Китай чітко заявив про свою незацікавленість в участі у трьохсторонніх переговорах про контроль над ядерною зброєю зі США та Росією⁴⁸.

⁴¹ ‘Russia demonstrates Avangard hypersonic missile system to US’, TASS, 26 Nov. 2019; ‘Russia’s Avangard hypersonic missile system to go on combat alert in December-top brass’, TASS, 26 Nov. 2019.

⁴² President of Russia, ‘Meeting with Defence Ministry leadership and heads of defence industry enterprises’, 5 Dec. 2019.

⁴³ Wong, E. and Crowley, M., ‘Trump and Pompeo spoke to Russian official about US elections. Did only one deliver a warning?’, *New York Times*, 10 Dec. 2019; Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Minister Sergey Lavrov’s answers to questions in The Great Game show on Channel One, Moscow, December 22, 2019’, 22 Dec. 2019.

⁴⁴ United Nations (посилання 32). Про спроможності системи *Посейдон* функціонувати в автономному режимі див.: Топушканов, Р., ‘Autonomy in Russian nuclear forces’, ed. V.Boulanin, *The Impact of Artificial Intelligence on Strategic Stability and Nuclear Risk*, vol.I, *Euro-Atlantic Perspectives* (SIPRI: Stockholm, May 2019), pp.74-75.

⁴⁵ Leon, M. and Griffin, J., ‘Pentagon “very carefully” watching China, it’s [sic] “no.1 priority”’, Defense Secretary Mark Esper tells Fox News’, Fox News, 22 Aug. 2019.

⁴⁶ United Nations (посилання 32).

⁴⁷ Bugos, S. and Reif, K., ‘US seeks “new era of arms control”’, *Arms Control Today*, vol.49, no.9 (Nov. 2019).

⁴⁸ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Briefing by Mr FU Cong, Director General of the Department of Arms Control and Disarmament of Ministry of Foreign Affairs’, 6 Aug. 2019.

Висновки

Майже повна руйнація російсько-американського контролю над ядерною зброєю відбиває погіршення двосторонніх відносин загалом і зростання відмінностей у підходах двох держав до цієї проблеми зокрема. Так, у 2019р. виявилися нові розбіжності з питань контролю над ядерною зброєю у контексті двох двосторонніх договорів: Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996р. (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBT*) та Договору про відкрите небо 1992р. (*Treaty on Open Skies*)⁴⁹. США звинувачували Росію у порушенні мораторію на випробування ядерних пристроїв дуже низької потужності, що заперечується Росією (та окремими експертами)⁵⁰. Росія і США також звинувачували одне одного в порушенні Договору про відкрите небо через запровадження обмежень на певні спостережні прольоти, і в США кажуть, що розглядають можливість виходу з нього⁵¹.

Власне, різні підходи двох держав до контролю над ядерною зброєю можна описати наступним чином. Росія загалом бажала б вести справи як завжди, що означає зосередження контролю на зменшенні кількості ядерної зброї, але з прив'язкою до обмежень протиракетної оборони (ПРО) США. Натомість нинішня Адміністрація США не бачить жодної користі від двосторонніх домовленостей з Росією і воліла б перейти до тристоронніх чи навіть багатосторонніх угод за участі Китаю. Узагальнені принципи нинішнього американського мислення містяться в заяві держсекретаря США М.Помпео про вихід США з Договору про РСМД:

США залишаються відданими ефективному контролю над озброєннями, який зміцнює безпеку США, союзників і партнерів; може бути перевірений і виконаний і здійснюється за участі партнерів, які відповідально виконують свої зобов'язання. Президент Д.Трамп доручив Адміністрації розпочати нову главу, прагнучи до нової ери контролю над озброєннями, який вийде за межі двосторонніх договорів минулого. Рухаючись уперед, США закликають Росію і Китай приєднатися до нас у цій можливості забезпечити реальні результати для безпеки наших народів і всього світу⁵².

Попри такі заяви, не спостерігається активної взаємодії США з Китаєм чи Росією (або будь-якою іншою ядерною державою), як і практичних пропозицій для цього. Враховуючи очевидний брак чорнової роботи і складність ведення тристоронніх переговорів про контроль над озброєннями, схоже, що в найкращому випадку до завершення чинності СНО III може відбутися лише певна обмежена форма стратегічного тристороннього діалогу.

⁴⁹ Загальний огляд та інші подробиці ДВЗЯВ та Договору про відкрите небо див., відповідно, в підрозділах I і II додатка А цього видання.

⁵⁰ Див. підрозділ IV цього розділу.

⁵¹ Gordon, M.R. and Salama, V., 'Trump moves closer to ending another post-cold war treaty', *Wall Street Journal*, 27 Oct. 2019; 'The Open Skies Treaty', *Strategic Comments*, vol.25, no.10 (Dec. 2019), pp.vii-ix; Gould, J. and Mehta, A., 'US to Europe: Fix Open Skies Treaty or we quit', *Defense News*, 21 Nov. 2019.

⁵² Pompeo (посилання 25).

Більш того, розбіжності між принципами та цілями контролю над озброєннями Росії і США, в поєднанні з ширшими політичними, економічними та стратегічними розбіжностями між двома державами, дозволяють припустити, що ера двосторонніх угод про контроль над ядерною зброєю за їх участі, можливо, добігає кінця. Майбутні політичні зміни з будь-якого боку можуть знову порушити баланс, особливо з огляду на збереження в політикумі обох сторін потужної підтримки контролю над озброєннями⁵³. Однак схоже, що в нову еру стратегічного змагання великих держав їх відданість будь-якій формі контролю над ядерною зброєю починає виглядати примарною⁵⁴.

⁵³ Edelman, E. and Miller, F.C., 'Russia is beefing up its nuclear arsenal. Here's what the US needs to do', Politico, 31 Dec. 2019; 'US-Russian dialogue on arms control: Does it have a future?', 8th meeting in the US-Russia Dialogue series, co-organized by the James Martin Center for Nonproliferation Studies, Monterey, CA, and the Center for Energy and Security Studies, Moscow, 7 Nov. 2019. Особливо цінними є висновки та матеріали для обговорення.

⁵⁴ Про це стратегічне змагання див. підрозділ II розділу I цього видання.

II. Ядерна дипломатія Північної Кореї і США

ШЕННОН Н.КАЙЛ

У 2019р. зберігалася напруженість між Північною Кореєю і США через продовження першою програм розробки ядерної зброї і балістичних ракет-носіїв. У 2018р. Північна Корея демонтувала ядерний полігон у Пунге-рі (*Punggye-ri*) та продовжувала дотримуватися мораторію на випробування ядерної зброї і балістичних ракет великої дальності, оголошеного Кім Чен Ином (*Kim Jong Un*) у квітні 2018р.¹ Однак у 2019р. Північна Корея здійснила багато випробувальних пусків балістичних ракет малої дальності, всупереч резолюції ГА ООН, яка вимагала від неї припинення всіх ракетних випробувань². Водночас Північна Корея і США залишалися у дипломатичному глухому куті у зв'язку із зобов'язаннями своїх лідерів, взятими попереднього року – працювати над запровадженням мирних відносин і денуклеаризацією Корейського півострова. Виникнення цієї ситуації збіглося в часі зі зривом спроб досягти миру і примирення між Північною і Південною Кореями, започаткованих у 2018р.³

У цьому підрозділі розглядаються події в ядерній дипломатії Північної Кореї і США у 2019р. Спочатку описано, що відбувалось на двосторонньому саміті в Ханой у лютому, а потім розглянуті результати цієї зустрічі.

Другий американо-північнокорейський саміт

Результат Сінгапурського саміту

2019р. почався без відчутного прогресу у виконанні зобов'язань, узятих Кім Чен Ином і Д.Трампом на червневому 2018р. саміті в Сінгапурі – першій в історії зустрічі Президента США та керівника Північної Кореї⁴. Наприкінці зустрічі два лідери виступили зі спільною декларацією, у якій, зокрема, Трамп зобов'язався надати Північній Кореї гарантії безпеки та нормалізувати двосторонні відносини, а Кім Чен Ин підтвердив “тверде та неухильне зобов'язання досягти денуклеаризації Корейського півострова”⁵. Два лідера пообіцяли провести наступні переговори “якнайшвидше” і працювати разом над “створенням режиму міцного і стабільного миру” на півострові.

У спільній Сінгапурській декларації не розглядалися давні розбіжності між Північною Кореєю і США з приводу визначення денуклеаризації, обсягу та послідовності кроків для досягнення цієї мети. Американські посадові особи на чолі з держсекретарем М.Помпео та радником з національної

¹ Korean Central News Agency (KCNA), ‘Third plenary meeting of seventh CC, WPK held in presence of Kim Jong Un’, 21 Apr. 2018.

² UN Security Council Resolution 1718, 14 Oct. 2006, paras 5, 7.

³ Про діалог між Північною і Південною Кореями див.: підрозділ I розділу 4 цього видання.

⁴ Кайл Ш.Н. Ядерна дипломатія Північної Кореї і США. – *Щорічник СППІ 2019*, підрозділ I розділу 7.

⁵ North Korean-US Singapore Summit Meeting, Joint statement, 12 June 2018.

безпеки Дж.Болтоном (*John R. Bolton*) продовжували наполягати на наданні Північною Кореєю на початку процесу денуклеаризації детального письмового звіту про її запаси ядерної зброї, стан ядерного паливного циклу та відповідні виробничі об'єкти, а також про балістичні ракетні системи доставки ядерної зброї. Однак Кім Чен Ин неодноразово відхиляв ідею подібного розкриття інформації за відсутності постійного мирного договору, стверджуючи, що це дорівнювало б передачі ворогу переліку цілей⁶.

Пов'язаною з цим перешкодою було наполягання США на залишенні чинними всіх міжнародних санкцій проти Північної Кореї, доки вона повністю, гарантовано й безповоротно не припинить програми ядерної зброї і балістичних ракет. Зі свого боку, Північна Корея продовжувала наполягати на згоді США на поступове скасування міжнародних санкцій у рамках поетапного процесу денуклеаризації.

У новорічній промові 1 січня 2019р. Кім Чен Ин заявив про готовність до проведення другого саміту з Президентом Д.Трампом “у будь-який час” з метою обговорення питань денуклеаризації⁷. Однак він попередив, що у випадку продовження США політики санкцій і тиску на його країну він налаштований на пошук поки що неназваного “нового шляху”. Кім Чен Ин також знову заявив про перелік кроків, які мають зробити США перед тим, як Північна Корея розпочне заходи з денуклеаризації. Цей перелік охоплював припинення спільних військових навчань США та Південної Кореї, вивід американських ядерних сил, що базуються на Корейському півострові чи поблизу нього, а також укладення мирного договору, який офіційно завершив би Корейську війну 1950-1953рр.⁸

18 січня в Білому домі оголосили, що Президент Д.Трамп проведе другий саміт з керівником Північної Кореї до кінця лютого. Місце зустрічі не називалося⁹.

Після цієї заяви 20-22 січня відбулася неформальна робоча зустріч спеціальних представників Північної Кореї, Південної Кореї і США поблизу Стокгольма (Швеція¹⁰). Її мета полягала в розгляді заходів з виконання зобов'язань, викладених у спільній Сінгапурській декларації Кім Чен Ин і Д.Трампа. Після того головний переговорник від Південної Кореї заявив, що тристоронні дискусії тривають безперешкодно та підготували підґрунтя для дипломатичного просування на наступному саміті¹¹. Очевидно пом'якшуючи американські вимоги, спеціальний представник США з питань

⁶ Cole, B., ‘Kim Jong Un won't tell Trump where weapons are as it gives US a “list of targets for attacks”’, *Newsweek*, 11 July 2018.

⁷ Korean Central News Agency (KCNA), ‘New Year address of Supreme Leader Kim Jong Un’, 1 Jan. 2019.

⁸ Korean Central News Agency (KCNA) (посилання 7); Sanger, D. E., ‘Kim and Trump back at square 1: If US keeps sanctions, North will keep nuclear program’, *New York Times*, 1 Jan. 2019.

⁹ Nakamura, D., Hudson, J. and Gearan, A. ‘Trump to meet with North Korean leader Kim Jong Un in late February, White House says’, *Washington Post*, 18 Jan. 2019.

¹⁰ Tanner, J., ‘US, South Korean diplomats attending NKorea talks in Sweden’, Associated Press, 20 Jan. 2019. Цю зустріч спільно організували шведський Уряд і СІПРІ.

¹¹ Yonhap News Agency, ‘S. Korea's chief nuclear envoy sees “rapid progress” for future US-NK talks’, 23 Jan. 2019.

Північної Кореї С.Біган (*Stephen E. Biegun*) зазначив, що наполягання на наданні Північною Кореєю детального звіту про програми ядерної зброї і балістичних ракет може стати прийнятним “на певному етапі” денуклеаризації, не обов’язково на її початку¹².

Ханойський саміт

27 лютого 2019р. Кім Чен Ін і Д.Трампа у супроводі національних делегацій зібрались у Ханой (В’єтнам) на другий саміт¹³. Він відбувся на фоні поширення домислів про здатність двох лідерів домовитися стосовно конкретних кроків з виконання зроблених у Сінгапурі зобов’язань у сфері денуклеаризації і встановлення миру¹⁴. Однак 28 лютого зустріч раптово припинилась, і делегації роз’їхались без очікуваного підсумкового комюніке чи спільної декларації.

Головною причиною зриву зустрічі стали розбіжності стосовно скасування санкцій до Північної Кореї¹⁵. Повідомлення про характер цих розбіжностей були суперечливими. На прес-конференції Президент Д.Трампа сказав, що Північна Корея вимагала скасування всіх санкцій в обмін на закриття й демонтаж її головного об’єкту з виробництва розщеплюваних ядерних матеріалів у Йонгбені. Трамп зауважив, що така оборудка не зачіпала б арсенал ядерних боеголовок і балістичних ракет Північної Кореї¹⁶. М.Помпео попереджав, що крім заводу в Йонгбені, в країні можуть бути й інші, приховані об’єкти з виробництва ядерного палива¹⁷.

Натомість Міністр закордонних справ Північної Кореї Рі Йон-Хо (*Ri Yong Ho*) пояснив, що його країна фактично домагалася “часткового” скасування санкцій в обмін на демонтаж ядерного об’єкту в Йонгбені¹⁸. А саме, Північна Корея просила скасувати п’ять санкційних резолюцій РБ ООН, ухвалених у 2016-2017рр.¹⁹ Санкції стосувалися експорту мінеральної сировини і продуктів харчування з Північної Кореї, а також імпорту пального, та, за словами Рі Йон-Хо, шкодили життю населення Північної Кореї²⁰. У відповідь Північна Корея за участі американських фахівців назавжди демонтувала б

¹² Johnson, J., ‘US envoy to North Korea warns of “Asia-Pacific nuclear weapons challenge” but softens demand for list of arsenal’, *Japan Times*, 1 Feb. 2019.

¹³ ‘Trump and Kim start Vietnam summit with dinner’, BBC, 27 Feb. 2019.

¹⁴ Denyer, S., ‘The grand bargain in Hanoi takes shape, but can Trump and Kim close the deal?’, *Washington Post*, 25 Feb. 2019; Choe, S., ‘Trump and Kim may declare end of war at summit, South Korea says’, *New York Times*, 25 Feb. 2019.

¹⁵ Lemire, J., Riechmann, D. and Klug, F., ‘Trump, Kim end summit with standoff over easing US sanctions’, Associated Press, 28 Feb. 2019.

¹⁶ Rucker, P., Denyer, S. and Nakamura, D., ‘North Korea’s foreign minister says country seeks only partial sanctions relief, contradicting Trump’, *Washington Post*, 1 Mar. 2019.

¹⁷ Associated Press, ‘North Korea disputes Trump’s account of talks breakdown’, *Asahi Shimbun*, 1 Mar. 2019.

¹⁸ ‘DPRK FM Ri Yong Ho disputes Trump reason for summit collapse’, *People’s Daily*, 1 Mar. 2019.

¹⁹ Про дев’ять резолюцій РБ ООН із санкціями за діяльність Північної Кореї у сфері створення ядерної зброї і балістичних ракет див.: Кайл Ш.Н. Міжнародні санкції в рамках нерозповсюдження проти Північної Кореї. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ III розділу 7.

²⁰ ‘DPRK FM Ri Yong Ho disputes Trump reason for summit collapse’ (посилання 18).

усі потужності з виробництва розщеплюваних ядерних матеріалів у Йонгбені – як плутонію, так і урану²¹. Рі Йон-Хо підкреслив, що Північна Корея шукає взаємовигідного підходу, за якого кроки Північної Кореї з денуклеаризації відбувалися б в обмін на дії США зі скасування санкцій проти Північної Кореї та розв'язання питань її безпеки²².

Події після Ханойського саміту

Визначений Північною Кореєю термін для зміни американського підходу

Перша публічна реакція Д.Трампа і Кім Чен Ина на провал Ханойського саміту була стриманою. Вони підкреслили наявність теплих особистих стосунків і намагалися применшити розбіжності в підходах до денуклеаризації²³.

Згодом Кім Чен Ин висловив зростаюче розчарування нібито небажанням США розглянути послаблення санкцій проти Північної Кореї для початку процесу денуклеаризації. Водночас, Д.Трамп назвав міжнародні санкції проти Північна Корея “справедливими”²⁴. Під час виступу 13 квітня перед Верховними народними зборами (Парламентом Північної Кореї), Кім Чен Ин зазначив “важливість відмови США від нинішніх і пошуку ними нових підходів до нас”, якщо вони справді зацікавлені у продовженні переговорів про денуклеаризацію²⁵. Кім Чен Ин сказав, що він відкритий до чергових переговорів з Д.Трампом, але назвав кінець 2019р. останнім терміном для формування Адміністрацією США взаємоприйнятних пропозицій для отримання згоди на продовження переговорів.

4 травня Північна Корея провела випробувальний пуск нового типу твердопаливної балістичної ракети малої дальності, а також двох реактивних систем залпового вогню²⁶. Ці пуски стали першим з 2017р. випробуванням Північною Кореєю балістичних ракет. Аналітики давали суперечливі оцінки мотивів Північної Кореї для поновлення випробувань – дехто припускав, що та намагалася досягти прориву в загальмованих переговорах зі США²⁷. У 2019р. Північна Корея здійснила багато випробувань балістичних ракет малої дальності та ракетно-артилерійських систем, у т.ч. кількох нових типів²⁸.

²¹ Неурядову оцінку наслідків демонтажу об'єкту в Йонгбені див.: Samore, G., ‘How significant is the dismantlement of Yongbyon?’, 38 North, 11 Mar. 2019.

²² ‘DPRK FM Ri Yong Ho disputes Trump reason for summit collapse’ (посилання 18).

²³ Associated Press (посилання 17); Yonhap News Agency, ‘N. Korea refrains from criticism of US despite breakdown of Trump summit’, 5 Mar. 2019.

²⁴ Cohen, Z., ‘Trump says sanctions on North Korea are at a “fair level”’, CNN, 12 Apr. 2019.

²⁵ Korean Central News Agency (KCNA), ‘Supreme Leader Kim Jong Un makes policy speech at first session of 14th SPA’, 13 Apr. 2019; Smith, J. and Lee, J., ‘North Korea’s Kim Jong Un gives US to year-end to become more flexible’, Reuters, 13 Apr. 2019.

²⁶ Kim, D. and Hanham, M., ‘North Korean missiles: Size does not matter’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 15 May 2019. Див. також підрозділ IX розділу 10 цього видання.

²⁷ Panda, A. and Narang, V., ‘Why North Korea is testing missiles again’, *Foreign Affairs*, 16 May 2019.

²⁸ CNS North Korea Missile Test Database, Nuclear Threat Initiative (NTI), 31 Mar. 2020.

Зрив поновлених переговорів

Перспективи поновлення ядерної дипломатії між Північною Кореєю і США покращились у середині 2019р. Перебуваючи з візитом у Сеулі на запрошення Президента Південної Кореї Мун Чже Ина (*Moon Jae-in*), Президент Д.Трамп прийняв запрошення Кім Чен Ина провести зустріч без попередньої підготовки у демілітаризованій зоні (ДМЗ, *demilitarized zone, DMZ*) на кордоні між двома Кореями²⁹. Під час зустрічі Д.Трамп став першим діючим Президентом США, який ступив на територію Північної Кореї. Наприкінці зустрічі два лідери повідомили про досягнення домовленості стосовно зустрічі найближчими тижнями їх переговорників з метою поновлення обговорень виконання зобов'язань, взятих у спільній Сінгапурській декларації. Не було сказано, чи обговорювали вони конкретні кроки та заходи³⁰.

Після тривалих дипломатичних обмінів шведський Уряд улаштував 4-5 жовтня у Стокгольмі робочу зустріч переговорників з Північної Кореї і США³¹. Дві сторони виступили з діаметрально протилежними оцінками переговорів. За словами прес-секретаря Держдепартаменту США, на зустрічі відбулися плідні дискусії³². Він сказав, що американська команда переговорників висунула нові пропозиції для досягнення цілей, визначених у спільній Сінгапурській декларації.

Однак головний ядерний переговорник з Північної Кореї Кім Мьон Гіл (*Kim Myong Gil*) заявив, що перемовини “не виправдали очікувань”. Вони фактично повністю провалилися через те, що американська сторона “не відмовилася від її старої позиції і ставлення” до денуклеаризації Корейського півострова та сіла за стіл переговорів з “порожніми руками”³³. Кім Мьон Гіл зазначив, що дві країни зможуть обговорити наступні кроки з денуклеаризації, лише якщо США “щиро відреагують” на кроки, які Північна Корея сумлінно зробила для покращення двосторонніх відносин, зокрема, припинення ядерних і ракетних випробувань та демонтаж ядерного полігону в Пунге-рі³⁴. Він не назвав конкретні кроки, які США мають зробити для зрушення з місця переговорів про денуклеаризацію.

Слідом за цими коментарями переговорника пролунала заява МЗС Північної Кореї від 10 жовтня з попередженням про готовність країни відновити випробування ракет великої дальності з огляду на нездатність США

²⁹ BBC, ‘Trump in North Korea: KCNA hails “amazing” visit’, 1 July 2019

³⁰ Crowley, M. and Sanger, D.E., ‘In new talks, US may settle for a nuclear freeze by North Korea’, *New York Times*, 30 June 2019.

³¹ Hotham, O., ‘North Korea, US to begin high-stakes preliminary working-level talks in Sweden’, *NK News*, 4 Oct. 2019.

³² Ortagus, M., ‘North Korea talks’, Press statement, US Department of State, 5 Oct. 2019.

³³ Tanner, J. and Lee, M., ‘North Korea decries breakdown of talks US says were “good”’, Associated Press, 6 Oct. 2019. Див. також: Hotham, O., ‘North Korea-US talks in Sweden fail to reach a deal, chief DPRK negotiator says’, *NK News*, 5 Oct. 2019.

³⁴ Tanner and Lee (посилання 33).

відповіді конкретними пропозиціями³⁵. Він звинуватив США в підбурюванні п'яти європейських держав-членів РБ ООН – Бельгії, Великої Британії, Німеччини, Польщі і Франції – зробити спільну заяву³⁶. У відповідь на недавнє випробування в Північній Кореї нової БРПЧ європейські держави засудили його та серію пусків балістичних ракет малої дальності, проведених попередніми тижнями, як порушення резолюцій РБ ООН і закликали Північну Корею відмовитися від її ядерних і ракетних програм³⁷.

3 грудня заступник міністра закордонних справ Північної Кореї виступив із заявою, попередивши, що у випадку відсутності до кінця року від Адміністрації США більш конструктивних пропозицій з пом'якшення санкцій і зниження конфронтації її чекатиме неприємний “різдвятий подарунок”³⁸. Аналітики та американські урядовці зрозуміли це як натяк на чергові випробування Північною Кореєю ракет великої дальності чи, можливо, ще одне випробування ядерної зброї³⁹.

Пленум Центрального комітету Трудової партії Кореї

На фоні зростання напруженості між Північною Кореєю і США, у Пхеньяні 28-31 грудня 2019р. відбувся пленум Центрального комітету правлячої Трудової партії Кореї (ТПК, *Korean Worker's Party, KWP*) під головуванням Кім Чен Ина⁴⁰. На чотириденному пленумі були ухвалені нові політичні директиви з ряду військових, економічних і внутрішніх адміністративних питань. Також був визначений “новий курс” на 2020р., що передбачав фактичне повернення до національної політики, що надає перевагу одночасній розробці ядерної зброї і розвитку національної економіки (політика *byungjin*)⁴¹.

У доповіді на пленумі, яку оприлюднили державні ЗМІ, Кім Чен Ин підкреслив нагальну потребу вжити “наступальних заходів з надійного забезпечення суверенітету та безпеки нашої держави”, та “перейти до шокуючих практичних дій” у відповідь на продовження ворожої політики США⁴². Ці

³⁵ North Korean Ministry of Foreign Affairs, ‘Spokesperson for DPRK Foreign Ministry denounces US moves against DPRK’, 10 Oct. 2019.

³⁶ Kim, H., ‘N. Korea threatens to resume nuke, long-range missile tests’, Associated Press, 10 Oct. 2019.

³⁷ ‘Condemnation of North Korea’s nuclear missile tests’, Joint statement by Belgium, Estonia, France, Germany, Poland and the UK, 8 Oct. 2019; Panda, A., ‘European States on UN Security Council issue statement on North Korean missile tests’, *The Diplomat*, 9 Oct. 2019.

³⁸ North Korean Ministry of Foreign Affairs, ‘DPRK Vice Foreign Minister for US Affairs issues statement’, 3 Dec. 2019.

³⁹ Denyer, S., ‘North Korea warns United States of an unwelcome “Christmas gift”’, *Washington Post*, 3 Dec. 2019.

⁴⁰ Korean Central News Agency (KCNA), ‘Fifth plenary meeting of seventh Central Committee of Workers’ Party of Korea held’, 1 Jan. 2019.

⁴¹ На квітневому 2018р. пленумі Центрального комітету політика *byungjin*, запроваджена у квітні 2013р., була змінена на “нову стратегічну лінію” із зосередженням винятково на економічному розвитку. Див.: Korean Central News Agency (KCNA), ‘Third plenary meeting of seventh C.C., WPK held in presence of Kim Jong Un’, 21 Apr. 2018.

⁴² Korean Central News Agency (KCNA), ‘Report on 5th plenary meeting of 7th C.C., WPK’, 1 Jan. 2020.

заходи охоплюють підтримання “постійної боеготовності” сил ядерного стримування країни і продовження розвитку її ядерного арсеналу. Кім Чен Ин заявив, що Північна Корея “у найближчому майбутньому” зможе показати нову стратегічну зброю.

Кім Чен Ин також поставив під сумнів доцільність дотримання Північною Кореєю самопроголошеного мораторію на випробування ядерної зброї і ракет великої дальності. Він попередив, що після припинення випробувань та отримання у відповідь лише очевидних провокацій від США, “для нас більше немає підстав бути односторонньо зв’язаними цими зобов’язаннями”⁴³. Але Кім Чен Ин пом’якшив заяву, не оголосивши офіційного припинення мораторію. Натомість він підкреслив, що рішення про це залежатиме від “майбутнього ставлення” США до Північної Кореї⁴⁴.

Крім того, Кім Чен Ин залишив відкритою можливість подальших переговорів з Адміністрацією США з питань встановлення миру та денуклеаризації. Він підкреслив, що це може статися, лише якщо США “припинять ворожу політику стосовно [Північної Кореї]”, і на півострові буде створено “міцний і надійний механізм підтримання миру”⁴⁵. Водночас він дав зрозуміти, що готовий до тривалого клінчу зі США, оскільки американці не виявили готовності відмовитися від “провокаційних політичних, військових і економічних маневрів, спрямованих на повне придушення й стримування [Північної Кореї]”, попри її очевидну зацікавленість у дипломатичному діалозі⁴⁶.

Перша реакція Президента Д.Трампа та інших американських високопосадовців на промову Кім Чен Ина була стриманою. За словами радника Президента США з національної безпеки Р.О’Брасна (*Robert C.O’Brien*), Адміністрація “звернулася до північнокорейців” з проханням поновити дипломатичні переговори з метою досягнення угоди про денуклеаризацію⁴⁷.

Висновки

У 2019р. переговори Північної Кореї і США не наблизили виконання зобов’язань з денуклеаризації і встановлення миру, узгоджених попереднього року Д.Трампом і Кім Чен Ином. Однак у переговорах відбулися зміни, оскільки з обох сторін перемовини перемістилися з рівня глав держав до робочих груп. Це передбачало проведення малоформатних зустрічей, що дозволило б групам переговорників обговорити конкретні заходи, які лідери могли схвалити під час саміту. Але переговори залишалися заблокованими через небажання обох сторін змінити свою позицію стосовно змісту

⁴³ Korean Central News Agency (KCNA) (посилання 42).

⁴⁴ Korean Central News Agency (KCNA) (посилання 42).

⁴⁵ Korean Central News Agency (KCNA) (посилання 42).

⁴⁶ Korean Central News Agency (KCNA) (посилання 42); Scott, B. and Lee, J., ‘Kim Jong Un gives up on Trump, prepares to endure US sanctions’, Bloomberg, 2 Jan. 2020.

⁴⁷ Swan, J., Talev, M. and Treene, A., ‘Exclusive: Trump tells Kim Jong-un he wants to resume talks’, Axios, 12 Jan. 2020.

та послідовності кроків з денуклеаризації, зокрема скасування у рамках цього процесу міжнародних санкцій проти Північної Кореї.

Замість однієї великої угоди про денуклеаризацію, поступовому досягненню поставленої мети можуть сприяти ряд невеликих домовленостей. Однак до кінця року було мало ознак готовності Північної Кореї і США відмовитися від обопільних вимог заради досягнення таких домовленостей.

III. Виконання Спільного всеохопного плану дій

ТЮТТИ ЕРАСТЬО

Спільний всеохопний план дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) є епохальною Угодою, укладеною 14 липня 2015р. між Іраном і групою Є3/ЄС+3 – Великою Британією, Німеччиною і Францією (Є3) та Китаєм, Росією і США (+3) – за сприяння ЄС. СВПД мав розв'язати міжнародну кризу, що пов'язана із започаткованою у 2002р. ядерною програмою Ірану, та загострилася через суперечку стосовно права Ірану на збагачення урану. Угода ґрунтувалася на компромісі, в рамках якого Іран погоджувався на обмеження та суворий контроль діяльності, чутливої з точки зору розповсюдження, в обмін на скасування міжнародних санкцій¹.

Попри підтверджене виконання Іраном, як загалом вважалося, вимог “найнадійнішої у світі системи перевірки”, у травні 2018р. Уряд США вийшов із СВПД². Пізніше США відновили всі ядерні санкції проти Ірану, що були скасовані згідно з Угодою, а також запровадили додаткові санкції проти цієї країни. Інші учасники СВПД, хоч і критикували таку політику, але не змогли попередити руйнівну дію американських санкцій на іранську економіку: санкції, насамперед проти нафтового сектору та банківської системи, спричинили ряд соціально-економічних проблем, зокрема високу інфляцію і безробіття, та навіть поставили під загрозу продовольчу безпеку та доступ до ліків у країні³. Тяжка економічна ситуація призвела до зростання невдоволення всередині країни – як Планом, так і загалом керівництвом Президента Ірану Г.Рухані (*Hassan Rouhani*)⁴.

У цьому підрозділі розглядається виконання СВПД Іраном, а також рішення Ірану від травня 2019р. про поступове обмеження виконання зобов'язань згідно з Угодою у відповідь на американські санкції. У ньому також описані нові санкції з боку США та реакція інших учасників СВПД на дії США та Ірану. Крім того, хоча це прямо і не пов'язане з СВПД, цей підрозділ торкається й інших питань, що сприяли ескалації напруженості між Іраном і США, насамперед – суперечки навколо ракетної програми Ірану.

Виконання Іраном зобов'язань за СВПД

СВПД має на меті запобігання виробництву збройових розщеплюваних матеріалів, обмеживши діяльність Ірану зі збагачення урану, зменшивши його запаси та мінімізувавши кількість плутонію, що виробляється важководним

¹ Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), 14 July 2015, Vienna, reproduced as Annex A of UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015. Загальну інформацію див.: Ерастьо Т. Виконання Спільного всеохопного плану дій. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ III розділу 7.

² Amano, Y., Speech on Iran, the JCPOA and the IAEA at the Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School, 14 Nov. 2017.

³ United Nations, General Assembly, ‘Situation of human rights in the Islamic Republic of Iran’, Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Islamic Republic of Iran, A/74/188, 18 July 2019, <<https://undocs.org/en/A/74/188>>.

⁴ Erästö (посилання 1).

реактором в Араку (*Arak*). Критичні матеріали – надмірні запаси збагаченого урану та важкої води, а також відпрацьованого ядерного палива – згідно з Угодою мали бути вивезені за кордон. Іран також погодився на додаткові інспекції згідно з Типовим додатковим протоколом до Угоди з МАГАТЕ про всеохопні гарантії, застосувавши його тимчасово, до ратифікації Парламентом, яка мала відбутися до 2023р.

8 травня 2019р. керівництво Ірану заявило, що країна буде поступово відмовлятися від обмежень згідно з СВПД кожні 60 днів, якщо інші сторони не спроможуться компенсувати американські санкції⁵. При цьому Іран посилався на статті 26 і 36 СВПД, у яких сказано, що він може “припинити виконання зобов’язань ... повністю чи частково” у відповідь на поновлення ядерних санкцій, і що “суттєве невиконання” Угоди іншими сторонами може бути підставою для “припинення виконання ним зобов’язань за Угодою”⁶. Іран також попереджав про можливий вихід з Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*) як останній варіант реагування на американські санкції⁷.

Після травневої заяви Іран припинив дотримання узгоджених лімітів на запаси збагаченого урану та важкої води⁸. У липні він відмовився від обмежень на рівень збагачення, а у вересні – на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) у галузі центрифуг⁹. У листопаді Іран припинив дотримання заборони на збагачення на підземному ядерному об’єкті у Фордоу (*Fordow*). Іран стверджує, що всі ці заходи мають реверсивний характер, тобто він готовий повернутися до повного виконання СВПД, коли інші сторони зроблять те ж саме¹⁰. На додачу до квартальних звітів про виконання Іраном СВПД, МАГАТЕ задокументувало ці кроки Ірану в кількох додаткових звітах, які докладніше розглянуті нижче.

Діяльність, пов’язана з важкою водою та переробкою ядерних матеріалів

У рамках СВПД Іран погодився на реконструкцію важководного реактора в Араку, спрямовану на мінімізацію кількості плутонію у відпрацьованому ядерному паливі, яке той виробляє. Попри заяву Ірану у травні 2019р. про відмову від дотримання обмежень СВПД на запаси важкої води, всі звіти МАГАТЕ до листопада 2019р. підтверджували продовження виконання ним відповідних зобов’язань. Іран не продовжував будівництво реактора в Араку за початковим проектом; пелети природного урану, паливні елементи і

⁵ Supreme National Security Council, Statement addressing nuclear deal parties, official website of the President of the Islamic Republic of Iran, 8 May 2019.

⁶ JCPOA (посилання 1), articles 26 and 36.

⁷ Reuters, ‘Iran says leaving nuclear treaty one of many options after US sanctions move’, 28 Apr. 2019.

⁸ Supreme National Security Council (посилання 5).

⁹ Wintour, P., ‘Iran nuclear deal in jeopardy after latest enrichment breach’, *The Guardian*, 7 July 2019; Hafezi, P. and Arshad, M., ‘Iran to develop centrifuges for faster uranium enrichment’, Reuters, 4 Sep. 2019.

¹⁰ Fars News, ‘Iran undertakes 4th step in scaling down n. commitments’, 5 Nov. 2019.

збірки, призначені для цього проекту, зберігалися на складах, а запаси важкої води залишалися в межах узгодженого ліміту в 130 т¹¹. Однак 18 листопада МАГАТЕ повідомило, що Іран дещо перевищив ліміт запасу важкої води – до 131,5 т¹².

Діяльність, пов'язана зі збагаченням урану та ядерним паливом

Згідно з СВПД, Іран погодився не збагачувати уран вище 3,67%, мати запаси збагаченого урану в межах 300 кг і здійснювати всю діяльність зі збагачення на паливозбагачувальній установці в Натанці (*Natanz*). Ці ліміти мали діяти до 2030р. Іран також погодився підтримувати кількість працюючих центрифуг на цій установці менше 5 060, тоді як усі непрацюючі центрифуги мали залишатися на зберіганні – це обмеження мало діяти до 2025р. Паливозбагачувальний об'єкт у Фордоу мав бути перетворений на центр ядерної фізики та технологій.

У лютневому і травневому звітах МАГАТЕ підтвердило, що Іран продовжує дотримуватись усіх зазначених вище зобов'язань, включно з наданням дозволу на регулярний доступ МАГАТЕ до всіх відповідних об'єктів у Натанці та Фордоу¹³. У липні 2019р., однак, МАГАТЕ виявило, що Іран перевищив узгоджений ліміт збагачення на паливозбагачувальній установці приблизно до 4,5%, і що його загальні запаси збагаченого урану перевищили ліміт у 300 кг¹⁴. У листопаді 2019р. МАГАТЕ повідомило, що Іран поновив роботи на паливозбагачувальній установці у Фордоу, перевізши туди ядерні матеріали з Натанца¹⁵.

Дослідження, розробки, виробництво та наявність центрифуг

Згідно з СВПД, Іран повинен мати робочі уранозбагачувальні центрифуги лише т.зв. першого покоління (*IR-1*). Однак Угода дозволяє проводити обмежені НДДКР зі збагачення на більш досконалих центрифугах (*IR-4*, *IR-5*, *IR-6* та *IR-8*), за умови ненакопичення збагаченого урану. До дозволених НДДКР належать також механічні випробування (зазвичай без

¹¹ Після запуску нового реактора ліміт запасу важкої води мав бути зменшений до 90 т. Див.: *JCPOA* (посилання 1), annex I.

¹² IAEA, 'Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)', Report by the Acting Director General, GOV/INF/2019/17, 18 Nov. 2019.

¹³ IAEA, 'Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)', Reports by the Director General, GOV/2019/10, 22 Feb. 2019 and GOV/2019/21, 31 May 2019.

¹⁴ Відзначивши, що ліміт у 300 кг гексафториду урану (UF_6) відповідає 202,8 кг урану, МАГАТЕ у звіті від 1 липня зазначає, що іранські запаси урану склали 205 кг; див.: IAEA, Report by the Director General, GOV/INF/2019/8, 1 July 2019. У серпні та листопаді 2019р. запаси склали вже 241,6 кг та 372,3 кг, відповідно; див.: IAEA, Reports by the Acting Director General, GOV/2019/32, 30 Aug. 2019 and GOV/2019/55, 11 Nov. 2019.

¹⁵ IAEA, GOV/2019/55 (посилання 14).

застосування урану) на одній чи двох окремих центрифугах інших типів¹⁶. Ліміти на НДДКР у галузі центрифуг мали діяти до 2025р.¹⁷

Після рішення Ірану припинити дотримання лімітів на такі НДДКР, звіт МАГАТЕ від 8 вересня 2019р. підтвердив, що він встановив або встановлює удосконалені центрифуги типів *IR-4*, *IR-5*, *IR-6* та *IR-6s* на експериментальній паливозбагачувальній установці у Натанці¹⁸. 26 вересня МАГАТЕ зазначило, що деякі центрифужні каскади на експериментальній паливозбагачувальній установці “накопичують або підготовлені до накопичення збагаченого урану”¹⁹. Іран також почав виробництво роторних труб для центрифуг з вуглеволокна, що не підпадає під постійні обмежувальні та наглядові заходи МАГАТЕ²⁰.

У листопаді МАГАТЕ виявило, що кілька центрифуг – у т.ч. типів, не згаданих у СВПД – “встановлені та проходять випробування з *UF6*” на експериментальній паливозбагачувальній установці. Згідно з інформацією, наданою Іраном МАГАТЕ, центрифуги будуть “використовуватися для накопичення збагаченого урану”²¹. Нові типи центрифуг є ефективнішими за стару модель *IR-1*, яку Іран спочатку планував замінити лише після завершення дії обмежень СВПД²².

Прозорість, Додатковий протокол та інші питання

У 2019р. МАГАТЕ підтвердило, що Іран продовжує виконувати Додатковий протокол і сприяє інспекціям та моніторингу МАГАТЕ. Як і попередніми роками, у звіті за 2019р. зазначено, що МАГАТЕ, відповідно до Додаткового протоколу, отримувало безперешкодний доступ до всіх іранських об'єктів і місць, які воно мало відвідати, і що Агентство продовжує оцінювати декларації Ірану згідно з Протоколом. Серпневий звіт, однак, містив формулювання, які дозволяють припустити, що співробітництво могло б бути кращим²³.

У листопаді у кварталному звіті виконуючого обов'язки Генерального директора МАГАТЕ згадувався складений на початку місяця конфіденційний звіт, де зазначалося, що МАГАТЕ “виявило частки природного урану антропогенного походження в місці, не задекларованому Агентству”. У кварталному звіті додається: “Важливо, щоб Іран продовжував взаємодію з

¹⁶ Крім *IR-4*, *IR-5*, *IR-6* та *IR-8*, механічні випробування могли проводитися на центрифугах *IR-2m*, *IR-6s* та *IR-7*. Див.: JCPOA (посилання 1), annex I.

¹⁷ JCPOA (посилання 1), annex I.

¹⁸ IAEA, Report by the Acting Director General, GOV/INF/2019/10, 8 Sep. 2019.

¹⁹ IAEA, Report by the Acting Director General, GOV/INF/2019/12, 26 Sep. 2019.

²⁰ IAEA, GOV/INF/2019/12 (посилання 19).

²¹ До цих типів центрифуг належали *IR-2m*, *IR-3*, *IR-4*, *IR-5*, *IR-6* та *IR-6s*, *IR-6m*, *IR-6sm*, *IR-7*, *IR-8*, *IR-8s*, *IR-8B*, *IR-9* та *IR-s*. Див.: IAEA, GOV/2019/55 (посилання 14).

²² Atomic Energy Organization of Iran, ‘AEOI deputy elaborates on the JCPOA commitment reduction, third step details’, 21 Nov. 2019; Hafezi, P., ‘Iran launches more advanced machines to speed up nuclear enrichment: Official’, Reuters, 4 Nov. 2019.

²³ У звіті зазначено, що “Подальша взаємодія між Агентством та Іраном у зв'язку з виконанням Іраном його Угоди про гарантії і Додаткового протоколу вимагає повного та негайного співробітництва з боку Ірану. Агентство продовжує переслідувати цю мету у відносинах з Іраном”. Див.: IAEA, GOV/2019/32 (посилання 14).

Агентством для якнайшвидшого з'ясування цього питання"²⁴. Очевидно, йшлося про візит МАГАТЕ на об'єкт у Тегерані, який Ізраїль називав "таємним атомним складом", де містяться архіви та обладнання, пов'язані з іранською військовою ядерною програмою, що здійснювалася до 2003р.²⁵ Згідно з повідомленнями преси, інспектори МАГАТЕ на початку 2019р. взяли на об'єкті зразки доквілля²⁶. 7 листопада одному з інспекторів, за повідомленнями, відмовили в доступі до об'єкта в Натанці і ненадовго затримали²⁷.

Американські санкції проти Ірану

Після виходу США з СВПД Адміністрація Президента США Д.Трампа вдалася до політики "максимального тиску" на Іран, що мала позбавити країну нафтових доходів і зупинити там будь-яке збагачення урану²⁸. 2 травня 2019р. ця політика просунулася ще далі – Уряд США скасував відтермінування санкцій для восьми країн, що імпортували іранську нафту²⁹. До інших безпрецедентних додаткових заходів належали визнання Корпусу стражів Ісламської революції (КСІР, *Islamic Revolutionary Guard Corps, IRGC*) терористичною організацією у квітні та запровадження санкцій проти Верховного лідера Ірану аятоли А.Хаменеї (*Ali Khamenei*) та Міністра закордонних справ Д.Заріфа (*Javad Zarif*) у червні³⁰.

У травні США також скасували спеціальне рішення, що дозволяло Ірану на виконання зобов'язань за СВПД вивозити надлишкові запаси важкої води і збагаченого урану за кордон³¹. Генеральний секретар ООН назвав це рішення, а також санкції на експорт нафти з Ірану такими, що суперечать резолюції РБ ООН 2231³². Це питання порушувалося на червневому засіданні Спільної комісії СВПД, яка "доручила експертам розглянути практичні рішення, зокрема, для експорту низькозбагаченого урану (НЗУ) та важкої води за відповідними домовленостями"³³. Реагуючи на листопадovu заяву Ірану про відновлення збагачення на паливозбагачувальній установці у Фордоу, США

²⁴ IAEA, GOV/2019/55 (посилання 14).

²⁵ Netanyahu, B., Statement at the United Nations General Assembly, 27 Sep.2018; Arnold, A. et al., 'The Iran nuclear archive: Impressions and implications', Report, Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School, Apr. 2019; BBC, 'Iran nuclear deal: IAEA finds uranium particles at undeclared site', 11 Nov. 2019.

²⁶ BBC (посилання 25).

²⁷ BBC, 'Iran cancels accreditation of IAEA nuclear inspector', 7 Nov. 2019.

²⁸ Ерастьо (посилання 1); White House, Statement from the Press Secretary, 1 July 2019. Про напруженість між США та Іраном у 2019р. див. також підрозділ I розділу 6 цього видання.

²⁹ Katzman, K., 'Iran sanctions', Congressional Research Service report, updated 15 Nov. 2019; Wong, E., 'US punishes Chinese company over Iranian oil', *New York Times*, 22 July 2019.

³⁰ White House, Statement from the President on the designation of the Islamic Revolutionary Guard Corps as a foreign terrorist organization, 8 Apr. 2009; *New York Times*, 'Trump imposes new sanctions on Iran, adding to tensions', 24 June 2019.

³¹ Katzman (посилання 29); Davenport, K., 'Timeline of nuclear diplomacy with Iran', Arms Control Association, updated Nov. 2019.

³² United Nations, Security Council, 'Implementation of Security Council Resolution 2231 (2015)', Report of the Secretary-General, S/2019/492, 13 June 2019.

³³ European External Action Service, Chair's statement following the 28 June 2019 meeting of the Joint Commission of the Joint Comprehensive Plan of Action, 28 June 2019.

у грудні вирішили не поширювати спеціальне рішення на конверсію об'єкта у Фордду³⁴. Але чинним залишилося рішення, що дозволяло конверсію реактора в Араку³⁵.

Роль інших учасників СВПД

Інші сторони у 2019р. продовжували підкреслювати відданість СВПД, але не мали особливих важелів для протидії чи компенсації економічної шкоди, завданої поновленням американських санкцій проти Ірану³⁶. Отже, упродовж року сподівання на здатність Європи врятувати СВПД згасали. В ЄЗ у січні створили Інструмент підтримки торговельних обмінів (*Instrument in Support of Trade Exchanges, INSTEX*), але замість попередніх планів – сприяти експорту нафти з Ірану – його дія обмежувалася недоларовими обладнаннями і торгівлею непідсанкційними товарами, зокрема продовольством і медикаментами. Крім того, *INSTEX* у 2019р. так і не запрацював, попри заяву ЄЗ від 28 червня протилежного змісту³⁷.

У відповідь на обмеження Іраном зобов'язань за СВПД, ЄЗ та Високий представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки у травні закликали Іран “утриматися від будь-яких кроків ескалації” і в липні заявили, що їх “підтримка ядерної Угоди залежить від її повного виконання Іраном”³⁸. У вересні в ЄЗ заявили, що “прийшов час для Ірану погодитися на переговори з питань довгострокових рамок його ядерної програми, а також регіональної безпеки, включно з його програмою вдосконалення ракет та інших засобів доставки”³⁹. Хоча в ЄЗ раніше погляди на іранські ракети та його роль у регіоні узгоджували зі США, ця заява відрізнялася від попередньої позиції європейців, які виступали проти закликів США до переукладання СВПД як ширшої домовленості. У листопаді, після рішення Ірану порушити обмеження на НДДКР, ЄЗ та Високий представник погрозували запровадити механізм розв'язання суперечок СВПД⁴⁰. Цей механізм міг призвести до поновлення попередніх санкцій РБ ООН стосовно Ірану⁴¹.

³⁴ Pompeo, M.R., Remarks to the press, 18 Nov. 2019.

³⁵ Здається, що спеціальні рішення, що дозволяли вивезення відпрацьованого палива з ядерного реактора в Бушері та поставку збагаченого до 20% уранового палива для ядерного реактора в Тегерані, також залишилися чинними, хоча адміністрація прямо про це не заявляла. Psalidakis, D., ‘US to no longer waive sanctions on Iranian nuclear site’, Reuters, 18 Nov. 2019; Davenport (посилання 31).

³⁶ Див. Erästö (посилання 1).

³⁷ European External Action Service (посилання 33); Irish, J. and Penetier, M., ‘No trade mechanism until Iran passes terrorism financing laws: French diplomat’, Reuters, 4 Sep.2019.

³⁸ European External Action Service, Joint statement by High Representative of the European Union and the foreign ministers of France, Germany and the United Kingdom on the JCPOA, 9 May 2019; European External Action Service, The foreign ministers of France, Germany, the UK and the High Representative of the European Union on Iran/JCPOA, 2 July 2019.

³⁹ British Prime Minister’s Office, Joint statement by the heads of state and government of France, Germany and the United Kingdom, 23 Sep.2019 (updated 24 Sep.2019).

⁴⁰ European External Action Service, Joint statement by the foreign ministers of France, Germany and the United Kingdom and the EU High Representative on the JCPOA, 11 Nov. 2019.

⁴¹ JCPOA (посилання 1).

В умовах посилення загрози військової конфронтації між Іраном і США після нападу на танкери у Перській затоці у травні та збиття Іраном американського розвідувального дрона у червні, посередником між Адміністрацією Трампа та Іраном намагалася бути Франція⁴². Вона запропонувала Ірану кредитну лінію в обмін на повне виконання ним СВПД та участь у переговорах про довгострокові ядерні домовленості та регіональну безпеку. Це мало компенсувати Ірану втрачені нафтові доходи, відкриваючи тим самим шлях для дипломатії без скасування санкцій. Але це, за повідомленнями, потребувало б послаблень від США, на що Адміністрація Трампа не погоджувалася⁴³.

Росія і Китай однозначно поклали відповідальність за розмивання СВПД на політику США, яку перша назвала “бездумною політичною кампанією проти ядерної Угоди”, а другий – “першопричиною нинішньої кризи”⁴⁴. Росія, зокрема, засудила повернення американського Уряду до політики нульового збагачення та його рішення накласти санкції на проект переобладнання об’єкта у Фордоу. Росія, сповнена рішучості продовжувати цей проект, закликала Спільну комісію СВПД “надати змістовну відповідь”, а Європу – “захистити СВПД спільно з Росією і Китаєм”⁴⁵. Китай закликав США припинити “неправильну поведінку з метою залишити простір для дипломатичних зусиль і створити умови для деескалації”, а інші сторони – виявити стриманість⁴⁶. Китай рішучо засудив американські санкції проти експорту нафти з Ірану після того, як у липні об’єктом санкцій стала китайська компанія⁴⁷.

Суперечка через іранські ракети та Резолюцію Ради Безпеки ООН 2231

Хоча СВПД не стосується ракет, але Додаток до Резолюції РБ ООН 2231, якою схвалена Угода в липні 2015р., закликає Іран “не здійснювати будь-яку діяльність, пов’язану з балістичними ракетами, здатними нести ядерну зброю”, до 2023р.⁴⁸ Цим же Додатком запроваджене ембарго на іранські

⁴² Розвідки США та Ізраїлю поклали на Іран відповідальність за напади на танкери, але Іран заперечив свою причетність. Див.: Halbfinger, D.M., ‘Mossad chief bluntly blames Iran for tanker attacks’, *New York Times*, 1 July 2019; Shear, M.D. et al., ‘Strikes on Iran approved by Trump, then abruptly pulled back’, *New York Times*, 20 June 2019; див. також підрозділ 1 розділу 6 цього видання.

⁴³ Kimball, D.G. and Masterson, J., ‘French proposal on hold as tensions mount’, P4+1 and Iran Nuclear Deal Alert, Arms Control Association, 24 Sep.2019.

⁴⁴ Міністерство закордонних справ РФ, коментар Управління інформації і преси з приводу ще однієї серії вербальних нападів США на Спільний всеохопний план дій (СВПД) з питань іранської ядерної програми, 19 листопада 2019р.; Міністерство закордонних справ КНР, прес-конференція спікера Міністерства Джен Суанга (*Geng Shuang*), 12 листопада 2019р.

⁴⁵ Міністерство закордонних справ РФ (посилання 44).

⁴⁶ Chinese Ministry of Foreign Affairs (посилання 44).

⁴⁷ Williams, A., Sheppard, D. and Liu, X., ‘China condemns US sanctions over Iran crude oil’, *Financial Times*, 23 July 2019.

⁴⁸ UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015.

поставки озброєнь до жовтня 2020р., що, разом з Резолюцією 2216, створює правову базу протидії поставкам Іраном ракет малої дальності в регіоні⁴⁹.

Позиція Ірану полягає у тому, що його ракети є звичайними озброєннями, не призначеними для доставки ядерної зброї. США натомість вважають продовження Іраном ракетних випробувань і запуски ним супутників порушенням Резолюції 2231 – це був один з аргументів за вихід Уряду США з СВПД у 2018р. ЄЗ, зі свого боку, вважає, що ракетна діяльність Ірану “не відповідає” Резолюції 2231, але не називає її порушенням цієї Резолюції⁵⁰.

У грудневій доповіді про виконання Резолюції 2231 Генеральний секретар ООН звернув увагу на продовження у 2019р. спорів з приводу іранських ракет. У доповіді згадані заяви США та ЄЗ про те, що, виходячи з визначення Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTRC*), конструкція іранської балістичної ракети *Shahab-3* дозволяє доставляти ядерну зброю. Як зазначалося, Іран і Росія заперечували релевантність цього визначення для тлумачення Резолюції 2231, в якій немає посилання на РКРТ⁵¹.

У доповіді також згадувалися звинувачення Ірану в поставках ракет його союзникам на Близькому Сході, а також його нібито причетність до нападів на нафтові об'єкти Саудівської Аравії 14 вересня з використанням дронів і крилатих ракет. Генеральний секретар ООН “не мав можливості провести незалежну перевірку” заяв про те, що деталі, вилучені з місця події у Саудівській Аравії, “мають іранське походження та були поставлені з Ісламської Республіки Іран у спосіб, не сумісний з Резолюцією 2231”⁵². Питання поставки іранських ракет не було безпосередньо пов'язане з СВПД, але зіграло свою роль в ескалації напруженості між Іраном і США та, разом з інцидентами з нафтовими танкерами, ймовірно, сприяло формуванню жорсткішої позиції ЄЗ стосовно Ірану.

Прогноз на 2020 рік

І без того похмурі перспективи збереження СВПД у 2019р. лише ускладнилися. Політика Адміністрації Д.Трампа максимального тиску на Іран лишила Європі мало простору для маневру, аби компенсувати економічні збитки, завдані американськими санкціями. Водночас позиція ЄС/ЄЗ щодо Ірану стала жорсткішою після кроків Ірану з відмови від зобов'язань

⁴⁹ UN Security Council Resolution 2231 (посилання 48); UN Security Council Resolution 2216, 14 Apr. 2015.

⁵⁰ BBC, ‘Iran developing nuclear-capable missiles, European powers warn UN,’ 5 Dec. 2019; Erästö, T., ‘Dissecting international concerns about Iran’s missiles’, SIPRI Backgrounder, 15 Nov. 2018.

⁵¹ Згідно з визначенням РКРТ, усі ракети з дальністю понад 300 км, здатні нести корисне навантаження 500 кг, вважаються потенційними носіями ядерної зброї. Див.: Davenport, K., ‘The Missile Technology Control Regime at a glance’, Arms Control Association, update July 2017; United Nations, Security Council, ‘Implementation of Security Council Resolution 2231 (2015)’, Report of the Secretary-General, S/2019/934, 10 Dec. 2019.

⁵² United Nations (посилання 51).

за СВПД, а також реакції Ірану на політику США в регіоні. У цій ситуації Іран не бачить особливої користі від дотримання СВПД. Якщо Угода не розвалиться до кінця 2020р., то єдиним дієвим фактором, що визначатиме майбутнє СВПД, можуть бути президентські вибори у США, оскільки окремі кандидати від Демократичної партії заявляли про намір повернутися до Угоди⁵³.

⁵³ Toosi, N., 'Democrats want to rejoin the Iran nuclear deal: It's not that simple', Politico, 20 July 2019.

IV. Багатосторонній контроль над ядерною зброєю, договори та ініціативи з питань роззброєння та нерозповсюдження

ТЮТТІ ЕРАСТЬО, ШЕННОН Н.КАЙЛ

У цьому підрозділі розглядаються події та переговори, що відбувались у 2019р. в рамках чотирьох багатосторонніх договорів та ініціатив з питань контролю над ядерною зброєю, роззброєння та нерозповсюдження: Договору 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty, CTBT*); підготовки до Конференції 2020р. з огляду Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*); конференції 2019р. зі створення зони, вільної від зброї масового ураження (ЗМУ), на Близькому Сході; Договору 2017р. про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW*). Події, що стосуються Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*), розглянуті в підрозділі III.

Події, пов'язані з Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань

ДВЗЯВ мав би заборонити державам-учасникам здійснювати “будь-які випробувальні ядерні вибухи або будь-які інші ядерні вибухи” будь-де у світі¹. Станом на 31 грудня 2019р., ДВЗЯВ ратифікували 168 держав, а підписали ще 16 держав². Однак, цей Договір не може набути чинності, поки всі 44 держави, перелічені в Додатку 2, не ратифікують його, а це мають зробити ще вісім із цих держав – Єгипет, Індія, Іран, Ізраїль, Китай, Пакистан, Північна Корея і США³.

У 1996р. була створена Підготовча комісія Організації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ) для підготовки до набуття Договором чинності. Зокрема, це передбачає створення Міжнародної моніторингової системи (*International Monitoring System, IMS*) у складі 321 сейсмічних, гідроакустичних, інфразвукових і радіонуклідних моніторингових станцій і 16 лабораторій з виявлення ознак ядерних вибухів, а також Міжнародного центру даних (*International Data Centre*) для обробки та аналізу інформації, зареєстрованої моніторинговими станціями, і її передачі державам-членам.

¹ CTBT, Article 1(1). Загальний огляд ДВЗЯВ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

² У лютому 2019р. Зімбабве стала 168-ю державою, що ратифікувала цей Договір.

³ Під час відкриття Договору для підписання у вересні 1996р. усі 44 держави, перелічені в Додатку 2, мали на своїй території енергетичні або дослідницькі ядерні реактори.

Конференція з набуття чинності Договором

До набуття чинності ДВЗЯВ держави, що ратифікували його, можуть періодично скликати конференції з питань сприяння набуттю ним чинності (т.зв. конференції за статтею XIV)⁴. Одинадцята Конференція відбулася у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку 25 вересня 2019р. за участі представників 81 держави-підписанта; Пакистан брав у ній участь як спостерігач⁵. Під час Конференції багато держав підкреслювали важливість швидшого набуття чинності ДВЗЯВ⁶. Перебіг подій повторював схему попередніх конференцій за статтею XIV. Конференцію 2019р. вирізняла відсутність США, які вперше відмовилися від участі.

Підсумкова декларація Конференції підтвердила, “що універсальний Договір з ефективним механізмом верифікації є фундаментальним інструментом ядерного роззброєння та нерозповсюдження”⁷. Вона окреслила ряд кроків і заходів на підтримку якнайшвидшого набуття чинності та універсалізації Договору, що зосереджувалися на освітніх, навчальних та інформаційних ініціативах, а також передбачали підтримку подальшої роботи ОДВЗЯВ зі створення *IMS* та посилення спроможностей інспекцій на місцях з виявлення ознак ядерних вибухів⁸.

Звинування Росії у ядерних випробуваннях з боку США

Рішення США не брати участь у Конференції за статтею XIV надійшло на фоні заяв про те, що Росія здійснює ядерні випробування, та закликів однопартійців до Президента США Д.Трампа скасувати підпис під ДВЗЯВ⁹. Ці звинувачення привернули широку увагу після заяви директора Розвідувального управління Міністерства оборони США (*Defense Intelligence Agency, DIA*) Р.Ешлі (*Robert P.Ashley*) 29 травня. Р.Ешлі заявив, що США вважають, що Росія, “імовірно, не дотримується мораторію на ядерні випробування у спосіб, який відповідає стандарту нульової потужності”, зафіксованому у ДВЗЯВ¹⁰. Двома тижнями пізніше *DIA* виступило із заявою, де роз'яснювалося, що Уряд США “вважає, що Росія здійснювала випробування

⁴ СТВТ (посилання 1), Article XIV(2).

⁵ Conference on Facilitating the Entry into Force of the CTBT, Report of the Conference, CTBT-Art. XIV/2019/6, 9 Oct. 2019, paras 3-4.

⁶ Bugos, S., ‘Frustrations surface at CTBT conference’, *Arms Control Today*, vol.49, no.9 (Nov. 2019).

⁷ Conference on Facilitating the Entry into Force of the CTBT (посилання 5), Final declaration, para.1.

⁸ Conference on Facilitating the Entry into Force of the CTBT (посилання 5), Final declaration, paras 8, 10.

⁹ Andreasen, S., ‘Trump is quietly leading us closer to nuclear disaster’, *Washington Post*, 26 June 2019.

¹⁰ Ashley, R.P.(Lt Gen.), ‘The arms control landscape’, Keynote remarks, Hudson Institute, 29 May 2019, 7:30-7:40.

ядерної зброї шляхом ядерного вибуху”¹¹. Це могло бути свідченням порушення нею зобов’язання як держави-підписанта ДВЗЯВ.

Однак американські посадовці не надали доказів того, що Росія здійснювала випробувальні ядерні вибухи, які порушували визначені Договором обмеження нульової потужності. Це дозволило деяким скептично налаштованим фахівцям у Вашингтоні припустити, що Адміністрація Трампа намагається звільнити США від будь-яких обмежень на розробку власної ядерної зброї та опосередковано зруйнувати ДВЗЯВ як такий¹². Уряд Росії оперативно спростував цю заяву як безпідставну¹³. Заступник міністра закордонних справ С.Рябков раніше заявив, що Росія, на відміну від США, ратифікувала ДВЗЯВ і діє у “повній та абсолютній відповідності” з Договором і російським одно-стороннім мораторієм на ядерні випробування¹⁴.

Статус моніторингових станцій у Росії

IMS ОДВЗЯВ опинилась у центрі міжнародної уваги після інциденту 8 серпня 2019р. на ракетному полігоні Ненокса на узбережжі Білого моря в Росії, де стався вибух і викид радіації. На фоні суперечливих повідомлень ЗМІ, американська розвідка нібито дійшла висновку, що цей інцидент стався під час спроби Росії підняти бортовий ядерний реактор ракети *Буревестник*, яка впала в море після невдалого випробування¹⁵.

Для стеження за радіоактивними частками у повітрі, що є побічними продуктами ядерних вибухів, призначені 80 запланованих і працюючих радіонуклідних станцій системи *IMS*. Сім таких станцій працюють у Росії. ОДВЗЯВ повідомила, що через два дні після згаданого інциденту дві радіонуклідні станції у Росії, найближчі до місця вибуху, раптом припинили передачу даних¹⁶. Російські посадовці пояснили ОДВЗЯВ, що станції мають “проблеми зі зв’язком і підключенням до мережі”¹⁷. До 13 серпня ще дві російські радіонуклідні станції припинили надавати дані *IDC*, а згодом вийшла з мережі п’ята. Це породило підозри, що Росія навмисно припинила їх діяльність, аби не передавати дані про радіоактивні ізотопи, зафіксовані після інциденту. Такі дані могли б допомогти іншим державам-підписантам

¹¹ Розвідувальне управління МО США, Заява *DIA* стосовно зауважень Ушлі, зроблених ним в Інституті Хадсона, 13 червня 2019р.

¹² Kimball, D.G., ‘US claims of illegal Russian nuclear testing: Myths, realities, and next steps’, Policy white paper, Arms Control Association, 21 Aug. 2019, p.5.

¹³ Міністерство закордонних справ РФ, коментар Управління інформації і преси з приводу неприйнятних звинувачень Росії з боку США в перевищенні стандарту “нульової потужності”, 17 червня 2019р.

¹⁴ Kimball (посилання 12).

¹⁵ Macias, A., ‘US intel report says mysterious Russian explosion was triggered by recovery mission of nuclear-powered missile, not a test’, CNBC, 29 Aug. 2019; United Nations, General Assembly, First Committee, Remarks by Thomas Dinanno, US Deputy Assistant Secretary of Defense, 10 Oct. 2019. Див. також підрозділ II розділу 10 цього видання.

¹⁶ Murphy, F., ‘Global network’s nuclear sensors in Russia went offline after mystery blast stations’, Reuters, 19 Aug. 2019.

¹⁷ Murphy (посилання 16); Lassina Zerbo (@SinaZerbo), CTBTO executive secretary, Twitter, 18 Aug. 2019.

ДВЗЯВ зрозуміти характеристики зброї, що розробляється¹⁸. За даними ОДВЗЯВ, дві станції, розташовані найдалше від Ненокси, 20 серпня поновили роботу і надання даних до *IDC*¹⁹.

У відповідь на ці повідомлення ОДВЗЯВ заступник міністра закордонних справ Росії С.Рябков заявив, що інцидент з ядерним реактором у Неноксі не стосується діяльності ОДВЗЯВ, оскільки мандат цієї організації не поширюється на розробку зброї²⁰. Він також висловив невдоволення публічним оприлюдненням ОДВЗЯВ цієї інформації, додавши, що передача даних від національних станцій системи *IMS* “є абсолютно добровільною для кожної країни”²¹. Дійсно, згідно з ДВЗЯВ, “кожна Держава-учасниця має право вживати заходів для захисту критичних об’єктів і не допускати розкриття конфіденційної інформації і даних, що не стосуються цього Договору”²².

Підготовка до Оглядової конференції ДНЯЗ 2020р.

Кожні п’ять років держави-учасниці ДНЯЗ збираються на конференцію для розгляду виконання Договору²³. Перед цими оглядовими конференціями проходять засідання підготовчого комітету, який розглядає процедурні та змістовні питання і вносить рекомендації для наступної оглядової конференції. Підготовчий комітет Оглядової конференції 2020р. провів третю та останню сесію у Нью-Йорку з 29 квітня по 10 травня. На сесії головував посол М.Г.Айдід (*Mohamad Hasrin Aidid*) з Малайзії.

Як і на попередніх сесіях, дискусії були затьмарені браком поступу в ядерному роззброєнні ядерних держав²⁴. Кілька без’ядерних держав висловили занепокоєння нерівномірною реалізацією трьох основоположних принципів ДНЯЗ: ядерного нерозповсюдження, ядерного роззброєння та мирного використання ядерної енергії. Так, Рух неприєднання заявив, що “просування самого лише нерозповсюдження за умов ігнорування зобов’язаннями ядерного роззброєння є контрпродуктивним і нереалістичним”²⁵. Держави-учасниці також висловили занепокоєння певним відступом, зокрема, ерозією

¹⁸ Webb, G., ‘Russian weapons accident raises nuclear concerns’, *Arms Control Today*, vol.49, no.7 (Sep. 2019).

¹⁹ Murphy, F., ‘Some Russian radiation sensors back online-global network operator’, Reuters, 20 Aug. 2019.

²⁰ Osborn, A. and Kiseleyova, M., ‘Russia to nuclear test ban monitor: Test accident not your business’, Reuters, 20 Aug. 2019; Webb (посилання 18).

²¹ Osborn and Kiseleyova (посилання 20); “В МИД РФ назвали добровольной передачу данных со станций мониторинга радиации”. – Интерфакс, 20 августа 2019г.

²² СТВТ (посилання 1), Article IV(7).

²³ Загальний огляд та інші подробиці ДНЯЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

²⁴ ДНЯЗ визначає ядерну державу як таку, що виготовила та здійснила підриг ядерного вибухового пристрою до 1 січня 1967р. Таких держав лише п’ять. Усі інші держави вважаються без’ядерними. NPT (посилання 23), Article IX(3).

²⁵ Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Third Session, Statement by Venezuela on behalf of the Non-Aligned Movement, 29 Apr. 2019, para.4. Характеристику та перелік учасників Руху неприєднання див. у підрозділі I додатка Б цього видання.

російсько-американської системи контролю над озброєннями та модернізацією ядерних арсеналів²⁶.

П'ять ядерних держав, визначених у ДНЯЗ – Велика Британія, Китай, Росія, США і Франція (т.зв. P5) – вважали, що подальшому просуванню роззброєння перешкоджає нинішня ситуація, хоча й мали різні погляди на джерела головних перешкод²⁷. Явно намагаючись захиститися від критики за висування передумов для виконання своїх зобов'язань за ДНЯЗ, США перейменували політику “створення умов для ядерного роззброєння” (*creating the conditions for nuclear disarmament*) на “створення середовища для ядерного роззброєння” (*creating the environment for nuclear disarmament, CEND*)²⁸. Також вони презентували план практичної реалізації *CEND*, запросивши окремі країни “визначити перелік проблемних питань, що стосуються впливу міжнародного безпекового середовища на перспективи роззброєння”²⁹.

Окремі без'ядерні держави погоджувалися з думкою про те, що рух до ядерного роззброєння зумовлюється розв'язанням проблем міжнародного безпекового середовища³⁰. Інші відкидали таку логіку. Наприклад, Коаліція “Новий порядок денний” (*New Agenda Coalition*) – група з шести держав, які намагаються сформувані консенсус стосовно кроків до ядерного роззброєння, – стверджувала, що зобов'язання за ДНЯЗ “не можуть бути будь-яким чином перетлумачені, відкинуті або обумовлені”³¹. Швеція презентувала власну ініціативу “трампліну”, що передбачала усунення перешкод для дипломатії роззброєння з урахуванням, водночас, різних поглядів, та забезпечення “політичної підтримки прагматичній, швидкій, досяжній демонстрації відданості режиму глобального роззброєння”³². Декілька країн

²⁶ Див., наприклад: Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Third Session, Statement by the European Union, 1 May 2019. Про російсько-американський контроль над озброєннями див. підрозділ I цього розділу. Про модернізацію ядерних арсеналів див. розділ 10 цього видання.

²⁷ Erästö, T., ‘50 years of the NPT – cause for celebration or commemoration?’, Commentary, SIPRI, 23 May 2019.

²⁸ Ерастьо Т. та ін. Інші події, що стосуються міжнародних договорів та ініціатив з контролю над ядерною зброєю, роззброєння та нерозповсюдження. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ V розділу 7; Burford, L., Meier, O. and Ritchie, N., ‘Sidetrack or kickstart? How to respond to the US proposal on nuclear disarmament’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 19 Apr. 2019.

²⁹ Ерастьо Т. та ін. (посилання 28); Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Third Session, ‘Operationalizing the creating an environment for nuclear disarmament (CEND) initiative’, Working paper submitted by the United States, NPT/CONF.2020/PC.III/WP.43, 26 Apr. 2019.

³⁰ Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Third Session, Statement by Latvia, 29 Apr. 2019.

³¹ Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Third Session, Statement by Brazil on behalf of the New Agenda Coalition, 29 Apr. 2019. Шість членів Коаліції “Новий порядок денний”: Бразилія, Єгипет, Ірландія, Мексика, Нова Зеландія і ПАР.

³² Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Third Session, ‘Unlocking disarmament diplomacy through a “stepping stone” approach’, Working paper submitted by Sweden, NPT/CONF.2020/PC.III/WP.33, 25 Apr. 2019, p.3.

висловили підтримку навчання з питань роззброєння і врахуванню гендерних аспектів процесу ДНЯЗ³³.

Як і у 2018р., відбувався гострий “обмін репліками” між США і трьома іншими країнами – Іраном, Росією і Сирією. Але Росія і США виступили єдиним фронтом як представники P5. Це стало відбиттям успіху спроб Китаю досягти консенсусу на конференції P5, яку він приймав у Пекіні в лютому 2019р.³⁴ На Оглядовій конференції 2020р. P5 анонсувала деякі помірковані кроки – зокрема план організації додаткового заходу, присвяченого ядерним політикам і доктринам, – явно намагаючись вгамувати широку критику з приводу відсутності роззброєння³⁵.

Кілька країн висловили підтримку Спільному всеохопному плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) 2015р. – епохальній ядерній Угоді між Іраном і групою держав: Великою Британією, Китаєм, Німеччиною, Росією, США і Францією, – за підтримки ЄС. Висловлюючи занепокоєння майбутнім цієї Угоди після виходу з неї США у 2018р., вони закликали Іран продовжувати її виконання³⁶. Однак засідання комітету збіглось у часі з заявою Ірану про намір обмежити виконання зобов’язань за СВПД у відповідь на вихід з Угоди США³⁷.

Багато делегацій також висловлювали підтримку рішенням ГА ООН скликати конференцію ООН зі створення зони, вільної від ядерної зброї та іншої ЗМУ, на Близькому Сході (див. нижче). Вітаючи це рішення, Рух неприєднання водночас зауважив, що цей новий процес не повинен скасовувати попередні зобов’язання в рамках ДНЯЗ, включно з резолюцією 1995р. стосовно Близького Сходу³⁸. Через розбіжності з кількох питань – включно з ДЗЯЗ та його сумісності з ДНЯЗ (див. нижче) – підготовчий комітет не зміг узгодити спільні рекомендації для Оглядової конференції 2020р., видавши натомість менш офіційний робочий документ³⁹.

³³ Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Third Session, ‘Disarmament and non-proliferation education’, Working paper submitted by the members of the Non-Proliferation and Disarmament Initiative (Australia, Canada, Chile, Germany, Japan, Mexico, the Netherlands, Nigeria, Philippines, Poland, Turkey and the United Arab Emirates), NPT/CONF.2020/PC.III/WP.26, 18 Apr. 2019; Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Third Session, ‘Integrating gender perspectives in the implementation of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons’, Working paper submitted by Australia, Canada, Ireland, Namibia, Sweden and the United Nations Institute for Disarmament Research, NPT/CONF.2020/PC.III/WP.27, 18 Apr. 2019.

³⁴ Conference on Disarmament, ‘Chair’s summary of the P5 Beijing conference 30 January 2019, Beijing’, 7 Feb. 2019, CD/2156, 3 May 2019.

³⁵ Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Third Session, Statement by China on behalf of the P5 states, 1 May 2019.

³⁶ Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), 14 July 2015, Vienna, reproduced as annex A of UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015.

³⁷ Докладніше про історію та останні події, пов’язані з СВПД, див. у підрозділі III цього розділу.

³⁸ Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Statement by Venezuela (посилання 25); 1995 NPT Review and Extension Conference, Resolution on the Middle East, NPT/CONF.1995/32 (Part I), 1995, annex.

³⁹ Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Third Session, ‘Recommendations by the chair to the 2020 Review Conference’, Chair’s working paper, NPT/CONF.2020/PC.III/WP.49, 10 May 2019.

Підготовчий комітет обрав головуючим Оглядової конференції 2020р. посла Р.Гроссі (*Rafael Grossi*) з Аргентини⁴⁰ Однак у жовтні Р.Гроссі був обраний новим генеральним директором МАГАТЕ. Тому наприкінці 2019р. посада головуючого на Оглядовій конференції залишалася вакантною, але в січні 2020р. на неї призначили Г.Злаувінену (*Gustavo Zlauvinen*), заступника міністра закордонних справ Аргентини⁴¹.

Постійні розбіжності між учасниками ДНЯЗ, імовірно, ускладнять консенсусне узгодження сторонами підсумкового документа Оглядової конференції 2020р. Враховуючи попередню подібну невдачу на Оглядовій конференції 2015р., виникає питання стосовно життєздатності ДНЯЗ як наріжного каменя глобального ядерного роззброєння та режиму нерозповсюдження.

Конференція з питань створення зони, вільної від зброї масового ураження, на Близькому Сході

Перша сесія Конференції з питань створення зони, вільної від ядерної зброї та іншої ЗМУ, на Близькому Сході відбулася 18-22 листопада 2019р. у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку. Конференцію скликав Генеральний секретар ООН А.Гуттереш (*António Guterres*), а головувала на ній посол С.Бахус (*Sima Bahous*) з Йорданії.

ГА ООН ухвалила рішення провести цю Конференцію 22 грудня 2018р. на базі проекту, запропонованого в Першому комітеті групою арабських держав⁴². Однак заклики на ГА ООН вивільнити Близький Схід від ядерної зброї лунають ще з 1974р. У 1990р. Єгипет пропонував розширити порядок денний і поширити його на всю ЗМУ, а Оглядова конференція ДНЯЗ 1995р. ухвалила резолюцію з питань Близького Сходу, в якій держави-учасниці домовилися підтримати створення в регіоні зони, вільної від ЗМУ⁴³. Утім, спроби досягти цієї мети в рамках оглядового процесу ДНЯЗ у 1990-х і 2000-х роках виявилися неефективними⁴⁴. Перша спроба практичного виконання резолюції 1995р. була здійснена у 2010р., коли на Оглядовій конференції ДНЯЗ домовилися про проведення до 2012р. Конференції з питань створення на

⁴⁰ Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Third Session, 'Election of the President and other officers', NPT/CONF.2020/PC.IH/DEC.1, 8 May 2019.

⁴¹ Webb, G. and Kimball, D.G., 'Argentine selected to lead IAEA', *Arms Control Today*, vol.49, no.9 (Nov. 2019); 2020 NPT Review Conference, 'The Tenth Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons', Press release, Jan 2020.

⁴² United Nations, General Assembly, 'Convening a conference on the establishment of a Middle East zone free of nuclear weapons and other weapons of mass destruction', Decision 73/546, 22 Dec. 2018, p.23; Erästö et al. (посилання 28), p.392.

⁴³ 1995 NPT Review and Extension Conference (посилання 38).

⁴⁴ Erästö, T., 'The lack of disarmament in the Middle East: A thorn in the side of the NPT', SIPRI Insights on Peace and Security no.2019/1, Jan. 2019; Cserveny, V. et al., *Building a Weapons of Mass Destruction Free Zone in the Middle East: Global Non-Proliferation Regimes and Regional Experiences* (United Nations Institute for Disarmament Research: Geneva, 2004).

Близькому Сході зони, вільної від ЗМУ⁴⁵. Невиконання цього рішення можна вважати головною причиною невдачі Оглядової конференції ДНЯЗ 2015р.⁴⁶

Резолюція 1995р. з питань Близького Сходу в кінцевому підсумку визначила завдання Конференції 2019р. Усі держави Близького Сходу були запрошені взяти участь у Конференції, а п'ять ядерних (згідно з ДНЯЗ) держав – як спостерігачі. Участь у ній взяли всі запрошені, крім двох – Ізраїлю і США⁴⁷. Темі дебатів охоплювали принципи та цілі, загальні зобов'язання стосовно ядерної зброї та іншої ЗМУ, мирне використання атомної енергії і міжнародне співробітництво, а також організаційні питання. Було домовлено запросити на другу конференцію, заплановану на 16-20 листопада 2020р., представників уже існуючих зон, вільних від ядерної зброї, для обміну кращими практиками та досвідом виконання Договору⁴⁸.

Конференція ухвалила політичну декларацію, у якій держави-учасниці заявили про

прагнення здійснити, згідно з відповідними міжнародними резолюціями, відкрито і спільно з усіма запрошеними Державами розробку юридично зобов'язуючого договору про створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї та іншої зброї масового ураження, на основі правил, вільно узгоджених консенсусом Державами регіону⁴⁹.

Конференція проводитиметься щороку аж до досягнення її мети – укладення юридично зобов'язуючого договору про створення запланованої зони⁵⁰. На думку спостерігачів, загальний тон дискусії був позитивним і конструктивним. Однак повідомлялося, що Велика Британія висловила жаль з приводу скликання конференції, що викликало критичні відгуки з боку деяких учасників з Близького Сходу⁵¹.

Конференція не принесла негайних результатів, що було очікуваним з огляду на відсутність єдиної ядерної держави регіону – Ізраїлю. Однак можна вважати, що вона заклала підвалини для продовження багатосторонніх зусиль, спрямованих на ліквідацію ЗМУ на Близькому Сході. Як зазначив головуючий, Конференція стала початком процесу. Таким чином, це могло б одночасно дещо пом'якшити критику процесу огляду ДНЯЗ, викликану невиконанням резолюції 1995р. з питань Близького Сходу.

⁴⁵ Кайл Ш.Н. Конференція 2010р. з огляду дії Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. – *Щорічник СІПРІ 2011*, підрозділ IV розділу 8.

⁴⁶ Erästö (посилання 44); Рауф Т. Конференція 2015р. з огляду дії Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ II розділу 17.

⁴⁷ Список 22 учасників, чотирьох спостерігачів та інших організацій див.: United Nations, General Assembly, Conference on the Establishment of a Middle East Zone Free of Nuclear Weapons and Other Weapons of Mass Destruction, First session, List of participants, A/CONF.236/INF/3, 22 Nov. 2019.

⁴⁸ United Nations, General Assembly, Conference on the Establishment of a Middle East Zone Free of Nuclear Weapons and Other Weapons of Mass Destruction, First session, Report of the conference on the work of its first session, A/CONF.236/6, 22 Nov. 2019, para.13.

⁴⁹ United Nations A/CONF.236/6 (посилання 48), Political declaration.

⁵⁰ United Nations, General Assembly, Decision 73/546 (посилання 42), para.d.

⁵¹ Dolev, S., Kiyaei, E. and Saadallah, D., 'Achieving the possible: A WMD-free zone in the Middle East', *Reaching Critical Will*, Nov. 2019.

Договір про заборону ядерної зброї

Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW*) – це перший багатосторонній договір, що запроваджує повну заборону ядерних озброєнь, включно з їх розробкою, розгортанням, володінням, застосуванням чи погрозою застосування⁵². Станом на 31 грудня 2019р., 34 держави ратифікували або приєдналися до ДЗЯЗ, а ще 47 – підписали, але ще не ратифікували його⁵³. Він набуде чинності через 90 днів після того, як 50 держав ратифікують або приєднуються до нього. Кілька держав, які ще не ратифікували Договір, повідомили, що процес ратифікації в їх країнах триває⁵⁴.

У 2019р. ДЗЯЗ залишався предметом суперечливих тлумачень. У 2019р. на засіданні Підготовчого комітету Оглядової конференції ДНЯЗ 2020р. його прихильники наполягали, що ДЗЯЗ доповнює і зміцнює ДНЯЗ⁵⁵. Критики стверджували протилежне⁵⁶. Китай – ставлення якого до ДЗЯЗ загалом було більш позитивним, ніж у більшості ядерних держав, – також приєднався до критики спільної заяви P5, у якій ДЗЯЗ був названий таким, що “суперечить ДНЯЗ і загрожує підірвати його”⁵⁷. Проте, враховуючи позицію більшості, ідея “взаємодоповнюваності” цих двох договорів була внесена до неофіційного робочого документа, виданого головою Підготовчого комітету⁵⁸.

На засіданні Першого комітету ГА ООН у жовтні був ухвалений проєкт резолюції на підтримку ДЗЯЗ, підготовлений за участі 49 держав⁵⁹. Резолюція, ухвалена ГА ООН 12 грудня, закликає “усі Держави, які ще не зробили цього, якнайшвидше підписати, ратифікувати, прийняти, схвалити або приєднатися до Договору”⁶⁰. Враховуючи широку підтримку Договору, перспектива набуття ним чинності в наступні роки виглядає дедалі більш імовірною.

⁵² Загальний огляд та інші подробиці ДЗЯЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання. Історію питання див.: Кайл Ш.Н. Договір про заборону ядерної зброї. – *Щорічник СІПІ 2018*, підрозділ I розділу 7; Ерастьо Т. Договір про заборону ядерної зброї. – *Щорічник СІПІ 2019*, підрозділ IV розділу 7.

⁵³ Перелік цих держав див. у підрозділі I додатка А цього видання.

⁵⁴ International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN), ‘First Committee foreshadows disarmament fights at 2020 NPT Review Conference’, 12 Nov. 2019.

⁵⁵ Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Third Session, ‘Joint statement on the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons (TPNW)’, Statement by Austria, Brazil, Costa Rica, Ireland, Indonesia, Mexico, New Zealand, Nigeria, South Africa and Thailand, 2 May 2019.

⁵⁶ Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Third Session, ‘Nuclear disarmament’, Statement by France, 2 May 2019.

⁵⁷ Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, Statement by China on behalf of the P5 states (посилання 35).

⁵⁸ Preparatory Committee for the 2020 NPT Review Conference, NPT/CONF.2020/PC.III/WP.49 (посилання 39).

⁵⁹ United Nations, General Assembly, First Committee, 74th session, ‘Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons’, 21 Oct. 2019, A/C.1/74/L.12.

⁶⁰ UN General Assembly Resolution 74/41, ‘Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons’, 12 Dec. 2019, A/RES/74/41.

12. Хімічні та біологічні загрози безпеці

Загальний огляд

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ, Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, OPCW) у 2019р. продовжувала розслідувати звинувачення у застосуванні Сирією хімічної зброї (ХЗ). Група оцінки декларацій (Declaration Assessment Team) продовжувала з'ясовувати прогалини, невідповідності та розбіжності в первісній декларації Сирії, а Місія із встановлення фактів (Fact-finding Mission) у Сирії продовжувала збирати та аналізувати інформацію, пов'язану із висунутими звинуваченнями. У березні 2019р. FFM повідомила, що є “обгрунтовані підстави” вважати, що в Думі у квітні 2018р. було завдано удару із застосуванням ХЗ. Деякі висновки звіту були суперечливими та викликали критику ряду держав.

За межами Сирії тривали розслідування застосування у Великій Британії у березні 2018р. токсичного хімікату сімейства нервово-паралітичних речовин “Новичок”. У січні 2019р. ЄС вніс до санкційного списку двох громадян Росії, звинувачених у нападі. До списку також потрапили керівник і два заступники керівника ГРУ – Головного розвідувального управління Збройних сил Російської Федерації. У березні Велика Британія оголосила про завершення спеціальних робіт із знезараження 12 об'єктів у Солсбері та Еймсбері.

Розбіжності, що зберігалися серед держав-учасниць через рішення, ухвалені на Спеціальній сесії у червні 2018р., стали серйозним організаційним випробуванням для ОЗХЗ у 2019р. Зокрема, невелика кількість держав-учасниць продовжували вважати незаконним рішення про створення Групи з розслідування та ідентифікації (Investigation and Identification Team, ІІТ). Тим не менш ІІТ, обов'язком якої є визначення винних у застосуванні ХЗ у Сирії, почала повноцінно діяти в березні 2019р. і займається дев'ятьма випадками її застосування. На засіданнях Виконавчої ради ОЗХЗ та на головній конференції року, 24-й сесії Конференції держав-учасниць Конвенції про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, Chemical Weapons Convention, CWC), проявилися політичні розбіжності. Проте, Конференція зуміла ухвалити консенсусом два рішення про першу в історії зміну Додатка до КЗХЗ стосовно хімікатів, додавши до нього речовини групи “Новичок”.

Станом на 31 жовтня 2019р., під міжнародним контролем було знищено 97,3% задекларованої хімічної зброї категорії 1. США залишаються єдиною державою-учасницею, що досі має ще не знищену задекларовану ХЗ, але очікується, що вони завершать її знищення згідно з поточним графіком.

У 2019р. Танзанія стала 183-ю державою-учасницею, яка ратифікувала головний юридичний документ, спрямований на протидію поширенню біологічних бойових засобів – Конвенцію 1972р. про біологічну та токсинну зброю (КБТЗ, Biological and Toxin Weapons Convention, BWC). У 2019р. головні

заходи з роззброєння та нерозповсюдження у сфері біологічної зброї здійснювались у рамках другої серії міжсесійних зустрічей експертів (*Meetings of Experts, MX*) КБТЗ, запланованих на 2018-2020рр.: на МХ1 розглядалися питання співробітництва та допомоги; на МХ2 – науки та технологій; на МХ3 – виконання Конвенції на національному рівні; на МХ4 – допомоги, реагування та готовності; МХ5 – інституційного зміцнення, – у рамках Першого комітету Генеральної Асамблеї (ГА) ООН та зустрічей держав-учасниць КБТЗ (*Meeting of States Parties, MSP*).

У центрі зустрічі держав-учасниць 2019р. був розгляд фінансового стану КБТЗ. На зустрічі також були розглянуті доповіді всіх зустрічей експертів, але, як і у 2018р., у доповіді зустрічі держав-учасниць просто зауважено, що “під час обговорень не було досягнуто консенсусу, а зустрічі експертів виявилися безрезультатними”. Тим не менш головуючий запропонував і започаткував новий процес виходу з глухого кута, пов’язаного з доповідями, та підживлення змістовної роботи зустрічей експертів у рамках зустрічей держав-учасниць і Оглядової конференції 2021р. Цей процес також заохочує держави-учасниці забезпечити спадковість у роботі протягом трьох міжсесійних років об’єднати зусилля, знайти сфери зближення та уникати конфронтаційного підходу. Зокрема, розбіжності між США та Росією, схоже, зберігаються.

Однією з нових тенденцій у цій сфері є зростання ролі громадянського суспільства як важливого учасника у глобальних обговореннях біологічних загроз та в належній реакції на них. Свідченням цього стало збільшення кількості НУО, що брали участь у зустрічах КБТЗ та організували додаткові заходи, а також організації громадянського суспільства, які започатковували глобальні ініціативи, наради та заходи, пов’язані з біобезпекою. Новиною 2019р. стало ширше визнання в рамках КБТЗ зв’язку між гендерними питаннями та роззброєнням.

КЕТРІОНА МАКЛІШ, ФІЛІППА ЛЕНДЗОС

I. Звинувачення в застосуванні хімічної зброї у Сирії

КЕТРІОНА МАКЛІШ

У 2019р. конфлікт у Сирії тривав уже восьмий рік, як і попередніми роками, продовжували надходити звинувачення в застосуванні та підготовці до застосування хімічної зброї (ХЗ). Зокрема пролунала заява, що Сирійська Арабська Республіка (САР) застосувала хлор у м.Кабані на південному заході Сирії 19 травня¹. Генеральний директор Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ, *Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, OPCW*) Ф.Аріас (*Fernando Arias*) пізніше повідомив, що Місія ОЗХЗ із встановлення фактів (*Fact-finding Mission, FFM*) аналізує і розслідує цю заяву². *FFM* також продовжувала розслідування попередніх звинувачень. 5-15 січня *FFM* відрядила до Сирії групу для опитувань і відвідування лікарень в Алеппо та отримання проб від сирійських органів влади у зв'язку із заявою про застосування токсичних хімічних речовин в Алеппо 24 листопада 2018р.³ Група розгорталася ще як мінімум тричі: наприкінці вересня, в жовтні і грудні. В останній раз група опитувала свідків і збирала додаткову інформацію про інциденти, що сталися у населених пунктах: Ярмук, Дамаск, 22 жовтня 2017р.; Хірбат-Масасін 7 липня 2017р. та 4 серпня 2017р.; Каліб Ат-Тор, Ас-Саламія, 9 серпня 2017р.; Аль-Баліл, Суран, 8 листопада 2017р.⁴ Технічний секретаріат (Секретаріат) ОЗХЗ аналізує зібрану інформацію.

Група оцінки декларацій (*Declaration Assessment Team, DAT*) ОЗХЗ також продовжувала спроби знайти пояснення та заповнити всі виявлені прогалини, невідповідності й розбіжності, наявні в першій декларації, поданій САР у 2013р. 4-8 лютого Секретаріат і делегація САР зустрілись у Бейруті (Ліван) з метою розгляду виконання різних заходів, у т.ч. *DAT*. Під час дискусій обидві сторони розглянули статус усіх неврегульованих питань, пов'язаних з першою декларацією 2013р., перегрупували їх і розробили план дій стосовно кожного питання на основі можливих заходів з їх розв'язання⁵. У рамках цього нового узгодженого структурованого діалогу відбулися ще три раунди

¹ Ortagus, M., Spokesperson for US Department of State, 'Alleged use of chemical weapons by the Assad Regime in northwest Syria', 21 May 2019.

² OPCW Executive Council, 'Opening statement by the Director-General to the Ninety-second Session of the Executive Council (full version)', EC-92/DG.34, 8 Oct. 2019, para.8.

³ OPCW Executive Council, 'Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme', Report by the Director-General, EC-92/DG.6, 23 Aug 2019, para.18.

⁴ OPCW Executive Council, 'Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme', Note by the Director-General, EC-93/DG.5, 24 Dec. 2019, para.15. У попередньому звіті про дії *FFM* у зв'язку з цими трьома інцидентами зазначалося, що "на діяльність *FFM* впливають зміни у безпековій ситуації". Див.: OPCW Technical Secretariat, 'Summary update of the activities carried out by the OPCW Fact-finding Mission in Syria', Note by the Technical Secretariat, S/1677/2018, 10 Oct. 2018, para 11. У іншому звіті йшлося, що *FFM* "чекає результатів аналізу зразків після своїх останніх візитів, [і] планує нові візити". Див.: OPCW Executive Council, 'Opening statement by the Director-General to the Ninety-second Session of the Executive Council', EC-92/DG.33, 8 Oct. 2019, para.8.

⁵ OPCW Executive Council, 'Outcome of consultations with the Syrian Arab Republic regarding its chemical weapons declaration', Note by the Director-General, EC-91/DG.23, 5 July 2019, para.3.

консультацій: перший – 18-21 березня 2019р. в Гаазі, другий і третій – у Сирії 10-17 квітня та 14-23 жовтня 2019р., відповідно. Це були, відповідно, 20-й, 21-й і 22-й раунди таких консультацій. Під час 21-го раунду консультацій у Сирії *DAT* провела одне опитування, збрала 33 зразки проб під час відвідин п'яти об'єктів та отримала нову інформацію і документи⁶. У зв'язку з одним нерегульованим питанням – слідами незадекларованих бойових хімічних речовин, знайденими у зразках, зібраних *DAT* у 2016р. – сирійська влада визнала проведення відповідних науково-дослідних робіт⁷.

У червні 2019р. Виконавча рада ОЗХЗ дізналася, що у зразку, взятому на об'єкті Барза під час третього раунду інспекцій у м.Барза та м.Джамрая у листопаді 2018р., виявлено хімікат зі Списку 2.В.04. У звіті акредитованої лабораторії припускалося, що хімікат, пізніше ідентифікований як етил етилфосфонат, “міг бути первинним продуктом гідролізу хімікату зі Списку 1.А.01 або 1.А.03”⁸. САР надала Секретаріату пояснення його присутності у вербальній ноті від 7 листопада 2019р. Генеральний директор у грудневій доповіді про перебіг робіт зазначив, що Секретаріат вивчає це пояснення⁹.

У вересні 92-а сесія Виконавчої ради взяла до уваги доповідь Генерального директора про роботу *DAT* із висновком про те, що “Секретаріат залишається не здатним розв'язати всі виявлені прогалини, невідповідності та розбіжності у декларації САР” і, таким чином, “не може повністю пересвідчитися, що САР подала декларацію, яку можна вважати точною та повною”¹⁰.

На початку листопада Генеральний директор Ф.Аріас звернувся до РБ ООН на її закритому засіданні. Це було “відхилення від норми”, РБ ООН вперше після ухвалення Резолюції 2118 у 2013р. провела закрите засідання із заслуховування місячної доповіді ОЗХЗ. Тим не менш це було офіційне засідання РБ ООН, і як таке – відкрите для відвідання “іншими особами, крім членів Ради та працівників Секретаріату”¹¹. У комюніке засідання зафіксовано, що представники кількох держав-учасниць – США, РФ, Кувейту, Польщі, Кот-д'Івуару, Перу, Китаю, Південноафриканської Республіки, Індонезії, Франції, Бельгії, Домініканської Республіки, Німеччини, Екваторіальної Гвінеї і Великої Британії – виступили із вступними заявами, а РФ зробила ще й додаткову заяву. РБ ООН також заслухала представника САР¹².

⁶ OPCW Executive Council, EC-91/DG.23 (посилання 5) para.5.

⁷ OPCW Executive Council, EC-91/DG.23 (посилання 5) para.6.

⁸ OPCW Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Note by the Director-General, EC-91/DG.14, 24 June 2019, para.13; OPCW Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Note by the Director-General, EC-92/DG.1, 24 July 2019, para.12.

⁹ OPCW Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Note by the Director General, EC-93/DG.3, 25 Nov. 2019, para.11.

¹⁰ OPCW Executive Council, Report of the Ninety-second Session of the Executive Council, EC-92/5, 11 Oct. 2019, para.7.21; OPCW Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Note by the Director-General, EC-93/DG.5, 24 Dec. 2019, para.9.

¹¹ Security Council Report, ‘Syria chemical weapons: Private meeting with the OPCW Director-General’, *What’s in Blue: Insights on the Work of the UN Security Council*, 4 Nov. 2019.

¹² United Nations Security Council, Official communique of the 8659th (closed) meeting of the Security Council, S/PV.8659, 6 Nov. 2019.

У заяві головуючого, з якою наприкінці листопада виступила британський посол в ООН К.Пірс (*Karen Pierce*)¹³, РБ засудила застосування хімічної зброї будь-де, в будь-який час і будь-ким, зауважила, що хімічна зброя є загрозою для міжнародного миру й безпеки, та підтвердила рішучу підтримку КЗХЗ 1993р.¹⁴

Остаточний звіт Місії ОЗХЗ із встановлення фактів про інцидент у Думі

1 березня 2019р., після завершенні оцінки та аналізу всієї інформації, зібраної під час розслідування, та отримання всіх результатів аналізів пріоритетних зразків, проведених акредитованими лабораторіями, *FFM* видала Остаточний звіт про імовірне застосування токсичних хімічних речовин у Думі у квітні 2018р. (*Douma Final Report*) на 106 сторінках¹⁵. У ньому зазначено, що є “обґрунтовані підстави [вважати], що мало місце застосування токсичної хімічної речовини як зброї. Ця токсична хімічна речовина містила активний хлор”¹⁶.

FFM з’ясувала, зокрема: “об’єкти, з яких були взяті проби в обох місцях, контактували з однією або кількома речовинами, що містили активний хлор”; “жодних фосфорорганічних речовин нервово-паралітичної дії, продуктів їх розпаду чи домішок унаслідок синтезу у зразках навколишнього середовища ... або у зразках плазми імовірних жертв виявлено не було”; “не було ознак” причетності до їх виробництва складів чи об’єктів, які сирійська влада підозрювала у виробництві ХЗ¹⁷.

Стосовно двох жовтих циліндрів промислового виробництва, які *FFM* бачила у двох різних місцях (Локації 2 та 4), і що виявилось дуже суперечливим (див. наступний підрозділ), в Остаточному звіті зазначено:

Група аналізувала наявний матеріал і радилася з незалежними експертами з машинобудування, балістики та металургії, які використовували спеціальні техніки комп’ютерного моделювання з метою отримання кваліфікованої і компетентної оцінки траєкторії та пошкодження циліндрів ...

Аналіз показав, що структурні пошкодження посиленої арматурою залізо-бетонної тераси в Локації 2 спричинив удар предмета геометрично симетричної форми з кінетичною енергією, достатньою для завдання видимого пошкодження. Аналізи показують, що пошкодження, помітні на циліндрі, знайденому на терасі на даху, в отворі, на балконі, в кімнатах навколо, кімнатах нижче та на конструкції вище, відповідають утворенню отвору, що спостерігається на терасі, циліндром, знайденим у цій локації.

¹³ У листопаді 2019р. в РБ ООН головувала Велика Британія. UN Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2019/14, 22 Nov. 2019.

¹⁴ Загальний огляд та інші подробиці Конвенції 1993р. про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (*Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction*) див. у підрозділі I додатка А цього видання.

¹⁵ OPCW Technical Secretariat, ‘Report of Fact-finding Mission regarding an incident of alleged toxic chemical use as a weapon in Douma, Syrian Arab Republic, on 7 Apr 2018’, Note by the Technical Secretariat, S/1731/2019, 1 Mar. 2019.

¹⁶ OPCW Technical Secretariat, S/1731/2019 (посилання 15), para.2.17.

¹⁷ OPCW Technical Secretariat, S/1731/2019 (посилання 15), paras 2.6, 2.7 and 2.9.

У Локації 4 результати досліджень показали, що форма утвореного отвору відповідає формі та пошкодженням, побаченим групою. Дослідження також показали, що після проходження крізь стелю та удару об підлогу з меншою швидкістю циліндр продовжував рухатися по змінній траєкторії, поки не досяг місця, в якому його знайшли . . .

Виходячи з результатів аналізу зразків, узятих *FFM* з циліндрів, їх подібності на обох локаціях, а також з результатів аналізу зразків . . . є можливим, що циліндри були джерелом речовин із вмістом активного хлору¹⁸.

Реакція на видання Остаточного звіту стосовно Думи

90-а сесія Виконавчої ради відкрилася 12 березня, через 11 днів після видання Остаточного звіту. Кілька делегацій висловили занепокоєння з приводу його висновків, а Канада заявила, що “очікує на передачу результатів роботи *FFM* в Думі Групи з розслідування та ідентифікації [*IIT*], коли та розпочне свою діяльність”¹⁹. Інші делегації зробили наступні оцінки *FFM*: Румунія від ЄС відзначила професійність *FFM*²⁰; США подякували *FFM* “за її незалежну та неупереджену роботу, виконану у складних і небезпечних умовах”²¹; а Данія заявила, що вона “рішуче відкидає недавні спроби дискредитувати та скомпрометувати Технічний секретаріат і його роботу”²².

Однак інші делегації висловили незадоволення звітом. Наприклад, Іран заявив, що в нього залишається незадоволення “методикою роботи” *FFM* і тим фактом, що Остаточний звіт з’явився “майже через рік після інциденту 7 квітня 2018р.”²³. Після сесії, 26 квітня, РФ у вербальній ноті попросила поширити її коментар про Остаточний звіт стосовно Думи як офіційний документ 90-ї сесії²⁴. У російському коментарі особлива увага звертається на висновки звіту стосовно двох циліндрів і припускається, що “параметри, характеристики та зовнішній вигляд циліндрів, а також дані, отримані з місць цих інцидентів, не узгоджуються з аргументом, що вони були скинуті

¹⁸ OPCW Technical Secretariat, S/1731/2019 (посилання 15), paras 2.13-2.16.

¹⁹ OPCW Executive Council, Canada, ‘Statement by HE Ambassador Sabine Nolke, Permanent Representative of Canada to the OPCW, at the Ninetieth Session of the Executive Council’, EC-90/NAT.14, 12 Mar. 2019, p.1.

²⁰ OPCW Executive Council, Romania, ‘Statement on behalf of the European Union delivered by HE Ambassador Brândușa Predescu, Permanent Representative of Romania to the OPCW, at the Ninetieth Session of the Executive Council’, EC-90/NAT.9, 12 Mar. 2019, p.1.

²¹ OPCW Executive Council, United States of America, ‘United States statement regarding the OPCW Fact-finding Mission report on investigation into chemical weapons use in Douma, Syria’, EC-90/NAT.16, 13 Mar. 2019, p.1.

²² OPCW Executive Council, Denmark, ‘Statement by HE Ambassador Jens-Otto Horslund, Permanent Representative of Denmark to the OPCW, at the Ninetieth Session of the Executive Council’, EC-90/NAT.21, 12 Mar. 2019, p.2.

²³ OPCW Executive Council, Islamic Republic of Iran, ‘Statement by HE Ambassador Reza Najafi, Director General for International Peace and Security, Ministry of Foreign Affairs, at the Ninetieth Session of the Executive Council’, EC-90/NAT.23, 13 Mar. 2019, p.2.

²⁴ OPCW Executive Council, Russian Federation, ‘Request for circulation of a document’, EC-90/NAT.41, 26 Apr 2019. Коментар міститься у додатку (pp.3-11) до запиту: Russian Federation, ‘Commentaries on the conclusion of the report of the Fact-finding Mission on the use of chemical weapons in Syria regarding the alleged use of chemical weapons in Douma on 7 April 2018’.

з літаків”²⁵. 11 березня вербальну ноту ОЗХЗ стосовно Остаточного звіту надіслала також САР. Технічний секретаріат відповів на обидві ноти 21 травня²⁶.

У наступні місяці суперечка навколо висновків звіту посилилась, особливо після розголошення за межами ОЗХЗ внутрішньої доповідної записки працівника Технічного секретаріату, який мав особливу думку. Генеральний директор Ф.Аріас на брифінгу 28 травня повідомив державам-учасникам, що він отримав перше свідчення, що внутрішній документ “міг бути розголошений за межами Секретаріату” в березні²⁷. Працівник виявився “офіцером зв’язку на Командному пункті [ОЗХЗ] у Дамаску ... який мав завдання тимчасово допомагати *FFM* зі збором інформації на деяких об’єктах у Думі”²⁸. Запевнивши держави-учасниці, що “Секретаріат заохочує серйозні та професійні дебати” і що “розглядаються всі погляди, аналітичні дані, інформація та думки”, Генеральний директор зауважив: “У документі, підготовленому цим працівником, вказувалися деталі, що є поза межами мандата *FFM* ... Тому я розпорядився, щоб працівнику порадили передати свою оцінку до *ІІТ* – окремо від примірника, який зберігатиметься винятково в *FFM*, що він і зробив, і таким чином, цей документ пізніше міг би бути використаний *ІІТ*”²⁹.

Він також поінформував держави-учасниці, що наказав розслідувати випадок розголошення документа і держави будуть ознайомлені з результатом³⁰. Секретаріат оприлюднив висновки розслідування 6 лютого 2020р.³¹

На 91-й сесії Виконавчої ради у липні 2019р. Генеральний директор поінформував держави-учасниці, що слідство “жодним чином не стосується висновків звіту стосовно Думи”³². Він продовжив:

Оскільки внутрішній робочий документ був розголошений за межами Технічного секретаріату, Служба секретності та захисту інформації збирає, зберігає та аналізує інформацію, щоб зрозуміти, яким чином стався виток документа. Я поінформував Постійного представника Сирійської Арабської Республіки та голову Виконавчої ради, що я розпорядився провести повне розслідування порушення конфіденційності. З метою забезпечення неупередженості слідства, належних процесуальних прав усіх задіяних осіб і відповідно до звичайної практики триваючих розслідувань додаткова інформація про слідство в цей час не надається³³.

²⁵ Russian Federation, annex (посилання 24), p.10.

²⁶ OPCW Technical Secretariat, ‘Update on the OPCW Fact-finding Mission in Syria’, Note by the Technical Secretariat, S/1755/2019, 21 May 2019.

²⁷ Arias, F., OPCW Director-General, Remarks of the Director-General at the briefing for states parties on Syrian Arab Republic: Update on ІІТ-FFM-SSRC-DAT, 28 May 2019, p.3.

²⁸ Arias (посилання 27), p.3.

²⁹ Arias (посилання 27), p.3.

³⁰ Arias (посилання 27), p.3.

³¹ OPCW Technical Secretariat, ‘Report of the investigation into possible breaches of confidentiality’, Note by the Technical Secretariat, S/1839/2020, 6 Feb. 2020.

³² OPCW Executive Council, ‘Opening statement by the Director-General to the Ninety-first Session of the Executive Council (full version)’, EC-91/DG.25, 9 July 2019, para.24.

³³ OPCW Executive Council, EC-91/DG.25 (посилання 32), para.25.

На 24-й Конференції держав-учасниць у листопаді Генеральний директор повторив думку про те, що загальні висновки розслідування *FFM* “ґрунтувалися на пріоритеті об’єктивних фактів”, зазначивши, що “характер будь-якого ретельного розслідування передбачає висловлювання суб’єктивних поглядів усіма членами команди”³⁴. Він продовжив: “Хоча деякі з цих відмінних поглядів продовжують циркулювати на певних форумах публічних дискусій, я хотів би підтвердити, що виступаю за неупереджені і професійні висновки *FFM*”³⁵.

Це зауваження було своєчасним, оскільки місяцем раніше, 15 жовтня, ще один працівник Технічного секретаріату оприлюднив відмінні погляди на Остаточний звіт групі приватних осіб у Брюсселі. До цієї групи, яку зібрав фонд *Courage Foundation* (що називає себе “міжнародною організацією, яка підтримує тих, хто ризикує життям чи свободою, щоб зробити суттєвий внесок до скрижалей історії”³⁶), належав і перший Генеральний директор Технічного секретаріату ОЗХЗ посол Ж.Бустані (*Jose Bustani*) з Бразилії³⁷. Після зустрічі група виступила з заявою, в якій, серед іншого, закликала ОЗХЗ “дозволити всім інспекторам, які брали участь у розслідуванні подій у Думі, виступити й повідомити про відмінні погляди на відповідному форумі” держав-учасниць. Група виступила з цією критикою “з надією”, що ОЗХЗ “повернеться” до розслідування³⁸.

За тиждень до відкриття Конференції держави-учасниці отримали відкритого листа, підписаного учасниками групи та 16 іншими відомими діячами³⁹. У листі приверталася увага до висновків групи та містилося прохання до держав-учасниць надати “підтримку діям ... спрямованим на відновлення неупередженості ОЗХЗ та повернення суспільної довіри”⁴⁰. Цей лист згадувався в деяких виступах на Конференції держав-учасниць, особливо на заключних етапах зустрічі⁴¹.

³⁴ OPCW, Conference of the States Parties, ‘Opening Statement by the Director-General to the Conference of the States Parties at its Twenty-fourth Session (full version)’, C-24/DG.21, 25 Nov. 2019, para.16.

³⁵ OPCW Conference of the States Parties, C-24/DG.21 (посилання 34), para.17.

³⁶ Courage Foundation, ‘About Courage’, [n.d.].

³⁷ Courage Foundation, ‘Panel criticizes “unacceptable practices” in the OPCW’s investigation of the alleged chemical attack in Douma, Syria on April 7th 2018’, Press release, 23 Oct. 2019.

³⁸ Courage Foundation, Press release (посилання 37).

³⁹ Courage Foundation, Open letter to Permanent Representatives to the OPCW, 18 Nov. 2019.

⁴⁰ Courage Foundation, Open letter (посилання 39), p.1.

⁴¹ З цього питання порядку денного під номером 24 (Інше) виступали Сирія, Росія, Іран, Китай, США, Венесуела, Бельгія, Нікарагуа та Велика Британія. Див.: OPCW, Webcast CSP-24, ‘Day 5 – Morning’, 0:59.46-1:07.55, 1:15.36-1:39.16 and 1:41.11-2:00.37.

II. Використання речовин сімейства “Новичок”

КЕТРІОНА МАКЛІШ

Справа Скрипалів: нова інформація про замах у Великій Британії з використанням токсичної хімічної речовини

Після 10 місяців реабілітації детектив уїлтширської поліції сержант Н.Бейлі (*Nick Bailey*) 15 січня 2019р. повернувся на службу. Н.Бейлі і ще один поліцейський мали контакт з токсичною хімічною речовиною під час обшуку в будинку С.Скрипаля у Солсбері у березні 2018р., що пізніше була ідентифікована як представник сімейства “Новичок”¹.

Приблизно через тиждень після повернення Н.Бейлі на службу, 21 січня 2019р., ЄС вніс до європейського санкційного списку двох росіян, звинувачених у цьому нападі, відомих під псевдонімами Петров і Бошпиров². До списку також потрапили І.О.Костюков і В.С.Алексеев – відповідно, начальник і заступник начальника ГРУ (Головного розвідувального управління) Збройних сил РФ. Це був перший список за новим режимом санкцій ЄС, пов’язаним з хімічною зброєю, після його ухвалення в жовтні 2018р.³

Продовжуючи розслідування отруєння Скрипалів, дослідниця пошукова мережа *Bellingcat*, яка використовує відкриті джерела та соцмережі, пов’язала з цим замахом третього російського військового розвідника⁴. Він був ідентифікований як Д.Сергеев і, на думку *Bellingcat*, “імовірно, відповідав за координацію операції у Солсбері”⁵. Після цього викриття з’явилися повідомлення ЗМІ про те, що отруєння Скрипалів було “частиною скоординованої і тривалої кампанії з дестабілізації Європи, що виконується елітним підрозділом зі складу російської системи розвідки, який має навички підривної діяльності, диверсій і вбивств”⁶.

Майже через рік після замаху на Скрипалів, 1 березня, британське Міністерство навколишнього середовища, продовольства та сільського господарства (*Department for Environment, Food and Rural Affairs*) заявило про завершення операції *Morlop* зі знезараження 12 об’єктів у Солсбері та Еймсбері⁷. Під час операції військовослужбовці – в т.ч. зі складу Спільного спеціального

¹ Wiltshire Police, ‘Update: Latest on the Counter Terrorism Policing investigation into Novichok poisonings’, [n.d.].

² Council of the European Union, ‘Chemical weapons: The EU places nine persons and one entity under new sanctions regime’, Press release, 21 Jan. 2019.

³ Council of the European Union, ‘Chemical weapons: The Council adopts a new sanctions regime’, Press release, 15 Oct. 2018.

⁴ Rakusitzky, M., ‘Third suspect in Skripal poisoning identified as Denis Sergeyev, high-ranking GRU officer’, *Bellingcat news*, 14 Feb. 2019.

⁵ *Bellingcat Investigation Team*, ‘The GRU globetrotters: Mission London’, *Bellingcat news*, 28 June 2019.

⁶ Schwirtz, M., ‘Top secret Russian unit seeks to destabilize Europe, security officials say’, *New York Times*, 8 Oct. 2019.

⁷ British Department of Environment, Food and Rural Affairs (DEFRA), ‘Clean-up work completed in Salisbury’, Press release, 1 Mar. 2019.

підрозділу хімічного, біологічного, радіологічного та ядерного захисту (*Joint Chemical, Biological, Radiological and Nuclear Task Force*) – і спеціалізовані підрядники відпрацювали “13 тис. годин у захисному одязі” та зібрали “близько 5 000 проб – від зразків, узятих з машин швидкої допомоги та легкових автомобілів, до стільців і шматків штукатурки”, – які потім були піддані аналізу у військовій науково-технічній лабораторії у Портон-Дауні⁸. Запроваджені заходи мали характер “обережного підходу”⁹.

За два дні, 3 березня, напередодні річниці отруєнь, тодішній Міністр оборони Великої Британії Г.Вільямсон (*Gavin Williamson*) оголосив про виділення £11 млн. додаткового фінансування заходів з покращення реагування Великої Британії на хімічні напади¹⁰. Спектр заходів охоплював “розробку планів розміщення дронів і роботів у потенційно небезпечних районах”, “нарощування спроможностей військової науково-технічної лабораторії з аналізу речовин – шляхом інвестицій у нові технічні засоби” та “збереження позиції Великої Британії на передньому краї медичного прогресу в боротьбі із впливом хімічних речовин”¹¹.

Тодішній Прем’єр-міністр Т.Мей (*Theresa May*) відвідала Солсбері наступного дня, щоб відзначити першу річницю замаху. Її візит передбачав зустріч з батьком померлої в Еймсбері Д.Стоджесс (*Dawn Sturgess*) і її співмешканцем і партнером по нещастю Ч.Роулі (*Charlie Rowley*). Батько Д.Стоджесс сказав газеті *The Guardian*, що “це перший випадок, коли хтось з Уряду напямую поговорив з родиною”, додавши: “Вона не могла дати мені будь-якої додаткової інформації про те, що трапилось, але втішає, що люди такого рівня думають про нас”¹².

Також з нагоди першої річниці, заступник помічника комісара поліції Д.Хейдон (*Dean Haydon*), який є старшим національним координатором поліції у боротьбі з тероризмом, повідомив, що розслідування отруєння триває¹³. Д.Хейдон скористався нагодою, аби звернутись із проханням надати будь-яку додаткову інформацію, особливо про коробку і флакон для парфумів, що їх вилучили за місцем проживання Ч.Роулі. Він пояснив, що поліції не відомо “про місцезнаходження флакону, пульверизатора та коробки у час між замахом на Скрипалів 4 червня і часом, коли, за словами Ч.Роулі, він знайшов їх у середі, 27 червня”¹⁴.

Наступного місяця, 6 квітня, Ч.Роулі зустрівся з Послом Росії у Великій Британії О.Яковенком¹⁵. Попри те, що О.Яковенко виклав “детально

⁸ Haunes, D., ‘Novichok attack: Skripal house to be brought back as home’, *Sky News*, 1 Mar. 2019.

⁹ DEFRA (посилання 7).

¹⁰ British Ministry of Defence, ‘Defence Secretary announces £11 million boost to chemical defences’, Press release, 3 Mar. 2019.

¹¹ British Ministry of Defence (посилання 10).

¹² Morris, S. and Bannock, C., ‘PM meets father of novichok victim Dawn Sturgess’, *The Guardian*, 5 Mar 2019.

¹³ Haydon, D., ‘Salisbury: Investigation continues one year on’, Update on Salisbury and Amesbury Investigation, British Counter Terrorism Policing, Mar. 2019.

¹⁴ Haydon (посилання 13).

¹⁵ Russian Embassy in the UK, ‘Ambassador Yakovenko meets Charlie Rowley’, Photo report, 7 Apr. 2019.

російський погляд на події у Солсбері та Еймсбері”, Ч.Роулі згодом повідомив пресі, що зустріч “не змінила його погляду на роль Росії”¹⁶.

Наступного місяця, 21 червня, Ч.Роулі розкрив в інтерв’ю додаткові деталі отримання Д.Стоджесс ураження “Новичком”. Він сказав, що флакон і пульверизатор були “упаковані окремо в міцний пластик”:

“Це був товстий пластик. Не розірвеш. Він був жорстким. Пам’ятаю, що я скористався кухонним ножом”. Приєднавши пульверизатор до флакону, Роулі натиснув на розпилювач. “Рідина бризнула на мене. Я витерся. Вона була маслянистою і майже без запаху. Я сказав [про відсутність запаху] Дон. Але вона продовжувала робити своє і побризкалась, не переймаючись цим”¹⁷.

Досудове розслідування смерті Д.Стоджесс мало розпочатися 16 січня 2019р. Після двох прохань Королівської прокуратури повторно встановити дату на тій підставі, що “триває кримінальне розслідування та особі (особам) може бути пред’явлене звинувачення у вбивстві”, старший коронер Уїлтшира та Суїндона Д.Рідлі (*David Ridley*) визначив нову дату – 18 жовтня 2019р.¹⁸ Представник родини Стоджесс адвокат М.Менсфілд (*Michael Mansfield*) закликав коронера провести розслідування відповідно до статті 2 Європейської конвенції з прав людини, яка дозволяє розширити рамки розслідування і розглянути, “як і за яких обставин” померла Стоджесс. Коронер оприлюднив власну попередню думку з цього питання у вересні в листі, у якому визначався обсяг і попередні питання розслідування та, зокрема, те, що він не бачить можливості застосування статті 2¹⁹. Зацікавлені особи не погодились ні з попередніми питаннями, ні з обсягом розслідування²⁰. На час написання досудове розслідування було призупинене, щоб дозволити провести судовий розгляд²¹.

Технічні зміни у списках Конвенції про заборону хімічної зброї

14 січня 2019р. 62-е засідання Виконавчої ради ОЗХЗ розглянуло спільну пропозицію, внесену 16 жовтня 2018р. Канадою, Нідерландами і США. Пропозиція мала на меті забезпечити внесення речовин “Новичок”, включно

¹⁶ Rowley states, ‘I liked the ambassador but I thought some of what he said trying to justify Russia not being responsible was ridiculous. I’m glad I met him and feel I did find out some things I didn’t know before. But I still think Russia carried out the attack.’ Див.: Quinn, B., ‘Man poisoned after novichok attack meets Russian ambassador’, *The Guardian*, 7 Apr 2019.

¹⁷ Morris, S. and Bannock, C., ‘Novichok victim: “We’re being kept in the dark”’, *The Guardian*, 21 June 2019.

¹⁸ Wiltshire and Swindon Coroner’s Court, News updates: Coroner’s decision, ‘Ruling in relation to the application of Article 2, European Convention on Human Rights and Scope’, Case no.1380/18, 20 Dec. 2019, para.2.

¹⁹ Wiltshire and Swindon Coroner’s Court (посилання 18), para.3.

²⁰ Wiltshire and Swindon Coroner’s Court (посилання 18), para.5.

²¹ Griffin, K., ‘Inquest hearing into death of Novichok victim Dawn Sturgess pushed back’, *Salisbury Journal*, 30 Jan. 2020.

з тими, що були використані в Солсбері, до Списку 1 КЗХЗ (бойові хімічні речовини)²².

10 січня, за чотири дні до 62-го засідання, Генеральний директор ОЗХЗ виступив із доповіддю перед державами-учасниками про потенційні фінансові, адміністративні та бюджетні наслідки у випадку ухвалення такого рішення²³. У доповіді зазначалося, що в цьому випадку Технічний секретаріат ОЗХЗ (Секретаріат) не очікує суттєвого зростання кількості інспекцій об'єктів згідно зі Списком 1, хоча можуть з'явитися додаткові вимоги до підготовки та підвищення кваліфікації задіяного персоналу Секретаріату і внесення відповідної інформації до програм підтримки з боку ОЗХЗ²⁴.

Виступаючи з цього питання, посол П.Ійссель (*Paul van den Ijssel*) з Нідерландів (країна-господар) підтвердив важливість довіри до КЗХЗ та ОЗХЗ перед тим, як підкреслити, що додавання двох запропонованих сімейств хімікатів – які він назвав “україн токсичними хімікатами військового призначення”, що “не мають відомого застосування в незаборонених цілях”, – “значно зміцнює” таку довіру²⁵. Румунія від імені ЄС погодилась із цим, вітаючи “вчасне подання” пропозиції та підтримавши рекомендацію²⁶.

Однак у промові посла О.Шульгіна з РФ було висловлене розчарування тим, що технічна зміна “обмежується лише двома сімействами”, попри те, що Росія “надала розлогі матеріали (понад 300 сторінок) із зазначенням кількох сотень хімічних сполук”²⁷. Він припустив, що “додаткова інформація”, надана Росією, “не була врахована Технічним секретаріатом”, і тому вважав “цю обмежену ініціативу політично мотивованою”²⁸.

²² OPCW, Fourth Review Conference, United States, ‘Statement by HE Ambassador Kenneth D. Ward, Permanent Representative of the United States of America to the OPCW, at the Fourth Special Session of the Conference of the States Parties to Review the Operation of the Chemical Weapons Convention’, RC-4/NAT.7, 22 Nov. 2018, p.3; OPCW, Fourth Review Conference, Canada, ‘Statement of Canada to the Fourth Review Conference, Delivered by Ambassador Sabine Nolke, Permanent Representative’, 22 Nov. 2018. Загальний огляд та інші подробиці Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (Конвенція про хімічну зброю, КЗХЗ, *Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction, Chemical Weapons Convention, CWC*) див. у підрозділі I додатка А цього видання.

²³ OPCW Executive Council, ‘Financial, administrative and programme and budget implementation of the follow-up activities related to the adoption of the Joint proposal under item 3 of the provisional agenda of the 62nd Meeting of the Executive Council’, Report by the Director-General, EC-M-62/ DG.2, 10 Jan. 2019.

²⁴ OPCW Executive Council, EC-M-62/DG.2 (посилання 23), paras 5-6.

²⁵ OPCW Executive Council, the Netherlands, ‘Statement by HE Ambassador Paul van den Ijssel, Permanent Representative of the Kingdom of the Netherlands to the OPCW, at the Sixty-second Meeting of the Executive Council’, EC-M-62/Nat.3, 14 Jan. 2019, p.1.

²⁶ OPCW Executive Council, Romania, ‘Statement by the European Union concerning the “Joint Proposal by Canada, the Netherlands, and the United States of American for a Technical Change to Schedule 1 of the Annex on Chemicals to the Chemical Weapons Convention” (S/1682/2018, dated 25 October 2019)’, EC-M-62/Nat.1, 14 Jan. 2019.

²⁷ OPCW Executive Council, Russian Federation, ‘Statement by HE Ambassador A. V. Shulgin, Permanent Representative of the Russian Federation to the OPCW, at the Sixty-second Meeting of the Executive Council’, EC-M-62/NAT.4, 14 Jan. 2019, p.1.

²⁸ OPCW Executive Council, EC-M-62/NAT.4 (посилання 27), p.1.

На засіданні “розглянули та ухвалили консенсусом” рішення рекомендувати зміну Списку 1 згідно з пропозицією Канади, Нідерландів і США. Росія не приєдналася до цього консенсусу²⁹.

Що стосується пакета з п'яти пропозицій, поданих Росією стосовно технічної зміни Списку 1 (отриманих 30 листопада 2018р.), то Секретаріат 29 січня 2019р. оприлюднив власну оцінку, до якої невдовзі були внесені дві поправки³⁰. 18 лютого 2019р. Генеральний директор оприлюднив записку про фінансові, адміністративні, програмні та бюджетні наслідки подальших заходів, пов'язаних із ухваленням цих пропозицій³¹.

З метою розгляду російських пропозицій 25 лютого відбулося засідання Виконавчої ради. Виступаючи на засіданні, заступник постійного представника Великої Британії зауважив, що структура перших двох запропонованих груп хімікатів є подібною до наведених у спільній пропозиції, і що він “не має суттєвих заперечень проти їх внесення”³². Велика Британія також погодилась із Секретаріатом стосовно груп 3 та 4 (зазначивши при цьому, що група 4 “геть не стосується токсичної хімічної речовини, застосованої у Солсбері”) і з думкою Секретаріату, що хімікати групи 5 не відповідають критеріям внесення до Списку 1³³. Аналогічні погляди на хімікати групи 5 висловила посол Б.Предеску (*Brândușa Predescu*) з Румунії, виступаючи від імені ЄС³⁴.

Хоча публічного звіту про 63-є засідання Виконавчої ради, який підтвердив би результат, немає, згодом стало відомо, що Виконавча рада не рекомендувала схвалення російських пропозицій “через розбіжності” стосовно відповідності хімікатів групи 5 настановам стосовно Списку 1А³⁵. На пресконференції наступного дня після 63-го засідання Виконавчої ради посол Шульгін припустив, що причина відхилення російських пропозицій полягає у тому, що “США та їх найближчі союзники ... досліджують заборонені хімікати у спеціалізованих центрах НАТО”³⁶. Посол С.Ньольке (*Sabine Nölke*) з Канади відкинула це припущення, заявивши на наступній сесії Виконавчої ради, що “під час широких прямих консультацій з російською делегацією

²⁹ OPCW Executive Council, Report of the Sixty-second Meeting of the Executive Council, EC-M- 62/2, 14 Jan. 2019, paras 3.10 and 3.11. Це був перший випадок, коли держава-учасниця Виконавчої ради не приєдналась до консенсусного рішення. Однак це є звичайною практикою на інших політичних форумах. Держава робить це з метою висловлення незгоди з текстом, але не заперечуючи його, закликаючи до голосування. Зрештою, така дія має переважно символічне значення.

³⁰ OPCW Executive Council, Opening remarks of the Director-General at the Sixty-third Meeting of the Executive Council (EC-M-63), 25 Feb. 2019.

³¹ OPCW Executive Council, Opening remarks (посилання 30), p.1.

³² OPCW Executive Council, United Kingdom, ‘Statement by Nicola Stewart, Deputy Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the OPCW, at the Sixty-third Meeting of the Executive Council (EC-M-63)’, 25 Feb. 2019, p.1.

³³ OPCW Executive Council, United Kingdom (посилання 32), p.2.

³⁴ OPCW Executive Council, Romania, ‘Statement on behalf of the European Union delivered by HE Ambassador Brândușa Predescu, Permanent Representative of Romania to the OPCW, at the Sixty-third Meeting of the Executive Council’, EC-M-63/NAT.2, 25 Feb. 2019.

³⁵ OPCW Scientific Advisory Board, ‘Summary of the Third Meeting of the Scientific Advisory Board Temporary Working Group on Investigative Science and Technology’, SAB-28/WP.3, 4 June 2019, para.6.10.

³⁶ Russian Embassy in NL (@rusembassy), Twitter, 26 Feb. 2019.

ми дали зрозуміти, що шлях до консенсусу є. Натомість Російська Федерація вирішила просувати рішення, яке, вона знала, не пройде”³⁷. Відповідно до Статті XV, підпункт 5(d) КЗХЗ, рішення, що стосується пропозиції Канади, Нідерландів і США, відкрило 90-денне вікно, впродовж якого держава-учасниця могла висловити заперечення щодо рішення. 9 квітня Росія висловила заперечення. Що стосується рішення не ухвалювати пропозицію Росії, то у Статті XV, підпункт 5(e), зазначено, що його має розглядати по суті Конференція на наступній сесії. 9 квітня Бурунді висловила заперечення проти рішення Виконавчої ради не рекомендувати схвалення російської пропозиції³⁸. Це означало, що дві пропозиції поправок будуть розглянуті на 24-й сесії Конференції держав-учасниць у листопаді (див. підрозділ III цього розділу).

³⁷ OPCW Executive Council, Canada, ‘Statement by HE Ambassador Sabine Nolke, Permanent Representative of Canada to the OPCW, at the Ninetieth Session of the Executive Council’, EC-90/Nat.14, 12 Mar. 2019, p.1.

³⁸ OPCW Scientific Advisory Board, SAB-28/WP.3 (посилання 35), para.6.10.

III. Контроль над хімічною зброєю та роззброєння

КЕТРІОНА МАКЛІШ

Станом на грудень 2019р., 193 держави були учасницями Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ) – головного міжнародно-правового інструмента протидії розповсюдженню хімічної зброї (ХЗ); одна держава підписала, але не ратифікувала її; три держави не підписали та не ратифікували Конвенцію¹. У 2019р. до Конвенції не приєдналася жодна нова держава.

14 січня 2019р. посол О.Мелано (*Odette Melono*) з Республіки Камерун увійшла до складу Технічного секретаріату як заступник Генерального директора ОЗХЗ. Це четверта людина, яка обіймає цю посаду; вона замінила посла Х.А.Рао (*Hamid Ali Rao*) з Індії.

У лютому 2019р. ОЗХЗ виконала першу обіцянку, надану Міжнародній ініціативі борців за права жінок (*International Gender Champions Initiative*), призначивши 10 координаторів з гендерних питань ОЗХЗ. Виступаючи на відкритті 24-ї сесії Конференції держав-учасниць у листопаді 2019р., Генеральний директор ОЗХЗ посол Ф.Аріас наголосив також, що Технічний секретаріат “досяг гендерного балансу 50 на 50 у призначеннях на 10 вищих керівних посадах у структурі Секретаріату”².

У серпні Секретаріат оприлюднив останні (2019р.) версії Довідника з питань хімікатів (*Handbook on Chemicals*) та он-лайнної бази даних списків хімікатів (*Online Scheduled Chemicals Database*), які тепер містять додані до списків нові хімікати та хімікати, зареєстровані у 2014-2017рр. Хімічною реферативною службою (*Chemical Abstracts Service*)³. Генеральний директор поінформував Конференцію, що нова інформаційна система електронних декларацій (*Electronic Declarations Information System*), що підвищить ефективність їх підготовки та подання (включно з деклараціями про сльозогінні гази), “буде представлена до кінця 2019р.”⁴.

Події в ОЗХЗ

Упродовж 2019р. в діяльності Технічного секретаріату ОЗХЗ продовжувала домінувати робота, пов’язана з реагуванням на повідомлення про застосування ХЗ. Особлива увага приділялася виконанню рішення, ухваленого державами-учасницями на спеціальній сесії у червні 2018р. – *C-SS-4/DEC.3* (червневне рішення)⁵. Збереження розбіжностей між державами-учасницями

¹ Загальний огляд та інші подробиці КЗХЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

² OPCW Conference of the States Parties (CSP), ‘Opening Statement by the Director-General to the Conference of the States Parties at its Twenty-fourth Session (full version)’, C-24/DG.21, 25 Nov. 2019, para.137.

³ OPCW, *Handbook on Chemicals*, 2019 (OPCW: The Hague, 2019).

⁴ OPCW CSP, C-24/DG.21 (посилання 2), para.57.

⁵ OPCW CSP, Fourth Special Session of the Conference of the States Parties, ‘Addressing the threat from chemical weapons use’, Decision, C-SS-4/DEC.3, 27 June 2018; OPCW CSP, ‘Report of the Fourth Special Session of the Conference of the States Parties’, C-SS-4/3, 27 June 2018, para.3.15.

з цього рішення спричиняло потужний організаційний тиск на ОЗХЗ. Це проявилось на засіданнях Виконавчої ради та на головній конференції року – 24-й сесії Конференції держав-учасниць.

Інші події 2019р.

Ліквідація хімічної зброї

Станом на 31 жовтня 2019р., під міжнародним контролем було знищено 97,3% задекларованої ХЗ категорії 1⁶. США залишаються єдиною державою-учасницею, яка ще має не знищену ХЗ. У квітні 2019р. Генеральний директор ОЗХЗ і Голова Виконавчої ради, разом з делегацією членів Виконавчої ради, відвідали Експериментальний завод зі знищення хімічних речовин (*Chemical Agent-Destruction Pilot Plant, PCAPP*) у Пуебло (штат Колорадо), а також провели зустрічі у Вашингтоні⁷. Крім зустрічей з офіційними особами, делегація зустрілася з Консультативною комісією громадян Колорадо (*Colorado Citizens Advisory Commission*). Голова доповів Виконавчій раді, що делегація “впевнена” у здатності США завершити ще не виконані заходи з ліквідації ХЗ “згідно з поточним графіком”⁸. Під час детальної презентації про перебіг виконання програми хімічної демілітаризації на 24-й сесії Конференції держав-учасниць США підтвердили зобов’язання знищити ХЗ якомога швидше, а також дотримання встановленої у графіку дати завершення цього процесу, зазначивши, що на цей момент вони безпечно знищили понад 93,26% запасів ХЗ, витративши на це \$31,6 млрд.⁹

У 2019р. тривала ліквідація ХЗ, покинутої Японією на китайській території. У вересні Генеральний директор, Голова та представники Виконавчої ради відвідали об’єкт зі знищення покинутої хімічної зброї в Ербаліні “з метою краще зрозуміти технічні та адміністративні складнощі, пов’язані з вилученням, ідентифікацією і ліквідацією” покинутої ХЗ¹⁰.

У 2019р. Секретаріат здійснив 12 спеціальних інспекцій до Китаю, а також вісім інспекцій старої ХЗ у семи державах-учасниках (у Бельгії, Великій Британії, Італії, Нідерландах, Німеччині, Франції і Японії)¹¹.

⁶ OPCW, CSP, ‘Opening statement by the Director-General to the Conference of States Parties at its Twenty-fourth Session’, C24/DG.19, 25 Nov. 2019, para.33.

⁷ OPCW, ‘OPCW Executive Council and Director-General visit the United States’, Press release, 15 Apr. 2019.

⁸ OPCW Executive Council, ‘Visit by the Chairperson of the Executive Council, the Director-General and representatives of the Executive Council to the Pueblo chemical agent-destruction pilot plant, Colorado, United States of America, 6-11 April 2019’, EC-91/2, 14 June 2019, para.66.

⁹ OPCW, Webcast CSP-24, ‘Day 4-Morning’, 2:10-15:07.

¹⁰ OPCW, ‘Executive Council and Director-General review progress on destruction of abandoned chemical weapons in China’, Press release, 9 Sep. 2019.

¹¹ OPCW CSP, C-24/DG.21 (посилання 2), paras 36 and 38.

IV. Біологічне роззброєння та нерозповсюдження біологічної зброї

ФІЛІППА ЛЕНТЗОС

Головним правовим інструментом протидії розповсюдженню біологічної зброї (БЗ) є Конвенція 1972р. про біологічну і токсинну зброю (КБТЗ, *Biological and Toxin Weapons Convention, BTWC*)¹. У 2019р. Конвенцію ратифікувала Об'єднана Республіка Танзанія, ставши її 183-ю державою-учасницею². Ще чотири держави підписали, але не ратифікували Конвенцію, і 10 держав не підписали й не ратифікували її³.

Головні заходи з біологічного роззброєння та нерозповсюдження у 2019р. були пов'язані з другим раундом міжсесійних зустрічей експертів (*Meetings of Experts, MX*) КБТЗ 2018-2020рр., засіданням Першого комітету ГА ООН і зустріччю держав-учасниць КБТЗ. Однією з нових тенденцій у цій сфері є долучення громадянського суспільства як важливого учасника глобального діалогу про біологічні загрози та належне реагування на них.

Зустрічі експертів 2019р.

Другий раунд з п'яти міжсесійних зустрічей експертів КБТЗ 2018-2020рр. відбувався з 29 липня по 8 серпня 2019р.⁴ Як і було домовлено у 2017р., *MX1* зосереджувалася на питаннях співпраці та допомоги; *MX2* – на науці й техніці; *MX3* – на виконанні на національному рівні; *MX4* – на допомозі, реагуванні та готовності; *MX5* – на інституційному зміцненні⁵. Перед кожною зустріччю експертів Відділ забезпечення виконання (*Implementation Support Unit, ISU*) КБТЗ видавав загальний базовий документ, присвячений темі обговорення⁶. Оскільки документи головуєчих за 2018р. з підсумками та пропозиціями можливих кінцевих результатів після зустрічей експертів 2018р. виявилися суперечливими, головуєчі на зустрічах експертів не надавали таких документів для зустрічей 2019р.

¹ Загальний огляд та інші подробиці Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (Конвенція про біологічну і токсинну зброю, КБТЗ, *Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction, BWC*) див. у підрозділі I додатка А цього видання.

² BWC, 'Report on universalization activities', BWC/MSP/2019/3, 8 Oct. 2019, para.1.

³ BWC, BWC/MSP/2019/3 (посилання 2), para.1.

⁴ Обговорення першого раунду зустрічей див.: Lentzos, F., 'Biological weapon disarmament and non-proliferation', *SIPRI Yearbook 2019*, pp.434-39.

⁵ BWC, 'Report of the Meeting of States Parties', BWC/MSP/2017/6, 19 Dec. 2017, para.19.

⁶ Про базові документи, разом з усіма робочими документами, презентаціями технічних брифінгів, деталями супутніх подій та про документ зі спільною позицією НУО див.: BWC, '2019 Meetings of Experts (29 July-8 Aug. 2019)', Meetings and documents.

Перший комітет Генеральної Асамблеї ООН

Резолюція *A/C.1/74/L.44* з питань КБТЗ була ухвалена Першим комітетом ГА ООН 4 листопада 2019р. без голосування⁷. На відміну від резолюції Першого комітету з питань КЗХЗ, де консенсусу заважали кілька дуже політизованих моментів, резолюція з питань КБТЗ продовжує здобувати одностайну підтримку, відбиваючи беззаперечну налаштованість міжнародної спільноти на протидію цьому виду зброї⁸.

Резолюція вітала збільшення числа ратифікацій і приєднань до КБТЗ, водночас підкресливши збереження потреби в її універсалізації⁹.

Резолюція підтвердила важливість національних заходів з імплементації КБТЗ і закликала всі держави-учасниці долучитися до виконання рекомендацій Оглядової конференції, включно з питаннями обміну даними в рамках заходів зміцнення довіри¹⁰. У ній визнана важливість подальших зусиль зі зміцнення міжнародного співробітництва та допомоги, а держави-учасниці заохочуються звертатись із проханнями та подавати пропозиції стосовно співпраці та допомоги, а також надавати інформацію про виконання ними Статті X КБТЗ¹¹.

Резолюція підтвердила рішення восьмої Оглядової конференції, відзначила триваючі міжсесійні заходи та закликала готуватися до дев'ятої Оглядової конференції 2021р. Вперше резолюція запровадила нові формулювання, що стимулюють рівноправну участь жінок і чоловіків у КБТЗ¹².

Резолюція приділила значну увагу складному фінансовому стану КБТЗ і закликала держави-учасниці терміново вирішити проблему дефіциту фінансів¹³.

Заклик до дій у зв'язку зі складною фінансовою ситуацією містився також у заяві¹⁴ на Першому комітеті головуєчого на Зустрічі держав-учасниць КБТЗ 2019р., посла Я.Хванга (*Yann Hwang*) з Франції, який виступив від імені голів чотирьох конвенцій з роззброєння, яких приймали у штаб-квартирі ООН у

⁷ United Nations, General Assembly, First Committee, Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction, A/RES/74/79, 12 Dec. 2019.

⁸ United Nations, General Assembly, First Committee, 'Implementation of the Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction', A/RES/74/40, 19 Dec. 2019. Загальний огляд та інші подробиці КЗХЗ 1993р. див. у підрозділі I додатка А цього видання.

⁹ United Nations, General Assembly, A/RES/74/79 (посилання 7), Preamble, p.1

¹⁰ United Nations, General Assembly, A/RES/74/79 (посилання 7), Preamble, p.2 and Article 4.

¹¹ United Nations, General Assembly, A/RES/74/79 (посилання 7), Preamble, p.2 and Article 6.

¹² United Nations, General Assembly, A/RES/74/79 (посилання 7), Preamble, p.2.

¹³ United Nations, General Assembly, A/RES/74/79 (посилання 7), Articles 11 and 12.

¹⁴ Hwang, Y., 'Intervention de M. Yann Hwang, Ambassadeur, Representant permanent de la France auprès de la Conférence du Désarmement, Chef de la délégation française', 74th UN General Assembly First Committee, 30 Oct. 2019. English translation: United Nations, 'First Committee, 19th meeting – General Assembly, 74th session', 30 Oct. 2019, UN Web TV.

Женеві¹⁵. Він зауважив, що серйозні фінансові труднощі чотирьох конвенцій підривають успіх у роботі та довіру до конвенцій з роззброєння:

упродовж років кількість зустрічей, схвалених всіма державами-учасницями, скорочується через брак коштів; було вжито ряд неприйнятних заходів зі скорочення витрат, включно з відмовою від перекладу на зустрічах та офіційних документів. Крім того, непередбачувана фінансова ситуація загрожує самому існуванню окремих підрозділів забезпечення імплементації, які мають важливе значення для виконання та зміцнення конвенцій, яким вони служать¹⁶.

Спільна заява закликала держави-учасниці розглянути додаткові заходи з розв'язання проблеми неплатежів, які виходили б за межі вже запроваджених¹⁷.

Попри однакову підтримку резолюції КБТЗ, були помітні явні розбіжності в поглядах, судячи з заяв, зроблених на Першому комітеті. США, наприклад, активно висловлювали незгоду з “невеликою кількістю держав-учасниць, які постійно блокують дії” зі зміцнення КБТЗ, “наполягаючи”, що єдиний шлях уперед полягає у відновленні багатосторонніх переговорів про недискримінаційний юридично зобов'язуючий Протокол¹⁸.

Зустріч держав-учасниць 2019р.

Зустріч держав-учасниць 2019р. відбулася з 3 по 6 грудня 2019р. під головуванням посла Я.Хванга з Франції, віце-головами були посол А.Вієріта (*Adrian Vierita*) з Румунії та посол А.Ервін (*Andreano Erwin*) з Індонезії. На зустрічах держав-учасниць розглядаються стан виконання міжсесійних програм (шляхом вивчення звітів зустрічей експертів), а також визначення необхідних заходів з бюджетних і фінансових питань. Перед зустріччю головуєчий на Зустрічі держав-учасниць 2019р. оприлюднив доповідь про заходи універсалізації¹⁹. На прохання Зустрічі держав-учасниць 2018р. головуєчий також подав для розгляду на Зустрічі держав-учасниць 2019р. звіт про фінансовий стан КБТЗ та виконання фінансових заходів, ухвалених у 2018р.²⁰ *ISU* видав річний звіт про свою діяльність²¹. Держави-учасниці подали п'ять робочих документів – значно менше за 11, підготовлених для Зустрічі держав-учасниць 2018р. На загальних дебатах 63 держави-учасниці виступили з

¹⁵ Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti Personnel Mines and on Their Destruction, APLC; BWC; Convention on Cluster Munitions, CCM; Convention on Certain Conventional Weapons, CCW. Загальний огляд та інші подробиці цих Конвенцій див. у підрозділі I додатка А цього видання.

¹⁶ Hwang (посилання 14), p.1.

¹⁷ Hwang (посилання 14), p.2.

¹⁸ Wood, R., ‘Statement by HE Ambassador Robert Wood, Permanent Representative of the United States to the Conference on Disarmament’, 74th United Nations, General Assembly First Committee, 23 Oct. 2019, p.2.

¹⁹ BWC, BWC/MSP/2019/3 (посилання 2).

²⁰ BWC, ‘Report on the overall financial situation of the Biological Weapons Convention’, BWC/MSP/2019/5, 28 Nov. 2019.

²¹ BWC, ‘Annual report of the Implementation Support Unit’, BWC/MSP/2019/4, 8 Oct. 2019.

заявами (на одну менше, ніж у 2018р.)²². Відбулися 15 супутніх заходів – помітно більше за дев'ять на Зустрічі держав-учасниць 2018р.²³

Фінансовий стан Конвенції

Розгляд фінансового стану КБТЗ був центральною темою Зустрічі. У фінансовому звіті головуєчий поінформував держави-учасниці, що станом на 27 листопада 2019р., Фонд оборотних коштів отримав добровільних внесків від Великої Британії, Китаю, Німеччини, Росії і Франції на загальну суму \$276 855,04²⁴. У звіті зазначалося, що кошти Фонду на той час не використовувались, але було зазначено, що оскільки на момент подовження контрактів з персоналом *ISU* у Фонді були наявні кошти, *ISU* зміг подовжити контракти на довший період, ніж це було б можливим за інших обставин. Фонд оборотних коштів був своєрідною гарантією подовження контрактів, але *ISU* не використовував цих коштів, оскільки він вчасно отримав додаткові внески для покриття витрат на заробітну плату²⁵.

У фінансовому звіті зазначалося, що хоча заходи, ухвалені на Зустрічі держав-учасниць 2018р., “ефективно розв’язали питання ліквідності та структурні проблеми”, зберігається проблема несплачених внесків, пов’язаних з діяльністю до 2018р.; станом на 31 жовтня 2019р., вони склали майже \$76 тис.²⁶ Під час обговорення жодна з країн, що мали значну заборгованість, не взяла слово²⁷. У звіті йдеться, що хоча наслідки фінансових заходів, ухвалених на Зустрічі держав-учасниць 2018р., підсумовувати ще зарано, але перші результати були позитивними, “забезпечивши потрібну передбачуваність і стабільність міжсесійної програми, а також не допустивши подальшого накопичення фінансових зобов’язань ООН”²⁸. Держави-учасниці звернулися до головуєчого на Зустрічі держав-учасниць 2020р. з проханням надати аналогічний звіт з аналізом фінансової ситуації протягом року²⁹.

Розглянуті питання

Крім фінансових рішень, на зустрічі розглядалися універсалізація, річний звіт *ISU* та порядок проведення зустрічей 2020р., а також перші домовленості стосовно Оглядової конференції 2021р. та її Підготовчого комітету. Зустріч ухвалила призначення головуєчим на Зустрічі держав-учасниць 2020р. посла А.Азіза (*Aliyar Lebbe Abdul Azeez*) із Шрі-Ланки від Руху неприєднання. Зустрічі експертів 2020р. плануються з 25 серпня по 3 вересня, а Зустріч

²² BWC, ‘Report of the 2019 Meeting of States Parties’, BWC/MSP/2019/7, 11 Dec. 2019, para.15; BWC, ‘Report of the 2018 Meeting of States Parties’, BWC/MSP/2018/6, 11 Dec. 2018, para.15.

²³ BWC, ‘2019 Meeting of States Parties’, [n.d.].

²⁴ BWC, BWC/MSP/2019/5 (посилання 20), para.10.

²⁵ BWC, BWC/MSP/2019/5 (посилання 20), para.11.

²⁶ BWC, BWC/MSP/2019/5 (посилання 20), para.16.

²⁷ Guthrie, R., ‘Three MXs, preparations for the Review Conference and annual reports’, MSP Report no.4, 6 Dec. 2019, Daily Reports from BWC Meetings, BioWeapons Prevention Project, p.2.

²⁸ BWC, BWC/MSP/2019/5 (посилання 62), para.17

²⁹ BWC, BWC/MSP/2019/7 (посилання 64), para.23.

держав-учасниць 2020р. – на 8-11 грудня 2020р. Дев'ята Оглядова конференція відбудеться в листопаді 2021р.; точні дати будуть визначені на Зустрічі держав-учасниць 2020р.³⁰

Важливішим є те, що на Зустрічі були розглянуті звіти всіх експертних зустрічей. На жаль, як і у 2018р., результати були мінімальними. На відміну від Зустрічі держав-учасниць 2018р., у доповіді Зустрічі держав-учасниць 2019р. була висловлена подяка головному експертних зустрічей, високо оцінювалися звіти експертних зустрічей і відзначалася цінність роботи й дискусій на експертних зустрічах³¹. Але, що стосується реального змісту, то доповідь містила лише те ж саме речення про експертні зустрічі в один рядок, що й доповідь Зустрічі держав-учасниць 2018р.: “Не було досягнуто консенсусу з обговорюваних питань, включно з будь-якими можливими підсумками Зустрічей експертів”³². Це сталося попри те, що кілька держав-учасниць – на експертних зустрічах, на Першому комітеті ГА ООН, і на самій Зустрічі держав-учасниць – висловили жаль з приводу відсутності змістовного підсумкового документа Зустрічі держав-учасниць у 2018р. Росія, наприклад, заявила на Першому комітеті, що наполягатиме на ухваленні “змістовного” підсумкового документа Зустрічі держав-учасниць³³. На виконання своєї заяви, на другий день Зустрічі держав-учасниць Росія поширила проект тексту доповіді Зустрічі держав-учасниць, що містив запропоновані параграфи по кожній зустрічі експертів. Один оглядач зауважив:

Багато хто в залі побачив у цьому спробу відобразити у підсумковій доповіді змістовні питання, проти чого в минулому виступав Іран. Окремі делегації пропонували поширити російський текст як робочий документ, оскільки на Зустрічі держав-учасниць залишалося мало часу для дискусій. Американська делегація заявила, що з обговорення російського тексту не може вийти нічого, з чим вони могли б погодитися³⁴.

Нова ініціатива головуючого на Зустрічі держав-учасниць 2019р. дає можливість обійти патову ситуацію зі звітністю стосовно змістовних питань. На Зустрічі держав-учасниць головуючий поширив документ, де викладено запропонований процес перенесення змістовної роботи зустрічей експертів на Зустрічі держав-учасниць та Оглядову конференцію 2021р.³⁵ Зазначивши, що “фінансові витрати та екологічні наслідки ... були б жахливими, якби Зустріч держав-учасниць виявилася непродуктивною за змістом”³⁶, він запропонував, щоб головуючі на зустрічах експертів і головуючий на Зустрічі держав-учасниць, який залишає посаду, готували загальний огляд

³⁰ BWC, BWC/MSP/2019/7 (посилання 64), paras 28-32.

³¹ BWC, BWC/MSP/2019/7 (посилання 64) para.26.

³² BWC, BWC/MSP/2019/7 (посилання 64), para.25.

³³ Yermakov (посилання 32), p.6.

³⁴ Guthrie, R., ‘The closing day of the Meeting of States Parties and some reflections’, MSP Report no.5, 31 Dec. 2019, Daily Reports from BWC Meetings, BioWeapons Prevention Project, p.2.

³⁵ BWC, Communications from the MSP Chair at the 2019 MSP, ‘Consideration by the Chair of the 2019 Meeting of States Parties on methodological issues in view of the Ninth Review Conference’, 4 Dec. 2019.

³⁶ BWC, Communications from the MSP Chair (посилання 35), para.1, fourth item.

висловлених експертами пропозицій у меморандумі, який пізніше, після зустрічей 2020р., можна було б відкоригувати і представити на дев'ятій Оглядовій конференції³⁷. Він запропонував, щоб головуючий на Зустрічі держав-учасниць, який залишає посаду, надсилав листа новому головуючому і копії всім державам-учасницям зі звітом про виконану роботу та головними пропозиціями, які з найбільшою імовірністю могли б знайти консенсус³⁸. Документ заохочував держави-учасниці забезпечити спадковість у роботі протягом трьох міжсесійних років об'єднати зусилля, знайти сфери зближення та уникати конфронтаційного підходу³⁹.

Розбіжності між США та Росією

Хоча повномасштабної конфронтації поки ще не видно, прохолода у відносинах між двома важливими державами-учасницями КБТЗ, Росією і США, безперечно існує, що часто супроводжується негативними наслідками для всієї спільноти КБТЗ. У відповідь на відхилення США російського проекту тексту доповіді Зустрічі держав-учасниць Росія виступила проти остаточної версії параграфу, де згадується меморандум, що його має поширювати головуючий, результатом чого стало прибирання з доповіді всіх згадок про це. Один оглядач зауважив: "Під час обговорення російської пропозиції нового тексту жодних заперечень проти цього параграфа не було"⁴⁰.

Схоже, що суперечки між цими двома державами-учасницями триватимуть і надалі. На прес-конференції на початку 2020р., говорячи про російську дипломатію у 2019р., Міністр закордонних справ Росії С.Лавров казав, що США блокують інклюзивний діалог, який міг би забезпечити консенсус у КБТЗ, перебираючи питання міжнародної безпеки до власних рук. Згадавши про багатосторонні переговори стосовно юридично зобов'язуючого Протоколу до КБТЗ, С.Лавров зазначав: "Американці фактично в односторонньому порядку блокують це рішення та намагаються просувати власні інтереси через секретаріати різних міжнародних організацій, включно із Секретаріатом ООН, через власні непрозорі, каламутні, закулісні двосторонні контакти для вирішення своїх справ"⁴¹.

С.Лавров також повторив головне звинувачення з боку Росії стосовно КБТЗ, озвучене у 2018р. – ніби США створюють на пострадянському просторі біологічні лабораторії⁴².

³⁷ BWC, Communications from the MSP Chair (посилання 35), para.2, first item.

³⁸ BWC, Communications from the MSP Chair (посилання 35), para.2, third item.

³⁹ BWC, Communications from the MSP Chair (посилання 35), para.1, first, second and third items.

⁴⁰ Guthrie, MSP Report no.5 (посилання 34), p.1.

⁴¹ TASS, 'Lavrov castigated US for reluctance to speak openly about bioweapons with other nations', 17 Jan. 2020.

⁴² Lentzos, F., 'The Russian disinformation attack that poses a biological danger', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 19 Nov. 2018; Lentzos, F., 'Biological weapon disarmament and non-proliferation', *SIPRI Yearbook 2019*, pp.444-445.

Сфери згоди

Попри збереження між державами-учасницями суттєвих розбіжностей стосовно найкращих способів зміцнення КБТЗ, в окремих сферах помітна поява загальної згоди (навіть за наявності різних поглядів на деталі). Базу даних згідно зі Статтею X загалом вважають корисною, хоча широко визнається, що там є простір для вдосконалення. Загальну підтримку, схоже, знаходить створення аналогічної бази даних згідно зі Статтею VII, як і інструкції згідно зі Статтею VII про гуманітарну допомогу, що надається на прохання країн. Різні регіони підтримують запровадження в *ISU* посади координатора, можливо, разом з подібною посадою з науково-технічних питань. Є широка згода стосовно необхідності певної форми науково-технічного огляду. Широко визнається корисність кодексів поведінки. Загалом визнана потреба перегляду модальності заходів зміцнення довіри; широку підтримку здобула також мережа забезпечення заходів зміцнення довіри.

Гендерні питання та роззброєння

Новою подією 2019р. стало зростаюче визнання учасниками КБТЗ теми “гендеру та роззброєння”. У 2018р. жодна держава-учасниця не згадувала гендерні питання в контексті роззброєння. На зустрічах експертів 2019р. це питання порушили три делегації, а на Зустрічі держав-учасниць 2019р. з цієї теми висловилися 12 делегатів⁴³. У своїх заявах вони закликали до ширшого гендерного представництва, кращого аналізу гендерних наслідків біологічної зброї та запровадження відповідних політичних процесів, а також ширшого врахування гендерних перспектив у процесах КБТЗ. На полях зустрічей експертів 2019р. відбувся перший в історії захід, присвячений гендерним питанням у контексті КБТЗ, на якому обговорювали можливі відмінності у впливі біологічної зброї на жінок і чоловіків та їх значення під час надання допомоги, реагування та забезпечення готовності⁴⁴. Невдовзі після того Інститут ООН з питань роззброєння (*United Nations Institute for Disarmament Affairs, UNIDIR*) оприлюднив дослідження, в якому зазначалося, що розбивка даних за статевими та гендерними ознаками, а також усвідомлення гендерної перспективи може сприяти забезпеченню готовності держав до відповіді на біо-загрози та підвищенню ефективності допомоги в рамках КБТЗ⁴⁵.

⁴³ Reaching Critical Will (RCW), ‘2019 Biological Weapons Convention Meeting of States Parties’, Latest news from RCW, 11 Dec. 2019.

⁴⁴ United Nations Institute for Disarmament Research (UNIDIR) and Norway, ‘Gender-responsive BWC? Understanding gender-related impacts of biological weapons and implications for assistance, response and preparedness’, Interactive meeting on the margins of the 2019 BWC MX4, Palais des Nations, Geneva, 7 Aug. 2019.

⁴⁵ Dalaqua, R.H. et al., *Missing Links: Understanding Sex- and Gender-related Impacts of Chemical and Biological Weapons* (UNIDIR: Geneva, 2019).

Діалоги поза Женевою і Нью-Йорком

У 2019р., як і у 2018р., проведена велика кількість пов'язаних з КБТЗ семінарів⁴⁶. ЄС профінансував два регіональні семінари з універсалізації: обидва організовані *ISU* та Управлінням ООН у справах роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs, UNODA*), один – в Ефіопії для африканських держав, що не є учасниками КБТЗ, і ще один – у Новій Зеландії для не охоплених КБТЗ тихоокеанських держав⁴⁷. Австралія профінансувала другий організований *ISU/UNODA* семінар з універсалізації на Фіджі для не охоплених КБТЗ тихоокеанських держав⁴⁸. Японія профінансувала три організовані *ISU/UNODA* семінари у Таїланді, Киргизстані та Малайзії – з питань розвитку регіональних спроможностей у Центральній і Південно-Східній Азії⁴⁹. Франція профінансувала організовані *ISU/UNODA* штабні навчання з питань Статті VII у Того для франкомовних держав-учасниць із Західної Африки⁵⁰.

Однією з важливих тенденцій, що стає помітною у сфері біологічного роззброєння, є долучення громадянського суспільства як важливого учасника діалогу про біологічні загрози та належного реагування на ці загрози. Це відбивається у збільшенні кількості учасників з НУО, які беруть участь у зустрічах КБТЗ та організують заходи на полях зустрічей, а також організації громадянського суспільства, що започатковують глобальні ініціативи, семінари та заходи, пов'язані з біобезпекою⁵¹. Участь громадянського суспільства у КБТЗ традиційно була переважно експертною і технічною, відзначалася закулісним лобюванням і доброзичливим партнерством з національними делегаціями з різних питань. Задіяні особи, як правило, мали тривалі особисті зобов'язання перед КБТЗ і давню історію співпраці з нею (а часто – і з КЗХЗ). Наразі участь громадянського суспільства стає більш різноманітною. З'явилися важливі нові діячі з різною підготовкою, зв'язками, цілями і стратегіями. У цьому сенсі, громадянська спільнота КБТЗ стає більш різноманітною. Але з іншого боку, громадянська спільнота КБТЗ залишається дуже однорідною. Переважна більшість її представників – білі, з Заходу та з глобальної Півночі. Багато з них фінансуються з одного фонду – *Open Philanthropy Project (Open Phil)*, – який цікавиться дуже конкретним аспектом біологічних загроз: біологічними ризиками глобальної катастрофи⁵². Наступними роками це може мати важливе значення для спрямованості біологічного роззброєння та нерозповсюдження⁵³.

⁴⁶ Lentzos, 'Biological weapon disarmament and non-proliferation' (посилання 42), p.443.

⁴⁷ WWC, WWC/MSP/2019/3 (посилання 2), para.2.

⁴⁸ WWC, WWC/MSP/2019/3 (посилання 2), para.2.

⁴⁹ WWC, WWC/MSP/2019/4 (посилання 21), para.7.

⁵⁰ WWC, WWC/MSP/2019/4 (посилання 21), para.7.

⁵¹ Див., наприклад, ініціативи та події, організовані *NTI/bio, Johns Hopkins Center for Health Security* та *Center for Global Health Science and Security at Georgetown University*.

⁵² Lentzos, F., 'Will splashy philanthropy cause the biosecurity field to focus on the wrong risks?', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 25 Apr. 2019.

⁵³ Lentzos (посилання 52).

13. Контроль над звичайними озброєннями та нові військові технології

Загальний огляд

Контроль держав над звичайними озброєннями здійснюється, як правило, в рамках двох загальних підходів: обмеження та/або заборона озброєнь, дія яких вважається негуманною або невідбирковою; регулювання та організація придбання, виробництва, поставок і торгівлі озброєннями з метою запобігання їх дестабілізуючому накопиченню, переадресації та/або недозволеному використанню. У підрозділі I розглядаються події та переговори, що відбувались у 2019р., пов'язані з трьома головними глобальними інструментами регулювання виробництва, торгівлі та застосування звичайних озброєнь: Конвенцією 1981р. про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невідбиркову дію (КНЗ, Конвенція про “негуманну” зброю, *Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, CCW Convention*); Конвенцією 1997р. про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ, *Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction, APM Convention*) та Конвенцією 2008р. про касетні боєприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*). Інший важливий інструмент, Договір про торгівлю зброєю 2013р. (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*), розглядається в розділі 14.

Попри зростаючу міжнародну стурбованість поширенням застосування запальної і вибухової зброї у населених районах (*incendiary weapons and explosive weapons in populated areas, EWIPA*), включно з використанням саморобних вибухових пристроїв недержавними збройними угрупованнями, дискусії у рамках КНЗ не принесли нових конкретних результатів. Брак прогресу в КНЗ спонукає окремі держави до міркувань про створення нових інструментів контролю над озброєннями. Ірландія у листопаді 2019р. скликала у Женеві першу з серії відкритих консультацій з питань ухвалення політичної декларації стосовно EWIPA з метою її доопрацювання та ухвалення у 2020р.

Розбіжності між державами стосовно розробки норм відповідальної поведінки держав у кіберпросторі призвели до започаткування у 2019р. двох паралельних процесів: у рамках Робочої групи відкритого складу (*Open-ended Working Group*) та нової Групи урядових експертів (ГВЕ, *Group of Governmental Experts, GGE*). Але за відсутності консенсусу поява обов'язкової угоди в рамках кожного з них у найближчому майбутньому виглядає малоімовірною.

Хоча нові випадки застосування ППМ державами наразі трапляються дуже рідко, але використання цієї зброї недержавними збройними угрупованнями під час конфліктів становить дедалі більшу проблему. Особливо це стосується використання саморобних вибухових пристроїв, які приводяться в дію жертвою. Із середини 2018р. і до жовтня 2019р. ППМ використовувалися такими угрупованнями як мінімум у шести державах: Афганістані, Індії, М'янмі, Нігерії, Пакистані та Ємені. Недержавне озброєне угруповання Фронт Західної Сахари (Polisario) у 2019р. завершило ліквідацію власних запасів мін. Мальдіви та Філіппіни у 2018р. стали державами-учасницями ККБ, завдяки чому загальна кількість держав-учасниць добігла 107. У Сирії у 2019р. тривало застосування касетних боєприпасів.

У підрозділі II розглядаються спроби регулювання летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО, *lethal autonotous weapon systems, LAWS*). Як і у 2017-2018рр., дискусії з питань ЛАСО відбувались у форматі Групи урядових експертів в рамках КНЗ. Хоча держави досягли консенсусу стосовно неприпустимості необмеженої автономії систем озброєнь, але зберігаються розбіжності з приводу потреби додаткового регулювання в цій сфері. У 2019р. ГУЕ ухвалила 11 керівних принципів (10 з яких були запропоновані у 2018р.) та домоглася згоди на наступні зустрічі у 2020р. та 2021р. з метою продовження дискусії. Більшість держав були б задоволені, якщо б на Оглядовій конференції КНЗ 2021р. ГУЕ надала змістовні, політично амбітні рекомендації, але невелика група передових у військово-технічному сенсі держав продовжує стримувати рух уперед.

У підрозділі III розглядаються події, пов'язані з одним із пунктів порядку денного ООН – запобігання гонці озброєнь у космосі (*Prevention of an Arms Race in Outer Space, PAROS*). З 2017р. окремі держави, насамперед США, відкрито оголошують космос місцем ведення війни, або ареною як наступальних, так і оборонних військових дій. Інші – включно з Францією, Індією та Японією, – заявили у 2019р. про створення нових, спеціальних космічних підрозділів, а Індія у березні 2019р. випробувала протисупутникову зброю. НАТО у 2019р. також заявила, що космос тепер є місцем проведення військових операцій. Попри зростання ризику конфлікту в космосі, міжнародні обговорення безпекових аспектів космічної діяльності, включно з PAROS, залишилися заблокованими.

ЯН ДЕЙВІС

I. Глобальні інструменти контролю над звичайними озброєннями

ЯН ДЕЙВІС

Вступ

Контроль держав над звичайними озброєннями здійснюється, як правило, в рамках двох загальних підходів: обмеження та/або заборона озброєнь, дія яких вважається негуманною або невивіркованою; регулювання та організація придбання, виробництва, поставок і торгівлі озброєннями з метою запобігання їх дестабілізуючому накопиченню, переадресації та/або недозволеному використанню. Існують п'ять головних світових інструментів для регулювання виробництва, торгівлі та/або застосування звичайних озброєнь: (а) Конвенція 1981р. про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію (КНЗ, Конвенція про “негуманну” зброю, *Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, CCW Convention*); (б) Конвенція 1997р. про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ, *Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction, APM Convention*); (в) Програма дій ООН 2001р. із запобігання, боротьби та викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її проявах (*United Nations Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All its Aspects, UNPOA*); (г) Конвенція 2008р. про касетні боеприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*); та (д) Договір про торгівлю зброєю 2013р. (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*).

У цьому підрозділі розглядаються ключові події та переговори 2019р., пов'язані з чотирма з цих інструментів. ДТЗ розглядається у розділі 14. У підрозділі також розглянуті спроби створення нових глобальних інструментів регулювання в кіберпросторі та у сфері застосування вибухової зброї у населених районах (EWIPA). Два інші підрозділи цього розділу містять більш детальний розгляд спроб регулювання летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО, підрозділ II) та недопущення гонки озброєнь у космосі (підрозділ III).

Конвенція про “негуманну” зброю

Конвенція про “негуманну” зброю (КНЗ) і п'ять протоколів до неї забороняють або обмежують використання певних видів зброї, що, як вважається, завдають надмірних або невивіркованих страждань комбатантам або невивірково вражають цивільних осіб¹. Це, так би мовити, рамковий договір,

¹ Загальний огляд Конвенції про “негуманну” зброю див. у підрозділі I додатка А цього видання.

Врїзка 13.1. Конвенція про “негуманну” зброю

Конвенція про “негуманну” зброю (КНЗ) спочатку складалася з трьох протоколів: про заборону використання зброї, що містить фрагменти, які неможливо виявити в тілі людини за допомогою рентгену (Протокол I); про регулювання використання мін, мін-пасток та аналогічних пристроїв (Протокол II) та про обмеження застосування запальної зброї (Протокол III). Наступними роками держави додали ще два протоколи: в 1995р. – Протокол IV про заборону використання та передачі засліплюючої лазерної зброї; у 2003р. – Протокол V про вибухові залишки війни: міни, боеприпаси, що не розірвалися, та покинуті вибухонебезпечні боеприпаси. Крім того, з метою розширення і зміцнення Конвенції були внесені певні зміни. Так, змінений Протокол II запроваджує нові обмеження на застосування протипіхотних мін (ППМ), а у 2001р. дія Конвенції була поширена на внутрішні збройні конфлікти. Оскільки змінений Протокол II не забороняє застосування наземних мін, паралельний процес поза межами КНЗ призвів до появи Конвенції про протипіхотні міни.

який можна доповнювати окремими угодами у формі протоколів (врїзку 13.1). Станом на кінець грудня 2019р., учасницями первісної Конвенції і протоколів до неї були 125 держав. Нові держави до КНЗ у 2019р. не приєднувалися. Не всі держави-учасниці ратифікували всі змінені чи додаткові протоколи².

КНЗ також має важливе значення для розв’язання проблем, викликаних розробкою чи застосуванням нових типів і систем озброєнь, з точки зору міжнародного гуманітарного права (МГП, *international humanitarian law, IHL*). На сучасні обговорення контролю над звичайними озброєннями суттєво впливає концепція “гуманітарного роззброєння”, що надає пріоритет захисту, безпеці та добробуту людей, а не держав. Зокрема, цей підхід передбачає покращення захисту цивільних осіб шляхом зменшення гуманітарних та екологічних наслідків застосування зброї³. Останніми роками, однак, зростають суперечності між пріоритетом гуманітарних вимог і розумінням окремими державами військових потреб, внаслідок чого багато дискусій у рамках Конвенції зайшли у глухий кут⁴.

Зустрічі держав-учасниць

Держави-учасниці КНЗ регулярно збираються в рамках щорічних зустрічей Високих договірних сторін, а також на оглядових конференціях, що

² Перелік держав-учасниць, що ратифікували змінені чи додаткові протоколи, див. у підрозділі I додатка А цього видання.

³ Обговорення гуманітарного роззброєння див.: Ентоні Я. Міжнародне гуманітарне право: орієнтири МКЧХ і їх застосування в бойових діях у міських умовах. – *Щорічник СППРІ 2017*, підрозділ I розділу 14; Дейвіс Я., Вербрухен М. Конвенція про “негуманну” зброю. – *Щорічник СППРІ 2018*, підрозділ I розділу 9. Див. також: International Committee of the Red Cross, *International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts: Recommitting to Protection in Armed Conflict on the 70th Anniversary of the Geneva Conventions* (ICRC: Geneva, Oct. 2019).

⁴ Обговорення на Оглядовій конференції КНЗ 2016р. див.: Дейвіс Я. та ін. Режими гуманітарного контролю над озброєннями: головні події 2016р. – *Щорічник СППРІ 2017*, підрозділ II розділу 14; а про події 2017-2018рр.: Дейвіс і Вербрухен (посилання 3); Буланін В., Дейвіс Я., Вербрухен М. Конвенція про “негуманну” зброю і летальні автономні системи озброєнь. – *Щорічник СППРІ*, підрозділ I розділу 9.

відбуваються раз на п'ять років. На цих зустрічах розглядається робота Групи урядових експертів (ГУЕ, *Group of Governmental Experts, GGE*), утвореної у 2001р., яка відтоді скликала в різних форматах. Для змінених Протоколу II і Протоколу V існують власні процеси імплементації, що працюють паралельно з КНЗ. У 2019р. відбулося сім зустрічей, пов'язаних з КНЗ (таблиця 13.1).

На тринадцятій річній зустрічі Високих договірних сторін Протоколу V обговорювалася доповідь червневої 2018р. зустрічі експертів, присвяченої універсалізації Протоколу, національній звітності, знешкодженню вибухонебезпечних залишків війни (ВЗВ, *explosive remnants of war, ERW*), допомозі постраждалим та практичному виконанню Статті 4 Протоколу V щодо фіксації, зберігання та передачі інформації⁵. Важливих нових пропозицій не було, і на зустрічі домовилися продовжувати роботу над цими питаннями у 2020р.⁶

На 21-й річній зустрічі Високих договірних сторін зміненого Протоколу II був проаналізований стан і застосування Протоколу, а також розглянуті питання, пов'язані з річними національними звітами держав-учасниць⁷. Як і у 2018р., учасники зустрічі закликали до універсалізації Протоколу та розглянули доповідь групи експертів про саморобні вибухові пристрої⁸. Попри зростання загрози від саморобних вибухових пристроїв (див. нижче про Конвенцію про ППМ та вибухову зброю у населених районах), про будь-які суттєві нові заходи не домовлялися. Натомість у центрі уваги залишався добровільний обмін інформацією про національні заходи та найкращі практики ідентифікації зброї, гуманітарне розмінування та захист цивільних від саморобних вибухових пристроїв.

У 2019р. зустріч Високих договірних сторін відбулася в Женеві 13-15 листопада під головуванням Пакистану. На зустрічі розглядалася імплементація КНЗ і рух до її універсалізації. Трьома змістовними питаннями порядку денного були: (а) ЛАСО (підрозділ II); (б) запальна зброя; (в) міни, крім протипіхотних (*mines other than anti-personnel mines, MOTAPM*). Також відбулось обмежене обговорення проблеми вибухової зброї у населених районах,

⁵ United Nations, Thirteenth Conference of the High Contracting Parties to Protocol V on Explosive Remnants of War to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which May be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, 11 Nov. 2019, 'Report on the 2019 Meeting of Experts of the High Contracting Parties to Protocol V', CCW/P.V/ CONF/2019/2, 7 Oct. 2019.

⁶ United Nations, Thirteenth Conference of the High Contracting Parties to Protocol V on Explosive Remnants of War to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, 19 Nov. 2019, 'Final document', CCW/PV/CONF/2019/5, 11 Nov. 2019.

⁷ United Nations, Twenty-first Annual Conference of the High Contracting Parties to Amended Protocol II to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, 'Final Document', 12 Nov. 2019.

⁸ United Nations, Twenty-first Annual Conference of the High Contracting Parties to Amended Protocol II to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, 'Report on improvised explosive devices', 26 Sep. 2019. Обговорення саморобних вибухових пристроїв див. також: Дейвіс і Вербрухен (посилання 3).

Таблиця 13.1. Зустрічі в рамках Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї у 2019р.

Дати	Зустріч
25-29 березня	ГУЕ з питань ЛАСО
20-21 серпня	ГУЕ з питань ЛАСО
22 серпня	Група експертів з питань зміненого Протоколу II
23 серпня	Зустріч експертів з питань Протоколу V
11 листопада	13-а річна зустріч Високих договірних сторін зміненого Протоколу V
12 листопада	21-а річна зустріч Високих договірних сторін зміненого Протоколу II
13-15 листопада	Зустріч Високих договірних сторін

Примітка: усі зустрічі відбувалися у Женеві.

але оскільки окремі уряди не допустили внесення цього питання до офіційного порядку денного, головна активність змістилася на новий політичний процес, започаткований за межами КНЗ Австрією та Ірландією (див. нижче). Держави-учасниці підтримали керівні принципи, схвалені ГУЕ з питань ЛАСО, та узгодили графік зустрічей Групи на 2020-2021рр. Як і у 2017-2018рр., на зустрічі також домовилися внести “нові питання в контексті завдань і цілей Конвенції” до порядку денного наступної зустрічі, запросивши держави-учасниці подати відповідні робочі документи⁹.

Хоча у 2019р. жодна зустріч не була скасована з фінансових причин, як це траплялось у 2017р., триваючі проблеми фінансування КНЗ були однією з ключових тем дискусій. Після пропозиції головуючого розглянути питання організації і фінансів, включно з фінансуванням Відділу забезпечення імплементації (*Implementation Support Unit*) КНЗ, держави-учасниці узгодили ряд фінансових заходів, зокрема створення добровільного Фонду оборотних засобів для забезпечення платоспроможності протягом фінансового року¹⁰.

Загалом, як і минулими роками, прогресу бракувало через відсутність консенсусу, і невелика група держав заважала руху вперед у більшості питань порядку денного КНЗ. Попри те, що КНЗ традиційно працює злагоджено і прозоро, підсумкова доповідь за 2019р. обговорювалася за зачиненими дверима¹¹. Шоста Оглядова конференція КНЗ відбудеться 13-17 грудня 2021р.

⁹ Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, Geneva, Final report, CCW/MSP/2019/9, 13 Dec. 2019

¹⁰ Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, Geneva, 13-15 Nov. 2019, ‘Further suggested measures that could be considered to improve the stability of the Secretariat’s support to the Convention and on financial issues related to the Convention and its annexed Protocols’, 12 Nov. 2019, CCW/MSP/2019/CRP.1. Див. також: Geyer, K., ‘Financial issues’, *CCW Report*, vol.7, no.8, Reaching Critical Will (17 Nov. 2019).

¹¹ Acheson, R., ‘The CCW is still standing, but to what end?’, *CCW Report*, vol.7, no.8, Reaching Critical Will (17 Nov. 2019).

Запальна зброя

Протокол III КНЗ забороняє застосування будь-якої запальної зброї проти цивільних об'єктів і застосування авіацією запальної зброї проти військових об'єктів у населених районах. Однак його обмеження не змогли запобігти втратам серед цивільних від її застосування останніми роками, насамперед у Сирії, Україні та Ємені. Протокол має дві великі прогалини: слабе регулювання запальної зброї сухопутних військ, порівняно з авіаційними зразками, недосконале визначення багатоцільових боеприпасів, які можна використовувати на полі бою з різними цілями, – зокрема, із вмістом білого фосфору, які можуть бути використані для маскуванню або постановки димових завіс, для сигналізації та позначення цілей, але також і як запальна зброя.

Сирія не є державою-учасницею Протоколу III і, таким чином, на неї не поширюються його обмеження. Сирійський Уряд використовує запальну зброю російського чи радянського виробництва з 2012р. Удари із застосуванням запальної зброї у Сирії почастішали після того, як Росія, яка є державою-учасницею Протоколу, почала спільні із Сирією операції у 2015р.¹² У 2019р. організація *Human Rights Watch (HRW)* задокументувала продовження застосування запальної зброї у цивільних районах Сирії або поблизу них під час спільних військових операцій сирійсько-російського військового альянсу. Так, у травні-червні 2019р. запальну зброю використовували як мінімум 27 разів, переважно у провінції Ідліб. З листопада 2012р. *HRW* зафіксувала у Сирії близько 150 ударів із застосуванням запальної зброї, але їх загальна кількість, імовірно, є вищою¹³. *HRW* також вивчає заяви про застосування в Сирії білого фосфору – Туреччиною та її союзниками у жовтні 2019р.¹⁴

Дискусії в КНЗ про запальну зброю розпочалися після використання білого фосфору Ізраїлем у Газі у 2009р.¹⁵ Кілька держав, разом з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ, *International Committee of the Red Cross, ICRC*), Генеральним секретарем ООН і багатьма неурядовими організаціями (НУО), засудили нові удари із застосуванням запальної зброї і закликали переглянути та зміцнити Протокол III¹⁶. Це питання було на порядку денному зустрічей КНЗ у 2017-2018рр., але на останній зустрічі Росія, за певної підтримки Китаю та Куби, заблокувала пропозиції стосовно внесення його окремим пунктом до порядку денного зустрічі 2019р.¹⁷

¹² Докладніше про застосування запальної зброї у Сирії див.: Human Rights Watch and International Human Rights Clinic, 'An overdue review: Addressing incendiary weapons in the contemporary context', Memorandum to delegates at the Meeting of States Parties to the Convention on Conventional Weapons, Nov. 2017, pp.14-18. Про збройний конфлікт у Сирії див. у розділі 6, підрозділ II цього видання.

¹³ Human Rights Watch, 'Standing firm against incendiary weapons: Memorandum to delegates of the Meeting of States Parties to the Convention on Conventional Weapons', Nov. 2019.

¹⁴ 'Kurds accuse Turkey of using napalm and white phosphorus', France 24, 24 Oct. 2019.

¹⁵ Human Rights Watch, 'Rain of fire: Israel's unlawful use of white phosphorus in Gaza', 25 Mar. 2009.

¹⁶ Обговорення запальної зброї див.: Дейвіс та ін. (посилання 4); Дейвіс, Вербрухен (посилання 3).

¹⁷ Про події 2018р. див.: Буланін, Дейвіс, Вербрухен (посилання 4).

Тим не менш, як мінімум 14 держав-учасниць під час зустрічі засудили чи висловили занепокоєння застосуванням запальної зброї і повторили заклики до предметної дискусії в КНЗ з метою зміцнення Протоколу. Однак держави-учасниці не змогли повернути це питання до порядку денного на 2020р., оскільки дві держави – Росія і США – публічно виступили проти цього. У підсумковій доповіді зазначені як загальна стурбованість застосуванням запальної зброї, так і розбіжності у підходах¹⁸.

Міни, крім протипіхотних

Дискусії навколо *МОТАРМ* зосереджувалися на протитранспортних мінах (ПТМ), включно з протитанковими. Останні дані свідчать про збільшення у 2018р. кількості інцидентів з ПТМ на 18%, що спричинило (за повідомленнями) 569 жертв, 53% із яких – цивільні, у 23 державах¹⁹. Ця тема обговорюється в рамках КНЗ понад 10 років, але без досягнення будь-якого консенсусу держав-учасниць стосовно того, як зрушити дебати з місця. Дві відкриті консультативні неофіційні зустрічі, проведені у 2018р., не змогли усунути розбіжностей, хоча у доповіді головуючого рекомендувалося продовжити неформальні консультації у 2019р.²⁰ Але як і у випадку запальної зброї, хоча більшість держав, які брали участь у дискусії про *МОТАРМ* у 2019р., висловили стурбованість гуманітарними наслідками їх невідбиркого та непропорційного застосування, дві держави – Росія і Білорусь – виступили проти будь-яких подальших обмежень²¹. Отже, в підсумковій доповіді КНЗ *МОТАРМ* навіть не згадуються.

Конвенція про протипіхотні міни

У 2019р. Конвенція про ППМ відзначила 20-у річницю набуття чинності 1 березня 1999р. і провела Четверту Оглядову конференцію. Конвенція забороняє, зокрема, застосування, розробку, виробництво та передачу ППМ. Це міни, підрив яких відбувається внаслідок контакту з людиною, “приводяться в дію жертвою”, як і саморобні вибухові пристрої (т.зв. “саморобні міни”), що використовуються як ППМ²². На Третій Оглядовій конференції у 2014р. держави-учасниці поставили завдання до 2025р. повністю ліквідувати ППМ та усунути наявні наслідки їх застосування.

¹⁸ Docherty, B., ‘Incendiary weapons’, *CCW Report*, vol.7, no.8, Reaching Critical Will (17 Nov. 2019); Meeting of the High Contracting Parties to the CCW Convention, Final report (посилання 9).

¹⁹ Hofmann, U. et al., ‘Global mapping and analysis of anti-vehicle mine incidents in 2018’, Geneva International Centre for Humanitarian Demining and SIPRI, June 2019.

²⁰ Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, Geneva, ‘Mines other than Anti-Personnel Mines’, report of the Chairperson-elect, 2 Nov. 2018, CW/MSP/2018/3.

²¹ Geyer, K., ‘Mines other than anti-personnel mines’, *CCW Report*, vol.7, no.8, Reaching Critical Will (17 Nov. 2019).

²² Саморобні вибухові пристрої також розглядаються у КНЗ (див. вище) та на Першому комітеті ГА ООН, у т.ч. шляхом подання відповідних резолюцій.

Хоча імплементація Конвенції про ППМ загалом відбувається належним чином, цьому процесу й надалі заважає відмова окремих держав, зокрема Ізраїлю, Ірану, Китаю, Північної Кореї, Росії, Саудівської Аравії і США, підписати її. Наразі учасниками Конвенції про ППМ є 164 держави. Серед них – усі держави-члени ЄС, усі держави Субекваторіальної Африки та всі держави Америки, крім Куби і США. Лише 33 держави залишаються не охопленими Конвенцією²³. У 2019р. нові держави до неї не приєднувалися.

Виробництво та застосування ППМ у 2019р.

Нові випадки застосування ППМ державами трапляються наразі дуже рідко. За даними *Landmine Monitor 2019*, лише у М'янмі – державі, не охопленій Конвенцією – зафіксовано застосування ППМ у період з жовтня 2017р. по жовтень 2019р., і вона встановлювала їх у минулі 20 років²⁴. Понад 50 держав у минулому виробляли ППМ, але лише 11 визначені наразі Міжнародною кампанією за заборону протипіхотних мін (*International Campaign to Ban Landmines, ICBL*) як їх виробники і всього три з них (Індія, М'янма і Пакистан), як вважається, активно виробляють їх²⁵. Хоча більшість держав світу фактично дотримуються мораторію на виробництво та застосування цієї зброї, але застосування ППМ, включно із саморобними вибуховими пристроями, що приводяться в дію жертвою, недержавними збройними угрупованнями в конфліктах становить дедалі більшу проблему. ППМ із середини 2018р. до жовтня 2019р. використовувалися такими угрупованнями як мінімум у шести державах: Афганістані, Ємені, Індії, М'янмі, Нігерії, Пакистані. Також були непідтверджені заяви про їх застосування недержавними збройними угрупованнями ще у семи державах: Камеруні, Колумбії, Лівії, Малі, на Філіппінах, у Сомалі та Тунісі²⁶.

У 2018р., останньому році, за який є дані, *ICBL* зафіксувала 6 897 жертв застосування мін/ВЗВ, як мінімум 3 059 з яких загинули, і більшість (71%) були цивільними. Це був четвертий рік поспіль винятково високого числа жертв, хоч і нижчого, порівняно з 2016р. та 2017р. Також це був третій рік поспіль, коли найбільше число жертв за рік було спричинене саморобними мінами, а 2018р. був роком з найбільшим числом жертв саморобних мін, зафіксованих на цей момент (3 789 жертв). Трьома державами з найбільшим числом жертв у 2018р. були Афганістан (2 234), Сирія (1 465) і Ємен (596).

²³ Загальний огляд Конвенції про ППМ див. у підрозділі І додатка А цього видання.

²⁴ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (ICBL-CMC), *Landmine Monitor, 2019* (ICBL-CMC: Geneva, Nov. 2019), pp.1, 8-10. Доповідь стосується 2018 календарного року із включенням інформації по листопад 2019р., де це можливо.

²⁵ Інші вісім перелічених виробників: В'єтнам, Іран, Китай, Куба, Південна Корея, Північна Корея, Росія і Сінгапур. International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 24), pp.15-16.

²⁶ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 24), pp.1, 8-14.

Трьома державами з найбільшим числом жертв за період 1999-2018рр. були Афганістан (27 670), Колумбія (10 869) і Камбоджа (8 802)²⁷.

Заходи розмінування і знищення мін

У 2018р. донори та постраждали держави виділили майже \$700 млн. на міжнародну підтримку розмінування – очищення від наземних мін та інших ВЗВ з метою повернення землі громадам. Це друга за розмірами сума за понад 20 років. П'ять головних донорів розмінування – США, ЄС, Велика Британія, Норвегія та Німеччина – забезпечили у 2018р. 71% усього міжнародного фінансування²⁸.

За період 2014-2018рр. від наземних мін було очищено близько 800 км² території і щонайменше 661 491 мін було знищено. Після набуття чинності Конвенцією про ППМ 33 держави та райони завершили очищення власної території від ППМ. Серед 59 держав та інших районів, у яких відомо про мінні поля, 33 є державами-учасницями Конвенції про ППМ. До них належать окремі з найбільш забруднених мінами держав світу: Афганістан, Ангола, Боснія та Герцеговина, Ємен, Ірак, Камбоджа, Таїланд, Туреччина, Хорватія і Чад. Станом на жовтень 2019р., 29 з 33 держав-учасниць мали виконати зобов'язання з розмінування до 2025р., хоча Ємен (нинішній термін – до березня 2023р.) і Боснія та Герцеговина (нинішній термін – до березня 2021р.) просили про подовження термінів для кращого визначення масштабів мінування, що залишилося. Для чотирьох держав-учасниць були встановлені терміни, що закінчуються після 2025р.: Хорватія (2026р.), Ірак (2028р.), Палестина (2028р.) і Шрі-Ланка (2028р.)²⁹.

Держави-учасниці разом знищили понад 55 млн. ППМ, що перебували на зберіганні. Понад 1,4 млн. було знищено у 2018р. Лише три держави-учасниці мають невиконані зобов'язання зі знищення запасів мін: Греція, Шрі-Ланка та Україна. 6 січня 2019р., після восьмого й останнього знищення 2 485 ППМ, недержавне збройне угруповання – Фронт *Polisario* у Західній Сахарі – знищило останні зі своїх 20 493 мін, що перебували на зберіганні³⁰.

За оцінками, загальні запаси ППМ у світі становлять наразі менше 50 млн., порівняно з близько 160 млн. у 1999р. За винятком України, найбільші запаси мін мають держави, які не підписали Конвенцію: Росія (26,5 млн.), Пакистан (6 млн.), Індія (4-5 млн.), Китай (5 млн.), Україна (3,5 млн.), США (3 млн.)³¹.

²⁷ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Mmunition Coalition (посилання 24), pp.2, 53-64. В Афганістані ця проблема існує кілька десятиліть; див.: Fiederlein, S. and Rzegocki, S., 'The human and financial costs of the Explosive Remnants of War in Afghanistan', Costs of War Project, Brown University, 19 Sep.2019.

²⁸ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Mmunition Coalition (посилання 24), pp.2-3, 83-96.

²⁹ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Mmunition Coalition (посилання 24), pp.3-4, 25-52.

³⁰ Geneva Call, 'Final destruction of 2,485 stockpiled anti-personnel mines in Western Sahara', Press release, 22 Jan. 2019.

³¹ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Mmunition Coalition (посилання 24), pp.4-5, 17-18.

Четверта Оглядова конференція Конвенції про ППМ

Четверта Конференція з огляду Конвенції про ППМ відбулася в Осло 25-29 листопада 2019р. після двох підготовчих зустрічей 24 травня 2019р. та 18 вересня 2019р.³² Оглядова конференція оцінила наявний прогрес у всіх сферах та ухвалила Політичну декларацію та План дій на 2020-2024рр. зі спрямування зусиль на досягнення вільного від мін світу в наступні п'ять років. План враховує гендерні аспекти, сприяє інформуванню про мінну загрозу для уникнення нових жертв і заохочує держави-учасниці прискорити процес розмінування³³. Сім держав-учасниць – Аргентина, Ерїтрея, Ефіопія, Ємен, Камбоджа, Таджикистан і Чад – просили й отримали відстрочку термінів розмінування в межах глобальної мети – розмінування до 2025р.³⁴

Конвенція про касетні боєприпаси

Конвенція 2008р. про касетні боєприпаси (ККБ) є міжнародним договором за участі понад 100 держав, включно з колишніми великими виробниками та користувачами касетних боєприпасів, а також державами, що постраждали від них. Вона спрямована на вирішення проблем, пов'язаних з гуманітарними наслідками та неприйнятною шкодою для цивільних осіб від касетних боєприпасів, що доставляються повітряними або наземними системами та містять кілька суббоєприпасів, призначених для знищення живої сили та техніки противника. Критика касетних боєприпасів стосується переважно трьох аспектів: вони розкидають велику кількість суббоєприпасів з низькою точністю на великій території; вони часто не вибухають, і їх важко виявити; загроза вибуху суббоєприпасів може зберігатися впродовж багатьох десятиліть³⁵. ККБ запроваджує безумовну заборону таких боєприпасів і створює основу для заходів протидії³⁶. Вона також вимагає знищення їх запасів упродовж восьми років, розмінування районів, забруднених залишками касетних боєприпасів, упродовж 10 років і надання допомоги жертвам такої зброї.

У 2019р. до ККБ приєдналися ще дві держави: Філіппіни ратифікували Конвенцію 3 січня 2019р., а Мальдіви приєдналися до неї 27 вересня 2019р. Станом на 31 грудня 2019р., учасницями ККБ були 107 держав; 14 держав підписали її. У грудні 2019р. 144 держави, у т.ч. й 32, що не підписали

³² Деталі обговорення, документи та заяви держав-учасниць див.: Anti-Personnel Mine Ban Convention, Fourth Review Conference, Oslo, 25-29 Nov. 2019.

³³ Fourth Review Conference of the States Parties to the Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction, Oslo, 26-29 Nov. 2019, 'Final document', APLC/CONF/2019/5, 9 Dec. 2019.

³⁴ Деталі кожного запиту, додаткову інформацію, надану державою-учасницею, аналіз і рішення див.: Fourth Review Conference (посилання 33).

³⁵ Congressional Research Service (CRS), *Cluster Munitions: Background and Issues for Congress*, CRS Report to Congress RS22907 (CRS: Washington, DC, 2019).

³⁶ Загальний огляд ККБ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

Конвенцію, проголосували за п'яту резолюцію ГА ООН на підтримку ККБ³⁷. Ця резолюція дає державам, не охопленим ККБ, важливу можливість продемонструвати підтримку гуманітарних мотивів договору та цілі його універсалізації. П'ятий рік поспіль єдиною державою, яка голосувала проти резолюції, залишається Зімбабве; 38 держав утрималися від голосування (як і у 2018р.)³⁸.

Застосування та виробництво касетних боєприпасів у 2019р.

Після укладення ККБ жодна держава-учасниця не застосовувала касетні боєприпаси, а більшість держав, досі не охоплених Конвенцією, де-факто дотримуються заборони на застосування та виробництво цієї зброї. Але попри міжнародний осуд, у 2019р. тривало застосування касетних боєприпасів у Сирії, хоч, імовірно, в меншому масштабі. За даними *Cluster Munition Monitor* за 2019р., там за 12 місяців до червня 2019р. переважно збройними силами сирійського Уряду було здійснено щонайменше 38 ударів із застосуванням касетних боєприпасів; з липня 2012р. по червень 2019р. було повідомлено про як мінімум 674 таких ударів³⁹. Були також непідтверджені заяви про застосування касетних боєприпасів у Лівії⁴⁰.

16 держав, жодна з яких не є учасницею ККБ, вважаються виробниками касетних боєприпасів, хоча через брак прозорості не ясно, чи виробляла якась із них ці боєприпаси у 2019р.⁴¹

Заходи знищення та розмінування

Станом на липень 2019р., 35 із 41 держави-учасниці, що мали відповідні запаси, завершили знищення майже 1,5 млн. касетних боєприпасів зі 178 млн. суббоєприпасів, що дорівнює 99% усіх касетних боєприпасів і суббоєприпасів, задекларованих на зберіганні згідно з ККБ. Шість держав-учасниць – Болгарія, Гвінея, Гвінея-Бісау, ПАР, Перу і Словаччина – разом все ще мають знищити майже 12 тис. касетних боєприпасів, що перебувають на зберіганні. Ботсвана і Швейцарія стали останніми наразі державами-учасницями, які закінчили знищення запасів касетних боєприпасів – у вересні 2018р. та

³⁷ UN General Assembly Resolution 74/62, General and complete disarmament: Implementation of the Convention on Cluster Munitions, 12 Dec. 2019.

³⁸ Convention on Cluster Munitions, '2019 UNGA resolution on the implementation of the Convention on Cluster Munitions', [n.d.] Загальний огляд дебатів про ККБ на Першому комітеті ГА ООН див.: Vicentic, J., 'Cluster munitions', *First Committee Monitor*, vol.17, no.6, Reaching Critical Will (9 Nov. 2019), p.14.

³⁹ *Cluster Munition Monitor, 2019* зосереджує увагу на подіях 2018р., за можливості, включно з інформацією, отриманою до вересня 2019р. Див.: International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (ICBL-СМС), *Cluster Munition Monitor, 2019* (ICBL-СМС: Geneva, Aug. 2019), pp.12-15. Про конфлікт у Сирії див. у розділі 6, підрозділ II цього видання.

⁴⁰ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 39), pp.14-15.

⁴¹ До цих країн належать: Бразилія, Греція, Єгипет, Ізраїль, Індія, Іран, Китай, Пакистан, Південна Корея, Північна Корея, Польща, Росія, Румунія, Сінгапур, Туреччина і США. Див.: International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 39), pp.16-17.

березні 2019р., відповідно⁴². Гвінея-Бісау не змогла дотриматися визначеного для неї терміну знищення – 1 травня 2019р. – і наразі вважається порушницею Конвенції. Болгарія подала запит на подовження терміну знищення запасів на 18 місяців, до 1 квітня 2021р. Це перша держава-учасниця, яка звернулася з таким запитом⁴³. Оцінку наявних світових запасів касетних боєприпасів держав, що не підписали ККБ, надати неможливо, оскільки мало хто з них розкриває інформацію про наявні у них типи та кількість.

Конфлікти та небезпека ускладнювали у 2019р. знешкодження касетних боєприпасів у кількох державах. Точно оцінити загальну забруднену касетними боєприпасами площу неможливо через те, що в багатьох країнах, особливо тих, що не підписали Конвенцію, важко визначити масштаби забруднення та перебіг розмінування. Забрудненими касетними боєприпасами залишаються щонайменше 26 держав і три окремі райони⁴⁴. Вісім держав-учасниць уже завершили згідно з ККБ розмінування територій, оголошених забрудненими⁴⁵. Дві держави-учасниці вперше попросили про п'ятирічну відстрочку (до серпня 2025р.) термінів розмінування: Німеччина – для розчищення колишнього військового полігону та Лаос, який вважається однією з найбільш забруднених касетними боєприпасами країн світу⁴⁶.

Дев'ята зустріч держав-учасниць ККБ

Дев'ята зустріч держав-учасниць ККБ мала відбутись у Женеві під головуванням Шрі-Ланки впродовж 2-4 вересня 2019р., але через брак коштів була скорочена до двох днів⁴⁷. Це була четверта офіційна зустріч після ухвалення Плану дій 2015р. (Дубровник) – п'ятирічного плану, що слугує

⁴² International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 39), pp.18-25.

⁴³ Convention on Cluster Munitions, Article 3 extension request by the Republic of Bulgaria, 24 Apr. 2019.

⁴⁴ Держави-учасниці, в яких залишаються касетні боєприпаси: Афганістан, Боснія та Герцеговина, Велика Британія, Німеччина, Ірак, Лаос, Ліван, Сомалі, Хорватія, Чад, Чілі, Чорногорія; держави-підписанти: Ангола; держави, що не підписали ККБ: Азербайджан, В'єтнам, Грузія, Ємен, Іран, Камбоджа, Лівія, Південний Судан, Сербія, Сирія, Судан, Таджикистан, Україна; інші території: Західна Сахара, Косово, Нагірний Карабах. Див.: International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 39), pp.37-41.

⁴⁵ Держави, що завершили розмінування: Албанія, ДПК, Гвінея-Бісау, Гренада, Замбія, Мавританія, Мозамбік, Норвегія. Див.: International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 39), p.38.

⁴⁶ Convention on Cluster Munitions, Extension request of the Federal Republic of Germany in the context of its obligations under Article 4 of the Convention on Cluster Munitions, Former Soviet military training area Wittstock, Jan. 2019; Convention on Cluster Munition Article 4 Extension Request, Executive summary, 26 Feb. 2019; Convention on Cluster Munitions, 'Extension requests to be considered at the 9MSP', [n.d.].

⁴⁷ Convention on Cluster Munitions, Letter from the President of the Ninth Meeting of the States Parties to the Convention on Cluster Munitions (CCM) to the States Parties, 28 June 2019; Convention on Cluster Munitions, 'Draft Provisional Annotated Programme of Work', 3 July 2019.

дорожньою картою імплементації та універсалізації ККБ⁴⁸. У підсумковій доповіді зустрічі, як і попереднього року, держави-учасниці “висловили серйозне занепокоєння недавніми інцидентами та свідченнями застосування касетних боеприпасів у різних частинах світу” та “засудили будь-яке застосування касетних боеприпасів будь-якою стороною”. Вони також висловили задоволення прогресом, досягнутим у виконанні Плану дій 2015р. Зустріч задовольнила прохання Болгарії подовжити термін знищення, але лише на 12, а не на 18 місяців, як вона просила; а також прохання Німеччини та Лаосу про п’ятирічне подовження їх термінів розмінування⁴⁹. Обговорювалися також проблеми фінансового стану ККБ, тоді як розгляд заходів був відкладений до Другої Оглядової конференції 2020р.⁵⁰

Спроби створення нових глобальних інструментів

Окрім наявних глобальних систем контролю над звичайними озброєннями, розглянутих вище, є також ряд інших процесів і політичних інструментів, що перебувають на різних етапах розвитку. Два з них розглядаються нижче: розробка політичної декларації з питань застосування вибухової зброї у населених районах та міжнародні дискусії про розробку “дорожніх правил” діяльності держав у п’ятій сфері ведення бойових дій – кіберпросторі⁵¹.

У напрямі до політичної декларації з проблем вибухової зброї у населених районах

Після багатьох років пошуку в рамках КНЗ шляхів розв’язання проблем застосування вибухової зброї у населених районах, у 2019р. набрав обертів інший процес, спрямований на розробку політичної декларації, яка б підсилювала наявні зобов’язання згідно з міжнародним гуманітарним правом (МГП)⁵². Така декларація ставить за мету встановлення нових міжнародних стандартів застосування вибухової зброї у містах і селищах, що, своєю

⁴⁸ План дій 2015р. схвалили на Першій Оглядовій конференції ККБ у Дубровнику (Хорватія), 11 вересня 2015р. Текст Плану див.: <http://www.clusterconvention.org/wp-content/uploads/2016/04/The-Dubrovnik-Action-Plan.pdf>. Новішу інформацію про його виконання див.: Convention on Cluster Munitions, Ninth Meeting of States Parties, ‘Progress report monitoring progress in implementing the Dubrovnik Action Plan’, Submitted by the President of the Ninth Meeting of States Parties, CCM/MSP/2019/11, 5 July 2019.

⁴⁹ Convention on Cluster Munitions, Final Report, CCM/MSP/2019/13, 18 Sep.2019. Див. також огляд зустрічі на веб-сайті Відділу забезпечення імплементації ККБ: ‘The Ninth Meeting of States Parties’, [n.d.].

⁵⁰ Convention on Cluster Munitions, ‘Possible measures to address financial predictability and sustainability of the Convention on Cluster Munitions’, CCM/MSP/2019/5, 1 July 2019.

⁵¹ У 2010р. *The Economist* писав, що “війна охопила п’яту сферу: кіберпростір”. Див.: ‘Cyberwar: War in the fifth domain’, *The Economist*, 1 July 2010. Інші сфери – земля, море, повітря та космос. Див. також: Clarke, R.A. and Knake, R.K., *The Fifth Domain: Defending Our Country, Our Companies, and Ourselves in the Age of Cyber Threats* (Penguin Press: New York, 2019).

⁵² Попередні обговорення у рамках КНЗ вибухової зброї у населених районах див.: Ентоні Я. Перезапуск контролю над звичайними озброєннями в Європі? – *Щорічник СППРІ 2017*, підрозділ III розділу 14. Дейвіс, Вербрухен (посилання 3); Буланін, Дейвіс, Вербрухен (посилання 4).

чергою, веде до змін у військовій практиці на політичному та оперативному рівнях.

Застосування вибухової зброї у населених районах – особливо вибухової зброї з великим радіусом руйнувань, неточною системою доставки чи здатної доставляти кілька боєприпасів на велику площу – часто призводило до випадків, коли понад 90% жертв були не комбатантами, а цивільними⁵³. За даними *Action on Armed Violence (AOAV)*, від вибухової зброї у 2019р. загинули 6 478 цивільних і 12 908 були поранені, що менше числа загиблих цивільних, порівняно з 2018р. (9 615), але більше загального числа поранених (12 720 у 2018р.). Переважна більшість жертв була спричинена застосуванням вибухової зброї у населених районах, а найбільше їх число зафіксоване в Сирії, Афганістані, Ємені, Сомалі та Лівії⁵⁴. Продовження застосування вибухової зброї у восьмирічній сирійській війні, наприклад, призвело до масованого забруднення територій ВЗВ і руйнівних гуманітарних наслідків, а також гострих проблем із доступом до медичних послуг, соціального та економічного зубожіння⁵⁵.

Коаліція неурядових організацій *International Network on Explosive Weapons (INEW)*, створена у 2011р., була першою, хто привернув увагу до цього питання, а її зусилля призвели до закликів більшої кількості держав, генеральних секретарів ООН, міжнародних структур та інших НУО до вжиття заходів, спрямованих на забезпечення кращого захисту цивільних і запобігання їх загибелі⁵⁶. Однією з трьох головних тем порядку денного з роззброєння Генерального секретаря ООН у травні 2018р. було привертання уваги до “роззброєння, що рятує життя”. Вона охоплювала спроби “зупинити” застосування вибухової зброї з великою площею ураження у населених районах шляхом підтримки “зусиль Держав-членів з розробки політичної декларації, а також відповідних обмежень, спільних стандартів і практичної політики, що відповідають міжнародному гуманітарному праву”⁵⁷.

Такі заклики до дій лунали й у 2019р. Генеральний секретар ООН А.Гуттереш (*António Guterres*) знову порушив це питання в доповіді про захист цивільних, оприлюдненій 7 травня 2019р.; крім цього, питання обговорювалося в РБ ООН на річних відкритих дебатах про захист цивільних

⁵³ International Committee of the Red Cross, ‘Explosive weapons in populated areas’, Factsheet, 14 June 2016; International Network on Explosive Weapons (INEW), ‘Protecting civilians from the use of explosive weapons in populated areas’, Oct. 2019.

⁵⁴ Action on Armed Violence, ‘Explosive violence in 2019’, 7 Jan. 2020; AOAV database, 2019, <<http://www.explosiveviolencedata.com/>>.

⁵⁵ O’Reilly, C. et al., ‘The waiting list: Addressing the immediate and long-term needs of victims of explosive weapons in Syria’, *Humanity & Inclusion*, Sep.2019. Про збройний конфлікт у Сирії див. у підрозділі II розділу 6 цього видання.

⁵⁶ Див., наприклад: International Committee of the Red Cross (посилання 53); Article 36, ‘Effects of explosive weapons’, Working paper on explosive weapons in populated areas, Dec. 2019. Перелік 109 держав і територій та шести груп держав, що у своїх заявах публічно визнали шкоду від застосування вибухової зброї у населених районах, див.: ‘Political response’, на веб-сайті International Network on Explosive Weapons (INEW).

⁵⁷ United Nations, Office for Disarmament Affairs, *Securing Our Common Future: An Agenda for Disarmament* (Office for Disarmament Affairs: New York, May 2018), pp.x, 36.

осіб 23 травня 2019р.⁵⁸ Ці дебати відзначили 20-у річницю ухвалення першої резолюції РБ ООН про захист цивільних осіб під час збройних конфліктів⁵⁹. У липні Рада миру та безпеки Африканського Союзу виступила з заявою, у якій засвідчила підтримку політичній декларації про зупинення застосування вибухової зброї у населених районах⁶⁰. У вересні 2019р. у спільному заклику голови МКЧХ та Генерального секретаря ООН було висловлене занепокоєння “руйнівними гуманітарними наслідками війни в міських умовах”⁶¹. 1-2 жовтня 2019р. Австрія скликала Віденську конференцію із захисту цивільних під час війни в міських умовах⁶². На ній були присутні учасники від 133 держав, кількох міжнародних організацій і ряду НУО. Більшість з них вносили змістовні практичні пропозиції з розробки політичної декларації з питань застосування вибухової зброї у населених районах⁶³. На засіданні Першого комітету з роззброєння та міжнародної безпеки ГА ООН у жовтні 2019р. спільна заява з цього питання, організована Ірландією, отримала підтримку 71 держави-учасниці⁶⁴.

Результатом посилення міжнародного політичного тиску стало скликання Ірландією у Женеві 18 листопада 2019р. першої відкритої консультативної зустрічі з питань політичної декларації про застосування вибухової зброї у населених районах з метою опрацювання і схвалення декларації у 2020р.⁶⁵ Перша зустріч дала представникам різних урядів можливість обмінятися думками про бажаний зміст такої політичної декларації. Більшість делегацій пропонували визнати в декларації гуманітарні наслідки застосування вибухової зброї з великою площею ураження, а також підтримали ідею заохочення найкращих практик і політики захисту цивільних в умовах конфлікту в міських умовах і надання допомоги постраждалим. Проте, були різні погляди на те, як декларація має бути пов’язана з МГП і чи слід у ній забороняти або обмежувати певні типи озброєнь. Окремі делегації стверджували,

⁵⁸ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General, ‘Protection of civilians in armed conflict’, S/2019/373, 7 May 2019; UN Secretary-General, ‘Secretary-general’s remarks to the Security Council on the protection of civilians in armed conflict’, 23 May 2019; Hamid, Z., ‘Security Council open debate: Protection of civilians in armed conflict, May 2019’, Peace Women, 23 May 2019.

⁵⁹ United Nations Security Council Resolution 1265, 17 Sep.1999.

⁶⁰ African Union, Peace and Security Council (PSC), ‘Press Statement of the 859th meeting of the PSC, held on 17 July 2019, dedicated to an open session on the theme: “Protection of Civilians from the Use of Explosive Weapons in Populated Areas (EWIPA)”’, Addis Ababa, 24 July 2019.

⁶¹ United Nations, Secretary-General, ‘Joint appeal by the UN secretary-general and the president of the International Committee of the Red Cross on the use of explosive weapons in cities’, Note to correspondents, 18 Sep.2019.

⁶² Federal Ministry, Austria, ‘Vienna Conference on Protecting Civilians in Urban Warfare’, Vienna, 1-2 Oct. 2019.

⁶³ Federal Ministry, Austria, ‘Vienna Conference on Protecting Civilians in Urban Warfare: Summary of the conference’, Vienna, 1-2 Oct. 2019; Article 36, ‘Vienna Conference marks turning point as states support negotiation of an international political declaration on explosive weapons’, 2 Oct. 2019; Pytlak, A., ‘States commit to take political action on explosive weapons at Vienna conference’, *First Committee Monitor*, vol.17, no.1, Reaching Critical Will (7 Oct. 2019), pp.10-14.

⁶⁴ United Nations General Assembly, First Committee, ‘Joint statement on explosive weapons in populated areas’, New York, 24 Oct. 2019.

⁶⁵ Irish Department of Foreign Affairs and Trade, ‘Protecting civilians in urban warfare’, [n.d.].

що наявного МГП досить, тоді як інші наполягали, що метою декларації має бути посилення МГП. Ірландія попросила надати до 6 грудня 2019р. письмові пропозиції до політичної декларації і зобов'язалась оприлюднити в середині січня 2020р. перший проект її тексту із зазначенням сфер збігу та розбіжностей думок⁶⁶. Наступні консультації відбудуться в середині лютого та на початку квітня 2020р.

Правила поведінки держав у кіберпросторі

Кібернапади та їх наслідки викликають серйозне міжнародне занепокоєння. Зокрема, однією з найбільш поширених загроз безпеці стало використання кібернетичної вразливості критичних об'єктів цивільної інфраструктури⁶⁷. За однією з оцінок, у перші 11 місяців 2019р. у світі сталося майже 100 серйозних кібернетичних інцидентів⁶⁸. Це був широкий спектр дій і суб'єктів, включно з кіберзлочинами недержавних суб'єктів і державними або організованими державами кіберопераціями, які часто відбувались у “сірому” правовому полі нижче порогу збройного конфлікту⁶⁹. Однак проведення кібероперацій під час збройного конфлікту також становить дедалі більшу проблему, і багато держав приділяли або приділяють увагу цифровим операціям у військових доктринах і стратегіях⁷⁰.

Попри 20 років міжнародних дискусій в ООН про розробку норм відповідальної поведінки держав у кіберпросторі, держави не знайшли спільної мови стосовно характеру цієї загрози та заходів з її усунення. Держави-учасниці наразі тяжіють до однієї з двох позицій. Перша позиція, якої дотримуються переважно західні держави, полягає у тому, що розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) розглядається як позитивна тенденція, а чинне міжнародне право вважається достатнім для регулювання дій держав у кіберпросторі. Іншим ключовим елементом цієї позиції є застосування прав людини онлайн та офлайн, включно з правом на приватність. Згідно з іншою позицією, якої дотримується група держав на чолі з Китаєм і Росією, діджиталізація розглядається як загроза, а перевага надається

⁶⁶ Загальний огляд обговорюваних питань див.: Reaching Critical Will, ‘Towards a political declaration on the use of explosive weapons in populated areas: States need to ensure that expressed commitments translate into real impacts on the ground’, [n.d.]. Див. також: Reaching Critical Will, ‘Statements from the political declaration process on explosive weapons in populated areas’, 18 Nov. 2019.

⁶⁷ Gisel, L. and Olejnik, L., ‘The potential human cost of cyber operations’, International Committee of the Red Cross, Report of Expert Meeting, 14-16 Nov. 2018.

⁶⁸ “Серйозні кібернетичні інциденти” визначаються як кібернапади на урядові відомства або оборонні чи високотехнологічні компанії, або економічні злочини, що спричиняють збитки на суму понад \$1 млн. Див.: ‘Significant cyber incidents’, Center for Strategic and International Studies, [n.d.].

⁶⁹ Moynihan, H., *The Application of International Law to State Cyberattacks: Sovereignty and Nonintervention*, Chatham House Research Paper (Royal Institute of International Affairs: London, Dec. 2019).

⁷⁰ Див., наприклад: Laudrain, A.P.B., ‘France’s new offensive cyber doctrine’, Lawfare, 26 Feb. 2019; Brent, L., ‘NATO’s role in cyberspace’, NATO Review, 12 Feb. 2019; US Department of Defense, ‘Summary, Cyber Strategy, 2018’.

новому нормативному регулюванню використання та розвитку ІКТ державами, бажано – з новим правовим інструментом у формі договору⁷¹.

Окремі країни, що розвиваються, особливо ті, цифрові пріоритети яких відрізняються від пріоритетів більш комп'ютеризованих держав, опинилися між цими двома групами та відзначають, що кібернетичні норми, які обговорювалися раніше, не враховують їх позиції. Така політизація питання всередині двох конкуруючих таборів тривала і у 2019р., з ухваленням Першим комітетом двох резолюцій з питань кібербезпеки та ІКТ: одну запропонувала Росія, другу – США⁷².

Такі різні погляди заважали міжнародному консенсусу щодо подальшого руху вперед. Натомість у грудні 2018р. ГА ООН вирішила працювати за двома напрямками – в рамках Робочої групи відкритого складу (*Open-ended Working Group, OEWG*) та нової Групи урядових експертів (ГУЕ, *Group of Governmental Experts, GEE*) – замість процесу в рамках попередньої ГУЕ, що була скликала ООН для роботи в цій сфері. Головною відмінністю між двома цими напрямками є ступінь їх відкритості – участь в *OEWG* можуть брати всі держави-члени ООН, тоді як відвідувати ГУЕ дозволено лише 25 державам⁷³.

У вересні 2019р. *OEWG* провела першу змістовну сесію, а у грудні 2019р. – неформальну широку міжсесійну зустріч. Сесія *OEWG* 9-13 вересня 2019р. зосереджувалася на шести темах: наявні та потенційні загрози; міжнародне право; правила, норми та принципи; інституційний діалог; заходи зміцнення довіри; розвиток спроможностей⁷⁴. На зустрічі визначили кілька наступних практичних кроків, хоча держави й надалі мали розбіжності з приводу можливості застосування в кіберпросторі МГП і прав людини, а також відповідності діяльності недержавних суб'єктів темам обговорень в *OEWG*⁷⁵.

У напрямі доступності *OEWG* для громадянського суспільства було зроблено чимало, але в реальності багато НУО не були допущені до участі в першій головній сесії, а рівень їх доступу до наступних зустрічей залишається неясним. Хоча зустріч 2-4 грудня 2019р. була важливою для залучення

⁷¹ Тікк Е. Контроль над кібернетичною зброєю і стійкість. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ V розділу 9; Lete, B., 'Shaping inclusive governance in cyberspace', *German Marshall Fund Policy Paper*, no.23 (Sep.2019).

⁷² Резолюція Першого комітету ГА ООН *L.49/Rev.1* "Заохочення відповідальної поведінки держав у кіберпросторі в контексті міжнародної безпеки" була внесена США як головним автором і схвалена 161 голосом "за" (10 – "проти", 8 – утрималися); Резолюція *L.50/Rev.1* "Розвиток у сфері інформації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки" була внесена Росією і схвалена 124 голосами "за" (6 – "проти", 48 – утрималися). Див.: United Nations, 'First Committee defers action on text proposing move to Geneva, while approving 9 draft resolutions', Press release, 6 Nov. 2019; *Reaching Critical Will, First Committee Monitor*, vol.17, no.6 (9 Nov. 2019).

⁷³ Документи та інформацію про зустрічі, проведені цими двома групами, див.: United Nations, Group of Governmental Experts; United Nations, Open-ended Working Group. Докладніший аналіз та обговорення див.: *Reaching Critical Will, 'Information and communications technology (ICT)'*, [n.d.].

⁷⁴ United Nations, General Assembly, Open-ended Working Group, 'Organization of work of the first substantive session', A/AC.290/2019/2, 25 July 2019.

⁷⁵ Samler, D. and Pytlak, A., 'News in brief', *Cyber Peace & Security Monitor*, vol.1, no.3 (Sep. 2019).

громадянського суспільства, це була єдина можливість впливу неурядових учасників на процес у рамках *OEWG* у 2019р.⁷⁶

ГУЕ – перед формальним початком своєї роботи 9-13 грудня 2019р. – провела 5-6 грудня 2019р. кілька регіональних консультацій та неофіційну консультацію з усіма державами-членами ООН⁷⁷.

За відсутності консенсусу поява обов'язкової угоди в рамках процесів *OEWG* або ГУЕ у найближчому майбутньому виглядає малоімовірною. За цих умов держави продовжать діяти в кіберпросторі самостійно для просування та захисту власних стратегічних інтересів.

Висновки

Деякі аналітики вважають, що світ змінюється, а політика колективної безпеки залишається незначним винятком із правила одностороннього змагального нарощування озброєнь з одночасним демонтажем архітектури контролю над озброєннями⁷⁸. Хоча руйнування угод з питань контролю над озброєннями та роззброєння більшою мірою торкнулося ядерної, біологічної та хімічної зброї, але пошук рішень з розв'язання серйозних проблем, пов'язаних зі звичайними озброєннями та міжнародною безпекою, також стає дедалі більш непередбачуваним.

Багато дискусій у рамках загальносвітових інструментів контролю над звичайними озброєннями характеризуються змаганням позицій, постійними дебатами, явною відсутністю прогресу та, в деяких випадках, навіть браком фінансування зустрічей у рамках договорів. КНЗ, зокрема, тупцює на місці, змушуючи держави шукати альтернативні домовленості з питань контролю над озброєннями – переважно у вигляді політичних “декларацій про наміри” в обхід правила консенсусу.

⁷⁶ United Nations, Informal intersessional consultative meeting of the OEWG with industry, nongovernmental organizations and academia, 2-4 Dec. 2019.

⁷⁷ United Nations, ‘Chair’s summary: Informal consultative meeting of the Group of Governmental Experts (GGE) on advancing responsible state behaviour in cyberspace in the context of international security’, 5-6 Dec. 2019. Узагальнений огляд регіональних консультацій див.: ‘Regional consultations series of the Group of Governmental Experts on advancing responsible state behaviour in cyberspace in the context of international security’, [n.d.].

⁷⁸ Див., наприклад: Lodgaard, S., ‘Arms control and world order’, *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, vol.2, no.1 (2019), pp.1-18; розділ 1 цього видання.

II. Група урядових експертів з летальних автономних систем озброєнь

МОА ПЕЛДАН КАРЛССОН, ВІНСЕНТ БУЛАНІН

Правові, етичні та безпекові виклики, що їх зумовлюють летальні автономні системи озброєнь (ЛАСО, *lethal autonomous weapon systems, LAWS*), з 2014р. стали предметом міждержавної дискусії у рамках Конвенції 1981р. про “негуманну” зброю (КНЗ)¹. З роками цей процес під егідою ООН опинився в центрі експертних і міждержавних дискусій про військове застосування останніх розробок у сфері штучного інтелекту та автономних систем². З 2017р. ці дискусії очолює робоча Група урядових експертів (ГУЕ) з відкритим складом, уповноважена “вивчати та погоджувати можливі рекомендації стосовно можливостей, пов’язаних з новими технологіями в галузі ЛАСО, в контексті завдань і цілей Конвенції, враховуючи всі пропозиції – попередні, нинішні та майбутні”³.

Цей мандат, узгоджений у 2016р., навмисно залишили широким і новаторським, враховуючи, що держави-учасниці на той час – навіть після трьох років неформальних дискусій – все ще мали дуже різні погляди на обсяг і характер проблем, пов’язаних з ЛАСО, та, відповідно, на варіанти політичної реакції, яка була б прийнятною для регулювання розвитку технології у цих галузях.

У 2017-2019рр. ГУЕ досягла суттєвого прогресу по суті питання: серед держав з’явився консенсус у тому, що автономія систем зброї не може бути необмеженою. З політичного боку все ще зберігаються розбіжності стосовно потреби додаткового регулювання. У цьому підрозділі розглянута діяльність ГУЕ у 2019р. Тут описані керівні принципи, схвалені Групою, та по черзі викладені інші обговорені питання та подальший напрям діяльності ГУЕ з питань ЛАСО.

¹ Попередні обговорення правил для ЛАСО див.: Ентоні Я., Холанд К. Регламентация автономної зброї. – *Щорічник СППІ 2014*, підрозділ II розділу 9; Дейвіс Я. та ін. Режими гуманітарного контролю над озброєннями: головні події 2016р. – *Щорічник СППІ 2017*, підрозділ II розділу 14; Дейвіс Я., Вербрухен М. Конвенція про “негуманну” зброю. – *Щорічник СППІ 2018*, підрозділ I розділу 9; Буланін В., Дейвіс Я., Вербрухен М. Конвенція про “негуманну” зброю і летальні автономні системи озброєнь. – *Щорічник СППІ 2019*, підрозділ I розділу 9. Про інші події 2019р. у рамках КНЗ див. у підрозділі I цього розділу. Загальний огляд та інші подробиці КНЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

² ‘Autonomous weapons and the new laws of war’, *The Economist*, 19 Jan. 2019; ‘Artificial intelligence is changing every aspect of war’, *The Economist*, 7 Sep. 2019.

³ Certain Conventional Weapons Convention, Fifth Review Conference, Report of the 2016 informal meeting of experts on lethal autonomous weapons systems, CCW/CONF.V/2, 10 June 2016, annex, para.3. Членство в ГУЕ з питань ЛАСО є відкритим – брати участь у її засіданнях можуть усі держави-учасниці КНЗ, держави-спостерігачі, міжнародні та неурядові організації. Натомість, ГУЕ, створені під егідою ГА ООН, є відкритими лише для держав-членів ООН. Див.: Certain Conventional Weapons Convention, Fifth Review Conference, Draft rules of procedure, CCW/CONF.V/4, 28 Sep. 2016, rules 46-49.

Керівні принципи

Зустрічі ГУЕ у 2019р. відбулися під головуванням Л.Ж.Джорджинські (*Ljirčo Jivan Gjorgjinski*) з Північної Македонії. Згідно з рішенням зустрічі держав-учасниць КНЗ 2018р. про створення у 2019р. ГУЕ, Група мала зібратися всього на сім днів, що на три дні менше, ніж попередніми роками. Однак зрештою Група працювала загалом 10 днів, оскільки впродовж року голову-ючий збирав триденні неформальні сесії. Як і попередніми роками, широку участь у роботі ГУЕ брали представники держав і громадянського суспільства. Перед зустрічами уряди та інші учасники подали сім робочих документів, що вдвічі менше, ніж у 2018р.⁴ Робочі документи були різними за характером і спрямованістю, але всі вони мали чітке завдання – спробувати допомогти ГУЕ досягти спільного розуміння, що робити з ЛАСО.

Початком дискусії у 2019р. стало обговорення списку з 10 “можливих” керівних принципів, узгоджених ГУЕ у 2018р.⁵ Він охоплював спільні моменти багаторічних дискусій. Серед них було розуміння того, що: МГП повністю застосовується до ЛАСО; люди й надалі повинні нести відповідальність за рішення про застосування систем зброї; держави мають не лише здійснювати необхідний правовий аналіз нової зброї, засобів і методів війни (т.зв. аналіз згідно зі Статтею 36), але й передбачати запобіжники, пов’язані з ризиком їх потрапляння до рук терористичних угруповань та ризиком розповсюдження⁶. У 2019р. ГУЕ домовилася рекомендувати прибрати прикметник “можливі” та затвердити ці 10 керівних принципів у повному обсязі, разом з додатковим 11-м принципом – керівним принципом “с” стосовно взаємодії людини з машиною (врізка 13.2). Цей новий принцип враховує збільшення останніми роками уваги до контролю людини над ЛАСО. Ці рекомендації згодом були схвалені на зустрічі держав-учасниць у листопаді 2019р.⁷

Ці принципи визначали напрями дискусій на зустрічах ГУЕ у 2019р. і зумовили появу п’яти пунктів порядку денного зустрічі Групи: потенційні виклики ЛАСО для МГП; визначення систем, що забезпечують спільне розуміння концепцій; людський фактор у застосуванні смертоносної сили; розгляд потенційного військового застосування відповідних технологій; можливі варіанти реагування на виклики для безпеки людини та міжнародної безпеки⁸. Усі вони по черзі розглядаються в наступних п’яти підрозділах.

⁴ United Nations Office at Geneva (UNOG), ‘2019 group of governmental experts on lethal autonomous weapons systems (LAWS)’.

⁵ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, Report of the 2018 session, CCW/GGE.1/2018/3, 23 Oct. 2018, para.21.

⁶ Такий правовий аналіз є вимогою Статті 36 Додаткового Протоколу I 1977р. до Женевських конвенцій 1949р., що стосується захисту цивільного населення під час війни. Загальний огляд та інші подробиці Протоколу див. у підрозділі I додатка А цього видання.

⁷ Certain Conventional Weapons Convention, Meeting of States Parties, Final report, CCW/MSP/2019/9, 13 Dec. 2019.

⁸ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, Provisional agenda, 8 Mar. 2019, CCW/GGE.1/2019/1.

Врізка 13.2. Керівні принципи, узгоджені у 2019р. Групою урядових експертів з летальних автономних систем озброєнь

[Група] підтвердила, що міжнародне право, зокрема, Статут ООН і Міжнародне гуманітарне право (МГП), а також відповідні етичні аспекти мають визначати подальшу роботу Групи. Відзначаючи потенційні виклики для МГП з боку новітніх технологій у галузі летальних автономних систем озброєнь, без шкоди для результатів майбутніх обговорень, підтверджено наступне:

- (a) Міжнародне гуманітарне право продовжує повністю застосовуватися до всіх систем озброєнь, включно з потенційним розвитком і використанням летальних автономних систем озброєнь;
- (b) Має бути збережена відповідальність людини за рішення про застосування систем зброї, оскільки підвітність не може бути передана машинам. Це необхідно враховувати впродовж усього циклу експлуатації систем зброї;
- (c) Взаємодія людини з машиною, яка може мати різні форми і здійснюватися на різних етапах циклу експлуатації зброї, має гарантувати відповідність чинному міжнародному праву, зокрема МГП, потенційного застосування систем озброєнь, що базуються на нових технологіях у галузі летальних автономних систем. Визначаючи якість та обсяги взаємодії людини з машиною слід враховувати кілька факторів, включно з оперативною ситуацією, а також характеристики та можливості системи зброї у цілому;
- (d) Підвітність у рамках КНЗ за розробку, розгортання та застосування будь-якої нової системи зброї повинна забезпечуватися відповідно до чинного міжнародного права, в т.ч. шляхом використання таких систем у рамках відповідальної ланки управління та контролю з боку людини;
- (e) Відповідно до зобов'язань Держав у рамках міжнародного права, під час досліджень, розробки, придбання або прийняття на озброєння нової зброї, засобів і методів ведення війни має бути визначено, чи могло б їх застосування, за деяких чи за всіх обставин, бути заборонене міжнародним правом;
- (f) Під час розробки або придбання нових систем озброєнь, що базуються на нових технологіях у галузі летальних автономних систем озброєнь, слід враховувати фізичний захист, належні нефізичні гарантії (включно з кіберзахистом від зламу чи підробки даних), ризики потрапляння до терористичних угруповань і розповсюдження;
- (g) Заходи з оцінки та пом'якшення ризиків мають бути елементом циклу проектування, розробки, випробувань і розгортання новітніх технологій для будь-яких систем озброєнь;
- (h) Слід брати до уваги використання новітніх технологій у галузі летальних автономних систем озброєнь у забезпеченні дотримання МГП та інших чинних міжнародно-правових зобов'язань;
- (i) Під час розробки можливих політичних заходів не слід надавати людських властивостей новітнім технологіям у галузі летальних автономних систем озброєнь;
- (j) Дискусії та будь-які політичні заходи, що вживаються в контексті КНЗ, не повинні заважати прогресу або доступу до мирного використання інтелектуальних автономних технологій;
- (k) КНЗ пропонує прийнятну основу для розв'язання питання новітніх технологій у галузі летальних автономних систем озброєнь у контексті завдань та цілей Конвенції, що має забезпечувати баланс між військовою необхідністю та гуманітарними міркуваннями.

Джерело: Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, Report of the 2019 session of the Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, CCW/GGE.1/2019/3, 25 Sep. 2019, <<https://undocs.org/CCW/GGE.1/2019/3>>, annex IV.

Потенційні виклики ЛАСО для міжнародного гуманітарного права

Пункт порядку денного про потенційні виклики ЛАСО для МГП взятий зі вступу до погоджених керівних принципів. Як і попередніми роками, держави погоджувалися з наступними тезами: МГП продовжує застосовуватися до всіх систем озброєнь, включно з ЛАСО; саме людина, а не машина, відповідає за дотримання цього права; відповідальність людини за застосування сили має, таким чином, бути збережена. Однак між державами зберігалися розбіжності стосовно того, чи достатньо чітко прописане МГП для ЛАСО, чи навпаки, є потреба в цілком новій системі протидії можливим гуманітарним ризикам, спричиненим цими системами озброєнь.

Під час дискусій у 2019р. багато держав стверджували, що аналіз згідно зі Статтею 36 міг би бути цінним методом забезпечення відповідності ЛАСО до МГП. Окремі делегації (наприклад, ЄС і Нідерландів) виступали за підвищення прозорості аналізу згідно зі Статтею 36 і поширення найкращих практик з метою допомоги іншим державам краще дотримуватися МГП⁹. Але кілька делегацій (зокрема, Австрії) заявляли, що самого лише правового аналізу може бути не достатньо¹⁰. Деякі учасники – особливо Міжнародна організація вчених з регулювання у сфері автономних озброєнь (*International Panel on the Regulation of Autonomous Weapons, IPRAW*) – пішли далі, стверджуючи, що унікальний характер ЛАСО загрожує самому процесу правового аналізу, оскільки може бути складно проаналізувати такі компоненти систем озброєнь, як, наприклад, функції, зумовлені здатністю машини до навчання¹¹. Інші (наприклад, Австрія) також зазначали, що аналіз згідно зі Статтею 36 є національною процедурою, що здійснюється на розсуд кожної держави і тому не сприяє розробці міжнародних стандартів.

Тривали також дискусії про вплив ЛАСО на дотримання МГП. Деякі держави (наприклад, Росія і США) стверджували, що ЛАСО суттєво покращили б дотримання МГП – наприклад, забезпечуючи більшу точність застосування збройної сили. Натомість багато інших держав (наприклад, Бразилія, Чілі та Пакистан) і неурядових організацій (НУО) стверджували, що ЛАСО можуть зруйнувати МГП – на думку Бразилії, застосування ЛАСО “загрозувало б [розмиванням] самої концепції підзвітності як правової відповідальності за чийсь дії і рішення”¹². Крім того, НУО *Human Rights Watch* підкреслювала, що ЛАСО можуть бути не сумісними з “принципами

⁹ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘An exploration of the potential challenges posed by emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems to international humanitarian law’, Statement by the European Union, 25-29 Mar. 2019; Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘Agenda item 5(a): An exploration of the potential challenges posed by emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems to international humanitarian law’, Statement by the Netherlands, 26 Apr. 2019.

¹⁰ Pytlak, A. and Geyer, K., ‘News in brief’, *CCW Report*, vol.7, no.3 (29 Mar. 2019), pp.4-10.

¹¹ Pytlak and Geyer (посилання 10).

¹² Pytlak and Geyer (посилання 10); Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘Challenge to IHL – Item 5(a)’, Statement by Brazil, 25-29 Mar. 2019.

людяності та вимогами громадянського сумління” і, таким чином, порушуватимуть т.зв. застереження Мартенса (*Martens Clause*) – загальноприйнятій елемент звичаєвого міжнародного права¹³.

Досягнення спільного розуміння понять

У 2019р. державам все ще складно було домогтися спільного розуміння характеристик ЛАСО. Для забезпечення роботи ГУЕ над цією проблемою, головуючий запропонував державам розглянути кілька питань¹⁴.

Першим було питання: чи є автономія властивістю систем озброєнь у цілому, або ж її слід пов'язувати з окремими завданнями систем озброєнь? Держави загалом погодилися, що обговорення мають зосереджуватися на автономії у виконанні двох критичних функцій: виборі і враженні цілей. Вони також домоглися згоди, що автономію слід розглядати як певний діапазон властивостей, і що важко провести чітку межу між напів- та повністю автономними системами озброєнь. Однак на пізній вечірній сесії у серпні 2019р. російська делегація твердо й наполегливо заявила, що автономія не є ключовою характеристикою ЛАСО, оскільки не завжди є проблемною, але є вже характерною для багатьох наявних систем озброєнь. Це викликало розчарування серед інших делегацій¹⁵. Аналогічним чином, у 2018р. Росія наполягала, що ГУЕ слід зосередитися на “виробленні загального розуміння, якими могли б бути майбутні ЛАСО за умов досягнення “передового” рівня “штучного інтелекту”, замість обговорення “систем з високим ступенем автономії/автоматизації, що вже перебувають на озброєнні”¹⁶.

Стосовно питання, які характеристики є важливими з позицій дотримання МПП, розбіжностей було більше. Деякі держави (зокрема, Індія) пропонували вважати ключовою характеристикою ЛАСО здатність самонавчатися або самостійно змінювати завдання чи ціль¹⁷. Однак кілька інших держав (наприклад, Коста-Ріка та Перу) вважали таке визначення надто

¹³ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘Agenda item 5(a) regarding challenged posed to international humanitarian law’, Statement by Human Rights Watch, 26 Mar. 2019. Певна форма застереження Мартенса з’являється, як Стаття 1(2), у додатковому Протоколі I 1977р. (посилання 6) та у преамбулі додаткового Протоколу II 1977р., а також серед інших договорів і конвенцій.

¹⁴ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, Provisional programme of work submitted by the chairperson, CCW/GGE.1/2019/2, 19 Mar. 2019, p.2.

¹⁵ Acheson, R., ‘While a few countries control the CCW, we risk losing control over weapons’, *CCW Report*, vol.7, no.7 (22 Aug. 2019), pp.1-4.

¹⁶ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘Russia’s approaches to the elaboration of a working definition and basic functions of lethal autonomous weapons systems in the context of the purposes and objectives of the Convention’, Working Paper submitted by Russia, CCW/ GGE.1/2018/WP.6, 4 Apr. 2018, para.3.

¹⁷ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘Characterisation of the systems under consideration in order to promote a common understanding on concepts and characteristics relevant to the objectives and purposes of the convention’, Statement by India, 25 Mar. 2019.

обмежувальним¹⁸. Також порушувалося питання, чи слід в обговореннях зосереджуватися на застосуванні ЛАСО проти людей, а не техніки, хоча на думку окремих делегацій (зокрема, Ірландії), ця відмінність не є принциповою¹⁹.

Враховуючи термінологічні питання, багато держав закликали до “технічно нейтрального підходу”. Вони стверджували, що для зрушення дебатів з місця було б продуктивнішим зосередитися на людському факторі в застосуванні сили, замість детального обговорення технічних характеристик ЛАСО²⁰.

Людський фактор у застосуванні смертоносної сили

Пункт порядку денного щодо людського фактору в застосуванні смертоносної сили впливає з керівного принципу (b) (врізка 13.2). У рамках цього питання порядку денного ГУЕ розглянула необхідність збереження відповідальності людини за рішення про застосування систем озброєнь. Дискусія зосередилася на формі та ступені взаємодії людини з машиною, потрібних для дотримання МГП.

Як впливає зі схвалення 11-го керівного принципу, держави погодилися, що взаємодія людини з машиною може мати різні форми і здійснюватися на різних етапах циклу експлуатації озброєнь. Але вони не змогли домовитися про форми і ступінь контролю, які можуть бути потрібними на різних етапах циклу експлуатації. Під час дебатів окремі держави (зокрема, Австрія, Бразилія і Мексика) висловили занепокоєння браком етичних міркувань²¹. З їх точки зору, рішення про взаємодію людини з машиною має ґрунтуватися не лише на правових і військових, але й на моральних міркуваннях. На їх погляд, етика вимагає прямої участі людини у прийнятті рішень про застосування сили.

Різні погляди держав на необхідні форми взаємодії людини з машиною проявилися також під час дебатів про термінологію і формулювання, які найкраще передавали б необхідність відповідальності людини за застосування ЛАСО. Більшість держав продовжували вживати термін “контроль людини”, що найчастіше використовується від самого початку дебатів про ЛАСО. Кілька делегацій (зокрема, Австралії і США) продовжували критикувати цей термін, підкреслюючи, що “контроль” можна тлумачити по-різному та навіть протилежно. Австралія презентувала в робочому документі концепцію “системи контролю” – всеохопної системи, яку Австралія запроваджує з метою забезпечення впевненості, що військові процеси і спроможності на всіх етапах їх проектування, розробки, підготовки та застосування керуються

¹⁸ Pytlak and Geyer (посилання 10).

¹⁹ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘Characterization of the systems under consideration in order to promote a common understanding on concepts and characteristics relevant to the objectives and purposes of the convention’, Statement by Ireland, 25 Mar. 2019.

²⁰ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, Chair’s summary of the discussion of the 2019 Group of Governmental Experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems, CCW/GGE.1/2019/3/Add.1, 8 Nov. 2019, para.14.

²¹ Pytlak and Geyer (посилання 10).

людьми та відповідають міжнародному праву і внутрішньому законодавству²². США, як і у 2018р., продовжували наполягати, що термін “оцінка людини” був би змістовнішим за “контроль людини”²³. МО США використовує альтернативний термін у директиві про автономію у системах озброєнь, яка вимагає “Автономні та напівавтономні системи озброєнь мають бути розроблені так, щоб забезпечувати командирам та операторам необхідний рівень оцінки людиною застосування сили”²⁴.

Заради компромісу кілька держав (зокрема, Бельгія, Велика Британія, Ірландія і Люксембург) у робочих документах і заявах пропонували альтернативну термінологію: відповідальність людини, втручання людини, нагляд людини, участь людини, повноваження людини, – а також альтернативні форми та ступінь взаємодії людини з машиною²⁵.

Зрештою, за наполяганням американської делегації, термін “контроль людини”, що використовувався у попередніх звітах ГУЕ, вилучили як окрему фразу з підсумкового звіту ГУЕ за 2019р.²⁶ Це рішення розкритикували ряд делегацій, зокрема, Бразилії і Коста-Ріки. Під час обговорень і в кількох робочих документах багатьох держав ішлося про різні етапи взаємодії людини з машиною, які вивчалися ГУЕ у 2018р.²⁷ Це призвело до використання терміну “взаємодія людини з машиною” у підсумковому звіті за 2019р. як загально прийнятного концепту в дискусіях про те, які “елементи контролю та оцінки” можна вважати людським фактором у застосуванні сили²⁸.

²² Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘Australia’s system of control and applications for autonomous weapon systems’, Working paper submitted by Australia, CCW/GGE.1/2019/WP.2, 20 Mar. 2019, paras 7-9.

²³ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘Human-machine interaction in the development, deployment and use of emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems’, Working paper submitted by the United States, CCW/GGE.2/2018/WP.4, 28 Aug. 2018.

²⁴ Certain Conventional Weapons Convention, CCW/GGE.2/2018/WP.4 (посилання 23), paras 9-13; US Department of Defense, ‘Autonomy in weapon systems’, Directive no.3000.09, 8 May 2017.

²⁵ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘Food for thought paper’, Working paper submitted by Belgium, Ireland and Luxembourg, CCW/GGE.1/2019/WP.4, 28 Mar. 2019; Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘Agenda item 5(d): Further consideration of the human element in the use of lethal force; aspect of human-machine interaction in the development, deployment and use of emerging technologies in the area of lethal autonomous weapon systems’, Statement by the United Kingdom, 25-29 Mar. 2019.

²⁶ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, Report of the 2019 session of the Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, CCW/GGE.1/2019/3, 25 Sep. 2019.

²⁷ Certain Conventional Weapons Convention, CCW/GGE.1/2018/3 (посилання 5).

²⁸ Certain Conventional Weapons Convention, CCW/GGE.1/2019/3 (посилання 26), paras 21-22.

Розгляд потенційного військового застосування відповідних технологій

Пункт порядку денного про потенційне військове застосування автономних технологій стосувався керівного принципу (*k*), який нагадує, що в дебатах про ЛАСО треба “забезпечити баланс між військовою необхідністю і гуманітарними міркуваннями”. ГУЕ розглядала можливі способи прийняття на озброєння та використання військовими автономних технологій, а також потенційні ризики цього. Держави погодилися, що загибель і поранення цивільних мають враховуватися завжди, але не домоглися згоди в тому, збільшує чи зменшує автономія ризик для цивільних. Зокрема, США стверджували, що автономія систем озброєнь могла б підвищити безпеку цивільних, у т.ч. завдяки більшій точності під час вибору та враження цілей, і тим самим могла б сприяти дотриманню МПП²⁹. Окремі держави також підкреслювали, що автономія систем озброєнь могла б дозволити військовим діяти більш ефективно та з меншим ризиком завдання шкоди³⁰.

Натомість, як і попередніми роками, більшість держав висловили серйозний сумнів у здатності ЛАСО діяти за планом у складній ситуації та в можливості їх використання відповідно до вимог МГЛ³¹.

Варіанти розв’язання проблем

Кінцевий політичний результат діяльності ГУЕ є суперечливим питанням з моменту її створення у 2017р. Політичні варіанти, що обговорювались у 2019р., були приблизно тими самими, що й у 2018р.: від повної заборони до повного невтручання.

Наприкінці 2019р. багато держав закликали до переговорів про юридично зобов’язуючий документ – у формі протоколу до КНЗ чи самостійного договору, – який би забороняв або регулював ЛАСО чи запроваджував певні зобов’язання у зв’язку з їх застосуванням³². Франція і Німеччина закликали обговорити політичну декларацію, що містила б політичні, а не юридичні зобов’язання, та яка могла б сприяти появі кодексу поведінки на

²⁹ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘Implementing international humanitarian law in the use of autonomy in weapon systems’, Working paper submitted by the United States, CCW/GGE.1/2019/WP.5, 28 Aug. 2018.

³⁰ Pytlak and Geyer (посилання 10).

³¹ Certain Conventional Weapons Convention, CCW/GGE.1/2019/3/Add.1 (посилання 20); Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘Possible options for addressing LAWS – Agenda Item 5(e)’, Statement by Brazil, 25 Mar. 2019.

³² Перелік цих держав є приблизно таким самим, як і попередніми роками; див.: Campaign to Stop Killer Robots, ‘Country views on killer robots’, 25 Oct. 2019. Про чинні протоколи до КНЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

основі керівних принципів³³. Кілька держав (зокрема Аргентина) закликали вдосконалити аналіз згідно зі Статтею 36 і покращити обмін інформацією між державами про результати такого аналізу³⁴. Інші держави (наприклад, Австралія, Ізраїль, Росія і США) заявляли, що в додаткових юридичних заходах немає потреби, оскільки чинне МГП повністю охоплює виклики ЛАСО³⁵.

У 2019р. надійшла нова пропозиція від Португалії: про перегляд чинного міжнародного права³⁶. Її можна порівняти з Документом Монтре (*Montreux Document*) 2008р., у якому описано, як застосовувати чинне міжнародне право до участі приватних військових компаній у збройних конфліктах³⁷. Пропозицію Португалії вважали подібною до пропозиції кодексу поведінки, оскільки це дало б юридично не зобов'язуючий, технічний результат³⁸.

За відсутності помітного прогресу в досягненні консенсусу з питань реагування на виклики ЛАСО, держави закликали робочі групи технічних, військових і юридичних експертів ГУЕ додатково обговорити ці питання та надати висновки й додаткові роз'яснення керівних принципів³⁹. Держави також зазначили, що якою б не була форма цього документа, існує потреба додаткового роз'яснення підходу до визначення форми і ступеня необхідної відповідальності, оцінки чи контролю людини⁴⁰.

Подальший шлях

Згідно з резюме головуючого на зустрічах 2019р., ГУЕ до 2021р. має досягти консенсусу з питань реагування на правові, етичні та безпекові виклики застосування автономії у системах озброєнь. Тому головуючий рекомендував ГУЕ у 2020р. зосередитися на правових, етичних, технічних і військових аспектах роботи, а у 2021р. – на “розгляді, роз'ясненні та розробці аспектів нормативної та оперативної основи” для новітніх технологій у галузі

³³ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘On agenda item 5(e) possible options for addressing the humanitarian and international security challenges posed by emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems in the context of the objectives and purposes of the Convention without prejudicing policy outcomes and taking into account past, present and future proposals’, Statement by Germany, 27 Mar. 2019.

³⁴ Certain Conventional Weapons Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, ‘Questionnaire on the legal review mechanism of new weapons, means and methods of warfare’, Working paper submitted by Argentina, CCW/GGE.1/2019/WP.6, 29 Mar. 2019.

³⁵ Certain Conventional Weapons Convention, CCW/GGE.1/2018/WP.6 (посилання 16).

³⁶ Certain Conventional Weapons Convention, CCW/GGE.1/2019/3/Add.1 (посилання 20), para.30.

³⁷ Swiss Federal Department of Foreign Affairs and International Committee of the Red Cross (ICRC), *The Montreux Document on Pertinent International Legal Obligations and Good Practices for States Related to Operations of Private Military and Security Companies during Armed Conflict* (ICRC: Geneva, Aug. 2009).

³⁸ Certain Conventional Weapons Convention, CCW/GGE.1/2019/3/Add.1 (посилання 20), para.30.

³⁹ Certain Conventional Weapons Convention, CCW/GGE.1/2019/3/Add.1 (посилання 20), para.26(d).

⁴⁰ Certain Conventional Weapons Convention, CCW/GGE.1/2019/3 (посилання 26), para 22(b).

ЛАСО⁴¹. Це дозволило б ГУЕ надати конкретні рекомендації Оглядовій конференції КНЗ 2021р. Рекомендації навмисно були сформульовані широко, щоб врахувати великий спектр поглядів на подальший шлях. Тим не менш обговорення мандата Групи і тривалості наступних засідань ГУЕ забрало багато часу. Ці обговорення тривали від серпневого засідання ГУЕ до листопадової зустрічі держав-учасниць КНЗ, на якій також довго сперечалися перед тим, як дійти згоди.

Багато делегацій закликали розробити програму роботи над переговорним мандатом з юридично або політично зобов'язуючих правил у галузі ЛАСО. Так, Німеччина і Франція стверджували, що давно пора починати використовувати результати засідань ГУЕ на практиці, та припускали, що керівні принципи могли б бути корисною основою для ухвалення запропонованої ними політичної декларації⁴². Коаліція НУО під назвою Кампанія “Зупинимо роботів-убивць” (*Campaign to Stop Killer Robots*) також наполягала, що у випадку неспроможності розробити чіткий переговорний мандат на зустрічі 2019р. треба перенести переговори на інший майданчик, наприклад, до Першого комітету ГА ООН⁴³.

Головуючий та багато держав виступали за розширення мандата ГУЕ з простого “роз'яснення” та “розгляду” різних аспектів нормативних та оперативних рамок ЛАСО до охоплення ним також “розробки” цих аспектів⁴⁴. Виступаючи проти цього, Росія заявляла, що ГУЕ не має права змінювати власний мандат, і це має вирішуватися на Оглядовій конференції 2021р. Однак зрештою зустріч держав-учасниць внесла “розробку” до формулювання мандата ГУЕ на 2020-2021рр.⁴⁵

Також відбувалось активне обговорення тривалості сесій наступними роками. Майже всі держави погодилися, що ГУЕ має зібратись у 2020р. та 2021р. на 30 днів, оскільки вони вважали, що зустрічі 2019р. були надто короткими, через що доводилося проводити надто багато неофіційних сесій. Окремі делегації, особливо французька, нарікали, що неофіційні сесії виходили за офіційний порядок денний, проводилися без перекладу, що створювало нерівні можливості для участі делегацій і виступів бажаними для них мовами. Лише Росія виступила проти збільшення кількості сесійних днів наступними роками. Вона заявляла, що через тривожний фінансовий стан режиму КНЗ ГУЕ слід збирати лише на 20 днів, і що 10 днів кожного року буде достатньо для досягнення прогресу⁴⁶. Консенсусом було ухвалено, що ГУЕ має зібратися на 10 днів у 2020р. і на 10-20 днів у 2021р., а остаточна тривалість буде визначена на зустрічі держав-учасниць у 2020р. Головуючим ГУЕ у 2020р. був обраний Я.Каркліньш (*Jānis Kārkliņš*) з Латвії.

⁴¹ Certain Conventional Weapons Convention, CCW/GGE.1/2019/3/Add.1 (посилання 20), пара.40.

⁴² Certain Conventional Weapons Convention, Statement by Germany (посилання 33).

⁴³ Pytlak and Geyer (посилання 10).

⁴⁴ Certain Conventional Weapons Convention, CCW/GGE.1/2019/3/Add.1 (посилання 20), paras 36, 40.

⁴⁵ Certain Conventional Weapons Convention, CCW/MSP/2019/9 (посилання 7), пара.31.

⁴⁶ Certain Conventional Weapons Convention, CCW/MSP/2019/9 (посилання 7), пара.18.

Під час обговорення тривалості Зустрічей ГУЕ та формулювання переговорного мандата чітко проявилися розбіжності між невеликою кількістю технологічно розвинутих військових потуг та іншими державами-учасницями КНЗ. Кампанія “Зупинимо роботів-убивць” і ряд делегацій натякали, що у випадку неспроможності досягти помітного прогресу до 2021р. варто перенести дискусію до іншого майданчика, наприклад, до ГА ООН, чи навіть запровадити окремий процес, на кшталт Процесу Осло, що призвів до появи Конвенції 2008р. про касетні боєприпаси (ККБ)⁴⁷. Однак для успіху такого процесу необхідна політична та фінансова підтримка держави-лідера, але наразі не ясно, яка держава могла б виконати цю роль. У започаткуванні на даному етапі окремого процесу явної зацікавленості не демонструвала жодна з технологічно розвинутих військових потуг, які прагнуть досягти прогресу в рамках КНЗ.

⁴⁷ Загальний огляд та інші подробиці ККБ див. у підрозділі І додатка А цього видання. Про виконання ККБ у 2019р. див. у підрозділі І цього розділу.

III. На шляху до гонки озброєнь у космосі

ДЕНІЕЛ ПОРРАС

2019р. був дуже насиченим з точки зору космічної безпеки, з багатьма подіями, безпосередньо пов'язаними з пунктом порядку денного ООН – запобігання гонці озброєнь у космосі (*Prevention of an Arms Race in Outer Space, PAROS*). Окремі держави відкрито називали космос місцем воєнних дій, або ареною наступальних та оборонних операцій; інші повідомляли про створення нових спеціалізованих космічних військових підрозділів, а дехто влаштовував демонстраційні пуски протисупутникової зброї (*anti-satellite, ASAT*). Усі ці події порушують перед міжнародною спільнотою головне питання: чи почалася гонка озброєнь у космосі?

Це питання є особливо актуальним з урахуванням зростаючої залежності світу від космічних спроможностей для повсякденних потреб, таких, як прогнозування погоди, зв'язок, картографія та навігація. Ця залежність особливо актуальна для сучасних збройних сил: супутники відіграють важливу роль у забезпеченні військ зв'язком, у розвідці, ранньому попередженні та націлюванні ракет. Також помітна тенденція розвитку “протикосмічних спроможностей”, тобто здатності не дати противнику скористатися власними космічними системами та їх перевагами. Оскільки відносини між запеклими геополітичними суперниками сьогодні стають дедалі напруженішими, то отримання інструментів, які не дозволять опоненту скористатися космічними засобами, стає дедалі більш спокусливим. Дійсно, як показали демонстрації систем *ASAT* у 2019р. (див. нижче), протикосмічні спроможності перетворюються наразі на важливу складову сучасних збройних сил деяких держав.

Інтерес до протикосмічних спроможностей стає дедалі більш очевидним, але наслідки цього – ще ні. Застосування зброї у космосі могло б мати негативні наслідки для військових противників – особливо тих, що мають ядерну зброю, – але також і для цивільних користувачів космічних систем. Крім того, опанування протикосмічних спроможностей зумовлює проблему вразливості стратегічних систем. За певних обставин це могло б заохотити певні держави вважати, що вигідніше завдати удару першим¹. Брак ясності може призводити до невірних оцінок і прорахунків, які, своєю чергою, можуть призвести до стратегічної ескалації. У такому випадку наслідки застосування протикосмічних спроможностей могли б бути більш жакливими на Землі, аніж на орбіті.

На цьому фоні ООН упродовж 2019р. брала участь у численних обговореннях, сподіваючись знайти спосіб уповільнити нинішню тенденцію мілітаризації космосу. На жаль, через політичну напруженість і відсутність консенсусу ці обговорення мали обмежений результат, відсуваючи будь-який прогрес у запобіганні гонці озброєнь у космосі на 2020р. чи навіть пізніше.

¹ Arbatov, A., ‘Arms control in outer space: The Russian angle, and a possible way forward’, *Bulletin of Atomic Scientists*, Special Issue, vol.75, no.4 (2019).

2019р. – рік демонстрацій протисупутникових спроможностей

Дві гучні події, пов'язані з використанням протикосмічних спроможностей, привернули у 2019р. загальну увагу до можливості гонки озброєнь у космосі. У березні Організація оборонних досліджень і розробок (*Defence Research and Development Organization*) Індії використала протиракету для знищення індійського супутника на низькій навколосеземній орбіті (на висоті приблизно 280 км)². Ця місія, що отримала назву *Shakti*, продемонструвала здатність Індії виявляти та вражати об'єкт у космосі. Прем'єр-міністр Н.Моді (*Narendra Modi*) високо оцінив досягнення цієї місії, охарактеризувавши її як суто “оборонний” захід, не спрямований проти жодної іншої країни³. Проте багато експертів побачили в цій демонстрації сигнал Китаю, який останніми роками має стабільно напружені відносини з Індією⁴.

Ця демонстрація також показала, як складно передбачити поведінку уламків після використання протисупутникової зброї. Індійська влада очікувала, що уламки “зникнуть” через 45 днів чи, можливо, “кілька тижнів”, але майже через рік 30% уламків все ще існували, а деякі з них кружляли на такій самій висоті, що й Міжнародна космічна станція⁵. Уламки, що можуть залишатися на орбіті роками, переміщуючись швидше кулі, створюють ризик зіткнення з усіма наявними космічними об'єктами.

Іншою подією, що привернула широку увагу у 2019р., стала операція зі зближення російського коорбітального супутника з супутником компанії *Intelsat*⁶. Хоча тип супутника не підтверджено, спостерігачі вважають, що це був невеликий високоманеврений супутник (дрон). Дехто припускав, що його можна використовувати зі зловмисними цілями, включно з наглядом за іншими супутниками та шпіонажем⁷. Протягом 2019р. один із таких російських супутників був помічений під час наближення до комерційних і військових супутників⁸. Хоча офіційного підтвердження чи доказів наявності загрози з боку російського супутника немає, але кілька країн, включно зі США і Францією, очевидно, побачили у цих діях загрозу з боку Росії⁹. Через таке відчуття загрози, разом з іншими випадками, кілька країн

² Indian Government, Ministry of External Affairs, ‘Frequently asked questions on Mission Shakti, India’s anti-satellite missile test conducted on 27 March, 2019’, Press release, 27 Mar. 2019.

³ Modi, N., ‘Address on the successful test of the Anti-Satellite (ASAT) Missile’, YouTube, 26 Mar. 2019.

⁴ Swami, P., ‘India’s A-SAT programme born in response to China’s growing space capabilities:

⁵ Understanding Mission Shakti’, Firstpost, 8 May 2019; Rajagopalan, R. P., ‘Having tested its ASAT capability, India should help shape global space norms’, Observer Research Foundation commentaries, 29 Mar. 2019.

⁶ Strout, N., ‘Russian satellite creeps up to Intelsat satellite – again’, C4ISRNET, 3 Sep. 2019; Hennigan, W. J., ‘Exclusive: Strange Russian spacecraft shadowing US spy satellite, general says’, *TIME*, 10 Feb. 2020.

⁷ Weedon, B. and Samson, V. (eds), ‘Russian co-orbital ASAT’, *Global Counterspace Capabilities: An Open Source Assessment* (Secure World Foundation: Washington, DC, Apr. 2019), section 2.1.

⁸ Analytical Graphics, ‘Episode 14: LUCH space activities’, YouTube, 26 June 2019.

⁹ Parly, F., French Defence Minister, ‘Presentation de la strategie spatiale de defense’, Airbase 942, Lyon, 25 July 2019; US Mission to International Organizations in Geneva, ‘Statement by Assistant Secretary Poblete at the Conference on Disarmament’, 19 Mar. 2019.

готуються до конфлікту в космосі. Примітно, що використання супутників-дронів не обмежується Росією¹⁰. США, наприклад, також мають такі спроможності. Однак американські супутники у 2019р. не привертали такої уваги, як російські – частково тому, що американські коорбітальні супутники не зареєстровані в американському каталозі космічних об'єктів. Крім того, компанії, здатні оприлюднювати інформацію про російські операції зближення із супутниками із застосуванням дронів, є американськими компаніями, політика стеження яких не поширюється на незареєстровані американські об'єкти¹¹.

Нова політика стосовно військових операцій у космосі

Якщо згадані вище операції привернули багато уваги до загрози зброї у космосі, то пов'язані з *PAROS* питання ще більше зацікавили громадськість після того, як деякі провідні держави переглянули національну політику з питань космосу. Ця тенденція почалась у 2017р., коли Президент США Д.Трамп уперше запропонував створити Космічні сили – спеціалізоване військове відомство, єдиним завданням якого буде забезпечення непорушності американських військових космічних систем. Космічні сили США (КС США, *US Space Force, USSF*) були офіційно створені у грудні 2019р. “у складі Міністерства Військово-повітряних сил (ВПС), що означає, що Міністр ВПС несе повну відповідальність за КС США, під наглядом і керівництвом Міністра оборони”¹². Хоча функції КС США суттєво не відрізняються від попередніх намірів ВПС США, геополітичний сигнал не залишився непоміченим суперниками та конкурентами в космосі. Росія, наприклад, заявила, що вона має створити у відповідь власні космічні сили¹³. Бурхлива реакція країн-суперниць, однак, може бути більшою мірою пов'язана з риторикою Президента Трампа, що супроводжувала створення КС – які він назвав “гарантом американського домінування в космосі”, – а не з фактичними завданнями цих сил¹⁴. Тим не менше, цей крок, разом зі створенням Управління космічних досліджень (*Space Development Agency*) Пентагону, головною функцією якого є пошук нових військових спроможностей у космосі, викликає побоювання, що США створюють нову зброю для космосу, в т.ч. в наступальних цілях¹⁵.

¹⁰ Weedon and Samson (посилання 7), ‘Chinese co-orbital ASAT’, section 1.1, and ‘US co-orbital ASAT’, section 3.1.

¹¹ Hall, B., Analytical Graphics, Presentation at the UNIDIR event ‘Navigating space: Charting a course for a sustainable space environment’, United Nations, New York, 28 Oct. 2019.

¹² US Space Force, ‘US Space Force fact sheet’, 20 Dec. 2019; Erwin, S., ‘Trump signs defense bill establishing US Space Force: What comes next’, *SpaceNews*, 20 Dec. 2019.

¹³ BBC, Reality Check Team, ‘Russian president warns over expansion of US space force’, 4 Dec. 2019; Associated Press, ‘China attacks US Space Force as threat to peace’, *Air Force Times*, 23 Dec. 2019.

¹⁴ White House, ‘President Donald J. Trump is launching America’s Space Force’, Fact sheet, 23 Oct. 2018; White House, ‘Donald Trump signs Space Force directive in the Oval Office’, Remarks, 19 Feb. 2019.

¹⁵ Mehta, A., and Insinna, V., ‘Pentagon officially stands up Space Development Agency, names first director’, *Defense News*, 13 Mar. 2019.

Інші країни також започаткували зміни військових космічних потенціалів. Так, невдовзі після місії *Shakti*, у квітні 2019р., Індія офіційно створила Оборонне космічне агентство (*Defence Space Agency*), а в червні 2019р. оголосила про створення Організації оборонних космічних досліджень (*Defence Space Research Organisation*), завданням якої є захист індійських космічних спроможностей і стримування іноземного втручання¹⁶.

Франція і Японія відреагували на дії російського коорбітального дрона, описані вище, повідомленнями про зміни в їх космічних потенціалах. У липні 2019р. Президент Франції Е.Макрон оголосив, що Франція ухвалить нову космічну доктрину і створить власне космічне командування у складі ВПС Франції¹⁷. Мета цієї нової політики полягає у розвитку космічної діяльності Франції у чотирьох сферах: “космічне забезпечення, ситуаційна поінформованість, підтримка операцій та активна космічна оборона”¹⁸. Що стосується останнього пункту, то Франція заявила про намір вивчити можливість обладнання деяких військових супутників “оборонними” засобами, в т.ч. високоенергетичними лазерами¹⁹. Такі лазери можна було б використовувати проти коорбітального супутника, що може загрожувати важливому для Франції військовому супутнику. Уряд Японії також заявив про можливість створення космічного підрозділу у складі Сил самооборони, а також про плани розгортання “сторожових дронів” для враження ворожих космічних об’єктів²⁰.

Такі політичні заяви оголошувалися не лише національними урядами. НАТО оголосила, що космос став операційним простором, і що “напад” на супутник, що належить союзній державі, вважатиметься достатньою підставою для приведення в дію Статті 5 Вашингтонського договору про колективну оборону²¹. У НАТО підкреслювали, що не мали планів розміщувати зброю у космосі, і що така зміна політики покликана лише захистити засоби космічної підтримки військових місій НАТО. Однак у НАТО не внесли ясності, що саме вважатиметься “нападом” на супутник, хоча постановка перешкод і фізичне пошкодження можуть вважатися таким. Насправді серед держав-членів НАТО – не кажучи вже про держави, що не є членами Альянсу, – схоже, немає консенсусу стосовно того, що вважати “нападом” на космічний об’єкт.

Усі ці події привернули до діяльності в космосі, особливо до безпеки в космосі, набагато більше уваги громадськості, ніж минулими роками. Така увага пояснюється зростаючим побоюванням, що початок відкритого конфлікту в космосі є лише справою часу. Крім того, фізичні властивості космосу

¹⁶ Raghuvanshi, V., ‘India to launch a defense-based space research agency’, *DefenseNews*, 12 June 2019; Lele, A., ‘India’s growing clamour is space and why the country needs a separate Space Force’, *Financial Express*, 2 Aug. 2019.

¹⁷ Reuters, ‘France to create space command within air force: Macron’, 13 July 2019.

¹⁸ French Ministry for the Armed Forces, *Space Defence Strategy: Report of the ‘Space’ Working Group* (French Government Publishing Office: Paris, 2019), p.10.

¹⁹ Parly (посилання 9).

²⁰ *Japan News*, ‘SDF space unit set to launch in FY20’, 5 Aug. 2019.

²¹ Banks, M., ‘NATO names space as an “operational domain,” but without plans to weaponize it’, *Defense News*, 20 Nov. 2019.

є такими, що наслідки конфлікту можуть стосуватися всіх користувачів космічних послуг. Зокрема, різке збільшення кількості космічних об'єктів, що постійно перебувають на низькій навколоземній орбіті, та постійне зростання космічної діяльності у 2019р. означають, що потенційні наслідки, пов'язані з космічними уламками, можуть бути суттєвими. Це робить 2019р. особливо тривожним, з точки зору космічної безпеки.

Останні багатосторонні зусилля та майбутні виклики

Держави-члени ООН провели багато переговорів про безпеку діяльності в космосі в пошуку нових (або до посилення наявних) заходів мінімізації імовірності відкритого конфлікту у космосі.

Конференція з роззброєння (КР, *Conference on Disarmament, CD*) – міжнародний переговорний орган з контролю над озброєннями та роззброєння – намагалася відновити допоміжні органи за напрямками окремих пунктів порядку денного. Цей підхід, запроваджений з 2018р., має допомогти оминати проблеми з блокуванням рішень, що заважають КР ухвалити програму роботи вже майже 20 років. У 2018р. Допоміжний орган 3 (*Subsidiary Body 3*) розглядав *PAROS* і зумів видати доповідь, де окреслювалися сфери збігу думок, у яких міжнародне співтовариство могло б працювати²². На жаль, через зовнішні політичні причини КР у 2019р. не змогла ухвалити рішення про відновлення допоміжних органів; і як наслідок, змістовної роботи над *PAROS* у 2019р. не було.

Іншою ініціативою, започаткованою у 2018р. і припиненою у 2019р., була Група урядових експертів (ГУЕ) з пошуку подальших практичних заходів для *PAROS*. Ця ГУЕ вперше зібралася на двотижневу сесію у серпні 2018р., і ще раз – на міжсесійне засідання у Нью-Йорку 31 січня 2019р., на якому голова ГУЕ презентував доповідь зі своїми висновками на даному етапі²³. У цій доповіді були викладені два різні підходи до обговорення проблем: один зосереджувався на забороні технологій, а другий – на забороні певних видів діяльності. В ній були також викладені кілька сценаріїв з метою визначення типів загроз, здатних погіршити космічне довкілля, зокрема, коорбітальні апарати і протисупутникові ракети. На другій двотижневій сесії у березні 2019р. ГУЕ продовжила роботу, але попри активні зусилля, не домоглася консенсусу стосовно підсумкової доповіді. Проте проект доповіді став відомим завдяки його оприлюдненню у квітні 2019р. в заяві Африканської групи (*Africa Group*) для Комітету ООН з роззброєння (*UN Disarmament Committee, UNDC*)²⁴.

²² United Nations Conference on Disarmament (CD), 'Report of Subsidiary Body 3: Prevention of an arms race in outer space', CD/2140, 11 Sep. 2018.

²³ Group of Government Experts on PAROS, 'Report by the Chair of the Group of governmental experts on further practical measures for the prevention of an arms race in outer space', 31 Jan. 2019.

²⁴ United Nations Disarmament Committee, Nigeria (on behalf of the African Group), 'Recommendations to promote the practical implementation of transparency and confidence-building measures in outer space activities', Working paper, A/CN.10/2019/WP.1, 25 Apr. 2019.

Нарешті, у 2017р. *UNDC* створив Робочу групу згідно із трирічною програмою роботи, яка передбачає добровільні заходи, зокрема “заходи прозорості та зміцнення довіри” в космічній діяльності. Через політичні проблеми ця Робоча група не змогла провести офіційну зустріч у 2019р. Однак їй вдалося провести невелику неформальну сесію, на якій Африканська група виступила зі згаданою вище заявою. Не ясно, чи зможе *UNDC* зібратись у 2020р.

Складні відносини між певними державами-членами ООН були помітними також під час ухвалення резолюцій на 74-й сесії ГА ООН. Резолюція про заходи прозорості та зміцнення довіри (що зазвичай ухвалювалася без голосування) другий рік поспіль була схвалена голосуванням, причому США та Ізраїль голосували проти²⁵. США також голосували проти Резолюції 74/32 з питань *PAROS*, хоча раніше вони утримувалися від голосування²⁶. Найбільш показовою, однак, була Резолюція 74/34 “Про подальші практичні заходи із запобігання гонці озброєнь у космосі”, яка тепер містить нову згадку про одну з головних причин занепокоєння, пов’язану з *PAROS*: “Висловлюючи серйозне занепокоєння планами, оголошеними певними Державами, що передбачають розміщення озброєнь, зокрема ударних бойових систем, у космосі”²⁷. На відміну від інших резолюцій з питань космосу, Резолюція 74/34 була ухвалена значною більшістю голосів, хоча і з більшою кількістю тих, що утрималися. Ця Резолюція важлива ще й тому, що вона закликає КР взяти до уваги роботу ГУЕ з питань *PAROS* у формі проекту доповіді, яка так і не була ухвалена консенсусом. Залишається побачити, чи продовжить роботу над *PAROS* нова ГУЕ.

Після подій 2019р. залишається незрозумілим, яким чином держави-члени ООН можуть досягти консенсусу з питань *PAROS*. КР залишається найбільш імовірним форумом для обговорення цих проблем, але політичний глухий кут ускладнює досягнення прогресу з будь-якого питання. Крім того, є чіткі ознаки триваючих намагань держав з великими військовими потенціалами отримати за можливості протикосмічні засоби з огляду на те, що не буде дипломатичного рішення стосовно захисту космічних об’єктів. Хоча відкритого конфлікту у космосі ще можна уникнути, дедалі більш помітними стають ознаки розгортання гонки озброєнь між головними геополітичними суперниками, в якій важливу роль відіграватиме космос. Проблемою є пошук способу припинення гонки озброєнь, яка загрожує космічним об’єктам і системам, а також пом’якшення шкідливих наслідків для сторін, що не беруть участь у цьому суперництві. Якщо рішення не буде знайдене, космос може стати джерелом стратегічної непередбачуваності з дестабілізуючими наслідками для Землі.

²⁵ United Nations, General Assembly, Resolution 74/67, 12 Dec. 2019. Результати голосування: 173-2-6 (за-проти-утрималися).

²⁶ United Nations, General Assembly, Resolution 74/32, 12 Dec. 2019. Результати голосування: 183-2-0 (за-проти-утрималися).

²⁷ United Nations, General Assembly, Resolution 74/34, 12 Dec. 2019, Preamble. Результати голосування: 131-6-45 (за-проти-утрималися).

14. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання та зброєю

Загальний огляд

У 2019р. продовжувались загальносвітові, багатосторонні та регіональні зусилля зі зміцнення контролю над торгівлею звичайними озброєннями та товарами подвійного використання, пов'язаними зі звичайними, біологічними, хімічними, ядерними озброєннями та засобами їх доставки. Склад учасників різних міжнародних і багатосторонніх інструментів, що мають на меті запровадження та підтримання узгоджених стандартів торгівлі зброєю та товарами подвійного використання, залишався стабільним. Водночас посилювались ознаки того, що надійність цих інструментів дедалі частіше зазнає випробувань через виснаженість національних ресурсів та загальну геополітичну напруженість. Це можна було побачити у недотриманні обов'язкових зобов'язань звітності та фінансування згідно з Договором про торгівлю зброєю (ДТЗ) 2013р., у повідомленнях про різні порушення ембарго ООН на поставки озброєнь та у розбіжностях усередині та між групами держав у тому, як слід виконувати зобов'язання, накладені цими різними інструментами. Водночас держави досягли подальшого прогресу у домовленостях про розширення та розвиток багатьох технічних аспектів цих угод. Наприклад, держави дедалі глибше деталізували, як слід виконувати ключові зобов'язання за ДТЗ, і внесли ряд доповнень до масиву документів з кращих практик і контрольних списків, що об'єднують різні режими експортного контролю.

П'ята Конференція держав-учасниць (Conference of States Parties, CSP) ДТЗ відбулась у Женеві у серпні 2019р. (див. підрозділ I). Незважаючи на напруженість і суперечки, CSP5 досягла прогресу у визначенні, як слід виконувати договірні зобов'язання, зокрема ті, що стосуються гендерного насильства. ДТЗ залишається єдиною міжнародною угодою в галузі контролю озброєнь та поставок зброї, що містить спеціальні положення про гендерне насильство, і спроби держав визначити, що вони означають на практиці, можуть мати важливе значення для інших інструментів. Можливо, найважливіші події для довгострокової ефективності ДТЗ відбулись поза межами CSP. У 2019р. США заявили про намір відкликати свій підпис під ДТЗ, тоді як Китай заявив, що вживе заходів для присудження до Договору. Такі протилежні рухи, без сумніву, вплинуть на спроби розширити участь у ДТЗ, але як саме, поки що важко передбачити.

У 2019р. діяло 13 ембарго ООН, 21 ембарго ЄС та одне – Ліги Арабських Держав (див. підрозділ II). Жодне нове ембарго не запроваджувалося, і жодне не було скасоване. 10 ембарго ЄС на поставки озброєнь відповідали за обсягом ембарго, запровадженим ООН, три були ширшими за

свою тривалістю, географічним охопленням чи охопленими видами зброї, і вісім не мали відповідника ООН. Єдине ембарго Ліги Арабських Держав на поставки озброєнь, стосовно Сирії, не мало відповідника ООН. Як і попередніми роками, розслідування ООН виявили численні випадки повідомлень про порушення різної серйозності. Особливі проблеми були відзначені у зв'язку з виконанням ембарго ООН на поставки озброєнь до Лівії, яке мало допомогло зупинити потік зброї для цього конфлікту. У 2019р. деякі випадки поставок озброєнь викликали питання про те, яких видів діяльності та товарів стосуються ембарго ЄС на поставки озброєнь, а також ілюстрували потенційну потребу вдосконалення механізмів національної звітності та незалежного контролю.

Усі чотири багатосторонні режими експортного контролю – Австралійська група (АГ, Australia Group, хімічна та біологічна зброя), Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, Missile Technology Control Regime, MTCR), Група ядерних постачальників (ГЯП, Nuclear Suppliers Group) та Вассенаарська домовленість (ВД, Wassenaar Arrangement) про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами і технологіями подвійного використання – у 2019р. оновили свої контрольні списки та керівні принципи (див. підрозділ III). Жоден з чотирьох режимів не приймав нових держав-учасниць (чи партнерів) у 2019р., незважаючи на ряд поданих заявок до кількох режимів. Геополітична напруженість продовжувала впливати на роботу режимів, особливо на чутливі у політичному аспекті дії, такі, як заходи з обміну інформацією про спроби закупівель. Натомість тривав рух уперед у більш технічних аспектах діяльності цих режимів, таких, як зміни контрольних списків, у т.ч. – з інструментів кіберрозвідки та кібернетичної війни згідно з Вассенаарською домовленістю. Кілька режимів більш змістовно взаємодіяли між собою з питань дублювання контрольних списків та потенційного перекриття в охопленні новітніх технологій.

З метою впровадження згаданих чотирьох режимів на своєму спільному ринку ЄС створив спільну правову базу для контролю над експортом, посередництвом, транзитом, перевалкою товарів подвійного використання та, певною мірою, військової продукції (див. підрозділ IV). ЄС є єдиною регіональною організацією, яка створила таку базу. У 2019р. предметом розгляду були два головні інструменти ЄС у цій сфері – Спільна позиція ЄС з експорту озброєнь та Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання. Процес перегляду Спільної позиції ЄС завершився у вересні 2019р. деякими змінами у тексті цього документа та у супровідній Інструкції з його застосування. Однак перегляд Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання, розпочатий у 2011р., наприкінці 2019р. ще тривав. Хоча у 2019р. вдалось досягти суттєвого прогресу, дискусії також виявили розбіжності між сторонами – Європейською Комісією, Європейським Парламентом та Радою ЄС – стосовно загальної мети Регламенту.

I. Договір про торгівлю зброєю

ДЖОВАННА МАЛЕТТА, МАРК БРОМЛІ

Договір про торгівлю зброєю 2013р. (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*) – це перша юридично зобов'язуюча міжнародна угода, що запроваджує стандарти регулювання міжнародної торгівлі звичайними озброєннями та запобігання незаконним поставкам зброї¹. Станом на 31 грудня 2019р., 105 держав були учасницями ДТЗ і 33 підписали, але ще не ратифікували його². У 2019р. додалося п'ять нових держав-учасниць ДТЗ – Ботсвана, Канада, Ліван, Мальдіви та Палау, що менше, ніж у 2018р., коли Договір ратифікували шість держав³. У 2019р., Президент Д.Трамп заявив, що США відкличуть свій підпис під ДТЗ⁴. Натомість Китай, який скептично ставився до ДТЗ і не підписав його, оголосив про наміри приєднатися до Договору⁵.

Після двох раундів попередніх сесій та засідань Робочих груп з питань універсалізації Договору (*Working Groups on Treaty Universalization, WGTU*), ефективної імплементації Договору (*Effective Treaty Implementation, WGETI*) і прозорості та звітності (*Transparency and Reporting, WGTR*), п'ята Конференція держав-учасниць (*Conference of States Parties, CSP5*) ДТЗ пройшла у Женеві 26-30 серпня 2019р. під головуванням посла Я.Карклінша (*Jānis Kārkliņš*) з Латвії. У роботі *CSP5* взяли участь 106 держав і 47 регіональних та міжнародних організацій, неурядових організацій (НУО), дослідницьких інститутів, промислових асоціацій і національних органів імплементації⁶. Обговорення охоплювали сім сфер: (а) імплементація Договору; (б) прозорість і звітність; (в) універсалізація Договору; (г) міжнародна допомога; (д) робота Секретаріату; (е) стан фінансових внесків до бюджету ДТЗ і шляхи покращення фінансової ситуації; (є) підготовка до *CSP6*⁷. У перший

¹ Загальний огляд та інші деталі Договору про торгівлю зброєю див. у додатку А, підрозділ I цього видання. Протокол ООН про вогнепальну зброю (*UN Firearms Protocol*) 2001р. теж юридично обов'язковий, але він стосується лише контролю торгівлі вогнепальною зброєю. United Nations, General Assembly, Resolution 55/255, Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, their Parts and Components and Ammunition, supplementing the UN Convention against Transnational Organized Crime (UN Firearms Protocol), adopted 31 May 2001, entered into force 3 July 2005.

² Arms Trade Treaty, 'Treaty status', [n.d.].

³ Ліван та Палау ратифікували ДТЗ у травні та квітні 2019р., відповідно, Ботсвана й Канада – у червні 2019р., а Мальдіви – у вересні 2019р. Див.: United Nations, United Nations Treaty Collection, Status of Treaties, ch. XXVI Disarmament: 8. Arms Trade Treaty; Arms Trade Treaty, 'Treaty status' (посилання 2).

⁴ Smith, D., 'Trump withdraws from UN arms treaty as NRA crowd cheers in delight', *The Guardian*, 26 Apr. 2019.

⁵ Stavrianakis, A. and Yun, H., *China and the Arms Trade Treaty: Prospects and Challenges*, (Saferworld: London, May 2014); AFP/Reuters, 'China advances plans to join Arms Trade Treaty spurned by Trump', *Deutsche Welle*, 28 Sep. 2019.

⁶ У *CSP5* взяли участь 86 держав-учасниць із 102 тогочасних держав-учасниць і 15 із тогочасних 33 підписантів. Крім того, у роботі конференції також взяли участь Ботсвана і Канада, які на той час вже приєдналися до ДТЗ. Три держави (Китай, Фіджі та Тонга) були присутні як спостерігачі. Див.: Arms Trade Treaty, 5th Conference of States Parties (CSP5), Final Report, ATT/CSP5/2019/SEC/536/ Conf.FinRep.Rev1, 30 Aug. 2019.

⁷ Arms Trade Treaty, CSP5, 'CSP5 Provisional Annotated Programme of Work', ATT/CSP5/2019/SEC/525/Conf.AnnPoW, 26 July 2019.

день конференції також відбулась дискусія про гендер і гендерне насильство, що їх Латвія обрала офіційною темою *CSP5*⁸.

Дискусії у цих галузях невдовзі змінилися взаємними випадками Японії та Південної Кореї через запровадження Японією у липні 2019р. обмежень на експорт до Південної Кореї деяких товарів подвійного використання, а саме хімікатів, що використовуються у виробництві екранів смартфонів та напівпровідників. Японія називала причиною обмежень питання національної безпеки, що викликало протести Південної Кореї на кількох міжнародних форумах, у т.ч. у Світовій організації торгівлі⁹. Під час пленарного засідання *CSP5* представники Південної Кореї заявили, що ці заходи політично мотивовані й підривають довіру до ДТЗ¹⁰. В останній день *CSP5* теж відбувались суперечки у зв'язку з можливим схваленням заходів, спрямованих на те, щоб переконати держави сплатити фінансові внески на підтримку функціонування ДТЗ (див. нижче під заголовком “Фінансові внески”).

Незважаючи на таку напруженість та суперечки, *CSP5* досягла консенсусу стосовно схвалення остаточного звіту та прогресу у формулюваннях стосовно шляхів виконання основних аспектів Договору. У цьому підрозділі узагальнюються ключові події, пов'язані з ДТЗ, та дебати у 2019р. і на *CSP5*, у т.ч. під час засідань робочих груп і підготовчих зустрічей. Розглянуто перебіг універсалізації договору та надання міжнародної допомоги; виконання договору та питання гендера і гендерного насильства; а також питання, пов'язані з дією Договору з особливою увагою на невиконанні зобов'язань національної звітності та несплату фінансових внесків.

Універсалізація Договору та міжнародна допомога

Універсалізація Договору

Забезпечення універсалізації залишається ключовим пріоритетом ДТЗ. Хоча Договір зараз має понад 100 держав-учасниць, географічне представництво в ДТЗ залишається незбалансованим. Особливо слабо серед підписантів і держав-учасниць представлені держави Азії та Близького Сходу (таблиця 14.1)¹¹. Під час підготовки та проведення *CSP5* в *WGTU* обговорювали шляхи та запропоновані заходи з посилення універсалізації, включно з розробкою “Інструментарію універсалізації” (*Universalization Toolkit*) ДТЗ та “Вітального пакета (*Welcome pack*) для нових

⁸ Arms Trade Treaty, CSP5, ‘CSP5 Provisional Annotated Programme of Work’ (посилання 7); Arms Trade Treaty, ‘Gender and gender based violence’, Working paper presented by the president of the Fifth Conference of State Parties to the ATT, ATT/CSP5/2019/PRES/410/PM1.GenderGBV, 15 Jan. 2019.

⁹ Johnson, K., ‘Why are Japan and South Korea at each other’s throats?’, *Foreign Policy*, 15 July 2019.

¹⁰ Republic of Korea, ‘Arms Trade Treaty CSP5’, Statement, 26 Aug. 2019, p.4.

¹¹ Bromley, M., Brockmann, K. and Maletta, G., ‘The Arms Trade Treaty’, *SIPRI Yearbook 2019*, pp.503-10; Bromley, M. and Brockmann, K., ‘The Arms Trade Treaty’, *SIPRI Yearbook 2018*, pp.405-12; та Acheson, R. and Kerins, A., ‘News in Brief’, *ATT Monitor*, vol 12. no 7, 29 Aug. 2019, pp.10-11.

Таблиця 14.1. Ратифікація, приєднання та підписання Договору про торгівлю зброєю, за регіонами^a

Регіон	Кількість держав	Кількість учасників	Кількість підписантів	Не підписали
Африка	53	26	14	13
Америка	35	27	3 ^b	5
Азія	29	4	7	18
Європа	48 ^c	41	2	5 ^c
Близький Схід	16 ^d	2 ^c	4	10
Океанія	14	5	3	6
Усього	195	105	33	57

^a Договір був відкритий для підписання до набуття ним чинності у грудні 2014р. Підписанти можуть висловити згоду, схвалити або ратифікувати Договір, щоб стати його учасниками. Держава, що не підписала Договір, тепер має напряму приєднатись до Договору, щоб стати його учасником.

^b Ця цифра включає США. 18 липня 2019р. США повідомили ДТЗ про свій намір не набувати статусу держави-учасниці Договору.

^c Ця цифра включає Ватикан.

^d Ця цифра включає Палестину.

Джерело: United Nations, United Nations Treaty Collection, Status of Treaties, ch. XXVI Disarmament: 8. Arms Trade Treaty.

держав-учасниць ДТЗ”, які обидва були схвалені CSP5¹². Згідно з пропозиціями співголів WGTU, CSP5 також заохочувала учасників перекладати ці документи іншими мовами (включаючи і неофіційними мовами ООН), а Південна Корея зголосилася виконати цю роботу¹³. У WGTU також підкреслювали роль Добровільного трастового фонду (*Voluntary Trust Fund, VTF*) ДТЗ для підтримки універсалізації шляхом інформаційно-роз’яснювальної роботи та необхідність регулярних обмінів між головуючим CSP, WGTU, головою VTF та громадянським суспільством¹⁴.

У 2019р. двома подіями, які потенційно могли мати найбільший вплив на універсалізацію ДТЗ, були рішення США зупинити процес приєднання до Договору та оголошення Китаєм його наміру приєднатися до нього. США відігравали активну роль під час обговорення ДТЗ, який вони підписали у вересні 2013р., і багато ключових положень Договору прямо відображають погляди та позицію тогочасного Уряду США¹⁵. Однак, враховуючи необхідність більшості у дві третини членів Сенату США для його схвалення,

¹² Arms Trade Treaty, CSP5, Final Report (посилання 6), para. 28; Arms Trade Treaty, Working Group on Treaty Universalization (WGTU), Co-chairs’ draft report to CSP5, ATT/CSP5.WGTU/2019/CHAIR/532/Conf.Rep, 26 July 2019, annex A and annex B.

¹³ Arms Trade Treaty, CSP5, Final Report (посилання 6), para. 28(b); Arms Trade Treaty, WGTU (посилання 12), para. 13(b).

¹⁴ Arms Trade Treaty, WGTU (посилання 12), para. 13(e).

¹⁵ Див. German Government, ‘Memorandum of the Federal Government on the Arms Trade Treaty’, 1 Mar. 2014. Будучи підписантом ДТЗ, США мають “утримуватись від дій, які шкодять завданню та меті договору”: Vienna Convention on the Law of Treaties 1969, Article 18.

ратифікація виглядала малоімовірною навіть за Адміністрації Обами і стала геть неможливою за Президента Трампа, який рішуче виступав проти цього Договору. У березні 2019р. Трамп у виступі на заході Національної стрілецької асоціації США (*National Rifle Association of America, NRA*) заявив, що США “відкликають свій підпис”¹⁶. Хоча ДТЗ містить положення, де визначено, як держава, що приєдналась до договору, може вийти з нього, але у ньому не викладено процедур відкликання підпису державою, що ще не приєдналась до нього. У липні 2019р. Уряд США поінформував Генерального секретаря ООН, що США “не планують ставати стороною” ДТЗ і тому “не мають юридичних зобов’язань” унаслідок його підписання¹⁷.

Китай теж відіграв активну роль в обговоренні ДТЗ і впливав на ключові положення його тексту¹⁸. Однак Китай утримався під час голосування на ГА ООН за схвалення проєкту ДТЗ у квітні 2013р. і вирішив не підписувати цей Договір. Китай пояснював своє небажання тим, що ДТЗ є багатостороннім договором з контролю озброєнь, ухваленим на ГА ООН більшістю голосів, а не консенсусом¹⁹. У вересні 2019р. Китай на 74-й сесії ГА ООН заявив, що він “розпочав внутрішні юридичні процедури для приєднання до Договору про торгівлю зброєю”²⁰. Він подав цей крок як свідчення його відданості багатосторонньому контролю над озброєннями, протиставивши свою позицію з цих питань позиції США²¹. Китай був п’ятим найбільшим експортером озброєнь у світі у 2015-2019рр., і його рішення приєднатися до ДТЗ могло б підвищити авторитет цього інструмента, особливо в Азії, де кілька держав, за повідомленнями, чекали, чи приєднаються до Договору основні постачальники озброєнь, включно з Китаєм, перед тим, як зробити це самим²². Однак рішення найбільшого постачальника озброєнь у світі, США, зупинити процес приєднання до Договору може більше вплинути на держави, що не є учасниками ДТЗ, включно з іншими великими експортерами зброї²³. Заява США також могла мати наслідки для фінансового стану ДТЗ (див. “Фінансові внески” нижче).

¹⁶ Weaver, C., ‘Donald Trump to withdraw US from UN Arms Trade Treaty’, *Financial Times*, 27 Apr. 2019; Smith (посилання 4).

¹⁷ United Nations (посилання 3).

¹⁸ Bromley, M., Duchatel, M. and Holtom, P., *China’s Exports of Small Arms and Light Weapons*, SIPRI Policy Paper no. 38 (SIPRI: Stockholm, Oct. 2013), pp.9-11.

¹⁹ Bromley, Duchatel and Holtom (посилання 18), pp.9-11.

²⁰ Wang Yi (Chinese Minister of Foreign Affairs), ‘China today: A proud member of the global community’, Statement at the 74th Session of the United Nations General Assembly, 27 Sep. 2019, pp.(5-7).

²¹ Fu, C. (Director-General, Department of Arms Control, Chinese Ministry of Foreign Affairs), Statement at the 74th Session of the United Nations General Assembly, 12 Oct. 2019.

²² Bromley and Brockmann (посилання 11), pp.405-12, Wezeman, p.D. et al., ‘Trends in international arms transfers, 2019’, SIPRI Factsheet, Mar. 2020.

²³ Stohl, R., ‘Trump unsigns the Arms Trade Treaty: How did we get here?’, *War on the Rocks*, 3 May 2019.

Міжнародна допомога

CSP5 також обговорила міжнародну допомогу у вигляді фінансової підтримки завдяки *VTF* і його роль в універсалізації та виконанні ДТЗ. У цьому контексті Секретаріат ДТЗ звітував про діяльність *VTF* за минулий рік і відзначив, що після його створення у 2016р. *VTF* отримав більше \$8 млн. добровільних внесків²⁴. Ці кошти забезпечують солідну фінансову базу для діяльності *VTF*, на відміну від недофінансування інфраструктури Договору (див. “Фінансові внески” нижче). З 2016р. *VTF* забезпечив фінансування або планував забезпечити фінансування 44 проектів (більшість – в африканських країнах); Відбірковий комітет (*Selection Committee*) *VTF* схвалив 20 із них у рамках проектного циклу на 2019р.²⁵ У жовтні 2019р. Відбірковий комітет *VTF* закликав надсилати нові заявки на проекти циклу 2020р.²⁶

VTF – не єдиний інструмент допомоги ДТЗ. Програма експортного контролю ЄС “Партнер-партнеру” (*Partner-to-Partner, P2P*) виконує значну кількість заходів допомоги, аби покращити виконання ДТЗ. Трастовий фонд ООН з підтримки співробітництва в регламентації озброєнь (*UN Trust Facility Supporting Cooperation on Arms Regulation, UNSCAR*) теж надає фінансову підтримку для такої допомоги²⁷. Географія та функції цих проектів і заходів певною мірою перетинаються²⁸. У рамках своїх повноважень розпорядника *VTF*, Секретаріат ДТЗ продовжував розвивати співпрацю з ЄС та його державами-членами, а також з ООН, щоб уникнути перетину й дублювання зусиль²⁹. Під час *CSP5* Секретаріат ДТЗ також відзначив збереження необхідності покращити координацію між організаціями-виконавцями та донорами³⁰.

Згідно з поставленими *CSP4* завданнями, Відбірковий комітет *VTF*, за підтримки Секретаріату ДТЗ, також розробив документ “Настанови з оцінки проектів *VTF*” (*Guidance for VTF Project Evaluation*), щоб допомогти оцінити виконані проекти та забезпечити прозорість і підзвітність керування

²⁴ Arms Trade Treaty, Voluntary Trust Fund (VTF), ‘Report on the work of the ATT Voluntary Trust Fund (VTF) for the period August 2018 to August 2019’, ATT/VTF/2019/CHAIR/531/Conf.Rep, 26 July 2019, para. 7.

²⁵ Інші 24 проекти: 17 було відібрано для першого проектного циклу (2017р.), але два одержувачі відмовились, залишивши 15 проектів; 10 було відібрано для другого проектного циклу (2018р.), але один одержувач відмовився, залишивши дев’ять. Див.: Arms Trade Treaty, VTF (посилання 24), paras 11, 12 and 15, and annex F.

²⁶ Arms Trade Treaty, VTF (посилання 24), para. 17.

²⁷ European Commission, ‘EU P2P export control programme for arms – ATT’, 3 Oct. 2019; та United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA), ‘UNSCAR: UN Trust Facility Supporting Cooperation on Arms Regulation’, [n.d.].

²⁸ Maletta, G., ‘Coordinating arms transfer and SALW control assistance: What role for the Arms Trade Treaty?’, SIPRI WritePeace Blog, 27 Mar. 2019.

²⁹ ATT Secretariat, ‘Terms of reference of the ATT Voluntary Trust Fund’, ATT/VTF18/2018/SEC/251/ToR.Cons.Dr.v1.Rev1, Aug. 2016, Attachment, para. 7; Arms Trade Treaty, VTF (посилання 24), para. 24; та Maletta, ‘Coordinating arms transfer and SALW control assistance: What role for the Arms Trade Treaty?’ (посилання 28).

³⁰ Arms Trade Treaty, VTF (посилання 24), para. 24; Maletta, ‘Coordinating arms transfer and SALW control assistance: What role for the Arms Trade Treaty?’ (посилання 28); Geyer, K., Pytlak, A. and Kerins, A., ‘News in Brief’, *ATT Monitor*, vol. 12, no. 6 (28 Aug. 2019), p.6.

ними³¹. CSP5 відзначила ці Настанови та привітала подальші інформаційно-роз'яснювальні заходи на підтримку роботи VTF³². CSP5 також обговорила пропозиції з покращення охоплення та ефективності VTF. Велика Британія, наприклад, закликала до створення механізму, що забезпечував би “глибокий зворотній зв'язок” для відхилених заявок з тим, щоб підвищити якість поданих пропозицій³³. Представники НУО пропонували відкрити VTF лише для проєктів організацій громадянського суспільства та закликали до повного перегляду вимог звітності VTF для кращого забезпечення прозорості³⁴.

Виконання Договору

Гендер і гендерне насильство

Стаття 7(4) ДТЗ вимагає, щоб держави-учасниці оцінюючи експорт згідно з положеннями Статті 7(1) “брали до уваги” ризик того, що експортні товари можуть бути використані для вчинення чи сприяння серйозним актам гендерного насильства чи насильства стосовно жінок і дітей. Гендерне насильство можна розуміти як насильство стосовно особи на підставі її статі, яке хоч і може також бути спрямоване проти чоловіків і хлопчиків, але непропорційно вражає жінок і дівчат, особливо в умовах збройних конфліктів³⁵. Ряд організацій в різних ситуаціях підкреслювали роль незаконного розповсюдження та неналежного використання звичайних озброєнь, особливо стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛЮ), у сприянні таким формам насильства³⁶. Однак ДТЗ є першою юридично обов'язковою міжнародною угодою, що визнає зв'язок між розповсюдженням зброї та гендерним насильством і вимагає, щоб держави-учасниці вживали превентивних заходів у відповідь.

Внесення питання гендерного насильства до діючих положень ДТЗ стало результатом насамперед кампанії НУО за підтримки групи держав, які

³¹ Arms Trade Treaty, ‘Report on the ATT Secretariat’s work for the period 2018/2019’, ATT/ CSP5/2019/SEC/526/Conf.SecRep, 26 July 2019, para. 10(j); Arms Trade Treaty, VTF (посилання 24), annex H.

³² Arms Trade Treaty, CSP5, Final Report (посилання 6), para. 24.

³³ Geyer, Pytlak and Kerins (посилання 30), p.5.

³⁴ Geyer, Pytlak and Kerins (посилання 30), p.6; Control Arms, ‘Summary of CSP5 Day 2’, 27 Aug. 2019, p.1.

³⁵ Control Arms, *How to Use the Arms Trade Treaty to Address Gender-based Violence: A Practical Guide for Risk Assessment*, Control Arms Practical Guide (Control Arms: New York, Aug. 2018); Lindsey, C., *Women Facing War: ICRC Study on the Impact of Armed Conflict on Women* (International Committee of the Red Cross: Geneva, Oct. 2001); United Nations Security Council Resolution 1325 (2000) [on women and peace and security], 31 Oct. 2000. Визначення насильства стосовно жінок див., наприклад: UN General Assembly Resolution A/RES/48/104, 20 Dec. 1993; UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), General Recommendation 19 of CEDAW on Violence Against Women (11th session, 1992), A/47/38; та United Nations Commission on the Status of Women (CSW), ‘Agreed conclusions on the elimination and prevention of all forms of violence against women and girls’, *Report on the Fifty-seventh Session (4-15 March 2013)*, E/CN.6/2013/11, (United Nations: New York, 2 Apr. 2013), ch. 1 part A, paras 10-11.

³⁶ Див., наприклад: UN CSW (посилання 35), para. 25; UN Secretary-General, *Securing Our Common Future: An Agenda for Disarmament* (UNODA: New York, 2018), pp.39-40; UNODA, Third Review Conference of the UN Programme of Action on SALW, Final Report, A/CONF.192/2018/RC/3, 6 July 2018, paras 73-79; United Nations, Sustainable Development Goals Knowledge Platform, ‘Sustainable Development Goal 16’, [n.d.].

наполягали на цьому³⁷. Під час міжсесійних засідань *WGETI* виникли питання, пов'язані з практичним виконанням Статті 7(4), її зв'язком з іншими статтями ДТЗ (включно зі Статтю 6 про заборони) та тлумаченням ключових термінів³⁸. Однак ці дискусії показали загальний брак досвіду належного застосування Статті 7(4) серед держав-учасниць. Зокрема виявилось, що жодна з держав-учасниць не має добре розробленої оцінки ризику гендерного насильства у своїй національній системі, і жодна не відмовляла в ліцензії на підставі цього положення³⁹. Деякі оглядачі бачать брак інтересу певних країн до обговорення питань гендерного насильства та більш високий пріоритет, що його окремі з них надають іншим питанням виконання, як потенційну перешкоду для належного врахування ризиків гендерного насильства під час прийняття рішень про поставки озброєнь⁴⁰.

Взявши ці питання до уваги, головуєчий на *CSP5* виробив список політичних рекомендацій, які *CSP5* розглянула на предмет схвалення. Ці рекомендації виходили за межі проведення оцінки ризиків гендерного насильства й охоплювали такі заходи, як збалансоване гендерне представництво у процесах прийняття рішень стосовно ДТЗ та допомога державам-учасницям у розумінні гендерних наслідків збройного насильства і конфлікту⁴¹. *CSP5* схвалила більшість із цих рекомендацій, разом з відповідними заходами, такими, як запрошення держав брати участь у заходах та органах ДТЗ гендерно збалансованими делегаціями; врахування гендерних критеріїв у спонсорських програмах та у процесі відбору *VTF*; заохочення держав збирати та публікувати дані з гендерною розбивкою у своїй національній статистиці злочинності та охорони здоров'я, у т.ч. – про жертви насильства⁴². *CSP5* також схвалила ряд заходів, що прямо впливають на майбутню роботу *WGETI*, включаючи розробку навчального посібника з питань гендерного насильства; заохочення дискусій про тлумачення основних термінів у тексті договору, що широко вживаються у Статті 7, таких, як “серйозне”, “сприяти” та “першочерговий” ризик; а також сприяння обмінам з національної практики “заходів пом'якшення”⁴³. Ці досягнення невеликі, але важливі, враховуючи початковий спротив деяких держав-учасниць внесенню положення про гендерне насильство до Договору, і знов довели потужний вплив, який громадянське суспільство може мати, ініціюючи певні обговорення⁴⁴.

³⁷ Цими державами від початку були Фінляндія, Ісландія, Кенія, Малаві, Норвегія та Тринідад і Тобаго. Див.: Green, C. et al., ‘Gender-based violence and the Arms Trade Treaty: Reflections from a campaigning and legal perspective’, *Gender & Development*, vol. 21, no. 3 (2013), pp.555-56.

³⁸ Arms Trade Treaty, *WGETI*, ‘Chair’s draft report to CSP5’, ATT/CSP5.WGETI/2019/CHAIR/529/Conf.Rep, 26 July 2019, para. 10.

³⁹ Arms Trade Treaty, *WGETI* (посилання 38), para. 10; Alvarado Cobar, J. F. and Maletta, G., ‘The inclusion of gender-based violence concerns in arms transfers decisions: The case of the Arms Trade Treaty’, SIPRI WritePeace Blog, 23 Aug. 2019.

⁴⁰ Alvarado Cobar and Maletta (посилання 39).

⁴¹ Arms Trade Treaty, CSP5 president, ‘Draft decision of the CSP on gender and gender based violence’, ATT/CSP5/2019/PRES/528/ConfGenderGBV, 26 July 2019, paras 1.1-1.5 and 2.1-2.4.

⁴² Arms Trade Treaty, CSP5, Final Report (посилання 6), para. 22(a)-(b).

⁴³ Arms Trade Treaty, CSP5, Final Report (посилання 6), para. 22(c).

⁴⁴ Див. Green et al. (посилання 37).

Інші проблеми виконання

У той час як діяльність робочої підгрупи *WGETI* зі Статті 6 (Заборони) та Статті 7 (Експорт та оцінка експорту) переважно зосереджувалась на гендерному насильстві, робочі підгрупи зі Статті 5 та Статті 11 продовжували розгляд питань, пов'язаних, відповідно, із загальним виконанням та переадресацією⁴⁵. Якщо казати конкретніше, робоча підгрупа зі Статті 5 проснулась у роз'ясненні початкових розділів “Рекомендаційного базового посібника зі створення Національної системи контролю”⁴⁶. Голова *WGETI* рекомендував, що діяльність робочої підгрупи зі Статті 5 “можна було б тимчасово припинити для початку розгляду інших статей ДТЗ”, особливо Статті 9 (Транзит і перевалка)⁴⁷. *CSP5* прийняла ці рекомендації⁴⁸.

Обговорення переадресації тривали в робочій підгрупі зі Статті 11, де особливо відзначили “брак спільного розуміння термінології для документації кінцевого користування та кінцевого користувача і досягнення консенсусу стосовно розробки рекомендаційного посібника, який служив би “зведенням ключових термінів, що використовуються державами”⁴⁹. Насамкінець робоча підгрупа погодилась, що переадресація потребує більше роботи, та запропонувала багаторічний план роботи над Статтею 11; *CSP5* прийняла цю пропозицію⁵⁰. Обговорення переадресації також відбувалось у рамках засідань *WGTR*, яка, після консультацій з головою *WGETI*, модератором з переадресації та Секретаріатом ДТЗ, організувала першу неформальну зустріч за лаштунками *CSP5* для обговорення конкретних випадків переадресації⁵¹.

Питання, пов'язані з дією Договору*Зобов'язання звітності*

Секретаріат ДТЗ та держави-учасниці виконали значний обсяг роботи, щоб допомогти державам виконати їх зобов'язання звітності згідно з ДТЗ. Наприклад, *WGTR* розробив керівні документи, один з яких стосувався системних питань, що заважають національній звітності, а другий – “Звітування про дозволений і фактичний експорт та імпорт звичайних озброєнь згідно з ДТЗ” (*Reporting authorized or actual exports and imports of conventional arms under the ATT*); *WGTR* переглянула та оновила останній

⁴⁵ Arms Trade Treaty, *WGETI* (посилання 38).

⁴⁶ Arms Trade Treaty, *WGETI* (посилання 38), para. 31(a) and annex A.

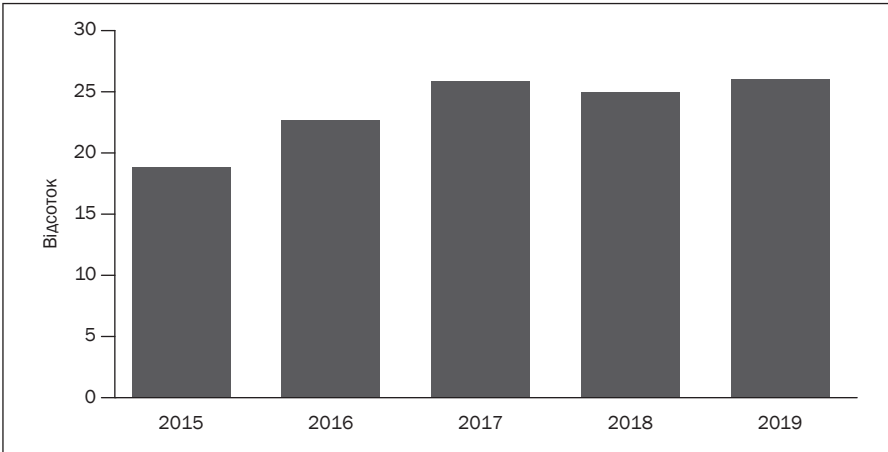
⁴⁷ Arms Trade Treaty, *WGETI* (посилання 38), para. 31(a).

⁴⁸ Arms Trade Treaty, *CSP5*, Final Report (посилання 6), para. 25.

⁴⁹ Arms Trade Treaty, *WGETI* (посилання 38).

⁵⁰ Arms Trade Treaty, *CSP5*, Final Report (посилання 6), annex D.

⁵¹ Pytlak, A., ‘What will – and won’t – be discussed at *CSP5*’, *ATT Monitor*, vol.12, no.4 (26 Aug. 2019), p.2; Arms Trade Treaty, Working Group on Transparency and Reporting (*WGTR*), Co-chairs’ draft report to *CSP5*, *ATT/CSP5.WGTR/2019/CHAIR/533/Conf.Rev1*, 29 Aug. 2019, para.11.

Діаграма 14.1. Кількість держав-учасниць Договору про торгівлю зброєю, які надавали річні звіти, 2015-2019рр.

Джерело: Arms Trade Treaty, ATT Secretariat, 'Annual reports'.

документ у 2019р.⁵² Незважаючи на ці зусилля, рівень виконання вимог інструментів звітності ДТЗ перебував у стані або стагнації, або занепаду.

Протягом одного року після ратифікації кожна держава-учасниця зобов'язана надати Секретаріату ДТЗ попередній звіт з детальним викладенням “заходів, вжитих на виконання цього Договору”⁵³. Станом на 31 грудня 2019р., 26% держав, які мали подати попередній звіт, не зробили цього, що наразі становить найвищу частку за звітний рік з моменту набуття чинності Договором (діаграма 14.1). Підвищення “прозорості” міжнародної торгівлі зброєю названо одним із завдань і цілей Договору. Тим не менше з 72 держав, що надали попередній звіт, 12 (Бенін, Буркіна-Фасо, Кіпр, Греція, Гондурас, Казахстан, Мадагаскар, Маврікій, Нігерія, Сенегал, Палестина і Тувалу) дозволили доступ до своїх звітів лише державам-учасницям ДТЗ⁵⁴.

Від держав-учасниць ДТЗ також вимагається надавати річний звіт про імпорт та експорт озброєнь за попередній календарний рік⁵⁵. Відсоток держав, які виконують це зобов'язання звітності, зменшився з 80% за 2015р. до 66% за 2018р., тобто зростання кількості учасників Договору не призвело до пропорційного зростання кількості поданих звітів про поставки озброєнь (діаграма 14.2). Крім того, менше половини держав-учасниць подали свої звіти про поставки озброєнь у 2018р. до кінцевого терміну – 31 травня 2019р.⁵⁶

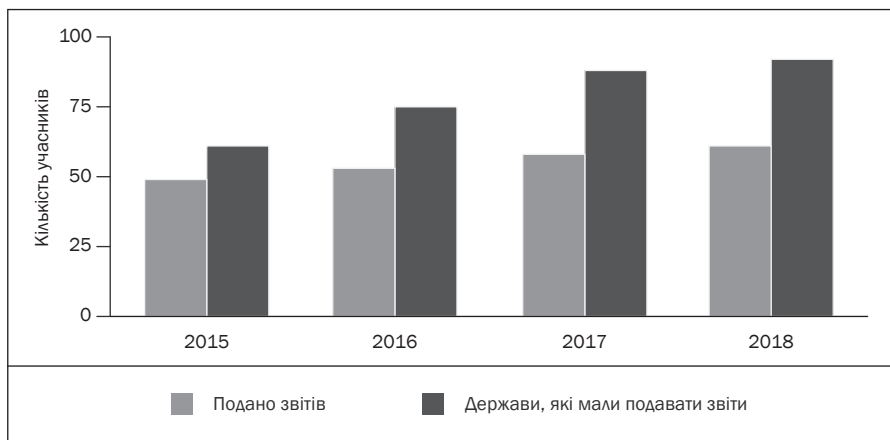
⁵² Arms Trade Treaty, WGTR (посилання 51), annex B.

⁵³ Arms Trade Treaty (посилання 1), Article 13(1).

⁵⁴ Arms Trade Treaty, ATT Secretariat, 'Annual reports'.

⁵⁵ Arms Trade Treaty (посилання 1), Article 13(1).

⁵⁶ Arms Trade Treaty, WGTR (посилання 51) para. 36(a). Про звіти держав про поставки зброї згідно з ДТЗ та іншими міжнародними механізмами див. розділ 9, підрозділ III цього видання.

Діаграма 14.2. Кількість держав-учасниць Договору про торгівлю зброєю, які подали необхідні річні звіти, 2015-2018рр.

Джерело: ATT Secretariat, 'Annual Reports'.

Фінансові внески

Усі держави-учасниці та підписанти ДТЗ, а також держави, що брали участь у CSP як спостерігачі, зобов'язані робити фінансові внески для покриття витрат на організацію CSP та роботу Секретаріату ДТЗ⁵⁷. Однак значна кількість держав внесків не сплачує. Станом на 20 грудня 2019р., 52 зі 147 держав, які зобов'язані були робити внески з 2015р., заборгували свої виплати, що утворило сукупний дефіцит у розмірі \$345 673⁵⁸. У підсумковому звіті CSP⁵ знову підкреслюються “ризики, з якими процес ДТЗ і його важлива діяльність ... зіткнуться, якщо ситуація не буде вирішена”⁵⁹. Рішення Уряду США зупинити процес приєднання до ДТЗ може лише збільшити ці проблеми. Як і в більшості галузей, де застосовуються стандарти внесків ООН, підтримка виконання ДТЗ з боку США була найбільшою з усіх держав, і США забезпечили 13% усіх бюджетних внесків, зроблених у 2019р.⁶⁰ Якщо рішення США призведе до припинення фінансової підтримки, це створить серйозну проблему для довгострокової життєздатності Договору.

Кілька інструментів роззброєння та контролю озброєнь стикаються з аналогічними викликами під час організації сплати державами необхідного

⁵⁷ Arms Trade Treaty, First Conference of States Parties (CSP1), 'Financial rules for the Conferences of States Parties and the Secretariat', ATT/CSP1/CONF/2, 25 Aug. 2015, Rules 5.1 and 5.2.

⁵⁸ Arms Trade Treaty, ATT Secretariat, 'Status of contributions to ATT budgets (as at 20 December 2019)'.

⁵⁹ Arms Trade Treaty, CSP5, 'Final Report' (посилання 6), para. 34.

⁶⁰ Arms Trade Treaty, ATT Secretariat (посилання 58).

фінансового забезпечення⁶¹. Як це було і в рамках інших механізмів, держави-учасниці ДТЗ у 2019р. спробували вжити заходів для покращення платоспроможності. Під час CSP5 група європейських держав та Австралія намагалися пролобіювати повноцінне застосування Правила 8.1(d) “Фінансових правил для Конференцій держав-учасниць і Секретаріату” (*Financial Rules for the Conferences of States Parties and the Secretariat*), які поки що переважно ігноруються⁶². Застосування Правила 8.1(d) у повному обсязі потягнуло б призупинення права голосу та інших повноважень в органах CSP для держав, які не сплачували фінансові внески два роки або більше. Проти такого заходу різко виступили африканські та латиноамериканські держави. CSP5 відклала остаточне вирішення цього питання у підсумковому звіті, попросивши Керівний комітет (*Management Committee*) роз’яснити, як підійти до цієї теми обговорення на CSP6⁶³. Спроби переконати держави виконати їх фінансові зобов’язання також призвели до дискусій про роботу VTF. Напередодні CSP5 Відбірковий комітет VTF припустив, що у проектному циклі на 2020р. заявки держав, що мають заборгованість із фінансових внесків, “наряд чи” отримають “позитивне вирішення”⁶⁴. Члени організацій громадянського суспільства та представники бідніших держав стверджували, що від VTF та інших інструментів допомоги (наприклад, програми спонсорства) найбільший зиск отримують ті ж самі країни, які стикаються з проблемами у виконанні фінансових зобов’язань⁶⁵. У підсумковому звіті CSP5 було зазначено, що поки “жодна держава не буде дискримінована” під час звернення за підтримкою з VTF до CSP6, “коли це питання буде розглянуте”⁶⁶.

Висновки

Як і попередніми роками, CSP та засідання робочих груп переважно зосереджувались на адміністративних і технічних питаннях, пов’язаних з дією ДТЗ, таких, як виконання державами звітних і фінансових зобов’язань. Зі свого боку, НУО продовжували підкреслювати важливість використання цих заходів для розгляду, як кажуть, “риторично-виконавчих” недоліків у

⁶¹ Це, зокрема, Конвенція про біологічну зброю, Конвенція про протипіхотні міни, Конвенція про касетні босприпаси та Конвенція про “негуманну” зброю – див.: деталі цих договорів у додатку А, підрозділ I цього видання. Про фінансові складнощі див. Boulanin, V. et al., ‘The Convention on Certain Conventional Weapons and lethal autonomous weapons systems’, *SIPRI Yearbook 2019*, pp.449-57; та LeGrone, O., ‘As 2020 dawns, disarmament treaties face financial hardship’, *Arms Control Now*, 17 Jan. 2020.

⁶² Arms Trade Treaty, CSP1 (посилання 57), Rule 8.1(d).

⁶³ Arms Trade Treaty, CSP5, Final Report (посилання 6), para. 35; Acheson, R. and Pytlak, A., ‘Turning from the final report to implementation, let’s make the ATT a treaty that saves lives’, *ATT Monitor*, vol. 12, no. 9 (30 Aug. 2019), pp.2-3.

⁶⁴ Arms Trade Treaty, Voluntary Trust Fund (VTF) (посилання 24), para. 18; Arms Trade Treaty, CSP1 (посилання 57), Rule 8.

⁶⁵ Acheson, R., ‘A fight for the moral and political credibility of the ATT’, *ATT Monitor*, vol. 12, no. 8 (30 Aug. 2019).

⁶⁶ Arms Trade Treaty, CSP5, ‘Final Report’ (посилання 6), para. 36.

виконанні Договору⁶⁷. У зв'язку з цим вони зазначали, що в той час, як *CSP* широко обговорюють ненадання звітності чи невиконання зобов'язань стосовно фінансових внесків, усе ще спостерігається небажання розглядати можливість невідповідність поставок озброєнь положенням Договору (наприклад, Ст. 6 і Ст. 7), включаючи поставки, законність яких викликає сумніви у національних судів деяких держав. Держави-учасниці часто відповідали на цей аргумент зауваженням, що ДТЗ не встановлює абсолютних стандартів і залишає тлумачення своїх зобов'язань на розсуд окремих урядів. Однак така невідповідність – та імовірна зосередженість *CSP* на тому, “щоб “вести” торгівлю зброєю краще” – може посилити сумніви стосовно довгострокової спроможності Договору реально виконати його гуманітарну задачу “зменшення людських страждань”⁶⁸.

⁶⁷ Pytlak, A., ‘The meaning of implementation’, *ATT Monitor*, vol. 12, no. 7 (29 Aug. 2019), p.2; Maletta G., ‘Legal challenges to EU member states’ arms exports to Saudi Arabia: Current status and potential implications’, SIPRI Topical Backgrounder, 28 June 2019.

⁶⁸ Pytlak, A., ‘New opportunities to reduce human suffering’, *ATT Monitor*, vol. 13, no. 1 (3 Feb. 2020), p.3.

II. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь

МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

РБ ООН користується своїми повноваженнями згідно з Главою 7 Статуту ООН для запровадження ембарго на поставки озброєнь – тобто обмежень на передачу озброєнь та, у деяких випадках, товарів подвійного використання – що є обов'язковими для всіх держав-членів ООН, і які складають те, що в ООН загалом називають “санкційними заходами”¹. У 2019р. діяли 13 ембарго ООН на поставки озброєнь (таблиця 14.2). ЄС також запровадив ембарго на поставки озброєнь у рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ), обов'язкові для держав-членів ЄС, які складають те, що в ЄС загалом називають “обмежувальними заходами”². У 2019р. діяло 21 ембарго ЄС на поставки озброєнь. З цих ембарго, 10 за своїм обсягом відповідали ембарго ООН на поставки озброєнь; три (стосовно Ірану, Південного Судану та Судану) були ширшими, за своєю тривалістю, географічним охопленням чи видами зброї; а вісім не мали відповідника ООН. Ліга Арабських Держав мала одне ембарго на поставки озброєнь (стосовно Сирії), що також не мало відповідника ООН³. Нові багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2019р. не запроваджувалися, і жодне не було скасоване. Європейська рада обговорювала можливість запровадження ембарго ЄС на поставки озброєнь до Туреччини, але запровадила не ввела його.

Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь були різними за видами охоплених ними матеріалів. Більшість із них стосувалась озброєнь та військової техніки. Однак ембарго ООН та ЄС на поставки озброєнь Корейській Народно-Демократичній Республіці (КНДР, Північна Корея), Ірану та Сомалі та ембарго ЄС на поставки озброєнь до Росії також охоплювали експорт чи імпорт деяких товарів подвійного використання – виробів і технологій, які можуть бути використані як у цивільних цілях, так і для виробництва, обслуговування чи застосування звичайної, біологічної, хімічної чи ядерної зброї⁴. Деякі ембарго ЄС на поставки озброєнь також охоплювали техніку, яка могла б бути використана для внутрішніх репресій, та деякі види

¹ United Nations, Security Council, ‘Sanctions’, [n.d.].

² European Council, ‘Sanctions: How and when the EU adopts restrictive measures’, [n.d.].

³ Крім того діяло одне добровільне багатостороннє ембарго: Конференція з безпеки та співробітництва в Європі (зараз перейменована на Організацію з безпеки та співробітництва в Європі) просить усі держави-учасниці запровадити ембарго на поставки озброєнь силам Вірменії та Азербайджану, які ведуть бойові дії в районі Нагірного Карабаху. Conference on Security and Co-operation in Europe, Committee of Senior Officials, Statement, annex 1 to Journal no. 2 of the 7th Meeting of the Committee, Prague, 27-28 Feb. 1992.

⁴ Ембарго ООН та ЄС стосовно Ірану та Північної Кореї стосуються товарів подвійного використання з контрольних списків Групи ядерних постачальників (ГЯП) та Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ). Ембарго ООН та ЄС стосовно Сомалі стосуються деяких товарів подвійного використання з контрольних списків Вассенаарської домовленості, які можуть бути використані для виробництва, обслуговування та використання саморобних вибухових пристроїв. Ембарго ЄС стосовно Росії стосується поставок військовим кінцевим користувачам усіх позицій зі списку продукції подвійного використання ЄС.

обладнання зв'язку та спостереження. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь також різнилися за характером обмежень і за одержувачами. Деякі – забороняли всі поставки відповідній державі, інші – забороняли поставку недержавному суб'єкту чи групі недержавних суб'єктів. Деякі ембарго ООН на поставки озброєнь були “частковими”, тобто дозволяли поставку зброї відповідній державі за умови отримання державою-постачальником чи одержувачем дозволу від відповідного Комітету ООН із санкцій чи РБ ООН. У деяких випадках ці часткові ембарго на поставки озброєнь також вимагали чи рекомендували державі-одержувачу запровадити підвищені стандарти зберігання запасів, щоб не допустити потрапляння поставленої зброї до інших рук.

У 2019р. різні розслідування ООН дотримання ембарго ООН на поставки озброєнь виявили проблеми різного масштабу й ступеня серйозності. Зокрема розслідування ООН ембарго на поставки озброєнь до Лівії та Ємену показали, що вони були неефективними як у попередженні поставок воюючим угрупованням, так і у спробах зупинити триваючий збройний конфлікт. ЄС та Ліга Арабських Держав – на відміну від ООН – не мають системних механізмів моніторингу дотримання ембарго на поставки озброєнь.

У цьому підрозділі розглядаються важливі події та проблеми у дотриманні ембарго ООН та ЄС на поставки озброєнь у 2019р. Зокрема розглянуті випадки, коли зміни до ембарго впроваджувалися, обговорювалися чи вимагалися, і наведені приклади фактичних чи заявлених порушень.

Ембарго ООН на поставки озброєнь: зміни та порушення

У 2019р. ООН не запровадила нових ембарго на поставки озброєнь, але внесла зміни до ембарго стосовно ЦАР у відповідь на вимогу національного Уряду та регіональних організацій (див. нижче). Комісії та групи експертів ООН, які відстежують ембарго ООН на поставки озброєнь, у 2019р. повідомляли переважно про два види порушень. По-перше, траплялись випадки, різного масштабу та серйозності, коли постачання озброєнь прямо порушувало ембарго на поставки озброєнь – а саме ембарго на поставки до і з Північної Кореї та ембарго на поставки неурядовим силам в Афганістані, ЦАР, Лівії, Судані (Дарфур) і Ємені. По-друге, були випадки, коли зброю постачали без попереднього дозволу відповідного Комітету ООН із санкцій чи РБ ООН. Таке траплялось у зв'язку з ембарго стосовно Лівії, яка отримувала зброю без необхідного дозволу відповідного Комітету ООН із санкцій; могло траплятись у зв'язку з ембарго на експорт з Ірану, який звинувачували в експорті озброєнь без необхідного дозволу РБ ООН; і траплялось у зв'язку з Суданом, який постачав зброю до регіону Дарфур. В обох категоріях таких випадків ООН не запроваджувала санкцій проти жодної з країн, які могли бути причетні до порушень. У цьому підрозділі наводяться деталі різних подій, пов'язаних з вісьмома ембарго, в яких відбувалися порушення такого виду.

Таблиця 14.2. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь, чинні у 2019р.

Об'єкт (охоплені організації чи територія) ^a	Дата запровадження ембарго (тривалість, вид)	Охоплені матеріали ^a	Головні зміни у 2019р.
<i>Ембарго ООН</i>			
Афганістан (Талібан: НУС)	16 січня 2002р. (безстрокове)	Озброєння і пов'язані матеріали та послуги	
ЦАР (Уряд: часткове; НУС)	5 грудня 2013р. (обмежене)	Озброєння та військові матеріали (виняток – стрілецька зброя для Уряду)	Подовжено до 31 січня 2020р. Уряду дозволено закуповувати стрілецьку зброю без попереднього дозволу Комітету ООН із санкцій
ДРК (Уряд: часткове; НУС)	28 липня 2003р. (обмежене)	Озброєння та військові матеріали	Подовжено до 1 липня 2020р.
Іран (уся країна: часткове)	23 грудня 2006р. (обмежене)	Основні системи озброєнь, з деякими винятками; Товари, пов'язані з системами доставки ядерної зброї; товари, що використовуються у циклі ядерного палива	
Ірак (НУС)	6 серпня 1990р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
ІДІЛ (<i>Da'esh</i>), Аль-Каїда і пов'язані з ними люди та організації (НУС)	16 січня 2002р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
Північна Корея (уся країна)	15 липня 2006р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали; Товари, пов'язані з ядерними, балістичними ракетами та іншими програмами зброї масового ураження.	
Ліван (НУС)	11 серпня 2006р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
Лівія (Уряд: часткове; НУС)	26 лютого 2011р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
Сомалі (Уряд: часткове; НУС)	23 січня 1992р. (обмежене)	Озброєння та військові матеріали; компоненти для саморобних вибухових пристроїв	Подовжено до 15 листопада 2020р.
Південний Судан (уся країна)	13 липня 2018р. (обмежене)	Озброєння та військові матеріали	Подовжено до 31 травня 2020р.
Судан (Дарфур: часткове)	30 липня 2004р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	

Об'єкт (охоплені організації чи територія) ^a	Дата запровадження ембарго (тривалість, вид)	Охоплені матеріали ^a	Головні зміни у 2019р.
Ємен (НУС)	14 квітня 2015р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
<i>Ембарго ЄС^b</i>			
Білорусь (уся країна)	20 червня 2011р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	Подовжено до 28 лютого 2020р.
Китай ^c (уся країна)	27 червня 1989р. (безстрокове)	Озброєння	
Єгипет ^c (уся країна)	21 серпня 2013р. (безстрокове)	Техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій	
Іран (уся країна)	27 лютого 2007р. (обмежене)	Техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій; обладнання зв'язку та спостереження	
М'янма (уся країна)	29 липня 1991р. (обмежене)	Озброєння та військові матеріали; обладнання зв'язку та спостереження	Подовжено до 30 квітня 2020р.
Росія (уся країна)	31 липня 2014р. (обмежене)	Озброєння та військові матеріали; матеріали подвійного використання для військового використання або військових кінцевих користувачів	Подовжено до 31 січня 2020р.
Південний Судан (уся країна)	18 липня 2011р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
Судан (уся країна)	15 березня 1994р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
Сирія (уся країна)	9 травня 2011р. (безстрокове)	Техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій; обладнання зв'язку та спостереження	
Венесуела (уся країна)	13 листопада 2017р. (безстрокове)	Озброєння та техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій; обладнання зв'язку та спостереження	
Зімбабве (уся країна)	18 лютого 2002р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	Подовжено до 20 лютого 2020р.
<i>Ембарго Ліги Арабських Держав</i>			
Сирія (уся країна)	3 грудня 2011р. (безстрокове)	Озброєння	

ІДІЛ – Ісламська Держава Іраку та Леванту (*ISIL, Islamic State in Iraq and the Levant*); НУС – неурядові сили; часткове – ембарго дозволяє поставки відповідній державі за умови, що держава-постачальник чи одержувач отримала дозвіл або повідомила відповідний Комітет ООН із санкцій чи РБ ООН; обмежене – обмежене певним часом.

^a Об'єкт, охоплені суб'єкти, територія та матеріали могли змінитися після запровадження ембарго. Об'єкт, суб'єкти та матеріали зазначені у цій таблиці станом на кінець 2019р.

^b Ембарго ЄС, що не мали відповідника ООН або були ширшими за ембарго ООН для того ж об'єкта.

^c Ембарго ЄС стосовно Китаю та Єгипту є політичними деклараціями, тоді як інші ембарго – це юридичні акти, запровадження рішеннями Ради ЄС та регламентами Ради ЄС.

Джерела: UN Security Council, 'Sanctions'. Архів ембарго на поставки озброєнь СІПРІ (*SIPRI Arms Embargo Archive*), <<https://www.sipri.org/databases/embargo>>, містить докладний загальний огляд більшості багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь, що діяли з 1950р., разом з головними інструментами запровадження чи внесення змін до ембарго.

Афганістан (Талібан)

Ембарго ООН на поставки озброєнь до Афганістану забороняє поставки Талібану та іншим угрупованням, що загрожують миру, стабільності та безпеці Афганістану⁵. На підставі різних резолюцій список таких угруповань було розширено, із включенням до нього Аль-Каїди та ІДІЛ. Незважаючи на це ембарго, моніторингова група ООН з Афганістану повідомляла, що у 2019р. Талібан продовжував "отримувати безперешкодний потік зброї, боеприпасів, фінансування та живої сили"⁶. Також вона повідомляла про заяви афганських посадовців, що Талібан продовжує отримувати зброю та боеприпаси через держави регіону⁷. Однак моніторингова група не могла перевірити ці заяви, зокрема, тому, що з багатьох зразків зброї, показаних їм, були видалені серійні номери та маркування партій виробника. Моніторингова група також задокументувала продовження й, імовірно, збільшення постачання Талібану комерційних і військових приладів нічного бачення. У попередніх звітах зазначалось, що джерела походження цих виробів, імовірно, включали захоплення у афганських збройних сил, а також відкритий комерційний ринок⁸.

Центральноафриканська Республіка

Ембарго ООН на поставки озброєнь до ЦАР забороняє поставки недержавним збройним угрупованням, але дозволяє поставки урядовим силам безпеки за умови попереднього дозволу відповідного Комітету ООН із санкцій. Уряд ЦАР, підтриманий Економічним Співтовариством Західноафриканських Держав (*Economic Community of West African States*) та Економічним Співтовариством Центральноафриканських Держав (*Economic Community*

⁵ Про збройний конфлікт в Афганістані див. розділ 4, підрозділ II цього видання.

⁶ UN Security Council, Afghanistan Analytical Support and Sanctions Monitoring Team, Tenth report of the Analytical Support and Sanctions Monitoring Team submitted pursuant to resolution 2255 (2015) concerning the Taliban and other associated individuals and entities constituting a threat to the peace, stability and security of Afghanistan, S/2019/481, 13 June 2019, p.3.

⁷ UN Security Council, Afghanistan Analytical Support and Sanctions Monitoring Team, S/2019/481 (посилання 6), pp.20-21.

⁸ UN Security Council, Afghanistan Analytical Support and Sanctions Monitoring Team, Ninth report of the Analytical Support and Sanctions Monitoring Team submitted pursuant to resolution 2255 (2015) concerning the Taliban and other associated individuals and entities constituting a threat to the peace, stability and security of Afghanistan, S/2018/466, 30 May 2018, p.21.

of Central African States) у 2018р., як і попередніми роками, наполягав, що вимога попереднього дозволу відповідного Комітету ООН із санкцій для поставки озброєнь урядовим силам заважає вирішити кризу безпеки у країні⁹. У лютому 2019р. Уряд ЦАР підписав мирну угоду з 14 недержавними збройними угрупованнями, що діють у країні¹⁰. Пославшись на цю угоду, РБ ООН у вересні 2019р. одностайно проголосувала за зміну ембарго, скасувавши вимогу попереднього дозволу для поставки силам безпеки ЦАР зброї та боеприпасів калібром до 14,5 мм. Натомість Комітет ООН із санкцій має отримувати попереднє повідомлення, у якому зазначені типи та кількість зброї, що постачається, для яких завдань, в який підрозділ сил безпеки ЦАР та передбачене місце зберігання¹¹.

У грудні 2019р. група експертів з ембарго на поставки озброєнь до ЦАР повідомила, що мирна угода від лютого 2019р. виконується “обмежено”, і що збройні угруповання – включно з Рухом центральноафриканських визволителів за справедливість (*Mouvement des libérateurs centrafricains pour la justice, MLCJ*) та Народним фронтом за відродження Центральної Африки (*Front populaire pour la renaissance de la Centrafrique, FPRC*), які обидва підписали лютневу угоду – продовжують отримувати зброю, у т.ч. від угруповань, що базуються в Судані¹². Група також повідомила, що Уряд ЦАР вважав зміни, внесені до ембарго у вересні, недостатніми й наполягав на скасуванні всіх вимог звітності, які ще залишались¹³.

Іран

Ембарго ООН на поставки озброєнь стосовно Ірану забороняє поставку Ірану більшості типів основних систем озброєнь (до 18 жовтня 2020р.), поставку всіх озброєнь з Ірану (теж до 18 жовтня 2020р.) і поставку до/з Ірану товарів, які можуть допомогти у розробці систем доставки ядерної зброї (до 18 жовтня 2023р.), якщо ці товари не були схвалені наперед РБ ООН. Ембарго також запроваджує аналогічні вимоги схвалення поставки Ірану товарів, які можуть допомогти діяльності Ірану, пов’язаній зі збагаченням урану, переробкою ядерного палива чи важкої води (до 18 жовтня 2025р.)¹⁴.

Скасування заборони на поставку основних систем озброєнь до Ірану та всіх озброєнь з Ірану, заплановане на 18 жовтня 2020р., відбудеться, лише якщо Іран продовжуватиме виконання умов Спільного всеохопного плану дій

⁹ Bromley, M. and Wezeman, p.D., ‘Multilateral embargoes on arms and dual-use items’, *SIPRI Yearbook 2019*, p.516.

¹⁰ Про збройний конфлікт і мирну угоду в ЦАР див. розділ 7, підрозділ III цього видання. Див. також: ‘Central African Republic: UN chief hails signing of new peace agreement’, *UN News*, 6 Feb. 2019.

¹¹ UN Security Council Resolution 2488, 12 Sep. 2019.

¹² UN Security Council, ‘Final report of the Panel of Experts on the Central African Republic extended pursuant to Security Council resolution 2454 (2019)’, S/2019/930, 14 Dec. 2019, pp.19-20.

¹³ UN Security Council, S/2019/930 (посилання 12), p.30.

¹⁴ Це відрізняє його від інших ембарго ООН на поставки озброєнь, згідно з якими, відповідальність за видачу таких дозволів покладається на відповідний Комітет ООН із санкцій.

(СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*)¹⁵. У травні 2019р., через рік після виходу США з СВПД, Іран почав обмежувати свої зобов'язання згідно з угодою¹⁶. Вважаючи дії Ірану несумісними з умовами СВПД, в кінці 2019р. Франція, Німеччина, Велика Британія та ЄС – чотири з семи сторін угоди – дали зрозуміти, що вони можуть відповісти, задіявши “всі механізми СВПД, включно з механізмом вирішення суперечок”¹⁷. Застосування цього механізму було б першим кроком у процесі, що може завершитись висновком про невиконання Іраном СВПД та поновленням санкцій ООН, що діяли до СВПД, включно з попередніми ембарго на поставки озброєнь стосовно Ірану. США окремо заявили, що намагатимуться зберегти всі аспекти нинішнього ембарго на поставки озброєнь після жовтня 2020р.¹⁸ Однак такий крок вимагав би нової резолюції РБ ООН. Росія, яка може накласти вето на таке рішення, зазначила, що не підтримає подовження ембарго за часові рамки нинішньої угоди¹⁹.

Комісія експертів з контролю ембарго ООН на поставки озброєнь стосовно Ірану не призначалась з 2015р. Натомість Генеральний секретар ООН та координатор РБ ООН з виконання Резолюції 2231 (2015) кожні шість місяців оприлюднювали стислі звіти. У 2019р. у таких звітах згадувались звинувачення в експорті Іраном військових матеріалів всупереч ембарго ООН на поставки озброєнь. Ізраїль стверджував, що Іран перевіз ракету до Сирії і запустив її з Голанських висот, передав технологію виробництва безпілотних літальних апаратів (БПЛА) Іраку та передав технологію виробництва високоточних боєприпасів Хезболлі²⁰. Саудівська Аравія заявляла, що Іран постачає зброю повстанцям-хуситам у Ємені²¹. Франція, Німеччина та Велика Британія повідомляли, що сили хуситів у Ємені використовували балістичні ракети, які, за їх висновком, могли бути поставлені Іраном²². Однак у звітах ООН ці звинувачення лише перераховувались, без якихось висновків про те, чи порушує Іран ембарго ООН на поставки озброєнь.

¹⁵ UN Security Council Resolution 2231 (2015) [on Iran nuclear issue], 20 July 2015, annex A.

¹⁶ Про пов'язані з СВПД події див. розділ 11, підрозділ III цього видання.

¹⁷ European Union External Action Service (EEAS), ‘Joint statement by the foreign ministers of France, Germany and the United Kingdom and the EU High Representative on the JCPOA’, 11 Nov. 2019.

¹⁸ ‘Iran sees lifting of UN arms embargo in 2020 as “huge political goal”’, Reuters, 11 Nov. 2019; та Lazaroff, T., ‘UN must renew its arms embargo against Iran, Pompeo says in Israel’, *Jerusalem Post*, 20 Oct. 2019.

¹⁹ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Deputy Foreign Minister Sergey Ryabkov’s interview with Interfax news agency’, 26 Dec. 2019.

²⁰ UN Security Council, Seventh six-month report of the facilitator on the implementation of Security Council resolution 2231 (2015), S/2019/514, 21 June 2019, para. 35; UN Security Council, ‘Implementation of Security Council Resolution 2231 (2015)’, Eighth report of the Secretary-General, S/2019/934, 10 Dec. 2019, para. 23.

²¹ UN Security Council, S/2019/514 (посилання 20), para. 37. Про збройний конфлікт в Ємені див. також розділ 6, підрозділ V цього видання.

²² UN Security Council, S/2019/934 (посилання 20), para. 25.

Лівія

Ембарго ООН на поставки озброєнь до Лівії забороняє поставки недержавним збройним угрупованням, але дозволяє поставки міжнародно визнаному Уряду національної згоди (*Government of National Accord, GNA*), за умови, що поставка наперед схвалена Комітетом ООН із санкцій для Лівії. Протягом 2019р. зростала напруженість і розвивався відкритий конфлікт між силами, підпорядкованими *GNA*, та головним недержавним збройним угрупованням у Лівії, Лівійською національною армією (*Libyan National Army, LNA*), відомою також як Збройні сили Хафтара²³. Після запровадження ембарго у 2011р. відповідна комісія експертів ООН повідомляла про численні випадки відповідних порушень²⁴. Наприкінці 2019р. комісія прямо зазначила у своїх висновках, що ембарго на поставки озброєнь у 2019р. було неефективним, і це сприяло посиленню насильства, а також що *GNA* та *LNA* “регулярно, іноді – неприховано” отримували зброю та іншу військову допомогу на порушення ембарго на поставки озброєнь²⁵. Комісія вважала Йорданію та Об’єднані Арабські Емірати (ОАЕ) головними постачальниками таких озброєнь як бронемашини та БПЛА для *LNA* всупереч ембарго на поставки озброєнь. Вона також назвала Туреччину головним постачальником зброї *GNA* і зазначила, що ці постачання суперечать ембарго на поставки озброєнь, оскільки Туреччина не запитувала попереднього дозволу Комітету ООН із санкцій²⁶. У листопаді 2019р. РБ ООН обговорила ситуацію в Лівії, і кілька держав закликали покласти край іноземному втручання в Лівії та чітко дотримуватись ембарго на поставки озброєнь²⁷. Однак РБ не вжила ніяких дій проти Йорданії, Туреччини чи ОАЕ. У грудні 2019р. Генеральний секретар ООН А.Гуттереш, звертаючись до італійського Сенату, розповів про своє розчарування тим, що збройні сторони в Лівії та кілька держав-членів ООН не дотримуються ембарго на поставки озброєнь²⁸.

Північна Корея

Ембарго ООН на поставки озброєнь стосовно Північної Кореї забороняє поставки Північній Кореї зброї та військових матеріалів, а також товарів, що можуть прямо допомогти розвитку можливостей Збройних сил Північної Кореї, або пов’язаних з розробкою ядерних чи балістичних ракет, а також будь-якого програмного забезпечення, що стосується зброї масового

²³ Про збройний конфлікт у Лівії див. розділ 6, підрозділ IV цього видання.

²⁴ Bromley and Wezeman (посилання 9), pp.516-517. Див. також аналогічні розділи *Щорічника СІПРІ* видань 2012-2018pp.

²⁵ UN Security Council, ‘Final report of the Panel of Experts on Libya established pursuant to Security Council Resolution 1973 (2011)’, S/2019/914, 9 Dec. 2019, p.2.

²⁶ UN Security Council, S/2019/914 (посилання 25), p.2 and paras 60-62.

²⁷ United Nations, ‘Foreign involvement in Libya must be stopped, top official tells Security Council, describing “race against time” to reach peaceful solution, spare lives’, Press Release SC/14023, 18 Nov. 2019.

²⁸ UN Secretary-General, Remarks on multilateral solutions to global challenges at the Italian Senate, Statement, Rome, 18 Dec. 2019.

ураження. Воно також забороняє державам отримувати з Північної Кореї озброєння та військові матеріали, а також будь-які послуги з підготовки поліції, військових чи воєнізованих формувань. Група експертів ООН стосовно Північної Кореї у 2019р. видала два звіти. В обох задокументовані випадки нелегальних поставок товарів подвійного використання Північній Кореї та звинувачення у спробах поставити зброю ряду кінцевих користувачів, включно з повстанцями-хуситами в Ємені, збройними угрупованнями в Лівії та збройними силами Судану та Сирії²⁹. Однак не зрозуміло, скільки з цих контактів завершилися реальними поставками зброї. Контакти між Північною Кореєю та Лівією включали обмін листами у 2015р. між тодішнім керівником Вищої ради оборони Лівії, заступником прем'єр-міністра Халіфою аль-Гавілем (*Khalifa al-Ghawil*) та посадовцями з Північної Кореї; не ясно, чи були підписані якісь угоди³⁰. Після заперечення здійснення будь-яких продажів Судан на початку 2019р. визнав, що існували контракти на розробку “122-мм [боєприпасів] та авіабомб” і ремонт систем проти-повітряної оборони, але вони всі були скасовані³¹. Дійсно, у звіті від вересня 2019р. зазначено, що “приклади військового співробітництва, схоже, рідшають, оскільки дедалі більше держав-членів дотримуються резолюції”³². Але комісія навела свідчення подальшої співпраці Північної Кореї з Сирією, що включала поставку озброєнь Збройним силам Сирії та участь сирійських громадян в організації поставок північнокорейської зброї збройним угрупованням у Лівії та Ємені³³.

Сомалі

Ембарго ООН на поставки озброєнь до Сомалі забороняє поставки недержавним збройним угрупованням, але дозволяє поставки урядовим силам безпеки³⁴. Однак РБ ООН вимагає, щоб Уряд Сомалі повідомляв Комітет ООН із санкцій стосовно Сомалі про будь-які поставки перед постачанням та надавав звіт після поставки. Крім того, РБ вимагає, щоб Уряд Сомалі кожні шість місяців звітував перед Комітетом ООН із санкцій про свої стандарти та практику зберігання запасів. У 2019р. група експертів ООН стосовно Сомалі відзначила підвищення якості повідомлень сомалійського Уряду³⁵. Група також закликала запровадити ембарго ООН на поставки озброєнь, щоб завадити Аш-Шабаб, головному збройному угрупованню, проти якого спрямоване ембарго на поставки озброєнь, купувати компоненти та матеріали,

²⁹ UN Security Council, ‘Report of the Panel of Experts established pursuant to Resolution 1874 (2009)’, S/2019/171, 5 Mar. 2019, p.4.

³⁰ UN Security Council, S/2019/171 (посилання 29), para. 73.

³¹ UN Security Council, S/2019/171 (посилання 29), para. 84.

³² UN Security Council, ‘Report of the Panel of Experts established pursuant to Resolution 1874 (2009)’, S/2019/691, 30 Aug. 2019, para. 32.

³³ UN Security Council, S/2019/171 (посилання 29), para. 90.

³⁴ Про збройний конфлікт у Сомалі див. розділ 7, підрозділ IV цього видання.

³⁵ UN Security Council, Letter dated 27 September 2019 from the Panel of Experts on Somalia addressed to the Chair of the Security Council Committee pursuant to Resolution 751 (1992) concerning Somalia, S/2019/858, 1 Nov. 2019, p.5 and para. 109.

що використовуються у саморобних вибухових пристроях³⁶. У відповідь РБ ООН вирішила прямо вимагати, щоб держави не допускали поставки до Сомалі переліку визначених вибухових матеріалів, прекурсорів вибухівки, вибухової техніки та відповідних технологій, якщо є достатні докази того, що вони будуть використані, або значний ризик того, що вони можуть бути використані у виробництві саморобних вибухових пристроїв³⁷. Це був перший випадок включення такої категорії товарів до матеріалів, охоплених ембарго ООН на поставки озброєнь.

Судан (Дарфур)

Ембарго ООН на поставки озброєнь Судану забороняє поставки до суданського регіону Дарфур. Уряд Судану може перевозити зброю до Дарфуру, якщо отримає попередній дозвіл від Комітету ООН із санкцій стосовно Судану. Як і попередніми роками, група експертів ООН стосовно Судану повідомляла, що у 2019р. Уряд Судану “регулярно” порушував ембарго, передаючи зброю до Дарфуру³⁸. Також вона повідомляла про співпрацю деяких дарфурських повстанських угруповань з *LNA*. Зокрема повідомлялось, що Суданська визвольна армія/Мінні Мінаві (*Sudanese Liberation Army/Minni Minawi, SLA/MM*) вже кілька років воює в якості найманців за *LNA* в Лівії і отримує за це фінансування та техніку. Це включало поставку кількох бронемашин у 2016р., які *SLA/MM* використовувала у Дарфурі у 2017р., і нові поставки у 2018р.³⁹

Ємен

Ембарго ООН на поставки озброєнь Ємену забороняє поставки недержавним суб'єктам у Ємені⁴⁰. Звинувачення та розслідування порушень ембарго переважно стосувались повідомлень про постачання зброї з Ірану повстанцям-хуситам, які контролюють великі території на півночі Ємену⁴¹. Група експертів ООН стосовно Ємену дійшла висновку, що наявні на комерційному ринку частини, такі, як двигуни, сервоприводи та електроніка, експортуються хуситам з кількох країн за допомогою мережі посередників і далі використовуються для виробництва БПЛА та саморобних вибухових пристроїв. Вона також вирішила, що, як і попередніми роками, сили хуситів продовжували отримувати стрілецьку зброю і легкі озброєння (СЗЛО) та крилаті ракети. Хоча Група не зробила прямого висновку, що ця зброя надходила

³⁶ UN Security Council, S/2019/858 (посилання 35), p.5 and para. 24.

³⁷ UN Security Council Resolution 2498, 15 Nov. 2019.

³⁸ UN Security Council, ‘Final report of the Panel of Experts on the Sudan’, S/2020/36, 14 Jan. 2020, p.2.

³⁹ UN Security Council, S/2020/36 (посилання 38), paras. 79-84.

⁴⁰ Про збройний конфлікт у Ємені див. розділ 6, підрозділ V цього видання.

⁴¹ Див., наприклад: UN Security Council, S/2019/514 (посилання 20), para. 37; UN Security Council, S/2019/171 (посилання 29), p.4.

з Ірану, було зазначено, що та має технічні характеристики, аналогічні зброї, виготовленій в Ірані⁴².

Особливо важливими для регіональної безпеки були звинувачення, пов'язані з походженням крилатих ракет і БПЛА, використаних під час нападу на нафтові об'єкти у Саудівській Аравії у травні та вересні 2019р. і на саудівський аеропорт у червні та серпні 2019р.⁴³ Вересневий напад призвів до суттєвих перебоїв у видобутку нафти в Саудівській Аравії і викликав серйозне занепокоєння можливістю ескалації напруженості між США і Саудівською Аравією, з одного боку, та Іраном, з іншого. Відповідальність за ці удари взяли на себе повстанці-хусити. Однак Саудівська Аравія і США заявляли, що зброя надійшла з Ірану, а Франція, Німеччина та Велика Британія теж дійшли висновку, що відповідальність за напад несе Іран⁴⁴. Група експертів ООН стосовно Ємену дійшла висновку, що сили хуситів не могли здійснити напади у вересні 2019р.⁴⁵

Ембарго ЄС на поставки озброєнь: зміни та проблеми виконання

У 2019р. ЄС не вносив суттєвих змін до будь-яких діючих ембарго ЄС на поставки озброєнь і не запроваджував якихось нових ембарго. В середині і між державами-членами ЄС та в Європейському Парламенті з 2015р. тривають дискусії про запровадження обмежень на поставки озброєнь Саудівській Аравії через стурбованість саудівською військовою операцією у Ємені. У лютому 2016р., жовтні 2017р. та жовтні 2018р. Європейський Парламент ухвалював резолюції, що закликали до ембарго на поставки озброєнь Саудівській Аравії⁴⁶. Однак у 2019р. Європейський Парламент не ухвалив резолюції з цього питання, хоча окремі держави-члени ЄС запровадили чи продовжили обмеження на експорт озброєнь до Саудівської Аравії у 2019р.⁴⁷ ЄС найбільше наблизився до запровадження нового ембарго на поставки озброєнь до Туреччини (див. нижче). На відміну від ООН, ЄС не має системних механізмів моніторингу дотримання його ембарго на поставки озброєнь, хоча необхідність розробки таких заходів була підкреслена під час оновлення стратегії ЄС стосовно СЗЛО (див. нижче). Однак, як і попередніми роками, у 2019р. були випадки поставок озброєнь, що викликали питання про характер діяльності та товари, охоплені тими чи іншими ембарго ЄС на поставки озброєнь. Такі випадки, пов'язані з Білоруссю та М'янмою (див. нижче), демонструють потенційну необхідність виконання більш ефективного контролю дотримання ембарго.

⁴² UN Security Council, 'Final report of the Panel of Experts on Yemen', S/2020/70, 27 Jan. 2020, p.2.

⁴³ Про удари по саудівських нафтових об'єктах та регіональну напруженість див. розділ 6, підрозділ I цього видання.

⁴⁴ British Prime Minister's Office, 'Joint statement by the heads of state and government of France, Germany and the United Kingdom: New York, 23 September 2019', 23 Sep. 2019.

⁴⁵ UN Security Council, S/2020/70 (посилання 42), para. 19.

⁴⁶ Bromley and Wezeman (посилання 9), pp.519-20.

⁴⁷ Про обмеження експорту до Саудівській Аравії окремих держав-членів ЄС див. підрозділ IV цього розділу.

Туреччина

У жовтні 2019р. Туреччина почала велику військову операцію на півночі Сирії, щоб відтіснити курдські Загони народної самооборони (YPG) від турецько-сирійського кордону⁴⁸. Хоча збройний конфлікт між турецьким урядом та курдськими збройними угрупованнями розпочався у 1980-х роках, саме цей наступ викликав різку реакцію багатьох держав-членів ЄС, зокрема, через важливу роль, яку YPG відіграли у розгромі ІДІЛ. В якості негайної відповіді, кілька з цих держав запровадили серйозні обмеження на експорт озброєнь до Туреччини. До цих держав належали Франція, Німеччина та Італія, які були важливими постачальниками озброєнь до Туреччини останніми роками⁴⁹. 14 жовтня Швеція на засіданні Ради ЄС запропонувала запровадити ембарго ЄС на поставки озброєнь до Туреччини⁵⁰. Але хоча Рада засудила військові дії Туреччини як такі, що серйозно підривають стабільність і безпеку на півночі Сирії, та відмітила, що кілька держав-членів ЄС запровадили обмеження, вона не запровадила ембарго ЄС на поставки озброєнь⁵¹.

Контроль дотримання ембарго ЄС на поставки озброєнь

На відміну від ембарго ООН на поставки озброєнь, не існує механізмів, за допомогою яких призначаються незалежні експерти для контролю виконання ембарго ЄС на поставки озброєнь та надання звітів про можливі порушення. Однак ЄС забезпечує фінансування роботи організацій, які розслідують та відстежують походження і шляхи постачання озброєнь, що використовуються у збройних конфліктах, включно з такими, що підлягають ембарго ЄС на поставки озброєнь⁵². В оновленій стратегії ЄС стосовно СЗЛО, опублікованій у липні 2018р., зазначено, що Європейська рада “вивчить модальності покращення моніторингу та виконання ембарго ЄС на поставки озброєнь”⁵³. Однак не відомо, які заходи відтоді були впроваджені для виконання цього зобов’язання. Як і з ембарго ООН на поставки озброєнь, держави зобов’язані звітувати про кроки, вжиті на національному рівні для виконання ембарго ЄС на поставки озброєнь. Наприклад, Регламент Ради ЄС про санкції стосовно Ірану вимагає від держав-членів ЄС надавати інформацію про “порушення та проблеми виконання й рішення національних судів”⁵⁴. Аналогічні

⁴⁸ Про військову операцію Туреччини в Сирії див. розділ 6, підрозділ II цього видання.

⁴⁹ Emmott, R., ‘EU governments limit arms sales to Turkey but avoid embargo’, Reuters, 14 Oct. 2019.

⁵⁰ ‘Sverige vill se vapenembargo mot Turkiet’, *Dagens Nyheter*, 11 Oct. 2019.

⁵¹ Council of the European Union, 3720th meeting, ‘Outcome of the Council meeting’, 13066/19, 14 Oct. 2019, pp.3-4.

⁵² Зокрема, ЄС надав фінансування на підтримку проекту *iTrace Conflict Armament Research*. Див.: Conflict Armament Research, ‘iTrace’.

⁵³ Council of the European Union, ‘Council conclusions on the adoption of an EU strategy against illicit firearms, small arms & light weapons & their ammunition’, 13581/18, 19 Nov. 2018, p.24.

⁵⁴ Council Regulation 267/2012 of 23 Mar. 2012 concerning restrictive measures against Iran and repealing Regulation 961/2010, *Official Journal of the European Union*, L88, 24 Mar. 2012, p.17, Article 44(1)(b).

формулювання містяться в більшості інших санкцій ЄС, що зараз діють⁵⁵. Але кроки, що їх вживають держави-члени ЄС на виконання цієї вимоги, якщо вони і є, не зрозумілі. Якщо якісь держави і надають звіти про дотримання ембарго, то вони не публікуються, як це відбувається зі звітами про виконання ембарго ООН на поставки озброєнь.

У 2019р. два приклади поставок озброєнь продемонстрували потенційну корисність створення удосконалених механізмів звітності та контролю виконання ембарго ЄС на поставки озброєнь. Перший випадок стосувався явної розбіжності думок між різними гілками влади Болгарії про те, чи становитиме модернізація бойових літаків Су-25 у Білорусі порушення ембарго ЄС на поставки озброєнь до Білорусі⁵⁶. Угода про модернізацію з Білоруссю була підписана в кінці 2018р., але Міністерство економіки Болгарії відклало її реалізацію через побоювання стосовно порушення ембарго ЄС на поставки озброєнь. У 2019р. Уряд Болгарії переклав відповідальність за видачу ліцензій на роботи з ремонту військової техніки з Міністерства економіки на Міністерство оборони, яке забажало підтвердити угоду⁵⁷. Другий випадок, в Австрії, стосувався заяв експерта ООН про те, що поставка міні-БПЛА вертолітного типу з Австрії до М'янми у 2019р. є порушенням ембарго ЄС на поставки озброєнь М'янми⁵⁸. У відповідь Уряд Австрії заявив, що його процедури ліцензування відповідають “вимогам Європейського Союзу та чинним положенням міжнародного права”⁵⁹. Згадана австрійська компанія заявила, що дрони призначались для “модернізації інфраструктури та транспортної системи країни, а також моніторингу та складання карт під час гірничих робіт і будівництва доріг”⁶⁰. Однак це придбання згадувалось у бюджетному документі Міністерства оборони М'янми від листопада 2018р., а у 2019р. зафіксували використання цих БПЛА військовими М'янми⁶¹.

⁵⁵ Настанови ЄС з виконання санкцій ЄС рекомендують, щоб відповідні юридичні інструменти вимагали від держав-членів подання “регулярної звітності про заходи з виконання та дії з примусу до виконання”, які вони вживають. Див.: Council of the European Union, ‘Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security Policy’, 5664/19, 4 May 2018, p.45.

⁵⁶ ‘Bulgaria’, *Scramble*, no. 484 (Sep. 2019), pp.65-66.

⁵⁷ ‘NATO country changes law to repair aircraft in Belarus’, 21 Aug. 2019, Belsat; та ‘Bulgaria sends first of eight Su-25 aircraft to Belarus for overhaul’, *Sofia Globe*, 29 Aug. 2019.

⁵⁸ ‘UN expert calls for EU investigation into Austrian firm that sold drones to Myanmar’, *Myanmar Now*, 10 Aug. 2019.

⁵⁹ *Myanmar Now* (посилання 58).

⁶⁰ *Myanmar Now* (посилання 58).

⁶¹ UN Human Rights Council, Independent International Fact-finding Mission on Myanmar, ‘The economic interests of the Myanmar military’, A/HRC/42/CRP.3, 5 Aug. 2019, p.110; *Myanmar Now* (посилання 58).

Висновки

Як і в попередні роки, різні механізми розслідувань, передбачені ембарго ООН на поставки озброєнь, задокументували широкий спектр повідомлень про випадки порушень різного масштабу й серйозності у 2019р. Особливо варто відзначити проблеми, пов'язані з виконанням ембарго ООН на поставки озброєнь до Лівії, яке мало допомогло зупинити потік озброєнь до зони цього конфлікту. Однак ці звіти мало що зробили в сенсі конкретної реакції міжнародного співтовариства. РБ ООН не засудила жодну з держав, викритих у постачанні озброєнь на порушення ембарго. Здатність ембарго на поставки озброєнь вплинути на розвиток конфліктів також ілюструє приклад ЦАР. Зміни до ембарго, які зокрема були спрямовані на підтримку мирної угоди, підписаної в лютому 2019р., не дуже допомогли покращити виконання цієї угоди. На відміну від ембарго ООН на поставки озброєнь, механізмів моніторингу виконання ембарго ЄС немає. Необхідність таких заходів підкреслювалась в офіційних політичних документах ЄС, але заходів по сьогоднішній день не вжито, незважаючи на те, що дискусії навколо двох випадків поставок озброєнь у 2019р. продемонстрували важливість їх запровадження.

III. Багатосторонні режими експортного контролю

КОЛЯ БРОКМАНН

Чотири основні багатосторонні режими експортного контролю – Австралійська група (АГ, *Australia Group, AG*), Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTCR*), Група ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Suppliers Group, NSG*) та Вассенаарська домовленість про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами і технологіями подвійного використання (ВД, *Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies, WA*) – це неформальні об'єднання держав, які координують контроль торгівлі товарами і технологіями, що можуть бути використані у зв'язку з хімічними, біологічними, ядерними та звичайними озброєннями (таблиця 14.3)¹. Ці чотири режими ухвалюють усі рішення консенсусом і є політичними, а не юридично зобов'язуючими. Держави-учасниці здійснюють передбачений режимами контроль засобами національного законодавства. Режими також виконують важливу нормотворчу функцію, при чому – не лише для своїх учасників². Зокрема, багато держав, що не є їх учасниками, добровільно вирішили дотримуватись керівних принципів цих режимів, затвердити контрольні списки режимів та слідувати інструкціям, запропонованим режимами. Режими також виконують важливу функцію обміну інформацією. Держави-учасниці обмінюються інформацією про відмову в експортних ліцензіях і видачу ліцензій, створюючи майданчики, на яких можуть зустрічатись представники політичних, дозвільних, правоохоронних, технічних і розвідувальних відомств для обговорення проблем імплементації та розповсюдження.

Жоден з чотирьох режимів не приймав нових держав-учасниць (чи партнерів) у 2019р., незважаючи на ряд поданих заявок у кількох режимах. Це відображає природну складність узгодження різних цілей: універсалізації стандартів експортного контролю, збереження дієздатності та конфіденційності, а також забезпечення керованості всіх процедур прийняття рішень. Багато давніх держав-учасниць прагнули досягти такої узгодженості, обмежуючи вступ нових держав, що в усіх випадках має затверджуватись консенсусом. Але були й випадки, коли держави-учасниці блокували вступ через політичні розбіжності, що виходять за межі завдань режиму³.

Як і попередніми роками, спільні задачі режимів охоплювали необхідність встигнути за технічним прогресом, забезпечення ефективної роботи, а також

¹ Стислий опис та списки держав-учасниць кожного з цих режимів див. у додатку Б, підрозділ III цього видання.

² Bauer, S., 'Main developments and discussions in the export control regimes', Literature Review for the Policy and Operations Evaluations Department of the Dutch Ministry of Foreign Affairs: Final Report (SIPRI: Stockholm, Aug. 2017), p.62.

³ Bauer, S. and Maletta, G., 'Dual-use and arms trade controls', *SIPRI Yearbook 2017*, pp.603-604; Stewart, I. J., 'Export controls at the crossroads', *Bulletin of the Atomic Scientists*, Analysis, 15 Oct. 2015.

виявлення та протидії спробам незаконного придбання. Геополітична напруженість продовжувала негативно впливати на роботу режимів, особливо на діяльність політично чутливого характеру, таку, як обмін розвідувальними даними про спроби придбання. Натомість тривав прогрес у більш технічних аспектах роботи режимів, таких, як зміна контрольних списків. В останні кілька років деякі режими більш активно взаємодіяли між собою з конкретних питань дублювання контрольних списків і потенційного дублювання під час дослідження новітніх технологій⁴. Участь у зустрічах у рамках такого, більш формалізованого технічного діалогу виявила ряд проблем, у т.ч. – спротив окремих членів, які намагались дотримуватись того принципу, що справи режиму не можна обговорювати з тими, хто не є їх учасниками. Однак багато держав-учасниць високо оцінили таку взаємодію як корисний інструмент аналізу швидких технологічних змін, що впливають на різні режими⁵. РКРТ – завдяки зустрічам своїх технічних експертів – був першим і єдиним режимом, який виробив більш структурований процес організації неформальних зустрічей експертів, які представляють різні режими⁶.

Австралійська група

АГ прагне “мінімізувати ризик” участі держав-учасниць у розповсюдженні хімічної та біологічної зброї (ХБЗ) шляхом координації та гармонізації національного експортного контролю⁷. В АГ на постійній основі головує Австралія. АГ була створена у 1985р. у відповідь на висновки розслідування ООН застосування хімічної зброї (ХЗ) в ірано-іракській війні 1980-1988рр., яке виявило великі закупівлі Іраком хімічних прекурсорів і матеріалів у кількох країнах Заходу⁸. Після того АГ розширила сферу своєї дії з ХЗ та відповідної техніки й технологій виробництва на біологічну зброю (БЗ) і техніку, матеріали та технології, пов’язані з її розробкою, виробництвом та застосуванням⁹. Контрольні списки АГ з відповідними позиціями постійно оновлюються консенсусними рішеннями держав-учасниць. Після створення кількість учасників АГ виросла з 18 до 43, включаючи ЄС. У 2019р. до АГ не приймали нових держав-учасниць, кілька заявок все ще чекають на розгляд. Учасники АГ продовжували заохочувати добровільне декларування прихильності максимальною кількістю держав¹⁰. АГ надає прихильникам розширений доступ до інформації та підтримку учасників АГ у дотриманні керівних принципів і контрольних списків АГ. Незважаючи на таку пропозицію, Казахстан залишається єдиним офіційно заявленим прихильником,

⁴ Brockmann, K., *Challenges to Multilateral Export Controls: The Case for Inter-Regime Dialogue and Coordination* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2019).

⁵ Brockmann (посилання 4), pp.22-23.

⁶ National regime delegate, Листування з автором, 25 Sep. 2019.

⁷ Australia Group, ‘The Australia Group: An introduction’, [n.d.]; та Australia Group, ‘Objectives of the Group’, [n.d.].

⁸ Australia Group, ‘The origins of the Australia Group’, [n.d.].

⁹ Australia Group, ‘The origins of the Australia Group’ (посилання 8).

¹⁰ Australia Group, ‘Statement by the chair of the 2019 Australia Group plenary’, 15 July 2019.

Таблиця 14.3. Чотири багатосторонні режими експортного контролю

Режим (рік створення)	Сфера дії	Кількість учасників ^a	Головуючий на пленарній сесії 2019р.	Пленарні сесії у 2019р.
Австралійська група (1985р.)	Обладнання, матеріали, технології та програмне забезпечення, що можуть сприяти розробкам хімічної та біологічної зброї	43	Австралія	3-7 червня, Париж, Франція
Режим контролю над ракетними технологіями (1987р.)	Безпілотні літальні апарати, здатні доставляти зброю масового ураження	35	Нова Зеландія	7-11 жовтня, Окленд, Нова Зеландія
Група ядерних постачальників (1974р.)	Ядерні та пов'язані з ними матеріали, програмне забезпечення й технології	48 ^b	Казахстан	17-21 червня, Нур-Султан, Казахстан
Вассенаарська домовленість (1996р.)	Звичайні озброєння, товари та технології подвійного використання	42	Греція	4-5 грудня, Відень, Австрія

^a Кількість учасників наводиться станом на 31 грудня 2019р.

^b Крім того, постійними спостерігачами у Групі ядерних постачальників є Європейський Союз і голова Комітету Цангера.

Джерела: Australia Group; Missile Technology Control Regime; Nuclear Suppliers Group; Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies.

який надіслав голові АГ повідомлення про політичне зобов'язання дотримуватись керівних принципів і контрольних списків АГ¹¹.

У 2019р. відбувались варті уваги події у трьох ключових сферах діяльності АГ: реагуванні на розповсюдження ХЗ та випадки її застосування; оцінці та розгляді технічного розвитку та веденні АГ інформаційно-роз'яснювальної роботи за межами кола учасників і серед експертів.

Під час пленарного засідання АГ у червні 2019р. в Парижі держави-учасниці обмінялись думками про спроби “дискредитувати” розслідування Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) та висловили свою підтримку генеральному директору, Технічному секретаріату та Групі розслідування та ідентифікації (*Investigation and Identification Team, IIT*) ОЗХЗ¹². Учасники АГ закликали всі держави виконати їх зобов'язання згідно з Конвенцією про заборону хімічної зброї (КЗХЗ)¹³.

На пленарному засіданні АГ продовжила технічні дискусії. Як і у 2018р., АГ детально обговорила можливість додавання прекурсорів речовин сімейства “Новичок” до її контрольних списків¹⁴. Хоча АГ не ухвалювала змін до них до кінця 2019р., ОЗХЗ вперше змінила Список 1 додатка хімікатів до

¹¹ Australia Group, ‘Australia Group adherents’, [n.d.].

¹² Australia Group, ‘Statement by the chair of the 2019 Australia Group plenary’ (посилання 10).

¹³ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (Конвенція про заборону хімічної зброї, КЗХЗ) див. у додатку А, підрозділ І цього видання.

¹⁴ Australia Group, ‘Statement by the chair of the 2019 Australia Group plenary’ (посилання 10).

КЗХЗ, додавши речовини сімейства “Новичок” у листопаді 2019р.¹⁵ АГ не має зобов’язань стосовно списків хімікатів КЗХЗ, але її учасники розглядають роботу АГ як “ефективний інструмент виконання ... ключових зобов’язань за КЗХЗ”¹⁶. Учасники АГ визначили обговорення потенційного внесення до списку прекурсорів речовин сімейства “Новичок” пріоритетом на наступний рік і привітали пропозицію Словаччини прийняти у себе міжсесійну зустріч на початку 2020р., яка розгляне можливе внесення до списку прекурсорів речовин сімейства “Новичок” і “більш ефективне здійснення всеосяжного контролю”¹⁷.

Держави-учасниці також поділились підходами до нематеріальної передачі технологій, фінансування розповсюдження, мереж закупівлі, перевалки та ширшого розповсюдження. Відзначивши швидкі темпи науково-технічного прогресу, а також важливість інформаційно-роз’яснювальної роботи у промислових та наукових колах, Секретаріат АГ запросив кількох гостей виступити на пленарному засіданні з тем розповсюдження та розвитку технологій¹⁸.

У 2019р. АГ ще більше активізувала інформаційно-роз’яснювальну роботу серед держав, що не є учасниками, і взаємодію з неурядовими експертами. Після зустрічі-діалогу з латиноамериканськими державами у 2017р. та з африканськими державами у 2018р., АГ організувала регіональну зустріч-діалог з державами Близького Сходу на Мальті у березні 2019р.¹⁹ Учасники АГ домовились активізувати подальшу роботу з учасниками діалогу на попередніх зустрічах і повторили свій заклик до держав погодитись із керівними принципами та контрольними списками АГ і використовувати їх у якості зразка кращої міжнародної практики²⁰.

Режим контролю над ракетними технологіями

Метою РКРТ є запобігання розповсюдженню ракет та інших безпілотних систем доставки хімічної, біологічної та ядерної зброї. Найбільші промислово розвинуті країни – так звана “Сімка” (G7) – створили РКРТ у 1987р., щоб не допустити розповсюдження ядерної зброї шляхом контролю над експортом товарів і технологій, пов’язаних з ракетами, здатними нести ядерну

¹⁵ Про додавання речовин “Новичок” див. розділ 12, підрозділ II цього видання; див. також: Costanzi, S. and Koblenz, G. D., ‘Controlling novichoks after Salisbury: Revising the Chemical Weapons Convention schedules’, *Nonproliferation Review*, Viewpoint (online 30 Sep. 2019).

¹⁶ Australia Group, ‘Relationship with the Chemical Weapons Convention’, [n.d.].

¹⁷ Australia Group, ‘Statement by the chair of the 2019 Australia Group plenary’ (посилання 10).

¹⁸ Дослідники з лондонського *King’s College* та СІПРІ підготували доповіді з проблем розповсюдження, пов’язаних з лабораторіями хмарних технологій та поширеним синтезом, і з протидії фінансуванню розповсюдження. Australia Group, ‘Statement by the chair of the 2019 Australia Group plenary’ (посилання 10); Brockmann, K., ‘Advances in 3D printing technology: Increasing biological weapon proliferation risks?’, SIPRI WritePeace Blog, 29 July 2019; Lentzos, F. and Invernizzi, C., ‘Laboratories in the cloud’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 2 July 2019.

¹⁹ Australia Group, ‘Statement by the chair of the 2019 Australia Group plenary’ (посилання 10); Australia Group, ‘Statement by the chair of the 2018 Australia Group plenary’, 8 June 2018.

²⁰ Australia Group, ‘Statement by the chair of the 2019 Australia Group plenary’ (посилання 10).

зброю²¹. Згодом контроль був поширений на балістичні й крилаті ракети та на всі типи безпілотних літальних апаратів (БПЛА), здатні доставляти хімічну, біологічну та ядерну зброю²². РКРТ охоплює всі системи, “здатні доставляти корисне навантаження не менше 500 кг на відстань не менше 300 км”, або призначені для доставки хімічної, біологічної та ядерної зброї²³. З моменту його створення групою G7 число учасників РКРТ зросло з семи до 35 держав (партнерів). У 2019р. додаткових партнерів до РКРТ не приймали. Три держави – Естонія, Казахстан і Латвія – в односторонньому порядку заявили про свою підтримку керівних принципів і контрольних списків РКРТ²⁴.

У 2019р. РКРТ поновив проведення річної пленарної зустрічі (жоден партнер не зголосився головувати та провести у себе планерну зустріч у 2018р.). Нова Зеландія взяла на себе обов’язки головуючого в РКРТ на період 2019/2020рр. і прийняла пленарну зустріч у жовтні 2019р. в Окленді. Посол Делл Хіггі (*Dell Higgie*) з Нової Зеландії стала першою жінкою, яка головує в РКРТ²⁵. З огляду на відсутність головуючого у попередній період, партнери по РКРТ обговорили широкий спектр внутрішніх робочих питань, у т.ч. порядок призначення головуючого. Щоб не повертатися до цього питання, три держави вже зголосились головувати кілька наступних років. Австрія головуватиме у РКРТ на наступній пленарній зустрічі на період 2020/2021рр.²⁶ Партнери також підтримали намір Росії головувати у 2021/2022рр. і схвалили пропозицію Швейцарії взяти на себе головування в період 2022/2023рр.²⁷

Під час пленарного тижня в Окленді пройшла зустріч технічних експертів (*Technical Experts Meeting, TEM*), зустріч з інформаційного обміну (*Information Exchange Meeting, IEM*) і зустріч експертів з ліцензування та виконання (*Licensing and Enforcement Experts Meeting, LEEM*) РКРТ. *TEM* переглянула контрольний список РКРТ і погодила кілька змін, у т.ч. – опис підсистем керування вектором тяги та параметри точності, що використовуються для систем наведення ракет і навігації²⁸. *IEM* та *LEEM* обговорили швидкий технічний розвиток і зміни у практиці закупівель тих, хто займається розповсюдженням²⁹. Дискусії зосереджувались на розробці й випробуванні балістичних ракет, тенденціях розповсюдження і діяльності

²¹ Missile Technology Control Regime, ‘Frequently asked questions (FAQs)’, [n.d.]. Держави, що входять до G7 – Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Велика Британія та США.

²² Missile Technology Control Regime, ‘Frequently asked questions (FAQs)’ (посилання 21).

²³ Missile Technology Control Regime, ‘MTCR Guidelines and the Equipment, Software and Technology Annex’, [n.d.].

²⁴ Missile Technology Control Regime, ‘Partners’, [n.d.].

²⁵ Missile Technology Control Regime, ‘Report by the MTCR chair: Auckland plenary meeting Oct. 2019’, 1 Nov. 2019.

²⁶ Missile Technology Control Regime, ‘Public statement from the Plenary Meeting of the Missile Technology Control Regime, Auckland, 11 Oct. 2019’ (‘Public statement’), 18 Oct. 2019.

²⁷ Missile Technology Control Regime, ‘Public statement’ (посилання 26).

²⁸ Missile Technology Control Regime, ‘Report by the chair of the Technical Experts Meeting: Update of MTCR Annex’, 18 Oct. 2019; та Missile Technology Control Regime, ‘Equipment, Software and Technology Annex’, 18 Oct. 2019 (for the changes, see ‘Changes from previous version: (Shown in track changes)’).

²⁹ Missile Technology Control Regime, ‘Report by the MTCR chair’ (посилання 25).

з закупівлі, стратегіях програм засобів доставки хімічної, біологічної та ядерної зброї, нематеріальній передачі технологій, всебічному контролю, транзиті та перевалці, інформаційно-роз'яснювальній роботі з промисловістю та забезпеченні експортного контролю³⁰. *IEM*, *LEEM* та *TEM* також провели спільну зустріч, на якій партнери по РКРТ обговорили еволюцію стратегій закупівлі та виклики для ефективного здійснення експортного контролю³¹.

Одним із головних наслідків відсутності головуючого на пленарній зустрічі в період 2018/2019рр. стала відсутність у 2019р. інформаційно-роз'яснювальних візитів до держав, які не є учасниками, що їх зазвичай робить головуючий, і відсутність представника РКРТ на міжнародних конференціях і заходах. Франція продовжувала виконувати обов'язки координатора РКРТ та організувала дві координаційні зустрічі в Парижі у 2019р.³²

Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет

РКРТ доповнюється Гаазьким Кодексом протидії розповсюдженню балістичних ракет (*Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, HCOC*), розробленим у рамках РКРТ у 2002р., який відтоді перетворився на окремий політично обов'язковий інструмент прозорості і зміцнення довіри у сфері розповсюдження балістичних ракет³³. На відміну від режимів експортного контролю, які ухвалюють держави-учасниці консенсусним рішенням, будь-яка держава може приєднатися до *HCOC*, повідомивши про підписання МЗС Австрії, яке виступає центральним координатором *HCOC*. Держави-підписанти зобов'язуються виконувати обмежений перелік заходів прозорості та довіри. Зокрема вони погоджуються надавати річні декларації про національні програми та політику стосовно балістичних ракет і космічних пусків та обмінюватись попередніми повідомленнями про пуски та випробувальні польоти їх балістичних і космічних ракет³⁴.

18-а річна чергова зустріч *HCOC* відбулась у Відні 3-4 червня 2019р. за участі делегацій 74 із 140 держав-підписантів – дещо більше за кількість учасників попереднього року³⁵. Того підписала *HCOC* незадовго до чергової зустрічі, ставши його 140-м підписантом³⁶. Держави-підписанти обговорили ряд подій в галузі розповсюдження ракет, таких, як майбутнє припинення Договору про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Intermediate Nuclear Forces (INF) Treaty*), а також ракетні розробки Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР, Північна

³⁰ Missile Technology Control Regime, 'Public statement' (посилання 26).

³¹ Missile Technology Control Regime, 'Public statement' (посилання 26).

³² Missile Technology Control Regime, 'Public statement' (посилання 26).

³³ Hague Code of Conduct, 'What is HCOC?', Jan. 2019.

³⁴ Hague Code of Conduct, 'How to join HCOC', Nov. 2018.

³⁵ Hague Code of Conduct, '18th regular meeting of the subscribing states to the Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation', Press release, June 2019, p.1; та Hague Code of Conduct, '17th regular meeting of the subscribing states to the Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation', Press release, June 2018, p.1.

³⁶ Hague Code of Conduct, '18th regular meeting of the subscribing states to the Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation' (посилання 35), p.1.

Корея)³⁷. На черговій зустрічі представники Німеччини повідомили, що, за їх оцінкою, рівень надання попередніх повідомлень про пуски виріс до 73,1% у 2018р. з 66,9% у 2017р.³⁸ Вони також повідомили про 74 пуски – 29 пусків балістичних ракет і 43 космічні пуски – державами, що не підписали Кодекс, у 2018р.³⁹ Німецька пропозиція розпочати широке обговорення серед держав-підписантів, щоб визначити поріг для надання повідомлень про пуски, наразилася на змішану реакцію і не знайшла консенсусу на зустрічі. Крім чергової зустрічі, позачергова “неформальна експертна зустріч” 24 січня 2019р. дала ще одну можливість обмінятись поглядами⁴⁰.

Норвегія перебрала у Швеції головування на період 2019/2020рр.⁴¹ Держави-підписанти погодилися, щоб Швейцарія взяла на себе обов'язки головування на період 2020/2021рр. Новий голова з Норвегії назвав основними завданнями головування універсалізацію та подальше виконання *НСОС*, а також розвиток відносин *НСОС* з ООН та “іншими механізмами нерозповсюдження”, такими, як Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*) 1968р.⁴²

Під час головування Швеції відбулось кілька інформаційно-роз'яснювальних заходів, включно з регіональними семінарами в Карибському регіоні у листопаді 2018р., у Південній Азії в січні 2019р. та в Західній Африці в лютому 2019р.⁴³ Головуючий вдавався до двосторонніх заходів з метою універсалізації *НСОС* з кількома державами, що не підписали Кодекс, зокрема, очолив експертну місію до Малайзії для обговорення переваг підписання⁴⁴.

Група ядерних постачальників

Метою ГЯП є запобігання розповсюдженню ядерної зброї шляхом контролю поставок ядерних і пов'язаних з ними матеріалів, обладнання, програмного забезпечення та технологій. ГЯП було створено у 1974р., після першого ядерного випробування Індії – першого вибуху ядерного боєприпаса з часу укладання ДНЯЗ, який здійснила без'ядерна – згідно з Договором – держава. Кількість держав-учасниць ГЯП зростає з семи з часів її створення до 48⁴⁵. У 2019р. держави-учасниці ГЯП продовжували обговорення заявок держав на приєднання до ГЯП, але не досягли консенсусу стосовно прийому нових держав. Держави-учасниці продовжили обговорення технічних, правових

³⁷ Hague Code of Conduct, Immediate Central Contact (ICC), '18th HCOG Annual Regular Meeting: Chairperson's summary/plenary decisions', HCOG(19)016, 4 June 2019, para. 25.

³⁸ Hague Code of Conduct, ICC (посилання 37), para. 25.

³⁹ Hague Code of Conduct, ICC (посилання 37), para. 25.

⁴⁰ Hague Code of Conduct, ICC (посилання 37), para. 25.

⁴¹ Norwegian Ministry of Foreign Affairs, 'Norway assumes chairmanship of the Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation', Press release, 4 June 2019.

⁴² Hague Code of Conduct, ICC (посилання 37), para. 4.

⁴³ Hague Code of Conduct, ICC (посилання 37), para. 2.

⁴⁴ Hague Code of Conduct, ICC (посилання 37), para. 2.

⁴⁵ Nuclear Suppliers Group, 'Participants', [n.d.].

і політичних аспектів можливої участі в ГЯП держав, що не є сторонами ДНЯЗ⁴⁶. Воно охоплювало дискусію про виконання Заяви про цивільне ядерне співробітництво (*Statement on Civil Nuclear Cooperation*) з Індією 2008р. Ширші дебати з цього питання привернули особливу увагу після пленарної зустрічі ГЯП 2016р., коли Індія і Пакистан подали заявки на вступ⁴⁷. ГЯП не ухвалювала рішення про прийняття чи відхилення заявки тієї чи іншої держави у 2019р.

Казахстан у 2019р. перебрав головування в ГЯП і приймав пленарну зустріч у Нур-Султані 20-21 червня. На пленарній зустрічі Німеччина посіла посаду голови Консультативної групи (*Consultative Group*), Швеція залишилась головою Групи технічних експертів (*Technical Experts Group*), а США продовжили головувати на зустрічі з інформаційного обміну (*Information Exchange Meeting*)⁴⁸. Пленарна зустріч 2019р. продовжила обговорення подій, пов'язаних з ядерною діяльністю Північної Кореї; держави-учасниці висловили підтримку триваючим дипломатичним процесам⁴⁹. Вони підтвердили відданість “повному і всебічному виконанню” пов'язаних з ядерною зброєю резолюцій РБ ООН стосовно Північної Кореї⁵⁰. Вони також відзначили збереження зобов'язань згідно з Резолюцією РБ ООН 2231 від 2015р. стосовно ядерної програми Ірану та Спільного всеохопного плану дій (СВПД), що створив спеціальний “канал закупівлі” для постачання необхідної продукції, матеріалів, техніки, товарів і технологій для ядерної діяльності Ірану, що відповідає СВПД⁵¹. Незважаючи на вихід США з СВПД, ГЯП продовжувала отримувати звіти про канал закупівлі й вимагала подальших звітів⁵².

Під час пленарного засідання держави-учасниці погодили кілька змін до контрольних списків ГЯП у рамках регулярного перегляду з метою оновлення контрольних списків ГЯП відповідно до технічного прогресу⁵³. У 2019р. голова ГЯП виконував програму інформаційно-роз'яснювальної роботи з кількома організаціями ядерної промисловості та державами, що не

⁴⁶ Nuclear Suppliers Group, ‘Public statement of the 2019 NSG plenary’, Nur-Sultan, Kazakhstan, 21 June 2019.

⁴⁷ Деталі винятків з контролю над експортом, дозволених Індії США, та спроб Індії заручитися дипломатичною підтримкою членства див.: Maletta, G. et al., ‘The export control regimes’, *SIPRI Yearbook 2019*, pp.528-29; Bauer, S. et al., ‘The export control regimes’, *SIPRI Yearbook 2018*, pp.431-33; Bauer, S. and Maletta, G., ‘The export control regimes’, *SIPRI Yearbook 2017*, pp.600-601.

⁴⁸ Nuclear Suppliers Group, ‘Public statement of the 2019 NSG plenary’ (посилання 46).

⁴⁹ Nuclear Suppliers Group, ‘Public statement of the 2019 NSG plenary’ (посилання 46); про ядерну програму Північної Кореї див. розділ 9, підрозділ 2 цього видання.

⁵⁰ Останні – UN Security Council resolutions 2371, 5 Aug. 2017; 2375, 11 Sep 2017; 2397, 22 Dec. 2017. Нові резолюції РБ ООН із санкціями стосовно Північної Кореї не з'являлись з 2017р. Загальний огляд резолюцій РБ ООН із санкціями у відповідь на ядерні та ракетні випробування Північної Кореї див.: Kile, S. N., ‘International non-proliferation sanctions against North Korea’, *SIPRI Yearbook 2018*, pp.386-88.

⁵¹ UN Security Council Resolution 2231 (2015), 20 July 2015, annex A. Докладніше про СВПД див. розділ 9, підрозділ III цього видання.

⁵² Nuclear Suppliers Group, ‘Public statement of the 2019 NSG plenary’ (посилання 46), p.2.

⁵³ Nuclear Suppliers Group, ‘NSG Part 1 and Part 2 Control Lists updated’.

є її учасниками. На одному такому інформаційно-роз'яснювальному заході у квітні 2019р. представники ядерної промисловості обговорювали питання, серед яких “технологічний і промисловий розвиток у контексті Керівних принципів і контрольних списків ГЯП”⁵⁴. ГЯП організувала ще одну зустріч з представниками ядерної промисловості на пленарному тижні у червні 2019р. в Нур-Султані. Готуючись до наступної Конференції з огляду ДНЯЗ, що відбудеться у 2020р., держави-учасниці домовились провести навчання за участі зацікавлених держав за лаштунками Конференції з огляду, “щоб покращити розуміння ГЯП і її Керівних принципів”⁵⁵.

У 2019р. держави-учасниці продовжували розглядати на різних форумах як позитивні можливості, створені технічним розвитком, так і виклики розповсюдження, спричинені новими технологіями, як між собою, так і під час семінарів та конференцій *Track 1.5*. Голова ГЯП і держави-учасниці обговорили виклики для розповсюдження, спричинені технічним прогресом і т.зв. новітніми технологіями, включно з пошаровим синтезом, хмарними технологіями та передовою конструкцією реакторів. У межах ГЯП і на інших форумах також відбувались неформальні дискусії про можливості використання деяких технологій, таких, як блокчейн і штучний інтелект, для підвищення ефективності експортного контролю⁵⁶.

Вассенаарська домовленість

Мета ВД – підвищити прозорість і відповідальність під час поставок звичайних озброєнь і товарів та технологій подвійного використання і не дозволити таким поставкам сприяти “дестабілізуючому накопиченню” таких озброєнь і технологій – включно з передачею терористам – яке загрожувало б міжнародній і регіональній безпеці й стабільності⁵⁷. ВД створена на базі “Початкових елементів” (*Initial Elements*) у 1996р., як наступниця Координаційного комітету з багатостороннього експортного контролю (*Co-ordinating Committee for Multilateral Export Controls, COCOM*)⁵⁸ часів Холодної війни. Членство у ВД збільшилось з 33 держав-засновниць до 42 держав-учасниць. Індія – поки що остання держава, яка була прийнята у 2017р. У 2019р. нових членів не приймали⁵⁹.

ВД провела своє річне пленарне засідання 4-5 грудня 2019р. у Відні (Австрія), під головуванням Греції⁶⁰. 1 січня 2020р. головування перебрала Хорватія, Україна головуватиме в Загальній робочій групі (*General Working*

⁵⁴ Nuclear Suppliers Group, ‘Public statement of the 2019 NSG plenary’ (посилання 46), р.3.

⁵⁵ Nuclear Suppliers Group, ‘Public statement of the 2019 NSG plenary’ (посилання 46), р.1.

⁵⁶ Автор брав участь у кількох таких зустрічах як доповідач і модератор.

⁵⁷ Wassenaar Arrangement, ‘About us’, Updated 9 Aug. 2019.

⁵⁸ Wassenaar Arrangement, ‘About us’ (посилання 57).

⁵⁹ Griffiths, P., ‘Updates from the Wassenaar Arrangement’, SMi 14th Annual Conference, Defence Exports, 2019, Amsterdam, 25-26 Sep. 2019, p.2.

⁶⁰ Wassenaar Arrangement, ‘Statement issued by the plenary chair on 2019 outcomes of the Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies’, Vienna, 5 Dec. 2019, p.1.

Group), а Італія перебрала головування на зустрічі з ліцензування та виконання (*Licensing and Enforcement Officers Meeting*)⁶¹. Латвія у 2020р. продовжує головувати в Експертній групі (*Expert Group*).

Держави-учасниці затвердили ряд нових позицій у контрольних списках ВД⁶². Вони включали два нові напрями контролю деяких технологій кіберспостереження, що використовуються розвідслужбами та правоохоронними відомствами для моніторингу, збереження та аналізу даних зв'язку. Конкретно було додано контроль "техніки для моніторингу зв'язку", що охоплює деякі види "центрів моніторингу", які використовуються для збору, зберігання та аналізу даних з багатьох джерел⁶³. Також було додано контроль за "цифровими слідчими інструментами/системами криміналістичної експертизи", що охоплює деякі види інструментів, які використовують для зняття та аналізу даних, що зберігаються в мережах, комп'ютерах і мобільних пристроях⁶⁴. Таким чином, до списку подвійного використання Вассенаарської домовленості додано п'ять видів технологій кіберспостереження⁶⁵. Також було додано контроль за "програмним забезпеченням для кібервійни, ... суборбітальними космічними апаратами, технологією виробництва субстратів для сучасних мікросхем, гібридними верстатами та технікою і технологією літографії"⁶⁶. Держави-учасниці також змінили існуючі позиції контрольних списків, щоб роз'яснити контроль за "захистом від куль, оптичними сенсорами, шарикопідшипниками й неорганічними волокнистими та ниткоподібними матеріалами"⁶⁷. Також було послаблено контроль за окремими позиціями списків, включано з контролем за "деякими ламінатами та комерційними компонентами з вбудованою криптографією"⁶⁸.

Так звані новітні технології, критичні для безпеки, які ВД продовжує розглядати, охоплюють шпигунське програмне забезпечення, системи постановки перешкод для БПЛА, техніку пошарового синтезу та нові космічні апарати⁶⁹. Держави-учасниці визнають і намагаються вирішити проблему, спричинену "взаємопов'язаним розвитком як цивільного, так і військового застосування цих технологій" та "компромісом", якого він вимагає⁷⁰. Триватиме неформальний технічний діалог з РКРТ і ГЯП стосовно

⁶¹ Wassenaar Arrangement (посилання 60), p.2.

⁶² Wassenaar Arrangement (посилання 60), p.1.

⁶³ Wassenaar Arrangement (посилання 60), p.1; та 'Monitoring centres: Force multipliers from the surveillance industry', *Privacy International*, 29 Apr. 2014.

⁶⁴ Wassenaar Arrangement (посилання 60), p.1; та Fruhlinger, J., 'What is digital forensics? And how to land a job in this hot field', *CSO*, 25 Jan. 2019.

⁶⁵ Контроль за "Обладнанням для перехоплення мобільного зв'язку" додали у 2012р., контроль за "Системами спостереження за мережами з протоколом міжмережевої взаємодії (IP)" та "Програмним забезпеченням для проникнення" додали у 2013р. Докладніше див.: Bromley, M., *Export Controls, Human Security and Cybersurveillance Technology: Examining the Proposed Changes to the EU Dual-use Regulation* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2017).

⁶⁶ Wassenaar Arrangement (посилання 60), p.1.

⁶⁷ Wassenaar Arrangement (посилання 60), p.1.

⁶⁸ Wassenaar Arrangement (посилання 60), p.1.

⁶⁹ Griffiths, P., 'Multilateral export control regimes – the Wassenaar Arrangement', Address to the 26th Asian Export Control Seminar, 26-28 Feb. 2019, Tokyo, p.6.

⁷⁰ Griffiths (посилання 69), p.6.

пошарового синтезу (3D-друку) та інших конкретних позицій контрольних списків, “щоб уникнути дублювання”⁷¹.

На пленарній зустрічі ВД 2019р. держави-учасниці також оновили Керівний принцип з “Кращих практик експорту стрілецької зброї і легких озброєнь”, який востаннє оновлювали у 2007р. Крім того, вони також оновили настанови з “Кращих практик утилізації надлишкової/знятої з озброєння військової техніки” 2000р. Регулярний процес перегляду тривав, і було визначено інші керівні принципи, які потребуватимуть оновлення у 2020р.⁷²

У 2019р. Секретаріат ВД брав участь у ряді інформаційно-роз’яснювальних заходів, включно з міжнародними конференціями, подіями та освітніми ініціативами. Секретаріат брав участь у зустрічі Програми стипендіатів з роззброєння та міжнародної безпеки (*Disarmament and International Security Affairs Fellowship*) в Делі, 26-му азійському семінарі з експортного контролю в Токіо, Програмі навчання заради миру та безпеки (*OSCE-UNODA Scholarship for Peace and Security*) ОБСЄ-ООН, 6-й Міжнародній конференції з безпеки військових технологій (*International Defense Technology Security Conference*) в Сеулі, Семінарі з розбудови спроможностей (*Capacity Building Workshop*) СОР, п’ятій Конференції держав-учасниць Договору про торгівлю зброєю (ДТЗ) та Партнерській програмі з роззброєння (*Disarmament Fellows Programme*) ООН⁷³. Крім того, голова Секретаріату, головуючи експертних груп та кілька держав-учасниць брали участь у технічній інформаційно-роз’яснювальній місії в Ізраїлі⁷⁴.

Висновки

Чотири багатосторонні режими експортного контролю у 2019р. продовжували перегляд списків експортного контролю та керівних принципів, що призвело до ряду змін у контрольних списках усіх режимів. Найважливіше, що АГ продовжила консультації стосовно можливого додавання прекурсорів речовин сімейства “Новичок” до своїх контрольних списків і додала до контрольних списків кілька типів технологій кіберспостереження та позицію, що включає програмне забезпечення для кібервійни. Режими не приймали нових держав-учасниць (чи партнерів) у 2019р., незважаючи на ряд поданих заявок. Геополітична напруженість продовжувала впливати на роботу режимів, особливо на чутливі у політичному аспекті дії, такі, як заходи з обміну інформацією про спроби закупівель. ГЯП продовжувала розвивати взаємодію з промисловістю та консультації стосовно новітніх технологій. Кілька режимів більш змістовно взаємодіяли між собою у питаннях дублювання контрольних списків та потенційного перекриття в охопленні новітніх технологій. Попри

⁷¹ Griffiths (посилання 69), р.9.

⁷² Griffiths (посилання 69), р.9.

⁷³ Wassenaar Arrangement (посилання 60), р.2. Див., наприклад: Griffiths, P., ‘The Wassenaar Arrangement’s role for effective defence technology security and export control’, Defence Acquisition Programme Administration (DAPA) 6th International Defence Technology Security Conference, 20 June 2019, Seoul.

⁷⁴ Wassenaar Arrangement (посилання 60), р.2.

деяку стурбованість, висловлену державами-учасницями, більшість із них високо оцінили таку взаємодію, як цінний інструмент розгляду швидких технологічних змін, що впливають на всі режими. Розробка більш регламентованого процесу організації неформального спілкування експертів різних режимів на зустрічі технічних експертів РКРТ у 2019р. стала важливим першим кроком до вдосконалення діалогу між режимами з технічних питань.

IV. Події в контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

МАРК БРОМЛІ, ДЖОВАННА МАЛЕТТА

ЄС є наразі єдиною регіональною організацією, що має спільну правову базу контролю над експортом, посередництвом, транзитом і перевалкою товарів подвійного використання та, певною мірою, військової продукції. Головними елементами цієї правової бази є ембарго ЄС на поставки озброєнь, Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання (*EU Dual-use Regulation*), Спільна позиція ЄС стосовно експорту озброєнь (*EU Common Position on Arms Exports*), Директива про поставки в межах ЄС (*Intra-Community Transfers Directive*) і Регламент протидії катуванням (*Anti-Torture Regulation*)¹. Зміни в ембарго ЄС на поставки озброєнь описані у підрозділі II цього розділу. Цей підрозділ присвячено змінам у Регламенті ЄС стосовно виробів подвійного використання і Спільній позиції ЄС, які обидва переглядалися у 2019р. Держави-члени ЄС та Європейська служба з питань зовнішньої діяльності (*European External Action Service, EEAS*) завершили процес перегляду Спільної позиції ЄС у вересні 2019р. Перегляд Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання наприкінці 2019р. ще тривав.

Перегляд Регламенту стосовно виробів подвійного використання

Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання охоплює контроль над експортом, транзитом, посередництвом і перевалкою товарів, програмного забезпечення і технологій подвійного використання. Цей Регламент є законом прямої дії у державах-членах ЄС, але реалізується і виконується через національні системи контролю. Як передбачено у Статті 25 Регламенту стосовно виробів подвійного використання, цей інструмент переглядається з 2011р. У рамках цього процесу Єврокомісія у вересні 2016р. опублікувала у формі “переробленої” пропозиції проект нової редакції Регламенту². Європарламент опублікував запропоновані ним поправки до пропозиції Єврокомісії в січні 2018р., а Рада ЄС опублікувала свої побажання

¹ Council Regulation 428/2009 of 5 May 2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items, *Official Journal of the European Union*, L134, 29 May 2009; Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L335, 8 Dec. 2008; Directive 2009/43/EC of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 simplifying terms and conditions of transfers of defence-related products within the Community, *Official Journal of the European Union*, L146, 10 June 2009; Regulation (EU) 2016/2134 of the European Parliament and of the Council of 23 Nov. 2016 amending Council Regulation (EC) 1236/2005 concerning trade in certain goods which could be used for capital punishment, torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, *Official Journal of the European Union*, L338, 13 Dec. 2016.

² European Commission, ‘Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, transfer, brokering, technical assistance and transit of dual-use items (recast)’, COM(2016) 616 final, 28 Sep. 2016. Див. також: Bauer, S. and Bromley, M., ‘Developments in EU dual-use and arms trade controls’, *SIPRI Yearbook 2017*, pp.612-15.

на переговорах у червні 2019р.³ На відміну від поправок Європарламенту, які переважно підтримували або розширювали пропозиції Єврокомісії, побажання Ради багато в чому не збігаються з текстом Єврокомісії і спрямовані на те, щоб залишити великі розділи існуючого Регламенту без змін⁴.

Один з основних аспектів, у якому побажання Ради відрізняються від позиції Єврокомісії та Європарламенту, стосується створення “автономного” контрольного списку ЄС для позицій, не охоплених списками багатосторонніх режимів експортного контролю (див. підрозділ III цього розділу). Створення автономного списку пропонувалось Єврокомісією і було підтримане Європарламентом, насамперед, як засіб забезпечення контролю ЄС над експортом технологій кіберспостереження, які не контролюються Вассенаарською домовленістю про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами і технологіями подвійного використання. Після того Єврокомісія зазначала, що автономний список міг би служити механізмом, що дозволив би ЄС не відставати від намагань США створити нову систему контролю за експортом т.зв. “новітніх технологій”⁵. Під час переговорів, які закінчилися схваленням переговорного мандата, позиції держав-членів ЄС стосовно створення автономного списку ЄС розділилися. У січні 2018р. група з 11 держав-членів ЄС оприлюднила робочий документ, у якому висловлювалась умовна підтримка цієї пропозиції⁶. Однак у травні 2018р. група з дев’яти інших держав-членів ЄС оприлюднила другий робочий документ, у якому вона відкидалась, на тій підставі, що це поставить компанії з ЄС у невигідне становище та зменшить користь існуючого списку товарів подвійного призначення ЄС, як суміші зі списків, складених у рамках режимів⁷. З мандата Ради для переговорів прибрані всі згадки про розробку автономного списку.

Інші сфери, у яких позиції Єврокомісії, Європарламенту та Ради відрізняються, включають запровадження нових Генеральних експортних дозволів

³ European Parliament, ‘Amendments adopted by the European Parliament on 17 Jan. 2018 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, transfer, brokering, technical assistance and transit of dual-use items (recast) (COM (2016)0616–C8-0393/2016–2016/0295(COD))’, 17 Jan. 2018; та Council of the European Union, ‘Proposal for a for a regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, brokering, technical assistance, transit and transfer of dual-use items (recast) – Mandate for negotiations with the European Parliament (2016/0295(COD))’, 5 June 2019.

⁴ Докладніший загальний огляд пропозиції Єврокомісії та поправок Європарламенту див.: Bromley, M. and Maletta G., ‘Developments in the European Union’s dual-use and arms trade controls’, *SIPRI Yearbook 2019*, pp.532-37.

⁵ See European Commission, *Progress Report on the Implementation of the EU–US Joint Statement of 25 July 2018*, 25 July 2019, pp. 25-26. For more information on the US steps towards adopting expanded national controls on emerging technology, see Bromley, M. and Brockmann, K., ‘Controlling technology transfers and foreign direct investment: The limits of export controls’, *SIPRI Yearbook 2019*, pp. 538–45.

⁶ Council of the European Union, General Secretariat, ‘EU export control: Recast of the Regulation 428/2009’, Working paper WK 1019/2018 INIT, 29 Jan. 2018.

⁷ Council of the European Union, ‘Paper for discussion: For adoption of an improved EU Export Control Regulation 428/2009 and for cyber-surveillance controls promoting human rights and international humanitarian law’, Working paper WK5755/2018 INIT, 15 May 2018.

(*General Export Authorisations, EUGEA*) ЄС для полегшення експорту з “малим ризиком”; включення згадки про права людини та міжнародне гуманітарне право (МГП) до тексту Регламенту стосовно виробів подвійного використання; внесення змін до визначення посередництва; обмеження контролю за позиціями, пов’язаними з криптографією; та більша гармонізація покарань, які держави накладають за порушення експортного контролю. В усіх сферах переговорний мандат Ради відхиляє зміни у пропозиції Єврокомісії та підтримані й розширені у поправках Європарламенту⁸.

У відповідності до законодавчих процедур ЄС, для затвердження остаточного варіанту у другій половині 2019р. почалось обговорення пропозиції Єврокомісії в рамках “триалогу” за участі Єврокомісії, Європарламенту та Ради (представленої Фінляндією, яка головувала в Раді до кінця 2019р.). Учасники “триалогу” не змогли досягти остаточної домовленості⁹. Тому цей процес буде продовжено у 2020р. за участі Хорватії, яка перебирає головування в Раді з початку 2020р., замінивши Фінляндію в якості представника Ради.

На час написання не ясно, чи призведе процес “триалогу” до появи нового варіанту Регламенту, на який погодяться всі сторони. Наразі, розбіжності між позиціями Єврокомісії, Європарламенту та Ради є суттєвими. Насправді вони вказують на різні погляди на загальну мету Регламенту стосовно виробів подвійного використання та на те, наскільки ЄС може і має виходити за межі спільно встановлених норм під час визначення умов та спрямованості експортного контролю ЄС. Тим не менш, неспроможність завершити процес перегляду не завадила зробити інші кроки на підтримку більш гармонізованого виконання існуючого Регламенту. Наприклад, у липні 2019р. ЄС опублікував комплекс необов’язкових настанов для компаній з інформацією про те, як розробити та впровадити внутрішні програми для виконання вимог Регламенту стосовно виробів подвійного використання¹⁰. Єврокомісія та держави-члени ЄС також продовжили роботу з розробки додаткового комплексу настанов, призначеного для дослідницького сектору¹¹.

Перегляд Спільної позиції ЄС стосовно експорту озброєнь

На початку 2018р., згідно з дорученням Ради ЄС від 2015р., *EEAS* та держави-члени ЄС почали процес перегляду Спільної позиції ЄС з метою оцінки

⁸ Загальний огляд див.: Akin Gump, ‘EU trade update: Council issues negotiating mandate for recast Dual Use Regulation’, Press release, 11 June 2019; та Bromley, M. and Gerharz, P., ‘Revising the EU Dual-use Regulation: Challenges and opportunities for the trilogue process’, SIPRI Topical backgrounder, 7 Oct. 2019.

⁹ Chardon, S., ‘EU export controls: 2019 update’, Paper presented at the Export Control Forum 2019, 13 Dec. 2019, p.4.

¹⁰ Commission Recommendation (EU) 2019/1318 of 30 July 2019 on internal compliance programmes for dual-use trade controls under Council Regulation (EC) No 428/2009, *Official Journal of the European Union*, L205, 5 Aug. 2019.

¹¹ Chardon (посилання 9), p.8s.

Врізка 14.1. Вісім критеріїв Спільної позиції Європейського Союзу стосовно експорту озброєнь

1. Повага до міжнародних зобов'язань та обов'язків держав-членів, зокрема, санкцій, запроваджених Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй або Європейським Союзом, угод про нерозповсюдження тощо, а також інших міжнародних зобов'язань.
2. Повага до прав людини в країні кінцевого призначення, а також повага цієї країни до міжнародного гуманітарного права.
3. Внутрішня ситуація в країні кінцевого призначення, як функція існування напруженості чи збройних конфліктів.
4. Збереження миру, безпеки й стабільності в регіоні.
5. Національна безпека держав-членів і територій, за зовнішні відносини яких відповідає держава-член, а також дружніх і союзних країн.
6. Поведінка країни-покупця в міжнародному співтоваристві, зокрема, її ставлення до тероризму, характер її союзів та її повага до міжнародного права.
7. Наявність ризику того, що військова технологія чи техніка потрапить до іншого одержувача в країні покупця чи буде реекспортована за небажаних умов.
8. Відповідність експорту військової технології чи техніки технічним та економічним можливостям країни-одержувача, враховуючи бажаність того, щоб держава забезпечували законні потреби своєї безпеки та оборони з мінімальним відволіканням людських та економічних ресурсів на озброєння.

Джерело: Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L335, 8 Dec. 2008.

її дотримання та “виконання завдань”¹². Цей процес завершився майже через два роки, у вересні 2019р., ухваленням нового рішення Ради про зміну тексту Спільної позиції ЄС¹³. Посібник користувача (*User's Guide*) до Спільної позиції ЄС, де містяться настанови, як застосовувати цей інструмент, теж зазнав деяких змін¹⁴. Натомість попередній і перший перегляд Спільної позиції ЄС між 2011р. і 2015р. залишив формулювання головного документа незмінними, обмеживши зміни лише Посібником користувача¹⁵.

Зміни, внесені до тексту Спільної позиції ЄС, переважно обмежувались деякими формальними поправками. Формулювання восьми критеріїв, які держави зобов'язані брати до уваги, оцінюючи експорт озброєнь (врізка 14.1), залишаються загалом незмінними. Єдина суттєва зміна, внесена до першого критерію, стосується міжнародних зобов'язань держав, вона розширює

¹² Council of the European Union, ‘Council conclusions relating to the review of Common Position 2008/944/CFSP on arms exports and the implementation of the Arms Trade treaty (ATT)’, 20 July 2015.

¹³ Council of the European Union, ‘Control of arms export: Council adopts conclusions, new decision updating the EU’s common rules and a revised user’s guide’, Press release, 16 Sep. 2019.

¹⁴ Council of the European Union, ‘User’s Guide to Council Common Position 2008/944/CFSP (as amended by Council decision (CFSP) 2019/1560) defining common rules governing the control of exports of military technology and equipment’, 12189/19, 16 Sep. 2019.

¹⁵ Про результат першого процесу перегляду Спільної позиції ЄС див.: Bauer, S. and Bromley, M., ‘European Union export control developments’, section IV in ‘Dual-use and arms trade controls, *SIPRI Yearbook 2016*, pp.768-69.

список відповідних міжнародних документів¹⁶. Преамбулу змінено додаванням посилань на Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ) 2013р., Порядок денний сталого розвитку ООН 2030р. та Стратегію ЄС проти незаконних поставок вогнепальної, стрілецької зброї та легких озброєнь (СЗЛО) 2018р.¹⁷ Інші поправки до тексту критеріїв не вносились, незважаючи на заклики неурядових організацій (НУО) до кращого узгодження окремих розділів з формулюваннями ДТЗ¹⁸.

Натомість зміни до Посібника користувача узгодили Спільну позицію ЄС з ДТЗ, розширивши існуючі згадки про обов'язок держав оцінювати ризик застосування експортованої зброї для вчинення актів гендерного насильства та пояснивши, як здійснювати оцінки в рамках виконання критерію 2; а також включивши додаткові вказівки стосовно виконання критерію 7¹⁹.

Інші зміни в тексті Спільної позиції ЄС стосувались робочих положень, зокрема зобов'язань звітності. Щоб зменшити затримки публікації Річного звіту ЄС про експорт озброєнь, що часто згадувались серед недоліків виконання Спільної позиції ЄС, останнім терміном подання інформації державами-членами для звіту тепер встановлено 30 червня кожного року²⁰. Крім того, після багатьох рекомендацій дослідницьких центрів, НУО та парламентарів ЄС, спрямованих на підвищення зручності користування Річним звітом ЄС, було вирішено перетворити цей Звіт на "онлайн-базу даних з пошуком", щоб зробити подачу даних більш доступною і, відповідно, прозорою²¹. Посібник користувача тепер містить додаткову інформацію про те, як виконувати зобов'язання звітності, такі, як роз'яснення термінів "експорт", "експортна ліцензія" та "фактичний експорт" згідно з його положенням²². Крім того, перегляд Спільної позиції ЄС тепер відбуватиметься кожні п'ять років, замість трьох. Інші зміни включали докладніші інструкції стосовно ролі та застосування онлайн системи Робочої групи Ради ЄС з питань

¹⁶ У Спільній позиції ЄС тепер прямо згадується Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ), Конвенція про "негуманну" зброю (КНЗ) та відповідні Протоколи до них, Оттавська конвенція та Програма дій ООН стосовно стрілецької зброї та легких озброєнь (*UNPOA*) як міжнародні документи, зобов'язання за якими мають враховувати держави-члени під час оцінки дозволів на експорт озброєнь. Див.: Council of the European Union, 'Council Decision (CFSP) 2019/1560 of 16 Sep. 2019 amending Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing control of exports of military technology and equipment', L239, 17 Sep. 2019.

¹⁷ Загальний огляд та інші деталі Договору про торгівлю зброєю див. у додатку А, підрозділ I цього видання. Про Порядок денний сталого розвитку 2030р. див.: United Nations, *Transforming our World: The 2020 Agenda for Sustainable Development*, A/Res/70/1. Стратегію ЄС стосовно СЗЛО див.: Council of the European Union, 'Council conclusions on the adoption of an EU strategy against illicit firearms, small arms & light weapons and their ammunition', 1351/18, 19 Nov. 2018, annex.

¹⁸ Saferworld, 'Notes from civil society-COARM workshop on the review of Common Position 2008/944/CFSP', Nov. 2018.

¹⁹ Council of the European Union, 12189/19 (посилання 14).

²⁰ Council of the European Union, L239 (посилання 16); Bauer, S., et al., *The Further Development of the Common Position 944/2008/CFSP on Arms Exports Control* (European Parliament, Directorate-General for External Policies, Policy Department: Brussels, July 2018), p.24.

²¹ Council of the European Union, L239 (посилання 16), p.3; Bauer et al. (посилання 20), p.24; Saferworld (посилання 18); та European Parliament, 'Report on arms exports: Implementation of Common Position 2008/944/CFSP (2018/2157(INI))', A8-0335/2018, 16 Oct. 2018, para. 7(c).

²² Council of the European Union, 12189/19 (посилання 14).

експорту озброєнь (*Council Working Party on Conventional Arms Exports, COARM*)²³. Нарешті, висновки Ради стосовно процесу перегляду теж закликали *COARM* “розглянути рішення про сертифікати кінцевого користувача” для експорту СЗЛО та боеприпасів для них – питання, що вже згадувалось у Стратегії ЄС стосовно СЗЛО 2018р.²⁴

Зміни до Статті 7 Спільної позиції ЄС закликають держави-члени визначити “можливі заходи з подальшого зближення”²⁵. Однак серед держав-членів ЄС спостерігається суттєвий спротив здійсненню конкретних кроків для реального зближення, а також значні відмінності стосовно виконання Спільної позиції ЄС. У процесі перегляду ці відмінності були особливо помітними в різних підходах урядів держав-членів ЄС до експорту озброєнь учасникам коаліції на чолі з Саудівською Аравією, які беруть участь у військових діях у Ємені з 2015р.²⁶

Розбіжності в політиці ЄС стосовно експорту озброєнь до Саудівської Аравії

Побоювання, що учасники коаліції на чолі з Саудівською Аравією можуть порушувати МГП під час військової операції у Ємені – про що йдеться у повідомленнях органів ООН та міжнародних НУО – призвели до дебатів у країнах ЄС про те, чи відповідає експорт озброєнь до цих держав критеріям Спільної позиції ЄС та зобов'язанням, визначеним у ДТЗ²⁷. Зокрема, через це деякі держави-члени ЄС, зокрема, Нідерланди, Німеччина та Швеція, вирішили припинити чи призупинити експорт деяких своїх озброєнь окремим учасникам арабської коаліції, у т.ч. Саудівській Аравії²⁸. Убивство саудівського журналіста Джамаля Хашогджі (*Jamal Khashoggi*) у консульстві Саудівської Аравії у Стамбулі у жовтні 2018р. також вплинуло на рішення деяких із цих держав-членів ЄС перейти до більш обмежувальної політики експорту озброєнь до Саудівської Аравії²⁹. Натомість інші

²³ Робоча група Ради ЄС з питань експорту озброєнь (*COARM*) займається діяльністю, пов'язаною з контролем експорту звичайних озброєнь. *COARM* також займається інформаційно-роз'яснювальною роботою, налагодженням політичного діалогу з країнами, що не належать до ЄС, та участю у процесі ООН, пов'язаних з ДТЗ.

²⁴ Council of the European Union, ‘Council conclusions on the review of Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 on the control of arms exports’, 12195/19, 16 Sep. 2019, para. 13. Див. також: Council of the European Union, 1351/18 (посилання 17), annex, pp.12, 15.

²⁵ Council of the European Union, 12195/19 (посилання 24), annex, para. 1.

²⁶ Про збройний конфлікт у Ємені див. розділ 6, підрозділ V цього видання.

²⁷ Крім Саудівської Аравії, цими державами є Бахрейн, Єгипет, Йорданія, Кувейт, Сенегал, Судан та ОАЕ; Катар брав участь до червня 2017р., Марокко – до лютого 2019р. Приклади дебатів див.: United Nations, Security Council, ‘Final report of the Panel of Experts in accordance with paragraph 6 of Resolution 2402 (2018)’, S/2019/83, 25 Jan. 2019, pp.47-51; Human Rights Watch (HRW), ‘Yemen’, *World Report 2019: Events of 2018* (HRW: New York, 2019), p.663; та Amnesty International, ‘Yemen’, *Human Rights in the Middle East and North Africa: Review of 2018* (Amnesty International: London, 26 Feb. 2019), p.70.

²⁸ Bromley and Maletta, ‘Developments in the European Union’s dual-use and arms trade controls’ (посилання 4), pp.535-37; Bromley, M. and Maletta, G., ‘The conflict in Yemen and [the] EU’s arms export controls: Highlighting the flaws in the current regime’, SIPRI Essay, 16 Mar. 2018.

²⁹ Bromley, M. and Maletta, G., ‘Developments in the European Union’s dual-use and arms trade controls’ (посилання 4), pp.535-37.

держави-члени, такі, як Велика Британія, Франція та, до липня 2019р., Італія опирались тиску громадськості та продовжували поставки. У відповідь організації громадянського суспільства та НУО цих країн пробували оскаржити законність їх рішень про експорт озброєнь у суді, з різним успіхом³⁰.

У Великій Британії апеляційний суд у червні 2019р. визнав, що затверджений Урядом процес оцінки наявності реального ризику порушення МПІ Саудівською Аравією був “незаконним”³¹. У відповідь Уряд заявив, що оскаржить це рішення, але наразі припинив видачу нових експортних ліцензій на поставки Саудівській Аравії та “іншим партнерам по коаліції” зброї, яка може бути використана у конфлікті в Ємені³². В Італії позов проти італійського управління з ліцензування експорту (*Unita' per le autorizzazioni dei materiali d'armamento, UAMA*) та виробника озброєнь *RWM Italia* було відхилено державним прокурором у жовтні 2019р.³³ Заявник спочатку просив прокурора розслідувати кримінальну відповідальність *UAMA* та *RWM* за експорт авіабомб, що нібито використовувались в авіаударі коаліції на чолі з Саудівською Аравією по цивільних у жовтні 2016р. Заявник також стверджував, що Уряд Італії не дотримався національного законодавства й міжнародного права, що регулює експорт озброєнь. Уряд Італії влітку 2019р. заявив про намір призупинити весь експорт авіабомб та їх компонентів до Саудівської Аравії та ОАЕ у липні 2019р., але не відомо, чи вплинув той позов на це рішення. У Франції паризький адміністративний суд відхилив вимогу призупинити французький експорт озброєнь до Саудівської Аравії через його невідповідність зобов'язанням Франції як держави-сторони ДТЗ, і це рішення було підтвержене апеляційним адміністративним судом у вересні 2019р.³⁴ У листопаді 2019р. залучені НУО заявили про намір порушити цю справу у Державній раді Франції³⁵.

З іншого боку, принаймні в одному випадку військові компанії оскаржили рішення своїх урядів обмежити експорт до Саудівської Аравії. У грудні 2019р. франкфуртський адміністративний суд у Німеччині анулював фактичну заборону експорту дочірньою компанією групи *Rheinmetall* військових вантажівок до Саудівської Аравії. Суд вирішив, що рішення Уряду призупинити

³⁰ Maletta, G., ‘Legal challenges to EU member states’ arms exports to Saudi Arabia: Current status and potential implications’, SIPRI Topical backgrounder, 28 June 2019.

³¹ British Courts and Tribunals Judiciary, Press summary of *The Queen (on the application of Campaign Against Arms Trade) v The Secretary of State for International Trade* [2019] EWCA Civ 1020, 20 June 2019, p.1. Усі документи, що стосуються цієї справи, див.: Campaign Against Arms Trade (CAAT), ‘Saudi Arabia-Legal challenge’, Updated 20 Sep. 2019.

³² Fox, L. (British Secretary of State for International Trade, Department for International Trade), Letter to Graham Jones MP, Chair of the Committees on Arms Export Controls House of Commons, 24 June 2019.

³³ European Center for Constitutional and Human Rights (ECCHR), ‘European responsibility for war crimes in Yemen’, [n.d.].

³⁴ Paris Administrative Court, Judgement no. 1807203 of 8 July 2019; Action Securite Ethique Republicaines (ASER), ‘Le tribunal administratif de Paris se declare competent pour juger de la légalité des ventes d’armes de la France dans la guerre au Yémen mais valide celles-ci’, 9 July 2019; та Paris Administrative Court of Appeal, Ordinance no. 19 PA02929 of 26 Sep. 2019.

³⁵ ‘Yémen: Des ONG tentent un nouveau recours contre les ventes d’armes françaises’, Reuters, 19 Nov. 2019.

видану раніше експортну ліцензію було формально невірним, оскільки не відповідало обов'язковим юридичним вимогам стосовно припинення дії ліцензій. Суд також зазначив, що інтереси зовнішньої та безпекової політики не звільняють Уряд від дотримання цих вимог у приписах, які той видає. Однак вердикт суду ще не набув чинності, і німецький Уряд може оскаржити це рішення³⁶.

Поділ між державами-членами ЄС у питанні експорту озброєнь коаліції на чолі з Саудівською Аравією, на думку деяких оглядачів, може вплинути не лише на здатність ЄС говорити “одним голосом” з питань міжнародної та регіональної безпеки, але й на авторитетність та дієвість самої Спільної позиції ЄС³⁷. Крім того, така розбіжність у позиціях може вплинути на триваючі спроби зміцнення європейського військового співробітництва шляхом створення Європейського оборонного фонду (*European Defence Fund, EDF*). *EDF* покликаний досягти цієї мети, підтримуючі спільні проекти військових досліджень і розробок і, відповідно, спільне виробництво систем озброєнь. Однак, враховуючи залежність європейської оборонної промисловості від експорту, розбіжності у застосуванні критеріїв експортного контролю потенційно можуть стати проблемою для довгого життя цього проекту³⁸.

Висновки

Процеси перегляду Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання та Спільної позиції ЄС відбувались на різній правовій основі та за участі різних суб'єктів. Тим не менш події у 2019р. вказують на певні спільні риси, що можуть мати глибші наслідки для системи експортного контролю ЄС. В обох випадках держави-члени ЄС чинили спротив внесенню серйозних змін до текстів цих документів і займали позицію, відмінну від органів ЄС – та, певною мірою, від організацій громадянського суспільства – стосовно цілей, яких мали б досягти ці документи. Відмінності між позиціями Єврокомісії, Європарламенту та Ради ЄС під час перегляду Регламенту стосовно виробів подвійного використання були такими, що цей процес не завершився до кінця 2019р. Водночас самі держави-члени ЄС по-різному виконували ці документи – як показала їх політика експорту озброєнь до Саудівської Аравії – і мали різні погляди на те, якою має бути сфера їх застосування, що й виявив тривалий процес вироблення мандата Ради на переговорах про запропоновану Єврокомісією переробку Регламенту. Вказані розбіжності викликають питання про довгострокову дієвість цих документів і їх здатність реагувати на нові загрози безпеці.

³⁶ Hessen Administrative Court, ‘Verwaltungsgericht hebt faktisches Ausfuhrverbot wegen formeller Fehler auf’, Press release, 3 Dec. 2019.

³⁷ Cops, D. and Duquet, N., ‘Reviewing the EU Common Position on arms exports: Whither EU arms transfer controls?’, Flemish Peace Institute (FPI) report (FPI: Brussels, 3 Dec. 2019); Bromley and Maletta, ‘The conflict in Yemen and [the] EU’s arms export controls: Highlighting the flaws in the current regime’ (посилання 28).

³⁸ Cops, D. and Buytaert, A., ‘Sustainable EU funding of European defence cooperation? Accountable and transparent coordination of arms export policies needed’, FPI report (FPI: Brussels, 3 Dec. 2019).

Додатки

**Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями
та з роззброєння**

**Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця
в галузі безпеки**

Додаток В. Хронологія 2019р.

Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння

У додатку наводиться перелік багатосторонніх і двосторонніх угод, конвенцій, протоколів і договорів з контролю над озброєннями та з роззброєння. Якщо не зазначене інше, інформація стосовно статусу угод, учасників і підписантів наводиться станом на 1 січня 2020р. Про згадувані тут організації міжнародного співробітництва в галузі безпеки див. додаток Б.

Примітки

1. Угоди розподілені на універсальні (багатосторонні угоди, що відкриті для всіх країн, підрозділ I), регіональні (багатосторонні угоди, відкриті для країн окремого регіону, підрозділ II) та двосторонні (підрозділ III). Перелік угод упорядкований у хронологічному порядку їх прийняття, підписання або відкриття для підписання (багатосторонні угоди) чи підписання (двосторонні угоди). Крім того, наведені також дати набуття чинності та зазначені депозитарії багатосторонніх договорів.

2. Головне джерело інформації – надані депозитаріями переліки підписантів і сторін договорів. У списку сторін договору та підписантів ті країни, що виділені курсивом, ратифікували, приєдналися, стали правонаступницями або підписали угоду протягом 2019р.

3. У переліках наведені держави та організації як сторони, що ратифікували, приєдналися або стали правонаступницями угод, станом на 1 січня 2020р. Оскільки багато договорів набувають чинності із затримкою на певний період після ратифікації або приєднання держави, то наслідком затримки до кінця 2019р. може бути не повне набуття чинності для такої держави, станом на 1 січня 2020р.

4. Колишні території, які не мали власного державного управління, після здобуття незалежності іноді декларують приєднання до всіх угод, укладених колишньою метрополією. У цьому додатку сторонами вважаються лише ті нові держави, які однозначно декларували подовження участі в угодах або повідомили депозитаріїв про правонаступництво. Російська Федерація підтвердила подовження всіх міжнародних зобов'язань за угодами, укладеними СРСР.

5. Якщо не зазначене інше, багатосторонні угоди, що згадуються в цьому додатку, відкриті для підписання, ратифікації, приєднання або правонаступництва для всіх держав або всіх держав відповідної зони або регіону або всіх членів певної міжнародної організації для підписання. Не всі підписанти та сторони договору є країнами-членами ООН. Ряд країн не визнали Тайвань незалежною державою; проте, він згадується як сторона ратифікованих ним угод.

6. Де можливо, вказується джерело розміщення точної копії тексту договору. Ними можуть бути депозитарій, агенція чи секретаріат відповідного договору, або Збірник договорів Організації Об'єднаних Націй (*United Nation Treaty Series*, <<http://treaties.un.org/>>).

7. Прийняті скорочення: ДРК – Демократична Республіка Конго; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати; ПАР – Південна Африка (Південноафриканська Республіка); ЦАР – Центральноафриканська Республіка (*перекл.*).

8. Переліки держав наведені за англійською абеткою (*перекл.*).

9. Назви договорів, конвенцій, угод, протоколів, які підписала, ратифікувала або до яких приєдналась Україна, взяті з бази даних законодавства України – <http://www.rada.gov.ua> (*перекл.*).

I. Універсальні угоди

Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (Женевський протокол від 1925р.)

Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare (1925 Geneva Protocol)

Підписаний в Женеві 17 червня 1925р.; набув чинності 8 лютого 1928р.; депозитарій – Уряд Франції

Протокол забороняє застосування задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів під час війни. Протокол є основою міжнародної заборони на застосування хімічних і біологічних засобів. Дотримання цих зобов'язань і принципів Протоколу підкріплене підписанням Конвенції 1972р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї.

Сторони (143): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чилі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Смен

Примітки: Окремі держави, приєднавшись до Протоколу, висловили застереження, якими залишили за собою право на застосування хімічної чи біологічної зброї проти держав, що не є учасниками Протоколу, проти коаліцій, до складу яких належать держави, що не є учасниками Протоколу, чи у відповідь на застосування стороною-агресором хімічної чи ядерної зброї. Більшість із цих держав згодом відкликали свої застереження (зокрема, після укладення Конвенції 1972р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї), оскільки вони суперечили їх зобов'язанням як держав-учасниць цих Конвенцій.

На додаток до цих “прямих” застережень, ряд держав, що декларували приєднання до Протоколу після набуття ними незалежності, успадкували застереження, заявлені їх відповідними державами-попередниками. Наприклад, такі застереження стосуються держав, що здобули незалежність від Великої Британії і Франції до того, як ті відкликали ці змінили свої застереження. Держави, що приєдналися до Протоколу, а не успадкували участь, не успадкували й відповідні застереження.

Текст Протоколу: League of Nations, Treaty Series, vol.94 (1929), pp.65-74, <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume94/v94.pdf>>

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Конвенція про геноцид)

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Genocide Convention)

Відкрита для підписання в Парижі 9 грудня 1948р.; набула чинності 12 січня 1951р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Згідно з положеннями Конвенції, будь-які акти, спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої, оголошуються злочинами та підлягають покаранню відповідно до міжнародного права.

Сторони (152): Афганістан, Албанія*, Алжир*, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос, Білорусь*, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія*, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Йорданія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Малаві, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, *Маврікій*, Мексика, Молдова, Монако, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік, М'янма*, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігерія, Норвегія, Північна Македонія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія, Румунія*, Росія*, Руанда, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна*, ОАЕ*, Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Зімбabwe

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Домініканська Республіка

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1951/01/1951011208-12PM/Ch_IV_1p.pdf>

IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни

Geneva Convention (IV) Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War

Відкрита для підписання в Женеві 12 серпня 1949р.; набула чинності 21 жовтня 1950р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

IV Женевська конвенція встановлює правила захисту цивільних осіб у районах бойових дій і на окупованих територіях. Три інші конвенції були укладені в той же час на Конференції дипломатичного рівня, що відбулася 21 квітня 12 серпня 1949р.: I Конвенція про покращення долі поранених і

хворих у діючих арміях; II Конвенція про покращення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; III Конвенція про поводження з військовополоненими.

Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за рік до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до відновлення миру та виконання стороною зобов'язань відповідно до Конвенції.

Сторони (196): Афганістан, Албанія*, Алжир, Андорра, Ангола*, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія*, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ерітрея, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау*, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*, Ірак, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Північна Корея*, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбик, М'яма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія*, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія*, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам*, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ, Уругвай*, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам*, Ємен*, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/070116-conv4_e.pdf>

**Додатковий Протокол I до Женевських конвенцій 1949р.,
що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів**

**Protocol I Additional to the 1949 Geneva Conventions, and Relating to
the Protection of Victims of International Armed Conflicts**

**Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій 1949р.,
що стосується захисту жертв збройних конфліктів
неміжнародного характеру**

**Protocol II Additional to the 1949 Geneva Conventions,
and Relating to the Protection of Victims of Non-International
Armed Conflicts**

*Відкриті для підписання в Берні 12 грудня 1977р.;
набули чинності 7 грудня 1978р.; депозитарій – Уряд Швейцарії*

Протоколи підтверджують, що сторони, які беруть участь у міжнародних і неміжнародних збройних конфліктах, мають дотримуватися певних обмежень у виборі засобів і методів збройної боротьби. Забороняється застосовувати зброю та інші засоби збройної боротьби, використання яких призведе до надмірних каліцтв і зайвих страждань.

Ст.36 Протоколу I вимагає від держави-сторони під час розробки або придбання нової зброї визначити, чи не заборонене її використання міжнародним правом.

Сторони Протоколу I (174) та Протоколу II (169): Афганістан, Албанія, Алжир*, Ангола*, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь*, Бельгія*, Бельіз, Бенін, Болівія*, Боснія та Герцеговина*, Ботсвана, Бразилія*, Бруней, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді, Кабо-Верде*, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чілі*, Китай*, Колумбія*, Комори, ДРК*, Республіка Конго, Острови Кука*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар, Хорватія*, Куба, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет*, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія*, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея*, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан*, Гондурас, Угорщина*, Ісландія*, Ірак¹, Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія*, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея¹, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото*, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Мадагаскар*, Малаві*, Мальдіви, Малі*, Мальта*, Мавританія, Маврійський*, Мексика¹, Мікронезія, Молдова, Монако*, Монголія*, Чорногорія*, Марокко, Мозамбік, Намібія*, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія*, Оман*, Палау, Палестина, Панама*, Парагвай*, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови, ПАР, Південний Судан, Іспанія*, Судан, Сурінам, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*¹, Таджикистан*, Танзанія, Тімор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам¹, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколі I.

Підписали, але не ратифікували Протоколи I та II (3): Іран, Пакистан, США

Текст Протоколу I: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/77prot1_en.pdf>

Текст Протоколу II: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/77prot2_en.pdf>.

Договір про Антарктику

Antarctic Treaty

Підписаний 12 першими сторонами у Вашингтоні 1 грудня 1959р.; набув чинності 23 червня 1961р.; депозитарій – Уряд США

Проголошує Антарктичний регіон зоною, яка може використовуватися винятково в мирних цілях. Забороняє проведення в Антарктиці будь-яких акцій

військового характеру, зокрема, розміщення військових баз та об'єктів, проведення військових маневрів або випробувань будь-яких видів зброї. Договір забороняє здійснювати в Антарктиці ядерні вибухи та використовувати територію материка для утилізації ядерних відходів.

Держави, зацікавлені у здійсненні в Антарктиці науково-дослідницької діяльності шляхом розгортання там наукових станцій чи надсилання наукових експедицій, зобов'язані стати сторонами консультативних зустрічей. Сторони, які беруть участь у консультаціях, проводять регулярні зустрічі для обміну інформацією та консультацій з питань, що стосуються Антарктики, а також вироблення рекомендацій для урядів зі сприяння реалізації принципів і цілей Договору. Сторони мають право інспектування будь-якої станції чи споруди в Антарктиці з метою підтвердження дотримання вимог Договору.

Сторони (54): Аргентина*, Австралія*, Австрія, Білорусь, Бельгія*, Бразилія*, Болгарія*, Канада, Чілі*, Китай*, Колумбія, Куба, Чехія*, Данія, Еквадор*, Естонія, Фінляндія*, Франція*, Німеччина*, Греція, Гватемала, Угорщина, Ісландія, Індія*, Італія*, Японія*, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Малайзія, Монако, Монголія, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Норвегія*, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Перу*, Польща*, Португалія, Румунія, Росія*, Словаччина, *Словенія*, ПАР*, Іспанія*, Швеція*, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія*, Україна*, Уругвай*, США*, Венесуела

* Сторони (29), які мають право, згідно зі статтею IX Договору, брати участь у консультативних зустрічах.

Текст Договору: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/documents/ats/treaty_original.pdf>

Протокол про охорону навколишнього середовища (**Мадридський протокол 1991р.**), відкритий для підписання 4 жовтня 1991р., набув чинності 14 січня 1998р. Визначає Антарктику як природний заповідник, регіон миру та науки.

Текст Протоколу: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/documents/recatt/Att006_e.pdf>

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою (Договір про часткову заборону ядерних випробувань)

Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water (Partial Test-Ban Treaty, PTBT)

Підписаний першими трьома сторонами в Москві 5 серпня 1963р.; відкритий для підписання іншими державами в Лондоні, Москві та Вашингтоні 8 серпня 1963р.; набув чинності 10 жовтня 1963р.; депозитарії – уряди Великої Британії, США та Росії

Договір забороняє проведення будь-яких випробувань ядерної зброї і будь-яких інших ядерних вибухів: (а) в атмосфері, за її межами, включно з космічним простором, або під водою, включно з територіальними та екстериторіальними водами; (б) в будь-якому іншому природному середовищі, якщо такий вибух може призвести до радіоактивного забруднення території за

межами кордонів держави, під юрисдикцією або контролем якої здійснюється зазначений вибух.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (126): Афганістан, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Кабо-Верде, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Есватіні, Фіджі, Фінляндія, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Ліберія, Лівія, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальта, Мавританія, Маврікій, Мексика, Монголія, Чорногорія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (10): Алжир, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Ефіопія, Гаїті, Малі, Парагвай, Португалія, Сомалі

Текст Договору: Russian Ministry of Foreign Affairs, <<http://mddoc.mid.ru/api/ia/download/?uuid=561590f5-ed1a-4e2a-a04e-f715bccb16ad>>

Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космічний простір)

Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies (Outer Space Treaty)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 27 січня 1967р.; набув чинності 10 жовтня 1967р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє розміщення на навколоземній орбіті будь-яких об'єктів, які несуть ядерну зброю або інші види зброї масового ураження, розміщення згаданих видів зброї на небесних тілах або будь-яким іншим чином у космічному просторі. Крім того, на небесних тілах забороняється розміщувати військові бази, споруди та об'єкти, а також проводити маневри або випробування будь-яких видів зброї.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за рік до виходу.

Сторони (110): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чілі, Китай, Куба, Кіпр,

Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лівія, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, *Словенія*, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Таїланд, Того, Тонга, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (25): Болівія, Ботсвана, Бурунді, Камерун, ЦАР, Колумбія, ДРК, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Іран, Йорданія, Лесото, Малайзія, Чорногорія, Панама, Філіппіни, Руанда, Сербія, Сомалі, Тринідад і Тобаго

Текст Договору: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 10 (1968), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/270006/Treaty_Principles_Activities_Outer_Space.pdf>

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (Договір про нерозповсюдження, ДНЯЗ)

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (Non-Proliferation Treaty, NPT)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 1 липня 1968р.; набув чинності 5 березня 1970р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір визначає ядерні держави як такі, що виробляли та випробували ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої до 1 січня 1967. Відповідно до цього визначення, ядерних держав п'ять: Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США. Усі інші держави визначаються як без'ядерні держави.

Договір забороняє ядерним державам передавати ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої або контроль над ними будь-кому та надавати допомогу, сприяти чи заохочувати будь-які без'ядерні держави до виробництва чи набуття в інший спосіб такої зброї чи пристрою. Також забороняє без'ядерним державам отримувати ядерну зброю чи інші вибухові ядерні пристрої з будь-якого джерела, виготовляти чи набувати їх у будь-який інший спосіб.

Сторони вживають заходів з полегшення обміну обладнанням, матеріалами, науковою і технічною інформацією про використання ядерної енергії в мирних цілях, а також з метою забезпечення без'ядерних сторін Договору даними про корисні, з точки зору мирного застосування, результати ядерних вибухів. Крім того, сторони зобов'язуються проводити переговори стосовно ефективних заходів з якомога швидшого припинення гонки ядерних озброєнь, а також з питань ядерного роззброєння та підготовки відповідного Договору про загальне та повне роззброєння.

Без'ядерні держави зобов'язуються укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії, маючи на увазі запобігання використанню ядерної енергії, що виробляється в мирних цілях, для виготовлення ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Типовий Додатковий протокол до угод про гарантії, що посилює передбачені в них заходи, ухвалений в 1997р.; такі додаткові протоколи про гарантії підписуються між МАГАТЕ та кожною державою.

Конференція 1995р. з огляду дії і подовження Договору ухвалила рішення про його безстрокову чинність. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (192): Афганістан*, Албанія*, Алжир*, Андорра*, Ангола*, Антигуа та Барбуда*, Аргентина*, Вірменія*, Австралія*, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови*, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь*, Бельгія*, Беліз*, Бенін, Бутан*, Болівія*, Боснія та Герцеговина*, Ботсвана*, Бразилія*, Бруней*, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді*, Кабо-Верде, Камбоджа*, Камерун*, Канада*, ЦАР*, Чад*, Чілі*, Китай*†, Колумбія*, Комори*, ДРК*, Республіка Конго*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар*, Хорватія*, Куба*, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джибуті*, Домініка*, Домініканська Республіка*, Еквадор*, Єгипет*, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія*, Есватіні*, Ефіопія*, Фіджі*, Фінляндія*, Франція*†, Габон*, Гамбія*, Грузія*, Німеччина*, Гана*, Греція*, Гренада*, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана*, Гаїті*, Ватикан*, Гондурас*, Угорщина*, Ісландія*, Індонезія*, Іран*, Ірак*, Ірландія*, Італія*, Ямайка*, Японія*, Йорданія*, Казахстан*, Кенія*, Кірібаті*, Південна Корея*, Північна Корея‡, Кувейт*, Киргизстан*, Лаос*, Латвія*, Ліван*, Лесото*, Ліберія*, Лівія*, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Мадагаскар*, Малаві*, Малайзія*, Мальдіви*, Малі*, Мальта*, Маршаллові Острови*, Мавританія*, Маврійї*, Мексика*, Мікронезія, Молдова*, Монако*, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік*, М'янма*, Намібія*, Науру*, Непал*, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа*, Нігер*, Нігерія*, Північна Македонія*, Норвегія*, Оман*, Палау*, Палестина, Панама*, Папуа-Нова Гвінея*, Парагвай*, Перу*, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*†, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія*, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа*, Сан-Маріно*, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал*, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне*, Сінгапур*, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови*, Сомалі, ПАР*, Іспанія*, Шрі-Ланка*, Судан*, Сурінам*, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*, Тайвань*, Таджикистан*, Танзанія*, Таїланд*, Тимор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс*, Туреччина*, Туркменістан*, Тувалу*, Уганда*, Велика Британія*†, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, США*†, Узбекистан*, Вануату*, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Замбія*, Зімбабве*

* Сторони (181), що мають на вимогу ДНЯЗ чинні угоди з МАГАТЕ про гарантії, або ядерні держави, що уклали згадані угоди добровільно. На додаток до 181 держави, станом на 1 січня 2020р., Кабо-Верде, Гвінея, Гвінея-Бісау, Мікронезія, Палестина, Тимор-Лешті підписали кожну угоду про гарантії, яка ще не набула чинності.

† Ядерні держави, відповідно до Договору.

‡ 12 березня 1993р. Північна Корея оголосила про вихід з ДНЯЗ з 12 червня 1993р. 11 червня вона вирішила "відтермінувати" вихід. 10 січня 2003р. Північна Корея оголосила про "негайний" вихід з ДНЯЗ. Угоди про гарантії вже набули чинності на той час. Поточний статус Північної Кореї оскаржується іншими сторонами.

Текст Договору: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/140, 22 Apr. 1970, <<http://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1970/infcirc140.pdf>>

Чинні додаткові протоколи про гарантії мають (137): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бельгія, *Бенін*, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія¹, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Есватіні, *Ефіопія*, Євроатом, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Черногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, В'єтнам

¹ Окремий додатковий протокол є також чинним для датської території Гренландії.

Примітка: Тайвань погодився вжити заходів, що містяться в типовому Додатковому протоколі.

Додаткові протоколи про гарантії, підписані, але не набули чинності (14): Алжир, Білорусь, Болівія, Кабо-Верде, Гвінея, Гвінея-Бісау, Іран*, Кірібаті, Лаос, Малайзія, М'янма, Тімор-Лешті, Туніс, Замбія

* Іран повідомив МАГАТЕ, що з 16 січня 2016р. він умовно дотримуватиметься Додаткового протоколу, підписаного у 2013р., але ще не ратифікованого.

Текст типового Додаткового протоколу: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/540 (corrected), Ser. 1997, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc/540c.pdf>>

Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (Договір про морське дно)

Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and other Weapons of Mass Destruction on the Seabed and the Ocean Floor and in the Subsoil thereof (Seabed Treaty)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 11 лютого 1971р.; набув чинності 18 травня 1972р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє встановлення або розміщення будь-якої ядерної зброї або інших видів зброї масового ураження, а також будь-яких споруд, установок для запуску або інших пристроїв, призначених для її зберігання, випробування або використання, на дні морів та океанів, за межами 12-мильної (22-км) прибережної зони.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (95): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія*, Болгарія, Канада*, Кабо-Верде, ЦАР, Китай, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Есватіні, Ефіопія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея, Лаос, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Люксембург, Малайзія, Мальта, Маврій, Мексика*, Монголія, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соомонові Острови, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Тайвань, Того, Туніс, Туреччина*, Велика Британія, Україна, США, В'єтнам*, Ємен, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (21): Болівія, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Колумбія, Коста-Ріка, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Гвінея, Гондурас, Ліван, Ліберія, Мадагаскар, Малі, М'янма, Парагвай, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Судан, Танзанія, Уругвай

Текст Договору: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 13 (1973), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269694/Treaty_Prohib_Nuclear_Sea-Bed.pdf>

Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (Конвенція про біологічну та токсинну зброю, КБТЗ)

Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction (Biological and Toxin Weapons Convention, BWC)

Відкрита для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 10 квітня 1972р.; набула чинності 26 березня 1975р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Конвенція забороняє розробку, виробництво, накопичення або набуття в будь-який інший спосіб, а також зберігання мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів (незалежно від їх походження та способу виробництва), таких видів і в таких кількостях, які не відповідають потребам проведення профілактичних, захисних та інших заходів у мирних цілях. Також забороняє зброю, обладнання та засоби доставки, призначені для застосування таких агентів або токсинів у ворожих цілях або під час збройного конфлікту. Знищення отруйних речовин, токсинів, зброї, обладнання та засобів доставки, що перебувають у розпорядженні сторін, або їх конверсія для мирного використання, мають бути здійснені не пізніше дев'яти місяців після набуття Конвенцією чинності для кожної з країн.

Сторони проводять щорічні конференції з політичних і технічних питань з метою забезпечення реалізації Конвенції. Група імплементаційної підтримки (складається з трьох членів, базується в Женеві) була заснована в 2007р. для забезпечення дотримання Конвенції сторонами, включно з підтримкою та обміном щорічними заходами зміцнення довіри.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (184): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чілі, Китай*, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика*, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина*, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Сурінам, Швеція, Швейцарія*, Тайвань, Таджикистан, *Танзанія*, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (4): Єгипет, Гаїті, Сомалі, Сирія

Текст Конвенції: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 11 (1976), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269698/Convention_Prohibition_Stock_Bacterio.pdf>

Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (Конвенція Енмод)

Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (Enmod Convention)

Відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977р.; набула чинності 5 жовтня 1978р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє військове або будь-яке вороже використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкомасштабний, тривалий і сильний ефект, з метою руйнації, пошкодження або завдання інших збитків державі-стороні Конвенції. Термін “засоби впливу на природне середовище” використовується для визначення будь-яких засобів, здатних спричинити зміни (через навмисну маніпуляцію природними процесами) динаміки,

складу або структури Землі (включно з її біосферою, літосферою, гідросферою та атмосферою), а також космічного простору. За результатами переговорів визначені, але не внесені до тексту Конвенції терміни “широкомасштабний”, “тривалий” і “сильний” ефект.

Сторони (78): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Коста-Ріка, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Єгипет, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала*, Гондурас, Угорщина, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Литва, Лаос, Малаві, Маврікій, Монголія, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Польща, Румунія, Росія, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, В'єтнам, Ємен

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (16): Болівія, ДРК, Ефіопія, Ватикан, Ісландія, Іран, Ірак, Ліван, Лівберія, Люксембург, Марокко, Португалія, Сьєрра-Леоне, Сирія, Туреччина, Уганда

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <[https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005 00-39 AM/Ch_XXVI_01p.pdf](https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf)>

Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок

Convention on the Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities

Первинна Конвенція відкрита для підписання у Відні та Нью-Йорку 3 березня 1980р.; набула чинності 8 лютого 1987р.; зміни ухвалені 8 липня 2005р.; змінена Конвенція набула чинності для держав, що її ратифікували, 8 травня 2016р.; депозитарій – Генеральний директор МАГАТЕ

Первинна Конвенція – **Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу** – зобов'язує сторони захищати ядерні матеріали, призначені для використання в мирних цілях, під час їх міжнародного транспортування.

Змінена та перейменована Конвенція також зобов'язує сторони захищати ядерні об'єкти та матеріали, призначені для мирних цілей, під час зберігання.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 180 днів до виходу.

Сторони первинної Конвенції (160): Афганістан, Албанія, Алжир*, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови*, Бахрейн*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба*, Кіпр*, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Есватіні, Євратом*,

Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія*, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія*, Казахстан, Кенія, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік*, М'янма*, Намібія, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія*, Оман*, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Парагвай, Перу*, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія*, Сан-Маріно, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія*, Судан, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, В'єтнам*, Ємен, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Гаїті

Примітка: на додаток до 160 сторін, станом на 1 січня 2020р., 13 березня 2020р. до Конвенції приєдналась Ерітрея.

Текст Конвенції: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274, Nov. 1979, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc274.pdf>>

Сторони зміненої Конвенції (123): Албанія, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Венесуела*, Австралія, Австрія, Азербайджан*, Бахрейн, Бангладеш, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада*, Чад, Чилі, Китай*, Колумбія, *Комори*, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джибуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Есватіні, Євратом*, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Марокко, М'янма*, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан*, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, *Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Сирія*, Таджикистан, Таїланд, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, В'єтнам

* З застереженнями та/або заявами.

Примітка: на додаток до 123 сторін, станом на 1 січня 2020р., 13 березня 2020р. до зміненої Конвенції приєдналась Ерітрея.

Змінений текст і об'єднаний текст зміненої Конвенції: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274/Rev.1/Mod.1, 9 May 2016, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc274r1m1.pdf>>

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невідбиркову дію (КНЗ, Конвенція про “негуманну” зброю)

Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (CCW Convention, or ‘Inhumane Weapons’ Convention)

Разом із Протоколами I, II та III відкрита для підписання в Нью-Йорку 10 квітня 1981р.; набула чинності 2 грудня 1983р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція є певним рамковим договором, на засадах якого можуть укладатися спеціальні угоди у формі протоколів до нього. Для приєднання до Конвенції держава має ратифікувати щонайменше два Протоколи.

Поправка до статті 1 (1981р.) первинного тексту Конвенції відкрита для підписання в Женеві 21 листопада 2001р. Нею розширюються рамки поняття “конфлікти неміжнародного характеру”. Конвенція з поправкою набула чинності 18 травня 2004р.

Протокол I забороняє застосування зброї, призначеної для ураження фрагментами, що не піддаються виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя.

Протокол II забороняє або обмежує застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв. *Доповнений Протокол II*, що набув чинності 3 грудня 1998р., посилює обмеження застосування протипіхотних мін.

Протокол III обмежує застосування бойових запалювальних сумішей.

Протокол IV набув чинності 30 липня 1998р. і забороняє застосування лазерної зброї, розробленої з метою спричинення тривалої сліпоти.

Протокол V набув чинності 12 листопада 2006р. і визначає потребу в заходах загального характеру з мінімізації ризиків і наслідків вибухів залишених з війни боєприпасів.

Сторона може вийти з Конвенції та її протоколів за умови повідомлення за рік до виходу. Якщо сторона задіяна у збройному конфлікті або окупації в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту або окупації та виконання стороною її зобов'язань.

Сторони первинних Конвенції та протоколів (125): Афганістан², Алжир², Албанія, Антигуа та Барбуда¹, Аргентина*, Австралія, Австрія, Бахрейн⁵, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін², Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді⁴, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чилі², Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Кот-д’Івуар⁴, Хорватія, Куба, Кіпр*, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія², Фінляндія, Франція*, Габон², Грузія, Німеччина, Греція, Гренада², Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ізраїль*¹, Італія*, Ямайка², Японія, Йорданія², Казахстан², Південна Корея³, Кувейт², Лаос, Латвія, Ліван², Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва², Люксембург, Мадагаскар, Мальдіви², Малі, Мальта, Маврікій,

Мексика, Молдова, Монако³, Монголія, Чорногорія, Марокко⁴, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа², Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина², Панама, Парагвай, Перу², Філіппіни, Польща, Португалія, Катар², Румунія*, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни¹, Саудівська Аравія², Сенегал⁵, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне², Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина*³, Туркменістан¹, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ², Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколах I і II від 1981р.

² Сторона бере участь лише у Протоколах I і III від 1981р.

³ Сторона бере участь лише у Протоколі I від 1981р.

⁴ Сторона бере участь лише у Протоколі II від 1981р.

⁵ Сторона бере участь лише у Протоколі III від 1981р.

Підписали, але не ратифікували первинні Конвенцію та протоколи (4): Єгипет, Нігерія, Судан, В'єтнам

Сторони Конвенції з поправками та первинних протоколів (86): Афганістан, Алжир, Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Південна Корея, Кувейт, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика*, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу II з поправками (106): Афганістан, Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чілі, Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія*, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея*, Кувейт, Латвія, Ліван, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврікій, Молдова, Монако, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан*, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія*, Україна*, Уругвай, США*, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу IV (109): Афганістан, Алжир, Албанія, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія*, Австрія*, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау,

Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Казахстан, Кувейт, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща*, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Велика Британія*, Україна, Уругвай, США*, Узбекистан

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу V (96): Афганістан, Албанія, Аргентина*, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, *Бенін*, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маврікій, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Туркменістан, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Тексти первинних Конвенції та Протоколу: United Nations Treaty Collection, <<http://treaties.un.org/doc/Treaties/1983/12/1983120201-19AM/XXVI-2-revised.pdf>>

Текст зміненої Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2001/12/2001122101-23AM/Ch_XXVI_02_cp.pdf>

Текст зміненого Протоколу II: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1996/05/1996050301-38AM/Ch_XXVI_02_bp.pdf>

Текст Протоколу IV: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1995/10/1995101301-30AM/Ch_XXVI_02_ap.pdf>

Текст Протоколу V: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2003/11/2003112801-19AM/Ch_XXVI_02_dp.pdf>

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (Конвенція про заборону хімічної зброї, КЗХЗ)

Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction (Chemical Weapons Convention, CWC)

Відкрита для підписання в Парижі 13 січня 1993р.; набула чинності 29 квітня 1997р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє розробку, виробництво, придбання, накопичення та застосування хімічної зброї. Режим заборони хімічної зброї ґрунтується на чотирьох засадах: роззброєння, нерозповсюдження, сприяння та захист від застосування хімічної зброї, а також міжнародна співпраця в мирному

застосуванні хімічних продуктів. Конвенція заснувала Організацію із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) як орган з нагляду за її імплементацією.

Кожна зі сторін зобов'язалася знищити свою хімічну зброю та потужності з її виробництва до 29 квітня 2012р. З семи сторін, які задекларували запаси хімічної зброї до цієї дати, три знищили її (Албанія, Індія і Південна Корея). Лівія та Росія завершили знищення своїх запасів у 2017р., Ірак – у 2018р., США продовжують знищувати запаси. Запаси хімічної зброї, які задекларувала Сирія, приєднуючись до КЗХЗ у 2013р., були знищені у 2016р. Стара та покинута хімічна зброя буде й надалі знищуватися мірою її виявлення, наприклад, на місцях бойових дій.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 90 днів до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (193): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія*, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба*, Кіпр, Чехія, Данія*, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*, Ірак, Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Іспанія*, Шрі-Ланка, Судан*, Суринам, Швеція, Швейцарія, Сирія*, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписав, але не ратифікував (1): Ізраїль

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/04/1997042907-52PM/CTC-XXVI_03_ocred.pdf>

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 24 вересня 1996р.; чинності не набув; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Договір забороняє будь-які випробування ядерної зброї і будь-які інші ядерні вибухи та закликає сторони запобігати таким ядерним вибухам у будь-якому місці, що перебуває під їх юрисдикцією або контролем, а також утримуватися від спричинення, заохочення або будь-якої іншої участі у проведенні випробувань ядерної зброї або будь-яких інших ядерних вибухів.

Режим верифікації, передбачений Договором, буде складатися з Міжнародної моніторингової системи (*International Monitoring System, IMS*) для виявлення ядерних вибухів, Міжнародного центру даних (*International Data Centre*) для збору та поширення даних *IMS* та права здійснення інспекцій на місці для підтвердження факту вибуху. Діяльність з імплементації Договору здійснюватиметься Організацією Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ).

Договір набуває чинності через 180 днів з моменту передачі депозитарію ратифікаційних грамот 44 державами, переліченими в додатку до Договору. Усі зазначені 44 держави мають на своїх територіях ядерну зброю та/або дослідницькі ядерні реактори. В очікуванні набуття чинності, Підготовча комісія готується до імплементації Договору та заснування ОДВЗЯВ.

Після набуття чинності, сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Держави, ратифікація якими є необхідною для набуття Договором чинності (44): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, ДРК, Єгипет*, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія*, Індонезія, Іран*, Ізраїль*, Італія, Японія, Північна Корея*, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Норвегія, Пакистан*, Перу, Польща, Румунія, Росія, Словаччина, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США*, В'єтнам

* Держави, які не ратифікували Договір.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (168): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, ДРК, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Республіка Конго, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джибуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Єгипет, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і

Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, *Таїланд*, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Замбія, *Зімбabwe*

Підписали, але не ратифікували (16): Китай, Комори, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Іран, Ізраїль, Непал, Папуа-Нова Гвінея, Сан-Томе і Принсіпі, Соломонові Острови, Шрі-Ланка, Тимор-Лешті, Тувалу, США, Ємен

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/19970910_07-37_AM/Ch_XXVI_04p.pdf>

Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ)

Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction (APM Convention)

Відкрита для підписання в Оттаві 3-4 грудня 1997р. та Нью-Йорку 5 грудня 1997р.; набула чинності 1 березня 1999р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє протипіхотні міни (ППМ) як такі, що призначені для підриву від присутності, близькості або контакту з людиною та спричиняють ушкодження, каліцтва або загибель однієї чи кількох осіб.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше чотирьох років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси ППМ. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується знищити всі ППМ у замінованих районах, що знаходяться під її юрисдикцією або контролем, не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції. Із 164 сторін, 162 більше не володіють запасами ППМ, 31 із 63 сторін, які повідомляли про наявність замінованих територій, вже їх очистили від мін.

Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за шість місяців до виходу. Якщо сторона задіяна у конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Сторони (164): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Австралія*, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чилі*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія*, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Кірібаті, Кувейт, Латвія, Лесото, Ліверія, Ліхтенштейн, Литва*, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Мавританія, Маврійї, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія*, Мозамбік, Намібія,

Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща*, Португалія, Катар, Румунія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна, Уругвай, Вануату, Венесуела, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (1): Маршаллові Острови

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/1997091807-53AM/Ch_XXVI_05p.pdf>

Римський статут міжнародного кримінального суду

Rome Statute of the International Criminal Court

Відкритий до підписання в Римі 17 липня 1998р. та Нью-Йорку 18 жовтня 1998р.; набув чинності 1 липня 2002р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Римський статут заснував Міжнародний кримінальний суд (МКС, *International Criminal Court, ICC*) – постійно діючий міжнародний суд, що розглядає злочини геноциду, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини агресії. МКС може здійснювати розслідування та притягнення до відповідальності за злочини, що сталися на території держави-сторони, скоєні державою-сторонаю або передані на розгляд РБ ООН. МКС може висувати звинувачення лише у випадках, коли місцеві суди не бажають або неспроможні цього зробити.

Поправки до ст.8, ухвалені 10 червня 2010р., класифікують як воєнні злочини застосування хімічної зброї та експансивних куль у неміжнародних конфліктах. Низка поправок до ст.8, ухвалених 14 грудня 2017р., класифікують як воєнні злочини застосування зброї з мікробними та іншими біологічними агентами або токсинами; зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя; лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту. Поправки до ст.8 набувають чинності для сторін, що їх приймають, через рік після прийняття.

Поправки до ст.8, ухвалені 11 червня 2010р., дають визначення злочину агресії. Юрисдикція МКС стосовно злочинів агресії була активована 17 липня 2018р. З цього часу РБ ООН може передавати на розгляд МКС випадки відкритого акту агресії незалежно від того, чи приєдналися до Статуту, задіяні в цьому сторони.

Держава може вийти із Статуту та МКС, надавши повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (123): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Австралія*, Австрія, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та

Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія*, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія*, Кенія, *Кірібаті*, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта*, Маршаллові Острови, Маврікій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія*, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Суринам, Швеція*, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Тринідад і Тобаго, Туніс, Уганда, Велика Британія*, Уругвай, Вануату, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (31): Алжир, Ангола, Вірменія, Багамські Острови, Бахрейн, Камерун, Єгипет, Ерітрея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Іран, Ізраїль*, Ямайка, Кувейт, Киргизстан, Монако, Марокко, Мозамбік, Оман, Росія*, Сан-Томе і Принсіпі, Соломонові Острови, Судан*, Сирія, Таїланд, Україна†, ОАЕ, США*, Узбекистан, Ємен, Зімбабве

* Ці держави заявили, що більше не мають наміру бути сторонами статуту.

† Україна визнала юрисдикцію МКС стосовно злочинів, скоєних, як стверджується, на її території з 21 листопада 2013р.

Примітка: Бурунді вийшла зі Статуту та МКС 27 жовтня 2017р., Філіппіни вийшли зі Статуту та МКС 17 березня 2019р. Гамбія та ПАР, які задекларували наміри виходу у 2016р., відкликали ці декларації у 2017р.

Сторони поправки до ст.8 від 10 червня 2010р. (38): Андорра, Аргентина, Австрія, Бельгія, Ботсвана, Чілі, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Грузія, Німеччина, Гайана, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Маврікій, Нідерланди, Північна Македонія, Норвегія, Палестина, Панама, *Парагвай*, Польща, Португалія, Самоа, Сан-Маріно, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швейцарія, Тринідад і Тобаго, Уругвай

Сторони поправок від 11 червня 2010р., що визначають злочин агресії (39): Андорра, Аргентина, Австрія, Бельгія, Ботсвана, Чілі, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, *Еквадор*, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Грузія, Німеччина, Гайана, Ісландія, Ірландія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Північна Македонія, Палестина, Панама, *Парагвай*, Польща, Португалія, Самоа, Сан-Маріно, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швейцарія, Тринідад і Тобаго, Уругвай

Сторони поправок до ст.8 від 14 грудня 2017р., що класифікують як воєнні злочини застосування зброї з мікробними та іншими біологічними агентами або токсинами (2): Люксембург, Словаччина

Сторони поправок до ст.8 від 14 грудня 2017р., що класифікують як воєнні злочини застосування зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя (2): Люксембург, Словаччина

Сторони поправок до ст.8 від 14 грудня 2017р., що класифікують як воєнні злочини застосування лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту (2): Люксембург, Словаччина

Текст Статуту: United Nations Treaty Collection, https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/07/19980717_06-33_PM/Ch_XVIII_10p.pdf

Текст поправки до ст.8 від 10 червня 2010р.: United Nations Treaty Collection, <<https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/10/2010101105-46 PM/CN.533.2010.pdf>>

Текст поправок від 11 червня 2010р., що визначають злочин агресії: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/06/2010061105-56 PM/CN.651.2010.pdf>

Текст поправки до ст.8 від 14 грудня 2017р. щодо зброї, яка використовує мікробні або інші біологічні агенти чи токсини: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.116.2018-Eng.pdf>

Текст поправки до ст.8 від 14 грудня 2017р. щодо зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.125.2018-Eng.pdf>

Текст поправки до ст.8 від 14 грудня 2017р. про використання лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.126.2018Eng.pdf>

Конвенція про касетні боєприпаси

Convention on Cluster Munitions

Відкрита для підписання в Осло 3 грудня 2008р.; набула чинності 1 серпня 2010р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція ставить за мету заборону використання, виробництва, передачі та зберігання касетних боєприпасів, що можуть заподіяти неприйнятної шкоди цивільному населенню, а також започаткування структури співробітництва та надання допомоги, що забезпечує відповідний догляд і реабілітацію постраждалим, очищення уражених територій, інформування з метою зниження ризиків, знищення запасів. Конвенція не стосується мін.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше восьми років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси касетних боєприпасів. Перші такі терміни для завершення знищення запасів наступили у 2018р. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується очистити заміновані території, що знаходяться під її юрисдикцією або контролем, від касетних боєприпасів і знищити їх не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції. Перші такі терміни для очищення наступають у 2020р.

Група імплементаційної підтримки (складається з трьох осіб і базується в Женеві), заснована у 2015р., крім іншого надає дорадчу та технічну підтримку сторонам.

Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за шість місяців до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Сторони (107): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Австралія, Австрія, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Чад, Чілі, Колумбія*, Комори, Острови Кука, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Чехія,

Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Есватіні, Фіджі, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Лаос, Ліван, Лесото, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малі, *Мальдіви*, Мальта, Мавританія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Мозамбик, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Палестина, Палау, Панама, Парагвай, Перу, *Філіппіни*, Португалія, Руанда, Самоа, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Сомалі, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Велика Британія, Уругвай, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (14): Ангола, ЦАР, ДРК, Кіпр, Джібуті, Гаїті, Індонезія, Ямайка, Кенія, Ліберія, Нігерія, Сан-Томе і Принсіпі, Танзанія, Уганда

Примітка: на додаток до 107 сторін, станом на 1 січня 2020р., 27 січня 2020р. Конвенцію ратифікували Сан-Томе і Принсіпі.

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <<https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/26-6.pdf>>

Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ)

Arms Trade Treaty (ATT)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 3 червня 2013р.; набув чинності 24 грудня 2014р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Метою Договору є запровадження якомога вищих спільних міжнародних стандартів для регулювання міжнародної торгівлі зброєю, попередження та викорінення незаконної торгівлі звичайними озброєннями, а також запобігання їх постачанню не за призначенням.

Серед іншого, договір забороняє державам-сторонам надавати дозволи на поставки зброї, якщо вона може бути використана для скоєння геноциду, злочинів проти людства чи воєнних злочинів. Договір також вимагає від держав-експортерів оцінювати потенційну здатність будь-якої зброї, що пропонується для експорту, підривати мир і безпеку або бути використаною для серйозних порушень міжнародного гуманітарного права чи міжнародних норм з прав людини.

Кожна сторона повинна щорічно звітувати про проблемні дозволені або фактичні експортно-імпортні операції із звичайними озброєннями.

Договором заснований Секретаріат ДТЗ, що базується в Женеві, для надання підтримки сторонам в імплементації Договору. Крім іншого, він збирає надані сторонами звіти про імпорту і експорт звичайних озброєнь.

Сторона може вийти з Договору за умови повідомлення за 90 днів до виходу.

Сторони (105): Албанія, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Боснія та Герцеговина, *Ботсвана*, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камерун, *Канада*, ЦАР, Чад, Чілі, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка,

Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан*, Південна Корея, Латвія, *Ліван*, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Мадагаскар, *Мальдіви*, Малі, Мальта, Мавританія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Мозамбік, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нігер, Нігерія, Норвегія, *Палау*, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Суринам, Швеція, Швейцарія*, Того, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Велика Британія, Уругвай, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (33): Андорра, Ангола, Бахрейн, Бангладеш, Бурунді, Камбоджа, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Джибуті, Есватіні, Габон, Гаїті, Ізраїль, Кірібати, Лівія, Малаві, Малайзія, Монголія, Намібія, Науру, Філіппіни, Руанда, Сан-Томе і Принсіпі, Сінгапур, Танзанія, Таїланд, Туреччина, Україна, ОАЕ, США*, Вануату, Зімбабве

* Ця держава заявила, що більше не має наміру бути стороною Договору.

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2013/04/2013041012-01PM/Ch_XXVI_08.pdf>

Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ)

Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons (TPNW)

Відкритий для підписання у Нью-Йорку 20 вересня 2017р.; не набув чинності; депозитарій – Генеральний секретар ООН.

У преамбулі Договору йдеться про катастрофічні гуманітарні та екологічні наслідки використання ядерної зброї та згадується міжнародне гуманітарне право і норми міжнародного права, що застосовуються під час збройного конфлікту. Договір забороняє сторонам розробку, виробництво, випробування, придбання чи накопичення ядерної зброї чи інших вибухових ядерних пристроїв. Сторонам забороняється використовувати чи погрожувати використанням ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Нарешті, сторони не можуть дозволяти розміщення, установку чи розгортання ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв на своїй території.

Договір визначає порядок ліквідації ядерної зброї будь-якої сторони, що мала, володіла чи контролювала її після 7 липня 2017р., під контролем “компетентного міжнародного органу чи органів”, який мають визначити держави-сторони. Кожна сторона має підтримувати існуючі угоди про заходи безпеки з МАГАТЕ і повинна, як мінімум, укласти та ввести в дію всеохопну угоду про заходи безпеки з Агентством. Договір також містить положення про допомогу жертвам випробувань чи використання ядерної зброї та здійснення необхідних і належних заходів для екологічної реабілітації забруднених районів.

Договір набуде чинності через 90 днів після надходження на зберігання 50-ї ратифікаційної грамоти. Членство в договорі не обмежує інших

подібних міжнародних зобов'язань сторін (зокрема, згідно з ДНЯЗ та Договором про повну заборону ядерних випробувань). Сторона може вийти з Договору за умови повідомлення за 12 місяців до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (34): Антигуа та Барбуда, Австрія, Бангладеш, Болівія, Острови Кука, Коста-Ріка, Куба*, Домініка, Еквадор, Сальвадор, Гамбія, Гайана, Ватикан, Казахстан, Кірібаті, Лаос, Мальдіви, Мексика, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Палау, Палестина, Панама, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, ПАР, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Вануату, Венесуела, В'єтнам*

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (47): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Кабо-Верде, Камбоджа, ЦАР, Чілі, Колумбія, Коморські Острови, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Домініканська Республіка, Фіджі, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея Бісау, Гондурас, Індонезія, Ірландія, Ямайка, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нігерія, Парагвай, Перу, Філіппіни, Сент-Кітс і Невіс, Сан-Томе і Принсіпі, Сейшельські Острови, Танзанія, Тимор-Лешті, Того, Тувалу, Замбія

Примітка: крім 34 держав, які ратифікували Договір, станом на 1 січня 2020р., 23 січня 2020р. його ратифікував Парагвай, 20 березня – Намібія. Крім 47 держави, які підписала Договір, але не ратифікували його, станом на 1 січня 2020р., 6 лютого 2020р. його підписав Беліз.

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2017/07/20170707_03-42_PM/Ch_XXVI_9.pdf>

II. Регіональні угоди

Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (Договір Тлателолко)

Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean (Treaty of Tlatelolco)

Первинний Договір відкритий для підписання у Мехіко 14 лютого 1967р.; набув чинності 22 квітня 1968р.; Договір змінювався у 1990р., 1991р. та 1992р.; депозитарій – Уряд Мексики

Договір забороняє країнам Латинської Америки і Карибського басейну та навколишніх морів випробування, використання, виробництво, виготовлення та набуття в будь-який спосіб, а також отримання, зберігання, встановлення, застосування, розгортання та будь-яку форму володіння будь-якою ядерною зброєю.

Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї діяльності в ядерній сфері гарантій безпеки. МАГАТЕ має виняткові повноваження з проведення спеціальних інспекцій. Договором також засноване Агентство для заборони ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (*Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe, OPANAL*) для забезпечення виконання Договору.

Договір відкритий для підписання для всіх незалежних держав Латинської Америки та Карибського басейну. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що нові обставини, пов'язані зі змістом Договору, загрожують її важливим інтересам або миру та безпеці іншої сторони.

У рамках *Додаткового протоколу I* держави, які мають контрольовані території в межах визначеної Договором зони – Франція, Нідерланди, Велика Британія і США, – зобов'язуються дотримуватися вимог без'ядерного статусу цих територій.

У рамках *Додаткового протоколу II* держави, які мають офіційний статус ядерних держав – Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США, – зобов'язуються поважати без'ядерний статус Латинської Америки та Карибського басейну, не вживати жодних дій, пов'язаних з порушенням вимог Договору, а також не використовувати ядерної зброї проти сторін Договору та не погрожувати її використанням.

Сторони первинного Договору (33): Антигуа та Барбуда¹, Аргентина¹, Багамські Острови, Барбадос¹, Беліз², Болівія, Бразилія¹, Чилі¹, Колумбія¹, Коста-Ріка¹, Куба, Домініка, Домініканська Республіка³, Еквадор¹, Сальвадор¹, Гренада¹, Гватемала¹, Гайана³, Гаїті, Гондурас¹, Ямайка¹, Мексика¹, Нікарагуа³, Панама¹, Парагвай¹, Перу¹, Сент-Кітс і Невіс¹, Сент-Люсія¹, Сент-Вінсент і Гренадіни⁴, Суринам¹, Тринідад і Тобаго¹, Уругвай¹, Венесуела¹

¹ Ратифікували поправки 1990р., 1991р. та 1992р.

² Ратифікували поправки лише 1990р. та 1992р.

³ Ратифікували поправки лише 1992р.

⁴ Ратифікували поправки лише 1991р. та 1992р.

Сторони Додаткового протоколу I (4): Франція*, Нідерланди*, Велика Британія*, США*

Сторони Додаткового протоколу II (5): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*, США*

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст первинного Договору: United Nations Treaty Series, vol.634 (1968), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume634/v634.pdf>>

Текст зміненого Договору: Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean, S/Inf. 652 Rev. 3, 29 Jan. 2002, <http://www.opanal.org/wp-content/uploads/2015/08/Treaty_Tlatelolco.pdf>

Договір про Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону (Договір Раротонго)

South Pacific Nuclear Free Zone Treaty (Treaty of Rarotonga)

Відкритий для підписання в Раротонго (Острови Кука) 6 серпня 1985р.; набув чинності 11 грудня 1986р.; депозитарій – Генеральний секретар Секретаріату Форуму Тихоокеанських островів

Південно-Тихоокеанська без'ядерна зона визначена як ділянка між зоною дії Договору Тлателолко на сході та західному узбережжі Австралії і західним кордоном Папуа-Нової Гвінеї та зоною дії Договору про Антарктику на півдні та, орієнтовно, лінією екватора на півночі.

Договір забороняє сторонам виробництво або набуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними як у межах, так і поза межами зони. Крім того, сторони погодились утримуватися від постачання ядерних матеріалів або обладнання, за винятком обумовлених у гарантіях безпеки МАГАТЕ, а також запобігати розміщенню і проведенню випробувань на своїй території будь-яких вибухових ядерних пристроїв, не захоронювати та запобігати захороненню в морі радіоактивних відходів і радіоактивних речовин у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї.

Договір відкритий для всіх держав-членів Форуму Тихоокеанських островів. Якщо будь-яка із сторін порушує ключові вимоги або дух Договору, кожна інша сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Згідно з *Протоколом 1*, Франція, Велика Британія і США зобов'язуються дотримуватися заборон Договору, що стосуються виробництва, розміщення та проведення випробувань вибухових ядерних пристроїв на територіях у межах зон їх міжнародної відповідальності.

Згідно з *Протоколом 2*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не застосовувати вибухових ядерних пристроїв проти сторін Договору чи будь-якої території в межах зони міжнародної відповідальності сторін Протоколу 1 і не погрожувати їм застосуванням.

Згідно з *Протоколом 3*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не проводити випробувань будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони.

Сторони (13): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібаті, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Сторони Протоколу 1 (2): Франція*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США

Сторони Протоколу 2 (4): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США

Сторони Протоколу 3 (4): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору: Pacific Islands Forum Secretariat, <<http://www.forumsec.org/wp-content/uploads/2018/02/South-Pacific-Nuclear-Zone-Treaty-Raratonga-Treaty-1.pdf>>

Текст Протоколу: Pacific Islands Forum Secretariat, <http://www.forumsec.org/wp-content/uploads/2018/02/South-Pacific-Nuclear-Zone-Treaty-Protocols-1.pdf>

Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ)

Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE Treaty)

Первинний Договір підписаний 16 державами-членами Організації Північно-Атлантичного договору (НАТО) та шістьма державами-членами Організації Варшавського договору (ОВД) в Парижі 19 листопада 1990р.; набув чинності 9 листопада 1992р.; депозитарій – Уряд Нідерландів

Договір визначає граничну кількість озброєнь, обмежених Договором, у п'яти категоріях: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 100 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти, – що розташовані в зоні від Атлантики до Уралу. Договором заснована Спільна консультативна група для просування його цілей та імплементації.

Договір укладений та підписаний державами-членами ОВД та НАТО в рамках Наради з безпеки та співробітництва в Європі (з 1995р. – Організація з безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ).

Ташкентський договір 1992р., підписаний республіками колишнього СРСР (за винятком трьох держав Балтії), території яких належать до зони від Атлантики до Уралу, а також Документ, підписаний в Осло в 1992р. (**Заключний документ Позачергової конференції держав-членів Договору про ЗЗСЄ**), зумовили внесення до Договору відповідних змін у зв'язку з появою на міжнародній арені нових держав, що утворилися після розпаду СРСР.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 150 днів до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (30): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія², Болгарія², Канада², Чехія², Данія², Франція, Грузія, Німеччина², Греція, Угорщина², Ісландія², Італія², Казахстан, Люксембург², Молдова², Нідерланди², Норвегія, Польща, Португалія², Румунія, Росія¹, Словаччина², Іспанія, Туреччина², Велика Британія², Україна, США²

¹ 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір. У березні 2015р. Росія оголосила про повне припинення участі в Договорі, включно з СКГ.

² У листопаді-грудні 2011р. зазначені країни повідомили депозитарія про відмову виконувати умови Договору у зв'язку з рішенням Росії.

Перша Конференція 1996р. з огляду виконання ДЗЗСЄ ухвалила **Документ про флангові обмеження**, що передбачав певну реорганізацію флангових зон, дозволяючи Росії та Україні розмістити вздовж кордонів більшу кількість підконтрольних озброєнь.

Текст первинного Договору (1990р.): Dutch Ministry of Foreign Affairs, <https://treatydatabase.overheid.nl/en/Verdrag/Details/004285/004285_Gewaarmerkt_0.pdf>

Текст консолідованого Договору (1993р.): Dutch Ministry of Foreign Affairs, <<http://wetten.overheid.nl/BWV0002009/>>

Текст Документа про флангові обмеження: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14099?download=true>>, annex A

Підсумковий акт переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил у Європі (Угода про ЗЗСЄ-1А)

Concluding Act of the Negotiation on Personnel Strength of Conventional Armed Forces in Europe (CFE-1A Agreement)

Підписаний сторонами ДЗЗСЄ у Гельсінкі 10 липня 1992р.; набув чинності одночасно з ДЗЗСЄ; депозитарій – Уряд Нідерландів

Угода обмежує загальну чисельність особового складу звичайних збройних сил сторін у зоні від Атлантики до Уралу.

Текст Угоди: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14093?download=true>>

Угода з адаптації Договору про ЗЗСС

Agreement on Adaptation of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe

Підписана сторонами Договору про ЗЗСС у Стамбулі 19 листопада 1999р.; чинності не набула; депозитарій – Уряд Нідерландів

З розпуском ОВД та вступом деяких її колишніх членів до НАТО ця угода мала замінити міжблоковий баланс згідно з ДЗЗСС регіональним балансом, запровадивши індивідуальні ліміти підконтрольної зброї для кожної держави, та створити нову систему обмежень і механізми маневреності військ, флангові субліміти, а також підвищити прозорість. Вона мала відкрити режим ДЗЗСС для всіх інших європейських держав. Мала набути чинності після ратифікації всіма підписантами.

Заключний акт Конференції держав-учасниць ДЗЗСС 1999р., з додатками, містить політично зобов'язуючі домовленості для Грузії, Молдови та Центральної Європи, та зобов'язання вивести війська з закордонних територій (т.зв. Стамбульські зобов'язання). Багато підписантів Угоди з адаптації обумовили свою ратифікацію виконанням цих політичних зобов'язань.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (3): Білорусь, Казахстан, Росія*¹

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (27): Вірменія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Франція, Німеччина, Грузія, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Люксембург, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Іспанія, Туреччина, Україна², Велика Британія, США

¹ 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСС та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір. У березні 2015р. Росія оголосила про повне припинення участі в Договорі, включно з СКГ.

² Україна ратифікувала Угоду з адаптації 21 вересня 2000р., але не передала ратифікаційні грамоти депозитарію.

Текст Договору: Dutch Ministry of Foreign Affairs, <https://treatydatabase.overheid.nl/en/Verdrag/Details/009241/009241_Gevaarmerkt_0.pdf>

Текст договору, доповнений згідно з Угодою 1999р.: SIPRI Yearbook 2000, <<https://www.sipri.org/sites/default/files/SIPRI Yearbook 2000.pdf>>, appendix 10B, pp.627-42.

Текст Заключного акта: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14114>>

Договір про відкрите небо

Treaty on Open Skies

Відкритий для підписання в Гельсінкі 24 березня 1992р.; набув чинності 1 січня 2002р.; депозитарії – уряди Канади та Угорщини

Договір зобов'язує сторони надавати можливість для проведення раптових (із стислим терміном попередження) спостережних польотів неозброєних літаків над їх територією. Дія Договору поширюється на географічний регіон від Ванкувера (Канада) до Владивостока (Росія).

Договір укладений між державами-членами ОВД та НАТО. З 1 липня 2002р. заявку на приєднання до Договору може подати будь-яка держава. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу.

Сторони (34): Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада*, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, Іспанія*, Швеція*, Туреччина, Велика Британія, Україна, США*

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписав, але не ратифікував (1): Киргизстан

Текст Договору: Canada Treaty Information, <<http://www.treaty-accord.gc.ca/text-texte.aspx?id=102747>>

Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії (Бангкокський Договір)

Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone (Treaty of Bangkok)

Підписаний 10 державами-членами Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) в Бангкоку 15 грудня 1995р.; набув чинності 27 березня 1997р.; депозитарій – Уряд Таїланду

Зона, вільна від ядерної зброї, у Південно-Східній Азії охоплює території, континентальний шельф та виключні економічні зони країн-сторін. Договір забороняє розробку, виробництво, закупівлю або випробування ядерної зброї в межах і поза межами зони, а також розміщення і транспортування ядерної зброї в/через зону. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Сторони зобов'язуються не захоронювати в морі, не викидати в атмосферу будь-які радіоактивні матеріали чи відходи та не здійснювати утилізацію радіоактивних матеріалів на суші в межах зони. Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі повномасштабних гарантій безпеки.

Договір відкритий для всіх держав Південно-Східної Азії. Якщо будь-яка із сторін порушує ключові вимоги Договору, кожна інша сторона може вийти з Договору.

Згідно з *Протоколом* до Договору, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти сторін Договору і не погрожувати їй застосуванням. Крім того, вони мають взяти зобов'язання не використовувати ядерну зброю в межах зони. Протокол набуває чинності для кожної окремої сторони з дня передачі нею ратифікаційної грамоти.

Сторони (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Протокол не підписаний і не ратифікований жодною з держав.

Текст Договору: ASEAN Secretariat, <http://asean.org/?static_post=treaty-on-the-south-eastasia-nuclear-weapon-free-zone>

Текст Протоколу: <http://asean.org/?static_post=protocol-to-the-treaty-on-the-southeastasia-nuclear-weapon-free-zone>

Договір про Африканську зону, вільну від ядерної зброї (Договір Пеліндаба)

African Nuclear-Weapon-Free Zone Treaty (Treaty of Pelindaba)

*Відкритий для підписання у Каїрі 11 квітня 1996р.;
набув чинності 15 липня 2009р.; депозитарій – Генеральний секретар
Африканського Союзу*

Зона, вільна від ядерної зброї, охоплює території Африканського континенту, острівних держав-членів Африканського Союзу (АС), а також усіх островів, які вважаються АС такими, що належать до Африки.

Договір забороняє проведення досліджень, розробку, виробництво та закупівлю вибухових ядерних пристроїв, а також випробування або розміщення будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Крім того, Договір забороняє будь-які напади на ядерні об'єкти. Сторони зобов'язалися не захоронювати та не надавати дозвіл на захоронення радіоактивних відходів і матеріалів у межах зони. Сторони мають укласти угоди з МАГАТЕ про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі всеохопних гарантій. Договором також заснована Африканська комісія з атомної енергії (*African Commission on Nuclear Energy, AFCONE*) для забезпечення виконання Договору.

Договір відкритий для підписання всіма африканськими державами. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Згідно з *Протоколом I*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору і не погрожувати їх застосуванням.

Згідно з *Протоколом II*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не здійснювати будь-які випробування вибухових ядерних пристроїв у межах зазначеної зони.

Згідно з *Протоколом III*, Франція та Іспанія мають взяти на себе зобов'язання дотримуватися деяких положень Договору на територіях у межах зони, за які вони несуть міжнародну відповідальність.

Сторони (41): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Чад, Комори, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Екваторіальна Гвінея, Есватіні, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мавританія, Маврійї, Мозамбик, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сейшельські Острови, Сенегал, ПАР, Танзанія, Того, Туніс, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (13): Кабо-Верде, ЦАР, ДРК, Джибуті, Єгипет, Еритрея, Ліберія, Марокко, Сан-Томе і Принсіпі, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Уганда

Сторони Протоколу I (4): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США*

Сторони Протоколу II (4): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США*

Сторона Протоколу III (1): Франція*

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору: African Union, <http://au.int/sites/default/files/treaties/7777-treaty0018_-_the_african_nuclear-weapon-free_zone_treaty_the_treaty_of_pelindaba_e.pdf>

Угода про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода)

Agreement on Sub-Regional Arms Control (Florence Agreement)

*Укладена п'ятьма першими сторонами у Флоренції і набула чинності
14 червня 1996р.*

Угода укладена під егідою ОБСЄ, відповідно до мандата, зазначеного у статті IV Додатка 1-В, наданого в 1995р. в рамках Загальної рамкової угоди про мир у Боснії та Герцеговині (Дейтонська угода). Він встановлює кількісні обмеження на озброєнні колишніх воюючих сторін. До п'яти категорій важких звичайних озброєнь віднесені: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 75 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти. Скорочення були завершені до 31 жовтня 1997р. Впродовж згаданого періоду було знищено 6 580 одиниць важких озброєнь (46% запасів, наявних до червня 1996р.). До 2014р. було добровільно знищено ще 3 489 одиниць озброєнь.

Контроль і допомога в реалізації Угоди здійснюється Особистим представником діючого Голови ОБСЄ, Контактною групою (Франція, Німеччина, Італія, Росія, Велика Британія, США) та підтримується іншими державами-членами ОБСЄ. Згідно з двоетапним Планом дій, погодженим у листопаді 2009р., відповідальність за виконання Договору була передана його сторонам 5 грудня 2014р., після підписання нового пакета змін до Угоди.

Сторони (4): Боснія та Герцеговина, Хорватія, Чорногорія, Сербія

Текст Угоди: Croatian Ministry of Defence, <<https://web.archive.org/web/20120303180926/http://arhiva.morh.hr/hvs/SPORAZUMI/tekstovi/SSKN-engleski.pdf>>

Міжамериканська конвенція протидії незаконному виробництву та постачанню вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів

Inter-American Convention Against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Ammunition, Explosives, and Other Related Materials (CIFTA)

Відкрита для підписання країнами-членами Організації Американських Держав (ОАД) у Вашингтоні 14 листопада 1997р., набула чинності 1 липня 1998р.; депозитарій – Генеральний секретаріат ОАД

Метою Конвенції є запобігання і протидія незаконним виробництву та постачанням вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів, їх унеможливлення, а також забезпечення й полегшення співробітництва та обміну інформацією і досвідом між сторонами. Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу.

Сторони (31): Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Чилі, Колумбія, Коста-Ріка, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Венесуела

* Із застереженнями.

Підписали, але не ратифікували (3): Канада, Ямайка, США

Текст Конвенції: OAS, <http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-63_illicit_manufacturing_trafficking_firearms_ammunition_explosives.asp>

Міжамериканська конвенція про прозорість закупівель звичайних озброєнь

Inter-American Convention on Transparency in Conventional Weapons Acquisitions

Відкрита для підписання країнами-членами ОАД в м.Гватемала 7 червня 1999р.; набула чинності 21 листопада 2002р.; депозитарій – Генеральний секретаріат ОАД

Метою Конвенції є якнайбільше сприяння регіональній відкритості і прозорості закупівель звичайних озброєнь шляхом обміну інформацією про такі закупівлі для забезпечення довіри між державами Американського континенту. Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (17): Аргентина, Барбадос, Бразилія, Канада, Чилі, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гватемала, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Уругвай, Венесуела

Підписали, але не ратифікували (6): Болівія, Колумбія, Домініка, Гаїті, Гондурас, США

Текст Конвенції: OAS, http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-64_transparency_conventional_weapons_acquisitions.asp

Протокол про стрілецьку зброю і легкі озброєння, босприпаси до них та інші супутні матеріали в регіоні Південно-африканського співтовариства розвитку (САДК, *Southern African Development Community, SADC*)

Protocol on the Control of Firearms, Ammunition and other related Materials in the Southern African Development Community (SADC) Region

Відкритий для підписання державами-членами САДК у Блантайрі 14 серпня 2001р.; набув чинності 8 листопада 2004р.; депозитарій – Виконавчий секретар САДК

Протокол зобов'язує сторони запобігати, боротися та ліквідовувати нелегальне виробництво стрілецької зброї, легких озброєнь та інших супутніх матеріалів, запобігати їх надмірному та дестабілізуючому накопиченню, перевезенню, розміщенню та використанню в регіоні. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (11): Ботсвана, Есватіні, Лесото, Малаві, Маврікій, Мозамбік, Намібія, ПАР, Танзанія, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (2):* ДРК, Сейшельські Острови†

* Три члени САДК – Ангола, Комори та Мадагаскар – не підписали і не ратифікували Протокол.

† Сейшельські Острови підписали Протокол у 2001р., але не ратифікували його до виходу із САДК у 2004р. Сейшельські Острови увійшли до складу САДК знову в 2008р.

Текст Протоколу: http://www.sadc.int/files/8613/5292/8361/Protocol_on_the_Control_of_Firearms_Ammunition2001.pdf

Найробський протокол про запобігання розповсюдженню, контроль і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та Африканського Рогу

Nairobi Protocol for the Prevention, Control and Reduction of Small Arms and Light Weapons in the Great Lakes Region and the Horn of Africa

Підписаний 10 державами-членами Секретаріату стрілецької зброї і легких озброєнь Найробі та Сейшельськими Островами в Найробі 21 квітня 2004р.; набув чинності 5 травня 2006р.; депозитарій – Регіональний Центр стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх країнах

Протокол спрямований на запобігання, боротьбу та викорінювання незаконних виробництва, передач, володіння та використання стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО) у субрегіоні. За його виконанням стежить Регіональний Центр стрілецької зброї у районі Великих озер та Африканського Рогу.

Сторони (12): Бурунді, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Джібуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Південний Судан, Судан, Уганда

Підписали, але не ратифікували (3):* Сейшельські Острови, Сомалі, Танзанія

* Цей список є не певним. Деякі або всі три держави могли вже ратифікувати Протокол.

Текст Протоколу: RECSA, <http://www.recsasec.org/publications/Nairobi_Protocol.pdf>

Конвенція ЕКОВАС про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали

ECOWAS Convention on Small Arms and Light Weapons, their Ammunition and Other Related Materials

Прийнята 15 державами-членами Економічного Співтовариства Західноафриканських Держав (ЕКОВАС, Economic Community of West African States, ECOWAS) в Абуджі 14 червня 2006р.; набула чинності 29 вересня 2009р.; депозитарій – Президент Комісії ЕКОВАС

Конвенція зобов'язує сторони запобігати та боротися з надмірним і дестабілізуючим накопиченням СЗЛО у державах-членах ЕКОВАС. Конвенція забороняє передачу стрілецької зброї і легких озброєнь до, через і з територій сторін. Держави-члени ЕКОВАС можуть ухвалити консенсусне рішення про винятки для сторони в цілях потреб національної безпеки і оборони або для використання у багатосторонніх миротворчих операціях. Володіння цивільними особами легкими озброєннями забороняється, а стрілецькою зброєю – повинно регулюватися. Кожна із сторін повинна також контролювати виробництво стрілецької зброї і легких озброєнь, заснувати відповідний реєстр і національну комісію з імплементації Конвенції.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (14): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

Підписала, але не ратифікувала (1): Гамбія

Текст Конвенції: ECOWAS Executive Secretariat, <<http://documentation.ecowas.int/download/en/publications/ConventiononSmallArms.pdf>>

Договір про Центральнo-Азійську зону, вільну від ядерної зброї (Семіпалатинський Договір)

Treaty on a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia (Treaty of Semipalatinsk)

Підписаний п'ятьма державами Центральної Азії в Семіпалатинську 8 вересня 2006р.; набув чинності 21 березня 2009р.; депозитарій – Уряд Киргизстану

Зону, вільну від ядерної зброї, в Центральній Азії визначено як території Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану.

Договір зобов'язує сторони не здійснювати дослідження, розробки, виробництво, зберігання або здобуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними в будь-який спосіб, будь-де. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Згідно з *Протоколом*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору та не погрожувати їх застосуванням.

Сторони (5): Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан

Сторони Протоколу (4): Китай, Франція*, Росія, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США

* Із застереженнями та/або заявами.

Тексти Договору та Протоколу: United Nations Treaty Collection, <[https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No Volume/51633/Part/1-51633-080000028023b006.pdf](https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No+Volume/51633/Part/1-51633-080000028023b006.pdf)>

Центральноафриканська Конвенція про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаська Конвенція)

Central African Convention for the Control of Small Arms and Light Weapons, Their Ammunition and All Parts and Components That Can Be Used for Their Manufacture, Repair and Assembly (Kinshasa Convention)

Відкрита для підписання 10 державами-членами Економічного Співтовариства Центральноафриканських держав (СЕЕАС) у Бразавілі 19 листопада 2010р.; набула чинності 8 березня 2017р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Цілями Конвенції є: запобігання незаконній торгівлі СЗЛО, боротьба з незаконною торгівлею та її викорінення в Центральній Африці (на території держав-членів СЕЕАС та Руанди); посилення в регіоні контролю над виробництвом, торгівлею, поставками та використанням СЗЛО; протидія збройному насильству та позбавлення спричинених застосуванням СЗЛО людських страждань у регіоні; сприяння співробітництву і зміцненню довіри між державами-сторонами.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (8): Ангола, Камерун, ЦАР, Чад, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Сан-Томе і Принсіпі

Підписали, але не ратифікували (3): Бурунді, ДРК, Руанда

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <[https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/04/20100430_01-12 PM/Ch_xxvi-7.pdf](https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/04/20100430_01-12_PM/Ch_xxvi-7.pdf)>

Віденський документ 2011р. про заходи зміцнення довіри та безпеки

Vienna Document 2011 on Confidence and Security-Building Measures

Прийнятий державами-учасницями Організації з безпеки та співробітництва в Європі у Відні 30 листопада 2011р.; набув чинності 1 грудня 2011р.

Віденський документ 2011р. складений на основі Стокгольмського документа 1986р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ) і роззброєння в Європі, а також попередніх Віденських документів (1990р., 1992р. та 1994р.). Віденський документ 1990р. запровадив обмін інформацією про військові бюджети, процедури зниження ризиків, єдину мережу зв'язку та щорічну оцінку процесу імплементації ЗЗДБ. Віденські документи 1992р. та 1994р. розширили зону дії домовленостей, запровадили нові механізми та параметри у сферах військової діяльності, оборонного планування та військових контактів. Віденський документ 1999р. запровадив заходи на регіональному рівні, спрямовані на підвищення прозорості та довіри в контексті двостороннього, багатостороннього та регіонального співробітництва, а також ряд пропозицій, зокрема, з удосконалення обмежувальних заходів.

Віденським документом 2011р. запроваджено процедури перегляду термінів оцінки стану та імплементації нових видів озброєнь і систем оснащення, також затверджено систему перегляду Віденських документів кожні п'ять років, але перевидання, що мало відбутись у 2016р., не сталося.

Учасники ОБСЄ (57): див. додаток Б

Текст Документа: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/fsc/86597?download=true>>

III. Двосторонні угоди

Договір про обмеження систем протиракетної оборони (Договір ПРО)

Treaty on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems (ABM Treaty)

Підписаний США та СРСР у Москві 26 травня 1972р.; набув чинності 3 жовтня 1972р.; втратив чинність 13 червня 2002р.

Сторони (США та Росія) зобов'язувалися не створювати загальнонаціональні системи протиракетної оборони та обмежити розвиток і застосування дозволених систем захисту від стратегічних ракет. Договір забороняв сторонам здійснювати модернізацію ракет протиповітряної оборони, радіолокаційних станцій і пускових установок з метою їх пристосовування для ураження стратегічних балістичних ракет, а також проводити будь-які пов'язані з цим випробування. Договором також заснована постійна консультативна комісія для просування цілей і забезпечення виконання Договору. **Протоколом 1974р.** до Договору ПРО були внесені додаткові кількісні обмеження на дозвалені системи протиракетної оборони.

У 1997р. Білорусь, Казахстан, Росія, Україна і США підписали меморандум про взаєморозуміння, яким Білорусь, Казахстан і Україна визнавалися сторонами Договору на рівні з Росією (як держави- правонаступниці Радянського Союзу), а також сторонами Узгоджених заяв, якими визначалася межа між стратегічною протиракетною обороною, забороненою Договором, і нестратегічною або ПРО на театрі воєнних дій, створення якої не суперечить вимогам Договору. Ряд угод 1997р. були ратифіковані Росією у квітні 2000р., але через не ратифікацію США не набули чинності.

13 грудня 2001р. США повідомили Росію про намір виходу з Договору, посилаючись на загрозу їх території від балістичних ракет інших держав; вихід відбувся через шість місяців 13 червня 2002р.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.944 (1974), <[https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume 944/v944.pdf](https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20944/v944.pdf)>

Текст Протоколу: US Department of State, <<https://www.state.gov/t/avc/trty/101888.htm#protocolabm>>

Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (Договір про поріг заборони випробувань, ДПЗВ)

Treaty on the Limitation of Underground Nuclear Weapon Tests (Threshold Test-Ban Treaty, ТТВТ)

*Підписаний США та СРСР у Москві 3 липня 1974р.;
набув чинності 11 грудня 1990р.*

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні випробування пристроїв потужністю понад 150 Кт. Протокол з верифікації 1974р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Кожна із сторін може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Тексти Договору та Протоколу: United Nations Treaty Series, vol.1714 (1993), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1714/v1714.pdf>>

Договір щодо підземних ядерних вибухів в мирних цілях (Договір про мирні ядерні вибухи, ДМЯВ)

Treaty on Underground Nuclear Explosions for Peaceful Purposes (Peaceful Nuclear Explosions Treaty, PNET)

*Підписаний США та СРСР у Москві та Вашингтоні 28 травня 1976р.;
набув чинності 11 грудня 1990р.*

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні вибухи в мирних цілях потужністю понад 150 Кт або будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 150 Кт; не проводити будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 1 500 Кт, якщо кожен окремих вибух у групі не може бути ідентифікований та оцінений за узгодженою процедурою верифікації. Договором також заснована спільна консультативна комісія для

просування цілей і забезпечення виконання Договору. Протокол з верифікації 1976р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Договір не може бути скасований доки є чинним ДПЗВ. Якщо ДПЗВ втрачає чинність, то будь-яка із сторін може вийти з Договору в будь-який час.

Тексти Договору та Протоколів: United Nations Treaty Series, vol.1714 (1993), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1714/v1714.pdf>>

Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД)

Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles (INF Treaty)

Підписаний США та СРСР у Вашингтоні 8 грудня 1987р.; набув чинності 1 червня 1988р., втратив чинність 2 серпня 2019р.

Договір зобов'язує сторони (СРСР і США) знищити всі ракети наземного базування з дальністю дії 500-5 500 км (середньої дальності – 1 000-5 500 км; і меншої дальності – 500-1 000 км) та їх пускові установки до 1 червня 1991р. Договором також заснована постійна верифікаційна комісія для просування цілей і забезпечення виконання Договору.

До травня 1991р. були ліквідовані 2 692 ракети. У 1994р. Договір був розширений з метою приєднання до нього Білорусі, Казахстану та України. Протягом 10 років після 1 червня 1991р. здійснювались інспекції на місцях з метою верифікації дотримання взятих зобов'язань. Після припинення 31 травня 2001р. інспекцій на місцях використовуються дані супутникових спостережень.

У 1994р. до Договору приєдналися Білорусь, Казахстан і Україна.

2 лютого 2019р. США повідомили інші сторони про намір виходу з Договору через шість місяців, посилаючись на розгортання Росією ракет у порушення договірних обмежень. США і згодом Росія також призупинили виконання зобов'язань за Договором. Вихід набув чинності 2 серпня 2019р.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.1657 (1991), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1657/v1657.pdf>>

Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-І)

Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START I)

Підписаний США та СРСР у Москві 31 липня 1991р.; набув чинності 5 грудня 1994р.; втратив чинність 5 грудня 2009р.

Договір зобов'язує сторони (США і СРСР) здійснити поетапне скорочення своїх стратегічних наступальних ядерних сил протягом семирічного періоду. Він визначає кількісні обмеження стратегічних ядерних носіїв – МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників, а також ядерних боєголовок, які вони можуть нести.

У Протоколі від 1992р. зі сприяння виконанню СНО-I (Лісабонський протокол 1992р.), що набув чинності 5 грудня 1994р., Білорусь, Казахстан та Україна взяли на себе визначені Договором зобов'язання колишнього СРСР, спільно з Росією.

Тексти Договору та Протоколу: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/avc/trty/146007.htm>>

Договір про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-II)

Treaty on Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START II)

Підписаний США та Росією в Москві 3 січня 1993р.; чинності не набув

Договір зобов'язує сторони позбавитися всіх міжконтинентальних балістичних ракет наземного базування з роздільними головними частинами індивідуального наведення та до 1 січня 2003р. скоротити кількість стратегічних ядерних боеголовок до рівня 3 000-3 500 од. (у т.ч. балістичних ракет на підводних човнах – до 1 750 од.). 26 вересня 1997р. дві сторони підписали *Протокол* до Договору, згідно з яким термін імплементації Договору був подовжений до кінця 2007р.

Два підписанти ратифікували Договір, проте не обмінялися ратифікаційними грамотами. Отже, Договір не набув чинності. 14 червня 2002р., у відповідь на набуття чинності рішенням про вихід США з Договору ПРО з 13 червня 2002р., Росія оголосила, що більше не обмежена СНО-II.

Тексти Договору та Протоколів: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/avc/trty/102887.htm>>

Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, Московський договір)

Treaty on Strategic Offensive Reductions (SORT, Moscow Treaty)

Підписаний США та Росією в Москві 24 травня 2002р.; набув чинності 1 червня 2003р.; втратив чинність 5 лютого 2011р.

Договір зобов'язує сторони до 31 грудня 2012р. скоротити кількість розгорнутих для застосування стратегічних ядерних боеголовок таким чином, щоб їх загальна кількість не перевищувала 1 700-2 000 од. з кожної сторони. Договір скасовано на підставі набуття чинності Новим СНО від 5 лютого 2011р.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.2350 (2005), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume2350/v2350.pdf>>

Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір)**Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (New START, Prague Treaty)**

Підписаний США та Росією у Празі 8 квітня 2010р.; набув чинності 5 лютого 2011р.

Договір зобов'язує кожну із сторін (США і СРСР) скоротити кількість (а) МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників – до 700 од.; (б) боеголовок на розгорнутих МБР, БРПЧ і призначених для важких бомбардувальників – до 1 550 од.; (в) розгорнутих і нерозгорнутих пускових установок МБР, пускових установок БРПЧ і важких бомбардувальників – до 800 од. Скорочення повинно було завершитися 5 лютого 2018р., як вимагається Договором.

Договором заснована двостороння консультативна комісія для вирішення питань стосовно дотримання та інших проблем імплементації. Протокол до Угоди містить механізми верифікації.

Договір наслідуює СНО-I і скасовує СНП. Договір зберігатиме чинність протягом 10 років, якщо не буде замінений раніше черговим договором. За згодою обох сторін його можна подовжити на п'ять років, але не більше. Кожна із сторін може також вийти з Договору за умови надання повідомлення іншій за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Тексти Договору та Протоколів: <<http://www.state.gov/t/avc/newstart/c44126.htm>>

Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки

Цей додаток містить відомості про головні міжнародні організації, міжурядові органи, органи з імплементації договорів і режими експортного контролю, цілями яких є сприяння безпеці, стабільності, миру, а також контроль над озброєннями. Крім того, подаються переліки членів або учасників цих організацій та органів, станом на 1 січня 2020р. Органи поділяються на три категорії: глобальні та регіональні – за переліком питань або членством (підрозділи I та II, відповідно); а також режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією (підрозділ III).

Першою наводиться інформація про ООН та її органи, далі – про інші організації за англійською абеткою. Не всі члени та учасники цих організацій є членами ООН. Держави, що приєдналися або вперше брали участь у роботі організації упродовж 2019р., подані курсивом. За наявності, вказуються електронні адреси джерел інформації про кожну організацію. Згадані тут угоди про контроль над озброєннями та з роззброєння див. у додатку А цього видання.

I. Глобальні організації та органи

Організація Об'єднаних Націй (ООН)

United Nations (UN)

<<http://www.un.org/>>

ООН є світовою міжурядовою організацією, утвореною в 1945р. шляхом ухвалення її Статуту. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку (США). До її шести головних органів належать: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна та соціальна рада (*Economic and Social Council, ECOSOC*), Рада з питань опіки (*Trusteeship Council*, припинила діяльність у 1994р.), Міжнародний суд (*International Court of Justice, ICJ*) і Секретаріат.

Генеральна Асамблея складається з шести головних комітетів. Сфери їх компетенції: Першого комітету (з питань роззброєння та міжнародної безпеки) – роззброєння та суміжні питання міжнародної безпеки. Четвертого комітету (зі спеціальних політичних питань і питань деколонізації) – зокрема, деколонізація, палестинські біженці та права людини, підтримання миру, розмінування, космічний простір, інформування громадськості, атомна радіація та діяльність Університету миру.

Управління ООН з питань роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs, UNODA*) Секретаріату ООН сприяє скороченню ядерних, біологічних, хімічних і звичайних озброєнь. До складу ООН належать також багато спеціалізованих агентств і незалежних органів.

193 держави-члени ООН і роки набуття членства:

Австралія, 1945	Еквадор, 1945	Маврікій, 1968
Австрія, 1955	Екваторіальна Гвінея, 1968	Мавританія, 1961
Азербайджан, 1992	Ерitreя, 1993	Мадагаскар, 1960
Албанія, 1955	Естонія, 1991	Малаві, 1964
Алжир, 1962	Есватіні, 1968	Малайзія, 1957
Ангола, 1976	Ефіопія, 1945	Малі, 1960
Андорра, 1993	Єгипет, 1945	Мальдіви, 1965
Антигуа та Барбуда, 1981	Ємен, 1947	Мальта, 1964
Аргентина, 1945	Замбія, 1964	Марокко, 1956
Афганістан, 1946	Зімбабве, 1980	Маршалові Острови, 1991
Багамські Острови, 1973	Йорданія, 1955	Мексика, 1945
Бангладеш, 1974	Ізраїль, 1949	Мікронезія, 1991
Барбадос, 1966	Індія, 1945	Мозамбік, 1975
Бахрейн, 1971	Індонезія, 1950	Молдова, 1992
Беліз, 1981	Ірак, 1945	Монако, 1993
Бенін, 1960	Іран, 1945	Монголія, 1961
Білорусь, 1945	Ірландія, 1955	Намібія, 1990
Білорусь, 1945	Ісландія, 1946	Науру, 1999
Болгарія, 1955	Іспанія, 1955	Непал, 1955
Болівія, 1945	Італія, 1955	Нігер, 1960
Боснія та Герцеговина, 1992	Кабо-Верде, 1975	Нігерія, 1960
Ботсвана, 1966	Казахстан, 1992	Нідерланди, 1945
Бразилія, 1945	Камбоджа, 1955	Нікарагуа, 1945
Бруней, 1984	Камерун, 1960	Німеччина, 1973
Буркіна-Фасо, 1960	Канада, 1945	Нова Зеландія, 1945
Бурунді, 1962	Катар, 1971	Норвегія, 1945
Бутан, 1971	Кенія, 1963	ОАЕ, 1971
В'єтнам, 1977	Киргизстан, 1992	Оман, 1971
Вануату, 1981	Китай, 1945	Пакистан, 1947
Велика Британія, 1945	Кіпр, 1960	Палау, 1994
Венесуела, 1945	Кірибаті, 1999	Панама, 1945
Вірменія, 1992	Колумбія, 1945	Папуа-Нова Гвінея, 1975
Габон, 1960	Комори, 1975	Парагвай, 1945
Гайана, 1966	ДРК, 1960	Перу, 1945
Гаїті, 1945	Республіка Конго, 1960	ПАР, 1945
Гамбія, 1965	Коста-Ріка, 1945	Південна Корея, 1991
Гана, 1957	Кот-д'Івуар, 1960	Південний Судан, 2011
Гватемала, 1945	Куба, 1945	Північна Корея, 1991
Гвінея, 1958	Кувейт, 1963	Північна Македонія, 1993
Гвінея-Бісау, 1974	Лаос, 1955	Польща, 1945
Гондурас, 1945	Латвія, 1991	Португалія, 1955
Гренада, 1974	Лесото, 1966	Росія, 1945
Греція, 1945	Литва, 1991	Руанда, 1962
Грузія, 1992	Ліберія, 1945	Румунія, 1955
Данія, 1945	Ліван, 1945	Сальвадор, 1945
Джібуті, 1977	Лівія, 1955	Самоа, 1976
Домініка, 1978	Ліхтенштейн, 1990	Сан-Маріно, 1992
Домініканська Республіка, 1945	Люксембург, 1945	Сан-Томе і Принсіпі, 1975
	М'янма, 1948	Саудівська Аравія, 1945

Сейшельські Острови, 1976	Сьєрра-Леоне, 1961	Уругвай, 1945
Сенегал, 1960	Таджикистан, 1992	Фіджі, 1970
Сент-Вінсент і Гренадіни, 1980	Таїланд, 1946	Філіппіни, 1945
Сент-Кітс і Невіс, 1983	Танзанія, 1961	Фінляндія, 1955
Сент-Люсія, 1979	Тімор-Лешті, 2002	Франція, 1945
Сербія, 2000	Того, 1960	Хорватія, 1992
Сирія, 1945	Тонга, 1999	ЦАР, 1960
Сінгапур, 1965	Тринідад і Тобаго, 1962	Чад, 1960
Словаччина, 1993	Тувалу, 2000	Чехія, 1993
Словенія, 1992	Туніс, 1956	Чілі, 1945
Соломонові Острови, 1978	Туреччина, 1945	Чорногорія, 2006
Сомалі, 1960	Туркменістан, 1992	Швейцарія, 2002
Судан, 1956	Уганда, 1962	Швейцарія, 1946
Сурінам, 1975	Угорщина, 1955	Шрі-Ланка, 1955
США, 1945	Узбекистан, 1992	Ямайка, 1962
	Україна, 1945	Японія, 1956

Держави-спостерігачі, що не є членами Організації (2): Ватикан, Палестина

Рада Безпеки ООН

UN Security Council

<<http://www.un.org/en/sc/>>

Рада Безпеки відповідальна за підтримання міжнародного миру та безпеки. Усі держави-члени ООН повинні виконувати її рішення. Вона має п'ять постійних членів, які користуються правом вето на рішення РБ, та 10 непостійних членів, які обираються ГА ООН на дворічні терміни.

Постійні члени (Велика п'ятірка): Китай, Франція, Росія, Велика Британія, США

Непостійні члени (10): Бельгія*, Домініканська Республіка*, Естонія†, Німеччина*, Індонезія*, Нігер†, Сент-Вінсент і Гренадіни†, ПАР*, Туніс†, В'єтнам†

* Член у 2019-2020рр.

† Член у 2020-2021рр.

Конференція з роззброєння (КР)

Conference on Disarmament (CD)

<<http://www.unog.ch/cd/>>

КР планувалась як єдиний форум для обговорення питань контролю над озброєннями та роззброєння для міжнародного співтовариства. Починаючи з 1960р. КР кілька разів змінювала склад і назву. КР не є органом ООН, але звітує перед Генеральною Асамблеєю ООН. Розташована в Женеві (Швейцарія).

Члени (65): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Куба, Еквадор, Єгипет, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма,

Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Словаччина, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, США, Венесуела, В'єтнам, Зімбабве

Комісія ООН з роззброєння

UN Disarmament Commission (UNDC)

<https://www.un.org/disarmament/institutions/disarmament-commission/>

Комісія ООН з роззброєння у первісному вигляді була створена в 1952р. Після змін назви та формату в 1978р. вона стала Конференцією з роззброєння. У цьому році ГА ООН відновила КР у її нинішньому вигляді. Вона збирається протягом трьох тижнів щороку в Нью-Йорку, щоб розглянути невеликий перелік питань з роззброєння – наразі два важливі питання на сесію – та сформулювати принципи консенсусу, настанови та рекомендації. Вона не змогла досягти згоди по жодному із цих завдань упродовж 2000-2016рр., але у 2017р. ухвалила консенсусні рекомендації стосовно “Практичних заходів зі зміцнення довіри в галузі звичайної зброї”.

Члени (193): держави-члени ООН

Комісія ООН з побудови миру (КПБ)

UN Peacebuilding Commission (PBC)

<https://www.un.org/peacebuilding/commission/>

КПБ заснована у 2005р. Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки для консультування з питань постконфліктної побудови та відновлення миру, розподілу ресурсів та пропозиції інтегрованих стратегій.

Генеральна Асамблея, Рада Безпеки та *ECOSOC* обирають по сім членів КПБ на дворічний термін; решта членів – п'ятірка найбільших постачальників військовослужбовців та цивільної поліції до місій ООН та п'ятірка найбільших фінансових донорів до ООН. Додаткові держави та організації беруть участь у спеціальних засіданнях, присвячених окремим країнам, згідно з порядком денним КПБ.

Члени (30): Бангладеш*†, Бразилія*§, Канада*#, Китай*‡, Колумбія*§, Домініканська Республіка*‡, Єгипет*†, Ефіопія*||, Франція*‡, Німеччина*#, Гватемала*†, Індія*||, Іран*§, Ірландія*§, Японія*#, Кенія*†, Південна Корея*§, Малі*§, Мексика*†, Непал*†, Нігер*‡, Норвегія*#, Пакистан*||, Перу**†, Словаччина**†, Росія*‡, Руанда*||, Швеція*#, Велика Британія*‡, США*‡

* Член до 31 грудня 2020р.

** Член до 31 грудня 2021р.

† Обраний ГА

‡ Обраний РБ

§ Обраний *ECOSOC*

|| *Топ 5* найбільших постачальників персоналу

Топ 5 найбільших фінансових донорів.

Примітка: Повноправних членів КПБ – 31. Румунія була обрана *ECOSOC* на дворічний термін, який закінчується 31 грудня 2020р., але членство втратило силу, коли вона перестала бути членом *ECOSOC* 31 грудня 2019р. *EKOCOC* заповнить цю вакансію протягом 2020р.

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ)

International Atomic Energy Agency (IAEA)

<<http://www.iaea.org/>>

МАГАТЕ – міждержавна організація в системі ООН. Згідно зі Статутом Агентства, що набув чинності в 1957р., воно має сприяти мирному використанню атомної енергії і гарантувати невикористання результатів ядерної діяльності у військових цілях. Відповідно до Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї і договорів про зони, вільні від ядерної зброї (без'ядерні зони), неядерні держави мають укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії з метою підтвердження своїх зобов'язань не виробляти ядерну зброю. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія).

Члени (171): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Руанда, Румунія, Росія, *Сент-Люсія*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Примітка: Північна Корея була членом МАГАТЕ до червня 1994р. На додаток до 171 члена, станом на 1 січня 2020р., Генеральна конференція МАГАТЕ також схвалила членство Кабо-Верде, Коморських островів, Гамбії та Тонга; рішення набуде чинності після надання державами необхідних юридичних інструментів до МАГАТЕ.

Міжнародний суд International Court of Justice (ICJ)

<<http://www.icj-cij.org/>>

Міжнародний суд утворений в 1945р. згідно зі Статутом ООН і є головним судовим органом ООН. До функцій Міжнародного суду належать розв'язання спорів між державами, які звертаються до нього, а також надання консультативних висновків з правових питань органам і спеціальним агентствам ООН у разі їх звернення. До складу Міжнародного суду належать 15 суддів, які обираються на дев'ять років Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки ООН. Місце розташування – Гаага (Нідерланди).

Двостороння консультативна комісія (ДКК) Bilateral Consultative Commission (BCC)

<<https://www.acq.osd.mil/tc/ns t/NSTtoc.htm>>

ДКК є форумом, утвореним у рамках укладеного у 2010р. американо-російського Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір) з метою обговорення проблемних питань стосовно імплементації Договору. ДКК замінила Спільну комісію з дотримання договірних зобов'язань та інспектування (*Joint Compliance and Inspection Commission, JCIC*), що працювала в рамках СНО-I 1991р. За згодою сторін, ДКК має збиратися двічі на рік у Женеві (Швейцарія). Вона працює в конфіденційному режимі.

Співдружність націй Commonwealth of Nations

<<http://www.thecommonwealth.org/>>

Створена в 1949р. та об'єднує розвинуті країни і країни, що розвиваються, метою яких є просування демократії, прав людини, стійкого економічного та соціального розвитку у державах-членах і поза межами Співдружності. У 2012р. прийнято хартію, яка підтверджує головні цінності та принципи. Лідери держав-членів зустрічаються на дворічних Засіданнях глав урядів Співдружності (*Commonwealth Heads of Government Meetings, CHOGM*). Секретаріат розташований у Лондоні (Велика Британія).

Члени (53): Антигуа та Барбуда, Австралія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Камерун, Канада, Кіпр, Домініка, Есватіні, Фіджі, *Гамбія*, Гана, Гренада, Гайана, Індія, Ямайка, Кенія, Кірібаті, Лесото, Малаві, Малайзія, Мальта, Маврійї, Мозамбік, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Нігерія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Руанда†, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Соломонові Острови, ПАР, Шрі-Ланка, Танзанія, Тонга, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Вануату, Замбія

* Організатор *CHOGM* у 2018р. та діючий голова у 2018-2020рр.

† Організатор *CHOGM* у 2020р. та діючий голова у 2020-2022рр.

Примітка: на додаток до 53 членів, станом на 1 січня 2020р., 1 лютого 2020р. знову приєдналися Мальдіви (після виходу у 2016р.). У травні 2018р. Зімбабве подало заявку на повторне приєднання до Співдружності (після виходу у 2013р.)

Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ) Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO)

<<http://www.ctbto.org/>>

ОДВЗЯВ розпочне діяльність з моменту набуття чинності Договором 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань. Вона має вирішувати питання дотримання Договору та діяти як форум для консультацій і співробітництва держав-сторін. Для підготовки діяльності Організації створена Підготовча комісія і тимчасовий Технічний секретаріат, а також запроваджена Міжнародна моніторингова система у складі сейсмічних, гідроакустичних, інфра-звукових і радіонуклідних станцій, дані яких передаються до Міжнародного інформаційного центру ОДВЗЯВ. Вони розташовані у Відні (Австрія).

Сторони Договору (184): див. додаток А

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (ФАТФ) Financial Action Task Force (FATF)

<<http://www.fatf-gafi.org/>>

ФАТФ є міждержавним органом з розробки політики, метою якого є запровадження міжнародних стандартів, розробка і просування політики на національному та міжнародному рівнях. ФАТФ утворено в 1989р. Великою сімкою (G7), первинною метою якої були вивчення та розробка засобів боротьби з відмиванням грошей; у 2001р. мандат ФАТФ був розширений з метою об'єднання зусиль у боротьбі з фінансуванням тероризму, а у 2008р. – зусиль з протидії фінансуванню розповсюдження ЗМУ. У 2012р. опубліковані переглянуті рекомендації. Секретаріат розташований у Парижі (Франція).

Члени (39): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Канада, Китай, Данія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Рада співробітництва держав Перської затоки, Гонконг (Китай), Ісландія, Індія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Малайзія, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Росія, *Саудівська Аравія*, Сінгапур, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Глобальна ініціатива боротьби з ядерним тероризмом (ГІБЯТ) Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism (GICNT)

<<http://www.gicnt.org/>>

ГІБЯТ виникла у 2006р. як добровільне партнерство держав і міжнародних організацій, що має за мету зміцнення глобальних можливостей з попередження, виявлення ядерного тероризму і протидії йому. ГІБЯТ працює на досягнення

цих цілей шляхом організації міжнародних заходів з удосконалення планів, політики, процедур, а також їх взаємосумісності на рівні партнерів. Учасники зустрічаються на дворічних пленарних зборах. Росія та США виступають співголовами.

Учасники (89): Афганістан, Албанія, Алжир, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, Чілі, Китай, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Киргизстан, Латвія, Лівія, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малайзія, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палау, Панама, Парагвай, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, ОАЕ, США, Узбекистан, В'єтнам, Замбія

Офіційні спостерігачі (6): Європейський Союз (ЕС), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародна організація кримінальної поліції (INTERPOL), Міжрегіональний науково-дослідний інститут ООН з питань злочинності і правосуддя (UNICRI), Офіс ООН з питань боротьби з наркоманією і злочинністю (UNODC), Контртерористичне управління ООН

Велика сімка

Group of Seven (G7)

<<https://g7.gc.ca/en/>>

Велика сімка – група індустріально розвинутих країн, неформальні зустрічі яких на рівні глав держав або урядів відбуваються з 1970-х років. Глави Європейської Ради та Європейської Комісії представляють на самітах Європейський Союз.

Упродовж 1997-2013рр. члени G7 і Росія збиралися разом як “Велика вісімка” (G8). Після анексії Росією Криму держави G7 у березні 2014р. вирішили зустрічатися без Росії до подальших рішень.

Члени (7): Канада, Франція*, Німеччина, Італія, Японія, Велика Британія‡, США†

* Приймала саміт у 2019р.

† Приймала саміт у 2020р.

‡ Прийматиме саміт у 2021р.

Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження

Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction

<<http://www.gpwm.com/>>

Глобальне партнерство (ГП) засноване G8 у 2002р. з метою вирішення питань нерозповсюдження, роззброєння, боротьби з тероризмом

і ядерної безпеки. Члени ГП проводять двічі на рік зустрічі у країні, що головує, з метою започаткування спеціальних проєктів із протидії незаконному використанню зброї і матеріалів масового ураження, зниження ризиків, пов'язаних з хімічними, біологічними та ядерними загрозами. У травні 2011р. ГП було подовжене на невизначений термін.

Члени (31): Австралія, Бельгія, Канада, Чілі, Чехія, Данія, ЄС, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Філіппіни, Польща, Португалія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Велика Британія, Україна, США

Примітка: Росія була засновником Глобального партнерства, але вона перестала бути партнером після її виключення з Великої вісімки.

Міжнародний кримінальний суд (МКС)

International Criminal Court (ICC)

<<http://www.icc-cpi.int/>>

МКС – постійно діючий міжнародний суд, що розглядає злочини геноциду, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини, пов'язані з агресією. Розташований в Гаазі (Нідерланди), має регіональні офіси в ЦАР, Кот-д'Івуарі, ДРК, Кенії, Уганді. Суд має 18 суддів і незалежного прокурора, які обираються Асамблеєю держав-сторін на дев'ятирічні терміни.

Повноваження та юрисдикція Суду визначені Римським статутом (1998р.) і додатками. Попри незалежний від ООН статус МКС, Римським статутом передбачені певні повноваження РБ ООН стосовно передачі на розгляд та відтермінування розгляду справ.

Сторони Римського статуту та його поправок (123): див. додаток А

Рух неприєднання

Non-Aligned Movement (NAM)

<<http://www.nambaku.org/>>

Рух неприєднання засновано в 1961р. як форум для консультацій та узгодження в рамках ООН позицій країн, що не приєдналися, з питань політики, економіки та контролю над озброєннями.

Члени (120): Афганістан, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Азербайджан*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Ботсвана, Бруней, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Габон, Гамбія, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ямайка, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Маврікій, Монголія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Організація визволення Палестини, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Катар, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія,

Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Сомалі, ПАР, Шрі-Ланка, Судан, Сурінам, Сирія, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туркменістан, Уганда†, ОАЕ, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Головує у *НАМ* у 2019-2022рр. та приймає саміт у 2019р.

† Головує у *НАМ* у 2022-2025рр. та приймає саміт у 2022р.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) **Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)**

<<http://www.oecd.org/>>

ОЕСР утворена в 1961р. з метою сприяння економічному та соціальному добробуту шляхом координації політики держав-членів. Штаб-квартира розташована в Парижі (Франція).

Члени (36): Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чілі, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Примітка: на додаток до 36 членів, станом на 1 січня 2020р., 30 травня 2018р. Колумбія підписала угоду про приєднання з ОЕСР і стане членом після ратифікації цієї угоди.

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) **Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)**

<<http://www.opcw.org/>>

ОЗХЗ створена згідно з Конвенцією 1993р. про заборону хімічної зброї. ОЗХЗ, крім іншого, опікується питаннями нагляду за знищенням запасів хімічної зброї і відповідної інфраструктури, імплементації режиму верифікації з метою протидії їх відновленню, надає допомогу та захист державам-сторонам, яким загрожує така зброя, а також сприяє міжнародному співробітництву та бере в ньому активну участь з метою забезпечення дотримання Конвенції і сприяння мирному використанню хімічних речовин. Окрім того, для виконання обов'язків із розслідування випадків імовірного використання хімічної зброї, у 2018р. ОЗХЗ отримала повноваження визначення відповідальності за будь-яке використання хімічної зброї.

Роботу ОЗХЗ та її Технічного секретаріату контролює Виконавча рада, 41 член якої обираються на дворічний термін Конференцією держав-сторін. Вона базується в Гаазі (Нідерланди).

Сторони Конвенції (193): див. додаток А

Організація Ісламського співробітництва (ОІС) **Organisation of Islamic Cooperation (OIC)**

<<http://www.oic-oci.org/>>

ОІС (раніше Організація Ісламської конференції) утворена в 1969р. ісламськими державами з метою розширення співробітництва між ними та підтримки миру, безпеки та боротьби народу Палестини і всіх мусульман.

Серед її органів – Незалежна постійна комісія з прав людини (*Independent Permanent Human Rights Commission, IPHRC*) та Ісламський банк розвитку (*Islamic Development Bank, IDB*). Секретаріат розташований у Дждді (Саудівська Аравія).

Члени (57): Афганістан, Албанія, Алжир, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бенін, Бруней, Буркіна-Фасо, Камерун, Чад, Комори, Кот-д'Івуар, Дждібуті, Єгипет, Габон, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Казахстан, Кувейт, Киргизстан, Ліван, Лівія, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Марокко, Мозамбік, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Суринам, Сирія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Ємен

Спеціальна верифікаційна комісія (СВК)

Special Verification Commission (SVC)

СВК утворена в 1987р. згідно з Договором про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД) як форум з вирішення питань дотримання Договору та заходів, необхідних для підвищення його життєздатності та ефективності. СВК, яка не збиралася з 2000р., збиралася у листопаді 2016р. і грудні 2017р.

2 серпня 2019р. США вийшли з Договору про РСМД, який зараз вже не діє, а СВК припинила існування.

Сторони Договору (5): див. додаток А

II. Регіональні організації та органи

Африканська комісія з атомної енергії

African Commission on Nuclear Energy (AFCONe)

<<http://www.afcone.peaceau.org/>>

Африканська комісія з атомної енергії заснована на підставі Договору Пеліндаба (1996р.) з метою забезпечення дотримання умов Договору та сприяння мирному використанню ядерних досліджень і технологій в Африці. Розташована в м.Преторія (ПАР).

Сторони Договору Пеліндаба (41): див. додаток А

Африканський Союз (АС)

African Union (AU)

<<http://www.au.int/>>

АС офіційно створено у 2001р.; до 2002р. мав назву Організація Африканської Єдності (ОАЄ). Членство в ньому відкрите для всіх африканських держав. Завданням АС є сприяння єдності, безпеці та врегулюванню конфліктів, демократії, дотриманню прав людини, а також політичній, соціальній та економічній інтеграції в Африці. До його головних органів належать Асамблея (найвищий орган у складі глав держав та урядів), Виконавчої ради

(складається з призначених міністрів від національних урядів), Комісія (секретаріат), Панафриканський парламент і Рада миру та безпеки. Штаб-квартира розташована в Аддіс-Абебі (Ефіопія).

Члени (55): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, ЦАР, Чад, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Есватіні, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мавританія, Маврікій, Марокко, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Судан*, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Замбія, Зімбabwe

* Членство Судану в АС призупинено 6 червня 2019р. після жорстоких репресій проти анти-урядових протестів. Рішення скасовано 6 вересня 2019р. після формування цивільного уряду.

Рада миру та безпеки (РМБ) Peace and Security Council (PSC)

<<http://www.peaceau.org/>>

Рада безпеки та оборони АС (*The Peace and Security Council, PSC*) є постійним органом з ухвалення рішень стосовно запобігання конфліктам, їх врегулювання та розв'язання. 15 членів обираються Виконавчою радою та затверджуються Асамблеєю. РМБ є основою Африканської архітектури миру та безпеки (*African Peace and Security Architecture, APSA*).

Члени на трирічний термін з 1 квітня 2019р. до 31 березня 2022р. (5): Алжир, Бурунді, Кенія, Лесото, Нігерія

Члени на дворічний термін з 1 квітня 2018р. до 31 березня 2020р. (10): Ангола, Джибуті, Екваторіальна Гвінея, Габон, Ліберія, Марокко, Руанда, Сьєрра-Леоне, Того, Зімбabwe

Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС) Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)

<<http://www.apec.org/>>

АТЕС утворена в 1989р. як регіональний економічний форум з метою сприяння економічному зростанню та безпеці в азійсько-тихоокеанському регіоні. Від середини 1990-х років дедалі частіше обговорюються проблеми політики й безпеки, протидії тероризму, нерозповсюдження ЗМУ, ефективності системи контролю міжнародних передач. Офіс розташований у Сінгапурі.

Члени (21): Австралія, Бруней, Канада, Чілі*, Китай, Гонконг, Індонезія, Японія, Південна Корея, Малайзія†, Мексика, Нова Зеландія‡, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Тайвань, Таїланд, США, В'єтнам

* Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АПЕК у 2019р.

† Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АПЕК у 2020р.

‡ Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АПЕК у 2021р.

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)

<<http://www.asean.org/>>

АСЕАН утворена в 1967р. з метою сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку, а також миру та безпеці в Південно-Східній Азії. Розвиток Політико-безпекового співтовариства АСЕАН є одним із трьох напрямів (разом з Економічним і Соціокультурним співтовариствами) Співтовариства АСЕАН, заснованого у 2015р. Секретаріат розташований у Джакарті (Індонезія).

Члени (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Регіональний форум АСЕАН (РФА) ASEAN Regional Forum (ARF)

<<http://aseanregionalforum.asean.org/>>

РФА було створено у 1994р. для заохочення конструктивного діалогу та консультацій з питань політики й безпеки та сприяння формуванню довіри і превентивній дипломатії в азійсько-тихоокеанському регіоні.

Учасники (27): члени АСЕАН плюс Австралія, Бангладеш, Канада, Китай, ЄС, Індія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Росія, Шрі-Ланка, Тімор-Лешті, США

АСЕАН плюс три (АПТ) ASEAN Plus Three (APT)

<<http://www.asean.org/asean/external-relations/asean-3>>

Співробітництво у форматі АПТ розпочалося в 1997р., у розпал фінансової кризи в Азії, і було офіційно оформлене в 1999р. Його метою є сприяння економічному, політичному та безпековому співробітництву, а також фінансовій стабільності учасників.

Учасники (13): члени АСЕАН плюс Китай, Японія, Південна Корея

Саміт Східної Азії East Asia Summit (EAS)

<<http://www.asean.org/asean/external-relations/east-asia-summit-eas/>>

Саміт Східної Азії започатковано у 2005р. як регіональний форум для діалогу з питань стратегії, політики та економіки з метою сприяння миру, стабільності та економічному добробуту у Східній Азії. Щорічні зустрічі відбуваються спільно із самітами АСЕАН.

Учасники (18): члени АСЕАН плюс Австралія, Китай, Індія, Японія, Південна Корея, Нова Зеландія, Росія, США

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) Collective Security Treaty Organization (CSTO)

<<http://www.odkb-cs.to.org/>>

ОДКБ офіційно створена у 2002-2003рр. шістьма підписантами Договору 1992р. про колективну безпеку. Її метою є сприяння військово-політичному співробітництву між членами. Відповідно до ст.4 Договору 1994р. агресія проти однієї з держав-членів вважається агресією проти всіх. Завданням ОДКБ є забезпечення більш ефективного реагування на такі стратегічні проблеми, як тероризм і наркоторгівля. Керівні органи розташовані в Москві (Росія).

Члени (6): Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан

Співдружність Незалежних Держав (СНД) Commonwealth of Independent States (CIS)

<<http://www.cis.minsk.by/>>

СНД створена в 1991р. як система багатостороннього співробітництва колишніх республік Радянського Союзу. Інститути СНД, в т.ч. Рада міністрів оборони, встановлені Статутом 1993р. Штаб-квартира розташована в Мінську (Білорусь).

Члени (11): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан*, Україна†, Узбекистан

* Туркменістан не ратифікував Статут СНД 1993р., але з 26 серпня 2005р. бере участь у заходах СНД як асоційований член.

† Україна не ратифікувала Рішення про прийняття Статуту СНД, але була неофіційним асоційованим членом з 1993р. У травні 2018р. Україна ухвалила рішення про припинення участі в інститутах СНД; завершила процес виходу з координаційних органів СНД у лютому 2019р. Процес виходу з угод СНД триває.

Економічне Співтовариство Центральноафриканських Держав Communaute Economiques d'Etats de l'Afrique Centrale (CEEAC, Economic Community of Central African States, ECCAS)

<<http://www.ceeac-eccas.org/>>

Співтовариство засноване в 1983р. з метою сприяння політичному діалогу, створення митного союзу та визначення спільної політики в Центральній Африці. Воно також координує діяльність у рамках 2010р. Центральноафриканської Конвенції про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаської Конвенції). Секретаріат розташований у Лібревілі (Габон).

Рада миру та безпеки в Центральній Африці (*Conseil de paix et de sécurité de l'Afrique Centrale, COPAX*) є механізмом сприяння спільним політичним і воєнним стратегіям попередження, вирішення та врегулювання конфліктів у Центральній Африці.

Члени (11): Ангола, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Руанда, Сан-Томе і Принсіпі

Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії **Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia (CICA)**

<<http://www.s-cica.org/>>

Створення Конференції ініційоване в 1992р. та завершене в 1999р. як форум з питань розширення співробітництва у сфері безпеки, а також заходів зміцнення довіри серед держав-членів. Вона також сприяє економічному, соціальному та культурному співробітництву. Секретаріат розташований в Алмати (Казахстан).

Члени (27): Афганістан, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Камбоджа, Китай, Єгипет, Індія, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Киргизстан, Монголія, Пакистан, Палестина, Катар, Росія, Шрі-Ланка, Таджикистан*, Таїланд, Туреччина, ОАЕ, Узбекистан, В'єтнам

* Головувала у 2018-2020рр.

Рада Європи (РЄ) **Council of Europe (COE)**

<<http://www.coe.int/>>

Рада створена в 1949р. і є відкритою для членства всіх європейських держав, які погоджуються з принципами верховенства права та гарантують своїм громадянам дотримання прав і основоположних свобод людини. Головний офіс розташований у Страсбурзі (Франція). До її складу належать Рада міністрів, Парламентська Асамблея, Європейський суд з прав людини та Рада Європейського банку розвитку.

Члени (47): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Північна Македонія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія*, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна

* Парламентська Асамблея призупинила права Росії на участь у голосуваннях 10 квітня 2014р. після анексії Криму. Ці права були відновлені 17 травня 2019р.

Рада держав Балтійського моря (РДБМ) **Council of the Baltic Sea States (CBSS)**

<<http://www.cbss.org/>>

Рада створена в 1992р. як регіональна міждержавна організація співробітництва держав балтійського регіону. Секретаріат розташований у Стокгольмі (Швеція).

Члени (12): Данія, Естонія, ЄС, Фінляндія, Німеччина, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Росія, Швеція

Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС)

Economic Community of West African States (ECOWAS)

<<http://www.ecowas.int/>>

ЕКОВАС утворене в 1975р. з метою сприяння торгівлі і співробітництву, а також допомоги розвитку в Західній Африці. В 1981р. ЕКОВАС ухвалило Протокол про взаємну допомогу у справах оборони. Комісія, Суд і Парламент ЕКОВАС розташовані в Абуджа (Нігерія).

Члени (15): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

Примітка: У червні 2017р. ЕКОВАС ухвалив принципове рішення стосовно прийняття Марокко 16-м членом.

Європейський Союз (ЄС)

European Union (EU)

<<http://europa.eu/>>

ЄС – організація європейських держав, які співпрацюють з широкого кола питань, що охоплюють спільний ринок з вільним переміщенням людей, товарів, послуг і капіталу; спільною валютою (євро) у відповідних країнах-членах, а також Спільну політику безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*). Головними органами ЄС є Європейська Рада (*European Council*), Рада Європейського Союзу (*Council of the European Union*, відома як Рада міністрів, або Рада), Європейська Комісія (*European Commission*), Європейський Парламент (*European Parliament*) і Європейський суд (*European Court*).

СЗППБ (Спільна зовнішня політика та політика безпеки, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*) і СПБО координуються Високим Представником ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки у взаємодії з Європейською службою з питань зовнішньої діяльності (*European External Action Service, EEAS*).

Штаб-квартира ЄС розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (28): Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія*

* Велика Британія вийшла з ЄС 31 січня 2020р. (27 членів). Під час перехідного періоду до 31 грудня 2020р. (з можливістю подовження до 31 грудня 2021р. або 2022р.) Велика Британія залишається частиною єдиного ринку ЄС, але більше не бере участі в його політичних інституціях. Формат майбутнього співробітництва Великої Британії з ЄС, в т.ч. у сфері зовнішньої політики та політики безпеки, можливої участі в деяких агентствах ЄС ще не погоджено.

Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, або ЄСАЕ)

European Atomic Energy Community (Euratom, or EAEC)

<<http://ec.europa.eu/euratom/>>

Євратом утворено в 1957р. згідно з Договором про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (Договір про Євратом) з метою сприяння розвитку ядерної енергії в мирних цілях та адміністрування разом з МАГАТЕ багатонаціональної регіональної системи гарантій, яка поширюється на всі держави-члени ЄС. Завданням Агентства Євратому з постачання (*Euratom Supply Agency*), розташованого в Люксембурзі, є безперебійне та рівноправне забезпечення постачання руди, сировини та спеціальних розщеплюваних матеріалів для держав-членів ЄС.

Члени (28): держави-члени ЄС*

* Хоча Євратом формально незалежний від ЄС, всі повноправні члени Євратома повинні бути членами ЄС. Велика Британія вийшла з Євратому 31 січня 2020р., залишивши 27 членів, хоча її правила та домовленості будуть продовжувати застосовуватися до Великої Британії протягом перехідного періоду.

Європейське оборонне агентство (ЄОА)

European Defence Agency (EDA)

<<http://eda.europa.eu/>>

ЄОА є органом ЄС, підпорядкованим Раді ЄС. Утворене у 2004р. з метою допомоги розвитку європейських оборонних спроможностей, сприяння європейському співробітництву в галузі озброєнь і зміцненню європейської технологічної та оборонно-промислової бази. Органом прийняття рішень є Правління у складі міністрів оборони держав-членів і Високого Представника ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки (Голови Агентства). Розташоване у Брюсселі (Бельгія).

Члени (27): держави-члени ЄС, крім Данії*

* Велика Британія вийшла з ЄОА 31 січня 2020р. (26 членів).

Примітка: ЄОА підписало адміністративні домовленості з Норвегією (2006р.), Швейцарією (2012р.), Сербією (2013р.) та Україною (2015р.), які дозволяють цим державам брати участь у його проєктах і програмах.

Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ)

Gulf Cooperation Council (GCC)

<<http://www.gcc-sg.org/>>

Повна офіційна назва – Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Створена в 1981р. з метою сприяння регіональній інтеграції в таких сферах, як економіка, фінанси, торгівля, врядування та законодавство, а також стимулювання наукового та технічного прогресу. Члени Ради співпрацюють також у сферах зовнішньої політики, з військових і безпекових питань. Головний орган – Верховна Рада (складається з глав держав-членів). Штаб-квартира розташована в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія).

Члени (6): Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ

Міжурядовий орган з питань розвитку Intergovernmental Authority on Development (IGAD)

<<http://www.igad.int/>>

IGAD утворено в 1996р. з метою розширення регіонального співробітництва, сприяння миру і стабільності на Африканському Розі. Він замінив Міжурядовий орган з питань розвитку і протидії посухам (*Intergovernmental Authority on Drought and Development, IGADD*), утворений в 1986р. Секретаріат *IGAD* розташований у Джібуті.

Члени (8): Джібуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Сомалі, Південний Судан, Судан, Уганда

Міжнародна конференція з проблем регіону Великих озер International Conference on the Great Lakes Region (ICGLR)

<<http://www.icglr.org/>>

Метою запроваджені у 2004р. *ICGLR* є просування миру та безпеки, політичної і соціальної стабільності, процвітання та розвитку в регіоні Великих озер. У 2006р. держави-члени ухвалили Пакт миру, стабільності та розвитку в регіоні Великих озер, який набув чинності у 2008р. Виконавчий секретаріат розташований у Бужумбурі (Бурунді).

Об'єднаний розвідувальний центр *ICGLR (Joint Intelligence Fusion Centre, JIFC)* заснований у 2012р. у м.Гома (ДРК) для збору, аналізу та надання інформації про збройні формування в регіоні, а також практичних рекомендацій державам-членам.

Члени (12): Ангола, Бурунді, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Кенія, Руанда, Південний Судан, Судан, Танзанія, Уганда, Замбія

Ліга Арабських Держав (ЛАД) League of Arab States

<<http://www.lasportal.org/>>

Ліга Арабських Держав створена в 1945р. для сформування спільноти арабських держав і заохочення їх до політичного та економічного співробітництва. Угода про колективну оборону та економічне співробітництво між її членами підписана в 1950р. У 2015р. Ліга Арабських Держав вирішила створити спільні арабські збройні сили для миротворчої діяльності в регіоні, але прогресу в їх створенні не було досягнуто. Її Генеральний секретаріат розташований у Каїрі (Єгипет).

Члени (22): Алжир, Бахрейн, Комори, Джібуті, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія*, Туніс, ОАЕ, Ємен

* Членство Сирії в ЛАД призупинене 16 листопада 2011р.

Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО) North Atlantic Treaty Organization (NATO)

<<http://www.nato.int/>>

НАТО створено в 1949р. згідно з Північно-Атлантичним Договором (Вашингтонським Договором) як оборонний Альянс країн Заходу. Стаття 5 Договору визначає зобов'язання членів давати відсіч збройному нападу на будь-якого члена Договору. Штаб-квартира розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (29): Албанія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, США

Примітка: на додаток до 29 членів, станом на 1 січня 2020р., 27 березня 2020р. Північна Македонія стала членом НАТО та допоміжних органів.

Рада Євро-Атлантичного Партнерства (РЄАП) Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC)

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49276.htm>

РЄАП об'єднує НАТО та його партнерів у програмі “Партнерство заради миру” (ПЗМ, *Partnership for Peace, PFP*) для діалогу та консультацій. Надає загальний політичний формат для двосторонніх програм ПЗМ.

Члени (50): країни-члени НАТО плюс Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Боснія та Герцеговина, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизстан, Мальта, Молдова, Північна Македонія, Росія, Сербія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан

Стамбульська ініціатива співробітництва (СІС) Istanbul Cooperation Initiative (ICI)

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52956.htm>

СІС запроваджена у 2004р. з метою сприяння довгостроковій глобальній і регіональній безпеці завдяки практичному двосторонньому безпековому співробітництву країн Близького Сходу з НАТО.

Учасники (33): держави-члени НАТО та Бахрейн, Катар, Кувейт, ОАЕ

Середземноморський діалог Mediterranean Dialogue

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52927.htm>

Середземноморський діалог НАТО започатковано в 1994р. як форум для політичного діалогу та практичного співробітництва між НАТО та середземноморськими країнами. Це відбиває погляд НАТО, за яким безпека в Європі тісно пов'язана з безпекою і стабільністю у Середземному морі.

Учасники (36): держави-члени НАТО та Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко, Туніс

Комісія НАТО-Грузія
NATO-Georgia Commission (NGC)

<http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50091.htm>

Комісія створена у вересні 2008р. як механізм політичних консультацій і політичного співробітництва з метою надання Грузії допомоги в досягненні її мети – набуття членства в НАТО.

Учасники (30): держави-члени НАТО та Грузія

Рада НАТО-Росія
NATO-Russia Council (NRC)

<<https://www.nato.int/nrc-website/>>

Рада створена у 2002р. як механізм консультацій, пошуку згоди, розвитку співробітництва, вироблення спільних рішень і дій з питань безпеки, зосереджуючись на сферах взаємних інтересів, визначених в Установчому акті НАТО-Росія 1997р. про взаємовідносини, співробітництво та безпеку, а також на таких нових питаннях, як протидія тероризму, врегулювання криз і нерозповсюдження ядерної зброї.

Учасники (30): держави-члени НАТО та Росія

Примітка: у квітні 2014р., після російської військової інтервенції в Україні, НАТО призупинило всю практичну співпрацю з Росією, хоча засідання Ради НАТО-Росія відбуваються на рівні послів або вище.

Комісія Україна-НАТО (КУН)
NATO-Ukraine Commission (NUC)

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50319.htm>

КУН утворена в 1997р. з метою консультацій з політичних питань і проблем безпеки, запобігання конфліктам та їх розв'язання, нерозповсюдження ядерної зброї, експорту озброєнь, передачі технологій, а також інших питань, що турбують обидві сторони.

Учасники (30): держави-члени НАТО та Україна

Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння (ОССО)

Organisation Conjointe de Cooperation en matiere d'Armement (OCCAR, Organisation for Joint Armament Cooperation)

<<http://www.occar.int/>>

ОССО створена в 1996р. і з 2001р. має офіційний статус. Мета – сприяння більш ефективній і раціональній реалізації домовленостей з виконання специфічних спільних програм озброєння. Штаб-квартира розташована в Бонні (Німеччина).

Члени (6): Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Велика Британія

Учасники (7): Фінляндія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Швеція, Туреччина

Агентство із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні

Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la America Latina y el Caribe (OPANAL, Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)

<<http://www.opanal.org/>>

Агентство створене в 1967р. згідно з Договором Тлателолко з метою вирішення разом з МАГАТЕ питань дотримання Договору. Розташоване в Мехіко (Мексика).

Сторони Договору (33): див. додаток А

Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ Organization for Democracy and Economic Development – GUAM

<<http://guam-organization.org/>>

ГУАМ – група чотирьох держав (Грузії, України, Азербайджану, Молдови), метою якої є сприяння стабільності і зміцненню безпеки. Історія її створення бере початок з 1997р.; офіційно зареєстрована у 2006р. В семи робочих групах країни-члени співпрацюють з питань просування соціально-економічного розвитку та торгівлі. Секретаріат розташований у Києві (Україна).

Члени (4): Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

<<http://www.osce.org/>>

Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) заснована в 1973р. (перейменована на ОБСЄ в 1995р.) як головний інструмент всеохопної і колективної безпеки для раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання криз і постконфліктної відбудови. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія), а інші установи – в інших містах Європи.

До Трійки ОБСЄ належать її діючий, попередній і наступний голови. Форум зі співробітництва в галузі безпеки (*Forum for Security Co-operation, FSC*), що також розташований у Відні, опікується контролем над озброєннями та заходами зміцнення довіри та безпеки.

Учасники (57): Албанія†, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Нідерланди, Північна Македонія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина*, Словенія, Іспанія, Швеція‡, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан

* Головувала у 2019р.

† Головує у 2020р.

‡ Головуватиме у 2021р.

Спільна консультативна група (СКГ)

Joint Consultative Group (JCG)

[<http://www.osce.org/jcg/>](http://www.osce.org/jcg/)

СКГ створена в рамках Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗССЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) з метою виконання завдань та імплементації Договору, усунення неоднозначності його інтерпретації. Розташована у Відні (Австрія).

Сторони ДЗЗССЄ (30): див. додаток А

Примітка: У 2007р. Росія призупинила участь у ДЗЗССЄ, а в березні 2015р. оголосила про повне припинення участі в Договорі, у т.ч. СКГ.

Мінська група

Minsk Group

[<http://www.osce.org/mg/>](http://www.osce.org/mg/)

Мінська група підтримує Мінський процес і є постійно діючим форумом для переговорів з питань мирного врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі.

Члени (13): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Фінляндія, Франція*, Німеччина, Італія, Росія*, Швеція, Туреччина, США*, Трійка ОБСЄ (Албанія, Словаччина та Швеція)

* Представники цих трьох країн є співголовами Групи.

Консультативний комітет Договору про відкрите небо

Open Skies Consultative Commission (OSCC)

[<http://www.osce.org/oscc/>](http://www.osce.org/oscc/)

Комітет утворено в 1992р. відповідно до Договору про відкрите небо для вирішення питань його дотримання.

Сторони Договору (34): див. додаток А

Організація Американських Держав (ОАД)

Organization of American States (OAS)

[<http://www.oas.org/>](http://www.oas.org/)

ОАД свій Статут ухвалила в 1948р. Мета – зміцнення миру та безпеки в західній півкулі. Її діяльність ґрунтується на чотирьох принципах: демократії, прав людини, безпеки та розвитку. Генеральний секретаріат розташований у Вашингтоні (США).

Члени (35): Антигуа та Барбуда, Аргентина, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Канада, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба*, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Ямайка, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, США, Венесуела

* Згідно з Резолюцією від 3 червня 2009р., втратила чинність Резолюція 1962р., якою Куба була позбавлена членства в ОАД. Згідно з Резолюцією 2009р., участь Куби в Організації “буде результатом діалогу”. Куба відмовилася брати участь у заходах ОАД.

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)

Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)

<<http://www.bsec-organization.org/>>

Ініціатива ОЧЕС започаткована в 1992р. і стала повноцінною регіональною організацією після набуття чинності її Статутом у 1999р. Її цілями є забезпечення миру, стабільності і процвітання, поширення та розвиток економічного співробітництва і прогресу в регіоні Чорного моря. Постійний секретаріат розташований у Стамбулі (Туреччина).

Члени (12): Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Росія, Сербія, Туреччина, Україна

Форум Тихоокеанських островів

Pacific Islands Forum

<<http://www.forumsec.org/>>

Форум заснований у 1971р. групою держав південної частини Тихого океану. Мета – зміцнення співпраці для сталого розвитку, економічного зростання, врядування та безпеки. Форум також стежить за виконанням Договору Раротонго 1985р., яким було створено Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону. Секретаріат розташований у Суві (Фіджі).

Члени (18): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Французька Полінезія, Кірібаті, Маршалові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Каледонія, Нова Зеландія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Регіональний центр стрілецької зброї у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх країнах (РЦСЗ)

Regional Centre on Small Arms in the Great Lakes Region, the Horn of Africa and Bordering States (RECSA)

<<http://www.recsasec.org/>>

Найробський Секретаріат стрілецької зброї і легких озброєнь було створено для координації виконання Найробської Декларації з проблем незаконної стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та на Африканському Розі 2000р. Реорганізований у РЦСЗ у 2005р. для контролю виконання Найробського протоколу про запобігання розповсюдженню, контроль і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь 2004р. Базується в Найробі (Кенія).

Члени (15): Бурунді, Джибуті, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Сейшельські Острови, Сомалі, Південний Судан, Судан, Танзанія, Уганда

Рада регіонального співробітництва (PPC)

Regional Cooperation Council (RCC)

<<http://www.rcc.int>>

Рада заснована у 2008р. як наступниця Пакту стабільності для Південно-Східної Європи, ініційованого ЄС на Конференції 1999р. з питань Південно-Східної Європи. PPC сприяє взаємовигідному співробітництву, європейській та євроатлантичній інтеграції Південно-Східної Європи заради підтримки розвитку на користь народів країн регіону. Діяльність зосереджена на шести пріоритетних сферах: соціально-економічний розвиток, енергетика та інфраструктура, юстиція і внутрішні справи, безпекове співробітництво, розвиток людського капіталу, міжпарламентське співробітництво. Секретаріат розташований у Сараєво (Боснія та Герцеговина), Офіс зв'язку розташований у Брюсселі (Бельгія).

Учасники (46): Албанія, Австрія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада, Рада Європи, Рада Європейського банку розвитку, Хорватія, Чехія, Данія, ЄБРР, Європейський інвестиційний банк, ЄС, Німеччина, Фінляндія, Франція, Греція, Угорщина, Міжнародна організація з питань міграції, Ірландія, Італія, Косово, Латвія, Молдова, Чорногорія, НАТО, Північна Македонія, Норвегія, ОЕСР, ОБСЄ, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, ООН, Європейська економічна комісія ООН, Програма розвитку ООН, США, Світовий Банк

Шанхайська організація співробітництва (ШОС)

Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

<<http://www.sectSCO.org/>>

ШОС (раніше – Шанхайська п'ятірка) створена в 1996р., змінила назву на теперішню у 2001р. Членство в ній є відкритим для всіх держав, що підтримують її цілі. Держави-члени співпрацюють у сферах економіки та реалізації заходів зміцнення довіри і регіональної безпеки. Секретаріат розташований у Пекіні (Китай). Регіональна антитерористична структура ШОС (RATS) знаходиться у Ташкенті (Узбекистан).

Члени (8): Китай, Індія, Казахстан, Киргизстан, Пакистан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Центральноамериканська система інтеграції (ЦАСІ)

Sistema de la Integración Centroamericana (SICA, Central American Integration System)

<<http://www.sica.int/>>

ЦАСІ заснована в 1993р. згідно з Тегусігальпським протоколом (1991р.). Її завданням є інтеграція Центральної Америки як регіону безпеки, свободи, демократії та розвитку на основі принципів поваги, захисту та сприяння правам людини.

Центральноамериканська комісія безпеки (*Comisión de Seguridad de Centroamérica, CSC*) заснована Рамковою угодою про демократичну безпеку в Центральній Америці (*1995 Framework Treaty on Democratic Security in Central America*). Її завданнями є впровадження пропозицій стосовно регіональної безпеки, що ґрунтується на розумному балансі сил, зміцненні цивільних органів влади, викоріненні насильства, корупції, тероризму, торгівлі наркотиками і зброєю.

Члени (8): Беліз, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Панама

Південноафриканське співтовариство розвитку (ПАСР) Southern African Development Community (SADC)

<<http://www.sadc.int/>>

ПАСР утворене в 1992р. з метою просування регіонального економічного розвитку та головних принципів: суверенітету, миру та безпеки, прав людини та демократії. Воно замінило Координаційну конференцію Південноафриканського розвитку запроваджену в 1980р. Секретаріат розташований у Габороне (Ботсвана).

Орган співробітництва з питань політики, оборони та безпеки (*Organ on Politics, Defence and Security Cooperation, OPDS*) призначений для сприяння миру та безпеці в регіоні.

Члени (16): Ангола, Ботсвана, Комори, ДРК, Есватіні, Лесото, Мадагаскар, Малаві, Маврійї, Мозамбік, Намібія, Сейшельські Острови, ПАР, Танзанія, Замбія, Зімбабве

Союз південноамериканських націй (УНАСУР) Unión de Naciones Suramericanas (UNASUR, Union of South American Nations)

<<http://www.unasur.org/>>

УНАСУР є міжурядовою організацією, метою якої є зміцнення регіональної інтеграції, політичного діалогу, економічного розвитку та координації оборонної діяльності країн-членів. Установчий договір від 2008р. набув чинності 11 березня 2011р. УНАСУР має поступово замінити Андійську спільноту (*Andean Community*) та Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР, *Mercado Comun del Sur, MERCOSUR*). Штаб-квартира розташована у Квіто (Еквадор).

Перша зустріч **Південноамериканської оборонної ради (ПАОР)** відбулася в березні 2009р. Цілями ПАОР є перетворення Південної Америки на зону миру, формування регіональної ідентичності, зміцнення регіонального співробітництва у сфері оборони.

Члени (7): Болівія, Еквадор, Гайана, Перу, Суринам, Уругвай, Венесуела

Примітка: Аргентина, Бразилія, Чілі, Колумбія та Парагвай вийшли з *UNASUR* протягом 2019р., а Еквадор та Перу розпочали процес виходу. На саміті в Сантьяго (Чілі) 22 березня 2019р. Аргентина, Бразилія, Чілі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Парагвай та Перу обговорили питання формування нової регіональної групи, відомої як Форум прогресу Південної Америки (*Foro para el Progreso de América del Sur, PROSUR*).

III. Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією

Австралійська група (АГ)

Australia Group (AG)

<<http://www.austaliagroup.net/>>

АГ – сформована в 1985р. група у складі окремих держав і Європейської комісії. Зустрічі АГ відбуваються щорічно для обміну думками та найкращими практиками з питань контролю над торгівлею стратегічними товарами з метою запобігання використанню матеріалів, технологій та обладнання в діяльності або програмах з розробки хімічної і біологічної зброї.

Учасники (43): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, *Індія*, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Гаагський Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП)

Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCOC)

<<http://www.hcoc.at/>>

Принцип ГКП 2002р. полягає в потребі обмежити розповсюдження систем балістичних ракет, здатних нести ЗМУ. Держави-підписанти повинні виявляти стриманість під час розробки, випробування та розгортання таких ракет. Функції Секретаріату ГКП виконує Міністерство закордонних справ Австрії.

Держави-підписанти (140): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліверія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршалові Острови, Мавританія, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Сурінам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, *Того*, Тонга, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, Замбія

Примітка: на додаток до 140 держав-підписантів, станом на 1 січня 2020р., 27 січня 2020р. ГКП підписали Сен-Вінсент і Гренадіни, 28 січня – Екваторіальна Гвінея, 19 лютого – Сомалі.

Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ) Missile Technology Control Regime (MTCR)

<<http://www.mtcr.info/>>

РКРТ є неформальним режимом експортного контролю, у рамках якого з 1987р. країни-учасниці координують зусилля з ліцензування національного експорту з метою запобігання розповсюдженню ракетних систем, здатних доставляти ЗМУ. Країни-учасниці користуються Керівними принципами стосовно поставок, чутливих з точки зору розповсюдження ракетних технологій. РКРТ не має секретаріату. Контактна особа в Міністерстві закордонних справ Франції розсилає робочі документи РКРТ і приймає регулярні політичні зустрічі та зустрічі для обміну інформацією.

Партнери (35): Аргентина, Австралія†, Австрія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія*, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Організувала засідання у 2019р. та головувала в РКРТ у 2019-2020рр.

† Організувала засідання у 2020р. та головує в РКРТ у 2020-2021рр.

Група ядерних постачальників (ГЯП) Nuclear Suppliers Group (NSG)

<<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/>>

ГЯП (раніше відома як Лондонський клуб) утворена в 1975р. Вона координує діяльність національних систем експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з її Керівними принципами стосовно поставок ядерних матеріалів (Лондонські керівні принципи, вперше погоджені в 1978р.), що містять орієнтовний список матеріалів, які є об'єктами гарантій МАГАТЕ у випадку їх експорту в мирних цілях до будь-якої неядерної держави, а також згідно з Керівними принципами стосовно поставок пов'язаних з ядерною діяльністю устаткування подвійного використання, матеріалів, програмного забезпечення та супутніх технологій (Варшавські керівні принципи). Керівні принципи ГЯП імplementовані кожною державою-учасницею з урахуванням національних законодавств і практик. ГЯП не має секретаріату. Постійна місія Японії при МАГАТЕ у Відні діє як зв'язуюча ланка та виконує функції практичного забезпечення.

Учасники (48): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан*, Південна Корея, Лаівія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Організувала засідання у 2019р. та головувала в ГЯП у 2019-2020рр.

Примітка: на додаток, Європейський Союз та голова Комітету Цангера є постійними спостерігачами.

Ініціатива протидії розповсюдженню (ІПР)

Proliferation Security Initiative (PSI)

<<http://www.state.gov/t/isn/c10390.htm>>

Заснована у США у 2003р., ІПР є багатостороннім форумом, діяльність якого зосереджується на співробітництві правоохоронних органів у перехопленні та конфіскації ЗМУ, ракетних технологій і пов'язаних з ними матеріалів під час їх незаконного переміщення сушею, повітрям або морем. Положення ІПР стосовно принципів перехоплення видана у 2003р. ІПР не має секретаріату; її діяльність координується Групою практикуючих експертів (ГПЕ) у складі 21 члена.

Учасники (107): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*†, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Беліз, Боснія та Герцеговина, Бруней, Болгарія, Камбоджа, Канада*, Чилі, Колумбія, Хорватія†, Кіпр, Чехія†, Данія*, Джибуті†, Домініка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*†, Грузія, Німеччина*†, Греція*, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія*†, Японія*†, Йорданія, Казахстан, Південна Корея*†, Киргизстан, Кувейт, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва†, Люксембург, Малайзія, Мальта, Маршалові Острови, *Мікронезія*, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Нідерланди*†, Нова Зеландія*†, Північна Македонія, Норвегія*†, Оман, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Філіппіни, Польща*†, Португалія*†, Катар†, Румунія, Росія*, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сербія, Сінгапур*†, Словаччина, Словенія†, Іспанія*†, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*†, Туркменістан, Велика Британія*†, Україна†, ОАЕ†, США*†, Узбекистан, Вануату, В'єтнам, Ємен

* Члени ГПЕ.

† Країни, в яких у 2003-2019рр. відбувалися заходи ІПР.

Вассенаарська домовленість (ВД)

Wassenaar Arrangement (WA)

<<http://www.wassenaar.org/>>

Вассенаарська домовленість про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами і технологіями подвійного використання укладена в 1996р. Метою ВД є запобігання придбанню озброєнь, чутливих товарів і технологій подвійного використання для застосування у військових цілях державами, чия поведінка викликає стурбованість держав-членів. Секретаріат розташований у Відні (Австрія).

Учасники (42): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія†, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція*, Угорщина, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Голоувала у 2019р.

† Голоувала у 2020р.

Комітет Цангера**Zangger Committee**

<<http://www.zanggercommittee.org/>>

Комітет експертів з ядерних питань створено в 1971-1974рр. групою країн ядерних постачальників, неофіційні зустрічі яких відбуваються двічі на рік з метою координації експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з регулярно оновлюваним орієнтовним списком виробів, які під час експорту підпадають під гарантії МАГАТЕ. Діяльність Комітету доповнює роботу ГЯП.

Члени (39): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Додаток В. Хронологія 2019р.

ЯН ДЕЙВІС

У цій Хронології вказані важливі події 2019р., що стосувались озброєнь, роззброєння та міжнародної безпеки. Ключові слова наведені у правому стовпчику.

Січень

- 1-2 січня Через етнічні зіткнення у відповідь на імовірний напад джихадистів загинуло майже 50 осіб у північно-центральному регіоні Буркіна-Фасо. Буркіна-Фасо
- 3 січня Філіппіни ратифікували Конвенцію про касетні боєприпаси (ККБ); Філіппіни (ККБ). ККБ; Філіппіни
- 10 січня У Венесуелі розпочалась президентська криза після того, як лідер опозиції Хуан Гуайдо та Національна асамблея оголосили діючого Президента Ніколаса Мадуро “нелегітимним”. Венесуела
- 15-16 січня Бойовики Аш-Шабаб вбили не менше 21 цивільного під час нападу на готельно-офісний центр у Найробі. Аш-Шабаб; Kenia
- 16 січня Ухваливши Резолюцію 2452 (2019), РБ ООН створила Місію ООН на підтримку виконання Ходейської угоди (UNMHA). UNMHA; РБ ООН; Ємен
- 16 січня Чотирьохмісячне припинення вогню за посередництва ООН у Тріполі зірвано після сутічок між ворогуючими збройними угрупованнями. Лівія
- 17 січня Унаслідок підриву замінованого автомобіля біля поліцейської академії в Боготі (Колумбія), загинуло не менше 21 особи. Відповідальність взяла на себе Національно-визвольна армія (ELN). Колумбія; ELN
- 21 січня Референдумом схвалено створення нового автономного регіону Бангсаморо на населеному мусульманами о.Мінданао на Філіппінах, що є важливим елементом мирного процесу. Філіппіни
- 21 січня Унаслідок нападу Талібану на урядову військову базу поблизу Кабулу загинуло більше 40 осіб. Афганістан; Талібан
- 23 січня Лідер опозиції Венесуели Гуайдо оголосивши себе президентом, отримав підтримку деяких країн, включно зі США. Президент Венесуели Мадуро розриває дипломатичні відносини зі США. США; Венесуела
- 23 січня Президент Росії В.Путін провів переговори з Президентом Туреччини Р.Т.Ердоганом про спільний російсько-турецький план стабілізації провінції Ідліб у Сирії. Росія; Сирія; Туреччина
- 24 січня Уряд Центральноафриканської Республіки (ЦАР) і 14 збройних угруповань почали мирні переговори у Хартумі (Судан). ЦАР; мирний процес

- 27 січня Ісламська Держава (ІД) взяла на себе відповідальність за вибух у кафедральному соборі у провінції Сулу (Філіппіни), унаслідок якого загинуло не менше 20 осіб. Відповідальність за напад поклали на союзне ІД збройне угруповання Абу Саяфа. ІД; Філіппіни
- 28 січня Переговорники зі США й Талібану досягли двосторонньої домовленості, що передбачає припинення вогню та обіцянку Талібану не переховувати терористів в обмін на вихід США з Афганістану. Афганістан; Талібан; США
- 28 січня Президент Туреччини Ердоган заявив про намір створити зони безпеки на півночі Сирії, щоб дозволити повернутись мільйонам сирійських біженців, які живуть у Туреччині. Біженці; Сирія; Туреччина
- 28 січня Міністерство юстиції США звинуватило китайську технічну фірму *Huawei* у численних випадках шахрайства, що збільшило напруженість між США і Китаєм. Китай; США
- 28 січня Ізраїль заявив, що не подовжить мандат Тимчасового міжнародного представництва в Хевроні (*TIPH*) – цивільної спостережної місії, створеної для захисту жителів палестинського міста Хеврон на Західному березі. Ізраїль; Палестина; *TIPH*
- 31 січня ЄС почав формальний процес реєстрації спеціального цільового фінансового механізму збереження європейської торгівлі з Іраном в умовах односторонніх американських санкцій. ЄС; Іран; *SPV*
- Лютий*
- 1 лютого США формально призупинили участь у Договорі про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності 1987р. (Договір про РСМД). Наступного дня те саме робить Росія. Договір про РСМД; Росія; США
- 3 лютого США перекидають ще 3 750 військових на американо-мексиканський кордон, наблизивши загальну кількість військовослужбовців на кордоні до 6 000. Мексика; США
- 5 лютого Росія приймає афганські мирні переговори між представниками Талібану та провідними афганськими політиками, але без участі афганського Уряду. Афганістан; Росія; Талібан
- 6 лютого Уряд ЦАР і 14 збройних угруповань підписали мирну угоду після переговорів у Судані. ЦАР; мирна угода
- 13 лютого Зімбабве стала 168-ю державою, що ратифікувала Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ). ДВЗЯВ; Зімбабве
- 14 лютого Не менше 45 індійських поліцейських загинули в результаті нападу на індійські сили безпеки у підконтрольному Індії Кашмірі. Відповідальність за напад узяло на себе воєнізоване угруповання Джаїш-е-Мохаммад, що базується в Пакистані. Індія; Кашмір; Пакистан
- 23 лютого В умовах найтриваліших протестів за часи незалежності Президент Судану Омар аль-Башир оголосив надзвичайний стан у країні, розпустив федеральний Уряд і звільнив губернаторів усіх штатів. Судан

- 25 лютого Генеральний секретар ООН і голова Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) пообіцяли посилити боротьбу з сексуальним насильством в умовах конфліктів. МКЧХ; ООН; сексуальне насильство
- 26-27 лютого Індія здійснила авіаудар по можливому тренувальному табору Джайш-е-Мохаммад у Балакоті (Пакистан). Наступного дня сили ППО Пакистану збили індійський бойовий літак і захопили в полон пілота. Пілота звільнили 1 березня. Індія; Кашмір; Пакистан
- 27-28 лютого Президент США Д.Трамп і керівник Північної Кореї Кім Чен Ин прибули до Ханоя (В'єтнам), на другий двосторонній саміт з ядерної програми Північної Кореї. Переговори припинились після того, як сторони не змогли домовитись про умови скасування американських санкцій. Північна Корея; ядерна зброя; США
- Березень*
- 1 березня Місія із встановлення фактів Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) у Сирії повідомила про "обґрунтовані підстави" вважати, що у квітні 2018р. в Думі була застосована хімічна зброя. Хімічна зброя; ОЗХЗ; Сирія
- 14 березня Після пуску двох ракет по Тель-Авіву з Сектору Гази Ізраїль завдав більше 100 авіаударів у відповідь. Ізраїль; Палестина
- 17 березня Філіппіни офіційно припинили участь у Міжнародному кримінальному суді (МКК) через рік після оголошення наміру зробити це через попереднє розслідування МКК оголошеної Президентом Р.Дутерте війни з наркотиками. МКК; Філіппіни
- 21 березня Президент Трамп закликав до визнання суверенітету Ізраїлю над Голанськими висотами – регіоном, захопленим у Сирії у 1967р. та анексованим у 1981р. Ізраїль; США
- 22 березня 23 військових загинули під час нападу Боко Харам на південному заході Чаду. Боко Харам; Чад
- 23 березня Альянс Сирійських демократичних сил (SDF) під проводом курдів зайняв останню територію, яку ІД утримувала в Сирії. ІД; SDF; Сирія
- 23 березня Бойовики вбили близько 160 скотарів-фулані у с.Огоссагу в центрі Малі після загострення напруженості між громадами. Малі
- 25-26 березня Після збройних сутичок між ХАМАС та Ізраїлем у Секторі Гази, за посередництва Єгипту досягнуто домовленості про припинення вогню. Припинення вогню; ХАМАС; Ізраїль
- 27 березня Індія заявила, що вперше провела випробування проти-супутникової зброї. Індія; космічна безпека
- 29 березня Рада Безпеки подовжила мандат Стабілізаційної місії ООН у ДРК (MONUSCO) на дев'ять місяців і закликала провести незалежний огляд місії, включно з розглядом стратегії виводу. ДРК; MONUSCO; ООН
- 29 березня Азербайджан і Вірменія провели перший офіційний саміт по Нагірному Карабаху і зобов'язались зміцнити режим припинення вогню, покращити зв'язок і виконати гуманітарні проекти. Вірменія; Азербайджан; Нагірний Карабах

Квітень

- 4 квітня Лівійська національна армія захопила м.Гар'ян за 100 км на південь від Тріполі під час ескалації збройного конфлікту в Лівії. Лівія
- 8 квітня Президент Д.Трамп визнав Корпус стражів ісламської революції (КСІР) Ірану іноземною "терористичною" організацією. Іран назвав США "державою-спонсором тероризму". Іран; США
- 11 квітня Після чотирьох місяців масових протестів Президента Судану Омара аль-Башира (з 1989р.), відсторонено від влади унаслідок перевороту. Судан
- 18 квітня Північна Корея повідомила про проведення випробування нового типу "тактичної керованої зброї" – перше ракетне випробування майже за шість місяців. Північна Корея; розповсюдження ракет
- 21 квітня У результаті підриву смертника в Коломбо (Шрі-Ланка), загинуло 259 осіб і поранено не менше 500. Уряд звинуватив місцеве ісламістське збройне угруповання, яке підтримується з-за кордону; ІД теж взяла на себе відповідальність за напад. Ісламський екстремізм; Шрі-Ланка
- 25 квітня Керівник Північної Кореї Кім Чен Ин і Президент Росії В.Путін зустрілись на своєму першому саміті в м.Владивосток. Північна Корея; Росія
- 26 квітня Президент Д.Трамп оголосив, що припинить участь США в міжнародному Договорі про торгівлю зброєю (ДТЗ). ДТЗ; США
- 29 квітня - 10 травня Підготовчий комітет Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) зустрівся у Нью-Йорку, але розбіжності з кількох питань завадили домовитись про спільні рекомендації до Оглядової конференції 2020р. Підготовчий комітет ДНЯЗ
- 30 квітня Лідер опозиції Венесуели Гуайдо очолив спробу повалення Президента Мадуро. Венесуела
- Травень
- 1 травня Переговорники зі США та Талібану розпочали новий (шостий) раунд мирних переговорів у Досі (Катар). Афганістан; Талібан; США
- 3 травня Учасники збройного конфлікту у Південному Судані на зустрічі в Аддіс-Абебі (Ефіопія), домовились на шість місяців подовжити кінцевий термін формування перехідного уряду для передачі влади. Південний Судан
- 4-5 травня Ескалація конфлікту між Газою та Ізраїлем після того, як ізраїльські військові завдали авіаударів по Газі, вбивши не менше 22 палестинців. Ізраїль; Палестина
- 6 травня У своїй першій доповіді з 2005р. Міжурядова науково-політична платформа з біорізноманіття та екосистемних послуг (IPBES) попереджає, що втрата біорізноманіття "прискорюється", і тепер вимирання загрожує більше ніж мільйону видів. Зміна клімату; IPBES
- 6 травня Сирійська армія почала великий наземний наступ на один з останніх оплотів повстанців у провінції Ідліб. Сирія
- 8 травня Іран оголосив, що обмежуватиме виконання своїх зобов'язань за Спільним всеохопним планом дій (СВПД) кожні 60 днів, якщо інші сторони не зможуть компенсувати американські санкції. Іран; СВПД

12 травня	Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) повідомили, що чотири комерційні судна біля узбережжя Фуджейри "стали об'єктом диверсії".	ОАЕ; Перська затока
14 травня	Єменські повстанці-хусити завдали ударів за допомогою безпілотників по Саудівській Аравії, вразивши нафтопровід і вивішивши його з ладу.	Хусити; Саудівська Аравія; Ємен
19 травня	ОЗХЗ розслідує нове звинувачення у застосування хімічної зброї у Кабані на південному заході Сирії.	Хімічна зброя; ОЗХЗ; Сирія
30 травня	Другий раунд переговорів у Норвегії між представниками Президента Венесуели Мадуро та лідера опозиції Гуайдо для вирішення політичної кризи в країні закінчився безрезультатно.	Венесуела
<i>Червень</i>		
3 червня	Сили безпеки Судану вбили не менше 100 неозброєних протестувальників біля військового штабу в Хартумі.	Судан
6 червня	Африканський Союз (АС) негайно призупинив членство Судану після вбивств у Хартумі.	АС; Судан
9 червня	У Гонконгу відбуваються масові протести проти запропонованого закону про екстрадицію до Китаю.	Китай; Гонконг
9-10 червня	Унаслідок нападу Боко Харам у Крайньому Північному регіоні Камеруну вбито не менше 16 військовослужбовців і вісім цивільних осіб.	Боко Харам; Камерун
10 червня	Унаслідок збройного нападу на село догонів у регіоні Мопті в центрі Малі вбито не менше 95 осіб.	Малі
12 червня	За посередництва Росії та Туреччини досягнута домовленість про припинення вогню у сирійській провінції Ідліб між сирійськими урядовими силами та повстанцями, але бойові дії не припинилися.	Росія; Сирія; Туреччина
13 червня	Японський та норвезький нафтові танкери атаковані в Оманській затоці. США звинувачують у нападі Іран.	Оманська затока; напади на нафто-танкери; Іран; США
16-17 червня	Не менше 30 осіб вбито внаслідок численних нападів з використанням неідентифікованих смертників у північно-східному штаті Борно в Нігерії. Наступного дня 15 військовослужбовців вбито внаслідок нападу угруповання Провінція Ісламської держави Західна Африка (<i>ISWAP</i>), що належить до Боко Харам, на армійську базу.	Нігерія; <i>ISWAP</i>
19 червня	Через п'ять років після того, як над Україною було збито літак рейсу <i>MH17</i> Малайзійських авіаліній, унаслідок чого загинуло 298 осіб, слідство під проводом Нідерландів висунуло звинувачення чотирьом підозрюваним у цій справі (трьом росіянам та одному українцю).	Нідерланди; Росія; Україна
19 червня	Розслідування ООН виявило, що відповідальність за вбивство журналіста Джамалія Хашогджі несе Уряд Саудівської Аравії.	Саудівська Аравія
20 червня	У Великій Британії апеляційний суд визнав незаконними британські продажі зброї Саудівській Аравії у рішенні, яке також звинуватило міністрів в ігноруванні порушень гуманітарного права через загибель цивільних у Ємені від авіаударів.	Поставки озброєнь, Саудівська Аравія; Велика Британія; Ємен

- 20-21 червня Іран збив американський військовий безпілотник; США Іран; США та Іран не погоджуються стосовно того, де це сталося – в міжнародному чи іранському повітряному просторі. США скасовують авіаудар у відповідь, завдавши натомість кібернападів на іранські розвідувальні та військові об'єкти.
- 22 червня США оприлюднили економічну частину нової ізраїльсько-палестинської мирної ініціативи, що містить зобов'язання інвестицій на суму \$50 млрд. в Палестину і сусідні країни після мирної угоди. Ізраїль; Палестина; США
- 28-29 червня На саміті “Двадцятки” (G20) в Японії Китай і США домовились тимчасово припинити торгівлю війну, США взяли паузу у запровадженні додаткових тарифів, а Китай погодився купувати більше сільськогосподарської продукції. Китай; G20; США
- 30 червня Масові протести у Судані після репресій з боку військових у червні, під час яких у країні загинуло не менше 120 осіб. Судан
- 30 червня Президент Трамп зустрівся з керівником Північної Кореї Кім Чен Ином у корейській демілітаризованій зоні; вони домовились відновити переговори про ядерну програму Північної Кореї. Північна Корея; ядерна зброя; США
- Липень*
- 1 липня Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) підтвердило, що Іран перевищив ліміт запасів низькозбагаченого урану, встановлений ядерною угодою 2015р. (СВПД). МАГАТЕ; Іран; СВПД
- 2 липня Унаслідок авіаудару по центру утримання мігрантів біля Триполі (Лівія), загинуло не менше 53 осіб. В ООН засудили цей напад, як можливий військовий злочин. Лівія
- 4 липня Британські ВМС захопили танкер поблизу Гібралтара за підозрою у перевезенні іранської нафти на нафтопереробний завод у Сирії всупереч санкціям ЄС. Іран; Велика Британія; санкції ЄС
- 5 липня Військова перехідна рада Судану та коаліція опозиційних і протестних груп досягли домовленості про розподіл влади, після кількох місяців протестів. Судан
- 7-8 липня На дводенній мирній конференції у Катарі між Талібаном та впливовими афганцями, в т.ч. представниками Уряду, узгодили “дорожню карту миру”, яка має покласти край 18-річній війні. Афганістан; мирний процес
- 8 липня Міжнародний кримінальний суд (МКК) засудив колишнього ватажка бойовиків у ДРК Боско Нтаганду за військові злочини, скоєні у 2002-2003рр. Він отримав 30 років ув'язнення. ДРК; МКК
- 8 липня Іран повідомив про перевищення рівня збагачення урану, встановленого міжнародною ядерною угодою (СВПД). МАГАТЕ підтвердило, що рівень було перевищено. МАГАТЕ; Іран; СВПД
- 8 липня ОАЕ оголосили про залишення еменського портового міста Ходейда відповідно до угоди про припинення вогню за посередництва ООН. ОАЕ; Ємен

9 липня	У звіті ОЗХЗ припускається, що Сирія продовжує зберігати хімічні речовини нервово-паралітичної дії та отруйні гази, у світлі “нових свідчень завідомо неправдивих декларацій” сирійського Уряду.	Хімічна зброя; ОЗХЗ; Сирія
12 липня	Унаслідок нападу ісламістського угруповання Аш-Шабаб на готель у Кісмайо, Сомалі, загинуло не менше 26 осіб.	Аш-Шабаб; Сомалі
17 липня	Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) оголосила спалах еболи у ДРК “надзвичайною санітарно-епідеміологічною ситуацією міжнародного масштабу”.	ДРК; ебола; ВООЗ
17 липня	На зустрічі Тристоронньої контактної групи (Україна, Росія та ОБСЄ) сторони домовились про ще одне припинення вогню на сході України.	Україна
17 липня	США виключили Туреччину з програми F-35 після того, як Туреччина отримала системи протиповітряної оборони C-400 з Росії.	Росія; Туреччина; США
17 липня	Лідери суданських військових та цивільної опозиції підписали угоду про розподіл влади (досягнута 5 липня), що передбачає створення перехідної військово-цивільної ради, далі – перехідного цивільного уряду, і нарешті, національні вибори.	Судан; мирна угода
18 липня	Адміністрація Трампа повідомила Генерального секретаря ООН, що США не планують ставати стороною ДТЗ і тому не мають юридичних зобов'язань унаслідок його підписання.	ДТЗ; США
19 липня	Іран захопив британський нафтотанкер в Ормузькій протоці на фоні зростання напруженості в Перській затоці.	Іран; Велика Британія
22 липня	Унаслідок низки авіаударів сирійських урядових сил по ринку в утримуваному повстанцями районі на південному заході Сирії загинуло не менше 43 осіб.	Сирія
27 липня	Унаслідок нападу Боко Харам на поховальну процесію та села поблизу Майдугурі на північному сході Нігерії вбито понад 70 осіб.	Боко Харам; Нігерія
<i>Серпень</i>		
1 серпня	Уряд Мозамбіку та Мозамбікський національний опір (RENAMO) підписали мирну угоду, що поклала край останньому шестирічному періоду збройних зіткнень.	Мозамбік; RENAMO
2 серпня	США оголосили про офіційний вихід з Договору про РСМД.	Договір про РСМД; США
5 серпня	Індія скасувала особливий статус Кашміру згідно зі Статтею 370 Конституції Індії та має намір розділити штат на дві федеральні території.	Індія; Кашмір
7 серпня	Туреччина та США оголосили плани спільного керівництва буферною зоною на північному сході Сирії.	Сирія; Туреччина; США
10 серпня	Південні сепаратисти у Ємені спільно з ОАЕ відбили еменське місто Аден у підтримуваного Саудівською Аравією уряду Президента Абдраббу Мансура Гаді.	Саудівська Аравія; ОАЕ; Ємен
17 серпня	Не менше 92 осіб вбито та 142 поранені унаслідок підриву смертника у Кабулі. Відповідальність за напад взяла на себе ІД.	Афганістан; ІД

- 17 серпня Суданський рух за демократію та правляча в країні військова рада досягли домовленості про розподіл влади, що відкрило шлях передачі влади цивільному уряду, після кількох місяців заворушень. Судан
- 18 серпня США випробували крилату ракету наземного базування, заборонену Договором про РСМД. Розповсюдження ракет; США
- 18 серпня Чад оголошує надзвичайний стан у двох східних провінціях після загибелі майже 100 осіб у зіткненнях між громадами на початку місяця. Чад
- 24-26 серпня Саміт Великої сімки (G7), який приймає Франція, закінчується без офіційної спільної декларації, вперше за 44-річну історію. Саміт G7
- 26-30 серпня П'ята Конференція держав-учасниць ДТЗ пройшла у Женеві, досягнувши прогресу у визначенні формулювань щодо виконання ключових аспектів Договору. ДТЗ
- 29 серпня Три колишні впливові командири повстанців з Революційних збройних сил Колумбії (FARC) оголосили про повернення до збройної боротьби і стали найбільш високопоставленими повстанцями, які вийшли з мирної угоди 2016р. Колумбія; FARC
- Вересень*
- 3 вересня США запровадили санкції проти цивільного космічного агентства і двох дослідницьких центрів Ірану, заявивши, що ті здійснюють розробки балістичних ракет. Іран; США
- 4 вересня У Гонконгу оголосили про відкликання суперечливого законопроекту проти екстрадиції та почали незалежне розслідування соціально-економічної нерівності на території. Китай; Гонконг
- 5 вересня У той час як мирні переговори між США і Талібаном наближались до завершення, Талібан взяв на себе відповідальність за напад поблизу американського Посольства у Кабулі, внаслідок якого загинуло не менше 16 осіб, у т.ч. американський солдат. Афганістан; Талібан; США
- 7 вересня Відбувся великий обмін полоненими між Росією та Україною, сторони звільнили по 35 осіб, включно з 24 українськими моряками, захопленими Росією у листопаді 2018р. Росія; Україна
- 8 вересня Президент Трамп заявив про скасування секретних домовленостей про зустріч з Талібаном та Урядом Афганістану, оголосивши мирні переговори "мертвими". Афганістан; Талібан; США
- 8 вересня Унаслідок двох нападів збройних угруповань на півночі Буркіна-Фасо загинуло не менше 29 осіб. Буркіна-Фасо
- 14-15 вересня Два великі нафтові об'єкти атаковані у Саудівській Аравії. Відповідальність за напад взяли на себе повстанці-хусити у Ємені, але США звинуватили у безпосередній участі Іран. Президент Трамп наступного дня написав у Твіттері, що США "до бою готові". Іран; Саудівська Аравія; США; Ємен
- 15 вересня Переговори про закінчення тривалої кризи у Венесуелі зірвано, оскільки головне опозиційне угруповання відмовилося від переговорів за посередництва Норвегії на Барбадосі. Венесуела

16 вересня	Росія та Туреччина домовились створити буферну зону в сирійській провінції Ідліб.	Росія; Сирія; Туреччина
16 вересня	Після майже двох років роботи, перегляд Спільної позиції ЄС стосовно експорту озброєнь закінчився ухваленням нового Рішення Ради.	Спільна позиція ЄС
18-19 вересня	На хвилі насильства після провалу афганських мирних переговорів унаслідок нападу Талібану загинуло не менше 22 осіб у провінції Забул, а від авіаудару США у провінції Нангархар загинуло не менше 30 осіб.	Афганістан; Талібан; США
20 вересня	США запровадили нові санкції проти Ірану, спрямовані проти центрального банку країни та фонду національного розвитку.	Іран; США
20-30 вересня	Сили безпеки Єгипту придушили антиурядові протести, арештувавши, за повідомленнями, близько 2 000 осіб.	Єгипет
22 вересня	Не менше 40 осіб вбито унаслідок удару афганських урядових сил у провінції Гільменд, ціллю якого була мережа Талібану.	Афганістан; Талібан
23 вересня	Не менше 30 осіб загинули в індонезійській провінції Папуа під час сутичок між силами безпеки та протестувальниками у м.Вамена та у столиці провінції м.Джаяпура.	Індонезія
23 вересня	Саміт кліматичних дій ООН (<i>Самміт 2019 года по действиям, связанным с изменением климата</i>) завершився небагатьма суттєвими новими зобов'язаннями. Росія заявила, що ратифікує Паризьку кліматичну угоду 2015р.	Зміна клімату; Паризька угода; Росія
25 вересня	11-а конференція для сприяння набуттю чинності ДВЗЯВ пройшла у Нью-Йорку. США вперше відмовились брати в ній участь.	ДВЗЯВ; США
26 вересня	Уперше після війни у 2008р. міністри закордонних справ Грузії та Росії провели переговори про конфлікти в Абхазії та Південній Осетії.	Грузія; Росія
27 вересня	Мальдіви приєдналися до ККБ.	ККБ; Мальдіви
27 вересня	Китай на 74-й сесії ГА ООН оголосив про початок внутрішніх юридичних процедур для приєднання до ДТЗ.	ДТЗ; Китай
28 вересня	В Афганістані пройшли президентські вибори, які спочатку мали відбутись у квітні.	Афганістан
<i>Жовтень</i>		
1-6 жовтня	Число загиблих після майже тижня антиурядових демонстрацій в Іраку перевищило сотню, тисячі були поранені.	Ірак
2 жовтня	Північна Корея оголосила про пускове випробування "нового типу" балістичних ракет на підводних човнах під назвою <i>Bukkeukseong-3</i> .	Північна Корея; розповсюдження ракет
2 жовтня	Унаслідок нападів на два армійські табори в Булкессі та Мондору у Малі загинуло 25 військовослужбовців, 60 пропали без вісті.	Малі
4-5 жовтня	Переговори про денуклеаризацію між Північною Кореєю та США у Стокгольмі завершилися безрезультатно.	Північна Корея; ядерна зброя; США

- 6-7 жовтня Президент Трамп оголосив про вивід американських військ з північного сходу Сирії, але наступного дня попередив, що він “зруйнує і знищить” турецьку економіку, якщо турецький наступ зайде надто далеко. Сирія; Туреччина; США
- 7-11 жовтня Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ) поновив проведення річних пленарних зустрічей (у 2018р. зустріч не проводилась), цього року – в Окленді (Нова Зеландія). РКРТ
- 9 жовтня Туреччина заявила про початок військової операції на північному сході Сирії для створення “зони безпеки”, щоб забезпечити повернення сирійських біженців. Сирія; Туреччина
- 11 жовтня Нобелівську премію миру присудили Прем’єр-міністру Ефіопії Абію Ахмеду Алі за внесок у завершення війни Ефіопії з Еритреєю, що тривала кілька десятиліть, та посередницьку допомогу в Судані. Ефіопія; Нобелівська премія миру
- 14 жовтня Картель *Jalisco New Generation* влаштував засідку і вбив 14 поліцейських у штаті Мічоакан (Мексика). Мексика
- 14 жовтня США запровадили санкції проти турецьких урядових відомств у відповідь на вторгнення Туреччини до Сирії. Санкції скасували через 10 днів, хоча вторгнення тривало. Сирія; Туреччина; США
- 15 жовтня Місія ООН з підтримки правосуддя у Гаїті (*MINUJUSTH*) виконала свій мандат, завершивши 15-річну миротворчу операцію у країні. Її замінила політична місія – Об’єднаний офіс ООН в Гаїті (*BINUH*). Гаїті; *BINUH*; *MINUJUSTH*
- 17 жовтня Туреччина і США домовились про п’ятиденне припинення вогню на півночі Сирії, щоб дозволити курдським бійцям залишити зону безпеки, але бої тривали. Сирія; Туреччина; США
- 18 жовтня Унаслідок вибуху в мечеті на сході Афганістану загинуло не менше 60 осіб. Жодне угруповання не взяло на себе відповідальності за цей напад. Афганістан
- 22 жовтня Росія та Туреччина домовились розмістити свої війська на північному сході Сирії, щоб забезпечити вивід курдських бійців з регіону. Росія; Сирія; Туреччина
- 26 жовтня Президент Трамп оголосив, що лідера ІД Абу Бакра аль-Багдаді вбито під час американської військової операції в Сирії. ІД; Сирія; США
- 30 жовтня - 8 листопада 150 делегатів, які представляли сирійський Уряд, опозицію та організації громадянського суспільства, зустрілись у Женеві під час першого раунду переговорів для розробки нової сирійської конституції. Сирія
- 31 жовтня ІД повідомила, що новим лідером угруповання став Абу Ібрагім аль-Хашимі аль-Кураші. ІД
- 31 жовтня Прем’єр-міністр Іраку Аділь Абдул Магді пішов у відставку після кількох тижнів антиурядових протестів. Ірак
- Листопад*
- 1 листопада ІД у Великій Сахарі (*ISGS*) вбила 53 малійських військовослужбовців і одного цивільного під час нападу на армійську базу в Інделімане поблизу малійсько-нігерійського кордону. *ISGS*; Малі
- 4 листопада США офіційно повідомили ООН про намір вийти з Паризької кліматичної угоди восени 2020р. США; зміна клімату; Паризька угода

- 5 листопада* Уряд Ємену та сепаратисти, представлені Південною перехідною радою, підписали Ер-Ріядську угоду, щоб закінчити боротьбу за владу на півдні Ємену. Ер-Ріядська угода; Ємен
- 6 листопада* Унаслідок нападу на конвой канадської гірничої компанії в Буркіна-Фасо загинуло не менше 37 осіб. Буркіна-Фасо
- 11 листопада* Від імені мусульман рохінджа Гамбія подала позов проти М'янми в Міжнародному суді (МС), звинувативши керівництво М'янми у геноциді. Гамбія; МС; М'янма
- 12-13 листопада* Унаслідок ізраїльського авіаційного удару в Газі вбито Базу Абу аль-Аху, високопоставленого керівника воєвничого угруповання Ісламський джихад у Палестині (PIJ). PIJ відповів пусками кількох сотень ракет; під час наступних ізраїльських авіаударів загинуло не менше 34 палестинців. Ізраїль; Палестина
- 15-19 листопада* Не менше 100 протестувальників у 21 місті Ірану загинули за п'ять днів протестів, які розпочалися у відповідь на зростання цін на пальне. Іран
- 16 листопада* Зі злитих файлів і внутрішніх документів стає відомо, як Уряд КНР здійснював масштабну програму асиміляції уйгурів у Сінцзяні, офіційно подаючи ці дії, як добровільні. Китай
- 18 листопада* Ірландія скликала першу з серії відкритих консультацій з політичної декларації стосовно вибухової зброї у населених районах з метою доопрацювання та ухвалення декларації у 2020р. Вибухова зброя у населених районах; Ірландія
- 18 листопада* США заявили, що більше не вважатимуть ізраїльські поселення на Західному березі порушенням міжнародного права. Двома днями пізніше 14 інших членів РБ ООН рішуче виступили проти цієї заяви. Ізраїль; Палестина; РБ ООН; США
- 18-22 листопада* Конференція зі створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї та іншої зброї масового ураження, провела свою першу сесію в ООН у Нью-Йорку. Її бойкотували Ізраїль та США, але вона ухвалила політичну декларацію. Зона, вільна від ЗМУ; Близький Схід
- 25 листопада* 13 французьких військовослужбовців загинули в результаті зіткнення вертольотів у Малі. Це найбільша разова втрата французьких військових з 1980-х років. Франція; Малі
- 25 листопада* Всесвітня метеорологічна організація повідомила, що рівень парникових газів в атмосфері досяг нового рекордного рівня – 407,8 часток на млн., без “жодних ознак уповільнення, не кажучи вже про зменшення”. Зміна клімату
- 25-29 листопада* Четверта Конференція з огляду Конвенції про протипіхотні міни (ППМ) пройшла в Осло. Сімом державам-учасницям дозволити подовжити терміни розмінування. Конвенція про ППМ
- 25-29 листопада* 24-а Конференція держав-учасниць Конвенції про заборону хімічної зброї (КЗХЗ) вперше прийняла два рішення про зміну Додатка стосовно хімікатів. КЗХЗ
- Грудень*
- 2-13 грудня* Щорічна Конференція ООН зі зміни клімату (COP25) у Мадриді закінчилась з небагатьма новими зобов'язаннями. Австралія, Бразилія та США заблокували рішення з кількох питань. Австралія; Бразилія; зміна клімату; ООН; США

- 3-4 грудня Керівники Організації Північно-Атлантичного Договору НАТО (НАТО) зібрались у Великій Британії на саміт з нагоди 70-ї річниці й домовились розпочати “далекосяжний процес міркувань” про те, як зміцнити її політичний вимір.
- 4-5 грудня Вассенаарська домовленість (ВД) провела свою річну пленарну зустріч у Відні та затвердила ряд нових позицій у контрольних списках, включно з новими напрямками контролю деяких технологій кіберпостереження.
- 7 грудня Іран і США здійснили обмін полоненими. Іран; США
- 9 грудня Керівники Росії та України провели перші особисті переговори на саміті в Парижі, організованому Францією та Німеччиною. Вони домовились запровадити припинення вогню на сході України до кінця року. Росія; Україна
- 10 грудня У Мехіко підписано нову торгову угоду – переглянутий варіант договору між США, Мексикою і Канадою. Канада; Мексика; США
- 10-12 грудня Триденні публічні слухання у зв’язку із звинуваченнями М’янми у геноциді відбулись у МС. МС; М’янма
- 11 грудня Ісламістські бойовики вбили 71 військовослужбовця під час нападу на військовий табір в Інатесі (Нігер) поблизу кордону з Малі. Нігер
- 12 грудня США випробували балістичну ракету наземного базування, заборонену Договором про РСМД. США; розповсюдження ракет
- 18 грудня Палата представників Конгресу США схвалила дві статті імпичменту Президента Трампа за звинуваченнями у зловживанні владою та перешкоджанні роботі Конгресу. США
- 19 грудня Уряд національної згоди Лівії ввів у дію угоду про співробітництво з Туреччиною, що дозволяє турецьку військову інтервенцію в Лівії. Лівія; Туреччина
- 20 грудня Створено Космічні сили США – вид збройних сил, призначений для ведення війни у космосі. Космос; США
- 20 грудня Депутати британського Парламенту 358 голосами проти 234 підтримали законопроект про вихід з ЄС 31 січня 2020р. Brexit; ЄС; Велика Британія
- 22 грудня Виборча комісія Афганістану заявила, що Президент Ашраф Гані здобуває другий президентський термін, виходячи з отриманих попередніх результатів вересневих президентських виборів. Афганістан
- 28 грудня Досягнуто рамкової угоди про майбутні прямі переговори між Урядом Судану та деякими збройними угрупованнями у Дарфурі. Судан
- 28 грудня Унаслідок вибуху замінованої вантажівки у Могадішу (Сомалі), імовірно, організованого Аш-Шабаб, загинуло не менше 81 людини, 125 поранено. Аш-Шабаб; Сомалі
- 29 грудня Керівна рада Талібану погодилась на тимчасове припинення вогню в Афганістані, що відкрило шлях для можливої мирної угоди зі США. Афганістан; Талібан; США
- 31 грудня Про спалах пневмонії невідомого походження в Ухані (Китай) повідомлено офіс ВООЗ у Китаї. Китай; COVID-19; ВООЗ

Про авторів

Хосе Альварардо Кобар (*José Alvarado Cobar*, Гватемала) – науковий асистент Програми СІПРІ з питань урядування та суспільства, де досліджує питання гендеру, мирних процесів і конфліктів. До приходу в СІПРІ завершив дипломний проект з питань фрагментації жіночих організацій під час мирного процесу та її потенційних наслідків під час постконфліктної побудови миру. Також досліджував торгівлю людьми, бандитизм і конфлікти, пов'язані з видобутком корисних копалин, у США та Гватемалі, а також здійснював моніторинг та оцінку проектів з охорони здоров'я та освіти в Йорданії. Його останні публікації присвячені гендерним питанням, мирним процесам, поставкам озброєнь і контролю на поставками озброєнь.

Коля Брокманн (*Kolja Brockmann*, Німеччина) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Працює в СІПРІ з 2017р. і досліджує питання експортного контролю, нерозповсюдження та технічної політики з акцентом на контролі новітніх технологій, нематеріальній передачі технологій і Договорі про торгівлю зброєю. Отримав магістерський ступінь у сфері нерозповсюдження та міжнародної безпеки в Лондонському Королівському коледжі. Серед останніх публікацій: *Bio Plus X: Arms Control and the Convergence of Biology and Emerging Technologies* (SIPRI, березень 2019р., співавтор), *Challenges to Multilateral Export Controls: The Case for Inter-regime Dialogue and Coordination* (SIPRI, грудень 2019р.).

Марк Бромлі (*Mark Bromley*, Велика Британія) – директор Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Досліджує заходи з регулювання міжнародної торгівлі товарами подвійного використання і зброєю на національному, регіональному і глобальному рівнях. Серед останніх публікацій: *Detecting, Investigating and Prosecuting Export Control Violations: European Perspectives on Key Challenges and Good Practices* (SIPRI, грудень 2019р., співавтор); *'Measuring illicit arms and financial flows: Improving the assessment of Sustainable Development Goal 16'*, *SIPRI Background Paper* (липень 2019р., співавтор).

Д-р Вінсент Буланін (*Vincent Boulanin*, Франція/Швеція) – старший науковий співробітник СІПРІ. Працює у СІПРІ з 2014р.; досліджує виклики, пов'язані з посиленням автономності систем озброєння та більш загальними питаннями військового застосування штучного інтелекту. Отримав докторський ступінь з політології у Вищій школі соціальних наук у Парижі. Серед останніх публікацій: *Artificial Intelligence, Strategic Stability and Nuclear Risk* (SIPRI, червень 2020р., співавтор); *Limits on Autonomy in Weapon Systems: Identifying Practical Elements of Human Control* (SIPRI–ICRC, червень 2020р., співавтор); *'Cyber-incident management: Dealing with risk of escalation'* (SIPRI, вересень 2020р., співавтор); *Bio Plus X: Arms Control and the Convergence of Biology and Emerging Technology* (SIPRI, березень 2019р., співавтор).

Пітер Д.Веземан (*Pieter D. Wezeman*, Нідерланди/Швеція) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Починаючи з 1994р., брав участь у багатьох публікаціях СІПРІ, включно із щорічними оглядами СІПРІ глобальних тенденцій у поставках озброєнь, військовій промисловості та військових витратах. Зокрема, мав публікації про військові витрати і спроможності на Близькому Сході, міжнародні ембарго на поставки озброєнь, постачання озброєнь до Африки та європейську військову промисловість. У 2003-2006рр. працював старшим аналітиком МО Нідерландів з питань розповсюдження озброєнь, а у 2017р. – технічним експертом Групи урядових експертів ООН під час розгляду доповіді ООН про військові витрати.

Сімон Т.Веземан (*Siemon T. Wezeman*, Нідерланди) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Сфера досліджень: моніторинг поставок озброєнь, військові витрати і компанії-виробники озброєнь (з акцентом на Азійсько-Тихоокеанському регіоні і пострадянських країнах), застосування озброєнь у конфліктах, прозорість поставок озброєнь, розвиток звичайних військових технологій. Серед останніх публікацій: *'Reporting to the United Nations Register of Conventional Arms'*, *SIPRI Background Paper* (червень 2019р.); *Arms Flows to South East Asia* (*SIPRI*, грудень 2019р.); *'Trends in world military expenditure, 2019'*, *SIPRI Fact Sheet* (квітень 2020р., співавтор); *'Trends in international arms transfers, 2019'*, *SIPRI Fact Sheet* (березень 2020р., співавтор).

Д-р Ян Дейвіс (*Ian Davis*, Велика Британія) – головний редактор *Щорічника СІПРІ*, старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і роззброєння. У 2014-2016рр. був директором редакторського, видавничого і бібліотечного Департаменту СІПРІ. До початку роботи в СІПРІ працював на кількох високих посадах, а також незалежним консультантом з питань безпеки людини та контролю над озброєннями. Має великий перелік досліджень і публікацій з питань міжнародної і регіональної безпеки, а також блогів з тематики НАТО. Серед останніх публікацій: *'Towards an open and accountable NATO'* in eds *I. Shapiro and A. Tooze, Charter of NATO* (*Yale University Press*, 2018р.); *'How much does the UK spend on nuclear weapons?'*, *BASIC Research Report* (листопад 2018р.).

Д-р Тютті Ерастьо (*Tytti Erästö*, Фінляндія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань ядерного роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Сфера досліджень: ядерна угода з Іраном, Договір про заборону ядерної зброї, зусилля із запровадження вільної від ЗМІ зони на Близькому Сході, а також більш широкі аспекти глобального режиму роззброєння та нерозповсюдження. Місця попередньої роботи: Фонд *Ploughshares* у Вашингтоні; Центр науки та міжнародних відносин ім.Роберта та Рене Белфер Гарвардської школи ім.Дж.Кеннеді; Віденський центр роззброєння та нерозповсюдження; Інститут дослідження миру в Тампере (*Tampere Peace Research Institute*, Фінляндія). Серед останніх публікацій:

'The arms control–regional security nexus in the Middle East,' EU Non-proliferation and Disarmament Paper no. 68 (квітень 2020р.); *'Will Europe's latest move lead to the demise of the Iran nuclear deal?,' SIPRI WritePeace blog* (квітень 2020р.); *'Fifty years of the NPT: Cause for celebration or commemoration?,' SIPRI WritePeace blog* (травень 2019р.).

Шеннон Н.Кайл (*Shannon N.Kile*, США) – директор Програми СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Сфера досліджень: контроль над ядерною зброєю та нерозповсюдження з акцентом на ядерних програмах Ірану та Північної Кореї, а також питання регіональної безпеки, пов'язані з Іраном і Близьким Сходом. Брав участь у підготовці багатьох публікацій СІПРІ, в т.ч. розділів *Щорічників СІПРІ* (з 1994р.) з питань контролю над ядерною зброєю, ядерних сил, військових технологій.

Д-р Марина Капаріні (*Marina Caparini*, Канада) – старший науковий співробітник і директор Програми СІПРІ з питань урядування та суспільства. Її дослідження зосереджуються на темах побудови миру і зв'язку між безпекою та розвитком. Наразі працює над питаннями гендерно-чутливої та інклюзивної системи охорони здоров'я як складової миру. До початку роботи в СІПРІ у грудні 2016р. працювала на високих посадах у Норвезькому Інституті міжнародних відносин, Міжнародному центрі з питань правосуддя перехідного періоду та в Женевському центрі демократичного контролю над збройними силами. Серед останніх публікацій: *'Gender training for police peacekeepers: Where are we now?,' SIPRI Backgrounder* (жовтень 2019р.); *'Police reform in Northern Ireland: Achievement and future challenges,' SIPRI Backgrounder* (жовтень 2019р., співавтор); *'Connecting the dots on the triple nexus,' SIPRI Backgrounder* (листопад 2019р., співавтор).

Ханс М.Крістенсен (*Hans M. Kristensen*, Данія) – директор Проекту інформування з ядерних питань Федерації американських вчених, позаштатний старший науковий співробітник СІПРІ. Часто консультує ЗМІ та організації у справах ядерної зброї. Є співавтором постійної рубрики *Nuclear Notebook* у *Bulletin of the Atomic Scientists*.

Александра Куїмова (*Alexandra Kuimova*, Росія) – науковий асистент Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Працюючи з базами даних СІПРІ про військові витрати, військову промисловість і поставки озброєнь, зосереджує увагу на подіях у регіоні Близького Сходу та Північної Африки та в пострадянських державах. Серед останніх публікацій: *'Trends in international arms transfers, 2019,' SIPRI Fact Sheet* (березень 2020р., співавтор); *'The SIPRI Top 100 arms-producing and military services companies, 2018,' SIPRI Fact Sheet* (грудень 2019р., співавтор); *'Military spending and arms imports by Iran, Saudi Arabia, Qatar and the UAE,' SIPRI Fact Sheet* (травень 2019р., співавтор).

Д-р Моріц Кютт (*Moritz Kütt*, Німеччина) – старший науковий співробітник Інституту дослідження миру та політики безпеки Гамбурзького університету, де він досліджує питання контролю над озброєннями та новітніх технологій. У своїх дослідженнях він розробляє нові підходи та інноваційні інструменти верифікації угод з контролю над ядерною зброєю, нерозповсюдження та роззброєння. Ці підходи та інструменти призначені, в т.ч., для створення можливостей ефективної участі неядерних держав у таких верифікаційних заходах. Раніше він був асоційованим дослідником у Програмі науки та глобальної безпеки Принстонського університету.

Д-р Джаїр ван дер Лейн (*Jair van der Lijn*, Нідерланди) – керівник Програми СІПРІ з питань миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. Позаштатний науковий співробітник Неймегенського Університету Святого Радбода Утрехтського. Сфери наукових інтересів: перспективи миротворчих операцій, їх оцінка, чинники успіху та невдач, застосування комплексного підходу в миротворчих місіях і їх відносини з місцевим населенням. Серед останніх публікацій: *Assessing the Effectiveness of the United Nations Mission in Mali (MINUSMA)* (Norwegian Institute of International Affairs, 2019р., головний редактор); *Towards Legitimate Stability in CAR and the DRC: External Assumptions and Local Perspectives*, SIPRI Policy Report (вересень 2019р., співавтор); *'Multilateral peace operations and the challenges of irregular migration and human trafficking'*, SIPRI Background Paper (червень 2019р.).

Д-р Філіппа Лентзос (*Filippa Lentzos*, Норвегія) – старший науковий співробітник Лондонського Королівського коледжу та позаштатний старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і роззброєння. Вона є автором колонки з питань біологічної безпеки у *Bulletin of the Atomic Scientists*, помічником редактора журналу *BioSocieties*, а також координатором участі НУО у заходах, пов'язаних із Конвенцією про біологічну та токсинну зброю. Як біолог і соціолог за освітою, вона досліджує та активно займається питаннями роззброєння та нерозповсюдження біологічної зброї вже більше 15 років. Видавництво *Imperial College Press* у 2016р. опублікувало її 450-сторінкову книгу *Biological Threats in the 21st Century: The Politics, People, Science and Historical Roots*.

Д-р Дієго Лопеш да Силва (*Diego Lopes da Silva*, Бразилія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Отримав ступінь *PhD* Університету штату Сан-Паулу (*São Paulo State University*) з питань миру, оборони та міжнародної безпеки. Його публікації стосуються переважно питань торгівлі зброєю і прозорості військових витрат. До приходу в СІПРІ посідав дослідницькі посади в Інституті публічної політики та міжнародних відносин Державного університету Сан-Паулу та в Латиноамериканській мережі безпеки та оборони. Серед останніх публікацій: *'Reassessing Brazil's arms industry'* in eds K. Hartley and J. Belin,

The Economics of the Global Defence Industry (Routledge, 2019p.); 'Filling arms production data gaps: South America as a case in point', *Economics of Peace and Security Journal* (2018p.).

Д-р Кетріона Макліш (*Caitriona McLeish*, Велика Британія) – старший науковий співробітник відділу науково-політичних досліджень Університету Сассекса та співдиректор Програми Гарвард-Сассекс з досліджень хімічної та біологічної зброї. Головною сферою її досліджень є урядування у галузі технологій подвійного використання з точки зору ефективного впровадження обмежень, передбачених Конвенцією про заборону хімічної зброї та Конвенцією про біологічну та токсинну зброю, а також створення ефективних механізмів попередження зловживань результатами легітимних досліджень і технологій. Її останні роботи містять аналіз програм розробки хімічної та біологічної зброї в минулому; питань використання та звинувачень у використанні хімічної зброї; дослідження реальної та можливої участі неурядових груп у заходах хімічного та біологічного роззброєння.

Джованна Малетта (*Giovanna Maletta*, Італія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Її дослідження у сфері експортного контролю охоплюють питання дотримання та виконання норм з акцентом на політиці контролю над експортом товарів подвійного використання і зброї у країнах-членах ЄС. Вона займається моніторингом заходів із співробітництва та підтримки у сфері контролю над поставками озброєнь і СЗЛЮ, їх відповідності Договору про торгівлю зброєю. Також координує діяльність, пов'язану з участю СІПРІ в Консорціумі ЄС з нерозповсюдження та роззброєння. Серед останніх публікацій: 'The inclusion of gender-based violence concerns in arms transfers decisions: The case of the Arms Trade Treaty', *SIPRI WritePeace Blog* (серпень 2019р., співавтор), 'Legal challenges to EU member states' arms exports to Saudi Arabia: Current status and potential implications', *SIPRI Topical Backgrounder* (червень 2019р.).

Д-р Зі Мін (*Zia Mian*, Пакистан/Велика Британія) – співдиректор Програми науки і глобальної безпеки Принстонського університету, де він також керує Проектом миру та безпеки у Південній Азії. Дослідження зосереджені на питаннях ядерної зброї, контролю над озброєннями та роззброєння, а також ядерної енергетики. Співредактор журналу *Science & Global Security* і співголова Міжнародної групи з розщеплюваних матеріалів. Співавтор *Unmaking the Bomb: A Fissile Material Approach to Nuclear Disarmament and Nonproliferation* (MIT Press, 2014р.). З 2007р. бере участь у підготовці розділів *Щорічника СІПРІ*, присвячених розщеплюваним матеріалам.

Д-р Дилан О'Дрісколл (*Dylan O'Driscoll*, Ірландія) – старший науковий співробітник, директор Програми Близького Сходу та Північної Африки СІПРІ. Його робота зосереджується на чинниках конфліктів і шляхах досягнення

миру в регіоні Близького Сходу та Північної Африки та поза ним. Він також працює науковим асистентом у Близькосхідному центрі Лондонської школи економіки. Раніше він був стипендіатом з конфліктології Ради з соціологічних досліджень у Нью-Йорку і працював науковим співробітником та лектором Інституту гуманітарних досліджень та реагування на конфлікти Манчестерського університету. О'Дрісколл присвятив більше двох років роботі та дослідженням в Іраку і широко друкувався у політичних та академічних виданнях.

Моа Пелдан Карлссон (*Moa Peldán Carlsson*, Швеція) – науковий асистент СППРІ з новітніх військових і безпекових технологій. Сфера її інтересів охоплює автономні системи озброєнь, штучний інтелект, кібербезпеку, контроль озброєнь і новітні технології. Вивчаючи політологію, вона спеціалізувалась на питаннях гендеру та тероризму і написала дисертацію з альтернативних шляхів забезпечення прав жінок у мілітаризованих суспільствах. Вона також вивчала перспективи миру та конфліктів у Південній Азії в Індії та Непалі, а також сучасні питання світової безпеки, тероризм і гендер в Австралії.

Д-р Павел Подвіг (*Pavel Podvig*, Росія) – науковий співробітник Програми науки і глобальної безпеки Принстонського університету, старший науковий співробітник Інституту ООН з досліджень роззброєння (*United Nations Institute for Disarmament Research, UNIDIR*). Подвіг реалізує власний дослідницький проект – Російські ядерні сили (*RussianForces.org*). Також є співредактором видання “Наука і глобальна безпека” (*Science & Global Security*) і членом Міжнародної групи з розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials*).

Деніел Поррас (*Daniel Porras*, США) – дослідник космічної безпеки в Інституті ООН з досліджень роззброєння (*United Nations Institute for Disarmament Research, UNIDIR*). Він займається політичними та правовими питаннями, що стосуються космічної безпеки, зокрема, розробкою сталих норм діяльності в космосі. Досліджує появу нових технологій та підходи до забезпечення стратегічної стабільності в космосі. Поррас у якості технічного експерта брав участь у роботі багатьох органів ООН, що займаються питаннями космічної безпеки, включно з Групою урядових експертів із запобігання гонки озброєнь у космосі та Допоміжний орган 3 (з *PAROS*) Конференції з роззброєння.

Софія Сакс Феррарі (*Sofia Sacks Ferrari*, Чілі) – куратор регіональних даних в Управлінні Верховного комісара ООН з питань біженців (*UNHCR*). У 2019-2020рр. вона була науковим асистентом програми миротворчих операцій та врегулювання конфліктів СППРІ, де брала участь у дослідженнях програми тенденцій миротворчих операцій та участі жінок у багатосторонніх миротворчих операціях.

Ден Сміт (*Dan Smith*, Велика Британія) – директор СІПРІ. Відомий вчений та аналітик з великим переліком наукових праць і публікацій з широкого спектра питань конфліктів і миру. Поточна робота зосереджена на вивченні зв'язків між зміною клімату та небезпекою, питань миру та безпеки на Близькому Сході, глобальних тенденцій конфліктів. Автор регулярних видань атласів з питань політики, війни та миру, Близького Сходу, а також блогу з питань міжнародної політики.

Тімо Сміт (*Timo Smit*, Нідерланди/Швеція) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. Відповідає за супровід баз даних СІПРІ (включно зі збором даних) про багатосторонні миротворчі операції, досліджує тенденції миротворчої діяльності. Останнім часом пріоритетом його досліджень є Спільна політика безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*) ЄС.

Д-р Пьотр Топічканов (*Petr Topychkanov*, Росія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань ядерного роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Досліджує питання, пов'язані з ядерним нерозповсюдженням, роззброєнням, контролем над озброєннями і впливом нових технологій на стратегічну стабільність. Перед приходом до СІПРІ у 2018р. обіймав посаду старшого наукового співробітника Центру міжнародної безпеки в Національному дослідному інституті світової економіки та міжнародних відносин ім.Є.Примакова РАН. Серед останніх публікацій: *The Impact of Artificial Intelligence on Strategic Stability and Nuclear Risk, Volume III, South Asian Perspectives (SIPRI, квітень 2020р., редактор і співавтор)*.

Д-р Нань Тянь (*Nan Tian*, Південна Африка) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат, де очолює Проект з питань військових витрат. Сфера наукових інтересів: причинно-наслідкові зв'язки між військовими витратами і громадянськими конфліктами, питання прозорості та підзвітності військових бюджетів, витрат і закупівель з акцентом на регіонах Африки та Латинської Америки. Раніше працював викладачем макроекономіки у Кейптаунському університеті (*University of Cape Town*). Публікувався у виданнях *Defence and Peace Economics, The Economics of Peace and Security Journal* та *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*. Серед останніх публікацій: *'Estimating the arms sales of Chinese companies', SIPRI Insights Paper* (січень 2020р., співавтор).

Д-р Оде Фльора (*Aude Fleurant*, Канада/Франція) – директор Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Сфера її наукових інтересів: трансформація військових ринків та аналіз взаємозв'язку між динамікою попиту і пропозицій. Серед останніх публікацій: *The SIPRI Top 100 arms-producing and military services companies, 2018', SIPRI Fact Sheet* (грудень 2019р., співавтор); *'The European defence industry' in ed. A. T. H. Tan, The Global Arms Trade: A Handbook (Routledge, 2020р.)*.

Щорічник СІПРІ 2020

© Центр Разумкова, 2021
Адреса Центру Разумкова:
Київ, 01015, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

© Видавництво «Заповіт», 2021
e-mail: zapovit@gmail.com

Підписано до друку 20.04.2021р.
Папір офсетний 80 г/м². Друк офсетний.
Наклад 500 прим.